P. VIRGILIUS

MARO

P. VIRGILIUS
MARO

VARIETATE LECTIONIS

ET

PERPETUA ANNOTATIONE

ILLUSTRATUS

A

CHR. GOTTL. HEYNE

ACCEDIT INDEX UBERRIMUS

EDITIO NOVA ACCURATA

VOLUMEN TERTIUM

ÆNEIDIS LIBRI VII–XII

Londini

TYPIS EXCUDIT J. F. DOVE

VENEUNT APUD RICARDUM PRIESTLEY

MDCCCXXI

P. VIRGILII MARONIS

Æ N E I D O S

LIBER SEPTIMUS

ARGUMENTUM

CAIETAM, nutricem suam, Æneas sepelit, locumque ipsum ab ejus nomine Caietam appellat—5. Inde Circes sedem prætervehitur—24, secundoque vento ad Tiberis ostia defertur: adversoque flumine subvectus, in Laurentem agrum egreditur—36. Digressione de prisco Latii statu et de prodigiis, quibus Trojanorum adventus denuntiatus fuerat, facta—106, pergit narrare poeta aliud ostentum comesarum mensarum; cum Æneas ex Ascanii verbis cognovisset, eam esse terram fatis sibi debitam; ad Latinum regem, qui ejus tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et urbis condendæ locum peterent. Interea castra metatur—159. Latinus, legatione benigne audita, præter postulata, Laviniam filiam suam, quam, ex Fauni, patris sui, oraculis et ex augurum responsis, externo viro tradere jubebatur, ultro Æneæ conjugem offert—285. Interim Juno, prosperis Trojanorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis evocat—340: quæ primum Amatam, Latini uxorem—405, deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet—434: atque inde ad Trojanorum juventutem conversa, quæ tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis cervum objicit, Tyrrhi, armentarii regii, liberis imprimis carum; quem cum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, arreptis armis, in Trojanos impetum faciunt—510. Alecto ex superiore loco classicum canit: cadunt in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galesus, agricola regionis totius locupletissimus: qui cum in urbem mortui essent relati, Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum injuriamque manu vindicandam extimulant—590. Verum cum ille, et fatorum et fœderis nuper cum Trojanis initi memor, adduci non posset, ut illis bellum indiceret, Juno ipsa belli portas aperuit—622. Turni auspicio ad bellum sequitur Mezentius una cum Lauso filio—654: item Aventinus, Herculis ex Rhea filius 669: Catillus et Coras Tiburtini, fratres—677: Camilla e Volscorum gente, mulier fortissima (803—817): aliique complures: quorum recensus inde a v. 678 ad finem libri subjicitur.

Infinitum esset, si commemorare omnia, diluere ac refellere, vellem, quæ super sex posterioribus Æneidis libris a viris doctis disputata sunt. Solet fere unusquisque acceptum hoc ab aliis tradere: inferiores esse eos libris sex prioribus inventionis laude, spiritu poetico et ornamentorum copia ac varietate: itaque multo minorem voluptatem eos legentibus afferre, remitti animum et vix episodiis aliquot idoneis excitari ac languore absterso recreari; nec mirum esse, si hæc ita se habeant: cum ultimam manum poetæ carmini fatum inviderit. Quod ne frustra a veteribus traditum esset, viri docti circumspexerunt solliciti, quidnam illud esset, quod inchoatum tantum, non absolutum, in his libris habendum sit.

Me dissimillimum esse eorum, qui cæca Virgilii admiratione capti sint: tot, puto, locis a me declaratum est, ut in contrariam adeo reprehensionem incidere multorum judicio videri possim. Omni igitur cupiditate ac studio in poetam deposito, tamen jure meo me hoc pronuntiare arbitror, in his argutationibus pauca esse, quæ viro intelligenti se probare possint. Adeo a poetæ consilio, carminis argumento, heroicæ vitæ indole, Augustei ævi sensu ac judicio, communi naturæ humanæ lege ac more, carminis epici interioribus caussis, aliena sunt pleraque, ut illa centies recocta iterum perlegere, iterum refellere, molestia omni molestius sit.

Ut tamen interpretationis hoc genus meum, quod non desultorium esse ab initio decrevi, sibi constet, non omnino eas argutias prætermittere licet. Perstringam itaque brevissime potiora reprehensionum vel laudum capita, et tanquam levi digito attingam ea, quæ caussis idoneis in utramque partem destitui equidem arbitror. Actionem aiunt ab hoc libro procedere carminis alteram, a priore diversam, quod ab unitate carminis epici quantum abhorret! res in Italia gestas; idque ipsum poetam non ignorasse, cum sic ordiatur narrationem v. 44. 45 *Major rerum mihi nascitur ordo: Majus opus moveo:* eum autem in hunc errorem inductum, quod sex prioribus libris Odysseam, his alteris sex Iliadem redhibere et exprimere voluerit. Quod, si quid aliud, frustra sumitur, etsi jam inter Serviana nugamenta (ad lib. VII, 1) venditatum; nec, si in singulis partibus vel episodiis Homeri vestigiis insistit Maro, eum ita imitatus esse credi debebat, ut ejus corpus in partes dissectum novo exemplo conglutinaret. Antequam ad Italiam accederet Æneas, iter Troja factum erat commemorandum. Quod in Africam defertur classis, quod, cum Juno fraudibus hoc suis consecuta non esset, ut Didonis amore irretitus Æneas Carthagine desideret, iterum conscensis navibus Siciliam adeunt Trojani, et inde profecti tandem Tiberis ostia invehuntur; ea omnia ad unam illam actionem non minus pertinent quam difficultates, quæ escensu in Latino litore facto suboriuntur, quibusque verendum erat, ne a sedibus in Latio occupandis et nova colonia huc ducenda prohiberentur Trojani advenæ. Invocatio Musæ non per se partem operis constituere potest novam: sed ad excitandos et inflammandos sub magnæ rei exordium cum poetæ tum lectoris animos valere debet. Quod diversa sunt rerum in his ac superioribus libris narrandarum genera, hoc ipsum ad

varietatis ac copiæ laudem pertinet. Quis in Homero recensum navium novam carminis partem constituere dixerit, quoniam poeta Musis invocatis illum orditur? *Majus opus* se movere, ingredi, dicit poeta: rerum naturas respiciens, bella ac pugnas, cum erroribus maritimis comparatas: *Dicam horrida bella, Dicam acies* etc. v. 41. 42.

Reprehendunt alii poetam, quod horum sex librorum argumentum intra bella ac pugnas continentur: hac rerum semper ad idem genus redeuntium turba, nasci legentis tædium. Scilicet sic ab omni narratione epica, quæ in rebus gestis magnis ac mirabilibus factisque audaciæ ac virtutis heroicæ specie animos moventibus versatur, erit abstinendum. Nam et magna est omnium similitudo, et magna eorum pars rebus bello gestis continetur: imprimis si de iis quæritur, quæ argumentum epicum suppeditare possint. Tum *bello*, ad ipsam historiarum fidem, paratæ fuerunt Trojanis sedes in Latio; et variati sunt a poeta pugnarum casus mirifice; etiam episodiis suis distincti. Bellum aiunt propter puellam, Æneæ nunquam visam, geri: Quod verum non est. Geritur bellum super Trojanorum sedibus in Latio: accedit Laviniæ conjugium tanquam pignus fœderis cum Latino de his sedibus in Latio concessis facti: VII, 260 sq. 267 seq. Laviniæ amorem, qualem nostra ætas probat, ab Ænea frustra in heroica vita expectari, alio loco monui. Amatæ quoque partes, quales Mariæ Mediceæ vel Annæ Austriacæ, ea ætate dari non poterant. Etiam icto jam cum Latino fœdere caussas belli aiunt (Macrobii exemplo Sat. V, 17) nimis esse exiles ac tenues; cervam, puellæ Silviæ delicias, casu a Trojanis cæsam. Nec tamen caussa hæc belli fuit, sed, exacerbatis jam Latinorum animis prima, qua erumperent iræ, occasio (cf. ad VII, 475): eaque ad priscæ vitæ morem non male attemperata; imprimis si Latium cogites quale illo tempore fuit, per vicos et tuguria sparsim inhabitatum, cum una urbs Laurentum esset: etsi poeta tenuitatem rerum diligenter ex oculis legentium removit, resque vitæ heroicæ pauperes et exiles epico splendore summo ornavit. Sed omnino belli exordia ad Junonis artes et ad evocatæ Alectus fraudes referenda sunt, quibus exasperati Latinorum et Turni animi a novis in Latio sedibus Trojanos prohibent.

In Latino tamen multa sunt, quæ personam epicam dedeceant. Recte hoc moneretur, si epicam ille, quam volunt, personam sustineret, hoc est, si in hoc rege summa rerum verteretur. Nec vero eminere eum par erat, si Turnus in medium erat adducendus isque cum Ænea comparandus: aut enim duo futuri erant Turni, aut simplicitas actionis et argumenti unitas deserenda. Adumbratum est in Latino veterum regum exemplum, quorum vix alia auctoritas, quam ut consiliorum populi principes bellique duces essent. Latinus itaque non audet bellum gerendum detrectare, poscentibus populis: lib. VII, 591 sqq. Cum autem Turno summa belli esset mandanda: Latinus annis gravis a rerum actu erat removendus. Itaque Turnus copias cogit, agmen ducit; et ad ejus voluntatem in ipsa urbe novæ copiæ conscribuntur lib. VII, 367 sqq. Turni autem ferox ingenium ac violentia multo magis elucescit cum Latini miti ac mansueta mente comparata. Sed ipse Turnus plus audaciæ ac vividæ virtutis habet, quam Æneas. Recte utique, ne duo essent Æneæ. Et dignus erat adversarius Æneæ

objiciendus. Cum autem huic semel esset tributa virtus cum prudentia et constantia animi, quam res adversæ et rerum usus et experientia afferre solet: violenta illa et temeraria fortitudo in Æneam non cadebat, Turno relinqui poterat. Annon Laviniæ, si liberum erat puellæ arbitrium, præferendus fuisset Turnus: quæstio est ex nostris moribus ingeniisque petita, non ex heroicæ vitæ severioribus in femineum sexum institutis. Nec vero Latino displicebat Turnus, probatus quoque eximie (v. c. XII, 19 sqq.); prodigiis tantum et monitis deorum externum generum sibi asciscendum esse Latinus intellexerat.

Potuere utique esse in Æneide, quæ minus se probarent Vario, Tuccæ, Mæcenati vel Augusto: sunt quoque passim notata a nobis nonnulla, imprimis in deorum ministeriis, parum subtiliter digesta, alia, imprimis in sermonibus, rhetorum argutiis inquinata, quæ displicere possunt: sed hæc profecto, quæ nostri ævi critici reprehendenda putarunt, ista ætate vix in vituperium venerunt; nec omnino cum naturæ simplicitate et integritate conjuncta, verum ex nostræ vitæ fastidio et stomacho ducta sunt. Si sex posteriores libri non æque delectatione tenent animos magnæ lectorum partis, ac priores: caussas ejus rei facile equidem assequor; scilicet, ut ne impetum animi, sublata rei novitate, retusum commemorem, ad sex posteriores libros intelligendos doctrinæ haud vulgaris copia rerumque antiquæ Italiæ scientia requiritur; is autem, qui in rebus versatur obscuris parumque notis adeoque difficilibus, ubi laboris molestia voluptatem intercipit, et ingravescens tandem tædium librum manu excutit, non facile ejus rei caussam in se latentem agnoscit, sed in auctore rei, quæ tædium afferebat, reperit. Adeo difficile est in se descendere, et judicii sui caussas exquirere occultas. Altera tamen ex parte is, qui antiquarum rerum lectione delectatur, et tam ingeniose a poeta et sollerter innumera ex Italiæ antiquitate commodo loco posita et ad finem epicum attemperata animadvertit, non minus recordari debet: magnam hujus voluptatis partem non tam ab ipso carmine, quam a doctrinæ copiis, difficultatis superatæ sensu, antiquitatis studio et amore, et quæ alia, proficisci.

Tu quoque litoribus nostris, Æneïa nutrix,
Æternam moriens famam, Caieta, dedisti;
Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exequiis Æneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adspirant auræ in noctem, nec candida cursus
Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.

2 *famam moriens* Gud., ingrato sono. 3 *At nunc* pr. Moret. a m. pr. 4 *ea* deest Puget. *signant* Heins. e Medic. Gud. et aliis maluit. Sed exemplo adjecto (sic apud Nasonem, *nomina signata saxo*) vix satis commode declaravit, quo modo accipi id vellet. Burmannus ad hysteron proteron recurrit; quod multo minus commodum est. Contorte etiam Cerda. Si tueri illud velis, dicendum esset: *ossa* pro loco dicta esse, quo ossa sunt condita, hoc est, pro tumulo; is signat, adeoque *ossa signant*, titulo insculpto posteris produnt, *nomen* tuum. At hæc dura sunt; præstat altera ante Heinsium vulgata lectio, quam inter ceteros codices Romanus firmat, *signat*, ut *honos servat sedem*, sic *nomen signat ossa*, h. nomen loco inditum sepulturam Caietæ ad nostram memoriam servat. Ed. Ven. repetit, *servat*. 6 *quierant* ex Hebro (ignotum nomen et forte corruptum) laudat Servius; quod et ipsum haberet locum; et sic Montalb. et pro var. lect. alter Hamb. 7 *portusque* Gud. *reliquit* aliquot Heins. et Pier. 8 *cursus* Heins. cum vetustiori-

1—4. *Caietæ*, quæ in his locis moritur, memoria in Æneæ erroribus non obscura erat: et promontorii portusque et urbis nomen in Latii et Campaniæ finibus ab ea ductum vulgo ferebatur. De Caieta v. Excurs. I. Super libri initio aut nimium disjuncto a Miseni memoria VI, 232 (nam ad hanc refertur *tu quoque*), aut nimium conjuncto cum verss. ultimis sup. libri, cum veter. Grammaticis argutari nolim. 3. Etiamnum *servat honos sedem tuus*, exquisite, pro, honos adest adhuc, superest, servatur sedi tuæ, tumuli tui extat adhuc memoria; nam sedes pro sepulcro, ut v. 152 lib VI. *honos* pro titulo et nomine seu inscripto seu fama vulgato: supra VI, 507 *nomen et arma locum servant*. Alterum *ossa nomen signat*, eodem fere redit; *nomen* est titulus sepulcri, signatque adeo ossa, quæ in eo condita sunt. *Hesperia magna* epitheton ornans; v. 1, 569 et IV, 345 *Italia magna, si qua est ea gloria*. Interpretes a Servio inde accipiunt, quasi dictum sit: si quis sensus ejus gloriæ ad inferos est. Bonus sensus; sed verba hoc tantum subjiciunt: quantacumque ea gloria sit.

7—9. *tendit iter velis*, per vela vento data, docte, ut *cursum, gressum tendere* aliquis dicitur; pro vulgari: tendere cursu. Sic I, 656 *iter ad naves tendebat Achates*. Sub noctem ἐπιπνείουσιν ἀῆται, ut sæpe Apollonius,

Proxima Circææ raduntur litora terræ:
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.

bus, it. fragm. Vatic. Vulgo *cursum* legitur. 10 Est τὸ Κιρκαῖον. 12 *resonant* Sprot. 13 *odoratum* Oudart. *ad l.* Leid. *nocturno in lumine* Medic. et Zulich. a m. sec., quæ vulgaris est ratio. 14 Idem versus Ge. I, 294.

ventus secundus increbrescit et luna favet navigationi *(non negat cursum)* splendore suo, qui egregie describitur: *splendet tremulo sub lumine pontus.* Nota rei imago, quam Cerda copiose illustrat; expressa dudum ab Ennio: *Lumine sic tremulo terra et cava cærula candent,* ap. Macrob. VI, 4.

10—14. *Circes insula,* facta postea terra continens, Circeii, notum Latii promontorium. De ea vid. Excurs. I. Petita est fabula ex Odyss. K indeque etiam illustranda; sed poeta ornavit studiose singula verbis exquisitis. *raduntur;* nam prætervehuntur Trojani; sic III, 699. 700. *Divitem* cur appellet Circen, caussam puto esse domus opulentiam (unde mox *tecta superba),* quam Homerus quoque ei tribuit l. l. v. 210. 211 et 311. 314. 315, imprimis 348 sqq. conf. Ovid. Met. XIV, 260 sqq. *inaccessos lucos,* h. l. silvam, ad quam raro accedunt homines, solitariam. Servius: *ad quos nullus debeat accedere* sc. veneficiorum metu. At *lucos* memorat secundum Homerica ibid. 149. 150, ubi silvam in insula et in ea Circes ædes memorat. Esse autem Circeios densos silvis, *ἄκραν ὑψηλὴν, δασεῖαν δὲ σφόδρα, καὶ ἔχειν δρῦν καὶ δάφνην πολλὴν καὶ μυῤῥίνην,* monstrari porro Elpenoris (Odyss. M, 14) tumulum et in ea nasci myrtum, etiam Theophrastus acceperat Hist. Plant. V, 8, et Plinius porro XV, 29 myrtum *in Europæ citeriore solo—primum Circeiis in Elpenoris tumulo visam* tradi notavit. *resonat,* resonare facit, ut alibi quoque. Vulgarius, personare. De cantu Circes nota res ex Odyss. K, 221 sqq., qui iidem versus cum de Calypso quoque ab Homero positi sint Odyss. E, 61. 62, ex eodem loco v. 57—61 repetiit reliqua de foco et de textura. Nam *Πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόθι δ' ὀδμὴ Κέδρου τ' εὐκεάτοιο θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει Δαιομένων.* cf. Plin. XIII, 16, 30. Priscæ vitæ, et Orientis nunc quoque, communes eæ lautiorum hominum deliciæ, quas vel laxiorum nimio æstu corporum effluvia suadere possunt, ut suffimenta vel odores accendant. Hoc itaque ad Nympham ab Homero bene traductum. Est autem et hoc ex eadem vita, ut posito in mediis ædibus foco ignis lumina per noctem præbeat. Sic v. c. Odyss. T, 63. 64 et alibi. cf. Goguet. *(Origine des Arts* etc. T. III, p. 391, et T. I, p. 241). *Urit in lumina,* ut pro lumine esset; ita εἰς, pro *ad. Cedrus* autem Græcorum et Romanorum, ut jam ad Georgica vidimus lib. II, 443, e Juniperorum genere est, etiam oxycedrus dicta. v. Bodæus a Stapel ad Theophr. H. Plant. III, 12, ubi Icones quoque visuntur, et post alios Celsius

Hinc exaudiri gemitus iræque leonum,
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum;
Sætigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum;
Quos hominum ex facie dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
Quæ ne monstra pii paterentur talia Troës
Delati in portus, neu litora dira subirent:
Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et præter vada fervida vexit.
  Jamque rubescebat radiis mare, et æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:
Quum venti posuere, omnisque repente resedit

15 *gemitus* leonum: noli substituere velle *fremitus*. Nam et illud poetis sollenne: v. c. Lucan. VI, 688. Drak. ad Silium I, 425. 16 *rugentum* pr. Moret. a m. sec., inscite. 18 *forma* Franc. 19 *sæva* post *sævire*. Libri nil mutant. 20 *in* abest tribus ap. Burm. et Hamb. sec. *Induerat vultus Circe*. Porro Montalb. *in terga vultusq.* Etiam *et t. f.* nonnulli Pier. 21 *patiantur* Bigot. 22 *dura* duo Burm. 26 *in croceis* conj. Schraderus ad Musæum p. 289. Sed in *roseis bigis* non tam erat hærendum, quam in mira colorum temperatione: post *rubescens* mare, *roseæ* bigæ et *lutea* aurora. 27 *Tum* ex

in Hierobot. P. I, p. 77, qui diligenter a cedro Libani, quæ ex abietino genere est, eam distinguit, etsi ne sic quidem satis expedita res est. Sufficit, θύαν, θύον, *cedrum*, esse aliam orientalem aliam occidentalem, hanc quidem Theophrasti appellatam. Ex Homerico loco quoque versus 14 illustrandus: ἱστὸν ἐποιχομένη χρυσείῃ κερκίδ' ὕφαινεν. *telæ* h. l. pro stamine vel trama, quam textrix ἐποίχεται κερκίδι, percurrit pectine, ut subtemen inserat. De hoc v. Exc. I.*

15—18. Admodum ornate singula, si cum Homericis compares Odyss. K, 212 seq. et Apollon. IV, 672 sqq. *formæ luporum* simpl. pro lupis, forma dicendi poetica, quam jam alibi vidimus; et *præsepia* paulo ante pro caveis. Sic jam Servius explicuit. Discessit autem ab Homero, qui mutatas has feras humanam mansuetudinem servantes exhibuerat l. c. v. 214 sqq.

19. 20. *induerat in vultus ac terga*, h. corpora, *ferarum* pro vulgari, induerat eos formis ferarum. cf. Ge. I, 187. 188. 21. *quæ ne monstra*, rem monstro similem, ut mutarentur in feras. *pii*, θεοφιλεῖς adeoque diis curæ. sup. III, 265 *Di prohibete minas: di talem avertite casum: Et placidi servate pios.* Mox 24 *fuga* pro celeri cursu et navigatione, et: *prætervexit* eos per *vada fervida*, mare æstuosum, ut circa promontoria solet.

25—28. Valde operosum cultum adjecisse videtur poeta his versibus, primum colorum varietate, tum epithetorum copia, et verborum pondere, imprimis v. 28 *in lento*, immoto a ventis, mari *luctantur* remi: vento

Flatus et in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amœno,
Vorticibus rapidis, et multa flavus arena,
In mare prorumpit. Variæ circumque supraque
Assuetæ ripis volucres et fluminis alveo
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis terræque advertere proras
Imperat, et lætus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,

Schol. Horat. et Statii laudat Burm. 28 *luctatur* Mentel. pr. 29 *hinc* Zulich. et Witt. *ingenti* Menag. sec. 30 *et inter* Dorvill. 31 *Verticibus*, cum aliis, antiquissimi Mediceus et Romanus; it. fragm. Vatic. 32 *præcipitat* pro div. lect. tert. Moret. *superque* Witt. *suprema* Gud. a m. pr. 34 *Æquora* Serv. ad IV Æn. 524. *sonabant* Diomedes III Instit. Grammat. 35 *socios* aliquot Pier. Mentel. pr. a m. pr.; et sic Ge. Fabricius scriptum viderat.

cessante, qui navem ageret. Caussam tanti ornatus in eo invenire licet, quod de ortu memorabilis et magni istius diei agitur, quo primum Italiam illam a fatis promissam adibant Trojani. De v. 26 v. Var. Lect. *posuere* scil. se, quievere. X, 103 *Tum Zephyri posuere.* At sup. V, 681 *flammæ atque incendia vires posuere.* Porro *marmor* pro mari dici notissimum est; usus tamen caussas nusquam appositas vidi. A græcis ductum esse manifestum fit. *μαρμαρέην ἅλα* dixerat Homerus; *candidum, splendens* sole. Dictum *μαρμάρεος* et *μάρμαρος*, unde *πόντος μάρμαρος*, et *τὰ μάρμαρα πόντου*· hinc Latini poetæ *marmora pelagi* fecere, ut Catullus, quia *μάρμαρος πέτρος*, h. e. λευκὸς latine est *marmor*. Ita tandem *marmor* absolute pro mari, ut æquor, quia Græci dixere *πλάκα πόντου*; et quidem jam apud Ennium, sec. Gellium II, 26. *Verrunt extemplo placide mare marmore flavo.*

29—36. Simili cum judicio ornata sunt hæc, cum jam de rerum summa, de accessu ad Italiam, agatur, itaque locorum faciem exhibet poeta jucundissimam. *lucoq.* per lucum. *flectere iter*, cursum, navem. Facit vero hæc Æneas, ut ad ipsa Tiberis ostia cursum regat, ad Creusæ monitum lib. II, 781. 782 *ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva Inter opima virum leni fluit agmine Thybris.* Factus escensus ad ripam fluminis in agro Laurentino; erat autem ille olim lauris consitus; unde *lucus* et *fluvius opacus.* Conf. Excurs. II pr. et III ad hos vers.

37 sqq. Ad legentium animos excitandos invocationem novam valere, nota in poetis res est. In *Erato* argutantur interpretes. Ponitur a poeta pro Musa qualicumque, ut recte Servius. Apollonii exemplum bene laudatur ab aliis lib. III, 1 Εἰ δ' ἄγε νῦν, Ἐρατώ etc., ubi tamen Erato proprio suo jure ad amorem Medeæ exponendum advocari putatur. *Mox quæ tempora rerum* fuerint, non tam, quibus tempo-

Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Quum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam, et primæ revocabo exordia pugnæ;
Tu vatem, tu, diva, mone. Dicam horrida bella;
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo;
Majus opus moveo. Rex arva Latinus et urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
Accipimus; Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato divûm, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta juventa est.
Sola domum et tantas servabat filia sedes,

38 *antiquus* Moret. pr., quod vulgare esset. *fuerat* libri Pierii et Giphanii, unde is faciebat, *fueret*, importuno archaismo. *classe* Goth. sec. 41 *Tum* Franc. *dic h. b. dic a.* alter Voss. 42 *aptosq.* Goth. pr. 44 *et major* sec. Rottend. *rerum major* Goth. pr. 46 *placidus* Dorvill. *gerebat* pr. Moret. *in bella gerebat* sec. Hamb. 47 *genitum et nympha* Goth. sec. *ex nympha* Leid. unus. *Larente* Leid. alius. *Mirica* Bigot. 48 *P. patrisque parentem* Parrhas. 50 *hinc f.* Ven. 51 *est* deest Bigot. et Goth. sec. 52 *tantos f. nata penates* laudat Schol. Stat. 1 Theb. 572.

ribus Æneas advenerit, quam, ut solet *tempus* pro rerum conditione poni; in quæ Latii tempora inciderit hic accessus. Quod *rerum* adjectum, poetici sermonis est proprium. *antiquo* ornat h. l. epitheton. Aliter in historiis Latium antiquum et novum dicitur. 39. *exercitus* pro populo, turba, navalibus copiis. Per στόλον Guell. et alii explicant. Sic Græcis tragicis στρατὸς, τάγμα, τάξις (ut Æschyl. Prometh. 128) et alia. *exordia pugnæ*, venatione cervi, inf. 480. 42. *reges*, Latinum, Turnum, Mezentium; hinc *Tyrrhena manus*. Sed quod sequitur, in majus auctum, totam Italiam coiisse ad arma. Ceterum de priscæ Italiæ facie, populis, eorumque originibus ad h. l. vid. Excurs. IV.

45—49. Latini genus ad Saturnum refertur, deum Aboriginum indigetem, mox cum Crono comparari solitum. Ab hoc Picus procreatus, ex hoc Faunus, Latini pater. *Faunus* numen antiqui Latii fatidicum, v. inf. VII, 82 seq. *Marica* nympha Latii, cujus religio apud Minturnenses servata est, luco ad Lirim fl. consecrato. Quod eam poeta *Laurentem* appellat, poetico more facit, nomine a vicinis locis petito: nam ad Lirim usque Laurentes non habitarunt; etsi nomen Latinum, novum certe Latium, eo usque pertingere potuit. De reliquis vid. Excurs. V.

52—58. Lavinia *servabat sedes* exquisite, tenebat, possidebat, et hoc simpliciter pro, erat in domo paterna

Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcerrimus omnes
Turnus, avis atavisque potens: quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deûm terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos:
Quam pater inventam, primas quum conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus,
Laurentesque ab ea nomen posuisse colonis.
Hujus apes summum densæ (mirabile dictu),

53 *v. et jam* Witt. 54 *jam* pro *illam* tert. Rottend. a m. pr. *e* binis Burmann. deest. 55 *ante omnes p. unus* sec. Moret. 57 *magno p.* Bigot. *p. honore* Goth. tert. 59 *in* abest Erf. *in medio, in p.* quatuor Burm. et Goth. tert. *in medio p.* Oudart. *alto* pr. Moret. 60 *S. coma* aliquot Heins. cum Nonio, sed præstat græca ratio. 63 *Laurentesque* Gud. a m. sec. cum aliis, sed recentt.; et sic Arusianus Messius. Neque vero aliter quam quarto casu accipiendum *Laurentis.* 64 Pro *summum* Medic. a pr. m. *talamum*, et Uratisl. *lauri densæ. densæ summum* Parrhas. *dense* Witt. *m. visu* Bigot.

unica filia et heres; nihil amplius. *petere* sollenne pro procare; v. Cerda, ut *αἰτεῖν*. Bene autem ad prodigia et deorum ostenta rem revocavit poeta; primum, ut totius carminis colori et indoli a religione ductæ etiam hæc pars conveniret; tum ut Turnum præstantissimum adolescentem cum ratione aliqua Æneæ posthabitum narraret. Sed haud dubie fuere quoque veteres fabulæ super his prodigiis, quæ in seqq. exponit.

59 sq. Revocandæ in animum arbores et luci in impluviis veterum, de quibus passim commentati sunt viri docti; cf. Tibull. III, 3, 15 et *tecto interiore* sup. IV, 494. *Sacra comam*, frondibus intactis. *metus* pro religione, ut *horror* et similia: v. Cerda. 61—63. *Laurentes* dicti Aborigines, qui hæc loca ad orientalem Tiberis ripam incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum*, Latini regia; et *ager* usque ad mare ac Tiberim *Laurens* vel *Laurentinus*, silvis et paludibus frequens. Translatum interdum nomen ad totum Latium a poeta: ut modo in *Laurente nympha* vidimus. Alia vid. Excurs. laud. III. *primas arces*, cum primum urbem conderet. Secundum poetam adeo Latinus urbem Laurentes condidit et nomen imposuit a lauro: facile adeo intelligitur, *Picum*, qui ante Latinum vixit, *Laurentem* v. 171 appellari poetico epitheto, non nomine historico. Quod laurum Phœbo consecrat, ingeniose poeta adjicit, respectu ad suorum temporum religionem habito. 64—71. Apes *vectæ*, ab orientali parte, ut ex v. 70. intelligitur, advolantes. Examen apum, laurum *βοτρυδὸν* insidens, præclare ornavit vers. cf. Georg. IV, 656. 657. 658. Est autem

Stridore ingenti, liquidum trans æthera vectæ,
Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partes petere agmen easdem
Partibus ex ìsdem, et summa dominarier arce.
Præterea, castis adolet dum altaria tædis,
Ut juxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa (nefas) longis comprendere crinibus ignem.
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalesque accensa comas, accensa coronam,
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
Namque fore illustrem fama fatisque canebant
Ipsam; sed populo magnum portendere bellum.

65 *super æ.* Zulich. a m. pr. *trans æquora* quatuor Burm. cum Goth. pr. 66 *Consedere* sec. Moret. *sub mutua* D. Heins. ed. 69 *p. p. agmine* Rom. cum aliis Pier., minus bene. 70 *eisdem* Dorvill. 71 *e castris* pr. Hamb. *quum a.* Nonius ternis locis. De *adolere* v. sup. ad lib. I, 704. 72 *Ut* bene e codd. probavit Heins. post Pier. Vulgo: *et.* 74 *cremare* Montalb. a m. sec. 75 *que* abest tribus Burm. 76 *lumina* Menag. alter. *lumina fulva* sec. Hamb. *fulva ve fumo* Dorvill. 77 *ac totum* Menag. sec. *tectis v. s. totis* Goth. tert. 78 *Hoc v.* multi Heins. et Burm., item Goth. sec.; *visu ac* tert. 80 *protendere* Mentel. pr. a m. pr. *telum* Hugen. a m. pr.

illud inter dira omina; vide vel Plin. IX, 17. 18. Alia loca vid. apud Cerdam, superstitione, ut probabile fit, ab incursus magnæ multitudinis ingruentis opinione profecta. *partibus ex iisdem*, a mari infero.

71—80. Prodigium hoc flammæ frequens: supra vidimus lib. II, 680 sq. Alia apud Cerdam. Cogita vero sacrum facere Latinum adstante filia. *nefas* de prodigio h. l. res dira et abominanda, quæ præter naturam fit; contra *fas* de naturæ more et constantia. *comprendere* h. l. concipere, arripere flammam, quasi ex foco ad proxima manantem. Vulgari oratione *ignis comprehendit crinem;* nunc Lavinia *ignem comprehendit crinibus.* Verba v. 74 sunt ex Lucret. VI, 154 *Terribili sonitu flamma crepitante crematur:* de lauro: at hic visus est virginis ornatus cremari flamma: nam *ipsa visa est cremari* (κατὰ) *ornatum. coronam insignem gemmis*, regium insigne, vid. lib. I, 655. Ex multis, quæ Cerda cumulat, hoc unice verum. Corona enim sacrificantium vittis et infulis sacrisque frondibus implexa est, non gemmis ornata.

At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea: nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca mephitim.

81 *Ac rex* Menag. pr. *sollicitus monstrorum* Donat. Ms. Fabric. 84 *ponte* Porphyr. ad Horat. *sævumq.* Medic. *servamq.* Arusianus. *exaltat* Mentel. pr. a m. pr. et Goth. alter. *mephitim* Heins. recepit e Medic. et aliis, auctoritate Grammaticorum, et more Virgilii flectendi græca latine. Vulgo *mephitin.* Librarii scribunt fere *mefitim* vel *mefitin.* Rom. *mefitem.*

81 sq. Fauni oraculum in luco Albuneæ poeta narrat sive ex vetere memoria sive ex loci natura et fama de Sibylla Albunea rem ingeniose commentus. Scilicet in agro Tiburtino ab occasu in Anienem deferuntur *Albulæ aquæ*, sulfureæ illæ et medicatæ. vid. Cluver. Ital. p. 715 (nunc *Acqua zolfa*, vel *Solfatara di Tivoli*, de quibus v. *La Lande Voyage d' Italie* T. V, p. 338 seqq.) Ex Albulæ fluminis fontibus major *Albunea*, fons et Nympha, ex Horatio nota I Carm. 7, 12 *domus Albuneæ resonantis;* ut h. l. *quæ fonte sonat;* etsi nunc, post tantas rerum vicissitudines, natura fontis et loci facies est diversa. *Subjacebat* fonti *lucus* (quem Martialis quoque in his locis memorat I Epigr. 13, 3) Albuneæ sacer, in quo olim Fauni templum et oraculum a poeta proditur. 82. *alta Albunea*, fons in lacu inexploratæ altitudinis; vid. Cluver. l. c. Male Serv. *quod est in Tiburtinis altis montibus.* Nam id a locorum situ alienum. *nemorum quæ maxima sacro Fonte sonat* h. e. quæ Albunea maxima, h. e. admodum magna, manat, larga aquarum vena fluit fonte suo. Sic sup. VI, 659 *unde superne plurimus Eridani per silvam volvitur amnis* h. e. magna aquarum vi et copia; amnis multus per plana fertur. Tropice ap. Horat. I, Serm. 7, 28 homo maledicus *salsus multusque fluit*, ἁλμυρὸς πολύς τε ῥέει, convicia multa effundit. Color autem non abhorrens est a vulgari, v. c. inf. 217. *regnis, quæ maxima quondam sol adspiciebat. nemorum*, in isto nemore, græce dictum, (κατὰ, διὰ) τοῦ ἄλσους, pro ἐν ἄλσει. Interpretes difficiliorem dicendi modum non attingere miratus sum. Pompon. Sab. *maxima* nympha vel silva. Male. Forma orationis non dissimilis illa Tibulli III, 5, 3 *Baiarum maxima silvis*, ubi conf. Obss. Si *lucos nemorum* jungeres; parum suaviter voces istæ essent disjunctæ; debebant saltem sic collocari: *nemorumque sub alta Consulit Albunea lucos, quæ.* Multo magis displicet, si jungas *fonte nemorum;* ut sit *quæ maxima sonat sacro fonte nemorum.* A sulphure aquarum exurgit gravis odor, quem *mephitim* appellavit: cf. Serv., qui tamen multa vana admiscet. Hinc dea Mephitis, cujus ædes cum aliis locis, tum in Hirpinis erat ad Amsancti vallem. vid. Plin. II, 93 et inf. VII, 564. 565, ut omnino in tutela ejus fuisse videantur aquæ sulfureæ. Vaporis hujus sulphurei vim aliquam divino spiritu afflandi esse credidisse veteres Aborigines, suspicari licet. Probus, ut Pompon. Sab. ad h. v. memorat, *Albuneam Laurentinorum silvam* exposuerat, *in qua oraculum Fauni erat;* quod tamen inter Grammaticorum ἀνιστορησίας referendum; nam de Tiburtino, non Laurentino, agro hic

Hinc Italæ gentes, omnisque Œnotria tellus,
In dubiis responsa petunt. Huc dona sacerdos
Quum tulit, et cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit:
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.

85 *Hic* Franc. *que* abest binis Burm. 86 r. *ferunt* Goth. pr., ut alias dici solet. 87 *Contulit* multi scripti et edd. Ceteri *cum tulit*, quod jam Benedictus emendavit, et ante eum Naugerius. Voss. *attulit*. Heins. conj. *ut tulit*. *et scelerum* Goth. pr. 88. *Pellicibus* Dorvill. Has librarius forte malebat; non nunc Latinus. 89 *pallentia m.* sec. Moret. repetitum ex Ge. I, 477. vid. Burm.

cogitandum. v. Cluver. p. 716. Sed *Albunea* inter *Sibyllas* quoque memoratur a Tibullo II, 5, 69. 70 si vera est lectio, et Lactantio I Inst. 6, ut Suidam taceam; nec constat, utrum eadem cum Nympha habita fuerit, an diversa. Manifestior est inscitia eorum, qui, pravo Græca cum Italicis rebus miscendi studio (de quo v. in Excurs. IV), Albuneam *Leucotheæ* numen referre voluerunt. Atqui illa Matuta est. Etsi Italorum Matuta cum Portumno, et Græcorum Ino et Leucothea cum Palæmone seu Melicerta, interpretationes tantum Phœniciæ religionis sunt, ut vel Melicertæ nomen arguit. De vestigiis templi hujus, quæ sibi reperisse visi sunt viri docti, vid. Exc. ad h. l., qui sextus est ad h. lib.

85—91. Oraculum Fauni per incubationem peti solitum, ut tot alia in vetere Græcia. Potest quidem poeta videri ad Amphiarai (vid. Pausan. I, 34) potissimum exemplum hoc Fauni oraculum assimulasse: idque nos doctrinæ copia in hoc poeta credere facit: nam Tiburtus, cum Catillo et Cora infra v. 670—672 commemoratus, Tiburis conditor et Amphiarai filius habitus est. vid. Plin. XVI, 44, s. 87. Ita saltem conjectare malim, quam cum Cerda, sacra patris a Tiburto Tibur esse translata. Est enim tota illa de Tibure conditore commentitia narratio a Græcanicis fabulis repetita (v. in Excursu IV). Nihil tamen credere vetat, veteres Pelasgos hunc incubandi morem jam ab initio in Latium intulisse, qui et alias religiones intulerunt. *Incubare*, ἐγκοιμᾶσθαι, voces propriæ de iis, qui dormiunt ad accipienda responsa, ut Servius ad h. l. notat. cf. Davis. ad Cic. de Div. I, 43 et Cerda h. l. *Œnotria tellus*, latiore sensu h. l. vid. Exc. XXI, lib. I. 86. *dona*, victimam, sacrificium, ut toties alibi. 91. *Acheronta*, deos inferos et Manes. Notatu dignum in hoc Fauni oraculo, primo quod et ipse sacerdos incubuit, et is, qui consulebat; si quidem Maro consilio hæc ita extulit v. 86 sq. et 92; tum, quod necyomantiæ aliquam speciem illud habuisse videtur. Quod vero v. 95 *ex alto vox reddita luco est*, Italicis religionibus consentaneum est, in quibus voces ex luco auditæ auctoritatem habebant. Inter ostenta et prodigia a Livio memorata vocem e luco vel monte auditam sæpe prodi quis non meminit? Fuit quoque in

Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentes,
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis;
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant, quorumque ab stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Adspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus:
Sed circum late volitans jam Fama per urbes
Ausonias tulerat; quum Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.

92 *Sic et* pr. Moret. *tunc* plurimi. *dum* sec. Rottend. 93 *mactarat* Goth. sec. *mactavit* sec. Rottend. et Gud., a m. sec. 94 *earum* Pier. aliquot. *tergo* exquisite pro tergis. *latebat* Goth. sec. 95 *subito* Medic. Colot. cum aliis Heins. *subit* Gud. a m. pr. *subito ex alta* Witt. *est* deest binis Goth. 96 Si subtilis esse velis, scribendum erat *ConnubIs*. *sociasse* Cledon. lib. II Art. Grammat. 97 *neu* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *nec*. Witt. *ne*. 98 *venient* Medic. cum magna parte codd. Pier. et Heins., it. Ald. tert. Sed bene jam Serv. vidit *veniunt* melius convenire vaticinio, quod, quæ futura sunt, ut præsentia nuntiat. 99 *ad astra* Goth. sec. *ferant* Medic. et omnes antiquiores cum edd. inde ab Aldo; quod oratio castigata pedestris postulat. Sæpe tamen Poetam videmus ab hac lege recedere, et id, quod minus usitatum est, frequentare: ita et h. l. altera lectio est *ferent*, quam Heins. recepit ex Leid., cui aliquot alios adjungit Burmannus sed recentes nulliusque auctoritatis; et videri potest hæc lectio ab emendatore venisse, qui *videbunt* ante oculos habebat: atqui est et illa doctior ratio, ut tempora varientur, ut sæpe in simili positu apud Homerum fit, ut *qui ferant* et *videbunt* jungantur. *ab st.* Heins. e Medic. et Gud. Vulgo *a stirpe*. conf. lib. I, 626. 101 *Respicit* ex Helenio Acrone laudat G. Fabric. cf. Burm. *Accipit* Goth. pr. et tert., male; nam mare excipit solem, non sol occidens mare. 102 *Hæc præcepta* aliquot Pier., quod Cuninghamus tanquam verius prætulit. 103 *suos* Menag. pr. 104 *circum volitans late* Goth. sec. 105 *Laomedontea* aliquot Heins., male. v. Ge. I, 502. 106 *classem*

Æneæ rebus ejusmodi monitum deorum narratum apud Dionys. I, 56. Hoc tamen loco proprie ad Fauni sortes spectat, quæ modo per visa objecta, modo per voces auditas reddebantur v. 90.

96—101. Oraculum multa cum verborum dignitate expositum est; imprimis nomen Latinum *sanguine*, progenie, Æneæ nobilitatum. Ad dignitatem quoque facit multitudinis numerus pro unitate: *connubia, thalami, externi generi*. Illa autem v. 99 seqq. magnifica: Omnia *sub pedibus vertique regique videbunt* h. esse; Simplicius dicta erant sup. Ecl. V, 57 *sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis*. *Sol recurrens*, oriens et occidens; Pomponio monente.

Æneas, primique duces, et pulcer Iulus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ;
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis (sic Jupiter ille monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumtis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus? inquit Iulus.

vel *funem* pr. Hamburg., quod vulgare. 108 *deponunt sub ramis* Dorvill. 109 *per herbam* Heins. legit cum Grammaticis et cum vetustissimo quoque, monente idem Pier. Vulgo, *per herbas;* quæ vulgaris esset ratio. 110 *Jupiter ille*, Heins. ex Prisciano et Medic. a sec. m. Mediceo Pierii aliisque suis (adde Goth. tert.) reposuit, copiose idem adstruxit, et, qui viri præstantissimi mos erat, ubi in elegantiorem formulam inciderat, in omnes alios locos intulit, in quibus *Jupiter ipse* legitur. Servat tamen hoc Romanus quoque. 112 *C. jam forte epulis* Ven. *vertere morsu* pr. Rottend., quod pro *verti* dictum esse possit; sed ortum est ex *morsū*, *morsum*, quod habent aliquot Pier. 113 *pænuria* scribunt duo Burmann. 115 *crustæ* Bigot. Fuisse qui *frusti* legerent, ex Cerda intelligitur. *Crustum* est exquisitior et rarior forma pro vulgari, *crusta*. Argutatur et hic Servius. 116 *Heu* Parrhas. *consumsimus* aliquot Pier. et tres Bur-

107 sqq. Sequitur eventus vaticinii de mensis comesis, v. sup. III, 255—258, ubi cf. Excurs. VIII, adde locum in Excurs. II ad h. lib. Observandum autem, quantam verborum dignitatem rei tenui et levi adjecerit poeta; vitatis verbis propriis, quæ exiliora erant pro carmine, v. c. panis. 109. *adorea liba*, placentæ, proprie de farre, quæ pro panibus erant priscis hominibus, antequam fermento et meliore panis coquendi arte uterentur. Hæc liba nunc mensarum vicem præstant, quibus *epulas*, cibos, *imponunt*, poma agrestia. 110. *sic Jupiter ille monebat*, animis, ut ita facerent, subjiciebat. Eadem liba mox *Cereale solum*, quatenus substernuntur pomis; hoc *augent* Trojani *pomis*, imposita pomorum strue (ut *augentur*, cumulantur, *aræ donis*), eadem paullo post *exigua Ceres*, *orbis fatalis crusti*, *et patulæ quadræ*. conf. Moretum v. 46. 47. Mox 113. *penuria edendi*, est penuria ejus, quod edendum esset, comedi posset; *violare* eo refert Cerda, quod mensa inter res sacras habebatur. Potest ferri; potest etiam huc advocari locus ex Sext. Aurelio Vict. O. G. R. 10 *consumtoque quod fuerat cibi crustam etiam de farreis mensis, quas sacratas secum habebat, comedisse;* secundum quæ fuisse videntur, qui liba sacra diis penatibus offerri solita in hac fabula memoraverint; conf. *ibid.* c. 11. In poetica tamen oratione omnino esse potest, frangere, comminuere.

116—129. Bene certo homini et maxime Iulo partes dicentis dat; etsi inter cetera hoc quoque traditum accipere potuit. *alludens*, pro arridens, subridens, quod Burmann. illustrat,

Nec plura alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuo, Salve fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Trojæ salvete Penates.
Hic domus, hæc patria est. Genitor mihi talia, namque
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas:
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Hæc erat illa fames; hæc nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.

manniani, si recte capio, item Pompon. Sab., nec male. Sic in hac re apud Dionys. ἀλλ' ἡμῖν ἥδη γε καὶ ἡ τράπεζα κατήδεσται. 117 Heins. distinguere malebat: *nec p. alludens ea vox* etc., quod bene expulit Burmann. 118 *primumq.* Menag. pr. *primaq.* sec. Rottend. et Dorvill. *primusque* malit Trapp., quod prosaico esset propius. 119 *Corripuit* Ven.; non male, inquit Heinsius. Burmannus conj. *arripuit*; uti *accipi*, *arripi*, *omen* solet. Nihil tamen mutat, et *eripere* ad vulgarem superstitionem refert, tanquam prohibuerit *Æneas*, ne Ascanius plura forte inominata subjiceret, et ideo *pressit*, forte manu sua os Ascanii. Liberalior et simplicior ratio videtur hæc, quam in nota posui, *eripuit* ad solam celeritatem dicentis et interponentis verba spectat; exquisitius est quam *arripuit*, *rapuit*. cf. sup. lib. II, 619. Sic ἁρπάζειν, προαρπάζειν τὰ λεγόμενα. cf. Guell. Nec hic de omine sed de vaticinii exitu et eventu agitur. *pressit*, est vocem Ascanii repressit; nam excepto sermone alter interpellatur et reprimitur, quo minus loqui pergat. et *stupef.* est in aliis. *stipefactus* Pier. codd. etiam hic. *n. dixit* Parrhas. *n. posuit* Goth. tert. 122 *hic p.* septem apud Burm. cum Goth. sec. *et* Goth. pr. *est* deest Ven. et Goth. tert. 123 *f. a. canebat* Parrhas. 125 Servius interpretatur, quasi legerit: *ancisis*. *Ambesis* aliquot Pier. ex lib. III, 257, ut Heins. monuit. *assumptis* Bigot. *accensis* Gud. a m. pr. *accessis* Goth. sec. 126 *superare*, *spirare*, aberratt. apud Heins. *domus* multi. *defixus* Ed. Ven. 127 *tecto* Franc. 128 *Hæc erit* Menag. alter cum Goth. sec. *hæc vox* Uratisl. *monebat* sc. Anchises, Serv. et Ed. Ven. *manebant* Rom., quod arridere potest. Sic VI, 84 *sed terra graviora manent*. 129 *Exiliis* in quod facile incidas, si memineris Æn. II, 780 *Longa tibi exilia et vastum maris*

aut simpl. ludens, jocans, ad socios. *tulit finem*, significavit Trojanis, finem adesse. Sed vaticinia dicuntur efficere ea, quæ monent futura esse, multo magis tum, cum exitum habent. *Eripuit* simpliciter dicti, quod Æneas subjicit, celeritatem declarat; *ac pressit*, vocem Ascanii repressit, eumque loquentem interpellavit. *stupefactus numine*, h. oraculo, ut jam alias vidimus. 121. *o fidi Trojæ salvete Penates*. Hæc perpetua Æneæ religio, ut Penates primo loco appellet. Promiserant tamen et illi, unde *fidi* Penates, per somnum, Æneam Italiam esse aditurum, lib. III, 147. 162. 167 *Hæ nobis propriæ sedes; hinc Dardanus ortus* etc., unde nunc v. 122: *Hic domus, hæc patria est* vestra, unde olim Trojam estis advecti. *Genitor mihi talia*. Tribui h. l. Anchisæ vaticinium supra a Celæno,

Quare agite, et primo læti cum lumine solis,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat, et Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur

æquor arandum, conj. Burm.; et sic Goth., sollenni varietate. Enimvero *exitia* sunt calamitates, ærumnæ, ut toties *damnum*, *noxa*, *clades*, et similia, et Græcorum, ἄτη, βλάβη, λύμη, λοιγός, οἶτος et alia. 130 *primum* duo Burm. cum Goth. sec. Erf. *limine* Moret. sec., perpetuo lapsu. vid. VI, 255. 131 *quæve* Dorvill. *habitant* duo Burm. ex intp. *ubi m. grais* Goth. tert. 133 *libare novis* Goth. tert., prave et hoc. *Libare pateras* satis intelligitur esse dictum pro: *libare vinum*; ne quis *pateris* emendandum putet; etsi et hoc eleganter diceretur. *notate* Puget. 135 *Sic demum fatus* alter Hamb. *affatus* aliquot Burm. *t. lauro* tres ejusdem: quod arridere potest; nam lauro

Harpyiarum una, acceptum (III, 255 seqq.) mox ab Heleno confirmatum (lib. III, 394) omnes Intpp. monent. Etsi poetam malim sibi constare, tamen varia ad interpretandum et excusandum afferri possunt: Anchisæ omnino partes vaticiniorum interpretandorum dantur a poeta et ab aliis (cf. Excurs. XVII ad lib. II, p. 321. cf. Disquis. II, s. 6 sq.); igitur is Celænus quoque verba disertius exposuit et sæpe in ore habuit atque ad animum revocavit. Alii ad ea referre volunt, quæ Anchisen natum in locis inferis docent lib. VI, 891. 892. 893. Sequitur hoc Ouwens Noct. Hag. p. 626 seq. Probabile tamen est, poetam de Harpyiis fabulam supra secundis curis intexuisse, et morte præventum reliqua non potuisse mutare vel accommodare. 125. *accisis dapibus*, exquisite pro consumtis. *moliri aggere tecta*, ornate, urbem ædificare, quod fit vallo ducto. 129. *exitiis*, ærumnis. v. V. L.

133 sqq. Expectabas hoc a religioso homine, Ænea, ut a religione initium faceret; imprimis cum sollenne hoc sit ut preces et sacra faciant, cum omine accepto, tum escensu vel aditu in locum optatum facto. cf. imprimis Odyss. N, 353 seqq. Anchisen a filio consecratum Lactant. I Inst. 15, 12 ex h. l. probat. Factum id jam lib. V, 45 sqq. vidimus. 134. *reponite*, pro apponite, ponite, poetica ratione: ut Ge. IV, 378, et *pateras libare* magis poeticum quam, vinum. In precibus, quæ v. 136 sequuntur, augustam religionem faciunt et venerationem movent nomina deorum, ex antiquiore religione desumta, qua naturam, naturæ partes, vires et elementa fere in precum, fœderum vel jurium jurandorum, formulis ponunt, ut tot Homeri, Apollonii, nam et is veteres religiones sectatur, Pindari (v. Pyth. IV, 343 seqq.), Æschyli et ceterorum Tragicorum, etiam Herodoti loca docent. In v. 139 domestica numina subjicit, *ex ordine* ἐφεξῆς, deinceps, ut jam alibi vidimus. Congessit multa ad singulos versus Cerda satis otiose. In *Genio loci*, quem jam V, 95 vidimus, argutantur Servius et Pompon. Sab., dum Apollinem con-

Flumina; tum Noctem, Noctisque orientia Signa,
Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine Matrem,
Invocat, et duplices Cœloque Ereboque parentes.
Hic Pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit; radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem, quo debita mœnia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, et vina coronant.
  Postera quum prima lustrabat lampade terras
Orta dies: urbem, et fines, et litora gentis
Diversi explorant; hæc fontis stagna Numicî,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.

abundabat ille tractus. 138 *noctuque* conj. Voss., male; nam vulgare esset. *noctique* Rom. *horrentia* s. Parrhas. 141 *cælo ter* Cuning. ex ed. princ. et 1476. 142 *que* abest Dorvill. *et antro* Goth. sec. Forte *aura* magis placere possit; nam proprie et docte *aura lucis* et *fulminis* dicitur; ut supra VI, 204 vidimus. Tamen nec male *nubes ardens radiis et auro lucis* pro vulgari, radiis aureis; nota figura. νεφέλη χρυσοειδὴς, ex qua intonuit. 144 *Deditur* scripti omnes Heins., nisi quod tres *dicitur*, et Sprot. *editur*. *Diditur* tamen Pieriani aliquot exhibebant, et agnoscit Ge. Fabric., sicque jam emendatum a Naugerio, et a Benedicto e Cod. Pal. *per agm. murmur* Ven. et pro var. lect. Gud. et pr. Hamburg. 145 *condent* aliquot Pier. et tres Heins. cum Erf. Licet et hoc tueri. 146 *ordine* Zulich. *agmine* pr. Hamb. et Bigot. Sed *omine magno* absolute dictum, cum tam clarum et manifestum augurium ipsis datum esset, etc. 147 *Crateram* Moret. sec. vid. ad I, 724. 148 *primo* aliquot Pier. Etiam Benedictus veterem lectionem esse ait, *cum primo*. 150 *Diversa* Menag. pr. a m. pr. ex v. 132. *hic f.* Parrhas. et Witt. Serviana etiam h. l. corruptelis et Grammaticorum nugis scatent. Sed omnino pauca sunt in ista farragine, quæ, nulla exploratione prævia, tollere ac suscipere se posse adolescentes sibi persuadeant velim. Habent Serviana laudem suam, sed non hanc, quam mihi ipsi aliquando persuadere volebam, ut ad interiorem poetæ interpretationem multa inde lucrarer. 150 *Numicî* scripsi, nam est *Numicius*. 151 *hinc f.* pr. Rottend.

tendunt habendum esse. v. 140. *duplices Cæloque Ereboque parentes*, utrumque parentem, Venerem inter deos, Anchisen inter Manes.

141—147. Augurium lætum, tonitru cœlo sereno: et quidem e nube fulva. Eventum frequentissimum. v. c. Pindar. l. c. 350. Hoc v. 146 *omen magnum*. De v. 147 *vina coronant*, conf. sup. I, 724.

148—151. *diversi*, secundum illa v. 132 *a portu diversa petamus*. tum *explorant*, animo subjunge, et comperiunt. Hinc itaque ad Tiberim, illinc ad Numicium usque procurrunt, habitari loca a Latinis resciscunt. Numici *fontis stagna* vide in Excurs. III ad h. libr. Ceterum ab hoc inde loco observandum, quomodo in summa rerum et hominum tenuitate le-

Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes,
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora; festinant jussi, rapidisque feruntur
Passibus. Ipse humili designat mœnia fossa,
Moliturque locum; primasque in litore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant:

152 *ordine ab omni* Jo. Schrader emendat, *agmine ab omni*, ut XI, 60. Sed v. Notam. 153 *angusta* Ven. 154 *ramos* tres Heinsii, ipse malebat *ramo*. 155 *viros* pr. Rottend. *ferre jubet* Gud. a m. sec. 158 *que* abest Leid. 160 *emensis* Gud. a m. pr. *et tecta* multi Pier. et Heins. *Latini* Medic. cum aliis plurimis, it. Edd. Mediol. Ald. et al. *Latinorum* non nisi Mentel. et Menag. cum recentibus tribus Burmanni exhibent, item bini e Goth. Sed auctoritatem graviorem dant libri Pieriani, Servius et Asper Grammaticus. *tecta domorum* ed. Ven. ex lib. XII, 132, Burm. 161 *murosq.* Rom. pr. Mentel. et pro var. lect. Leid. cum Witt. Sed vulgatam defendit Arusianus Messius. Et est doctius, *subire tecto*, quam, *tectum*. Contra *succedere tectum* doctius quam *tecto*. *muroque propinquant* Gud. pro var. lect.

gationem missam et exceptam ornaverit et ad dignitatem miram extulerit, partim rerum descriptionibus et adjunctis, partim verbis amplioribus.

152—156. *delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus; non est urguendum. *ramis velatos Palladis*. *ἱκετηρίας*, frondes oleagineas vittatas manibus præferre putandi sunt, unde inf. v. 236. 237 *ne temne, quod ultro Præferimus manibus vittas ac verba precantia*. Res ipsa satis nota: conf. inf. VIII, 116. 128. XI, 332, sed de modo loquendi quærat aliquis. Sic et inf. XI, 101 *velati ramis oleæ* et apud Græcos v. c. Sophocl. Œd. 3 *ἱκτηρίοις κλάδοισιν ἐξεστεμμένοι*. Scilicet *στέφεσθαι*, *velari*, proprie de corollis et vittis (vid. ad V, 72), quæ ambiunt, adeoque tegunt, frontem, tempora. Transtulit hoc poeta ad ramos vittis et infulis obvolutos, qui præferebantur a supplicibus, et tenebantur manibus. Sed infulis et vittis dependentibus a ramo manus ipsæ obtegebantur, unde *manus velatæ*; et dicta hinc *velamenta* ipsi rami vittati. Igitur *velati ramis*, habentes ramos vittatos manibus. *pacem*, fœdus et amicitiam, ut et al.

157—159. *Castrum* hoc *Trojæ* est: seu *Troja nova*, a parte dextra Tiberim præcingens, adstantibus subductisque a tergo navibus, a sinistra campus ad mare pertingens: in quo inf. lib. IX Rutulos, qui castra oppugnant, consistere videbimus. vid. in Excurs. III ad h. lib. *molitur locum*, exquisite poetico more, pro moliri tecta in loco, h. extruere, et sup. v. 127 et 290 dictum erat. *primas sedes*, int. in prima litoris parte: v. in eod. Excurs. Mox *pinnas* pro muris et *aggerem* pro vallo, quod fossam ab interiore parte ambit, dixit.

Ante urbem pueri, et primævo flore juventus,
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Quum prævectus equo longævi regis ad aures
Nuntius ingentes ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis et religione parentum.
Hic sceptra accipere, et primos attollere fasces
Regibus omen erat; hoc illis curia templum,

162 *et privo* Oudart. *primoque in f.* Bigot. 163 *Exercetur* Gud. a m. pr. *in* deest pr. Mentel. et *que* Bigot. 166 *Tum* aliquot Pier. *prævectus* ex Pier. et suis recepit Heinsius, ut sit, ante Trojanos urbem invectus; ut *præire, præcedere*. Cur enim poetæ non licuit nova voce uti ad analogiam facta? Alii legunt: *provectus*, quod frustra defendit Burm. 167 *in* deest tertio Mentel. et tert. Goth. *reportant* alter Hamb. *reportat* est simpliciter pro portat. argutatur Burmannus, dum emissum ante nuntium fuisse conjectat. 168 *inter* duo Burm. 169 *medio* alter Hamb. 171 *Urbe f. media* lectum alicubi ante Pierium; et sic aliquot Heins. et Burm. cum Goth. tert. *mediæ* Dorvill. 173 *Hinc* Ald. pr. et Junt. et pars codd. Heins. et Burm. cum Goth. pr. *et p. tollere* Witt. 174 *templo* Bigot.

162—165. Ad Laurentum urbem missa legatio. Non modo Romanæ militiæ more, quod Servius putat, sed Græco quoque et omnino priscæ vitæ ritu, ut in loco Hesiodi (Scut. 285. 286), ante urbem in campis exercet se cursu ac ludit armis juventus urbana. Poeta autem eo more egregie usus est, ut suavem narrationem faceret. *domitant currus* pro equis jugalibus, ut alibi hi pro illis; noto poetarum more. Mox *spicula*, int. jacula, et epitheton *lenta* ad materiem refer. *lacessunt*, exquisite pro contendunt, certant: quandoquidem *provocant se* et *lacessunt*, qui pugnant.

170—176. Pici hæc *regia* in arce Laurenti, diversa utique a Latini regia v. 59 sqq. descripta, et improprie dicta *regia*, h. e. ædificium magnificum; nam fuit templum, quod pro curia esset, e more priscorum hominum. Ex fragm. Vatic. a Bartolio pag. 134 forma hujus templi expressa est, sed aliena admodum a poetæ mente ac ratione. Imitatus est locum multo cum verborum tumore Seneca Thyest. v. 641 ad 664. *urbe summa* ἐν πόλει ἀκροτάτῃ, ut Iliad. X, 172, h. e. ἐν ἀκροπόλει. Circa domum illam lucus erat (v. 172) more veterum in templis, et in principum ædibus. Alterum hoc ex lib. II, 299. 300 de Anchisæ domo meminimus. 173. 4. hic regnum auspicari solebant reges. *omen* egregie pro more, cui bonum omen inerat, ut majorum fortuna sequeretur regem regnum auspi-

Hæ sacris sedes epulis; hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant; aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando vulnera passi.

175 *Hæc* Rom. cum binis Burm. et Ed. Mediol. *hic* Ed. Ven. *sacræ* tres Heins. et Medic. Pierii. *sacris ædes* Ven. et tert. Rottend. a m. pr. 178 *e* Heins. e suis et Pier., alii *ex*. Aliis utrumque abest, in aliis adhæsit *e* priori voce: *antiquæ cedro*, et hinc Schol. Stat. *antiquæ cedri*. v. apud Pier. et Heins. 179 *curva* Voss. 180 *senes* Franc. *biformis* sec. Rottend. et a m. sec. Hugen. cum Goth. sec. 181 *vestibulum* Zulich. a m. pr. *adstabant* est pro vulgari, *stabant in v.* 182 Burmannus

cantem. Auspicia regni a sumtis regni insignibus declarat. *attollere fasces* pro eo, quod sequitur, ut præferantur novo regi: more Italiæ; nec ab Romanis invento. 175. 176. Potest aliquis paullo doctior sive ad Œnotrorum συσσίτια, de quibus Aristot. de Rep. VII, 10 videndus, sive ad ferias Latinas respici putare. Servius ad Palatium Augusti allusum credi voluit, ut ex ejus verbis colligo: "*ariete cæso. Hoc sacrificium in janua Palatii fiebat festis diebus.*" Et Pompon. Sab. ad v. 170 "*Templum Apollinis ab Augusto in Palatio positum describit.*" Palatinam Augusti domum adumbratam etiam Blanchinius *(Palazzo de' Cesari)* et Holdsworth volebant. Sed sequi juvat, quod simplicissimum est. Est hoc templum pro prytaneo, curia aut simili æde publica: in qua adeo sacrificia publica cum epulis sacrorum habentur. *ariete cæso*, proprio aliquo sacrorum inter Latinos more, epulæ sacræ instituuntur; Tum si publicum fit sacrificium, confluunt primores gentis, iique epulis excepti sedent, *mensis perpetuis*, h. longa et multum procurrente mensa; ut *perpetuum tergum* et alia.

177—182. Etiam hæc signa in vestibulo collocata sunt, ut in curia vel templo mos erat in aditu et porticu signa inter columnas ponere. Imitatione expressit locum in Elissæ sacrario Silius I, 86 sqq. Italus autem et Sabinus h. l. inter Latini majores memorantur post illa, quæ v. 45. 49 edixerat poeta, tanquam agnatione juncti. cf. Exc. IV ad h. lib. et Cluver. Ital. ant. p. 725. Antiquitatis genium exhibet etiam in materia, *cedro*, nam vetustiora signa lignea erant vel fictilia. *Vitisator—falcem:* etsi Saturnus fere cum falce exprimitur, et sunt qui jungant: *curvam servans sub imagine falcem Saturnusque*, ex sermonis tamen rationibus haud dubie ad Sabinum spectant hæc, quem nobis poeta ex prisca aliqua eruditione declarat, vinearum colendarum auctorem fuisse; sub signo, forte ad hermæ morem in stipitem desinente, *falx*, puta ad amputandas frondes (v. Ovid. Met. XIV, 628. 631 et 649) adjecta; qua specie Silvani hermæ occurrunt ap. Boissar-

[illegible]

187—191. Inter signa veterum heroum Pici imprimis statua conspicua. Erat is e Latini majoribus: ac forte ejus signum non infrequens illa aetate occurrerat Virgilio (conf. Excurs. V ad h. lib.). Forte etiam regiam condidisse dictus erat: sup. 171 *Laurentis regia Pici.* Statua erat sedentis habitu, quam facile erit ex h. l. exprimere et delineare. Prisca aliqua gravitas imagini inest; *trabeatus* est Picus, qui veterum regum erat habitus (conf. Plin. IX, 39 s. 63), quo Romulum quoque conspicuum narrant (*trabeatum Quirinum* vocat Ovidius Met. XIV, 828 et al.), cum *lituo* (ut

Tali intus templo divûm patriaque Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
  Dicite, Dardanidæ, neque enim nescimus et urbem,
Et genus, auditique advertitis æquore cursum,
Quid petitis? quæ caussa rates, aut cujus egentes
Litus ad Ausonium tot per vada cærula vexit?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis;
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,

avem Hugen. *Circæ* tres Heins. 192 *divum templo* Medic. Pier. *templaque deum* alii Pieriani. 194 *Atque hic* Dorvill. *ingressus* Ven. 196 *cursum* revocavit Heins. ex libris et edd., vulgo alii *cursus.* 198 *Litusque A.* Dorvill. *Litus et A.* Franc. *per tot* Ven. *per v. fervida* Moret. tert. ex v. 24 hujus libri. *texit* Medic. a m. pr. 200 *Qualia sæpe* aliquot Pier. 201 *portusque* Franc. 202 *Nec f.* Medic. 203 *aut*

adeo augurali scientia clarum fuisse necesse sit) et prisco armorum genere *ancili. succinctus trabea et lituo,* nota forma, qua verbum binis adaptatur, cum de altero tantum proprie dicatur: lituo *instructus* erat vel *insignis, conspicuus:* cf. Burm. v. Gellii V, 8. et inde repetitas a Macrob. VI, 8 argutias de h. l. Occurri tamen potest alia ratione: *ipse Quirinali lituo,* absolute dictum, habens, tenens lituum, *parvaque—lævaque* h. e. et sedebat, et gerebat, duplici copula pro una apposita. *Quirinalem lituum* ornate dixit, quo Romulus aliquando usus est, imprimis in urbe condenda; augurandi scientia ille excellebat. Bene Cerda laudat Plutarch. in Romulo p. 31 F. cf. Serv. *Picus equum domitor:* Homericum ἱππόδαμος. Ejus mutationem in *picum* exponit Ovid. Met. XIV, 320 sqq. conf. in Excursu V ad h. lib. *conjux* h. l. amans, ut et alibi vidimus Ecl. VIII, 18.

192 sqq. Excepti h. l. legati in *templo,* inde a v. 170 descripto, ex more. v. Cerda; et sic supra lib. I, 505 sqq. Dido publica negotia exequebatur in templo.

195—211. Simplicitate et proprietate commendabilis oratio, ut altera Ilionei fide et probabilitate cum gravitate. *auditique advertitis æquore cursum* eleganter pro noti estis. Sequentia v. 196 sqq. iis similia, quæ ap. Homerum occurrunt Odyss. Γ, 71 sqq. I, 252 sqq., sed λῃστρικῆς mentionem bene omisit Maro pro suo ævo. 200. *qualia multa* sic apud Homer. et alios οἷάτε πολλά. Loca sunt ap. Guellium. v. 201. ornate, pro, huc pervenistis. *portum* simpl. de appulsus loco et statione accipe. 202. 203. Dicta sunt secundum hos verss. illa Ovidii Met. I, 89 de aurea ætate: *Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo Sponte sua, sine lege, fidem rectumque colebat. Pœna metus-*

Sponte sua veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetrarit ad urbes,
Threïciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, et numerum divorum altaribus addit.

v. Dorvill. *et legibus* Comment. Cruqu. ad Horat. ap. Burm. 204 *veterisque ævi* a Servio lectum esse suspicabatur Markland. ad Stat. pag. 185. *serentem* codd. apud Pier. Putes forte esse *ferentem.* Sed *ferre se* est incedere. Wakefield Silv. III, p. 11 em. *gerentem.* Videat vir doctus, annon hoc pedestre et tenue sit, *gerere se more dei.* Sed v. Notam. 205 *eadem* alter Hamb. *idem* Menag. pr. Porro Heins. conj. *fama etsi*; quo carere possumus. conf. Burmann. 206 *Aruncos* alii, quod Ge. Fabricius diversum populum prodere putabat. Perperam. *Ausonios* Uratisl. a m. pr. *Auricomos* codd. ap. Pier. ex librarii stupore, ut et *Autruncos* in Rom. *Auroncos* in al. *et argis* Goth. alter. *in agris* Erf. 207 *penetrarit* Heins. recepit ex pr. Moret. et ex Pierii Rom. aliisque: alii, etiam fragm. Vatic., *penetravit*; hoc malim retineri: est enim gravitatis epicæ. v. ad I, 706. 208 *Samom* Medic. *Samon* alii. 209 *Hunc illum* pr. Hamb. *Corithi, Choriti, Chariti, Coriti* etiam hic aberrant librarii, ut sup. III, 170. *Coriti Cyrena* Excerpt. Burmann. 211 *numero divorum altaribus addit*: Heins. ediderat; solius Gu-*que aberant.* Itaque Latini justi nec necessitate ulla nec legibus, sed *tenent se,* continent se, moderate et juste vivunt, sponte sua et more h. institutis ac moribus a Saturno sancitis. Ita *se tenent,* qui se coercent, intra fines, præscriptum, legem, morem subsistunt.—205. longo tempore obscurata est fama, ut a paucis senibus adhuc teneatur ejus rei memoria: qui antiquiorum ætatum mos et ratio erat, vetustam memoriam ad posteritatem propagandi, antequam annales condebantur. *Auruncos* dixit, tanquam communis cum Aboriginibus stirpis homines: v. in Exc. IV, ad h. lib.; affert tamen vel sic antiquitatis notionem animis nomen. De Dardani ex Tyrrhenia originibus, v. sup. III, 167 sqq. et Exc. VI ad lib. III, unde loci hujus sententia expeditu facilis est. E pluribus de Dardano mythis poeta arripuit hunc, quo is dicebatur ex Tyrrhenis profectus, Samothraciam et Troadem adiisse. Servius, vel qui eum excerpsit, misere omnia miscet. *his agris,* paullo latius dictum; nam Dardanus ex Corytho seu Cortona Etruriæ oriundus ferebatur. *urbes Phrygiæ* memoravit, h. e. loca ad incolendum idonea et a Teucro passim inhabitata, sub Idam; nam proprie dictæ urbes tum in regione ea nullæ erant. 210. 211. pro deo nunc colitur. *stellantis* ex ἀστερόεις οὐρανὸς, quod Homericum est. *accipit* pro accepit; adeoque est pro habet, poetico more, et *addit* regia cœli, quæ eum accepit, h. e. hæc receptio in cœlum, *eum numerum,* ut accedat novus deus, *altaribus deorum* pro vulgari: auget deorum numerum, dum ille divinis honoribus afficitur. annumeratur h. l. diis; Ita accedit aliquis *numerus,* dum ad numerum priorem accedit, annumeratur. De ceteris v. V. L. quæ caussa est, ut novum sacrum, adeoque novum templum, nova ara, extruatur.

Dixerat. Et dicta Ilioneus sic voce secutus.
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hiems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viæ litusve fefellit:
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur, pulsi regnis, quæ maxima quondam
Extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis; Jove Dardana pubes
Gaudet avo; Rex ipse Jovis de gente suprema
Troïus Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis:
Audiit, et si quem tellus extrema refuso

diani auctoritate. Impedita lectio, etsi sic expedias: *regia cœli addit eum numero divorum, altaribus* h. e. per altaria, aris in ejus honorem extructis; vel in altaribus, templis. At durum hoc: *cœlum addere aliquem numero deorum per altaria.* Vulgata ante Heinsium lectio erat: *numerum divorum altaribus auget:* nec modo in ed. Ven. et Mediol., sed in omnibus, quantum video, etiam antiquioribus, inque his Aldd. Eamque, quod mireris, tuentur codd. permulti, et ipse Medic. cum fragm. Vatic. At *numerum divorum altaribus addit* Rom. cum aliis Pier. et ex Heinsianis forte plures exhibebant; sicque Erf. In altera hac, quæ codicum auctoritate firmatur, lectione nihil est, quod desideres; itaque reposui; sive ut sit: addit altaribus divorum eum, numerum, h. numeri incrementum; sive simpliciter, *et altaribus divorum addit numerum*, auget numerum altarium: unde venisse videtur altera lectio *auget.* In Ciri 201 venit—*Cognatos augens reges numerumque suorum Ciris*— 212 *dictum* Medic. a m. pr. *dicto* Gud. a m. pr. *locutus* sec. Moret. 214 *succumbere* sec. Moret. *tectis* ante Heins. vulgg. edd. et codd. pars. 221 *nunc ad l.* pr. Moret. *ad lumina* Zulich. *mittit* pr. Hamburg. cum fragm. Vatic. 224 *concurritur* Parrhas. *concurreret* Rom. 225 *si quam* Rom.

212—227. Ilioneus etiam lib. I, 521 ad Didonem verba facit. 215. *sidus* pro tempestate, *litus fefellit*, ignoratio litorum ac terrarum, *regione viæ*, pro simplici, via et navigatione instituenda ac regenda. Variavit verba versus 199 *Sive errore viæ seu tempestatibus acti.* Illud *regio viæ* jam ante Virgilium frequentavit Lucretius lib. II, 249 *Sed nihil omnino recta regione viai Declinare, quis est, qui possit cernere sese?* item lib. I, 1040. Et sup. Æn. II, 737 *et nota excedo regione viarum.* cf. Cerda. *afferimur* pro exiliore, accedimus. In seqq. 216 sqq. multum dignitatis inest et magnifica oratio, imprimis v. 222 seqq., Trojano bello per tempestatem adumbrato; unde v. 228 *diluvium* pro excidio et vastitate. Jovis f. Dardanus; v. eundem Excurs. VI lib. III. *de gente suprema.* Ennianum laudatur ex Annal. V *nomine Pyrrhus, uti memorant, de stirpe supremo*, de prima origine et stirpis exortu a Jove. *quibus fatis* pro successu rerum et eventu fatali; et *acti* h. l. est, vexati, calamitatibus afflicti. 225. 226. 227.

Summovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti
Dîs sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama levis, tantive abolescet gratia facti;
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis;
Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro
Præferimus manibus vittas ac verba precantia)

226 Hiatum constitue post *Oceano*; non in *quem*. *exemta* Menag. pr. *extrema* Ven. 228 Distinguere alios post *Diluvio ex illo*, ut cum antecedd. jungatur, narrat Servius. 230 *auramque undamque* Sprot. 231 *nostra* Oudart. *fatetur* Ven. 232 *tantique* pars scriptt. et edd. *abolescit* duo Mentel. et a pr. m. Reg. *obolescet* Goth. sec. *dolescet* Goth. tert. *abolevit* Hugen., Heinsius malebat, *abolebit*. At poeta docte posuit antiquum verbum, quod et in Lucretio occurrit V, 732. 233 *Ausonio* Franc., vitiose. *accepisse* pr. Hamb. Dorvill. et Leid. *pigebat* alter Mentel. a m. pr. librarii lapsu; sed Heinsius commodiorem lectionem in eo inveniebat, ut ad Dardani in Phrygiam adventum referretur. Argute magis quam vere. 235 *sive quis b. expertus et armis* Medic. Pierii. *fidem* duo Burmann., et unus, *in armis*. 236 *et multæ* Parrhas. 237 *Proferimus* aliquot Pier.

ornate, pro omnibus gentibus. *si quem* (quemcumque) *summovet — dirimit*, simpl. de habitatione in loco longinquo et remoto; et, poetico more, signate extremas terrarum oras ad Oceanum et ultra Libyæ deserta nominat. *refusum Oceanum*, qui de æstu et recessu maris proprie dicitur, accipies simpliciter diffusum late et extentum. Sunt enim *tellus extrema refuso Oceano*, fines terrarum, quos ambit Oceanus, qui etiam Homero ἀψόρροος Ὠκεανὸς Iliad. Σ, 399 et al., quatenus amnis instar terrarum orbem includit. Recte hæc accepta videbis a Cerda. *plaga solis iniqui*, zona torrida, nimis magno, infesto solis æstu, *extenta*, patens, propter camporum arenas, *in medio quatuor plagarum*.

228. 229. 230 sqq. Magna suavitas in extenuatione ejus, quod petunt, *Dîs sedem exiguam—patentem* (*pia et verecunda petitio*, bene ait Servius) tum in sui commendatione modesta ac gravi. *Dîs patriis;* a religione Penatium præclare facit initium ad movendos animos. *feretur* pro tenui voc. *erit*. *Trojam*, magna cum vi, pro Trojanis; ut toties *Trojam*, *Ilium*, *in Italiam inferri* vidimus. In v. 235 nimis argute Ge. Fabricius Ciceronis locum VII ad Div. 5 expressum volebat: *Totum hominem tibi trado, de manu ut aiunt in manum tuam istam* (ad Cæsarem scripta epistola) *et victoria et fide præstantem.* Habet saltem similitudinem aliquam. Sed *fides*, dextra data, ad fœdera spectat, in quibus servandis et exequendis constantia et strenuo fortique animo ac manu opus est. 237. Lau-

Et petiere sibi et voluere adjungere gentes.
Sed nos fata deûm vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus
Huc repetit, jussisque ingentibus urguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim, et fontis vada sacra Numicî.
Dat tibi præterea Fortunæ parva prioris
Munera, reliquias Troja ex ardente receptas.

et duo Heins., sed *præferre* est proprium in hac re. conf. Burm., *et verba*, multi; tandem *ac verba precantia* haud dubie vera lectio restituta post Benedictum in Junt. 1510, qui bonos ac vetustos codd. hoc habere ait, tum Pier. ab Heinsio e Mediceo aliisque; Burmannus etiam Ed. Ald. et Mediol. memorat; sed omnes Aldd. consentiunt in vulgata: *et verba precantum*. Hoc etiam Rom. exhibet, *precantis* Bigot. *vittasque precantia verba* in litura fragm. Vatic. cum aliis Pier. et Heins. *vittasque precantia regno* Ven. *manibus ac verba p. victas* Ed. Ven. 239 *Et nos* Dorvill. 240 *Imperiis cogere* aliquot Pier., forte pro *coegere*. 241 Salebrosa oratio meo quidem judicio: *Hinc Dardanus ortus Huc repetit, jussisque i.—Numici*; ad quam tamen neminem offendisse video, ne ad interpretationem quidem: de qua Notam vide. *Huc* jam in Venetis Ald. aliisque vetustioribus expressum video; et sic Medic. fragm. Vatic., nec aliunde varietas notata, nisi quod Rom. *Hunc repetet, jussisque—Tyrrhenum et Tybrin et f. v. s. N.* Menagii autem pr. *Hunc repeti jussis ing.* (Abest *que* etiam in sec. Moret. et sec. Rottend.) *Hinc r.* Ven. Ita bis dictum esset: *hinc Dardanus ortus, Hinc repetit*: ut *ortus* sit a nomine, pro, *ortum, hinc, hinc* inquam, *ortum*, *τὸ γένος*, repetit, ducit. *Hic* Serv. Dan. ad IV, 259. Sed in his vocibus *hinc, hunc, hic, nunc, huc*, semper magna esse solet varietas ex scribendi compendio; ut forte conjicias fuisse: *Nunc repetit, jussisque ingentibus urguet Apollo, Tyrrhenum Thybrim et fontis vada sacra Numici.* Ut sit: Nunc Apollo repetit, h. e. repetere jubet, Thybrim. Hæc saltem Latine dicta essent. Ut tamen ex animo dicam, omnes tres versus inde a verbis: *Hinc Dardanus ortus. Huc r. Tyrrhenum ad* alieni esse videntur, aut ex margine serius attexti, ad explendum hemistichium *Imperiis egere suis*; aut ex variis poetæ tentaminibus, quæ chartis ille illeverat, a Tucca confecti. 242 *Timici* et *Thymici* codd. apud Burm. 243 *Dat* sc. Æneas, et sic vulgo explicatur. Sic oratio ad v. 221 retrahitur. *Troius Æneas tua nos ad limina misit—Dat tibi p.* Quod tamen satis durum esse quis non videt; imprimis cum orationis cursus ad Apollinem hoc referat, v. 241, sensu tamen repugnante. Videtur poeta, quæ media sunt, secundis curis elaborasse, neque iis cetera satis accommodasse.

dant omnes notum illud ex Iliad. A, 14 Στέμματ' ἔχων ἐν χερσί. De re cf. sup. v. 154. 240. *imperia deorum* sunt monita, ut jam alibi vidimus, et mox *jussa*. *Huc repetit* ad Dardanum referunt Intpp. post Turnebum: in hanc nos terram, unde orti sumus, repetit, revocat Dardanus et quasi vindicat; neque aliter Donatus. Atqui hoc durum est, si quid video, et ignavum; multo deterior Servii ratio, ut Dardanus nunc Æneas sit. Saltem Apollo is esse debet, qui *repetit* Trojanos *huc*, in hanc terram retrahit, revocat, Italiam repetere jubet, et urguet ad Tiberim, h. retrahit, adire jubet; adeoque interpungendum: *Hinc Dardanus ortus; Huc repetit jussisque i. urguet A.* Sed et hoc durum: *Apollo repetit huc—et urguet ad Thybrim.* Laborat locus: vid. Var. Lect. *Numicium* a fonte iterum (v. ad 150) designat, ut poeta, et quoniam Lavinium urbs ad eum locum condenda est. Ponit porro, ut poeta, fluvium ad designandam terram. Nota ratio; sed in Numicii, tanquam sacri fluminis, notione religio aliqua inest. Observata res in Excursu III ad h. lib.

243—249. *Dat* quis? Æneas? v.

Hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
Hoc Priami gestamen erat, quum jura vocatis
More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor vestes.
  Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret,
Intentos volvens oculos. Nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameïa tantum,
Quantum in connubio natæ thalamoque moratur;
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quæ viribus occupet orbem.

245 *Huc* tert. Rottend. *ad auras* Menag. pr. et sec. Goth. 247 Paullo calidior quis conjectare possit: *Hoc Priami gestamen erat—sceptrum; Assaracique tiaras; Iliadumque labor vestes.* cf. Notam. 248 *vestis* aliquot Burmann. 250 *obtuitu* Franc. et Ven. 253 *in* deest Zulich. *in connubia* Ven. Esse *connubjo* trisyllabum e superioribus meminimus. 254 *volvens* a pr. m. fragm. Vatic. et aliquot Pier., ut ad *ait* continuetur oratio. *volvit Fauni* pr. Moret. 255 *Hinc* i. Parrhas. et fragm. Vatic. *ab s.* Heins. cum potioribus. Alii *a sede. provectum* aliquot Pier. 256 *generos* e Servio memorat Burmann. *que* abest aliquot Heins. 257 *Ominibus* Oudart. a m. sec., sed v. IV, 102. *huic p.* Heins. e Medic. et aliis; vulgo *hinc p.* Goth. tert. *hunc.* 258 *et* omittunt

Var. Lect. Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poetam decere. conf. I, 647 sqq. 245. craterem vel pateram designat. Virtutem habet oratio, quod tanquam dramatice res repræsentatur, non facta narratur. *Hoc Priami gestamen erat:* cum his verbis sceptrum tradere putandus est, quod proprie inter gestamina est; nam Servium diadema interpretantem quis audiat? mox tamen adjunxit alia, quæ proprie gestari non dicuntur, sed ornant tamen, *tiaram* et *vestes* pictas. Summam subtilitatem in his sequi poeta noluit. 247. *jura daret* vid. sup. I, 507. Jus dicere præcipuum munus veterum regum fuisse notum est; itaque ab hoc munere eorum dignitas declarari solet. Sedent autem jus dicturi cum sceptro. Ad hoc illustrandum Guellius laudavit Apollon. (IV, 1177) et Pindarum (Pyth. IV, 270 sqq.), sed res ex Homero satis obvia. *tiaras* improprie, nempe Phrygum pileus, quem aliis locis *mitram* dixit; vid. sup. IV, 216, ibi v. cf. inf. IX, 616. *sacer* tantum ad venerationem Priami valere videtur, ut augustum significet ornatum. *Vestes* autem sunt *Phrygiæ* vulgo dictæ, a Trojanis mulieribus acu pictæ, *ἔργα γυναικῶν*. Mox eadem *purpura picta.*

249—258. In primo versu Iliad. Γ, 217, de Ulysse verba faciente, expressum esse volunt: nimis docte. Com-

Tandem lætus ait: Dî nostra incepta secundent,
Auguriumque suum! Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri Trojæve opulentia deerit.
Ipse modo Æneas, nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari,
Adveniat; vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt: generos externis affore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, et, si quid veri mens augurat, opto.
Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.

multi apud Heins. et Burm., et sane abesse malim. *qui v.* fragm. Vatic. a pr. m. 259 *victus ait* Menag. *di vestra* duo Burm. 260 *Auspiciumque* Menag. pr. 261 *nec vobis* Parrhas. 262 *Trojæque* tres Burm. 263 *est* deest alteri Voss. 264 *adjungi h. properet* Oudart. *sociusque* cum Brunckio revocavi: in recentiores, puto inde a Dan. Heinsio, venit *sociusve*. In codd. utrumque habetur. *sociisq. sociisve* duo aberrant ap. Burm. 265 *abhorrescat* Witt. 266 *Par* Ven. 268 *nostræ q. j. gentis* Menag. pr. *qua* Rom. 269 *patriæ* tres Burm. *nec* Goth. sec. 270 *sinant* Leid. a m. pr. *e. nam affore* Ven. *e. nam fore* Parrhas. *g. e. affore regnis Hic Latio* Menag. pr. 272 *ferent* duo Burm. *exposcere* Oudart. 273 *verum* Sprot. 274 *eligat* alter Hamb.

munis is est oris habitus eorum, qui stant vel sedent cogitabundi. Ita inf. v. 291. cf. sup. I, 226. 228. *Fauni sortem* sup. v. 95 sqq. *paribus auspiciis*, communicato regno. vid. inf. XII, 190. 191. Sic IV, 102 *Communem hunc ergo populum paribusque regamus Auspiciis*. 258. *quæ viribus* h. fortitudine et virtute bellica; ut sit *βίηφιν* Homericum; nisi pro imperio dictum accipias.

259—267. *augurium suum* h. sortem, Fauni oraculum. *Munera nec sperno*, lubens accipio, ut sæpe. v. Cerda et Burm. *uber agri*, ubertas: v. sup. ad I, 531. conf. II Ge. 234. 185 et al. 266. *pacis*, fœderis, et *tyranni*, regis, utrumque docte dixit, ut poeta.

268—273. Heroicæ vitæ mores ita ferre, ut virorum fortium nuptias orent aut filiæ aut patres, jam Servius notavit. Exemplum illustre Alcinoi Odyss. H, 311 seqq. *plurima cælo monstra*, ostenta divinitus missa: sunt quæ sup. 58 sq. 71 sq. exposita sunt. 271. *Hoc Latio restare*, Latinos manere hanc fortunam, ut gener filiæ meæ advena sit. 273. *Et reor, et opto, si quid veri mens augurat*. In hoc con-

Stabant ter centum nitidi in præsepibus altis :
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent.
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Æneæ currum geminosque jugales,
Semine ab ætherio, spirantes naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos dædala Circe
Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.

275 *tricentum, trecentum*, in Gothanis, ut solent infimi ævi librarii scribere. 276 *Omnes ext.* Catrœus edidit. v. Burmann. 277 *instructos* Ven. et plerique Pier., sollenni permutatione. 279 *Strati a.* Ven. et Parrhas. 280 *Æneæ absenti* Goth. sec. 281 *flagrantis* fragm. Vatic. 282 *Circæ* idem fragm. et duo Burm. etiam hic, ut alibi. v. sup. 191. Comment. Cruqu. ad Horat. I Sat. 6, 77 sic laudat: *quos illi d. C. S. de matre satos furata creavit.* 284 *Æneades* Rom. *læti d. d.* Dorvill. *dictis donisque* Serv.

textu *opto* nihil aliud esse potest, quam, eligo, amplector, generum probo, quia eum fato destinatum generum esse auguror. Recte Pompon. Sab. " Huc, inquit, volebat, quia hæc erat sors."

275—285. Quod Homerico heroum more, (v. c. Iliad. Υ, 221 seq. de Erichthonio, Dardani filio) rex Latinus CCC equos eximios aluisse narratur, a vetere Latii habitu forte nimium quantum abhorret. Verum reliqua omnia aucta in majus et amplificata sunt, ut narratio gravitatem et carmen dignitatem haberet. Hoc poetæ consilium ubi semel intellexeris, importunum est talia quærere. Ita infinita alia quæri poterant, v. c. lib. V, 545 sq., unde Trojanis in Sicilia equi suppeterent ad ludum Trojæ habendum et inter errores longos quo magistro artem equestrem discere potuerit Ascanius cum ceteris pueris. *ordine*, deinceps, omnibus et singulis; nihil amplius. conf. v. 139. Erant legati centum: sup. 153. *ostro pictisque tapetis*, h. vestibus stragulis purpureis auro intextis vel acu *pictis:* unde mox, *tecti auro.* Petiit autem ex Homero, apud quem οἱ τάπητες πορφύρεοι occurrunt, etiam inter munera: Iliad. Ω, 230. *Monilia* non tam ex unionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei vel phaleræ intelligendæ. Neque orientis fastum in hoc adoptasse putandus est poeta; verius ex antiquæ Italiæ vel Etruriæ luxu rem petiit. Nam monilium et torquium omnino inter Etruscos frequentissimum usum fuisse docent Etrusca monumenta. Mox *aurum sub dentibus* quis non videt esse frena? 280 sqq. Æneæ mittit equos, quorum genus adumbratum est ex Iliad. Ε, 265 sqq., ubi equis a Jove Troi donatis Anchises submiserat equas; nunc Circe, ingeniosa Solis filia, cui in fabulis Italicis proprius aliquis locus est (v. in Excursu I ad h. lib.), uni equorum patris submisit

Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat:
Et lætum Ænean classemque ex æthere longo
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ;
Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.
Tum quassans caput, hæc effundit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,

286 *ab agris* Goth. pr. 287 *que* abest Menag. pr. *invicta* Mentel. pr. *curasque inventa* Franc. 288 *longo* Heins. ex Mediceo recepit; accedit Hugen. Ex Romano nihil notatum est. At ceteri omnes cum fragm. Vatic. et edd. *longe*. Vereor, ne alterum sit ex eo deliciarum genere, quod librariorum incuriæ debemus. 289 *adusque* Rom. *Pahyno, Pachino, Pachinno, Pachynno* aberratur. 290 *sidere terræ* plerique Pier. et Menag. alt., ac Moret. pro div. lect., antique; sed *fidere terræ* ex poetæ usu et Arusiani Messii auctoritate defenditur ab Heinsio. 292 *Dum q.* alter Hamb. *effundit* Heins. e melioribus; alii *effudit*. 293 *factis* conj. Waddel., temere. *votis contraria nostris* Jo. Schrader. in schedis. 294 *non* tres Heins., et mox iidem cum aliis, etiam Goth.

mortalem equam, hinc *nothos furata creavit*, hoc est, furtim susceptam progeniem, pullum, nacta est. Nihil autem in poetarum fabulis nobilius est Solis equis. 285. Jungenda, *sublimes in equis*, ut sæpe, non, *sublimes donis dictisque;* sed *donis dictisque* pro, post talia dicta; seu cum talibus donis dictisque.

286 sqq. Nova περιπέτεια et rerum conversio inexpectata, cum jam ad eventum perducta viderentur Trojanorum fata. Iterum Junonis odio et ira poeta utitur; etsi in toto loco ante oculos fuit Neptunus Odyss. E, 282 sqq. Fatendum quoque multum similitudinis huic Junonis orationi esse cum illa lib. I, 36 seqq. A Pachyno usque Siciliæ promontorio prospicit Latium; scilicet supra illa loca in aeris regione invecta, non monti insistens. Iter autem facere putanda Argis versus Carthaginem. Permutant enim dii loca, quæ amant. Paullo difficilior prospectus Neptuni videtur apud Homerum l. c., qui ex Solymis montibus Ulyssem versus Phæacum insulam navigantem conspicit. Mox v. 291 *fixa dolore*, transfixa, jungendum puto, ex Homerico: ὀδύνῃσι πεπαρμένος; ut vulgo *dolor infixus animo* dicitur. Ceterum in his deorum iratorum tacitis cogitationibus valde sibi placent Maronis exemplo ceteri poetæ. Sic Ovidius v. c. Met. IV, 422 sqq.

293 sqq. Nolim poetæ nimis argutam dictionem defendendam suscipere; multo minus ea placet in dea irata. Ferrem illud: *fata contraria fatis nostris* h. ei, quod fatale est a me constitui et novari in Trojanorum fortunis posse. Est autem in fatis Junonis, ut fata Trojanorum intercipere haud possit; cf. inf. IX, 133. 136. 137, sed, quod sequitur, *num occumbere, num capti potuere capi, num incensa cremavit Troja viros?* luxuriantis sunt ingenii; etsi reprehensio hactenus retractanda est, quod veritas tamen sua sententiæ subest.

Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent, odiis aut exaturata quievi—
Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.
Absumtæ in Teucros vires cœlique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithûm valuit; concessit in iras
Ipse deûm antiquam genitor Calydona Dianæ;
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?

tert., *non capti.* Ita cum indignatione efferenda hæc erunt. *succumbere* Mentel. pr. et Menag. alter. *o. terris* Goth. sec. 295 *Nunc c.* Medic. et Mentel. pr. *nunc* et *non* etiam mox pro *num* nonnulli apud Burm. *aut incensa* Bigot. *creavit* Exc. Burm. *cremarat* Leid. 297 *an credo* malebat Ge. Fabric., minus bene. *ac* duo Burm. *mea munera* Menag. alter. 298 *haud* Caris. Inst. Grammat. lib. I et edd. vetustiores Macrobii. *haut* etiam bini Goth. cum Erf. *haud exsatiata quierunt* Parrhas. *Fessa jacent odiis, aut* distinguitur in Uratisl. *exsatiata* Oblongus Pierii. Omnia perperam. Quam piget talia excribere! 300 *me* abest alteri Hamb. *me toto* duo Burm. *exponere* aliquot Pier. cum Menag. pr. 301 *assumtæ* Goth. sec. Formam loquendi illustrat Burmann. ad Propert. IV, 6, 55. 302 *Syrtis* aliquot ap. Burm. *aut v.* Leid. *quid dira Charybdis* aliquot Pier. 303 *potiuntur* Ven. ex interpretatione. Vide lib. V, 243 *portu se condidit alto.* 304 *prendere* Leid. 305 *Laphytum* scribunt Goth. *potuit* Bigot. et Schol. Statii. *in iram* Franc. *in aras* vulgg. edd. Macrob. IV Sat. 2. 306 *antiquas* Parrhas., scil. *iras.* 307 Lectionem hanc Heinsius e Mediceo a m. sec. repetiit, sed

Exemplis alii, ut Cerda, defensionem parant, primo loco Ennii, quem expressit Maro, ut jam Macrob. VI, 1 monuit: *Quæ neque Dardaneis campeis potuere perire, Nec, cum capta, capi; nec, cum combusta, cremari.* Sed in ceteris, si recte Virgilium novi, tragicorum, imprimis Euripidis, rhetoricos spiritus æmulatus est.

297—303. At forte tædio victa vel odiis expletis a persequendis Trojanis ab illo excisæ urbis tempore destitisse videri possum. Immo vero etiam a patria digressos omnibus modis vexavi (299. 300. 301). Cuncta tamen, quæ tentavi, nihil profuerunt; Italiam nihilominus tenent (302. 303. 304). Nunc orationem, moneo, poeticam excutias.

304—309. Conf. lib. I, 39—49 non satis variata re. Vide paullo ante ad vers. 286. Utroque loco ad majores iras se exacuit Juno exemplis aliorum deorum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapitharum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis e Met. XII Ovidii narratio peti potest; sed vulgo caussa ab ebrietate ducitur; quod ipse Maro sequitur Georg. II, 457. cf.

Ast ego magna Jovis conjux nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea. Quod si mea numina non sunt

eo ducentibus aliis, pr. Hamburg. Menag. sec. Moret. sec. et pro var. lect. Moret. tert., item Prisciano ap. Heins., in quibus: *Lapithas tantum et Calydona merentem.* Ea lectio cum paullo doctior esset, miras librariorum aberrationes peperit. Scilicet vulgari dicendi modo subjiciendum erat: *Quod autem tantum scelus commiserant Lapithæ vel Calydon, quo tantam pœnam mererent?* Hic primum exquisitiorem rationem adhibuit, a Græcis ductam. *scelus merere*, pro, per scelus, scelere, merere pœnam. Nec aliter sup. II, 229 *scelus expendisse merentem*, pro, pœnas expendere merendo propter scelus. Jam hoc idem efferri poterat per casum sextum: *Lapithis aut Calydone tantum scelus*, h. pœnam, *non merentibus;* et sane sic vulgo legi statim videbimus: *Quod scelus aut Lapithis tantum aut Calydone merente?* Verum inversiones amans poeta porro usus est forma Atticis frequentissima, qua antecedenti structuræ accommodatur illa, quæ sequitur: concessit Jupiter Dianæ in iram *Calydona: quod scelus aut Lapithas aut Calydona merentem?* sc. id, concessit? ut recte Pierius supplet (non, perdidit, vel; vidisti, ut Pomponius, qui ceteroqui eandem lectionem interpretatur, quam Aproniani esse non dubito, qui Mediceum correxit). Jam varietatem videamus. Vulgo, ut modo dixi, lectum et editum etiam in Aldd. et quæ hinc fluxere: *aut Lapithis tantum aut Calydone merente*, quod Servius defendit, et per se ferri poterat; sed, ab interpolatore illud esse, ex reliqua diversitate intelligas; nam passim: *Lapithis t. a. Calydona merentem* legitur, etiam in fragm. Vatic.; et sic Priscianus, qui plures lectiones affert, et Servius in nonnullis libris invenerant. In Medic. a pr. m. nec non in pr. Hamb. pro var. lect. *Lapithis tantum aut Calydone merentes.* Tum Montalb. *Calydone merentem.* Gud. cum aliis, *Calydone merente.* Edd. Ven. et Mediol. *Lapithis tantum aut Calydona merente.* Dorvill. et Witt. *Lapithas tantum Calidone merente.* Romanus cum Gothanis: *Lapithis tantum aut Calydone merentem.* Heinsius conj. *Quod scelus aut Lapithis tantum aut Calydoni merenti?* ingenioso lusu. 308 *nil vergere* Menag. pr. 309 *Quod potui* idem. 310 *Vincar* Medic. a m. pr.

Hygin. f. 33. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita tamen h. l. a Servio; cf. Luctat. ad Stat. Theb. II, 563; verbo: Mars in Pirithoi sacris inter ceteros deos solus præteritus in Lapithas exarsit et furorem immisit, quo illi cum Centauris infestis armis concurrerunt. Nec mirum rem diversis modis esse tractatam, cum non unius poetæ ingenium illa exercuerit. Laudatur *Melisandri* Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων μάχη apud Ælian. XI, 1. Si tamen ei nihil tribuas, cum de illo nihil aliunde constet: at cogitandum de *Ægimio*, vetere poemate, a nonnullis Hesiodo adscripto, tum de *Theseide*, in qua Pirithoi res locum habere potuere, tandem de *Heracleis.* Magis nota est fabula altera de Dianæ ira, cum Œneus ea sola omissa ceteris diis omnibus primitias sacrificasset; hinc immissus aper Calydonius, ortaque super ejus exuviis contentione, Pleuronii Calydonem oppugnarunt. Locus classicus Iliad. I, 529 seqq. et Schol. ad 525. Apollod. I, 8, 2. Nostri Maronis vestigiis institit Statius VII Theb. 203. 204. 205. *concessit in iras*, ad pœnam et vindictam. 307. *Quod scelus* tantum, aut Lapithæ meruere aut Calydon? h. e. quam tantam pœnam. pro vulgari: Quo tamen scelere aut Lapithæ aut Calydonii tantam pœnam meruerant? Scilicet *pœnam scelere merere* ad exquisitiorem formam revocatum est; ut adeo scelus sit dictum cum notione pœnæ. Melius ἄτη utrumque, et scelus et pœnam, declarat.

308—319. *quæ potui*, h. sustinui, semel in eum locum me demisi, ut

Magna satis: dubitem haud equidem implorare quod usquam est.
Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos excindere regum.
Hac gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo;

311 *aut equidem* Mentel. pr. et pr. Goth. *explorare* Voss. Hugen. pr. Hamb. *est* a multis abest. 313 *esto regnis* duo Burm. cum Medic. Pier. 315 *Attrahere* Dorvill. *Hæc trahere* Lutat. ad Stat. apud Burmannum, qui *trahere* absolute dici docet; de quo quis dubitet? tamen vel sic intelligendum, *trahere res, negotium* et similia, h. protrahere. 316 *Ac* duo Burm. *exscindere. excidere, excedere* aberrant librarii et hic, ut alibi. 317 *At g.* Medic. *Hac gener inde socer* Bigot., utrumque eleganter. *socer atque gener* Goth. pr. *coiant* Mentel. pr.; Burm. conj. *Hac g.—mercede, duorum sanguine, T.* cui bono? non dicam.

omnia auderem. Hærent Intpp., sed *posse* et alibi obvium hoc sensu. Supra v. 300 idem, *Ausa sequi*. Hactenus cum Cantero *potui linquere* meram periphrasin dixeris simplicis formæ; *quæ liqui.*—310. *vincor ab Ænea* non possum eum perdere. δεινῶς dictum: notante quoque Macrob. IV, 2 p. 451. v. 312 ex Æschyli Supplic. 160—168 petitum voluit post Guellium Abresch. lib. III. Animadverss. in Æschyl. p. 145. Danaides, precibus ad Minervam factis, ut ab inviso conjugio se liberet, pergunt: *εἰ δὲ μὴ, μελανθὲς | ἡλιόκτυπον γένος | τοὔγγαιον, | τὸν πολυξενώτατον | Ζῆνα τῶν κεκμηκότων | ἱξόμεσθα σὺν κλάδοις, | ἀρτάναις θανοῦσαι, | μὴ τυχοῦσαι | θεῶν Ὀλυμπίων.* Certe sententiæ similitudo quædam occurrit: *sin a diis superis exauditæ non fuerimus, ad Haden supplices veniemus, laqueis mortem nobis consciscendo.*—Etsi displicet forte animi impotentia in dea ad tam humilia consilia progressa, in verbis tamen multum virium et *δεινότητος*, imprimis v. 317. 318. 319 est. *immota manet fatis conjux*, exquisitius pro manent immota fata de Lavinia ab Ænea conjuge ducenda; conjugium hoc interverti nequit; ut lib. I, 257 *manent immota tuorum Fata tibi.* Dicta autem hæc secundum doctrinam Homericam: infectum fieri aut tolli id quod fatale est, nequire; at differri posse.—317. *merces* pro malo et pernicie, etiam alibi frequentatum. Exempla dabit Cerda. *coeant* est conjungantur fœdere et matrimonio Æneæ et Laviniæ; male Cerda aliter. In v. 318 Euripidem expressum putant Hippol. 550. Deianiram *σὺν αἵματι, σὺν καπνῷ | φονίοις θ' ὑμεναίοις, | Ἀλκμήνας τόκῳ Κύπρις ἐξέδωκεν, Herculi cum cæde, cum fumo et cruentis nuptiis Venus elocavit.* Est saltem similitudo aliqua. *Bellona pronuba*, graviter dictum, si e Junonis persona proferri memineris; nam proprie *Juno pronuba* est, v. e. sup. IV, 166.

Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseïs prægnans ignes enixa jugales;
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ.
Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.

319 *At B.* Leid. 320 *prægnas* scribunt Gud. Medic. et alii, hic et alibi. etiam Macrob. IV, 2 p. 451. *Prægnans Cisseis* Lutat. ap. Burm. 322 *recidivæ* videtur Servius legisse.

319—322. Docta et cum arte elaborata oratio, secundum plura Tragicorum loca. Non tantummodo Hecuba, Cissei f. (cf. Serv. ad v. 320), *prægnans face*, cum facem utero gerere somniaret (conf. inf. X, 704. 705 et versus ap. Cic. de Div. I, 21), *enixa est ignes jugales*, conjugales, peperit matrimonio filium, qui Asiæ incendium erat futurus; verum simili modo facem edidisse partu credenda erit Venus; similis ignis erit Veneri filius suus, Æneas (exquisitius: 321 *quin idem Veneri partus suus*), et erit ille *alter Paris*, et erunt *iterum funestæ tædæ in Pergama recidiva*, h. e. nova hæc Troja, seu restituta Trojanorum fortuna, iterum experietur tanquam alterum Iliacum excidium. *recidiva Pergama*, cf. ad IV, 344. Multum tragici spiritus huic loco inest.

323 sqq. Sequitur locus de Alecto, Furiarum una, ex inferis excitata a Junone, et Amatæ, Latini uxori, mox Latinis quoque matribus familias, tum Turno, Teucris quoque et Aboriginibus immissa, egregie quidem ille tractatus et ornatus, Juvenalis quoque judicio Sat. VII, 66 sq. commendatus; in quo tamen inventi subtilitatem vel sollertiam non adeo magnam video. Excogitatu certe facillimum videtur, odiis et inimicitiis ex ipsa re natis, Furiis hoc negotium dare, ut tumultus et bellum excitetur. Poetæ tamen ea in hoc contigit felicitas, quod non in allegoricis personis ipsi fuit acquiescendum. Sunt enim Furiæ ex poetica ac mythica doctrina veræ deæ apud inferos collocatæ, ut supra vidimus VI, 280 immissæ Oresti et Herculi. Λύσσαν Herculi ab ipsa Junone ut h. l. immissam in scenam protulit Euripides Herculis fur. 822 seqq. Ceterum invento hoc, etsi per se exili et jejuno, certatim usi sunt poetæ sequiores. Sic Ovid. IV Met. 422 sqq. (quo comparato Virgilii sapientiam intelligas; nam hic rerum summam persequi contentus *terras*, inquit, *petivit* et *ciet*; at apud illum ipsa Juno descendit ad inferos et evocat Furias, ut Athamantem in furorem conjiciant) Statius I Theb. 88 sqq. Silius II, 526 sqq. Nonnum lib. XXXI, Claudian. de Rufin. I, 25 sqq. excitat Cerda. Partem loci in Laii umbram transtulit Statius Theb. II, 94 seqq. Semina prima rei sunt apud Homer. Iliad. I, 565. 567. 568; in ceteris Eris Homerica exemplo esse potuit.

323—329. *horrenda*, ut, *sæva*, pro irata. 327. 328. Habes similia Æschyli verba Eumen. 69. 70, ubi post alia tandem de Furiis: *Μισήματ' ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ὀλυμπίων.* cf. ibid. v. 190 sqq. et 414. 415. Sed Maro Alecto ad Martis Homerici exemplum adumbrasse videtur, Iliad. E,

Luctificam Allecto dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,
Iræque, insidiæque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareæ monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.

324 *Lethificam A. et D.* Parrhas. *Luctiferam* pr. Hamb. *Allecto* Medic. et ceteri omnes Heinsiani. Sic et Rom. cum fragm. Vatic. Sic et alii minoris census, ut Erf. Haud dubie recte, Græcorum poetarum exemplo, qui ita primam per se brevem producunt in ἄληκτος, ut apud Homerum ἄλληκτον πολεμίζειν. Sic Orph. 966 Voss. Ἀλληκτὼ, et in Hym. 68. 2. etsi alioqui nomina Furiarum seu Eumenidum ab antiquioribus memorari haud meminerim. In fine *dearum* Caris. et alii codd., Mediceus quoque a m. pr. cum fragm. Vatic., minus quidem eleganter. *Sorores* tamen versu hinc tertio iterum memorantur; et inf. 454 *dirarum ab sede sororum* recurrit. Solet autem poeta, nisi sui parum memor sit, talia diversis locis variare. 328 Merula ad Ennium substituere volebat Ennianum: *Tartarinæ*. male. conf. Burm. 329 *Quam s.* Voss. pr. *tot s.* aliquot Burm. *p. ora c.* plerique Pier. item Sprot. et Goth. sec. Placebat Heinsio, nescio quare, cum *ora* ex superiore versu adhuc

890 sq. Ἔχθιστος δέ μοι ἐσσὶ θεῶν, οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν· Αἰεὶ γάρ τοι ἔρις τε φίλη, πόλεμοί τε μάχαι τε; etsi rem variavit feliciter. Quid enim Furiæ faciem horribilem et abominandam gravius declarare possit, quam, ipsi patri ipsisque sororibus eam detestabilem haberi. Sed et locum in Ennio fuisse conjectare licet, huic non dissimilem, unde fragmentum a Probo et a Varrone servatum est (Enn. Fragm. p. 120 sq.): *Corpore Tartarino* (horrendo, terribili, ut Festus interpretatur) *prognata paluda* (paludata; etsi Probi lectio *palude* præstare videtur) *virago*. Pergit 328. 329. ei par nihil esse in tota rerum natura. Imitationem Spenceri non indoctam notavit Uptonus (*Fairy Queen Cant.* VII, X, p. 644), aliam Lucani vide lib. X, 645 sqq. *tot sese vertit in ora*, ad declarationem τοῦ *monstrum* pertinere putandum. Nec vultus mutationes, pro vario mentis habitu ac sensu; nam id nimis tenue foret; nec in varias species et figuras mutatum os velim intelligere (nam id Furiis non præcipua aliqua ratione sollenne est; etsi novas formas assumere Furias dubitari nequit; quod in h. l. quoque Alecto facit inf. v. 415, ubi Turnum adit, *in vultus sese transformat aniles etc. Fit Calybe.* Et similem formæ mutationem videbis ap. Claudian. in Ruf. I, 134 etc. et Silium II, 553 sq.); Sed *in tot ora*, sc. *sæva*, in tot horrendos vultus, ut bene Pompon. exponit, in terribiles ac minaces oris habitus, ex eo, quod subjicitur, *Tam diræ facies*. Sæpe enim sic epitheta ex seqq. retrahenda sunt ad priora. Solent scilicet Erinnyes varias oris species et vultus ad terrendum idoneos sumere, ut inf. v. 447, cum Turnus obtemperare nollet. In hunc sensum αἰολομόρφους eas dici arbitror apud Orpheum H. LXVIII, 8. Nec diversum est, quod Ge. III, 553 Tisiphone—*Inque dies avidum surgens caput altius effert. Pluton pater.* Sensit cum Orpheo eod. l. Ἀΐδεω χθόνιαι, φοβεραὶ κόραι.

Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco: neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ possint, Italosve obsidere fines.
Tu potes unanimos armare in prœlia fratres,
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis
Funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus.

auri insideat. *Pollulat* et *colobris* scribit Rom. et alii, ex pronuntiatione sæculi sui: quæ ipsa res dubitationem facere potest, an verum sit, quod narrant, Virgilii ævo et antiquioribus proprium id fuisse, ut pronuntiarent *vortunt*, *volgus*, *volnus*, et inf. v. 399 *torvom.* 330 *his a. dictis* aliquot Pier. Sprot. Ed. Ven. Goth. sec. 331 *Nunc* duo Heins. *laborum* Rom., quod durum foret: *hunc laborum.* 333 *non c.* Ven. *connubjis* pronuntiatum; ut alibi. 334 *possent* Medic., tum *ne* et *que* legitur pro *ve.* 335 *unanimes* ante Heins. legebatur cum parte codd., quæ vulgarior forma est. conf. sup. IV, 8. 339 *dissice* vulgo omnes codd., ex more; pronuntiationis tamen magis vitio, arbitror, quam doctrinæ subtilitate, ac si sit *dissicere* pro dissecare; ut viri docti sibi persuadent apud Guell. et Cerdam. 340 *p. s. Trojana juventus* aliquot Pier., minus bene.

330—340. *acuit*, cum dilectu, pro alloquitur, hortatur. *virgo sata Nocte* conf. VI, 250. Eumenides ἀεὶ παρθένους esse, nota res. cf. h. l. Guell. *Hunc mihi da proprium;* pro vulgari: singulare hoc mihi præsta, mea gratia suscipe. Male Serv. aliter. *infracta cedat loco*, cumulate pro infringatur, labefactetur, convellatur; hocque vulgarius diceres, imminuatur. 333. *connubiis ambire Latinum*, docte, translatum ad socerum, quod puellæ debebatur: Nam *ambire puellam, conjugium puellæ*, propria sunt; doctius, *ambire puellam connubio;* nunc ipsum *patrem puellæ.* Prohibe, ne Æneas matrimonio jungatur Laviniæ. Aliena a sermonis genio videtur interpretum illa ratio, ut *ambire* sit circumvenire. *versare* aliter hoc loco dictum quam sup. II, 62. *Italos fines obsidere*, in Italia consistere, considere. 336. *versare dolos.* Nunc est exagitare, vexare. Porro: tu in ipsis ædium penetralibus flagris et facibus insequeris sceleratos. Hoc est, *inferre verbera* (pro flagris perpetuum poetis, etiam de Furiis, ut et inf. 451) *et faces tectis:* quandoquidem semel in usum venit, scelerum commissorum terrores et conscientiæ stimulos per Furiarum faces et flagra declarare. *tibi nomina mille*, πολυώνυμος. Deorum potestates, vires, proprietates, facta, per *nomina* declarari, nunc nota res est. 339. *Disjicere* fortius, quam dirimere, rumpere; et *crimina*, quam caussæ. Et paullo ante *concute te*, fere, ut apud Aristoph. Nub. 701 Πάντα τρόπον τε σαυτὸν Στρόβει πυκνώσας. Ductum ab eo loquendi usu, cum versatur, agitatur, animus et cogitatio. Non absimile Horatia-

Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ:
Quam super adventu Teucrûm Turnique hymenæis
Femineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic dea cæruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit:
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestes et lævia pectora lapsus,

341 *Ex hinc* duo Burm. et Goth. tert., ut solent recentes librarii scribere. *Allecto.* cf. ad v. 324. *infacta* Gud. i. *medullis* Menag. pr. 342 *L. t. Latini* Parrhas., ex intpt. 343 *obsidit* Gud. et Mentel. alter a m. pr., quod Heins. illustrat. *pectus A.* Erf., sed eo nondum perventum nunc. 346 *Hinc* Ven. 347 *subdens* unus Rottend. cum Erf. *mittit* Menag. pr. 348 *domum et m.* Rom. 349 *devia* tert. Rottend. *corpora* aliquot Pier. et Ven.

num, I, Serm. 3, 34. *denique te ipsum concute*—pro vulgari excute.

341. Omnes hoc poetas sequi videas, ut mandatis datis, imprimis a potentiore, non verba sed ipsa res statim subjiciatur. Et merito; quis dubitet? In Virgilio igitur hoc nihil magnum. *Gorgoneis Allecto infecta venenis* accipiunt sic, ut venena secum afferat; quomodo apud Ovidium in simili loco Met. IV, 499 *Attulerat secum liquidi quoque monstra veneni* etc. Sed sic *infecta* parum placere potest, et in nostro loco venenum non ipsa dea miscet, sed v. 354 ex afflatu serpentis illud corpori se insinuat. At v. 346 anguem illa de capite detractum immittit Amatæ; ergo illa *Gorgoneis anguibus* caput cinctum habebat: scilicet ex poetica ratione *venena* pro serpentibus dicta, quibus Furia comas habet implexas; cum semel *venena* posuisset, *infecta* quoque bene dicebat. Nihil igitur amplius cogitandum, quam: Exin Allecto, quæ caput anguibus horridum habet, petit etc. *Gorgonei* angues, quales Medusæ caput cingunt. 343. *tacitum* limen, aut pro tacite obsedit, ut Servius, aut quatenus de matrisfamilias cubiculo agitur in secretiore domus parte. Cerda ad curas retulit; sc. ut *tacita* sit Amata. Sed, ut dixi, de solitudine est accipiendum, quæ cum cura et dolore mentis tacito bene convenit. 344. 345. Proprie dicimur *coquere iram pectore*, ut πέπτειν, vel πέσσειν; sic Silius II, 327 *impatiens asperque coquebat Jam dudum immites iras*, ubi vid. Drakenb.; tum vero exquisite ipsa *ira* dicitur *coquere nos* vel *pectus nostrum*, h. e. agitare, vexare. Hæc ratio jam Ennio frequentata in noto illo apud Ciceronem versu: *curam—Quæ nunc te coquit et versat sub pectore fixa.* 346. *Huic,* in hanc. Mox 349. *lævia* epitheton egregie delectum, ut serpentis lubricum lapsum adjuvet. Alias est *molle* corpus, pectus. *fallitque furentem,* latet eam, dum volvitur. Bene Serv. "*sine accipientis sensu.*" Nisi malis jungere: *fallit inspirans,* ἔλαθεν εἰσπνέων. Afflare autem putandus est serpens ha-

Volvitur attactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem;
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, et solito matrum de more, locuta est;
Multa super nata lacrimans Phrygiisque hymenæis:
  Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret natæque, tuique?
Nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet

350 *a tactu, ac tactu, intactu,* aberratt. apud Burm. 351 *spirans* Medic. 353 *Annectitq.* Franc. 354 *At dum* tres Burm. et aliquot Pier. *uno* Rom. 355 *Prætentat* Zulich., perpetuo lapsu, ut sup. Ge. III, 250. Æn. I, 502. V, 828. 356 *concepit* Rom., sed hoc est commune verbum. 357 *est* abest Medic. 358 *super natæ* sc. hymenæis, multi Heins. Burm. Erf. et Goth. alter etiam: *natæ l. Turnique h.* ex intpt. cf. inf. 398. *lacrimis* Mentel. pr. 359 *Exulibus ducenda datur* vel *E. abducenda d.* pars librorum Pier.; interpolatum a Grammatico, qui primam in *Lavinia* corripi nolebat. cf. ad VI, 84. 360 *gnatæque* et hic scribitur in nonnullis. *gnatique* Probus, mendose; sic tamen Goth. quoque sec. *natiq.* 361 *Nec matris mi-*

litu venenato, tanquam furoris aura aliqua, pectus reginæ, circa quod errat, nondum illapsus, ut e sqq. patet. Illa v. 351—353 *fit tortile collo* etc. nescio, an pro epica dignitate nimis ingeniosa sint. Ovidio forte ea condones. Is tamen cum superiora ad verbum fere expressisset (Met. IV, 485. 489—499) hæc intacta reliquit. Torques autem sæpe gestatos videas serpentibus similes, etiam in signis veterum. *tænia vittæ;* h. e. vitta; nisi proprie h. l. oras et vincula vittarum vel fasciarum dependentia *tænias* dixit, tortiles et serpentibus similes.

354—357. Primo furoris ex ira et invidia accessu in lamenta fertur Amata. *lues,* ut *tabes, sanies,* pro veneno, h. l. est halitus ille venenatus, unde *lues udo veneno,* quo afflatum Amatæ pectus. Ornat epitheton *udum,* a natura rei tractum; nihil alind. Ovidius modo non dissimili scorpium *nigri madidum sudore veneni* dixit, II Met. 198, non quasi exudare eum venenum crediderit; sed *sudor veneni,* humor, poetæ est elegantior ratio pro veneno; *madidus* autem omnino ad profluentem oris saniem spectat; insinuat ille se in præcordia et animum; *Pertentat sensus,* subit, *et ossibus implicat ignem,* quatenus flamma circumvolvitur; eadem vulgari oratione ambire et involvere rem dicitur.

359—372. Oratio bene morata et argumentis instructa probabilibus et gravibus, sed breviter enumeratis. Cum primis verss. locum Euripidis (Supplic. 219 sqq.) comparat Cerda. *Exulibus Teucris* gravius quam Teucro; ut sup. 98 *Externi veniunt generi* et alia. Quantam vim habent illa: *nec matris miseret,* et *Perfidus—præ-*

Perfidus, alta petens abducta virgine, prædo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad urbes.
Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis:
Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
Dissidet, externam reor, et sic dicere divos.
Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.
His ubi nequidquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt, penitusque in viscera lapsum

seræ malebat Jo. Schrader. in schedis. *primum* tres Burm. et Erf. 362 *adducta* Parrhas. *abrepta* pr. Rottend. et codd. Servii. 363 *An non* aliquot Pier. et Medic. cum aliis Heins. quod vulgarius esset. v. Heins. ad IX, 144. Damnat quoque Servius ad h. l. *at num* alter Hamb. *Phrygios* Medic. 364 *ad urbes* Heins. e codd. Vulgo, *ad arces.* 365 *facta f.* et *cura a. deorum* Erf. *jura* Parrhas. *et jura* Ven., male. *et* etiam binis aliis. 367 *genus* Parrhas. *patitur* alter Menag. et Goth. pr. 369 *quæ subdita* Parrhas. Totus versus abest Goth. tert. 370 *Desidet* Reg. *poscere* Medic. a m. pr., variatione non insolita. Nam *dicere* est constituere, constitutum habere. cf. Ernesti ad Tac. A. XI, 4. 371 *Æterno si* Parrhas. *Turni* Sprot. et Montalb. *domo* codd. Servii. 372 *pater* Oudart. et Schol. Cruq. Horatii. 374 *lapsum est* duo Burm.

do. 363. *At non sic*, ut vulgo: quasi non simili modo Paris etc. *penetrat;* præterita res in præsens adduci potest, imprimis a poeta. Hinc enallage illa, pro, penetravit. In v. 365. 366 epithetorum bonus est delectus factus. Actum esse ait de fide data Turno, promissa ei Lavinia. *consanguineo;* filius enim est Veniliæ, sororis Amatæ. Serv. conf. Excurs. VII ad hunc librum. 367 seqq. Callide elevat id, quod tantam ad mariti animum vim habebat, Fauni oraculum, dum id non minus ad Turnum referri posse ait; esse enim externos habendos omnes, qui non Latini regno subsint. Tum vero Turnum originem quoque habere a gente peregrina, et extra Italiam agente, ab Argivis. De hoc v. Excurs. ad h. l. *mediæ Mycenæ* accipiendum ut in illo: Ex media Græcia ejus stirps ducta est. Dedit autem poeta seu famæ hoc seu ingenio, ut Turni originem a Danae, Persei matre, peteret, quæ, cum iram patris Acrisii metueret, navi in Italiam est delata, ibique Ardeam condidit: cf. inf. 409 sq.; contra quam vulgaris inter Græcos fabula ferebat, qua in arcam cum puero inclusa mari ad insulam Seriphum enatasse narrata est.

373—377. Tentato ita Latini animo, cum eum videt *contra stare* (pro

Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem.
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
Impubesque manus, mirata volubile buxum;

376 *magnis exercita monstris* pro div. lect. Gud. 377 *Ingentem s.* Oudart. "quæ glossa est, inquit Burmann.; forte *incensam*, nam Statius, qui ex fonte Virgiliano sua, teste Lutatio, derivavit, IV Theb. 382 *Erectam attonitis implet clamoribus urbem.*" Non satis equidem hæc assequor, sed in *immensam—per urbem* hærere aliquis potest, si parvam et angustam urbem Laurentum cogitet. Poeta tamen etiam in ceteris res passim Latinorum ad majus et splendidius evexit. Recordare modo regiam Latini v. 170 sq. Et *immensa* urbs simpliciter pro magna dicta est. Alioqui in mentem venire potest scriptum fuisse *Immensum—furit*; noto poetarum more. 378 *toto* Menag. pr., noto errore. *sub verbera* Ed. Dan. Heins. 379 *magni* alter Hamb. *in magno* tres Burm. 380 *habenis* Rom. et alii Pier. *habenas* Goth. pr. 381 *Curvatus* Franc. et Dorvill. *inscia turba* vulgatum erat ante Heins. *super inscia supra* sunt qui legant ap. Pier. Sed *stupet inscia supra* Medic. cum aliis, etiam Pierianis; quo bene monet Heinsius graphice designari pueros turbini intentos et quodammodo incumbentes præ studio et ardore lusus. Sic tamen jam Benedictus in Juntina: "*supra* habet antiquus codex, sicque legendum: expressit autem puerorum morem conglobatorum et inhiantium ipsi turbini, atque mirantium, quod ita in gyrum turbo vertatur." 382 *Impubisque* alii. Sic quoque Pieriani aliquot et Heins.

vulgari, resistere) cumque venenum (docte: *serpentis furiale malum*) interea in intima Amatæ præcordia penetravit etc. 376. *monstra*, sunt terrores et phantasmata furentis animo objecta. 377. *sine more*, sine modo ac lege, adeoque ἀκόσμως, ἀπρεπῶς (conf. ad V, 694; adde Burm. ad Ovid. I, A. A. 119) discurrit per totam urbem. Locum hunc ante oculos habuit Statius IV Theb. 378 sq.

378—384. Lineas ornatissimi loci in Iliad. Ξ, 413 invenire sibi videntur viri docti, sed ibi Ajax rotat saxum ὡς στρόμβον. Haud dubie alius, qui nunc intercidit, Græcus poeta præiverat; suspicari id licet ex ornatu exquisitiore. *Turbo* lignum illud conoides, quo pueri ludunt, diversum a trocho, qui æneus vel alterius materiæ circulus est, quod viri docti docuerunt. Turbo est ῥόμβος vel βέμβιξ, ex Epigr. I Callimachi notus; ubi et ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες Ἔστρεφον, ut h. l. *torto sub verbere*, flagello, mox *habena*. *vacua circum atria*, ornate, ante domum. Callimach. εὐρείῃ ἐνὶ τριόδῳ. *exercent*, agunt, versant, δονοῦσι. turbini *dant animos* (concitatiorem motum) *plagæ*, verbera ingeminata. Ad pueros minus bene hoc referas. Verum est, eorum animos incendi ipso ludo: sed hic de motu turbinis agitur. Comparatio ex Tibullo nota est lib. I, 5, 3 *Namque agor, ut per plana citus sola verbere turbo, Quem celer assueta versat ab arte puer.* Sed, ne res ex puerorum lusibus ducta epicæ dignitati detraheret, partim tractatione et dictionis gravitate effecit Maro, partim ab ipso lectore cavendum est, ne sordidam

Dant animos plagæ: Non cursu segnior illo
Per medias urbes agitur populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat, et natam frondosis montibus abdit;
Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:
Evœ Bacche, fremens, solum te virgine dignum,
Vociferans; etenim molles tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.

383 *nec* Parrhas. *ipso* pr. Hamburg. 384 *agitat* Zulich. superscripto *se*. 385 *in silvis* Medic. a m. pr. et Witt. ut pars Pier. Iidem *nomine*. 386 *adorsa* multi Pier. et Heins., ut alibi quoque; conf. VI, 397. *majoremque exorsa f.* Ed. Ven. *majorem exorsa* Rom. *orsa* an *ausa* Franc. Sic et Schrader. conj. Saltem parum placet juxta positum *adorta orsa*. 387 *Avolat* pr. Moret. *montosis frondibus* pr. Menag. *addit* Goth. tert. et sec. Moret. In Parrhas. versus 388 erat ante hunc. 388 *Qui alter* Hamb. *thalamo* Moret. a m. pr. *tædasve* malebat idem vir doctus Jo. Schrader., ut aut eripere, aut saltem moras addere malit; ut sup. 315. 389 *Evohe, Euhohe, Euhoe, Heuhoe* scribitur. Male. Est Εὐοῖ. *furens* Menag. pr. 390 Pro *etenim*, *suadet* Menag. pr., ex glossa. At *etenim* præclare Σοὶ γάρ τοι. 391 *choros* Heins. retinuit jam ante editum in Ald. pr. Junt. tum a Ge. Fabricio et aliis. Intrudere volebat hoc idem VI, 231.

nostram in triviis pubem cogitet, sed ex prisca vita ingenuæ juventutis certamina et ludos in Campo. Versatur autem comparationis vis in discursu rhombi.

385 sqq. Præclarus locus est, qui sequitur, sed, ut ejus præstantiam sentias, sacrorum Bacchicorum ritus a nostris sensibus tam alieni notitia aliqua, ex Euripidis v. c. Bacchis, imbutum habere animum necesse est. Inter eos homines, qui orgia Bacchi frequentabant, facile hoc in animum venire debuit feminæ, ut iræ furore acta, quum inviso genero subducere vellet filiam, Bacchico se teneri furore simularet, quo filiam iisdem sacris initiaret adeoque in silvas abduceret. Incidit poeta in commentum hoc exemplo tragicorum, qui furores Bacchicos sæpe consiliis suis attemperaverunt: qua de re v. Excurs. XI* ad lib. VI. In artium monimentis nonnulla hinc illustrari dixi; novum exemplum vidi nuper in Vol. V. Musei Pio Clem. Tom. V. tab. 18, ubi in argumento luctus Laodamiæ larva Bacchica apposita est: forte quia apud Euripidem in Protesilao furor Bacchicus aut cum luctu conjunctus aut aliis modis in fabulam inductus fuerat. 390. 391. *Etenim m.* non ignota forma, docta tamen et variandæ orationi commoda, in rectam mutatæ ex obliqua. Certe quidem tibi, in tuum honorem, Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis se initiare (Servius infinitivum pro indicativo positum esse volebat; ita esset infinitivus narrationum). Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrsos sumere*, *lustrare choro*, h. e. choros circa Bacchum ducere tanquam in medio stantem; dum Bacchico furore correpti præsentem eum sacris adspiciunt. *pascere crinem.* In sacris Bacchicis comam promissam et solutam haberi et jactari solitam notum est. conf.

Fama volat; Furiisque accensas pectore matres
Idem omnes simul ardor agit, nova quærere tecta.
Deseruere domos: ventis dant colla comasque.
Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent,
Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,
Sanguineam torquens aciem; torvumque repente

Ab Heinsio et Burmanno non plura super lectione monita esse miror. Quantum ex iis colligo, *choros* plures libri exhibent; uti et plerique Pieriani, et inter eos Rom. At *choro* Medic. a m. pr. Leid. et Excerpt. Burmann., item Goth. tert. cum edd. antiquioribus, quarum duas Ge. Fabric. laudat, sed primo loco memorandæ Ald. sec. et tert. *choris* Ed. Mediol. et pro var. lect. Hamburg. pr. *chorus* Goth. sec. Vidimus auctoritates lectionum; videamus nunc rationes. *Te lustrare choros* ita interpretari video Ge. Fabricium et alios, *Te* id est, propter te, tui honoris caussa. Quod durissimum est; et sic *tibi* dicendum erat. Saltem malis *lustrare te* per *choros*, pro, choris; vel illam *lustrare choros* (transitive, ducere choros) circa *te*. Commodior ratio esset et ordo verborum, ut *choros* subjectum facias: *Etenim choros* (ait illa) *sumere tibi thyrsos, lustrare te et pascere tibi crinem.* Ita *chori lustrant Bacchum*, qui circa eum ducuntur; nam deum suis sacris ac choreis interesse contacti Bacchico furore existimant; ita ut is pro chorago ipsis sit, ut Horatius viderat Bacchum cum Nymphis et Satyris choros ducentem tanquam choragum: nam sic interpretabere II Carm. 19 *docentem carmina* et *discentes* et *aures acutas*. At vel sic incommodum est illud, quod *ad choros* actio refertur, dum *Amata* nunc agere rem deberet. Itaque præfero alteram lectionem, *choro*, quam, etsi non interpretantur, Guellius tamen et Cerda Cuninghamusque nunc quoque Brunck. sequuntur. Satis sollennis est librariorum in tali verborum positu aberratio. Ait igitur Amata, *se sumere Baccho*, Bacchicorum sacrorum caussa, *thyrsos, se lustrare eum choro*, h. choros circa eum ducere, *se crinem ipsi pascere*, adeoque promissum, et nunc solutum, habere. *Lustrare choro*, h. choros circa aliquem ducere, infra quoque legitur X, 224 Nymphæ *agnoscunt longe regem* (Æneam) *lustrantque choreis*. In Franc. erat *Et lustrare*. Porro *tibi crescere* pr. Rottend. a m. sec. In Uratisl. post hunc versum sequebatur hemistichium *Reginam accensam*, quod ex glossa irrepsit. At illud in mentem venire potest, an continuanda sit oratio: *Etenim—pascere crinem Fama volat*. Sed vetat τὸ *etenim*, quod a tali sententia abhorret. 392 *incensas* imitator versificator in Anthol. Lat. CLXXVIII, 145. *pectora* malebat Heinsius cum duobus libris. 394 *domus* tres Heins. cum parte Pierian. et Goth. tert. 395 *Ast illæ* Medic. a m. sec. 397 *fl. vertice* p. sec. Moret., miro lusu. 399 *S. volvens* Sprot. et Schol. Statii ap. Heins. *turnumq.*

inf. 394. 403 (Laudat ex Catulli Galliambo locum Cerda: *Tibi spargimus capillum, Tibi verticem rotamus.* Sed is est Mureti Galliambus, in ejus Catullo pag. 86, quod idem carmen pro Catulli fetu habuit Guellius ad Georg. II, 392). Rarius occurrit, quod comam quoque Baccho alunt Bacchæ; sed Euripidis versum jam alii laudarunt: Ἱερὸς ὁ πλόκαμος, τῷ ϑεῷ τ' αὐτὸν τρέφω (Bacch. 493; cf. Barnes. ad v. 150). Perperam Intpp. multa hic commemorant de more vulgari comam alendi. 392 sq. Idem furor Bacchicus ceteras Latinas matronas invadit. *nova tecta*, silvarum recessus. 396. *pellibus.* Pelles sunt nebrides; hastas *pampineas*, pampinis tectas, ut bene Serv. monet; thyrsos (conf. Ecl. V, 31), qui hinc *molles* dicti supra v. 390, et *pinum*, facem pineam, cf. ap. Eurip. Bacch. 145 sqq. Omnia enim hic a sacris Bacchicis petita sunt; non a nuptialibus ritibus. *Sangui-*

Clamat: Io matres, audite, ubi quæque, Latinæ;
Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
Gratia, si juris materni cura remordet:
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum.
Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini:
Protenus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,

Goth. pr., ac si vellet *Turnum clamat*, mire opportuno errore. *torvom*; hærebam, an hoc relinquerem; hic enim caussa adest: nam antiqui post *u* nunquam aliam literam *u* ponebant, sed in *o* mutabant: *servos, Davos*: ut etiam ad h. l. Benedictus e Donato ad Terent. notavit. In ejusdem Cod. erat *torvom*. Enimvero in Med. cod. legitur *torvum*. Sic inf. X, 170 *torvus* editur constanter, at Rom. *torvos*. Cum igitur nulla in his exprimendis constantia nec sit nec esse possit: cf. sup. ad v. 329, nolui in uno et altero loco antiquam rationem affectare, quam nunc, ut satis tibi constes, per totum carmen vix retineas. 400 *ubicunque* vulgg. ante Heins., qui codicum et Prisciani auctoritate reposuit *ubi quæque*; quod et in aliis locis alteri cessit. vid. Heins. At hoc idem jam dederat Aldina sec. et tert. et hinc profectæ. Scilicet *ubi quæque* exquisitior est ratio, quam poeta sequi debet. Videtur quoque *ubi quaque* lectum esse, et sic conj. Cuningham. (Lectum sic a Prisciano, ut sit pro: quacumque; Benedicto observante). 403 *quatite orgia mecum* conj. Jo. Schrader. 405 *R. alloquio* Goth. tert. 406 *Plus quam* sec. Menag. 407 *Conciliumq*. Montalb. et plerique Pier., in quorum parte est etiam, *evertisse*. 408 *fulvis* pr. Menag., unde Heins. opinabatur *furvis*. Sed Burm. provocat ad VIII, 369. 409 *qua* Parrhas. 410 *Acrisioneis* vulgo legitur (sed tantum in recentioribus: nam Aldd. omnes et Junt. aliæque *Acrisionæis* agnoscunt.

neam (conf. IV, 643) *torquens aciem*, *διαστρόφους κόρας ἑλίσσουσα*, Eurip. Bacch. 1120. Ad vers. 400 conferunt Intpp. Iliad. Σ, 52 sq. de Thetide ad Nymphas, nec tamen quidquam inde proficere potuit Maro. *piis animis*, pro vobis. 402. Si cura est, si jus maternum in filias tuendum vobis putatis. *capite orgia*, exquisite, ut suscipere sacra, h. celebrare, agere: at quo tandem consilio? qua spe? scilicet, ut sibi adsint, filiamque a nuptiis cum alieno viro vindicent.

406—413. Ad Turnum nunc Alecto procedit: postquam consilia Latini ab ea turbata eoque ipso caussæ belli satæ erant, quo verendum erat, ne Latini domus everteretur. *acuisse*, cum dilectu pro excitasse. 408. Nota Furiam alatam, ut jam ap. Eurip. Or. 317. Verum de his nunc adeundus est Böttiger V. C. *von der Furienmaske*. 410. Danae igitur Acrisii f. cum Argivis fugæ comitibus navi vecta ad Rutulorum litus appulisse et Ardeam extruxisse dicitur; v. Excurs. VII ad v. 371. 372. 411. 412. Locus quondam a majoribus dictus est Ardea; et etiamnum nomen urbis magnum ac nobile manet; verum fortuna pristina urbis extincta est. conf. Var. Lect.

Præcipiti delata noto. Locus Ardea quondam
Dictus avis: et nunc magnum manet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
Exuit: in vultus sese transformat aniles,

Mutatum forte a Stephano). Sed Heins. emendavit *Acrisionæis* ab Acrisius, Acrisione, Ἀκρισιώνη, et hinc Ἀκρισιωναῖος. Nec aliter Salmas. ad Solin. p. 41. Enimvero sic est idem ac *Danaeius*; nam Ἀκρισιώνη est Danae; quis autem ferat *Danaen condidisse Ardeam colonis Danaeiis*? Non video, quid ni ab Ἀκρίσιος, Ἀκρισίων, Ἀκρισιώνειος formatum esse possit; et ab ipso Acrisio coloni nomen habent h. l. melius quam a Danae. Sic quoque apud Ovid. Met. V, 239 *Acrisioneæ arces* dictæ Argi, quos Acrisius tenebat, non Danae. Servius nugatur, qui *Danae Acrisioneis* jungi vult, ut sit Ἀκρισιωνίς. Revocare igitur præstat *Acrisioneis* ab *Acrision* pro *Acrisius*. Nec aliter habet Medic. et al., etsi ratio grammatica plus in his valet, quam omnis librariorum auctoritas. Porro *Dane, Daphne* aberratur. 411 *locus Ardua quondam* aliquot Pieriani, et sic manifestum est Servium legisse, qui, *Bene*, ait, *allusit, nam Ardea quasi Ardua dicta est, id est magna et nobilis.* (Miror, non potius altam et edito loco sitam interpretari Servium; nam talis veteris Ardeæ situs adhuc ex vestigiis intelligitur. vid. Vulpii Vetus Latium T. V, p. 163 sq.). In iis utique, quæ subjiciuntur, poeta videri potest mutationem aliquam significare velle: *quondam locus dictus* Ardua; *et nunc* magnum (alludit hoc ad *arduum*) *manet* Ardea *nomen.* Verum de hoc nomine nihil aliunde constat; nec similis mutationis exemplum succurrit. Heinsius et Burmannus nihil monent; vellem tamen declarassent saltem, quomodo id, quod nunc scriptum est, acceperint. Nam: *Locus Ardea quondam Dictus avis*; num *avis*, h. majoribus? an *Ardea avis?* ut urbs dicta sit Ardea, *avis* (cf. Ge. I, 364) *nomine*; quod idem nomen fabulam satis ineptam peperit, ex cinere urbis Ardeæ avem ardeam evolasse, apud Ovid. XIV, 574. 580. Probabilior saltem ratio esset ea, quam Servius ex Hygino de Italicis urbibus servavit, ut ab augurio avis ardeæ dicta esset urbs; sed altera frequentata est a veteribus. Meo sensu alterum hoc, ut *Ardea avis* jungatur, ludicrum aliquid in se habet. Manebo itaque in ratione ea, quæ simplicissima est: Urbs olim dicta Ardea a majoribus. Manet etiamnum nomen loci nobile (sc. propter veterem Turni Rutulorumque famam); sed urbs pristina fortuna et opibus antiquis (vid. Liv. I, 57) excidit; hoc enim est *Sed fortuna fuit*, male ab intpp. acceptum; Notum est dicendi genus: *fuit Troja; fuit fortuna.* conf. Burm. Nunc nihil superest præter nomen. Erat autem jam Maronis tempore Ardea cum ceteris vicinis locis solo æquata. vid. Strabo V, p. 232. Itaque Silius imitatus h. l. lib. I, 293 *Magnanimis regnata viris, nunc Ardea nomen*; nil nisi nomen superest. 412 *D. anus* Goth. sec. *et nunc* Apronianam esse lectionem notat Pompon. Sab. Alios habere *sed nunc, et nunc tantum* alii. *manet* Heins. e libris: post Pierium. Alii *tenet*; sic edd. Aldd. priores; sed mutavit Naugerius; et *numen* Goth. pr. 413 *tedis* Goth. sec. 414 *media nigram* et *media nigra*, aberratt. codd. Pier. et Heins. *mediam magna* Goth. sec. *nigra mediam* Franc. *capiebat* sec. Moret. 416 *Exit et in* aliquot Pier. cum Franc. Videtur hoc reconditam doctrinam habere: *membra exit.* Sed manifesta est corruptela. Pri-

415. Alecto trinis modis furorem injicit, *Amatæ* per serpentem ex occulto immissum; nunc *Turno* per somnum sub specie anus oblata; tandem 475 seqq. *canibus* rabiem incutit. cf. sup. ad 323—329. *obscenam* simpl. pro, turpem. Observa autem epicæ dictionis ornatum in hoc, quod vulgare illud: "assumit formam anus rugosæ, canæ" resolvit in verba: *arat, induit, innectit*; h. e. habet innexas, et sic reliqua. 419. *Fit Calybe, anus sacerdos Junonis templique:* Si aliter jungis verba, minus commode fit; etsi nec hoc omni incommodo caret. Igitur sacerdos Junonis tali erat habitu, ut vitta et oleaginea corona vinctas haberet comas. Imitatus

Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crines; tum ramum innectit olivæ;
Fit Calybe Junonis anus templique sacerdos;
Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert:
  Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transscribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium et quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur heres.
I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
Hæc adeo tibi me, placida quum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulcro
Consedere, duces pictasque exure carinas.

mum librarii lapsu *Exuit et in* scriptum erat; ut metro consuleretur, alii sic emendaverant, *Exit et in*, alii, *Exuit et vultus* quod et ipsum libri habent. Venetus: *Exuit, in vultus et se.* 418 *nectit* Gud. a pr. m. 419 *Chalibe, Calibe, Calibæ, Chalibæ, Chalibo*, imperite a librariis scriptum. Editum ubique *Chalybe*. At Brunckius in Medic. scriptum viderat *Calybe*, et recte restituit; est enim Καλύβη. Jam autem deteriorum ætatum perpetuus mos, *c* in molliorem sonum ut mutetur. Apud Donatum *Beroe*, ex lib. V, 620. Porro a Servio jam ordo verborum factus: *Fit Calybe, et Junonis templi anus sacerdos.* Burmannus aliam rationem subjicit: *Fit C. anus et sacerdos templi Junonis.* Alterum durum, alterum solutæ orationi propius videtur. *Junonis anus* dubito jungi posse, ut sit, Junoni sacra anus. Forte melius rem sic expedias: Vulgaris ratio erat: *sacerdos anus* (s. vetula) *templi Junonis*; pro hac doctius dixit poeta: *sacerdos anus Junonis et templi.* 420 *juvenem* duo Burm. 422 *Dardaneis* pr. Moreti, ut solent indocti librarii. *transcribis* sec. Hamb. 423 *et* abest aliquot Pier. 424 *Denegat* Ven. *æternusq.* Dorvill. *heros* Uratisl. 426 *i* abest Reg. *insterne* multi Heins. duo Goth. et a pr. m. Medic. *prosterne* Parrhas. *et st.* aliquot Pier., et forte nonnulli Heins. *rege.* 427 *jacerem* conj. vir doctus in Misc. Obss., notante Burm. 430 *parat* alter

est in Tiresia Statius II Theb. 97. 98. 99, et in Amphiarao VII, 88. 89. *Junonem* autem merito posuit, quippe quæ Turni rebus studet, et cujus templum fuisse Ardeæ ex locis Plinii constat, in quibus antiquissimas Ardeatis templi picturas miratur XXXV, 3 s. 6 et 10 s. 37. 421. *patiere fusos* græce, pro, patiere effundi. *et transscribi.* De voce *transscribi* vid. sup. V, 750; h. l. transferri ait regnum Latini dotale cum Lavinia ad exteros. 423. *sanguine.* Nam pro Latino sæpe pugnas suscepisse putandus est ex v. 425. 426. *tege pace Latinos* scil. avertendo et repellendo hostes. 427. Comparant Interpp. Iliad. Σ, 184 Ἥρη με προέηκε etc. 430. *lætus* poetis est simpl. alacer: ne in hoc hæreas, quid tandem lætandum ipsi fuerit. *flumine pulcro*, est καλλίρροος, ornans epitheton. Sic sup.

Cœlestum vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare conjugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic juvenis, vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classes invectas Thybridis alveo
Non, ut rere, meas effugit nuntius aures.
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Juno
Immemor est nostri.
Sed te victa situ verique effeta senectus,
O mater, curis nequidquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, divûm effigies et templa tueri:
Bella viri pacemque gerent, *quîs bella gerenda.*

Hamb., sed ultima litera subnotata. *jube*, ex interpretatione, Colot. Medic. Scheffer. Sed sequitur *jubet* v. 432. *et* abest pr. Mentel. binisque Burm. 433 *conubium* sec. Rottend. et Goth. tert. *d. p. jubetur* aliquot Pier. 435 *His* Ven. 436 *Ora* Sprot. *alveo* Heinsius recepit secundum Rom. aliosque Pierianos, Medic. Gud. et Voss. pro var. lect. Vulgo, *undam*, quod cum aliis codd., ut Erf., etiam fragm. Vatic. retinet, et revocavit Brunck. Alii, *unda*, ut Medic. et al., vel *undas*, ut duo Goth. Sane utrumque bene dicitur; nec adest caussa, cur alterum alteri præferas: nisi forte dixeris variari posse orationem, cum jam sup. 303 occurrisset: *optato conduntur Thybridis alveo.* Legimus *fluminis alveum* VII, 33 et IX, 32. At nec minus *unda Thybridis*, *unda Tiberini*, *fluminis undas*. Si itaque hanc reponis lectionem, mox veniat qui alteram inferat; si hæc reposita sit, veniat paullo post, qui iterum priorem retrahat. Tales mutationes nec utilitatem nec voluptatem afferunt: faciant tantum molestiam. 438 *Nec* duo Burm. cum Goth. sec. 444 *gerant* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *gerent*; cf. Burm., quod tamen fragm. Vatic. quoque tuetur, cum Palat. ap. Bened. idque cum Brunckio revocavi; habet enim majorem vim. In edd. utrumque apparet: in Aldd. et quæ hinc fluxere *gerant*: at inde a Commel. Steph. et al. *gerent*. Nonnulli quoque *gerunt*, Witt.

30 *amœnum*. 432. *Cœlestum vis magna*, magnum deorum numen. *τὸ τῶν θεῶν κράτος*. dii. *Phrygios duces et carinas exure*, nota dicendi forma: alterum improprie. 433. *dicto parere*, pro vulgari, promisso stare se velle profitetur.

435—444. Nota *vatem* simpl. pro sacerdote. *orsa* pro vulgari, dicta; ut, *solio sic orsus ab alto*. 440. 441. 442. Per senectutem vanis rumoribus captandis indulges. Docte ornata res. *Senectus te exercet curis nequidquam*, adeoque curis vanis, et *ludit te falsa formidine*; addit *inter arma regum*, ut appareat, qua super re cura illa suscepta sit. *Senectus* autem dicta, *victa situ*, annis fracta, infirmato corpore et animo, unde in metum pronior illa ætas esse solet; *situs* pro longo ævo exquisite, accedente cogitatione desidiæ et inertiæ; *verique effeta*, paullo audacius dicta, cui nihil veri judicii adest, vanis inhians, proclivior ad amplectendos falsos rumores quam ad vera exploranda. Ut *frugibus* vel *frugum effetus ager*, inhabilis longo usu et parum idoneus ad ferendas fruges; sic ætas illa inhabilis ad vi-

Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi; tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens
Lumina cunctantem et quærentem dicere plura
Repulit, et geminos erexit crinibus angues,
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:
En, ego victa situ, quam veri effeta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu letumque gero.
Sic effata facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus

ferant. Reliqua *quis bella gerenda* cum Heumanno Burmannus bene videt esse rescindenda, ut ab aliena manu assuta. Saltem otiose subjecta sunt. 446 *Et* Witt. *aut* Menag. pr. *subitos* Heins. intulerat e conjectura confirmata a Mentel. pr. a m. sec. Sed tales deliciæ adversus librorum auctoritatem inferri non debebant; *subitus*, edd. et librorum, etiam optimorum, in his fragm. Vatic., lectio et ipsa elegans est. Alii *subito.* 447 *Diriguere* vulgg. codd. et edd. ante Heins. et Pier., *tot crinis* Franc. 448 *fumea* Rom., male. 450 Absurde Servius, quem Pomponius sequitur, *geminos* de similibus serpentibus accipit. Burm. conj. *gelidos.* Quidni autem duo angues in capite inter ceteros extolli a dea poterant, ut alias unus exurgit, v. c. Stat. XI Theb. 65. Ovidius, qui Maronem ante oculos habuit, Met. IV, 494 *Inde duos mediis abrumpit crinibus angues* etc. Refellit Burmannum quoque Böttiger *von der Furienmaske* p. 87. 451 *verbereque* Montalb., ut lib. V, 579 *insonuit flagello.* Sed alterum exquisitius; fecit flagellum resonare. Tum *rapido* alii, et sic ante Heins. vulgg. 452 *non ego* Lutat. ad Stat., et *v. s. verique eff.* Donat. ad Terent. apud Burm. *effata* Goth. sec. et Rom. 453 *falso* Rom. 454 *Aspice* Goth. sec. Olim fuere qui distinguerent: *Respice: ad hæc adsum;* vid. Serv. 455 *gero* vel *cano* Zulich. Male. Nam respicit ad sup. 443 sq. 456 *alto* Parrhas. 457 *flammantes* Parrhas. *de* tert. Rottend. 458 *Illi ingens somnum* Rom., et alii Pier. *Illi* quoque fragm. Vatic. *rumpit* Heins. cum melioribus.

dendum verum et ad veros timores dijudicandos et a falsis discernendos. *Iræ, belli, Martis, effeta* præcordia passim apud poetas occurrunt. *Vatem* iterum ut vers. 435. 443; æditaum *νεωκόρον* designat. Forma increpandi Homero jam frequentata est Iliad. Ε, 428. sqq. Ζ, 490 sqq. *πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει.* add. Iliad. Υ, 137 sq.

446 sq. Exuit jam Erinnys anum, ut solent interdum dii (conf. Excurs. XIII ad lib. I, p. 154), et vera forma adstat. Præclara autem rei exponendæ ratio effectu ab initio statim posito: Turnum ita loquentem horror invadit etc. 447. *tot Erinnys;* nam horrendi angues ex capite sibilant et dira deæ facies vera apparet. *tanta* pro talis. 451. *verbera insonuit*, concussit, flagello increpuit; cf. sup. v. 336. VI, 557.

456. *facem injecit* in juvenem.

Perfundit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit.
Sævit amor ferri, et scelerata insania belli;
Ira super; magno veluti quum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aëni,
Exultantque æstu latices; furit intus aquai

Vulgo *rupit*. *atris* Goth. pr. *ossaque ductus* sec. Moret. Notabile utique, *sudorem perfundere ossa*. *Ora* et *artus* ratio postulare videtur. 459 *Perfundit* item Heins. pro vulgari: *perfudit*; at pr. Rottend. *profundit*; et multi, etiam fragm. Vatic., *præruptus*, ut alibi quoque solent. 460 *A. tumens* Montalb., sed *A. amens* etiam sup. II, 315. *tectoq*. sec. Rottend. 462 Optandum erat, ut viri docti docerent, quomodo hæc acciperent: *Ira super*. Vulgo videntur interpretari cum Cerda: insuper; accessit demum ira. Ita saltem distinctio erat accommodanda: *s. i. belli, Ira super*; *veluti*. Sane *super* eo sensu apud poetam et alibi occurrit, v. sup. II, 71; cf. VIII, 245. XI, 226. Sed sententia inde exit jejuna et tanto poeta indigna: *Sævit amor—insania, insuper ira*. Dicendum saltem erat, *super* esse pro copula: *Iraque*. Exilitas tanta facile a poeta evitari poterat, si scriberet, *Ira furit* vel simili modo. *Super* pro, superest, superat, occurrit et alibi (ut III, 489). Si pro superare, ebullire, erumpere illud dictum docere possem, bona efficeretur sententia. Donatus ita interpretatur, ac si *super* pro, super his, dictum velit: *Tantum contraria desiderabat, ut irasceretur sibi, quod nondum iret ad bellum*. Saltem *ira super* eo est expediendum, ut sit, quod *πέρι*, pro *περίεστι*, Græcis poetis, v. c. *οὖ πέρι μὲν πρόφρων κραδίη καὶ θυμὸς ἀγήνωρ* Iliad. K, 244. de Ulysse. *plus quam* amor ferri et insania belli, furit ira. 463 *surgentur* Franc. 464 In Erf. corrector ante oculos habuisse videtur *Exuperant*. Verum *exultare*, est *τὸ ἀναβλύειν*. Ap. Hom. l. c. est *λέβης ζεῖ ἔνδον—πάντοθεν ἀμβολάδην*. Quod lebes idem est *κνίσσῃ μελδόμενος* puta poetica forma dictum pro eo, quod in lebete continetur, adipe; pro *κνίσσα μελδομένη*. *aquai* Heins. retraxit, nam vulgg. *aquæ vis*, quod et Cuninghamius maluit retinere. Memorabilis est Servii nota: "aquai: *Hanc diæresim Tucca et Varius fecerunt; nam Virgilius sic reliquerat: furit intus* aquæ vis, *Fumidus atque—amnis; quod satis asperum fuit*." Judicio quidem adjecto vix subscribas; multo enim mollior altera hæc ratio. Nisi forte Serviana aliter se habebant, ut ex glossa primi Moret. suspiceris: "Aquæ vis *opposuit Tucca, quia nimis aspere sonuit* aquæ amnis, *quod Virgilius prius ibi posuit*." Certe illa, *aquai amnis*, satis duro dicta videntur; etsi sic *rivus aquæ* Ecl. VIII, 87 *Propter aquæ rivum*; quod etiam Pomponius ex pleniore Servio comparat. Sed defenditur hæc lectio *aquai* noto Probi lib. I Art. Grammat. loco, ubi quatuor tantum locis priscam illam secundi casus formam a poeta agnosci docet. Accedit Medic. Mentel. sec. et a m. sec. Rottend. sec., tum pro div. lect. tert. et Leid. pr. Item Schol. Persii v. Heins. At *aquæ vis* omnes ceteri libri agnoscunt, quorum familiam ducit Rom. cum fragm. Vatic. Inter editas Aldinæ hoc idem tuentur; sed mutatum in Junt. et re-

460. *arma fremit*, plus est, quam, deposcit, clamat. 461. 462. Elaborata oratio! pro, belli cupiditate et ira incenditur. *amor ferri* et *insania belli* unum idemque declarant. *scelerata i.* quoniam ad cædes, rapinas et *scelera*, rapit, quæ proprie de bello dicuntur; at *super ira*, magis adhuc, quam amor pugnæ, sævit, furit ira. cf. Var. Lect.

462—466. Fundus comparationis in Homero Iliad. Φ, 362 seqq., ubi de Xantho Vulcani flammis submissis ebulliente agitur; *ὡς δὲ λέβης ζεῖ ἔνδον ἐπειγόμενος πυρὶ πολλῷ, κνίσσῃ μελδόμενος ἁπαλοτρεφέος σιάλοιο, πάντοθεν ἀμβολάδην, ὑπὸ δὲ ξύλα κάγκανα κεῖται*. sed primum ornatu verborum superat Virgilius, ut facile expectabas ab imitatore Marone. cf. Macrob. Sat. V, 11, tum vero etiam aliud comparatum idque elegantius, suaviore et doctiore metaphora, substituit, animum ira æstuantem. *Costas* ollæ (sed gravius nominavit *aenum*)

Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
Nec jam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis juvenum, et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Hæc ubi dicta dedit, divosque in vota vocavit:
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formæ movet atque juventæ;
Hunc atavi reges; hunc claris dextera factis.
  Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,

positum *aquai* ad Benedicti ductum, qui et ipse suspicatur, narratiunculam apud Servium esse commentitiam; nam nihil a Tucca mutatum esse debuisse e lege Augusti. Provocat idem ad Quinctilianum (I, 7, 18, ubi non in omnibus legitur *aquai*, sed tantum alterum *aulai*.) Vix talia ad liquidum perduci possunt; potuit *vis* ab uno codice abesse et suppletus esse versus a docto viro sic, ut scriberet, *aquai*; potuit quoque ab initio *aquai* scriptum esse, et eo neglecto a librario *aquæ* refictum in *aquæ vis*. P. Scriverii lectionem *Exultante æstu latices erugit aquai* refellit Heinsius. Cui vacat, refellere potest et aliam Schraderi ad Musæum p. 233. 465 *spumans* Bigot. *fumis* Leid. *vapor altus* Erf. 468 *Inducit* Ven. *et* abest pr. Hamburg. 469 *Italia* alter Menag. *I. et d.* pr. 470 *que* in fine abest multis, ex more. 472 *Certanti* Franc. 473 *juventa* aliquot Pier. et Goth. sec. 474 *clari d. facti* Medic. Pierii. 475 *Dum T. animis*

dixit ut γάστρην τρίποδος Homerus Odyss. Θ, 437 et ex utroque loco Quintus Cal. Cerdæ laudatus (lib. V, 381 seqq. de Ajacis ira). Ornate reliqua quoque: *Fumidus amnis aquæ*, vapor, *furit intus atque alte spumis exuberat*, spumat.

467—474. *polluta pace* violata jam a Latino, erepta sibi conjuge sperata. *venire* est gravius, quam esse: ut alibi monitum. 471. *divos in vota vocavit*, invocavit votis: cf. ad lib. V, 234 *fudissetque preces, divosque in vota vocasset*. ἐπηύξατο. *exhortantur*, ὦρσαν, ἐπῶρσαν, Homericum.

472—474. Rutuli se acuunt ad bellum, alii pulcritudine, alii nobilitate Turni, alii virtutis fama erecti. Et sic Servius. Male Pompon. et alii *Hunc* sc. Turnum accipiunt.

475 sqq. Principium belli inter Latinos et Trojanos cervus venatione interemtus. Reprehensum hoc jam apud Macrob. V, 17 et hinc a multis tanquam tenue et vi epica destitutum. Nolo defendere poetam. Totus hic locus de caussis belli in Trojanos concitati parum placet. Malim a magnis animorum motibus, iris et odiis, eas arcessitas esse, quam a Discordiæ seu Furiæ artibus. Si semel poeta rerum miracula pro caussis naturalibus affert, ab allegorica certe persona frustra ea peti puto. Nec tamen cerva hic belli est caussa; sed occasio tantum et initium. Narrationem quoque hæc ipsa res, concursus cæsa cerva sacra factus, pro illis temporibus facit probabilem, cum semel non consilio sed animorum impetu committendi essent Latini cum Trojanis et res ad

Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis;
Arte nova; speculata locum, quo litore pulcer
Insidiis cursuque feras agitabat Iulus;
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto nares contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quæ prima laborum
Caussa fuit, belloque animos accendit agrestes.
Cervus erat forma præstanti et cornibus ingens,

Rutulos multi Heins. *animos Rutilis* Reg.; error autem *rutilus* pro *Rutulus* sæpe in libb. occurrit. Illud vero miror, cum corripiantur in hac voce syllabæ, Græcis scribi vocem per diphthongum ου, Ῥουτοῦλοι. 477 *qua* Oudart. pro var. lect. Bene Holdsworthus observabat *arte nova* non bene jungi cum *speculata* locum; nam in hoc, quod locum speculabatur, ars Alectus spectari non potuit. Itaque interpungi vult: *se concitat alis Arte nova, sp. l.* Sed non magis *Ars nova* ad volatum referri potest. Saltem *Arte nova—rabiem objicit*; sed cum alia interjecta essent, v. 479 *Hic* interserit. Locus autem sic distinguendus: *Dum Turnus—se c. alis. Arte nova, sp.—Iulus, Hic s.—Objicit* etc. 478 *nefas* pro *feras* Goth. tert. 479 *Cocitica, Cocitina* aberratt. 481 *agitent* Ven. *qui* Franc. et pro var. lect. pr. Hamburg. *laborum* cum melioribus Heins. post Pier. At vulgo, *malorum*, ex intpr. 482 *animas* pr. Rottend. *incendit* pr. Menag. *concendit* Bigot. 483 *formæ præstanti* Hugen. et pr. Rottend. *formæ præstans* Bigot. v. Æn. I, 71.

manus deducenda. Tum poeta æmulatus putatur belli Iliaci initia et retentæ in Aulide classis Achivorum caussas, interemta ab Agamemnone cerva Dianæ sacra. Omnino invento huic poetæ strenue incubuerunt, ut pugnarum et odiorum caussas ab occisis casu sacris animantibus, quæ (ἀνειμένα, ἄφετα,) libere vagarentur, arcesserent. Exempla affert Cerda, sed ea sunt imitatorum Virgilii: alterum Statii, qui prima pugnæ exordia a tigribus Baccho sacris duxit lib. VII Theb. 564 sqq. et Val. Fl. qui pugnæ, qua Cyzicus cadit, caussam ab ira Cybeles petit propter cæsum sacrum deæ leonem lib. III, 15 sq. sed judicium adhibe, uti apud illos quoque, qui magnas rerum conversiones a parvis caussis nuper libellis suis persecuti sunt.

475—483. *animis a. implet.* Homericum. θάρσους πλῆσεν φρένας, ut Iliad. Ρ, 583. Facit nunc Alecto, quod Eris Homerica Iliad. Δ, 444 νεῖκος ὁμοίιον ἔμβαλε etc. *arte nova*, cum alia fraude, novum dolum meditata. Supra I, 657 *At Cytherea novas artes, nova pectore versat Consilia.* 480. *prima laborum caussa fuit.* Comparant Iliad. Ε, 63. Χ, 116; est primum initium calamitatum, quæ insecutæ sunt.

483 sqq. Molles et bucolicis propiores versus sunt, qui sequuntur, quod monuit Spencius. Similes deliciæ Cyparissi cervus apud Ovid. Met. X, 109 sqq. occurrunt, sed juvenili carminis luxuria expolitæ. Calpurnii quoque imitationem notavit Cerda Ecl. VI, 33 sq. et Statii locum de tigribus Bacchi mansuefactis comparat (Theb. VII, 564 sqq.). De id genus animantibus cf. viros doctos ad Lucian. pro Merc. Cond. c. 1. *Tyrrhidæ pueri*, pro Tyrrhei filii. Fuit autem nomen hoc in historia Albanorum regum non ignobile. Tyrrhus enim erat regii armenti magister, apud quem

Tyrrhidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late custodia credita campi.
Assuetum imperiis soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, mensæque assuetus herili,
Errabat silvis; rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iuli
Commovere canes: fluvio quum forte secundo
Deflueret, ripaque æstus viridante levaret.
Ipse etiam, eximiæ laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu:

484 *Thyrridæ, Tyridæ, Tiridæ,* et *Thirus, Tirrus, Tirius, Tyrus, Tyrrus,* aberratt. 485 *Tyrrhusque* Heins. ex libris maluit: nec aliter Aldd. et hinc ductæ: quas deseruit Commeliniana, quæ Palatinum codicem expressit, Pulmanniana et aliæ. Ante Heinsium (h. e. in iis editionibus, quibus utebatur Heins., puta edd. Dan. Heinsii, Pulmanni et similes) legebatur *Tyrrheusque,* quod præferas, quia altera in *Tyrrhides* a poeta producta est; Τυῤῥεὺς, Τυῤῥείδης. Exemplum in contrarium esse potest *Belides* sup. lib. II, 82, sed nomen illud adhuc suspectum habeo. Tum non vana est observatio doctissimi Ouwens Noct. Hagan. p. 607, multorum nominum duas esse terminationes, unde diversa patronymica ducta sint: *Tyndaridas* habemus, cum tamen *Tyndareus* frequentetur; fuit igitur etiam aliquando *Tyndarus.* Ita etiam *Tyrrheus* et *Tyrrhus,* quod alibi occurrit. vid. in Nota. 486 *lati* Rom. sed Pierius spreverat, Heinsius autem e Medic. aliisque prætulerat. Recte vero Burm. revocavit *late,* quippe doctius dictum; ut *late rex* I, 25 et al. *campi est* Goth. sec. 487 *A. in silvis* Menag. pr. 488 *innectens* l. *intexens* Goth. tert. 489 *Portabatque* aliquot Pier. *Sectabatque* Sprot. *feram* pr. Hamb. Ed. Ven., male. v. Burm. cf. sup. II, 51. 490 *manu* (ex *manū*) Sprot. Uratisl. Medic. *manuum* aliquot Pier. 491 *que* abest Zulich. *ad menia* Frf. 493 *rapidi* aliquot Pier.; al. *rapidæ, rabidi,* male. 495 *r. æ. undante* aliquot Pier. *lavaret* multi. 496 *exuviæ laudis* Sprot. *nimiæ* Dorvill. *accensus* Gud. et Moret. qu. 497 *derexit* Gud.

Lavinia Silvium enixa est: v. Victor O. G. R. 16. cf. Serv. ad VI, 760 comparato Dionys. I, 70, ubi Πυῤῥηνὸς depravate scriptum est, et in libro de Augusti progenie cap. 18 *Tityrus. soror* sc. puerorum, Tyrrhei filia. 488. *mollibus sertis,* seu vittis, seu corollis. 490. χειροήθη et ὁμοτράπεζον fuisse dicit. conf. Guell. 492. *Ipse,* Αὐτὸς pro αὐτομάτως.

491—495. Cervus post natationem (eleganter *defluere* pro natare) in ripa se ab æstu recreabat. Ergo jam *defluxerat,* ut bene Cerda accipit *deflueret;* et sane canes eum reficientem se commoverunt, excitarunt. 498. Turbas faciunt in *erranti.* Res expedita erit, si cogites inverso sensu dictum: *erranti deus abfuit:* ita ut aberraret. Nunc negationem addidit: *Nec deus abfuit,* affuit fortuna, *dextræ erranti,* sic ut ea non

Nec dextræ erranti deus afuit; actaque multo
Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque imploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestes.
Olli, pestis enim tacitis latet aspera silvis,
Improvisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans immane securi.
At sæva e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli; et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo

498 *afuit* cum antiquioribus scribit Heins. Vulgo *abfuit*; alii *affuit*. 500 *inter* aliquot Heins. 502 *replebat* Heins. e Medic. et a pr. m. Gud., item Sprot. et Reg. Vulgo, *replevit*. 505 *Olli* Heins. cum melioribus. Alii, *Illi*. 506 *armatur* Sprot. *abusto* et *adusto* aberratt. apud Pier. et Burm. 507 *hi* Menag. pr. *gravidis* Goth. sec. *est* multi addunt, etiam Pier. 508 *ira fuit* Pier. aliquot; *dedit* Bigot. cf. Burm. 509 *Quadrificam* Dorvill. 510 *Scindebant* Medic. et Scheffer., ut ad agrestes referatur. 511 *e* aberat multis Pier. 512 Ante Heins. distinxerant vulgg. post *petit*.

aberraret. At Servius ad Alecto refert; ut sit ἡ θεός. *acta venit* plenius pro adacta est. 500. *nota tecta*, τὰ ἤθεα. In miseratione cervæ, placidæ ac mansuetæ feræ, vss. 500 seqq. notabilem artis sagacitatem adhibuit poeta.

505. *pestis*; recte Serv. Furia. conf. sup. 476. 477. Latet enim illa in silva ad speculandam nocendi rationem et viam; neque inde nisi v. 511 discedit. Mireris Cerdam ipsos *agrestes* h. pastores ad bellum movendum e silvis concurrentes interpretari malle. *Torrem obustum*, quis non videat esse sudem præustam? conf. inf. 524, ut mox stipites nodosos memorat. *cuneos coactos* pro adacto cuneo dixit.

511. *stabulum*, pastoris tugurium, ut et alibi. 513. Fuit scilicet idem, qui nunc in agris est, mos, buccina convocandi ruricolas, repentino aliquo metu, periculo vel incursu. Idem mos in priscis civitatibus. Itaque Romæ primis ætatibus Comitia ita convocari solebant: *Per cornicinem centuriata* ap. Gell. XV, 27. Subnata autem Maroni Furiæ buccina ex Eridis horrendo clamore Iliad Λ, 5—

Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhî fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; hæsit enim sub gutture vulnus, et udæ
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virûm circa, seniorque Galæsus,
Dum paci medium se offert; justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
  Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur,

ponto), sic nunc fluctuum ortus a prima auræ impulsione, *primo vento*, memorat. 530 *uno* Franc. *imo et* Dorvill. 532 *Gnatorum Tyrrhei* libri Pier. Ex iisdem et suis Heinsius *Almo* scripsit pro *Almon*; nullum enim nomen Latinum *on* literis finiri, ait Sosipater. Quod equidem inter Grammaticorum argutias referam. *Almon* est communior forma; *Almo* rarior. Sic *Agamemno*, *Tarcho* et alia pro vulgari *Agamemnon*. 533 *Exit enim* aliquot Pier. cum Dorvill., ut sit quod lib. IX, 432 *viribus ensis adactus Transabiit costas.* Sed natum hoc ex scriptura: *esit. gurgitæ* duo Burm. 534 *que* abest Witt. 535 *Galæsus* Heins. cum melioribus etiam hic, ex Γαλαῖσος. Vulgo *Galesus.* conf. ad Ge. IV, 126. *Gelæsus* Rom. 536 *Cum p.* sec. Rottend. *pacis m.* Parrhas. *sese* Ald. Junt. *se offert medium* Montalb. *se* plane excidit Oudart. 537 *que* abest Franc. Witt. *agris* Medic. Pierii, tresque Burm. *armis* alter Hamb. Sed *arvis* recte retinent ceteri. Esse pro *in arvis* monet Burm. Cuninghamius *agris* retraxit; docere id *greges et armenta.* Non sequar subtilitatem. 538 *et quina* sec. Moret. 539 *terras* duo Goth., male. *et centum terram* Witt. 540 *sævo Marte* emendat Marklandus ad Stat. Silv. V, 2, 21. Obnuntiat divinationi Burmannus, sed quid *æquo Marte* sit, parum expedit. Scilicet est, pari utrimque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata; ut alias *dubio, cæco, Marte* pugnatur. *Æquus* autem pro, æqualis, satis frequens est. Paullo aliter, nec tamen multum diverse ap. Lucan. III, 585 *navis dextrum lævumque tuetur Æquo Marte latus.* De congressu ex loco iniquo in locum æquum deducto

mero Iliad. Δ, 422 seqq. Eandem elaboratius extulerat Maro Georg. III, 327 sq.

532. 533. *vulnus* pro sagitta, *Serv.*, ut II, 529, et *inclusit*, pro vulgari, interclusit, *iter vocis udæ*, traducto epitheto a gutture, per quod vox emittitur; proprie *iter udum.* Quomodo Virgilius ornatu præcellat Homerum, vide in hoc: Iliad. N, 388 *ὁ δέ μιν φθάμενος βάλε δουρὶ Λαιμὸν (κατὰ λ.) ὑπ' ἀνθερεῶνα, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσε.*—

536—539. Homerica arte Galæsi memoriam nobis commendat et miserationem facit. conf. Iliad. E, 612. 613. 614. Quod *ditissimum* eundem et *justissimum* exhibet, ad primæ vitæ mores comparatum est. Illud vero præclare: *Dum paci medium sese offert*, ut jam Macrob. IV, 4 monuit.

540 sq. *æquo Marte*, pari utrimque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata. Comparant transitus formam Iliad. E, 84 *Ὣς οἱ μὲν* etc. *promissi potens* ἐγκρατὴς γενομένη ὧν ὑπέσχετο. cf. ad 341. *sanguine bellum imbuit.* Servius, initiavit. Scilicet, proprie *Latini imbuebantur sanguine* (ut v. 554 *sanguis novus imbuit ar-*

Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, et primæ commisit funera pugnæ,
Deserit Hesperiam, et, cœli convexa, per auras
Junonem victrix affatur voce superba:
En, perfecta tibi bello discordia tristi;
Dic, in amicitiam coëant, et fœdera jungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros:
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas,
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.
Tum contra Juno: terrorum et fraudis abunde est.

Curtius IV, 1 *De regno æquo, si vellet, Marte contenderet.* 541 *bellum. telum* pro var. lect. pr. Hamb. ex interpretatione. 542 *c. sanguine p.* Goth. sec. ex antecedente versu. *munera p.* conj. Markland. ad Stat. V Silv. 1, 21, quod et ipsum bonum esset. 543 Memorabilis est Servii nota: *Probus, Asper, Donatus* (is tamen Donatus, quem habemus, *evolavit per auras ad Junonem*, interpretatur), *dicunt, hoc loco* per *bis accipiendum, ut alloquatur Junonem* per cœli convexa *et* per auras (quod durissimum esset: etsi Burmanno non displicet). *Potest tamen* (et hæc melior ratio) *esse epexegesis* per auras *id est* cœli convexa; *nec enim aliud sunt auræ.* (Quæ sequuntur, assuta esse videntur). *Dicit etiam quidam commentarius* convecta *esse legendum, ut sit* ipsa convecta; *quod difficile in exemplaribus invenitur.* Consentiunt sane omnes codd. in *convexa,* nisi quod Medic. a m. pr. *conversa,* quod Cuningham. probat, cumque eo Brunckius recepit: meo sensu tenue et exile est; sec. Moret. *connexa,* vitiose. Cum tamen verborum junctura paullo insolentior sit, Canterus ap. Heins. conjecit: *cœli convexa peragrans* vel *pererrans;* satis jejune. Musonius *convexa* pro *convecta* dictum esse volebat, sc. Alecto vecta per auras. Cerda cum Turnebo Furiam *convexam* dici posse putavit, ut *amnis devexus* IV Ge. 293 sqq., perperam utique. Equidem bene intelligo, si verba ad naturalem ordinem revoces (*per auras, cœli convexa*), expediri quodammodo priorem versum; illud tamen nondum concoquere possum: *Furiam alloqui Junonem per auras.* Latet, puto, facilis ad indagandum lectio: *cœlique evecta* per auras, et peperit vitium compendium τοῦ *que.* 545 *belli d. tristis* aliquot Pier., quæ vulgaris erat ratio. Quæ sequuntur ad meum sensum distinxi: *En—tristi; Dic—jungant. Quandoquidem A. r. s. Teucros, Hoc etiam his addam* sqq. Vulgata ratio erat: *Dic—Jungant: Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros. Hoc etiam his addam* etc. 546 *Sic* Sprot. et pars Pierianorum. Nec displicet. Eadem diversitas V, 551. *ut coeant* duo Burm., ut 551. 547 *Quando equidem* Rom. 548 *tunc si m.* sec. Hamburg. *sit mihi* Menag. pr. vide IV, 125. *voluptas* Erf. 550 *insano Mart. amore* conj. Cuningham. 551 *ut a. coeant* Sprot., ut inf. 582 *undique collecti coeant.* 552 *ac f.* ante Heins. legebatur. *abundest* Rom. *est* abest Goth.

ma), inducebantur, trahebantur, prima cæde facta, ad bellum. conf. inf. 547. Doctius ipsum *bellum imbuitur,* instituitur, sanguine. Ex copiis, quæ apud Cerdam habentur, unum huc referas Propertii IV, 10, 5 *Imbuis exemplum primæ tu, Romule, palmæ:* inducis exemplum, quo imbuantur, moveantur ad similem conatum alii.

543. *per auras, cœli convexa,* junge, verbo motus omisso, v. c. evecta: Sed vid. Var. Lect. 546. conf. 316. 317. *Dic,* ironice, tanquam ἀδύνατον. 548. *hoc addam, in bella feram,* rapiam, doctius quam, ad bellum accendam.

552 sq. Dignitatem orationi Junonis inesse facile agnoscas. *Stant belli*

Stant belli caussæ; pugnatur comminus armis;
Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia connubia, et tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super ætherias errare licentius auras
Haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces.
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,

tert. 553 *pugnantur* Dorvill. *quo minus* Franc. 554 *sors* multi etiam h. l. *imbuet* Parrhas. 555 *connubia* statim per Aldd. in contextum venerunt. Brunck. revocavit *conjugia*, in quod omnes Pier. et Heins. et tres Goth. c. Erf. consentiunt, præter Mentel. pr. *conubia*. Sed aliquoties jam vidimus trisyllabum *connubia*. Porro qu. Moret. cum pr. Hamb. omittit *et*. 558 *ipse* aliquot edd. et codd. v. 110. 559 *si qua modo* alter Hamb. *est* deest multis Pier. et Heins. 560 *geram* Hamb. pr. 561 *extollit* Parrhas. *unguibus* Trappius post Cuningham. emendabat, ut membranæ essent alarum;

caussæ. Burmannus: certæ, fixæ, sunt. *Stare* omnino poetæ pro esse, ut Gr. ἑστηκέναι, usurpant, ne exilitate vocis poeticam vim frangant. Eo referendum: *stant prælia* et similia. Uti autem hac voce possunt poetæ, quia *stare* dicitur illud, quod constitutum, paratum, effectum est. Sic *stat sententia*; sic *stant caussæ*, et hinc *stare* pro decretum, fixum, certum esse. 556. 557. conf. 318. 319. 559. Comparant Iliad. Α, 522. 523. Reliquos belli casus ipsa moderabor: et sane inf. 572 extremam bello imponit manum.

561—571. Nova Furiæ species, quod non modo alata est (ut sup. 476), verum quod serpentes alis implicitos habet. Etsi res ita accipi potest, ut angues, qui pro comis sunt, inter volatum vento impulsi inter alas commotas strideant. Locum descensus ejus ad inferos non dicam an primus protulerit poeta; est tamen ille rei admodum accommodatus. Est enim in Hirpinis, non longe ab Æculano (nunc *Fricenti* in Principatu Neapol. R. ulteriore) lacus tetro colore et odore, et inter spiracula referri solitus, quæ Plutonia vel Charonea (*Moffete*) appellant; vid. Plin. II, 93. Cic. de Div. I, 36, §. 79: cf. Nota Beckmann. ad Antigon. Caryst. 135. hinc v. 568 *spiracula Ditis*. Amsancti nomen huic lacui. Plin. l. c. *Item in Hirpinis Amsancti ad Mephitis ædem locum; quem qui intravere, moriuntur*. Locus etiamnum dictus *Mufiti*. Offenderunt tamen viri docti ad verba: *Italiæ medio*; utque locus satis conveniret, quæsivere eum in alia Italiæ parte. Ad speluncas *Æolias* dictas prope Interamnam, hodie *Terni*, qui locus catarractis amnis Velini nobilis est, transferre voluit locum Virgilianum, post Floridum Lect. Subsec. II, 18, *Addisonus*, loco jam a Burmanno laudato, et hinc alii, etiam *Blainville Itiner*. T. II, S. 29. At nuper Abbas *Capmartin de Chaupy* de prædio Horatiano (*Decouverte de la Maison de Campagne d'Horace* Tom. III, p. 104 sqq.) aquas Cutilias

Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiæ medio sub montibus altis
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Urguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus

parum feliciter. v. Not. 562 *petens* Franc. *super a.* duo cum Ed. Dan., natum ex *superardua* junctim scripto. 563 *in medio* edd. et codd. nonnulli. Sed *in* exulare fecit Heinsius. 564 *forma* Erf. *memoratur* Dorvill. 565 *Ampsacti* Medic., ut *Ampsanctus* ap. Cic. Plin. et Claudianum scribitur. Romanus et Ed. Ven. *anfracti.* in plerisque est aberratum *ansancti*, it. *ansanti*, *anxanti*, *amsancæ*, *an valles sancti.* Mox *frontibus* alter Mentel. 566 *utrumque* aliquot Heins. cum Goth. pr. *fragosis*, ut ad

in Sabinis ad amnem Velinum, quarum pars bituminosa et nitrosa est, in Virgiliano loco quærebat. Ita fere illi, qui ap. Pompon. Sab. Amsanctum in exitu paludis Reatinæ quærebant, decepti, ut arbitratur, eo, quod apud Varronem est umbilicus Italiæ ager Reatinus. Abb. *Venuti* in eodem fere tractu aliam convallem ad Montem *Castello di Catino* deprehendisse sibi visus erat, ad quam poetæ verba accommodabat: in diss. præmissa Tom. III Virgilii Ambrogiani: Caret tamen et hoc auctoritate idonea. Amsanctum Lucaniæ esse Donatus aiebat, unde Calor amnis (qui inter Aquariam et Pæstanos agros fertur et Silaro miscetur) præceps fertur: " ubi antrum ingentis magnitudinis cum pestifera exhalatione" deceptus ille nomine fluvii Caloris, quod commune est alteri in Hirpinis. Scilicet plura et fuerunt (v. Seneca N. Qu. VI, 28.) et adhuc sunt ejusmodi spiracula (*Moffete*). Ex his pro lubitu alius aliud arripuit. *Amsancti* tamen *vallem* ad Hirpinos spectare, post Ciceronis et Plinii disertam fidem, non est quod dubitari possit. Faciem quidem loci nunc paullo diversam reperit Cluver. Ital. pag. 1201, silvæ saltem deerant. Verum commemorat et has *Swinburne*, qui nuper locum adiit (*Travels in the two Sicilies* 1783 p. 128) et alia Virgilio consentanea. Virgilianæ descriptioni fidem adstruebat quoque ex iis, quæ ab amico suo Holdswortho acceperat, Spencius in *Polymeti* p. 276. *Italiæ medio* non debebat urgueri; est simpl. in Italia. *sub montibus*, qui tamen situ paullo remotiores sunt: sed silva olim inde a montibus ad planitiem protendi potuit. In vallis medio, ut Maro quidem locum describit, amnis fertur cum impetu et fragore. *Hic specus horrendum:* non addit, an amnis illud fecerit. Si loci facies nunc mutata est, nemo id mirabitur in loco ignibus subterraneis exeso. Lacum et vallem sub colle ilicibus consito, qui utrimque vallem claudit, vidit Swinburne; Cluverius lacum media sui parte aquam magna cum vi et strepitu ebullientem et resorbentem. *latus nemoris* eleganter collis nemorosus, qui tanquam latus lacus facit. *saxis et vertice*, h. e. vorticibus aquarum, vorticoso amne, inter saxa fundi. Potuit hic olim specus esse odorem sulfureum exhalans: qui nunc lacum recepit, torrente in stagnum mutato. Copiose de hoc Amsancti lacu egit *Leonardus de Capua* (*Lionardo di Capoa Lezioni intorno alla Natura delle Mofete* 1714,

Dat sonitum saxis et torto vertice torrens:
Hic specus horrendum, sævi spiracula Ditis,
Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces; quîs condita Erinnys,
Invisum numen, terras cœlumque levabat.
  Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, cæsosque reportant
Almonem puerum fœdatique ora Galæsi;
Implorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine cædis et ignis

saxis referatur, aliquot Pier. Heins. et Burm. 567 *vortice* nonnullæ edd., sed *vertice* est librorum scriptura. 568 *Hic specus horrendus* antiqui codd. apud Serv. et ms. Giphanii, hic quidem sequente *et*, quod in multis, etiam in edd. legebatur, (ita versus esset antiquo more constituendus eliso sibilo: *Hic specus horrend' et sævi spiracula Ditis*) sed sublatum ab Heinsio codd. meliorum, etiam Pierianorum, auctoritate. *sævum* Goth. pr. 569 *Monstrantur* multæ edd. et codd., imprimis quæ in sup. versu *et* retinent. At Heinsius revocavit ex aliis *monstratur*; unde comtior exit oratio. *mons sterilis* alter Hamb., miro errore. Ceterum observes membra sibi non accurate satis respondentia, etsi res non exemplis caret: *Hic specus—monstratur et vorago aperit. raptoque* alter Menag. 570 *a. voces* pr. Mentel. *condit* Medic. uterque cum aliis Heins. et Burm. Lectio jam Servio notata. 571 *et t.* Ald. *terram* aliquot Pier. *cælum terrasque* Parrhas. *levavit* aliquot Pier. et Witt. quod sollennior oratio postulat. Wakefield deleta virgula post *Erinnys* jungit: *numen terras cælumque levabat*; pro, terras numine levabat, ut illud: *roseas laniata genas.* doctius quidem, sed durius. 573 *Imposuit* Gud. a m. pr., Goth. pr. in *urbe* ap. Priscian. 574 *cæsumque* Goth. tert., sed *cæsos* Almonem et Galæsum. Pro hoc *ora Galæsi* dixit. 575 *fædataque* Sprot. et Franc. 576 abest versus a Goth. tert. 577 *et igni* ex Medic. et aliis Heins. reposuerat, cum ante lectum esset *et igne.* Burmann. locum habebat suspectum, cum de igni nihil præcesserit; ad conjecturam tamen *cædis iniquæ* descendere non debebat, cum ipse lectionis diversitatem laudet: *ignis.* Atqui hæc ipsa vulgata ante Heins. erat lectio; eaque haud dubie vera, modo interpunctio mutetur: *medioque in crimine* (inter criminationes Trojanorum), *cædis et ignis Terrorem ingeminat*, h. *ingeminat terrorem cædis et ignis;* minatur cædem et ignem. Præivisse jam Donatum video, qui ita interpretatur: *et idem geminabat terrorem, quem populus fecerat, spondens omnia cædibus et incendio peritura.* Lectio hæc Al-

p. 9 sq.). Verum nunc habemus descriptionem vallis et lacus a peritissimo naturæ soli terraquei exploratore, *Abbate Alberto Fortis* factam, qui loca adiit et ipsam vim mephiticam expertus est; locum quoque ædiculæ Mephitis deæ deprehendisse sibi visus est; loci faciem multum esse mutatam, si cum Virgiliana descriptione compares, haud mirabere. Inserta est illa Commentatio Actis Academiæ Patavinæ (*Saggi scientifici e letterarj dell' Accademia di Padova* To. II, p. 146 seq.). *numen invisum*, μισητόν. *levabat* eleganter pro, relinquebat. Res enim, quas abominamur, gravant nos.

573 sqq. Præclare hæc ad πάθος movendum. 577. medias inter criminationes, quas in Trojanos jacit, metum injicit fore ut cæde et igni omnia misceantur. vid. Var. Lect. *se limine pelli*, pro regno, domo, regia.

Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis, neque enim leve nomen Amatæ,
Undique collecti coëunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deûm, perverso numine poscunt;
Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes immota, resistit:
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quæ sese, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequidquam et spumea circum

dinarum, nisi quod prave interpungitur post *cædis*, Steph. Plant. Dan. Heinsii et omnium, quas inspicio, editionum, nescio in quo vulgari exemplari mutata esse debuit, in quod Heinsius casu inciderat. *igni* ex uno Romano notavit Pierius; *igni* Pompon. quoque interpretatur: *furore et seditionis impetu.* 578 *geminat* Sprot. *ingeminant* Ven. *que* post *Teucros* Heins. sustulit, codd. auctoritate. 579 *limite* Parrhas. 581 *thyrsis* Menag. pr. *insultare* de choro quidni æque dicatur ac de equo vel de ovibus hædisque exultantibus Ge. IV, 11 *floribus insultant.* 583 *scilicet* Medic. ap. Burm., dissentiente Fogginio. Verum etiam Pompon. Sab. "*Apronianus legit* scilicet." Goth. sec. *Illic. cunctis* Oudart. *omnia* nonnulli ap. Pier. 584 *nomine* Medic. 585 *circum dant* Ed. Ven. *tecta tyranni* Medic. Pierii, quod defendi posse censet Burm., si *reges* legatur cum Menag. et Hamb. pr. 586. 587 Elegantiam in repetitione agnoscebant Pierius et Ursinus. Sed aliter instituenda erat oratio, si venustas inde petebatur. Incurrit in oculos vitium, quod his verss. insidet. Aut versum priorem, aut hunc alterum: *Ut pelagi*, esse spurios persuasum jam habebat Heins., quanquam de hoc altero id censere malebat. Et deerat ille pr. m. ab altero Mentel. et pr. m. a Bigot. Contra prior versus, *Ille velut p.* a Macrobio laudatur lib. VI, 3. Equidem ita existimare malim, esse utrumque inter versus nondum a poeta absolutos et elaboratos. Cum alterum adjecisset, priorem mox morte præventus mutare nequiit. *rupis* Witt. *p. moles* tres quatuorve. Nisi hoc ad superiorem versum spectat, nam in hoc Pier. ex nonnullis codd. notavit, *pelagi moles. magno rupes* Parrhas. 588 *vallantibus undis* alter Hamb. 589 Olim

580—582. Auctoritate reginæ commoti filii seu propinqui feminarum, quæ Baccharum more *thiasis*, choreis Bacchicis, *insultant nemora*, (Ge. III, 117 *insultare solo*) thiasos in silvis agunt (vid. sup. 395. 396), coeunt et Latinum bellum poscunt. Proprie *fatigant* Latinum clamoribus ac precibus super Marte seu bello faciendo. Hinc *fatigant*, exposcunt, *ipsum bellum.* Solet enim poetæ *fatigare* de iis actionibus dici, in quibus quis fatigatur: est igitur precibus flagitare; conf. inf. ad VIII, 94 et sup. ad I, 280.

583. 584. *contra omina*, respectu ad apes et ardentes Laviniæ comas. supra v. 64 sqq. *contra fata deum*, Fauni oraculum v. 11 sq. *perverso numine*, pro adverso, irato, Serv. cf. Burm. Nescio tamen, annon potius esse debeat, perversa, conturbata et infirmata deorum voluntate. 586—590. Imago rei ad sensum obvia et a

Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.
Verum, ubi nulla datur cæcum exuperare potestas
Consilium, et sævæ nutu Junonis eunt res:
Multa deos aurasque pater testatus inanes,
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas,
O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium; votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies; omnisque in limine portus;

interpungebant post *scopuli;* hinc nonnulli mox omisere copulam. v. Pier. et Heins. Habet utraque lectio, quod placeat et quod displiceat. Rotundior est oratio in antiquiore, *quæ sese—Mole tenet scopuli; nequidquam et sp.* Multo magis, si et ejeceris, *nequidquam spumea circum saxa fremunt.* At nunc inducitur illud: *rupes* quæ *tenet se mole scopuli:* adeoque *rupes se tenet rupe.* In interpunctione altera *scopuli* et *Saxa fremunt:* quod non tantopere ingratum est. Ge. III, 276 *Saxa per et scopulos.* 590 Pro *illisa* ap. Pierium alii *aspersa,* alii *infusa,* Goth. sec. *inversa;* mox *infunditur* alter Hamb. *retonditur* sec. Rottend. 591 *cæptum* Parrhas. *superare* Rottend. *expugnare* aliquot Pier. *potestas* est pro vulgari *facultas,* nec hoc pro illo reponendum. 592 *ut s.* Goth. pr. *euntes* Rom. 593 *testatur* Medic. et alii Pier. et Heins. cum tribus Goth., minus comte; tum *aras inanes* Hamb. alter a m. pr. et pro var. lect. prior, ut aras fœderis aut hospitii designet. Blanditur hæc lectio Burmanno et Marklando ad Statii Silv. præf. p. XII, qui in altera nullum esse sensum pronuntiat. Miror viros doctos de adjecto, *inanes,* non cogitasse; quæ tandem sunt h. l. *aræ inanes?* Ex altera parte quæ magis frequens et obvia ratio, quam ut precantes et obtestantes manus ad cœlum tollant, *deos cœlumque testentur?* et pro *cœlo* non feremus *auras* dictas? ut inf. IX, 24 *multa deos orans, oneravitque æthera votis.* 594 *procellas* Medic. *procellis* Montalb. et aliquot Pier. 598 *que* a nonnullis Pier. abest. *in lumine* alter Hamb. et Zulich. In illis *omnisque in limine portus* impedita est oratio, ut unusquisque facile videt. Servii explicatio nihili est: *securitas omnis in portu est;* nec plus proficit Donatus: *Portus mihi erit limen domus meæ, quod egressurus non sum.* Erat saltem *limen portus* accipiendum tanquam dictum pro *portu;* uti autem vulgari ratione *in portu esse,* navigare, dicimur, ita h. l. *in limine portus.* Duritiem habet omissum *sum.* Sum *omnis,* totus, in limine, aditu, portus. Itaque sequor Pompon. Sab., qui hæc habet: *senex sum et in portu vita mea est;* quasi esset: *et totus sum in aditu portus;* in portu navigo. Nam ut *omnis* retrahatur ad *quies,* ut sit: *mihi parta est quies, eaque omnis jam est in l. p.,* putidum esset. Interea malim equidem totam hanc laciniam assutam statuere, versu inexpleto relicto. Etiam Markland. ad Stat. II Silv. 2. 7, totum hemistichium suspectum habebat. Waddelii conjectura: *amnisque* sensum vix habet. Burm. conj. *mortisque in limine portus.* Saltem esse deb. *portusque in limine mortis* seu *leti,* ut Cul. 223. Cuningham. *omnique in l.,* quod non magis assequor; alius vir doctiss. *navisque in l. p.;* saltem, *ratis estque. cursusque in l.*

multis frequentata, ut exempla coacervare pigeat. Virgilius tamen Homericum locum Iliad. O, 618—621 ante oculos habuit et exornavit.

593. *auras,* cœlum, manibus sublatis obtestatur. *inanes,* epitheton perpetuum aeris et ætheris, v. c. apud Lucret. Supra VI, 740 et X, 82 *ventos inanes.* 594. fato se vinci ait, quatenus non suum, sed cæcum turbæ consilium, h. temerarium impetum et furorem, sequi cogitur. *Sacrilego—sanguine,* quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii, habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt fœdusque ictum violant. *has pœnas,* docte, *pro scelere hoc* pœnas. 598. 599. Sibi rex paratum esse ait refugium in morte vicina, nec sibi eripi aliud, præterquam, ne, ut felix

Funere felici spolior. Nec plura locutus
Sæpsit se tectis; rerumque reliquit habenas.
Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes

Sed variari hæc possent multis modis, sine fructu ad poetam. 599 *Munere* pr. Moret. 600 *relinquit* Menag. uterque. 601 *in Latio Hesperio* aliquot Pier. *quem pr. una* Thuan. Macrob. III, 8 versus 601. 2. 3. recitat et argutatur super voc. *mos*. Julius Festus *de verborum significationibus* libro XIII. *Mos est institutum patrium pertinens ad religiones cerimoniasque majorum*, sane hoc quoque loco et inf. XII, 836. Est tamen institutum quodcumque, etiam non religiosum. Hoc ibi voluerat Varro, cum diceret *mores esse animi*, quia *mos* proprie sit in judicio animi, inde, consuetudinem quoque esse, morem.

vixerit, ita felix beatusque moriatur. Sententia verborum expedita est, si cogites, posse aliquem felicem vivere, mori infelicem; et multos fuisse, qui uno die citerius vita discedere debuissent: hos spoliatos dixeris morte felici. Sed de verbis ambigi potest: ego *omnis*, totus, sum *in limine*, aditu, *portus*; in portu jam tantum non navigo. vid. Var. Lect. *funus* pro ipsa morte, haud dubie; non de exequiis.

599—600. Quod Latinus regni munia prorsus deserit (cf. Not. ad VIII, 1), ne quis hoc temere factum arbitretur, tenendum est, ad Turni nomen illustrandum, ita res attemperatas esse, ut is summam imperii tenere videatur. Facile enim intelligitur, cum semel Turnus ad Æneæ virtutem illustrandam insigniore laude celebrandus esset, fieri hoc non recte potuisse, si secundas partes ageret et alterius auspiciis res gereret. Eodem spectant alia, quæ a Marone sollerter provisa sunt. Continentur Rutuli nomine Latino, et Turnus, Regis nomine ornatus, Latini tamen principatui paret: nunc autem in Latini locum succedit: quemadmodum apud Etruscos factum videmus, aut inter Achivos, ut plurium civitatum reges principatum uni inter se deferrent. Ex dictis intelligitur, quomodo Maro sæpe *Rutulorum* nomen pro *Latinis* ponere, alias discernere, potuerit: scilicet ut Hernicos, Æquos, Volscos. Hinc apparet quoque, cur Turni matrimonium *connubiis Latinis* designare potuerit sup. VII, 96 et idem *Laurens Turnus* VII, 640. cf. Excurs. VII extr.

601—622. Egregium et epicæ majestati consentaneum poetæ commentum, dum bellum motum et illatum narraturus erat, primum morem patrium Jani reserandi arcessere, tum ad deæ ministerium eam rem referre, unde augusta rei species exoritur. Quod poetam v. 601. 602 ab historica fide recessisse contendunt Interpp. post Servium, cum Livius lib. I, 19 a Numa demum Janum, indicem pacis bellique factum, memoret, id vanum est. Nam si nos historiam Romanam nunc ex Livio potissimum haurimus; secus res se habuit illo tempore, quo multi præclari scriptores in manibus erant, a quibus Romæ origines diversis modis traditæ fuerant; e quibus unum vel alterum delegit, idque parum curiose in antiquioribus, Livius. Antiquissima per Latium fuit Jani religio (v. Excurs. V. ad h. lib.), et a majoribus haud dubie tradita Romanis, inter cetera instituta, quæ plerumque a Romulo, Numa, vel alio rege repetuntur, cum essent instituta patria, a majoribus Alba Longa in novam coloniam apportata. Cum itaque opinio invaluisset, Numam

Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, quum prima movent in prœlia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa:
Sunt geminæ Belli portæ (sic nomine dicunt)

604 *Sive G. i. manus seu tendere ad Indos* laudat Schol. Cruqu. ad Horat. III Od. 24. Charisius autem lib. I Inst. Gr. p. 77 *Hyrcanisve A. parant indicere bellum. sive inferre manus.* Tum Witt. *Gothis.* Tres ap. Heins. *manum.* 605 *Hircanisque* multi Pier. et Ed. Mediol. 606 *Parthisque* duo Burm. *Parthosve* Zulich. 607 *Sunt Gemini* emendatio Jo. Marii Matii ap. Heins., ut Janus Geminus designetur. *Janus Geminus* sæpe memoratur: an usquam *Geminus* solum et absolute, merito dubites. Idem multo etiam durius e Prisciano contendit una voce scribendum esse *Belliportæ*; etsi verum est, ipsum templum per *portas Belli* fuisse declaratum; erat enim δίθυρον, et portam in postico quoque habebat; conf. Plutarch. Numa p. 73. *Belli* per majusculam literam

religionum auctorem constituere: etiam Janum pacis bellique indicem ad eum referre potuere homines, qui annales condiderant.

601—606. *Latium Hesperium,* non aliter quam Hesperia Italia. Male argutatur Servius cum aliis, esse *antiquum* Latium. *protinus* h. l. jugiter, ut bene Serv., perpetuo ab eo inde tempore. *urbes Albanæ,* coloniæ. Nam Alba XXX oppidorum Latinorum mater. cf. Dionys. III, 31. *maxima rerum;* res maxima, μέγιστόν τι πρᾶγμα. cf. ad Ge. II, 534. *cum prima movent* (ad Romam hoc referendum propter sqq.) *in prœlia Martem* nove dictum, vulgo *movetur bellum, Mars;* nec quidquam adjicitur: tum quoque *moventur arma* (pro quibus *Martem* dixit: nam adjecit *in prœlia*). Quod indicto bello ancilia commovebantur, alienum ab h. l. est. Vs. 604—606. Splendida est oratio. Bellis enim cum extremis orbis terrarum populis gerendis imperii R. majestas præclare declaratur. Quod *Getas* narrat, non est urguendum; voluit tantum fines imperii ad Danubium declarare; et sic porro in seqq. Etsi fuere bella Romanorum et victoriæ ea ætate, quæ huc revocari possunt; v. Vit. Virg. a. U. C. 724. 725. 729. 731. 734; nec dubitare licet, poetam in Augusti gratiam illa saltem adjecisse, *seu tendere ad Indos Auroramque sequi.* Ut tamen hæc ad ipsum annum 732 retrahat Janumque eo anno reseratum ex his vss. probet, multa gratis sumit nec tamen rem conficit Massonus in Jano reserato Sect. III, 5, uti idem vir doctus in aliis locis vim facit Virgilii verbis. *Auroram sequi* magnifice, ad extremum Orientem usque progredi. Ferebat hoc multo magis usus loquendi Romanorum, cum v. c. dicerent, *ad Orientem missum, profectum, esse* aliquem. *Bellum* autem *lacrimabile* est Homericum πολύδακρυς Ἄρης, πολυδάκρυτος μάχη, δακρυόεις πόλεμος.

607—610. *Sunt geminæ Belli portæ* pro: Est ædes Belli binis portis instructa, perpetuo clausis, nec apertis, nisi instante bello. Vides hic exemplum fabulæ veteris nova interpretatione interpolatæ. Jani religio ab initio haud dubie symbolica fuit

Religione sacræ et sævi formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Janus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ,
Ipse, Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina Consul;
Ipse vocat pugnas, sequitur tum cetera pubes,
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.

exarandum est. Est enim Numen h. l. cf. Not. 608 *et* abest Franc. *form. Belli* Parrhas. 609 *externaque* Parrhas. 611 *Hæc* Medic. a m. sec., ut referatur ad *limina*, interpolatum. 612 *cinctoque* Mentel. pr. *cinctusque* Menag. pr. et Goth. tert. Similis variatio Liv. V, 46 pr. *Sabino* plerique ap. Pier. et Bigot. a m. sec. 613 *stridenti limine* conj. Burm., perperam. *has, str. limina*, ex apposito dixit. Etsi præcesserat v. 610 *limine*. Deberet esse scriptum *stridenti cardine*: verum hoc est poetam in ordinem cogere, non ejus lectionem restituere. 614 *cum* duo Burmann. 615

ad denotandam rerum naturam variasque ejus proprietates. cf. inf. Excurs. V. Traducta ea est postea ad alia, et Romæ Jani templum, a Romulo conditum, ex Numæ, ut aiunt, instituto clausum vel apertum belli pacisque habebat indicia. Hoc vero ornavit poeta remque ita expressit, quasi in eo templo Bellum et Mars vincti tenerentur, custode in foribus Jano. Fecerat hoc idem sup. I, 294—296, ubi vid. Excurs. IX. Contrario commento Horatius Janum clausis foribus ait cohiberi, tanquam pacis auctorem et custodem II Epist. 1, 255 *claustraque custodem pacis cohibentia Janum.* Pacem includi dixere alii. conf. l. c. *Belli* autem *portæ* proprio nomine dictæ videntur. vid. ibid. cf. inf. 622 et ibi Not. *ferri robora*, ornate, pro ferro simpl. seu ferreis repagulis: Lucretii exemplo lib. II, 449. *nec custos absistit*, videri potest Jani signum in ipso templi aditu (ἐν προνάῳ) stetisse: nisi ipsa templi forma, quæ et a fronte et a tergo portam habebat, talem poetæ animo speciem objecit. Verbo poeta nobis Jani templum exhibet hac specie: esse ædem Belli et Martis gemino aditu ab antica et a postica parte, (ναὸν ἀμφιπρόστυλον) clausis foribus robore et ferro munitis, posito ad fores Jani signo; Quoties bellum a Senatu decretum fuerit, Consulem fores aperire, bellum indicere, classicum canere.

611—615. *Has* portas, *stridentia limina*, reserat Consul trabeatus. Trabea *Quirinalis*, dicta, puto, quod uti Regibus, ita ipsi Romulo, trabeæ fuerat usus. Plinius VIII, 48 s. 74 *Trabeis usos accipio reges:* et IX, 39 s. 63 *Purpuræ usum semper Romæ fuisse video, sed Romulo in trabea.* Recte itaque Maro antiquissimum Latii regem Picum trabea vestiebat sup. v. 187. 188. *cinctuque Gabino*, a Gabiis translato et sacris servato. Bene Servius, qui in ceteris argutatur: *toga sic in tergum rejecta, ut ima ejus lacinia a tergo revocata hominem cingat, simul caput tegat et ambiat.* Obvia res in vett. monumentis, imprimisque in numis. 614. *vocat pugnas:* ut sup. v. c. III, 253 *vocantur venit*

Hoc et tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, et cæcis se condidit umbris.
Tum regina deûm cœlo delapsa morantes
Impulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante;
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.
Pars leves clipeos et spicula lucida tergunt
Arvina pingui, subiguntque in cote secures;

accensu Menag. pr. *ab sensu* Franc. *accentu* conj. Heins. 617 *videbatur* duo Burm. *reducere* duo alii. *excludere* Ed. Mediol. et Goth. pr. 618 *adversus* tres apud Burm. 619 *antris* Dorvill. 620 *dilapsa* Ven. *d. per auras* pr. Hamb. pro var. lect. 622 *rumpit* Medic. cum aliis. *rumpunt* duo. *ferratas portas* Parrhas. a m. pr. 623 Arusianus Messius in suo libro legerat *Ardet in excitam Ausoniam*. Argutatur in hoc librarii lapsu Heins. Vulgatam fragm. Vatic. quoque tuetur. 624 *parant* Gud. a m. pr. et Zulich., hic quidem male; nam variandum erat poetæ in numeris. *Mars* Zulich. a m. pr. et Menag. alter, stupore librarii, quem *pars arduus* male habebat. *artis* Medic. a m. pr. 625 *fugit* Dorvill. a m. pr. 626 *tergunt* plures et probatiores Pierii: item Medic. et alii cum Probo apud Heins. Ceteri *tergent* cum trinis Goth. *lutea tergunt* Uratisl. *torquent* Parrhas. 627 *subjiciuntque* Rom. *que* abest binis Burm.

velis expansis excipiuntur, ita nunc pugnandi potestas datur, et admittitur, indicitur bellum. Mox v. 615 classicum canitur. Nec tamen intercedo, si quis morem reconditum et formulam sollennem respici dicat, qua in reserando Jano usus sit Consul, ut in ea invocaverit Martem et Bellum, et adstans multitudo verbis sollennibus responderit; etsi ea de re aliunde nihil nunc constat. In vss. 616—622 orationis copiam observa et ornatum in singulis. cf. sup. ad v. 601. (Pictura fragmenti Cod. Vatic. ad v. 620 morem antiquum minus recte refert in templo Jani et foribus.) vs. 622. Ennianum exemplum servavit Servius ex Annal. *postquam Discordia tetra Belli ferratos posteis portasque refregit*; unde etiam intelligitur, quomodo Virgilius in Junonis ministerium hoc inciderit. Adumbrasse eadem videtur Statius V Theb. 146 de Amazonibus: *ubi arma Indulget pater, et sævi movet ostia Belli.*

623. *inexcita atque immobilis ante.* Nam v. 45 *rex arva Latinus et urbes Jam senior longa placidas in pace regebat. Pulverulentus;* nil frequentius hac imagine motæ pugnæ vel cursus concitatioris, vel industriæ et studii; κόνις. ἐγκονεῖσθαι. κονίσσαλος. *omneis arma requirunt* debitum Ennio esse notat Macrob. VI, 1. Sed in v. 626 ad nostros decori sensus exigendus non est lævor et splendor ex axungia et suillo adipe (ἀργέτι δημῷ apud Homerum) quæsitus. Nec tamen per se tenuior aut vilior rei est species quam acumen ex cote.

Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes
Tela novant, Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, et turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum crates; alii thoracas aënos,
Aut læves ocreas lento ducunt argento;
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus enses.
Classica jamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementes
Ad juga cogit equos; clipeumque auroque trilicem

628 *jubet* Medic., forte *lubet*, addit Heins. *juvant* Rom. 629 *Quin adeo* Goth. pr., manifesto vitio. Nec videtur poeticus sermo eam formam ferre. *impositis magne* Parrhas. 630 *Latina* fragm. Vatic. a m. pr. 631 *Ardua* Goth. sec. *Crustumerumq.* Ed. Ald. pr. et Junt., sed emendatum statim in Ald. sec. *Crustumenumq.* Menag. pr. *Crustumiumq.* Goth. pr., quod ap. Silium legitur VIII, 367 et *Crustumia pira* sup. Georg. II, 88. *et* abest Rom. *Antennæ, Attennæ, Amtennæ,* aberrat. cf. Heins. 632 *Tegmine* alter Menag. *suta* conj. Heins. 633 *crateis* fragm. Vatic., sed emendatum *cratis. corracus* Franc. *æneos* Medic. eleganter, ait Heins. Saltem ferri potest. 634 *Pars levis* Schol. Horat. Art. 26. *condunt a.* Goth. tert., lapsu minus felici. 636 *requoquunt, recocunt,* scribitur, ut solebant multi. *recoquent* duo Mentel. cum Goth. tert. *primos* Goth. pr. 637 *tessara* Zulich. et Goth. tert. 638 *rapidus r.* Medic. a m. pr. *capit* alter Menag. *tre-*

629 sqq. Voluntariam has urbes militiam suscepisse putabat Cerda, cum ceteris imperatum esset, ut militarent. Equidem verbis tantum inesse video hoc: non modo agrestes confluxisse (ut 573 sq. narratum erat), verum etiam magnas urbes bellandi studio exarsisse. Quinque autem numerat, ut poeta, cui omnia definite efferenda sunt. Debuit tamen harum Latii urbium præcipuum nomen esse antiquissimis temporibus: in finibus quidem, occidentem versus, Crustumerii et Antemnarum, ad orientem autem Latii, Atinæ in Volscis. *Tibur superbum* a magnificentia partim ex opibus et cultu, partim ex situ in edito loco. Astute, ne metrum repugnaret, pro *Crustumerio* cives *Crustumeros* dixit: nisi *CrustumerI* fuit pro Crustumerii: quod verum esse suspicor. Quæ sequuntur, ad has potissimum urbes spectant, ornate ea quidem exposita, sed satis ab aliis quoque frequentata. 632. *Alii* galeas cudunt, aut *salignas Umbonum crates*, scuta de vimine facta, coriis inductis. 636. *recoquunt*, instrumenta illa rustica liquefacta recudunt. Hoc apud Lucret. V, 1292. *Inde minutatim processit ferreus ensis, Versaque in obscenum species est falcis aënæ:* quod comparat Macrob. VI, 1 extr. *it tessera, signum bello*, h. e. diditur, distribuitur. *longo fugit ordine velox Tessera* ait Statius Theb. VII, 236. *trilicem* non tam triplici filorum ordine, ut esset lorica lintea; quorsum enim *auro?* sed *aureis* lamellis, triplici ordine sibi innexis; ut alias hamis,

Loricam induitur fidoque accingitur ense.
Pandite nunc Helicona, deæ, cantusque movete,

mentes Gud. a m. pr. et Franc. *frequentes* Erf. 640 *Lorica* Rom. 641 *monete* magna codd. pars, ut solet, etiam Servius, et pro emendatione fragm. Vatic. bene et hoc; bene et alterum, quod jam habemus. Heinsius conjiciebat, *cantuque monete*, ne bis idem versus occurreret; nam legitur ille totidem verbis lib. X, 163. At vero quot versus in Virgilio et in Homero essent mutandi, si hoc sequi vellemus. Et sic præferam utique

squamis seu catenulis. v. sup. ad III Æn. 467. *fidum* ensem 640 vidimus jam VI, 524.

641 sqq. Enumerationem, quæ sequitur, copiarum Latinarum ipsa rerum ratio poetæ ingenio objicere debuit; ea enim, quæ sigillatim exponuntur, multo majorem mirationem faciunt, quam si sub uno numero quamvis grandi efferantur; porro, antequam res magnæ et claræ geruntur, eos cognoscere avemus, per quos eæ res gestæ sunt; Homerici navium catalogi exemplo eam esse adumbratam, obvium est, et ab omnibus Interpp. observatum. Ab eodem Homero Iliad. B, 484 petita est. Musarum invocatio; et recte, tanquam in rebus a prisca memoria repetitis. Comparationem inter Homericam et Virgilianam rationem a Macrobio inde Sat. V, c. 15 passim instituerunt viri docti, sed partium fere studio et alterutrius poetæ amore abrepti. Nobis ea notasse sufficit, quæ Virgilio propria sunt. Cum itaque Græcarum urbium et populorum enumeratio, tanquam in re communi Græciæ consensu suscepta gestaque, ad singulorum oppidorum laudem et gloriam avitam pertinere videretur, multa Homerus simpliciter nomine designare potuit. At Latii urbes pleræque aut solo erant æquatæ aut antiquo splendore exciderant. Necesse igitur fuit poetæ commemorare paucas et commendare eas a vetere fama et antiquis fabulis, imprimis de iis, qui eas condiderant. Fabulas autem plerumque ad Græcanicæ fabulæ naturam accommodavit, origine quoque urbium Italicarum a Græcis repetita. Qua de re v. Excurs. VIII ad h. libr. Cum itaque Virgilius urbium et populorum varietate locorumque et morum diversitate inferior esset Homero, delectationem ex fabulis priscis recte quæsivit. Quod Trojanam aciem non adjecit, ad Homericum exemplum, nemo facile miretur; quam enim varietatem et delectationem ea enumeratio promittere poterat? Etruscorum auxilia enarrare non oblitus est inf. lib. X, 163 seq. Erant enim in genere hoc rerum hominumque, quæ animum tenere possent. Quod ad ordinem, quo urbes recenset poeta, attinet, etsi vana ea de re virorum doctorum est subtilitas, cf. Macrob. l. c., non tamen videntur observasse, ab occidente Latii ad orientales usque fines eum progredi.

641—646. Quid est *pandere Heliconem?* ut aditus poetæ pateat? utque eas canentes audiat? ut fere Cerda exponit; et est utique proprium de aditu patefaciendo τὸ *pandere*; atqui jam ante per totum carmen in Helicone, inter Musas versari debuit; et Musæ jam memorare debuere caussas irarum Junonis cum ipsis odiis eorumque effectis; an ut Musæ seu descendant, seu in conspectum veniant? ut in Hesiodi Theog. pr. Probabilius alterum hoc:

Qui bello exciti reges, quæ quemque secutæ
Complerint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, divæ, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemtor divûm Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxta Lausus, quo pulcrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus, equûm domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequidquam ex urbe secutos

cantusque monete alterutro loco. 642 *acciti* Medic. Colot. et Burm. Excerpta. Alterum doctius: *exciti*; et *bello*, ad bellum. *quemcunque* Gud. a m. pr. *quem quæque* Dorvill. 643 *complerunt* Rom. et vett. apud Pier. et pars Burm. cum binis Goth.; et hoc magis epicum. *compulerint* alicubi legi Pierius narrat. *acies campos* Exc. Burm. *acies, quibus arserit armis* Witt., librarii fraude, v. Burm. *q. I. tantum Fl.* vulgatâ aliqua ante Pier. legit. 644 *adserit* Rom. 646 *At* tres ap. Burm. cum tert. Goth. *famâ* Oudart. *dilabitur* Zulich. *vox* alter Goth. 647 *in id* Montalb. 648 *Mezzentius* scribit Medic. et Rom., quod ad legentis fastidium defendit Pierius. *Mesentius* Witt., et *Mezencius* duo Burm. *Medentium* veteres dixisse, Priscianus, *Messentium*, Velius Longus traditi. Totum hemistichium: *Mezentius agminaque armat* a Goth. altero aberat. 649 *hunc juxta* Medic. a m. pr. *hunc Lausus juxta*, et *huic fuerat L.*, et *huc juxta* alii apud Pier. *hic juxta* Rottend. tert. a m. pr. 652 Est Ἄγυλλα. *Agellina* nonnulli. *Agelina* Franc. et Dorvill. cum Goth. alt. *Agullina* Maronem dedisse arbitratur Hein-

ut rem novam, vetustæ memoriæ, sibi exponant. Est certe, adeste et dicite. ἕσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι. Ad Claudianum IV. 1 Gesnerum de Helicone tanquam scena cogitasse video: quod nolim factum.—643. Sunt hæc in laudibus Italiæ, quas v. Ge. II, 167 sq., ubi illa 174 *parens magna virûm. jam tum*, præclare dixit, ad laudem sui ævi, tacita quidem comparatione.—644. quos populos bellantes habuerit. 645. 646. ex Homer. conversi Iliad. B, 485 seq. Secuti sunt alii, ut Statius Theb. IV 32 seqq. Ovid. XV Met. 622. 623. κλέος. *fama*, et doctius *famæ aura*.

647—654. Quod Mezentium Agyllæ Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est. v. Exc. ad lib. VIII, 478. *Tyrrhenis ab oris Mezentius*, oriundus ex Etruria. Pulsus enim Cære ap. Rutulos tunc agebat. vid. inf. VIII, 492. 493. *contemtor divûm* ex fama antiqua: quam e Macrob. III, 5. v. inf. Excurs. III ad VIII. *Lausus, quo pulcrior a.* Imitationem Homerici Nirei multi notarunt Iliad. B, 673. 674 et similem locum de Euryalo Odyss. Θ, 116. 117 et de Aloidis Λ, 309. *corpore Turni* pro *Turno*, nota ex Græcis forma. conf. sup. VI, 22. Idem Lausus *equum domitor*, ἱππόδαμος, *debellatorque ferarum:* quod Homerico exemplo in laude viri fortis posuit. vid. Iliad. E, 49 seq. 652. *Agyllæ* seu *Cære* tyrannidem tenuerat. vid. inf. VIII, 481 sqq. *nequidquam* jungam cum *se-*

Mille viros; dignus, patriis qui lætior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum,
Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulcro
Pulcer Aventinus; clipeoque insigne paternum
Centum angues cinctamque gerit serpentibus Hydram;

sius. 653 *quo* sec. Rottend. pro var. lect. ex interpretamento. *patris* Dorvill. a m. pr. 654 *sed cui* Leid. 655 *insignem fama* Macrob. Sat. V, 15, non insolenti varietate. *per gr. circum* Menag. pr. *per agmina* Witt. a m. pr. 656 *ostendit* aliquot Pier. *Hercutos*, qui ei in pugna cadenti frustra erant affuturi. 653. *dignus patriis qui lætior esset Imperiis*, ornate, dignus, qui meliore patre gauderet; ad patrem autem declarandum *imperia* non minus valent, quam in filio *obsequium*. Comparant Homericum de Peripheta Eurysthei filio: Τοῦ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων παντοίας ἀρετὰς Iliad. O, 641.

655 sqq. Aventinum tanquam unum ex heroibus Homericis inducit cum curru, quo victoriam ludis curuli certamine obtinuerat. Eundem exhibet clipeatum vers. 657, quod ferri potest; sed cum paullo post v. 666 eundem leonis exuviis indutum incedere narrat, in eo fateor me poetæ diligentiam et judicium desiderare; nam diversorum vitæ priscæ temporum fuit, spoliis ferarum tectum esse, et de curru armatum pugnare. Quod primum *curru* vectum (v. 655) mox *peditem* incedere facit (v. 664), in hoc morem Homericorum heroum sequi potuit, qui non raro, exiguo intervallo subsequente curru, pedites incedunt. Aventinum in nonnullis signis agnoscunt recentiores veterum operum interpretes. Nobilissimum est in *Museo Capitolino* T. III, t. 26, jam a Dom. Rubeo (in *Raccolta di Statue ant.* n. XIX.) exhibitum: sed id Herculis pueri esse nullus dubito. Exuviæ leonis perpetuum Herculis sunt insigne, etiam pueri ante enectum Nemeæum leonem. Ceterum Aventinus heros Virgilii ingenio deberi videtur, Homeri exemplo, qui in similibus heroum filiis et nepotibus commemorandis felicissimus est. Herculis autem accessus ad hæc loca (vid. inf. VIII, 200 sq.) facile poetæ animum impellere potuit, ut in Aventinum incideret; cujus nomen Romanis lectoribus placere debuit, cum mons Aventinus urbis Romæ pars facta esset.

655. *insignem palma currum* simpl. intelligo νικηφόρον, ἀθλοφόρον, quadrigas, vel bigas, quæ præmium cursus obtinuerant. Lauri vel palmæ insigne currui infixum recentioris moris ne sit vereor. *Hercule pulcro Pulcer Aventinus.* Noli nec de Herculis nec de Aventini pulcritudine cum Cerda et aliis dubitare. Rem satis declarant signa vetera; sed cogitandum est de pulcritudine herois, qui robore corporis omnes mortales superavit. 657. 658. Tragicorum more clipeum dat Aventino insignitum hydra. *Centum angues cinctamque serpentibus hydram;* eleganter variata oratio pro vulgari: *hydram centum cinctum serpentibus.* Ceterum poetæ de parvis et tenuibus parum laborantis generosam incuriam observes

Collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras,
Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor,
Geryone extincto, Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu sævosque gerunt in bella dolones;
Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
Ipse pedes, tegumen torquens immane leonis,

cule forti codd. ap. Pierium, ex interpretatione. 659 *in silva* Sprot. et Leid. unus, et aliquot Pier. *Rhæa* Leid. *Reba* Hamb. sec. *Rhea* h. l. est ex Ῥεία vel Ῥείη, v. c. ap. Callimach. 660 *Fortivo partu* plerique codd. ap. Pier. *furtivo* unus Leid. a m. pr., quod Catrœus dedit, nec vidit se deterius et vulgarius pro exquisitiore dare; nam, qui *furtivo partu* editus est, cum elegantius *furtivum* poeta appellat. *furtivum ediderat partu sub l. auras* Ed. Ven. *partus* Rom. *liminis* alter Hamb. et Gud. *ad sublimis edidit auras* sunt qui legant ap. Pier. *sub luminis oras* Heinsius ex Medic. et aliis reposuit, jam Pierio e codd. probatum; in nonnullis *horas;* in ceteris et in vulgg. Aldd. et cett. ante Heins. *auras* legitur: quod nollem mutatum esse, cum altero in loco Ge. II, 47 idem servatum sit. Nec dubito *oras* nihil aliud esse quam antiquam scripturam et pronuntiationem τοῦ *auras.* conf. ad Ge. II, 47. 663 *in flumina* Gud. *Hiberos* duo Moret. *Iberos* aliquot Pier. 665 *Ut t.* Oudart. Heins. conj. *aut.* 666 *tegumen* Heins. e Medic. (a Ugginio *tegimen* expressum) et tribus aliis. In reliquis, etiam Pierianis, *tegimen.* Vulgo *tegmen:* v. sup. ad III, 594. Eadem varietas in Livio et aliis obser-

in hoc, quod hydram nunc *centum*, at lib. VI, 576 *quinquaginta* capitibus horrendam exhibuit. Comparent deliciarum harum studiosi, præter Silium II, 158. 159, Eurip. Phœniss. 1142 sqq. Quintum Cal. VIII, 349. 350.

659—663. Bellum poetæ commentum a Rheæ Silviæ, quam Mars compressit, exemplo ductum: Herculem actis per Italiam Geryonis armentis cum Rhea sacerdote consuevisse, unde natus sit Aventinus heros. *mixta*, μιγεῖσα θεῷ. *Laurentia arva*, ut poeta, latius dixit; nam apud Evandrum, qui tum loca circa Palatinum et Aventinum tenebat, deverterat Hercules: qua de re v. inf. VIII, 200 sq. v. 663 poeticum ornatum habet commode ab eo petitum, quod in armentorum cura proprium est, lavare gregem; pro: *et armenta ex Hispania adduxit.*

664—669. *gerunt* scil. Aventini comites; quos paullo durius subintelligi non inficior: etsi eo ducere potest τὸ *Ipse* v. 666. Nec monitum, unde ii fuerint, quos adduxit. Loca circa Aventinum montem eos inhabitare dicere poterat. Sed totus locus a poeta inchoatus, non absolutus esse videtur. *Pila* bene memorat, tanquam Romanorum et Italorum telum; v. de iis Polyb. VI, 21, ubi ὑσσοὶ appellantur. *De dolone*, de quo Reines. Var. Lect. pag. 646 egit, unice amplectendum est, quod e Varrone affert Servius: esse ingentem contum cum ferro brevissimo. Tale genus teli illis temporibus accommodatum. Petit hinc Silius III, 250. *Mucronem teretem* ex usu loquendi non nisi de gladio exiguo accipi posse; puto nec tamen τὸ *teres* satis convenit: *Sabellum* autem *veru* nullum aliud esse videtur, quam veru-

Terribili impexum sæta, cum dentibus albis
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,

vata. 667 *implexum* aliquot Pieriani, et duo Burm. *impecum* Dorvill. *implexu* Rom. 668 *tunc r. t. tenebat* Sprot. *subibant* Rom. Ceterum, quomodo Interpretes hæc acceperint, ex vulgari quidem interpunctione non assequor; *Terribili impexum sæta, cum dentibus albis Indutus capiti, sic regia tecta subibat Horridus,*—Omnino post *tegumen torquens* durum est *Indutus capiti.* Ergo *idem tegumen torquet* et id, h. e. eo, *indutus est capiti?* Mox idem *humero innexus amictu* est. Mollius esset, si scriptum foret *indutum* sc. *tegumen capiti,* nisi *indutus* substantive positum, ut sit indumentum capitis: ut inf. 688. 689 *fulvosque lupi de pelle galeros Tegmen habent capiti;* sic nunc *indutus capiti.* Interpungam saltem plene aut in fine versus 667: *albis. Indutus capiti sic, regia tecta subibat Horridus Herculeoque humeros innexus amictu;* aut, quod facere præstat, post *Indutus capiti: Sic regia tecta subibat.* Licet quoque suspicari, vitium in *torquens* latere; nam, si eo sublato substituatur epitheton leonis, v. c. *Ipse pedes tegumen Nemeæi,* vel *Gætuli, immane leonis:* omnia bene se habent, ut sic: *Ipse pedes tegumen—indutus.* Fuit vir doctus qui conjiceret: *tegumen tollens,* ut inf. VIII, 141. At *torquet* vere et proprie intorquet, supra humeros vel brachia leoninam pellem Hercules; multo magis proprio aliquo modo in monumentis priscæ artis Italiæ. Probabile mihi videtur locum ultimam poetæ manum expectasse, et, quæ varie ab eo tentata fuerant, ex ejus codice a Tucca esse apposita: ita ut aut servandi essent vss. 666. 667 expunctis 668. 669, aut hi, expunctis illis prioribus. Possis quoque locum interpolatum dicere: ejice versum importunum 668 *Indutus capiti, sic regia tecta subibat,* quæ a sensu et loco aliena sunt, et juncturam verborum enecant: præclare tum procedunt reliqua hunc in modum: *Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello: Ipse* (pugnat) *tegumen torquens immane leonis Terribili impexum sæta cum dentibus albis, Horridus Herculeoque humeros innexus amictu.* Attamen ad sensum meum vel sic ultimus versus *Horridus*—otiosus est. 669 *Herculeos q.* Goth. tert. *innixus* Rom. et duo Burm. *indutus* Bigot. 670 *T. limina* Parrhas. et

tum, jaculi seu teli missilis genus: præfixum ei ferrum melius utique *teres* esset; an poeta illud per *mucronem* declarare voluit? Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, *σαυνίον* dictum, a quo adeo nomen eorum ductum esse volunt Saunitarum et Samnitarum seu Samnitum. vid. Festum voc. *Samnitibus* et qui ad e. l. laudantur, et Strabon. V, p. 383 B. Jam, cum Samnites Sabinæ gentis propago sint, etiam Sabinis idem hastæ genus sollenne esse, aut saltem tribui potuit, unde *veru Sabellum.* Nisi omnino commune fuit populorum Latii et reliquæ Italiæ. Sic Georg. II, 168 *Volscos verutos* vidimus. 666. *tegumen leonis,* cui nunc *sæta* tribuitur, ut infr. 790 bovi, sunt exuviæ: has *torquet,* retorquet, in cinctum corporis; infr. VIII, 460 *Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.* Easdem exuvias ita accommodat capiti, ut rictus pellis pro galea sit, ut inf. XI, 680. 681 *caput ingens oris hiatus Et malæ texere lupi cum dentibus albis.* conf. mox v. 688. 689. Dentium nitorem, ut in apro, sic in leone non memini usquam prædicatum: itaque *albus* tantum ornans esse videtur epitheton. In ceteris scabra est oratio. vid. Var. Lect. Saltem jung. *Ipse pedes* sc. pugnat, *torquens tegumen—indutus* (illud l. illo) *capiti:* (indutum caput habens eo) *Sic regia tecta subibat Horridus—*

670—677. In condenda urbe Tibure tres fratres consociasse operas suas narrantur, Amphiarai, qui ad Thebas ab terra haustus interiit, Ar-

Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva juventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
Ceu, duo nubigenæ quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
  Nec Prænestinæ fundator defuit urbis,
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem

cod. apud Pier. 671 *Tyburni* Rom., quod Cerda præfert. Sane apud Horat. I, 7, 13 *Tiburni lucus*, etsi et ibi variant codices. v. Torrent. et Lambin. cf. inf. lib. XI, 519. *Tiburni* expressum dedit Brunck., idque et ipse malim. Vitium nasci potuit e versu antec. habet tamen et altera forma *Tiburti* suas auctoritates: v. Exc. VIII. 672 *Chatillus, Catthillus, Cathillus, Cathilis, Cathilus, Catullus*, aberrationes. *Choras* Goth. sec. *Corax* Moret. tert. cum tribus aliis Burm., utroque Goth.; et sic Schol. Horatii Cruquianus ad I Od. 7, et I Od. 18. 673 *inter bella* Goth. 675 *Omolen, Emalen, Amolon, Tymolem*, aberratt. librariorum. Nam Ὁμόλη satis nota ex Pausan. IX, 8. Steph. Byz. h. v. Mons idem Centaurorum clade notatus ap. Eurip. Herc. fur. 371. Panis sedes ap. Theocr. VII, 103. Urbem simili nomine Homolen vel Homolium, laudat Strabo lib. IX, p. 675 B. et Ptolemæus, notante Julio Sabino, qui docet alios legere *Oloen* pro *Pholoen*. Sed is Arcadiæ mons est. Mox in Ὄθρυς alii errores: *Otyrumque, Othirumque, Tyrrimque, Nothumque*. At Medic. *Othrumque*, et vulgg. ante Heinsium *Othrynque*. Tandem *nivantem* Uratislav. 676 *rabido* Exc. Burm. Ge. Fabricius interpungebat: *Linquentes: cursu rapido dat e.* 677 Ex Miscell. Obss. Vol. I, 17 notatur ad h. l. reprehensio poetæ, qui post *silvam virgulta*, post majus minus commemorando, versus vim infregerit. Respondet ibi vir doctus alius, sed parum commode; nec magis commode Schrader. ad Musæum p. 164 a generaliori poetam ad specialius transire. Dicendum erat, *virgulta* poetico sermone jungi cum *silvis* et eodem loco haberi, nec inferius illo esse. Simili modo *arbusta* pro arboribus, nulla cum extenuatione. Vide lib. VI, 704. XII, 522. Et *virgulta* aliquoties in libro Georg. tertio pro *silvis* dixit: Lucretii exemplo, quem v. lib. V, 933. 934. 1365. Porro *cedant* Gud., unde Heins. conj. *se dant*. 678 *Non* duo Burm. *deficit* Rom. Versus 679. 680 suspecti erant

givi filii. Quod ii isto adhuc tempore inter vivos habentur; non urguendum est, nec temporum ratio subtilius exigenda. vid. Excurs. VIII. *gentem*, ut poeta, narrat, cum *urbem* dicere deberet: quod passim obvium: v. 673 *προμάχονται* heroum Homericorum exemplo procurrentes ante aciem. Tenendum est ex Iliadis lectione. Comparatio v. 674 splendida est: eadem imitatione expressa a Statio IV Theb. 139—141. IX, 220—222. *nubigenas* Centauros cum prisca loquendi ratio appellasset, quod altissimos Thessaliæ montes, ex quibus Othrys et Homole sunt, (v. de hoc V. L.) inhabitabat gens fera et silvestris, fabula eam locis intra nubes editis habitantem a nube repetiit, quam Ixion pro Junone erat amplexus. 677. *cedunt virgulta* sc. perrumpentibus; ut de apro Calydonio Ovid. VIII Met. 340 *Sternitur impulsu nemus et propulsa fragorem Dat silva.* [Homericum ἀκροτάτη δὲ ποδῶν ὕπ' ἐσείετο ὕλη (Iliad. Ξ, 285), quod post alios Cerda laudat, diversam rei speciem habet.] Tum *virgulta* pro silvis, ut alibi, v. c. Ge. II, 308, Lucretii exemplo. conf. Var. Lect.

678 sqq. De Præneste fabula domestica veterum Latinorum affertur,

Inventumque focis omnis quem credidit ætas,
Cæculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt; quos, dives Anagnia, pascis,
Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma,
Nec clipei currusve sonant: pars maxima glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu; fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri

Jac. Bryant, nec injuria; est enim paullo abruptior oratio versuum horum interpositu, et languent illa *omnis quem credidit ætas.* 681 *late legio* Medic. et Parrhas. *comitantur* tert. Mentel. a m. pr. 682 *Preneste* passim in libris. Sed Gr. est ἡ Πραίνεστος. v. Heins. 683 *rosida* duo recentes ap. Burm. cum uno Goth. Sic passim scribitur. 684 *Hernea* Excerpt. Burmann. *Aragnia* Goth. alter. *Anagria* Ven. *pascis* prætulit Heins. ex nonnullis Pierianis. Vulg. *pascit.* Ita variari videri potest oratio; et prætulit Wakefield. Apud Servium liber: *misit.* 686 *currusque* codd. Pier. et sec. Rottend. 687 *viventis p.* pr. Moret. *liventes* tert. Mentel. *linquentes* Leid., sed *livens plumbum* bene de colore plumbi nativo nigricante. *spargunt* et *gestant* Ven. a m. pr.; alterum in binis aliis. *gessit* sec. Rottend. 688 *fulvoque* Ven. 689 *habent* Heins. ex suis et Pier. Vulgo, *habet.* *Tegmina habent* Gud. a m. pr. *capitis* Medic. a m. pr.

de conditore urbis Cæculo, cum infans esset, in foco reperto, et pro Vulcani filio habito. cf. Serv. et Solin. cap. 2 ad eumque Salmas. p. 46. *genitum inter pecora* jungere fas est, non, *regem inter pecora.* 682. *altum* a situ, vid. Strabo V, pag. 365 A. 682. 683. *Gabinæ Junonis.* Pelasgorum religio in Latium illata, unde *Juno Lanuvina* et hic *Gabina.* Repetiit eam hinc Silius lib. XII, 537 *Junonis tecta Gabinæ.* Alias non nisi in binis marmoribus ea occurrit apud Vulpium in Latio profano T. IX, p. 274. 684. qui *Hernica saxa colunt.* Si verum est, quod a Festo et Servio traditur, *Sabinorum,* seu (quod Festus habet, quodque eodem redit: nam Sabina stirpe oriundi fuere Marsi) Marsorum lingua, *herna, saxa* vocata fuisse: docte poeta *Hernica saxa* dixit; erat autem Hernicorum ager saxosus circa *Anagniam,* quam *divitem* cur dixerit, ex Silii imitatione intelligitur, XII, 532. 533 *surgit suspensa tumenti Dorso frugiferis Cerealis Anagnia glebis.* conf. idem VIII, 392. 393; ergo fertilis est. Jam *roscida rivis* quod ait, rivi esse possunt nulli præterquam Trerus et Cosa, Cluverio quoque monente. *Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus Privernum prætergressus per Volscum agrum in mare apud Circeios exit. cf. in Excurs. VIII. 686. *sonant* eleganter pro, *sunt.* 688. seu ut lupi exuviæ caput tegant, cf. v. 666, seu ut galea e lupina pelle facta sit. 689. lævum pedem nudum, dextrum perone, h. corio crudo, καρβατίνῃ, tectum. Alibi lævum pedem seu ocreatum seu alio modo tectum et munitum legimus, v. c. Liv. IX, 40, quod ipse status pugnantis postulare videtur, quandoquidem pedi lævo insistit eumque anteriore in vestigio ponit is, qui aut funda glandem, aut qui jacu-

Instituere pedis; crudus tegit altera pero.
At Messapus, equûm domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Jam pridem resides populos, desuetaque bello
Agmina, in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies Æquosque Faliscos,
Hi Soractis habent arces Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.

690 *crurum* Schol. Juvenalis ap. Heins. *cero* Rom. 691 *Mesapus, Messapus;* etiam apud Græcos scribitur, at vitiose, *Mesaphus, Messaphus* in mss. h. l. 692 *nec sistere* aliquot Pier. 693 *resides animos* Bigot., forte ex lib. I, 721. 722 *et vivo tentat prævertere amore Jampridem* resides animos *desuetaque corda*, at VI, 814 *residesque movebit Tullus in arma viros;* porro *bella* Medic. 694 *retractant* Leid. *retorquent* Oudart. a m. pr. 695 *Fescellinas, Phæsienas,* et *equi currusque Faliscos* misere depravatum in nonnullis. Vitiosam scripturam *æquos* deserui. v. Not. *Æquosque Faliscosque* qui cum Cuninghamio emendant, inter quos etiam Jensius de Fetial. 3, non vident Æquos inter Etruriæ populos memorari non posse. In Goth. tert. hemistichia extrema v. 695 et 696 erant permutata. 696 *Flaminiaque* pars codd. Heins. *arma* Franc. 697 *Cymini*

lum emittit, aut arcu sagittam. Probabile adeo fit eos scuto usos, quo lævum crus tectum esset. cf. Exc. VIII. *vestigia instituere*, statuere, ponere, pedem, de gradu militum pugnantium. Lucretium præeuntem habuit lib. IV, 474 *qui capite ipse suo instituit vestigia retro:* h. qui capiti suo insistit, contra quam debebat pedibus insistere. Ita intelligo locum. Idem Lucret. I, 407 *Cum semel instituerunt vestigia certa viai.*

691 sqq. *Messapi* obscura est fabula, saltem in his Etruriæ ad Tiberim locis; nam Messapum, conditorem et regem Messapiorum in extrema Italia, quæ Messapia et Iapygia est, huc vocare non licet. Nostrum hunc in Etruriæ locis ad orientem videmus in h. l. fuisse bellatorem invulnerabilem. cf. Excurs. VIII. *equum domitor,* ut v. 651 *Lausus.* 692. invictus, igni et ferro. *fas, δυνατὸν,* ut interdum apud poetas. 695. Quæ sequuntur urbes, in Etruriæ parte ad Tiberim vergente quærendæ sunt: *Falisci,* seu *Falerii,* nec longe ab his *Fescennia* cum *Flavinio,* s. *Flavina,* dudum e medio sublata. *Mons Soracte* (cf. inf. XI, 785 sqq.), *Lacus Ciminius* cum Monte et Saltu Ciminio e Liv. IX, 367 noto, nunc *Lago di Vico* (*nam,* inquit Pompon. Sab. illic *oppidulum nuper dirutum appellabatur vicus Cimini*), et *Lago di Ronciglione;* tandemque *Capena,* Faliscis contermina, cum *luco Feroniæ* in agro Capenate sito. vid. Liv. XXVI, 11. I, 30. Dionys. III, 32. Silius XIII, 84 seqq., qui idem locum nostrum expressit lib. VIII, 491 sqq. Quod autem *Æquos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat, *Æquum Faliscum;* ab Æquis enim vel Æquiculis et Æquanis traxerant illi nescio quid; v. Cluver. Ital. ant. pag. 538 ex Strab. V, p. 346 A; *Æquos Faliscos* etiam Silius dixit lib. VIII, 490. Quod ab iis *populus Romanus, missis decem viris, jura fetialia et nonnulla supplementa XII tabularum accepisse* narratur a Servio, aut

Ibant æquati numero, regemque canebant:
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Quum sese e pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis, et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto

vulgg. *Calenos* Rom. 699 *inter flumina* Gud. cum altero in marg. *inter aera* Parrhas. 700 *a pastu* aliquot codd. apud Macrob. V Sat. 8, sed *e p.* Ge. I, 381. IV, 186. 434. 701 *longæ* Gud. *longa* Ven. 703 *Nec q.* Reg. *exactas* Ven. *examine* alter Hamburg., et Leid. *ex nomine Lani*: Mira Lectionis varietas a nemine notata in Pompon. Sab. occurrit; subjunctis his: *Lanum quidam putant fuisse patrem Messapi. Ex nomine Lani Misc. ær. ac. Lanus fuit dux Læstrygonum, ut in commentario in Homerum.* De Lamo Grammaticum cogitasse manifestum est. v. Od. κ, 81. Ceterum τὸ *tanto* non satis placet; etsi in Apollonio est τόσσον στόλον. Quorsum enim magnitudo agminis commemoratur? Vir doctus conj. *agmine tali*, ut syllaba ultima ex fine versus sequentis adhæserit priori. Sed *tanto* pro *talis* sup. 448 *tantaque se facies aperit.* De-

omnino commentitium aut male interpolatum est; majore adhuc corruptela in Pomponio ..ab Æquiculis jura fetialia petita esse e Liv. I, 32 constat; idemque Servius ad lib. X, 14 tradit; etsi jam antiquitus inter alios Italiæ populos illa viguere, ut inter Albanos Liv. I, 24, inter Samnites Liv. VIII, 39.

698. *æquati numero* æqualibus numeris h. ordinibus. Nimis argutum est, quia sequitur: *regemque canebant*, id sic accipere, ut sit: *ibant numero*, h. ad numerum, s. numero, numeroso incessu ad rhythmum facto. Firmari quidem potest hæc altera interpretatio Silii imitatione lib. III. 345 sq. *misit dives Callæcia pubem, Barbara nunc patriis ululantem carmina linguis, Nunc pedis alterno percussa verbere terra Ad numerum resonas gaudentem plaudere cetras.* Vix tamen aut collocatio verborum, aut interjectum *æquati* alteram hanc interpretationem admittit: præstat prior. Cantantes inter incessum simili exemplo Sabinos expressit idem Silius lib. VIII, 420 *Ibant et læti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis* (magis hoc consentaneum, quam h. loc. Virgil. *regem*) *pars laudes ore ferebant, Sabe, tuas.* Notabile adeo fuit, hos certis ordinibus incedere et inter incessum cantus habere.

699. Comparationem ex Homero Iliad. B, 459 sqq. et Apollonio lib. IV, 1300 sqq. adumbratam esse, in oculos incurrit. Nostrum multi imitati sunt: conf. Cerda. Virgilio propria vis in illis: *cum sese e pastu referunt* et dant modos *per longa colla. Asia palus*, campus palustris ad Caystrum. conf. Georg. I, 383 seqq. *pulsa* scil. modis, sono; non, remis, ut alii accipiunt. Burmannus ait: a cycnis natantibus vel plaudentibus aquas alis suis. Etiam hoc longius petitum.

703—705. Ut agmen incedebat cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. Et color orationis et ex parte comparatio sumta est ab Apollonio IV, 238. Colchi convolant ad naves, οὐδέ κε φαίης Τόσσον νηΐτην στόλον ἔμμεναι, ἀλλ' οἰωνῶν Ἰλαδὸν ἄσπετον ἔθνος ἐπιβρομέειν πελάγεσσιν. miscen-

Misceri putet: aëriam sed gurgite ab alto
Urgueri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscæ;

ficit nos, censeo, vera lectio. 704 *putat* Medic. a m. pr. Dorvill. *æthercam* Menag. pr. 706 *Sabinarum* Gud. a m. pr. *p. de nomine* Goth. tert. 707 *Clusus* Montalb. *ipsi* Gud. a m. pr. 708 *e quo* Medic. a m. pr. *tribus ingens* alter Hamb. et Goth. pr. 709 *in* abest tribus Burm. *postquam pars est d.* aliquot Pier. 710 *Aminerna* pr. Rottend. a m. sec. *ipsaque Quir.* Parrhas. 711 *Heriti* apud Pier. *Erecti, Etreti, Eriti, Eruti, et erti, Creti,* aberrationes; et mox *Mituscæ, Mutiscæ, Mutescæ, Mitiscæ, Metue-*

tur acies, dum congrediuntur, pugnant: sollenni vocabulo. 704. 705. Vix et hoc commode satis ad cycnos referri potest: malim de avibus, v. c. gruibus, accipere agmine austrinas plagas ultra mare petentibus. Sup. VI, 310 *ad terram gurgite ab alto Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus amnis Trans pontum fugat et terris immittit apricis.* Inest alia difficultas in comparationis ratione et vi: num comparatio ad *ordines incedentium æquatos* spectet, an ad *modos canoros* et carmina. *Scilicet ut incedebat agmen cum cantu, e longinquo aliquis volucrum cum clangore volantium gregem, non viros militares accedere putasset.* Videat pro se quisque, an talem comparationem probandam judicet: poeta tamen vix aliam sequi potuit, si grammaticam rationem et sententiarum ordinem expendas. Hæsit in hoc vestigio jam Trappius et Jos. Wartonus. Omnino tamen illa: *Nec quisquam putet—sed—*pro variatione formulæ comparandi habenda memineris, nihilque aliud voluisse poetam declarare, quam: *et erat agmen simile agmini volucrum.*

706—709. Commode gentis Claudiæ originem ab Atta, vel Atto seu Attio, Clauso arripuit, etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus ejectis anno cum clientibus Romam Regillo in Sabinis venerat. conf. Pompon. ad h. l. Nota res ex Livio lib. II, 16. Sueton. Tib. c. 1. *prisco de sanguine Sabinorum* jungunt fere post Servium alii omnes: nec male, cum Sabinorum stirpem vetustissimam esse constet. Suavior tamen videtur mihi junctura: *Clausus, prisco de sanguine, agens agmen magnum Sabinorum, magnique* etc. Virgilii locum expressit Silius VIII, 414—425.

710—717. Situs locorum, qui nunc commemorantur, docet, agri Sabini fines a poeta paullo latius constitui, quam apud Strabonem et Plinium produntur. Scilicet poeta antiquiora tempora respicit. cf. Excurs. VIII. *prisci Quirites* h. Curites, Curenses, ex Curibus Sabinis. *Mutusca* est Trebula Mutusca. *Nomentum* sup. lib. VI, 773 inter colonias Latinas nominatum; est ab eo via Nomentana dicta. *Rosea*, seu *Campi Roseæ*, in agro Reatino, ad lacum Velinum,

Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricæ horrentis rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellæ,
Qui Thybrim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia, et Hortinæ classes, populique Latini;
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hibernis conditur undis,
Vel quum sole novo densæ torrentur aristæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.

scæ, *Mutustæ*. In marmoribus est *Trebula Mutuesca*. 712 *roscida* aliquot Pier. et alii ap. Heins., unde factum *rosida*, perperam. v. Excurs. VIII. conf. Heins. et Burm. 713 *Tetrici* Ven., sed *Tetricam* montem Varro aliique agnoscunt. cf. Heins. idem *horrentis* revocavit e codd. vulgo: *horrentes*. tum, *amnemque Severum* Gud., perperam. 714 *Casperulam* aliquot veteres: etiam Pompon. emendatum a Pierio. Eadem depravatio apud Silium VIII, 416 observata. v. Heins. *Caspeream*, *Caspiam* ex compendio scripturæ, et *Caffeam* (Goth. sec.) corruptelæ sunt: ut et *Ferulos*, *Florulos*, *Ferolos*, item *Himillæ*, *Hymellæ*, *Hymillæ*. 715 *Tybrim* et *Tiberim*, tum *Faburum*, *Faberim*, *Sabarim*, *Fabarym*, *Fabrim*, multi. *Favaris* in cod. Pomponii Sabini. 716 *Nosia* Medic. a m. pr. *Nyrsia* duo Heins., porro *Ortinæ* et *Urtinæ*. Catrœus malit *Hortanæ*, perperam. 717 *Quosque sequens* Witt. *intralluit* Dorvill. *interfluit* Menag. pr. *intervenit* excitat Ascon. Pedian. Divinat. in Verr., quod Heinsio placebat. *Halia* Parrhas. *Alia* Rom. 718 *in L.* Menag. pr. *v. littore* plerique Pier. et sex Heins., sed *marmore* doctius, et sic Medic. Rom. 719 *cond. annis* Sprot. 720 *vel quam* haud dubie legendum esse, pronuntiabam in prima editione, ut sit *quam densæ* pro *quam multæ*. Atque ita emendarunt jam Faber et alii, et receptum nondum esse mirabar. Exhibitum idem in edit. Pinciana 1495. Retinet tamen nunc me, primo, quod ingrata est oratio, *vel quam sole novo densæ*; tum, quod in Menag. fuit *vel quot*, aliquanto lenius. Nihil autem tuto reponi posse arbitror, quoties aliqua lectio pluribus modis mutari potest. In Goth. sec. erat *Ut cum*. In Mediceo vulgaris est lectio, contra quam Burmannus tradit. 721 *in campo* Goth. tert. Mirabar neminem in *Libyæ* incidisse: quod video nunc contigisse

summa fertilitate celebres. *Hortinæ classes* simpl. pro copiis, a classibus, quæ populi partes sunt: contra quam Fontanin. de Antiqq. Hortæ lib. I, c. 1, p. 8 statuebat. *populi Latini*, oppida Latinorum in agro Sabino vel Sabinis accenso. conf. Excurs. laud. 718. 719. Ex Apollonio adumbratum, I, 1201 sq. *ὡς δ' ὅταν ἀπροφάτως ἱστὸν νεὸς, εὖτε μάλιστα Χειμερίη ὀλοοῖο δύσις πέλει Ὠρίωνος Ὑψόθεν ἐμπλήξασα θοὴ ἀνέμοιο κατάϊξ, Αὐτοῖσι σφήνεσσιν, ὑπ' ἐκ προτόνων ἐρύσηται.* Mare tempestatibus vexatum sub Orionis occasum, qui fit ineunte hieme. cf. Petav. ad auctarium Op. de Doctr. temp. p. 90. Est scilicet occasus Orionis matutinus apparens circa Decembris initia. 720. 721. *sole novo*, prima æstatis parte, bene Serv. explicat. Scilicet *Sol* nunc est pro æstivo tempore, solis æstu, dictus. *Lycia*, aspera et saxosa regio nescio an alibi fertilitatis laude celebretur. Fidem tamen poetæ facit Phrygiæ et Lydiæ, quam Hermus alluit, vicinia. Ceterum comparationis vis ut teneatur, observandum est, aut v. 718 (id quod facere præstat) cum superioribus jungi et *tam multi* suppleri; ut sit: et

Scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus.
Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis,
Curru jungit Halæsus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris; et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque juxta
Æquora; quique Cales linquunt, amnisque vadosi
Accola Vulturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclydes illis

Jo. Schradero in schedis. 722 *cursuque pedum* Medic. *tremit excita* primum vulgatum, quantum video, a Naugerio in Ald. tert. Exhibebant eam lectionem Medic. et Porcius Pierii, Montalb. Voss. et a m. sec. Moret. tert. cum Zulich. Reliqui longe plures numero, etiam vetustissimi, Rom. et Medic., habent: *pedum conterrita tellus*; quod revocavi cum Brunckio; alterum autem ex lib. XII, 445 retractum in h. l. suspicor. 724 *Alesus* fere scripti. *Halæsus, Alæsus* alii. *equos Alesus* Bigot., perperam, ut vel ex Ovidii locis constat. Sane in Cicerone legitur constanter *Halesa*, urbs a nomine conditoris dicta; in Diodoro XIV, 16 scriptum quoque Ἀλέσα ubi v. Wessel. Verum in Strabone et aliis urbs est Ἄλαισα, quod firmant numi. Actum copiose de his a Cluverio, Cellario, Dorville in Siculis pag. 403. 609. et nuper ab Eckhel Doctr. Num. To. I. pag. 195. doctissime a Principe Torremuzza Num. Sicil. pag. 11 sqq. Secutus sum numorum auctoritatem, quod jam fecerat Editor Parmensis. 725 *veniunt* Rom. 727 *Arunci* aliquot Burm. *A. m. senes* Medic. a m. pr. Colot. *Fidicinaque* Uratisl. *longe* Bigot. 728 *Littora* Cerda, quod unde acceperit non assequor. 729 *que* abest binis Burm. *Satelicus, Sapticulus,* duo alii. *Satilicus* unus Goth. 730 *Tuscorum* Rom. et aliquot Pier. *Hoscorum, Hosquorum, Ysorum, Voscorum* aliæ sunt depravationes. *aclydes* Mediceus, etiam Pompon. Sab., verius, quodque ab Heinsio non receptum esse miror, ex ἀγκύλαι, quod jaculorum genus est, ἀγκυλίδες. Contra, quod vulgatum est, *aclides*, ἀκλίδας, ut δικλίδας, formatas ratio grammatica forte admittit; sed notio vocabulo nulla com-

hi quidem *tam multi* incedunt, *quam multi* fluctus vel aristæ sunt. Ita pro epiphonemate est versus: *Scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus;* h. e. contremiscens; aut distingui potest 717 post *nomen. Quam multi* nova sententia facta, cui apodosis supplenda sit: tam multi erant in eo agmine: pro quo subjicitur declaratio: *Scuta sonant p. p.*

723 sqq. *Halesus* adducit populos et priscis Auruncorum et Oscorum sedibus; oriundus is ab Agamemnone, seu inter ejus comites olim habitus et post ejus cædem in Italiam profugus. vid. in eodem Excursu VIII. *rapit Turno,* nota elegantia, quam mox et Tacitus aliique sunt secuti, pro adducit. Proprie vim et festinationem innuit. *Aurunci* ultra Lirim, in Campania, montium juga, *Sidicini* camporum planitiem tenuisse dicuntur poetæ, nam *æquora* nulla alia sunt quam camporum. conf. 739. 730. *aclidas,* seu *aclydas,* ipse Virgilius satis declarat, jacula fuisse, *flagello,* amento, h. e. loro aptata, illigata, quæ emitti et retrahi possent. conf. Cerda. Mox *falcati comminus enses* scil. armant, ex antec. *tegunt,* sed simplicius est accipere: *falcati enses* ipsis sunt *comminus,* quoties comminus pugnatur.

Tela: sed hæc lento mos est aptare flagello.
Lævas cætra tegit; falcati comminus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Œbale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboûm Capreas quum regna teneret
Jam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus, late jam tum ditione premebat
Sarrastes populos, et quæ rigat æquora Sarnus,
Quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celennæ,
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ:
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina quîs capitum raptus de subere cortex;
Æratæque micant peltæ, micat æreus ensis.

moda subest. *acides, alcides,* librariorum sunt ludibria. 731 *hic* Menag. pr. *et* Goth. tert. *tereti* duo Burm. ex priore versu. *bacillo* pro *flagello* conj. Jo. Schrader. ex iis, quæ sunt ap. Reines. Var. Lect. pag. 640. 732 *Lævas* Heins. e libb. post Pierium. Vulgo erat *lævam.* Alii *læva scetra* et *sceptra.* Scriptura *cætra* satis firmata est a viris doctis, imprimis Drakenb. ad Silium et Livium. 734 *genuisse* Hugen. *Telum, Thelon,* et *Sebetide, Sedethide, Sebretide, Sebethride, Sebthride, Suberetide, lebætide,* monstra depravationis. ὁ Τέλων. et Σεβηθὶς Νύμφη. etsi mox Τηλεβόαι. 735 *Capras* Dorvill. *Capreis* Schol. Juvenal. ad Sat. X, 72. 736 *patris* Reg. *sed non jam* Pier. aliquot, et recepit Catrœus. *jam non et* Zulichem. 737 *jam dum* Witt. *tenebat* Medic. cum magna codd. parte. Ex Æn. I, 236 et 622 irrepsisse putabat Heins. 738 *Sarrastis* Heins. ex vetustioribus. Vulgo *Sarrastes.* Corrupte al. *Sarrastres, Serestres, Sarrastris, Sarrantes.* At *Sarrastas* nusquam vidi memoratos. Silius VIII, 538 *Sarrastes etiam populos totasque videres Sarni mitis opes. et qua rigat* Rom. et aliquot Heins. cum Witt. *qui r.* Franc. 739 *Rufras* Heins. e vetustioribus. Vulgg. *Rufas.* Tum *Batalum* Rom. et Gud. a m. pr. *Batylum* Medic. a m. sec. *Butulum* Zulich. *Baculum* Goth. tert. *Celene* Medic. a m. pr. *Celemnæ* aliquot Pier. cum Heins. multis. *Calemnæ* Rom. alii *Calenæ, Calennæ, Celenæ, Celænæ.* Etiam Goth. tert. *quique arva.* 740 *mœnia Bellæ* omnes Pier. et Heins. Scilicet antiqua scriptura: *mœniabellæ.* Sed jam ante Servium emendatum fuit: *mœnia Abellæ.* Pompon. *Avellæ.* In Servianis etiam narratiuncula occurrit, *Nolæ* primum a poeta fuisse scriptum, sed mutatum nomen propter negatum ipsi hospitium. Similis fabula de loco Georg. II, 213. 741 *catheyas* Witt. *catelas* Rom. *catellas* Medic. et al. *catenas* Hugen. 742 *rapta* Witt. 743 *auratæque* Ed. Ven.

733. *Teleboæ,* relicta Tapho, quæ una ex Echinadibus insulis Acarnaniæ objectis erat, Capreas occupasse dicuntur. Rex eorum *Telon,* ex Nympha, Sebethi fluvii ad Neapolin filia, suscepit Œbalum, qui in continente loca circa Sarnum in Hirpinis et extrema Campania occupavit. vid. in eod. Excurs. VIII. 735. *Capreas, Teleboum regna,* insulam, quam Teleboæ incoluisse dicuntur. *Sarrastes,* Sarni fl. (quem olim *Sarrum* pronuntiatum esse apparet) accolæ. 739. *æquora* camporum, ut vs. 729. 740. *quos despectant mœnia Abellæ.* videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum, unde prospectus erat in agros et camporum planitiem. 742. *Cateia,* teli genus, hoc loco Teutonibus tributum, quo nunc Sarrastes et Hirpini utuntur. E

Et te montosæ misere in prœlia Nersæ,
Ufens, insignem fama et felicibus armis :
Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentes
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comtus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro :
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,

æneus ens. Serv. ad Æn. I, 299. 744 *ventosæ* Goth. sec. *mentosæ* tert. *Nersæ* Heins. e codd. Vulgo, *Nursæ* : etsi neutrum alibi occurrit. *Narsæ*, *Persæ*, aberratt. *Nyrsæ*, Rom. *Nursæ*, *Nirsæ* tres Goth. 745 *Uffens* Menag. pr. cf. inf. 802. Nullus habet *Oufens*, ut marmora et codd. alibi scribunt. 746 *a. bello* Witt., sed in marg. *multo*. 747 *duri* Rom. *Æquicula* recte Heins. emendavit e codd. Nam vulgg. *Æquicola*, quæ depravatio Grammaticorum est. 750 *Marruvia* Medic. cum al. Heins. *Marubia* pæne omnes Pier. *Marrula* Rom , alii *Marubia*, *Marrivia*. Straboni est : Μαῤῥούϊον. 751 *galea* tert. Rottend. 752 *Arcippi*, *Archipi*, *Alcippi* in libris. *jussu* Franc. edd. Ven. et Mediol. cum Goth. sec. et tert., qui et *Umbo*. 754 Tellez apud Burm. lege-

Virgilio Valerius et Silius eam repetierunt. Vocem Celticam esse, quæ omnino longius hastæ genus designet, docuit nuper Bullet (*Diction. Celtic.* T. II, p. 286) et Macpherson (*in Critical Dissertations on the Caledonians* pag. 153.) Mox *suberis cortex*, recens detractus, in galeam inflecti et formari debuit. cf. Servius.

744—749. Sequuntur *Æqui* vel *Æquiculi*, qui ad utramque Anienis ripam habitarunt. Oppidum eorum obscurum *Nersæ*. v. in Excurs. VIII. 747. *Æquicula* (sc. gens; nam hæc jungenda; sic *Æquicula rura* Silius dixit; adjectiva forma) *curis glebis*, cui est ager asper et aratu difficilis, declarat *gentem horridam et venatui deditam*. Hinc etiam rapto vivebant, cum, unde viverent, partum et conditum non haberent. conf. IX, 609 sq. 613.

750. *Marrubiam* gentem exquisite dixit, ab urbe præcipua, pro *Marsis*. Ducit hos sacerdos *Umbro*, cujus soror fuit *Anguitia*, Nympha, v. 759 memorata. conf. in Excurs. VIII. *Umbronem* sacerdotem, quam regem, adducere maluit, forte quoniam fama antiqua ille notior erat, quippe qui serpentes deliniret incantatione. *fronde—et oliva*, nota forma poetici sermonis pro fronde olivæ, qua sacerdos ornatum caput habuit ap. Marsos. Omnia hæc vetere fama accepta esse videntur. 753. *graviter spirantibus*, afflatu nocentibus. 754. *manuque*. Hærent intpp. De offis soporiferis vel herois manu admotis Burm. accipit. Sed res ipsa fert, ut de tactu accipiatur. Est hoc genus domandi et sopiendi angues satis notum, quod manuum contactu fit. cf. Plin. VII, 2. Etiam Silius in loco ex nostro expresso VIII, 501 *tactuque domare venena* h. serpentes venenosos. Idem

Mulcebatque iras, et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Evaluit; neque eum juvere in vulnera cantus
Somniferi, et Marsis quæsitæ montibus herbæ.
Te nemus Anguitiæ, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
  Ibat et Hippolyti proles pulcerrima bello
Virbius: insignem quem mater Aricia misit,

bat: *cantuque herbisque volebat.* perperam. v. Not. ad h. v. 755 *feras* Sprot. *et mortes* Montalb. a m. pr. 756 *Dardanidæ* duo Burm. 757 *neque enim* Goth. tert., non male. *in volnere* plerique veteres Pier. et Medic. a pr. m., et superscriptum ab alia: *ad volnera.* add. Erf. 758 *in montibus* ante Heins., qui sustulit *in* codd. auctoritate. 759 Variant codd. *Angitiæ* et *Anguitiæ*; Medic. *Anguetiæ*, Rom. *Angitte*, nonnulli quoque depravate *Argitiæ, Argivæ, Argiæ*: *Angutiæ, Angiciæ.* Sed *Anguitiæ* firmatur lapide Gudiano p. LIV, 9. cf. Heins. et Drakenb. ad Sil. VIII, 500; et videntur utique veteres nomen hoc ab anguibus duxisse. Tum *Ficinus, Focinus, Fulcinus, Fuscinus,* aberratt. 760 *lacus nemorosaque Tempe* explent hemistichium Uratisl. et Dorvill. cum Goth. pr. 762 *Verbius* et *Aretia* Rom., ex more veterum pronuntiandi. *Atria* Goth. pr. *Ariola*

I, 411. 412 *necnon serpentes diro exarmare veneno Doctus Atyr, tactuque graves sopire chelydros.* adde III, 302 et ibi viros doctos. 756. Suavis hæc rei serius gestæ anticipatio, ut et mox orationis conversio, v. 759. 760; utraque tamen jam in Homero obvia. cf. Iliad. B, 858 sqq. Aliorum imitationes collegit Cerda: occurrunt passim alia. *in vulnera* docte poetæ dicunt, pro, ad vulnera sananda. *Fucinus lacus* inter Apenninorum montium juga; ad quem *lucus Anguitiæ* fuit. Lacus hujus descriptionem et delineationem dedit Generos. *Car. Ulysses de Salis Marschlins (Reisen in verschiedenen Provinzen d. K. Neapel I Band.* 1793. p. 259 sqq. et p. 427 sqq. add. tab. IV).

761 sqq. In *nemore Aricino* Diana peregrino more culta, quem Scythicum ediderunt veteres. In eodem templo *Virbius* heros indigena divino honore habitus. Arcebantur antiqua religione ab hoc loco equi. Inde factum videtur, ut Virbium alii Hippolytum, Thesei f., interpretarentur a quadrigis dilaniatum, Æsculapii autem opera a Diana ex inferis reductum et in hoc luco collocatum: cui adeo equi odiosi esse debebant. At Maro Hippolyti filium facit Virbium, ex Aricia nympha susceptum et in Egeriæ luco ad urbem Ariciam educatum. vid. in eodem Excurs. VIII. *pulcerrima bello* jungunt interpp. Ergo erit, insignis, clara, conspicua, ex καλός. Præstat forte, *ibat bello*, ad bellum; multo tamen magis malim jungere tertio loco *bello insignem:* ne *insignem* nudum frigeat. *Egeriæ* fons et *lucus*, in quo educatus fuit Virbius, ad Ariciam est; alius vulgo narratur prope Romam ad portam Capenam. Fabulam utrique communem esse de Numæ cum Egeria congressu, putabat is, qui diligenter de eo egit, Cluver. p. 931. 932 sq., sed Ariciæ nemus et fontem esse Egeriæ domum, antrum autem Capenarum sub Aventino fuisse locum congressus cum

Eductum Egeriæ lucis, humentia circum
Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque explerit sanguine pœnas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætheria et superas cœli venisse sub auras,
Pæonîs revocatum herbis et amore Dianæ.
Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris

Parrhas. 763 *Hymettia* ab Heinsio, qui tamen ipse improbat, et ab Burmanno relictum miror: nam Cuningham. post Ruæum, Catrœum, Trappium *humentia* recte retraxit. Monuit quoque Jo. Schrader. Emendatt. p. 8. Sed retinuit forte viros doctos dubitatio, unde tam erudita lectio in poetam venerit. Fraudem tamen detegere in promtu est. Vera lectio est *humentia*, quam præstantissimi codd. Rom. et Medic. servant, una cum Parrhas. Franc. et ed. Ven. ap. Burm., sicque emendatum per Naugerium ed. tert. Ald. 1513. Scriptum hoc fuit in aliis *umentia*, *umẽtia*, *humecia*, in Gud. *ymetia*, quod alii ap. Heins. depravarunt in *himetia*, *himecia*, *imetia*, *ymettia*, *hemetia*, *hymetia*, unde perperam eruditiores *Hymettia* fecerunt, quod alienissimum ab h. l. est. Quod vero multo etiam magis fraudi fuisse videtur, fuit adscriptus locus alter huic simillimus lib. IX, 584 *Symæthia circum Flumina* etc., unde in Leid. transiit *Symetia*, in Goth. sec. *Sinnetia*, in alios *Cymetia*. Nemo itaque dubitet, *humentia* veram esse lectionem: ut recte censuere Guell. cum Gifanio, Cerda et aliis. Vs. 764 dubito an satis sanus sit; certe languet illud: *ubi ara Dianæ est pinguis et placabilis*: etsi bene novi *pinguis*, ut Homeri πίονα νηόν, ad victimarum frequentiam, *placabilis*, ad Scythicam religionem referri, qua homines mactabantur, quod nunc Ariciæ non ita fiebat; ut hactenus adeo, quæ olim implacabilis dici poterat, jure videri posset *placabilis dea*: id quod a dea ad aram translatum, ut sit ara placabilis, qua litatur, ad quam dea adeo placatur. At ingrata sunt quæ copulantur: *pinguis et placabilis ara*. Saltem *et* deletum malim: *pinguis ubi placabilis ara Dianæ*; sic *ara pinguis* est *Dianæ* nunc *placabilis*. Cluverius in Ital. ant. p. 934 legit: *pinguis ubi implacabilis ara Dianæ*, uti *immitem* dixit Silius. 766 *Deciderit* pr. Hamb. pro var. lect., quod Burmanno placebat propter v. 768, mihi non item. *explevit* idem et Witt. s. *mensas* Leid. pro div. lect. 769 Vulgg. *Pæoniis*, quod quatuor syllabis poetæ probatum esse non potuit: a Παιών, quod Apollinis cognomen est (deflexum quoque in Παιήων, e quo Παιηόνιος ap. Hom., Παιάων), Παιῶνος, Παιώνιος, duci debuit: vide v. c. Pausan. 1, 24. At Παιόνιος ad Παίονας Thraciæ et Macedoniæ spectat. Scribendum *PæonIs*, aut saltem *Pæoniis* accipiendum tribus syllabis, quod et Brunck. monet. In Dorvill.

Numa, subtiliter docuit Holdsworth. Diss. IV. Pro Egeriæ fonte nostra ætate etiam tertius locus venditatur II millia extra portam S. Sebastiani, vulgo *Caffarelli* vocatus. 763. *humentia litora*, ad lacum Aricinum, ubi ara Dianæ seu templum. Diversus ille a lacu Albano. 764. *ubi ara Dianæ pinguis et placabilis.* templum Dianæ Aricinæ *ara pinguis* victimis cæsis, et *placabilis*, pro deæ placabilis. Scabra oratio. v. V. L.

765—769. *arte novercæ*, dolo, τέχνῃ Phædræ. *explerit sanguine pœnas*, nove dixit, ut exolvere, exhaurire, dare, quantum imperatum est, morte luere. *turbatis* pro consternatis. *ad sidera—venisse sub auras*, ornate pro revixisse. *Pæoniis herbis* simpl. pro medicantibus, medicis, a Pæone deorum medico, Apolline. Iliad. E, 401. De Æsculapio Phœbi f., quod mortales in vitam restituerat, a Jove fulmine percusso, obvia est fabula.

Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis et artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit in undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphæ Egeriæ nemorique relegat:
Solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam templo Triviæ lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi; quod litore currum
Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentes haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
  Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:

erat *Pæonis.* 771 *ad limina* aliquot ap. Burm. et edd. apud Cerdam: qui recte monet *lumina* requiri propter *umbras.* 773 *Phœbigenam* recte jam inde ab Aldd. constanter habent edd. *Pænigenam* Servius in suo habuit, "*matris pæna genitum: alii Phœbigenam legunt, ut Probus.*" Addit Sabinus etiam Apronianum ita legere: quod miror; nam in Mediceo *Pænigenam* occurrit, inepta lectio, nata ex errore calami: *Phænigenam,* quod in multis est. *Pæniginam* Rom. *Penigenam* Goth. tert. *Phænigenam* Mentel. pr. *Denigneam* Rottend. sec. De Æsculapio, Phœbi f., a Jove fulmine percusso obvia est fabula. Tum *detraxit* Dorvill. *ad undas* Rom. Medic. Gud. a m. pr. et al., etiam edd. ap. Pier., itaque erat præferendum, ut sibi constarent editores. 776 *ibi* Medic. a m. pr. Ven. et iterum v. sequ. cum Hamb. *ignorabilis* Medic. 777 *que* deest Pier. plerisque; atque ita malit Pierius. *Verbius* Gud. et Dorvill. v. ad v. 762. 778 *Triviæ templo* al.; et sic editum ante Pier. *luco T. templisque* Goth. tert. *sacratas* Dorvill. 779 *littora* Ven. Markland. ad Stat. I Silv. II, 45 conj. *litora circum Heu juvenem,* suavi lusu. Tum *quo littore* aliquot Pier., perperam. 780 *pavide* Gud. a m. pr. *effundere in armis* Dorvill. *effudere in harenis* Goth. tert. 781 *haud segnius* pars Pier., item Dorvill. et Witt. a m. pr. cum Goth. tert., perpetua aberratione. *haut setius* Rom., pro more suo. v. ad Ge. II, 277. 784 *Venerat* Goth. sec., pessime. v. Not.

Locus class. Apollod. III, 10, 3, ubi Not. p. 701. Pind. P. 3, 96 sq. 775. *relegat,* legat, mandat, tradit, commendat. Alii *relegat ad nemus,* segregat: ut Georg. III, 212 *tauros procul atque in sola relegat Pascua.* Tum *ignobilis,* in bonam partem, utpote in secessu et solitudine, placide adeo et tranquille; alias *ignobile ævum* effertur. 778. Religiosus igitur erat mos, ut ad lucum curru vehi nefas esset: Caussa ab Hippolyti quadrigis rapti fortuna in his vss. arcessitur. *haud secius,* etsi equi a luco parentis arcebantur, haud minus tamen filius eos agitabat.

783 seqq. De Turno vid. Excurs. VII, de ejus copiis Excurs. VIII. *vertitur* docte ad animi corporisque vigorem designandum, movet, agit se, pro incedit, ut *στρέφεσθαι,* et Homerica *κορυθαίολος* et *αἰολοθώρηξ.* *su-*

Cui triplici crinita juba galea alta Chimæram
Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes:
Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At levem clipeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam sætis obsita, jam bos,
Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Cælataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina densentur campis, Argivaque pubes,

Hic vs. deest Menag. pr. 785 *erinata* alter Menag. et Ven. 786 *Ætnæos ignis* doctæ lectioni substituit aliam *æternos*, ut sit ἀκάματον πῦρ, Wakef. ad Ionem p. 27. *afflantem* Menag. pr. et Franc. cum binis Goth. 787 *Jam mag.* Medic. *Tum* Goth. alt. *Quo mag.* Goth. apud Quinctil. lib. IX, 3. qui inter archaismos refert. Scilicet vulgare erat: *Quo—Hoc.* 789 *Ad* Gud. *Et* Sprot. 790 *insignabat* Dorvill. *insigni ibat* Goth. sec. *obstita* Rom. *jam bis* alter Menag. 793 *pilata* nonnulli ap. Cerdam: ex Æn. XII, 121 *pilataque plenis Agmina se fundunt portis.* 794 *densentur* Heins. ex Medic. aliisque. Defendit quoque Serv. conf. sup. ad Ge. I, 248. 419. Alii

pra est, ὑπερέχει. Comparant intpp. Iliad. Γ, 226. 227, de Ajace. 785—788. manifeste vestigiis Homeri insistit, ornatis sane verbis, sed ut rei miraculo fidem parum faciat. Recte Iliad. E, 4 sqq. Diomedis galea ærea, clipeus et thorax in sole coruscans ignem effundere narratur; idemque etsi paullo magis in miraculum conversum tribuit Achillis galeæ Iliad. Σ, 205 sqq. Virgilius expressit eum locum lib X, 270 sqq.; hic vero etiam auxit prodigium, cum galea, Chimæra ornata, furente in prælio Turno, inter motus rapidos et multiplices ita coruscet, ut Chimæram, quo magis pugna exardescat, eo magis flammas spirare dicat. Motu enim crebro corporis et capitis coruscare sole adverso æream galeam necesse est: quod transfertur ad signum Chimæræ in galea, et ejus naturæ accommodate ornatur. Hoc monere satius erat, quam inani reprehensione vel laude locum atterere, quod Scaliger quoque facit Poet. lib. V, c. 3, (p. 228 ed. 1561) impugnans Macrob. V, 13 extr., in quo hoc reprehenditur, quod ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ Homericum toties repetiit Virgilius IX, 733. X, 271. VIII, 620. Est autem *galea crinita triplici juba*, ἔχουσα τρεῖς λόφους, quam τρυφάλειαν dictum volunt pro τριφάλεια. 787. *illa* Chimæra; non galea, etsi paullo durius. 789 sq. In clipeo expressa Io cum Inacho fluvio: nam ab hoc ducebat genus Turnus sup. v. 371 sq. ibique Excurs. *sublatis cornibus Io* ornate pro Io cornuta: argumentum etiam in gemmis expressum (v. Lippert. *Dactyl. Mill.* II, 1, 18): Male pro ablatis, demtis, Cerda et al. Locum perquam similem laudant interpp. ex Europa, quod Moschi est Idyll. II, v. 43. 44. *nimbus peditum* νέφος πεζῶν Iliad. Δ, 274 et al. *Argiva pubes:* pertinet ad originem Turni et colonos Argivos, qui cum Danae ad Italiam venerant; v. Exc. VII. *Aurunci* h. l. sunt qui cis

Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranæ acies, et picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numicî
Litus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circæumque jugum; quîs Jupiter Anxurus arvis
Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco;

densantur. Variabant Pierii quoque codd. 795 *Arruncæ* Ge. Fabricii codex, et sic ille vel *Aruncæ* scriptum malebat; vetere more. Mox *Siculi veteresque Sicani* Serv. ad I Æn. 2 laudat; memoriæ, ut credi par est, vitio. Male tamen me habent hi *Rutuli* sequentibus mox v. 798 *Rutulis collibus:* ut adeo Servii errorem cupide amplectar. 796 *Sarranæ* et *Saranæ* aliqui: *Saturnæ* Menag. pr. *Gauranæ* edd. Macrob. V Sat. 15, ubi Thuan. *Gaurinæ.* Sed *Gaurus* apud Puteolos alienus ab his locis. v. Excurs. VIII, ubi ad h. v. Mox *Lybici* Menag. pr. *Libici, Linici* Goth. bini. 797 *Munici* Leid. 799 *Axurus* rectius scribi post Ursinum putabat Heinsius, quoniam sic in codd. Silii VIII, 333, et in numo gentis Vibiæ expressum (vid. Thesaur. Morell. Haverk. tab. 2,II. Nec simulacrum Jovis Anxuris, quod Guellius ad se pervenisse narrat, aliud quam hujus numi fuisse arbitror. Quem autem altero loco numum, alienum a Jove Anxure, laudat, qui *Jovem crescentem* exhibebat, is Gallieni vel Salonini esse debuit; diversus est numus, cujus alteram faciem laudat cum capra sine sessore et verbis: *Jovi conserv. Aug.*, qui inter raros habetur, v. Bandur. T. I, p. 164): et quia Ζεὺς Ἄξυρος dictus sit *imberbis.* Sed illa etymologia ad grammaticorum nugas est ablegarda; nam Volscum nomen Anxur est; tum, literam *n* excidere in numis et titulis, nihil novi. In Græco Augusti numo Jovis caput cum voce Ἄγξυρος occurrit apud Golzium Numism. Gr. Augusti t. 75. XXIIX, verum aut sibi fraudem fieri passus est aut facere voluit aliis. Codices depravationibus suis vulgatam confirmant. Rom. *Auxyrus*, alii *Anxirus, Auxurus, Anxyrus, Anxyris, Anxiris, Anxeris.* Sed Mediceus diserte *Anxurus* cum binis Goth., et parte codd. Heins., cujus Codd. Scheff. *Anxur et arvis*, unde ille malebat *Axur et arv.*, frustra. In Aldd. *Anxuris;* etsi Ald. sec. 1505 dederat *Anxurus*, tamen reditum est ad illud alterum, nec ab eo decessum nisi a Pulmanno et Dan. Heins., qui revocarunt *Anxurus.* 800 *Foro-*

Lirim habitabant. vid. Excurs. VIII ad v. 723. *Sicanos*, int. reliquias ex iis, quæ ad Tiberim in Rutulorum finibus consedisse videntur: lib. XI, 317. conf. Excurs. VIII ad v. 783 et Excurs. II ad lib. VIII. *Sacranas acies* et reliqua vid. in eod. Exc. VIII. *Sacrani* Ardeatium agmen videtur fuisse e vere sacro natum aut certo numini, forte Magnæ deum matri, consecratum; obscura enim rei est memoria. *Sacrumque Numici Litus:* proprie ipse Numicius amnis sacer, ἅιος. *Anxur* Volscorum nomine Jupiter appellatus, pueri forma in numis occurrit; ut adeo cum Vejove comparari possit, de quo Ovid. Fast. III, 437 sq. Idem urbi Anxuri, mox Tarracinæ, nomen dedisse videtur: cujus ager h. l. per arva, *quîs Jupiter Anxurus præsidet*, declaratur. Ad tertium inde lapidem *Feroniæ lucus*, fons et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus, mox modo inter Nymphas relata, modo cum Junone comparata et pro Jovis Anxuris conjuge habita. Quæ Dionys. recitat, lib. II, 49, pag. 113 et lib. III, 32, Græcanicæ argutiæ sunt. *Saturæ palus* circa Ufentem amnem ad paludes Pomtinas spectasse videtur, quæ, etsi viginti trium urbium, quas traditum est Volscorum fuisse, solo occupato, tamen olim non tam late per agrum Pometinum, ac nunc, patebant. v. Cluver. p. 1003. et, post *Adler Nachrichten von den Pontinschen Sümpfen*, nunc primo loco *Nic.*

Qua Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valles atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ
Femineas assueta manus; sed prœlia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret

nia Parrhas. 801 *Asturæ* alios legisse notat Servius: perperam; nam Astura fl. et oppidum paullo remotius est a Saturæ palude. vid. Cluver. p. 1003. Errorem jam Julius Sabinus arguit. 802 *volvitur* aliqui apud Cerdam, cum Leid. *Uffens* Ven. cf. sup. 745. *utens* Goth. tert. 803 *Vulsca* multi, ut solent. *Volesa* pr. Hamb. 804 *A. a. comitum* alter Hamb. *florente ætate catervæ*, vana Waddelii emendatio ap. Burm. v. Not. 805 *calathisque* Parrhas. 808 *volasset* Stephanus emendabat ap. Burm., quia *læsisset* sequitur. Nunc satis constat, nec alterum ab usu poetarum recedere. At *infractæ* segetis Wakefield nunc emendavit in Silva crit. P. III p. 140 atque in ipsum poetam intulit, *verissimam hanc emendationem* esse professus, *vulgatam ab ineptiente quodam monacho miracula captante profectam.* Ingeniosam esse emendationem, quam Homericus locus facile cuivis offerat, lubenter concedo: ubi equæ *ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέον, οὐδὲ κατέκλων, neque infringebant,* ducere potest ad *infractæ segetis.* Enimvero *infractus* quoties apud Maronem occurrit, est, valde fractus vel fractus simpliciter, ex infringere: neque alio sensu *infractus* occurrit apud bonos scriptores. *Intactam* segetem non esse ad etymum revocandam, quippe in poeta, per se patet. Quis enim, si Ge. IV, 540 *intacta cervice juvencos* audierit, de eo cogitet, an nunquam ne propius quidem admotum fuerit jugum! Etiam in pedestri oratione diceremus, tam leviter aliquem insistere vestigiis, ut vix terram attingat. Poetica autem ratio non modo permittit, sed et jubet res in majus augere, ut mirationem faciant. Esse loca, in quibus *frangendi* vocabulum occurrit, haud miror; nam versum Homericum ante oculos habuere, quem ipse Virgilius expressit simulque τὸ *intactæ* segetis ipse uberius declaravit: *nec teneras cursu læsisset aristas.* Ut Claudianus in loco hinc expresso de Cons. Honor. 199 *segetemque levi percurrere motu—nec proterat ungula culmos.* Et Ovid. Met. X, 654. 655 *sicco freta radere passu Et segetis canæ stantes* (h. e. intactas) *percurrere aristas.* Calpurnius autem Ecl. VI, 57 *Tangeret ut faciles, sed non curvaret, aristas.* Variavit itaque Statius Theb. VI, 640 *Raraque non fracto vestigia pulvere pendent.* At propius ad Maronis rationem accedit ipse Apollon. I, 183 de Polyphemi celeritate: supra mare currebat, *οὐδὲ θοοὺς βάπτε πόδας, ἀλλ' ὅσον ἄκροις ἴχνεσι τεγγόμενος.* Argutabimurne et in hoc? atqui et hoc expressum statim videbis a nostro: *celeres nec tingueret æquore plantas.* Si *cursus per mare* factus placet, quo *nec planta mari tinguitur*, potestne displicere *cursus per segetem* factus sic, *ut nec aristas attingerent plantæ?* Ipse Maro Ge. III, 194. 195 *per aperta*

Mar. Nicolaj de' Bonificamenti delle Terre Pontine p. 82. De Saturæ tamen situ nulla ne quidem suspicio habetur. cf. Silius VIII, 382 sq. ubi v. Ruperti notata.

803. De Camilla vid. inf. XI, 535 seqq. Penthesileæ exemplo eam poetæ ingenio esse subnatam nullus dubito. ***florentes ære catervas*** h. splendentes, fulgentes. Servius notavit Ennii et Lucretii exemplo hoc factum. Sane locus, quem laudat e Lucretio (lib. V, 1441), ubi ***mare florere navibus*** dicitur, non tam commodus erat quam alter lib. IV, 452 ***Bina lucernarum florentia lumina flammis.*** conf. Cerda. Sic ἀνθηρὸς et ἀνθεμόεις pro αἴθων, et τὸ ἄνθος, τὸ ἄνθεμον de fulgore auri: unde Pind. Ol. 2, 130 ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει. 806. ***sed assueta pati prœlia dura***, virgo cum esset, etc. Velocitatis denotationem v. 808 sqq.

Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas;
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter, celeres nec tingueret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Attonitis inhians animis: ut regius ostro
Velet honos læves humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

volans—Æquora, vix summa vestigia ponat arista. 809 *arenas* alter Hamb. v. Burm. 810 *fluctus s. tumentes* aliquot Pier. 814 *A. hæsere animis* Gud. Idem vir doctus, Wakefield, correxit *ostri*: quod et ipsum bene dictum esset, forte quoque facilius: *regius ostri honos.* alterum tamen doctius: *ostro.* ut sit: *honos regius velat ostro*, purpura: quorsum igitur mutantur ea, quæ bene se habent, forte etiam melius! 815 *letos h. et f.* Goth. sec. *humerosque leves* Ven. *ut f. vestem* pr. Menag. et duo Heins. pro div. lect. cum Goth. tert., scilicet tanquam magis obvium. Nam *fibula* in capilli ornatu nondum reperi; nec tamen probabile fit, *vestem* a librariis in *crinem* mutari potuisse. 816 *aut g.* duo Burm. *ferat* et *illa* alii ap. Pier. 817 *Ut p.* Oudart. cum Goth. tert.

temere reprehendunt viri docti. Nec illa utique convenit nostris sensibus; sed, cum Maro ea uteretur, a vetustate quasi per manus erat tradita; expressit enim Iliad. Υ, 226—229 de equabus Erichthonii. Similiter de Euphemo Apollon. I, 179 sq. Alios, imprimis Virgilii imitatores, v. apud Cerdam et al. *Ferret iter*, docte, ut *f. pedes.*

812 sq. Ornate, quæ simpliciter Homerus dederat Τὸν δ᾽ ἄρα πάντες Λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο Od. Β, 13. Ρ, 64. In reliquis argutantur intpp. Indutam illam puta chlamyde purpurea: is est *regius honos, qui velat humeros ostro*, dum ipse ex ostro est. Accipio *fibulam* de acu: v. Var. Lect.; in media fibula est acus, quæ mordet laciniam: potuit adeo et fibula pro acu dici: et *Lyciam* dixit pharetram, ut solent poetæ præstantius genus designare: sic, *arcus Cretici. E myrto* hastilia. vid. Georg. II, 447 et *pastoralis myrtus* de jaculo, quo pastores utuntur.

EXCURSUS I

De Caieta et Insula Circes.

Lib. VII, 1. 2. *Tu quoque litoribus nostris, Æneia nutrix, Æternam moriens famam, Caieta, dedisti*—10 *Proxima Circææ raduntur litora terræ* etc. Cum Virgiliani carminis præstantia, etiam inventionis laus, imprimis in doctrinæ copia et sermonis poetici ornatu, spectanda sit: nos operæ pretium in hoc facere putamus, quod legentium animos ad hæc potissimum duo capita in interpretatione nostra advertere studemus. Expectatur itaque a nobis, ut in his quoque posterioribus sex libris in iisdem rebus illustrandis præcipuam aliquam operam collocemus: idque eo magis, quo *novum fabularum genus*, Italiæ domesticum, parum a plerisque perspectum et cum Græcis mythis in vulgari antiquitatis doctrina confusum, in iis tractatur. Ne vero legentium animos oculosque distineamus ac distringamus, rejectis ad librorum calcem disputationibus expatiabimur interdum et nonnulla excutiemus accuratius. Facient hæc ipsa diverticula ad recreandum animum ex commentandi et variæ lectionis enotandæ tædio, quod quidem nonnunquam, quomodo reprimeremus, vix habere videbamur.

Caietæ memoriam non præteriit poeta, quandoquidem inter fabulas veteres de Æneæ erroribus ea occurrebat, nomenque promontorii portusque et urbis in Latii et Campaniæ finibus ab ea ductum vulgo ferebatur: ut taceam Formiis *ædem Apollinis ac Caietæ* a Livio XL, 2 commemoratam. Vid. Dionys. I, 53. Strabo VI, pag. 330. Victor O. G. R. 10. Adde Solin. 8. Ex quibus locis quoque discimus, a cremata Trojanorum classe (ἀπὸ τοῦ καίειν) nonnullos, Cæsarem imprimis et Sempronium, nugantes suo more in nominum originibus, nomen repetiisse. cf. ad lib. V Excurs. VI. et Cerdam ad lib. VII, 2. Varie quoque tractatam esse fabulam ex eo apparet, quod alii Æneæ, alii Creusæ, alii Ascanii nutricem Caietam ediderant. Nutricis autem in vetere vita, ut educandis pueris præcipua opera, ita magna erat reverentia, ut parentali ea pietate coleretur. Res imprimis in tragicis obvia. Facit autem etiam hic justorum nutrici persolutus honos ad Æneæ pietatem declarandam. Hæc et similia cogitare debet is, cui hæc

Caietæ memoratio nimis videtur esse tenuis et epico spiritu indigna. Hoc tamen verum est, post similem de Miseno et Palinuro narrationem novitatem huic Caietæ commemorationi deesse. Nec hoc non sensisse videri potest poeta, qui similem aliam de *Baia*, Euxini matre, fabulam (Victor O. G. R. 10) non attigit: nec *Leucosiam* insulam in sinu Pæstano a consobrina Æneæ aut *Prochytam* ab ejus cognata ibi sepulta (v. Dionys. I, 53) appellatam memorare voluit. Nec sine judicio videri debet omisisse alia errorum Æneæ in his locis vestigia vulgo credita, quæ poetica arte tractari vix poterant, ut *Ænariam insulam a statione navium Æneæ* dictam apud Plin. III, 6 s. 12. Quid? quod adeo ad Sardiniam Trojanos nonnulli veterum deduxerant; parum docte, puto, et ex Iolai nomine, de quo tot fabulæ in Sardiniæ originibus habentur, opinione ducta: Paus. X, 17, p. 837 extr. quam etiam Silius sequitur lib. XII, 363 sqq.

Ceterum totus ille litoris tractus fabulis priscis inclaruerat: ut tanto magis poeta noster decerpere de iis nonnihil potuerit. Non longe a Caieta aberant *Formiæ*, Læstrygonum, ferorum hominum, qui carne humana vesci solebant, sedes ab Homero nobilitatæ: unde adeo Silio VIII, 531 *regnata Lamo Caieta* dicta est. Nec male Ovidius Met. XIV, 158 sqq. unum ex Ulyssis sociis, Macareum, superstitem in his locis finxit Æneæ occurrere: etsi Achemenidis in Cyclopum antro relicti ex lib. III Æneidis exemplum Nasoni ante oculos fuisse facile intelligitur. Est autem ad rerum fidem valde accommodatum, adhuc Trojanorum temporibus homines feros et anthropophagos Italiæ saltibus, lacubus et ignibus subterraneis, horridæ loca saltem nonnulla inhabitasse. Hinc et *Caci* memoria. cf. ad lib. VIII Excurs. II.

Circes insulam, quam adeundam esse Helenus jam prædixerat (lib. III, 386 *Ante et—Æææque insula Circes lustranda*), non magis prætermittere debuit poeta, cum illa ab heroicis inde temporibus tantopere fabulis frequentata et celebrata esset, imprimis ab Homero Odyss. K. *Circeii* quidem notum est Latii promontorium: Homerus tamen narrat de eo, tanquam de insula. *Circeii*, ut Plinii verbis utar (lib. III, 5, 9), *insula quondam immenso quidem mari circumdata, ut creditur Homero, at nunc planitie* (cf. II, 85 s. 87). Nata hinc opinio, aggesta fluminum alluvie terra, insulam aliquando factam esse continentem; v. Theophrast. Hist. Plant. V, 9, quem locum Plinius expressit l. c. Nec multum dissidet, quod Varro tradiderat, ut e Servio ad lib. III, 386. VII, 10 discitur, fuisse Circen insulam, nondum siccatis paludibus, quæ eam dividebant a continenti. Quod in priscæ Italiæ silvestri ha-

bitu quis miretur, cum tales lacus multi adhuc sint in vicinis locis, hiberno tempore aqua stagnantes, cumque inde procedant Pomtinæ paludes! cf. Corradin. Latio vet. Tom. II, pag. 242. Itaque Strabo inter loca maritima palustria et morbosa etiam Circeios numerat lib. V, p. 353 C et ipse Circeius mons ipsi est, quem mare et paludes insulam faciunt: τὸ Κιρκαῖον—ὄρος νησιάζον τῇ θαλάττῃ τε καὶ ἕλεσι, p. 355 B.

Æœam appellat insulam Homerus, hincque Maro sup. lib. III, 386 *Ææœ insula Circes.* Fuit quoque τὸ Κιρκαῖον in Colchide v. Apollon. III, 200. II, 402. Quomodo autem veteres in hoc incidere potuerint, ut Circen ex Æa, Colchorum urbe, Æetæ regis sororem ex Sole et Persa, translatam in insulam hanc collocarent, vix assequatur aliquis, nisi antiquioris Græciæ ignorantiam geographiæ animo teneat. Occidentis faciem et fines ante Trojana tempora prorsus ignorabant Græci, nec ante Homerum nisi fabulosas narrationes de eo vulgo audiverant. Itaque pone Siciliam magnum Oceanum circumductum usque ad septentrionem patere credidisse videntur.*) Jam fuit fabula aliqua perantiqua de Circe Solis filia, cui insula in hoc mari assignari cœpta: eamque adiisse narrati sunt Argonautæ, quorum, seu Tanain seu Istrum invectorum, ex Colchide reditus per talem Oceanum, qualem tunc sibi finxit antiquitas, factus facile credi potuit. Temporum successu orbis hic priscæ Græciæ ignotus adiri navibus cœpit, sensimque Italiæ, Galliæ, Hispaniæ notitia aliqua verior ac certior inter Græcos increbrescere. Accommodarunt itaque poetæ, pro suæ quisque ætatis et pro suæ scientiæ modulo, veteres fabulas ad novas notitias occidentis, cujusmodi forte tum erant: atque hinc illa fabularum diversitas, imprimis in Argonauticis, nata. Nec facile est quidquam aliud, quod Orphicorum Argonauticorum haud infimam antiquitatem, si non verborum, argumenti tamen, æque arguat, quam ἀνιστορησία locorum in occidentalibus terris; et hoc, cum ejusmodi aliis veteris geographicæ notionis vestigiis, est, quod in eo carmine imprimis spectandum veniet, si quis ad illustrandum illud accedet in posterum. Orphicorum igitur auctor jam notitiam aliquam acceperat de procurrente in occidentem Europa, isque Circes insulam extra fretum Gaditanum in Oceano occidentali quidem collocavit (v. 1205 sqq. coll. 1239 sqq.), *Lycœam* tamen *ad terram:* Κίρκης δόμον—Λυκαῖον ποτὶ χέρσον· in qua *Ligures,* populum mythica geographia celebratum, latere nullus dubito, adeoque præfero

* Scripta hæc a me esse memineris jam in prima editione, adeoque ante annum LXXV, ut me mihi constare intelligas.

cod. Voss. Leid. lectionem, quæ in aliis quoque locis recipi in contextum debebat, Λιγγαῖον, quæ propior est ad vulgarem sonum Λίγυες. Apollonius IV, 646 de Argonautis: δι' ἔθνεα μυρία Κελτῶν καὶ Λιγύων περόωντες ἀδήϊοι. Errori autem locum fecit hoc, quod Ligures olim, Iberica gens, late tenebant maritima loca non modo Galliæ et Italiæ, sed et Iberiæ. Itaque ipsæ Gades in Liguribus memorantur, et Λιγυστίνη prope Gades ap. Steph. Byz. h. v. ex poeta puta antiquo; et apud Avien. Ora marit. 284 *Ligusticus lacus*, et magis fabulosa 131 sqq. 196 sq. (cf. Wernsd. p. 1443). Traduntur certe Ligures Sicanos, Ibericam gentem, ex Hispania pepulisse (vid. Thucyd. VI, 2. Dionys. I, 22. Diodor. V, 6. Silius Ital. XIV, 34. 35, loca excitata olim a nobis ad Guthrianum opus Tom. III, pag. 73). Permixti mox iidem Ligures cum Celtis passim habitarunt, ex quo genere Salyes erant. v. Strabo IV, p. 311 A; itaque loca circa Massiliam et Rhodanum ad Ligures referuntur: sic ap. Apollod. II, 5, 10 et in loco Æschyli ex Prometheo liberato ap. Dionys. I, 41. cf. Aristot. de Mirab. audit. T. II Opp., p. 725. (c. 91.) et Strabon. IV, p. 277 B. Intra Alpes tamen et Apenninos, a Celtis diversi, coluerunt. v. Strabo lib. II, p. 190 C. In Homericis quidem Ligures non memorantur; at in Heracliis multa de iis fuit memoratio. Itaque, antequam Italia superior Græcis penitius innotuerat, per Ligures eam universe declarare solebant. Tenendum hoc est propter multa poetarum loca. Ita Circes quoque insula ad Ligures referri: Λιγυστὶς ἡ συῶν μορφώτρια Circe ap. Eurip. Troad. 437. Atque adeo Cytæam Colchidis Λιγυστικὴν ab ea dixit Lycophr. 1312, unde perperam Eustath. ad Perieg. 76 coloniam Ligurum in Colchidem ductam effinxit. Itaque Padi quoque ostia, fabulam de Phaethonte et Cycno inf. X, 185 sq. et succinum ad Ligures referebant veteres, conf. Plin. XXXVII, 3 s. 11, et hinc corruptum nomen *Lingurii* v. c. apud Strabonem lib. IV, pag. 310 B. πλεονάζει δὲ καὶ τὸ λιγγούριον παρ' αὐτοῖς (τοῖς Λίγυσιν), ὅ τινες ἤλεκτρον προσαγορεύουσι. Lingurium ex ea, quam supra posuimus, Λιγγεῖς, pronuntiatione nasci potuit; factum adeo Lyngurium et Lyncurium, quod nomen ad lapidis genus translatum, et nata ex etymo fabula de nato lapide ex lyncum urina. Accidit autem nomini Ligurum, ut multis in locis corrumperetur. Ita ap. Apollod. I, 9, 24 et II, 5, 10, ubi v. Not. pag. 210, 398; porro ap. Aristot. H. A. I, 15, ubi post Reines. Var. Lect. p. 74 restituit Schneider. Etiam planta Ligustica, Λιγυστικὸν, mutata in Λιβυστικὸν v. Salmas. ad Solin. p. 899. In Avieni O. M. 196 *permix lucis* præclare *permix Ligus* emendabat Schrader Emendatt. præf. pag.

XXIX. Latere quoque Ligures *Λίγυας* arbitror in *Lyncei* nomine apud Lycophr. 1240, ubi Æneam dicitur exceptura esse *Τυρσηνία Λυγκεύς τε θερμὸν ῥεῖθρον ἐκβράσσων ποτῶν*, Καὶ Πίσσ', Ἀγύλλης θ' *αἱ πολύῤῥηνοι νάπαι*. Audiverat Alexandrinus poeta de thermis Etruriæ et Liguriæ; estque ei fluvius aliquis Ligur, *Λιγὺς*, vel *Λιγεὺς*, et corrupte *Λιγγεὺς*, ut ibidem in aliis scribitur, et excudendum erat. Apud eundem ab Æneæ posteris urbs extruenda narratur circa Circæum: tam late Latii locus, quo Roma condita, designatur: v. 127 Ἐν *ὀψιτέκνοις ὀλβίαν δωμήσεται* Τύρσιν, *μακεδνὰς ἀμφὶ* Κιρκαίου *νάπας* etc. Cujus loci perdoctam interpretationem dedit Cluverius Ital. ant. p. 762 sqq. Homerus, qui locorum nonnullorum situs per Siciliam et Italiam, litoralem saltem, audierat, servato *Oceani* vocabulo (cujus notio una eademque nec fuit nec esse potuit, variata illa jam ante Homerum, ut paullo ante diximus) Ulyssis errores ad Italiæ oram retulit ac disposuit, Circesque adeo insulam ei loco assignavit, qui Circæi promontorii et portus nomen seu tunc jam habuit seu inde accepit. Nomina, jam in Argonauticis obvia, esse commentitia, ipsa etyma docent; nam *Αἶα* est antiquum nomen Terræ; frater *Αἰήτης*, terrigena; pater *Sol*, et mater *Perse* Oceanina; quoniam insula in Oceano occidentali sita ferebatur.

Circe veneficiis celebrata est inde ab Homero. Fuit hoc antiquorum temporum, ut etiamnum inter populos barbaros res est satis frequens, ut passim in minus notis locis crederentur esse populi vel familiæ vel homines, qui veneficiis et magicis artibus pollerent. Ex Strabone l. c. lib. V, p. 355 B, apparet, herbarum copiam ac frequentiam in his locis memorabilem nonnullos prodidisse: quod tamen ipse potius ad Circes fabulam accommodatum putavit: *φασὶ δὲ καὶ πολύῤῥιζον εἶναι, τάχα τῷ μύθῳ τῷ περὶ* Κίρκης *προσοικειοῦντες*. De veneno mortifero in monte Circæo obscura est narratio in Audit. Mirab. f. 79. Arboribus frequentissimum esse promontorium Circæum, diserte narrat Theophrast. Hist. Plant. V, 9, imprimis myrtis, quarum genus aliquod humile et generi coronario proximum enascebatur in Elpenoris (qui ex Ulyssis sociis fuit) tumulo, ceteris amplioribus dissimile. Quod si hunc excripsit Plinius, lib. XV, 29 s. 36, parum diligenter dixisse videri debet universe: Myrtus—*primum Circeiis in Elpenoris tumulo visa traditur.* cf. Not. ad v. 11. Fuere tamen ejusmodi fabulæ de arboribus in heroum tumulis enatis plures: uti de platano in Diomedis tumulo: conf. inf. Excurs. I ad lib. XI.

Ceterum *fabula de Circe* una ex iis esse videtur, quam Homerus ab

antiquiore aliquo poeta tractatam acceperat, qui forte voluptatum vim ad mores hominibus belluinos induendos hoc *mytho de mutatis a Circe in belluas hominibus* docuerat. Convertit fabulam, ut tot alias, Homerus in narrationem rei, quæ vere ita evenerit, et ad Ulyssis socios transtulit. Ita vetus *mythus historica narratio* facta est. Sane hæc intra conjecturæ fines subsistere, nec fide historica substructa esse bene memini; sufficit, ea analogiam habere cum aliis similibus, quæ Homerus in facta et res gestas mutavit. Alioqui recte et hoc statuas: poetam hæc ex vetere Argonauticorum poeta accepta Ulyssis erroribus intulisse, seriusque alium in fabulam ethicam hæc mutasse. Lepidum est commentum, commentum tamen, d'Hancarvillii, qui hæc loca adiit, in *Vasis Etrusc.* T. I, p. 65, natam de Circe fabulam ex locorum facie; rudere enim in his locis ac mugire fractos ad scopulos maris fluctus, ut belluas in Circæo fremere credas, in quas mutatos esse socios, quos desiderabat, Ulysses credere potuit.

Virgilius narrationem Homericam copiose ab hoc poetarum heroe tractatam leviter attigit: sed, quo se Homerum facile superare videbat, rerum ac verborum dignitatem addidit, qua Homerica narratio destituitur.

EXCURSUS I*

Pecten et Κερκὶς *in antiqua textrina.*

VII, 14. *Arguto tenues percurrens pectine telas.* Expectamus virum doctum, qui post Salmasium et Braunium omnem veterum textrinam, a nostra arte textoria tam diversam, cum jugo olim adstarent, qui texerent, et ex alto deorsum penderent stamina, recognoscat et exponat diligentius* rem per se obscuram, multo magis propterea, quod non una ratio texendi fuit. Etiam Pollux antiquiorem aliquam rationem norat, verbis enim κατὰ τὴν ἀρχαίαν ὑφαντικὴν utitur lib. VII, s. 36, verum apponit ille verba sine explicatione: quæ nec ipsa eundem ubique usum habuere; eadem ubi occurrunt in scriptoribus aut adjuncta non habent, aut metonymice dicta nihil definiunt. v. c. in

* Obtigit ille votis nostris post ista a nobis scripta. Vir enim eruditissimus, J. G. Schneider, antiquarum literarum et naturæ studiorum raro connubio inter viros literatos eminens, qui in Indice ad Scriptores Rei Rusticæ voc. *Tela* congestis undique veterum Scriptorum locis ingentes copias apposuit rei veterum textoriæ illustrandæ.

Theocr. Idyll. XVIII, 33. 34. Cum noster versus conversus sit ex Homero: necesse est *κίρκίδα* et *pectinem* esse eodem sensu dictos. Jam *pectinem* non esse posse eum, quem nostri homines appellant (*Kamm*), manifestum fit ex altero loco in Iliad. X, 448 ubi Andromache ἱστὸν ὑφαίνει, cumque exterrita esset auditis lamentis, τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα, χαμαὶ δέ οἱ ἔκπεσε κερκίς. Nam, si nostratium instrumentum fuisset, pecten ejus manu excidere non potuisset. Nec in Marone locum haberet, quandoquidem hic *Circe percurrit pectine telas;* at nostro more ipsa tela, stamen, percurrit pectinem. Jam κερκίδα quoties alias occurrit, esse fere videmus acutum quid, radium, virgam, bacillum. In Sophoclis Antig. 976 Phinei filiis oculi effossi κερκίδων ἀκμαῖσι, apud Antonin. Lib. 25 Orionis filiæ ἐπάταξαν ἑαυτὰς τῇ κερκίδι παρὰ τὴν κλεῖδα in collo et mortuæ corruunt. Eurystheo oculos effodit Alcmena κερκίσιν apud Apollod. II, 8, 1. Porro *pectinem* et *radium* esse eundem, apparet inf. ex Æn. IX, 476 *Excussi manibus radii revolutaque pensa*, quod versum est ex Homerico supra memorato, ubi κερκὶς erat. Ergo *pecten, radius*, κερκὶς, designant eandem seu similem rem. Etiam *radio* pulsantur fides lyræ, ut et *pectine:* docent autem monumenta, hunc fuisse tenuem bacillum vel virgam variis formis effictam.

Si itaque quæritur, qui sit *pecten* et κερκὶς in textrina antiquiore, necesse est usum ejus fuisse in discriminandis filis seu staminibus, sive ut via pateret immittendo subtemini, sive ut ei involutum vel circumvolutum affixumve esset ipsum subtemen (an κανὼν, cui obvolutum τὸ πηνίον, trama inde deducenda Iliad. Ψ, 761. 2) transmittendum per stamina: hoc alterum forte dixeris probabilius, quia *argutus pecten* in nostro dictus est, et alibi ei strepitus tribuitur: v. Ge. I, 294. add. locum v. 46—48 in Epithal. Laurentii et Mariæ in Wernsdorf. Poet. Lat. min. Tom. IV. P. II. p. 495 passim in Anthol. ut in Antipatri Carm. XXII sec. Brunck. Archiæ Carm. XI. Ut subtemen coiret et condensaretur, *spatha* erat, forma tamen prorsus diversa a nostro instrumento, quo trama densetur. Atque hæc, in editione priore ad h. l. et sup. ad Ge. I, 294 recte exposita, ut in altera editione desererem, nullo adduci modo debebam.

Videntur sane in texendi arte et instrumentis nonnulla diversum in modum se habuisse sequioribus temporibus; nam locus apud Ovidium Met. VI, 54 sqq. nostrorum temporum texturæ magis convenire videtur: quæ tamen et ipsa est admodum diversa in diversis generibus: ea, qua homines in eo genere, quod *hautelisse* appellatur, utuntur, proxime accedit ad antiquiorum morem: ut taceam morem te-

xendi Indorum, Islandorum aliorumque rudiorum populorum, qui antiquiori texendi rationi maxime respondere videtur. Verum hic de textrina apud Virgilium ad Homericum exemplum comparata agebatur.

EXCURSUS II

De accessu Æneæ ad Italiam.

VII, 29 sqq. *Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum Prospicit* etc. Appellunt tandem Trojani ad Italiam, secundum Virgilium ipsa Tiberis ostia ingressi: *et lætus fluvio succedit* (Æneas) *opaco;* cf. 201 *Fluminis intrastis ripas;* it. 303 *optato conduntur Thybridis alveo,* super quibus locis frustra argutatur Cluver. p. 880. 881; facta tamen, quod omnium quoque consensu traditur, escensio ad orientale litus in Laurentum agro. Locorum formam Exc. III animis subjiciemus.

Vix in grato solo consederant, cum nova prodigia eos exceperunt. Nam humi recubantes, et, ut a longa navigatione fessi facere solent, cibo potuque se reficientes, pro mensa panem pomis, quibus vescuntur, subjiciunt, moxque, cœna facta consumtis et his, *se mensas comedisse* adeoque vetus vaticinium, ex nonnullorum fide jam olim a Sibylla Erythræa datum, quod hunc errorum terminum figebat, ne ad ulteriores occidentis oras pergerent, ad eventum perduxisse vident, ut a poeta copiose narratur; nec id sine dignitate epica factum, ut jam alias declaratum est. conf. Excurs. VIII lib. III. Frequentata est fabula omnium, qui de Trojanorum in Latium adventu meminerunt, memoratione; plerumque simpliciter, sine mensæ materia expressa, ut in Conone 46, ubi *λόγος οὗτος κατημάξευται,* sive Conon sive Photius adjecit, tritam esse fabulam significans. Sed inest diversitas in mensæ materia, quam alii non libum sed apium fuisse tradiderunt. Dionys. I, 55 utriusque narrationis facit mentionem, *σέλινά μεν πολλοῖς ὑπέστρωτο, καὶ ἦν ταῦτα ὥσπερ τράπεζα τῶν ἐδεσμάτων· ὡς δέ φασί τινες, ἴτρια καρποῦ πεποιημένα πυρίνου, καθαρότητος ταῖς τρυφαῖς ἕνεκα.* Etiam Dio in Exc. Vales. n. III *τραπέζας σελινίνας οὔσας* memorat *ἢ ἐκ τῶν σκληροτέρων μερῶν τῶν ἄρτων* (ignoravit Dio aut Tzetza potius ad Lycophr. 1232, unde hæc a Valesio ad Dionem retracta sunt, panem priscis hominibus nihil aliud quam crustulum et placentam fuisse; ignoravit quoque

Victor O. G. R. 10 *consumto quod fuerat cibi, crustam etiam de farreis mensis, quas sacratas secum habebat, comedisse*) et Domitius apud Aurel. Victor. O. G. R. 12 *mensarum vice sumendi cibi gratia apium, cujus maxima erat ibidem copia, fuisse substratum, quod ipsum consumtis aliis eduliis eos comedisse* etc. Diversitatem narrationis post tot harum rerum in superioribus exempla non modo æquo animo ferre didicimus, verum etiam, quid inde sequatur, quomodo a pluribus tale argumentum tractatum, aut jactatum multo sermone, quantaque inde poetae rerum copia ad manum esse debuerit, satis vidimus. Hanc tamen diversitatem narrandi admodum miratur Toupius in Emendatt. in Suidam P. I, p. 38. 39, cumque inter alia placentarum genera, quæ infinita apud veteres sunt, in σελήνας incidisset, quæ lunatæ et μηνοειδεῖς erant, totum de *apio* commentum *ortum habuisse ex corrupta illa lectione historici alicujus veteris, quam bona fide exhibuit Dio,* τραπέζας σελινίνας. *Atqui scriptor iste—procul dubio dederat* τραπέζας σεληναίας: conjectat ingeniose et scite; nec tamen vere. Sane quidem plures, Italicas imprimis, fabulas a verborum similitudine ductas nemo neget. Hoc ipsum de mensis comestis vaticinium verborum lusu contineri supra vidimus; et aliorum quoque populorum fabulæ, in primis Romanenses, a nominum similitudine vel vario significatu petitæ sunt, ingeniis hominum agrestibus et incultis in iis fere ad majora se acuentibus. Ita de Melusina fabulam satis probabiliter suspicantur viri docti natam esse ex æquivocatione vocis Celticæ *Melus,* quæ suavem et amabilem notat, et alterius vocis *me* et *lusen,* quæ media sui parte serpentem esse significat. Ne tamen simile quid in Toupii conjectura locum habeat, facit hoc, quod σελῆναι inter pistoria opera exquisitioris artis fuerunt, quæ adeo ab horrida antiquitate aliena sunt, nec, quomodo historicus res Trojanas exponens, cum de panibus dicendum esset, placentas rarioris formæ et nominis subjicere potuerit, intelligitur. Saltem hoc dicendum erat, fuisse forte veterem aliquem tragicum, qui, quod poetæ licet, ubi oraculi illius vel eventus meminisset, pro pane vel placenta, quæ priscis hominibus pro pane erat, genus exquisitius σελήνας aut τραπέζας σεληναίας poneret; etsi vel sic alia difficultas manet, quod non σεληναῖα πλακοῦντα illa dicta, sed ἐπισέληνα. Neque autem improbabile fit, etiam sine vocabulorum sonive fraude ad apium panes seu placentas deduci potuisse. Fac fuisse aliquem, qui, cum oraculum omnino pronuntiasset, sedes fore eo loco, quo mensas essent absumturi Trojani, aut cum rei eventus, non declarata satis ratione ac modo, narratus esset, ut a Lycophrone factum videas v. 1250—

1253, deductos Trojanos in Italiam et in herba recubantes exhiberet, ut Virgilius fecit; quidni pro mensis dederit herbas cibis substratas? cumque eas ipsas essent comesturi, genus tale ponere debuit, quod edule esset et in talibus locis frequens. Tale autem apium esse, nemo facile ignorat, nisi verba forte ac sonos discere ac tenere consueverit notione nulla subjecta. Nam condonandum est viri doctissimi elegantiæ quod inter cetera posuit: *Vidistin quidquam inficetius aut ridiculum magis? Trojanos pro mensis* apium *adhibuisse, atque eo denique, more Asinorum, vesci potuisse.* Non assequor, quid ille de hac planta statuerit. Etsi enim apii nomen latius patet, et incertum est, quale apii genus *veterum apium* sit, (conf. sup. ad Ge. IV, 120) cum alii cum Matthiolo *petroselinum* nostrum, alii nostrum *Celery* id habendum esse statuant (verum apium in Ægypto se reperisse Alpinus rer. Ægypt. III, 9, p. 158 asserebat; erat de eo narratio apud Theopompum, lib. VIII Philippic., ut ex Theonis Progymn. 2 intelligo), manet tamen hoc, inter edulia illud fuisse. Si tamen fabulæ caussa et ratio a verborum lusu revocanda esset, potiore loco haberem Fabricii ad Dionem conjecturam, ex permutatione vocum τῆλις, quod fœnum græcum, silicia est, unde τήλινον vel σήλινον ἄλευρον dictum, aut forte ex voce τηλία vel σηλία, quæ pistorum arca vel tabula frumentaria est, in σέλινον aliquem incidisse. Sed, ut diximus, alienæ sunt a re tales argutiæ; nec res tanti est, ut diutius ei inhæreas. Nobis de poetæ copiis instituta erat disputatio.

Alterum prodigium, quod Trojanis in nova terra objectum fuit, est sus cum XXX fœtibus. v. VIII, 81 sqq.; fabula quidem nihil per se habens vel dignitatis, vel suavitatis, qua tamen vix alia inter Romanas origines celebratior; etiam multis numis, imprimis Adriani et Antonini Pii, insignita; forte etiam gentis Sulpiciæ, scrofa inter Dioscuros, Penates, jacente. Nam Lavinio condendo locus, et post XXX annos deducendæ coloniæ Albæ Longæ tempus, ab eo ostento peti solebat. Vetustatem ipsa declarat immundi animantis commemoratio, ab elegantiore ævo abhorrens. Omnino prisca Italia magnos suum greges alebat, imprimis Etrusci et Galli, adeo ut scrofam inveniri contigerit, quæ mille porcorum gregem ex se prognatum duceret. V. loc. non indignum lectu Polybii Exc. Vales. XII, 2. Itaque poeta, qui mythis domesticis Græcis fabulis intexendis novitatis jucunditatem captabat, ad popularium suorum judicium non insuaviter aut leviter suem albam commemorasse videri debet. Poterat forte rem ornare, cum etiam hæc de alba sue fabula multis modis a veteribus narrata sit, quas, cui

libuerit, apud Dionys. I,56, Sext. Aurel. Vict. 12 ex Catone, Lycophr. 1257 sqq. (Locus in eo sic interpungendus: *Κτίσει δὲ χώραν ἐν τόποις Βορειγόνων, Ὑπὲρ Λατίνους Δαυνίους τ' ᾠκισμένην Πύργους, τριάκοντ' ἐξαριθμήσας γονὰς Συὸς κελαινῆς* [nigram pro alba memorat] etc.) et Tz. ibi et ad 1232 (unde in Dionis Excerpta locus inseritur), Varron. de L. L. IV, p. 35. ed. Dordr. Servium ad III, 390. VIII, 43. 81, et ex Fabio Pictore ap. Syncell. Chronogr. p. 199 D. cognoscere licet; quo ipso poetæ defensio parata est, cum fabulam tam insignem omittere noluerit. Signum ejus suis Lavinii ostendebatur: quod narrat Varro RR. II, 4, 18, et, quod mireris in poeta locorum et rerum Latii alioqui admodum ignaro, Lycophron. 1259. 1260, Ἧς (*συὸς*) *καὶ πόλει δείκηλον ἀνθήσει μιᾷ χαλκῷ τυπώσας καὶ τέκνων γλαγοτρόφων*. (ubi ipse Æneas dicitur esse is, qui *ἀναθήσει*, *consecrabit* illud signum) eoque loco, quo sus cum porcellis immolata fuerat, sacellum (*ἡ καλιάς*) Dionysii ætate supererat lib. I, 57. Rem fecisse inutilem videri potest poeta in hoc, quod Tiberinum deum facit prædicentem ostentum (VIII, 42 sqq.); cum prædictum hoc idem jam olim esset ab Heleno lib. III, 389. Verum etiam in hoc veterem auctoritatem secutus esse deprehenditur ex Dionys. I, 56, ubi narratio vulgaris exponitur. Sequitur enim Æneas porcam ab ara se proripientem in mediterranea, cumque in colle, urbi condendæ parum idoneo, procubuisset, repente vox ex nemore allapsa dubitantem confirmat. At de auctore vaticinii tradiderant alii aliter. Nam una cum oraculo de mensis absumtis Dodonæ vel Erythris datum illud prodiderant ii, quos Dionysius sequitur lib. I, 55, et ex Cæsaris et Lutatii fide, qui eosdem fere auctores habuisse videntur, Sextus Aurel. Victor c. 11 *Scrofam* narrat *incientem*, (gravidam) *quam cum e navi produxissent, ut eam immolarent, et se ministrorum manibus eripuisset, recordatum Æneam*, quod aliquando ei responsum esset, *urbi condendæ quadrupedem futuram ducem.* Scilicet, ut ex h. l. intelligitur, scrofam in navibus Ilio advectam narraverant alii, ut Lycophron. l. c. 1256 *Συὸς κελαινῆς, ἣν ἀπ' Ἰδαίων λόφων | Καὶ Δαρδανείων ἐκ τόπων ναυσθλώσεται*— Et Varro de LL. l. c. Alba—*id ab sue alba cognominatum. Hæc e navi Æneæ cum fugisset Lavinium, triginta parit porcos. Ex hoc prodigio post Lavinium conditum annis triginta hæc urbs facta, propter colorem suis et loci naturam Alba Longa dicta.* Scrofa sub arbore visitur in numis Adriani et Antonini Pii affabre factis.

De *loco, in quo sus inventa est*, adhuc nonnulla monenda sunt, cum poeta eum ita declarare videatur, quasi *eodem in loco* mox urbs condenda et condita fuerit: nam Æn. III, 389 sq. Helenus: *Quum tibi*

sollicito secreti ad fluminis undam Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus Triginta capitum fetus enixa jacebit, Alba, solo recubans, albi circum ubera nati: Is locus urbis erit; *requies ea certa laborum.* Et VIII, 42—48 ubi oraculum a Tiberino repetitur: *Litoreis ingens*—(si modo, quod dubito, vss. 46. 47. 48 recte ibi locum habent). Memorat ergo poeta locum ad Tiberim, *secreti ad fluminis undam,* et *hic* urbem condendam esse. Atqui in iis locis urbs condita ab Ænea memoratur nulla.

Conveniunt tamen in eo plura Virgilii loca, urbem ab Ænea conditam esse, ex qua reliquus fatorum ordo ductus esset. unde statim Æn. I, 5 *Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem, Inferretque deos Latio.* Eam *Lavinium* fuisse, dubitare non sinit ipse poeta lib. I, 259 Jupiter ad Venerem: *cernes urbem et promissa Lavinî mœnia.* Hic Æneas bellum geret, *moresque viris et mœnia ponet,* et hinc Ascanius *regnum ab sede Lavinî Transferet et Longam multa vi muniet Albam.* In ea urbe deponenda erant sacra ac Penates: lib. II, 294. 295. III, 159. 160. Et lib. XII, 193. 194, ubi Æneas: *mihi mœnia Teucri Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.* Verum ea longius fuit a Tiberi et a loco Suis inventæ remota. Dices Lavinium serius esse conditum, et *aliam urbem* jam *antehac* fuisse eductam *ad Tiberim,* ad quam spectaverit vaticinium. Verum post escensum statim ad Tiberim munita fuere *Castra* lib. VII, 157 sqq. de quibus v. Excurs. III. At urbs condita fuit haud dubie Lavinium.

Scilicet ab usu loquendi haud est alienum, ut *hic* et *is* latius, vicinis locis comprehensis, accipiatur, quod multo magis accommodatum erat vaticinio obscure res enarranti: *Is locus urbis erit;* ea terra, in qua juxta amnem sus inventa fuerit; non autem spatium illud terræ, in quo sus jacebat: ut nec *tempus* urguendum est in oraculo: quasi statim post escensum factum sue conspecta, et mensis ambesis, (lib. III, 255—257) urbs condenda fuerit. Subvenerant tamen scriptores antiquæ famæ de urbe in loco, in quo sus inventa fuerat, condenda, dum hoc adjiciebant: Suem jamjam mactandam effugisse, et Æneam, qui eam persecutus erat, pervenisse ad eum locum, in quo aliquando urbs condita fuit: v. Dionys. I, 56 supra laudatum, et Aurel. Vict. O. G. R. c. 11. Iterum tamen variatam reperimus narrationem, cum vaticinium modo ad Lavinium, modo ad Albam Longam referri videamus in iisdem scriptoribus. Obscura quoque est Maronis sententia (in vaticinio l. c. III, 387—393 et VIII, 42 sqq.); sed ostentum ad Albam Longam spectare satis diserte declarat, urbem ab Ænea conditam esse

Lavinium; etsi suem eo statim loco mactat, quo ea visa fuerat VIII, 81—85.

Commemorata hæc a me sunt etiam propterea, quoniam vidi viros doctos duplicem Albam ex his Virgilianis locis prodidisse. Sunt *Xaverii Matthæi per saturam exercitationes* Neap. 1759, qui pag. 59 *diversam ab Alba Longa* aliam *veterem Albam in Tiberis* litore fuisse statuit, eamque a poeta his verbis declarari: *Hic locus urbis erit—ex quo* (loco, unde) post XXX annos, *Ascanius clari condet cognominis Albam*. Atqui istius antiquioris Albæ nusquam alibi facta mentio occurrit.

Hactenus poetam veteres fabulas suscipere vidimus; sed hoc non sine judicio factum etiam ex hoc judices velim, quod alias in eadem re non infrequentes nec obscuras fabulas sprevit et neglexit; qualis illa est, quam Dionysius tanquam ab indigenis acceptam narrat lib. I, 55, quod escensu facto in magna aquæ penuria scaturigo ex solo emicuit. Fons Solis inde appellari cœpit, cum binis aris adstantibus. Aliud oraculum Apollinis Delphici, ut Æneas ibi consideret, ubi duo maria invenisset, e Domitio apud Sext. Aurelium Vict. c. 12, sed indocte narratur, nam ad duo stagna aquæ falsæ in agro Laurente trahitur, quod ad mare Etruscum et Lacum Ostiensem referendum erat; ut jam monitum video a Cluverio p. 882. Tandem ostentum in Lavinio condenda oblatum ignis sponte exorti, aquila ac vulpe super eo contendentibus, multo minus a poeta tractari potuit: etsi numis gentis Papiæ nobilitata. (Vide vel Eckhel Tom. V, p. 267). Nata et hæc anilis fabula videtur ex signis aquilæ et lupi in foro Lavinii positis, quæ Dionys. vidit, lib. I, 59.

Classem Trojanorum in ipsis Tiberis ostiis incensam a mulieribus duce Roma quadam, tradiderant olim scriptores apud Dionysium I, 72 (p. 58), in quos inciderat Polyænus Strateg. VIII, 25, 2, ubi idem Trojanarum mulierum facinus exponit. cf. ad lib. V Exc. VI. Quod autem poetæ *Thybris*, non *Tiberis* scribitur, qua de re tam multa argutantur Grammatici, illud ad dignitatem epicam spectare puta, cum forma vocis sit magis recondita ex Græcis poetis et scriptoribus translata, quibus Θύμβρις et Θύβρις est, sono ipsis magis frequentato.

EXCURSUS III

De locorum, in quæ Trojani escensum fecere, situ: adeoque de agro Laurente et Troja nova, urbibus Laurento et Lavinio, Numicio fl. Juturnæ lacu, et urbe Alba Longa.

Nunc *de locorum,* ad quæ sex posteriorum Æneidis librorum res dispositæ sunt, *situ* paucis videbimus, quantum quidem ad consilium nostrum conferre videri potest. Nam alio et suo more tractarunt hæc Cluverius Ital. ant. et Vulpius Latio ant.

Escendisse Trojanos ad *litus Tiberis orientale* locus VII, 29—36 diserte docet. (Nam ex illo versu VII, 241. 242 *jussisque ingentibus urguet Apollo Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici,* parum docte appulsum Trojanorum ad Numicii fl. ostia transtulere nonnulli, in quorum aliquem incidisse videtur Zonaras, qui idem fere tradit. Sed Numicium posuit Maro poetica ratione omnino ad regionem designandam.) Faciem litoralis plagæ et Tiberini ostii describit poeta admodum diversam ab ea, quæ nostro ævo conspicitur. Nunc arena multa obtinet, aut ager apricus; idque jam Rutilii tempore ita se habuit, Itin. I, 181 *Lævus inaccessis fluvius vitatur arenis, Hospitis Æneæ gloria sola manet.* at Æneas *ingentem ex æquore lucum Prospicit; hunc inter fluvio Tiberinus amœno Vorticibus rapidis et multa flavus arena In mare prorumpit* etc. Quæ tamen nemora non soli poetæ ingenio deberi credendum est. Nam primum incultarum terrarum, antequam habitatores nactæ sint, plerumque is habitus est, ut silvosæ et paludosæ sint; tum alia passim veterum poetarum loca, ubi de Romæ originibus tradunt, utramque Tiberis ripam arboribus densam exhibent. Tandem meliore etiam Italiæ cultu Romanorum tempore litus hoc Ostiense lucis abundasse Lancisius docuit in Diss. de Villa Pliniana in Opp. P. II, p. 122, ubi in aggestiones litoris Ostiensis factas, solo in mare ad III milliaria producto, post alios viros doctos inquirit.

Igitur a læva seu orientali Tiberis litore late, ex poetæ non modo mente, sed et ex vera locorum indole, patuit silva, et ea quidem adhuc Commodi tempore *lauris* frequens, ut ex Herodiano intelligitur lib. I, 36. Tenebant hæc loca *Aborigines rege Latino,* ipsi *Laurentes* dicti: lib. VI, 892 *Laurentes populos urbemque Latini.* Idem nomen urbis, *Laurentes* vel *Laurentum,* ab inventa, dum condebatur, lauro; ut VII,

59—62 narratur: id quod poetæ relinquendum; potuerunt enim etiam aliæ nominis esse caussæ: forte ipse laurorum per hæc loca lætus proventus. Ager autem usque ad mare ac Tiberim patens *Laurens* vel *Laurentinus* fuit dictus. Nomen tamen interdum Maro, ut poeta, latius ad totum Latium traduxit; ut cum lib. VII, 650 *Turnum Laurentem* appellat, et *Laurentem Maricam* lib. VII, 47. Ex quo quidem loco male nonnulli Laurentes usque ad Lirim habitasse collegerunt. Nec illud turbare quenquam debet, quod et Latini urbem *Laurentem arcem* poeta, VIII, 1, aut *Laurentes muros* lib. X, 671, et idem *Laurentia castra* lib. X, 635, novam Trojam appellat. In epithetorum ornamentis nulla subtilitas a poetis et religio expectatur.

Æneas e loco, ad quem appulsa classe copias eduxerat, altero die missis, qui vicina explorarent, oratores Laurentum ad regem Latinum legat. Interea *castra* munit VII, 157. 159, qui locus inde *Trojæ* nomen obtinuit. Eo allusum lib. X, 26 *muris iterum imminet hostis Nascentis Trojæ.* cf. v. 74. 75. In Trojæ hujus, Laurenti, Lavinii et Lanuvii nominibus valde turbant aut nugantur Grammatici, antiquiores et seriores historici, ut Servius passim. Ita Charax Ardeam appellarat Τροίην ap. Stephan. Byz. in Ἄρδεα. Dio ex Tzetza excerptus p. 21. 42 Λαύρεντον τὸ καὶ Τροίαν λεγόμενον. Appian. in Excerpto ex Photio Cod. 57 *litus Laurentum* et *oram maritimam Trojam* dictam perperam narrat. Satis est semel de hoc monitum esse. v. impr. Vulpii Vet. Lat. Tom. VI, p. 13 seqq. Sed et veteres passim scriptores, ut Strabo V, p. 350 B. (p. 229) Trojanos egressos statim Lavinium condidisse aiunt. Nomen Trojæ ex Livio jam notum esse potest, lib. I, 1 *ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani.* Et Servius ad VII, 158 *Et sciendum, civitatem* (parum proprie dictum), *quam primo fecit Æneas Trojam dictam secundum Catonem et Livium.* Ita quoque Steph. Byz. in Τροία ex Charace. Quatuor a mari stadiis seu passus quingentos eam distare Dionysius adjicit lib. I, 53, unde recte Virgilius VII, 158 *primas in litore sedes* dixit. Strabo enim, qui lib. V, p. 229, XXIV stadia memorat, de Laurento loquitur, non de Trojæ situ. conf. Cluver. p. 880, et Vulpius l. c. p. 40 sqq.

Locus hic a Trojanis captus munitusque (χάρακα ἔθεντο etiam Dionys. I, 53), quem *Trojam novam* appellant scriptores, est is, quem poeta fere *castrorum* nomine ac notione designat, quemque Turnus oppugnat lib. IX. Τειχομαχία castrorum Achivorum partem Iliadis constituit insigniorem. Sed Maro similem pugnam locorum situ variavit præclare. A de [illegible] pertingebant (IX, 469 *nam dextera cingitur*

amni), quam partem Turnus in castris interceptus petiisse putandus est (v. 790 *Turnus paullatim excedere pugna, Et fluvium petere ac partem, quæ cingitur amni*); inde enim se in Tiberim saltu immittit v. 815. In proximo subducta erat classis Trojanorum, aggere cincta et fluvio tuta IX, 68 sq. *Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat, Aggeribus septam circum et fluvialibus undis Invadit.* Ab altera parte mare erat; nam *porta* castrorum *proxima ponto* commemoratur IX, 238. cf. Serv. ad e. l. et ad VII, 31. Erat tamen campus inter mare et castra satis patens, quo Rutuli ordines explicare et urbem oppugnare poterant. Nam Trojani *murorum in parte sinistra opposuere aciem* etc. IX, 468. Ex hoc locorum situ etiam illustranda est Nisi et Euryali nocturna profectio. v. ad lib. IX, 195.

Non longe a castris his et a Tiberi versus orientem aberat *Laurentum*, eo loco situm, qui nunc *Paterno* et *Torre di Paterno* vocatur, ut docent Cluver. Ital. ant. p. 883 et ex Fabretto Vulpius Vet. Lat. Tom. VI, p. 29. Locum *S. Lorenzo* alii perperam Laurenti vestigia habere crediderunt. Ad urbem iter Æneas fecit agmine ad lævum, a septentrione, circumducto, per saltus et clivos silvis illo tempore consitos: de quibus v. inf. XI, 513 sqq. 522 sqq. Ad dextram versus litoralem plagam aperiebat se camporum planities, in qua equestris pugna facta. In eosdem campos descendebat agmen pedestre, cum ad urbem appropinquaret: XI, 903—907. Castris ibi positis altero die, fœdere et certamine singulari inter Turnum et Æneam frustra constituto, tumultuaria exoritur pugna: quam cum in neutram partem inclinari videret Æneas, subito partem exercitus ad urbem oppugnandam admovet. Tandem in eadem camporum planitie concurrunt Turnus et Æneas pugna facta, quæ Æneidem absolvit. Fugit fracto ense Turnus: inclusum se videt undique a corona spectantium. *Atque hinc vasta palus hinc ardua mœnia cingunt* XII, 745. Scilicet hæ sunt *paludes Laurentinæ*, ad urbem usque productæ: quibus Laurens hic tractus etiamnum invius et inaccessus est: idem tamen apris frequens, quos toties poetæ memorant. v. Cluver. p. 886. 887. Vulpius l. c. p. 36. Et de iis ipse Maro lib. X. 107 sqq. *aper*, quem multos annos *defendit palus Laurentia, silva pastus arundinea.* Erat igitur paluster hic tractus passim silvis consitus: uti omnino magnam agri Laurentini partem *silva Laurentina* occupabat. Latius tamen ea antiquioribus temporibus procedere debuit. Ea est, de qua lib. IV vs. 381 sqq. accipiendi: *Silva fuit late dumis atque ilice nigra Horrida.* Per has fugam faciebat Nisus castris egressus ad interiora loca versus montes Albanos, et qui

iis subest, lacum Albanum, ad quem Latinus armenta tum habebat: ibid. 387 sq.

A Laurento si ad orientem paullo altius in mediterranea processeras, III M passuum a mari, *Lavinium* ab Ænea fuit conditum: *urbs et promissa Lavini mœnia* lib. I, 258. Tria ista passuum millia redeunt ad XXIV stadia, quæ Strabo lib. V, p. 350 B et Dionys. I, 56 memorant. A Roma aberat millia passuum XX. Sita urbs ἐπὶ λόφῳ τινὶ ap. Dionys. I, 45, sive collis is fuit, in quo nunc *S. Petronellæ fanum* est, v. Cluver. p. 894, seu non longe ab hoc loco collis, qui nunc *Monte di Levano* appellatur. Ita Holstenius statuebat: v. Vulp. l. l. p. 31 et 86. Ibidem alii pro vetere Lavinio habuerunt oppidulum *Patrica* vel *Pratica*, quod MIↄ passus ab eo colle abest. Iis Vulpius hactenus accedendum statuebat, ut ibi *lucus Patris* vel *Jovis Indigetis* fuisse videatur; esse enim nomen a *Patre* Indigete ductum: nec longe abesse fontem Numicii, ad quem Lavinium situm fuisse uno ore omnes tradunt. In hanc urbem delati sunt Penates Trojani: de quibus sup. Exc. IX ad lib. II egi: Varro de LL. IV, p. 35 *Oppidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanæ Lavinium; nam ibi dii penates nostri. Hoc a Latini filia, quæ conjuncta Æneæ, Lavinia appellata*: in editissima collis parte, et quidem Veneris Frutis templo, cujus etiam Strabo V, p. 355 A (p. 232) meminit, conditi, si Solinum audias c. 8, ubi v. Salmas. p. 49, atque in eo loco relicti, etsi Alba longa condita et sede regni facta. Etiam ea in re portentum intercessit, quod Dionys. I, 67 exponit, et de quo auctoritatem Annalis Pontificum, Cincii, Cæsaris, Tuberonis excitat Victor O. G. R. 17. Colonorum quidem numerus non adeo magnus esse potuit ab initio, siquidem iis Iↄ, vel, ut alii tradiderant, IↄCC jugera satis fuere ad arandum: v. inf. ad lib. XI, 316 sq. Duxit enim ex ea narratione Maro agrum suum a Latino rege, ut Trojanis assignaretur colendus, propositum, ut ibi videbimus. Nomen urbi a *Lavinia* inditum constans fuit fama a majoribus accepta, etsi, quæ illa fuisset, varie erat traditum: v. Dionys. I, 59. Lavinum quoque Latini fratrem videntur prodidisse olim quidam, ut e Servio colligas ad lib. VII, 59. Sed de his, aliisque, quæ ad consilium nostrum non faciunt, videndi Cluverius et Vulpius Lat. ant. Tom. VI add. Lucatelli Diss. in *Diss. dell' Accademia di Cortona* Tom. VII, p. 109. Hoc unum monebimus, *Laurolavinii* nomen ad seriora tempora post Vespasianum spectare; colonia forte ex Laurentibus et Lavinatibus in unam urbem conscripta. Peccat in hoc Servius ad VII, 59 et alibi cum aliis.

Nobis *Numicius* adhuc verbo commemorandus est, inter Laurentum

ac Lavinium defluens amnis, alteri huic tamen propior. Eum sub monte S. Petronellæ ex antro in subjectos agros pronum decurrere narrat Cluver. Ital. ant. p. 894. At ex lacu Nemorensi prodire et nunc sub nomine *Rivo de Nemi* latere Ligorius tradidit. Sub oppido Patrica alii eum investigarunt: quod tamen ad eadem loca spectat: in *Castro*, Messirano in *Ville di Plinio*. Alii nunc exaruisse eum affirmant; et interceptum amnem jam Servius notavit ad lib. VII, 150. In hoc fluvio Æneas, pugna ad eum seu cum Etruscis seu cum Rutulis facta, interiisse, certe oculis sublatus esse creditus est: factum ei ad ripas sacellum, cum luco, *Jovis* vel *Patris indigetis* nomine; aut, quod credere par est, antiquioris numinis in hoc loco a priscis Latinis culti sacra ad Æneam retulere seriores: uti tot alia veteris Latii numina ex suis opinionibus interpretati sunt Romani. Inde Numicii nomini religio aliqua inesse cœpit. Utitur eo poeta aliquoties omnino ad designandum Latium: v. c. VII, 242. Fontem fluvii lacum vel stagnum fuisse tradunt ex Æn. VII, 150 *hæc fontis stagna Numici:* Sed si gravior auctoritas alia nulla est, poetam ornate pro fonte stagna fontis dixisse arbitrari malim. Etsi toto suo decursu fluviolus lacubus interceptus tardoque ac tacito motu similis stagno fuisse videtur, nam alveum habuit ulvosum et limosum: Ovid. XIV Met. 598. 599 *Litus adit Laurens: ubi tectus arundine serpit In freta flumineis vicina Numicius undis:* et v. 601 *tacito cursu* de eodem.

Haud longe a Numicii fonte, nec nisi VI M passuum intervallo, *Juturnæ* fuit *lacus* et fluvius et fons: quem ex montis Albani radicibus, utque perhibetur, ex occultis lacus Albani meatibus, prodeuntem in occidentem ferri, mox in lacum haud magnum diffundi, inde in Tiberim deferri eique V milliario ab Ostia, VII ab urbe Roma, misceri tradunt Cluver. p. 722 et inde Vulpius Lat. ant. Tom. VI, pag. 225. Esse ei nomen nunc *Treglio;* lacum tamen, ante centum et quod excurrit annos, fere totum exaruisse hic idem testatur Tom. V, p. 218 (quo tamen loco Juturnæ lacum cum altero illo confundit, quem poeta lib. XII, 745 memorat). *Juturnam*, Nympham, Turni sororem, adeoque Dauni filiam (unde XII, 785 *Daunia dea* est), edidit Maro noster: an vetere auctoritate, non constat; argute tamen seu invenisse seu usurpasse dicendus est. Fontis enim in iisdem locis siti numen curare populares suos et tueri adversus advenas recte videri poterat. Etiam hoc ad locorum situm spectat, quod Juno cum Juturna actura in Albanum montem descendit lib. XII, 134 *At Juno e summo.* Fuisse Juturnæ nomine deam Latii indigenam, et quidem fontis numen, satis constat.

Argutatus est in nomine jam Varro LL. IV, 10 esse ductum a juvando ejusque fontem haberi saluberrimum. Adjiciunt alia commenta Servius ad XII, 139 et alii. Fuit tamen Romæ quoque *Juturnæ lacus* et *fons*: vide v. c. Ovid. Fast. I, 708 seqq. et post alios Vulpium Vet. Lat. Tom. I, p. 346 sq.; itaque et *Juturnalia* festum. Fontium omnino nympham edere voluisse videri potest Virgilius XII, 139. 140 Diva—*stagnis quæ fluminibusque sonoris Præsidet* et v. 142 *Nympha decus fluviorum*: Sed, tanquam poeta, genus pro individuo posuisse videri debet, et ornamenta adjecisse. Ornans quoque epitheton *sonoris*; nec alia vis inesse putanda. Ornavit porro idem fabulam de nympha a Jove amata ibid 140., quam suo more exposuit Ovid. Fast. II, 585 seqq. Alia Numicii fl. nympha fuit *Anna perenna*, parum lepide de Didonis sorore interpretata a poetis Romanis. De *Ardea* in his locis sita v. dicta ad v. 411. et Excurs. VII ad h. libr.

Ab his inde locis surgit campus in clivum, qui ad montem Albanum ducit, in quo XXX a Lavinio annis condita est ab Ascanio *Alba Longa*; quæ res ostento suis albæ jam Æneæ fuit significata VIII, 81 seqq. *Ecce autem subitum* etc. Varro de LL. IV, p. 35 *Hinc* (Lavinio condito) *post XXX annos oppidum alterum conditur Alba: id ab sue alba cognominatum*—Albæ extructionem jam Jupiter Veneri prædixerat Æn. I, 267—271 *At puer Ascanius—et longam multa vi muniet Albam.* Urbis conditæ etiam alio loco meminit poeta lib. V, 597 *Ascanius, longam muris cum cingeret Albam.* Qui minus accurate hæc exploraverant, Albam ab Ænea conditam dixerant, ap. Conon. 46. Ab urbe nomen accepit *mons Albanus.* Sed illo tempore, quo Æneas Latium adierat, *Tum neque nomen erat neque honos aut gloria monti,* XII, 125. Sub monte *lacus Albanus*: de quo lib. IX, 387 *lacus, qui post Albæ de nomine dicti Albani.* Qui minus accurate hæc tradiderant, Albam ab Ænea conditam dixerant; ut ap. Conon. 46.

EXCURSUS IV

Veteris Italiæ origines, populi et fabulæ ac religiones.

VII, 37 sqq. *Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum, Quis Latio antiquo fuerit status* etc.

Primum observandum est, Virgilium Latii res non persequi, nisi

quatenus ad Aborigines spectant, adeoque eorum origines pro rerum in his locis initiis ponere; etsi, ante Aborigines, Siculos, partim etiam Umbros, in his locis fuisse constat. Porro tenendum, Aborigines hos, seu, quod videbimus, Ausones, populorum per Americam ferorum et silvestrium more, dispersis per Italiam, ipso locorum inter amnes ac montes situ fines regente, sedibus, et in plures populos ac nomina divisos, habitasse. Religiones adeo ac ritus sacrorum et numina domestica inter tot populos non omnino eadem fuisse mirum non est. Fuere tamen etiam religiones ac fabulæ omnibus tanquam a communi stirpe ortis communes. Utrumque genus in suam rem convertit poeta: atque hinc in seq. libris *fabularum novus ordo* exoritur: ex variorum Italiæ populorum, Aboriginum maxime Latii, historiis et religionibus petitus. De utraque re omninoque de vetere Italia paullo accuratius nunc dispiciendum est, ut pluribus Virgilii locis una opera lux affundatur, utque, quale historiarum veterum genus poeta, quoque judicio amplexus sit, appareat. Nec vero sex posteriorum librorum lectione delectari potest aliquis, qui veteris Italiæ statum non imbiberit animoque suo repræsentare sibi vitam illam antiquam possit. Procliviore quoque studio ad declarandam hanc Italiæ antiquitatem feror, quo plura viri docti, nulla subtilitate judicii (*criticam historicam* appellamus) adhibita tradiderunt, quoque pauciora rite et ad scriptorum ævique prisci fidem moremque sunt explorata et constituta.

Intra *Aboriginum stirpem* poetam Latii res continere et includere modo diximus. Qui illi fuerint, quæstio est inter veteres et recentiores variis modis agitata. Ponemus hic ea, quæ, post diligentem in his rebus alio loco collocatam operam, ex ceteris maxime nobis se probarunt, eaque aliis rationibus illustrabimus; quantum quidem ad doctam poetæ interpretationem satis esse videbitur.

Fuere *Aborigines* ex antiquissimis veteris Italiæ habitatoribus, sed *post Umbros* et *Siculos*. Quæ de eorum origine vulgo tradita legimus, ex nominis fere caussis parum feliciter petita sunt. Mihi vero ne id quidem liquere videtur, an antiquum eorum nomen illud fuerit. A serioribus, qui antiquas res memoria vel literarum monumentis repeterent, inventum nomen puto, ut primos Latii et locorum circa Tiberim ad mare properantem cultores designarent, tanquam αὐτόχθονας, respectu ad advenas habito, qui deinceps in eadem loca confluxerant. Oblituerunt posthæc Aborigines sub Latinorum nomine, quod principio partem tantum populi, qui sub rege erat, designasse, nec, nisi Albanorum regum crescentibus opibus, latius patere cœpisse videtur. Vir-

gilius tamen, ut poeta, jam Æneæ tempore Latium et Latinos ex sequentium temporum conditione æstimare potuit.

Antiquiorum auctorum, quos Dionysius excripsit, fide constat, *Aboriginum* memoriæ et nominis *prima vestigia* circa Reate, ultra Velinum lacum et fluvium, in Umbris occurrere. Ex his locis versus mare vicina quæque deinceps tenuerant, et in iisdem locis plura loca eorum memoriam servabant Dionysii adhuc tempore, quem vide lib. I, c. 14—17. 18 cum illustrationibus locorum; quas dedit *Cap Martin de Chaupy* (in *Decouverte de la Maison d' Horace* Tom. III, p. 112 sqq.). Ut adeo Aboriginum nomen ad unum aliquem non valde potentem aut late habitantem populum spectasse necesse sit.

Mature cum barbaris illis promiscue habitarunt Pelasgi; terram a populis per solitudines errantibus male habitatam facile occuparunt advenæ, ut nostris ætatibus Americam. *Pelasgi* qua origine fuerint, nondum quicquam satis explorati habeo. Ex Thraciæ quidem locis eos in Græciam descendisse satis liquet; liquet etiam hoc: a Phœnicibus eos habuisse literas; unde tamen perperam colligitur, eos Phœnicia origine et ipsos fuisse: hoc inter certiora refero, antiquissimo jam tempore Pelasgos cum Aboriginibus fuisse permixtos: id quod Dionysium adduxit, cum insigniores inter Romanos scriptores Catonem, Sempronium et alios Romanam originem ad Græcos referre videret, ut omnino Aborigines nullos alios ab origine quam Pelasgos fuisse arbitraretur, quod Cluverius et plerique e nostris secuti sunt. Verum Dionysius rem ipse ita tradit, ut, *quid* ex iis, quæ a se narrata erant, ad Romanorum opiniones comparatis, *sequatur*, non, quid verum et exploratum sit, exponere videri velit.

Pelasgorum tres potissimum fuisse in Italiam deductas colonias narrant vulgo fere omnes; unam ab Œnotro ex Arcadia, XVII ætatibus ante bellum Trojanum, alteram e Thessalia, Deucalioneo ævo, et tertiam ab Evandro LX annis ante b. Troj., ut facile intelligas, non nisi serius a chronographis ex conjectura, secundum rerûm et ætatum comparationem subtiliorem, hæc esse constituta. Antiquissimus ille Œnotri et Peucetii ad Italiam accessus satis diserte a Dionysio exponitur lib. I, c. 11 sqq. De *Peucetio* v. inf. Excurs. VIII ad v. 691. Consedisse dicitur Œnotrus cum suis in sinu Lametino seu Hipponiate inferioris Italiæ, qua Bruttiorum aliquando ager patuit: et primum quidem intra Lametinum et Scylleticum seu Scylaceum sinum se continuerunt, hinc ad Laum usque fl. et Metapontum, tandem ad Silarum et Bradanum fines sedium extenderunt; mox et ultra eos ipsos fines progressi sunt; uti

altera parte agrum obsederunt, qui Bruttiorum postea dictus est. Conf. quæ ex Antiocho Syracus. narrant Strabo VI, p. 254. 255 et 264 f. Dionys. I, 35, II pr. Aristot. Polit. VII, 10, ubi et *Chones* ex Œnotriis fuisse narrantur; Nam, quod etiamnum per Americæ solitudines evenire videmus, ex communi stirpe oriundæ tribus, locis ac sedibus dissitæ, novo nomine celebrari solent. Versus Iapygiam et ad Ionium Mare habitasse Chonas τὴν καλουμένην Σίριν Aristoteles ait l. c. cf. sup. Exc. XXI ad lib. I. Male ex corrupto Stephani loco in Βρέττος Bruttios primos et ante Œnotrios incolas venditant nonnulli, ut nuper *Grimaldi*, vir cetera sagax (in *Annali del Regno di Napoli* T. I, p. 131. 138 sq.). Proprio nomine Œnotriam appellavit loca circa Æsarum et Crimisam, quæ Philoctetes adiisse dictus est, Lycophron v. 911. 912.

Quando et quomodo Pelasgi ex his locis ad Aborigines illos in Umbris finitima quæque infestantes pervenerint, nec ipse Dionysius habet, quod afferat, nec res per se satis fit probabilis. Quomodo enim ad ulteriora progressa exigua Pelasgorum turba per tot barbaros populos ad mediam usque Italiam penetrare potuisset? Verum ex tota Dionysii disputatione satis apparet, hos Œnotrios cum Aboriginibus, ex sumta illa opinione seu hypothesi, a Græcis Romanorum stirpem esse repetendam, permisceri, multoque pejus pro iisdem haberi; ut mihi adeo satis liquere videatur, primæ huic Pelasgorum coloniæ, si modo ea unquam fuit, nihil plane cum Aboriginibus esse commune, nec quicquam amplius teneri posse, quam hoc: antiquissimis jam temporibus de Pelasgorum sub Œnotro sedibus in inferiore Italia occupatis famam fuisse inter Græcos.

Altera Pelasgorum colonia, sub Deucalionea tempora deducta, ea est, a qua Aboriginum cum Pelasgis in unum populum coalescentium origo repetenda videtur. Ex Thessalia illi ejecti alii in alias terras, pars per Epirum, oraculo Dodonæ accepto, quod etiam Macrob. I Sat. 7 recitat, Ionium trajecerant, et tempestate vexati ad ostium Padi Spineticum appulerant. Ibi pars castra et urbem muniunt, alii ad interiora terræ pergunt, et Umbris primum, tum Aboriginibus lacessitis, ubi ad Cutiliam eventum habere vident Jovis Dodonæi responsum illud, cum his fœdus faciunt, agrique parte accepta adversus Siculos belli societatem ineunt hosque tandem ab utraque Tiberis parte sedibus ejiciunt. v. Dionys. I, 18—21. Sed Pelasgi, ab egregio rerum hominumque auctu, aliquanto post variis calamitatibus et dissensionibus domesticis agitati, in varias partes dispersi sunt. Pauci, qui re-

manserant, Aboriginum nomini suum paullatim submiserunt. v. ibid. ad c. 30. Accesserunt mox Pelasgi ex Arcadia sub Evandro, de quibus alio loco videbimus; tum Græci cum Hercule aliique. Dubitari itaque non potest, in media hac Italia (nam de extrema Italia coloniis Græcorum variis temporibus occupata non agimus) magnam Aboriginum partem ab eo inde tempore Pelasgicæ et Hellenicæ fuisse stirpis, multaque ex horum sermone et religionibus illos adscivisse. Quo ipso poeta paratam habet excusationem, quod multa in his locis ad Græcanicam religionem deflexit; ejus enim vestigia passim etiam Dionysius agnoscebat imprimis Faleriis c. 21.

Nec tamen Aborigines propterea Pelasgicæ stirpis habendos videri pronuntiavimus. Recte, si quid videmus; Faciunt enim multa, quæ hic enarrari nequeunt, manifestum, Aborigines ad *Ausonum* nomen pertinuisse, quod late per totam Italiam sedes non uno nomine habuit, ut tamen Aborigines ad Circeios aut forte ad Lirim usque habitarent: quandoquidem Latinum nomen, quod in illius locum successit, eo usque pertinuit; hinc vero qui per Campaniam et reliquam Italiam inferiorem habitarunt, passim Ausonum nomen servarunt; unde apud Festum, in *Ausonia*, ea pars Italiæ, in qua sunt Cales et Beneventum, prima Ausonum sedes fuisse traditur. Ad Lirim urbs Ausona adhuc sub Romanis fuit, nam U. C. 440 ea cum Minturnis et Vescia ab iis capta, *deletaque Ausonum gens*: Liv. IX, 25. Ex eodem genere homines fuisse necesse est, qui loca intra Lametinum et Scylacium sinum tenuere, antequam Pelasgi Œnotrii ea occuparunt. Pars eorum alia *Opicorum*, vel *Oscorum*, ex Opscis, nomen habuit, quorum superstes ad seriora tempora fuit numerus per loca Campaniæ proxima Atellis, unde et *linguæ Oscæ* nomen mansit, quam Aboriginibus et Ausonibus communem fuisse adeoque Latinæ ortum dedisse necesse est. Pars Ausonum in *Sabinos* abiit, pars in *Auruncos*, cultu illa horridior; facta scilicet magna vitæ et morum mutatione, alii veterem asperitatem retinuere; aliis Græcarum coloniarum artes et instituta adsciscentibus. Consentiunt cum his loca Aristot. de Rep. VII, 10 *ᾤκουν δὲ τὸ μὲν πρὸς τὴν Τυῤῥηνίαν Ὀπικοὶ, καὶ πρότερον, καὶ νῦν καλούμενοι τὴν ἐπωνυμίαν Αὔσονες*, et Dionys. I, 72 ex Aristotele, Ὀπικὴ, *in qua Latium.* Ex Thucyd. VI, 1, cum Dionys. I, 22 *Siculos, dum Opicos fugerent, in Siciliam trajecisse*: etsi Thucydides Siculos in inferiore Italia quæsivisse videtur: quia Italia ab Græcis antiquioribus de extrema parte dici sollenne erat. Omnino autem mirum non est, in tanta populorum cognatione nomina sæpenumero promiscue poni.

Ab hac communi *Ausonum stirpe* ortum duxere tot nominibus *diversi Italiæ populi:* permixti quidem illi passim cum Pelasgis, alibi cum Siculorum et Umbrorum reliquiis, forte etiam cum aliis, qui a Gallis, Liguribus, Liburnis aliisque Illyrici generis populis orti erant; Ausonium tamen nomen ubique fuit superius et Ausoniæ originis vestigia mansere ubique non obscura. *Sabini* quidem, qui ea loca inhabitabant, in quibus Ausones seu Aborigines Umbris expulsis successerant (Dionys. I, 14. II, 48. 49), pro vetustissimis ejus stirpis fuerunt habiti: ad eos originem referebant *Picentes, Peligni, Marrucini, Vestini, Marsi, Æqui, Hernici, Samnites.* A Samnitibus *Frentani, Hirpini, Lucani,* et ab his *Bruttii* provenerant; a Samnitibus etiam *Campani,* qui priscos locorum incolas, Ausonum et Auruncorum nominis, cum Etruscis, agris passim ejecerant. Accuratius hæc exponere tanto opportunius fuit, quo multa, quæ in sequentibus ad poetæ interpretationem afferentur, sine his vix intelligi possunt.

Habemus jam communem Ausonii generis stirpem, de cujus remotiore origine inquirendi locus nunc non est; etsi proclive est a Celticis populis eam repetere. Ad Ligures, Ibericum genus, olim eam retulere scriptores apud Dionys, I. 10. Verum nec definiri quicquam in agrestium gentium originibus tam antiquis potest, nec ad unum sed ad plures e septentrione et occidente adventantes barbaros populos prima Italorum origo referenda esse videtur.

Progredimur nunc ad alterum, quod posuimus: novum in carmine nostro fabularum ordinem, quas *Italicos mythos* appelles, ab iisdem priscis populis, imprimisque ab Ausonibus et Aboriginibus, procedere: modo adolescentum, qui hæc legent, animos eo adhuc intenderimus, ut Romanorum originem linguæque Latinæ caussas suo ipsi judicio ex superioribus intelligant: cum Romani Albanorum coloni fuerint, ex Aboriginum, hoc est Ausonum, genere, sed cum Pelasgis, et, si famæ fundus vere fuit, cum Trojanis ac Græcis mixto, ad intelligendum in promtu est, sermonem Romanum a Latinis imprimisque ab Albanis profectum, communem eundemque cum sermone Ausonum, hujusque nonnisi dialectum fuisse, excultam temporum successu, cum ceterorum Ausonicæ stirpis populorum sermo antiquam asperitatem retinuisset. Habuere igitur populi Italici, primo ritus ac religiones, in multis quidem haud abludentes a Græcis, cetera proprias ac domesticas; habuere a Pelasgis Jovem, Junonem, Minervam, Vestam, Martem, cum aliis; habuere ritus sacrorum cum antiquioribus Græcis fere communes; etiam mythos nonnullos Græcanicis similes; habuere alios

ritus ac mythos variatos, mutatos, alios proprios ac domesticos a Græcis abhorrentes; barbariem et horridam vetustatem in iis facile agnoscas, imprimisque superstitiosum deorum metum, quem sane injicere animis poterant magnæ ac crebræ naturæ conversiones et perturbationes in his locis ex tremoribus soli, ex ignibus subterraneis, eorumque eruptione, ex aquarum stagnatione silvarumque vastitie. Necyomanteum Cimmeriorum erat in finibus anthropophagorum Læstrygonum; sacra humana in locis ad Tiberim, Fauni oracula incubatione in victimarum cæsarum pellibus accepta. Habebant iidem fabulas et narrationes suas a majoribus acceptas super origine sua ac primo vitæ cultu, symbolis fere ac symbolicis personis expressas, ad quas magna pars Italicarum fabularum redit, tum super illustrioribus aliquot viris vel heroibus, et nonnullis naturæ eventis insignioribus, sed fabuloso illo sermonis et narrationis genere exponi solitas; neque poetarum ingeniis, ut inter Græcos factum, expolitas et ornatas; sed ipsa argumenti tristitia aut fœditate notabiles, ut de Caco latrone. Itaque Italici mythi longe a Græcæ fabulæ suavitate absunt; nec varietas grata inest, et major ornatus pars ab ineptis verborum lusibus aut veteris sermonis ad recentiora verba interpretatione vel inflexione ducta: Cum enim veteres ritus, ut fit, et essent admodum mutati et caussa eorum ignoraretur: ariolatione incerta multi ritus et sacra interpretari conati ad verborum lusum et originem confugerunt et inde fabularum caussas deduxerunt. Passim tamen Græcanicæ quoque fabulæ aspersa sunt vestigia aliqua.

Ea quidem, quæ VII, 45 sqq. exposita sunt, de quibus Exc. V videndus, haud dubie *Aboriginum* vel *Latinorum* habendi sunt *mythi*, qui mox inter Albanos servati, tandem ab his ad Romanos pervenerunt. Latinus a Fauno ortus Pici nepos et Saturni abnepos proditur; quod ita intelligendum, ut illos inter majores, stirpis vero auctorem ultimum Saturnum habuerit. Sic inf. 219 *Jove Dardana pubes Gaudet avo.* Aboriginum alii mythi fuere de *Jano*, de *Camenis*, de *Anna Perenna*, de *Angerona*, de *Carna*, de *Ope*, symbolicæ fere naturæ, sed plerique obscuriores, cum ipsis nominibus, quæ apud Varronem, Festum, Macrobium, Augustinum, Arnobium et alios sunt videnda; ut adeo vix sit operæ pretium, in illis otium consumere: imprimis, cum pauca integra ac sana, pleraque commentis et interpretamentis fœde contaminata ad nos pervenerint. Certatim enim ab historicis, grammaticis, et multo magis a doctoribus Christianis allaboratum est, ut antiquitatem obscurarent ac tandem penitus extinguerent. Rara itaque fortuna vix unam et alteram veteris Italiæ religionum interpretationem servavit;

etsi sunt in iis nonnullæ, quibus priscorum hominum sermo symbolicus egregie illustratur. Sic Vulcani, qui ignis est, uxor apud Macrob. Sat. I, 12 editur *Maia*, hoc est Terra, Mater magna, sed cum notione auctus: unde eadem *Majesta* dicta fuit. Apud Tusculanos *Maius* erat Jupiter. Eadem cum Maia *Ops*, *Bona Dea*, *Fauna*, *Fatua*, habita: vid. Macrob. ibid. *Vertumni* et *Pomonæ* fabula ex ipso nomine lucem habet: eam v. apud Ovidium et Propert. IV, 2.

Sed in his fabulis magna facta esse videtur perturbatio, *quatuor* potissimum, si recte judico, *modis*. *Primum*, cum, communi licet stirpe oriundi, diversi tamen et per varias Italiæ partes dispersi, populi proprios quisque quosdam suos haberent mythos: ad Aborigines seu Latinos eos trahere serior cœpit ætas, imprimisque e Romanis quisquis veteres historias conscripserat. Videndus in hanc rem imprimis Sext. Aurel. Victor; add. locus Tzetzæ ad Lycophr. 1232, quem ad Dionem retraxit Valesius. Ita factum ab iis, quos Virgilius alio loco sequitur. Nam, quod modo eum vidimus Latini majores edere Faunum, Picum et Saturnum atavum, id paullo post v. 177 sqq. deserit. In Latini regia: *Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum Antiqua ex cedro; Italusque paterque Sabinus Vitisator, curvam servans sub imagine falcem, Saturnusque senex Janique bifrontis imago Vestibulo adstabant.* Hic *Sabinus* ad Sabinos, qui inter vetustissimos ex Ausonibus fuere, referendus est, gentis a nonnullis, ut a Catone, auctor habitus; etsi alii aliter de populi origine et nomine argutati sunt. Silius VIII, 424 *Sabum* vocat. conf. Pompon. Sab. ad h. l. VII, 178. *Italus* autem ad Œnotrios spectat, quos Ausonum sedes in extrema Italia occupasse et, quod probabile est, cum iisdem promiscue habitasse, supra vidimus. Namque in his locis primum Italiæ nomen auditum est, sive ab Italo rege sive ab alia caussa ductum. conf. Excurs. XXI ad lib. I. Italum Œnotrios, qui dispersi habitabant (νομάδας), ad agriculturam adduxisse, leges scripsisse et, inter alia, sodalitia conviviaque publica (συσσίτια) ad suum usque tempus frequentata constituisse narrat Aristoteles de Rep. VII, 10, quod frustra conantur ad Saturnum revocare. Quidni Œnotriis suas fabulas relinquimus?

Altera mythorum Latinorum interpolandorum ratio ab allegoricis narrationibus profecta, quas in historiarum ordinem et numerum seriores retulerunt: quod idem inter Græcos et omnes omnino terrarum populos factum esse modo in multis modo in paucis manifestum est. Ita Saturnus, Faunus, Janus, inter Latini majores relati sunt, qui tamen symbolica fuerunt nomina ac signa, quibus varias

res physicas et ethicas declarabat vetus Italia; ut Excursu V videbimus.

Sed majorem mutandi et ad peregrinam indolem inflectendi mythos Latinos licentiam, *tertio* quidem loco, attulit insanum Græcanicæ doctrinæ in patrias historias et religiones inferendæ studium inter Romanos, quod a pluribus caussis profectum est. *Partim* enim domesticæ historiæ antiquioris ignorantia, et plenior expeditiorque Græcarum rerum cognitio, *partim* Græcorum historicorum exemplum in originibus veteris Italiæ e Græcia arcessendis, eorumque de veterum Pelasgorum communibus cum Ausonum vel Aboriginum gente sedibus narratio et disputatio, *partim* denique animadversa in nonnullis Græcanicæ originis et linguæ vestigia eo adduxerant multos, ut omnia, quæ in antiquitate Italiæ obscura et parum explorata essent, ad Græcos referre, ex Græcis moribus, institutis, et opinionibus illustrare, et ea, quæ a Græcis discreparent, ad eorum verba et res accommodare studerent. Est ea studii historici inter omnes populos infantia, ut suarum rerum origines aptas et nexas esse velint ex illustri aliquo sui seu prisci temporis populo. Majores nostri regum stirpes ad Trojanos vel Græcos referebant. Similiter Romani omnium fere Italicarum urbium nomina et origines a Græcis repetebant, quandoquidem colonias Græcas in multis Italiæ passim locis consedisse acceperant.

Hujus generis mythologiispleni sunt Grammatici, imprimisque Macrobius: in quibus tempus consumere sigillatim exponendis nolim quenquam; satis est rem omnino tenere. Sed, quod gravius est, antiqui isti scriptores, quos illi adhuc integros versabant manibus et exscribebant, iisdem opinionibus erant imbuti. Ex qua secta *Cato* imprimis fuit, qui sero literarum Græcarum studio ad pravam eam rationem deductus esse videtur. Eidem adjungit *P. Sempronium Asellionem* Dionysius I, c. 11. *Cæcilium*, qui Græcam urbis Romæ originem ediderat, Strabo memorat lib. V, p. 352 C; qui tamen forte est *Cincius*, cujus nomen apud Dionysium quoque lib. I, 74, p. 59 Huds. Καίκιος in Cod. Vatic. scriptum esse video, vel *C. Acilius*, cujus annales græce scripti a Claudio aliquo conversi legebantur. Eos, qui græce res patrias conscripserunt, Romanos Græcas quoque fabulas esse amplexos, nemo mirabitur; ut *Q. Fabium* in Annalibus et *L. Cincium* in Annalibus Græcis (ap. Dionys. lib. I, c. 6), *A. Albinum, qui Græce scripsit historiam*, Cic. Brut. 21, et *Cn. Aufidium*, Tusc. V, 38. Enimvero necdum alium quenquam scriptorem veterem, quantum quidem ex fragmentis intelligi potest (inspiciat aliquis v. c. librum de

Orig. G. R.), reperi, qui non Græcas fabulas sectaretur. Varro quoque, qui tamen in aliis, etiam in etymologiis, græca respuit, eidem studio nimium indulsit, ut vel ex uno loco de R. R. III, 1, 6 satis intelligi potest. Imprimis autem in urbium Italicarum originibus e Græcis fabulis repetendis laborarunt tantum non omnes, ut nec modum nec rationem servarent; nam levissima quaque rerum nominumve similitudine arrepta originem, caussam, et conditorem in Græcia reperisse sibi videri solebant. Hoc idem tot virorum doctorum exemplum obfuerat Dionysio Halicarnassensi, viro acutissimo, ut urbem Romam jam inde ab initio ad Græcæ coloniæ morem descriptam, opibus inter Regem, Senatum et Populum, sapienter ad trutinam exæquatis, reique publicæ partibus subtiliter constitutis egregie fundatam, tanquam in tabula picta exhiberet.

Pravo hoc Græcæ doctrinæ studio doctissimos ex Romanis si quis imbutos fuisse audierit, non amplius mirabitur Etruscos a Tyrrhenis, Sabinos a Lacedæmoniis, deductos ferri; Tibur esse Argivorum coloniam (VII, 672); Halesum, Agamemnonis filium, Auruncos e Campania ducere (ibid. 723 sq.); Ariciam Dianæ amasium Hippolytum excepisse (761 sq.). Comparet aliquis Fastos Ovidii v. c. lib. IV, 63 sq. et ad sacrorum rituum festorumque caussas et origines ibi traditas attendat, aut ad Quæstiones Romanas Plutarchi. Innumera hujus generis sunt alia apud Servium, Plutarch. Romul., Justin. XX, 1 pr., Solinum c. 8 et apud Grammaticos. De instituto talia persecuti esse videntur Alexander Polyhistor et Avianus aliquis "qui iambis totum Livium scripsit," ut Servius ait ad lib. X, 388, item Hyginus *de urbium Italicarum origine.* Si forte mireris, quomodo his somniis tantum tribuere potuerit antiquitas, recordandum est similis vanitatis, qua viri docti superiore ætate omnem veterem Italiam ex Hebraicis Lexicis (Phœnicia verba se tenere putabant) repetiere.

Ita tandem factum est, ut pauci Latini mythi propriam suam naturam retinerent. Ita Saturno ea tribuerunt, quæ Græci de Κρόνῳ suo narrabant, etiam auream ætatem (v. c. Æn. VI, 793—795) et Jovis impia consilia. Faunos, qui Latio et Etruriæ proprii sunt, cum Panibus, Satyris, et Silenis miscuerunt, adjuncto etiam Baccho; Camenas Nymphas cum Musis: et sic porro. Albuneam fecerunt ex Leucothea, Portumnum ex Melicerta, qui Phœnicum utique navigationibus ad Græcos pervenerat, forte is jam a Cadmo illatus et Palæmonis nomine insignitus. Adsciverunt quoque passim religiones et nomina deorum græca, quæ obliterarunt antiqua; ita Venerem receperunt et

Dioscuros. Res tandem eo adducta, *ut pessimi fabularum suarum interpretes essent Romani.* Nec quidquam fuit Italis adeo domesticum ac proprium, quin a Græcis repeterent. Ipsum Janum ex Perrhæbia Thessaliæ qui adducerent, fuisse video apud Plutarchum Qu. Rom. p. 269 A, alios, qui ex Creusa, Erechthei Athenarum regis filia, natum, apud Victor. O. G. R. 2. Quid? quod Janiculum ab Ione, Creusæ filio, ex Euripidis fabula noto, fuere qui conditum traderent ap. Aurel. Vict. O. G. R. 2. Maia, quæ, ut supra vidimus, mater Terra erat, ad Maiam Mercurii matrem revocata est. Nerienes, Virtus vel Fortitudo inter Sabinos, in Nereidem est depravata. Gell. conf. XIII, 22. Corrupere quoque sacra sua Romani admixtis alienis opinionibus, ut Lupercalium ritus arreptis fabulis de Pane Græçorum.

Tandem *quarto* loco ineptis et pravis etymologiis turbatæ sunt historiæ antiquæ Italiæ plus quam credi potest. Hoc quidem studium veteres res ac ritus ex nominum origine interpretandi, ipsamque adeo verborum originem investigandi, jam inter Græcos parum ad sermonis indolem et grammaticam rationem fuit tractatum, inter Romanos autem intra meros sonorum lusus substitit; quod e Varrone, Catone, Cicerone et aliis infinita exemplorum copia docet, ut Grammaticorum volumina taceam. Eadem res ipsis historiis et fabulis noxæ fuit, dum eas ex nominum originibus interpretati variis modis interpolarunt veteres scriptores. Ut Umbros quasi Ombrios dictos, Thuscos a sacrifico ritu dictos, et similia omittam: de Aboriginibus quam multa illi commenti sunt ex vocis sono! Latium a latendo cum duxissent, quæ non excogitarunt in eam rem! Hinc fuga Saturni in Italiam et latebræ. Anna Perenna in Didonis sororem mutata et Nympha Numicii illa facta, cum dea esset ex indigetum numero, et haud dubie anni initia fausta designaret. conf. Macrob. I Sat. 12 Januario—*et publice et privatim ad Annam Perennam sacrificatum itur; ut annare perennareque commode liceat.* Ardea, Rutulorum urbs, nomen habens cum ave ardea commune, fabulam absurdam peperit avis ex urbis incensæ cineribus enatæ. vid. Ovid. Met. XIV, 574. 580. Virbius heros in Hippolytum deflexus quasi bis vir et vitæ redditus ib. XV, 497 sqq.

Fuisse jam inter Græcos scriptores *Dioclem Peparethium* et alios, qui Italicarum urbium origines hunc in modum interpretarentur, docent exempla apud Dionys. lib. I, 34 sq. 49 sqq. 72 sqq. Esse in his Scymnum videbis in ejus carmine us. 225. In Parallelis Plutarcho tributis magnus eorum numerus laudatur, qui Italica scripsere, Aristides Milesius, Theotimus, Alexarchus, Cleonymus, Theophilus, Dorotheus,

Aristocles, Meryllius, Chrysippus, Agesilaus, Aristobulus, Alexander Polyhistor; cum his Xenion apud Macrob. I Sat. 9. Adde his eos, qui Tyrrhenica scripserant, ut Sostratus. Omnes hos Græcas fabulas in Italiam transtulisse apparet, seu opinione falsa deceptos, seu pravo studio ductos. Omnino serius ad Græcos Italicarum rerum notitia paullo luculentior pervenit. Nam etiam illo tempore, quo Græci navibus Italiæ litora frequentabant aut Græcia Magna civitatibus Græcis potentibus florebat, interiores tamen terras pauci adiisse videntur. Itaque fragmenta, quæ ex priscis Græcis scriptoribus nova super Roma et vetere Italia affert primis in libris Dionysius, miram prodere videntur inscitiam doctisque hominibus prorsus indignam.

Fabulas autem super Italicis rebus procudendi facultatem et materiam Græcis ingeniis præbuit imprimis primo Herculis profectio cum Geryonis armentis per Italiam facta (conf. Apollod. II, 5, 10), tum Homerica narratio multis mirisque fabulis de maris terrarumque facie variata, de Ulyssis erroribus et ad Italiæ litora accessu. De Hercule quidem fabulas innumeras, magnum imprimis urbium numerum Italiæ ab eo vel ab ejus filiis conditarum, narraverunt, Ulyssis autem progenie aut sociorum stirpibus omnem passim Italiam frequentarunt. Ipsi adeo Ausones ab Ausone, seu Circes filio ex Ulysse seu Calypsus, ortum habuisse narrantur. Festus: *Ausoniam appellavit Auson Ulyssis et Calypsus filius eam primam partem Italiæ in qua sunt urbes Beneventum et Cales* (hoc quidem, ut supra vidimus, recte; nam ea Italiæ pars Ausoniæ nomine proprie insignis fuit); *deinde paullatim tota quoque Italia, quæ Apennino finitur, dicta est Ausonia* (hactenus vere; sed reliqua fabulose) *ab eodem duce, a quo etiam conditam fuisse Aruncam urbem ferunt* (Suessa Arunca, ab Auruncis habitata). Ab Ulyssis et Circes tribus filiis, Romo, Antia et Ardea, tres urbes conditas et nominatas Xenagoras tradiderat ap. Dionys. I, 72 (p. 58). cf. viros doctos ad Stephan. in Ἀρδέα et Cluver. pag. 976. Latinum Circes et Ulyssis filium jam Hesiodus prodidit Theog. 1011. 1013, Telemachi et Circes filium alii, forte ipse Telegoniæ auctor, carminis cyclici: v. Hygin. f. 127, ubi v. Intpp. add. Geopon. XI, 2, ubi v. Niclas. Corruperant Telemachi nomen et tradiderant Telephi filium alii, quos Cedrenus secutus est p. 135 D. Hujus generis multa in primo statim libro Dionysii et Solin. cap. 2 cognosci possunt. Traducta quoque res ad alios a Troja seu reduces seu profugos. Ita Capys Campaniam tenuit. Alia v. ap. Serv. ad Æn. I, 242. Ipsas sacrorum origines sic corrupere Romani, ut Lupercalium. De Fauno v. Plutarch. Parallel.

p. 315 C. Quæ omnia si semel animadversa et perspecta habueris, ducta illa ex prava opinione, sed cum ratione certa, multarum obscuritatum et difficultatum nubem ex vetere historia facile dispulsam esse intelliges.

Quid quod satis probabile mihi fit, etsi aliquid pro liquido et explorato in his, quorum nulla fides historica est, tradere velle ineptum sit, ipsam fabulam de Romulo et Remo a lupa lactatis a nominis interpretatione esse profectam: nam a *ruma*, seu *rumi*, quod vetus mammæ nomen est, Romæ nomen deduxisse nonnullos videmus; ut alios a *virtute* ac *robore* ad Græcam vocem *ῥώμην*. Ignoratio originis, a qua nomen urbis ductum esset, hominum animos ad conjecturas convertit, quæ postea in narrationes abierant. Quod si verum est et ex antiquioribus sumtum, quod Servius ad lib. VIII, 90 et alibi habet, ut Tiberis priscum nomen *Rumon* fuerit (neque illud adeo abhorrens ab antiquissimo aquarum et amnium nomine per Celtas et Græcos vulgato: *Rha*, *Rho*, *Rhu*, *Rhiu*, *Rhiw*, *Rhei* [*ῥέω*, *ῥόος*],) non improbabile fit, urbis nomen a flumine esse ductum, et omnia alia, quæ narrantur, pro commentis seriorum ætatum esse habenda.

Sed de his nolim cum quoquam, cui aliter videatur, contendere. Mihi satis est dilucide satis exposuisse naturam et caussas corruptarum fabularum veteris Italiæ, ut mihi via ac ratio expeditior sit ad ea, quæ in sequentibus erunt tradenda.

EXCURSUS V

Historiæ veteris mythicæ Italiæ capita potiora de Saturno, Jano, Pico, Fauno, Latino.

VII, 45 sqq. *Rex arva Latinus et urbes Jam senior longa placidas in pace regebat. Hunc Fauno et Nympha genitum Laurente Marica Accipimus: Fauno Picus pater: isque parentem Te, Saturne, refert: tu sanguinis ultimus auctor.* Cum hæc sint quasi potissima historiæ veteris mythicæ Italicæ capita, disquirendum de iis esse videtur paullo accuratius. Multo magis, quoniam vulgari opinione vera facta, homines et res antiquæ tanquam vere gestæ, in his tradi credantur, ita ut tanquam fide historica accepta regum antiquorum res et facta exponi a scriptoribus putentur.

Ad *Saturnum* videmus Latini genus simulque fabulas veteris Italiæ tanquam ad caput et originem deductas subsistere, nec ulterius procedere. Est autem de *Saturno* mythus proprius Aboriginibus ac domesticus, nec quidquam aliud, si recte judico, quam symbolicum nomen melioris vitæ, cujus initia a frugibus inventis, satione et messe repeti solent: non quasi cum philosophica aliqua subtilitate hæc excogitaverint aut arte aliqua expresserint; sed quia animi sensa aliter quam per rerum sensibilium formas ac species eloqui nequeunt rudes populi, deficientibus verbis; et mala fraude mecum ageret, qui hæc cum allegoriæ, rei prorsus diversæ, studio confundere, meque in antiquis rebus eam amplecti pronuntiaret. Itaque falx Saturno addi cœpit; eoque narratum, ad cultum vitæ eum Aborigines adduxisse: *Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo—Is genus indocile ac dispersum montibus altis Composuit legesque dedit.* Æn. VIII, 319 sqq. Addita quoque conjux Ops, h. e. Terra. Commenta seriorum apud Macrob. I, 7. 8. 10 non moror.

Cum a Græcis tractari cœpissent fabulæ Italicæ, ad *Cronum* illi suum referre cœperunt *Saturnum*. Factum id jam ab Ennio in Annal. Nam fragm. p. 30 *Saturnus, quem Cœlu' genit*, et a L. Accio in Annalibus apud Macrob. I, 7 extr. legitur, versibus inde adscriptis; etsi de illo nomine dubitare licet. Inde turbatus et interpolatus est antiquus ille mythus, et narrata de Saturno ea quoque sunt, quæ Græci a Phœnicibus accepta de Belo ad suum Cronon transtulerant: ut jam supra monitum (Excurs. IV, p. 135). Falcem, messis symbolum, modo ad ἅρπην Κρόνου et rescissa Cœli pudenda, modo ad tempus, quod omnia demetit, revocarunt.

Ut autem Græci Cronum in Italiam transferrent, etiam situs Italiæ versus Græciæ occidentem eos impulisse videtur; *Occidentem* enim locis inferis adeoque Tartaro, quo Cronus detrusus delitescit, finitimum credidit antiquitas. Hinc Ionium et Adriaticum mare Κρονίην ἅλα appellatum videas v. c. apud Apollon. IV, 510. 548 et al., et Κόλπος Ῥέας apud Æschyl. Prometh. 836. Juvabat quoque in partem nomen *Latii* a latendo ductum, quod ad Cronum trahi poterat, qui Jovem fugiens eo venerat. VIII, 320 *Arma Jovis fugiens et regnis exul ademtis.* Ex his manifestum fit, quo tot doctorum virorum somnia ex etymo vocis ducta recidant, etiam suavis illa interpretatio vocis *Chittim* cum Latio comparatæ.

Receptus inde est Saturnus in Annales tanquam *gentis conditor* et legum vitæque mitioris auctor rexque Latii vetustissimus; uti nullus

facile est populus, qui non idem symbolica nomina pro stirpis suæ auctoribus habuerit. Difficultatem ac molestiam fecit mox scriptoribus *Janus*, quem et ipsum mitioris vitæ inter veteres Italos auctorem traditum videbant.

Est *Janus* hic et ipse inter mythos Latinos referendus deusque eorum domesticus. *Nam tibi par nullum Græcia numen habet*, ait Ovid. I Fast. 90; nec dubito, eum ab initio nihil aliud quam almæ naturæ, excultæque ejus dotibus vitæ, symbolum aliquod fuisse. Itaque a Saliaribus carminibus *deorum deus* audiebat (Macrob. I, 9) tanquam principium rerum adeoque etiam deorum. Traductum postea symbolum ad alia cognata, ut designaret omnium rerum initia et origines, mox rerum vices, tempora, annum ejusque vertentis se nova exordia, mundi quoque seu cœli ortum et occasum, et sic porro: ita enim, ut in varios significatus symbola detorquerentur, ipsa res ac necessitas ferebat. Ita ipsum complexum siderum et cœlum designasse dicendus secundum Messalam apud Macrob. l. c., ipsum chaos et ex eo orta rerum facies apud Ovidium in Fast. I pr. Plura alia, etiam multarum rerum inventa, ad Janum retulere seriores non modo Grammatici sed et scriptores Romani, ut ex Ovidii Fast. lib. I intelligi potest, partim rerum similitudine partim nominis origine ab *eundo* repetita inducti. cf. Macrob. Sat. I, 9. Serv. ad Æn. VII, 610 et al. Quod belli pacisque habebatur arbiter, ortum forte non aliunde habuit, quam quod ejus religio erat antiquissima: unde invaluerat, ut bello indicto templum ejus ad supplicationes pateret. Distinguenda ab iis alia a serioribus adscita, ut prudentiæ opinio a duplici facie; nec pro mundi anima Janum dictum esse antiqua auctoritas firmat, aut inter sidera Jani numen ortum, ita ut navicula inter Booten et Virginem ab initio dictus et habitus Janus esset: quæ nuper fuit ingeniosa V. C. *Dupuis* opinio: Critolai enim fides nulla est, Grammatici in phænomena Arati ludentis, in libro supposititio Plutarchi, Parall. p. 307. 308.

Cum hoc nomen symbolicum mox et ipsum inter vetustissimos *Italiæ heroes* seu *deos* esset relatum, dubitatum est *inter Janum et Saturnum*, uter altero esset antiquior. Plerique tamen Janum priorem Italiam obtinuisse narrant, et advenam Saturnum ab eo esse exceptum: cf. Ovid. Fast. I, 233 sqq. et Macrob. Sat. I, 7. Cum itaque Maro noster lib. VIII, 319 *primum* Saturnum in Italiam venisse dicat, multa argutati sunt etiam veteres, ut hanc difficultatem expedirent. Talis disputatio apud Aurel. Victorem O. G. R. c. 1 legitur: quam inanem esse, ex superioribus facile intelligitur. Nec vero Janum excludit Vir-

gilius, sed *primus* nihil aliud est, quam primis h. e. antiquis temporibus, prima hominum ætate. Sed forte tota illa de Saturni, et quidem navi vecti, Jano regnante in Italiam adventu narratio nullam graviorem caussam ac fundum veri habet, quam quod antiqui numi altera parte navis rostrum, altera Janum bifrontem habebant; etsi his de signis dici vix potest quam multa veteres argutentur. cf. Ovid. Fast. l. c. et Plutarch. Quæst. Rom. p. 274 D. E. Neque absimilis, suspicor, ratio induxit, ut Janum Saturnumque in regni societate vixisse traderent: quandoquidem vicinis collibus nomina eorum erant imposita: *Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen* lib. VIII, 358.

Secundus a Saturno apud poetam nostrum *Picus* memoratur l. c. VII, 48. 49 *Picus—isque parentem Te, Saturne, refert.* Primum omnino sanguinis auctorem per parentis vocem sæpe declarari, et notus est loquendi mos, et Burmannus ad h. l. monuit. Jani utique ex Venilia filiam, *Canentem*, uxorem habuisse narratur. Multa sunt in hac historiæ antiquæ parte nomina ab initio symbolica, etsi obscuræ nunc fere interpretationis, quæ in viros ac feminas abiisse videntur. Janus quidem secundum alios *Camesen*, sororem ac conjugem, secundum alios *Veniliam* in matrimonio habuit. Camese vix alia fuit quam Camesna et Camena, ut Casmilus, Camillus (v. Æn. XI, 543. cf. Varro de LL. VI, 3); vetus Italiæ numen, ad plures deas, *Camenas* dictas, traductum, quas cum Musis aliquando confuderunt Romani. Lucum iis cum fonte Numa dicaverat: ad eas enim pleraque carmina sua, hoc est vaticinia, referebat (Plut. in Numa p. 65 A.). Camesene nomen fuit antiquissimum montis ac loci, cui Janiculum oppidum impositum erat. Hyginus illud nomen a Camese duxerat, qui cum Jano eas terras tenuisset: sed narraverat hoc ex Græco homine, Protarcho Tralliano: apud Macrob. Sat. I, 7; at cf. Athen. XV, 13, pag. 692 E. Venilia autem inter deas marinas videtur fuisse, confusa illa quoque cum Salacia. Sed Varro de LL. IV, 10 disjungit eas: *Salacia, Neptuni, a salo, Venilia a veniendo* etc. Salaciæ quoque nomen in Sexti Pompeii numis legi probabile fit, in quibus SAL. legitur: de Salacia itaque docte disputantem videbis Eckhelium in Doctrina num. vet. Tom. IV, p. 27. 28.

Ex hac igitur Venilia susceptam Jano filiam *Canentem* in matrimonium accepisse narratur Picus, v. Ovid. Met. XIV, 333 sqq., qui copiose fabulam persequitur, qua a Circe in venatione conspectus, cum ejus amorem sprevisset, in picum mutatus fertur. Eandem fabulam attigit Virgilius lib. VII, 189 sq. *Picus—quem capta cupidine conjux Aurea percussum virga versumque venenis Fecit avem Circe sparsit-*

que coloribus alas. Picus vel picumnus priscis Italis inter sacras fuit aves imprimisque auguriis probatus, idem Marti sacer: v. Serv. ad. lib. VII, 199. Nisi itaque nominis interpretatio fabulam istam mutatæ formæ peperit, nata illa esse potuit ex antiquo signo juvenis cum pico in capite. Tale signum memorat Ovidius in Circes ædibus Met. XIV, 313 sq., ut augurandi peritia in Pico expressa fuisse videatur. Quo ipso declaratur id, quod apud Virgilium lituum manu tenet ejus signum in Latini regia positum: v. 187 *Ipse Quirinali lituo—sedebat—Picus equum domitor.* Servius quoque ad e. l. ex Pontificalibus libris probare vult, Picum augurio clarum fuisse. Apud Valer. Fl. VII, 232 Circe, etsi simulate, profitetur se Pici matrimonio haberi.

Pici filium prodidit *Faunum* Virgilius: *Fauno Picus pater;* et lib. XII, 766. 769 est Faunus *Laurens deus.* Martis filium ediderant alii: Dionys. I, 31. Appian. fragm. lib. I. Cum in ejus ætatem Evandri et Herculis accessus ad Italiam a Græcis relati essent, frequentior ejus ab iis facta mentio. Ex tot inaniter plerumque de hoc Fauno dictis hæc tenebimus: Primum numen fuisse antiqui Latii, idque fatidicum, Faunum; fuere autem priscæ Italiæ, et priscarum fere ac barbararum gentium omnium, dii fatidici tantum non omnes: hæc enim futura prænoscendi ac prædicendi facultas in numine imprimis hominum rudium animos movebat: nec aliter barbari Americæ et Africæ populi de diis suis statuunt; et interdum omnem religionem, cultum et notionem numinis, ad opinionem et spem comperiendi futura e diis et sacerdotibus redire videmus. Faunus tamen inter fatidicos deos imprimis eminuit: eratque ejus celebre oraculum in luco Albuneæ apud Tibur; de quo v. lib. VII, 82 sqq.; ab eo enim acceptum nobile illud responsum de Lavinia. Symbolicum quoque nomen est *Fatuæ* pro uxore Fauni habitæ futura præmonentis. v. Justin. XLIII, 1. Videntur autem oracula illa aliquando, serius forte, versibus rudibus fuisse reddita, quod versuum genus *Saturnios* appellarunt veteres: cf. Varro LL. VI, 3. Inconditos versus poetarum superiorum Ennius vellicabat hoc nomine; *scripsere alii rem Versibus, quos olim Faunei Vateisque canebant.* (Redigi versus illos horridos ad metrum aliquod in summa asperitate posse docuit nuper Hermannus in docto libro de metris Græcorum.)

Hoc numen Romani de Pane Græcorum interpretati sunt: inde etiam Faunos (v. Æn. VIII, 34) ad morem Panum et Satyrorum produxerunt. Grammaticorum commenta non attingimus: v. Victor O. G. R. c. 4. Habiti Fauni inter comites Bacchi et orgia celebrantes, etiam in artis operibus: qua de re egimus in *Antiquar. Abhandl.* c. II, p. 53 sqq.

Inde inter priscos Italiæ seu Latii reges idem Faunus relatus est, modo Martis modo Pici habitus filius, quod Virgilius amplexus est l. c. Eo regnante Evander ex Arcadia in Italiam venisse ferebatur. v. Dionys. I, 31. Justin. XLIII, 1, O. G. R. 5. Constituerunt adeo nepti homines annorum numerum, quos regnaverit Faunus cum ceteris regibus. Syncell. p. 171.

Ex Fauno et Marica Nympha *Latinus* natus est, quo regnante Æneas ad hæc loca venit. *Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica Accipimus.* Fuit autem *Marica* dea Minturnensium ad fluvium Lirin, cujus lucus in eo litore fuit non ignotus, pro Venere male apud Servium habita; nam ea Murcia erat. An a Virgilio pro eadem cum Circe habita fuerit, disputatum est in Notis ad lib. XII, 164 *Solis avi.* Sed Latini genus diversimodo traditum fuit; nec modo per Græcos scriptores, jam inde ab Hesiodo Theog. 1011. 1013, et a Telegoniæ auctore: conf. sup. Excurs. IV ad h. l. sub f.; verum in ipsis Italicis mythis. Herculis filium ex Hyperborea puella fuere qui narrarent, uti Pallantem ex Lavinia Evandri filia ab eodem Hercule susceptum fabulati erant: Dionys. I, 43. Alii ex filia Fauni et Hercule natum Latinum, ap. Justin. XLIII, 1. Sed omnino multis hoc nomen celebratum fabulis, quas nunc disponere non vacat, adeoque nec colligere. Hoc unum monebimus: esse nunc ejus nomen proprium, ut Latinus rex fuerit; quod apud vetustiores tantum appellativum fuisse probabile est, ut unum aliquem ex regibus Latinorum, cujus verum nomen ignorabatur, designaret. Apud Servium ad lib. VII, 47, quem pleniorem dedit Julius Sabinus, *Hyginus ait plures in Latio reges appellatos Latinos.* Vulgo tamen narrantur Latini ab eo nomen accepisse; quod vix ita se habere potuit, cum Latii vox antiquior ipso rege fuerit, unde Latini dicti. Mirum est, quod apud Cononem Narrat. 3 occurrit, ubi Latinus in inferiorem Italiam, ad veteres Pelasgorum ab Œnotro adductorum sedes, revocatur: filiam ille suam Λαυρίνην Locro Alcinoi fratri Italiam extremam insidenti despondet; occiditur uterque ab Hercule hospite. Scilicet omnino Græci mythographi, quoties regem Italici soli nominare volunt, Latini nomine utuntur. Pro Latino, ad quem Æneas venit, Faunum Martis f. memorat Appian. lib. I in Excerpt. ex Photio. Antiquior Latii rex Dercennius ab ipso Virgilio commemoratur lib. XI, 850. Sive tamen fuit Latinus aliquis, seu non fuit, intelligendus utique est rex urbis et exigui tractus Laurentis, qui partem tantum Latii constituebat; totius Latii nondum illo tempore erat regnum, nec unquam fuit, nisi Romanorum.

EXCURSUS VI

De oraculo Fauni in luco Albuneæ in agro Tiburtino.

VII, 81 sqq. *At rex sollicitus monstris oracula Fauni Fatidici genitoris adit, lucosque sub alta Consulit Albunea.* Sententiam verborum et vim in notis declaravimus. In agro Tiburtino ab occidente lucus erat, in quo aquæ Albulæ, medicatæ et sulfureæ; ex earum fontibus unus est *Albunea*, fons et Nympha, forte et Sibylla. cf. ad Tibull. II, 5, 69. In hoc luco, Albuneæ dicto, oraculum fuit Fauni: de quo accurate agit poeta. Nostra adhuc ætate imminent Anienis catarractis ruinæ templi, quod Sibyllæ Tiburtinæ esse volunt viri docti, nullo graviore, quam quod vetere fama ita traditum est, argumento. Hoc idem templum nonnulli a poeta spectari et versibus his describi contendunt. Copiose hanc opinionem adstruxit Vulpius in Vet. Latio, T. X, c. 5. Sed, ut solent ex Italis multi, modo patriæ suæ, modo locorum vel antiquitatis amore, plerumque etiam rerum ac sermonis ignoratione, multarum urbium sedes et ruinas prave interpretari, ita vir doctus in poeta usum loquendi, orationis vim et rationem, sententiam, communem sensum, omnia evertere maluit, quam veritati concedere. Ut Sibyllæ templum ad hos Albuneæ lucos revocare possit, interpungit v. 82 post: *oracula Fauni, Fatidici genitoris, adit. Lucosque*, ut scilicet Fauni templum res a Sibyllæ oraculo diversa sit. Fauni autem templum in Laurentum finibus collocat, ubi Inui Castrum fuit (sup. VI, 776). Opinionis tamen auctoritatem nullam affert hic et alio loco T. V. Lib. IX, cf. c. 7, quam oleastrum Fauno sacrum ex Æn. XII, 766. Sed hæc et reliqua omnia contortissima sunt, ut in his hærere necesse non sit. Sibyllæ Albuneæ nomine signum marmoreum in villa Atestina habetur, quod etiam in Vulpio ære expressum est; de quo tamen, nisi accuratius exploratum fuerit, nihil cum fide pronunties.

EXCURSUS VII

De fabularum Græcarum usu, et de Italicarum in illarum naturam deflexarum habitu; tum de Turno.

VII, 371. 372. *Et Turno, si prima domus repetatur origo, Inachus Acrisiusque patres mediæque Mycenæ.*

Pravum inter Romanos scriptores, imprimis veteres, fuisse studium deflectendi veteres Italorum mythos ad Græcas fabulas et repetendi origines rerum urbiumque Italicarum e Græcia, supra Excurs. IV diserte expositum est.

Quod tum inter caussas corruptæ historiæ memoriæque omnis veterum Italorum obscuratæ retuli: hoc Virgilius, summus poeta, seu communem opinionem secutus, seu, si acriore judicio verum perspexit, utilitatem tamen amplexus, pro adjumento præclaro ad expediendam carminis sui materiem adscivit, erroremque, rerum veritati historiarumque fidei infestissimum, poeticis rationibus accommodavit sollertissime.

Cum enim *Italicas fabulas*, ut novitate rei placeret, carmini intexere constituisset, statim occurrisse necesse est hoc: eas quidem, quæ carmine tractari possint, fabulas esse paucas, plerasque asperas et inficetas nominibus: cujus modi Salacia est, quæ Neptuno conjux data, Nerienes, quæ Virtus erat ac Fortitudo, eadem fere, quæ Græcorum Minerva. Una est egregie ad poeticum usum informata fabula de Ora, Juventutis dea, Quirino deo pro conjuge data, ut Herculi Hebe. vid. Gell. XIII, 22 et ibi Not. Sed hæc quoque ad Græcum exemplar procusa est, et ipsum videtur nomen Græcum esse, Ὥρα. Esse eam Hersiliam, sed deam factam narravit Ovid. XIV Met. sub fin. Vidit igitur Maro fabulas Italicas tanto tractabiliores et carmini accommodatiores fore, quo magis ad Græcam illæ rationem attemperarentur, nominibus aut inflexis aut mutatis aut translatis. Inde etiam totius carminis æquabilis tenor ac color, faciesque elegantior ac doctior proveniebat. Cum autem, quod sup. Excurs. IV vidimus, tot diversorum populorum Italiæ, quos ejusdem stirpis quasi surculos ac propagines aut populi ejusdem tribus appelles, tam multæ, et diversæ quidem nominibus, re tamen ad idem fere redeuntes, essent narrationes de auctoribus ac primis heroibus regibusque: selegit quidem ex iis

poeta nonnullas, quas carmine tractari posse videbat; ex earum tamen ipsarum indole intelligitur, quanta cautione in iis transferendis opus fuerit: cum non modo obscuriores pleræque essent doctisque viris multo minus notæ ac Græcanicæ, verum et horridi aliquid et agrestis, aut jejuni inconditique haberent, quod ne Virgiliana quidem elegantia iis ubique abstergere potuit. Ex hoc genere sunt: bellum inter Laurentes Trojanosque cerva cæsa, quæ Silviæ in deliciis erat, concitatum; Cæculus scintilla ab Laribus foco impositis desiliente a matre conceptus (cui similis fabula de Romuli et Remi ortu apud Plutarch. Romul. p. 18 D. E. occurrit); Cacus, qui ignem ore vomebat; mutatæ in Nymphas naves; Ocnus, Mantuæ conditor; Camilla infans hastæ illigata et trans amnem jacta; strix Turni os circumvolans mortemque portendens. Quæ fabulæ cum poetæ summi arte et ingenio expolitæ vix nitescant; prorsus omittendæ fuere aliæ. Nec vero hoc mirabitur, qui meminerit, Græciæ veteris fabulas ab initio forte non minus a poetica elegantia, suavitate et dignitate, alienas, magno plurium poetarum sibi invicem succedentium studio fuisse expolitas; Italicis autem fabulis similem fortunam nunquam contigisse, uti nec artium maturum cultum. Itaque in his videas nonnulla, quæ ne definita quidem et constituta satis sunt, ut attributa deorum, quæ apud Græcos artificum opera egregie sunt disposita et descripta. Inde factum arbitror, ut falx, quæ Saturno proprie erat tribuenda, Sabino adjecta sit lib. VII, 178. 179 *paterque Sabinus Vitisator, curvam servans sub imagine falcem.* Clavis proprium est insigne Jani. At apud Festum in *Claudere* Portumnus clavim manu tenere dicitur, ut deus portuum. Qua re adduci se passus erat Heinsius ad Ovid. Met. XIV, 334, ut Janum aliquem Portumnum sibi fingeret.

Hæc cum ita se haberent, deligendæ fuere Maroni fabulæ ex multis paucæ, eæque non modo succo et sanguine, verum etiam habitu ac specie, ut ita dicam, Græcanicæ fabulæ vestiendæ. Quo ipso et novitatis aliud genus consecutus est poeta, et permixtis inter se illigatisque fabulis Græcis Italicisque ornamenta habuit in promtu, quæ pro lubitu aut consilio adhibere posset. Originibus autem populorum et urbium Italiæ a Græcis repetitis, non modo contextus rerum et carminis æquabili, nec a se abhorrente, facie habituque procedit: verum etiam fabulas Homericas, quæ carmini omnium maxime accommodatæ esse solent, ut adjungere posset Italicis, adeoque narrationum copias haberet paratissimas, effectum est. Ceterum in hoc genere imitatorem habuit perpetuum Silium Italicum, perdoctum poetam.

Dardanum quidem ex Corytho Etruriæ urbe ortum habuisse, absurda est narratio, si de historica ratione quæritur (v. Excurs. VI ad lib. III). Poeta tamen oraculorum ambages in ea egregie fundavit (vid. Disq. II, p. 33. §. VI, conf. VII, 205 sqq.).

Herculis reditus per Italiam, abductis Geryonis armentis, de quo tam jucunda instituitur libro VIII narratio, Græca est fabula, diverse a diversis ornata; vide v. c. Conon. Narrat. 3 post Dionys. I, 34. 39 sqq. et Victorem O. G. R. c. 6.

Missa ad Diomedem a Latinis legatio ad petenda adversus Trojanos auxilia, et narratio legatorum de Diomedis rebus, præclari episodii laudem habet. Eo autem careremus, nisi vetus fabula Diomedeas insulas huic heroi consecrasset, Dauniæque vicinia poetæ locum fecisset, quo commode intexi posset.

Pulcerrimum locum de Amata, furore Bacchico correpta, lib. VII, 376 sqq., tractare poeta non potuisset, nisi cum aliis Græcis ritibus ac religionibus etiam sacra Bacchica in Italiam illata esse ex tot Græcarum rerum originibus probabile fieret: inter Etruscos quidem, et hinc per reliquam Italiam, jam satis antiquis temporibus ea sacra recepta fuisse ex Etruscis Græcisque monumentis probatum alio loco dedimus. Reprehensus est a priscis Criticis apud Servium locus lib. XII, 83 de Turni equis, *Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia.* Excusationem tamen poetæ, qui Græcam nympham heroi Italo junxit, habemus in tota fabulæ, quam instituit, ratione.

Inter Trojanos, a quibus gentium Romanarum illustrium originem repetit poeta, est etiam Capys lib. X, 145 *Et Capys; hinc nomen Campanæ ducitur urbi.* Capuam a Capy dictam credidit antiquitas: v. c. Liv. IV, 37. conf. Silius XI, 30. 299. Jam autem nomen erat illustre inter Æneæ majores Capyis, et inter reges Albanos alius: v. lib. VI, 868; et inter eos, quos adduxerat Æneas in Italiam, Capys non extremo erat loco. conf. lib. I, 183. II, 35. IX, 576.

Recensus populorum, qui Latinis tanquam auxiliares copiæ adscripti sunt, inter elaboratissimos poetæ locos est. Suavitatis tamen, quam habet, maxima pars a fabulis Græcis ducta est. Verum nec ejus omnino ulla ratio reddi potest, nisi teneas hoc, omnes *populos, qui cum Turno in Latini partibus sunt, Græca origine ortos* ferri; *Æneæ* contra *socios* addi *prisca origine Italica.* Qua de re seq. Excurs. VIII agetur.

Est scilicet ejus artificii, quod modo exposuimus, argumentum vix aliud illustrius quam de *Turno* narratio, quando quidem is inter pri-

marios Æneidis heroes est, adeoque magnam carminis partem ad ejus nomen et personam accommodari necesse fuit. Fuisse de eo fabulas domesticas conjicere licet; et multo magis liceret ex pateræ, vulgo pro Etrusca habitæ, in Museo Venuti Cortonensi, argumento; Hercules enim clava virum prosternit, adscriptis vocibus: HERCLE. THURN. modo literæ non essent obscuræ et extritæ. Verum his relictis omne Turni nomen ad Græcas, quæ de eo ferebantur, fabulas revocavit Maro. Dumque adeo Græcæ fabulæ semel in Turnum essent translatæ, ad multas alias patefacta est hoc ipso via et aditus.

Turni itaque originem poeta a *Danae*, Acrisii regis Argivorum filia, Persei matre, repetiit: fabulam vulgarem secutus, qua *Ardea a Danae, Persei matre, condita* credebatur: Plin III s. 9. Danae enim vitio a Jove accepto intra arcam a patre inclusa inque mare præcipitata, inde ad Seriphum, unam ex Cycladibus, delata, a piscatore reti extrahitur. Vide Pherecydis narrationem apud Schol. Apollonii IV, 1091. Alii a prædonibus repertam narrasse videntur. Inde Plinium XXXV, 40 s. 32 illustrandum arbitror: *Artemon* pinxit *Danaen, mirantibus eam prædonibus.* Accessit hinc alia fabula: Danaen fuisse ad Italiam delatam, ibique eam Ardeam condidisse. Navi quidem cum sociis advectam poeta noster tradere maluit: nam lib. VII, 409 *Audacis,* inquit, *Rutuli ad muros, quam dicitur urbem Acrisioneis Danae fundasse colonis Præcipiti delata noto.* Inque eo adeo a vulgari narratione recedit Maro, quam Servius male ad loci hujus interpretationem admovet, ad v. 372, cujus nota apud Pompon. Sab. plenior extat. Qua Italiæ parte Danaes appulsus factus esset, non constante satis fide traditum videtur: aliis ad Apuliæ litus, aliis ad Ardeatem agrum, aliis (ap. Servium ad VIII, 345) ad ipsa Romæ loca cum filiis Argo et Argeo, escensum factum prodentibus. Tota tamen fabula nugatorio, quantum quidem video, verborum lusui originem debet, ac si Daunia, quæ Apuliæ pars est, a Danae Acrisii filia nomen et colonos acceperit. A Daunis autem cum Rutulos ortum traxisse vetus fides esset, Danaes fabula etiam ad Rutulos tracta et revocata est.

Itaque Turni quoque genus ab eadem Danae repetitum a poeta in versibus supra adscriptis: Turno *Inachus Acrisiusque patres mediæque Mycenæ.* Generis splendorem egregie ornavit poeta, etiam nominum vetustate, pro eo quod dicere poterat, ab Argivis regibus Turnum genus suum duxisse. Acrisius, Danaes pater, Argivorum rex, ab Inacho erat oriundus (hinc: *Inachus Acrisiusque patres*), Perseus autem, Danaes f., Mycenas condiderat regnique sedem fecerat, relictis

Argis Megapenthi Prœti filio (hinc: *mediæque Mycenæ* pro media Græcia).

Ex Servii ad lib. VII, 372 narratione Danae ad Italiam delata, *regi* (addunt alii Pilumni nomen, Rutulorum regem Pompon. Sab. edit) *oblata fuit: qui eam sibi fecit uxorem; cum qua etiam Ardeam condidit: a quibus Turnum vult* (poeta) *originem ducere.* Nihil de his diserte Virgilius: sed is Turni genus alia arte ad summam nobilitatem evexit, dum ei majores assignavit veteris Italiæ heroes ac deos creditos; cumque in his a communibus fabulis aliquantum recedat, dispiciemus hæc paullo curiosius. Alia narratio apud Serv. ad VIII, 345 occurrit: *alii Danaen cum duobus filiis Argo et Argeo, quos de Phineo habuit, venisse in Italiam, et locum, ubi nunc Roma est, tenuisse, ibique Argum Aboriginum insidiis interfectum loco* (Argileto) *nomen dedisse.*

Turni quidem patrem edidit *Daunum,* nomine antiqui illius Dauni, de quo modo memoratum est, a quo tamen diversum eum statuere necesse est. Ab hoc designantur Rutuli: *Daunia gens, Daunia plebes:* agitque de eo poeta sic, ac si ille ea loca ante Turnum tenuisset, senex tamen adhuc dum viveret: lib. X, 615. 616 *quin et pugnæ subducere Turnum Et Dauno possem incolumem servare parenti;* v. 688 *Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem,* h. Ardeam. Lib. XII, 22 *Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta Multa manu;* v. 43. 44 *miserere parentis Longævi, quem nunc mæstum patria Ardea longe Dividit;* et XII, 934 ipse Turnus ad Æneam: *Dauni miserere senectæ.*

Mater porro Turni *Venilia* est: lib. X, 76 *cui diva Venilia mater;* illustre nomen a Venilia dea ductum, de qua sup. Exc. V egimus. Sed Turni mater soror erat Amatæ, Latino nuptæ: unde lib. VII, 366 ei *consanguineus Turnus,* et XII, 29 *cognatus sanguis,* qua cognatione victum se profitetur Latinus, ut Laviniam Turno desponderet. Apud Victorem O. G. R. c. 13 *Piso quidem Turnum matruelem Amatæ fuisse tradit.* Paullo ante *consobrinum Amatæ* dixerat. Itaque et hæc poeta non invenit, sed in suam rem transtulit.

Porro inter Turni progenitores *Pilumnus:* ibid. *Cui Pilumnus avus.* Non subtiliter cum poeta agendum, qui Pilumnum modo avum, modo parentem (lib. IX, 4), etiam abavum Turni facit (X, 619 *Pilumnusque illi quartus pater*); utitur enim communibus vocabulis parentis, avi, latiore sensu. Valere autem et hoc nomen ad dignitatem generis augendam debet. Fuit enim Pilumnus nomen dei Indigetis, quem varie interpretantur veteres, modo qui cum Picumno inter deos conjugales sit, atque infantiæ mala propellat, modo qui e diis agrestibus sit, pilo

invento rusticis gratus, idem qui Stercutius: conf. Serv. ad lib. IX, 3. 4, lib. X, 76, et Non. Marc. XII, 36. Arguit hæc ipsa interpretationis diversitas vetustatem religionis. Per Pilumnum autem genus suum Turnus ad ipsos deos Saturnios et ad ipsam Junonem referre debuit, etsi, qua ratione id factum, obscurum sit; nam Juno lib. X, 618 *Ille tamen nostra deducit origine nomen, Pilumnusque ipsi quartus pater*. Ut tollantur obscuritates hujus stirpis, apponere placet stemma ex Virgilio adumbratum:

Saturnus
|
Pilumnus
|
Venilia nupta Dauno — Amata nupta Latino.
|
Turnus et Juturna

Saturnus
|
Picus
|
Faunus — Marica
|
Latinus — Amata
|
Lavinia.

De *Juturna*, Turni sorore, Nympha Latii, supra Excurs. III extr. disputatum est.

Etsi igitur Turnus Græcam originem referre videri potuit, ex altera tamen parte inter Latinos populares habitus est. Inde exclusus est conjugio Laviniæ ab oraculo, quod advenam ei destinaverat, non aliquem e popularibus, lib. VII, 96. In his iisdem vertitur argumentatio Amatæ VII, 365 sqq. cf. Not. ad 599. 600.

Quod Turnum Herdonium appellavit Victor O. G. R. 13, gravis est lapsus ex permutatione Turni Herdonii Latinorum principis, quem Tarquinii Superbi fraus evertit. Ceterum de Turno et Ardea post Cluverium egit copiose Vulpius in Vet. Lat. Tom. V, sed doctrinæ subtilitatem in plerisque desideres, copiam facile concedas.

EXCURSUS VIII

Ad recensum populorum, qui cum Latino armorum societatem inierant.

VII, 640 sqq. Cum Virgilii eruditio imprimis mirationem faciat in veteris Italiæ originibus, quas et accurate investigasse et commode atque ingeniose carminis sui indoli accommodasse videtur; non pigebit, in hanc carminis partem excurrere, et, quæ singulis locis veteres fabulæ ei ante oculos versatæ sint, sub unum obtutum exponere.

Primum quidem illud, quod jam diximus, observatione dignum imprimis est, quod *in Turni partes*, quem a Græca origine genus ducere memoraverat, adduxit eos *populos, quibus Græcæ origines vulgo tribuebantur:* quo ipso rationem aliquam invenit, qua excitos varios Italiæ populos Trojanis objiceret adversa acie pugnantes. Vetus Græcorum odium adversus Trojanos, nupera Trojæ clade nondum expletum, sed eo magis in eos, qui clade superstites profugerant, inflammatum, caussas auxilii ferendi præbet idoneas. Quo illud idem, quod toties monuimus, firmatur, epici carminis Virgiliani fructum satis jucundum vix esse posse illi homini, qui non fabulis illis antiquis, imprimisque Homericis Italicisque, imbutum habeat ingenium. Hoc est, quo summa rerum redit.

Ii igitur, quos hic enumerat populos auxilia Latino et Turno adducentes, ex genere sunt eorum, qui *urbium* suarum *conditores Græcos* habuisse ferebantur, uti in singulis mox videbimus. Græca origo eosdem movet, ut Diomedis auxilia petant inf. VIII pr. Latinos populos ac civitates ordine certo seu situs seu vetustatis memoratas expectabat forte aliquis a poeta. Verum lubrico ille insistebat vestigio: ab Alba Longa, quæ hoc tempore erat nulla, ortum habere omne nomen Latinum, et ab ea deductas esse colonias XXX Latii civitates, vulgo tum constabat. v. Dionys. III, 31 et I, 15. Quid? quod superiore libro, VI, 773—777 aliquot harum urbium ipse excitaverat, quæ tunc adhuc essent *sine nomine terræ.* Sapienter itaque ab hac enumeratione abstinuit, et vetustissimarum tantum urbium nomina apposuit, nullo certo ordine disposita: quarum etsi magna pars inter colonias Albæ Longæ numerata est, tamen eæ his ipsis coloniis, quibus iterum frequentatæ seu suppletæ fuerant, antiquiores creditæ sunt. Ordine autem geographico relicto poeticis rationibus melius consuluit poeta;

varietatem enim et libertatem in dilectu sibi ita reliquit. Varietatem etiam in hoc secutus est, quod *Trojanorum socios Arcades* et *Etruscos* alio loco commemorandos distulit, illosque navibus advectos narravit inf. X, 166 sqq., ubi cf. Serv.

De *Mezentio* alio Excursu (III ad lib. VIII) dictum est: tyrannus ille fuerat Agyllæ, urbis Etruscorum, quæ Pelasgicæ originis vestigia manifesta retinuerat. vid. Dionys. I, 21. Qui sequitur, *Aventinus*, Herculis filius, Græcam stirpem patris nomine satis prodit. De eo v. ad v. 655.

670—677. In iis, quæ de *Tibure* memorat Virgilius, aperte rationem sequitur, quam supra attigimus, et morem illum, qui veteri historiæ plurimum labis adspersit, ut urbium Italicarum origines a Græcis repeterent. Itaque Tiburis originem e Græcia media nonnulli petierunt. Locus classicus post Plinium XVI, 44 s. 87 apud Solinum, ubi c. 2. plures hujusmodi urbium per Italiam origines exponuntur, tum: *Tibur, sicut Cato facit testimonium, a Catillo Arcade, præfecto classis Evandri; sicut Sextius* (Sextius Niger esse videtur, Plinio memoratus, qui græce de medicina scripsit. Nisi Sextus Gellius est, cujus liber fuit, Origo gentis Romanæ.) *ab Argiva juventute* (et hoc plures alii secuti sunt, unde Horatio: *Argeo positum colono Tibur*). *Catillus enim Amphiarai filius post prodigialem patris* (sc. terra hausti) *apud Thebas interitum, Œclei avi jussu cum omni fœtu ver sacrum missus, tres liberos in Italia procreavit, Tiburtum, Coram, Catillum, qui depulsis ex oppido Siciliæ* (delenda hæc vox ab indocto homine inserta) *veteribus Sicanis* (*Siculos* debebat dicere. conf. Dionys. lib. I, c. 16) *a nomine Tiburti fratris natu maximi urbem vocaverunt.* Cum in condenda urbe consociasse operas suas ferantur fratres, hinc modo *Tiburti* modo *Catilli* solius nomen in urbis origine memorari solet, uti *mœnia Catili* ex Horatio nota sunt, et Silius VIII, 366 *Hinc Tibur, Catille, tuum:* conf. eund. IV, 225. *Tiburtus* heros etiam *Tiburs* et *Tiburnus* appellatus fuisse videtur. Variant fere libri in nomine, ut apud nostrum VII, 671. XI, 519. *Tiburni lucum* certe apud Horatium vindicarunt viri docti. Et *Tiburnum* agnovit haud dubie Statius I Silv. 3, 74, ubi scriptura tantum inter *Tiberinus* et *Tiburnus* variat; et idem *Tiburnam domum* dixit III Silv. I, 183. Virgilius, fratre Tiburto ad urbis novæ præsidium relicto, ceteros duo fratres ad belli societatem mittit. De Tiburte egerunt imprimis Cluver. in Ital. ant., Franc. Martius in Histor. Tiburtina, et Ant. del Rè in Antiqq. Tiburt. (Tom. VIII P. IV Thes. Antiqq. Ital.), et nuper Vulpius in Vet. Latio profano Tom. X.

De *Præneste* v. 678 sqq. fabulam poeta domesticam prætulit, de Cæculo, cum tamen de ejus urbis originibus non minus fabula Græcanica esset tradita, qua Prænestes, Ulyssis nepos, Latini filius, ejus urbis auctor ferebatur. A Telegono conditum Præneste nomenque ab ilice (πρῖνος) ductum, memoratur in personato Plutarcho Parall. extr. Ita enim ludebant hi homines in nominibus. Addit tamen Solin. c. 2 *ut Prænestini sonant libri, a Cæculo.* Plura de Præneste vid. apud Cluverium, Suaresium in Præneste ant. et Vulpium Tom. IX Latii prof. Hoc unum nescio an ab aliis observatum sit, quod Prænestinis h. l. Gabinos, Anienis accolas, Hernicos et Amaseni accolas, seu socios seu ditioni subjectos adjungit Maro.

De *Junone Gabina* v. 682 in notis ad e. l. dictum est. Quod *arva Junonis Gabinæ* memorat, etsi ea nota est poetarum in designandis urbibus ratio, tamen id provide fecisse videri potest, quoniam lib. VI, 773 (ubi vid. Not.) *Gabios* inter urbes, quæ illo tempore nondum erant, memoraverat. Ceterum etiam Gabiis origo Græca adscripta, narratumque est, eam adeo Græcis literis floruisse, ut etiam Romulus et Remus liberali disciplina imbuendi eo mitterentur. vid. Plutarch. in Romulo p. 20 D. Tom. I. ed. Frf. et Par. Dionys. lib. I, c. 84 et Festum in *Roma*, ex Diocle Peparethio. Quod etsi fabulose traditum videtur, *Junonis* tamen *Argivæ* in eam urbem recepta sacra Pelasgos aliquando cum Aboriginibus, hoc est, cum Ausonum stirpe, eam inhabitasse arguere possunt; nisi alterum sequi malis, serius numen aliquod patrium in Junonis nomen fuisse translatum.

Prænestinis, ut jam monuimus, Virgilius adjungit præter Gabinos et Anienis accolas, *Hernicos*, et addit: *quos, dives Anagnia, pascis, Quosque, Amasene pater,* pascis. Anagnia caput Hernicorum adhuc notum oppidum est. Enimvero in Amaseno fluvio, qui paullo ultra Setiam exortus Privernum prætergressus, per Volscorum fines apud Circæum in mare exit, hæret Cluverius Ital. ant. p. 981, dum ad Hernicos designandos eum a poeta memorari arbitratur: inter Anagniam enim, Hernicorum urbem, et Amasenum interjectos esse Signinos et Setinos. Sed sumit vir doctus, quod poeta non dat; non enim ille Amaseni accolas Hernicis annumerat, sed una cum Hernicis eos Prænestinis tanquam belli socios sub iisdem signis incedentes adjungit.

Alii annotationi locum facit Macrobius Sat. V, 18, qui in verss. 689. 690, ubi Hernici cum sociis *vestigia nuda sinistri Instituere pedis; crudus tegit altera pero,* Euripidem in Meleagro, unde versus quoque adscripsit,—Τὸ λαιὸν ἴχνος ἀνάρβυλοι ποδός, | Τὸν δ' ἐν πεδίλοις, ὡς ἐλα-

φρίζον γόνυ | Ἔχοιεν — Virgilio ante oculos fuisse contendit, et poetæ hujus *occultissimam diligentiam* inde arguit, quod ab Ætolis hoc ad Hernicos transtulit, qui Pelasgica stirpe orti ab Hygino tradantur, a qua etiam Ætoli originem habebant. Locus est satis copiosus; sed totum Macrobii acumen, ut ex animo dicam, idoneo fundo caret. Virgilium cum Julio Hygino Hernicos ab Hernico, duce Pelasgo, ducere, nusquam apparet. Si tamen duxisset, nimis longe petita res erat, propterea quod ab Pelasgis Ætoli quoque oriundi erant, transferre ad Hernicos, qui nihil cum Ætolis commune habent, ea, quæ de Ætolis narrata sunt. Sed nec Virgilius Hernicis id præcipue tribuit, ut uno pede calceato, altero nudo, incedant, verum omnino Prænestinorum et sociorum agmini: neque ille habitus adeo insolens et ad excogitandum difficilis erat, ut poetæ in animum venire non posset; tandem et in eo fallitur Macrobius, quod *hunc morem in Italia fuisse, ut uno pede calceato, altero nudo, iretur ad bellum, nusquam repererat.* Nam occurrit ille passim, ut in Græcis sic in Etruscis monumentis, imprimis in vasis, ut apud Dempsterum in Etruria regali t. 90 in f. Porro, ut Silii imitationem omittam, qui dat lib. VIII, 421 Sabinis *lævo tegmina crure* (nam gentem Libycam nil moramur lib. III, 279 cui sunt *lævo tegmina crure*), apud Livium quoque IX, 40 Samnitium armatura ejusmodi narratur, ut *sinistrum crus ocrea tectum haberent.* Qui locus Aristotelis censuræ robur addere videtur, qui Euripidem reprehenderat, quod lævum pedem nudum, dextrum ocreatum, tribuerat Thestii liberis Ætolorum more; nam apud hos contrarium morem obtinuisse (ita enim Aristotelis verba ab Euripideis sejungo), et id quidem merito; non enim lævum, sed dextrum pedem, tanquam anteriorem et prægredientem, nudum et expeditum esse debere. Contrarium tamen secutus est Virgilius, nec minus recte. Nam Euripidis reprehensio proprie ad rationem adjectam *ὡς ἐλαφρίζον γόνυ ἔχοιεν* spectat; et sinistrum crus recte nudari potuit, quandoquidem scuto tegebatur. Ita de prisca Romanorum militia Vegetius lib. I, c. 20 *Pedites scutati, præter cataphractas et galeas, etiam ferreas ocreas* in dextris cruribus *cogerentur accipere.* cf. Lips. de Militia Romanor. III, 7. Utraque adeo ratio usu et consilio defenditur. Nam nec minus *lævus pes,* qui in *gradu militari jaculantis vel sagittam emittentis anterior* est, (ut inf. X, 587 *projecto dum pede lævo aptat se pugnæ*) cum scuto tegi non posset, ocrea muniri potuit ac debuit. Verum etiam si scuto tegeretur, vel sic tamen ille ocrea muniri potuit, dexter nudari, quando in gradu militari hic retro ferebatur, lævus anterior erat; ut v. c. in gladiatore in opere figlino (*terra

cotta) expresso ap. Eminent. Card. Steph. Borgia in Museo Veliterno, (Guattani *Monum. ant. ined.* a. 1787. M. Maio tab. III et p. 43. 45. An anaglyphum No. 132 apud Winckelman. Mon. ant. huc vocari possit, dubito: Achilli armis sumtis alteram ocream cruri circumdat nescio quis.) Alio sensu, (contra quam statuebat Toup. Emendat. in Suidam Tom. I, p. 310. 311 in Καρδοῦχοι) τῷ ἀριστερῷ ποδὶ προβαίνειν accipiendum erat apud Xenoph. in Cyri exped. IV, 2 extr., ubi de barbaris grandiore arcus genere utentibus: εἷλκον δὲ τὰς νευρὰς, ὁπότε τοξεύοιεν adeoque dum arcum intentum volebant), πρὸς τὸ κάτω τοῦ τόξου τῷ ἀριστερῷ ποδὶ προβαίνοντες, *sinistro pede in imum arcum* (sc. humi impositum) *immisso*, virium colligendarum caussa. Illustrat rem Arrian. Indic. 16 ἀλλ' οἱ μὲν πεζοὶ αὐτοῖσι τόξον τε ἔχουσιν ἰσόμηκες τῷ φορέοντι τὸ τόξον, καὶ τοῦτο κάτω ἐπὶ τὴν γῆν θέντες, καὶ τῷ ποδὶ τῷ ἀριστερῷ ἀντιβάντες, οὕτως ἐκτοξεύουσι, τὴν νευρὴν ἐπὶ μέγα ὀπίσω ἀπαγαγόντες. Convenit, nec tamen prorsus idem est, quod in tactica Græcorum erat: ἐν προβολῇ ἱστάναι, scuto projecto: de quo v. Böttiger *Vasengemälde* 1 B. 3. St. p. 81. Ceterum Euripideum fragmentum ex Meleagro post Schraderum illustravit Valkenar. ad Phœniss. pag. 623 et in Diatribe de fragm. Eurip. pag. 145. conf. Toup. Tom. 1. pag. 301. Laudat Ætolorum morem etiam Schol. Pindari Pyth. IV, 133, sed nihil inde novæ lucis expectandum. In carmine Anthol. Steph. pag. 315. Analect. Tom. III, pag. 213, 297 Lycurgi Thracis est signum, quod μονοκρήπιδα eum exhibebat: h. e. uno tantum crure ocreato: ut adeo falcem alteri facile infligere posset.

Copiæ, quas *Messapus* adducit, v. 691 sqq., ex *Etruriæ* veniunt *urbibus* iis, quæ *Græcam originem* habere credebantur; eaque de caussa ipsæ diversas a ceteris partes sequi existimandæ sunt. De Faleriis, Fescennia, Soracte et Capena ex Dionysio, qui adeundus est lib. I, 21, tum ex Plinio et aliis, nolo enim nota repetere, pro certo id constat. Sed Messapum, cum in his commune aliquod aut fictum inventumque nomen ponere non liceret, unde poeta arcessiverit aut in Etruriam transtulerit, non video. Sane in extrema Italia *Messapia* est, Græco nomine, ut Strabo ait lib. VI, p. 425 B, eadem *Iapygia* dicta. Eam oram variis temporibus varios accepisse cum ex Illyrico tum e Græcia colonos mirum non est. Ex Illyriis utique fuere Apuli. Antiquis jam temporibus Pelasgi circa ea loca consederant, *Peucetii* dicti a Peucetio, quem Œnotri fratrem ediderunt. *Peucetium*, *Iapygem*, et *Daunum* fratres memoraverat Nicander apud Anton. Lib. 31. Sane Daunii non nisi pars Peucetiorum fuerunt, ut ex Strab. VI, p. 437 B., et Anton. Lib.

31 colligo. *Sallentinos* ab Idomeneo deductos, lib. III, 400 vidimus. cf. Strabo VI, p. 430 A. Herodotus lib. VII, c. 170 *Cretenses*, qui cum Minoe in Siciliam venerant, postquam inde discesserant, ad Iapygiam appulisse, Hyriamque condidisse narrat: *καὶ μεταβαλόντας, ἀντὶ μὲν Κρητῶν Ἰήπυγας Μεσσαπίους γενέσθαι.* Scilicet consederant inter barbaros, Messapygas vel Messapios dictos, quorum nomine ipsi deinde censi sunt. Illyricos hos barbaros fuisse credere licet, et hoc inter cetera fabulose narrata recte tradit Nicander apud Antonin. Liber. c. 31. Pars ex iis in Thraciam trajecit, ubi Bottiæi sunt appellati, v. Conon. c. 25, Strab. l. c. VI, p. 427 B, et ibi Not., et mansit adeo nominis memoria in monte Messapio Macedoniæ apud Aristotelem Hist. Anim. IX, 45. Supra memoratam ex Herodoto famam respicit Strabo lib. VI, pag. 427 B. et pag. 431. 432. At ubi ille de Messapio monte agit, lib. IX, p. 621 A. B., cui Anthedon urbs subjecta est, *montem hunc Bœotiæ* ait *nomen a Messapo habuisse, qui ad Iapygiam accesserit eamque Messapiam appellaverit.* vid. ibid. Casaub. Conf. Serv. ad Æn. VIII, 9. Fallitur vero Stephanus Byz., qui Messapum Eubœæ montem edidit. Num vero Messapus e Bœotia homines deduxerat, et quo tempore hi Bœoti ad Italiam appulerint, et an nominis Bottiæorum similitudo narrationi effingendæ licentiam fecerit, equidem non dicam. Saltem Messapus aliquis conditor et rex Messapiorum inter veteres celebratus fuit: Plinius III, 11 s. 16 *Calabria—Græci* Messapiam a duce *appellavere.* conf. Solin. c. 2, p. 10 B. Apud Silium lib. XII, 393 *Ennius antiqua Messapi ab origine regum* editur; et Servius ad nostrum locum v. 691 *Ab hoc Ennius dicit se originem ducere.* Rudiæ enim in Iapygia seu Messapia sitæ erant.

Quæ cum ita se habeant, ad assequendum difficile est, quomodo hoc uno in loco Virgilius veterem famam deserere et Messapum, cui in extrema Italia sedem constanter assignavit vetustas, Fescenninis, Faliscis, ceterisque enarratis Etruriæ populis ducem dare maluerit. Videtur certe poeta secutus esse aliquid, quod nunc ignoratur; nam exornat hunc Messapum ejusque copias et singulari ritu illustrat, quod cum rhythmo et cantu incesserint. An Servio aliquid tribuendum sit dubito, dum ait: *Ab hoc* (Messapo) *Ennius dicit se originem ducere: unde nunc et cantantes inducit ejus socios et eos comparat cycnis.* Incessum quidem talem cum cantu, et saltationi numerosæ similem, multis barbaris usitatum fuisse satis constat. cf. Cerda ad h. l. Ad Fescenninorum carminum licentiam et jocos vero respicere poetam non credo. Quod Neptuni filium facit Messapum Virgilius, recte ex vetere more lo-

quendi explicat Servius: *Hic Messapus per mare ad Italiam venit: unde Neptuni dictus est filius.* Ita enim multi passim Neptuni aut filii aut amasii appellati fuere, quoniam mari advenerant: v. c. Pelops apud Pindarum Ol. I. Unde autem in mentem venerit poetæ, ut hunc Messapum indomitum igni et ferro faceret, ita fere assequi mihi videor, quod inter eos, quos ducit, Soractis montis accolæ sunt, Hirpi illi suo nomine dicti, qui sacrificio annuo, quod ad eum montem fiebat Apollini, *super ambustam ligni struem ambulantes non adurebantur.* Plin. VII, 2. conf. Æn. XI, 587 sqq.

v. 706—717. *Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Clausus—Una ingens Amiterna cohors* etc. Fines agri Sabini poeta paullo latius constituit quam ad sequentium ætatum rationes, quas Strabo et Plinius ante oculos habuerunt. Saltem latus septentrionale usque ad montem Fiscellum extendit, sub quem Nursia posita erat, et ab occidente Hortam, ultra Narem Tiberi immissum, memorat. *Amiternum,* quinque circiter millia ab *Aquila* versus Alterni fontem in loco situm, qui *S. Vittorino* vulgo appellatur, non infrequens prisca ætate oppidum esse debuit, si quidem poeta *ingens Amiterna cohors* dicere potuit. *prisci Quirites* respectu Romanorum, qui et ipsi Quirites dicti, ex quo Sabini *Curibus* oriundi cum T. Tatio Romam venerant. *Cures* autem, antiquissimum Aboriginum oppidum, pronuntiari debuit *Quires* vel *Quiris,* Κύρις, unde *Quirites* dicti, pro *Curensibus.* Situs Curium fuit in Sabina regione, non, quod Cluverius p. 675 putavit, in loco *Vescovio* nunc dicto, sed paullo inferius ad sinistram ripam amnis *Corese,* in agri *Farensis* loco *Monte maggiore* dicto, id quod docte declaravit *Capmartin de Chaupy* (*Decouverte de la Maison de Campagne d'Horace,* Tom. III, pag. 75 sqq.), qui in hoc eodem loco villam sibi redemit et instruxit. Idem pag. 67 sqq. totum poetæ locum egregie illustrat; unde transferemus nonnulla in h. l., quandoquidem nusquam alibi tam accurate hæc tractata vidimus. *Eretum* vulgo in colle haud procul Tiberis ripa, *Monte Ritondo,* quæsiverunt: idem vir doctus situm aliquanto propius ad Tiberim in colliculo exploravit; appellatur locus *Rimane;* v. p. 85. 91. *Mutusca* est *Trebula Mutusca,* situ ex marmoribus et ruinis deprehenso, circa templum S. Victoriæ fuit, mille passibus a vico *Monte Leone,* XIV millibus supra Reate, nunc *Rieti* ibid. p. 93. Nec longe abest vicus *Oliveto* dictus, quod ipsum nomen epitheton *oliviferæ Mutuscæ* declarat. 712. *Nomentum,* quod inter colonias Latinas sup. VI, 773 commemoratum vidimus, sed in agro Sabino situm oppidum, vestigia habet satis certa viæ Nomentanæ et nominis in

vico *Mentana*. *Rosea rura Velini*. Rosea, seu campi Roseæ, in agro Reatino ad lacum Velinum, summæ olim fertilitatis, ex Plinio, Varrone aliisque satis noti sunt. vid. Cluver. p. 679 et Capmartinus l. l. 99 sqq. Magna pars horum camporum lacu demum Velino emisso emersisse videtur: aquarum autem sulphurearum limus ad fertilitatem soli haud dubie profuit. 713. *Tetricæ horrentis rupes montemque Severum* in montium jugis fuisse, qui ad orientem Nursiæ in Piceno erant, dubitari nequit. cf. Cluver. p. 692. 693. Ultra oppidum *Leonessa* in *Abruzzo ultra* eos constituit Capmartinus p. 120. 714. *Casperiam* versus Himellæ fluvii, qui nunc *Aia* est, fontem sitam, eam esse, quæ nunc *Aspra*, satis constat: abfuisse tamen aliquantum ab hac urbe, et in valle *Presenzano* ruinas conspici tradit Capmartinus pag. 122 sq. *Forulos* in loco inter vetus Amiternum et recentiorem civitatem *Aquila* sitos, nunc *Civita Tomassa* dictos, satis exploratum est. Quod tamen poeta Forulos inter *Casperiam* et *flumen Himellæ* memoravit, transversum egit virum doctissimum modo laudatum, ut *Forum novum*, quod circa Himellam situm fuit, et *Forum Decii* poetam respexisse putaret. Sed poetæ hoc condonandum est, ut in regionum situ geographicam subtilitatem deserat. 715. *Tiberim* sc. qua patet inter Narem et Anienem. *Fabaris*, aliis *Farfarus*, nunc *Farsa*, ad Tiberim descendit. 716. *Nursia*, nunc *Norcia*, versus fontes Naris inter montium frigora, et *Horta*, ad ostia Naris, qua Tiberi immittitur, a Plinio oppidis Etruriæ annumerata, nihil difficultatis habent. *populi Latini* intelligendi sive de coloniis Latinis in agrum Sabinum deductis, sive de oppidis a Latinis conditis et habitatis, quæ temporum successu in Sabinorum ditionem cesserunt. Hoc Cluver. pag. 651 statuit. conf. Capmartin. pag. 136 sqq. 717. *Allia*, exiguum flumen, Romanorum clade a Gallis accepta satis notum, dubitatur, quo loco defluxerit. Cluverius esse credidit amnem *Rio di mosso*, Capmartinus amnem *S. Giovanni della Torre*, qui infra *Castel Giubileo* Tiberi jungitur. vid. ibid. pag. 148 sq. Ceterum in *Sabinis* abstinuit poeta ab *origine Spartana* commemoranda, cui comminiscendæ morum severitas opportunitatem fecerat. Vide vel Serv. ad VIII, 638.

722 seqq. *Halesus*, vel *Alesus*, verius *Halæsus* vel *Alæsus*, v. V. L. ad VII, 724. adducit populos e priscis *Auruncorum* et *Oscorum* sedibus. Fuerunt isti veterum Ausonum reliquiæ, tandemque a Romanis deleti sunt. Halesus, *Agamemnonius* dictus v. 723, quod accipiunt ut sit Agamemnonis filius. Id vero alienum a poeta. Nam inf. lib. X, 417 pater ipsi fuisse traditur *vates*, qui senex obiit et filium, cujus fata præviderat,

in silva educavit. *Agamemnonius* igitur ad originem generis referri necesse est: id quod commentis, super Græca Italicarum urbium origine, quæ sæpe commemoravimus, debetur. Plinius III, 8 *Falisca, Argis orta, ut auctor est Cato, quæ cognominatur Etruscorum.* Ab Argivis igitur repetitum est genus: *Agamemnone cæso, Et scelus et patrias fugit Halesus opes:* Ovidius Amor. III, 13, 31. 32, ut adeo inter Agamemnonis copias et comites Mycenas reduces Halesus fuisse credendus sit. Sed discedit ab aliis Maro in hoc, quod Campanorum ducem facit Halesum. Nam alii Faliscorum originem et nomen ab eo repetunt: Ovidius Fast. IV, 73. 74, et Amor. III, 13, 31 seq., in qua elegia Junonis Faliscæ sacrum et pompam narrat. Solin. c. 8, Servius ad VII, 695, Alsium autem Etruriæ ei tribuit tanquam conditori Silius VIII, 476. Facilius tamen ad assequendum est, quomodo ad Halesum Falisci revocari potuerint; fuere enim Faliscorum Falerii, oppidum; *F*, Æolicum digamma, adspirationis vicem subire, tot exemplis constat; itaque ex *Halesus, Halesii, Falesii, Falerii, Falisci* facti. (Nunc video eadem sequi Eckhel. Doctr. num. T. I p. 91.) Mox *Aurunci* v. 726 intelligendi, qui ultra Lirim habitarunt, quorum Suessa Aurunca fuit. Nam alia Auruncorum pars cis Lirim Latii partem coluit. Ex his sunt *Auruncæ manus*, quæ Turnum sequuntur inf. VII, 795. Potest Auruncorum pars ab eo perdomita fuisse videri; sic enim lib. XII, 93. 94. Turnus hastam gestabat *Actoris Aurunci spolium:* et *oppida multa capta manu* jam ante v. 22 commemoraverat. Quid? quod etiam Auruncos Rutulosque versus Sicanorum fines non longe a Tiberi collocat poeta lib. XI, 316. 318; quo factum, ut inter eos adeo, qui Turnum sequuntur, lib. VII, 795 *Sicani* ponantur: *Auruncæque manus, Rutuli veteresque Sicani.* Inter Oscorum populos etiam *Sidicini* fuerunt. vid. Strabo lib. V, pag. 237 C., a quibus Teanum Sidicinum nomen retinuit. At *Cales* vetus Ausonum, tum Campaniæ urbs Liv. VIII, 16. Etiam hujus urbis originem Græcam effinxit Silius VIII, 514 sqq. v. 729 *vadosi Vulturni*, qui aliis poetis *rapax, celer, sonorus*, quam fluvii naturam ipsum nomen, a vulture ductum, respicere videtur. Sed idem fluvius pro diversis locis, per quæ cursum facit, diversam alvei et cursus naturam habere potest. conf. Burmannus ad h. l. *vadosus est prope mare*, ait etiam Pomponius: sed falso adjicitur: *ubi est Linternum. Saticula;* Campaniæ urbs, unde Saticulani; priscis temporibus Saticulos, ab Ausonum stirpe, colonos habuisse videtur. Epitheton, *asper*, ad locorum situm Tifatis subjectum spectare arbitror. Iidem colles, Tifata, Capuæ imminebant Liv. VII, 29, Silius XII, 487.

Oscorum manus. Opici, Opsci, et Osci, vetus Ausonum gens, quæ tamen temporis successu, ut fit, a communi stirpe ita abalienata fuit, ut pro diversis populis haberi possent Ausones et Osci, conf. Strabo V, pag. 242 C, antiquitus cis et ultra Lirim habitarunt. Sed in Latio mature nomen defecit, serius permansit in Campania. Primi in eorum terris advenæ Cumas condidere Chalcidenses ex Eubœa, mox Etruscorum vires in iis locis increbuere, tandem a Samnitibus et Romanis vestigia quoque gentis excisa sunt, quæ supererant maxime circa Atellas.

733—743. Iterum aliæ de Græca Italicarum urbium origine fabulæ. *Teleboæ* Taphum, unam ex Echinadibus, incoluerunt, in quam ex opposita Acarnania transierant. Relicta Tapho, Capreas insulam, Surrentino promontorio Campaniæ objectam, eos adiisse, hoc ex loco constat. Rex eorum Telon ex Sebethide nympha, Sebethi fluvii ad Neapolim filia, suscepit Œbalum, qui in continente Italiæ, ex adverso opposito, occupasse narratur loca circa Sarnum, in Hirpinis et in extrema Campania. Fabulam ex nostris petierunt Silius et Statius; quis Virgilio præiverit, non constat. *Sarrastibus,* Sarni fl. accolis, Græcam olim originem tributam a nonnullis fuisse, ex Servio constat: *Conon* (videtur fabulosarum narrationum auctor fuisse) *in eo libro, quem* de Italia *scripsit, quosdam Pelasgos aliosque ex Peloponneso convenas, ad eum locum Italiæ venisse dicit, cui nullum antea nomen fuerit; et flumini, quem incolerent* (l. quod accolerent), *Sarno nomen imposuisse ex appellatione patrii fluminis* (de quo nescio an aliunde constet) *et se Sarrhastes appellasse. Hi inter multa oppida Nuceriam condiderunt.* Scilicet *Sarnum* olim *Sarrum* pronuntiatum esse necesse est. Neque aliud quicquam super Sarrastibus et eorum origine affert Camillus Peregrinius de Campan. felice Diss. II, n. 24. Qui somnia requirit, adeat *Euboici abitatori di Napoli* p. 263 sqq., qui liber Neapoli sub Ducis *Michele Vargas Macciucca* nomine vulgatus est. *Rufræ* vel *Rufrium* in Hirpinorum finibus, in Samnitium potestate habitum, nunc *Ruvo* in *Terra di Bari;* circa eadem loca *Batulum* et *Celenna* sita fuisse videntur. At *Abella* notum Campaniæ oppidum, inter Chalcidensium colonias numeratum a Justino XX, 1, 13. Quod *malifera* appellatur, etiam *nucis Avellanæ* nomine firmatur.

744 sqq. *Æqui, Æquani* vel *Æquiculi,* vel *Æquiculani* exiguum ad utramque Anienis ripam tractum inter Marsos, Pelignos, et Sabellos montes inhabitarunt, agrestis et fera gens, a Romanis victa et extincta; unde poeta: *Horrida gens assuetaque multo Venatu nemorum duris Æquicula*

glebis. *Nersas* a nemine alio memoratas vidi. *Ufentis* nomen ab amne, qui per Volscorum fines juxta Tarracinam mare inferum intrat, ductum videtur. Fluvium eodem nomine in Æquiculis fuisse, tradit Pompon.

750. *Marruvia de gente.* Varia sunt veterum et recentiorum commenta. Res ita in ordinem redigenda. Videntur *Marsi* ab initio fuisse *Marri*, unde urbs eorum *Marrubium.* Tradit quoque gentis et nominis auctorem Marrum Silius VIII, 507 sq. Sed pro more, quem toties attigimus, etiam Marsis e Græca fabula originem circumspexerunt Romani scriptores, partim a Marsya, Phryge, partim a Marso, Circes et Ulyssis filio : in quod commentum ut inciderent, locum fecit partim fama vetus de Marsorum veneficiis, partim promontorium Circæum, quod Circe insedisse narrata fuit. Ejus soror *Anguitia,* cujus nemus paullo post v. 759 occurrit. Uti autem Circe veneficiis celebrata fuit, ita Marsi nobiles serpentum incantationibus. vid. Plin. VII, 2. XXV, 1 s. 5. Silius VIII, 497 seqq. conf. Cluver., ubi de Marsis pag. 759. Incredibilis est superstitiosæ credulitatis veterum circa venena eorumque medicamina varietas. Videat aliquis vel Indicem Plinii in *Venenorum Medelis.* *Archippi* regis nomen poeta ex historiis accepit. Plin. III, 12 *Gellianus auctor est, lacu Fucino haustum Marsorum oppidum Archippe, conditum a Marsya, duce Lydorum.* Similia Solin. c. 2 pr.

761. Inter urbes Italiæ, quibus Græca origo tributa fuit, *Aricia* quoque est, Latii haud ignobile oppidum. In proximo nemore Diana peregrino more fuit culta : cum sacris præesset fugitivus servus, cui gladio depugnandum erat adversus quemcumque alium servum, qui ei victo in sacerdotium succedere poterat ; ἀγῶνα μονομαχίας appellat Paus. II, 27, p. 173. Videtur religio ludos gladiatorios constituisse, sed inter fugitivos, ut victor pro rege Nemorali esset. Quæ religio cum Scythicum ritum referre videretur, narrari vulgo cœptum, Scythicæ Dianæ simulacrum ab Oreste de Taurica deportatum in eo loco esse consecratum. vid. Solin. 2 pag. 13 C, et alios apud Cluverium pag. 921 seqq. conf. sup. Tom. I Vit. Virgil. §. 85. Egit de Aricia diligenter post Cluverium Vulpius Vet. Latii lib. XIII, Tom. VII, pag. 179 seqq. et nuper *Emanuel Lucidus Memorie Storiche—dell' Ariccia* Romæ 1796. In eodem Dianæ templo heros indigena Virbius (a quo et collis Virbius nomen duxit, de quo v. *Capmartin de Chaupy Maison de Campagne d' Horace,* Tom. II, pag. 117 seqq.) domestica religione cultus fuisse videtur, quem ex aliqua seu formæ et attributorum seu forte fabularum similitudine Hippolytum seriores interpretati sunt :

nisi ad commentum illud nomen Virbii, *bis viri*, παλιμβίον, ritusque religiosus arcendi equos a luco (v. inf. 778) duxit: ut veteris cladis memoriam renovari heroi nollent. Addita hinc narratio de Hippolyto e mortuis reducto et in nemus Aricinum a Diana abducto. v. Ovid. Met. XV, 532 seqq. Eam fabulam Aricinorum domesticam fuisse, ex Pausania intelligitur lib. II, c. 27. Nunc poeta Ariciam nympham facit (quod magis placet, quam ut Aricia urbs sit, etsi sic lib. X, 172 *Populonia mater*), quæ ex Hippolyto peperit Virbium. Multis modis tractata est fabula ab aliis: unde diversæ illæ Grammaticorum rationes.

783 seqq. De *Turno* ejusque origine dictum est Excursu VII. Tribuit ei poeta v. 793 seqq. regnum in *Rutulos*, quorum caput Ardea. Accensi hi Latinis; etsi interdum de iis ita traditur, ut eos aliunde immigrasse putes: nisi hoc ad Daunum tantum spectat, Turni patrem, qui cum Dauniis terram insedisse videtur. Saltem XII, 22 *Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta Multa manu.* In Excerptis Appiani lib. I *Rutuli Tyrrheni* memorantur; sed vitiose; quod etiam monuit nuper cl. Editor. Copiis a Turno adductis accenset poeta etiam *Auruncos*, cis Lirim scilicet habitantes, aliosque a Tiberi inde ad Ufentem usque incolentes populos: quos tamen nunc sub imperio habere videri debet, quoniam Latini, bellum recusantis, partes et munia ipse susceperat. conf. inf. not. ad XI, 317. Et inter hos quidem *Sicani* ad Tiberim videntur a poeta collocari lib. XI, 317 in finibus Rutulorum: seu quod poeta Sicanos pro Siculis posuit. conf. Excurs. II ad VIII, 314. 328; seu quod alios auctores, qui nunc interiere, secutus est. Inter populos quoque Latinos memorat *Sicanos* Plinius III, 9. Forte fuere ex priscorum Sicanorum reliquiis, qui hic priscas sedes retinuerant. *Sacranæ acies* pro Ardeatibus dictæ videntur, quoniam sacra magnæ Deum Matris a Sacranis suscepta habebant. Certe hoc *Sacranorum* nomine Sacerdotum fuit collegium in ea urbe, qui Matris magnæ Deum sacra curarent. Marmora bina in eam rem jam laudavit Burmannus e Gudio pag. XX, 8. 9. Vide eadem illustrata a Vulpio Tom. V vet. Latii pag. 209 sqq. Festi locum jam laudarunt intpp. *Sacrani appellati sunt Reate orti, qui ex septimontio Ligures Siculosque exegerunt: nam vere sacro orti erant;* ex quo loco Serviana lacinia petita ad Æn. XI, 317 f. *Illi* (Siculi) *a Liguribus pulsi sunt, Ligures a Sacranis; Sacrani ab Aboriginibus.* Si tamen Silii versum recordamur VIII, 417 *magnæque Reate dicatum Cœlicolum Matri,* ad ver sacrum ne recurrendum quidem esse videtur. Servius: *Dicunt quendam Corybantem*

venisse ad Italiam et tenuisse loca, quæ nunc urbi vicina sunt: et ex eo populos ducentes originem Sacranos *esse appellatos; nam sacrati sunt matri Deum Corybantes.* Sunt hæc commentis similiora: ad sacra tamen Cybeles nomen *Sacranorum* ea ipsa referunt. Propius ad Festum spectant ea, quæ sequuntur in Servio: *Alii* Sacranas acies *Ardeatium volunt; qui aliquando, cum pestilentia laborarent, ver sacrum voverunt* (immo: quos parentes—voverunt), *unde* Sacrani *dicti sunt.* Julius Sabinus Silii verba eo trahit (lib. VIII, 359) *Sacra manus Rutuli. Labici,* pro oppido Labico, seu pro oppidanis Labicanis, quod *picta scuta* habent, non apparet, poetæne ingenio an veteri famæ debeatur. Ager Labicanus contiguus fuit Algidensi, Gabino, Tusculano ac Prænestino. Labici situm non longe ab oppidulo *la Colonna* Holstenius constituit, melius quam Cluverius in agro oppidi *Zagarolo:* ut docet Vulpius in Vet. Latio Tom. VIII, p. 286 sqq. (lib. XV, cap. 5). Erat autem inter Latii oppida antiquissima, Albanorum colonia eo deducta. Quæ Servius ad h. l. habet, inepti Grammatici commenta sunt. *Numici sacrum Litus:* De hoc vid. sup. Excurs. III ad h. lib. Reliqua in Notis ad e. l. persecuti sumus.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER OCTAVUS

ARGUMENTUM

Belli signum Turnus ex Laurenti arce proponit, Latiique totius finitimarumque urbium sibi auxilia adjungit. Venulus quoque Argos ad Diomedem mittitur, ut eum periculi similitudine ad belli societatem impellat—17. Quibus rebus permotus Æneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu, adverso flumine in ea loca subvehitur, in quibus postea Roma condita fuit; Evandrique regis, qui, ex Arcadia profugus, in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat—100. Evander Æneam, adventus ejus caussa cognita, benigne hospitio excipit; sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum, caussam a Caci nece repetitam 185—267 ritusque sacrificii edocet, locaque ejus tractus nobiliora obiter hospiti recenset 310—369. Postridie Æneas, equitum quadringentorum subsidio adjutus, quibus præerat Pallas, unicus Evandri filius, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit: ipse cum reliquis Agyllam, florentissimam Tyrrhenorum civitatem, petit; cui cum Mezentio, quem ob intolerandam crudelitatem regno expulerat, internecina odia intercedebant 454—519. Interim Vulcanus, uxoris blanditiis adductus, privigno suo arma fabricatur 370—453, eademque a Venere ad Æneam deferuntur; qui armorum pulcritudine delectatus, cum cetera omnia tum clipeum imprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur 520 ad f.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;

1 *At* Zulich. et Erf. a pr. m. *signum belli* pr. Hamb. 2 *crepuerunt* Leid. *stupuerunt* Goth. sec.

Etiam hic liber bello parando consumitur, imprimisque auxiliis arcessendis, dum Turnus per legatos Diomedem, Æneas Evandrum adit. Quæ res episodio viam munit elaboratissimo de Evandro, quo fabulas veteres Italiæ et origines coloniæ Arcadicæ in Palatino monte exponit, Romanis cognitu jucundissimas. Qui autem de Æneidis præstantia recte judicare vult, non ex nostrorum ingeniorum et ætatis genio judicium facere debet; id quod importunum esset, etsi plerique ita faciunt; sed id respicere animoque assequi, quam delectationem poetæ carmina Romanis potissimum afferre poterant, quibus ille ea meditabatur. Jam origines Latii et Romæ, ad nostrum forte sensum, nisi peculiare studium his literis addixeris, parum jucundæ, Romanis haud dubie esse debuerunt cognitu gravissimæ: et qui delectationem, quæ inde capi potest, æstimare vult, ante omnia ipsis illis originibus accurate cognoscendis et enodandis operam impendat necesse est. Quod idem ut faciat tanto magis interpreti incumbere, recte judices. Succedit aliud episodium de armis et clipeo Æneæ, quod et ipsum ad Romanorum studia comparatum esse manifestum fit.

1. Mira res videri debet, potuisse Turnum in aliena regia bellum instruere et copias parare. Talia animadvertere et poetam reprehendere in promtu est. Sed poeta ad priscas ætates singula componere et adornare debuit, non ad sua nec ad nostra tempora. In regnis istis antiqui ævi summa rerum erat apud populum: ejusque voluntatem seu impetum exequebatur rex. Bellum adversus Trojanos plebis studiis susceptum erat, renitente frustra Latino; tandemque, quod senectutis infirmitas et solitudo suadere poterat, rerum summam prorsus derelinquit: *Nec plura locutus Sæpsit se tectis rerumque reliquit habenas* VII, 600, et, cum Janus esset reserandus, Latinus *fœda refugit ministeria et cæcis se condidit umbris.* Itaque Turnus succedere in partes Latini debuit: quo assumto in carminis argumentum nactus est heroem, quem ornaret poeta, et quem Æneæ opponeret. Principium libri parum splendere videtur; repetuntur ea, quæ jam satis ex libro superiore constabant: nexum tamen et progressum a superioribus ad alia poscebat oratio. Narratio poetæ procedit a v. 9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem.* In belli signo, vexillo, ex arce prodendo, Romanum morem adumbrasse videri potest, qui in comitiis superstes mansit, ut vexillum in arce tolleretur; sed puto argutius hoc quam vere dici. *signum* puto per ipsa illa *cornua* vs. alt. explicari. Sic sup.

Utque acres concussit equos, utque impulit arma:
Extemplo turbati animi; simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, sævitque juventus
Effera. Ductores primi Messapus et Ufens,
Contemtorque deûm Mezentius, undique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Advectum Ænean classi, victosque Penates
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adjungere gentes
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his cœptis, quem, si Fortuna sequatur,

3 *Atque a.* Goth. tert. *concessit* pr. 6 *Mesapus* et *Mesappus* in codd. 7 *Contemtor superum* Witt. *Mezzentius* Rom., ut al. 10 *considere* Gud., ut alibi. Illustrat Heins. 11 *Adventum* Zulich. Urat. Ed. Junt. cum Goth. tert. *Æneam* edd. plerique. *classe* ed. Ven. *vectosque* Leid. a m. sec. 12 *Auferre* Goth. tert. *se ducere* alter. Tum in tertio hemistichia v. 12 et 14 permutata: *et fati r. dicere posse*, et: *Dardanio et late L. i. n.* 13 *se jungere* pr. Hamb. 14 *Dardanium et—nomen* vir doctus in Misc. Obss. IV, Tom. II, p. 380, non prorsus male; etsi enim *vir Dardanius* et similia sæpe occurrunt, tamen *nomen* nude positum minus gratum videtur: *increbescere* vulgg. vid. I Georg. 359. Asperior sonus antiquioris usus esse et austeritatem gravitatemque epicam adjuvare videtur. 15 *Quid s. inceptis* Oudart. *Quid studeat cœpt.*

VII, 512 *Pastorale canit signum cornuque recurvo Tartaream intendit vocem.*

3. Simplicissimum est de apparatu bellico accipere: ubi Turnus equos et arma excitavit, protulit, in medium produxit: extemplo totum Latium ad bellum est inflammatum. Nam *simul* simpl. est copula. *concussit*, concitavit adhuc otiosos. (Aliud est concutere *habenas equorum.*) *impulit*, movit, adeoque manu tractavit et protulit. Nam *impellere arma* de percussione clipeorum accipere durum esse arbitror. Servius autem pro more suo argutatur, dum ad ancilia commoveri solita refert; nec *arma* pro peditibus, ὁπλίταις, h. l. dici posse videntur. De *Messapo* copias ex Etruriæ urbibus adducente lib. VII, 691, de *Ufente* 745 et de *Mezentio* 647 seqq. jam memoraverat poeta.

9 seqq. Ad Diomedem, qui auxilia petant, mittuntur, propter communem originem Græcam, quæ Turno tribuitur. vid. sup. Exc. VII sq. ad VII. Diomedis autem in Trojanos, qui Troja capta profugerant ejusque iræ se subduxerant, inflammatus esse debebat animus. Quæ hujus legationis fortuna fuerit, infra videbimus XI, 226 seqq. ibique Excurs. I. *Venulum* ex antiqua fama adscivit poeta, quantum ex Servio colligas. Hunc, inquit, fuisse constat Argivum; nam Tiburs est, ut indicat locus XI, 757. Hunc alii Lavini imperasse olim tradunt. *urbs Diomedis*

Eventum pugnæ cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.
Talia per Latium: quæ Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen aënis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunæ,
Omnia pervolitat late loca, jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.

Goth. sec. *quæ si* tert. Rottend. 16 *cupiet* aliquot Pier. et duo Burmann. *cupiant* Ed. Bas. *capiat* Ed. Ven. 19 Sup. IV, 532 *magnoque irarum fluctuat æstu.* 561 *varioque irarum fluctuat æstu.* XII, 486 *vario nequidquam fluctuat æstu.* 20. 21 Versus supra lecti IV, 285. 286. 20 *celerem nunc huc* duo Goth. 23 *radientis* Gud. et pr. Rottend. cf. inf. 616. 25 multos *lacunaria* legisse narrat Serv., satis indocte.

Argyripa est. v. inf. XI, 246 et ibi Excurs. I. cf. Serv. ad h. l. *et dicere, se posci regem fatis.* sup. VII, 272 *Hunc illum poscere fata Et reor* etc. vocabulo de fatis proprio lib. V, 707. VII, 584. 16. *ipsi*, qui jam antiquus ejus sit hostis—"Vult autem intelligi, ait Servius, Æneam etiam contra Diomedem bella gesturum, non tantum propter præsens imperium, sed et caussa hostilitatis antiquæ."

20. De verbis cf. sup. IV, 285. 286. At comparatio, ut omnes viderunt, sublecta est Apollonio Rhodio III, 754 seq. ornata a Marone; nisi quod motæ aquæ caussa ex infusione recens facta in Græco poeta non desideratur: ὕδατος—τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι Ἠέ που ἐν γαυλῷ κέχυται. Ante oculos quoque erat Lucret. IV, 212 *Quod, simul ac primum sub divo splendor aquai Ponitur, extemplo, cælo stellante, serena Sidera respondent in aqua radiantia mundi.* Aliorum imitationes nos pro consilii ratione non tenent. Ceterum laudata comparatio multis, etiam Lowthio *de sacra poesi Hebræor. Præl.* XII, p. 238, quippe in qua observata rerum dissimilium similitudo delectet. Nec tamen minus delectat ea propterea, quod animi status et affectio re sub oculorum intuitum cadente præclare expressa est: id quod genus comparandi suavissimum est. Aliam comparationem Homeri Iliad. Ξ, 16 seqq. cum fluctibus e diversorum ventorum afflatu suspensis conferant studiosi. In *imagine Lunæ* argutantur interpretes: est ea pro ipsa Luna, cujus sane imago in aquæ superficiem incidit ab eaque redditur. Alius, nec magis feliciter, possit verba *sub auras* calumniari, tanquam minus subtiliter dicta, cum sequantur *laquearia tecti:* verum poetica formula illam subtilitatem respuit. Silius VII, 142 sqq. fere verba ipsa retinuit: *Miscetque exacuens varia ad conamina mentem, Sicut aquæ splendor radiatus lampade Solis Dissultat per tecta, vaga sub imagine vibrans Lumi-*

Nox erat: et terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Quum pater in ripa gelidique sub ætheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amœno
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crines umbrosa tegebat arundo;
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
O sate gente deûm, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,

26 *a. versa* Goth. sec. vss. 26. 27. laudantur in Controvers. Senecæ lib. III. controv. 16. a Julio Montano, nobili poeta: *Virgilii imitationem bene cessisse* censente, *qui illos optimos versus Varronis expressisset in melius:* " Desierant latrare canes urbesque silebant; Omnia noctis erant placida composta quiete." *Solebat Ovidius de his versibus dicere, potuisse fieri longe meliores, si secundi versus ultima pars abscinderetur, et sic desineret:* " Omnia noctis erant." 28 *Tum* duo Burm. 33 *Cum* Junt. et Ald. pr., sicque Rom., emendate *eum* Ald. sec. 35 *Cum* Moret. sec. *adfatur* Dorvill.

nis et tremula laquearia verberat umbra.

26 sqq. Iterum per novum visum fatalis rerum ordo declaratur: vide Disquis. II T. II s. VI. Noctis declaratio magnam suavitatem habet; Copiosiorem ornatum supra IV, 522 seqq. attulerat: ubi Apollonii Rhodii vestigia animadvertebamus. Nuper in Lexico Homerico alterius Apollonii pag. 490 (pag. 408 Tom. II) etiam illi Alcmanem præivisse vidimus versibus forte sic constituendis:

Εὕδουσιν δ' ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες,
Πρώωνες ἠδὲ καὶ χαράδραι·
Φῦλα δὲ ϑ', ἑρπετά ϑ', ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα,
Θῆρες ὀρεσκῷοί τε καὶ γένος μελισσῶν·
Καὶ κνώδαλ' ἐν βένϑεσσι πορφυρᾶς ἀλὸς, εὕδουσιν δ' οἰωνῶν
Φῦλα τανυπτερύγων—,

Sub dio Æneas obdormiit, *seramque dedit per membra quietem:* ducta loquendi forma ex altera, qua *somnus didi per corpus, spargi per membra,* dicitur. Monemus hoc, quod plerique verba tenent, caussas sermonis ignorant.

31. *deus loci* ἐπιχώριος ϑεός. Ripa Tiberis populis esse debuit prætexta: quod nunc aliter se habere audio: sed conf. inf. 95. 96, et VII, 29 sqq., ibique Exc. III a pr. 33. *tenuis carbasus glauco amictu,* pro glauca palla carbasina humeris vel femori fluviorum injecta in signis veterum. Imitatorem verbosum Claudianum Cerda comparavit in Paneg. Olybr. (I, 214 sqq.). Adde de VI Cons. Honorii (XXVIII, 163 seqq. Servius ineptit ad h. l.). 36. 37. *Trojanam ex hostibus urbem Qui revehis nobis.* idem orationis color, qui in illis: *Ilium in Italiam portans;*

Expectate solo Laurenti arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates;
Neu belli terrere minis. Tumor omnis et iræ
Concessere deûm.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, jacebit;
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.

38 *loco* Medic., et in marg. *alibi solo. Laurentum* Serv. ad v. 12. 39 *certive abs.* Dorvill. *adsiste* al. ap. Pier. 40 *tumor* Heins. e libris secundum Pier., alii *timor.* 41 *profugis nova mœnia Teucris* suppletur versus in multis, quos Serv. Heins. et Burm. viderunt: perperam accepta voce *concessere*. Esse qui *consedere* legant, a Taubmanno notatum. 42 *nec vana putes* Rom. *ni vana putas* Gud. a m. pr., non male, inquit Heins., immo ad sensum pessime. *Jamque (tibi ne v. p. hunc f. s.) Lit.* Parrhas. 43 *sub ilice buxus* Rom. nec nisi recenter correctum. Vss. 43. 44. 45. 46 jam supra lecti III, 390. 391. 392. 393, nunc, puto, male repetiti. 45 *recubant a.—nati* Medic. 46 Abest versus a Medic. et a pr. m. a Gudiano. Sane ille cum trinis prioribus occurrebat sup. III, 393. Nunc eo vix careas propter seqq. Malim sublatos esse vs. 47. 48. *Ex quo—Ascanius* sunt enim molesti (v. Not.) et a Tiberini persona et consilio ac tempore alieni: translati huc ex altero loco. Quid? quod suspicari licet, totum locum, forte ex ipsis Maronis schedis, a Tucca insertum esse. Lege modo carmen sic continuatum et placebit illud: *Concessere deum; Nunc qua ratione, quod instat, Expedias victor, paucis, adverte, docebo.* *ex quo* est ἐξ οὗ sc. χρόνου pro ὅτι; nam ut sit *ex quo*, secundum quod portentum, durissimum est. 47 *tridenis* duo Burm. cum. pr. Goth. 48 *condens* alter Hamb. *c. c.*

tua stirpe et Penatibus sacrisque adductis cum reliquiis Trojanorum. *revehis* autem propter stirpem Dardani fabulosam ex Italia. v. sup. III, 167 sq., ubi cf. Excurs. VI. 38. *expectate* propter deorum vaticinia; cf. v. 12 sup. ad VI, 687; nempe *expectata* dicuntur esse ea, quæ prædicta sunt, ut in libris sacris passim; eadem dicuntur *debita*. 40. *Concessere* h. resederunt. Non audiendi Interpp. vett. et recent. Si dicas, necdum tamen Junonis iram in Trojanos cessisse seu placatam fuisse; si quidem compares IX pr. X, 62; vanam eam esse reputa.

42. De hoc ostento, quod jam Helenus vates prædixerat lib. III, 388 sqq., vide Excurs. II ad lib. VII, pag. 523.—47. *Ex quo:* ex quo tempore, quando; cum aliquando. Scilicet *hic* non est urguendum, in loco suis inventæ; sed, in his terris XXX annis elapsis Ascanius Albam Longam condet; nisi dixeris: ipsum poetam verba: *hic locus urbis erit:* de Lavinio accipi voluisse, et *ex quo* supplendum esse *loco;* ut sententia sit: hic, ubi suem inveneris, urbs Lavinium condetur; et ex hac urbe post XXX annos Ascanius progressus novam urbem condet Albam Longam. Abe-

Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, et posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum:
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et fœdera junge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate dea; primisque cadentibus astris

urbem Goth. tert., quod equidem malim a poeta profectum in vaticinio. 50 *Expediam* a m. pr. Medic. et Gud. *Expedies* Goth. sec. 51 *hic* Medic. *is* eraso *h*. Dorvill. Jungo autem: *Arcades his oris* sc. habitant:—*Hi bellum assidue* sq. Durius videtur parenthesin facere, et jungere *Arcades his oris—hi bellum assidue* sq. 55 *ducent* Hamb. sec. 56 *fædere* alii ap. Serv. et Gud. ac pr. Moret. cum al. ap. Burm., sed offensa aure. 57 *ripis* sane parum commodum, secundum, intra ripas, alveo. *tecto* Menag. pr. pro *recto*; et sic Cerda conj. ad v. 95. 96. Schraderus autem conj. *silvis et tecto fl.* eleganter sane. 58 *in amnem* Witt. *superes remis* aliquot Pier. 59 *age*

rat ea a Lavinio XII M. P. Versus omnino non satis expoliti sunt: *hic erit locus urbis—ex quo urbem condet Ascanius.* Sed v. de his disputata Exc. II ad lib. VII, p. 130 sq. *clari cognominis*, ab *alba* sue nominatam, et XXX inde anno conditam.

51 sqq. *Evander* cum matre Carmenta seu Nicostrata, vate, ex Arcadia profectus, Pelasgos suos in loca circa Tiberim adduxit, et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallanteum, mox Palantium et Palatium appellatum, condidit. Fuerat jam in Arcadia Pallantium pagus, et inter proavos Pallas, a quo hi Arcades orti dicuntur poetæ; *genus a Pallante*, h. e. Pallantis progenies. Idem nomen filio Evandri impertitum, v. Excurs. I ad h. lib. In Evandro potuisset poeta omnia ad majorem admirationem struere et parare. Evander gente Pelasgica oriundus vix videbatur bonæ spei ac fiduciæ locum relinquere Trojanis, si repente in eum incidissent. Sed poetæ placuit alia ratio, ut per somnum hæc denuntiaret, utque, propter Latinorum in advenas Arcadas odia, communi periculi metu Trojanos et Arcades, Pelasgicæ licet stirpis, in fœdus et societatem adduceret. cf. inf. 129 sq. Et vero Achæi, si propius inspexeris, qui Trojam expugnaverant, diversæ stirpis sunt. 53. *in montibus*, ne arguteris; est, *in monte* Palatino: et v. 57 *recto flumine* recto fluminis itinere; Nec audiendus Servius, qui in eo argutatur, quod flexuosam ripam alibi memoravit vs. 95. 59. *primisque cadentibus astris* sub primum diluculum; nam poetis sidera cursu noctis exacto occidere dicuntur. v. ad lib.

Junoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Cæruleus Thybris, cœlo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.
  Dixit, deinde lacu Fluvius se condidit alto,
Ima petens. Nox Ænean somnusque reliquit.
Surgit, et, ætherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac tales effundit ad æthera voces:
Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde est,
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,

excidit Rom. et aliis Pier., in aliis suppletum *o*. Mentel. pr. a m. pr. *ait*. 60 *irasque* complures ap. Heins. et Burm. 61 *donis* multi ap. Pier. et Heins., sed *votis* tuentur Rom. et Medic. cum al.; et venit forte *donis* ex sup. III, 440. 62 *Persolvis* Witt. *quem pleno gurgite c.* aliquot Pier. 63 *ruentem* Moret. sec., quod probat Heins. et illustrat, ut erat ille paullo proclivior ad captandas elegantias secretiores et exquisitiores, etiam ubi ab ingenio scriptoris et loci erant alienæ. Sed multo probabilius, librarium casu in hanc vocem incidisse, quam tot alios codices esse depravatos. Nec, quod Burm. bene monuit, placidum flumen bene dicitur *ruere*. Tum Auson. et ipse *secantem* legit Mosell. 460. Witt. a m. pr. *sequentem*. 65 *certa domus* Gud. *cæsis* Medic. a m. pr. *escit* antique pro *erit* emendat Faber: et Heins. *exit* transitive pro effert, exerit, accipit. Utrumque perperam. Vid. Not. 66 *fluvio* Gud. a m. pr. *lacu et fluvio* Heins. conj. *fluvii* conj. Heumann. Sed vid. Not. 67 *relinquit* aliquot Pier., inter quos Rom. 70 *Sustinet* Rom. aliquot Pier. cum Medic., Gud., aliisque ap. Heins., ex interpolatione puto. *effudit* lectum ante Heins. *diffudit* ed. Ven. 72 *Tu quoque Tybri* duo Burm. *o* aliis excidit; in aliis: *Tuque o Tybri, tu, o,* apud Pier. et Heins.,

II, 8. 9. Excurs. II. *Junoni fer rite preces*, quod idem Helenus sedulo monuerat libro III, 435 sqq., ut videas poetam sibi constare. 61. *victor* h. omnibus ex voto peractis. 64. *Cæruleus.* Atqui, flavus est Tiberis, et luteus, ut satis notum. Scilicet nunc deo communem fluviorum naturam dat. *cœlo gratissimus*, θεοφιλής. etsi cœlum pro cœlestibus Maro non frequentat. 65. Circa has easdem oras surget aliquando magna urbs, Roma. Quod in vaticiniis facere mos est, res futura effertur tanquam præsens, *exit* pro *exibit*. *celsis caput urbibus* nota illa poetica oratio, pro: *caput urbium*. Tum ea urbs, dicta *domus* dei Tiberini, quatenus ille in ea consecrabitur et ut deus coletur. Sic facile componuntur turbæ interpretum, quas his commemorare nil attinet. cf. Burm. Mox 66. *lacus* l. pro alveo, l. quod malim, pro profundo, vel fundo fluvii, adeoque pro ipso amne.

67. ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν Homer. 69. *rite undam sustulit*, manus lavit, tanquam precaturus. Nihil aliud. 71. *genus amnibus unde est;* quatenus Nymphæ fontium sunt deæ. Alias poetæ aliter, ut Nym-

Accipite Ænean, et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus, miserantem incommoda nostra,
Fonte tenet, quocumque solo pulcerrimus exis;
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.
Adsis o tantum, et propius tua numina firmes.
Sic memorat, geminasque legit de classe biremes,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem, subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per silvam cum fetu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Æneas tibi enim, tibi, maxima Juno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit unda,

quod probabat Ge. Fabric. cum Cuninghamo. Alii aliter turbant. *tu flumine Thusco* Bigot. Vulgata est apud Serv. et Macrob. VI, 1, ubi docet ex Ennio adumbratum esse versum. Nam is: *Teque pater Tiberine tuo cum flumine sancto* cecinerat. *xancto* codd. ap. Pier. cf. Burmann. Sec. ad Antholog. p. 73. Etiam ex Livio notum est lib. II, 10 *Tiberine pater, inquit, te sancte precor.* 75 *tenent* Rom. cum binis Heins. et fragm. Vatic., it. Erf. *q. loco* Parrhas. 76 *venerabere* plerique Pier. et bini Heins., ex interpretatione. Alia in Witt. *honorabere.* 71 *Adsis et* aliquot Pier. *o tandem* vulgo lectum ante Heins., qui e suis et Pier. emendavit. *proprius* scriptum viderat Serv. *placidus* apud Donatum, ex intpt. *tua omina* emendaverat Palmer. Spicileg. p. 616. Sed *numen* pro voluntatis quacumque significatione, monito et oraculo, poetis dictum occurrere alibi jam monitum est. *n. serves* Oudart. 79 *memorans* pr. Voss. *geminas legit* Franc. *memorans geminas legit* Parrhas. 80 *a. socios: simul* alii male distinguunt v. Burmann. *s. atque instruit* Sprot. 81 Laudat hunc et omisso versu 82 tres seqq. auctor libelli de Progenie Augusti c. 14. 82 *fœta* Sprot. 85 *ad aras* aliquot ap. Burmann. 86 *est* abest aliquot Pier. et Heins., mendose. conf. sup. IV, 193. 87 *Lenit* Rom.

phæ sint fluviorum. 73. *arcete periclis*, liberate, finem laborum facite. 74. Expressit Statius IV Theb. 832 *quacumque domo gelida ora resolvit* etc. *lacus*, uti v. 66, pro ipso amne: ubicumque fontem tuum habes et scaturiginem ex terra. Est enim fons et caput amnium sedes Fluviorum; conf. ad Ge. IV, 319. 75. ad formam Odyss. Λ, 238 structus est: ubi Enipeus Thessaliæ: ὃς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι. 77. fluviorum Italiæ princeps. Ἑσπερίδες κρῆναι, Ἑσπέριαι. 78. *numina*, tuum monitum per somnum. vid. Var. Lect.

80. *armis* propric. conf. v. 93. 81. vide modo ad v. 42. Copia orationis in vss. 82. 83 parum placet: *Candida — concolor cum fetu albo; Procubuit—conspiciturque: per silvam*—in *litore.* Mox 84 *enim* asseverative, ut *vero*, pro *utique*, σοί γε δή, nec vacat, quod putant grammatici. 87. Jung. l. *ita substitit, ut*, l. quod forte magis poeticum: *ita*

Mitis ut in morem stagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant; rumore secundo
Labitur uncta vadis abies: mirantur et undæ;
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virûm, fluvio pictasque innare carinas.

contracte. *sustulit* Goth. tert. 88 *et in m.* alter Menag. 89 *et l.* Witt., et sic legere dudum malebam. *abiret* Ed. Ven. *abisset* Rom. 90 *incertum* Non. Marcell. in *Rumor. peragunt* Rom. pars Pier. et Heins. librorum, cum Goth. tert. Macrob. et Nonio Marcello. *peragrant* Gud. *celebrant* Medic. Pierii, cum alt. Hamb. et Ed. Ven. *accelerant* Goth. sec. *rumore* pro *Rumone* positum putabat Servius; id enim antiquum Tiberis nomen fuisse. Sicque lectum in codd. Sprot. *Rumone id est fluvio*, pr. Hamburg. qu. Moret. Exc. Burm. Zulich. a m. pr. Esset adeo *Rumone secundo*, Tiberi secundo. Equidem *amne secundo* dictum bene novi: an *Tiberi secundo*, *Rheno secundo*, dicatur enscio. Etiam Xaver. Matthæi defendebat *Rumone secundo*, sed accipit: Tiberi favente: in Exercitationibus per saturam (Neap. 1759. p. 79). Enimvero *rumor* est proba vox antiqua de strepitu aquarum ex remigio. v. Not. Interpungebatur antea: *Ergo iter inceptum celerant rumore secundo;* Recepi, quod jam olim dixeram, melius factum videri: *celerant; rumore secundo Labitur uncta vadis abies.* Et sic quoque vidi malle virum doctissimum Burgess ad Dawes Miscell. p. 446. idque secutum video Wakefield. 91 *uda* aliquot Pier., sed vid. Not. *uncta abiesque vadis* Leid. unus. 92 *mirantur* pr. Menag. et a m. pr. Gud. cum fragm. Vatic. *assuetum* alter Hamb. *inceptum* Menag. pr. 93 *que* abest binis Burmann. *pictas fluvioque* Ed. Ven. Interpungi potest modo haud uno, prouti junxeris: aut: *Miratur nemus scuta et carinas innare fluvio.* aut *fulgentia longe Scuta virum fluvio, p.* aut ut nunc feci: *miratur nemus fulgentia longe scuta;* et

substitit: eo modo, sicut erat; cum ita factum esset. Sequitur: *ut* adeo *mitis* etc.

90. *rumore secundo,* cursu secundo, etsi amne adverso (nam solvunt litore Laurentino in ostiis Tiberis et superiora fluminis petunt): fere quod X, 687 *Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo.* *Rumor* enim, secundum Guellium et Gronov. Obss. II, 17, quibus Donatus præivit, dictum olim est de murmure aquæ carina et remis percussæ, qua navis a puppi propellitur, adeoque omnino de motu aquæ. Pro optimo interprete est Auson. Mosella v. 22 *interlabentis tacito rumore Mosellæ.* Multa ad h. l. cumulant Fabric., Heins. et Burm., ut tamen de vi et origine vocis haud melius constet. Scilicet *rumor* a ruendo dictus videtur; ruitur seu eruitur aqua remo, adeoque ex impulsu strepitus oritur. Inde de quovis strepitu et murmure illud frequentatum, imprimis famæ. Tum vero etiam, ut ὄσσα, pro voce ominata et omine. Pro plausu et laude *rumorem secundum* dixit Horat. I Ep. 10, 9, ut fere h. l. etiam accipit Nonius: "hoc est prospero favore et auxilio fluminis." Idem e Fenestella et Ennio loca laudat, in quibus *populi rumore secundo* est favore et studio populi. Nec alio sensu dictum est in loco Cic. de Div. I, 16 et in loco Suevii apud Macrob. VI, 1, pag. 575 Lips. v. 91. *unctam* pice *abietem* ab Ennio accepit: *Labitur uncta carina, volat super impetus undas:* Macrob. VI, 1, p. 578. Locum Apollonii I, 545 seq. comparat Brunck. paullo diversum. 93. *carinas pictas* v. ad V, 663.

Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridesque secant placido æquore silvas.
Sol medium cœli conscenderat igneus orbem:
Quum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident; quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit; tum res inopes Evandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die sollennem illo rex Arcas honorem

miratur *fluvio pictas innare carinas*, quod mihi splendidius visum. 94 *navigio* Ven. 97 *medio* Sprot. *considerat* Franc. *axem* pro div. lect. pr. Rottend. 99 *arces* oblongus et quidam alii Pier., quod recepit Catrœus, ut sint septem colles, quibus postea Roma fuit imposita. Sed *arx* simpl. pro urbe in colle Palatino posita; conf. inf. 313; ad veterem morem, quo acropolis, in colle condita, reliquæ civitatis initia faciebat. *ac rara* Heins. secundum vetustiores, etiam Pier. Vulgo *et*. 100 *tunc* Rom. *Evandrus* Rom. et Medic. ceterique vetustiores: ergo recepit Heins., quem vide post Pierium. Vulgo: *Evander*, etiam passim in seqq., quoties recurrit ea vox. 101 *avertunt* duo Burm. *et ubique p.* Goth. sec. 102 *diem* Dorvill. et Ed. Ven. cum Rom. cod. *solemne* Mediol.

94. *remigio noctemque diemque fatigant,* non, se, ut Cerda malit, quod prosaicum esset; sed est epica audacia. *Cœlum clamore, silvas venatu* (IX. 605), *nivem cursu, amnem remis, fatigare*, passim in poetis occurrit. Est scilicet, quod satis constat, proprie *fatim agere*, valde, crebro, movere, tractare, agitare rem, adeoque omnino in re aliqua versari, vel eam frequentare. conf. sup. ad Æn. I, 280 et ad VII, 582. Simili modo *quatere, movere, impellere silvas, exercere* apud Silium XV, 769. Porro poetæ tempori tribuunt tanquam actum ab eo id, quod in tempore fit: Sic *noctem produci, diem frangi*, adeoque etiam, ut h. l., *fatigari* dicunt: X, 807 *diem exercere.* Propertius IV Eleg. 11, 77 *Sat tibi sint noctes, quas de me, Paulle, fatigas:* quæ forma tandem eo redit, ut *fatigare* sit, *consumere, exigere.* 96. *placido æquore,* alveo fluvii, *secant silvas,* navigant inter ripas silvis consitas: quibus prima ætate consitæ erant ripæ extremi Tiberis: unde supererat Laurentina silva. Nimis acute Serv. et alii: secant imagines nemorum, quæ in pellucida fluvii superficie apparebant. 97. Ἦμος δ' Ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει Iliad. Θ, 68 et al.

102 sqq. Egregia carminis œconomia, qua belli cum Latinis gesti argumento per se tenui et pauperi copiam rerum et narrationum conciliat poeta. Offendit Æneas Evandrum sua sacra facientem Herculi; rerum species objicitur augusta religionibus, et hominum sæculique simplicitate placens. Eadem v. 185 sqq. adducit episodium de cæso ab Hercule Caco, tanquam sacri instituti caussa et origine. Obversatum esse in omnibus his poetæ animo locum Od. V, 32 sqq., ubi Telemachus in Nestorem sacra facientem incidit, negari nequit: etiam ex Pisistrato Nestoris filio Pallas sub-

Amphitryoniadæ magno divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque senatus,
Tura dabant; tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, et tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse;
Et procul e tumulo: Juvenes, quæ caussa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ:
Trojugenas ac tela vides inimica Latinis;

104 *Pallans* codd. vide Pier. *hinc* Oudart. *cui* sec. Moret. *quem* Parrhas. 106 *dabat* Gud. a m. pr. *trepidus* Zulich. cum Goth. pr. *ad auras* pr. Moret. 107 Melius esset: *utque inter o.* 108 *tacitos* Rom. et alii Pier. cum Colot. et Medic., quod ex interpretatione profectum. Exquisitior forma *tacitis remis*, sive ut ipsos *tacitos* adnare dicat, sive ut sit pro, *tacite*, nullo aut exiguo undarum strepitu, ut quoque inf. lib. X, 227. conf. Cerda. 110 *quod* Medic. a m. pr. 111 *ille* Goth. tert. 112 *o Juvenes* duo Burmann. *quæ cura* Menag. pr. cum aliquot Pier. 114 *Qui genus* ab Heins. e libb. τίνες (κατὰ) τὸ γένος; πόθεν πάτρας? pro ποίας πάτρας; vulgo: *Quo genere, qua gente estis?* alii *quis.* Franc. *quid g.* Rom. *in arma.* 116 *protendit* Gud. a m. sec.

natus. Ad talia attendendum est ei, qui de sex posteriorum Æneidis librorum præstantia et de poetæ ingenio pronuntiare vult; ne argumenti inopia fraudi sit ingenio et arti poetæ. 103. Herculi cum ceteris diis. v. Serv. 105. *pauper senatus.* Explicuit Silius I, 609 *castaque beatos Paupertate Patres.* cf. eund. VI, 631 sqq. 108. *tacitis remis,* nullum aquarum strepitum moventibus; in amne placido: ut modo vs. 86—89 vidimus. cf. Var. Lect. 111. *Sacra* sunt h. l. eadem quæ modo *mensæ,* scil. epulæ sacrorum, quibus peracto sacrificio tum vacabant, quasque mox instaurant 172. 175. *vetat,* scil. quia sacra turbare et interrumpere nefas erat. cf. inf. 173. 114. Comparant Odyss. A, 170 et al. v. Cerdam. 115. *puppi.* Scilicet, cum v. 101 *proras advertissent,* ut ad litus accederent, mox navi inhibita et in puppim retro remis acta puppim obvertebant litori.

117. *tela inimica Latinis* memorat propter v. 55 *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.* Hinc quoque metus conspectis viris armatis major esse debuit v. 109. Graviter et illud: *Quos illi bello profugos egere,* cum Latini tantum nollent sedem Trojanis in suo agro concedere; Additur invidiæ caussa *superbo,* ipsi

Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus. Ferte hæc, et dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes.
Obstupuit tanto percussus nomine Pallas:
Egredere o, quicumque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
  Tum regem Æneas dictis affatur amicis:
Optime Grajugenûm, cui me Fortuna precari,
Et vitta comtos voluit prætendere ramos;
Non equidem extimui, Danaûm quod ductor, et Arcas,

tetendit Witt. *pauperæque* Rom. a pr. m. 118 *ille* Rom. 119 *ferte hoc* Dorvill. 120 *Dardaniæ duces* mihi quidem admodum displicent h. l., imprimis cum sequatur: *tanto percussus nomine.* *Dardaniæ viros* pars codd. et edd., etiam Ald. pr., mutatum hoc in ed. sec. in *duces*; hinc in ceteris edd. obtinuit: quod Heinsius codd. auctoritate firmat. Sane *Dardaniæ duces* dictos præferam pro *Dardaniæ viris*; verum, si *lecti* sunt, non tam *duces* quam *viri* dicendi erant. Malebam ergo: *Dardanios venisse viros*, aut, quia sequitur *tanto nomine*, legere: *Dardaniæ venisse ducem—rogantem.* Verum video poetam docte posuisse pluralem pro singulari. Etsi *Dardanios* unus Montalb. exhibet. *Dardaniæ advenisse* quatuor apud Burmann. a m. sec. 121 *percussus* Heins. e præstantioribus secundum Pier. Vulgo *perculsus.* 122 *Et gradere* Rom. et boni codd. apud Benedict., quod ille probat, ut sit: *Obstupuit—Pallas, Et, gradere o. q.* 123 *hac* Gud. sc. via, inepte. 124 *Excepit* Heins. cum Pier. e libb., alii *accepit.* *Excepitque manum* Hugen. *Exceptaque manu* pr. Hamb. *manu dextraque* aliquot Pier. cum Schol. Statii I Theb. 470; sic erit *dextra inhæsit.* cf. Burm. *implexus* alii Burm. 125 *lucum* Franc. *fluvioque* Gud. a m. pr. 127 *Optime* vulgg. *optume* Heins. In *cui precari* antiquitatis studium declaravit poeta, saltem exquisitam orationem captavit. 129 *ti-*

superbi, superbe, ὑβριστικῶς. 119. *ferte hæc*, non ad ramum cum Servio et aliis referendum; sed, nuntiate. 124. *dextramque amplexus inhæsit*, pro, dextram amplexus est *eique* inhæsit, (ex Homerico: ἔν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρὶ) et hoc pro simplici: manum prehendit. Nihil amplius ad sensum, sed ornate. At Burm. Homericorum et Græcæ rationis in multis parum memor: *dextram amplexus* et *inhæsit* sc. cervice vel alia corporis parte.

128. *comtos*, simpl. pro ornatos. Ineptit Serv. et in hoc et in caussa origineque ἱκετηρίας, quæ hoc versu designatur, exponenda. Mira comminiscuntur et alii: ut Paschalius de coronis, VI, 17. A religione ritum ductum esse manifestum fit e vittis seu infulis laneis, obvolventibus ramum oleagineum, cujus usus erat cum in sacris tum in lustratione et expiatione. Adeoque is, qui præferebat, ἱκέτης, supplex factus, aut crimen expiare se et culpam deprecari velle symbolice et religiose significabat, aut simpliciter per sacra et deos se supplicare testatum faciebat. Hinc omnino fœderis, pacis et legationis, symbolum est factum.

Quodque ab stirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et sancta oracula divûm,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maximus Atlas
Edidit, ætherios humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenæ gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis si quidquam credimus, Atlas,

mui duo Burm. *exutus* sec. Moret. *arces* Rom. 130 *ab stirpe* Heins. e Medic. Vulgo *a stirpe.* 131 *Sed tua me virtus, tua terris didita fama, Cognatique patres et sancta oracula divum Conjunxere tibi;* vir doctus Obss. Misc. Vol. I, p. 19. Potuisset quidem poeta et illud velle; ut ap. Horat. *tua me tibi virtus fecit amicum.* Sed poeta nunc alterum voluit. 132 *dedita* Rom. et alii, et *debita* ap. Pier. et Burm. 135 Rufinianus de Schem. Lex. p. 254 corrupte: *Electram Graii p. A. cretam.* 136 *maxumus Atlans* Rom. 137 *axes* Ed. Ven. *auxes* Goth. tert. 139 *Cyllene* Medic. et al., perperam. *Cylleni* Mentel. pr. a m. pr. *Cilleni* Dorvill. *Cyllenes* edd. ante Pier., et ante Heins. *in vertice.* 140 *quicquam si* Goth. tert. *si cuiquam* Rom. aliquot Pier. *auditi si quic-*

130. *ab stirpe geminis conjunctus Atridis.* Cognationis gradus esse potuerunt plures, nec dici potest, quemnam poeta secutus sit, quo cum Atridis conjunctus esset Evander. Omnino utrumque genus a Jove ducebatur. Tum a sororibus, Atlantis filiabus, et Evander et Atridæ oriundi erant (v. Excurs. I); ab iisdem Atlantis filiabus, Pleiadas vocant, alia cognatio mox v. 134 sqq. inter Evandrum et Æneam deducitur: Nam Dardanus Electra et Jove natus, Evander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. v. Dionys. I, 31. Præclare autem et ingeniose poeta hac generis conjunctione utitur ad caussas amicitiæ inter Evandrum et Trojanos serendas. 131. *mea virtus,* respicit illud; *non extimui,* confidentia, et animi fiducia ex meæ virtutis conscientia, quam eandem confido apud te loco aliquo et auctoritate habitum iri. *Oracula divum* a Sibylla accepta. v. VI, 96. 97. *cognati patres,* per Atlantis filias, Dardanus a Jove et Electra, Mercurius a Jove et Maia natus, ut modo vidimus, et ut mox disertius narrat. *conjunxere* h. adduxere me, ut me tibi adjungere studeam. *volentem:* Homerico more, quo ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ obvium est.

134. *Dardanus.* cf. omnino Exc. VI ad lib. III. *advehitur Teucros* h. ad Teucros; s. Troadem, quam Teucer tum tenebat, advectus est; Dardanus ibi Dardanum urbem condidit, Ilus autem filius Ilium; hactenus itaque poeta dicere potuit: *Iliacæ primus pater urbis et auctor.*

Idem Atlas generat, cœli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: me, me ipse, meumque
Objeci caput, et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant,
Et mare, quod supra, teneant, quodque alluit infra.
Accipe, daque fidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata juventus.
Dixerat Æneas. Ille os, oculosque loquentis
Jam dudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: Ut te, fortissime Teucrûm,
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis,
Et vocem Anchisæ magni vultumque recordor!

quam creditis Gud. a m. pr., unde Heins. conj. *auditi si quicquam credimur*, quod nemo facile præstare dicat. *auditus* Dorvill. cum Goth. sec. 141 *genuit* duo Burm. *qui s. torquet* Schol. Horat. et Ed. Junt. ex aliis locis, IV, 482. VI, 798, ait Heinsius; at h. l. aliter habere scriptos. Neque tamen satis placet τὸ *tollit*. Saltem est, βαστάζει, pro sustulit, sublatum humeris fulcit, portat. 142 *findit* Dorvill. *ab imo* Goth. sec. 144 *memet ipse* codd. Burm., qui infimi loci libros habuit: etiam aliquot Pier. cum Goth. sec. 147 Heins. distinguebat: *Insequitur nos: si p.* minus suaviter. Interpungo post *quæ te* (bello insequitur,) eadem gens *bello nos insequitur;* nos si pellant—*pellat* duo Heins. *adfore* Medic. *offore*, pr. Moret. a m. pr. pro obfore, ex *affore*, quod alii scribunt, ut Gothani. 149 *quodque supra* Ed. Junt. *abluit* aliquot Pier. et Burmann. 151 *e rebus* aliquot Pier. 152 *osque ocul.* Leid., quod Cuningham. conjiciebat. *Iste os* Witt. 153 *l. l. pectus* Witt. a m. pr. 154 *Tunc* ante Heins. *justissime* Exc. Burmann. 155 *Adspicio* aliquot Pier. et ed. Ven.

143—145. Præclari versus. Hunc amo amplectorque Æneam! Junge: *non pepigi tentamenta tui prima per legatos neque per artem;* non prius te tentavi per legatos et callida consilia. *pangere* proprie non est pacisci, sed figere, constituere, facere; ex eo, quod *pangi*, figi, dicuntur ea, quæ decreta sunt, etiam sunt pacta. *per artem* ad consilia cauta et callida spectare, quibus alterius voluntatem vel exploramus vel captamus, quis non videat? Burm. tamen eo devenit, ut *per epistolam* interpretaretur. *meum objeci caput.* Etiam Gr. Σφὰς γὰρ παρθέμενοι κεφαλὰς Odyss. B, 237 et ψυχὰς παρθέμενοι Odyss. Γ, 74 et al. conf. Quintus Cal. XII, 65. *gens Daunia*, Rutuli. vid. in Excurs. VII sub fin. ad lib. VII. Ad sententiam conf. v. 55 sq. supra. 150. *Accipe daque fidem, fœdusque feri bene firmum* Ennius Ann. I apud Macrob. VII, 1, p. 572.

Nam memini Hesionæ visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiæ gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenali ardebat amore
Compellare virum, et dextræ conjungere dextram.
Accessi, et cupidus Phenei sub mœnia duxi.
Illi mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quæ nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra;
Et, lux quum primum terris se crastina reddet,

157 *Hesiones* ante Heins., quem vide. *Hesione* al. *Hisionæ* Rom. *Hesionis* Goth. sec. 158 *Laomedontiadem* alii, præter edd. vett. Macrob. cum Goth. pr. et v. 162 alter. 159 *Protinus* Pier. et al., ut alibi, h. l. est porro, ulterius pergendo. Ceterum offendit *visentem invisere.* Vidit hoc idem sagax vir, Jac. Bryant, qui totum versum sublatum esse malit, quippe otiosum ad sensum, et ingrato modo interpellantem reliqua. Verum, si id feceris, ad sententiam explendam senties aliquid deficere. 160 *Cum* Ven. *vesteibat* codd. Pier., quem vide. *juventus, juventas,* variant codd. Pier. et Heins. 161 *duces Teucrum* Gud. pro diversa lectione, quod ornat Heins. Sic quoque Goth. sec. 163 *juvenali* e codd. suis et Pier. restituit Heins. pro vulgari, *juvenili.* 164 *dextram et c. dextræ* aliquot Pier. *et dextram c. dextræ* Parrhas. et Erf. *et dextræ jungere dextram* Ven. 165 *Phinei, Phænei, Phænei, Finci, Penei, Phinci,* aberratt. Est ὁ et ἡ Φενεός. 167 *intertexto* Rom. cum Morel. sec. Rottend. pr. a m. pr. tert. Mentel. Reg. et Exc. Burm. et arridet Heinsio. Scilicet inest aliquid prisci roboris, ὁ τῆς ἀρχαιότητος πίνος. Recepit quoque Wakefield; alterum tamen docte dictum, epitheto translato ad alterum. 169 *et* erasum Dorvill. *et nunc quam* Leid. *quæ* Montalb. 170 *lux quam* Bigot. *terris primum* Leid.

157 sqq. Hoc vero ingeniosum et elegans est poetæ commentum, quo Priamum fingit Salaminem, Hesiones, sororis, Telamoni Herculis sodali nuptæ, visendæ caussa, hincque Arcadiam adiisse, ut Evander ejus notitiam habere posset. Sane quidem, qui Homerum legerit, facile is in hoc commentum incidat, nam et is recordationem priscorum hominum et rerum ex prisco hospitio repetit; v. c. Iliad. Γ, 205 sqq. et aliis locis; sed facere hoc debito loco ac tempore, id vero est, quod ingenium poetæ commendare debet. 160. *vestibat ore,* πύκασεν. A Marone sumserunt multi. cf. Cerda. Fundus in Homero Odyss. Λ, 318. 319. 165. *Pheneum* posuit priscam Arcadiæ urbem (Iliad. Β, 605) passimque in fabulis, Herculis maxime, memoratam, tanquam sedem majorum. 166. ex noto ritu τῶν ξενίων, munerum hospitalium, Iliad. Ζ, 219 et al., ex quorum pretio et

Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.
Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc sociorum assuescite mensis.
Hæc ubi dicta, dapes jubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili;
Præcipuumque toro et villosi pelle leonis
Accipit Ænean, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.

171 *tutos* aliquot Pier. tresque Burmann. *demittam* Ed. Junt. *dimittam* Paget. 172 s. *huc quando v.* Menag. pr. 173 *Annue* alter Hamburg. *celebrare* alter Menag. 174 *ac jam* Goth. tert. *jam* abest Parrhas. 176 Versum recitat Macrob. III, 5. extr. et addit: *nam propria observatio est in Herculis sacris, epulari sedentes.* 177 *Principioque* Menag. pr. 179 *læti* tres Burm. cum uno Goth. 180 *ferant* pr. Mentel. 181 *frequentant* Ed. Ven. 183 *Perpetuo* Goth. tert., ex interpret. Est enim ipsum tergum, quod longe porrectum est, significanter ita dictum.

arte tanto major honos accrescebat ei, qui ea acceperat. 171. *opibusque.* Serv. *id est militibus; opes antiqui vocabant milites.* Potest hoc ita se habere. Sed poeta posuit genus: *auxilium* et *opes* h. ea, quibus ad bellum gerendum Trojani instrui et ornari poterant. 172 sqq. Color similis narrationis Odyss. Γ, 34 sqq. et iterum Δ, 48 sqq.

177. Nolim jungere *præcipuum toro*, quod impedit reliqua; sed *accipit præcipuum;* reliquos Æneæ socios in gramine collocat, Æneam autem, præcipuum et principem inter eos, collocat in solio ex acere, cui torus est impositus pelle leonis instratus. cf. inf. 367. 368. *invitat solio*, ad solium, ut tot alia, v. c. *mœnibus* inf. IX, 676. Tum 179. *aræ sacerdos*, non enim templum erat Herculis, sed ara, maxima dicta. cf. inf. 269 sq. 181. Onerant canistra donis *laboratæ Cereris*, frumenti πεπονημένου pro ἐκπονηθέντος, elaborati, labore confecti panis; *viscera* autem sunt pro carnibus. 183. *Perpetui tergo bovis* expressit Homericum Νῶτα διηνεκῆ, Iliad. Η, 321. Odyss. Ξ, 437, ubi Ajax et Ulysses eodem modo præcipuæ portionis honore excipiuntur. *lustralibus extis.* Multa perperam tradunt Serv. et alii; sed aliter accipi vix possunt quam quod eorum usus aliquis præcipuus in lustrationibus erat: non quidem tum, nam heroicis temporibus in epulis sacris exta apponebantur, ut h. l. sequentibus tamen ætatibus, quibus exta inspiciebantur et cremabantur; a Romanis autem etiam in sacris expiatoriis immolari ea solita esse, satis constat: v. c. in

Postquam exemta fames, et amor compressus edendi,
Rex Evandrus ait: Non hæc sollennia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumque ignara deorum
Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc adspice rupem:
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu;
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,

184 *comprensus* Rom. ap. Pier. 185 *Evander* pauci v. Pier. *Evandros* duo Burm. 186 *tanti nominis aram* malit Cerda; quia *ara maxima* v. 271. 187 *veterumve* ante Heins. conf. Pier.; sicque omnes Goth. cum Erf. Donatum suspicor *veterumque ignara parentum* legisse; sed recte *deorum* se habet; non novam hanc esse ait religionem et a priscorum *deorum* cultu temere recedentem. Bene exponit locum Lactant. IV Inst. 28. 188 *hostes* Franc. *h. servata* pr. Menag. 189 *S. colimus* Menag. pr. *meritos sacramus* Dorvill. et Exc. Burm. *renovamus* pr. Moret. *novare* bene dictum de sacro anniversario. 190 *Jam pridem* unus pervetus Pierii (est is Romanus) cum Palatino ap. Benedictum, et pars Heins. *accipe* Franc. a m. pr. *Hanc primum s. s. suspice r.* Serv. ad I Æn. 438. 191 *dejectæ* Rom. et Palat. idem, perperam. conf. I Ge. 283. conf. inf. 355. *disjecta est p.* Goth. sec. 192 *texere* duo Burm. 193 *Hæc* qu. Moret. *huic* Ven. 194 Interpunxi post Ruæum et alios: *Semihominis Caci facies quam dira t.*, ut sit *facies Caci* pro Caco. cf. inf. 298. VI, 575 et Burmann. h. l. Vulgo interpungebatur, *Hic spelunca fuit—Semihominis Caci: facies quam dira tenebat*; ita sententia est: *cujus speluncæ facies erat dira. quem d.* sec. Moret. *tenebat* revocavit Heins., alii cum Rom. *tegebat*; ut sit:

Fordicidiis Ovid. Fast. IV, 637. 638. 670 sq. *Lustralem facem* et similia comparat Barth. ad Stat. Theb. I, 507.

184. *amor edendi*, quis non videt Homericum ἔρον ἐδητύος. Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. 187. *vana superstitio*, deserens priscorum deorum cultum, a vetere religione desciscens, et *vana*, temere innovata, nullo certo animi judicio. 189. *novamus* dictum de sacro anniversario. Sacrum igitur fit *Herculi Servatori*, Σωτῆρι, Ἀλεξικάκῳ.

193 sqq. De Caco fabula Italorum domestica fuit: ornata a poetis Romanis variis modis. Conferant, qui volent, Ovid. Fast. I, 543 sqq. Propert. IV El. 9. Liv. I, 7. qui locus huic nostro simillimus est, Dionys. I, 39. Alia ac diversa leguntur apud Solinum et apud Tzetzam Chil. V, c. 21 e Dione. Traxere ex Virgilio suas descriptiones, Amyci Valerius Fl. IV, 177 sqq. et serpentis ad Bagradam a Regulo occisi Silius VI, 146 sqq. Ut autem poeta pro episodio fabulam adhibere posset, veniam dabat carminis consilium Romanorum originibus et nomini consulturi. Nam a Caco interemto sacri Herculi ad *aram maximam* fieri soliti origo repetita. cf. inf. 269 sq. Liv. I. l. et alii.

194. *facies Caci*, Cacus facie dira. conf. Var. Lect.

Solis inaccessam radiis; semperque recenti
Cæde tepebat humus; foribusque affixa superbis
Ora virûm tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater; illius atros
Ore vomens ignes, magna se mole ferebat.
Attulit et nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium adventumque dei. Nam maximus ultor,
Tergemini nece Geryonæ spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentes; vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvencas.

facies quam dira tegebat, quod et Cuningham. prætulit. 195 *inaccensam* duo Heins. *inaccesam* Franc. *inadspectam* Schol. Statii Theb. I, 362, quod non displicebat Burmanno. 196 *que* abest Medic. Pierii et aliquot Heins. *for. suspensa sup.* aliquot Pier., ex interpretatione. 197 *squallida* Medic. a m. pr. Conjecit quoque *squalida* Bentl. ad Lucan. II, 165. 198 *Huic Volcanus erat monstro* malebat Cuningham. Itane poetæ variare numeros non licebit? *atrox* Franc. 201 *adventus* neminem maluisse miror. *m. heros* aliquot Pier. 202 *Geryonæ* vindicavit Heins. post Guellium, meliorum codd. auctoritate: ex Γηρυόνης. Vulgo: *Geryonis*, ex Γηρυών. *Geryoni* Rom. 203 *huc* Franc. a m. pr. cum Goth. tert. et Erf. 205 *furis* retraxit Burm. pro *furiis*, quod Heins. defenderat. Codicum quidem auctoritas utramque lectionem tuetur, priorem imprimis Servius, eamque probarunt Stephanus, Broukhus. et Marklandus cum Burmanno; quæ tamen hic affert, levia sunt. Dicuntur *ferus* et *efferus* promiscue cum et sine adjecto casu. Equidem *furiis efferus* præfero: primum, quod poetico ornatui hoc consentaneum; *furis* vero vocabulum epica gravitate indignum et exile. Tum *furiis* in *furis* mutatio prona fuit, e vetere scriptura; non item inversa ratione. Tandem in *furiis* conspirant Rom. et Medic., principes diversarum sectarum: *furis* in recentioribus regnat, ut in tribus Goth. 206 *intractatum* Rom. et Medic. Pierii, cum Gud. et tribus aliis Heins., quod placebat viris doctis, jam olim Benedicto, quia *tractare* et *contrectare* de furibus proprie dicuntur. Recte quidem; sed alienæ istæ ab h. l. argutiæ; ante Heins. erat vulgatum: *intentatum*: hoc habet Medic. a m. sec. et pars codd.; si *intentatum* a poeta profectum non est, saltem alterum eo sensu est accipiendum. *fuissent* Medic. et Gud. a m. pr. *tulisset* alter Hamb. Sane *fuisset* dictum pro, esset. Wakefield, qui *intentatum* recepit, dubitat quoque, an non *relinquat* reponendum sit. 208 *Advertit*

196. *superbus* Maroni est sævus, atrox. h. l. a Caco translatum ad fores specus. 199. *magna se mole ferebat*, simpl. ad habitum corporis vastamque speciem refero, pro, *incedebat;* sed assumsit notionem vasti corporis; id quod ad ἐνάργειαν facit. 202. Cf. sup. VII, 661 sqq. Herculis nomen variis Italorum fabulis implicuit antiquitas; et peragratæ ab Hercule Italiæ vestigia ubique ostentabant. cf. sup. Excurs. XIV f. lib. III. Quid? quod adeo *via Herculea* inde ab Italia usque ad Celticam fuisse narratur: Mirab. Audit. 86 et 100. 208. *Avertit*, abi-

Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærenti nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea, quum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarserat atro

Dorvill. 209 *Atque has* Ven. *ferent* pr. Moret. *v. certis* Parrhas. 210 *tauros* pro *tractos* sphalma Goth. tert. 211 *raptos* post *tractos* tautologum esse censens Wakefield non modo conjicit, sed et reponit: *Indiciis, raptos saxo occ.* ut apud Propert. IV, 9, 9 *Incola Cacus erat, metuendo raptor ab antro.* 212 *Quærentem* vulgo inde a priscis edd. lectum. *quærenti* Heins. adoptavit e Medic. aliisque, ut *ferebant* sit, *se ferebant*. *quærentis* Rom. et alii Pier., quod et Heinsius suspicatur ab initio fuisse in libris exaratum. *quærentes* Gud. a m. sec. cum tribus Heins. *quærente* Medic. Pierii. An *quærentum*, quod Burmann. præscripsit, ullibi legatur, non invenio. Versum forte abesse posse, concedo. At Wakefield pro adulterino etiam habet. 213 *movebat* Ven. 214 *habitumque* duo Burm. *parabat* Medic. a m. pr. *pararat* qu. Moret. *pararent* Rom. 215 *Discessum* Gud. 216 *relinquit* Goth. tert. *reliquit* sec. *colles relicti*, (scil. *impleri clamore*) conj. Jo. Schrader. 218 *Mugit* Rom., aliquot Pier. et Menag. alter. 219 *Alcides* Ven. *antro* Rom. *f. exardet* vel *exarsit et atro Felle dolor*: malebat Dorvill., nec male; etsi durior illa structura, duplici auferendi casu juxta apposito, non infrequens

git, ut I, 527 *raptas ad litora vertere prædas;* tum *intractatum* pro vulgari: intentatum; nam junctum τῷ *inausum*. *a stabulis* autem, a pascuis, in quibus procubuerant: ut αὐλή. Iterum sic v. 213. 209. 210. Hoc a Mercurii furtis adumbratum. vid. Homer. Hymn. in Mercur. vss. 69 seqq. 75. 76. *versa viarum indicia*, sunt vestigia pedum. *ferebant* sc. ἐφέροντο, ut modo 199 vel, nulla vestigia vocabant quærentem ad speluncam.

216. Herculem cum armentis puta progressnm jam ab altera montis parte processisse. *colles clamore relinqui*, h. a bubus; superari boum mugitu: ut bene Burm. exposuit; ut ultra colles procederet auditus mugitus et usque ad Caci speluncam perveniret. Ita passim *relinquimus* eum, quem superamus, imprimis cursu, et *loca relinquimus*, per quæ transimus, adeoque clamor relinquit montes, quos superat, ultra quos auditur. Hæc usu loquendi et analogia defenduntur, dura tamen esse, sensus cujusque docet. Alias esse possit dictum de clamore a colle resiliente adeoque ex impulsu eum relinquente; nam collis remittit clamorem; clamor ita eum relinquit. Obvia magis, tenuis tamen est oratio, si accipias: *colles relinqui* a bubus discedentibus cum *clamore*. Præferas tamen cum Servio; Sic quoque I, 519 *et templum magno clamore petebant*, quidni poeta quoque dixerit, cum desiderio et clamore reliquisse armenta loca, colles, a quibus discede-

Felle dolor: rapit arma manu nodisque gravatum
Robur; et ætherii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque immane catenis
Dejecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit objice postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius; omnemque
Accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequidquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis

est: *furiis*, per furias, propter iram. 221 *Robor* Gud. et Mentel. pr. *ætherii* novavit Burm. pro *aerii*, quod alii habent. 222 *trementem* tres Burm. 223 *oculi* novatum erat a Burmanno. Sic duo Heins., Bigot. et pro var. lect. Servius. Probat quoque Wakefield. *oculos* Gud., quod Heinsio merito arridebat. *oculis* vulgo ubique legitur, quod utique amplector, etiam tanquam magis epicum, pro vulgari: *nostri homines viderunt eum turbatos oculos habentem.* Argutatur Burm., dum *turbatus* solum sic sufficere dicat: Lucan. III, 356 *quum turbato jam prodita vultu Ira ducis.* Sic enim *turbatus animo*, et *animi*. Nec aliter Græci: ταραχθεὶς τὼ ὀφθαλμώ. *Turbari* autem non modo ira, amore, furore, verum et timore a poeta aliquis dicitur. *fugit illico* Montalb. *illico* et Goth. sec. 225 *includit* Goth. sec. *que* abest Parrhas. 226 *Objecit* Leid. 227 *obice* al., ex more. *objece* Ed. Mediol. *emunit* Rom. 228 *animi* Leid. *que* in fine aberat aliquot Pier. et Goth. tert. 230 *tunc totum* Menag. pr. *frendens* Rom. 231 *Aventinum* tert. Rottend. pro div. lect. et Oudart., sed alterum doctius: ut *fons Timavi*, *urbs Buthroti*, quæ Serv. laudat; conf. Burm. 232 Mire distinguebant aliqui ap. Serv. *ter s. t. limina: nequidquam ter: f. v. r.* 233 *præruptis* Dorvill. a m. sec. interpolatrice. 234 *incumbens* Menag. pr. et Parrhas. cum Goth. sec. e seqq. v. 236. 236 *impendebat* tert. Rottend. *in amnem* Rufinian. in Schem. Lex. pag. 255. 237

bant. 219. *furiis*, per furias, iram. 220. *arma* sunt ipsa clava, de qua seqq.

226. *ferro et arte paterna*, catenis ferreis a Vulcano elaboratis suspensum erat saxum, quod demisit et aditum obstruxit, *postes fultos emuniit*, ornate pro muniit fores, *objice*, saxo illo objecto pro obice: quod idem vs. 231. *saxea limina.* Catenas ferreas ab usu istius sæculi alienas bene temperavit poeta adjecta artis Vulcani memoratione.

236. 237. Stabat saxum, sed prominens, πρηνὲς, ἐπιῤῥεπὲς, in tergo

Avulsam solvit radicibus; inde repente
Impulit: impulsu quo maximus insonat æther;
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus et Caci detecta apparuit ingens
Regia, et umbrosæ penitus patuere cavernæ:
Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat
Pallida, dîs invisa; superque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,

Dextera alter Hamburg. *convulsit* Goth. sec. 238 *Advolsam* Medic. *Evulsam* Leid.; conf. III, 575. *volvit* tert. Mentel. *solidis radicibus* Parrhas. 239 *impulso* Mentel. alter. *intonat* aliquot Pier. et Heins.; et sic editum a Cuningham. *aer* Ven. 240 *que* abest aliquot Heins. 241 *Ac* Ven. ut Moret. sec. *dejecta* Goth. tert. 242 *catervæ* Goth. sec. Non placet repetita in binis versibus vox *penitus*. Priore loco *late* non male substituebat Schrader. ex Ennii versu, quem vid. in Nota. 243 *Nec s.* Goth. tert. 244 *reserat* et *recludit* pars Pier. et Heins., quod præferam in poeta. *aperit s. ac r.* Parrhas. et Gud. a m. sec. *recludet* sec. Moret. *recludant* alter Hamb. 245 *que* abest Ed. Ven. et ex suis membranis rescissum a Brunckio. *super* est, superne, desuper. 246 *trepident* Heins. e codd.; vulgo *trepidant*, quod Rom. quoque exhibet: recte, si quid video, modo *que* absit. Abest etiam a Rom. et aliis *que*. Equidem *trepidant immisso*, quod olim erat, præferam. Verum piget mutare quæ incerta sunt et lubrica. Dorvill. *admisso*. 247 *in* abest parte codd. Pier. et Heins. 248 *insueta paventem* codices ap. Pier. Sed *rudens* est ἐπιβρωμώμενος, ut ap. Callim. in Del. 56. *saxoque in-*

antri versus Tiberim, et in ripa fluvii ita situm, ut ad lævam ei amnis esset; amni ex adverso, ita ut a dextra ripa ei esset, stetit Hercules et saxum labefactavit, ita ut illud in amnem prolaberetur. 242. *regia* ut de Æoli antro *aula* lib. I, 140 Serv. Ornavit autem Ennianum versum; *Tum cava sub montem late specus intus patebat.*

243 sqq. Ex Iliad. Υ, 61 sqq. esse adumbratos versus, monitum satis post Macrob. V, 16. Illud addam: Homerica esse longe graviora, quod ibi inter effectus pugnæ deorum numeratur hoc, quod Maro tantum in comparatione posuit; Minus autem mirationem faciunt ea, quæ in comparatione memorata sunt, quam quæ de ipsa re memorata, tanquam effecta, prædicantur. Petiit e nostro Statius Theb. VII, 815 Amphiarao a terra hausto: *ecce alte præceps humus ore profundo Dissilit, inque vicem timuerunt sidera et umbræ.* 245. *dis invisa*, argutatur Burmannus post Ruæum et alios, dum interpretatur non visa, ut *invisus* lib. II Æn. 574. Sed in loco Homerico, quem poeta expressit, v. 65, satis manifesta sunt οἰκία—τά τε στυγέουσι θεοίπερ h. *abhorrent, aversantur*, δεδοίκασι· mox 245 *super* pro desuper. 248. *insueta rudentem*, insolito et horrendo more vociferantem. Comparat Ernesti τὸ ἐπιβρωμᾶσθαι ap. Callimach. in Del. 56. Frequens et obvius apud poetas usus vocum talium a clamore anima-

Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga jam super ulla pericli,
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit, involvitque domum caligine cæca,
Prospectum eripiens oculis; glomeratque sub antro
Fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Præcipiti injecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum complexus, et angit inhærens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revulsis;
Abstractæque boves abjuratæque rapinæ
Cœlo ostenduntur, pedibusque informe cadaver

sueta Rom. 250 *instant* Lutat. ad Statium ap. Burm., perperam. 251 *super u. p. est* vulgo legebatur. Ejecit *est* Heinsius secundum codd. suos et Pierii. *fuga nunc super illa* Diomedes lib. I ap. Heins. *super illa* Leid. *super illa dabatur* alter Menag. 252 *m. dictu* Goth. tert. 255 *Fumigeram* Menag. pr. Bigot. et Goth. tert. *Flammiferam* ed. Ven. *conjunctis* Montalb. 257 *injecit* Heins. e parte codd. pro vulgari *jecit*, quod Rom. cum aliis tuetur. *ejecit* Hugen. *quo* aliquot Pier. 259 *Sic* duo Burm. *moventem* Goth. tert. cum tert. Mentel., quod mire blandiri vidi viro docto, qui recte observabat, *vomere* jam antecessisse, *moventem* autem esse exquisitius et proprium in tali re poetarum verbum. *novantem* alter Hamburg. 260 *in medium* Bigot. et Goth. tert. *corripit in nodum* male jungit vetus Grammaticus Anthol. Lat. Tom. I, lib. I, Ep. 45, 10. 262 *extemplo vel interea* Gud. *reclusis* aliquot Pier. Dorvill. et Oudart. pro var. lect. codices bini recentes et mendosi. *repulsis* Goth. tert. 263 *abstractique b. objurataque* Ed. Ven. *adjurataque* Exc. Burm. 264 *immane* Goth. tert.

lium traductarum, quem illustrare nihil attinet. *molaribus* simpl. pro grandibus saxis; sic μύλακες Iliad. M, 161; et *rami* quoque pro stipitibus et truncis. Non de clava cogitandum erat, post molares. Ovidius l. c. Fast. I, 570 *Remque ferox saxis stipitibusque gerit.*

256. *animis*, præ ira. *undam.* Georg. I, 472 *Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam*—Ornate omnia: *nebulaq. i.* pro, qua parte specus densissimus est fumus; ut *mare, ignis*, æstuat, sic nunc *fumus*. 260. 261. elidit fauces Caci arto brachiorum nodo constricti: ita ut elidantur oculi; more Herculis, quo leo et Antæus fuere occisi: quem deseruit Propert. IV, 9, 15 (ubi quoque triceps Cacus) cum Ovid. I Fast. 576, ubi clava interimitur Cacus. (cf. Spenc. Polymet. p. 123.) *in nodum* doctius quam nodo, per nodum. *complexus corripit* ornate pro complectitur. 263. *abjuratæ rapinæ;* respicit epitheton rem supra non memora-

Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum, villosaque sætis
Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri.
*Hanc aram luco statuit, quæ Maxima semper
*Dicetur nobis, et erit quæ maxima semper.
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum

266 *pilosa* Dorvill. 267 *ac* Ven. *semifera* Goth. tert. 268 *celebratur* pars Heinsianorum codd. *servatur* Bigot. *servatus* Goth. tert. *honor* ex Prisciano Burm. 269 *Poticius. Potius*, et in Goth. sec. *boetius* erratum. 270 *sacris* Rom. Jo. Marius Matius ap. Heinsium distinguebat post verba: *custos Pinaria sacri*, ut seqq. *statuit* ad ipsum Herculem referatur, quem alii aram maximam dedicasse aiunt; conf. Ovid. Fast. I, 581. Liv. I, 7. Equidem cum versu 270 finiendam arbitror sententiam, et versus 271. 272 ejiciendos tanquam commentitios et alterum ex altero procusum. Nihil potest esse jejunius et poeta magis indignum quam: *quæ maxima semper Dicetur nobis et erit quæ maxima semper.* 271 *statui* legebat Pomponius: "*Evander instituit: ideo eo loquente melius* statui, *quam* statuit." 272 Hic versus aberat a pr. m. Mentel. pr. et Rottend. sec. At in Leid. finiebatur post *erit*. Markland. ad Stat. III Silv. I, 9 resecabat hemistichium: *et erit quæ m. s. et erit quoque* Parrhas. 273 *Ergo agite* Priscianus ap. Heins.

tam, sed intellectu facilem: Cacum perjurio negasse se boves apud se habere. 265. conf. Iliad. X, 369 sqq. de Hectore. Exhibent rem duo numi maximi moduli ex ære nobilissimi: alter Antonini Pii, alter M. Aurelii. Pii numus alius est, in quo Hercules ipse ad aram maximam sacrificans exhibetur; et tertius cum Hercule epulum, quod instituerat, celebrante. Occurrunt apud numographos, tum apud Eckhel. in Doctrina num. Vol. VII, p. 29 sq.

268. Hinc sacrum celebrari cœpit, quod posteri traditum servarunt, ita ut adhuc anniversarium sollenne agamus. 269 sq. conf. sup. ad v. 193 sqq. Narrata res a Liv. I, 7 et IX, 29, ubi cf. Intpp. Dionys. I, 39. Prop. IV, 9, 67. 68. Tac. Ann. XV, 41. *custos*, antistes, quæ curaret sacrum. Aliis a fabulis Macrob. III, 6 hæc repetiit. Inversa autem oratio pro: Potitius et Pinarius: seu Potitii et Pinarii. De iis v. loca laudd., ut et de Ara Maxima. In eodem sacro, *capite* erant *aperto*, qui sacra faciebant: unde mox 274. 277 coma frondibus cingitur; Liv. I, 7 *sacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit Romulus;* sic quoque Strabo V, p. 352 B (p. 230): caussam afferunt apud Macrob. III, 7 extr. vel quod Græco ritu sacrum factum, (v. Livius l. l. I, 7 et Strabo V, p. 352. B. C.) vel quod signum Herculis capite operto esset, sc. exuviis leonis; ne quis adeo in æde dei habitum ejus imitaretur. At Romanorum mos erat in sacris *velato* esse *capite:* cujus moris originem a poeta expositum vidimus III, 403 sqq.

273. *tantarum in munere laudum.* Non assequor interpretes, nec Burmannum, qui lib. V, 652 huc vocat,

Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate deum, et date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor quum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit;
Et sacer implevit dextram scyphus. Ocius omnes
In mensam læti libant, divosque precantur.
Devexo interea propior fit Vesper Olympo;
Jamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
*Instaurant epulas, et mensæ grata secundæ

274 *fronte* duo Burm. *comam* alter Leid. *porrigite* duo alii. *spargite* Dorvill. et aliquot Pier. *sumite* Oudart. pro var. lect. *porgite pocula* Goth. tert. 276 *Herculeæ umbræ* pr. Hamb. 277 *nexa* Gud. a. m. pr. 278 *impleral* Bigot. *dextras* alter Hamb. *Et dextram implevit sanctus scyphus* aliquot Pier. 279 *In mensa* aliquot ap. Burm. cum Goth. sec. Apud Macrob. III, 11 est censura versus. *In mensam libant*—in hoc errasse Maronem *cum non in mensam, sed in aram, secundum morem libare debuerint.* vindicat poetam alius vir doctus ibidem; et fuit alius mos Romanorum, alius Græcorum, saltem ætatis heroicæ. Locum qui sequitur una cum hymno illustravit vir doct. Car. Aug. Böttiger singulari libello 1789. 281 *ibat* tert. Rottend. 282 *flammam* aliquot Pier., inter quos Rom. *gerebant* Goth. pr. Sane parum placet *ferebant, ferunt* trinis vss.; et quam impedita sit interpretatio versuum *Instaurant epulas et Dona ferunt*: in Notis declaravi. Scilicet si dicere licet quod sentio: hi duo versus a poeta in margine appositi fuisse videntur ad superiora: *Ocius omnes In mensam læti libant, divosque precantur: Instaurant epulas* sq. Duobus versibus h. l. ejectis bene procedit narratio: *Jamque sacerdotes —flammasque ferebant. Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum, Populeis adsunt evincti tempora ramis.* 283 *Instaurantque* Gud. a m. pr. In Menag. pr. hic ordo erat versuum 285. 286. 283. 284. Versus hos importunos, quocumque te vertas, ejiciendos

ubi *munus* pro sacro positum est. *Laudes* dicuntur poetis pro virtutibus et strenue factis: ergo *in munere laudum* erit in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules; cf. sup. 185 sq. 274. Sequitur locus de libatione. *Porgite*, non ut alter alteri ex ordine poculum præbeat, aut omnibus famuli; sed quod libatio fit manu exporrecta et prolato poculo. Mox idem: *date vina. Communem deum* Trojanis et Arcadibus, communi fœdere junctis, hospitibus et amicis. vid. vss. 172. 173. 174. Sic accipiendum cum Donato. Aliena multa cumulant Servius et interpretes: Sic XII, 118 *Rutulique viri Teucrique—In medioque focos et dis communibus aras Gramineas* parabant. 276. 277. caput cinxit *populea* corona: quod *populus Alcidæ gratissima* et quidem alba; hoc norunt omnes. *bicolor* tamen, variante scilicet candore in foliorum frontibus et tergis. Populo successit usus lauri in sacro Herculis. v. Serv., Macrob. Sat. III, 12 et Cerda. 278. *scyphus* proprie h. l. dictus, in re Herculi sacra: notante Macrobio V, 21.

280. *devexo Olympo;* cœlo, circumacto motu diurno, inclinante se, ut II, 250 *Vertitur interea cœlum:* ubi vid. Exc. II ad lib. II. 283. Necesse est, si verborum sententias explores, fuisse morem sacrorum, ut sub vesperam sacrum instauraretur, ignis in

*Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis;
Hic juvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercæ
Monstra manu geminosque premens eliserit angues;
Ut bello egregias idem disjecerit urbes,

esse, patebit e Nota. 285 *Tunc* Rom. *accantis* Goth. sec. 286 *adsunt*: adveniunt ad cantum. Nisi dicas *adesse ad cantum*, seu *cantui*, esse respondere saltatione. Vox est parum commoda. Jo. Schrader. conj. *saltant. et vincti* aliquot Pier., inter quos Rom. *tænis* pr. Voss. et pro var. lect. Gud., et Moret. qu. *tenis*. 287 *atque senum* aliquot Pier. 288 *fata* duo Burm. *ferant* illatum erat ab Heinsio e libris; alii cum edd. *ferunt*: haud dubie verius; est enim pro: *ferunt illi*, efferunt, celebrant. Retinuit quoque hoc Cuningham. 289 *geminas anguis* Nonius in *elidere*. vid. Heins. 290 *Et b.* Ven. *dejecerit* aliquot Pier. et Burmann. cum Goth. tert. *devicerit* Ven.

ara accenderetur a sacerdotibus; utque tum crematis victimæ partibus aliæ in epulis sacris apponerentur, inde saltatio religiosa cum cantu fieret ad aram. Hæc et sqq. ad mensas secundas, atque adeo ad bellaria, convivantium referunt interpretes: quod pro temporum heroicorum ratione nullo modo fieri posse arbitror, imprimis libatione modo facta. Religiosum ritum describi in aperto est, quo ignis in ara instauratur, et circum aram saltatio cum hymno instituitur. Certe sacerdotes *flammas ferebant—Tum Salii ad cantus incensa altaria circum* saltant. Ergo et reliqua eodem referenda, et inter instauratum saltem sacrum epulas quoque instauratas fuisse dicendum, quas easdem inusitato more per *mensam secundam*, seu *mensæ secundæ dona* declarat. Fatendum tamen, et hac et quavis alia tentata ratione versus 283. 284 nec sensu nec structura satis congruere: etiamsi dixeris, antiqui sacri morem a poeta describi, qui nonnulla singularia habuerit: ita *pellibus in morem cincti*: Ergo ex vita antiqua, qua pellibus incincti esse solebant homines, mansit hic mos sacri in Lupercis; uti 285 Salii huic sacro adhibiti sunt.—*oneratis lancibus* ad turis copiam refert Cerda; sane tus etiam lance apportabatur, non modo acerra. cf. Ovid. IV Pont. 9, 33. Servius exta h. l. lancibus apponi ait: idque sequi præstat. Ita dum exta cremantur in ara, epulæ interea instaurantur. *Instauratas epulas* supra vidimus lib. VII, ubi crustis jam comesis Æneas vs. 133 *Nunc pateras libate Jovi*, et 146 *Certatim instaurant epulas*: quod ad solam libationem spectare videtur: sicque Od. Ε, 388 seq., ubi Nestor de sacro domum redux assidet cum suis et libationem facit: sed nullas epulas secundas.

285. *Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numæ instituto, ut creditum fuit. At h. l. poeta Herculi Salios assignat, quandoquidem in vetere Latio Saliorum nomen commune sacerdotum fuisse videtur, a saliendo; omnis enim olim res sacra cum tripudio et cantu conjuncta erat. conf. Serv. Hæserant in hoc jam veteres. v. Macrob. III Sat. 12.

Trojamque Œchaliamque; ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres
Hylæumque Pholumque manu, tu Cresia mactas
Prodigia, et vastum Nemea sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus, te janitor Orci
Ossa super recubans antro semesa cruento;

291 *Œthaliam, Œtaliam, Ethaliam, Æthaliam, Echaliam, Œiam,* monstra lectionum: et mox *Aritheo, Euricto. et duros* Rom. Macrob. VI Sat. 6 et duo Heins. *eduros* Medic. *ut durus* Bigot. et Goth. tert. 293 *bimembres:* Voc. Cornificium primum ausum esse fingere notatum est ap. Macrob. VI, 5 extr. 294 *Yleum Pholumque* Parrhas. *Hylocumq. Polumq.* Goth. sec. *Neleum* Marius emendabat perperam ap. Heins. *Crescia* Dorvill. *metas* Goth. sec. 295 *Nemea sub rupe* Rom. et Medic. Gud., aliique doctius, ex Νέμεος, quam quod vulgo adhuc legebatur *Nemeæ sub rupe.* 296 *flevere* Oudart. *timuere* duo alii Burm. 297 *semensa* Rom. cf. Serv. Seneca ep. 82 subjicit ver-

Chorus h. l. est *περιβώμιος* et *ἐγκύκλιος*, ut docte observat Böttiger supra laudatus; et carmen dixeris esse *ὑπορχηματικόν*. De populea corona vid. ad v. 276. Illud quoque notabile, quod Salii seniores et juniores memorantur.

Quæ sequuntur v. 288 sqq., hymnorum veterum in Herculem argumenta sunt, oratione a poeta præclare in hymni formulam conversa v. 293 seqq., ut ipsa narratio dramatis naturam induat. Observandum quoque artificium poetæ, quo oratio variatur et invertitur, una notione subjecta: tu occidisti, tu prostravisti *Œchaliam:* quo nomine urbes fuere Messeniæ, Thessaliæ et Eubœæ: ad hanc Eubœæ Œchaliam referunt fere Tragici, quod de expugnatione ab Hercule facta narrari solet, denegata a patre Euryto Iole. v. de his ad Apollod. Not. p. 439. 480 et ad Homerum Iliad. B, 596. 730. 291. *labores* cf. Iliad. Θ, 393. T, 133. Odyss. Λ, 620. *fata Junonis* infestæ aiunt esse voluntatem: Sic Serv. et alii. Accipio de fatis, quæ Junonis odium fecerat. Fatale enim erat, ut Hercules ad explendam Junonis iram tot labores perferret, ita ut ne Jupiter quidem iis exolvere ac liberare valeret. Sic IX, 135 *Sat fatis Venerique datum.* Suavis et jam Macrobio VI, 6 med. observata conversio in secundam personam vs. 293. qua docti poetæ haud raro utuntur, ut Horat. II Carm. 19, 13 *Tu flectis amnes.* etiam recentiores: videas v. c. Milton. *P. L. B. IV.* 1720 *sqq. nubigenas Hylæum Pholumque* Centauros vid. Georg. II, 456. 457; ad hos et ad sqq. cf. Apollod. II, 5, 4 sqq. *Cresia prodigia, τέρας,* taurus Cnossius: quem vivum ad Eurystheum adduxisse narratur. Ergo *mactas* solito more ita posuit, ut, etsi de uno tantum proprie dictum, pluribus membris esset accommodatum, aut aliam fabulam secutus est. 296. 297. descensu Herculis ad Orcum facto, ut Cerberum adduceret Iliad. Θ, 368. Odyss. Λ, 622. 298. *facies,* monstra, quæ in inferis occurrebant. Æn. VI, 285 seqq. *Hydra Lernæa* jam ibi commemorata: nunc *Typhoeus* additur, quem in Tartarum fulmine detrusum ediderat quoque Hesiod.

Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhöeus,
Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Jovis proles, decus addite divis,
Et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus ævo,
Et comitem Ænean juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilesque oculos fert omnia circum,
Æneas, capiturque locis; et singula lætus
Exquiritque auditque virûm monumenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:
Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,

sum ex Æn. VI, 401. 298 *Non te* Parrhas. *Te nullæ* Goth. tert. *nec terruit* duo Burm. cum Goth. sec. 299 *nec te* idem cum aliis. 300 *circumstitit* aliquot Burm. 301 *deus addite* Parrhas. 305 *Quo sonat* Goth. sec. 306 *Exhinc* duo Burm. 308 *trahebat* pro var. lect. pr. Hamb., ut Æn. II, 457, unde huc venisse probabile mihi fit. 309 *Ingrediensque viam vario s.* Ven. *levabant* Hugen. a m. sec. et Schol. Statii ap. Burm. *lavabat* Rom. 312 *que* abest post *exquirit* in Ald. pr. *animumque virum*

Θεογ. 853 seqq. 867. Orionem in inferis collocavit Homerus Odyss. Λ, 571 sqq. Ad communem autem interpretum morem jungimus vss. 298—300 cum antecedentibus. Alioqui, si sententias et facta sejungas, alterum ad pugnam deorum cum Gigantibus, quibus Typhoeum accensere solent poetæ, alterum ad hydram Lernæam apud Nemeam occisam referri poterat; ut confundantur Hercules ille antiquæ religionis et Thebanus Hercules; quod nec sine exemplo fieret. 299. *arduus* præclare adjectum; stans enim erectus vasta corporis specie terrere poterat ille. *rationis egentem*, consilii inopem, de *ἀμηχανίᾳ, ἀπορίᾳ*, ex pavore: h. terrore perculsum. 302. *dexter*, adsis propitius. 304. *spirantem ignibus* doctius quam ignes expirantem.

307. *rex obsitus ævo:* ut alias *gravis* de magna copia, *oppressus, obrutus, gravis ætate.* cf. Burm. 310. *faciles* epitheton ornans, mobiles, vagos oculos, volubiles.

314 sqq. Egregius locus, quo antiquus Italiæ status describitur. v. Excurs. II ad h. lib. *indigenæ Fauni Nymphæque* non modo *ἐγχώριοι*, sed et *αὐτόχθονες, αὐθιγενεῖς*, scilicet designantur Genii locorum. Suaviter

Gensque virûm truncis et duro robore nata:
Quîs neque mos neque cultus erat; nec jungere tauros,
Aut componere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regnis exul ademtis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quæ perhibent, illo sub rege fuerunt

Goth. pr. 315 *et rupto robore* tert. Rottend. 316 *neque jungere* aliquot Pier. 317 *haud* Burm. *nec* Serv. ad Æn. I, 374. *et parcere* alter Hamb. *partis* Leid. *rapto* Medic., sed in litura. *gnorant* Mentel. pr. 318 *victus venatus* Montalb.; per appositionem, ait Heins. *asper cultu* Oudart. *alebant* Ven. et Dorvill. 319. 320 Laudat Augustin. C. D. VII, 26. 320 *regnis: terris* pro div. lect. Hugen. 323 *tutus latuisset* ap. Lactant. Heins. *in hortis* Goth. sec. 324 *Aurea quæ perhibent* Heins. refinxit ex codd. tum suis tum Pier., omnibusque omnino præstantioribus, Rom. Medic. al. (etsi Mediceum *quæ ut* exhibere ait; quod Grogginius non expressit). Vulgo lectum erat: *Aureaque, ut perhibent*; quod ortum ex librariorum more *q* per compendium scribendi, quod etiam alii depravationi locum fecit in aliquot Pier. *Aureaque perhibent*—

autem poeta extulit hoc: Loca circa Tiberim olim vastities obtinebat silvarum, per quas feri homines palabantur. *truncis et duro robore nata* pro truncis roborum. Nata, ut probabile fit, loquendi et fingendi forma ex more agrestium hominum truncos arborum inhabitandi. v. Serv. cf. Stat. IV Theb. 276 sqq. etsi non adeo subtiles in his loquendi formis fuere prisci homines: nam etiam e saxis natos dixere: et intra paucos versus apud Hesiod. O. et D. 143 sq. est *γένος ἀνθρώπων χάλκειον, ἐκ μελιᾶν, ἀδάμαντος ἔχον θυμόν.* At quæ mox iterum ex ære memorantur, vss. 150. 151, ab interpolatione profecta esse videntur. 316. *mos*, certum vitæ institutum, lex quædam vivendi; *τεθμός*· præclare autem mitior vitæ cultus declaratur his: *componere opes et parcere parto, τὸ συγκομίζεσθαι καὶ ταμιεύεσθαι,* quibus feros homines assuefacere difficillimum est. Conferant erectioris indolis juvenes Lucretianos versus lib. V, 951 sqq. in iisque 956. 318. *rami* h. fructus arborum. Porro jung. *asper victu*, non *alebat victu.* Est venatus, qui asperum victum præbet, h. non nisi labore et molestia parandum.

319. Antiquus mythus de Saturni fuga in has terras, ductus, ut videtur, ex etymologia voc. *Latii* a *latendo. Saturnus* tamen numen Latinorum patrium, forte a *satu*, seu satione rerum, imprimis frugum. Sed comparatus ille cum *Crono* fabulas Græcorum in se derivandi opportunitatem dedit. Contra Ausonum adeoque Aboriginum et Latinorum religiones videntur fuisse valde simplices; v. Excurs. V et IV ad lib. VII. 321. *indocile*; Serv. pro indoctum: malim pro fero et agresti accipere. 322. *leges dedit*, h. mores et instituta; conf.

Sæcula: sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paullatim ac decolor ætas
Et belli rabies et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanæ;
Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Thybris:
A quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, et deus auctor Apollo.
Vix ea dicta; dehinc progressus, monstrat et aram,

fuisse. Argutatur Burm. *fuere* ante Heins. 325 *longa* Serv. v. Burm. 326 *ac* deest Ven. 328 *manus Ausonia*, h. Ausones, præclare Heins. reposuit ex Medic. Gud. et Ven. a m. sec. cum Romano. Vulgo cum Servio: *m. Ausoniæ.* In Bigot. abest *et.* 334 *et i. bellum* sec. Moret., male. 335 *erigere tremendæ* Rom. 336 *et monita* Parrhas. 337 *dein* Montalb. *et arma* Medic.

VII, 203. 204. 325. *aurea sæcula* observa per *pacem* declarari. 326. *decolor ætas* respectu auri, colore vitiato, dum ærea vel ferrea ætas succederet. 328. *manus Ausonia.* Ausones, quos Livius et alii vulgo Aborigines appellant. v. Excurs. IV ad lib. VII. Excurs. II ad lib. VIII. *Sicanos* autem memorat poeta, seu quod auctores habuit, qui et hos in Italiam venisse traderent; cum alias Sicanos a Liguribus ex Hispania pulsos in Siciliam trajecisse narratum sit; seu quod *Sicanos* cum *Siculis* confundit, quos loca inter Tiberim et Lirin tenuisse constat, etsi alii in inferiore Italia, Œnotriorum sede, eos memorent; unde illic ab Ausonibus et Pelasgis, hic ab Opicis, qui et ipsi ex Ausonum genere fuere, exturbati in Siciliam trajecere. conf. Excurs. II ad h. lib. *Saturnia tellus* proprie ita dicta fuit in clivo Capitolino ad Tiberim; *clivus Saturnius* is olim dictus: Dionys. I, 34. Poetis inde nomen pro Latio et pro Italia frequentari cœpit. Etiam reliqua Italiæ nomina a certis tractibus, quibus ab origine propria erant, ducta sunt. Ipsum *Italiæ* et *Œnotriæ* nomen, primo ad sola loca circa sinum Lameticum spectabat. cf. eund. Excurs. 330. Sumsit et hoc poeta de Tiberi ex multis aliis commentis super nomine Tiberis; v. Serv. ad h. l., cf. Cerdam, Cluver. alios.

333. De Evandri adventu v. sup. v. 51 sqq. et Excurs. I ad h. l. *pelagi extrema*, mare ultimum, longinquum, saltem ex sensu et notione priscæ Græciæ, cui occidens inter terras ignotas et invisas erat. 337. *aram* Carmentis seu Carmentæ, quam se vidisse testatur *sub portam Carmenta-*

Et Carmentalem Romano nomine portam
Quam memorant, Nymphæ priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicæ: cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.

338 *Romani nomine* Gud. cum quatuor aliis Heins.; adde Medic.; nec assequor, unde hæc lectio venire potuerit. 339 *memorat* Goth. sec. *primum* C. Oudart., ex interpretatione, arbitror. Interpunctione refeci locum: *Et Carmentalem Romano nomine portam Quam memorant, Nymphæ priscum Carmentis honorem, Vatis fatidicæ.* Apposita sunt: *portam—honorem Nymphæ Carmentis.* Antea interpungebatur sic: *Et C.—portam: Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem Vatis fatidicæ.* Ita frigebat totus hic versus, ut eum expungere mallem: expeditior enim fuisset oratio: *Et Carmentalem Romano nomine portam Vatis fatidicæ.* 341 *et nomine P.* Rom. 342 *asper* pr. Hamb., sed *acer* defendit Burm.; recte, nec tamen expedit. *Acer*, ut δριμὺς, est poetis vocabulum proprium virorum fortium, δραστικῶν, uti alias, impiger, promtus, animosus. 344 *Parnasio* Rom. *de monte* Bigot. et Goth. tert. Sicque emendabat Jo. Schraderus, fundo emendationis in Ovidio quæsito: Fast. II, 423 *Quid vetat Arcadio ductos a monte Lupercos? Faunus in Arcadia templa Lycæus habet.* Ita erit: *Lupercal dictum de monte Panis Lycæi Parrhasio*, quæ non bene conveniunt. Sane *montem Parrhasium* putes esse debere τὸ ὄρος Παῤῥάσιον. At nunc erit dictum pro Arcadio. *Lycei* male excusum a Burmanno. Est urbs Arcadiæ Λύκαια et ὄρος Λύκαιον, vide vel Pausan. VIII, 2 et 38. At τὸ Λύκειον (scil. ἱερὸν) in quo gymnasium, et περίπατος, Athenis, et Apollo Λύκιος. 345 *monstrant* Goth. pr. 346 *et mortem dolem* Dionys. lib. I, 32 ad radices Capitolii. 338. *portam* per appositum *honorem Nymphæ Carmentis, vatis fatidicæ.* 340. 341. Ingeniose hæc a poeta intexta sunt, ex instituto præcipitandi Æneidis argumentum per vaticinia, secundum observata Disquis. II. impr. s. VI seqq. Sententiam hanc Maronis ornavit Ovid. Fast., I 475 sqq. 515 sqq. Propert. IV, 1 et jam Tibull. II, 5, 19 sq., ille ex sua, hic ex Sibyllæ persona. *Pallanteum* Palatium. conf. sup. v. 54.

342. 344. *lucum—Asylum* cf. Liv. I, 8. Dionys. II, 15. *retulit* est, appellavit. Male aliter Serv. et alii. *Lupercal* sub monte Palatino, cf. Liv. I, 5. Dionys. I, 32. *dictum Panos Lycæi* Lupercal, nomen gerens Panis Lycæi, quasi is a λύκος, *lupus*, dictus sit: prava nonnullorum etymologia: cum verius ab urbe et monte Arcadiæ Lycæo ductum sit nomen. *de more Parrhasio*, h. Arcadico; ad exemplum Panis Lycæi nomine ab Arcadibus ducto.

345. 346. *nemus Argileti* sub Capitolio, ut docent Donatus et alii auctores de urbe Roma. *testatur* simpl. pro monstrat. *hospitis Argi*; adoptavit poeta veterem fabulam de Argo hospitio ab Evandro excepto et, eo inscio, ab Arcadibus cæso. Quis ille fuerit, varia erat fama. vid. Serv.

Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Jam tum religio pavidos terrebat agrestes
Dira loci; jam tum silvam saxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
Quis deus, incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem, quum sæpe nigrantem
Ægida concuteret, dextra nimbosque cieret.
Hæc duo præterea disjectis oppida muris,

cet aliquot Pier. 347 *ad* abest pr. Hamb. *et* abest Goth. tert. 349 *jam tunc* Dorvill., etiam vs. sequ. 350 *jam jam* aliquot Pier. *silvas* Rom. *saltumque* Montalb. *tenebant* Medic. a m. pr. Bigot. 351 *hoc inquit f. v. saxum* Gud. pro div. lect. *formoso* sec. Hamb. Probus I Instit. p. 1395 *hoc nemus, hunc, inquit, fontem.* 353 *vidisse deum* aliquot edd. 354 *crearet* Hugen. *sæpe* alieno loco positum meminimus et alibi occurrere: ut statim Ge. I, 354 *quid sæpe videntes*—et alibi. Mutavi interpunctionem, quam miror nemini moram fecisse. Vulgo: *cum sæpe nigrantem Ægida concuteret dextra, nimbosque cieret.* Quis quæso clipeum, si ægis pro clipeo est, *dextra* vibret? Scilicet jungenda sunt: *cum Ægida concuteret, dextra nimbosque cieret.* Læva vibrat ægidem, dextra autem jaculatur fulmina. Poterat saltem Servius monere: *dextra nimbosque cieret: et de dextra fulmina commoveret.* Wakefield præfert antiquam interpunctionem, et simul ægidem pro thorace accipit, qui quomodo dextra concutiatur, non intelligo. 355 *de-*

347—354. Locus splendidus de Capitolio, in quo τὸ εὐφαντασιῶδες in signis futuræ majestatis loci in promtu est sentire. 348. *Aurea nunc, olim.* Similis comparatio temporum et conditionis in Capitolio sæpius occurrit. v. loca ap. Cerdam; imprimis Propert. IV, 1 et Tibull. II, 5, 23 sqq. tum et in aliis Urbis partibus, ut inf. 360. 361. *aurea* simpliciter esse multo auro ornata, nemo dubitet. Sic *aurea Roma.* 350. *dira*, magna, admirabilis *Serv.*; scilicet ea, quæ dira sunt, horrorem incutiunt, qui idem ex religione, seu specie augusta et religiosa loci sanctitate venire solet. 353. 354. *Ægis* h. l. clipeus sine controversia; cum alibi ambiguum sit, de thorace an de clipeo seu Jovis seu Palladis accipienda sit; conf. inf. ad 435. Hæc Jovis ægida incutientis species manifeste ex Homero est adumbrata: Iliad. Δ, 167 de Trojæ excidio: Ἔσσεται ἦμαρ etc. Ζεὺς δέ σφιν Κρονίδης—Αὐτὸς ἐπισσείησιν ἐρεμνὴν αἰγίδα πᾶσιν, Τῆσδ' ἀπάτης κοτέων· ergo de irato Jove, ad incutiendum terrorem vibrante ægidem ante ora Trojanorum; ut alias heroes fulgentem ære et radiantem sole clipeum quatiunt et ingerunt oculis hostium. Similiter Jupiter fugat Achivos Iliad. P, 593 καὶ τότ' ἄρα Κρονίδης ἕλετ' αἰγίδα θυσσανόεσσαν Μαρμαρέην, Ἴδην δὲ κατὰ νεφέεσσι κάλυψεν, Ἀστράψας δὲ μάλα μεγάλ' ἔκτυπε, τὴν δ' (ægidem) ἐτίναξε. Νίκην δὲ Τρώεσσι δίδου, ἐφόβησε δ' Ἀχαιούς. Simili modo h. l. Jupiter ægidem concutit et fulminat; et alterum quidem facit læva, fulmen jacit dextra. Pro fulmine posuit adjunctum *nimbos*; et propter hos ægis *nigrans*, nube nigra et caliginosa per tempestatem inducta.

355—358. Habet nescio quid religionis veneranda hæc antiquitas ruinæ duorum antiquissimorum oppidorum, quam hospiti suo monstrat

Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri, passimque armenta videbant
Romanoque Foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes: Hæc, inquit, limina victor
Alcides subiit; hæc illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo; rebusque veni non asper egenis.
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Ænean duxit, stratisque locavit
Effultum foliis et pelle Libystidis ursæ.

lectis Menag. pr. pro *dejectis;* conf. 191. 357 *arcem* bene Heins. e potioribus post Pierium; vulgg. *urbem,* etiam Rom. 359 *ac t.* Gud. a m. pr. 361 *lætis* ap. Schol. Horatii Cruqu. I Ep. 7, 48. *latis cavernis* Parrhas. a m. sec. *cavernis* etiam Rom. 362 In voc. *victor* argutati sunt veteres, dum ad cognomen Herculis Victoris retulere, quo nomine duæ ædes Romæ fuere, Herculis Victoris dictæ. v. Macrob. III, 6. 364 *contingere* Goth. sec. 366 *augusti* Exc. Burmann. *subeunt* aliquot Pier. *vestigia* duo Burm. 368 *effectum* pr. Rottend. a m. pr. *spoliis* Goth. tert., quod ipsum in mentem venisse video Jo. Schradero, ut sint ipsa pellis ursæ. *Libistridis* Ven.; Julius Sabinus: *vel legatur* Hybistidis (quod nihili esse arbitror), *ut a Sicilia* (in qua nulla Hybista est) *ut diximus in quinto* (ibi nihil tale occurrit) *vel ut sit a Libya—Si volumus intelligere* Libystidis, *Siculæ, ut Libystinus Apollo in Pachyno.* Fuit utique Apollinis Libystini templum in Pachyno. v. Macrob. I Sat. 17. Sed ab eo nomen ducere alienum est. Pro

Evander. Attemperatum et hoc ad famam veterem de *Janiculo* et *Saturnia,* duobus antiquis oppidis in montibus Janiculo et Capitolino, olim Saturnio dicto; v. Varro de LL. IV, 7. conf. Excurs. II. ad h. libr. sub f.

359 sqq. Etiam in his vetus simplicitas delectat, imprimis cum magnificentia serioris ætatis comparata. *lautis Carinis,* qui in IV Regione locus fuit ab Arcu inde Constantini inter Esquilias et Cœlium procedens, Pompeii M. Antonii aliisque magnificis sumtuosisque domibus ornatus; unde *lautæ* Carinæ. (Servius multa inepte cumulat.) 362. *Ut ventum ad sedes,* Evandri domum in Palatino monte, seu Palatio, quod Pallanteum dixit poeta. 364. 365. Nihil magnificentius his versibus dici potest. *aude contemnere,* quasi rem arduam et difficilem: ita ut virtute opus sit animi ad expellendam mirationem divitiarum. Sic bene Serv. et Guell. *et te quoque dignum finge deo.* Compone te, mentemque informa, ad similitudinem numinis; h. fac, redde te similem Herculis in contemtu hoc inanis fastus. *non asper,* non alienus, infestus, adeoque non fastidiosus.

366—368. E more prisci ævi; cf. Odyss. Ξ, 48, Orph. Argon. 1009. *Æneam ingentem* alius reddidisset per: inclinato capite subeuntem an-

Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequidquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu, 371
Vulcanum alloquitur, thalamoque hæc conjugis aureo
Incipit, et dictis divinum adspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita casurasque inimicis ignibus arces:

ἄρκτος Λιβυκὴ dictum Λιβυστὶς, ex Λίβυς. 369 Alii novam sententiam ordiuntur cum hoc versu, alterumque 370 subjiciunt. 371 *duro—tumultu* erit ut *bellum durum: pugna dura*. Præstat tamen cum Jo. Schradero legere *diro*. *muta* tert. Mentel. 373 *inspirat* aliquot Pier. tum Ven. alter Hamb. Dorvill. Parrhas. Ed. Ven. ἐπιπνέει. *honorem* idem sec. Hamb. *odorem* pr. Voss. 374 *Cum* sec. Moret. *Tum* Franc. *vastabant* h. l. de oppugnatione. Jo. Schrader. malebat *quassabant*: quod sane magis proprie diceretur. 375 *que* abest Hamb. pr. a m. pr. *urbes* Oudart., ut v. 357.

gustas fores. De *Libystide ursa* v. ad lib. V, 37. Etiam imago Noctis v. 369 notabilis. Hinc Stat. I Achill. 620 *totis ubi Somnus inertior alis Defluit in terras mutumque amplectitur orbem.*

370 seqq. Qui sequitur locus, meo judicio, artis magis quam ingenii laudem habet. Nimis manifesta imitationis Homericæ sunt vestigia, simulque jejunæ copiæ, quæ fere imitationis studium prodere solet. Thetidis ad Vulcanum accessus, ut Achilli arma peteret Iliad. Σ, multo majorem habet suavitatem ex simplicitate priscæ vitæ ibi adumbrata; habet etiam caussam multo magis idoneam; amiserat enim Achilles arma Patroclo detracta. Utinam præcederet saltem locus egregius lib. XII, 87 sqq. de insignibus armis Turni: his ut divina arma opponerentur, erat, quod expectabas. Nunc Venus adit maritum, eumque illecebris suis delinitum amoreque devinctum ad amplexus suos invitat. In quibus primum redhibitus est locus præstantissimus Iliad. Ξ, 294 seqq., ubi Juno Jovem simili modo circumvenit, sed eo consilio, ut alto eum sopore opprimeret, ut inde pugnæ inter Achivos et Trojanos fortuna vices accipere posset. Hic vero Vulcanus v. 405. 406 obdormit, ut mox ante diem ad laborem evigilet. Idem a Venere ad somnum invitatur, cum jam precibus facilem se et paratum ostendisset. Illud vero nolim urguere, quod pro filio ex alio viro suscepto maritum rogat. Friget tamen multo magis aliorum imitatio, ut Statii Theb. III, 262—317, ubi Venus Marti supplicat.

373. *dictis divinum adspirat amorem*; addit τὴν χάριν, τὸ θελκτήριον, ut delinirent verba Vulcanum. Quod Lucretio est in simili loco dulcissimo: *tu suaves ex ore loquelas funde* lib. I, 40. Burmannum vix quisquam hic probet, dum exponit: "quasi in ipso amplexu amorem anima et spiritu suo infunderet." 375. *Debita:* potest ex seqq. *inimicis ignibus* adjungi: idque melius. Servius: fataliter ad exitium destinata. Ita vero adjungi fere aliquid solet: *fatis mihi debita tellus* Æn. VII, 120, *generi debita* Æn. III, 184, *sors ista senectæ Debita erat nostræ*; mollius etiam XI, 165 *fata debita* dicuntur. Latet vero in hoc caussa, cur Vulcanum precibus

Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ; nec te, carissime conjux,
Incassumve tuos volui exercere labores;
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem;
Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris.
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere conjux.
Adspice, qui coëant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat; et niveis hinc atque hinc diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
Accepit solitam flammam; notusque medullas

377 *opusve* aliquot Pier. et pr. Moret. ac Leid. (si *opusque* usquam legeretur, non improbandum dicerem). *opisve* sex Heins. cum Erf. *opesve* Franc. *Karissime* Dorvill. 378 *incassumque* Medic. 381 *imperio* oblongus Pier. cum aliis, et pars Heins., quod vulgarius. *arvis* Moret. sec. 382 *venio et si non m. n.* Goth. sec. ex literarum compendio. *nomen* Leid. Jo. Schrader. conj. *et sanctum tibi nomen Arma rogo genetrix nato:* ut adeo jungenda sint: *genetrix sanctum tibi nomen.* An vero Venus Vulcano erit mater veneranda, quæ natum ex alio viro suscepit? Scilicet morabatur virum doctum non animadversa omissio τοῦ *te.* Nam est: *rogo* (te,) *sanctum mihi numen, arma.* 383 *Neri* aliquot Pier. et Heins. ac Burm., quod Cuningham. edidit; et sic Servius legerat, cujus locum saniorem exhibet Julius Sabinus. Sed male Servius factum putat ex *Neres, Neris,* abjecta *s;* nam *i* contracta est syllaba *ei,* uti Achilli, Ulyssi. Illud autem bene observatum, veteres *eus* extulisse *es,* Nereus, Neres, ut Achilleus, Achilles, Ulysseus, Ulysses. 384 *Tritonia* Parrhas. 385 *quo coeant* pr. Moret. pro *quos,* ut Heins. suspicatur. In Zulich. superscriptum *quam;* et Schol. Horat. apud Burm. *qua.* 386 *acuunt* Oudart. et sec. Moret. *postis* Franc. *exitium* quart. Moret. 388 *mollis* pr. Moret. 389 *solidam* sec. Rottend. cum Goth. pr. *famam* alter. *notasque* pr. Hamb. et Lutat. ad Stat. I Achill. 308. *medullis* pr. Voss. et Leid. a m. pr. Recte

tum non fatigaverit. 379. *natis;* solito more pro uno, Paride. 381. *Rutulorum oris;* variat orationem, pro Latinis, a populo finitimo. 382. Conf. Iliad. Σ, 457. *et* (te) *sanctum mihi numen Arma rogo;* non: *o sanctum mihi numen;* sed: *et rogo nūmen tuum mihi sanctum arma;* h. te, sed blandiore oratione effert, te, mihi semper venerandum, *αἰδοῖον.* 383. 384. Ut Thetis Achilli, sic Aurora Memnoni arma petierat apud poetas Cyclicos, inter quos Arctini Milesii Αἰθιοπὶς fuit. vid. supr. Excurs. XIX ad lib. I. Sic Quinti Paralip. II, 454, ubi congressi Achilles et Memnon: *τύπτον δ' ἀλλήλων—Ἀσπίδας, ἃς Ἥφαιστος ὑπ' ἀμβροσίῃ κάμε τέχνῃ.*

387. *niveis lacertis;* quippe dea *λευκώλενος.* Ornatius autem extulit Homericum *ἀγκὰς ἔμαρπτε* Iliad. Ξ, 346, et mox vss. 388—392 versus

Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim, tonitru quum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis et formæ conscia conjux.
Tum pater æterno fatur devinctus amore:
Quid caussas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, diva, mei? Similis si cura fuisset:
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;

Burm. hoc serioris ævi esse pronuntiat. 390 *calefacta* plerique Pier. et Heins., etiam Romanus; sed *labefacta* tuetur Medic. cum aliis, et Servio, haud dubie exquisitius. Proprie *mens* amore, cui restiterat, vel alio affectu impulsa, victa, dicitur *labascere* vel *labefieri;* nunc translatum ad ossa. Sed et *ignis labefacit*, quando incendia ruinas dant. v. Not. 391 *Haud secus* Medic. *rapta* tres Burm. 392 *limite* nusquam legitur: in quod conjectura incidere possis. 394 *devictus* ante Heins. in vulgg., quod deterius hic et alibi habendum. 395 *f. sensit* Goth. tert., prave. 396 *Quid tibi* codd. Pier. Parrhas. *Quod t.* Rom. *Quæ tibi* Medic. a m. pr., quod Heinsius distinctione adjuvat. *fiducia cessit? Quæ tibi, diva, mei similis si cura fuisset* Rottend. sec. *Quo tibi, vita,* solĭto inter amantes blandimento, inquit Burm., quod alienum a gravitate epica. *si cura subisset* conj. Heins., ne bis in eandem vocem desinat versus. Atqui hoc studio fecisse dicam poetam, hic et alibi, ut sententia utraque tanto manifestiorem ex reciprocatione haberet vim ac veritatem (ἐνάργειαν). Alias nec sup. II, 292 simili sibilo extulisset: *Si Pergama dextra Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.* Heinsius porro simili de caussa delere malebat versum sequentem. 397 *Tum quoque;* qui a Mentel. sec. aberat a pr. m., et quem salvo sensu abesse posse putabat; quod mihi secus videtur; nam sine eo sibi non constat sententia: quam non assequor qualem sibi finxerint viri docti. Agnoscunt versum Rufinianus et Priscianus, Burmanno laudati. Elevat quoque Heinsii suspicionem Cuninghamus. 397 v. ad præced. *Tunc* Dorvill. et Goth. tert.

Homericos ibid. 294. 295. 296. 390. *labefacta per ossa*, in quibus medulla liquefacta, soluta, consumta est. Lucretiana dictio. Proprie mens amore, cui aliquantum restiterat, impulsa, percussa, victa, *labefieri* dicitur. Sup. IV, 395 *magnoque animum labefactus amore.* Jam, cum labefacta solvantur, ruant, cadant: cf. Lucret. III, 599. 600. 601. I, 529. 530, voc. synonymum habitum pro solutus, diffluens. Itaque etiam *igni* quæ dissolvuntur et liquescunt, *labefactari* dicuntur Lucretio IV, 701. I, 493. 391. 392. Præclare flammam amoris penetrantem medullas ossium comparat cum fulgure vel fulgetro inter atras nubes errante, tractu ac sulco tenuĭ, quem *rimam igneam ruptam* (proprie nubes rumpitur, sed sic sæpe poetæ) dixit: ea *percurrit nimbos*, nubes densas et atras, *lumine corusco.*

393. *læta dolis.* Est sane δολοφρονέουσα Iliad. Ξ, 329, sed ornate, læta successu doli et fraudis suæ. Sic IV, 128 *risitque dolis Cytherea repertis.* Sic et *formæ conscia*, sentiens, quam vim forma ad mariti animum nunc habeat. 394. *æterno amore;* potentius verbum quam, antiquo, pristino. Præivit Lucret. I, 35 *æterno devinctus vulnere amoris.* 395. Quid tam longe (Nonius: ex vetusto et antiquo) repetis argumenta, quibus me moveas. Aiunt Attium in Armorum judicio ante oculos fuisse: *Cur cætera tam ex alto appetissis dissidia, Agamemnon?* 396. 397. *Similis si cura fuisset*, si tale quid tibi

Nec Pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est,
Quidquid in arte mea possum promittere curæ,
Quod fieri ferro liquidove potest electro,
Quantum ignes animæque valent; absiste precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.

Teucros nobis Franc. 398 *omnipudens* Cod. Rutgers. nunc Leid. 399 *decimq.* duo Burm. 400 *si bella reparas* Goth. sec. 401 *possunt p. curæ* Medic. a m. pr. et multi Heins. ac Burmann. cum Goth. sec. *prosunt* pr. Moret. *possim* Bigot. *committere* sec. Rottend. 402 *potest:* sic Rom. Medic. cum melioribus scriptis et edd. inde ab Aldd. Alii, ut et Erf., cum edd. nonnullis *potestur*, vid. ap. Ge. Fabric. et Pier., quod satis apparet sciolum aliquem ex Lucretio vel Ennio intulisse, ut dactylum in quinta sede haberet. Est tamen ἤλεκτρον. Depravatius Goth. tert. *præstatur.* 403 *ignesque* malebat Cuningham. *obsiste* Exc. Burm. *assiste* Goth. sec. 404 *meis* Zulich. a m. pr. et Dorvill. 405 *oblatos* Bigot. et Goth. tert. *notumque p.* Nonius in *petere.* 406 *in gremio fusus* Zulich. *infusum* aliquot Pier., Julius Sabinus et Probus cum Carminio (de quo v. Fabric. bibl. med. et inf. Lat. h. v.) apud Serv. ex emendatione parum docta. Burmannus conj. *placidusque petivit Conjugis infusum gremio per membra soporem;* quod nemini facile probabitur: sed Vulcanus *infusus gremio conjugis petivit placidum soporem per membra.* cf. Not. ad h. v. et ad VIII, 30. Burm. laudat Misc. Obss. Crit. Vol. I, p.

cordi fuisset; si voluisses: etiam tum fieri potuisset, ut Teucris, h. Æneæ vel Paridi, arma pararem. 398. 399. Scilicet fata immutari non possunt, differri possunt: supra VII, 313 *Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque* immota manet fatis *Lavinia conjux; At* trahere atque moras *tantis* licet addere *rebus.* conf. Serv., qui notionem hanc ab Etruscis repetit: nimis docte, cum in Homericis obvia sit. 400. 403. *Quidquid curæ*, operæ, *possum promittere—animæque valent:* scil. promitto. Latet hoc ipsum in verbis: *absiste precando Viribus indubitare tuis*, ut hoc pro apodosi sit. Aliter extulit Homericum: Εἰ δύναμαι τελέσαι γε, καὶ εἰ τετελεσμένον ἐστὶ, h. *aliquid quod omnino perfici potest.* 402. *electrum* Homeri exemplo Odyss. Δ, 72 docte posuit, tanquam exquisitius metalli genus, certa portione argenti auro admixta, quod etiam arte fingi potest. vid. Plin. XXXIII, 4 s. 23. conf. Serv. 403. *ignes animæque,* "spiritus, quo fabriles inflari folles solent." Serv. Spiramentum explicatMacrob. I So. Sc. c. 14 m. 405. 406. *fundi,* κεχύσθαι, fusi esse, dicuntur qui procubuere, jacent, recubant: v. c. *fusi per herbam.* Igitur *infusus gremio conjugis* Vulcanus *petivit soporem.* Tum junge, *petivit soporem per membra,* qui per membra diditur. Sic et sup. v. 30 *seram dedit per membra quietem.* Honestas orationis notabilis et a multis passim notata. cf. Gell. IX, 10, sed ea sæculo Virgiliano debetur. Si talia miranda sunt, mirer potius verecundiam Homericorum versuum, qui pro illa ætate castissimi et iidem elegantissimi sunt l. c. Iliad. Ξ, 346 sqq.

Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum; quum femina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
Impositum, cinerem et sopitos suscitat ignes,
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos:
Haud secus ignipotens nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus Æoliamque

98. 407 *abacto* Montalb. *abigere noctem* pro vulgari, exigere, agere. 408 *explerant* ed. Masvic. *quum femina* revocavit Heins. auctoribus optimis libris imprimis Pierianis; alii *ceu femina.* Ita infertur comparatio: *ceu femina—cinerem et sopitos suscitat ignes* etc.: *Haud secus, nec segnior* Vulcanus surgit. Sed *primum* v. 408 ita otiosum est, ut statim de lectionis veritate dubites. Verum uti in Heinsianis et Burmanniana interpungitur, plene scilicet ac perfecte post *natos* v. 413, equidem omnino sententiarum nexum nullus assequor, ne grammaticum quidem. Itaque mediam stigmen posui ad finem versus 413, ut comparatio nulla sit, sed temporis mera designatio: *Inde, ubi prima quies—expulerat somnum, cum primum femina cinerem et sopitos suscitat ignes,—illo tempore ignipotens, haud secus, nec segnior, surgit.* 409 *calathisque Minervæ* nonnulli Pier. et Montalb. Rottend. pr. et Leid. cum Goth. sec. ex VII, 805. 410 Recte post *Impositum* distinctum a Burmanno secundum Servium. Habet ista vox notionem necessitatis, quæ urguet. Vulgo *impositum cinerem* jungitur, sic, *Cui tolerare* (sc. est, non, ut alii apud Serv., mos est, placet) dure dictum, pro, quæ tolerat. 412 *Exercens* Medic. 413 *ut p.* duo Burm. cum Schol. Cruqu. Horatii. *parvos possit* aliquot apud eundem. 416 *Sicanum* Parrhas. et Dorvill. Non male, nisi haberemus exempla sup. III, 692. I, 557.

407 sqq. Præclare ornata et ad miserationem composita comparatio, cujus prima quasi stamina agnoscere licet partim apud Homerum Iliad. M, 433—435 partim apud Apollon. IV, 1062—1066 (nam locum lib. III, 291 sqq. perperam alii huc advocant). Si tamen quæras, quam opportune illa h. l. intexta sit, fateor mihi aquam hærere. A media nocte expergefactus cubile relinquit Vulcanus: non tanti erat res, ut miris modis ornaretur. Apud Apollonium curæ Medeæ de salute sua sollicitæ comparationem melius admittebant. *Ubi prima quies—expulerat somnum,* "ubi, a prima quiete evigilans circa mediam noctem, sensit omnem iterum obdormiscendi cupiditatem expulsam: alacriter e stratis ad opus surgit." *Burm.* Surgit Vulcanus eo tempore, quo lanifica pauper ad lucubrandum surgit. 408. 409. est Homeri γυνὴ χερνῆτις. *tenuique Minerva* h. lanificio tenuem victum præbente, ut bene Serv. Minervam de oleo, quia ad lucernam nebat, Cerda accipiebat, nimis argute et exiliter. Neque hoc admittam ut *Minerva tenuis* sit *tenuis tela, tenue textum:* quod per se bene dictum esset. 412. 413. h. ut habeat, unde vivat honeste ipsa et nati, servata maritalis tori pudicitia, ut bene Cerda. 413. ex Homerico l. c. ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρηται. 414. illo tempore, haud secus nec segnior, surgit Vulcanus.

416 seqq. In his ad majorem ele-

Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis :
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturæ Chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Vulcani domus, et Vulcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.

417 *Liparem* aliquot Burm. *Lipare* Rom. atque ita reponere voluit Marklandus ap. Burm. ad Propert. pag. 612. quia apud alios Lipare officinam Vulcani habet. At v. Notam. 418 *subtus* aliquot Pier. *exosa* Goth. sec. Jo. Schrader emendabat *exusta* : ut Ovid. IV Fast. 473. Cur tamen epico non alterum dicere licuit? quod et Silius maluit : XIV, 57 *exeso de vertice* sicque alii. 419 *Ætria*, *Ethenea*, depravatt. *sonant* multi ap. Burm. cum Goth. tert. *validisque* tres recentiores ibidem. *ictis* Gud. a m. pr. 420 *gemitus* Medic. cum aliis Heins. *gemitus referunt* Leid. *r. sonitum* Parrhas. *stridentq.* Medic. (*tridentq.* superpicto *u*) et Uratisl. cum Goth. sec. 421 *Structuræ*, *stricta re*, stupor librariorum Goth. sec. et tert. 423 *Hoc* : recte, antique pro *huc*, quod nonnulli habent. Vid. Pier. Heins. Burm. post Servium ; nam in talibus liberagantiam refinxit Homerica, in quibus Vulcani officina in Olympo collocatur. Iliad. Σ, 369. Cum poetæ veteres loca et insulas Vulcano assignassent, quæ subterraneis ignibus notabiles erant (exemplum in ipsa Lemno apud Homerum est), licuit poetæ unam ex Æoliis vel Vulcaniis ponere, *Hieram*, quam Vulcaniam, 'Ηφαιστιάδα, appellat communi nomine, tanquam singulari, Liparæ proximam, monte mirabilem, qui nocturnas flammas evomit. v. Auctor Ætnæ 436 seq. et primo loco Scymnus Chius 256 sqq. Egere de ea multi post Cluverium. cf. Dorvill. Sicula p. 20. 21 et jam ante ad Chariton. pag. 688. Nostra ætate inter alios rerum naturæ auctores Dolomieu. Liparam, quæ et ipsa olim arsit (v. laudd. ad Auct. Mirab. Aud. c. 35; add. c. 37), Callimachus Vulcani officinam ediderat Dian. 46 sqq., ubi v. Spanhem., et sive hanc sive Hieram sub νήσου πλαγκτῆς nomine Apollon. III, 42, ubi v. Schol. Vulcanum *Liparæum* Theocr. Id. II, 133. 134 dixit: hic quidem omnium opportunissime, tanquam Siculus. conf. Excurs. I ad Æn. I, 51. 52. *erigitur*, ut alias, *surgit*, sita est, sed cum notatione montium. 419. *antra Ætnæa* simpl. pro ignivomis, quis dubitet, a similitudine. Aliena sunt, quæ de antris subterraneis inter Ætnam et Hieram continuatis suspicati sunt nonnulli. Ejusmodi acumen poeta non sequitur. 420. 421. Ornati versus, forte nimis ambitiose. Comparari potest Callim. Del. 144; adde Dian. 55. *referunt gemitum;* iterant sonum h. resonant per antra ictus incudum. *stricturæ*, quas ornate *Chalybum* dixit (v. Ge. I, 58), non sunt h. l. σπινθῆρες, nec quæ proprie metalla dicuntur, unde æs excoquitur, sed μύδροι, massæ ferri, quæ procuduntur. inf. 450 *stridentia æra* quæ alii *tinguunt lacu*, et 453 *massa.* Conf. Schneider ad histor. metallor. p. 32. Mox v. 423 *hoc* antique pro *huc*.

Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte polita
Fulmen erat; toto genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras; pars imperfecta manebat.
Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutili tres ignis, et alitis austri.
Fulgores nunc horrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.

litas virorum doctorum magna plerumque esse solet. 424 *vasti* pr. Hamb. 425 *Pyragmon, Pygramon*, aberratt. 428 *deicit, dejecit,* passim codd. Pier. et Franc. *manebant* alter Mentel. a m. pr. 429 *torto* Ven. *rapidos* Goth. tert. 430 *addiderat* Medic. Parrhas. Goth. pr., perperam; nam de Cyclopum, non Vulcani, opere agitur. 431 *horrificos* post Pier. optimorum librorum auctoritate prætulit Heinsius. Vulgg.

424. 425. Libera quidem erat nominum informatio, sed Bronten et Steropen etiam alii habent: Hesiod. Theogon. 140. Callimach. in Dian. 68. Plin. H. N. XXXV, 10 s. 36, 17. Statium et Claudianum v. apud Cerdam. Pyracmonem aliunde accepit. Argen memorat Apollod. I, 1, 2, ubi v. in Not. p. 9 de diverso hoc Cyclopum genere ab antiquis Cyclopibus, qui in theogoniis memorantur. 426—428. Nota inversam orationem pro, parte jam polita, parte adhuc imperfecta. *fulmen—quæ plurima*, quod genus fulminum, ex quo genere plurima: frequens poetarum figura: *κῆτος—οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη* Odyss. E, 422 et sæpe alibi. conf. Guell. Variant hæc orationem et delectant. 429—432. Ingeniose in fulminis materiam vertit ea, ex quorum conflictu fulmen nascitur, grandinem (*imber tortus* h. constrictus et coactus in grandinem: inf. IX, 671 *quam multa grandine nimbi In vada præcipitant, cum Jupiter horridus austris* Torquet aquosam hiemem, *et cœlo cava nubila rumpit*), nubem, ignem et ventum. Hæc fere ex Servianis amplector; cetera sunt respuenda. Facit autem fulmen duodecim cuspidum, *radiorum*, *ἀκτίνων*, trinis in quaterna latera, qualia fulmina passim in monumentis, imprimis in numis, et in anaglyphis, in quibus scuta exhibentur fulminibus insignita, occurrunt, etsi alibi alia forma tribuitur. Habuit autem poeta ante oculos et argutius expolivit locum Apollonii Argon. I, 730—734, ubi una cuspis adhuc imperfecta, quam Cyclopes procudunt, *μαλεροῖο πυρὸς ζείουσαν ἀϋτμήν*. Ut vero, cum Vulcani officina memorata esset, opera inchoata et affecta subjiceret, poetæ ingenio in promtu esse debuit; faciunt enim hæc mirationem et delectant ornatu; etsi et in hoc prævivit Homer. Iliad. Σ, 373 sqq. cf. Callim. in Dian. 49. 50, ubi satis jejune equorum Neptuniorum aquarium procudi narratur: quanto grandius et sublimius est phantasma, quod fulminis materiæ Cyclopes admiscent

Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant; quibus ille viros, quibus excitat urbes;
Ægidaque horriferam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque angues, ipsamque in pectore divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
Ætnæi Cyclopes, et huc advertite mentem:
Arma acri facienda viro. Nunc viribus usus,

edd. *terrificos.* Erf. *horrisonos sonitusque.* 434 *Instaurant* Parrhas., de quo cogitandum esse censet Burm. Vitium esse non dubito. *Instare* (h. urguere opus) exquisite cum quarto casu junctum, ut *instare viam. excitet* Ven. 435 *horrificam* edd., quas Pierius inspexerat, et tres Burmann. cum Goth. pr. 436 *poleibant* antique codd. Pier. 438 *dejecto* Rom. *defecto* Leid. unus. *de* deerat Gud. a m. pr., unde Heins. supplebat: *tum secto; dissecto* et *disjecto* in codd. Pier. lectum; alterum quoque in Goth. tert. et Erf. 439 *certosq.* aliquot Pier.; improbat Heinsius et Burm. *i ferte* sec. Hamb. 440 *Ætnæi.* Αἰτναῖοι. *ad huc* Reg. *atque huc* Parrhas. *avertite* Gud. cum binis Goth. Talia enotare tantum non flagitium est hominis bonis horis abutentis; sed cum semel in hoc pistrinum nos impegerimus, obdurandus est animus, ut cum fide exequamur id, quod ab initio, parum forte considerate, receperamus: ne ulla varietas e libris scriptis notata nostris notationibus excidat. 441 *faciunda* Heins. malit ex Nonio.

fulgores, sonitum, metum, et flammam sequacem!

433. 434. Marti currus bellicus proprie tribuitur, ex heroici sæculi more bellandi; quod ait: *quibus ille viros, quibus excitat urbes*, h. quo curru si invectus fuerit, ad bellum concitat, ex istis illustrantur sup. VIII, 3 *Ut belli signum—Utque acres concussit equos* etc. In Martis gratiam *instabant currum*, ut, festinare aliquam rem. conf. Heins. ad XII, 748. proprie, instamus operi faciendo, properando.

435—438. Etiam hic dubitari potest (conf. ad 354), sitne ægis de thorace an de clipeo accipienda, hactenus, ut de thorace non nisi v. 437 agatur, *ipsamque in pectore divæ Gorgona.* Expeditior tamen videtur ratio, si totum locum de thorace interpreteris, cujus extremæ oræ anguibus connexis et inter se implicitis sunt cinctæ, in medio Gorgone posita: cujus generis exempla passim occurrunt; ut unum commemorem, quod adire forte in promtu est, v. Spenc. Polymet. t. IV, 4. *turbatæ*, iratæ, ut sæpe; Silius: *obliqua retorquens flumina turbato superant Gorgona vultu*, lib. IX, 463. *vertentem lumina*, de oculis torvis, obliquis, ex ira et furore; βλοσυροῖο Μεδούσης κάρη σμερδαλέον dixit Quintus Cal. in loco, qui de ægide comparandus lib. XIV, 451—457. Videntur tamen h. l. *versa lumina* melius accipi de inversis, dejectis et occlusis, quippe in capite reciso. Ita fere artificum manus, re variata, pulcra Medusæ capita, facie inclinata in pectus, et oculis dejectis effinxit.

440. *Ætnæi* Cyclopes cf. ad v. 419. In seqq. festinationis felix notatio

Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. Nec plura effatus: et illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum;
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clipeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt. Alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tinguunt
Æra lacu. Gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris:
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,

442 *opus est nunc a. m* Seneca Epist. 95. Bene autem Heins. interpunxit post *magistra.* 443 *moram* aliquot Pier. *et illi* Burmannus novavit secundum partem codicum. Vulgo lectum *at illi;* quod nondum displicet. 448 *que* abest quatuor Burm. 449 *Alii—accipiunt;* verba exciderant Goth. tert. 449—453 Versus ex Ge. IV, 171—175. 451 *Ætna* pro div. lect. ad *antrum* Moret. tert. ex Ge. IV, 173. 452 *magna vi* Erf. *tendunt* Rottend. sec. a m. sec. 453 *Innumerant* Rom. *forfice* aliquot Pier., inter quos Rom., sed vid. Serv. et Heins. *ferrum* Carisius et alter Hamb. 455 Wakefield Silva crit. Vol. V, p. 77. tribus, ut opinatur, mendis sublatis legit: *Evandrum ex humili lecto lux suscitat* alba, *Et* matutinos *volucrum sub culmine cantus.* Docte hæc variata esse, lubenter concedam. At quæ librorum auctoritate accepimus, præclara et epica brevitate et celeritate verborum observetur: *Nunc opus viribus.* 445. 446. cf. Iliad. Σ, 474. 448. *septenos orbibus orbes impediunt* ornate pro, faciunt; sed quinam illi orbes sunt? non circuli, puto, in clipei superficie ducti, sed laminæ æreæ aliæ super aliam impactæ, ut septemplex esset clipeus, quales Homericæ *πτύχες* sunt l. c. 481. conf. Iliad. Υ, 269 sq., et Η, 247. 449—453. Eosdem versus in Georgicis vidimus IV, 171 seqq. V. 450. 451, ut inf. XII, 91 *ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti Fecerat et Stygia candentem tinxerat unda*, ut induresceret ferrum. Ad 452. 453. Præivit Callimach. in Dian. 59. 60. 61 *μεγάλην δὲ βοὴν ἐπὶ Κύρνος ἄϋτει, Εὖθ' οἵ γε ῥαιστῆρας ἀειράμενοι ὑπὲρ ὤμων Ἢ χαλκὸν ζείοντα καμινόθεν ἠὲ σίδηρον Ἀμβολαδὶς τετύποντες, ἐπὶ μέγα μοχθήσειαν.*

454 seq. Artem poetæ in variato rerum et orationis charactere observa. Lenis et simplex candidaque nunc fluit oratio, eoque tanto magis grata, quod strepitibus et tumultibus succedit. Comparent, quibus volupe est, in seqq. heroicum amictum cognoscere, Iliad. Β, 42. Od. Β, pr. Δ, 307. Ο, 60. Υ, 124, et ad v. 459 cf. Odyss. Κ, 261. Ξ, 528. Etiam hoc ex heroica ætate, quod Evandrum v. 461. 462 duo canes comitantur: v.

Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto
Præcedunt gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Æneæ sedem et secreta petebat,

sunt. 456 *sub culmina* Mentel. pr. alter Menag. et Leid., doctius; nisi idem librarii lapsus esse soleret. *sub tegmine* pr. Menag. *matutinus—cantus* ap. Macrob. V, 8. 457 *Confestim surgit, tunicaque induitur* Parrhas. *induitur* quoque Franc. cum binis Goth. 459 *Tegeon, Tegeum, Thegeum* librariorum errores. vid. ad V, 299. 460 *a levo* aliquot Pier. *dimissa a leva* Dorvill. cum binis Goth. et Erf. 461 *limine ab alto* Marklandus ad Stat. I, 1, 46 reprehendit tanquam absurdum, cum paullo ante dixisset poeta, *humili tecto*. Defendit Burmannus mira interpretatione, *altum* esse limen domus in monte positæ. Nec hoc procedit, ut *limen* proprie accipias et paullo altiore gradu surgere dicas. Aut amplectendam itaque prorsus Marklandi emendationem: *limine ab arto*, aut dicendum censeo, poetam epitheton paullo otiosius et ad communem liminum naturam effinxisse. Ouwens *Noct. Hag.* III, 26, p. 627 aliam viam ingreditur, ut poetam dicat dignitatem adjicere voluisse ædibus: ut sane facit alias: modo non ab humili tecto v. 455 nunc progressus esset. Apud Macrob. V, 8 in libris: *limine in ipso* habetur. 462 *præcedunt* Rom. Medic. Colot. Ursini, et alii libri præstantiores, et sic veteres edd., donec mutatum in Ald. tertia, et hinc in Steph. et al. in *procedunt*, quod Heins. in parte codd. repertum prætulit, caussa quidem parum commode interposita: si comitarentur, non potuisse canes præcedere. Dictum hoc recte improbat Burmannus; improbam tamen lectionem non mutavit; id quod nunc fecimus cum Brunckio. *gressumque viri* Zulich. a m. sec., interpolatrice pessima. *gressusque—heriles* Goth. sec. 463 *secura* Sprot. a

Odyss. B, 11. P, 62. 456. *sub culmine*, casæ Evandri. Mireris forte, hoc aut otiose adjectum, aut ut *aves* vel *cantus sub culmine* sint; suntne igitur galli gallinacei intelligendi? Nam (quod etiam Wernsdorf. Poet. Lat. min. To. V, P. III, p. 1465. laudabat ex Auson. Ephem. I pr. *Jam strepit nidis vigilax hirundo*) hirundines non facile e somno excitant dormientes, nec ad hunc usum a poetis advocantur. Sed ex poetæ meliore judicio avium *in culmine* casæ omnino cantus cum solis ortu renovati intelligendi sunt: nec accipienda verba, quasi cantus avium ejus somnum interpellaverit; sed sub lucis ortum et volucrum cantum eum evigilasse. 458. *Tyrrhena vincula:* ornatus caussa Tuscum calceamentum posuit. Servius: "dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani; nunc milites." conf. Cerda. ad lunulam senatoriam revocat *vincula Tyrrhena* Viscont. ad Herodis Inscript. p. 81. Nimis subtiliter *sandalia Tyrrhenica* e Polluc. Onomast. VII, s. 92. 93 aliquis huc revocet. Simili ornamento patrium, Arcadicum, seu *Tegeæum ensem* dedit; etsi nullum hoc insignius ensis genus fuit. 460. ornatus versus: amictus pelle, ex dextro humero retorta in lævum latus: habitu signorum Herculis. 461. *limine ab alto*, perpetuo et proprio liminis epitheto; nam alioqui alienum erat a casa exigua altum limen. 463. *secretum:*

Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Æneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Ædibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite nunquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires. Hinc Tusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro: quam fors inopina salutem

m. pr. 466 *olli* ante Heins. 467 *resistunt* Parrhas. 468 *Latio* Oudart. *placido* Dorvill. a m. sec., unde *placito* Jo. Schrader. conj., sed *licito* est, cujus diu desiderati tandem facultas exoptata contingebat. *feruntur* Goth. sec. Ven. a m. pr. 469 *hæc* abest alt. Hamb. *hæc ait* duo Burm. 471 v. *an bella f.* Goth. sec. 472 *Nobis auxilium belli* pr. Mentel. qu. Moret. et Goth. sec., Heinsius non spernendum ait. 474 *bellum c. a.* Parrhas. *circumtonat* Medic. a m. sec., ex emendatione præclara, quam a poetæ manu profectam velim; gravius enim vocabulum hoc est, et poetarum usu frequentatum: sic inf. IX, 709. XII, 700. nec miror Wakefield refinxisse vulgatam: quam tamen omnes codices tuentur. Pro *armis* Rom. *arans*, alii ap. Pier. *arcens*, aliquot *Ar-*

partem ædium interiorem, ad quam Æneam vesperi deduxerat. Georg. IV, 403 *In secreta senis ducam.* Tum *promissi muneris* vide v. 170. 171. 465. ut ὄρθριος ἥκων. ἑσπέριος ἦλθεν, et alia. Exempla coll. Cerda, Guell. *agere se*, movere se, agi, ferri, pro incedere. Sic φέρειν ἑαυτὸν, φέρεσθαι. Inf. IX, 696 *is enim se primus agebat.* Ita mox 477 *huc te affers.* 467. *mediis ædibus:* etiam hoc ad formam ædium heroici ævi, ut ex Homeri lectione constare potest; in quibus e vestibulo introeuntem δόμος (pro eo Romanorum *atrium* fuit) excipiebat per totas ædes patens (fere qualis est nostrorum hominum *Dehle*); in intimo recessu focus cum Penatibus: v. inf. 541.

472. *pro nomine tanto:* non video, quam commoda sententia sit, si Trojanorum vel Æneæ nomen et genus vel fama intelligatur. Satius est, ad Evandri et Arcadum nomen referre, pro fama, quæ te ad nos adduxit; et hoc, probatum quoque viro docto, Meierotto, nunc præfero, tanquam simplicissimum. Antea sic accipiebam, ut ad bellum ipsum referrem, essetque adeo *nomen belli tantum* vel fama de belli magnitudine, vel ipsa belli magnitudo. *Nomen* pro ipsa re, satis frequens. 475. *opulentaque regnis castra:* volebat dicere, *opulenta regna* (pro regno opulento), apposite ad *ingentes populos.* Promtum erat hoc mutare in *castra opulentorum regnorum* vel *opulentis regnis;* hinc exquisitior forma suborta: *castra opulenta regnis*, ut alia similia passim.

Ostentat. Fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio et sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes! quid facta tyranni
Effera! dî capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus, atque oribus ora,
(Tormenti genus) et sanie taboque fluentes
Complexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque domumque;
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis;

runs; mira et felix depravatio! 477 *adfert* variabant codd. Servii ætate, ut ad *fortem* referretur. *affer* aliquot Heins. *offers* Ven. et Goth tert. Jam sup. *hanc—urbem afferimur* VII, 217. 478 *colitur* aliquot Burm., quem vide. *in saxo coluit* Goth. sec. 479 *Agellinæ*, *Agelinæ*, *Aquilinæ* aberratt. ap. Burm. 480 *luctis ins.* Rom. 481 *multis annis* Bigot. ex Goth. tert. 484 *gentique* Oudart. pro div. lect. *reservant* Sprot. 487 *fluenti* aliquot Heins., unus *fluente*, quæ vulgarior oratio foret. conf. IX, 472. 488 *in* aberat Franc. et Goth. tert. *necabant* duo Burm., ut *jungebant* alter Hamb. 489 *infanda civesque f.* Parrhas.; nec videbat interpolator, *infanda* esse pro infandum, infande. cf. sup. I, 251. 490 *circumsidunt* Goth. tert. 491 *atque ignem ad* Parrhas. 492 *inter cædem* Rom. et omnes vetustiores Pier. et Heins., ut hactenus

Nisi hoc ex usu poetarum teneremus, liceret statuere: *paro jungere castra regnis*, h. e. tibi, imperio tuo. Opes veterum Etruscorum satis notæ. vid. Liv. V, 33.

478. Agylla s. Cære, prima opibus inter Etruscos floruit, et propter maritima commercia omnium prima Græcis innotuit. De ceteris v. Excurs. III ad h. libr. *saxo vetusto*; antiquo opere, ut bene Serv. cf. III, 84.

479. 480. *ubi* proxime ad Agyllam seu Cære spectat, nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci seu Tyrrheni ducuntur poetæ, ex vulgari veterum opinione; falsa tamen et ex nominis similitudine ducta. cf. in Excurs. III ad h. libr. dicta. 482. Mezentii, regis Cæretanorum, *superbo*, crudeli, imperio infame nomen ex antiquis historiis poeta adscivit. 484. *dî capiti.* uti II, 190. VI,

Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condensæ litore puppes;
Signaque ferre jubent; retinet longævus haruspex
Fata canens: O Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virûm, quos justus in hostem
Fert dolor, et merita accendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem;
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divûm.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,

præferendum sit. 495 *manifesto M.* Oudart. ex glossa. *præsente* Rom. 497 *frement* Gud. *in littore* alter Hamb. 498 *ferre juvat* Ven. *jubent* non tam ad *puppes* referendum, quam omnino ad Agyllæos, quos declaravit in verbis *omnis Etruria—his millibus.* 499 *facta c.* Gud. *Mæonide* Goth. tert., forte pro *Mæonidæ;* et sic Serv. ad XI, 759. *dilecta* duo Burm. 500 *in armis* Leid. 502 *Fas Italo nulli* aliquot Pier. *summittere* ed. Ven. 503 *optare* alter Menag., at Serv. pro var. lect. *exspectate,* forte, *spectate,* eodem fere sensu, ut sit διακρίνειν adeoque ἐκκρίνειν et eligere vel legere. conf. Burm. *residit* Moret. tert. 504 *Hæc acies* Parrhas. *divorum* sec. Rottend. 506 *Tarchon,* quod inde ab Aldo legitur, retinuit Heinsius ob codd. suorum consensum. Sunt tamen edd., in quibus *Tarcon* legitur, ut e Pierio intelligas; sicque Egnatius edidit, ut apud Strabonem scriptum lib. V, p. 336 Τάρκωνα; quo auctore etiam *Tarconem,* non *Tarcontem* flectendum esse apparet. Adde Eustath. ad Dionys. Perieg. 347. Tum Pier. ex antiquo codice *Tarcho* (quod et Goth. alter habet). At Brunck. refinxit *Tarco,* me-

529. 530. 495. *præsenti Marte,* bello non dilato, quippe hoc ipso tempore in armis sunt et quidem classem pararunt, qua in altum evecti litus Rutulorum petant bellumque inferant Turno, ni Mezentium ad supplicium dediderit.

498 seqq. Hoc de Etrusco aruspice commentum, qui Cæretanis conatibus opportune intercedit, ut ad Æneæ adventum res differatur, inter potiora Virgilii inventa referendum videtur. Extraneo autem duci exercitus committendus, uti Lavinia externo viro jungenda lib. VII, 96 sqq. Esse hunc aruspicem ipsum illum Tarchonem v. 506, notat Julius Sabinus: parum probabiliter. *O Mæoniæ:* ex 479. 480. *flos veterum:* Ennianum hoc esse Servius testatur: etsi nec omnino infrequens, ex ἄωτον, ἄνθος; *flos et virtus* h. l. robur populi, qui antiquam originem habet. 504. *Hoc campo* δεικτικῶς, etsi oculis prospici non poterant castra sub Cære locata. 505. *regni coronam;* novum hoc, sed dictum, ut *regni insignia;* et subjectum hoc idem, tanquam genus, enumeratione partium (coronæ et sceptri) facta. Coronam v. inf. lib. XII, 162. 163. 506. *mandatque insignia* simpl. mittit insignia regni: int. ex Etruscorum more, illa scilicet ipsa, quæ memoravit; tacet reliqua, sellam eburneam, tunicam palmatam, togam pictam. vide omnino Dionys. III, 61 pr.

Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effeta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrûm atque Italûm fortissime ductor.
Hunc tibi præterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adjungam: sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.

mor voc. *Almo* lib. VII, 532, et inf. 602 *Tarcho* seu, ut et hic scribit, *Tarco et Tyrrheni.* cf. Heins. et excitatum a Burmanno Drakenb. ad Silium Ital. VIII, 474. Equidem, cum diu deliberassem, *Tarcho* e Pieriano admittere malui; nam nomina in *on* ita a Marone efferri satis constat. Ut vero *ch* in *c* mutarem paullo animosius, a me non obtinui, quia etiam Lycophron 1248 Τάρχων τε καὶ Τυρσηνοί. Et occurrit Tarchon in lapidibus Etruscis. Etsi ceteroqui bene teneo, sequiorum sæculorum pronuntiationem vitiosam hanc fuisse, ut in multis nunc habeamus *ch* pro *c* et *k*: quid? quod ipsa vox *pulcher* hinc fluxit; Romanis erat *pulcer*, pronuntiatum *pulker*. Verum tædet, in his bono otio abuti. 508 *serisq.* Parrhas. *effata juventis* corrupte Goth. sec. 510 *Gnatum* Rom. 511 *Hic* Ven. Ed. Junt. *patrem p.* Medic. *patriæ partem* Dorvill. *totius et annis* corrupte Goth. sec. *in annis* tert. 512 *fatum indulget* lectum ante Heins., qui mutavit ex auctoritate Medicei, trium Moret. alt. Mentel. et alt. Hamb. post Mediceum Pierii. *fatum indulgent* Gud., sc. *numina*. *fatis indulgent* Regius. *poscant* Ven. 513 *et Teucrum* Zulich. 514 *Nunc* duo Burm. cum aliquot Pier. 516 *et* abest pr. Rottend. *onus* pr. Hamb. pro var. lect. *fata* Dorvill. 517 *pr. et jam m.* Parrhas. *te imitetur* codd. ap. Pier., ex interpretatione. 518 *Arcades* vett. edd. et codd. aliquot, vitiose, ut et *hinc* ap. Burm. *ter centum* Parrhas. *corpora pubis* Goth. tert., et sic aliquot Pier. Catull. Epith. Pel. 4 *lecti juvenes Argivæ robora pubis.* 519 *suo tibi munere* aliquot

(p. 195). *Succedam,* eo consilio, ut succedam. 508. *sæclis effeta s.* simpl. pro annis; male Grammatici argutantur. 510. ni, mixtum genus habens per matrem Sabinam, partem patriæ seu originis hinc, a Sabinis, adeoque ex Italia, duceret, etsi patre externo, Evandro, natus. 512. qui *genus,* ortum ex peregrina terra habes, cum idonea rebus gerendis ætate, et quem *numina,* vaticinium designat— 513. *Ingredere,* ut Georg. I, 42 *Ingredere et votis jam nunc assuesce vocari.* Incipe, suscipe rem. 516. *grave Martis opus.* Homericum: μέγ' ἔργον Ἄρηος Il. Δ, 733 et al. 515. 516. 517. Præclari versus sententiis et verbis. Maronem mirati sunt et imitati in hoc loco, quos Cerda jam laudavit, Valer. Fl. (I, 269 sqq.), Silius (IV, 430. 431); adde Apollon. lib. II, 804. 805, et Epitomen Iliados 573 seq., ubi cf. Wernsd.—518. 519. Quadringentos equites mittit Evander, ut iter esset expeditum, nec longa mora intercederet, quam obsidionis discrimen

Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant;
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt; iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem, cœli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.

Pier. Gud. a m. sec. Voss. pr. Hamb. pr. et Scheffer. cum Zulich. At Gudius a m. pr. *suo sibi munere*, pro se jungere; placet hæc argutior forma Heinsio. *tuo sibi nomine* Medic. a m. pr. Burmanno arridet: *suo sibi nomine* et laudat VI, 142. Sed omnia ista in epigrammate feram; nunc plus dignitatis epicæ inest vulgari lectioni. *suo tibi numine* Puget. 520 *defixaq.* duo Burm. ad vulgarem formam. *diffixi* Leid. *intentique* aliquot Pier. e similibus locis. *defixi ora* malebat Cuningham. 522 *Mistaque* Goth. tert. *dura duo* conj. Burmann., parum scite. *tum* sec. Rottend. *tristes* Goth. sec. *sub corde* tert. *movebant* Hugen. a m. sec., interpretamentum τοῦ *putabant.* 523 *e cælo* Montalb. *Tyrrea* Goth. sec. *d. ab alto* Bigot. Leid. pro div. lect. et Goth. tert. 527 *increpat.* Consentiunt in hanc lectionem ab Heinsio illatam, a Burmanno vero incuria, ut arbitror, iterum omissam, omnes præstantiores Heinsii et Pierii codices cum Julio Sabino, quæ et ipsa paullo doctior est, pro *sonat*, ut inf. IX, 504 de *tubæ sonitu;* et locum facit versui hinc tertio, 529 *hinc pulsa tonare.* *Intonat* tantum recentiores codd. insidet, et edd. veteres, quas evolvi, Aldd. et hinc profectas, omnes. Agnoscit quoque Servius. *sonus intonat* Gud. a m. sec. *insonat* Dorvill. *intonat aures* admodum vetusti codd. apud Pier. 528 *in* abest a pr. m. a Medic. et Gud., et Nonius: *inter nubes cœli regione serena.* *inter nubes* etiam Parrhas., minus docte. 529 *Persui-*

non admittebat. Tenendum hoc est, ne mirum videatur, cur *Arcades equites* potissimum poetæ placuerint! Cum alioqui Arcades equitatu non valuerint, nec in regione montosa et aspera valere potuerint. Qua de re doctæ subtilitatis nota est Guellii inf. ad lib. X, 364.

520 sq. Ex veteris Italiæ religione et poetæ nostri perpetuo more res aliter vix expediri Æneæque animus erigi poterat, quam ostento vel augurio. Sed poeta novo commento id constituit, quod meteorum, seu ostentum aeris, ad strepitum ex armis cœlitus a Venere allatis retulit: non dicam equidem, an satis feliciter. Arma in cœlo passim a superstitiosis hominibus conspecta, belli et cladis signa, equidem huc non referam; nec Spencii acumen placet, Polymet. Dial. 20, n. 28, qui auroram borealem a poeta describi putabat. 523. *Ni—dedisset;* nova forma orationis, in qua miror interpretes non hæsisse. Ellipsis esse debet totius enuntiationis: *et diutius etiam in ea cogitatione defixi perstitissent, Ni* etc. Vulgaris forma erat: *cum signum Venus dedit.* Dixit *cœlo aperto*, ut Ge. I, 393 *aperta serena*, cum nubes dicantur cœlum obducere. cf. mox v. 527. 528.—526. clangor armorum, quæ movebantur per aerem deportata a Venere, comparantur cum clangore tubæ. *Tyrrhena* (pro Tyrrhenica) *tuba*, a Tyrrhenis, ut notum est, inventa; et doctius: *Tyrrhenus clangor tubæ.* 529.

Obstupuere animis alii; sed Troïus heros
Agnovit sonitum et divæ promissa parentis.
Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quære profecto,
Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virûm galeasque et fortia corpora volves,

dum Rom. *sonare* idem et aliquot Pier. et Heins. cum Goth. sec. 531 *et* abest Romano. 532 *Tunc vero memorat, hospes ne*, Ven. *nec vero* Exc. Burm. *nec quære* Oudart. *ne quære, hospes, ne quære profecto* aliquot Pier. 533 *ferunt* Parrhas. *serant* Goth. tert. 534 *Musarum diva creatrix* Goth. tert., miro stupore. 537 *cædes miseris* Schol. Horatii Epod. X cum Montalb. *clades* Bigot. a m. sec. 538 *Quas mihi Turne dabis pœnas* Hamb. sec. *tu mihi Turne* Franc. *sed multa* Ven. *sub undis* sec. Moret. *sub unda* tres Burmann. cum Rom., minus poetice. 539 *volvens* Rom. Versus

pulsa, impulsa, allisa sibi invicem, *tonare*, pro simplici sonare.

531. *et agnovit divæ promissa parentis*, et v. 534 *Hoc signum* etc. Bene Servius: "κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus Venerem ei promisisse." Clarior res apud Homer. vid. Iliad. Σ, 189. Ceterum poetam hic in malum locum intulisse pedem apparet. Debebant enim, ut vis carminis esset satis magna, ea nunc omnia subjici, quæ vs. 608 usque ad f. libri sequuntur. Hic etiam multo magis vacasset animus iis rebus cognoscendis, quæ de clipei argumento narrantur, quam cupiditate per illa, quæ interjecta sunt, repressa et obtusa. Sed, si hanc rationem sequebatur poeta, alia forte occurrebant, quibus se premi sentiebat, ut adeo alterum præferret. Unus forte est modus, quo poetæ subveniri possit, si dixeris, nunc tantum prodigium narrari in nubibus ortum subiti clangoris: quale meteorum illud est, quod sæpe vulgus terroribus exanimavit, fragoris in aere, procurrentium fulgurum, micantium ignium. Cum Arcadum animi ostento essent percussi, Æneas portendi sibi nova arma ratus, quippe promissorum matris memor, ostentum de se interpretatur et omen accipit. *ego poscor Olympo*, tertio casu, pro *ab O.*, me Olympus poscit, me vult, respicit, h. ad me ostentum aeris spectat, nihil est, quod vos terreamini. Alio modo poscitur Olympo, qui in illum attollitur et evehitur. Quomodo reddere possis verba Œdipi Colonei ap. Sophocl. 1542 audito tonitru: *ὦ παῖδες, ἥκει τῷδ' ἐπ' ἀνδρὶ θέσφατος βίου τελευτή.*

537—539. *Heu quantæ* — Imitationes jam Cerda notavit Silii II, 455. 456. Statii Achill. I, 84 sqq. Adde Stat. Theb. II, 460. 461. III, 210 sqq. et passim alios; item Horat. I Od. 15 *Eheu quantus equis* etc.

Thybri pater! Poscant acies, et fœdera rumpant.
  Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem parvosque Penates

jam supra Æn. I, 100. 101 obvii, ad Homeri ductum facti. 540 *et sidera* Goth. tert. *et secla* alter. 542 Me in *Herculeis ignibus* hærere, jam in notis significavi. Suspicor vitium inesse scribendumque esse: *Herceis ignibus*. Confirmat me imitator Maronis Lucanus: Herceas, *monstrator ait, non respicis* aras? Commendat quoque emendationem hanc ingenuo cum candore Wakefield ad h. l. Jovis *Hercei*, Ἑρκείου, religio satis nota, ejusque aram in penetrali regiæ Priami vidimus apud nostrum quoque lib. II, 512, etsi nomine hoc non expressam: sed v. Exc. XI ad lib. II, et viri docti passim, v. c. ad Ovid. Heroid. VII, 113, in Ibin 286. *Herculeas—aras* Dorvill. Hæreo nec minus in v. sq. 543 *Suscitat* Rom. et plerique Pierii cum parte codd. Heins. et Burm., etiam edd. nonnullæ, ut Basil., haud dubie magis ad proprietatem verborum; sed dubitare licet, an ex aliis locis, ut sup. 410. V, 743, refinxerint grammatici. Sed *hesternum Larem* quomodo accipiemus, et utri verbo jungemus? num aras *excitat hesternumque Larem?* an *aras excitat, hesternumque Larem parvosque Penates lætus adit?* Sane sic debebat esse *adit* priore loco, tum *excitat*. *externumque* Rom. cum aliis Pier., tum Serv., pro div. lect. Medic. et aliquot alii Heins. et Burm. cum binis Goth. per se, lapsu proclivi et obvio; cf. ad Tibull. II, 1, 12, etsi hoc loco non incommodum sensum facit: *externumque Larem parvosque Penates Lætus adit*, si jungas: est enim domus externi hominis, a quo hospitio excipitur. v. Notam. *patriosque Penates*, notabilis lapsus, non lectio Goth. sec.; sic suos, Trojanos, non Evandri, Penates adorat Æneas: sic *externum Larem* comparari aliquis

540. quasi, eant nunc et flagitent bellum. Serv. cf. sup. VII, 317, ubi eadem sententia alio modo reddita.

542. 543. Surgit Æneas et ad focum ædium accedit, Penates precatur. *Herculeis sopitas ignibus aras* doctius dictas esse, quam *ignes sopitos in aris vel ignes aræ* in promtu est intelligere. Sed *Herculeos ignes* non satis expedio. Herculis ara ante urbem in luco erat: sup. vs. 104. De alio quam de sacro Penatibus in penetralibus domus facto locus vix intelligi potest. Jam *ignes Herculei*, in foco vel ara Penatium sopiti, aut ornantur epitheto hoc, respectu Herculis, qui olim eandem ad aram sacra fecisse putandus est, aut intuitu moris religiosi, quo ignis ex sacro Herculis hesterno (vide v. 102. 103. 104) servatus et in focum domesticum repositus fuerat: sic Cerda et alii; aut Hercules fuit Evandro Penatium loco Geniusque adeo seu Lar domesticus. Hoc saltem præstat. In V. L. proposui legendum: *Herceas aras*, in domo. v. V. L. *Larem hesternum* si, ut olim ipse faciebam, jungis cum *excitat*, accipios pro foco et igni hesterno in foco ante Larem: juncta ut sint: *ignes in ara et Larem hesternum excitat*. Solet ita poeta eandem notionem bis terve ornare; attamen perquam durum est *Larem* ita dictum esse; sin junxeris: aras excitat, *hesternumque Larem parvosque Penates adit*, id quod sollennis sententiarum ordo in poeta suadere potest, alio modo laboras in junctis sine ulla vi, et sine more, *Penatibus* et *Lare*. Manet alia difficultas in epitheto *hesterni Laris*. Hactenus præferas *externumque Larem*, ξένιον. Ita saltem sine offensione lectio procedit; *Et primum Herceis sopitas ignibus aras Excitat; externumque Larem parvosque Penates Lætus adit*. h. precatur, adorat. plenius esset, *adit precibus*. Bene dixit *parvos Penates* Evandri, parva sigilla, ut hu-

Lætus adit; mactant lectas de more bidentes
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Post hinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit: pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
Ducunt exortem Æneæ; quem fulva leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito vulgata per urbem,

censeat. 544 *mactant* Heins. e Medic.; adde Zulich. et ad normam v. 57 lib. IV. *lectas mactat* Goth. sec. *lætas* Sprot. et Exo. Barm. Male; sunt ἐξαίρετοι, ἔκκριτοι, eximiæ, adeoque τελείαι. cf. ad IV, 57. VI, 39. 545 *Evander* alii et h l. 547 *sequuntur* Franc. *sequentur* alter Hamb. 548 *Præstanti* pr. Rottend. a m. pr. *Præstante* Goth. tert. 550 *regnique* alter Hamb. 551 *T. p. arma* Ven. 552 *exsortem vel ingentem* Zulich. 554 *parvas—per urbes* pr. Hamb. Sed urbs Pallanteum

milem casam decebat. Puta, hæc fieri in suscipienda profectione et adeundo discrimine.

546. Navi a litore Laurentino amne adverso Pallantium pervenerat Æneas sup. v. 90: nunc ea navi partem sociorum redire ad Ascanium jubet; altera parte sibi adjuncta, et Arcadibus comitibus, terra per Etruriam Cære ad Tarchonem *(Tyrrhenum regem)*, proficiscitur. 547. *qui sese in bella sequantur.* Paullo obscurior sententia; nam ad bellum non proficiscitur, sed ad auxilia et societatem Cæretanorum parandam. Servius multis allatis nihil expedit. Dicendum forte, poetam omnino viros fortes declarare voluisse, quorum adeo id proprium esset, ut Æneæ latus tegerent in discrimine belli: sicut et infra iterum v. 606 *et bello lecta juventus.* An *bella* pro castris ad Cære? an magis consentaneum, et in hoc acquiescam, dicere, poetam respexisse ad id, quod futurum erat, ut ii, una cum Etruscis, navibus vecti ad ostia Tiberis pugnam cum Turno facerent? inf. X, 260 sqq. Nam Cæretanos in castris sub signis habitos aditurus erat, ut statim eos adversus Mezentium et Turnum duceret; supra 503; conf. Not. ad 498. — Jam, qui *secundo amni defluit*, defertur ille. 549. *segnis* "sine remigio" ut bene Servius explicat: cum antea adverso flumine venissent v. 94 *Remigio noctemque diemque fatigant.* Addit idem alia, quæ tamen minus se probant. 550. *Ascanio;* remanserat is apud Trojanos in castris sub Tiberis ostia. cf. sup. VII, 158. 159. De eorum autem adventu in castris nihil amplius memoravit poeta, nec facere id opus erat. conf. ad X, 238. 552. *exortem*, eximium, ἐξαίρετον. Adducitur equus Æneæ præcipuus.

554 sqq. Non male sequentia ad sensuum et affectuum naturam in tali rerum articulo efficta et exposi-

Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et major Martis jam apparet imago.
Tum pater Evandrus, dextram complexus euntis,
Hæret, inexpletum lacrimans, ac talia fatur:
O mihi præteritos referat si Jupiter annos!
Qualis eram, quum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi scutorumque incendi victor acervos;
Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi;
Nascenti cui tres animas Feronia mater

est intelligenda. 555 *ad limina* ex parte codicum suorum et Pierianorum, inter quos Romanus erat, Heinsius probavit: vulgo, *ad litora*, ut omnes Goth. habent, unus etiam *Tyrrhena*; varietas satis frequens; cf. ad II, 371. *litora* tamen Cuningh. prætulit. 557 *Et timor* Rom., et habet hoc expeditam interpretationem: *propius periclo* (absolute; cum jam res adducta esset propius ad discrimen), *Et timor* (apparet major), *et major Martis jam apparet imago.* Vellem eundem sensum ex vulgata elici posse, sed *it timor* pro grassatur vix usu probari potest. *It minor* Goth. sec. *It metus* Priscian. lib. XVIII. *propiusque pericli Hic amor* Philargyr. excitat ad IV Ge. 47. *jam* abest a nonnullis Pier. 559 *inexpletus lacrimans* aliquot Pier. et Erf. *impletus* Rom. In aliis ap. Heins. hoc interpolatum: *inexpletus lacrimis*: utrumque pro var. lect. Servius commemorat; *inexpletus* etiam Jul. Sabinus. Comparant ἄμοτον κλαῖε Iliad. Τ, 300. cf. ad Hesych. in ἄμοτον. Porro Pier. aliquot: *in amplexus*, pr. Voss. et alter Hamb. *in amplexum*, et Montalb. cum binis Goth. *in amplexu*. 560 *O ne præterea* Goth. sec. 561 *erat* Priscian. XVII. *cum primum* Rom. et aliquot Pier. *Præneste sub ipsa*: consentiunt in hoc libri et Grammatici ap. Heins. *ipsa* sc. urbe P., vel poeta extulit *hæc Prænestis*, ut Horat. I Epp. 2, 2. 562 *sacrorumque* sec. Moret. *accendi* Ven. et Goth. sec. 563 *hac* abest Uratisl. *Erilum* et *Erylum* potiores scribunt: *Erulum* Rom. *Elinum*, *Cerilum*,

ta: Matrum timor; Evandri senis vota ac preces, totus discessus. Vss. 560 sqq. ex Homericis sunt adumbrati, Nestoris oratione Iliad. Η, 132 sq. Λ, 669 seqq. Ψ, 629 seqq. Ulyssis ad Eumæum Odyss. Ξ, 468 sqq. Laertæ Odyss. Ω, 375 seqq. Aliorum imitationes v. apud Cerdam. Fabulam de *Herilo*, Prænestinorum duce, domesticam nescio unde acceperit. Sed triplicem vitam ipse poeta fingere potuit, ad exemplum eorum, qui cæsi reviviscerent (ineptit Servius ad v. 562), aut ad exemplum Antæi vires a terra matre sumentis, in quam victus procubuerat. Quod sequitur, *propiusque periclo It timor*, impeditum est, quocumque te verteris; proprie *propius ire periculo* esset propiorem esse periculo, instante jam discrimine; *propius ire*, ut *propius esse* ap. Silium I, 13 *propiusque fuere periclo*, *Quis superare datum*, de Romanis tantum non in ultimum discrimen adductis. At h. l. *timor it propius periclo*. Dixeris esse dictum: *periclo*, pro, cum *periclo*; itaque accipiendum esse: *timor it propius*, timor fit propior, h. magis urguet, fit gravior, acrior, *periclo*, cum periculo, periculo instante, scilicet periculi cogitatione, appropinquante periculo crescit et augetur metus. 561. ut sim talis, *qualis eram* etc. εἴθ' ὣς ἡβώοιμι Nestor l. c. Η, 157. Λ, 669. 564. *Feronia* v. sup. VII, 800. ubi

(Horrendum dictu) dederat, terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimus Mezentius usquam,
Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, o superi, et divûm tu maxime rector
Jupiter, Arcadii, quæso, miserescite regis,
Et patrias audite preces: Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, et venturus in unum:
Vitam oro; patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris:
Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,

Acerilum, Helenum, Athericum al. 565 *triaque* l. *tria* Muson. malebat in Servii gratiam, perperam. *trina* pr. Hamb. pro var. lect. et Flor. Junt. cum binis Goth. 566 *Terque solo* Oudart. 567 *animas, totidem dextra exsuit* pr. Mentel. 368 *tunc* Dorvill. *Ergo non d.* Goth. sec. *duplici* Sprot. *devellerer* tres Burm. cum Erf. *divellier* Goth. tert. 569 Abest versus Goth. tert. *finitimo* e codd. suis et Pier. Heins. emendavit; sc. *huic capiti*: quod vix placet; Burm. cum al. *finitimo ferro* jungit. Saltem dixerim: *finitimo* absolute pro *in f.* Vulgo lectum *finitimus* inde ab Ald. 1514 adeoque a Naugerio. Servius videtur legisse *finitimos*, sicque Dorvill. a m. sec. et ed. Junt. 1520. *usquam* idem Heins. restituit: vulgo *unquam*; at Moret. sec. et Gud. a m. sec. *Mezentius hostis*: quæ aut vera lectio est aut pro veriore habenda, in cujus locum successit *usquam*, quod ex superiore versu per errorem iteratum suspicor. Revocavi autem *finitimus* tanquam unice verum: cum scriptum esset *finitimos*, aberratum est in *finitimo*. 571 *vidisset* Goth. tert. 573 *reminiscere regis, Exaudique preces patrias* codex apud Pier., interpolate. 575 *reservent* duo Burm. et Goth. tert. 576 *eum vivom* Rom. et aliquot Pier. 577 *patior* Rom. et pæne omnes Pier. tum Medic. et pars Heins. duoque Burm. *oro et patior* Ed. Ven. *Vita mora: patior* Goth. sec. *quamvis* Leid. 579 *Nunc, nunc, o liceat* Medic. et ceteri Heins. (excepto Mentel. pr.), item Dorvill. et bini Goth., prætulit quoque Cuningham. *Tunc, tunc, o liceat* Schol. Persii ad Sat. I, 25. Sed cf. lib. II, 644.

viridi gaudens Feronia luco. terna arma movenda, ut ter reviviscens ter rebellaret, adeoque ter esset vincendus. Nisi forte melius sic interpungas et accipias: *Nascenti cui tres animas—dederat: terna arma movenda, Ter leto sternendus erat. Cui tunc t.* Erat ter cum eo pugnandum, ter arma in eum movenda, ter erat vincendus. Itaque Evander eum ter vita et armis exuerat. 569. *finitimo*, in finitimo, qui est in finitima urbe. v. V. L. 572. Habent hæ preces tanto plus suavitatis, quod tanquam præsensione aliqua tacita imminentis filio fati factæ videntur. Nam interimitur Pallas libro X. 576. *venturus in unum* iterum eum revisurus et conventurus. 578. *Sin*; nota *εὐφημία*.

Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
Complexu teneo; gravior ne nuntius aures
Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Jamque adeo exierat portis equitatus apertis:
Æneas inter primos et fidus Achates;
Inde alii Trojæ proceres; ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
Qualis, ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.

rumpere Zulich. 580 *Dum spes ambiguæ curæ, dum i. f.* Parrhas. 581 *mea sola et sera* alii, etiam Servius. vid. Pier. et Heins. cum Burm. *sola et certa* Goth. tert. 582 *complexus* Rom. Medic. et alii Heins. *amplexu* Parrhas. *neu* Gud. a m. sec., quod maluit Cuningham. *nec—vulnerat* Markland. emendabat ad Stat. V Silv. 2, 88, sententia prorsus in alium sensum detorta. 583 *Verberet* Goth. tert., et sic Donatus in Terent. Hecyr. IV, 4, quod placebat Heins., sed merito rejectum a Burmanno, quem vide. Usus τοῦ *vulnerare*, qui τοῦ τρῶσαι ap. Homerum pro βλάψαι. *mæsta supremo* Medic. a m. pr. 585 *portas apertas* Hugen. 587 *proceres Trojæ* Leid. 588 *It medio* emendat Markland. ad Stat. V Silv. I, 245. vid. inf. 675 et al. 589 *profusus* sec. Mentel. Vss. 589. 590 excitati in Julio Capitol. in Maximino jun. pr. 591 *removit* Bigot. et Goth. tert.

580. acutius sententiam extulit Valer. Fl. I, 326. 327. ubi a v. 323 vestigia Maronis legit: *Sin aliud Fortuna parat: miserere parentum, Mors bona, dum metus est, nec adhuc dolor.* 581. *sera;* ergo erat τηλύγετος, in senectute patris natus conf. Guell. 588. Non agnosco hypallagen; sed *picta arma* sunt auro argentoque distincta. Memorantur et alibi, XII, 281. XI, 660.

589 seq. Homericam esse comparationem Pallantis cum stella Veneris sub extremam noctem orta, multi pronuntiarunt, nec tamen locum enotatum video, qui commode satis comparari possit: Iliad. E, 6. 7 de canicula agitur, unde translatum est illud: ὅς τε μάλιστα λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελουμένος Ὠκεανοῖο; non igitur *perfusus Oceani unda* alio spectat, quam ad ortum ex mari. *Quem Venus* etc., quia est stella Veneris, ut satis notum. v. Guell. Paria de eadem stella sub vesperam orta Il. X, 317 est: οἷος δ' ἀστὴρ εἶσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ. Apud Apollon. III, 957 sq. Jason in Medeæ conspectum venit ὑψόσ' ἀναθρώσκων, ἅτε Σείριος Ὠκεανοῖο, ὃς δή τοι καλὸς μὲν ἀρίζηλός τ' ἐσιδέσθαι. At 591. splendidus versus de ortu in extrema cœli ora, qua mare ambit. Sup. Georg. IV, 232 *Taygete simul os terris ostendit honestum Plias.*

Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, et fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt. It clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
Religione patrum late sacer; undique colles
Inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,

592 *Sunt p.* pr. Rottend. a m. pr. *secuntur* plerique Pier. 594 *quam pr.* Goth. pr. 596 *quatit ungula pulverem* Marius Plotius de metris ap. Heins. *putrem—campum* fuit, qui *putrem* accipiens palustrem, non bene emendaret *pigrum*. 597 *Cære*, τὸ Καῖρε, Καιρὴ, Καίρητα. Jam *Cære* modo non flectitur, modo flecti videtur in *Cæritis*, et in *Cæretis*. Est porro et *Cæres*, unde duplici modo *Cærites* et *Cæretes*; tertio quoque modo *Cæretani*, οἱ Καιρητανοὶ, et Καιρετανοί. In Virgilio igitur *Cæritis* recte, seu ut a *Cære* sit, seu ut a *Cæres*. *Ceritis* ap. Priscian. *Cæretis* et *Ceretis* passim alii; vitiose, nam sic media longa: Καίρητος, unde *Cæretanus*. inf. X, 183 *Qui Cærete domo*. 599 *ilice cingit* Zulich. a m. pr. *cingit* alii ap. Heins. cum Parrhas. et Goth. sec., repositum a Wakefield; et potest hoc verius videri: nam *nemus cingit* jungenda sunt: mutatum forte ab iis, qui ad *colles* referebant. Ad eam formam, qua exquisitius dictum esse habetur, *nemus cingunt*, Heinsius revocat eamque formam aliquoties illustravit. Nil refert, utrum sequaris; modo teneas, non *nemus cingere lucum*, sed *colles et nemus*, h. colles nemorosos

594. *per dumos;* per virgulta, silvas. cf. Stat. II Theb. 496. 497. *meta viarum* ornate pro via; proprie terminus et finis viæ. 596. Versum felicem, ipso verborum sono rem referentem, mirati sunt multi: comparato quoque vss. 465. 466 Iliad. B. Odimus subtilitatem molestam in talibus: Ipsum inflammati impetum ingenii in hæc natura ducente incidere necesse est; quomodo enim aliquis celeriter facta languida oratione reddere malit? cf. Disquis. I. sub f. Præiverat Ennius apud Macrob. VI, 1 ex Annal. VI *totam quatit ungula terram;* et Annal. VII *summo sonitu quatit ungula terram;* XVII *It eques, et plausu cava concutit ungula terram*. vid. Ursin. ad h. l. et Cerda inf. ad XI, 875. *putrem*, in pulverem resolutum, pulverulentum, quod jam vidimus Georg. I, 44. 215. II, 204. 597. *Cæritis:* Cære, urbs Agylla, et qui eam incolit, Cæres: unde potest accipi *Cæritis* urbis et *Cæritis* fluminis. Minio perperam a Servio huc advocatur ex X, 183. Fluvius est Cæretanus, oppido proximus, nunc *Vacina* dictus, ut Cluverius docet. Situm autem locorum hujusmodi esse putabimus: defluit per agros, urbe in alto posita, amnis, cui lucus adjacet; agrorum planitiem cum amne et luco undique cingunt colles nemorosi, abietibus consiti: hoc est *colles cavi inclusere* (includunt) *et nemus nigra abiete cingunt* (pro cingit) *undique* lucum prope amnem. Etiam Lycophr. 1241 Καὶ Πίσσ', Ἀγύλλης θ' αἱ πολύῤῥηνοι νάπαι. At *colles cavi?* non, ut vulgo dicuntur, saxa cava, exesa, cavernosa; v. c. sup. 248 *Inclusumque cavo saxo;* sed qui cavam vallem efficiunt, quam includunt; ut *theatrum cavum; cava vallis*. 600. *Pelasgos*,

Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi fines aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Æneas et bello lecta juventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
At Venus ætherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat: natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit:
Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro:

cingere *lucum et vallem.* 601 *Agrorum pecorisq.* Macrob. III Sat. 3. *Silvarum p.* emendabat Cerda, perperam. Est enim omnino Silvanus inter deos agrestes. cf. Burm., ut in eo ipso, quod ex Horatio laudat Cerda: *Silvane, tutor finium.* 608 *Tarcon, Tharco, Tarchon* et h. l. cf. sup. 506. XI, 727. *Tyrrhenus* Goth. sec., quod ornari posset, si tanti res esset. *cuncta tenebant* aliquot Pier. 605 *ut latis t.* emendabat Tan. Faber et Barth., non improbante Heinsio, et recepit illud Cuninghamus, cum Wakefield, et præferendum est vulgatæ haud dubie; etsi alterum tuentur exempla similia imprimis Homeri. Heinsius etiam *Latiis* conjecerat. *letis* Franc. a m. pr. *in armis* Exc. Burm. 606 *Hoc p.* Leid., ut sup. 423. *electa* duo Burmann. *bello clara* Goth. tert. 609 *penitusque in v.* Schol. Cruq. ad Horat. I Od. 17. 610 *Et pr.* Parrhas. *e gelido* passim scripti et edd. etiam Pieriani, alii (ut fragm. Vatic. a m. sec. apud Bottar. p. 167) *et gelido*: Rom. *hæc gelido:* Montalb. *ingelido. egelidum flumen* debet esse tepidum: atque hoc cum per se ab usu poetarum abhorret, tum multo magis in convallibus et lucis. Proclivis itaque et

qui; Agyllam inter eas Etruriæ urbes memorat Dionys. I, 20. III, 58, quas Pelasgos adiisse, in iisque consedisse, et in quibus Pelasgorum sermo prævaluerat et plurimum Pelasgici moris diu obtinuerat. v. Excurs. III ad VIII. 601. *lucumque diemque:* lucum Silvano consecrasse ferebantur advenæ Pelasgi et sollenne annuum Silvano instituisse. 603. Non male, puto, quæras cum Servio: quomodo *castra in tutis locis* habere potuerint, si in valle et campis erant, et e collibus prospici et adiri poterant. Esset tamen hoc alienum a lectione poetæ, qui nunc castra epitheto ornare volebat a castrorum natura petito: tuentur enim castra quovis modo facta eos, qui in iis excubant. 606. *bello lecta* vid. sup. ad 547. Æneas cum suis in luco consederat. 607. Reliqua poeta exequitur lib. X, 148 sqq.

608. Haud dubie Maro, si carmini supervixisset, melius hunc locum constituisset. Jam supra, dum Evandri hospitio utebatur Æneas, arma cœlo delapsa memoraverat, re in prodigium versa 524 seqq. Nunc in luco ad Cære cum sub arbore consedisset Æneas, ecce Venus adest et arma apportat. Compara Iliad. Σ, 615. 616, et Τ, 3. *nimbos* pro nubibus, aere. *secretum* docte pro solum, in secreto loco, apud flumen.

En, perfecta mei promissa conjugis arte
Munera; ne mox aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prœlia poscere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille, deæ donis et tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit,
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem, qualis, quum cærula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget;
Tum læves ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clipei non enarrabile textum.

ipse sum in lectionem cod. Rom. *Ut procul, et gelido secretum flumine, vidit.* 612 *promissi* Exc. Burm. cum Goth. sec. *arce* Sprot. 613 *nec mox* Oudart. et ed. Junt. *nec mox his* Ed. Ven. *aut* abest Rom. 614 *dubitas* Reg. *arcum* Goth. sec. 616 *aversa* Leid. *radientia* in multis scriptum ap. Burm., ut et aliis locis. *resonantia* conjicit vir doctus ex Iliad. T, 13 τὰ δ' ἀνέβραχε δαίδαλα πάντα; hoc est variare verba, non emendare. 618 *Impleri* Gud. pro div. lect. et ms. Thuan. ap. Macrob. V Sat. 8. *per s. versat* sec. Moret. 619 *que* post *miratur* a nonnullis abest: v. Pier., et sic Ald. pr. *manus sua brachia* Parrhas. *verset* Reg. 620 *flammamque* alter Hamb. *flammisque* Parrhas. a pr. m. *vomentem* Gud. ab altera manu in erasa prisca lectione, e qua *nantem* supererat; quod Heins. *tonantem*, Burm. *minantem* supplet. 621 *loricamque* pr. Hamb. *et loricam* Bigot., paullo melius cum Goth. tert. 623 *refulsit* Goth. sec. 624 *lentas* Goth. sec. *recoctas* pr. Rottend. parum suaviter. *œs —an satis recoctum sit, splendore deprehendente*: Plin. XXIII. s. 20. *nitentem* codex

612. *En perfecta* cf. Iliad. T, 10, 11. *arte promissa.* cf. ad 531. 534.

617. *honore* puto dictum pro munere, ut γέρας. Sunt ergo synonyma: *dona* et *honos:* munus parat honorem; alii malunt figuram appellare ἓν διὰ δυοῖν, pro donis honorificis. *expleri nequit* sive ut jungas *donis, et honore* h. adspectu donorum, fere ut υἷος ἐνιπλησθῆναι Odyss. Λ, 451. sive quod præstare videtur, *expleri* absolute, nam *obtutu, tuendo* (quod sup. VIII, 265 et I, 713 adjectum erat,) ex ceteris adjunctis facile intelligitur. 619. est Homericum τέρπετο etc. Iliad. T, 18. 620. *flammas vomentem* poetica imago splendoris coruscantis, ex Iliad. E, 4 Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ. 622. *sanguineam*, Servius, cruentam, terribilem; immo rutilam, si ex ære thoracem cogites; ornavit autem et ad terrorem usque auxit Maro, quod nude posuerat Homerus Iliad. Σ, 609 θώρηκα φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς. (et talem,) *qualis* est *cærula nubes, quum inardescit* ex Apollon. IV, 125; ubi vellus aureum νεφέλῃ ἐναλίγκιον, ἥ τ' ἀνιόντος Ἠελίου φλογερῇσιν ἐρεύθεται ἀκτίνεσσιν. 625. *clipei non enarrabile textum:* materiam, quam explicare nequeat, ut cetera,

Illic res Italas Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat ignipotens; illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, et lambere matrem
Impavidos; illam tereti cervice reflexam

Pomponii Læti ap. Pier. 627 *Haud fati* Bigot. cum Goth. tert., quod facile præferrem, nisi emendatorem redoleret. *fatum* tres ap. Burm. pro *fatorum*: sic et Bersman. et Melanchth. in marg., et post Waddelium prætulit Cuningham, et nuper Wakefield. Scilicet *haud vatum ignarus* Vulcanus videtur inepte dictum esse, quasi deo futura discenda fuerint a vatibus. Aliter res se habebat IV, 65 *O vatum ignaræ mentes*, ubi *mentes vatum* sunt. In salvo tamen res est. *Vates* dixit poeta, pro vaticiniis: haud ignarus erat Vulcanus eorum, quæ prædicta et promissa erant Æneæ ejusque posteritati. *ignaros* duo alii. 628 *genus omne Latinum* Ed. Ven.; inscite, addit Burm., ex libro I, 6 repetitum. 629 *in* abest Franc. *pugnata ex ordine* Oudart. *pugnantique ordine* Montalb. *pugnantiaq.* Goth. sec. 629. 630 Quid? si distinguas: *illic genus o.— bella Fecerat: et v.* 630 *feram* Goth. sec. ex *fetam*. 631 *geminosque* Franc. cum edd. nonnullis. 632 *pendentes oculo* Goth. sec. 633 *reflexa* Rom. Gud. et aliquot

intelligit Cerda. Malo in eo manere, ut argumentum clipei sit tam varium et copiosum, ut enarratu difficile videri debeat.

626. Sequitur locus de clipeo Æneæ nobilissimus. Clipeum autem cogita ita informatum, ut in media parte, seu umbone, mare esset cum pugna Actiaca, de qua vers. 676 seqq.; Exterior autem ora in plures areas seu regiones discreta, quarum argumenta, *omissis aliis*, ita apponit, ut sint: I) Lupa Romulum et Remum lactans v. 630. II) Raptæ Sabinæ, bellum inter Romanos et Sabinos, fœdusque inter Romulum et Tatium factum: 635. III) Meti supplicium: 642. IV) Roma a Porsenna obsessa, cum Coclitis et Porsennæ facinoribus: 646. V) Capitolium a Gallis oppugnatum: 652. et, arce jamjam capta, excitati anseris strepitu Romani ad propugnandum irruentes: 655. VI) Urbs et religionibus et sacris celebris, adeoque pace florens: 663. VII) Catilina in Tartaro: 666. VIII) et Cato in Elysiis: 670. De his quid judicandum esse videatur, v. Excurs. ad h. l. Dixeram, *omissis aliis*, quæ a Vulcano in clipeo expressa erant, poetam enarrare tantum ista, quæ apposui. Nam verba poetæ sunt: *Illic res Italas Romanorumque triumphos Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella;* adeoque omnem historiam regni Albani. *Haud vatum ignarus* h. e. prædictionum, quas a vatibus Æneas acceperat. 630. *Fecerat et*, inter cetera, quæ poeta memorare non vult. Illa de Lupa, lactante Romulum et Remum pueros, egregie et vividis imaginibus suavibusque sententiis sunt narrata v. 630—634, ut toties in numis et signis veterum aliisque operibus occurrunt. *feta*, enixa, ut alibi. *Mar-*

Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post îdem, inter se posito certamine, reges
Armati Jovis ante aram, paterasque tenentes,
Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.
Haud procul inde, citæ Metum in diversa quadrigæ

alii ap. Heins. cum Franc. Non expedit rem Burm. Scilicet dicendum est: esse hanc vulgarem, *cervice reflexa* (etsi et ipsam poeta dignam et Virgilio frequentatam; sic etiam Lucretianum *tereti cervice reposta*), alteram tamen ad vim epicam ornatumque magis assurgentem lectionem, *cervice reflexam*. 634 *lingere* aliquot Pier. cum Goth. tert., quod Catrœus venditat; non animadvertens, se plebeium vocabulum anteferre elegantiori. 635 *de more* proferre nonnullos Pierius observat. *sine Marte* ingenioso lusu conj. Jo. Schrader. 636 *Concessu* passim in Pier. et Burm. *consensu* Rom. 637 *Addiderant* Ed. Junt. 638 *Romulidi* Menag. pr. 640 *ante aram* multi Heins. et Burm., cum edd.; al. *aras*, perpetua varietate: h. l. minus scite, *aras paterasq.* 641 *cæsa porco* maluerat Heins., sed *cæsa porca*, elegantius dictum pro tenui et plebeio, *cæso porco*, quod v. c. Livius habet lib. I, 24, jam Quinctil. observavit Inst. Or. VIII, 3. 19. 642 *metum* omnes Pier. et plerique Heins. cum Serv., qui perperam disputat. *metium* tantum sec. Moret. et Ven., sed Gud. cum quatuor aliis *mettum*. Heinsius *Mettium* refinxit et multus in eo est, ut in marmoribus et numis ita scribi doceat; quod ipsi concedemus, quoties de gente Romana Mettia vel *Metia*, nam nil referre arbitror, agitur; sed hic Fuffetium habemus cum prænomine *Meti*. Atque sic Drakenborchium quoque litem dijudicasse

tis antrum multi memorant: conf. Cerda. obvium illud in numis (vid. Eckhel Vol. VI. p. 31.) et gemmis.

635—641. *sine more*, sine lege, ἀκόσμως, incomposite, temere. cf. VII, 377. V, 694. Etiam Julius Sabinus explicat: *sine honestate*. 636. *caveam*, h. l. in circo dixit. *magnos Circenses ludos* dixit, quæ Livio et aliis Consualia sunt, Neptuno equestri celebrata, forte quod in horum locum successerunt Circenses.—637. Mutavit structuram: *Romam et Sabinas addiderat*, subitoque *consurgere bellum*, pro consurgens bellum, h. e. unde bellum consurgeret. 638. *Curibus severis*, ad Sabinorum disciplinam spectare facile intelligitur. Servii caussa monemus. cf. Cerda, quem et vide v. 641 de *porca cæsa*, ex more perpetuo sacrorum in fœderibus faciendis; v. c. Liv. I, 24. Est et hoc argumentum multorum numorum, imprimis Gentis Sulpiciæ, Veturiæ, Antestiæ.

642.—645. Liv. I, 27. 28. Quod poeta merito inter memorabilia antiquæ historiæ habere potuit, erat *Alba diruta:* qua Romæ opes insigni modo fuere auctæ; successit sic colonia in metropoleos locum principem inter urbes Latinas, viamque sibi ad principatum Latinorum paravit: Quæsivit in narratione aliquid, quod novitate sua animum moveret et ornatum carmini adderet. Idem puta cum spectasse in ceterarum re-

Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!),
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porsena jubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat;
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Adspiceres; pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser

video ad Liv. I, 23. 643 *Dispulerant* Medic. a m. sec. *acta* Goth. sec. 645 malit abesse Jo. Schrader. *sparso* Bigot., minus docte. 646 *Tarquinum* Ven. Dorvill. Ed. Ven. et al., ut et alibi aberratur. *Prosena* multi passim cum Rom., ut ap. Livium quoque, vid. Gronov. et Drakenb. ad lib. II, 9. Græcis Πορσῖνος, Πορσήνας, Πορσίνας; at *Porsenna* etiam Medic. 647 *ingentemque* Gud. a m. pr. 650 *quia v.* omnes Pier. et Heinsiani, Mediceo non excepto. *qui* agnoscit Jul. Pomp. *qui avellere* unus Pier. *auderetque avellere* Rom. *quod* vulgg. et Franc. *qui auderet vellere* Ed. Ven. *Cochles* Medic. 651 *At* Leid. *Cleria*, *Cloria*, *Coclea*, *Coclia*, *Cordia*, *Delia*, *Deria*, monstra librariorum. *ruptis i. C. vinclis* Parrhas. 652 *Malius* Rom., alii Pieriani et plerique Heins. *Mallius*. 653 *pro templis* Goth. tert. *Capitolia celsa tenebat* Wakefield mutavit in *tegebat*, ut XII, 148 *Turnum et tua mænia texi*. Recte, at nec minus v. c. XII, 705 *quique alta tenebant*, pro tegebant. Verum trahit me in viri docti partes, quod statim 657 iterum est: *arcemque tenebant*. 654 *Rumoleo* Rom. Totus hic versus scrupulum injicit. *Romuli casam* in Capitolio fuisse nemo dubitet. v. Vitruv. II, 1, alios, quos Cerda laudat, et Ovid. Fast III, 189 seqq. Sed mentionem ejus hic factam video tam importune, ut nihil magis; nam nec structura nec sententia ullo eum versum vinculo comprehendit. Casa nude commemorata quorsum referri debet? Et tum sequuntur *auratæ porticus*. Quæ tandem hæc paupertatis et luxuriæ in eundem locum coacervatio! At *recens regia?* in tanto temporum intervallo inde a Romulo ad Manlium. Nec res expeditur, si regiam de ipso Capitolio et Jovis templo accipias. Manent enim reliqua, in quibus laboramus. Alienum itaque et mala manu illatum versum esse arbitror. In edit. Parmensi versus retractus est post v. 641 *Stabant* et 642 *Romuleoque* 643 *Haud procul inde*. 655 *hinc* aliquot Pier. unus Heins. et

rum dilectu. 643. docte magnaque cum vi inversa oratio in illis: *at tu d.* pro: quod in fide non manserat. *mendacis* proprie perfidi. De fœditate spectaculi oculis ingrata v. in Excurs. IV ad h. libr.

646—651. Liv. II, 9 sq. Effictus autem Porsenna stans ad Tiberim. 650. *pontem* sublicium, evellens trabes sublicis impositas. *vinclis ruptis*, simpl. de custodia accipiendum.

652—662. Liv. V, 47. *In summo* non clipei; sed *in summo arcis Tarpeiæ*. 654. Visebatur porro in Capitolio, præter templum, casa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. Pro *erat* ornate *horrebat*. De ceteris vid. Var. Lect. 655. Quæ sequuntur, poetica sunt, non quæ facile ab

Porticibus, Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacæ;
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia cœlo
Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem

unus Burm. 656 *abesse* Rom. 657 *Olli* unus ap. Pier., isque Romanus; et hoc præferam cum Jo. Schradero, qui laudat Stat. IV Theb. 798 *Illi per dumos et opaca virentibus umbris Devia* etc. 659 *illis* alii ap. Pier. *solis* Menag. pr. 660 *Virgatis fulgent* pars codd. Heins. cum Goth. sec. cf. Burm. 661 *immiscentur* Oudart. *duo cuique* Parrhas. interpolate. *Albina* duo Burm. et tert. Goth. *coruscat* Ald. pr. cum aliquot Heins. et binis Goth. 662 *Gessa* Medic., ut passim alibi scribitur. Eo alludunt Dorvill. et Franc. *Cesa.* Goth. sec. *Cæsa.* Sed *Gæsa* communior scriptura. vid. Heins. Vox est Celtica *Gess.*, ut nuper docuit *Bullet Mémoires sur la Langue Celtique* Tom. II hac voce. *pectora* Goth. pr. 663 *Hic* e Pierianis et suis recepit Heins. pro vulg. *hinc. ancylia* passim: ut Gr. ἀγκύλια. 664 *Laries* Medic., ait Heins., a pr. m. pro *apices.* Litura saltem est in Fogginii exemplo. Abest *que* post *lanigeros* a ms. Wakefield. 665 *Extuderant* Rom. *extulerat* aliquot Heins. cum Goth. tert. *excuderat* et *exciderat* alii. Sed *extundere* exquisitius est idem quod *excudere,* nec modo de opere eminenti et anaglypho, sed simpl. de sculptura; Tum et omnino: proferre, invenire, ut

artifice in metallo effingi potuerunt. Tum anser volitans ad nostrum sensum displicere potest; forte non æque ad Romanorum sensus. 657. *tenebant,* de conatu, ut sæpe: jam in eo erant, ut tenerent. *et dono noctis opacæ;* paullo otiosius adjectum videtur. *dono* h. beneficio, munere. 659 seq. Habitus Gallorum bene expressus, etsi alieno forte loco. Notæ eorum comæ rutilæ, saga virgata, aurei torques, gæsa, scuta vasta. *aurea vestis:* Mirum hanc de barba accipere Servium eumque sequi alios. Si barba vestire genas dicitur poetis, an propterea vestis absolute de barba dicetur? Vestem intellige illa ipsa sagula, ex auro facta, ab artifice (seu ut colorem luteum et flavum referret, seu quod auro textas vestes amarent Galli. conf. Silium IV, 155), versicoloribus segmentis vel virgis intertextis: qui quidem habitus Gallis, Germanis, et Britannis frequentatus, Scotis nondum in usu esse desiit. *lactea colla* proprie de Gallis; *Candidi pene sunt Galli omnes,* nota vox Ammiani. *duo gæsa,* e more; vid. Cluver. German. I, 44 et omnes eos, qui Gallicam et Germanicam antiquitatem recoquunt; item Cerda ad h. l. et Heins.

663—666. Religiosa spectacula immiscet poeta; mota ancilia (Martiis Kalendis. v. Ovid. Fast. III, 373 seqq.), Lupercalia (ibid. II, 267 sqq.) et pompam matronarum ad ludos vel sacra, ad quæ pilentis vehi licuit. v. Liv. V, 25, 9. Sacra Cereri vel Carmenti facienda Julius Sabinus potis-

Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
Et scelerum pœnas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios: his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumidi late maris ibat imago

Ge. I, 123. IV, 315. 328. 666 *Huic p.* duo Burm. 669 *in scopulo* Oudart. *frementem* pr. Rottend. et Ed. Genev. *timentem* Goth. tert. 670 *pilos* Goth. tert. 671 *Hoc inter* Franc.

simum memorat. *mollia* pilenta appellat puto propter mollem et lentum incessum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus suasisse videtur. Servius pensiles currus interpretatur, adeoque mobiles, motu faciles, ut *mollia oscilla*, Ge. II, 389. Julius autem Sabinus *delicata* exponit. Saltem sic accipiam, quæ mollium et delicatorum hominum sunt carpenta. *Apex* laneis vittis ornatus Flaminum proprius.

666—670. Poeta videtur processisse a consilio exhibendi duo Romanos, alterum libertatis propugnatorem acerrimum, Catonem Uticensem, alterum civem perditissimum, Catilinam, patriæ hostem et perduellem; dignitatem exemplis addere studuit ex iis, quæ in inferis utrumque manent et excipiunt. Etsi alieno loco intrusa putem loca infera, præclare tamen ea ornavit. *Catonem piis jura dantem*, tanquam alterum Minoem vel Rhadamanthum, quis non miratus est? Pro *Catilina* erant haud dubie, quos malis supplicio affectos videre. Sed parum prudenter minusque decore poeta Marium vel Sullam, Cinnam aliumve, qui remp. everterat, nominasset: Contra in Catilina scelus manifestum et confessum. *pendentem scopulo*, puto tanquam equuleo distentum: tracta rei facie a Prometheo rupi alligato; pro vulture Furiæ assident. *minacem scopulum* tanquam ruiturum et ruina eum sua oppressurum. *Furiarum ora trementem*: ut de Tantalo; *Lucent genialibus altis Aurea fulcra toris—Furiarum maxima Accubat—Exurgitque facem attollens atque intonat ore*: sup. VI, 605. 606. 607, adde 571. *dantem jura*, judicem constitutum ut alterum Rhadamanthum: VI, 566. De *Catone Uticensi* agi, liquidum est; vel ex opposito Catilina: alter oppugnavit patriam, alter libertatem propugnavit. Nec vero alius, quam ad ejus severitatem, respectus habitus videtur; quo magis vana est Servii aliorumque dubitatio verentium, ne Augusto Catonis memoria parum grata esse debuerit. Sed hoc refellere jam alii studuerunt, imprimis ad Horat. I Carm. 12, 35; adde Diss. viri docti in Basnagii *Hist. des Ouvrages des Savans* 1708, p. 102. in qua tamen pauca reperias, quæ alicujus momenti sint. At possis in illo hærere, quod Catonem, qui sibi ipsi manus intulit, nunc in Campis piorum locum habere jubeat, cum sup. VI, 434 seq. eos, *qui sibi letum Insontes peperere manu*, alio loco, in prima Inferorum regione, constituerit. Verum aspernatur poeta tam tenacem memoriam, eique licet diversis carminis partibus diversas rationes sequi.

671—674. Oceanum Homeri Iliad. Σ, 606. 607 ante oculos habuisse,

Aurea; sed fluctu spumabant cærula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classes æratas, Actia bella,
Cernere erat; totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prœlia Cæsar

672 *spumabat* plerique Pier. Medic. Gud. Moret. sec., etiam ex Goth. alter, ut scilicet *imago spumabat* jungatur; sed recte *cærula spumabant* prætulere Heins. et Burm. *spumabant æquora* Zulich. *cærula ponto* Montalb. a m. pr. Distingui quoque potest: *Hæc inter—ibat imago; Aurea sed fluctu spumabant cærula cano;* nescio, an rotundior sic exeat oratio. 673 *arcano clari* Ven. *in orbe* et *in orbes* aliqui Heins. 674 *vertebant* aliquot Burm. et duo Goth. *æstuque* Sprot. 675 *classes auratas* Ed. Ven. *Accia* aberrant aliquot codd. Pier. et Parrhas. *Actia vela* conjecerat Heins. 676 *extructo* aliquot Pier. *instructum* alii. *videre* Montalb. 677 *Leuchatem, Leucatem, Leucantem, Leucothoen,* aberratt. *auroque effulgere fluctus;* hoc hemistichium prorsus otiosum et languidum esse arbitror, quodque Tucca Variusque rescindere debebant. Quorsum enim hoc pertinet? imprimis cum jam satis declaratum esset vss. 671. 672 *mare esse aureum.* Et debebat esse *albosque fluctus,* ut cum v. 672 conveniret *fluctu spumabant cærula cano.* 678

et Delphines Hesiodi exemplo Sc. Herc. 209—212 inseruisse videtur. Aliam Quinti Cal. imitationem jam Cerda notavit l. l. ib. V, 93 sqq. verum is, Homeri exemplo, Oceanum ambire clipei oram fecit. Effinxerat Vulcanus mare ad Actium; spuma albicante et belluis argenteis in mari ex auro facto: naves effictæ ære. De reliquis cf. Excurs. de hoc clipeo.

675 sqq. Splendida carminis pars, quam velim unam clipei argumentum a Poeta factum esse. Jam Propertio hic locus adeo probatus fuit, ut, etsi tum tota Æneis nondum evulgata esset, ex eo tamen carminis summam præstantiam auguraretur: *Actia Virgilium* (juvet) *custodis litora Phœbi, Cæsaris et fortes dicere posse rates: Qui nunc Æneæ Trojani suscitat arma, Jactaque Lavinis mœnia litoribus. Cedite Romani scriptores, cedite Graii; Nescio quid majus nascitur Iliade:* lib. II El. extr. *In medio* clipei, non maris: etsi hoc mediam clipei partem occupare putandum est; si tamen, præter pugnam, etiam fugam et triumphum complexa ea est, in plures partes ac loca distincta esse debuit. *Actia* bella, pugnam Actiacam; *totumque instructo Marte* h. classe instructa, *videres Fervere Leucaten;* locum ex vicinia posuit, ut tanto major rei esset species. Nam classis utraque obversa erat claustris et faucibus sinus Ambracii; pugnatum enim est in exteriore sinu versus mare patente. Agitur autem de ipsa pugna, non de iis, quæ antecesserunt. Alioqui locum haberet Florus IV, 11, 4 *Cæsar—positisque in Epiro castris Leucadem insulam montemque Leucaten et Ambracii sinus cornua infesta classe succinxerat.* De hemistichio otioso 677 v. V. L. In seqq. non ubique ipsam rerum gestarum fidem, quod nimis religiosum fuisset, quam artis vel carminis rationes et opportunitates videtur secutus. Nam classi universæ M. Agrippa præfuit, Octavianus autem Cæsar cum M. Valerio Messala aliisque rerum sum-

Cum Patribus, Populoque, Penatibus et magnis dîs,
Stans celsa in puppi: geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia ventis et dîs Agrippa secundis
Arduus agmen agens: cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica, variisque Antonius armis,

Hic Franc. 679 *populisque* Ed. Ven. *populo patribusque* Goth. sec. 680 *Stat* Rom. cum aliis Pier. et Heins., item Goth. sec., quod præstare puto. *prima in puppi* Priscian. agnoscit lib. VII. cf. III, 527. *g. huic* Gud. 681 *volunt* Medic. a m. pr. *movent* Sprot. a m. pr. *aperit se* Goth. sec. *aperitur a vertice* Medic., vitiose. Quis tamen credat hoc Cuninghamum recepisse? 684 *lustrata* Goth. pr. 685 *que* a Pierianis aliquot abest; nec male. *Phariis* conj. Heinsius, eleganter; sed *variis* multo elegantius habendum, ut populos multos ac diversos habituque adspectuque varios dema ubique prospicere satagebat. *Italos* præclare, ut *barbaricas opes* Antonii v. 685 opponeret; et multo augustior rerum species in altero versu: *Cum Patribus, Populoque, Penatibus et magnis dîs*; ut caussam reip. a Senatu populoque Romano commissam tueri videretur Augustus. *Penatibus et magnis diis*, explicative alterum adjectum pro: et cum Penatibus, magnis diis: cf. sup. ad III, 12. 680. 681. *geminas cui tempora flammas Læta vomunt.* Perperam ad oculos Augusti fulgentes (v. Sueton. c. 79) refert Servius et alii. Habuit poeta in animo Diomedis cassidem Iliad. E, 4 sq. Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ etc., et in miraculum conversus est galeæ ex ære fulgor, qui radiorum vel nimbi speciem referre videri poterat, imprimis si bucculas galeæ cogites. *læta* ad splendorem spectat: ut lib. I, 591 *lætos oculis afflarat honores.* Sed cur *geminas flammas* dixit? accipio dictum poetica forma, cum deberet *gemina tempora* memorare. Diversa res sunt *cristæ geminæ* VI, 780. In vertice *aperitur*, lucet, apparet (proprie de oriente sidere), stella Julia, Cæsaris capiti appingi solita: in memoriam stellæ crinitæ, in quam inter ludos funebres habitos anima Cæsaris abiisse credita est: vid. Sueton. Cæs. 88. Dio XLV, 7, et sup. ad Ecl. IX, 47. Eandem stellam respexit Propert. IV, 6, 30. 31. etsi ille prodigium micantis flammæ expressisse videtur: Phœbus *Adstitit Augusti puppem super, et nova flamma Luxit in obliquam ter sinuata facem.*

682. *Parte alia* aciei Agrippa classem agit *ventis secundis.* Adversus fuerat ad quintum usque diem ventus. Plutarch. M. Anton. p. 945 F. conf. Serv. in extrema parte notæ ad v. 682. 684. *navali corona*, quæ eadem *rostrata*, rostris ex auro vallata, qua paullo ante donatus fuerat in bello Siculo, victo Sex. Pompeio. v. Vellei. II, 81, 3, ubi v. Not., et Cerdam h. l. cum Servio, et numos Agrippæ. Doctius autem dixit *tempora rostrata.*

685. Ex adverso expressus Antonius: *ope barbarica*, cum copiis ex barbaris populis diversis (unde *varia arma)* conscriptis, præter legiones,

Victor ab Auroræ populis et litore rubro,
Ægyptum viresque Orientis et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque (nefas) Ægyptia conjux.
Una omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Convulsum remis rostrisque tridentibus, æquor.
Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos:
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum

signaret. *Autronius, attonitus*, prave Gothani. 686 *ab europe* Rom. et Goth. tert. *aurora* pr. Rottend. et Leid., iste etiam *populos*. Marklandus ad Statium p. 109 *Ductor ab* emendat; quod ad meum sensum jejunum est. *Victor* et per se splendidius est, et respectu certe eorum populorum, quos secum trahebat, verissimum; sed et Parthorum et Armenorum respectu non omnino falsum. Nam et Ventidius Parthos vicit U. C. 713, et Canidius, et ipse Antonii legatus, Armeniam devicit et in Iberos Albanosque exercitum duxit U. C. 716. et ipse Antonius U. C. 718. Artavasde capto Armeniam occupavit U. C. 718. Schraderus ad Musæum p. 258 acumen τῷ *victor* inesse dicit, *quasi* victor, qui talem se haberi volebat. 687 *Ægupto* codd. Pier. *que* abest Parrhas. Hic Erfurt. alias haud magni momenti codex memorabilem lectionem suppeditat *seresque*: ita ut refingi possit: *Ægyptum, Seresque, Orientis et ultima secum Bactra vehit*. 690 *rostrisque stridentibus* pessime legitur cum metri vitio in nonnullis, etiam in Ald. pr. et ex ea excusis; at omissum *que* in Ald. sec. et hinc in aliis; ita *rostris stridentibus* vulgo editum, et lectum quoque in codd., ut Leid. Menag. Goth. pr. Hinc *rostrisque tridentibus* editum in ed. Commelin. ex Palatino; quod secutus est Pulman. et alii, firmavitque post Cerdam et alios Heins. ex Colot. Medic. Gud. cf. V, 143. *rostrisque rudentibus* Hamb. pr. pro var. lect. 691 *credes* Gud. Versum acumine rhetorico insignem miratur Seneca Suas. I sub. f. adjecto judicio: *non dicit hoc fieri, sed credi*. Nam addit poeta: *credas innare*. 692 *et* duo Burm. *altis* tres ibid. 694 *telique* ab Heinsio præscripta est tanquam vulgata lectio: fuit ea saltem in ed. Dan. Heinsii; nam vulgo ubique legitur *telisque*, quod firmavit Heins. e Medic., aliisque melioribus; an sic *tela* machinæ sunt? ballistæ, quibus tela emittuntur? ut manu flamma, machinis sagittæ spargantur; quod videtur vulgari interpunctione effici: *Stuppea flamma manu, telisque volatile ferrum Spargitur*. Sustuli interpunctionem, ut sit: *manu spargitur stuppea flamma et ferrum volatile telis*. Vide tamen an recitari possit: *Stuppea flam-*

quas habebat. cf. Plutarch. M. Anton. p. 944 B. 686. *Victor ab Auroræ populis et litore rubro*, h. Eoo, Indico, magnifice ex sollenni poetarum more. Vult prælia cum Parthis, quibus Oriens tum parebat, dicere, inter quæ nonnulla fuere satis felicia. Pari modo *Bactra ultima*, in remotissimo oriente sita, nominat. Habuit Antonius auxilia a rege Medorum submissa, testante Plutarcho p. 944 C. Itidem sic v. 705. 706. *vehit*, ducit copias ex Ægypto et Asia.

689. *reductis remis* proprie Ovid. Met. IX, 461 *reducunt ad fortia pectora remos*. Tum *ruere* videtur dictum transitive sc. mare remis et ipsa carina, ut sup. I, 35 *spumas salis ære ruebant*. 691. *Alta petunt*. Compara Plutarch. p. 946 B. C. 693. *Tanta mole*. Spectat hoc maxime ad Antonianas naves, ad denos remorum ordines assurgentes, *ad hoc turribus et tabulis allevatas* etc. Flor. IV, 11, et sua magnitudine, imprimis in ista remigum inopia, ad regendum difficiles. Plutarch. l. c. Dio L, 32. 33. 694. *stuppea flamma*: ad rerum ve-

Spargitur; arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.
Omnigenûmque deûm monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum et Venerem contraque Minervam
Tela tenent. Sævit medio in certamine Mavors

ma, manu telisque volatile ferrum Spargitur. Ita *flamma* per se, tum tela manibus et machinis emissa memorantur. Quo tamen exemplo dictum esse putabimus: *ferrum volatile telis?* Brunckius monet *telis* esse pro *telorum:* ut V, 609 *per mille coloribus arcum.* Agnosco analogiam, sed quam durum est: *ferrum telis!* Lenior esset ratio, si *telum ferro* esset scriptum. Saltem dicam, *spargi ferrum telis*, per tela, h. e. spargi missilibus. Præfero tamen vel sic alteram lectionem, cui præsidium in cod. Rom. est *telique volatile ferrum.* Tum *volabile* Montalb., sed *volatile* jam sup. IV, 71, quod e Suevio adoptasse fertur Virgilius ap. Macrob. VI, 5 extr., e quo laudatur *volucrumque volatile telum.* 696 *Reginam et agmine* Rom. *in medio* Franc. v. Burm. 697 *Necdum et* Dorvill. *gelidos* conj. Burm. Sane vulgo una tantum aspis brachio admota a Cleopatra memoratur (cf. Anthol. Lat. lib. II, 71); cum tamen secundum Plutarch. Anton. p. 955 B varii et incerti de necis, quam Cleopatra sibi intulit, via et ratione rumores fuerint; cf. imprimis ad Propert. III, 11 (ed. Scal. 9), 53. 54; potuit forte et hoc narrari, binos eam angues sibi admovisse, singulis forte brachiis singulos. Quod idem narrat, fuisse qui in brachio Cleopatræ *notas duas* tenues et obscuras agnovisse se dicerent, vix ad binas aspides referri potest. At Vellei. II, 87 *admotis ad venas serpentibus:* ut plures fuerint. Cleopatræ morientis simulacra frustra advoces, sunt enim partim Nympharum signa, partim recentis manus sunt. Nec de lamina argentea Pompeiana (*Bronzi di Ercolano* Tom. I extr.) satis exploratum est, rectene illa ad Cleopatram referatur. 698 *natator* aliquot Pier. *Anobis* Medic. *Anubes* sec. Rottend. 699 *et* abest Dorvill. 700 *tenens*

ritatem, cum ab Antonio relictæ naves pertinaciter pugnare pergerent. v. Dio l. c. 34. 35. Horat. I Od. 37, 13 *Vix una sospes navis ab ignibus.* *telis* accipiendum est de machinis ad missilia emittenda; sed præstat altera lectio *telique volatile ferrum.* v. Var. Lect. *nova cæde* sc. inter hos ipsos ignes missiles et navium incendia.

696. Acerbe hæc de Cleopatra. Potuit forte, quod tamen ignoro, sistri usus esse apud Ægyptios in bello. Ex hoc tamen loco non conficitur. In ludibrium versa re sistrum memoratur, quod ipsa, cum turba spadonum et feminarum ludis et choreis vacante, in media classe versatur: sistri autem usus in lascivia Ægyptiorum frequens. Docet quoque Propertii imitatio lib. III, 11, 43 Ausa Cleopatra—*Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.* 697. necdum mortem futuram admota sibi aspide prospicit, aut cogitat. Sequitur forte Virgilius famam aliquam, duos eam angues sibi admovisse.

698—703. Prælium deorum artifex effinxerat in ære: ab una parte pugnabant dii Ægyptii, ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Furiæ, Discordia, Bellona. Partim hæc ex deorum in præliis Homericis interventu, partim, imprimis Discordia et Bellona, ex præclaris locis clipei Achillis Iliad. Σ, 535—538 et clipei Herculis apud Hesiodum v. 248 sqq. 147. 153 sqq. adumbrata; alias imitationes vide apud Quintum Cal. X, 53 sqq. XI, 8 sq. VIII, 186 sqq. *latrator Anubis*, capite canino, notus vel ex Boissardo. Pro-

Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ;
Et scissa gaudens vadit Discordia palla:
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri;

Schol. Horat. III Od. 4. *in* abest Parrhas. 701 *Velatus* Goth. tert. *Diræ* Rom. et Medic. Pierii, Medic. a m. pr., aliique Heins., idem agnoscit Jul. Sabinus. cf. IV, 473. 702 *Exscissa* Goth. sec. *pallas* idem. 703 *Quin* Goth. pr. *consanguineo* editum vidit Pierius. 704 *Accius* et h. l. scribitur. *arcum tendebat* Medic. Pierii, Gud. et alii Heins. cum Dorvill. et Goth. sec. *arcu int.* duo Burmann. 705 *Protinus omnis* Voss. pr. *Ægyptos* Probus ap. Heins. 706 *Araps* Pier. aliquot. 708 *lapsos* aliquot Burmann. *que* abest Parrhas. 709 *Illum* ap. Apulei. de mundo. *cæde futura* Oudart. 710 *Iapuge, Iapige, Iapide, Iaspide* in codd., hoc in Goth.

pertius, qui hunc librum, nondum editum, legerat (v. ad v. 675), hinc traxit lib. III, 11, 41 *Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubin* etc. 701. *cælatus*, exculptus, nam de anaglypho agitur, et *cælare* sic proprie in ære dicitur: (vid. *Antiquar. Aufsätze* P. II, p. 134 sqq.) *ex æthere Diræ* adeoque volantes: quod memorabile est. Reddidit eo nomine, puto, Κῆρας Hesiodi in Scut. 248 sqq. Homero Κῆρες θανάτοιο. Simili modo Mors alata poetis est. 702. *scissa Discordia palla.* Est *Eris* ex Homero et Hesiodo nota. Novum est, quod *scissa palla* illa insignitur. In arca Cypseli apud Pausan. V, 19 erat αἰσχίστῃ τὸ εἶδος ἐοικυῖα. Redhibuit eam *laceratam pectore vestem* Petron. cap. 124. *vadit* non proprie; nam in mari res geritur; est simpl. *versatur* in medio certamine. *Bellona* cum flagello passim obvia: exempla Cerda dabit.

704. 705. Homero sublecta et hæc Apollinis species pro Iliacis muris pugnantis Iliad. O, 700 seqq., sed præclara cum arte et sollertia. Certavit cum Marone Propert. IV, 6, 55. 56 et 68 et Albinovanus Eleg. in Mæcen. 55. 56. Sed eam imaginem facile menti objicere potuit signum in promontorio Actiaco positum. Pugnatum autem, ut supra diximus, in conspectu Apollinis Actii, in exteriore parte sinus Ambracii; de quo videnda Delineatio et Descriptio ejus sinus auctore d'Anville (in *Mém. de l' Acad. des Inscr.* T. XXXII, p. 515). *Actius Apollo* v. sup. ad III, 275. 707 sqq. Prima regina fugam circumspexit, ut omnes tradunt: Plut. Anton. p. 946 E. Dio L, 33. *ventis vocatis* per vela expansa. v. ad lib. III, 253. *et laxos* intendere funes, adeoque vela explicare et expandere. conf. inf. X, 229 ibique not. 709. *pallentem morte futura;* quasi præsensione mortis hanc fugam consecuturæ. Pallorem autem argento

Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Cæruleum in gremium, latebrosaque flumina, victos.
At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
Mœnia, dîs Italis votum immortale sacrabat,
Maxima tercentum totam delubra per Urbem.
Lætitia ludisque viæ plausuque fremebant;

sec. 711 *magni*, sc. Pompeii, Waddel. conj. ap. Burm., satis frigide. 712 *et torta* emendabant Gifan. et Vales., sed v. Heins. *et tuta v.* Schol. Horat. Cruqu. ad I Od. 37, et *mota* Cerda conj. *sinum et tota quem* Leid. *sinum et totaque in* duo alii, interpolate. *tota veste*, est, expansa quantum sinus patebat. Laudatur Auson. Mosella 368 *Naviger undisona dudum me mole Saravus Tota veste vocat.* 715 *Mœnia cunctorum late comitantibus armis* inepte Goth. sec., nescio unde arreptum. Plus refert de interpunctione monere, quam Burmannus ad aliarum editionum exemplum immutavit: *At Cæsar—dis Italis votum immortale sacrabat. Maxima tercentum totam delubra per urbem Lætitia, ludisque viæ plausuque fremebant.* Ita vero plura parum commode dicta videntur: *votum immortale sacrabat* erit accipiendum forte pro: vota persolvebat. Sed cur *immortale?* et multo magis frigent ista: *templa lætitia, vias ludis plausuque fremuisse.* Itaque reduxi alteram distinguendi rationem. Augustus opera publica, et in his templa, extruxit plurima, v. Sueton. c. 29, unde et Livio, quod satis notum, *templorum omnium conditor aut restitutor* dictus est; idem triumpho invectus plura templa dedicavit, in aliis dona consecravit. v. Dio LI, 22. Retraxit hæc poeta et in unum tempus contulit: *maxima tercentum delubra sacrabat, votum immortale*, h. quæ voverat. 716 *de turba* Parrhas. 717 *lusuque* Oblongus Longob. *laudisque* duo Burm. *plausumque* Dorvill. *fremebat* alter Goth.; ita saltem jungenda: *plausuque fremebat Omnibus in t. m. chorus;*

vel alio metallo *debuit* artifex reddere; quemadmodum *ut Jocastæ vultum exanimem exhiberet, ex ære et argento conflata massa usus fertur* artifex. v. Plutarch. Conviv. Qu. V, 1, et Aristonidas artifex *cum exprimere vellet Athamantis furorem—residentem pœnitentia, æs ferrumque miscuit, ut rubigine ejus per nitorem æris relucente exprimeretur verecundiæ rubor.* Plin. XXXIV, 14 s. 40. *Iapygem* proprie dixit, nam ab occidentali illa plaga debuit venire ventus Cleopatræ secundus.

711—713. Poeticum visum magnum et præclarum. Fuga petitur Nilus: is fugientes excipit. Propert. III, 11, 51 in loco hinc expresso: *Fugisti tamen in timidi vaga flumina Nili.* Jam Fluviorum simulacra cognita specie humana, recubantia, et inferiore corporis parte veste tecta, ut tamen sinum facere possint, quem Nilus fugientibus ostentat. Ornate singula, etiam *latebrosa flumina*, quæ pro latebris nunc erant.

714 seqq. Tandem triumphus Augusti erat repræsentatus in clipeo. Fuit is triplex in trinis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus. v. Sueton. Aug. 22. Dio LI, 21. Necesse igitur est ab artifice ea, quæ cujusque diei essent, in unum fuisse congesta. *votum immortale sacrabat;* templa, opera immortalia, dedicabat ex voto; et quidem magno numero, unde *trecena* dixit. Quæ per reliquam Augusti vitam facta sunt, revocavit poeta sub unum tempus. cf. Suet. 29. Dio LI, 22.

717—719. Vivide lætitia publica describitur. Exquisite vero illa dicta

Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ;
Ante aras terram cæsi stravere juvenci.
Ipse, sedens niveo candentis limine Phœbi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus; incedunt victæ longo ordine gentes,
Quam variæ linguis, habitu tam vestis et armis.
Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos

sed hoc putidum est. 718 *aræ* Pier. et Heins. e suis, excepto uno Veneto, probaverunt. Vellem adjecissent viri docti, quod sententiæ acumen in eo deprehenderent. Quid magis frigere dicam, quam in *omnibus templis aræ* sc. erant? Licet id credere: sed quid inde? an repetere placet *aræ* sc. *fremebant?* Res vero sic expedienda. Exquisite illa dicta pro vulgaribus: Omnibus in templis matronarum supplicantium cœtus visebantur, *et aræ*, ab artifice expressæ, *ante quas* victimæ immolabantur. Vulgo lectum fuit *omnibus aris*: idque ex Gothanis primus servat. *omnibus ara* Parrhas., vitiose. 719 *terras* Dorvill. 721 *actatque* Dorvill. 722 *l. o. matres* aliquot Pier. 724 *Hinc* hic et sequ. versu aliqui sive utroque loco sive alterutro tantum. *Numidum* plerique Pier. et tres Goth. *Numadum* alii Heins., ut passim alibi. v. sup. ad III, 320. *distinctos, disvinctos, devinctos, discultos*, vitia librariorum: inter quæ etiam *Mulcifer* referendum in parte Heins. et trinis Goth. *Mulciber* antiquum nomen, quod Maro ab Accio et Egnatio acceperat: Macrob. VI, 5 pr. 725 *Hinc* Goth. tert. *Hinc relegas cerasque* Dorvill. *relegas* etiam Rom. *Carrasque* multi: *Caræ* etiam Servio præscripti. Male etiam Cerda

pro vulgaribus: omnibus in templis *matronarum supplicantium cœtus* et *aræ, ante quas* victimæ immolabantur.

720 sqq. Splendida rerum species. Puta triumphatorem Octavianum jam intrasse urbem. Sedet pro tribunali sub porticu et aditu templi Apollinis Palatini et prospectat (exquisite *recognoscit;* argutatur Burm. in etymo vocis) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronæ aureæ, *dona populorum* (conf. Cerda), ducuntur captivi una cum signis Fluviorum. 721. *aptatque s. postibus:* coronas ergo in foribus vel porticu templi suspendi curavit. 724. 725. Vides manifeste, quod supra ad v. 686 monuimus, poetam carmini dignitatem et majestatem parare ex nominum novitate vel peregrinitate vel vetustate. *Nomadum genus et Afros.* Erat enim in Antonii partibus magna Africæ pars a Cyrenis usque ad Æthiopiam, et interfuit Antonii copiis Bogudes Mauretaniæ rex: Plutarch. Anton. p. 944 B. Dio L, 6. *discinctos Afros;* mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. An is proprius Afrorum habitus fuerit, aliunde ignoramus. *Lelegas Carasque*, ut nominum vetustate carmini dignitatem pararet, posuit pro populis et regibus minoris Asiæ, quos enumeratos vides apud Plutarchum l. c. B. Leleges, de quorum sedibus Strabo lib. XIII multa disputat, cum Caribus oram Asiæ maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus ejecti ad interiora recesserunt. De his, nec de aliis, Lelegibus h. l. agitur. Frustra ad Dacos et Bastarnas nomen revocat Massonus in *Jano reserato* Sect. III, c. 5, adversus quos M. Crassus bellum gessit. Meliore jure ad bellum illud referas *Gelonos*, quos pro Dacis vicinis nominare potuit. Nisi tamen pro Thracibus, ultra

Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
Indomitique Dahæ, et pontem indignatus Araxes.
Talia, per clipeum Vulcani, dona parentis,
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet;
Attollens humero famamque et fata nepotum.

eo devenit, ut *Carrhas* Mesopotamiæ inferat. *Gelones* duo Burm. 726 *Tinxerat* Rom. *Fixerat* alii Pier. *Pinxerat* quidam apud Taubm. 727 *Norini* Parrhas. 728 *Daci* editum olim et scriptum passim, vel *Dacæ*, Male: Ge. III, 497 *Et conjurato descendens* Dacus *ab Istro*. Sed *Dahæ* Medic. *Daæ* Rom., etiam Erf., quos vindicavit quoque Cerda. Alii *Dachæ*, *Dachi*, *Dache*, *Dace*, indocte, ut et ap. Lucan. VII, 429. vid. ad Silium XIII, 764. *et ponte* Montalb. *Araxis* pr. Hamb. 731 *humeris* Parrhas. *flammamque* Medic. *facta* multi Heins. Utraque lectio apud Serv.

quos illi habitabant (cf. ad Georg. II, 115), dicti sunt, qui in Antonii copiis erant. Horatius, qui sæpe populos barbaros ultra Danubium memorat, modo Gelonos, modo Getas, modo Sarmatas aut Scythas nominat.

726. *Euphrates ibat jam mollior undis* h. leniore amne, ut domitum se ac subjugatum, h. e. populos accolas victos et subjectos, significaret. Uti *mollita* dicuntur et alibi, quæ victa ac contusa coercitaque sunt. Sic *molles animi, mollia corda*. Notum autem vel ex Horatio: *Medumque flumen gentibus additum victis minores volvere vertices:* etsi hoc ad seriores annos spectat. Magno vero spiritu hæc dicta et in majus aucta amplificataque sunt. Adversus Parthos enim illo anno nihil aliud nec susceptum nec gestum, præterquam quod Augustus, Ægypto in potestatem p. R. redacta, in Syriam reversus Parthorum legatos audiit. conf. Georg. II, 170. IV, f. Si vero hæc, quæ sequuntur v. 726. 727. 728, ad triumphum illum recte referuntur, Euphrates et Araxes cum Dahis poetico more populos Orientis designant, qui Antonium secuti erant, Morini autem et Rhenus triumphum primi diei Dalmaticum respiciunt, quo etiam de Morinis, extremæ oræ Galliæ Belgicæ ad fretum Britannicum populo (unde *extremi hominum Morini*, ut *ultimi Britanni, ultima Hesperia*, apud Horatium), et nonnullis Galliæ Germaniæque populis rebellionis sociis, imprimis Suevis Rhenum transgressis, et a C. Carinate repressis, triumphatum fuit; v. Dio LI, 21. Rhenus *bicornis*, Vahalis et Rhenus, ut tum quidem cursus erat, antequam Drusus tertium ostium, Flevum, fossa ducta efficeret. *Dahæ*, Nomades ad orientale Caspii maris litus versus Oxum incolentes ultra Hyrcanos. *pontem indignatus Araxes;* nihil amplius, quam ut flumen rapidum adeoque pontis impatiens diceret, eoque ipso feritatem accolarum Armenorum declararet. Sumserunt hinc Statius, Claudianus, Sidonius, quos apud Cerdam videre licet.

729. Malim *clipeum, dona parentis*, matris Veneris, jungere, quam *talia dona parentis*. 731. *famamque*, κλέος, illustrium factorum sculpturam in clipeo. Ad hunc ultimum versum offenderunt passim viri docti: quibus præivit Servius, seu quisquis ille fuit, quem lacinia pannis Servianis attexta

auctorem habuit: *Hunc versum,* inquit, *notant Critici, quasi superfluo et inutiliter additum, nec convenientem gravitati ejus: namque est magis neotericus.* Addisonus, qui pulcræ simplicitatis sensum habebat mollissimum, hunc versum esse aiebat, in quo Virgilius lusisse videretur. Jure notatum versum ut a gravitate alienum et fere frigidum pronuntiat Dorvillius. Defendit eundem versum Hurdius, vir ingeniosus et doctus, in *Commentar. Horat.* Vol. I ad v. 97, ubi ambiguitatem sententiæ etiam in severiore carmine tuetur, et hunc locum copiose quidem et satis argute, ut solet, ita tractat, ut ad ancilium religionem et sanctitatem alludi dicat. Enimvero ante pedes erat, quod tam longe petitur, et verbo res transigi potest. Acumen lusus, quem inesse multi arbitrantur, in nostris est sensibus animisque, non in verbis nec in sententia animoque Virgilii. Poeticus sermo ita fert, ut, si quis *clipeum, cui facta præclara et fata nepotum insculpta sunt,* sustulisse humero (alligatus enim loro clipeus humeris injicitur) dicendus sit, res ita efferri possit: sustulisse eum *famam et fata nepotum.* Qui poetica oratione imbutum habet ingenium, nihil amplius cogitat. Qui vero verbatim ista in patrium sermonem transfusa, et ex proprio verborum significatu interpretata mente voluit, notiones alias adjungit, quibus ridicula et inepta redditur sententia. Simile est exemplum inf. X, 496 *rapiens immania pondera baltei* impressumque nefas; *una sub nocte jugali cæsa manus juvenum Fœde, thalamique cruenti, quæ Clonus Eurytides multo cælaverat auro.*

EXCURSUS I

Evander Arcas ejusque sedes in monte Palatino.

Lib. VIII, 51 sqq. *Arcades his oris, genus a Pallante profectum, Qui regem Evandrum comites* etc. Evander inter fabulosos heroes est, de quibus tamen certior et liquidior aliquando fama fuit: nec dubitare licet eum auctorem fuisse coloniæ Pelasgicæ ex Arcadia in Italiam seu casu seu consilio profectæ. Ut enim superioribus sæculis in Americam, sic Græciæ prisci incolæ migrabant in Italiam, terrarum notarum tum extremam. A gente, quæ humanitatis cultum aliquem haberet, ad rudem et incultam eum venisse, ex eo intelligitur, quod literas secum attulisse ferebatur; cf. Liv. I, 7. Musicam, artes et vitæ humanioris instituta alia addit Dionys. I, 33. Forte tamen hæc omnia intra sola carmina seu vaticinia substitere; nam vaticinandi artem idem intulisse memoratus est: etsi nec ignotam Italiæ, nec barbaris ac rudibus populis adeo insolentem: sed tractus ille, ad quem accessit, circa Tiberim, a feris hominibus per silvas errantibus tum habitatus esse narratur. Vaticinia seu carmina ad *matrem*, inter vates habitam, referri solent; erat ea incerto nomine, nam, quæ vulgo feruntur nomina, ab arte petita sunt; ut *Carmentis*, puto a *Carmens*, et *Carmentæ* et *Themidis*, forte et *Nicostratæ;* uti comites ei additæ *Porrima* et *Postuorta*, quia vatibus et præterita et futura sunt nota: Serv. ad VIII, 336. Nympham quoque eam ediderant nonnulli, unde et pater Evandro *Mercurius* datus fuit a poetis, quem scriptores *Echemum* Arcadem consignarunt. Poeta noster hinc ingeniose *cognationem* elicuit aliam cum *Atridis* v. 130, aliam cum *Ænea* 134. Cum Atridis quidem hoc modo: Ex Sterope, Atlantis filia, Œnomaus, Elidis rex, susceperat Hippodamiam, Pelopi nuptam, a quo Atridæ oriundi. Steropes soror erat Maia, Mercurii mater, quem Evandri patrem celebrabant Arcades. Fuit etiam Tyndarei genus a Taygete, tertia Atlantidum, ductum. conf. Apollod. III, 14, 3, 4. 5. Altera ex parte Echemus Timandram duxerat, Clytæmnestræ et Helenæ sororem, quibus Atridæ juncti erant matrimonio. conf. Serv. et Pompon. Sab. Sufficit, vaticinia per Italiam habita fuisse antiquissima, ad eam referri solita; id quod ad priscæ Italiæ statum et indolem declarandam valet. Illud tamen dubito, a Romanisne narratio de Evan-

dro venerit, an, quod magis sit probabile, a Græcis: ut adeo et hæc ipsa forte inter Græcas Italicæ historiæ interpolationes referenda esse videatur. Certe his deberi videntur, quæ de Evandri origine Arcadica narrata sunt, et de caussis profectionis susceptæ. vid. Dionys. I, 31 seqq. Strabo V, p. 352. Paus. VIII, 43; adde 44 med. Sext. Aurel. Victor. O. G. R. 5.

Pallanteum, mox *Palantium* et *Palatium*, Evander condidit, oppidum, ut tum res erant, seu arcem in monte Palatino inde dicto. Nomen a proavo Pallante ducit poeta VIII, 54 *Pallantis proavi de nomine Pallanteum:* qui inter majores Evandri a Pelasgo genus ducentis non occurrit. Potest hoc poeta de suo finxisse, uti Evandri filio idem nomen indidit, potuit et alium auctorem sequi. Nam Palantem inter Lycaonis filios ediderat Hesiodus, apud Steph. Byz. in Παλάντιον. Alias etymologias, multo minus probandas, habet Varro LL. IV, pag. 16. Dordr. Solin. cap. 1, pag. 2 B, ubi vid. Salmas. pag. 10. Festus in voc. *Palatium.* Serv. ad Æn. VII, 51. A Palantio, Arcadica urbe, nomen melius deduxit Dionys. l. c. qui idem cap. 32 etymologiam aliam, sed quam ipse improbat, ab Herculis et Lavinæ, Evandri filiæ, prole, Pallante, ex Polybio memorat. Sed prior fama vero magis consentanea, etiam Antonino Pio probata; namque is urbem Arcadiæ Pallantium ex pago fecit et in originis memoriam libertatem cum immunitate a tributis tribuit. Pausan. VIII, 43. Habitus fuit *Evander* a Romanis inter heroes Indigetes: ejus aram sub Aventino Dionysius viderat, ibid. cap. 32. Paullo notior est *Carmentæ* ara, quæ sub Capitolio fuit juxta portam Carmentalem. vid. Dionys. ibid. Solin. 1. *Lupercalium* religio ad Arcades hos cum Evandro Palantium insidentes vulgo referri solita fuit; alia sacra et instituta græca ab eodem profecta recitat Dionys. I, 33.

De *tempore* accessus Evandri ad Italiam satis inter scriptores convenit, factum eum esse LX annos, adeoque altera ætate, ante Trojam captam, sub Fauno Latinorum rege. Ornarunt fabulam de Evandro egregie poetæ; præter Virgilium Ovid. Fast. I, 469 seqq., faciem autem locorum, quæ Evander tenuit, Propert. IV, Eleg. 1, quæ una ex nobilissimis est: cum qua comparanda est Tibulli lib. II, Eleg. 5.

EXCURSUS II

De priscis Italiæ incolis et nominibus.

VIII, 314—329. *Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant— Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo Arma Jovis fugiens et regnis exul ademtis. Is genus indocile ac dispersum montibus altis Composuit legesque dedit Latiumque vocari Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris. Aurea, quæ perhibent, illo sub Rege fuerunt Sæcula—Deterior donec paullatim ac decolor ætas Et belli rabies et amor successit habendi. Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanæ, Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.* Locus clarissimus, cujus etiam in historicis auctoritas esse solet, illustratus quoque a Sext. Aurel. Vict. O. G. R. 3. Videamus itaque paullo curiosius, quæ a poeta in eo tradantur.

Antequam Saturnus; sive verum id, seu, quod probabilius fit, symbolicum est nomen, sationis forte ac melioris vitæ cultus; in eam terram, quæ mox Latii nomen obtinuit, veniret, vasta silvarum solitudo, lacus et aquarum colluvies, passim ignes subterranei, late omnia tenebant, nec homines in iis, nisi rari et palantes ac feri. Sallustius in Catil. cap. 6 *Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum.* Aborigines hos fuisse manifestum est, non quasi hoc hominum vel gentis nomen proprium sit habendum; sed communi hoc verbo appellati sunt a scriptoribus primi illi homines ignotæ quidem originis, ad Ausonium tamen nomen ac genus, ut probabile fit (vid. sup. Excurs. IV ad lib. VII), referendi, qui ab origine incoluere loca citra Tiberim. Βορειγόνους interpretatus est Lycophron v. 1253. Cum temporis successu mores legesque illi accepere advenarum opera. Eas Pelasgos primos Dionysius, Trojanos Sallustius, intulisse aiunt; sed communiore fama, victum primi homines in his locis cultumque meliorem a *Saturno* auctore accepisse traduntur, in cujus personam Romani transtulere aureum sæculum et alia plura, quæ Græcorum Κρόνος hominum animis subjiciebat, cum semel utrumque esse eundem putarent, non meliore jure, quam cum Pœnorum Baal vel Molochus pro Saturno habitus est. Ab hoc Saturni profugi et latentis in his terris adventu *Latii* nomen repetit poeta communi popularium errore ex inepta etymologia. vid. sup. Excurs. IV ad lib. VII.

In partem beneficii cultus melioris allati advocatur ab aliis *Janus*, qui Saturnum hospitio excepisse dicitur. conf. Macrob. Sat. I, 7. Cum semel *aurea ætas* in Saturni ævum esset rejecta, etiam ferream ætatem ab ejus excessu successisse probabile videri debuit. Itaque poeta v. 326 *Deterior donec paullatim ac decolor ætas Et belli rabies et amor successit habendi.* Et ad has temporum vices præclare refert poeta varias fortunas, quibus partes hæ Italiæ fuere jactatæ. Ad historicam tamen subtilitatem parum accommodate dixisse videri debet: *Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanæ.* Nam *Sicani*, etsi poeta eos aliis quoque locis (VII, 795 et XI, 317) nominat, nullas in Italia sedes habuere, sed ex Hispania a Liguribus pulsi in Siciliam trajecerunt, ubi temporis successu Siculos nacti sunt accolas, qui ex Italia profugerant. Pro *Siculis* itaque, seu, ut equidem mihi persuadeo, quod auctores haberet, qui ita traderent, seu, quod Servius statuisse videtur ad XI, 317, poeticum morem secutus, Sicanos dixit Maro, ut jam Cluverio observatum lib. III, c. I, p. 788, etsi etiam alii scriptores eundem errorem admiserunt, v. c. Gell. I, 10, cum Macrob. I Sat. 5. Maronis exemplo *Sicanos* Rutulis socios adjecit lib. VIII, 358 Silius. Tenuerant autem Siculi loca inter Tiberim et Lirim (cf. Dionys. I, 9 et al. Imprimis id testatur vetus oraculum Pelasgis datum: *Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατούρνιον αἶαν, ἠδ' Ἀβοριγινίων*, sive vere antiquum illud fuit, sive serius fictum). Sane alii Siculos ad inferiorem Italiam et ad sedes Œnotriorum revocant, quibus relictis illi in Siciliam trajecisse narrantur: et habet utique hoc probabilitatem ex eo, quod e propioribus locis facilior esse debuit trajectus in insulam, quam ex locis circa Tiberim. Enimvero non nisi incerta de his fama ex antiquitate superfuit, quam ad certam aliquam probabilitatem refingere studuerunt scriptores, pro suo quisque ingenio ac sensu. Modi autem erant plures, quibus fama illa vetus digeri et constitui posset. Itaque alii, ut Antiochus Syracusanus et Thucydides (Polybium quoque in ea sententia fuisse apparet ex iis, quæ de Locris narrat Excerpt. lib. XII, T. III, p. 328), in extrema Italia Siculos fuisse aiunt, qui Opicis cesserint; pro Siculis alii laudant Elymos, Ausones vel Ligures; alii ex media Italia arcessivere Siculos; ex suis sedibus ab Aboriginibus et Pelasgis exturbatos et usque ad Rhegium per tot barbaras gentes erroribus actos. vid. Excurs. IV ad lib. VII pr. *Veteres Sicanos* inter adductas a Turno copias recitat poeta lib. VII, 795, adeoque reliquias Siculorum (quos Sicanos appellat) etiamnum, Æneæ ætate, in Italia superfuisse necesse est. Licuit poetæ ita opinari; etsi antiquissimo-

rum scriptorum auctoritate apud Dionysium binis trinisve ante bellum Trojanum ætatibus tota Italia cessisse narrantur Siculi. At illud alterum magis probabiliter factum, quod XI, 316—319 agrum Latinum ad Tiberim *fines super usque Sicanos* h. usque ad Siculorum confinia, *ab Auruncis Rutulisque* coli ait. Potuerunt enim fines Siculorum etiam iis expulsis memoria hominum frequentari. Disjungit porro poeta *Ausones* ab *Aboriginibus* h. ab iis hominibus feris et silvestribus, qui primi Italiam coluerunt. Seriores enim, et aurea jam ætate Saturnoque rege sublato, eos Italiam ingressos dicit v. 328 *Tum manus Ausonia.* Potuit et hoc, tanquam poeta, ponere, etiam cum ratione aliqua. Etsi enim communi stirpe procederent et vetus illud ferorum hominum genus et aliæ gentes Ausoniæ, tamen suis nominibus discretæ erant; adeoque mitius ac mansuetius genus per Ausonium nomen declarare licuit. Domestica autem fuisse et civilia bella inter varias gentes Ausoniæ stirpis, adeoque etiam Aborigines bello vexatos esse a ceteris populis communi cum iisdem genere ortis, satis probabile videtur.

Tandem poeta subjicit: *Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.* Attigi hæc jam supra Exc. XXI, ad lib. I. Declaranda nunc res est paullo uberius, et videndum, an certa sint principia, caussæ ac rationes, ad quas revocari possit. Varia utique Italiæ nomina tradita sunt; si tamen rem paullo accuratius inspicias, parum subtiliter. Omnino frustra hoc expectatur, ut magni terrarum tractus sub uno nomine veniant, antequam sub communem imperii ac regni compagem venerint. Orbis vero terrarum partes nomine proprio designari vix potuerunt ante Geographorum studia. Primis temporibus, ut quæque gens per stirpes aut per familias sedes sibi proprias cepisset, ita singularum stirpium aut familiarum nomina frequentabantur, neque earum in unum collectarum, aut communis stirpis, sedis ac loci, nomen in notitiam venire potuit, nisi apud alios homines, qui novos advenas certo nomine declarare vellent. Non igitur nisi necessitate suborta, ut alter populus ab altero discerni posset, nomina generica reperta esse probabile fit. Locorum autem ac terrarum nomina, non nisi ab exteris, qui eas terras adeunt, aut a vicinis populis, in quorum finibus consederunt advenæ, imponi solent. Nomina itaque populorum et terrarum per commercia hominum ortum et caussas habent; autochthones, seu primi incolæ, nomina vix creant aut curant. Secundum hæc tractum illum ab Alpibus ad fretum Siculum porrectum nomine aliquo proprio antiquis temporibus innotuisse frustra sumitur. Sed tractus hujus, ut in aliis terris factum, eæ partes, quæ primæ inter reliquas a cultioribus

populis, Græciæ imprimis, frequentari cœperant, primæ quoque nomine aliquo insignitæ sunt; non tam eo, quo indigenæ ad suam stirpem aut suas sedes declarandas inter se utebantur, quam plerumque novo ab advenis his vel mercatoribus invento, et fere ab attributo aliquo locorum vel populi, vel a casu vel a primo terræ aditu, urbe, promontorio, a nova re, quam vident, accipiunt, petito, interdum etiam ex voce aliqua indigenarum accepta et ad suos sonos deflexa. De talibus itaque populorum aut terrarum nominibus docte quidem multa aliquis argutari potest, sed plerumque inaniter; multo magis si Phœnicia nomina expiscari et enodare volumus; quo quidem genere nihil vidi, quod magis esset lubricum. Multo magis desideres judicium severius, si nomina a poetis adhiberi solita inter nomina populorum ac terrarum propria referunt viri docti: quippe quæ creata sunt ab ipsis poetis novitatis, varietatis, doctrinæ aut copiæ ostentandæ caussa. Quid? quod nec nominibus ab historicis prodi solitis multum est tribuendum: quippe quæ a primis auctoribus annalium, parum subtilibus ac doctis, accepta propagari solent usu, et, etiamsi, re diligentius explorata, falsa sint, antiqua tamen superstitione aut vanæ opinionis auctoritate, retinentur: ut factum videbimus in Tyrrhenis.

Nomina varia, quæ Italiæ olim indita memorantur, principio ad singulos tantum diversis in partibus tractus et agros spectasse probabile fit, quos quidem Græci primum adierunt vel coloniis frequentarunt. Commune nomen ne Scylacis quidem ævo frequentatum fuit; nam is in Periplo Ligures, Tyrrhenos, Latinos, Volscos, Campanos, Samnites, Lucanos, Iapyges, Daunitas, Umbros, Tyrrhenos ad Adriam memorat; nullam Italiam meminit. *Dauniæ* nomen, quo Græci poetæ, et eorum exemplo Horatius, totam Italiam designant, poeta noster simili usu non commemoravit; at Lycophron v. 1254 Romam conditam ait *ὑπὲρ Λατίνους Δαυνίους τ' οἰκισμένην*. Quam omnium primam adierunt Pelasgi et Græci, *Italiæ* fuit *ora inferior*. In hac quoque parte Italiæ nomen primum auditum, et quidem a Græcis illud impositum ex caussa incerta; eidem soli tractui per multum tempus nomen adhæsit, donec ad vicinas alias aliasque terras proferretur. *Œnotriam*, si proprie dicas, ad sola loca sinui Lametico adjacentia esse revocandam, et *Italiam* mox in ejus nominis vicem successisse, alio loco vidimus. vid. Excurs. XXI ad lib. I; adde Thucyd. VI, 2. Aristot. de rep. VII, 10. Italiæ nomen adhuc ab Herodoto ad inferiorem partem revocatur; reliqua per Tyrrheniam declarantur (lib. I, 163), quam antea Umbri tenebant (I, 94). At Aristoteles (eod. c. 10, lib. VII, p. 584 A) *τὸ μὲν πρὸς*

Τυῤῥηνίαν et τὸ πρὸς τὴν Ἰαπυγίαν καὶ τὸν Ἰόνιον cum Œnotria seu Italia proprie dicta, tanquam partes constituit, in quarum priore Ausones seu Opicos, in altera Chones, qui ex Œnotriis oriundi loca circa Sirin occuparant, in postrema Œnotros collocat. Scymnus Chius, qui sub Attalo II vixit, in Periegesi sua, antiquiores potius quam sui temporis rationem secutus, post Ligures, Pelasgos cum Tyrrhenis, Umbros, Ausones, Samnites, Lucanos, Campanos, Œnotrios enumerat: 218 sq. Omnem Italiam mediam aut oram Adriatici maris per Umbriam declarasse videntur interdum antiquiores, ut in illis, quæ de Umbrorum luxu narrantur ibid. v. 366 sqq., quæ alii ad Etruscos retulere. Ita vagatur quoque narratio de fertilitate agri inter Umbros et Adrianos: de Mirab. Audit. 21; nam multo latius olim Umbri habitarunt usque ad terras postea Adrianas dictas. *Ausonia* Ausonum sedes declarare debuit, quæ a Circeiis inde per totum maris inferi litus passim sparsæ fuerunt. Eadem et Ὀπική dicta, quia Opici seu Osci ex Ausonibus fuere, modo confusi cum iis, modo distincti: v. Strab. V, p. 371 A. B, et Aristot. de Rep. VII, 10, p. 581 A. *Hesperia* Græcum nomen est omnium terrarum ab occidente sitarum. *Latio* igitur nulla nominis varietas manet, quam quod *Saturnia* dicta est. Vides jam, quantopere poetæ sermo ab historici subtilitate discrepet.

Nomen autem *terræ Saturniæ* proprie ad locum aliquem circa Tiberim, saltem ad clivum mox Capitolinum dictum pertinuit, qui ab initio *Saturnius* appellatus est (v. Dionys. I, 34. Varro LL. IV, 7; adde Aurel. Vict. O. G. R. 3, ubi v. Annam et Arnzen.). In eo consedisse dicti sunt socii Herculis ex Iberia reducis; uti alterum montem Palatinum tenuere Evandri socii et comites ex Arcadia: cf. Macrob. I Sat. 7 p. 239 ed. Lips.; inde vicina regio Saturnia; αἶα Σατουρνία jam in oraculo Dodonæ Pelasgis dato memoratur. v. Dionys. I, 34 (p. 27). 38 (p. 30). cf. Justin. XLIII, 1; add. alios ap. Cerdam ad VIII, 358. Quando autem tota Italia eo nomine declaratur, ad poetarum hoc morem referendum erat, non, ut Dionysius aliique faciunt, historicis rerum argumentis annumerandum. Virgilius itaque præclare VIII, 357. 358 de duobus montibus Janiculo et Capitolino: *Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem. Janiculum huic, illi fuerat* Saturnia *nomen.*

EXCURSUS III

Super Etruscis et Mezentio.

VIII, 478 sqq. *Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto Urbis Agyllinæ sedes, ubi Lydia quondam Gens bello præclara jugis insedit Etruscis. Hanc multos florentem annos rex deinde superbo Imperio et sævis tenuit Mezentius armis.*

Si quid de suo fingere recte potuit poeta, erat hæc Etruscorum cum Trojanis societas, cum semel populos citra Tiberim Latinis et Rutulis socios addidisset. Etruscis autem antiquitas stirpis et imperii tribui solet ea, quæ non improbabile faciat, jam Trojanis temporibus eos opibus et copiis satis valuisse. Erat præterea antiqua illa utriusque populi consanguinitas, quam sup. Exc. VI ad lib. III vidimus, cum Dardanus originem ex Corytho Etruriæ duxisse ferretur. Habuit tamen et hic poeta famæ veterumque fabularum auctoritatem, quam sequeretur; eamque ita secutus est, ut nulla in re ab eo deflecteret, quod constante fide traditum acceperat. Scilicet Etruscos, Mezentiumque eorum regem, seu verius Lucumonem (στρατηγὸν Plutarchus appellat Qu. Rom. pag. 275 D. ed. Frf.), cum Latino et Turno Trojanis advenis arma infesta intulisse, constans erat accepta a majoribus fama, etsi diversis modis narrata. Alii victum Turnum Etruscorum auxilia implorasse tradiderant, quos Livius I, 2 sequi maluit: alii Turno jam occiso Etruscos adversus Trojanos arma sumsisse; factum esse hoc, cum Æneas aliquot jam annos regnum Latinorum tenuisset; commissam pugnam sub Lavinii mœnibus. Æneaque in Numicio submerso urbem obsessam tandemque Ascanii consilio et virtute liberatam: Lausum cæsum patremque Mezentium in Etruriam dimissum. Ita rem exposuerant L. Cæsar et A. Postumius in libro de adventu Æneæ, laudati ab auctore de Orig. Gent. Rom. cap. 14. 15. Eosdem aut alios auctores, nam Catonem potissimum sequitur, idem tradentes expressit Dionys. Halic. I, 64. 65. Nec discrepant Justin. XLIII, 1 f., Festus in voc. *Oscillum* ex Cornificio, et Servius ex Catone, ad Æn. I, 267. IV, 620. At poeta aut diversos auctores habuit, aut eo fabulam deflexit, ut Mezentius a suis civibus regno dejectus ad Turnum confugeret lib. VIII, 489 sqq.

Inter hæc tenendum est id, in quo plerique consentiunt, *Mezentium* fuisse *Agyllæ* seu *Cæretanorum* regem; ut felix poeta etiam in hac argumenti parte fuerit, ut probabilia, quæ sequeretur, in manibus haberet, non ei comminiscenda essent. Convenit enim hoc cum reliqua historiarum fide, primos opibus inter Etruscos floruisse, saltem exteris innotuisse Agyllæos, maritimis copiis, et navigationis commerciis, insigniter auctos. *Hanc* (Agyllam) *multos florentem annos* appellat Maro VIII, 481. Vide Dionys. lib. III, 58. Strabon. V, 337. Hinc quoque Agylla ex omni Etruria una nota fuit Græcis: et Lycophron v. 1353 totam terram ab hac urbe designat. Fuere porro Cæretani ex iis Etruscis urbibus, quæ vestigia Pelasgici moris plurima et clariora retinuerant. Itaque bene lib. VIII, 600. 602 apud eos *Pelasgi veteres* sacrum constituisse memorantur Silvano, antiquo numini, quod Pana aut aliud simile numen referebat.

Illud vero mirari soleo, unde ex hoc prisco tempore res tam exiles et parum memorabiles acceperint veteres scriptores, quale hoc est, quod Plinius lib. XIV, s. 14 habet. *M. Varro auctor est Mezentium, Etruriæ regem, auxilium Rutulis contra Latinos tulisse*, vini mercede, *quod tum* in Latino agro *fuisset*. Varie, ut in tanta rerum antiquitate, traditum fuit hoc idem. Nam L. Cæsar et A. Postumius supra laudati inter conditiones, quibus in deditionem accipere vellet Latinos Lavinii obsessos Mezentius, memoraverant hanc, *ut omne vinum agri Latini aliquot annis sibi inferretur*. At Ascanii consilio et auctoritate,—*vino ex omni vindemia Jovi publice voto consecratoque*, Latini urbe eruperunt, fusoque præsidio interfectoque Lauso, Mezentium fugam facere coegerunt. Is postea per legatos amicitiam societatemque Latinorum impetravit. Ita Victor O. G. R. 15 et similia apud Dionys. I, 65. Etiam Plutarch. Qu. Rom. p. 275 D. ed. Fr. rei tanquam vulgo narratæ meminit, sed sic ut ad Æneam transferat, quæ alii de Ascanio narrarunt. *Rustica vinalia* a Romanis in hujus rei memoriam (XII Kal. Maii) fuisse instituta Festus notavit, Anna Fabri ad e. l. observante. Quæ res saltem hoc docet, antiquam satis et a majoribus acceptam ejus rei famam apud Romanos fuisse; veritate enim et historiæ fide hujusmodi narrationes non nituntur. Etiam de ejus festi origine varia fuit inter Romanos narratio. v. Varr. de LL. V, p. 48 ed. Dordr. et ipsum Festum e. l. Exornavit narrationem suo more Ovidius Fast. IV, 877 sqq., ut tamen Varronem potissimum ante oculos habuisse videatur.

Quæri nunc potest, quid Virgilium adduxerit, ut Mezentio tam atrocem personam indueret, eumque *Deum contemtorem et sacrilegum*

exhiberet. Poetæ ingenium quo tramite progressum sit, facile ex modo memorata narratione intelligi potest, et a Macrobio quoque explicatum satis est Sat. III, 5 *Sed veram hujus contumacissimi nominis* (quod contemtor divum dictus est) *caussam in primo libro Origg. Catonis diligens lector inveniet. Ait enim Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas diis primitias offerebant: et Latinos omnes, similis imperii metu, ita vocasse* (l. vovisse): *Jupiter, si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius, quam Mezentio: ut ei nos victores facias! Ergo quod divinos honores sibi exegerat, merito dictus est a Virgilio contemtor deorum.* Cum impietatis nota, inussit deinde poeta sævitiæ omnisque crudelitatis infamiam, ut et viva corpora alligaret cadaveribus. v. lib. VIII, 483 sqq. Hoc postremum ex antiquis Tuscorum fabulis mutuare potuit. Nam Servius ibi ad 479. 485 ex Ciceronis Hortensio memorat Tyrrhenos diu piraticam exercuisse, *cum captivos novis pœnis affligerent, occisorum eos religantes cadaveribus.* Locus ex Hortensio, quod Cerda quoque notavit, servatus est ab Augustino contra Julian. Pelag. lib. IV, 78. Hinc ea immanitas tributa est Etruscis a nonnullis, ut a Valer. Max. IX, 2, exter. 10, ut eos *vivorum corpora cadaveribus adversa adversis alligata atque adstricta—tabescere simul* passos esse narrarent.

Priscas fabulas non modo, verum etiam Catonis plerorumque Romanorum miros errores in originibus Italiæ a Græcis repetendis, poetam in rem suam ingeniose vertere passim vidimus. Alius fuit communis Romanorum, a Græcis acceptus, error, ut Etruscos, Græcis Tyrrhenos dictos, e Lydia repeterent. Errorem dixi, cujus caussas alio loco exposui (*Nov. Commentar. Soc. Gotting.* Tom. III, Parte histor. pag. 36 sqq. in Comment. *de fabb. relig. Græc. ab Etrusca arte frequentat.*): inter quas præcipua fuisse videtur ipsa nominis antiqui Rasenarum vel Turasenarum, depravatio per Græcos in vocem Τυρσηνῶν, Τυῤῥηνῶν, quod modo a τύρσεσι turribus ducebant, modo a Tyrrheno aliquo, qui coloniæ auctor fuisset. Jam in priscis Lydorum fabulis occurrebat Tyrrhenus Atyos filius et Manis nepos; hunc itaque Tyrrhenis seu Etruscis nomen impertiisse deducta ex Lydia colonia mature traditum fuit a nonnullis, quos Herodotus sequitur lib. I, 94, et ex eo Strabo V, p. 335. 336, et Dionys. I, 27. Vellei. I, 1. 4. Tacit. Ann. IV, 55, imprimis Lycophr. 1351. 1359. Dionysius et illud addit, variasse alios et tempora et homines, et vero etiam sapienter monet: a Xantho Lydo, qui patriam historiam conscripserat, a quo adeo unice hac in re standum erat, nec Tyrrhenum usquam memorari, nec Mæonum coloniam in Italiam deductam: Atyos vero filios Lydum et *Torrhebum*, vel forte

Tyrrhebum, depravata forte scriptura, quam aliquis in vetere Xanthi codice offenderat, Τύῤῥηβον vel Τόῤῥηβον pro Τύῤῥηνον. Ex prisca Pelasgorum stirpe populum fuisse Tyrrhenos, qui usque ad seriora tempora Lemnum, Imbrum aliaque vicina continentis quoque loca insederant, dubitari nequit. Etiam hos ad Tyrrhenos Italiæ retulerunt scriptores, nominis similitudine decepti, sed Dionys. I, 25 eam rationem iniit, ut eos ex iis ipsis Pelasgis fuisse diceret, qui Italiam insederant antiquitus moxque in communi gentis clade inde discesserant: accepisse nomen, quod in Tyrrhenorum finibus consederant. Verum hæc Dionysii conjectatio, non narratio antiqui scriptoris fide accepta, est, quæ adeo pro fundo historiæ a viris doctis haberi non debebat, uti multa alia, quæ in hoc primo libro Dionysius manifeste *non ut narrata* verum *opinata* apponit. Myrsilus Lesbius et ipse Tyrrhenos Italia relicta erroribus jactatos tradiderat (apud Dionys. I, 28), sed ineptam narrationem de suo assuit, ab his ipsis erroribus eos tum Πελαργοὺς, *ciconias*, dici cœpisse. Contra Anticlides, non ignobilis scriptor, Pelasgos, Lemno et Imbro prius constituta, cum Tyrrheno, Atyis f., in Italiam contendisse tradiderat ap. Strab. lib. V, p. 339 A, quæ variæ sunt veterum scriptorum periclitationes in vetere fama cum rerum aliarum rationibus componenda. Hellanicus in Phoronide, antiquissimus scriptor, Pelasgos, postquam in sinum Adriaticum appulsi in interiora Italiæ immigrarant, narraverat Tyrrheniam condidisse (Dionys. I, 28); qui ex parte verum tradidisse videri debet: item Scymnus Chius in Perieg. 218 Κοινὴν δὲ Τυῤῥηνοῖσι χώραν νεμόμενοι: sc. Pelasgi, qui tamen subjicit alia, quæ erronea sunt. Etsi enim, Etruscorum origines ultra Alpes quærendas esse, dubitari vix potest; quod alio quoque loco accurate disputatum est; Pelasgos tamen in has easdem ab occidente Tiberis sitas terras immigrasse, multa arguunt: quos communi gentis nomine fuisse comprehensos nemo mirabitur, ut tamen inde nec contendat quis, Etruscos fuisse Pelasgos. Poeta tamen hæc omnia, etsi subductis accuratius historiæ calculis recte explosa, erudite et sapienter inter ornamenta carminis adscivit. Itaque VIII, 479. 480 de Agylla seu Cære, *ubi Lydia quondam Gens bello præclara jugis insedit Etruscis*. IX, 11. X, 155 *Lydi* pro Etruscis; et lib. II, 781 *Lydius Thybris* a duce Tyrrheno e Lydorum gente. Et quoniam Mæones veteres Lydiæ coloni fuerunt, hinc Etrusci *Mæonia juventus* VIII, 499. cf. XI, 759. Nova nominis inflexione apud Rutilium Itiner. I, 596 *Tyrrhigenæ* dicti sunt.

Tarcontis seu *Tarchontis* nomen, quo poeta inf. v. 603 Lucumonem

Agyllæorum impertiit, non minus ex vetere memoria repetitum est. Fuit enim Tarcon aliquis, qui Tarquinios in Etruria condidisse ferebatur. Eum statim cum Tyrrheno e Lydia in Italiam venisse, Strabo traditum acceperat lib. V, p. 336 A, vulgoque narratum, fuisse eum canum a puero: qua fabula viri sapientiam declarare voluere homines. Repetit eam Eustath. ad Dionys. Perieg. 347 et ad Iliad. B. p. 167, I, 23. Discedit ab his Silius, lib. VIII, 474, a quo *Cortona superbi Tarcontis domus* edita est; et secundum alios, quos Cato Origg. 1 sequebatur, apud Servium ad lib. X Æn. 179 Pisarum ille conditor habitus est, ab aliis Mantuæ ap. Serv. ad X, 198, quibus saltem hoc constat, fuisse Tarcontem inter auctores populi habitum, multasque ad eum urbes originem retulisse. Aliter ornavit fabulam Lycophron v. 1245. 1249, ubi, præter Ulyssem, *Tarchon* et *Tyrrhenus*, Telephi Mysorum regis filii, occurrunt Æneæ in Italia societatemque cum eo jungunt (qui ibi memoratur οἰκουρὸς θέοινος, Bacchus est: cf. Schol. ad 209, de quo non bene dubitaveram). Totus ille locus a v. 1239 memorabilis est ad declarandas veterum Græcorum de his locis notitias: dicitur Æneam erronem excepisse Tyrrhenia, quo nomine poeta bene Italiam omnino et imprimis loca ad Tiberim declarare potuit, sed, nomine Tyrrheniæ seu Etruriæ semel posito, alia loca ejus maritima recenset, *Lynceum* fluvium, *Pisam et Agyllam.* Cum Lynceum *calidas aquas ebullire* dicat, Cluverius Ital. ant. pag. 472 parvum amnem nunc *Cornia* dictum ad Vetulonios, ultra promontorium Populonium, probabiliter interpretatur Lynceum, quandoquidem ille calidas aquas paludosas transmeat. cf. sup. Exc. I ad lib. VII, p. 123.

EXCURSUS IV

De Æneæ clipeo.

VIII, 625. *clipei non enarrabile textum.* Inventi laudem in splendido hoc loco Virgilio non magis, quam in tot aliis, quæ in Æneide merito miramur, deberi, nota res est. Præiverat Homerus clipeo Achillis Iliad. Σ, et Hesiodus, aut quisquis ille fuit, clipeo Herculis. Sed ingenii vim tanto acriorem adhibuit poeta ornando et expoliendo eo, quod ab aliis jam occupatum fuerat. Atqui nec ea ingenii infima laus

est. Quæ autem in hoc episodio imprimis probanda sunt, hæc esse arbitror: primum, quod argumentum elegit argumento et consilio carminis lectorumque Romanorum ingeniis imprimis accommodatum, cum Homerus tantum mirabilia vel adspectu aut varietate grata sectatus esset; Fecit id porro summa cum majestate verborum, sententiarum et phantasmatum; Consecutus etiam est novas mirationis caussas per expositionem rerum futurarum, quarum cognoscendarum animus humanus avidissimus est: Cum autem res Romanas tanquam vaticinii aliquo genere narraret, ad graviorem spiritum assurgere, res ad miraculum evehere, augere, et amplificare tuto potuit. Sane quidem Æneæ omnia ista, quæ in clipeo expressa videbat, prorsus obscura esse debuerunt; *rerumque ignarus imagine gaudet;* verum eo ipso, Tragicorum fere more, lectorum voluptati mirifice consuluit.

Ex *artificii veteris descriptione* passim poetæ carminum suorum ornamenta petierunt, quo veteres fabulas in eo expressas narrare liceret. Inter varia inventa nullum tamen aliud genus opportunius esse videtur clipeo, si priscum clipeos sculpto opere ornandi morem reputes. Multo minus commode v. c. Apollonius I, 721 sqq. fabulas Jasonis pallæ intextas enarrat, Europæ calatho Moschus Idyll. II, 37 sqq., in veste stragula Catull. LXIV, 50 sqq., in cratere expressas fabulas Met. XIII, 681 et in foribus regiæ Solis ib. II, 5 sqq. Ovidius. In palla Harmoniæ orbem terrarum acu pictum exhibet Nonnus Dionys. XLI, p. 1070, et sic alii alia. conf. Excurs. IV ad lib. V, ubi add. vestem Sybaritæ in Aristot. Mirab. Audit. c. 99 et ibi not. Non ea in his materia, non is arti exercendæ locus, ut magnam rerum varietatem expressam satis recte commemoret aliquis.

Acumen autem Virgilii in rerum dilectu et summum ornatum cognoscere qui volet, non modo Homericum illum et Hesiodeum clipeum comparet necesse est, verum eos quoque, qui ad ejus exemplum idem argumentum retractare voluerunt: Silium lib. II, 395 sq. Quintum Cal. V pr. Nonnum lib. XXV, p. 664.

Prærepta erant Virgilio, ut in tot aliis, ea, quæ in quaque re, in quoque phantasmate, primus ingenii impetus, ipsa naturæ vis, primo loco offerre solet animo. Hæc occupare liberum erat Homero, tanquam in vacuam possessionem venienti: adeoque eum omnes post se victuros poetas superare in multis necesse erat, sic ut ipse nunquam ab ipsis vinci posset. Cum tamen exponeret omnia cum simplicitate summa, reliquit hoc ipso ingeniis aliis laudem saltem ex eorum, quæ pertractasset, exornatione et expolitione.

Homericus clipeus haud dubie plus habebat veritatis, majoremque faciebat operis, tam affabre facti, ut dei manus haberetur, mirationem, quod ad vitæ priscæ morem, sensum, opinionem, quam totum ejus opus spirat, hæc erant narrata. Phantasmata, quæ oculorum animique sensui objicit, ἐνάργειαν habent maximam; sunt grandia, pulcra, suavia. Itaque Miltonus in divino loco de Adami viso ex colle Paradisi lib. XI, 639 Homerum in multis, quam nostrum poetam, exprimere maluit. In *Virgilio* contra captatam occasionem, imitationis studium, argutias varietatis agnoscas facile. Dum autem artis et ingenii expectationem his ipsis facit, excutit ille animis nostris antiquæ heroum vitæ, in qua versari debebat narratio, morem speciemque, quæ tam jucundum errorem in Homero objicit, ut ea, quæ fabulose tradita, præter rei naturam in ipso clipeo narrata, occurrunt, credi tamen ab iis hominibus et recte credi potuisse arbitremur. Virgilium autem apparet multa non credidisse, quæ alios credere voluit: et hoc voluptatis vim omnem imminuit. Utinam saltem graviorem et probabiliorem *caussam* reperisset, cur Æneæ clipeus divina arte factus afferendus erat! Achillis clipeus Patroclo spoliato in Hectoris potestatem venerat; Eodem ille mox tectus in pugna muneris præstantiam commendat: Iliad. Υ, 264 sq. In Æneæ strenue factis clipei præcipuus usus non occurrit nisi forte in pugna cum Turno lib. XII, 739. Desiderare licet pari modo graviorem caussam clipei ab Hesiodo tam copiose descripti.

Inferior Homero in hoc Maro est, quod, ut jam a Servio observatum, *illic singula, dum fiunt, narrantur: hic vero perfecto opere noscuntur. Nam et hic arma prius accepit Æneas quam spectaret; ibi, postquam omnia narrata sunt, sic a Thetide deferuntur ad Achillem.* Quæ his subjicit alia Servius, non probanda censeo: verum, cum ab Homero alteram rationem occupatam videret, quid faceret Maro, nisi, ut, si quid novare volebat, quod utique debebat, ad alteram vel invitus descenderet, narraretque adeo ac potius describeret, quæ jam facta erant. Sed hæc jam veteribus observata, ut in Servio vidimus, docte ac subtiliter exposuit Lessingius in *Laocoonte* p. 184 sqq.

Est tamen aliud non æque observatum, quod tamen magnum inter Homerum et Virgilium et utriusque clipei descriptionem discrimen constituit. Ab Homero argumenta ita descripta sunt, *ut oculorum sensui objecta, et ante oculos posita esse videantur;* at Virgilius aliam viam ingressus *menti et animo,* ea, quæ expressa in clipeo fuerint, *cogitanda, non videnda,* proponit. Nam exorsus erat: *Illic res Italas fecerat* v. 626 nec vero eas deinceps enarrat, sed potiora tantum nonnulla ex

iis attingit, alia disertius quidem exponit, ita tamen, ut in mentem potius revocet, et, quomodo expressa sint aut esse potuerint, judicanda lectori relinquat. Nec nisi in rebus Augusti ad clipei ipsam speciem animum nostrum revocat et anaglyphum opus aliquod describit: 671 *Hæc inter tumidi late maris ibat imago* sqq.

Pugnam in clipeo exculptam Romanus poeta egregie variavit, si cum Homerico et Hesiodeo clipeo compares. Græci poetæ illo antiquo sermone præclare in hoc usi erant, ut Ἔριδα, Κῆρα, Φόβον, in acie constituerent. Reddita hæc ipsa aut similia sculptoris arte fuerunt in Cypseli arca apud Pausaniam, quæ sigillatim olim accuratius a me exposita sunt: Virgilius *pugnam navalem* substituit et ab Apolline Actiaco propria rerum argumenta petivit verss. 677 sqq.

Cum in his Virgilium vel defendam vel excusem: est aliud, quod ab aliis non reprehensum video, ipse ægre fero. In *rerum* scilicet *dilectu*, quas in clipeo exculptas dedit, certum judicium vix secutus videri potest. Omissis enim multo clarioribus factis intexuit nonnulla, quæ quomodo inter insigniora Romanorum facta vel fata referri potuerint non assequor: ut Meti Fuffetii supplicium, quod quomodo defendam non habeo: etiamsi dixero, Alba diruta Romam insignia consecutam esse incrementa, et fœditatem spectaculi, ad nostrum sensum intolerabilem, asperis et gladiatoriæ pugnæ assuetis Romanorum animis minus displicere potuisse. Religionum majestas excusare forte potest Saliorum tripudia, Lupercorum discursationes, matronarum pompam; in iis tamen nimis presse et anguste Homerum æmulatus esse videtur, qui v. 590 chorum elegantissime effinxerat. Anserem volitantem si omisisset, argumenti majestati ad nostrum sensum melius consuluisset. Intercipitur porro totus argumenti Romani tenor rebus inferis interpositis, etsi video, quid in his sequi potuerit poeta. Voluit forte Catilinæ et Catonis meminisse, quorum alterum in inferis scelerum pœnas luere par est credere; et oratione docte variata loca commemorat, in quibus illi detinentur. Habet speciem aliquam, nec tamen multum probabilem, hoc, ut dicas, delegisse poetam ea, quorum illo tempore signa passim et sculpta ære vel marmore opera Romæ cernebantur. De Lupa, de Sabinis raptis, de Coclite, de Clœlia, Manlio, et ansere verum hoc esse forte potest. Fit quoque probabile, fuisse Augusti tropæa in Capitolio, quæ Actiacam pugnam exhiberent.

Inserta est Virgilio in anglicum sermonem a Wartono aliisque converso sub Tom. III finem disputatio elegans Viri docti, *W. Whitehead*, super hoc clipeo, in quo ille argumenti dilectum et rationem ita tue-

tur, ut civitatis Romanæ statum et conditionem inde ab origine per singulas ætates, simulque summum opum fastigium, quo ab Augusto illa adducta est, describi dicat; omissis tamen iis, quæ jam alibi poeta attigerat. v. c. Æn. VI, 756 sq. Expressa itaque esse urbis primordia, raptas Sabinas, fœdusque factum, quo Curibus in urbem receptis incrementum jam insignius Roma accepit: mox fœderis rupti pœnam Meti supplicio inflictam: libertatem partam regibus ejectis: bellum Gallicum et Romam reparatam: religiones per Salios, Lupercos, et Matronas declaratas: præmia et pœnas apud inferos: tandem Actiacam victoriam, qua terrarum orbi pax et tranquillitas parta, receptaque ex fluctibus civilibus civitas mox læte effloruit, Augusto principe: ut illud Propertii lib. III, 11, 50 acclamaretur; *cape Roma triumphum Et longum Augusto salva precare diem.*

Ingeniosam hanc esse clipei enarrationem non nego: vereor, ne illa sit nimis ingeniosa, nec idoneis rerum argumentis declarata: non enim delectum rerum in clipeo sculptarum ita institutum videmus, et civitatis Romanæ fata potiora in iis comprehensa sint. Hoc igitur primo loco erat docendum, talem dilectum vere esse factum, et civitatis Romanæ fortunam per hæc maxime facta et eventa esse constitutam.*

De *artis* respectu judicioque, quod multi in poeta nostro agnoscunt, omnino mihi quidem adhuc parum liquet, nec, si dicendum est, quod sentio, magnum aliquod seu picturæ seu sculpturæ studium poetam nostrum tenuisse arbitror. Nam primum, quæ ille exposuit, nihil tale produnt, et ejusmodi sunt, ut etiam vulgariter quisque artium peritus

* Simili fere ratione autumabat vir doctus literis ad me datis *seriem quandam fatorum* in Romanorum *opibus augendis* exhibere voluisse poetam; "hoc eum ipsum innuere partim ab initio: v. 626 *Illic res Italas Romanorumque triumphos—illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella*, tum in fine 731 *Attollens humero famamque et fata nepotum* (de *serie* tamen nihil in his). Ducta serie a partu gemellorum, sequi incrementa urbis ex novis civibus Sabinis adscriptis v. 635, novos auctus per Albanos Romam traductos (declaratosne per supplicium Meti? 642), redditam inde et firmatam libertatem Porsenna ab urbe depulso 646, et urbem a Gallis liberatam 652. Omissam esse victoriam de Pyrrho et Pœnis, quippe quam jam libro VI Anchises memoraverat (satis obscure). Jam subjici a poeta caussas incrementorum tantorum, pietatem in deos et cerimoniarum religionem v. 663, secundum illa Horatii III, 6, 5 *Dis te minorem quod geris, imperas.* Quod autem sequitur: *Di multa neglecti dederunt Hesperiæ mala luctuosæ*, a Virgilio subjungi scelerum in patriam commissorum et natorum inde bellorum civilium declaratione (666 memoratur Catilina in Tartaro, Cato in sedibus piorum). Tandem in Romani imperii majestate ab Augusto vindicata et per terrarum orbem propagata poetam subsistere." Sagacitatem et acumen in rerum similium comparatione nemo desideret.

ea carmine comprehendere possit. Tum vero, ut poeta ab eo consilio longissime abfuit, ut artis subtilitatem sequeretur, ita occurrunt non pauca, *quæ a sculpturæ natura recedunt*, nec facile nec commode ea arte tractari possunt. Qui mare una cum pugna navali expressum et tamen in eo innatantes delphines reddidit (vss. 671. 674), næ is non adeo magnam graphices peritiam habere potuit. Omnino de arte nec cogitavit Virgilius, nec debuit cogitare, quandoquidem ipse diversum rei consilium exponit: *Illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.* Atque ex iis decerpturus nonnulla subjicit: *Fecerat et viridi* etc. At enim cum Homero certamen iniit, ejusque exemplo plures anaglyphorum areas constituit; hoc sibi propositum habuit primo loco; altero ut Romanis suis placeret. Si artis rationem habere voluisset, non dividere clipeum in tantum parvarum arearum numerum, sed, omissis et abjectis ceteris, revocare omnia ad unum magnum ac nobile argumentum, et aream saltem *una pugna Actiaca* exornare debebat, qui totius clipei haud dubie splendidissimus locus est. Quo facto poeta, censeo, probabilitati non modo artis, verum et poeticæ probabilitati melius consulturus fuisset.

Sunt tamen *nonnulla ad exprimendum artifice manu egregie accommodata*, multisque passim operibus expressa: ut Romulus et Remus lactentes, raptus Sabinarum, mox bellum et tandem fœdus ictum. Meti Fuffetii supplicium, etsi ad sensum nostrum nimis fœdum et aversandum, ut jam diximus, duris Romanorum ingeniis forte minus displicuit. Urbs a Porsenna obsessa, revulsus ab Horatio Coclite pons, Capitolium a Gallis obsessum, et a Manlio propugnatum: Saliorum saltatio, Lupercorum discursus, matronarum invectio: sunt hæc talia, quæ opere exculpto expressa placere potuerunt.

Enimvero, dices, sunt *alia*, *quæ ab artifice reddi nequierunt;* in his illa: *Incedunt victæ longo ordine gentes, Quam variæ linguis, habitu tam vestis et auro*—et paullo ante: *Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ* etc. *arcum intendebat Apollo Desuper, omnis eo terrore Ægyptus et Indi, Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.* Talis vero reprehensio hominem, artis forte notitia imbutum, poetices utique imperitum argueret. Est enim hoc in poeta nostro magno ingenio et arte factum, quod ornatum injecit tanquam vestem narrationis nuditati, nec satis esse putavit, describere opus toreuticum, in cujus veritate servanda nullam sibi videbat religionem esse impositam. Nec hoc ad artem pertinet, aut excusatione adjuvandum, aut inter poeticas licentias referendum, quod viri docti faciunt (Misc. Obss. Tom. I, p. 20.

IV, p. 198, et Burmann. h. l. ad VIII, 634, et ad Æn. I, 483); verum poetices lex et natura facere jubet, ut res ab arte expressas iis auxiliis et modis, quibus illa valet, poeta exprimat suis coloribus et ornamentis. Hinc tuenda illa v. 634 *Mulcere alternos,* et v. 697 *Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.* Nam poetæ hæc sunt, nec ab artifice duæ aspides expressæ erant. Sicque tot alia ad ornatum faciunt, aut poetica phantasmata objiciunt, quibus inflammata mens multa videt, quæ sensibus subjecta non sunt: *Illum indignanti similem similemque minanti Adspiceres* etc. Sed in his, in quibus pro se quisque facile disertus esse potest, disertum esse nihil attinet.

Difficillima operis declarandi et commendandi pars est pugna navalis una cum mari: qua in clipei parte illa locanda sit in operis descriptione: imprimis cum poeta id tam parum diserte exposuerit: 671 *Hæc inter,* ait, *tumidi late maris ibat imago.* Potest adeo esse inter cetera, quæ clipeus exhibebat, argumenta, aut inter cetera, quæ poeta recensu facto memoraverat; quo sensu constituto pugna erat argumentum areæ ceteris similis. Probabilius tamen, totum mare cum pugna in umbonem ac mediam partem fuisse rejectum. Ita tamen superest alia difficultas, qua in parte triumphus Augusti 714 sqq. expressus esse videri debeat. Saltem in medio clipeo locum vix habere potuit. Secundum hæc, si æqui esse volumus, suum cuique æstimandi relictum esto arbitrium.

An *clipei superficies tot rerum diversarum argumenta capere potuerit,* nunc nemo facile quærat: post virorum ingeniosorum operam in clipei adumbratione stilo æreo facta collocatam. Alterum exemplum in Anglica interpretatione supra commemorata vidimus ad *Whitehead* judicium, L. P. Boitardi arte, sed, quod factum nollemus, ad picturæ naturam propius expressum; alterum, quod anaglyphum melius refert, arte tamen et judicio alteri posthabendum, opera *Le Lorrain* ad *Comitis de Caylus* præcepta (Tom. XXVII *Hist. de l'Acad. des Inscript.* t. III). Consentit uterque artifex in hoc, ut exterior clipei ora, in plures regiones distincta, comprehendat ea, quæ a v. 630 ad v. 670 commemorata sunt; reliqua autem in interiorem aream rejiciunt. Exterioris illius oræ regiones constituunt uterque duodecim. Sunt tamen alia, in quibus in diversa abeunt; in aliis uterque veritatem argumenti et moris Romani deserunt. Sed singula persequi velle, imprimis nulla clipei delineatione adjecta, fastidium faceret. Interiorem aream ab exteriore separat circumductus in orbem, sed tenui limbo, Oceanus, innatant, quod rideas, delphines. Apud Homerum et Hesiodum,

Oceanus extremam clipei oram ambit. At Virgilius Oceanum omnino non memorat, sed 671 *tumidum mare*, scil. Ionium: quod nostri artifices in area interiore ponunt; hanc enim, seu umbonem clipei (ut adeo *In medio* v. 675 sit, in medio clipeo), artifex Gallus in tres areas, quæ pugnam in mari Actiaco, fugam, triumphum exhibent, Britannus autem, rejectis locis inferis in novissimam inter XII areas, in quatuor regiones divisit: ut prima sit inita pugna v. 676—688, tum pugna commissa vss. 689—703, tertio fuga 704—713, tandemque triumphus 714. Spectant ex his tres ad mare ad Actium. Equidem bene perspecta non habeo, nisi forte hæc: inesse clipeo argumenta, quæ ab artifice non infeliciter tractari possint, et artis quoque operibus passim reddita sint, qua tamen arte, quo ordine, in clipeo exhibita ea poeta cogitaverit, non apparere; nec vero quæri debere, quandoquidem poeta non graphice, sed poetice hæc adumbraverit, et adumbrare debuerit. Sunt argumenta illa, meo quidem judicio, non nisi undecim: I. Lupa cum Romulo et Remo. II. Sabinæ raptæ. III. Fœdus ad aram. IV. Meti Fuffetii supplicium. V. Tiberis et Porsenna minabundus. VI. Capitolium, Manlius, Anser. VII. Supplicatio. VIII. Tartarus cum Catilina. IX. Elysium cum Catone. X. Pugna ad Actium. Apollo Actius. Nilus. Cleopatræ fuga. XI. Triumphus Augusti.

Elegantiam *in disponendo argumento* clipei frustra, puto, laudibus extollunt viri docti. Interior ambitus nullo modo delectare potest adspectu, in quatuor aut, quod multo molestius est ad oculos, in tres partes discretus: imprimis tot rerum et hominum signis in tam angustum spatium coartatis.

Ut igitur paucis complectar, quæ mihi *de artis judicio*, quod poetæ tribuere solent, pronuntianda videantur: habuit ille forte in animo singulorum signorum singularumque rerum formas et exempla, quæ in urbe et Capitolio passim occurrere ipsi debebant: ea tamen, quæ in clipeo hoc efficta dedit, *non sculptoris, sed poetæ ingenio* delegit et in unum locum congessit diversi argumenti res, quæ narratæ, si altera post alteram auditione accipiatur, admiratione animum movere possunt; ut eædem arte expressæ oculos tenerent, nec voluit nec curavit aut operam dare debuit. *Poetica* itaque habenda sunt *ornamenta*, quæ tanquam in clipeo expressa, narravit, poetico quoque more tractata, non anaglypha ad artis elegantiam seu inventa seu expolita. Inde splendidissimæ carminis partes vix a sculptore bene, etsi Comitem de Caylus ea de re nil dubitare video (*Tableaux tirés de l'Eneide de Virgile* pag. 369 seqq.), reddi possunt; imprimis prælium deorum v. 698 sqq.

Omnigenumque deum monstra etc. *Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo Desuper—omnes vertebant terga Sabæi. Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare et laxos jamjamque immittere funes—Contra autem Nilum—Pandentemque sinus et tota veste vocantem* etc. Vides hæc locis ac temporibus esse tam diversa, ut uno argumento, seu una tabula nullo modo comprehendi possint. In triumpho autem Cæsaris plura admixta sunt, quæ poetica phantasmata sunt præclara, sed nulla arte uno temporis momento unoque et eodem locorum spatio exhiberi queunt.

Artis notionem poetæ non esse obversatam ultimo loco declarat *materia clipei,* mira mixtura auro, argento, ferro in idem opus conflato. Per porticus Capitolii (v. 655) *auratas* anser *argenteus* volitat: ipsi Galli *aurea* cæsarie, *aureis* virgatis vestibus et torquibus *aureis.* Non igitur ectypo modo opere hæc expressa, verum ad priscum et Homerici ævi morem etiam coloribus variatá, auro saltem et argento, in ærea clipei area. Porro v. 671 mare *auro* effictum: (Melius apud Propert. l. c. IV, 6, 26 *armorum radiis picta tremebat aqua*) *sed fluctu spumabant cærula cāno.* In *cærula* non etymon vocis cogitandum videtur: sed simpliciter mare: idque argenteos fluctus habere debuit: innatant tamen delphines, iidem quoque argentei: *Et circum argento clari delphines in orbem Æquora verrebant caudis æstumque secabant.* Mox Mavors *cælatus ferro* v. 700 h. e. ferro vel chalybe exculptus. Alia super hoc clipeo in notis passim sunt observata.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER NONUS

ARGUMENTUM

Absente Ænea et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato, Turnus a Junone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendæ occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admovet—32. Qui cum suis se mœnibus continerent, neque æquo loco facerent dimicandi potestatem, ut illis spem omnem fugæ intercluderet, classem exurere conatur—76. Erat classis Trojanæ materia ex Idææ Matris luco cæsa: quapropter Matris precibus adductus Jupiter naves omnes incendio eripuit, et in totidem Nymphas marinas convertit—122. Post hæc iminente jam nocte Turnus adversus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit: iis Messapum præficit—167. Interim consultantibus Trojanorum ducibus, quemnam potissimum ad Æneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem; ultro eam provinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, conjunctissimum amicorum par—313: qui cum urbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant—366. Verum cum, instante jam luce, se recipere conantur, a Volscentis equitibus conspecti, ad silvas confugiunt. Ibi Euryalus, armorum pondere viæque errore impeditus, in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur—437. Nisus quoque, cæso Volscente et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit—445. Capita, hastis affixa, in castra deferuntur: ubi a Trojanis e mœnibus agnita ingentem in urbe luctum excitant—502. Interim Turnus totis viribus hostes oppugnat: magna utrimque strages editur—589. Ibi Ascanius Numanum insolentius se jactantem sagittæ ictu interficit—671. Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt, hostesque subeuntes ingenti cæde propellunt—690. Ejus rei nuntio accepto Turnus per portam patentem in oppidum irrumpit—733, Trojanosque in fugam convertit—777: tandem hostium multitudine circumventus, paullatim cedit ad eam oppidi partem, quæ fluvio alluitur—789: et ut erat armatus, flumen tranans, incolumis ad suos revertitur—*ad fin.*

ATQUE ea diversa penitus dum parte geruntur :
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est :
Turne, quod optanti divûm promittere nemo

3 *ad Rutulum* alter Voss. et sec. Moret. *in luco* Franc. Erat vir doctus, qui *Lucmo* conjiciebat. *tunc* al. 4 *secreta* qu. Moret. et Schol. Statii ad Theb. I, 104; sollennis varietas. v. sup. II, 157. Alioqui bene ferri posset et h. l., ut VIII, 610. V, 613. III, 389. 5 *Teumantias* Zulich. et al. *est* abest sec. Moret. et Erf. 6 *nemo pr. divum*

Quod ipsa res et prudentia suadere debuit, ut per Æneæ absentiam Latini et Rutuli oppugnarent vallum Trojanorum, hoc, epico more, deæ Iridis a Junone missæ monito tribuitur: Homeri exemplo, v. c. Iliad. Σ, 166 etc. Ad poetæ artificium agnoscendum Servii nota facit: *In hoc libro mutatio est omnium rerum; nam et aliæ personæ et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam; a petitione auxiliorum ad bellum.* Redeunt autem in hoc et sequentibus libris narrata pleraque ad bellicos apparatus et pugnas: quamobrem poeta se coartatum et circumscriptum sentire debuit, dum Homerus dudum ea, quæ in pugna fieri solent, summa cum varietate et copia exposuisset atque, circa res eadem ætate et eodem bello et ab ipsis Trojanis gestas versatus, occupavisset, quidquid novitate et vitæ heroicæ more placere posset. Hoc meminisse debent, qui ultimos libros rerum novitate et varietate carere clamant. Argumenti natura in ceteris tam felix, hac tamen in parte Homerico usu extenuata et exhausta, abnuebat ea, quæ in poeta desideranda esse arbitrantur. Sed in hac ipsa argumenti inopia attendi velim animum ad ea, quæ altera ex parte poeta ad tenendas et recreandas legentium mentes excogitavit sollertissime: ut in hoc libro episodium de Niso et Euryalo. Etiam illud præclare exputatum, quod hoc libro res absente Ænea geritur, ut ejus adventu nova rerum expectatio fiat. Nec quidquam iniquius factum arbitror, quam quod hoc ipsum reprehensum est in poeta, quod hoc libro per Æneæ absentiam castra oppugnantur.

1. Turnus consilium de expugnandis per Æneæ absentiam advenarum castris capit. Epico more a Junone per Iridem illud Turni animo injicitur. 3. *parentis Pilumni,* h. e. abavi. v. inf. X, 619. conf. Excurs. VII ad lib. VII. *sedebat:* Asper *erat* interpretatus est; Alia argutatur Servius; Sed spectat simpliciter ad solitudinem, et otium, cui convenit sedere. Lucum autem Pilumni in ea regione fuisse quidni admittamus?

Auderet, volvenda dies, en, attulit ultro.
Æneas, urbe, et sociis, et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petît Evandri.
Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes;
Lydorumque manum, collectos armat agrestes.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnes, et turbata arripe castra.
Dixit, et in cœlum paribus se sustulit alis;
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
Sustulit, et tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
Tempestas? medium video discedere cœlum,

Parrhas. 8 *turba* pr. Hamb. ad *urbe* pro var. lect. *ultra* Goth. sec. 9 *Palantini* Rom. et alii. *regnumque* aliquot Pier. *petivit* major codicum pars, vitiose et invito metro. *petIt* Rom., tum Medic. et Gud.; et sic emendatum erat jam in Ald. alt. et hinc in cett. edd. *Evandri* potuit pronuntiari Eüandri; etsi nec spondeus displicere potest. 10 In *Corythi* eædem aberrationes, quæ supra III, 170. 11 *manus* duo Burm. Copulam codicum auctoritate ejecit Heins. In vulgg. *collectosque*. Alii *et collectos*, interpolate. 12 *non poscere* Dorville. *currum* Medic. Pierii aliique, cum Menag. alt. *cursus* sec. Rottend. 13 *turbataque* vulgo multi scripti et editi, quod ex melioribus secundum Pierium emendatum ab Heinsio. *eripe* Oudart. *tu turbata arripe* vel *turbataque corripe* conj. Cuningham. 14. 15 jam sup. hi versus lib. V, 657. 658. 14 *pariter se* aliquot Pier. 16 *Ignotum j.*, ut ad *arcum* spectet, Goth. tert., perperam. *que* post *duplices* abest in aliquot Pier. 17 *ac* alii pro *et*, quod Heins. prætulit. 18 *aptam* Dorvill. *hastam* Goth. pr. 19 *unde hæc tibi* Montalb. 20 *medium video* post Pierium probavit

7. *volvenda dies*, quæ volvitur. v. ad I, 269. Catrœana subtilitas a poeta aliena est, ut sit fatalis dies, quam advolvi necesse fuerat. Lucretius *sidera volvenda*, *ætatem volvendam*, eodem modo dixit. 9. *Sceptra* exquisitius quam regna: utrumque pro regia Evandri. *Corythi ad urbes*, designat Etruriam ab Corytho, conditore Cortonæ. vid. Excurs. VI ad lib. III, 170. *Lydorum manum* Etruscos dixit ad vulgarem opinionem. cf. Exc. III ad lib. VIII, 479. 480. 13. *turbata arripe castra*, invade, occupa; scilicet ut rapere poetis est pro capere. Dixit autem *castra* Trojanorum v. 8. *urbem*, alibi *muros*, *aggerem*. Nam Æneas in litore, ubi escenderat, urbem, *novam Trojam*, condiderat: quam (ut sup. VII, 157) *Castrorum in morem pinnis atque aggere cinxit*. Debuit ea in extremo fere litore hærere subjecta classe v. IX, 68. 69. cf. Excurs. III pr. ad lib. VII. 15. *secuit* arcum pro, meavit per arcum cœli, incessit, tanquam Iris, arcu facto, pro tramite. Ducta loquendi forma a navigatione, τέμνειν ἅλα, *secare mare*, sulco facto in fluctibus, hinc *terram*, tum ipsam *viam*. Servius reddit: "arcum fecit secto cœ-

Palantesque polo stellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans ; oneravitque æthera votis.
Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equûm, dives pictai vestis et auri.
Messapus primas acies, postrema coërcent
Tyrrhidæ juvenes : medio dux agmine Turnus
* Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.*

Heins. e codd.; vulgaris ordo: *video medium.* Tum *discedere,* quod proprium in hac re verbum est, et defenditur a Seneca VII Nat. Qu. 20. Idem Pier. cum Ge. Fabricio tuitus erat ante Heins., qui in Mediceo et aliis melioribus invenit. Alii *discindere,* Sprot. *dehiscere.* Laudant Iliad. Θ, 554. Π, 300, ubi de longo prospectu cœli sereni, quo stellæ etiam interiores obtutu deprehendi videntur. 21 *Pallentisq.* aliquot Heins. et duo Goth. *pollentesq.* duo Burm. perperam. v. Not. *Sequor* prætulerunt librorum quoque auctoritate Pier. et Heins. Multi *Sequar.* 22 *vocat* aliquot Pier. *Et sic effatus.* Languet τὸ *et ;* nihil tamen e libris notatum video. 23 *Præcessit* Leid. *nimphas* Dorvill. a m. sec. 24 *que* post *oneravit* in plerisque Pierianis et in Giph. codd. aberat. cf. ad V, 167. Si totum hemistichium abesset, nemo, arbitror, desideraret. 25 *Jamque adeo* Medic. a m. sec. 26 *pictai* conf. ad VI, 747. 27 *Mesapus* Ald. et Dorvill. 28 *Turidæ* Dorvill. 29 Versus haud dubie ex lib. VII, 784 huc translatus. Turbat ille et comparationis nervum incidit, et deest plerisque libris Ge. Fabricii, Pierii (quem vid. ad v. 31), et Heinsii ac Burmann.; adde binos Goth. cum Erf. Omissus quoque

lo, duxit" paullo aliter. cf. ad V, 658. Versus 18 verba sunt ex Iliad. Σ, 182.

21. Non novum est ostentum: *palantes polo stellas* videre medio die; et est h. l. interdiu oblatum auspicium; (*omina tanta* ipse dixit) nunc tamen ornant hæc cœlum, quod disruptum est (hoc *discedere* dixit, voce in hac re propria, pro dehiscere, hiatum facere) et, quod alias in fulgure fieri solet, chasma fecit; apposita vocant Grammatici. Si itaque ruptis nubibus in interiora perrexit, stellas apparere, nubibus remotis, necesse fuit. Est autem is modus quo dii in cœlum evehi narrantur: vi sua divina attollunt se in nubes et ulterius in cœlum perveniunt. Interdum memorantur alæ; in Iride autem novatur res per arcum cœlestem; per soleas nusquam, nisi per soleas alatas. 22—24. quod religio facere jubet, omine accepto, etiam viso et ex somnio: scilicet lustrandi caussa.

25—32. Fundum comparationis declarat Servius: exercitum primo confuse in campos ruisse, post digestum in ordines ad fluminis morem in alveum suum reversi. Id vero longius petitum. Multo minus comparatio spectat ad Turnum. Agmen ordine, lento gradu et composite incedens, *fluminis lato alveo inter ripas devoluti* speciem præ se ferre bene dici potest. Quod in Gange alveo suo se continente declaraverat, mox variat in Nilo, intra alveum recepto. De *Messapo* v. ad VII, 691 Excurs. VIII. 26. *pictai vestis,* qui, ut Etruscorum, ita aliorum Italorum mos esse debuit, ut vestibus variegatis colore et textura uterentur. 28. *Tyrrhidæ,* vid. sup. VII, 484. 532. *septem surgens amnibus:* ad ostia solet referri, ut septem ostia habeat Ganges,

Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis, et jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caïcus :
Quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros,

nunc in edit. Parmensi. *arma gerens* Schol. Statii, et *est* abest Dorvill. 32 *Cum r. ripis* Bigot. et Goth. tert., ex interpretatione : intra ripas. Sed refluit amnis e campis, quos inundavit. *alvo* Franc. 33 *subito* Parrhas. *nimbo g.* Goth. tert., perperam. *magno g.* Gud. a m. pr. *in pulvere* Oudart. 34 *Conspiciunt* pr. Hamb. *Aspiciunt* Bigot. et Goth. tert. 35 *ab aversa* Zulich., male. Recte Serv. *adversa*, quæ erat versa in hostes. *c. voce C.* Goth. tert. cum sec. Rottend. *Caicos, Caycus* al. Est Κάϊκος. 37 *date tela, scandite muros;* sine copula, vett. edd. et codicum pars, quod defensum a Pierio

sed repugnat veterum fides et opinio, qua unum tantum fluminis os esse creditum est; repugnat quoque vox *surgens*. Sin ad fontes revoces: convenit voc. *surgens* de scaturigine proprie dici solitum. At talis fontium numerus alibi non memoratur. Superest, ut *amnes* sint alvei, quibus Ganges, e montibus Emodis progressus et per planitiem locorum delatus fertur: quod cum fide veterum convenit; etsi de numero alveorum haud convenit, nec pro cursus longitudine et sinuosa varietate convenire potuit. At in planis locis fertur jam *sedatis amnibus*, sedate ac tacite; etiam aucto solitis anni vicibus alveo: quo ducere videtur voc. *surgens*, increscens aquarum auctu et eluvie ultra ripas facta. Potest tamen esse simpliciter pro, incedens: etsi notionem auctus adjunctam esse videam. Igitur Ganges inde ab ortu septem alveis incedit sedate ac tacite. Bene Servius: *Ganges—secundum Senecam in situ Indiæ, novem alveis fluit; secundum Melam* (in quo tamen locus hodie non extat) *septem*. Potuere quoque, cum plures magni amnes in Gangem deferantur, iidem, seu nonnulli ex iis, pro alveis Gangis haberi: multo magis, si fuisse neminem cogites, qui totum Gangis cursum emensus esset. Omnino veterum de fontibus et toto alveo et ostiis Gangis incerta erat narratio: v. Plin. VI, s. 22. et prostant disputata a viris doctis *d'Anville*, *Rennel*, *Heeren*, et nunc *Mannert*, de India tum antiquorum temporum tum ætatis nostræ. *per tacitum*, ex sup. *it*, incedit tacite: ut, per silentium, per noctem, et quæ Drakenb. ad Silium XV, 145 post Heinsium collegit, per occultum, per subitum, per longum, ut Græc. διὰ βραχέων, διὰ ταχέων, et similia. Laudat Servius Asprum, qui *Altus per tacitum* jungebat; minus bene. Verbo Maro credidit et narrat Gangem incedere alveis sedato et placido cursu; pari modo Nilum intra alveum jam se recipientem ex incrementis suis.

33. νέφος κονίης et ὁμίχλη Homero frequens. 35. *ab adversa mole*, turri in munitione Trojanorum (cf. ad v. 13) ab ea parte, qua Latini accedebant. 37. Idem color orationis IV,

Hostis adest, eja. Ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, et mœnia complent.
Namque ita discedens præceperat optimus armis
Æneas: si qua interea Fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modo et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Objiciunt portas tamen, et præcepta facessunt,
Armatique cavis expectant turribus hostem.
Turnus, ut ante volans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Improvisus adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, juvenes? qui primus in hostem?

et aliis viris doctis: sed Burmannus urguet, doceri primo loco debere, Virgilii eum morem fuisse hoc modo producendi syllabam brevem, quem seriores scriptores secuti sunt. Codicum vetustiorum Pier. et Heins. (adde fragm. Vatic.) et Macrobii auctoritas tuetur *et scandite*, quod defendunt Burmann. uterque, alter ad Antholog. p. 135. Frigere tamen copulam, negari nequit: et potest illa inserta videri ab iis, qui metro perperam metuebant. Alii, uti Medic. (in quo div. lectionem a Fogginio notatam non video, quam Heins. memorat), habent: *ascendite:* quod sane orationi pedestri propius esset. In Gud. *ascendite* vel *et ascandite;* unde Heins. refingere malebat, *escendite*, quod sollenne est Livio aliisque; sed in Marone exempla usus desiderantur. Inter hæc video quidem ubique subesse ulcus: nihil tamen tam putre ac molestum, quam copulam: hanc itaque ejeci, quod et Brunckius fecit. 38 *heja* codd., ut alibi. 39 *portis* tert. Rottend. quod vulgare esset. 41 *si qua i. F. tulisset* malit Jo. Schrader.; hoc tamen non minus incommodum. Videtur *si qua fortuna fuisset* dictum ut, *quæcumque fortuna fuerit, ea fortuna urbis fuit.* 42 *Ne str.* alii codd. et vett. edd. *aciem* e codd. Pier. pro vulgato, quod Romanus quoque exhibet, *acies:* tum *nec cr.* Ven. 43 *tuto* Oblong. Pierii, cum Goth. sec. et fragm. Vatic. a pr. m. *servassent* pr. Hamb. 44 *furor iraque* Non. Marcell. in *conferre;* tum *monstrant* aliquot Heins. et Burm. cum fragm. Vatic. *monstrarent* Goth. sec. 45 *tantum* Dorvill. 46 *suis* pro *cavis* Sprot. vid. Burm. *urbibus* Medic. 47 *rapidum p.* Bigot. et Goth. tert. *processerat* sec. Moret. 48 *electis* Montalb. 49 Hemistichium idem lib. V, 565. 51 *Et quis* recentiores fere codd. *o juvenes* ante Heins. Melius interpungitur: *Ecquis erit mecum, juvenes? qui pr. in hostem?* quam quod erat: *Ecquis erit mecum, juvenes, qui primus in hostem?* Mediceus Pierii et tres ap. Burm

594 *Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.* 38. 39. recipiunt se Trojani intra vallum et muros. 41. si quis belli casus se offerret; verbo, si quid accideret. 44. *monstrat* h. l. hortatur, suadet, impellit. Nam qui suadet, monstrat, quid sit faciendum, et qua ratione.

48. In verbis *et urbi Improvisus adest*, forte *et* vacare videri potest. Enimvero jungenda: *Turnus* viginti equitibus *comitatus et improvisus urbi adest.* Itaque interpunctionem post *comitatus* sustuli. In equo *Thracio* non hærendum; cujus generis equorum copia in Latio vix tum esse po-

En, ait. Et jaculum attorquens emittit in auras,
Principium pugnæ, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono; Teucrûm mirantur inertia corda;
Non æquo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres,
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille, asper et improbus, ira
Sævit in absentes; collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccæ sanguine fauces.

cum Goth. tert. *quis.* Menag. alter: *cui.* 52 *attorquens* Heins. e Pierianis suisque revocavit: exquisitum vocabulum: pro quo vulgarius *intorquens* in aliis, vel *torquens.* Tum *emittat* duo Burm. *evertit* alii ap. Pier. 53 *campis* Rom. aliquot Burm. et Goth. tert. cum Erf. *affert* aliquot Pier. *effert* Erf., male. *se infert*, incedit, frequens Virgilio. conf. Ge. II, 145. 54 *Clamorem* omnes præter Rom. et Medic. cum fragm. Vatic. Utramque lectionem agnoscit Servius. *accipiunt* Montalb. 55 *Horrifico* Goth. sec. *in hercia* Dorvill. 57 *viro* Zulich. *hic—atque hic* sec. Moret. 58 *aditumque et per-via* in aliis lectum damnat Ge. Fabric., recte. *per atria* alter Hamb. a m. pr. 59 *Pæno—ovili* conj. Scriverii; sed vid. Heins. *insidiatur* pars codd. apud Burm. 60 *Dum* e Macrob. et Prisc. notatum ab Heins. et Schol. Horat.; addit Burm. 61 *tutis* Goth. sec. 62 *ille super* Goth. pr. indocte. 64 *siccæque* in s. Schol. Lucani ap. Burm., perperam.

tuit; sed ornat epitheton. Tum vs. 57 *castra fovere*, pro vulgari, se in castris tenere. v. ad Georg. III, 420. Et Turnus *turbidus*, turbatus, pudore et ira incensus, quod aditum murorum, qua subire posset, non videbat.

59 seqq. Comparatio lupi cum pugnantium rabie satis frequens. Sed in modo tractandi Apollonium I, 1243 sq. ante oculos habuisse et ornasse videtur; respectu etiam ad Homerum habito, qui similia de leone persecutus erat Iliad. Λ, 547 seqq. P, 647 seqq. *nocte super media*, ultra mediam noctem, ut cum longa mora incensa fames ad rabiem agat; conf. v. 63. 64. *ira sævit* melius, quam *improbus ira* jungitur, ne altero loco abundet *ira*, altero autem loco *sævit* nudum et tenue relinquatur. *improbus* etiam solum per se de ira et fame et vehementiore quoque impetu dictum occurrit: inf. X, 727 *improba ora* h. avida. Quandoquidem *improbus* omnino est nimius, multus, vehemens. Illustratum ab aliis. conf. sup. Georg. I, 119 et ad 146. *asper* autem exasperatus de ira et rabie. *absentes* h. l. de inclusis ovibus. Suave autem hoc *sævit in absentes*, quod imitati passim sunt alii: Stat. II Theb. 133. Valer. Fl. III, 589, ubi v. Intpp. 63. 64. ornate; fames et

Haud aliter Rutulo, muros et castra tuenti,
Ignescunt iræ; duris dolor ossibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et quæ via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus sæptam circum et fluvialibus undis,
Invadit; sociosque incendia poscit ovantes;
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt; urguet præsentia Turni;
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Tæda, et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
Quis deus, o Musæ, tam sæva incendia Teucris

65 *petenti* Parrhas. 66 *et* ante *duris* meliorum codd. auctoritate recte ejecit Heins. *durus dolor* Gud. *ossib. hæret* Montalb. cum Mediceo Pier., sed *ardet* optimum etiam fragm. Vatic. 67 Legebatur: *qua via*, hoc est: *qua* parte *via*, accessio ad muros esset, ut bene Fabric. exposuit; ne *via* pro sexto casu haberetur. Satis tamen probabile mihi est, *quæ via*, a Marone fuisse scriptum, et in alterum deflexum: sicque Rom. cum plerisque aliis Pier. et Sprot. exhibebat: idque nunc reposui; utrumque Servius agnoscit. *clauso* aliquot ap. Pier. 68 *Excutiet* duo Burm. *atque* abest Dorvill. *vallo Teucrosque e.* Ven. *in æquum* Rom. et Medic. cum fragm. Vatic. a m. pr., pari significatione, ait Heins. Recte, nec tamen eadem rerum notione. Aliud est, *in æquum locum* elici, ut v. 55 *æquo campo se dare*, aliud in *æquor* seu campos. Hoc vulgatius inter poetas: illud inter scriptores historiarum. 70 *septem* unus, *septa* alius, et *cinctam* alter Voss. ap. Burmann. *clausam* Rom. 71 *que* post *socios* deletum malim, nam infringit verborum vim. 72 *fragranti* Medic. *manu* Dorvill. *infert* alios legere Fabric. monet. conf. Burm. 75 *D. socios* Goth. tert., indocte. *p. infert* Sprot. *f. fumum* alter Hamb. a m. pr. 77 *Qui deus* Gud. a m. pr.

sitis excruciat eum. 67. *quæ via*, aditus ad muros, *excutiat Teucros*, facultatem et modum suppeditet eliciendi eos. 68. *æquor* camporum haud dubie.

70. Comparant exemplum Hectoris et verba Iliad. O, 716 sqq. 72. *fervidus*, ut *fervidus instat* IX, 350. X, 788 et al. 74. *accingitur* facibus, armatur, instruitur, ut altero loco recte Serv., ut adeo mirum non sit, poetam supra VII, 187 *lituo trabeaque succinctum* dixisse. 75. *focos*, quos a Rutulis extemplo extructos fuisse cogitandum est; adeoque nunc tædas seu stipites in foco ardentes. Hærent intpp. cum Servio. Burmannus focos agrestium in vicis circumvicinis advocabat.

77 sqq. Fabulam, quæ sequitur, de navibus in Nymphas mutatis, tanquam absurdam et epica gravitate indignam reprehendere in promtu est: et reprehenderunt eam multi, etiam e veteribus, ut e Servio ad v. 82 patet: quandoquidem minore hoc doctrina indiget, quam argumentis idoneis eam defendere. Nec nos infitiamur, a nostris sensibus et phantasmatibus eam nimium quantum

Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Æneas classem, et pelagi petere alta parabat,
Ipsa deûm fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his affata Jovem: Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.

78 *tantis* Reg. cum Goth. sec. *qui* Ven. *detulit* Menag. pr. 79 *Discite* aliquot Burm. cum Goth. tert., indocte. *prisca fides facta est et f. p.* conj. Waddelii Animadv. Crit. p. 27, idque recepit Cuningham., sed vid. Not. *facto sit* Rom. ex *set*. 82 *genetrix fertur* Rom., et sic Goth. pr. 83 *Da, n. parenti* Goth. tert. *gnate* unus Menag. alt. 84 *jam poscit* Ven. *domitor te p. Olympi* Waddel. ibid., ingeniose; sed conf. Not.

abhorrere. Nec vero Maro hoc non persensisse et ipse videri debet. Hoc enim erat, cur novo more aditum sibi ad narrationem muniret; Apollonii utique exemplo, lib. IV, 1381 sqq., ubi navem per deserta Libyæ humeris Minyarum gestatam narraturus erat. Potuit autem inter veteres hæc fabula minus displicere, cum ea vetere fama accepta esset; et Maro eam repetere potuit, cum veteres de Æneæ adventu fabulas pro gemmis et stellulis intexere telæ suæ semel suscepisset. Nec id facere cunctatus est Ovid. Met. XIV. Instructus quoque est aditus ad fabulam haud male: Quo tempore Æneas pineta Cybelæ sacra in Ida cædebat ad classem ædificandam, Jovi ea supplicaverat, ne naves tempestate mergerentur, et, cum Jupiter annuisset, eas non esse perituras, sed æternum duraturas, scilicet ita, ut, quando Æneam in Latium detulissent, in deas marinas mutarentur: Cybele nunc monet Jovem, tempus promissi servandi adesse. Ut autem in talem fabulam incideret vetustas, ita factum arbitror, primo quod *immortale*, *ἀθάνατον*, dixerunt quidquid diu durat et manet haud attritum, ut apud Pindarum antrum saxeum *ἀθάνατον*, apud Homerum *ἀθανάτην αἰγίδα*, potuere itaque etiam *νῆες ἀθάνατοι καὶ ἀγήραοι* dici; tum quod Dryades Nymphas arbores insidere et cum iis vivere ac deficere crediderunt homines. Promtum sic fuit, arbores recisas et in naves versas iterum ad pristinum numen reversas comminisci. Alio modo navibus in scopulos versis Homerus navigationem Phæacum in miraculum converterat Od. Θ, 557—564.

79. *Prisca fides facto sed f.* non capiunt Serv. et alii. *Fides* est ejus, qui aliquid tradit, vel rei, quæ narratur, quæ alias *auctoritas:* adeoque pro ipsa *narratione* ponitur. Igitur *facto* h. facti *prisca est fides*, narratio. Rem narrat traditam ab antiquis hominibus: sed constante fama ad seriores ætates propagatam.

80. De ædificatione classis conf. sup. III, 5. 6. *Ida* autem mons et ipse sacer magnæ Matri deum, cf. v. 85. 86, non minus ac *Berecyntus*, Phrygiæ mons et tractus, a quo h. l. nomen inditum; uti alias illa *Idæa dea* appellata est. cf. Strabo X, p. 718 C, et inf. X, 252 *Alma parens Idæa deum.* Consentaneum erat, ut pineta montis ei essent sacra. 84. *domito Olympo* adjectum quorsum sit,

Pinea silva mihi, multos dilecta per annos,
* Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
* Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
Has ego Dardanio juveni, quum classis egeret,
Læta dedi: nunc sollicitam timor anxius urguet.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Ne cursu quassatæ ullo, neu turbine venti
Vincantur; prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:

85 *delecta* Medic. cum Sprot. et Rottend. pr. 86 *tenebant* Gud. a m. pr. *parabant* Zulich. Ceterum ad hos versus 85. 86. 87 neminem offendisse miror. Esse enim hiulcos et scabros, nec sententia cohærere cum ceteris, ad sensum proclive est: *pinea silva mihi—Lucus in arce fuit—*, quorsum nunc memoratur *lucus in arce*, cum in Ida ad Antandrum classis ædificata esset? nec in acropoli Ilii cæsa esse potuit materies navium. alter utique versus rescindendus erat. Nec satis consentaneum, si *pineam* silvam dixit, eandem facere *Nigranti picea et aceribus obscuram.* Præstabat delere duo versus, tanquam aliunde in margine appictos, mutato mox, iis illatis, voc. *Hanc* in *Has*; saltem includere eos, tanquam a poeta narratore, ad interpretationem insertos, in hunc modum: *Pinea silva mihi multos dilecta per annos (Lucus in arce fuit—obscurus acernis) Hanc ego D.* Verum, ut diximus, prorsus sunt alieni ab h. l. 89 *anxius angit* retinuerat Heins. codicum omnium et Pier. et suorum auctoritate motus: uno Voss. sec. excepto, cui adde Goth. tert., in quibus *urguet* reperitur, quod vett. edd. occupat, nec modo Sæc. XVI, quod Heins. putabat, verum Sæc. XV quoque, ut Ven. 1484, 1486, 1495, Norimb. 1492 etc., etiam edd. e rec. Egnatii, et Juntinas etc. Laudat Burm. pro hac lectione unam Aldinam: scilicet pr. et sec.; at tertia e Naugerii emendatione, et quæ ex ea fluxere, *angit* habent; quod iterum expulit H. Stephanus. Præstat haud dubie h. l. *urguet*: estque locus exempli memorabilis inter ea, quibus librorum optimorum vel omnium consensus et auctoritas criticis rationibus, a sermonis proprietate et elegantia petitis, posthabenda est. *anxius angit* inepta esset alliteratio. 90 *atque hæc* tres Burm. 91 *Neu c.* Heins. post Pier., librorum consensu. Male; et verius vulgo *ne;* duo Burm. *nec;* unus *non.* 93 *torquet q. s. m.* assuta putabat vir doctus apud Burm., cui adstipulari ...

dubitari potest. Sequuntur interpretes, quos vidi, Servium, *Videtur*, inquit, *hoc dicere: Præsta ei, cujus beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Jovem solum esse non potuit, celatum matris* (Opis seu Rheæ, quam eandem cum Cybele esse perhibent) *auxilio.* At nimis longe petitum hoc, cum hic de re, non recenti Jovis dominatione, sed Trojæ captæ tempore acta sermo sit; etsi doctum ac verum illud sit: cf. Apollod. I, 1, 3. Paravit quoque iterum sibi Olympi imperium Terræ opera Jupiter pugna cum Titanibus facta: ibid. I, 2, 1. Dicam equidem simpliciter, adjectum a poeta *domito Olympo*, pro eo, quod volebat, te domitorem, *potentem Olympi*, *regem deorum*, dicere, qui adeo posset precibus satisfacere. 85 seqq. suspectus locus; *silva* et *lucus* saltem per appositionem dicta puta. 86. *in arce*, in vertice Idæ: esset τὸ Γάργαρον ἄκρον, Iliad. Ξ, 292. In hoc igitur sacra fieri solita Matri Idææ. cf. ad v. 80, uti Jovi eodem in loco Iliad. Θ, 48. 92. *ne vincantur*, solvantur et submergantur.

O genetrix, quo fata vocas ? aut quid petis istis ?
Mortaline manu factæ immortale carinæ
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Æneas ? cui tanta deo permissa potestas ?
Immo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios, olim quæcumque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse deas : qualis Nereïa Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat : idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
  Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcæ

pulor. s. *cæli* Leid. et Goth. tert. 94 *facta* Dorvill. *quo f. trahis* codex Ge. Fabricii, pr. Rottend. et Exc. Burm., et sic Servium aiunt legisse. *an quid* Sprot. *aut qui p.* Reg. 95 *fictæ* sec. Moret. 96 *lustrat* Zulich. Malim et h. l. *certusve*. 98 *fines* tres Burm. 99 *undas* pro div. lect. sec. Moret. a pr. m. Erf. et Servius ; exquisitius altero haud dubie, judice quoque Heinsio. 100 *ad Laurentia* Leid. *et L.* Rom. *in L.* emendabat Cuningham. cum Waddel. Animadv. Crit. p. 28, quasi hoc novum esset in poeta, ut præpositio exulet. *vexerat* Medic. a m. pr. *duxerit* Ven. et Leid. 102 *quales* aliquot Pier. et multi ap. Burm. *Doto*, Δωτὼ, codd. fabularumque (adde Homeri Iliad. Σ, 43. 45) auctoritate restituit et adstruxit Pierius, quem vide cum Cerda. Vulgo *Cloto*, vel *Clotho*. cf. ad Valer. Fl. I, 134. 103 *Aut G.* Rom. *sp. vortice* pr. Hamb. pro var. lect. et Ed. Ven. Burm. 104 *atque r.* quatuor Burm. cum Goth. tert. 105 *Per-*

94. *quo fata vocas?* invertis, mutas; uti fata *verti, flecti, mutari,* dicuntur: *aut quid petis istis* trabibus seu navibus (h. in earum gratiam; non ut Burmann. *pro istis*). *immortale fas;* h. l. pro conditione; ut jus. *certusque incerta;* ut ab initio statim certum et exploratum habeat Æneas, in periculis instantibus se incolumem fore. 98. *Immo, ubi*—Ne procellis et fluctibus obruantur naves, se prohibere haud posse, ait Jupiter; ut vero eæ, quæ Æneam incolumem in Latium detulerint, in deas marinas mutentur, se provisurum esse. *defunctæ*, quod plenius VI, 83 *magnis pelagi defuncte periclis.* 99. *olim quæcumque evaserit undis.* Non enim omnes evaserant; sed unam Orontis tempestas merserat mari: I, 113 quatuor aliæ incensæ a mulieribus in Sicilia: V, 699. Ergo ex XX navium numero non nisi XIV incolumes Tiberim intraverant. 105. *amnes rapidos et atros* voluit dicere. 106. Inferiora hæc Homericis Iliad. A, 528 seq. Ἦ *καὶ κυανέῃσιν*—judicant Grammatici apud Macrob. V, 13. at non ubique eadem sententia iisdem ornamentis amplificari potest aut debet.

107. *debita* fato; VII, 120 *fatis*

Debita complerant; quum Turni injuria Matrem
Admonuit, ratibus sacris depellere tædas.
Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora cœlum transcurrere nimbus,
Idæique chori: tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere naves,
Neve armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutæ,
Ite, deæ pelagi; Genetrix jubet. Et, sua quæque,
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis æquora rostris
Ima petunt. Hinc virgineæ, mirabile monstrum,
* Quot prius æratæ steterant ad litora proræ*

spice Goth. sec. 108 *complerunt* Zulich. a m. pr. *complerent* Dorvill. *compulerant* Leid. 109 *ratibus sacris* post Pier. Heinsius secundum libros meliores; vulgares: *sacris ratibus.* Cerda, lapsu puto calami, s. *trabibus.* Diomedes lib. II laudat: *ratibus sacras d. t.* 110 *offulsit*, quod jam e Naugerii emendatione tenebamus, Heins. e melioribus, Romano quoque aliisque Pier., in quibus *offulxit* vel *obfulxit*; conf. inf. 731. Vulgg. *effulsit.* conf. Heins. 111 *nimbos* Goth. sec. *nubes* Sprot. pro var. lect. 112 *Idæumque chorum* Zulich. *Idæique cori* Dorvill. *Idæique chori tum vox h.* videntur alii junxisse, ut Donatus: ut *vox chori I.* audiretur; sed languet sic oratio. *cum vox* duo Rottend. *per aures* pr. Rottend. a m. pr. 117 *genetrixque jubet, sua* aliquot Pier., minus bene. 119 *diversis* Zulich. *dimersis* sec. Moret. *demergi* Exc. Burm. *æquore* Ven. 120 *mirabile dictu* Rom. 121 *Quot prius.* Notatus versus tanquam alienus et ex lib. X, 223 huc retractus, damnatusque auctoritate meliorum codd., a quibus abest (adde fragm. Vatic.), a Pierio, Ge. Fabricio, Heinsio, aliis, etiam deterioribus, ut

mihi debita tellus. 110. *Hic primum.* Argutatur cum aliis Catrœus, etsi Burmannus non improbat, dum respici credit seriora tempora, quibus Cybele Pessinunte fuit arcessita Romam et templis recepta. Nam *primum* refertur ad v. 112 *tum* vox audita. 112. Paullo durius, sed, ut poeticam orationem decebat, junctum: *nimbus Idæique chori*, visus nimbus, nubes transcurrere per cœlum, et visi sunt chori, h. e. chorus, qui Matrem deum comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditus et inclusus. Pro commentario est Ovidii locus Met. XIV, 536. 537. 538, ubi hoc idem prodigium exponitur, imitatione Virgilii. Etiam in sacris adventus deæ, etsi non visæ, magno strepitu tibiarum et tympanorum declarari solebat. Incedit dea *ab Aurora*, ab Oriente, relicto Berecynto et Ida. 113. vox *agmina complet*, proprie aures, loca, in quibus illa agmina habentur. 114. Tum dea Teucros vetat *laborare*, et navibus defendendis operam dare.

118. *puppes*, non proræ; nam pup-

Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.
Obstupuere animis Rutuli; conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno;
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Trojanos hæc monstra petunt; his Jupiter ipse
Auxilium solitum eripuit; non tela, nec ignes
Expectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugæ; rerum pars altera ademta est.
Terra autem in nostris manibus; tot millia, gentes

Erf. In iis codd. et edd., in quas illatus est, modo ante, modo post sequentem: *Reddunt s. t.* reperitur. In Goth. vero tert. versui demum 142 subjicitur. Variant etiam in voce *proræ*; in aliis *puppes*, in aliis *naves*. v. Pier., Cerda, Burm.; et *in littore* duo ap. Burm. Ejectus quoque est versus ex edit. Parm. ut et ceteri hujus libri versus suspecti 29. 151. 529. 122 *Redduntur t.* aliquot Pier., et *facies totidem* Ven. *ferentur* pr. Rottend. 123 *animis Rutuli* edd. fere ante Heins., qui secutus est Medic. Sprot. (adde Goth. sec. et Erf.) et Gud. a m. pr. *animi Rutulis*, ut oratio varietur. Idem fecerat sup. II, 120. Ego præferam vulgatam hanc: *Obstupuere animis Rutuli*, ut elegantiorem: quam fragm. quoque Vatic. firmat cum Rom. 124 *Turbatus* Rom. *Mesapus, Messapus, Mesappus, Messappus*, in libb. *et amens* Parrhas. a m. pr. 126 *Turno fiducia cessit* aliquot Pier. omnesque Heins., exceptis altero Hamb. et Ven. et Goth. tert., haud dubie insuavius ad aurem. 127 *dictis tollit* sec. Moret. *tollit, dictis atque increpat ultro* Ed. Dan. Heins. *animos* autem Rutulorum esse, quos tollit Turnus, quis dubitet? 128 *petant* alter Hamb. 129 *neque ignes* vetustiores Heins. et alii. In sensu alterius hemistichii hærent Intpp.; Faber post Ortuin. emendat: *nunc telaque et ignes*. Burmannus multis verbis nihil expedit. Sententia tamen expedita satis per se: *his Jupiter ipse auxilium solitum* (navibus amissis, quibus fugere possint) *eripuit*, adeoque eos perdidit; nec adeo ad eos perdendos opus est nostra opera: *non tela nec ignes Expectant Rutulos.* Ex vulgari satis usu loquendi expectamus ea, quæ omnino futura sunt, adeoque et mala, quæ imminent. 131 *demta est* Rom. Montalb. Servius Danielis, Goth. pr., et alteri deest *est*. 132 *in* deest Ed. Ven. Burm. *in nostris manibus* prætulit ordinem Heinsius secundum libros; adde fragm. Vatic. In aliis: *in manibus nostris*, quod quidem mollius ad aures videtur. *gentis* pars codd. Pier. et edd. cum Mediceo. At alii, inter quos Rom., Oblongus et Medic. Pierii, cum fragm. Vatic. *gentes*, haud dubie doctius, ut per appositionem fit: *tot millia, eaque gentes Italæ:* pro vulgari *tot millia gentium Italicarum*

pes sunt ad litus versæ. v. VI, 3. 4. 5. 122. *reddunt se*, ἀναδιδοῦσι; iterum emergunt, prodeunt. 125. quod VIII, 240 minus ornate: *Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.* Quod *Messapus* memoratur, puta factum, quia is inter primos infesti Rutulorum exercitus duces erat: VIII, 6.

126 seqq. Audacia Turni præclare a poeta inter metum ceterorum declaratur. 129. *non tela*, perituri sunt, antequam nos telis et igni eos petamus. cf. Var. Lect. 131. *rerum pars altera*, pro vulgari: altera res, alterum. Alterum, mare, ipsis interclusum est, combusta classe; alterum, terra, in nostra est potestate: nam, Trojanis vallo inclusis, Rutuli loca vicina obsident ac tenent. 132. *tot millia, gentes Italæ*, per appositionem, pro vulgari, tot millia gentium Italicarum, h. e. Italorum, in

Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se jactant, responsa deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniæ Troës. Sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem,
Conjuge prærepta; nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est. Peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum. Quibus hæc medii fiducia valli,

vel Italorum. 133 *ferant* pr. Hamburg. pro div. lect. *Itali* sec. Rottend. 134 *pro se* sec. Moret. 135 *Stat* deterrimus liber, Franc., cum Goth. tert. *datum est* ante Heins., qui post Pierium meliores libros et exempla similia est secutus; tuetur τὸ *est* fragm. Vatic. cum Rom. *quid arma* alter Hamb. 137 *exscindere. excindere* deteriores: *excidere* Hugen. cum Erf. *scindere* duo Moret. 138 *prærapta* Franc. *an solos* ap. Macrob. IV Sat. 4. nec male, etsi mendose. vid. Heins. *solos an* conj. Cuningham. 140 *Si p. s.* pars codd. Pier. et Heins. et Goth. tert., male probatum Pierio: multo enim gravius alterum est: *Sed periisse semel.* Hoc etiam Rufinian. tuetur p. 270, ubi v. Ruhnken. *Cum p. s.* pr. Rottend. Tum *peccasse* aliquot Pier. et duo Heins. Similis locus ap. Silium XVII, 442 *Sed fugisse satis fuerit* etc. 141 *modo nec* aliquot Pier., unde natum esse apparet *modo nunc g.* Ven., etsi sic corrigebat Markland. ad Statium p. 284. Sed mirum est viros doctos in loco hoc nodum quærere, aut in eo solvendo adeo laborare potuisse. *modo non,* ut *tantum non omne,* quoties non occurrit? *perosos* recte retinuit Heins. Etiam satis esse debebat ante, semel peccasse eos, perosos genus femineum modo non omne. *perosis* Gud. a m. pr. *perosum* aliquot Pier., multi Heins. et Burm., et inter eos Gud. a m. sec. cum Carisio et Schol. Statii. In Mediceo erat *perosos* et emendatum *u* h. e. *perosus:* similem licentiam deprehendimus in fragm. Vatic. *perosos* etiam Rom. exhibuisse videtur, et constanter illud retinent edd. vett., quas evolvimus. 142

armis sunt adversus Trojanos. 134. De his vaticiniis cf. supra dicta Disquis. II, s. VI. 135. *Venerique* lib. I, 257 sqq. Turnus tamen simpliciter de fatis in Æneæ gratiam a matre Venere quocumque tandem modo ordinatis cogitare potuit. Quod illa Jovem precibus exoraverat, rescivimus nos, a poeta nobis proditum. 138. 139. Non solus Menelaus raptum conjugis Helenæ ulciscitur. Homericum Iliad. I, 134. 341 Οὐ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων 'Ατρεῖδαι etc. jam Macrob. V, 9 comparavit. Reliqua 140 seqq. paullo argutiora et ῥητορικώτερα esse videntur: sed, dicat aliquis, satis est Trojanos semel ultimam calamitatem esse expertos; nec probabile fit, cum dii tantis periculis eos servatos in Italiam adduxerint, nunc iis exitium affuturum esse. Ita vero satis etiam habere debebant, semel rapuisse feminam; quippe qui ex raptu Helenæ ea mala experti sint, ut *modo non omne* h. e. totum genus femineum perosi esse debeant: tantum abest, ut novum raptum, Laviniæ, meditentur. *Quibus hæc.* Ex ira oratio durior. Dat iis hoc vallum, hæc fossa, quibus exitium morantur paullulum, fiduciam: an non vero multo munitiora Trojæ mœnia eversa viderunt? Argutum est illud

Fossarumque moræ, leti discrimina parva,
Dant animos. At non viderunt mœnia Trojæ
Neptuni fabricata manu considere in ignes?
Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
Apparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros. Addant se protenus omnes
Etrusci socios. Tenebras et inertia furta
Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,
Ne timeant; nec equi cæca condemur in alvo:
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
Esse putent, decumum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus

f. belli alter Hamb. 143 *mora et* Rom. *discrimine parvo*, minus eleganter, pars codd. Pier. et Heins. cum ipso Medic. et fragm. Vatic. a pr. m., et sic fere edd. ante Heins. 144 *At non* Heins. post Pierium e melioribus libris vindicavit: vulgo *An non*. Utramque lectionem Servius memorat. conf. VII, 363 *At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor*; ubi eadem varietas. 146 *At vos* qu. Moret. *Sed vos electi* aliquot Pier. et Reg. cum Dorvill. *selecti* Mentel. pr. a m. pr. *o læti* Parrhas. a m. pr. *qui* Heins. post Pier. e bonis libris, ex solita elegantia. cf. sup. v. 51. Vulgo *quis*. *scandere* Goth. tert. 147 *Apparet* aliquot Pier. 151 Versus totus remoratur impetum loquentis Turni, ita ut orationem liberatam eo esse pervelim. Observat quoque Burmann., Freinshemium ad Curt. IV, 13, 8 hemistichium, ex lib. II, 166 repetitum, ab alia manu assutum putasse. Nunc video Jacobum Bryant hoc ipsum furtum versus ex alio loco subrepti agnoscere, et Brunckius caussam aliam docte adjicit (præf. p. VI), quod secundus casus Augusteo sæculo *PalladI* erat, non *Palladii*. Exulat etiam versus ex ed. Parmensi. *cæcis* Goth. tert. *latæ* in Rom., in aliis Pierianis, cum fragm. Vatic. a m. pr. *late c. a.*, minus bene. 152 *Nec* alii ap. Burm. *Retineant* Goth. sec. *cæco* aliquot Pier. cum Regio Burm. *claudemur* Bigot. cum Goth. tert. *condemus* Montalb. *condentur* duo Moret. *alveo* Rom. 154 *saxo* Goth. tert. *et puppe* sec. 155 *putant* tres Burm., et *ferant* aliquot Pier. et Heins. cum fragm. Vatic. *decumum* v. Pier. 156 *nunc ideo* fragm. Vatic. *quoniam*

143: *leti discrimina parva*; quod de navigantibus simplicius Homer. Iliad. O, 628 τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται. 146. animosius, quam Homericus Hector Iliad. M, 440. 1. Respicit autem Turnus arma a Thetide Achilli apportata et classem Achivorum. 150. 151. v. sup. lib. II, 164 seqq. Insidias per noctem non struemus: ut *furtum* toties: ut IX, 350. X, 735. XI, 515. 155. *quos distulit Hector:* docte pro vulgari, quorum conatus et consilia repressit et retardavit per annos decem. conf. XI, 288—290. Hinc eleganter illud Abronii Silonis apud Sen. Suasor. II, et in Anthol. Lat. p. 87 *belli mora concidit Hector*.

156. Comparant Odyss. M, 291 sq. Iliad. B, 381. Malim ego con-

Procurate, viri; et pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et mœnia cingere flammis.
Bis septem, Rutulo muros qui milite servent,
Delecti: ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras aënos.
Collucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Hæc super e vallo prospectant Troës, et armis
Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontesque et propugnacula jungunt;

melior Ven. et Goth. tert. *diei est* aliquot Pier. et Heins. cum uno Goth., quod tenuem facit orationem. 158 *parati* revocavit Burm., quoniam *milites parati* ad pugnam centies dicuntur. Altera lectio ob codicum consensum a Pierio et Heinsio erat probata: *pugnam sperate parari.* Accedit fragm. Vatic. et nunc Wakefield, laudato cod. Collegii Jesu. 160 *flamma* Pierii libri et tres Burm.; adde fragm. Vatic. 161 *Bis septem Rutuli* vulgg. omnes. *Rutulo,* quod felici calami lapsu natum videtur, elegantiæ studio e Mediceo Heins. dedit. *qui muros* alter Hamb. 162 *Dilecti* Gud. et unus Goth. *sequuntur* vel *secuntur* pars libb., idque post Pier. probavit Heins. Romanus cum aliis, etiam edd., *secuti.* 163 *Purpurei,* quod elegantius (cf. Cerda), tuentur Medic. Rom. fragm. Vatic. cum al. Bona tamen librorum pars *Purpureis cristis* exhibent ap. Pier. et Heins. 165 *evertunt* Leid. a m. pr. *cr. aureos* (binis syllabis) Montalb. pro var. lect. 166 *custodia ducunt* Goth. tert. Quam cupide hoc arripuisset Heins., si alicubi repperisset. Nunc video sic emendasse quoque Cuninghamum. 168 *Despectant* Ven. *ut armis* emend. Wakefield, pariter ac VIII, 605. 169 *t. f. pennas* edd. Nonii Marcelli in *explorare,* ut pinnas valli subintelligat, notante Heinsio. 170 *que* abest binis Burm.

ferri Iliad. Θ, 502 sqq. 529 sq., et Τ, 275. Tum priscæ ætatis mos et militiæ observanda est imperitia, quod Rutuli castra oppugnant, ipsi vallum nullum ducunt, quo se tueantur. Nec aliter Trojani, qui Achivorum castra oppugnant, Il. Θ, sub f. 160. *flammis* int. vigilias. Ad v. 161 sqq. cf. Iliad. Ι, 85 seq. et ad v. 165 v. Iliad. Θ, 550. 551. Agmen igitur cIↄIↄCC virorum selectorum fuit constitutum. 164. alternis excubias et alia munia militaria obeunt: vid. Burm. 165. *et vertunt crateras aenos,* inclinant vinum in pocula infundendo: esse hemistichium Ennianum, Servius docet.

168. *armis alta tenent:* h. e. vallum (poeta per muros declarat) et turres armati occupant. 170. *pontes et propugnacula jungunt.* Ut *amnis ponte jungitur,* ripis ponte junctis, ut transitus pateat, sic *propugnacula junguntur pontibus,* ut ad ea pateat aditus. Accipiebam propugnacula de turribus in muro vel vallo, quæ cum altiores essent, viæ forte ad eas erant faciendæ, quas appellat pontes; ut discursus militum per murum esset liber. Inf. IX, 664 *It*

Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
  Nisus erat portæ custos, acerrimus armis, 176

171 Si *Tela gerunt* est, armati sunt, otiosa est lacinia post illa: *et armis alta tenent.* Sensus itaque esto: afferunt, portant missilia et alia tela, quibus opus esse poterat. *Instat* aliquot Heins. cum binis Goth. 173 *juveni* Burm. recepit lectionem Ge. Fabricio olim e Donato probatam. Nulla auctoritas affertur præter pr. Hamb., qui pro var. lect. habebat. Agnoscit tamen etiam Servius lectionis diversitatem, unde, puto, in ed. Stephanian. venit. Recepit quoque Cuningham. Accipiendum ita de Ascanio. Verum hunc in modum, puto, poeta dicturus erat: *puero. Quos* pater *Æneas—Rectores* puero; ut toties aliis locis, *Iulus puer, Ascanius puer*, et *puer* absolute, ut X, 70; nec unum locum occurrere memini, quo Ascanius juvenis dicatur; quod contra de Turno sollenne est. Melius adeo erat, constantem librorum lectionem retinere: *Rectores juvenum* h. Teucrorum, quos Mnestheus et Serestus sub signis habebant; ut toties *juvenes* pro viris, militibus, turba, et sic porro dicti occurrunt. 175 *Exercentque* qu. Moret. *Succedunt variantque vices q.* Nonius Marcellus in *tueri*, consutum ex vss. 222 et 164. *est* omissum

clamor totis per propugnacula muris. Nunc dubito an recte statuerim. *Propugnaculum* est locus munitus, munimentum, unde propugnatur: potest adeo dici de muro, turri. Jam genus est munimenti semicircularis ante vallum seu murum castrorum, quod ponte jungi cum vallo necesse est; diversum ab altero similis formæ, quod in ipso vallo inædificatum est. Similis turris ponte juncta vallo memoratur inf. 530 sq. 171. *tela gerunt:* congerunt et apportant missilia, quorum usus esse poterat. conf. Var. Lect. 173. *Rectores juvenum;* Frustra de pædagogis cogitant intpp.; sunt duces militum. cf. Var. Lect. quos designaverat Æneas ante profectionem ad Evandrum, si quid accideret adversi, quod operam militarem postularet. 175. *vices, quod* explicative, hoc magis doctum adeoque poeticum, quam interpretari: per vices exercet id, quod etc., vel exercet vices κατὰ τὸ, quantum ad id spectat, quod etc.

176—449. Pervenimus nunc ad episodium, Æneidis omnium facile nobilissimum, de Niso et Euryalo, cujus suavitas summa imprimis ad sensum et affectionem amicitiæ sese refert. Sed accesserunt tot alia ad animos movendos accommodata: generosa puerorum indoles; præclara laudis cupido, et virtus nullam mercedem expetens, ipso facto contenta; respectus materni amoris ac pietas; Ascanii pueri et Aletæ senis benevolentia in eos. Singula explicare vel saltem notare magistris juventutis facile erit: sed utantur tali loco, suadeo, ad tentandas et alliciendas mentes adolescentum, qui alias seu naturæ seu institutionis vitio ad poetarum delicias callo obductum palatum habent. Quem vero ne hujus quidem loci dulcedine tactum videant juvenem, eum omni liberali disciplina indignum judicent. Diomedis et Ulyssis egressum nocturnum ex Iliad. K poetæ ante oculos fuisse non dubito: viderunt hoc jam veteres: v. Servius ad v. 1 huj. lib., sed quod amoris mutui affectus, mox metus de

Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis;
Et juxta comes Euryalus, quo pulcrior alter
Non fuit Æneadûm, Trojana neque induit arma;
Ora puer prima signans intonsa juventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait, dîne hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jam dudum invadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.

in sec. Hamb. 177 *Ide* Moret. sec. *Yda* Dorvill. 178 *jaculis* Uratisl. *levibusve* duo Burm. 179 *It juxta* pr. Moret. Verum *Et juxta* est pro, et una cum ipso, *ὁμοῦ, σὺν αὐτῷ*, erat E. *Et Nisum juxta Euryalus* aliquot Pier. 180 *neque* a Pierio pro *nec*. Ed. Ven. *Trojanaque induit*. 182 *que* abest Montalb. 183 *Tum* Heins. e libb. Vulgo: *Tunc*. 184 *addant* Zulich. 185 *sit* tres Burm., sed recentiores. 186 *aut aliud* perperam emendabat Heumannus. In Gud. erasum erat *jam*. 187 *Mens agit et ne pl.* alter Hamb. *mihi* non otiose vacat: est pro, *mens mea*; tum *placita*

juvenum fortissimorum discrimine, tandemque miseratio in narrationem illata est, hoc Maronis, summi poetæ, ingenio deberi videtur. Etiam accessus et transitus ad episodium lenis est et simplex. Egerat de custodiis et excubiis; est in iis Nisus. Unum est quod paullo severior aliquis judex reprehenderit, quod ad carminis summam episodii nulla vis et effectus est.

176. Nisum Hyrtaci filium fecit, tantum, puto, quod ex Homero notum erat nomen, v. c. Iliad. B, 837. 838. *Idam* matrem esse Nympham habendam quis dubitet? Euryali patrem infra vs. 201 edit Ophelten, nomen e Thebanis fabulis notum.

180. *Trojana neque induit arma*; otiosum videri debet illa: *non fuit Æneadum*, sed redemit culpam poeta Homerica forma: *ἰδύσατο τεύχεα* et similia. Non fuit alius inter Trojanos qui in armis erant. 181. Ex Homerico Odyss. K, 278. 289. (adde Iliad. Ω, 347. 348), ut jam Macrob. notavit Sat. V, 13. *juventam* vero *primam* ausus est dicere pro lanugine pubertatis. 182. *amor unus*, idem utriusque et mutuus. Laudant et hic Homericum illud: *ἕνα θυμὸν ἔχοντες* Il. Π, 219. 185. Ad magnum aliquod audendum inflammatum me sentio, afflatu ne divino an animi impetu. Versus alti et gravis sensus! *ἐνθουσιῶσι* homines, aut animo magnæ rei imagine intuituve inflammato, aut perturbatæ per caussam seu externam seu internam ignotam vel obscuram mentis affectu commoti; aut ut divinitus afflatus et commotus esse credatur animus. Facile autem pro afflatu divino habetur magnus animi impetus et ardor. Odyss. Δ, 712. 713 *εἴ τις μὲν θεὸς ὦρορεν, ἠὲ καὶ αὐτοῦ Θυμὸς ἐφωρμήθη*. Repetiit eadem Quintus IX, 80 et 228. 9. *dira* simpl. auget, ingens, vehemens, cupido. 186. 187. uti Iliad. K, 220. 221 *Νέστορ, ἔμ' ὀτρύνει κραδίη* etc. du-

Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum.
Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
Procubuere; silent late loca. Percipe porro,
Quid dubitem, et quæ nunc animo sententia surgat.
Ænean acciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt; mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ posco, promittunt: nam mihi facti
Fama sat est: tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et mœnia Pallantea.
Obstupuit magno laudum percussus amore

duo Burm. *est* abest a binis aliis. 188 *qua* alter Hamb. 189 *Lumina clara* vitiose alter Hamb. *vera* Menag. pr. *vino somnoque* Dorvill. *sepulti* recepit Heins. aliquot codd. (adde Serv.) auctoritate, posthabita prærogativa Codd. antiquiorum Rom. Medic. et aliorum, in quibus *soluti* legitur, ut orationem variet poeta: occurrit enim idem hemistichium inf. 236. 190 *Perspice* et *Prospice* variant codd. Heins. et Burm. 191 *et* abest Ven. *aut quæ nunc* aliquot Heins. et Burm. cum binis Goth. *anima* Gud. *surgit* duo Burm. 192 *Æneam accirique* duo Burm. *omnis populusque* unus Pier. et tres Burm., quod deterius. *populique* Dorvill. cum binis Goth. *populosque* Parrhas. duo Rottend. et vetus codex Pier., qui Romanus est, ut vetus scriptura sit. *patres* autem sunt οἱ γέροντες. 193 *cepta* Oudart. *reportant* pr. Hamb. 194 *Sic tibi* Goth. pr. 195 *Fama satis* Zulich. et Dorvill. *cumulo* duo. *video* sec. Rottend. *aperire* aliquot Pier., quod per se non malum esset. *sub alto* Bigot. Turbant virum doctum *muri* et *mœnia* junctim apposita de eadem urbe; tenendum scilicet, mœnia esse locum ad muros. De palatio vix mœnia dicta, ne lib. VI, 549 quidem. 197 *percussus* Heins. post Pier. e libris. *percussus*, πληγεὶς, tanquam flagro aut stimulo, quod jam Ge. II, 476 vidimus, sæpe a viris doctis illustratum. Alii *perculsus*, perpetua varietate. *tanto percussus* alter Hamburg.

dum mente agito. 191. Minus bene Intpp., quasi alterum sit, de quo dubitet, alterum, quod certum ei sit; Itaque turbant in seqq. 194. 195. Sed *dubitare* quoque est deliberare, animo agitare et volvere. διάνδιχα μερμηρίζειν. Bene Serv. *dubitem id est cogitem.* 193. *reportent:* an: ab illo? ita suppl. an mox rediturus sit; sin de illo: quid ille agat. Hoc friget, puto. Quod nunc in votis habetur, est, ut sint, qui portent ad Æneam certa; quo ille reditum maturaret, ubi Trojanos obsideri accepisset; ergo et hic *reportare* pro simplici, referre, nuntiare. Æneam autem adhuc ap. Evandrum morari credebant vers. 196. 194. Præmium, quod pro tanto auso poscere poterat, generosus puer concedere vult amico Euryalo: ipse laude facti contentus esse. Dicas: at inf. 234 seqq. nihil tale postulat Nisus. Verum antevertit ejus postulata generosa voluntate Ascanius pollicendo præmia vs. 252 sqq. Mox v. 197. *laudum* est pro laudis. *laus*, κλέος, factum præclarum; atque etiam virtus, qua ad illud patrandum opus est, ut inf. v. 252. V, 355. VIII, 283 al. Quæ ad h. l. de *topographia*, quam vocamus *castrorum*, propter sequens Nisi et Euryali iter notata erant, nunc in Excursum I† ad calcem libri IX. rejeci. Ceterum certamen hoc inter amicos inde a vss. 197 sqq. Silius non

Euryalus; simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis assuetus, Opheltes
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemtor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad hæc: Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non. Ita me referat tibi magnus ovantem
Jupiter, aut quicumque oculis hæc adspicit æquis.
Sed, si quis (quæ multa vides discrimine tali),
Si quis in adversum rapiat, casusve, deusve,
Te superesse velim; tua vita dignior ætas.

198 *adfatus* Sprot. 199 *tantis a. rebus* Macrob. Sat. VI, 6. Sed quis ideo alterum dubitet recte se habere! 200 *te solum* Dorvill. 202 *Terrorem Argolicum* Parrhas. 204 *facta* duo Burm. *fama* Rom. 205 Schol. Statii ad Theb. I, 607 *En hic est*, ad III, 603 *Isthic est.* Cuningham. conj. *Est, est hic.* Scilicet si altero modo scriptum fuisset, alterum conjecturus aliquis fuerat. Ad talia ludibria magna pars critici vulgo acuminis redire solet; tum *vitæ contemptor* Sprot. pro div. lect. *et ipsum* pr. Zulich. 206 *credit* sec. Moret. *quo tendit* duo Burm., sc. animus. verum ad mentem Euryali alterum est gravius: ad quem tu tendis. *Qui bene credat emi vita* Goth. tert. 210 *qui* Moret. qu. 212 Heins. in ora codicis *vitæ* adscripserat, ut esset *ætas vitæ*, *dignior* autem pro

infeliciter transtulit ad contentionem similem inter Imilcen, uxorem, et Hannibalem lib. III, 108 sqq., et v. 78 sqq.

200. Agnoscunt Intpp. vestigia Homerici loci Iliad. H, 198. 199. *fugis* pro vulgari, recusas, refugis. 202. *Non—sublatum;* educatum se in bello ad Trojam gesto innuit. Pro vulgari: non ego talis sum. *nec*, et quidem *tecum*, quam suaviter! *talia gessi:* ut sc. tu refugere possis, et nolle me socium suscepti facti adjungere. Igitur jam experimenta virtutis satis clara ediderat juvenis fortissimus. 204. *fata extrema*, possint esse Trojæ; sed *Æneæ* esse debent, fuga ex urbe, errores. 205. 206. Versus omnium, quos memini, sententiæ generositate et magnanimitate præstantissimi. Sensum, quisque suum, excutiat, et juvenes ingenue natos observet, annon lecta et percepta sententia exultent! Habent simile quid loca, Horatii illud: *animæque magnæ Prodigum Paullum* (quod Statius III, 603 *largusque animæ, si suaserit ira)*, et Lucani de Germanis I, 461 *animæque capaces Mortis: et ignavum, rediture parcere vitæ.* Quanto exilior Statii oratio, ubi h. l. expressit, Theb. I, 607 juvenes *Famam posthabita faciles extendere vita.* Esse autem *bene emere*

Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemtum
Mandet humo solita; aut, si qua id Fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miseræ tanti sim caussa doloris:
Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa,
Persequitur, magni nec mœnia curat Acestæ.
Ille autem: Caussas nequidquam nectis inanes,

justior. Hoc est argutari. *tua ætas*, juventa, *dignior est vita*. 213 *Si qui* Gud. a m, pr. *Si quis* vel *Set quis* pr. Rottend. *pugnæ* alter Hamb. *pretioque* duo Burm. 214 *solita:* ita inde ab Aldd. editum. A Dan. Heinsio admissum *solida*, quod damnabat Nic. Heinsius; repositum tamen ab eo *solita*, iterum expulsum a Burmanno, qui *solida* tuetur. Est sane permutatio illa obvia et frequens. conf. Culic. 99 *solidum carmen*, imo *solitum*; tum *solita* legerat Serv., ita quoque Erf., et Dorvill. *solita, si qua*, et e Mentel. *solito*. vid. Wass. ad Sallust. Jug. 52 f. Burmannus tamen movet difficultatem: quomodo advenis Trojanis humus dici possit *solita*. Scilicet humus non de Latii solo, sed omnino de terra accipienda, qua nos mortui condi et humari sollenni more solemus. Et erat saltem in Latio occupata terra, in qua Trojani consederant; est autem *solitum* omne id quod est patrium, domesticum, familiare. Ergo vel sic reportatus ad suos *terra solita* sepeliendus erat. Utroque ergo modo recte *humo solita* dictum est. *Solida humus* vix placere potest, etiamsi respectu naufragiorum et pereuntis in mari insepulti cadaveris dicta accipiatur; nec dicendum, esse epitheton mere ornans, vi oppositi maris, seu aeris, qui rarus, tenuis: eodem modo, quo *ὑγρὰ θάλασσα*. Nec magis *solita Fortuna* placet, ut Servius verba jungit: qui unde hoc habuerit, præclara docet nota Julii Pomponii Sabini: "*Apronianus*, inquit, *distinguit*, mandet humo: *Vel* (leg. *ut*) *dicas* humo solita, *id est quia solitum erat humare homines*. *Alii legunt*: id solita, pro, *id solitum*. *Alii* solita fortuna, scilicet *invidere magnis rebus*." Ceterum Aproniana distinctio recepta olim fuit a pluribus. Sic distingui video in fragm. Vatic. et, quod expectabam, in ipso Mediceo: *Mandet humo: solita aut si qua id fortuna vetabit*. Revocavimus *humo solita*, sollenni, quod codd. et poetici usus auctoritatem sensumque habet. Illud adhuc notandum: Goth. tert. *solitum* habere. *vetabat* tres Burm., et unus *vetavit*. Goth. tert. *negabit*. 216 *Ne m. m.—caussa tumultus* Schol. Statii Theb. III, 373. 217 *multis a m.* Rom. *multis e matribus una* aliquot Pier. *tantis e m.* apud Serv. ad XI, 35. 218 *Per-*

æquo vel vili etiam pretio emere, notum est; oculos *æquos* v. 209 esse propitios, in promtu esse debet. Mox 213 *raptum* non, occisum, sed ereptum, subductum corpus e pugna: ut toties apud Homerum fit, ubi *ὑπεξέλκεται, ὑπερύεται, ὑπαείρεται ὁ νεκρός*. 215. *Absenti* de eo accipio, cujus corpus non extat, quod sepeliri possit; itaque inferiis et cenotaphio defungendum est. 217. *Quæ te sola*. Difficultas hic moveri potest, Spencii exemplo, quod inf. lib. XI, 35 tota turba Iliacarum matronarum memoratur, quæ Italiam adire non refugerit; hic autem omnes dicuntur in Sicilia remansisse præter Euryali matrem. Sed nec hoc quisquam in animum inducet, poetam Trojanos voluisse sine uxorum comitatu ad Italiam adducere. Videbimus Iliades inf. XI, 35. Mansit in Sicilia senum et infirmorum inutilis turba: cf. lib. V, 715 seq. 767. Inter longævas itaque matronas sola Euryali mater fuit, quæ in Sicilia manere nollet. Similem difficultatem moverant veteres Intpp. ad v. 192 *patres*. vid. Pompon. *mœnia Acestæ*, Segestam urbem. vid. lib. V, 755 seqq. 219. *nectis caussas* ductum est eo, quod prætexere caussas aliquis dicitur; et

Nec mea jam mutata loco sententia cedit.
Acceleremus, ait. Vigiles simul excitat. Illi
Succedunt, servantque vices: statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas et corda oblita laborum:
Ductores Teucrûm primi, delecta juventus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuntius esset;
Stant longis annixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iulus

sequitur post Pier. Heinsius e codd. tuetur: adde iis fragm. Vatic. At vett. edd. *Prosequitur*. Sed *persequi* perseverationem sequentis notat. *magnæ—Acestæ* malit Trappius: sed *magnus* heroum epitheton commune ac perpetuum. 220 *Nec me immutata* fragm. Vatic. a pr. m. *sedit* vitium non modo ed. Masvic., ut Burm. putabat, sed et Nic. Heins. ed. 222 *variantque* Nonium videri legisse, notat Burm. Sed v. 164. 175. 223 *comes Nisus* alter Menag. *nisu* sec. Rottend. *revisunt* aliquot Pier. *requirit* Oudart. 225 Idem fere versus sup. IV, 528. 226 *primi Teucrum* tres Burm. *primi et delecta* olim edd. multi codd. Sed secundum meliores ejecit *et* Heinsius, Pierio adhuc addubitante. Scilicet ad consilium senes poeta adhibere debebat, non juvenes. Hærent in hoc et alii Intpp. Sed tenendum erat, Virgilio toties *juvenes* omnino pro viris dici; respectu ætatis saltem militaris. 227 *Consilium* codd. Pier., noto errore. *summi* Ed. Ven. cf. Burm. *agebant* Ven. pr. Hamb. pro var. lect. et Parrhas. Utrumque bonum et poeta dignum, *agere et habere consilium*. 228 *n. isset* aliquot Pier. *iret* pr. Hamburg. pro div. lect.; et sic sane alibi, v. c. Æn. II, 547 *Nuntius ibis Pelidæ genitori*. Sed utrumque sollenne poetis. cf. Burm. 229 *obnixi* Gud. a m. pr. *innixi* apud Nonium Marcellum in *longus*. 230 *campi in medio* multi edd. et scripti. *in campi medio* Uratisl. *et* abest Leid. *campis* Medic., quam Aproniansm lectionem esse cum per se intelligitur tum a Julio Sabino notatum est. *et medio campi* alii sp. Pier., sed *campi medio* recte: ita quoque fragm. Vatic. et Rom. Castra erant in campo, adeoque ipsa castra campum

220 ornate, pro mutari non potest. Mox excitant commilitones, qui in statione excubiarum in suum locum succedant, dum ipsi ad *regem*, Ascanium, ἄνακτα, tendunt.

224. Orditur narrationem eodem modo, quo Homerus suam de Ulyssis et Diomedis exploratione Iliad. K, 1 et 195 sq. cf. sup. VIII, 26. 227. Lucilii est versus: *Consilium summis hominum de rebus habebant*. Serv. 229. Egregia consilii ista heroum ætate habiti adumbratio; cujus passim in vetustis monumentis exempla occurrunt. *Stant* longis *annixi hastis;* vide v. c. Iliad. Θ, 493 seq. de Hectore. 230. *Castrorum et campi medio;* campus nunc explicative de castris, quæ in campi planitie erant. 232. *Rem magnam* se afferre et *pretium fore moræ*, scil. quam suo adventu afferant consiliis; seu simpl. *mora* pro tempore, quod nuntio audiendo impensuri sint: Alii sic acceperant,

Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
Tum sic Hyrtacides: Audite o mentibus æquis,
Æneadæ; neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur; si Fortuna permittitis uti:
Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea
Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta,
Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:

intra vallum habebant. 233 *A. partus et missum* Goth. tert. 234 *Tunc* ante Pier. 236 *soluti* reposuit Heins. cum Medic. et aliis, etiam Pierianorum parte (*solutis* Rom.): ut varietur oratio. Alii cum Servio *sepulti*, quod relictum voluit versui 189. Goth. tert. *gravati*: obvium utique et alias, sed non h. l. obtrudendum. 237 *Conticuere* omnes Pieriani, Mediceo excepto, etiam Parrhas. Goth. tert. Erf. ms. Coll. Jesu cum Donato et edd. aliquot: Zulich. *Convenere* vel *Conticuere*: ut mirer Heinsium non et h. l. variari versum 190 voluisse: in quo est *Procubuere*, idque reliquisse h. l. contra codd. consensum. *prospeximus* Ven. 238 *Quod p.* Leid. *quæ proxuma ponto est* aliquot Pier. et Goth. sec. 239 *ac tendit ad æthera fumus* Goth. tert. 241 *et mœnia*, h. e. quæsitum Ænean et mœnia, codd., Pier. inter quos Romanus: tum codd. Medic. et potiores alii Heins. cum recentioribus Burm. et Gothanis: edd. quoque vett. *ad mœnia* tamen editur inde ab Aldd. Pendet judicium, quod facias, ab interpunctione, et ab interpretatione, quam secundum illam feceris. Quid alii secuti sint, ex interpunctione eorum assequi non licet. Verum dupliciter interpungi et constitui locus potest; aut sic, ut olim et ipsi fecimus: *Si Fortuna permittitis uti, Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea: Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta, Affore cernetis* sc. *nos.* Ita haud dubie præstat, *Ænean et mœnia* legere. Contra *ad mœnia*, apud mœnia, in Pallanteo, impeditam facit orationem. *quæsitum*; ad quærendum; ut in illo: *Missa est illico ancilla arcessitum obstetricem.* Displicet tamen vel sic: *si fortuna permittitis uti quæsitum.* Ita saltem præstaret versum *Quæsitum* infra post verba: *nec nos via fallit euntes*, collocare: quod etiam olim nonnullos fecisse e Servio discitur. Inter hæc tamen non illud quærebatur, ut ipsi *cum spoliis* et *cæde peracta* mox adessent; quod omnino animo concipere non debebant juvenes, nec promittere, a consilio hoc saltem seniores eos debebant deterrere; verum, quod quærebatur, erat hoc, ut Æneæ nuntiarent, castra obsideri, eumque ocius reducerent. Hæc cum ita sint, monitis viri docti pareo, et alteram nunc rationem amplector, quam in Notis exposui; etsi nec eam satis placere ingenue fateor. Alienum enim etiam ab Æneæ reditu hoc, ut *cum spoliis, ingenti cæde peracta*, ille adesset. 243 *fallet* Medic. Post ur-

ut *pretium* sit pro pœna, noxa, quam luituri sint, si non extemplo se admittant. v. Serv. 233. *trepidos* pro festinis, ut ante, *alacres* pro concitatis, poni a poeta, memoria tenendum: item, mox 236 *ferre* esse nuntiare. De situ castrorum v. 238. vide ad v. 195 Exc. I†. *insidiæ* h. l. ad clandestinum egressum referendæ sunt. Porta igitur, quæ ad mare ducebat, duas vias ostendebat, quarum altera Laurentum et per castra Rutulorum ducebat, qui ab his partibus venerant ad oppugnanda castra; altera ad lævam et a tergo castrorum in interiores terras.

240 seqq. Si fortuna permittitis uti nos, ut in hac hostium incuria et socordia, castra clam erumpamus: *mox cernetis Æneam quæsitum*, h. c. in-

Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem,
Venatu assiduo et totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
Dî patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Quum tales animos juvenum, et tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et vultum lacrimis atque ora rigabat:
Quæ vobis, quæ digna, viri, pro laudibus istis,
Præmia posse rear solvi? pulcerrima primum
Dî moresque dabunt vestri; tum cetera reddet

bem vs. sequ. interpungebant alii ante Heins. Nos interpunctionem mutavimus vs. 243. 245. 244 *primam* Heins. post Pierium defendit. Apud Nonium *primum*. Tum *sub mœnibus* Gud. Leid. et Regius; codicum tamen auctoritate et epitheto *obscuris* satis defenditur *sub vallibus*. Sane Palatium in monte erat situm: cf. VIII, 53. Jam vero nolim dicere: oppidum in clivo montis positum significari: *primam sub vallibus urbem*; nec, puto, bene latine dictum foret: *primam sub vallibus urbem*, ante vallem sitam aut primo conspectam. Sed amplectar rationem simplicissimam, quam Servius quoque proposuit: ut *sub vallibus* ad *vidimus* retrahatur. Nos *in* obscuris vallibus positi vidimus etc. Fuit, qui hoc negaret recte factum; et ad emendationem proclivior esset, *sub collibus*. 245 *tutum* sec. Rottend. cf. Burm. 246 *Hinc* Montalb. *animis maturus* Rom., Sprot., bini Hamb., sed prior a m. sec., et Ed. Ven. cum Goth. tert., sed magis poetica forma *animi*. Vulgari forma est aliquis *animo maturo*; tum exquisitius *maturus animo*, tandem græca forma *maturus animi*. Sic ævi *maturus* Æn. V, 73. Hoc ipsum *ævi m.* legerunt nonnulli apud Cerdam. *Aletes* recte: Ἀλήτης. v. ad I, 121; alii *Aletis*, hoc quoque Jul. Sab. *Alethes*, *Alætes*. 247 *Dii patrii indigetes, quorum sub* Parrhas. e glossa, ut bene Burm. notat. *nomine* Franc. 248 *parastis* Goth. sec. 249 *et* e codd. intulit Heins. secundum Pierium; Scilicet si jam ante receptum offendisset, hoc egisset, ut iterum tolleret. 250 *dextramque* pr. Hamb. *tenebant* Rom. et alter Menag. *ferebat* vel *terebat* alter Hamb. 251 *multum* Oudart. 252 *digna viris* Ed. Ven. *pro laudibus istis* repositum ab Heinsio e Medic., ceterisque præstantioribus, adde Rom., aliosque Pierianos cum Servio. Idem hemistichium inf. X, 825. Editum vulgo: *pro talibus ausis*, quod pars codd. et Macrob. VI, 6 agnoscunt. Interpolatum esse ex lib. II, 535 observat Burmann. Altera lectio doctior et exquisitior: *laudes*, virtus; conf. sup. ad IX, 197. VIII, 273. 253 Duo Burm. distinguunt: *solvi pulcerrima? primum*, 254 *Di memoresque* Leid. a m. sec. *tum et cet.* pr. Hamb. *reddat* duo Burm.

ventum, *hic affore* reducem. cf. Var. Lect. *Fortuna*, occasione, inquit Burmannus, ut Servius. Recte quidem; sed Fortuna multo latius patet multoque ornatius et potentius verbum est. 244. Expeditissimum est, ut *vidimus* ad verba *sub vallibus* retrahatur; ut sit: nos, venatu ulterius provecti, in obscura valle collocati vidimus e longinquo Pallanteum in edito loco positum. 248. Putant respici Odyss. Δ, 754 sqq. Mox *certus* aliter quam v. 96 et alibi; est is, cui certum, decretum, aliquid est, adeoque constans, firmus, fortis. 250. Suavis adspectus et a manu artificis adumbrandus, senis inter lacrimas duo juvenes ætate florentes tenentis, in consessu armatorum. 252. *laudes* et hic pro virtute, pro factis strenuis,

Actutum pius Æneas, atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penates,
Assaracique Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Obtestor (quæcumque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis): revocate parentem;
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba;
Et tripodas geminos; auri duo magna talenta;
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.

257 *g. recepto* Pier. Medic. et alii aliquot: forte ex v. 262. Totus versus aberat a Goth. tert. male. 260 *est* abest Ven. 262 *reducto* duo Moret. ex v. 257. 265 *geminas* duo Burmann., indocte. Tum Petitus Obss. I, 4 distinguit *tripodas geminos auri, duo magna talenta* sc. argenti. Sed vir doctus argutias captat in *magno talento*: quod non ad poeticam (cf. sup. ad V, 248), sed ad numariam subtilitatem exigit, quæ a poeta aliena est. Tum *tripodas aureos* equidem memorari non memini; sed fere æreos. 266 *dat*, Bass; sic inf. *mittit* v. 361 pro *misit*. Sed crater cum versu abesse poterat. Deficit cf. ad v. 197.

255. *integer ævi;* Argutantur Interpp. Ascanius est integra ætate, adolescens, imprimis respectu parentis; decedit annis, ætati, vitæ, tanquam summæ, nobis destinatæ, pars aliqua quotannis, seu quotidie; ut ap. Horatium aliquoties: II Carm. 5, 13 seq. Art. 175. Pueri aut juvenis in ἀκμῇ constituti quodam modo est summa annorum integra, nondum imminuta. Itaque h. l. ornat epitheton; nihil amplius. *Vos—Nise*, complexus Euryalum, ut inf. 525 *Vos, o Calliope;* nota figura. 259. *Assaraci Larem;* non, tanquam Assaracus Lar fuerit, ut Cerda et alii, sed pro *Lare majorum*, inter quos fuit Assaracus, doctius hunc unum memoravit poeta, ut sup. I, 284 *domum Assaraci* dixerat. Recte Serv. "*Assaraci larem*, id est familiæ nostræ vel generi proprium." 260. Laborant Intpp. in *fides*, inde post Servium. Sed *fides* de omni re dicitur, cui fidimus, in qua fidem ponimus, aut quæ fidem facit ejus, quod volumus, optamus, speramus; hinc exquisite pro spe et voto sæpe ponitur: quæcumque mihi fortuna, et quæcumque mihi seu fides seu spes est; erat autem et fortuna et spes in desideratissimi parentis reditu posita.

263. In præmiis pollicendis locus ante oculos Iliad. I, 122 seqq. Sapientius etiam hæc omnia adornata a Virgilio. Nam apud Homerum minus honeste Dolon præmia postulat Iliad. K, 321 sqq. *devicta genitor quæ cepit Arisba;* De urbe hac circa Abydum sita v. imprimis Strabo XIII, p. 882. 883. Steph. Byzant. h. v. ibique Holsten. cum Eustathio ad varia Homeri loca Iliad. B, 837 et al. Difficultas hic in eo inest, quod Arisba,

Si vero capere Italiam, sceptrisque potiri
Contigerit victori, et prædæ ducere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus: ipsum illum, clipeum cristasque rubentes,
Excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma;
Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.

quoque copula; debebat saltem *talenta, et C.* 267 *Cum vero* pr. Hamb. *Italiam capere sc.* aliquot Pier. 268 Servius alios *dejicere*, seu potius (ut X, 554) *deicere* ait legere: sic *dejectam sortem* Æn. V, 490. At Medic. Gud. a m. pr. et pr. Rottend. *dicere sortem*, quod admodum placet Heinsio: mihi tamen nimis argutum videtur. Dicit, indicit, sortem is, qui sortiendi facit potestatem: vid. Heins. ad V, 486. *Ducere* autem sortem poeta ornatius dixit pro simplici: *sortiri*, sortitione dispertiri prædam. 269 *Vidistis* aliquot. Heins. et Burm. cum Macrob. VI, 6. *quis ibat* Franc. Possunt hæc interrogando efferri. 270 *ipsum illum*, sc. equum; distinctio est a Servio. *cristasque comantis* Rom. 271 *nunc jam* Dorvill. 272 *lætissima* aliquot Burm., ex more. 274 Variant codd. ap. Pier. et Heins. ac Burm., etiam nostri, una cum edd., mirum in modum: *Insuper his campis, quod* (ut Rom.) vel *quos*, ut Goth. tert. *In super his campi, quod. I.—id campi, quod. I. is campi quis*, vel, ut Foggin. exprimi curavit, *quos* Mediceus (Heinsius accipiebat *quis* quibus habitat, quod parum placet): *I. hi campi quos*, et *I. his campi quos*, et *campos quos.* Recte Heins. prætulit, quod vulgatum vides. Proclive est videre erroris caussas in exquisitiore ratione grammatica τοῦ *insuper his* pro, *insuper in*

Troadis urbs, Trojanis auxilia ab Asio adducta misit. Eandem ab Achille eversam esse Servius tradit, nescio qua auctoritate: sed si qua fuit, ad Arisbam in insula Lesbo ea spectasse videtur. Nostra vero Troadis Arisba quomodo a Trojanis capi potuerit, dubitatur. v. Serv. Sed repetiit hoc poeta ex rebus, quæ Trojanum bellum antecesserant: de quibus cf. Excurs. I* ad h. l. Potuit igitur narrationem de Arisba ab Ænea capta sequi, quæ cum pluribus aliis de rebus Trojanis narrationibus intercidit. *magna talenta* e poetica ratione, ut ornet. Nam, quod partes in se continet, totum *magnum* est respectu partium: v. ad lib. V, 248. *Cratera* autem *antiquum* int. antiquo opere. 267. Color orationis ex Homero eadem in re Iliad. I, 135 seqq. *capere Italiam* magnifice, si sedem obtineat et terram in Latio, quam inhabitent Trojani, et prædam sortiri, dispertiri, contigerit. 269. Turnus *aureus*, aureis in armis. 270. 271. habebis equum exortem, γέρας ἐξαίρετον, et Turni spolia. Illustrat rem Cerda. v. V, 534. VIII, 552. 272. 273. Promittit duodecim mancipia, ancillas et pueros. *Matres* poetæ simpliciter sunt feminæ; non gravidæ. Quod vero adjecit *suaque omnibus arma*, obscurum esse potest, si servos cogites. Sed *captivos* memoravit, quos armatos ceperat, armisque adeo spoliaverat: hos assignabit cum armis. 274. Recte Servius ad τὸ τέμενος, seu portionem agri regibus priscis pro honore assignati refert: qualis v. c. erat Bellerophonti apud Lycios Iliad. Z, 193 sq., Tarquinio Superbo in campo Martio. Spectat ad hanc ipsam regis sortem

Te vero, mea quem spatiis propioribus ætas
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio et comitem casus complector in omnes.
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus;
Seu pacem seu bella geram: tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit; tantum: Fortuna, secunda
Aut adversa, cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.

his, cum his, et *campi quod*. 275 *Tu* Bigot. 277 *amplector* Leid. 280 *Contra quæ* pr. Rottend. 282. 283 Hic velim Burmannus nos docuisset, qualem sententiam horum versuum animo teneret. Interpunxit post *tantum: Fortuna secunda Haud adversa cadat*; quæ equidem non assequor. Sive junxeris: *arguerit tantum*, sive *dissimilem tantum*, jejuna est oratio. Scilicet duplex est lectio loci et interpunctio: altera, quam Servius tuetur et diserte exponit: *aut adversa cadat*. Sic fere editur. Ex hac locus interpungendus: *Me nulla d.—arguerit: tantum: Fortuna secunda Aut adversa cadat.* Ita durior quidem est, attamen δεινότητα habet oratio: *tantum* sc. de me polliceri audeo, quæcumque fortuna acciderit, seu adversa seu secunda; fere ut inf. 636 *Hoc tantum Ascanius!* sed pro vulgari *seu* dictum *aut*. Tum *arguerit* est pro arguet, sed nec ineleganter. Convenit quod inf. 299 *casus factum quicumque sequantur*. Altera est lectio, *haud adversa cadat*, quod Heins. e Medic. aliisque prætulit, si modo codicum auctoritas in tali voce *aut, haut, haud*, magna est: concinit Mentel. pr. *Haud aversa cadit*. Sic interpungendum esse patet: *me—arguerit: tantum fortuna secunda, Haud adversa cadat!* tantum, tantum modo, precor, fortuna faveat! In his, meo quidem sensu, jejunum est illud: *secunda, haud adversa*. Itaque antiquiorem revocavi cum Brunckio. Respondet v. 299 *casus quicumque sequetur*. Accepit tamen sic locum etiam Symmachus lib. I ep. 28 ab Heinsio laudatus; et potest aliquis cum viro docto Briegleb statuere, tacitam animi præsensionem et præsagium infelicis exitus his verbis innui. Erat alius vir doctus, qui jungebat: *arguerit tantum*; ut esset, ne quidem insimulaverit, tantum abest ut convicerit; vel, *tantum fortuna cadat*, in tantum, hactenus. Vides me suum cuique reddere, nec quenquam honore suo fraudare. 283 *Tantum super* Parrhas. *sed te ultra o.* Uratisl.

locus circa lacum Albanum inf. vs. 388, ubi *tum rex stabula alta Latinus habebat* h. armenta pascebat. 277. *Accipio*, facio, *et complector te pectore toto, comitem* junge. 279. 280. *tibi maxima rerum verborumque fides* erit et habebitur; tecum omnia consilia mea et gerendas res communicabo. Quodcumque autem vel cum fide ac fiducia vel propter fidem facimus, id omne *fides* designat; ut paullo ante ad 260 notatum meminimus. 281. 282. 283. Ego vero allaborabo, ut huic forti facto tota vita mea sit consentanea: sive bona sive adversa fortuna in eo exequendo usus fuero. *tantum* scil. dico, profiteor de me, polliceor. conf. Var. Lect. Ad pietatis sensum præclare seqq. sunt comparata.

Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque pericli est
Inque salutatam linquo: Nox, et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnes. Percussa mente dederunt
Dardanidæ lacrimas; ante omnes pulcer Iulus;
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creüsæ
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parva manet. Casus factum quicumque sequuntur:
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat:

287 *est* in fine abest Rom. et aliis Pier. et Heins. 288 *nox et tua testes Dextera* malit Heins. 290 *Hanc tu* aliquot Pier. et Burm. cum Goth. sec. *Hanc oro* Oudart. a m. pr. *Hunc te oro* Zulich. *Tu vero s.* Goth. tert. 291 *Aut sine me* Exc. Burm. *quo audentior* Ven., interpolate; nam hiatum tuetur sententiæ clausula et loquendi intervallum. *audacior* duo Heins. 292 *Percussa* Heins. post Pier. e codd. vindicavit: vulgo, *Perculsum*. Tum *dedere* Medic. 295 *adfatur* aliquot Pier. et Heins. 296 *Sponde* Ursin. e Colot., et Heins. e Medic. aliisque defendebat, in quibus vel *sponde*, vel *sponte*, *sponti*, *sponde o*, erat, ut esset: sponde, promitte tibi, expecta. Burmannus bene monet, se dubitare, an Latine dicatur: *sibi spondere*. Si tamen vel maxime Latine ita diceres, tamen præferam: *Spondeo*, tanquam Ascanii personæ egregie accommodatum. Sic inf. 301 *polliceor*. *omina* Sprot. a m. sec. et Parrhas. 297 *Jamque erit* pr. Moret. *Namque ait et tu* Oudart. *illa* Zulich. 298 *Tantum defuerit* Gud. *nec p. gloria* pr. Hamb. 299 *Factum casus* aliquot Pier. *sequuntur* e Mentel. utroque et ex aliquot aliis recepit Heinsius, scilicet tanquam magis reconditum; duo alii *sequantur*, plures *sequentur*, etiam apud Pierium, cum Mediceo et Romano, quod equidem tantis auctoritatibus amplectendum censeo. Vulgo *sequetur*. In-

294. Locus, suavissimi affectus plenus, in sententiam desinit ex intimis animi recessibus repetitam. Conscientia ac cogitatio, adeoque imago pietatis suæ in patrem Æneam, acriter pungit animum Ascanii, exemplo pietatis in Euryalo erga matrem percepto. Sic inf. X, 824 Lauso cæso Ingemuit Æneas, *Et mentem patriæ strinxit pietatis imago*, h. recordatio ac memoria amoris sui in Ascanium et quantum ex simili calamitate luctum ipse esset suscepturus. Erat igitur *imago patriæ pietatis* in Ascanii mente. Hactenus de verbis. Sententiam ipsam quantumvis reconditam jam in Homero observamus, Iliad. Τ, 301 ὣς ἔφατο κλαίουσ'· ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες, Πάτροκλον πρόφασιν, σφῶν δ' αὐτῶν κήδε' ἑκάστη. Similiter 339. cf. Odyss. Δ, 113. 114.

298. *nec partum talem gratia parva manet;* et ipsi imputabo in beneficium acceptum hoc, quod talem filium peperit. Meretur magnam

Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.
Sic ait illacrimans; humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius atque habilem vagina aptarat eburna;
Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
Protenus armati incedunt: quos omnis euntes
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis. Nec non et pulcer Iulus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata. Sed auræ
Omnia discerpunt, et nubibus irrita donant.
  Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri

terpunctio ita facta, ut *casus—sequuntur* ad seqq. referantur non ad antecedentia. 303 *Hæc ait* edd. apud Pier., et sic Parrhas. 304 *Lichaon* Parrhas. 305 *vaginæ a. eburnæ* aliquot exemplaria apud Macrob. V Sat. 9 e vulgari usu. 306 *horrendique* Goth. sec. *exuviasque leonis Horrentis* Goth. tert. 307 *permittit* duo Burm. et Goth. sec. *Alethes, Alætes,* perperam alii. v. sup. ad I, 121. 310 *Insequitur* Goth. tert. 311 *Ante omnes* Ven. *animosque* Montalb. et sec. Hamb. 312 *mandata dabat portanda* Non. Marcellus et multi scripti Heins. et Pier. cum Gothanis et Erf., sed injucundis numeris. 313 *decerpunt* alter Hamb. *discernunt* Goth. tert. *inlita* Rom. 314 *votisque* Leid. pro var. lect. *per umbras* aliquot Burm. et Pieriani: sed bene illud sprevit Pierius. 315 *arte fut.* Leid. cf. Not. Potuisset refingi: *multis jam jamque futuri*

gratiam, quæ te genuit: vel, ut Serv. "debet ab omnibus coli, quæ talem creavit."

303 sqq. Hæc ex heroicæ vitæ more illustranda, quo propriis armis alium instruere summi affectus pignus erat, conf. Iliad. K, 255 sqq., unde hic locus adumbratus est: ut alias fidei et amoris tessera est, arma permutare. Exempla dat Cerda. Ensis commendatus ab arte Cretensis hominis: expectabam ab hoc arcum et sagittas; ensem Creticum non memini. *Vagina eburna* in Od. Θ, 404 est in simili munere. 308. cf. Iliad. K, 272 sq. primores comitantur abeuntes. 313. *nubibus;* dant ventis, auris, ut toties.

314. Cf. Iliad. K, 469 sqq. 315. Impeditam sententiam facit vox *ante*. Ex sollenni ratione sermonis esse debebat: ante quam castra petunt, ingrediuntur; atqui hoc a re alienum. Alterum Servius offert, etsi durius, ut *ante* respiciat *inimica*, in quo vis lateat, perniciosa ipsis, unde redituri non erant; igitur *ante* quoad sententiam ex ea voce supplendum: *antequam ipsi perirent*. Præstat vel sic tertium: antequam ad Æneam

Exitio. Passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident, arrectos litore currus,
Inter lora rotasque viros, simul arma, jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra. Nunc ipsa vocat res.
Hac iter est. Tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, et consule longe.
Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur, qui forte tapetibus altis
Extructus toto proflabat pectore somnum;
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur:
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tres juxta famulos temere inter tela jacentes,
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis

Exitio. futura Goth. tert. 316 Ordinem verborum e codd. et Macrobio ac poetæ usu reduxit Heins. pro vulgari *vino somnoque*. Rom. *per umbram*. 317 *arreptos* Uratisl. vid. Not. 318 *inter tela r.* aliquot apud Pier. 320 *audendum est* duo Burm. cum Goth. tert. 323 *vastabo* multi Pier. et Heins., interpolate et ex interpretatione: *dare* pro *facere* exquisite, *recto te limite* Macrob. V Sat. 9, quod a re alienum. Sed *lata via*; nam strages late facta indicatur. conf. X, 514 et h. l. Burmann. *limine*, *lumine*, et hic aliquot Heinsiani, cum binis Goth. 324 *superbus* emendabat Waddel. Animadv. crit. p. 28; male, addit Burmannus, tapetes enim in castris habere, superbi est. 326 *Exstratus* tert. Mentel. *Extractus* Rufinian. de Schemat. Lex. p. 259, quod Ruhnkenius V. C. ex illo natum notavit. *perflabat* plurimi codd. et ed. Ven. *p. vinum* sec. Moret. 327 Jo. Schrader. emend. *dux*, ne plures Rutulorum reges sint: est enim Rhamnes ex Rutulis inf. 363. Enimvero *Rex* Rhamnes, heroicæ ætatis more, ἄναξ, unus e principibus. 328 *auguriis* Macrob. et Schol. Statii ap. Heins. Deerat versus Goth. tert. 329 *inter lora* Parrhas. cum Romano. cf. 318. *inter arma* Goth. tert. 330 *premit Rhemi* ante

tenderent seu pervenirent. 317. *arrectos currus* (ut inf. 465 *arrectæ hastæ*) sublato in altum jugo, et depressa in terram parte currus extrema, si binis rotis instructum currum cogites. *Erecti* currus apud Statium occurrunt, observante Burmanno. mox *vina*, vasa vini, ut bene Serv.

321. Anteit Nisus: Euryalo mandat, ut sequatur et a tergo omnia tuta præstet. *consule*, prospice, provide. v. Burm. ad Val. Fl. III, 38. *vasta dare* pro facere, vastare. *vocem premit:* aut submissa voce loquitur, aut tacet, inquit Servius. Præferam prius: sic memorat voce pressa. 325. 326. ornate, docta verborum immutatione, pro vulgari: *in tapetibus alte extructis ipse Rhamnes proflabat somnum.* Posuit autem tapetes pro pulvinis, qui tapetibus instrati sunt. 327. 328. Præivit Homerus Iliad. B, 858. 859.

329—334. Remum (quem expresse non nominat), cum trinis famulis,

Nactus equis; ferroque secat pendentia colla;
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent. Nec non Lamyrumque Lamumque,
Et juvenem Sarranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque jacebat
Membra deo victus: felix, si protenus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans;
Suadet enim vesana fames; manditque trahitque
Molle pecus mutumque metu; fremit ore cruento.

Pier. lectum, invito etiam metro. *Remum* Dorvill. a m. sec., sicque dudum ipse malui. Nunc video, etiam Jo. Schraderum ita conjecisse. Nam agi arbitror de uno Rhamnete rege et augure. Juxta hunc tres famuli, armiger, auriga, tandem ipse Rhamnes, interimi videntur. 331 *Nanctus* Mentel. pr. *Natus* Dorvill. *secant* Goth. pr. 332 *reliquit* plerique ap. Heins. 333 Servius et ejus exemplo Barthius ap. Burm. distinguebant: *Sanguine singultantem atro: t.* Ita altero loco epitheton minus bene deficit. 334 *Tamyrumque, Tamumque,* vulgg. Alii *Lamirum, Lamurum, Samyrum, Tomyrum, Limyrum, Limirum, Limurum. Lamyrum* tamen Rom. Medic. et alii plerique; pro *Lamumque* Schrader. malit *Numumque* ex v. 454 *Sarranoque Numaque.* Sed v. ib. 335 *Sarranum,* Romanum quoque nomen, Heins. prætulit. v. inf. 453. Vulgo: *Serranum.* 336 *insigni f.* Menag. pr. cum Goth. tert., quæ vulgaris forma. *jacebant membra* Mentel. pr. Parrhas. et Gud. a m. pr. 337 *vinctus* Montalb. et tert. Rottend. *invinctus* sec. Rottend., non male de vino, quod illigat membra. Sed tamen *multo deo victus* minus abhorrens, quam *vinctus.* Et *vino victus* frequens. cf. ad Tibull. I, 2, 2. De *somno* probavit Heins. ll. a Burm. laudd. Præfert *vinctus* Wakefield, ut Ge. II, 94 *vinctura Lageos linguam,* et Propert. III, 3, 43 *mentem vincire Lyæo.* 338 *in* abest Hugen. 339 *In pastus* nonnulli Heins. *In pastum* Gud. a m. pr. 340 *væsana* Medic. *jejuna* Exc. Burm. *mandi que trahi que* alter Menag. 341 *multumque* Rom. *motumque* alii ap. Burmann.

ejusque armigerum (θεράποντα) et aurigam (ἡνίοχον) opprimit; sed v. Var Lect. 333. 334. *sanguine singultantem truncum,* qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem, ἀναβλύζοντα. Doctius quoque dixit *singultantem sanguine,* quam, *sanguinem.* Sequitur: *atro tepefacta cruore Terra torique madent:* gravitatis plus habet Homericum: *δάπεδον δ' ἅπαν αἵματι θῦεν,* fervebat, æstuabat, in loco præclaro de Agamemnone cæso inter epulas Odyss. Λ, 419 et al. 335 sq. Hæc et similia ornamenta magno sublegit Homero, qui in his mirus artifex. Lusibus et jocis inter epulas Sarranus magnam noctis partem exegerat, et nunc vino gravatus (*multo deo victus*) obdormierat; quanto melius fuisset, si potationem per totam noctem continuasset et in lucem protulisset ac produxisset! ita enim opprimi a Niso non potuisset. 339—341. Cf. inf. X, 723 sq. Homericum locum Iliad. K, 485. 486 ornavit: sed ornaverat comparationem, qua sæpe et varie utitur, ipse Homerus aliis in locis, ut Odyss. Z,

Nec minor Euryali cædes: Incensus et ipse
Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Herbesumque subit, Rhœtumque, Abarimque,
Ignaros; Rhœtum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui comminus ensem
Condidit assurgenti, et multa morte recepit.

et fr. Parrhas. 342 *et illa* Parrhas. *et ira* qu. Moret. 344 *Herbesum*, quod e Medic. et aliis prætulit Heins. Vulgo, *Hebasum* et *Heresum*. Reliquas in nominibus his aberrationes adscribere piget. Videat, qui volet, apud Pier. et Burm. *Rhæcum* et hic habent alii. Romanus: *Herbessumque subit, Rhœteumque, Arabimque.* 345 *Ignavum* Waddel. ap. Burm., infeliciter, ut pleræque hujus viri divinationes. Manifesta est in versu oppositio. Malis forte nomen aliud nunc pro *Rhœtum*. Illos omnes ignaros, *Rhæcum vigilantem*. Offendit quoque ad idem hoc Jo. Schraderus in schedis. *insomnes et cuncta videntes* in simili loco Valer. Fl. II, 223 cædi facit. 346 *Sed* non sine judicio positum, pro vulgari *Nam*, aut simili: ut sæpe solet. 347 *totum cum* ed. pr. Burmann. 348 Primum ap. Servium multi distinxerunt: *et multa morte recepit Purpureum;* eduxit gladium multo cruore purpureum; idque rotundius exire videtur. Ut nunc est: *et multa morte recepit*, unde est positum eodem sensu. *cædes* ut φόνος pro sanguine. *recepit (receptare* inf. X, 373), οἱ ἐκ χροὸς ἔγχος ἀνεσπάσατο (ut Iliad. N, 574) σὺν πολλῷ φόνῳ. et ἄκοντά τις Ἀργείων κόμισε χροΐ Iliad. Ξ, 456. Est ratio alia Cerdæ, quam video Trappium et cum eo Merrick et Northcote ad Tryphiod. 578 præferre, ut *recipere* sit excipere, tanquam hospitio et epulis. Ita Rhœtum Euryalus excepit morte, ἐξένισε. Habent viri docti in animo versum Sophoclis Electra 96. ὃν κατὰ μὲν βάρβαρον αἶαν φοίνιος Ἄρης οὐκ ἐξένισεν ubi alia vides adjuncta, quæ ad eam notionem ducere possunt. Ita quoque de eo, qui occurrit ex adverso, bene dictum δέχεσθαι ἔγχει: Iliad. E, 238. Apollon. I, 1000. *multa nocte* Cornutus legerat, Servio notante; haud dubie indocte: nec procedit, ut hoc ipsum cum

130 sqq. Iliad. M, 299. Iliad. O, 323. 324, unde κλονέων illustrat h. l. *turbans*, consternans pecudes, ut tumultuetur per ovile. Spectat autem comparatio, etsi paullo durius, ad Nisum: Simili modo furebat Nisus. Tum subjicitur: *Nec minor Euryali cædes.*

343. Euryalus *subit*, impetu occulto aggreditur, multos *sine nomine*, νωνύμους, obscuros, ignobiles. conf. Cerda. *nomen* non modo pro fama, sed et pro nobilitate ac dignitate. conf. Serv. *in medio* vel de loco, vel de tempore, cum Burmanno; ante se. 346. *magnum se post cratera tegebat.* In hoc vero omnem fidem excedere videri potest poeta, quod craterem narrat ἀνδρομήκη, ea magnitudine, ut hominem latentem tegeret. Neque ad eam accedit Nestoris crater, etsi ad miraculum grandis ille editur in Iliadis Λ, 636 neque ille crater, e quo ingurgitarunt se Centauri. Nec tamen Virgilius credi potest finxisse ea, quæ ad sensum uniuscujusque obviam reprehensionem haberent. Statuendum itaque est, craterem cum ipso abaco, aut mensa, cui ille impositus erat, esse intelligendum. Non enim pocula cum vasis, unde ea replentur, ipsis epulantium mensis erant apposita, sed in mensa seorsum adstabant, ad quam ministri pocula miscebant ex magno aliquo vase, cratere dicto: qui veteribus pro doliis erat, quorum usum nos frequentamus. 348. *multa*

Purpuream vomit ille animam; et cum sanguine mixta
Vina refert moriens. Hic furto fervidus instat.
Jamque ad Messapi socios tendebat; ubi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus
(Sensit enim nimia cæde atque cupidine ferri),
Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat.
Pœnarum exhaustum satis est; via facta per hostes.
Multa virûm solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulcrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim

Heinsio de morte accipias. *multa in morte* Goth. sec., et Parrhas. *multaque in morte*, et Waddel. Anim. Crit. p. 32 *et inulta morte*. Haberet saltem rationem, si diceres: *multa morte* esse dictum de vulnere alte illato certissimaque adeo morte. 349 *vomit ille animam cum s. mixtam* Ven. *et* abest quoque Oudart. et Zulich. *mixtam* etiam Parrhas. cum Goth. tert. 350 *Hinc* Montalb. *Tunc* Ven. *Huic* obl. Pierii. Nihil satisfacit. Malim *Sic* ille, Euryalus, cædibus faciendis fervide instat. 351 *ibi ignem* Rom. et aliquot Pier. et plerique Heins. cum ipso Medic. 352 *forte* pro *rite* Goth. tert. *videbant* pr. et tert. Rottend. 353 *br. cui* duo Heins. et duo Burm. *tum* Ven. et Goth. tert. 355 *Acceleremus, ait* Statii Schol. ap. Burmann., perperam. *jam lux* Leid. 356 *exhausti satis est* pr. Menag. 357 *relinquit* Ven. 358 *pictoque* ap. Caris. *tapetos* pr. Rottend. 359 *bollis* Bigot. 360 *Tiburti mitis* Parrhas. Notabile est quod Jul. Sabin. ad h. v. habet: " hic locus totus ab expositoribus dicitur emendandus." Certe

morte recepit, retraxit ensem multo cum sanguine; ut φόνος. Tum *purpuream animam* dixit sanguinem vitalem, cum quo vita efflatur. conf. Var. Lect. 349. 350. *et cum sanguine mixta vina refert*, ἀναφέρει, rejicit, ut Serv. Sensum igitur fœdæ et ingratæ rei poeta habuit nullum, qui ista memorare non dubitavit. Sed nec alii, Ovidii et Statii exempla Cerda laudat, descriptionem tam molestam et nauseam moventem refugerunt. Ferri hæc possunt, ubi cum fœditate *sensus horroris* excitari debet, ut de Caco VIII, 196. adde V, 469. Non jungam *furto fervidus*, sed fervide instat *furto*, furtiva et occulta cæde.

350—356. Manifesta Homeri vestigia Iliad. κ, 494 sqq. in Rheso, usque ad 514. Messapus excubiis erat præfectus sup. IX, 159 etc. *ignem extremum* quis dubitet jungere, ut *lumen extremum*, jamjam fere consumtum et deficiens, conf. Burm. *religatos rite*, ex more, ex militari consuetudine, ligatos, ait Serv.; quidni simpliciter accipiamus: equos rite alligatos, uti res poscebat, uti consentaneum erat facere, ne liberi discurrerent. Apud Homer. in ea re Iliad. κ, 475 equi ex curru extremo ligati sunt. 356. *Pœnarum* h. l. pro cæde ad ulciscendum hostem facta; cædes satis multæ factæ sunt.

357—366. Omissis ceteris spoliis arte elaboratis phaleras et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus; una

Quæ mittit dona, hospitio quum jungeret absens,
Cædicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti;
Hæc rapit, atque humeris nequidquam fortibus aptat.

sententiæ in periodum sunt circumductæ, insertis pluribus membris. 361 *misit* Montalb. et sec. Hamb. cum Goth. sec. et tert. cf. sup. ad v. 266. 362 *ille suo moriens dat habere nepoti Post mortem*, conjungebat Titius L. Controv. XXI, 23, ut significet mortis caussa donare. Scilicet ut JCtum videas hæc tractare, non poetices studiosum. 363 *pugnaque potiti* scripti et ed. Ald. pr. cum al. Sed *pugnamque potiti* Heinsius e Medic. receperat: quod factum nollem; est enim vitium librarii, non lectio. Post mortem Remuli, nepote in prælio cæso, *balteo illo* potiti erant Rutuli, Rhamnetique illum vel in prædæ parte vel ut ἀριστεῖον dederant. Hoc poeta effert: balteo potitos esse Rutulos *bello pugnaque*: Hæc sæpe jungit noster cum aliis, ut Homerus πολέμῳ τε μάχῃ τε. *mortem pugnamque* dubito an æque amplectantur poetæ. *prædaque potiti* Rom. Voss. et pro. var. lect. Moret. tert. cum Goth. sec., et sic. ed. Ald. 1514 ex Naugerii emendatione, quæque hinc fluxere; manifeste repetitum inf. ex v. 450. A Benedictinis monachis (*Nouv. Tr. de Diplomatique* Tom. III, p. 152 sqq.) describitur codex rescriptus, in quo folia ex ve-

cum galea Messapi, qua paullo post ipse proditur hostibus. *phaleræ*. Dubitatur et h. l. sintne equi an equitis ornamentum; vulgari more equi phalerati sunt. Sup. V, 310 *equum phaleris insignem* vidimus, hic tamen *phaleras Rhamnetis*. Jam, qui equum ornatum habet, ad eundem equi ornatus spectat; potest adeo eques phaleratus dici, cujus equus est phaleratus: apud Polybium Tom. IV, p. 496 in pompa ab Antiocho ducta sunt ἱππεῖς χρυσοφάλαροι: itaque etiam nunc Rhamnetis phaleræ, quibus insignis ejus est equus et quidem h. l. currui junctus. Verum nec hoc locus admittit; si pro diversis accipis, ut vulgo fit, phaleras et cingulum; ut Euryalus induisse narretur illas phaleras una cum balteo. Ita h. l. saltem pro viri ornamento erit accipiendum, et quidem viri e curru pugnantis; etsi, quale illud fuerit, nusquam declaratum reperio; nec magis, si equitibus tribuitur, qua specie illud fuerit. Unicum locum, ex quo aliquid colligi possit, esse video Silium XV, 255 *phaleris hic pectora fulget*. Sunt ergo phaleræ et balteus idem. Jam autem paullo inf. v. 458 ubi spolia enumerantur, tantum *galea et balteus* memorantur; nihil de phaleris. Possunt itaque per epexegesin dicta esse *phaleræ et cingula*, h. e. cingulum, quod inter phaleras habitum est; ut scilicet *phaleræ* aut omnino, aut hic saltem, vocabulum generale sint ornamentorum equi et equitis. Ita phaleræ esse potuere et equi, et equitis. Quo ipso composita est omnis de vocis sensu controversia. Quod τὰ φάλαρα ap. Homerum in fronte galeæ erant, nihil huc facit. Remulum *Tiburtem* dicere malim, quam *Tiburti filium*. Mox balteum int. aureis clavis insignitum: χρυσόηλον, quem ornat Homeri exemplo, v. c. Iliad. K, 266 sqq. Balteus ille olim Cædici fuerat, qui eum miserat Remulo, Tiburtino homini, hospitale munus, ξεινήϊον; Remulus moriens nepoti reliquit; quo aliquando in pugna cæso, balteo illo potiti sunt Rutuli. Atque hi, vel in prædæ parte vel ut ἀριστεῖον, balteum Rhamneti dederant. Si ita singula constituas, vides frustra trepidasse Interpretes. 362. δῶκεν ἔχειν. δῶκε φέρειν Homer. simpl. dedit. 364. *nequidquam aptat*, non fruiturus; ut

Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.
Interea præmissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regis responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Jamque propinquabant castris, murosque subibant,

tere Aspri Virgilio deprehensa sunt. Laudant ibid. variantem lectionem ex Æneide: *spoliisque potiti* pro *prædaque p.*, quam ad h. l. spectare necesse est. Ceterum in interpretatione loci magnas turbas fecere veteres interpretes; cf. Jul. Sabin. Donat. Sed adscribam Servii verba: *post mortem*, inquit, *scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum; nam Donatus dicit: Post mortem Nisi et Euryali, bello potiti sunt Rutuli* (hæc is, quem nunc Donatum ferunt, non habet, sed contrariam interpretationem affert): *quod non procedit, si diligenter advertas. Sane sciendum, locum hunc esse unum de XII* (alii XIII) *Virgilii, sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive emendandis: sive sic relictis, ut a nobis per historiæ antiquæ ignorantiam liquide non intelligantur.* Bene nobiscum actum esset, si nullus locus obscurior et difficilior occurreret! Mortem *Euryali* alii intellexere, cumque iis Cuningh., toto loci sensu inciso et everso. Frustra turbatum. Vide Notam. 365 *cristumque* alter Hamburg. 366 *et scuta c.* Goth. tert. 369 *regi* tres Burm., sed ii recentissimi, Franc. Reg. et Dorvill. Consentiunt tres Gothani, sed qui nec majoris pretii sunt. *regi Turno* pr. Hamb.; forte melius, inquit Burm.; nam Latinus mandata dare non potuit, qui lib. VII, 600 *Sæpsit se tectis rerumque reliquit habenas.* Attamen vel sic quæritur, a quonam responsa lata fuerint? Latinum res non ita destituisse, quo minus iis postea iterum interesset, ex lib. XI, 231 sq. satis apparet. cf. Serv. ad v. 367. Idem bene ad v. 369 *In omnibus bonis* regis *dicitur inventum.* 370 *homines* Zulich. Tum *Volcente* Rom. et alii Pier., tum Medic. a pr. m. et alii Heins., etiam inf. 375, monetque idem Jul. Sabinus ad v. 420. *Valscente* alii, item *Velcente, Ulcente.* 371 *portis* pro *castris* pr. Hamb. et tert. Rottend. *murosque s.* Heinsius secundum Priscianum et codicum partem prætulit, consentientibus aliquot Pierianis, inter quos Romanus esse videtur; adde Servium, firmante Julio Sabino. Sed Medic. cum aliis tuentur quod ante Heinsium editum erat: *muroque s.*, Leidens. *murisque.*

Serv.; puta respectu calamitatis, quam accepturus est, dum per eum impeditus proditur vers. 384. *habilem*, aptam capiti; esse videtur Homericum εὖ ἀραρυῖαν. conf. sup. ad I, 318.

367 seqq. Subticuit poeta sapienter nonnulla, quæ ex ipsa narratione intelliguntur. Præcesserat Turnus cum expedito agmine ad castra Trojanorum expugnanda. Interea in urbe Laurentum coguntur copiæ. Ad earum adventum accelerandum miserat Turnus ad regem Latinum: a quo, dum, ceteræ copiæ instruuntur, præmittuntur trecenti equites. In hos ipsos, dum ad castra appropinquant, incidunt miseri Nisus et Euryalus. 371. *murosque subibant:* quosnam? Trojanorumne? hoc est vallum et castra, quæ obsidebant Rutuli? atqui ea non ingredi poterant equites Latini: an Rutulorum? atqui horum castra erant nulla, hoc est, nec vallum nec agger; verum in campo procubuerant. Res sic expedienda; Rutuli obsidebant vallum et portas castrorum Trojanorum, cf. sup. 159 sq., adeoque turma, quæ ad exercitum mittebatur, *castris propinquare murosque subire* dici poterat, qui ab exercitu oppugnabantur. *subire* nunc est simpliciter, propius

Cum procul hos lævo flectentes limite cernunt;
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens:
State, viri; quæ caussa viæ? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in silvas, et fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
Silva fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi complerant undique sentes;
Rara per occultos lucebat semita calles.

373 *sublustris* Leid. a m. pr. et Goth. tert. 374 *que* abest binis Burm. *quæ* emendat Waddel. ap. Burm., idque probabat Cuningh. 375 *est* abest nonnullis Pierianis et binis Gothanis: at prior: *Stare; viri quæ caussa viæ est? usum* Exc. Burm. *visu* pr. Moret. Burmannus, nullum idoneum sensum exire putans, emendat *visa*, visa galea splendenti. Scilicet interpungebatur *Haud temere est visum, conclamat ab a. V.* Vir doctiss. tantum interpunctionem curatius exigere debebat. Scribendum et accipiendum est; *Haud temere est visum. Conclamat ab a. V.*, res animadversa est haud in vanum, haud impune. Conclamavit statim Volscens etc. Atque hoc, quod sponte se offert, malim equidem, quam aut *visum* pro substantivo habere, aut accipere quasi dictum: Visum est, haud temere esse, quod galea refulserat. Est enim *temere* proprie vetus nomen, ex temeris, temere, ut necesse, forte, rite et similia. Wakefield ex Cod. Coll. Jesu adscivit correctionem *Haud temere est visus.* Tum *ab aggere* Ven. et a m. pr. Gud., quod de via accipit et illustrat Heinsius, sed h. l. nemo præferet alteri, quod de duce magis consentaneum. *exclamat* Ven. *cum clamat* Goth. sec. 378 *in silvis* Leid. et Reg. 379. 380 In unum conflat Goth. tert. *Objiciunt sese equites aditum custode coronat.* 380 *huc illuc* Nonius in *divortia. abitum* Medic. a pr. m. aliique cum Rom. et aliis Pier., prætulit quoque Servius; itaque recepit Heinsius. Et videtur esse doctius quam vulgare: *aditum.* Ed. Mediol. *obitum*, tert. Moret. *atque omnem abitum.* 382 *complebant* Medic. 383 *lucebat* haud dubie elegantius de via inter dumos et tenebras silvarum, quam *ducebat*, quod vulgg. præferebant ante Heinsium, qui Servium, Medic. a m. pr., aliosque secutus est: etsi enim ab eo: *sed frustra*, sub finem notæ subjectum video, in contextum tamen *lucebat* receptum est. Præiverat autem jam olim Naugerius

accedere: non, ingredi. 372. *lævo limite:* sc. in *bivio portæ, quæ proxima ponto* v. 238 Nisus et Euryalus tendunt læva (scil. a sua et Trojanorum parte) versus Tiberim et Palatium Evandri. cf. sup. ad v. 195. 374. Variavit ingeniose quod apud Homerum est Iliad. K, 258, ubi Diomedes ad speculandum exiturus multo cautius ac prudentius galeam sumit *ἄφαλον καὶ ἄλοφον.* 375. res animadversa est haud in vanum; non neglecta est. cf. Var. Lect. 377. *tendere* recte explet Serv. verbis tendere adversus aliquem, hoc est, respondere. Tamen offendunt alii Interpp. 379. *divortia* doctius, quam diverticula.

383. Per *calles occultos*, saltus caliginosos, ducebat semita, luce desu-

Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Impediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit: jamque imprudens evaserat hostes,
Atque lacus; qui post Albæ de nomine dicti

Ald. 1514, cui vix una et altera editio obtemperavit. At *semita rara?* Estne quæ raro ab ingressis inter sentes agnosci poterat, paucis ac raris intervallis inter saltus caliginem patens lucebat? hactenus *semita rara lucebat,* cœlo ac luce desuper immissa certis tantum locis; an quæ ipsa est rara, pervia; ut silva rara dicitur, h. e. non densa, *πυκνὴ*, sed *ἀραιά*. Sed prius expeditius. *Calles* obvium esset mutare in *valles;* sed accipio *calles* de toto illo dumoso tractu, qui erat pervius (sic apud Livium *saltus callesque* junguntur), in hoc est *semita,* quæ ducit euntem. 385 *fallique timor* Medic. a m. pr., sicque edd. aliquot recentiorum, concinne omnino, Heinsio quoque judice, *timor ne falleretur,* nisi manifesta librarii incuria esset. 386 *evaserit* Medic. a m. pr. *invaserat* Dorvill. 387 *locos* codd. Heins. et inter eos Medic., sic quoque Romanus. Pierius nihil monuit: sed nec aliter ille legisse ac reperisse videtur: nam sic fere vett. edd. omnes, quas inspexi. Nec *lacus* nisi ab emendatione viri docti profectum, quem Jo. Bapt. Egnatium fuisse arbitror, in cujus recensione primum *lacus* expressum deprehendi: quod sequuntur Pulman. Steph. Heins. Nec variant codd., nisi quod nonnulli *lucos* vel *lucus* vitiose exhibent, *locus* Erf. Jam in lectione illa: *lacus* magna suboritur difficultas, si locorum situm comparet aliquis (cf. sup. Not. ad v. 195). Lacus enim Albanus nimis longe a castro Trojanorum seu nova Troja, quaternis saltem leucis, abest, quam ut intra exiguum, quod a media nocte ad diei ortum supererat, intervallum eo usque procurrere et iterum inde silvas redire posset Nisus. Ruæus itaque, quem nunc video ad h. l. offendisse, *locos* præfert, ut pars aliqua agri Albani sit, qui tum forte eo pertinebat. Enimvero non minore difficultate hæc ipsa lectio premitur. Ut concedam *locos* poetam dicere, ubi vulgaris oratio *loca* postulabat (cf. sup. I, 306. 365), tamen non est, quod sciam, ullus loquendi mos, quo *loca Albana* appellari possint. *Agrum, collem,* et similia requiro. Unus Jul. Sabinus est, qui ad locum hunc quidquam notaverit: "*atque locos;* nam nomen loci Latii, ab imperio, quod erat Albæ, Albani dicti; aliter non stat sensus." Paullo obscurius hæc dicta. Mihi quidem, donec de locis Albanis meliora edocear, *lacus Albani* præferendi videntur: *lacus* toties in *locos* abiere: nec adeo morosi esse debemus, quominus in poeta feramus cursum Nisi paullo ultra justos limites productum, cum omnino longius cursu evectum vellet significare; tandem, si ad lacum pervenisse Nisus dicitur, non hoc ita urguendum est, ut in ipsa ripa hæserit. Si tamen a poetæ nostri subacto judicio alienum hoc esse videbitur: utendum arbitror altera lectione *lucos,* ut scriptum a poeta statuam: *Ad lucos* h. pervenerat usque ad lucum Albanum dictum. Potuit is longius procurrere: et hoc luco tectus respicere cœpit demum et se recipere. *At lucos* Goth. sec. exhibebat. *usque lacus* est conjectura viri docti haud inelegans. *ducti*

per immissa per intervalla agnoscenda. v. V. L. 385. *fallitque timor regione viarum* h. via, periphrastice; ut aberraret a via. *regio viæ,* et poetice, *viarum,* pro ipsa via, cf. sup. ad lib. II, 737. Timor ipse, ne in hostes incideret, a via, qua elabi poterat, abducit. 386. *abit* ut lib. V, 318 *Primus abit, longeque* ante alios *emicat,* evolat ante alterum. *imprudens,* Euryalum remanere non animadvertens. *Lacus Albanus* aliquantum sane a Castro Trojanorum, seu Nova Troja, abfuit, et majore forte intervallo, quam ut paucis horis a media nocte ad diei ortum eo usque procurrere et rursus inde silvas repetere potuerit Nisus. Enimvero nec geometrica subtilitate in poeta hæc exigenda sunt, qui omnino longius cursu evectum Nisum declarare voluit. Poterat is lacum Albanum, longo etsi intervallo adhuc dissitum, tamen prætergredi, versus Tiberim tendens, et a tergo eum relinquere, eumque evadere, etsi aliquot millibus ab eo abesset. Ad oculorum sensum hæc in locorum

Albani; tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum:
Euryale, infelix qua te regione reliqui?
Quave sequar? Rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvæ, simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus; quum clamor ad aures
Pervenit, ac videt Euryalum: quem jam manus omnis
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulcram properet per vulnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:

Medic. a m. pr. 389 *prosperit* alter Menag. 391 *Quove* Parrhas. Tum Urbanus verba Nisi continuabat usque ad *rursus perplexum iter omne revolvens:* ut quidem in Servio nunc legitur; sed secundum Jul. Sabinum, usque ad *Fallacis silvæ! Simul et.* Turbat omissa vox *ait, inquit.* Donatus distinxerat et legerat, uti vulgo fit. Quod Fabricius ei tribuit, *Fallaces silvas*, præscriptum tantum est ejus verbis in edit. Basil. *Rursum* tres Burm. *perflexum* Sprot. *resolvens* sec. et tert. Rottend., acute, et subtiliter ad *perplexum.* 394 *sequentem* Gud. a m. pr. 395 *dum* Ven. *tum* Gud. a m. pr. cum binis aliis. 397 *et noctis subito t. t.* junxerant olim alii ap. Servium: et sic in Mediceo interpungi video. 398 *Oppressit* Goth. sec. *rapi*, ut ad *videt* referretur, olim nonnulli ap. Serv. *c. p. contra* Montalb. 399 *Heu, quid agat?* Serv. ad IV Æn. 283. 400 *aut sese* Menag. pr. *in enses* Heins. revocavit, ut varietur oratio, cum idem hemistichium sup. II, 511 occurrat. Atque sic Gud. et alii Heins. cf. Burm. Vulgo lectum: *in hostes*, quod tueri poterat consensus Rom. et Medic. Zulich. Utrumque Servius laudat. 403 *altam ad Lunam* Rom. et alii Pier. cum Zulich.; et potest doctius dictum videri. cf. ad Cirim 7. Vulgare est: *aspicere lunam.* Mox *et* infersit Heins. *Suspiciens altam Lunam, et sic v. pr.*, quod miror prorsus; nam *et* non habet, quo referas. Exhibent quidem illud codices et Priscianus lib. XVI, sed tanquam exemplum, quo parti-

planitie sunt dijudicanda. 388. *stabula:* ager erat regi de agro publico assignatus, τὸ τέμενος. nunc ille pascuus, pascendo pecori aptus. conf. ad v. 274. Ceterum tota hæc poetæ narratio egregie ad expectationem movendam est comparata 396—398. Euryalum ignoratione viarum tenebrisque oppressum, inopinato hostis adventu turbatum, frustraque modo hoc modo illud conantem, dum nunc fugam nunc arma parat, capiunt et abducunt.

402. Consilium Nisi ex v. 409 declarandum est: volebat occulto et repentino assultu conturbare et consternare hostes, ut incerti, quibus insidiis peterentur, in fugam se con-

Tu, dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos;
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat: et toto connixus corpore ferrum
Conjicit. Hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.

culam nonnunquam postponi constet. Igitur erat interpungendum saltem: *Suspiciens altam Lunam et, sic voce precatur.* In his ultimis *sic ore pr.* aliquot Pier. et Gud. a m. sec. *forte pr.* Medic. pro div. lect. Vide sup. ad VI, 186. 404 pro *labori*, *dolori*, videtur desiderare Burm. Sec. ad Antholog. p. 150, sed ad illum poetæ locum, quem ibi tractat, spectare id debet. 409 *Nunc* pr. Moret. *per hostes* Bigot. et Goth. tert. 410 *conisus* Rom., et hoc Pierius secundum Probum præferebat. *connixus* e suis defendit Heinsius. Sed si, ut facit, *conixus* scribitur, statim quoque *conicit* vs. 411 erat refingendum. Sic quoque vett. ap. Servium habebant. 411 *deverberat* qu. Moret. *auras* aliquot Burm. v. lib. V, 502. 412 *Adversi* vulgo ubique legitur. Servius de scuto interpretatur: sic quoque Donatus. Conturbat interdum animum, si videas totam antiquitatem absurdam opinionem pervicaciter tenere, et recentiores eidem inhærere. Est docta ad h. l. Heinsii nota, qua docet ex tergis animantium facta scuta, et hinc terga poetis de scutis dicta. Enimvero de hoc nemo facile dubitet. Sed hoc loco *tergum* dictum est, non modo sine ullo adjuncto, quod sensum adjuvare et scuti notionem inferre possit, ut in loco Ovidii, quem laudat, factum; verum etiam adjecta voce, quæ illum significatum prorsus evertit: *in tergum Sulmonis.* Burmannus satis habet vs. 764 inf. laudare. Saltem erat dicendum, ex adverso stetisse Sulmonem Niso, etsi tergo in eum converso: nemo tamen hoc positu aliquem *adversum stare* dixerit. *Aversi* esse legendum, cum Cerda nullus dubito. Toties in hac voce turpiter lapsi sunt librarii, ut licentiæ in eam satis sit nobis. Habet quoque illud sec. Rottend. Transadacta autem fuit hasta per Sulmonis tergum ita, ut per pectus emineret, longum vero hastile, quod vulnere extat (*ibi*, in tergo, qua prominet hastile, ferro in interiora adacto), suo pondere inclinatum frangitur: Homerico more. Nec tamen hoc veteres Grammatici animis satis assequi potuisse videntur, quantum ex Servianis fragmentis intelligitur; itaque ibi subjicitur: "Sciendum tamen, locum hunc esse de his, quos insolubiles supra vers. 363 diximus." *Sulamonis* Sprot. 413 Vulgg. *fixo*. *fisso* Heins. e Medic. et ceteris vetustioribus reposuit: sic quoque veteres Pierii, nisi quod in aliis lectione abrasa modo *fixo*,

jicerent; ita liberandi Euryali copiam fore. Et successisset res, nisi morte Euryalo intentata in apertum ille prorupisset. 404. Sollennis precandi mos, in hasta vel sagitta emittenda; ut de Pandaro ap. Homerum, Il. Δ, 101. et inf. 624 de Iulo. Imitaturcopiose Statius VI Theb. 633 sqq. Formula precum v. 406 sollennis et nota vel ex Iliad. Α, 39 seq. Ε, 119 seqq. Odyss. Δ, 763 seq. Ρ 240 seqq. et alibi. *præsens*, propitia, ut alibi monitum. 407. *auxi* aut alia ipse tuli, addidi, aut, quæ vox sacra est, auxi, struxi, apposui. 408. *tholus* est interius tectum rotundæ ædis in testudinem concameratæ, *fastigium* est in aditu et super foribus. 409. *sine*, *ἔασον*, ut Iliad. Θ, 242. 243; sollennius erat *δός με*, *da*, *fac*, *me*. 413. Iliad. Ξ, 437 *κελαινεφὲς αἷμ' ἀπέμεσσεν*. Lucret. II, 354

Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit; simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens,
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me, (adsum, qui feci), in me convertite ferrum,

modo *fracto* rescriptum erat. *transit præcordia ludo* pr. Menag. 415 *pulsant* Menag. 416 *Hic a.* qu. Moret., sed est: tanto acrius, quod et latuerat, ut Servii verbis utar, et quod ei primus prospere cesserat jactus. *acrius* Medic. et a m. pr. Gud. 417 *telum summa* aliquot Heins. et Burm. Ex iisdem et Pier. pars: *vibrabat* cum Goth. tert. et Erf. Sed in emendatioribus, ait Pierius, *librabat*, quod et elegantius. 418 *iit* ex Leid. et Moret. sec. Heinsius adscivit: extat tamen jam in edd. nonnullis. Burmannus addit cod. Bigot. Vulgo lectum *it*, sc. contracte pro ivit, et illa antiquior forma e vetustioribus poterat servari. Interpolarunt nonnulli *itque* in alt. Hamb. *volat hasta* in Montalb. et apud Priscian. *hasta tremens* Bigot. *per tempus utrumque* Asper Grammaticus exposuit: *inter t. u.*, ut Servius notat. 419 *exit* pro *hæsit* Uratisl. 420 *volvens* Goth. tert. *telis* Dorvill. *unquam* Medic. a m. pr. 421 *quo ardens se* Ald. et Goth. sec. 423 *infit* Leid. et alter Menag. cf. Heins. et Burm. *ense recluso*; credibilius, ait, est, Burmannus, hic, ubi jam pugna sit, ensem jam strictum habuisse Volscentem, et hinc conjicit leg. *ense reducto*; quod per se non improbem: reducit enim ensem et is qui cædit, et is qui pungit: uti hastam qui immittit, v. c. inf. XI, 605. 606 et ap. Ovid. Met. XII, 131 Achilles Cygni os pulsat *clipeo reducto*, sc. quoties impingeret, retro ferebat clipeum, ut vires colligeret. cf. inf. X, 552. Sed nulla adhuc pugna est. Trahitur captivus Euryalus, interea ex occulto advolat hasta. 425 *celerare* pr. Hamb. *latebis* Ven. 426 *haud tantum* Franc. et Goth. pr. *potui* ed. Junt. *potuit tantum* Goth. sec. 427 *feci inquit* Parrhas., pessime. Sic summa versus vis infringitur.

Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen. 415. Georg. III, 506 *imaque longo Ilia singultu tendunt.*

416. Pacuvianum laudat Macrob. VI, 1 *Diversi circumspicimus: horror percipit.* 417. *summa telum librabat ab aure.* Cogita statum vibrantis hastam, elevata a dextra capitis parte manu. De eodem accipiendus Euripidis versus Hippol. 221 *παρὰ χαῖταν ξανθὰν ῥίψαι βέλος.* 418. 419. Homericum vulnus, v. c. Iliad. Δ, 502, et Υ, 473. *tepefacta:* sæpe ibidem, Iliad. Π, 333. 422. Servius et Macrob. VII, 1, pag. 572 Lips. laudant ex Ennii Annal. I *nam mi calido das sanguine pœnas.*

424 sqq. Observa hic incalescere orationem cum ipso Nisi calore. Et illa *Me, me* etc. et: *Tantum infeli*

O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit: cœlum hoc et conscia sidera testor.
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulcrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit:
Purpureus veluti cum flos, succisus aratro,
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes, hinc comminus atque hinc
Proturbant. Instat non secius, ac rotat ensem

428 *neque a.* Rom. 429 *sidera conscia* edd. ap. Pier. 432 *Transabiit* bene Heins. reposuit; sic Rom. pr. Menag. pr. Hamb. et duo alii Heins. Est vocabulum Statio frequentatum, interdum portentose, ut IX Theb. 126, ubi hasta conjecta *medium Poleten Transabit et juncti clipeum cavat improba Mopsi.* Nonnulli codd. ap. Pier. Heins. et Burm. cum ed. Mediol. Ed. Ald. pr. cum Junt. 1520 *Transadiit*: ed. Ven. *Transabigit.* Vulgo ante Heins. expressum: *Transadigit*, quod alienum a loco hoc, quo, transadigitur, requirebatur; nisi dicas, ut multa alia, ita hoc *transadigit*, neutraliter dictum esse, aut suppleas *se.* Exhibet illud jam Ald. sec. 1505. At Nauger. Ald. 1514 *Transabiit.* Variant hinc edd. seqq. Medic. a m. pr. *Transadibit.* Zulich. et Franc. *Transegit. pectora candida* Rom. cum aliquot aliis Pier. Sprot. et tres alii Burm. *rumpit* itidem Heins. e Medic. et aliis vetustioribus cum suis, tum Ge. Fabricii dedit. Vulgg. *rupit.* 433 *Volvitur leto* displicebat Jo. Schradero: malebatque idem *Solvitur* vel Volvitur E. *terra. tabo.* Vide Notam. 436 *Linquescit* Dorvill. *lasso*, quod Nauger. restituit, merito defendit Heinsius; Ovid. Met. III, 502 de Narcisso: *ille caput viridi fessum submisit in herba.* Edd. vett. cum Aldina priore et pars codd. Pierii habebant *lapso;* apud eundem edd. *laxo.* 437 *Dimisere* aliquot Burm. 438 *Ac* vel *et* aliquot Pier. 441 *Perturbant* multi Pier. et Heins., male. *non segnius* edd. ante Heins. et aliquot codd., inter quos Goth. pr. Major tamen et melior pars *non secius* vel *setius*, ut Rom. Medic. et alii Heins., vel *sætius*, ut pr. Mentel. Eadem scriptura et varietas alibi occurrit: cf.

cem nimium dilexit amicum 430. quis non æstuet juvenilis animus inter legendum! Naturalis verborum ordo ex animi perturbatione mutatus est. *me* aut me petite, aut retrahendum, *in me* convertite. 433. *volvitur*, provolvitur, concidit, cæsus, moriens: pro hoc dixit *leto.* 435—437. Eximia et suavis comparatio, sed in qua Maroni nil imputandum præter verborum ornatum. Nam præclarum illud: *succisus aratro*, quo res, quæ multis modis fieri poterat, tam suaviter ad unum certum casum revocatur, a Catullo mutuatus est: Carm. XI, f. *prati ultimi flos prætereunte postquam tactus aratro est.* et LXII, 39 sq., *Ut flos in septis—nullo contusus ara-*

Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo:
Dum domus Æneæ Capitolî immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores præda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exangui, et primis una tot cæde peremtis,
Sarranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidaque recentem

h. l. Heins. et sup. ad V, 862. Ge. II, 277. III, 367 et al. *non serius* Franc. *rotet* Leid. 444 *exanimum* codd. plerique: cf. ad IV, 8. Præfert vulgatum Heinsius; ob suaviorem sonum, puto. 445 *Confixus* Dorvill. a m. sec. Vir doctus ap. Burm. conj. *placita*, quod arridet Burmanno. 446 *possent* Goth. tert. male; idem v. 447 *Nulla dies, nunquam.* 451 *exanimem* Rom. et Dorvill., bini Goth. vid. modo v. 444. 452 *Nec minus* pr. Rottend. 453 *Exanimi* Ed. Ven. 454 *Serrano* vulgo et hic. v. sup. ad 335. *Remoque* possit quis suspicari ex v. 330. *Lamoque* Jo. Schrader. Sed doctius ponitur nunc novum nomen, ut supra v. 343 sq. tanto plura præteriisse videatur. 455 *seminecisque ultos* Hamb. sec. *tepidumque recenti Cæde locum* vulgaris lectio in Romano regnabat: eam vero in suis codd. non occurrere testatur Heins. præterquam in Gud. a

tro. alterum de papavere totum Homericum est Iliad. Θ, 306. 307. Imitati sunt multi. Cerda laudat Ovid. Met. X, 190 sqq. Adde Apollon. III, 1398 seqq. Versus 444. 445. præclari et facto et verborum dilectu: nunc enim recte memorata *placida* mors, et *quiescere* in amici complexu, Volscente cæso.

446—449. Splendidissimum epiphonema! et ad miserationem altius infigendam animo, dum se ipsum ea tactum significat poeta, aptissimum. Sumserunt a poeta alii, non æque feliciter: congessit imitationem multorum Cerda. At tu lege et compara præclaros versus Statii X, Theb. 443—448. e quibus novissimi: *Forsitan et comites non adspernabitur umbras Euryalus, Phrygiique admittet gloria Nisi.* Et de Hypsipyle Valer. Flacc. II, 242—246. Splendor autem et pondus in ornamentis ac verbis. *domus Æneæ*, gens Julia, aut, quod minus malim, omnino populus Romanus. *immobile saxum:* quippe *æternum* Capitolium, et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii jaciendis non cessit loco. *pater Romanus* est Jupiter Capitolinus, non Augustus: is non æternum habiturus erat imperium.

452. cf. Iliad. Κ, l. c. 523 sq. 455. 456. *tepidaque recentem cæde locum:*

Cæde locum, et plenos spumanti sanguine rivos.
Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Jam sole infuso, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat; æratasque acies in prœlia cogit,
Quisque suos, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis (visu miserabile) in hastis
Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.

m. pr. Tamen et Medic. secundum Fogginium ambiguam scripturam habet. Alteram lectionem: *tepidaque recentem Cæde locum*, ut jam Egnatius emendatum dedit, bene post Ge. Fabric. Pier. et alios Heinsius tuetur ex Servio et Macrob. VI Sat. 6. Est ea haud dubie elegantior; v. Notam. *tepidæque madentem* C. *l.* Porcius Pierii, cum ed. Mediol. 456 *pleno spumantis sanguine rivos* aliquot Heins., it. Erf., etiam Medic. a Fogginio expressus, quem Heinsius cum Gud. et pr. Menag. *plenos spumantis* exhibere narrat, *spumantis* etiam ex Romano notatum, *et plenos spumantis* præscriptum Donati commento. Est autem hoc, quod et Cuninghamus nunc et Wakefield expressum dedit, scitius haud dubie doctiusque: *pleno spumantes sanguine rivos*, quam alterum: *plenos spumanti s. r.* Utrumque tamen paullo τραγικώτερον, ut solent *rivi sanguinis* dici, nunc *pleni sanguine*. Servius *spumantem s. rivos* legit sc. locum, nimis magnifice in cæde aliquot virorum. 457 *Cognoscunt* qu. Moret. 460 *Titani* Goth. tert., stolide. 461 *Cum s. i.* idem Goth. tert., quod ferri posset. *receptis* vett. exemplaria ap. Pier. *relictis* pr. Hamb. 464 *Quisque suas* sc. acies Medic. et alii Heins. et Burm. cum Goth. tert. Ita oratio sic procedit: *æratasque acies in prœlia cogit Quisque suas*, quod sane expeditissimum erat, quodque præferam argutiis aliunde inductis. At *quisque suos* tuebatur Ge. Fabric. (secundum Homericum Iliad. Δ, 428 κέλευε δὲ οἷσιν ἕκαστος Ἡγεμόνων), ut esset synthesis, et alia figura: *quisque cogit et acuunt*. Montalb. et Parrhas. *Quique suos*, etiam elegantius. Potest quoque sic distingui et interpungi: *Turnus in arma viros—Suscitat æratasque acies; in prœlia cogit Quisque suos; variisque acuunt rumoribus iras.* Ita vero in *viros æratasque acies* est otiosi quid. Aut sic: *cogit; Quisque suos variisque acuunt rumoribus iras.* Quatuor Burmannianis copula in *variisque* abest. *variosque* sec. Rottend. 465 *ipsi* Ven. *mirabile* multi Heins. ex more. 467 An hoc hemistichium ex interpretamento in margine adscripto subnatum? Adscriptum in edit. Londini repetita: sic censere quoque auctorem libri, cui titulus: *Lettres de quelques Juifs à Mr. Voltaire.*

docte et eleganter, non per hypallagen, ut vulgo exponunt, sed propter exquisitiorem et remotam a vulgari usu formam. Nam *locus recens cæde* doctius dictum est, quam *locus recenti cæde*, in quo cædes recens facta. At *cædes tepida* propter tepentem adhuc cruorem. φόνος, αἷμα λιαρόν. Ita et mox *plenos spumanti sanguine rivos* dictos accipe pro *rivis sanguinis.* Nec tamen infitiandum, paullo tumidius et tragice hoc dictum esse. cf. Var. Lect.

460. Homericus versus Il. Λ, 1.
464. Debebat esse: *acies in prœlia cogunt et acuunt:* v. Var. Lect. *ru-*

Æneadæ duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem (nam dextera cingitur amni),
Ingentesque tenent fossas, et turribus altis
Stant mœsti: simul ora virûm præfixa movebant,
Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque allabitur aures
Euryali. At subitus miseræ calor ossa reliquit.
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et, femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virûm, non illa pericli,
Telorumque memor; cœlum dehinc questibus implet:
Hunc ego te, Euryale, adspicio? tune, illa senectæ

468 *in* abest Rom. et binis Rottend. 469 *nam dextra* agnoscitur Prisciano lib. VII, et sic Goth. pr. Sed defendit alterum librorum auctoritas ap. Heins. *nam cetera* Goth. tert. *amue* Sprot. 471 *movebant* Heins. e suis et Pierianis restituit. *monebant* pr. Hamb. pro var. lect. Vulgo ante Heins. lectum *videbant*; dederat tamen *movebant* Naugerius in Ald. tert. et ex eo alii. *simul* pro copula est: nec *Stant—simulac videbant* latinum esset. 472 *Nota minis* sec. Goth. 473 *pinnata* Medic. et Gud. cum Rom.; et sic Servius. 474 *F. gerit* Ven. a m. pr. *auras* Medic. a m. pr. 475 *At* Heins. cum melioribus. Vulgo *Ac. relinquit* Erf. 476 *Expulsi* ap. Macrob. lib. IV Sat. 1 editum. *Discussi* Parrhas. *resolutaque membra* refingebat Barnes ad Iliad. X, 448 ut convenirent verba: τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα, χαμαί τε οἱ ἔκπεσε κερκίς. 478 *comas* Ven. et Goth. sec., qui et: *agmina circum* exhibet. 480 *dehinc cœlum* tres Burm. 481

moribus docte videtur positum pro hortatibus, vocibus. 468. De locorum situ v. Exc. III ad lib. VII et sup. ad v. 195. Poeta videri potest tanquam in Rutulorum, castra adorientium, agmine versans nunc sinistram versus mare, dextram partem versus Tiberim memorare: sicque statuebam antea; nunc video nimium sic turbari in ceteris, et manendum esse in eo, ut *pars sinistra murorum* et h. l. sit ex positu castrorum a partibus Trojanis; Excurs. I† ad hunc librum IX. *a læva parte* castrorum porta erat, a qua duplex via ducebat, altera secundum litus, versus Laurentum, altera in interiora agri, qua, retro ad Tiberim versus collem Palatinum pervenire poterat. Firmant Trojani præsidiis vallum ab læva parte, qua Rutuli oppugnare munitionem seu urbem, quam Virgilius perhibet, poterant: collocant ea in ipso vallo seu muro et turribus, quas fossa ambit.

473 sq. Comparant Andromachæ trepidationem et luctum Iliad. X, 447 seqq. et Iliad. Z, 388 seq. Ut imitatorem minus subacti judicii agnoscas, cf. Statii III Theb. 133 seqq. 476. Affectus a multis adumbratus: at Virgilius pressit vestigia Apollonii III, 254 seqq. de *radiis* texentis v. sup. ad Ge. I, 294. 479. *prima*

Sera meæ requies, potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
Affari extremum miseræ data copia matri?
Heu, terra ignota canibus date præda Latinis
Alitibusque jaces! nec te tua funera mater
Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,

Non ego Goth. sec. *Hinc* Hugen. *Hunccine te, Euryale* vett. edd. Macrobii V Sat. 9 et in margine cod. Bemb. Terentii. Ex iisdem et aliis codd. Heinsius restituit *tune illa s.*, quod jam Ald. tert. habet, pro vulgato *ille*, quod tamen doctius videtur. cf. ad v. 485. Dorvill. a m. sec. *ipse.* 484 *extremis* Medic. et Sprot. *extrema* plures Heins. et Burm. 485 *date* post Fabricium Heins. e codd.; vulgo *data*, minus eleganter, imprimis post *data copia.* 486 Locus interpretatione vix expediendus. Servius *funeram* exponit h. e. eam, ad quam funus pertinet, quasi funeream. Addunt alii *funeras* producere cadavera, *præficas* sequi. Grammatico acumine digna antiquata vox, non Maroniana elegantia! Quid quod nec vocis exemplum extat, nisi ex lectione Jos. Scaligeri in Ennii epitaphium illata: *nec funera fletum faxit.* cf. Davis. ad Cic. Tusc. Qu. I, 49. Displicuit Serviana ratio jam Julio Sabino, qui sic accipit: "ego tua mater peperi te non ad funera, id est, ut ipsa tibi facerem funus." Substituit igitur ille, quod alii quoque faciunt: *nec te* ad *tua f.*, sed hoc plumbeum est; aut, quod Pseudo-Donati interpretationi præfixum video: *nec te* in *tua f.*, at in ipsa interpretatione aliter acceptus locus: "Hic quoque, inquit, aliud fuerat dictura, aliud subjecit, dolentis more." Scilicet ex ejus sententia scribendum erit cum Catrœo: *nec te—tua funera mater Produxi*, ut se ipsam reprehendat: quid dico te? saltem tua funera: quod an cuipiam se probaturum sit, dubito. Aliud acumen secuti sunt alii. Cerdam non assequor: etsi is proclivior est in Servianam rationem. Castalio apud Burmannum verba jungebat sic: *nec te tegens veste produxi funera.* Dura prorsus oratio. Locum esse corruptum nullus dubito atque eum inter ea esse referendum censeo, in quorum corruptelis omnes codices conspirant eoque testatum faciunt, se istis depravationibus seriores esse omnes. Laudatur quidem lectio ex sec. Moret. *nec enim tua*, et ex Parrhas. *nec ego tua*, sed correctorem in his agnoscas facile; nec in aliis locis hi codices ab aliis recedunt nisi ex interpolatione. Sed in promtu est loci emendatio, quæ, una cum depravationis caussa, ex antecedenti *tua* in oculos incurrit: eamque jam Bembus proposuerat: *nec te tua* funere *mater Produxi*; nec ego produxi te funere. Vulgare erat: ducere, producere, funus; et elegantia nota pro ego, *tua mater.* Burmannus castigationem hanc admitti posse concedit. fluctuat tamen incertus tandemque tentat: *nec tristia funera*: emendatio ex eo genere, quod ex mensura et numero literarum simile quid extundit. Heumannus olim conjecerat: *te et tua funera*: Laxa et fluxa oratio: lorum in rivo natare putes. Merula ad Ennium p. 56, qui Servianæ alioqui rationi favet, insuper legebat: *Proluxi*, nullo cum fructu. 487 *oculos*

agmina haud dubie jungenda. Nam procurrit ante propugnatores valli. 485. 486. ex prisci ævi atrocitate, insepulta projiciendi corpora, satis nota, vel ex Iliadis primis versibus, visum est infaustissimi casus esse, si cui funus duci nequiret. Ad sequentes quoque versus illustrandos undique locorum copia suppetit, etiam ex ipso Homero, v. c. Od. Ω, 291 sqq. Iliad. X, 86 sqq. conf. inf. X, 557 seqq. et vss. ex Attio ap. Cic. Tusc. Qu. I, 44. 486. *nec te tua funera mater Produxi:* Ut nunc legitur, ratio grammatica accipere sic jubet, ut *tua funera* sit appositum vocis *te.* Scilicet funus ducitur, producitur, adeoque et corpus. Friget tamen vel sic locus cum cadavere. Probabile fecimus, legendum esse *funere:* nec ego funus tuum duxi; pro hoc doctius dictum: *nec te produxi funere.* Ad sententiam illustrandam laudat versus Ennianos Macrob. VI

Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Urguebam, et tela curas solabar aniles.
Quo sequar? aut quæ nunc artus, avulsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli; me primam absumite ferro;
Aut tu, magne pater divûm, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, mœstusque per omnes
It gemitus; torpent infractæ ad prœlia vires.
Illam incendentem luctus Idæus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli,
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro

lis duo Burm. 488 *tibi quod* Rom. *qua* Erf., et mox v. 489. *Urguebant. tela anili* alter Mentel. 490 *sequor* alter Hamb. *aut quo* Montalb. et Goth. tert. 492 *Nate ne fers* alter Hamb. *quæ sum* aliquot edd. vett., sed *hoc sum* omnes scripti Pier. et Heins. et Gothani, præter primum. *hæc sum* sec. Rottend. et Parrhas. 494 *primum* alter Hamb. *abrumpite* sec. Moret. 495 *At tu* uterque Hamb. et sec. Moret. 498 *concussa animi* Goth. tert., quod facile quis exornet, qui otio abundet, quantumvis ineptum. *mæstosque* a m. pr. Mentel. pr. 500 *incidentem* Oudart. *et auctor* Rom. et Goth. tert. ac Dorvill. a m. sec. In Regio sequens versus huic præmissus erat. 501 *monitum* ed. Junt. 502 *in tecta* multi Pier. et Heins. cum Goth. tert.; tum *reponunt* jam inde ab Aldd. legitur. *reportant* vett. edd. ap. Pier. et qu. Moret., quod sane vulgarius: et sic sup. VII, 574. At cf. sup. IV, 391. 392. VIII, 584. *inter manus* puta famularum. 503 *sonoro* Bigot.

2 ex Cresphonte: *Neque terram injicere, neque Cruenta convestire mihi corpora licuit, Nec miseræ lavere lacruma salsum sanguinem.* vid. Var. Lect. 488. *Veste tegens.* Minus bene de veste funebri, ἐντάφιον dicitur, cogitant Intpp. et σπεῖρον Laertæ a Penelope curatum huc advocant. De filii adolescentis morte mater profecto non cogitabat; sed ei vestem ornatiorem parabat. 491. *hoc* caput, quod ante oculos erat suffixum pertica v. 465. 492. *hoc sum secuta?* ut mihi aliquando id esset sic adspectandum! Nisi *hoc* pro eo, propterea, malis accipere. *funus* autem 491 est cadaver, ut alibi quoque. 500. *incendentem luctus.* Uti *ardere* dicuntur ea, quæ in magno motu sunt, agitantur, turbantur, versantur: sic *incendere* est augere, excitare. cf. inf. X, 895.

503. 504. Præclare ad revocandum a mœrore, et recipiendum ex tam longa narratione animum, utitur versibus ad movendos animos idoneis:

Increpuit. Sequitur clamor, cœlumque remugit.
Accelerant acta pariter testudine Volsci;
Et fossas implere parant, ac vellere vallum.
Quærunt pars aditum, et scalis adscendere muros;
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere: quum tamen omnes
Ferre juvat subter densa testudine casus.

506 *pellere* Rom. Oudart. et a m. sec. Bigot. Mediceus autem etiam *pellere vallo* a m. sec. ex v. 519. 507 *aditus* Gud. *murum* Leid. et Moret. sec. 509 *pressa viris* Hugen. 510 *aut* Bigot. cum Goth. tert. *drudis* Franc., unde Burm. conj. *crudis*. Sed in illo codice operam ludat, qui talia rimetur. *duros* dixit pro robustis, gravibus. 512 *saxaque volvebant infesto p.* Zulich. 513 *Possint* Leid. *quum tamen*. Duriuscula est ad meum sensum hæc junctura. At illis, inquit, qui testudinem agunt, decretum est, extrema experiri. Omissa autem in seqq. pronomina demonstrativa ac relativa, quæ subjecta declarent, brevitatem ac vim narrationi faciunt. Obvium est, quod et Jo. Schrader. in schedis conj. *quam tamen omnes Ferre juvat.* 514 Vulgata lectio erat *libet*. Multi tamen Heins. cum tribus Burm.

prioris lineas ductas esse ex illo Ennii: *at tuba terribili sonitu taratantara dixit*, omnes monuere post Macrobium. *increpuit sonitum* ut, sonuit sonitum: sed variando; sonando emisit, fecit. 505. In *testudine* egressus est Homericam τειχομαχίαν Iliad. M, 443 sq., quæ in hoc et sqq. poetæ animo insidere debuit, uti ex multa lectione unicuique accidere necesse est: *testudinem agere*, scutorum junctorum (nam de machina multo minus cogitare licet), Trojani et Achivi nondum norant. Mox Messapus v. 523 Homerici Sarpedonis partes explet Iliad. M, 387 sq. Volsci ducebantur a Camilla; sup. VII, 803. Ceterum novam Trojam, urbem, poeta ita descripsit, ut simul castrorum vicem ea præbere posset: lib. VII, 157 *Ipse humili designat mœnia fossa, Moliturque locum, primasque in litore sedes Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.* Itaque libro nono ex Æneæ præcepto non in aciem procedunt Rutulis accedentibus, sed *castra et tutos servare aggere muros* student. Erat autem, quantum video, ex poetæ mente, fossa ducta cum aggere seu vallo; ex humo aggesta, vallis seu stipitibus præfixis: Vallo impositus erat murus, turribus ex intervallis distinctus. Itaque oppugnatio ita instituitur, ut primum alii testudine facta succedere, fossam implere ac vallos convellere, alii, qua parte murus nudatus erat, scalas admovere tentent. Rupta ac soluta testudine, v. 515—517 missilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant. Tandem v. 521 in turrim impetus fit: igni immisso expulsis Trojanis irruunt Rutuli. Versus 511 ingenioso commento a poeta subjicitur. 512. *infesto pondere* pro gravi, et ob gravita-

Nec jam sufficiunt. Nam, qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque:
Quæ stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignes;
At Messapus equûm domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in mœnia poscit.
  Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti;
Quas ibi tunc ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit: quem quisque virûm demiserit Orco;
Et mecum ingentes oras evolvite belli.

juvat. Adde fragm. Vatic. Alludunt Medic. a m. pr. et Gud., qui cum Mediceo Pier. habent *jubat*, Priscian. et Augustin. *jubet.* Probarunt idem Cuningham., qui recepit, et Jo. Schrader.; itaque prætuli, cum orationem faciat minus duram. 515 *sed qua* Gud. a m. sec. *quo* Goth. sec. 516 *v. trahuntque* Donat. et alii antiqui apud Ge. Fabric. cum Mentel. pr. a m. sec. 517 *Rutulos stravit* vulgo ante Heins., minus suaviter. *stravit late Rutulos* Parrhas. 518 *curent* Leid. *se condere* Bigot. et Leid. a m. sec. *detendere* Menag. alt. 520 *tentant* sec. Rottend., tum Leid. supplet: *densis cum corpore toto.* 521 *horrendum visu* Erf. 524 *Transcendit v.* codd. admodum vetusti ap. Pier. *præscindit* pr. Moret. et a m. pr. Ven. Sed *Rescindit* recte, ut supra vellebant vallos. *ad mœnia* nonnulli Heins. et Burm. cum sec. Goth. 525 Heumann. conj. *Vos, o Calliopæ,* graviter ob id vapulans Burmanno. Idem enotatum ex Erf. 526 *tunc* Heins. e Medic. et al. Vulgo, *tum*; alii *cum. ferro tum* Dorvill. 527 *Dimiserit* multi et hic ap. Burm. 528 *horas* tres ap. Burm., et Goth. tert. *heroas,* quod nihili est; interpretatur tamen *horas* etiam Jul. Sabinus, ut sit tempus, quo bellatum est; sed Ven. *caussas:* uti etiam in Enniano versu (vid. Not.) exhibent Diomedis et

tem exitioso. 518. *cæco Marte* sub testudine, quam modo *tectam aciem et armorum tegmina* dixerat; pugnæ tectæ opponitur pugna aperta. 521. *pinus* nulla alia est quam ardens, quæ pro face esset.

525 seqq. Præclara hæc: facit enim Musarum invocatio plurimum ad convertendos animos in Turnum, qui nunc rebus gestis erat illustrandus: modo non ex Homero omnia nimis manifeste essent translata; a quo tamen omnino diligentius curatum est, ut, quæ narravit, non ex poetæ ingenio sed a vetere fama profecta esse viderentur, quam Musæ suppeditarent. In Virgilio contra nimis manifestum est, ex poetico artificio aut formula poetica hæc esse inserta. *Vos, o Calliope.* Exempla enallages seu syllepsios vid. ap. Cerdam et alios, ut nuper in Heusing. ad Off. Cic. præf. p. 37.

525. Vid. Iliad. Ξ, 508 sq. 527. *Ἄϊδι προΐαψεν* quis nescit? Si modo verum est, *ἰάπτειν* esse Homero *πέμπειν.* 528. Versus Ennianus ex VI Annal. teste Macrob. VI, 1 et

Et meministis enim, divæ, et memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu, et pontibus altis,
Opportuna loco: summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque evertere opum vi
Certabant; Troës contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri; quæ plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quæ peste caret: tum pondere turris

Quinctiliani libri VI, 3, 86, male utique. Nec melius alii conj. *iras. curas*; nam *oras* Ennianum est. Tum *evertite* Menag. pr. *evolvite* alter Hamb., frustra. vid. laud. ab Burm. Barthium ad Stat. I Theb. 2; adde Stœber. ad Manil. I, 116. 529 Abest versus melioribus libris cum Mediceo: adde fragm. Vatic., et recte judicabat Heinsius esse eum hic inculcatum ex sup. lib. VII, 645. Omissus est in edit. Parmensi. Aberat quoque Goth. sec., at in pr. præmittebatur superiori. 530 *suspecto* alter Hamb. *conspectu* Parrhas. 531 *qua* v. Goth. alter. 532 *Italis* Rom. 536 *affecit* Medic. Pierii. *adstrinxit* Parrhas. 537 *tabulis* pr. Hamb. a m. pr. *pontibus* conj. Jo. Schrader. *adhesis* Rom. *obesis* Goth. sec. 539 *residunt*: Jo. Schrader. em. *recedunt*; sed alterum doctius eodem significatu. Est Lucretianum *retroque residit*: II, 283. 540 *carent* Franc., sed Servio: *Qui potis ingentis oras evolvere belli?* et hinc explicandum. *oræ* videntur dictæ simpl. pro partibus, ut *fines*, de toto loco, spatio. *bellum* est pugna, quæ quomodo omnibus locis per totam aciem facta sit, quis exponere possit? 'Αργαλέον δέ με ταῦτα, θεὸν ὥς, πάντ' ἀγορεῦσαι etc. (Iliad. M, 176). Adjecta vox, *evolvere*, verbis, in animum revocabat Turnebo oras vestium: quod alienum est. Apud Homer. Iliad. Δ, 371 γεφύρας πολέμοιο per *oras* illustrant, perperam utique, nam illæ sunt intervallum inter utramque aciem, qua parte propugnatores, πρόμαχοι, prodeunt, seque invicem armis petunt. Servius *oras* extrema bellorum exponit; enimvero de pugna agitur.

530. cf. sup. lib. II, 440 seqq., ubi regia Priami simili modo oppugnatur. *pontibus*; accipiebam de viis, quibus discurrunt propugnatores per mœnia et ad turres perveniunt. Pro tabulatis pontes dici, durum esset. vid. sup. v. 170. Enimvero revoca in mentem supra exposita ad v. 170 *pontes et propugnacula jungunt*. Fuit turris, sejuncta a vallo seu muro, et ante vallum posita, ponte juncta cum vallo; trabibus illa coagmentata, ita ut igni consumi posset. 533. *defendere* sc. turrim, non se; hoc indignum poetica gravitate esset. 536. *Et flammam affixit lateri*, ergo turrim ligneam fuisse credendum est, si exterius adhæsit fax allisa et affixa. 540. *pestis* de incendio, ut V, 683. incensis navibus. Dum omnes in

Procubuit subito, et cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole secuta,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi: quorum primævus Helenor,
Mæonio regi quem serva Licymnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis,
Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit,

tunc malit Burm. *qua peste carent* scil. Trojani. Conf. ad v. 510. 542 *immensa* Sprot. *secuti* duo Burm. 543 *Confixaque* Montalb. *Confixitque* Goth. sec. 544 *Transfixi* pr. Hamb. pro var. lect. cum Goth. pr. *Confossi* Parrhas. *Halenor* in libb. aliquot Pier. Est Ἑλήνωρ. *Elenor* Lutat. ad Stat. ap. Burmannum, qui et binis codd. abfuisse versum notat, ex clausulæ similitudine, in uno versus 548. 547. 546 se excepisse. 545 *Lucus* in Medic., in al. *Licus.* 546 *Licymnia* Medic. et Gud. Λικύμνια ex Λίκυμνος. Varie depravatum nomen: *Licimnia, Licinnia, Licinia, Lycimnia, Lacymnia, Lacinia, Lucina, Lucania.* 548 *palmaque* Ven., idque, quod miror, Jul. Sab. interpretantem video.

alteram turris partem, quæ intacta ab igni est, concedunt: illa, quæ solo imposita et superstructa erat (non fundamento saxeo in terram acto), utpote lignea et mobilis, inæquali pondere inclinatur et corruit. 542. Videntur sequentia ad hanc rerum faciem esse revocanda. Turrim ligneam nunc corruentem ferri in præceps in partem oppugnatoribus adversam. Ii, qui in turri sunt, affliguntur gravi turris ruina solo, partim hastis suorum mutuo transfixi: hoc est *veniunt ad terram.*

545 sqq. Ornat Helenorem, sed Homeri vestigia legens Iliad. Z, 23 sq. tanquam regis, seu viri principis Phrygii, pro quo Mæonium dixisse videtur, e serva filium. 547. *vetitis armis:* quæ tractare nondum posset propter teneram adolescentiam: nam erat *primævus.* Male Intpp. post Servium ad Romanorum morem in servis a militia prohibitis referunt. 548. *parmaque inglorius alba;* media vox satis arguit poetam non simpliciter λεύκασπιν vel λευκασπίδα voluisse innuere, *fulgenti clipeo instructum*, ut apud Æschyl. Sept. ad Th. 90, nec ἄσημα ὅπλα Euripidis Phœniss. 1119, quæ moderationis ibi insigne habentur in Amphiarao; verum, nisi variandi ornatus caussa posuit, morem nescio quem respexisse, quo picta, ac cœlata argumento, scuta virtutis et clarorum facinorum erant insignia ac præmia. Itaque Helenor, etsi mox fortiter in hostes irruat, cum tamen, ardore juvenili abreptus, clam domo profectus nulla arma secum tulisset, vulgaribus armis prima militiæ stipendia merens, ipse ἄσημος, nullis clipei insignibus discerni et dignosci poterat. Contra vs. 582 Arcentis filius *clarus*, conspicuus, chlamyde purpurea dictus. Iterum XI, 711 Camilla *tradit equum comiti paribusque resistit in armis Ense pedes nudo puraque interrita parma.*

549. Turri in fastigio aperta, non tecto clausa, in præceps data, extra

Hinc acies, atque hinc acies adstare Latinas:
Ut fera, quæ, densa venantum sæpta corona,
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Injicit, et saltu supra venabula fertur:
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
Irruit; et, qua tela videt densissima, tendit.
At, pedibus longe melior, Lycus inter et hostes,
Inter et arma, fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, sociûmque attingere dextras.
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit:
Qualis, ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis;
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum

550 *atque hinc inter se a.* Ven. *obstare* Uratisl. *instare* pr. Hamb. et Bigot. cum Goth. tert. 552 *inscia* Goth. sec. *mortis* Montalb. 556 *It* pr. Moret. *melior longe* aliquot Burm. 557 *muros petit* Erf. 558 *Pendere* Goth. pr. *pandere* tert. *saxa manu* pr. Moret. cum Erf., quod præferret Burm., si in pluribus extaret: nam *tecta* de muris castrorum et munimentis insolitum dici. f. *septa*. Debebat tamen concedere hoc poetæ, ut muri summam partem hac voce declararet, uti mox v. 568 de eadem *fastigia* dixit. Nec muros tecto tutos cogitare adeo absonum est. *dextra* alter Hamb. et Rom. *dextris* Erf. 559 *cursu pariter Turnus* Goth. tert., nec insuaviter. 562 *tendentem* pr. Moret. *muri magna* Erf. *revulsit* Exc. Burm. et Parrhas. 563 *aut* ante *leporem* abest apud Macrob. V, 12. *candentem corpore* e cod. Coll. Jes. recepit Wakefield. Et est sane elegans lectio. 565 *matris* Rom. et Porc. apud Pier. quinque Burm., minus docte. *balantibus* Goth. pr.

vallum, desilientes duo, Helenor et Lycus, in medio hostium versari se videbant. Alter Lycus v. 556 sq. in aggerem et murum vibrato in altum corpore escendere conatur, ut se intra urbem recipiat. Ad 551 sq. comparandus Iliad. Μ, 41 sqq. Υ, 164 sqq. conf. inf. XII, 4 sq. Silius X, 1 sqq. 557. Murum humilem fuisse necesse est, qualis est Homericus murus seu vallum Achivorum, cujus pinnas Sarpedon manu convellit: Iliad. Μ, 397. *tecta* pro valli superiore parte, ut v. 568 *fastigia*, apud Silium VII, 603 *qui summas alto prensabat in aggere pinnas*; hinc 562 *pendentem*, nam prehenderat manu superiora muri, ut saltu se in altum libraret; et *magna muri cum parte*, uti Homer. l. c. ἔπαλξιν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν Ἕλχ', ἡ δ' ἕσπετο πᾶσα διαμπερές.

563. 564. Laudantur Iliad. Ξ, 308 seq. et comparantur cum his ab Intpp. inde a Macrobio; nec tamen quicquam amplius ibi est quam aquila petens πτῶκα λαγωόν· tu vero conf. Il. Ρ, 674 sq. et comparationem cum aquila, quæ cycnos invadit Iliad. Ο, 690 seq. Quod vero ad v. 565.

Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur. Invadunt, et fossas aggere complent;
Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portæ subeuntem, ignesque ferentem;
Emathiona Liger, Corynæum sternit Asylas:
Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta;
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus;
Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Temillæ
Strinxerat: ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta,
Et lævo affixa est lateri manus, abditaque intus

latratibus Goth. tert. 566 *repetit* idem Goth. tert. 567 *fossas atque a. c.* Rom. 568 *ad f. mittunt* Oudart. 569 *ingentis* Medic., sed a pr. m. 570 *Lucretium, Lucretinum, Luccetium, Luceecium* al. *ignemque* Sprot. 571 Ἠμαθίωνα. *Et mathiona* Dorvill. *Emathion aliter* Exc. Burm. ex *Emathion aliger*; quod Goth. sec. habet. Tum Κορυναῖον. *Corineum* et *Chorineum* multi, etiam *Corinesum, Corneum, Horneum*: sed est a κορύνη, clava: cf. ad XII, 298. *Hyrtacides Corineum* Macrob. V, 15, sed v. h. l. Heins., *Asilas* plerique. 572 *baculo bonus* Goth. tert., belle! in ludum literarium relegandus! *falante* Franc. *fugiente* Leid., sed *fallens* est, quæ occulto ferit. Valer. Fl. III, 182 *fallere nervo ausus. est* in fine addunt aliquot Burm. 573 *v. C. turmis* Goth. tert. 574 *Ithim, Ithin, Ytim, Itim* alii; tum *Clenium, Clanium, Clionum, Donium*; porro, *Diocippum, Diosippum*, tandem *Promolum* Heins. e Medic. et al. Vulgo, *Promulum*: alii *Pomulum, Prumulum.* Facile omnia ex græcis constituenda. 575 *Sagaram* al. *Idan* ex Medic. et Moret. qu., vulgo: *Idam*: etiam *Itym, Ityn.* 576 *Capis.* al., et ante Heins. *Themillæ.* 579 *Ut lævo* Wakefield emendat: non assequor, an satis commode. *adfixa* Heins. e Pier. et suis aliquot restituit: pro vulgari: *infixa. afixa* pr. Hamb. pro var.

Iliad. E, 162 comparandum memorant, perperam faciunt. *Martius lupus*, Marti sacer; male aliter alii.

566 sq. Cum uno loco perrupisset munitionem Turnus, facti inde ceteri Rutuli audaciores undique novo impetu invadunt eoque res succedit, ut fossam *humo aggesta* expletam habeant. Tum propius murum et portam subeuntes jactant faces. 575. *stantem pro turribus* pro vulgari, stantem in summa turri. 577. manum admoverat lateri vulnerato, abjecto *tegmine*, scuto: eaque re latus nudavit: itaque *demens*. 578. *alis allapsa sagitta:* ornate, pro allapsa est scil. lateri, ita ut nudum latus feriret. Quia toties πτερόεντες ὀϊστοί apud Homerum, item *alata, ales* sagitta, occurrunt: nunc velocem motum et volatum teli per *alas* expressit, ut sup. lib. V. 319 *fulminis alæ*. In vulneribus autem ingeniosus est poeta Homeri exemplo. Comparant h. l.

Spiramenta animæ letali vulnere rumpit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis;
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,
Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum Matris luco, Symæthia circum
Flumina: pinguis ubi et placabilis ara Palici:

lect. *intra* Goth. tert. 580 *rumpit* Heins. e melioribus. Vulgo, *rupit*: quod Rom. tuetur. 581 *Argentis* et *Argens* duo Burm. 583 Nolim cum Servio interpungere post *miserat*, ut Arcens filii nomen sit. 584 *Productum* Parrhas. Legebatur in omnibus edd. *Eductum Martis luco*; nec aliter scripti. In *Martis* luco jam dudum hæseram, antequam varietatem lectionis inspicerem; nam de Marte apud Siculos nihil aliunde constat. Quod enim in Panormitanorum et Mamertinorum numis occurrere ille dicitur, obscura suspicio est. Equidem in his locis Ditem non Martem expectabam: nisi forte poeta Adranum, indigenam deum, Martem interpretatus est. Sed prava haud dubie est lectio, et restituendum erat quod et ad conjectandum in promtu est, et apud Macrob. V, 19 habetur, etiam in Dorvill. et in Ven. pro div. lect. *Matris*, sive ut Ceres Ennæa intelligatur, quam Fazellus reb. Sic. Dec. I, 3, 2 tuitus est, sive ut mater nympha sit, cujus lucus eo in loco erat. Jam Thaliam Palicorum matrem, nympham obscuri nominis, sed fabula Siculorum domestica proditam, novimus ex Servio ad h. l. et Macrob. l. c. Hujus nymphæ lucum, nomine quoque *silvam Thaliam* dictum, in Calpurnio VI, 78 agnovit, nymphamque, quæ a Jove compressa Palicos partu ediderat, mox iterum Arcenti nuptam, absolute *Matrem* dictam prodidit Wernsdorf. in Poet. min. Tom. IV, p. 676. 820, et Tom. V, p. 1454 ingeniose utique, etsi sine auctore. *Martis* defendi posse ex inf. v. 673 Burmannus addit, quod non assequor. *Simæthia* vel *Simethia*, male vulgo ante Heins.; est enim Σύμαιθος. Pejus alii: *Sumætia*, *Symætia*, *Symethia*, *Simetia*, *Simætia*. Romanus: *Simoentaque*. 585 *et* abest Oudart. *ubi implacabilis ara P.* etiam h. l. legebat Cluver. Ital. ant. pag. 934. vid. supra ad idem hemistichium lib. VII, 764. Sane et h. l. aut in partes Cluverii transire aut deleto *et* legere malim: *pinguis ubi placabilis ara Palici*. Scilicet *Palicus placabilis* est qui placatur, ejusque *ara pinguis* victimis. *Palicum*, pro Palicorum, emendat Cerda. Sed vid. Not. *Palaci* Franc. Ed. Ven. inquit Burm., tum pergit, Lutat. ad Statii XII Theb. 156. *Palisci* Ald., sed prima tantum. In Lutatio scriptum invenio: *et implacabilis ara Palyci*.

Intpp. Iliad. N, 593 sq. 580. h. rupit vulnere facto eam partem, illud viscus, quo respiratio fit.

582—589. Ad variandam et ornandam narrationem nunc miserationem excitat brevi episodio; mox Numanus Remulus indignationem injicit vecordi superbia elatus. Illud vero obscurum, ex qua recondita historia Arcentem Siculum huc induxerit, quod et in Servianis aliquis miratus est. Debuit poetæ tacite ponere, profectum eum esse in Italiam cum Trojanis e Sicilia solventibus. 582. *ferrugine clarus Hibera*, purpura indutus Hispana, quæ est nigricantis coloris. Arcens Siculus est. Est autem in orientali Siciliæ parte *Symæthus, fl.*, circa quem lucus fuisse a poeta narratur eo loco, quo Palicorum templum erat. *Lucum matris* appellat; simplicissimum esset accipere matrem nympham, nomine non appellatam, cujus ille lucus erat. Verum doctrina poetæ Matrem Ennæam intelligere jubet, Cererem, ut sæpe Μήτηρ καὶ Κόρη. De *Palicis* loc. class. apud Macrob. V, 19, Aristot. Mirab. Audit. 58, Antig. Caryst. 133. 175, Stephan. Byz. in Παλική, et Diodor. XI, 89 sunt: et vix est, quod præterea desideres; sin plura cupis, adi Bochart. Chan. I, 28, Cluverium in Sicil. ant., Dorvillium in Sicil.

Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena ;
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum ;

586 *hastis* Heins. e Medic. et Colot., item aliquot aliis. Vulgg. cum Rom. *armis*. Novum autem et ab Homerico more alienum, quod Mezentium funditorem prodit. 589 *Dissicit* pr. Hamb. pro div. lect. *dividit* Ven. *diffudit* tres Burm. *projectum* pr. Mentel. cum Leid. perpetua varietate, quam multi notarunt ; et nuper Burmann. ad Anthol. pag. 109. *ostendit* pr. Hamb. et alter Menag. 590 *celerem bello* Goth. sec. 592 *fodisse*

p. 167, et ibid. Burmann. Sec. p. 472 seqq., Wernsdorf. Poet. min. IV, p. 820, et Jo. Beckmann. ad Aristot. l. c. et Antigon. l. c. et nuper Camus in *Mémoires de l'Institut national* an. VII. III Cl. p. 241 sq. Est tamen vel sic obscura summæ vetustatis religio. Fuere duo crateres seu lacus gemelli, ideoque Fratres dicti, aquæ sulfureæ non longe ab Eryce, urbe, ad quos sollennia jurajuranda fieri solebant. Habiti inter deos, fanum habuere, non longe ab urbe Palica. Quod illud h. l. circa Symæthum fuisse dicitur, non geographice accipiendum, sed poeta locorum situm latius et a nobiliore flumine designat. Alioquin etiam propior Eryces fluvius erat, nunc *Fiume di S. Paullo*, ut *Jaretta* Symæthus est : quod bene docuit Cluverius. Quod unum tandem Palicum memorat poeta, ad poeticam rationem referendum, qua licuit ex duobus unum nominare ; nisi forte jam Maronis ætate unus tantum lacus fuit ; quomodo etiamnum unus tantum habetur, dictus *Donna Tetia* s. *Naftia*, II M. ab urbe Pelagonia et I leuca a Minoo in valle montibus Vulcaniis inclusa, quæ et ipsa crater Vulcani fuisse creditur. Durat adhuc similis superstitio, quod fatidica mulier illic sedem habet. Mirationem facit aqua in medio cratere ebulliens, sulfurei odoris. 588. *liquefacto plumbo:* quasi plumbum funda emissum in aere liquefactum sit; quod portentosum esset; ut forte dicere malis, inflictum et illisum duris ossibus plumbum ex rotundo dilatatum esse. Erat autem plumbum funda emitti solitum fere olivæ simile. Enimvero non debebam argutari. Videndum erat, quid antiquitas crediderit, quid poeta dixerit: qui haud dubie secutus est vulgare loquendi genus ex vulgi persuasione: celeri ac fulmineo motu plumbum emissum in aere incalescere et liquefieri. Lucret. VI, 176 *ut omnia motu Percalefacta vides ardescere; plumbea vero Glans etiam cursu longo volvenda liquescit.* In 589 poeta non satis attendit, se in oppugnatione murorum versari. Nam *arenam* vix bene, saltem parum proprie, de homine in muris aut vallo stante, posuit.

590. Multa h. l. moliuntur viri docti, ut difficultatem diluant, quod hic jam arma tractet, qui in lib. I, 717 puer fuit, cui assimulatus Amor Didonis gremio insidere pos-

Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo præcordia regno
Ibat, et ingentem sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et Marti prætendere muros?
En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!

Franc. 593 *Rhemulæ* Rufin. *Romulo* Dorvill. et Servii edd. ap. Burm. *Remulus* Goth. pr. et sec. Ceterum quid poeta in hoc secutus sit, ut *Numanum* aliquem *Remulum* in medium adduceret, ignoro, cum insolitum sit cognomine sic aliquem insigniri. Aliter res se haberet, si Remulus esset verum nomen, et Numanus ille appellaretur ab urbe Numana in agro Piceno, unde oriundus erat. 597 *ingentem* Heins. reposuit ex Medic. et aliis codd., ac vett. edd. Nec vero accipiendum cum Servio et aliis: eum clamasse se esse magnum: sed *se ferebat*, incedebat ingens homo, vasta corporis specie; sic inf. XII, 441 *portis sese extulit ingens.* Vulgo: *ingenti.* 598 *tueri* Zulich. et Goth. sec. 599 *Marti* e codd. aliquot a Pierio notatum, a sec. Rottend. et Scheff. cum Zulich.

set. Scilicet nec illud recte tenent, quid eo loco sit *gremio insidere*, ad veterem morem, nec cogitant, Amorem a veteribus puerum fere puberem haberi, quod ex poetis et signis satis constat, tum vero idem jam venationi acrius indulserat: IV, 156. VII, 479. conf. Excurs. IV ad lib. XII. 593. Major Turni soror Nympha Juturna erat. vid. inf. XII, 138 seq. 594. *sociatus habebat* pro vulgari: sibi nuper sociaverat. 595. *digna atque indigna relatu*, fanda et nefanda, ῥητὰ καὶ ἄρρητα, nam vs. 603 seqq. virtutem popularium recte crepat; mox contumeliosa et turpia in Trojanos jacit. Est autem hoc non minus ex heroum quam ex barbarorum populorum vita, ut hostem conviciis provocent. Qui Homerum inspexit, satis tenet hoc. 596. *novo regno*, docte pro matrimonio cum regiæ stirpis femina inito; nova enim sponsa erat regina. 597. *ingentem se ferebat*, h. e. incedebat, homo vasto corpore, cum clamore. Nec vero inutiliter additum hoc: quippe legentis sensibus cum clamoribus objicit oculorum sensui speciem ferocis hominis. 598. comparant Hectoris verba Iliad. Σ, 287. In *iterum* et in *O Phryges bis capti* Servius et alii Trojam ab Hercule captam huc advocant. Ita nunc obsidentur Trojani tertio, bis jam antea expugnati. Sane inf. XI, 402 eodem modo dicitur gens *bis victa*, ut duplex clades sub Laomedonte et sub Priamo intelligenda esse videatur. Et Silius I, 43 *Troius exul* (Æneas) *Intulerit Latio Dardaniam, et bis numina capta Penates, Sceptraque fundarit victor Lavinia Teucris.* Hæc nisi forent, ex ipso loco et sententia *bis captos Phryges* dicerem, qui antea urbe capta profugi nunc tolerant alteram hanc in castris obsidionem post illam ab Achivis factam. Lusum in his jam supra VII, 295 vidimus: *Num capti potuere capi?* cum Troja capta superfuerit Trojanorum stirps sub Ænea redintegrata. *muros prætendere Marti*, pugnæ; quia vallo et muris continent se, et inclusi pugnam detrectant, post muros latentes. 600. invidiose respectu Laviniæ, quam Turno ereptum ibat Æneas.

Quis deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ, nec fandi fictor Ulixes.
Durum ab stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, sævoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque assueta juventus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versaque juvencûm
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentes

lich. firmatum, spreverat Heinsius, sed suscepit Burmannus, nec male arbitror: est enim eleganter et docte dictum *prætendere muros Marti*, bello, pugnæ, vallum et muros ducere quo inclusi latere et pugnam detrectare possint. Hæc eadem sup. hoc lib. v. 55. 56. 57. 67. 68. 142 sqq. Vulgo *morti* lectum, etiam in Medic., et sic Servius cum Jul. Sabino: nec hoc male; magis tamen epicum illud. 602 *nec fraudis* Goth. tert. 603 *ab st.* Heins. e Sprot. et ex observatione. cf. ad VIII, 130. 604 *duroque* nonnulli Pieriani, tum Gud. et sec. Moret. cum binis Burm. Heinsius conj. *crudo*. Sprot. *servoque*; at vid. imitationem Valer. Fl. VI, 336. 605 *vigilant* duo Burm. 607 Idem versus Ge. II, 472. nisi quod *exiguoque*. 609 *ævom*: repente hoc ab Heinsio receptum conspicitur; quod si fieri debebat, non minus aliis locis id faciendum erat; scilicet videtur aliqua ætate *vom* pronuntiatum fuisse, non *vum*, v. c. *lævom. sævom. linquont. volvontor. divom. activom.* An vero Virgilius ita scripserit, quis sponsione certet? *bello teritur* Ven. 610 *seva* Leid. pro var. lect. et ap. Serv. 612 Heins. malebat *premimur*.

602. Imitati sunt Stat. XII Theb. 761 seqq. Silius I, 443 sqq. *fandi fictor* docte, qui fingit fanda h. e. qui ficta fatur, fere, quod ἐπίκλοπος μύθων Iliad. X, 281. 603. Locus, qui sequitur, egregius et ornatus est de veteris Italiæ disciplina et vita, quæ in Sabinis diutissime viguit: eandem a majoribus Albanis Romani acceperant, et ex ea enituit *Romana virtus*, spectata partim frugalitate et paupertate, partim tolerandis laboribus. Adeo a multis anterioribus caussis processerant initia rerum, quibus imperii R. fundamenta jacta sunt. Adde laudes Italiæ Ge. II, 167 sqq. et sup. V, 730. 605. *silvasque fatigant*, multum pererrant. Sic *quatere, movere, turbare*, dicimur silvas, feras. v. ad lib. VIII, 94. 608. *quatit oppida bello:* Putes forte esse dictum, ut *quatere muros ariete*. Sed reliqua docent, generali notione dicta hæc esse, vexare, turbare, oppugnare. Sic Valer. Fl. II, 122 fama—*motis quatit oppida linguis*, concitat oppidanos, ut armis sumtis exeant. de Causs. corr. eloq. 15 *Et si quis Ephesum aut Mitylenas contentus scholasticorum clamoribus quatit*, h. e. declamando concitat; ut orator animos audientium perorando movet. 609. hasta inversa, σαυρωτῆρι, boves aratores cessantes pungimus. 612. etiam senes armati sumus et militamus.

Comportare juvat prædas, et vivere rapto.
Vobis picta croco, et fulgenti murice, vestis;
Desidiæ cordi; juvat indulgere choreis;
Et tunicæ manicas, et habent redimicula mitræ.
O vere Phrygiæ, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma; ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocant Berecyntia matris
Idææ. Sinite arma viris, et cedite ferro.

613 *Comportare* librorum et Pierianorum et suorum (quibus duo Burmann. et duo Goth. addi possunt, si tanti hi sunt) auctoritate retraxit Heinsius, et *Convectare* remisit loco alteri lib. VII, 749, ubi idem versus repetitus erat, et lib. IV, 404 *prædam convectat. recentes prædæ*, addit Burm., sunt sanguinem adhuc fumantes. Quorsum tam longe petere? 614 *fulgentis* pr. Hamb. 615 *cordis* Goth. tert. forte aliquis *Desidia est cordi* conjiciat. Sed poeta exquisitiori formæ incubuit: desidiæ sunt cordi, Homerico more plur., ut v. c. σφῆσιν ἀτασθαλίῃσιν. ἧσι προθυμίῃσι. νηπιέῃσιν. et ex Homerico Αἰεὶ δ' ἡμῖν δαίς τε φίλη κίθαρίς τε χοροί τε etc. 616 *vittæ* pro, *mitræ*, ap. Gell. VII, 12, perperam. Ceterum malis forte v. 616 poni ante 615. Sic junguntur sententiæ inter se conjunctæ et consimiles: *Vobis—vestis, Et tunicæ—Desidiæ cordi.* 617 *veræ* male editum ante Heins. et scriptum quoque in nonnullis. *ire* pr. Hamb. 618 *adsuetum* Oudart. 619 *vocant* e libb. retraxit Heins., quod jam in vett. edd. etiam] Ald. pr. erat. Vulgg. *vocat* cum Rom., idque maluit Cuningham. 620 *cedite ferro*, bello, nolite arma tractare. Sed alii apud Serv. acceperant *cædite f.* hoc est, cum viri non sitis, abscindite partem vi-

614—620. Etiam hi versus inter ornatissimos: notabilis quoque rhetoricæ propior tractatio. Phryges cum Trojanis permisceri et tanquam ab eadem stirpe profectos haberi, jam alias vidimus. Iidem mollitie et luxu infames: quandoquidem primi in minore Asia opibus excelluerunt, imprimis pauperum colonorum, qui e Græcia advenerant, judicio. Ante oculos autem habuit poeta aliquot loca Homerica Odyss. Θ, 248. 249 de Phæacibus et Iliad. Ω, 261; tum in illis: *O vere Phrygiæ* Iliad. B, 235. H, 96. 614. vestem aliam crocotam, aliam purpuream intellige, utramque Phrygio opere, acu pictam. 616. tunicæ manicatæ, χειριδωτοί. conf. Stat. VII Theb. 657; tum *mitræ quæ redimicula habent*, int. pileos Phrygios fimbriis pendulis, quibus mento subligatis malæ ac tempora teguntur. cf. sup. ad lib. IV, 216. Male plerique omnes *mitras* Græcorum, diademata, cum his Phrygiis confundunt. Locum expressit Valer. Fl. III, 230 sq. 617. Sacra magnæ matris deum quæ peraguntur per furorem inter tibiarum et tympanorum cantum. Tibia Phrygia e *buxo* facta; eadem *biforis*, cujus notionem claram non habemus: sintne tibiæ duplices, alia gravioris soni, alia acutioris? an eædem quæ tibiæ pares et impares? dextræ et sinistræ? Quidquid ad h. l. allatum est, Servianis debetur ariolationibus. Præstat, quod e Varrone affertur in iisdem: *Tibia Phrygia dextra unum foramen habet; sinistra duo; quorum unum acutum sonum habet, alterum gravem.* Fit enim probabile, antiquissimum tibiarum genus fuisse Phrygium idemque simplicissimum; fuere itaque pauca in ea foramina ad sonos variandos: ut antiquissima cithara quatuor chor-

Talia jactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino
Intendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit, ante Jovem supplex per vota precatus:
Jupiter omnipotens, audacibus annue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram sollennia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.
Audiit et cœli Genitor de parte serena
Intonuit lævum: sonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens adducta sagitta:

rorum. Dignum Grammaticorum acumen, cur ipsi castrentur. 621 *dura* Parrhas. a m. pr. et bini Goth. 622 *nervo conversus* Dorvill. a m. sec. 623 *Contendit* vulgg. *Intendit* reposuit Heins. e Gud. et pro div. lect. alt. Mentel., quoniam *constitit* subsequitur proxime. Sic sup. 590 *celerem intendisse sagittam*. Sed aliter arcus tenditur, aliter sagitta; hæc tenditur, dirigitur. 624 *per verba precatur* Zulich. *precatur* etiam Montalb. et alter Mentel. 629 Versus deest Goth. tert. Et est ille repetitus ex Ecl. III, 87, eoque in precibus his melius nos carere arbitror. 630 *Audit* Rom. et vett. Pier. *Genitor cœli* sec. Rottend. *severa* Goth. tert. 631 *fatifer* e libb. Pier. et suis præclare intulit Heins. Vulgo *letifer*: ex interpretamento. Si sup. 609 erat *ævom*, debebat et h. l. esse *lævom*. 632 *Et fugit* in Rom. et aliis Pier. invenerat, sicque Goth. sec. et alii

dis. Convenit Horatianum Art. 202 "*Tibia non, ut nunc orichalco vincta tubæque æmula, sed* tenuis simplexque foramine pauco." Contra *tibiæ multiforæ* sunt apud Ovidium et Senecam tragicum: ut satis pateat, foramina esse in latere tibiæ quærenda, non in ora tibiæ et ima parte. in Dindymo, Phrygiæ monte: τὰ Δίνδυμα ὄρη. cf. inf. X, 252. sup. VI, 785 sq., et hoc lib. v. 82. 621. *canentem* simpl. dicentem, ut ipsa res docet. *dira*, horrenda, pro, ignominiosis.

622 sqq. Memorabile erat hoc telum, quippe primum, quod Ascanius in pugna emisit, primum virtutis documentum: itaque ornare poeta potuit. Fecit tamen Homeri exemplo, qui sic Pandari in Menelaum mittendam sagittam exornat Iliad. Δ, 116. 122, etiam preces 119. Conf. inf. XI, 857 seqq. Apollon. III, 275. 283 sq. de Amore. Ex hoc illud habet: *diversaque brachia ducens*, in diversam partem, ἀμφοτέρῃσι διασχόμενος παλάμῃσιν· forte et *nervo intendit telum:* γλυφίδας μέσσῃ ἐνικάτθετο νευρῇ· etsi et Homer. αἶψα δ' ἐπὶ νευρῇ κατεκόσμει πικρὸν ὀϊστόν· et mox νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. 622. *nervo equino*, ut chorda arcus sive ex setis sit sive ex tendinibus ac nervis equinis. 624. preces ante sagittam emissam ut sup. de Niso vs. 403. 626. *dona*, sacrificium, ut toties poeta. Male Serv. de donariis. 627. cf. Odyss. Γ, 382 sq. 628. *caput cum matre ferentem*; æqualem matri, jam adultum. Ἰσομάτορα ἀμνὸν ex Theocr. laudat Guellius: Id. Η, 14. 630. conf. Iliad. Ο, 377 et alibi. *sonat una.* Λίγξε βιὸς etc. Iliad. Λ, 125. 632.

Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis.
Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.
Hoc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Lætitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem affatur Iulum:
Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,

ap. Servium, qui *effugit* prætulit, idque tuetur Heinsius. Si tamen rationem et usum in illo *ἅμα καὶ una et* diligentius consideres, facile apparebit, *Et fugit* unice verum esse, imprimis cum summa celeritas emissæ sagittæ et percussi Remuli hic describatur. Conf. inf. XI, 863, 4. In tert. Rottend. *offugit*, in quo adstruendo Heins. multus est. *et fluit* Voss. *strigens* pr. Hamb. Porro *adducta s.* idem ex Pier. imprimisque Romano, exque aliis suis docte restituit, utinam declarasset quoque sensum! vulgo erat: *elapsa* vel *adlapsa* et *allapsa*, etiam in codd. parte; duo Heins. *delapsa*. Proprie *adducitur arcus*: tum, quæ adducto arcu evolat sagitta, poetæ et ipsa *adducta*, h. accelerata, admissa, dici potuit. 634 Exciderat in parte codd. *i*, hinc depravatum apud Pierium in Rom. *Transadigit verbis*, in obl. *Trajecit*, in al. *Transjecit* et *Transfigit*. Apud Burm. *Transigit*. ed. pr. *Transegit* Burmann. Exc. *Trajecit* multi cum binis Goth. Piget talia persequi. *en lude* Zulich. a m. sec. *allude* Ven. 636 *Hæc* ante Heins., ut passim in scriptis, vel *Hic*, *Huc*. 638 *cum* Parrhas. 639 *arces urbemque* alter Hamb. cum Goth. sec., male. vid. Not. 640 *victorem. juvenem* Ven.

adducta, adducto arcu concitata. v. Var. Lect. Nisi malis in eo manere, ut sagitta adducta dicatur nervi respectu: ad quem sagitta adducta, admota, ei imposita fuerat. ***horrendum stridens*** jungenda. Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.

634. 635. Schema traductæ narrationis ad dialogum, quod orationem egregie animat, notarunt passim grammatici. cf. Clark. ad Iliad. Δ, 303. Ο, 348. Superbiæ vero, qua victis aut cæsis illudit victor, dignæ horrida heroum vita, exemplum poeta ab Homero repetiit. 637. ***animos ad sidera tollunt*** audacter poeta novavit, non eo sensu, quo volunt, ut Ascanii aut suos animos per favorem extulerint laude; sed successu, gloria ac virtutis seu conscientia seu opinione ferocientes et exultantes ***efferri animis*** aut ipsi ***animos efferre*** dicuntur, et nunc quidem tam sublimes, ut cœlum sibi attingere videantur. Sensu facilius rem assequare quam verbis.

638. Apollo gentis Juliæ imprimis studiosus: ita Actiaca victoria ad eum referebatur VIII, 704 sqq., et Palatinum templum in ejus honorem factum. cf. Excurs. I ad h. libr. 639. ***Ausonias acies urbemque***, oppugnationem castrorum seu urbis Trojanorum, novæ Trojæ. 641. ***mactus*** quid sit origine et usu, copiose declaratur in Thesauro Gesner., nec latere potest eum, qui usum similem voc. ***Auctus***, atque adeo ***augens*** (Catull. Epith. Pel. 323, et in Catonis verbis apud Gell. XVIII, 12) meminerit; nec tamen hic et in similibus locis satisfacit, si teneas ***mactum*** esse auctum, amplificatum. Est aliquid, si reddas: o puer aucte, ornate nova

Dîs genite, et geniture deos. Jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident.
Nec te Troja capit. Simul, hæc effatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantes dimovet auras,
Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque, coloremque,

643 *residunt* tert. Rottend. alter Hamb. et Zulich., et Heinsium hic suum morem non servasse miror. Vaticinia enim melius præsenti tempore efferuntur. 644 *affatus* aliquot Burm. 645 *misit* aliquot Pier. et Burm. *spumantes* pr. Hamb. *demovet* duo Burm. cum Rom. 646 *formam* Heins. e melioribus Pier. et suis, pro vulgari, *forma*: quod Rom. tuetur. *formam in antiquam* Jul. Sab. legerat. 648 *lumina* Sprot. 649 *Tunc*

virtute. Sed videtur aliud quid insuper desiderari, quod ex notione *auctus*, qui fructum et usum ac voluptatem affert, eliciendum est. Scilicet *mactus laude, virtute*, est qui fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudens, fructum lætitiæ inde capiens: et sic nihil est quod melius vocem reddat quam *ὀνήμενος* in illo Homerico Odyss. B, 33 *Ἐσθλός μοι δοκεῖ εἶναι, ὀνήμενος*, qui fructum inde capiat, cui bene sit, bene eveniat! Unde vulgare Græcorum *ὄναιο*, ut h. l. *ὄναιο τῆς νέας ἀρετῆς*. Bene eveniat primum hoc virtutis documentum! læti sit ominis! Mirum tamen quod grammatica ratio in usu vocis deficit: nam apud Livium *jubet eum macte virtute esse*. Et tamen idem: *macti virtute, milites Romani, este*. Si in formulis ad deos precandi occurrit, tum *mactus* videtur esse lætus, propitius, cf. Cato de RR. 134. 642. *geniture deos* propter Julium Cæsarem et Augustum, ut Serv. 642. 643. Adscribendus est hic locus iis, in quibus pacis per orbem terrarum restitutæ et Jani clausi memoria celebratur. Certe post U. C. 725 scripta hæc esse necesse est. vid. sup. T. I *Vita Virgil.* sub hoc anno. Merito hoc tuæ genti dabitur, ut oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat. *gente Assaraci* ad splendorem orationis pertinet: ut sup. ad Georg. III, 35. Æn. I, 284. *bella fato ventura*; bona determinatio, imprimis respectu bellorum civilium, de quibus maxime accipiendus locus. 644. *Nec te Troja capit*; majore virtute ornatus quam pro tam tenuibus rebus, ad quas nunc Trojani redacti sunt. *Capere* non infrequens hoc usu. Laudat Burmann. notas ad Ovid. III Trist. 4, 30 et Barth. ad Stat. I Achill. 151. Notum satis est illud Philippi ad Alexandrum filium: Quære aliud regnum, *Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ*. 645. *spirantes auras*. Nec vitales, cum Servio, nec odoras, cum Cerda, sed flantes, *πνεούσας αὔρας* accipe. 647. Alius erat *Butes*, quem supra memoravit lib. V, 372. Adumbravit autem Periphantem Iliad. P, 323 sq. (non locum Iliad. Π, 715 sq.). An vero etiam illud ex

Et crines albos et sæva sonoribus arma;
Atque his ardentem dictis affatur Iulum:
Sit satis, Æneada, telis impune Numanum
Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis;
Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
Mortales medio adspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovere deum proceres divinaque tela

Parrhas. *Hunc* septem Burmann. cum Goth. sec. 651 *crines flavos* male interpolatum in Rom. multis Pier. Heins. Burm. et binis Goth. Erf. etiam vett. edd., sive ex scriptura *alvos*, sive ex lib. IV, 558, sive ex incuria hominis, qui Apollinis crines describi putabat. Heinsius conj. *ravos* nullo fructu. Aliter judicavit Wakefield, qui recepit *flavos*; et explicat: "qui tam flavos crines, quam arma sonantia, iis scilicet mutatis, se Buti similem fecerat." Doceri velim, quomodo latine in illum sensum dicta accipi possint: *Apollo Butæ similis vocem, colorem, crines* ut sit: voce, colore et crinibus mutatis, similis erat Butæ. Atqui vidimus Æn. I, 589 *Os humerosque deo similis:* quod non est exuto dei ore et humeris. IV, 587 *Omnia Mercurio similis vocemque coloremque, Et flavos crines et membra decora juventæ.* Scilicet qui similis est alteri (quoad) aliquid: in eo ipso similis ei est. Post *albos* sustuli interpunctionem haud dubie pravam et quæ Interpretes transversos egit. Apollo in Buten mutatus etiam armis ei se assimulaverat: *similis et crines et arma*; quod adjectum: *sæva sonoribus* h. sævo sonore, terribiliter sonantia, epitheton armorum Butæ ornans est. Inter hæc tamen valde probabile fit, versum irrepsisse e margine et ad Apollinem spectasse: *Et crines albos et sæva sonoribus arma*; quæ de Bute quomodo præcipuo aliquo modo dicantur, non assequor. 653 *Æneide* ubique in edd. editur. Agnoscit et Probus. *Ænide* Medic. cum aliis Heins. et Pier., etiam vett. edd. Alii aberrant in *Æneidæ*, *Ænide*, ac si *Æneidæ telis* juncta vellent. Neutrum tamen rationem grammaticam habet: unde enim Αἰνεΐδης vel Αἰνείδης? Deberet esse Αἰνεύς, quod nusquam occurrit. Ex Αἰνείας esset Αἰνειΐδης. Sin ex Αἰνείας formes Αἰνεῖος, Αἰνήϊος, unde Αἰνηΐς, formandum hinc esset Αἰνηΐδης, Αἰνηϊάδης. Si ab hoc ducatur *Æneides*, vix *e* ex *η* natum corripi posset. Restat, ut *Æneades* admittamus, unde h. l. *Æneade*, vel ad formam, quam noster amat (vid. ad VI, 126), *Æneada.* Est quoque *Æneade* (*Æneadæ* apud Bottarium) Rom. à Αἰνεάδη, quæ sollennis forma est: Αἰνείας, Αἰνέας, Αἰνειάδης, Αἰνεάδης; unde sæpe in nostro *Æneadæ.* v. ad I, 157. Frequentatur etiam vox Αἰνειάδαι Cedreno, Zonaræ et aliis. Hanc etiam h. l. tuebor, remittens reliqua librariorum et grammaticorum seu imperitiæ seu acumini. 654 *suis* pr. Rottend. *Primum* ed. Iunt. *Prima hac—laude* Hugen. 655 *nec paribus inv. a.* ed. Ven. 657 *Sic o. Apollo Mortalis, m.* Donati lectio ap. Fabricium.

vita heroum sit: *fidusque ad limina custos*, ut armigeri (θεράποντες) iidem et satellites sint, dubito. Nec memini simile quid, ut heroibus sint custodes domus. Sunt θεράποντες, κήρυκες, δμῶες, ἀμφίπολοι, qui familiam domus constituant. 651. Butæ similis etiam canis, et armis, quæ ille gestabat; *arma sæva sonoribus*, h. e. sonore, sæve, terribiliter sonantia Butæ sunt. vid. Var. Lect. 655. *et paribus non invidet armis;* hoc sublime et magnificum: suæ sagittandi peritiæ, suæ virtuti, Ascanii futuram virtutem æquiparat deus Apollo. Alii comparationem in eo quærunt, quod Apollo puer Pythonem interfecit. Mihi hoc argutum magis quam verum esse videtur. 657. *medio sermone;* Servius: "ideo *medio*, quia non respondit Ascanius." Est tamen simpliciter: antequam plura subjiceret, discessit. 659. 660.

Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugnæ, dictis ac numine Phœbi,
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris;
Intendunt acres arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ; pugna aspera surgit:
Quantus ab occasu veniens, pluvialibus Hædis,
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada præcipitant, quum Jupiter horridus austris

bric. *adspectu* sec. Moret. *visus* Gud. pro var. lect. ex lib. IV, 276. 660 *tonantem* duo Burmann. et Erf. 662 *ad c.* Reg. *certamine* Montalb. et Bigot. *c. cursus* Hugen. 663 *animosque* alter Hamburg. 665 *armenta* Rom. 666 *tunc* et *cum* in binis Goth. 667 Habemus hic iterum exemplum rationis criticæ codicum vetustate et auctoritate potioris. *adflictu* Rom. et alii Pier. *atflictu* Medic. *afflictu* Montalb., quod a Naugerio in Ald. tert. admissum, perperam. *flictu* haud dubie poeta maluit quippe doctius dictum. Sunt etiam codd., qui *flictu* tenent ap. Heins. *fluctu* tres Burm. cum Goth. pr. et tert. *galeæ flictu* aliquot Pier., idem ordo in Goth. pr. et tert. Ceterum alterum versus hemistichium: *pugna aspera surgit* meum quidem ad sensum et languere et sententiæ juncturam intercipere videtur. Comparatio enim fit inter illa: *Sternitur o. s. tum scuta.* 668 *occasu* vel *Oceano* Zulich. *pluvial. herbis* Rom. 669 *quam multi* ed. P. Danielis. 670 *In*

Ergo in *fuga*, discessu, divinam formam Apollo receperat; adsciverat humanam, ut cum mortali agere posset. conf. Excurs. I ad v. 638. Porro referri vides *formam divinam* ad eam speciem, qua signa dei ab arte exhibebantur: ita ut Apollinem ea oris pulcritudine et eo habitu esse crederent, quo exhibitus esset a Scopa vel Praxitele.

661. *numen* declaratur per *dicta;* jussa, auctoritas. 664. *totis per propugnacula muris*, per loca murorum, e quibus propugnatur, adeoque simpliciter per muros. De voce v. sup. ad 170. 665. *Acres;* ipsi arcus intendunt acriter, et jaciunt tela amentis religata. 666. 667. Macrob. VI, 4 ex Ennii Scipione laudat: *Sparseis hasteis longeis campus splendet et horret.* Tum alii ex Annal. XI *Tum clupei resonant, et ferrei stridet acumen.* conf. inf. v. 809 et Iliad. M, 160 sq.

668 seq. Ornavit Homericos versus Iliad. M, 156—161. *Hædis pluvialibus;* propter hædos. Bene et clare Servius: "Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est. Retinet autem stellas duas in manu, quæ *hædi* vocantur, et capram—quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri." Ita Servius. Comparatis locis, quæ ab Intpp. excitari solent, de occasu Hædorum sub medium Decembrem maxime poeta cogitasse videtur: vid. Arat. Phænom. 678—681. Theocr. Id. VII, 53. 54. *ἐρίφων δυομένων* Callimach. Epigr. 19. Stat. Theb. VIII, 407 seqq. 670. Quod alias austris

Torquet aquosam hiemem, et cœlo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idæo Alcanore creti,
Quos Jovis eduxit luco silvestris Iæra,
Abietibus juvenes patriis et montibus æquos,
Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt
Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus dextra ac læva pro turribus adstant
Armati ferro, et cristis capita alta corusci:
Quales aëriæ liquentia flumina circum,

vada noli tentare: variat rem; antecedente membro *humum* memoraverat, nunc mare. 671 *et telo* tert. Rottend. et concedo in hoc Wakefieldo, elegantius hoc esse: modo codicum auctoritas accederet. Laudat ille Ge. I, 331. 2. 3. Æn. IV, 120 sq. *cœlo nubila rumpit* est pro *cœli nubila. lumina* Medic. a m. pr. 672 *Archanore* Goth. tert. *nati* aliquot Pier. et duo Burmann. 673 *Hiera.* Hanc lectionem quomodo Heins. defendere possit, non assequor. Est enim manifeste vitiosa: in Ἱερὰ media produci nequit. Nullus dubito *Iæra* (Ἴαιρα Iliad. Σ, 42) esse scribendum, ut Mentel. pr. et Gud. exhibebant: quo accedebat Medic. cum ceteris Heins. maximam partem *Iera.* Dorvill. *Hieta.* Zulich. *Hibera.* Turnebus *hyæna* conjiciebat: quod per se non malum esset. 674 *patriis juvenes* aliquot Heins. cum Regio. *æquis* Gud. Elegans est emendatio a Jac. Bryant communicata: *patriis in montibus.* Ita utique malim Virgilium scripsisse. Ceterum versum hunc, puto, Virgilius sublaturus fuisset secundis curis: nam friget, cum eadem comparatio mox tam copiose ornetur vs. 679 sq. 675 *imperio est* Macrob. V, 11. *reducunt* Hugen. 677 *instant* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. tert. et Erf. *obstant* Leid. vid. sup. v. 550. 678 *coruscis* Ven. et Macrob. *coruscant* Medic. *coruscent* Hugen. 679 Argutiæ sunt Servii seu alterius ex scriptura antiqua *liquētia* captatæ, quod *liquetia* legendum esse censet; et fluvii nomen sit in Venetia in intimum maris Adriatici sinum se immittentis. Sed idem fluvii nomen *Liquentia* passim scribitur, ut, hac ipsa scriptura servata, amnem illum inferre possimus. Male tamen hoc fieret, puto; nam etsi vel maxime poeta *Liquens flumen* formare potuit, tamen nimis obscurum

insurgentibus, id nunc Jovi tribuit: *torquet* is *aquosam hiemem*, h. versat, agitat, nubes pluvias, tandemque, ut illis imber exprimatur, facit: *cœlo cava nubila rumpit.*

672 sqq. Ingeniose est usus loco Iliad. M, 127 sqq. et respexit duo Lapithas, Polypœten et Leonteum, pro portis castrorum Achivorum stantes. Ut silvestrem daret originem fratribus, in monte Ida educatos tradit, in luco Jovis Idæi: parentibus silvestrem in nemoribus Idæis vitam agentibus. 674. ἐλάτῃσιν ἐοικότες ὑψηλῇσιν Iliad. E, 560. Cum *montis* autem *cacumine* comparatur Polyphemus Odyss. I, 191. 192. In *commissa* v. 675 argutati sunt veteres apud Servium, cum dubitarent, an sit, clausa; uti tabularum *commissuræ* dicuntur. Est haud dubie, credita, custodiæ eorum a duce mandata: et sup. 176 *Nisus erat portæ custos.* 676. *mœnibus;* in mœnia VIII, 178, ut *solio.* 677. *pro turribus* accipio ἀντὶ πύργων, tanquam binæ turres, aliter ac sup. v. 575. 679 sq. ex l. c. Iliad. M, 131 sqq., sed ornavit poeta adjunctis a certo genere ac loco petitis circa Padum et Athesim. Nostrum iterum expressit Claudian. de R. Pros. III, 370. *flumina liquentia;*

Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
Attollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentes.
Continuo Quercens, et pulcer Aquicolus armis,
Et præceps animi Tmarus et Mavortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus iræ;
Et jam collecti Troës glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
  Ductori Turno, diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere cæde nova, et portas præbere patentes.
Deserit inceptum, atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos;
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,

fluvii nomen erat, quam ut nude poneretur; et male etiam grammatica junctura adhæresceret; vix quoque *Liquentia flumina* plurali numero substituisset. Servius vitiose fieri ait, ut a genere incipiamus, et ad speciem revertamur. Immo vero hoc suave et poetis frequens, imprimis Maroni nostro: v. c. inf. XI, 68. 69. 660 sq. *liquentia* autem epitheton otiosum quidem, ornans tamen; ut *fons liquidus* et al. Ductum autem ab antiquo *liquo, ere*, prima longa; at *liqueo* prima brevi. Hinc diversitas in deductis, fere ut Græca: φίλω. φιλέω. πορφύρω. πορφυρέω. Quod ad codd. attinet, *liquentia* Rom. Medic. et magna pars reliquorum: sicque Macrob. et Diomedes ap. Heins. at Gud. a m. sec., Mentel. uterque cum aliis nonnullis, et Oblongo Pierii, *liquetia*: sic et edd. vett. *Liquencia* Montalb., sed erasa *n* litera. *linquentia* Goth. tert. 680 *præter a.* Hugen. a m. sec. 683 *Arrumpunt, Erumpunt* (ut Goth. tert.), *Prorumpunt* ap. Burm. I. *aditus Rutuli:* Regius interpungit: quod et alii faciunt; nec refert. 684 *Querquens* aliquot Pier. Mox *Equicolus* vulgg. et jam Aldd.; reduxit *Aquicolus* Heins. ex Medic. et sec. Moret., ceteri *Aquiculus*. Sic et Pieriani partim, partim *Equiculus* legebant. In binis corrupta scriptura, *Aquilicus*, unde Heins. conj. *Aciscolus*, quod Valeriæ gentis cognomen est; in uno *Aquilurus*. 685 *princeps animi* sec. Moret. *Tmaros* multi: ut Ecl. VIII, 44. Alii et hic *Marus, Thmarus, Thamarus, Timarus, Himarus, Tinarus.* In f. *Hæmo* Menag. pr. 686 *adversi* Parrhas. *aversi* Dorvill., sicque aliquot Pier.; iidem *dederunt*. 687 *ipsi* aliquot Pier.; pro *posuere* Parrhas. *dedere*. 688 *Tum magæ* Dorvill. 689 *gl. in unum* Bigot. et Rom. 690 conferre *gradum* Nonius in *conferre:* quod arridet Heinsio; tum *percurrere* Sprot. *procedere* sec. Moret. *concurrere* Ed. pr., male; tandem *p. l. ardent* Leid. 692 *hostes*

ut fons liquidus: epitheton ornans. Qui 684 nominantur, e Rutulis sunt,

688. *animis discordibus;* ornate, pro iis. Tum magis increscunt iræ Trojanis. Jam autem ii erant hostilibus in Rutulos animis.

691. Semper inhæret animo Homeri τειχομαχία. Qui ibi Hector, hic

Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo: volat Itala cornus
Aëra per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri vulneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit
Aphidnum;
Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,
Non jaculo: neque enim jaculo vitam ille dedisset:

Parrhas. 699 *tenerum* Heins. reposuit tanquam exquisitius e Medic. et aliis, Pierianis quoque, et exemplis illustravit. uti Macrobius III Ge. 109 laudat quod editum est *Aera per vacuum*. Vulgo: *per tenuem*. quod equidem pro sensu meo præferam, tanquam proprium ac sollenne. *sub alto* Parrhas. 700 *atri sanguinis* pr. Hamb. cum aliis ap. Pier., ex interpretatione. *alti vulneris* conj. Pricæus ap. Burm. 701 *effixo* Oudart. *fixum ferrum* tres Burm. *in p. recondit* Parrhas. *resedit* vel *tepescit* codex Kœleri. Scilicet seu calami seu memoriæ vitium corrigere voluit librarius. *tumescit* a pr. m. Erf. 702 Vulgatum erat *Erymantha*, pro quo *Eremantha* Zulich. *ac Periphanta* Heins. conjiciebat. Malim eum emendasse *Erymanta*; est enim Ἐρυμας, Ἐρύμαντος. Et occurrit Ἐρύμαντα Iliad. Π, 345. Scriptum quoque sic in Mediceo: qui mox *Aphednum*, Rom. *Achidnum*. Ceteri tædium faciunt aberrationibus: quas videat, qui volet, apud Burm. et Pier. *Aphitum* tert. Goth. Est Ἄφιδνος, et paullo ante Μέροψ. 703 *Bitiam ardentemque* aliquot Burm. *Tibian* pr. Moret. *oculis animoque* Zulich. *animis*

Turnus est. Hic nuntio accepto, portam valli Trojanorum patere, eo accurrit, castra irrumpit et Trojanos ad summum discrimen adducit. 697. *Thebana de matre;* cum de Sarpedone agatur, (quem *altum*, magnum, appellat) Lyciæ rege, intelligenda est, oriunda ex Thebe Mysiæ urbe sub monte Placio, olim a Cilicibus colonis insessa, Eetione rege clara, quem Achilles interemit, et cujus filia Andromache erat. Iliad. A, 364 et al. Campus Thebes hinc mansit etiam serioribus ætatibus circa Adramyttium. Late de hac Thebe Strabo et libri geographici. Burmannus laudat notam ad Ovid. XII Met. 109. Nunc de ea vide ad Homer. Il. A, 366. 698. *cornus* vid. Ge. II, 447. 448. 699. *aera tenerum;* alias tenuem; sed et aliis locis alterum occurrit. Exempla collegit Heins.; spectatque hoc nec minus ad aeris naturam, cum impulsui cedit et pervius est. *stomacho;* recte Serv. "Græcus sermo est" dixit scilicet στόμαχον, guttur, gulam; tum *specus* h. cavum, vulnus hians, reddit *undam atri vulneris* h. sanguinem ebullientem in undarum morem, undantem. cf. Iliad. P, 47 sqq. 702. *manu;* ense, vi oppositi: nam v. 698 *jaculo* Antiphaten prostraverat. Nec insolens hoc. Etiam Serv. notavit.

703. 704. Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, ut jaculi vulnus nimis leve, nec mortem allaturum fuisset. Non satis dignum Maronis castigatiore Musa hoc videtur: nec placet τὸ παιδαριῶδες; etsi referendus animus ad clipeum et loricam, quæ tam vastum corpus tegebat: nec de nudo corpore cogitandum tanquam jaculi vi non sternen-

Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo: quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit; collapsa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens:
Qualis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit; magnis quam molibus ante
Constructam ponto jaciunt; sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit;
Miscent se maria, et nigræ attolluntur arenæ;

oculisque a m. pr. Parrhas. *furentem* vel *frementem* Cod. Kœl. et Erf. 705 *phalarica.* Sic et Medic. In voce Romana maluissem *falarica.* 706 *non* Parrhas. et Montalb. *quæ non* Dorvill. *taurica* Goth. sec. 708 *in menia* Franc. 709 *At t.* pr. Moret. 710 *Talis* Rom. et Medic. Ipsa interpunctione comparationem ad antecedentia retuli: *Dat tellus—talis, qualis* pro taliter, qualiter. 712 *in ponto* tert. Moret. *jaciunt ponto* vulgg. ante Heins. *sic* repetere comparationem necesse est. Importunum tamen est meo sensu et jejunum alienumque a tota loci structura. An fuit: *fluctu illa ruinam P.* an: *si victa ruinam prona trahit?* Sed in hujusmodi locis nemo quidquam facile definiat. 713 *undis illisa* aliquot Pier. *vadis in littore combit* Parrhas. 714 *tolluntur* aliquot

do. *dedisset* pro reddidisset. 705. Non hic de *falarica* cogitandum, quam Liv. XXI, 8 describit, sed est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta. Ex Servio tamen et Festo notanda est origo vocis *a falis,* h. turribus. 707. *lorica fidelis* (quæ munit, tutum reddit, bona adeo et idonea, sic sup. VII, 640 *fidus ensis*) *squama duplici et auro,* duplicibus squamis aureis, seu duplici squamarum ordine; uti *bilicem loricam* dixit XII, 375. Tum 709. *ipse ingens intonat super clipeum*: Potest ita, cum Julio Sabino, verborum ordo institui, quod et Burmanno probatur. Sed doctior est Serviana ratio, ut *clipeum* neutro genere dixerit: *hoc clipeum ingens intonat super*, sc. super immania membra collapsa. Ita est Homericum ἀράβησέ τε τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. Ad verbum reddidit inf. X, 488 *sonitum super arma dedere.*

710 seqq. In sequentibus iterum magnum poetam agnoscas: rem posuit novam, per se magnam et terribilem, eamque ornavit ἐναργῶς et docte. Interceptus erat Crater seu sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus prætoria inædificata erant, temperati aeris et prospectus caussa, partim quibus portus Julius muniebatur. vid. sup. Georg. II, 161—164. *Euboico litore,* propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. vid. sup. ad VI, 2. *pila saxea molibus magnis*, h. alte aggestis cæmentis, constructa, quæ in pontum jaciunt. Serv. et Cerda *ponto* accipiunt: adversus mare; quidni: in ponto? *ante* vero nolim jungere cum *constructam:* languet enim: molem antea constructam jaciunt in pontum: sed est *ante* ex πρὸ vel πρὸ πρὸ, procedendo a litore. Erant autem hæ structiones ac moles ex saxis ac cæ-

Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Jovis imperiis imposta Typhöeo.
  Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acres sub pectore vertit;
Immisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
Undique conveniunt; quoniam data copia pugnæ;

Heins. et Burm. cum Goth. tert. Idem fere versus III, 557. 715 *sonitum* Goth. sec., non male. *fremitu* idem et Bigot. *Procuta* Rom. *Procrida a. t. dirumque* Exc. Burm. *alta tremit*, ut *crebra* pro *crebro* maluit jungere Addison. ap. Burm., quoniam Prochyta non alta sed humilis est. Sed v. Not. 716 *Inarimæ* Rom. 717 *Sic* pr. Moret. *omnipotens* tres ap. Burm. *animos* Parrhas. et Servii codd. ad X, 22. *Hic animum Mars armip.* Goth. pr. *animos* Erf. 718 *sub pectora* aliquot Heins. cum Goth. sec., perpetua varietate et alibi obvia. Arridet tamen Heinsio. Alterum tamen jam lib. VI, 101 vidimus. *in pectora* Leid. cum Goth. tert. 719 *Fugam* et *Timorem* scripsit: sunt enim Homerica Δειμός τ' ἠδὲ Φόβος Iliad. Δ, 440 et al. 720 *pugnæ est* Goth. sec.

mentis pulvere Puteolano solidatis confectæ. Eum enim solidescere sub aqua nota res est. cf. h. l. Cerdam. Vitruv. II, 6. Maronem exscripsit Silius IV, 297 seqq. 715. 716. Ruina molis facta, vicina loca, insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* promontorio Campaniæ Miseno objecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Ænaria (nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit vocabulo ex Homero ducto, etsi perperam interpretato, Iliad. Β, 783. vid. Excurs. II. Ut tamen verbo hic moneamus: Typhoeus fulmine fuit percussus εἰν Ἀρίμοις. Quærendi autem *Arimi* et τὰ Ἄριμα ὄρη in Cilicia, quoniam in eo tractu erant loca terræ motibus et incendiis occultis fœdata: quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata res est ab aliquo poeta ad insulam Pithecusam, quæ et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum Inarime. Prochyta *alta* epitheton commune omnium insularum, quatenus mari eminent. *cubile*, ut Pindarus Ætnam στρωμνὰν Typhoei Pyth. I, 54. Homerus l. c. εὐνὰς dixit Arimos montes.

717. 718. 719. Homerica conversio fortunæ certaminis; Homericum quoque phantasma est hoc, quod Mars ἑτεραλκέα νίκην ipse machinatur. Sæpe enim deos Homerus inducit robur et animos pugnantibus adspirantes, aut in fugam vertentes adversam aciem. Sic Iliad. Β, 446 sqq. Minervam; Ν, 44 Neptunum; et ipsum Martem Iliad. Ε, 506 seqq., sed, qui apud Homerum inter deos prælientes negotiosus deus est, apud Maronem in otiosum allegoricum nomen abit: imprimis cum vers. 721 bellatorem deum incidere animis, h. e. alacritatem, novum robur animi, dixisset. 718. *stimulos vertit:* plus quam adhibet. vid. lib. VI, 101. 719. *atrum* Timorem exemplis illustrant Cerda et Burm. ad Petron. c. 89 pr. Nec vero epitheti vis in eo modo quærenda, quod omnia tristia et infausta atra sunt: sed pertinet ad phantasma Terroris, ut sit tenebris et nocte involutum. 720. *conveniunt* Latini ac Rutuli, inventa opportunitate irrumpendi in castra.

Bellatorque animos deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res:
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Mœnibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentes,
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi:
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis offulsit, et arma
Horrendum sonuere: tremunt in vertice cristæ

721 *animos* Heins. e Medic. et Sprot., tanquam elegantius. Vulgg. *animo. Bellorumque animis incidit* Goth. tert. 722 *infuso* Bigot. *c. vidit* Gud. et alii Heins., ac Burm. cum Goth. sec. 723 *quis c.* Rom. et Medic. Pierii; item aliquot ap. Burm., sed *qui* ,quod per se minus vulgare, agnoscit Carisius. 724 *vi magna* Medic. *vi tota* Montalb., quod impense placebat Heinsio, quem offendebat recurrens vs. seq. *multos.* Nam et alibi *vi multa* ap. nostrum occurrere non ignorabat. *torquent* Zulich. 725 *Obnisus* Zulich. *latus* Goth. sec. 726 *liquit* aliquot Burmann. cum Goth. tert. et Erf. 727 *inclusit* sec. Moret. *recipitque clientes* alter Hamb. 728 *in* abest Goth. tert. 729 *Viderat* et *incluserat* Leid. *urbe* Bigot. 730 *inter media* Dorvill. 731 *oculisque* Bigot. *effulsit* vulgo lectum in codd. et edd. (saltem quas Heins. manu tractabat; ex Aldd. prima *effulsit*, tertia per Naugerium *offulsit:* inde edd. sectæ variant). *offulsit*, quod Romanus Pierii tuetur, repetiit Heins. v. sup. v. 110, sed h. l. forte alterum accommodatius; non enim agitur de luce, quæ offulgeat oculis aliunde, sed emissa oculis fulget illa: hoc est, *effulget.* Revocavit quoque Wakefield *effulsit.*

726. 727. Occlusa porta multos suorum excludit, hostes, qui irruperant, includit. Laudatus Statius lib. X Theb. 508 jam a Servio: *Par operi jactura lucro: namque hoste recepto Exclusere suos.* Sed his versibus minus gravitatis inest. conf. eund. v. 503 sq. **728.** Νήπιος etc. Iliad. B, 38 et sup. VI, 590 *Demens qui nimbos et fulmen simularat.* **730.** *pecora inertia*, oves ait Cerda; saltem potissimum.

731—735. Præclare hæc in majus aucta. Videns interclusum se Turnus novos sumit animos, concitatiore corporis motu fertur, arma vertit quamcumque in partem contra obvios; unde major armorum, galeæ, clipei, fulgor. Scilicet cogitandum est, principum virorum ac regum arma præcipuo aliquo lævore ac fulgore splendere debuisse, cristas fuisse altiores, et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit adeo audacia: *nova lux oculis offulsit*, affulsit, adeoque effulsit. Ceterum singula in Homero passim sunt obvia, quæ tamen ad imitationem trahi nequeunt; sic ἐπὶ στήθεσσι δὲ χαλκὸς Σμερδαλέον κονάβιζε Iliad. Φ, 254, et Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος Iliad. Δ, 420. *arma horrendum sonuere*, et *fulmina* pro fulgore. Iliad. X, 133. 134. *Cristas* Turni *ru-*

Sanguineæ, clipeoque micantia fulmina mittunt.
Agnoscunt faciem invisam atque immania membra
Turbati subito Æneadæ. Tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternæ fervidus ira
Effatur: Non hæc dotalis regia Amatæ;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis annixus viribus hastam.
Excepere auræ vulnus; Saturnia Juno
Detorsit veniens; portæque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor.

733 *fulmina* Heins. reduxit, quoniam in eo omnes vetustiores consentiunt: vulgata erant *fulgura*. quæ Wakefield revocavit: et probandum est viri docti acumen. Nam quoties fulmen tropice adhibetur, subest comparatio teli emissi; ita *ensis* est fulmen. Ita apud Propertium *femina fulminat oculis*. At *æris fulgor* est, non fulmen. Infra tamen XII, 654 *Fulminat Æneas armis*, h. e. fulget. Et quid? si χαλκοῦ στεροπὴν ap. Homerum Maro in animo habuit? ut Odyss. Δ, 72 in Menelai domo: χαλκοῦ τε στεροπὴν—χρυσοῦ τ' ἠλέκτρου τε καὶ ἀργύρου ἠδ' ἐλέφαντος. Idem, quantum video, *mittunt* induxit ex codd. parte, *arma* videlicet, inquit (quod nemo facile admittat), vel *mittunt* pro *se mittunt*, *mittuntur*. cf. ad Æn. II, 207. Atqui hoc durum est h. l. vel maxime. *mittit* alii habent editi et scripti etiam Pier. et bini Goth., item Jul. Sab., sicque Medic. *mittet*, et a m. sec. *mittit*. Atqui et durum et languidum est, ut *mittit* ad Turnum referatur. Suspicor olim fuisse *clipeosque* pro *clipeusque*, quod non intellectum corruptelam intulit, cum scriptum esset: *clipeusque micantia fulmina mittit*; hoc tandem poeta dignum. *clypeusque m. f. mittunt* Dorvill. In Gud. *clypeique m. f. mittunt*. Pierson. ap. Herm. Arnzen. Epist. crit. p. 76 *clipeum* neutro dictum ex v. 709 huc quoque vocat. nullo cum fructu. Tandem qu. Moret. cum Zulich. *nutant*, Montalb. *vitant*, saltem deb. *vibrant*. 735 *Æneadæ subito turbati* Parrhas. *cum* tres ap. Heins. et Burmann. 738 *Non m.* Parrhas. *prohibet* Sprot. 739 *vide* Goth. tert. *nulli* sec. Hamb. *nulla huic* sec. Menag. *non hinc* Bigot. 741 *animi virtus* Rom. 742 *Hinc* Zulich. *invictum* P. Goth. tert., felici lapsu. 743 *et c. nudo* sec. Hamb. 745 *Exc. auræ: vulnus—veniens* junxerat Servius seu quis alius; et sic *vultus—veniens* duo Burm. 746 *Detorsit juveni* pro div. lect. pr. Hamb. *terræque i.* Parrhas. *infingitur* Franc. 747 *vi quod* Goth. sec. *quod vix* alter Hamb. *librat* Medic. Pierii, Gud. Moret. tert. Ven. et Reg. *torquet* Moret. 748

bentes vs. 270 supra vidimus. 733. *mittunt* scil. se, mittuntur: durum tamen hoc. v. Var. Lect. 737. *dotalis regia*, Laurentum. 742. ut illud lib. II, 549 *referes ergo hæc Degeneremque Neoptolemum narrare memento*. 745. *Juno detorsit*. Præivit exemplum Apollinis Iliad. Θ, 311, et Minervæ Iliad. Υ, 438 sqq., ubi dea πνοιῇ ἦκα μάλα ψύξασα avertit telum Hectoris ab Achille. 748. *neque enim is teli nec vulneris auctor*, ut tu effu-

Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus: ingenti concussa est pondere tellus.
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens; atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troës.
Et, si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu sociosque immittere portis:
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalerim et, succiso poplite, Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergus: Juno vires animumque ministrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma;

neque enim es pars Pier. et Heins. cum Mediol. et Goth. sec. *es tele* Rom. *his telis* Schol. Statii ap. Heins. *his t. et v.* Ed. Ven. *actor* Goth. tert. Jo. Schrader. locum pro desperato habebat. Sensus tamen planus: v. Notam. 750 *media inter* nonnulli Pier. et Leid. cum Goth. sec. et tert. 751 *que* abest qu. Moret. *i. pondere* Menag. alt. 753 *Collapsosque* sec. Morel. *arcus* Exc. Burmann. 754 Ante Heins. *illi in p.*, quod, Pier. et suos secutus, ejecit. 756 *Defugiunt, Deffugiunt*, duo Burm. 757 *ea c. fuisset* Zulich. v. ad lib. VIII, 396. Totus versus exciderat Goth. tert. hoc loco et erat insertus post v. 759. 758 Ortuinus, Burmanno monente, malebat *admittere*. Goth. tert. *portæ*. 760 *infanda c.* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. sec. et tert. *immensa* Gud. pro div. lect. 762 *Phalerim* recepit Heins., nam sic fere codd. habere vel *Falerim*. Vulgg. *Falarim*, quod tamen analogiam sermonis habet. Priscian. lib. VII *Fabarim*, ut a fluvio Sabinorum nomen habeat; sed in Trojanum hominem non cadit. Alii: *Falarin, Falorim*. Tum *Gygem, Cygen*. 763 *hic* pr. Hamb. *huic* Ven. *in raptas* Rom. *E. arreptas* Goth. sec. Idem fere versus inf. XII, 330. 764 *In tergus* Heins. e Rom. et Carisio. At vulgo: *In tergum*. vid. Heins. *Integrum* Franc. et Serv. ad Æn. I, 211. 765 *Halyn, Halin, Halim, Alim, Alym* in codd. *Halym* Heins. e vetustiori-

gere illud possis; immo vero infertur telum et vulnus a viro fortissimo. 754. vulnus quale apud Apollon. II, 104, et apud Homerum haud uno loco. 757. *καί νύ κεν ἔπρησεν πυρὶ* etc. Iliad. Θ, 217 sq., et alia exempla Iliad. Σ, 454, et Φ, 544. Si meminisset Turnus portam castri Trojani revellere, ad suos admittendos: castrum captum fuisset a Rutulis. 760. at ille occæcata mente ad cædem faciendam ruit.

762. Ordo est, inquit Serv.: Excipit (in se irruentem) et succidit poplitem; ut sup. 537 *Postibus hæsit adesis*. Idem 763. *raptas* scil. de cæsorum cadaveribus. 765. Phegeum, parma transfixa confossum, et

Ignaros deinde in muris Martemque cientes
Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque;
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat: huic uno dejectum comminus ictu
Cum galea longe jacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Unguere tela manu, ferrumque armare veneno;
Et Clytium Æoliden, et amicum Crethea Musis;
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;

bus. Idem *confixa* tuetur contra Pierium, qui probabat *confixum*, quod ant. edd., in his Ald. pr., habent, et Medic. a m. sec. *confexum* Parrhas. *et fixa* Dorvill. *confixa* primum exaratum deprehendo in Ald. tert. 1514, adeoque per Naugerium. 766 *M. ruentes* Sprot. 767 Totus versus ex Homero conversus Iliad. E, 678, sed sine depravationibus, quas in Virgilii codicibus ap. Burm. videas. Scilicet omnino Latini librarii multo imperitiores fuere quam Græci. Porro idem versus in Ovid. Met. XIII, 258 occurrit: quo eum relegandum esse censebat Jac. Bryant: eo tamen vix h. l. carere possumus. v. Not. 768 *Lycea, Lingea, Ligea, Lygea, Licea*, scripti apud Burmann. *Lyngea, Sigea*, Goth. 769 *dextra* aliquot ap. Burm. *dextram* Goth. tert. 770 *hinc uno* Zulich. et Bigot., nec male. *hic* Franc. *huic Juno* Dorvill. *huic unum* Goth. pr. *conjectum* sec. Moret. *dejecto* Goth. tert. *concius* idem: putabis eum legisse *concitus*? sed stipes fuit librarius. Silius XIII, 246 *Assequitur planta; dejectum protinus ense Cum galea longe jacuit caput.* 772 *felicius* quatuor ap. Burm. *fallacior* Goth. tert. 773 *Stringere* Schol. Statii apud Heins. *Fugere* idem Goth. tert. Hic dicat aliquis, qui tales delicias sectatur, fuisse scriptum *Fingere*. Illud vero mireris, Julium Sab. in suo habuisse *Urguere*, idque defendere, ut sit dictum ut *fulguere*. 774 *Clutium, Clycium, Clycion* alii, it. *Gluttium. dictum Eolide* Dorvill. 775 *Cretea* ante Heins. *Crathea* qu. Moret., sed est Κρηθεύς. 776 *que* abest qu. Moret. *incendere* Hugen.

766. Alcandrum et ceteros pugnam agitantes in muris *aversos* cædit, at Lynceum *adversum*. 767. Cum hic versus ad verbum ex Homero conversus sit (vid. Var. Lect.), ibique iidem homines ab Ulysse occisi narrentur: Servius, inde apparere ait, non ad historiam sed ad ornatum poematis hæc nomina pertinere. Sed quis tandem inde ornatus existit? dicat aliquis. Scilicet ad ἐνάργειαν narrationis et ad animum in rem præsentem deducendum valet, si non omnino cæsos esse multos dicas, verum etiam nominatim eos persequaris. 770. Comparant Iliad. Ξ, 497. Υ, 481. 771. αἴμονα θήρης—ἐσθλὸν θηρητῆρα etc. Iliad. Σ, 49. 772. *felicior*, peritior, ut alibi quoque. *manu* vacat, sed adjectum, quoniam de peritia agitur. ἰοὺς χρίεσθαι, non nisi admodum barbarorum populorum mos, in Iliade vix occurrit, sed in Odyss. Α, 260. 774 sq. suaves versus de Cretheo lyrico, quorum præclara imitatio est in Leonida Gloverii, ubi de Aristandro IV, 213 sqq. (lib. V, 239). Fuit vir doctus, qui Horatium respici putaret, ne poetæ amicissimus homo plane in Maronianis carminibus præteritus videretur. Sed talia affirmare et refellere æque in promtu est. 776. Proprie *intenduntur nervi* seu fides, sed cum iis ipsis

Semper equos, atque arma virûm, pugnasque canebat.
Tandem ductores, audita cæde suorum,
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantesque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quæ jam ultra mœnia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique sæptus
Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque?
Talibus accensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna,
Et fluvium petere, ac partem, quæ cingitur amni.

777 Vix Virgilius secundis curis hunc versum loco relicturus fuisset. Etsi emollias jungendo: *cordi erat, et canebat.* 778 *a. voce* Zulich. a m. pr. 780 *Pallentesq.* Menag. pr. 781 *Tunc M.* Goth. tert. *Quo inde f.* Reg. Heinsius eleganter jungi putabat: *quo deinde fugam?* cui bono fugam? Sed hoc vix placere potest præ vulgato: *quo deinde,* ulterius, *fugam, quo tenditis?* Ven. et Montalb. *fuga.* Monuit tamen ipse Heins. *tendere fugam* dictum esse, ut, *tendere iter, gressum, cursum.* 782 *quæve ultra* Gud. et alter Mentel. Parrhas. et Franc. *quæ ultra jam* Exc. Burm. *quæve altera mænia* sec. Moret. 783 *nostris* Ven. *e nostris* Lutat. ad Stat. II Theb. 620. *cives o vestris* Montalb. 784 *tanti* Goth. tert. 785 *primo juvenum* Goth. pr. *tot dederit* tert. 786 *Nonne* Medic. a m. sec. *deorum* vel *malorum* Gud. At ms. Coll. Jesu elegantissime *veterumque parentum:* quod Wakefieldum prætulisse haud miror. Est enim hoc sollenne, ut Æn. V, 39. 788 *in agmine* pr. Hamburg. 789 *e. pugnæ* Rom. Montalb. et tres recentiores Burmanni cum Goth. tert. 790 *quæ c. unda* Rom. et alii Pier., idem Medic. et ceteri vetustiores Heinsii, etiam Jul. Sabinus; nec *amni,* quod Naugerius Ald. tert. intulit, nisi in recentioribus fere, etiam Goth. tert., et habet interpretamenti speciem. Prætulit tamen Heinsius ut elegantius, nec immerito; quæri

intenduntur *soni,* pro quibus doctius *numeros* posuit: sunt enim soni numerosi, si arte eliciuntur. *equos,* ut Homericum ἵππους, currus dixit: non equestres cursus; nam adjicit *arma* et *pugnas.*

778. *Tandem.* Bene Servius. "Servat τὸ πρέπον, ne præsentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videatur." 781. 782. Ajacem hic reddit ex Iliad. O, 732 sqq. Ἠέ τινάς φαμεν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω; Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον etc. 786. *infelicis patriæ* in nova Troja redditæ. *veterum deorum,* Penatium, quos alias *patrios,* a patribus acceptos, appellat; quique nunc urbe capta in hostium manus venturi sunt. 788. Ornat simplicitatem Homerici versus Iliad. Z, 106. P, 342.

789. Discessus Turni impavidi et animosi in ipsa fuga egregie ornatus est; nec tamen Ajacis illum nobilem discessum (Iliad. Λ, 543 sqq. 555 sqq.) superatum dicam. 790. A dextra parte, si a Laurento venisse Latinos

Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum: ceu sævum turba leonem
Cum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, et mens exæstuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes;
Bis confusa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum.
Nec contra vires audet Saturnia Juno
Sufficere; aëriam cœlo nam Jupiter Irim

modo potest, an Maro id, quod elegantius esset, ubique maluerit. 791 *hic* Moret. qu. *insistere* Dorvill. 792 *ceu Pænum* conj. Schrader. e XII, 4. 793 *ac* Franc. *adterritus* Reg. 794 *retro dedit* Montalb. et Ven. *at neque* Bigot. *ac* Goth. tert. 795 *ac v.* Zulich. et pr. Hamb. et Dorvill. *neque t.* Rom. 796 *Ille equidem* Franc. *per tela per hostes* Ven. Ceterum non video, cur interpunctione tam duram orationem efficere placeat, *Ille, quidem hoc c.*, nec retinere id, quod se offert: *nec t. contra Ille quidem, hoc cupiens* (h. quamvis cupiens), *potis est* etc., aut id, quod supra posuimus. 799 *cum* Ven. *tum bis* pr. Hamb. *in medios* Franc. *invaserat* Leid. 800 *confusa* Heins. reposuit; sic enim omnes ejus codd., uno alterove recentis notæ exceptis. Ita tamen jam ed. Ald. pr. et sec. Verum mox Ald. tert. Naugerio correctore in edd. intulit *conversa*. Recte vero Heins. monet, putidum esse *conversa a. vertit*. In Goth. sec. *confusa*, tert. *confisa*, pr. *conversa*. 802 *audet Saturnia Turno* Goth. tert., audiendus ille, si auctoritatem haberet. 803 *in*

et Rutulos reputes, castra ad Tiberim pertingebant. vid. sup. 469, cum Excurs. III ad VII. 792. Comparatio Homerica, sed admodum variata, ex eodem loco Iliad. Λ, 547 seqq. Variavit tamen eam ipse Homerus alio loco egregie Iliad. Ρ, 108—113. 794. *acerba tuens* δριμέα δερκόμενος. acerbe, truculente intuens. Sed de terribili adspectu eadem verba jam posuit Lucret. V, 34, de dracone: *Asper, acerba tuens, immani corpore serpens.* 795. Nec ira aut virtus patitur Turnum dare terga, nec ille, cupiens quidem hoc, potest contra tendere per tela virosque; h. e. per incumbens Trojanorum agmen conglobatum.

802. Ergo tacite intelligi vult poeta, Junonem pugnæ huic interfuisse præsentem. Quod sæpe monuimus, poetam deorum interventu minus feliciter uti, quam Homerum, qui rerum actum non minus diis quam hominibus assignaverat, hoc quoque loco inculcandum videtur: cf. Excurs. I ad h. libr. vs. 638.

Juno enim, si recte judicamus, nunc inducitur necessitatis magis caussa ad expediendam rem, quam rerum ordine ita postulante. Deam enim rebus gerendis interesse nondum vidimus, nisi v. 725, ubi illa avertit ictum hastæ a Turno, et v. 764 *Juno vires animumque ministrat;*

Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem:
Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clipeo juvenis subsistere tantum,
Nec dextra valet: injectis sic undique telis
Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida æra fatiscunt;
Discussæque jubæ capiti; nec sufficit umbo

cælo Hamb. sec. *jam* quidam apud Serv. ad V Æn. 606. *Irin* Franc. 804 *Dimisit* vel *Dimittit* Franc. *misit* aliquot Pier. Non assequor, quid Villebrune ad Silium I, 113 sibi velit: "*dicta.* Virgil. IX, 804, ubi contra fidem codicum nonnulli legunt *jussa.*" 806 *nunc* Parrhas. *juvenis clypeo* Mentel. pr. Inutilis res esset interpunctionem mutare: *Ergo nec clipeo juvenis subsistere; tantum Nec dextra valet: injectis sic undique telis Obruitur.* 807 *objectis* Macrob. VI, 3. *invectis* Goth. tert., perperam. 809 *Singultu* alter Hamb. 810 *Diffusæque* Zulich.

hoc vero poterat facere ex alto; et oblitus est poeta interponere eam præsentem pugnantibus descensu ex Olympo facto, ut Jupiter nunc Irim mittere posset, quæ eam recedere juberet. Tamen vel sic imitatio nimis manifesta est ex Il. Θ, 397 sq. O, 157 sq. et al., et Iris jam libri hujus init. mandatis Junonis ad Turnum perferendis partes, a poeta impositas, peregerat: quod bis in eodem libro vix putem suaviter factum. 802. non audet Juno vires sufficere Turno contra Trojanorum agmen, ut adhuc fecisse intelligenda est vs. 764. *sufficere* ὑποσχεῖν pro παρέχειν, ut jam Æn. II, 618 *Ipse pater Danais animos viresque secundas Sufficit.* 805. *Ni Turnus cedat*, pendet *nisi* a voc. *haud mollia*, dura, minantia. 806 seq. Totum locum esse Homericum notarunt omnes. Ajacem ex Iliad. Π, 102 sqq. refert Turnus: et est locus alter cum altero comparandus. Sed in verborum ornamentis multa Maro accepit ab Ennio, qui Homericos versus jam ante expresserat. Locum ex Annal. XV adscripsit Macrob. VI Sat. 3 dignum, qui hic quoque legatur: In bello Istrico versans poeta pugnam Istrorum cum Cœlio Tribuno describebat: *Undique conveniunt, velut imber, tela Tribuno. Configunt parmam; tinnit hastilibus umbo; Ærato sonitu galeæ; sed nec pote quisquam Undique nitendo corpus* (Tribuni) *discerpere ferro. Semper abundanteis hastas frangitque quatitque. Totum sudor habet corpus; multumque laborat; Nec respirandi fit copia præpete ferro. Istri tela manu jacientis sollicitabant. Occumbunt multi leto ferroque lapique Aut intra mœros aut extra præcipe casu.* Quem talis poeta præcessit, qualem hic Ennium videmus, eum in orationis ornatu poetico ad summum potuisse pervenire mirandum non est. Jam, cui libet, comparet imitatorem alium, Statium II Theb. in Tydeo insidiis Thebanorum oppresso 527 sqq. 602 sq. et ad h. l. 668 sqq.

806. *tantum—sic;* pro vulgari: *nec clipeo*, excipiens tela, *nec dextra*, pugnans ense, satis *subsistere*, nunc resistere, ὑποστῆναι, statum tenere, valet: —adeo obruitur telis. 809. *fatiscunt æra*, cedunt ictibus; galea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur. cf. ad Georg. I, 180; itaque cum dilectu

Ictibus; ingeminant hastis et Troës et ipse
Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit; fessos quatit acer anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis;
Et lætum sociis abluta cæde remisit.

812 *Cum t.* duo Burm. *torto* ejusd. Exc. 813 *Linquitur* Dorvill. 814 *Fulmen* Macrob. ibid. cum Goth. tert. *fessus agit* Goth. tert. Mox vulgo: *æger a.*, ut lib. V, 432 hoc idem hemistichium occurrit. Sed *acer anhelitus* quosdam olim legisse in Servianis proditum erat; hoc arripuit Heinsius, ut varietur oratio; esse enim tales mutationes Virgilio frequentes: v. eum ad h. l. et ad Ecl. V, 37. 815 *Cum d.* pr. Moret. *saltu præceps* Gud. 816 *gurgite vasto* idem et Mentel. sec. Goth. sec. 817 *Excepit* Erf. *fugientem* plerique Pier. et aliquot Burm. cum Goth. tert. et Erf. 818 *obluta* Montalb. *oblata* Franc. et Dorvill. *remittit* sec. Moret.

adjectum epitheton: *solida*. 813. *sudor piceum flumen agit*; hoc est, sordidum. *Serv.*; pulvere et cruore. 815. vid. sup. ad v. 790. 816. *suo cum gurgite* aut ut vacet *cum*, ut sæpe, aut ut capiatur ac si esset *in*. Sic *σὺν* pro *ἐν*. Usus ubique obvius. 817. 818. Scilicet secundo flumine, parvo intervallo, delatus ad suos pervenire debuit. *mollibus* ornans epitheton, et simpliciter naturam aquæ refert. 818. *abluta cæde*; ornamentum ex adjunctis arreptum est; nihil amplius: *cæde* h. sanguine.

EXCURSUS I †

De topographia castrorum Æneæ et Nisi Euryalique profectione.

LIB. IX, 195. *tumulo videor reperire sub illo posse viam ad muros et mœnia Pallantea.* Ut de toto Nisi et Euryali consilio satis constet, locorum situs apud animum adumbrandus est: Agrum Ostiensem et ostia Tiberis ad animum revoca. Castra Trojanorum ad Tiberis fere ostia in orientali litore erant sita, vid. Excurs. III ad lib. VII, fossa et vallo illa munita et turribus: VII, 157. 8. 9. a dextra mœnia ad amnem pertingebant: quam partem mox Turnum, castris inclusum, petere videbimus. *Æneadæ duri murorum in parte sinistra opposuere aciem, nam dextera cingitur amni.* vs. 790. *Turnus paullatim excedere pugna et fluvium petere ac partem quæ cingitur amni.* 815. *Tum demum præceps saltu sese omnibus armis in fluvium dedit.* Ab eadem parte a tergo navium erat statio sup. v. 69 *classem quæ lateri castrorum adjuncta latebat.* Jam erat porta quæ ad mare ducebat: inf. 237 *locum insidiis conspeximus ipsi, Qua patet in bivio portæ, quæ proxima ponto est.* Hæc si cum locorum situ comparaveris, haud parum turbatum te senties. Castra, Romanum in morem quadrata, in extrema litoris parte quingentis ab amne passibus posita fuisse apparet, fronte castrorum in interiores terras versa, unde Latinos accedere necesse erat: ita dextra castrorum ad mare, sinistra ad amnem spectare debuit. Videri potest, et mihi videbatur, in superioribus edd. atque etiam sup. ad lib. VII Exc. III. poeta ita rem narrare, quasi ille inter Latinos accedentes versetur: ut ipsi a dextra sit Tiberis, a sinistra mare; mirationem facere hoc; aliter tamen poetæ verba accipi non posse. Mireris nec minus, a nemine, quantum vidi, notatum hoc esse; ne a Vulpio quidem in Latio Vol. VI, c. 2, ubi de Troja nova agit. Jam porta, *quæ proxima ponto,* illi egressi, Rutulis excubias negligenter agentibus ad tumulum tendere volebant, sub quo viam ad Palatium seu *Pallanteum,* urbem Evandri (sup. VIII, 53. 54), reperiri non dubitabant: cf. v. 195. 196. Successerat audacia in trajectu per Rutulos facto, et læva v. 372 viam tenebant, cum, ecce, equites a rege Latino missi versus castra tendunt: missi Laurento equites: *jamque propinquabant castris murosque subibant, cum procul hos lævo flectentes limite cernunt.* Turbat superius dicta,

et probabiliter sumta, locus hic: Nunc Latini vident a læva, quod ab eorum dextra evenire debuit. A Laurento urbe via secundum litus ad illa loca ducebat. Deprehensi igitur Nisus et Euryalus fugiunt in silvam, vs. 378, Laurentinam scilicet, unde Nisus quidem versus lacum Albanum elabitur vers. 387 sqq., sed Euryalum se non subsecutum videns, iterum ad silvam reversus cum amico suo interimitur. conf. eund. Excursum p. 103 seq. et adde inf. Var. Lect. ad v. 387. Fateor me hæc non ita expedire posse, ut mihi ipsi satisfaciam: itaque ea ex ipsis Commentariis in poetam exemta in Excursum rejecisse. Sunt tamen duo, quæ adhuc dictis subjicere liceat: primo in vss. 237 sqq. *locum insidiis conspeximus ipsi, Qua patet in bivio portæ, quæ proxima ponto est*, possum videri perperam in *lævo* castrorum latere *portam* constituisse: poeta enim ipse non profitetur lævam portam fuisse; sed tantum hoc pronuntiat: fuisse portam *quæ ad mare ducebat:* si *bivium* ibi fuit, necesse est fuisse eodem loco viam alteram quæ *sinistrorsum* in interiora loca præter castra, seu castrorum sinistrum latus ducebat; Ita sublatam dixeris hanc difficultatem. Restat altera vss. 372. ubi Laurento profecti equites Nisum et Euryalum e porta modo memorata egressos vident *lævo flectentes limite.* Hic vero recte puto contendi posse, equites quidem a dextra sua eos prospexisse; at duo Trojanos *læva ista via*, a parte læva castrorum ad interiora tetendisse, unde paullo post ad Tiberim et Evandri sedes se converterent cursu petendas. Nisi fallor, hac interpretatione e salebris locorum evadi quodammodo posse.

EXCURSUS I*

Narrata de Ænea et Anchise ante belli Trojani tempora.

Lib. IX, 263. 264. *Bina dabo argento perfecta atque aspera signis Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba.* Ad res ante bellum Trojanum gestas, adeoque ad τὰ προομηρικά hoc pertinere in Notis professus sum; nam, quod in Servio ex obscuro homine Abante ἐν τοῖς Τρωϊκοῖς allatum est e fabulis inde ab excidio memoratis, poeta respicere non potuit: quippe qui Æneam statim a capta urbe discedere jussit nec in Troade novas res moliri.

Verum rerum ante bellum Trojanum gestarum omnino obscurior est memoria, quam earum, quæ urbem captam exceperunt. Nihil forte desideraremus, si *Carmen Cyprium* superesset: de quo vid. ad lib. II Exc. I, p. 289. Neque igitur indigne feremus, si de capta ab Anchise Arisba nihil aliunde innotuit; adeo ut dubitari quoque possit, sitne Troadis an Lesbi urbs hoc loco intelligenda. Misso tamen hoc, quandoquidem semel in hanc quæstionem incidimus, age, videamus alia, quæ de Ænea et Anchise ante belli Trojani tempora, quæ Homerus attigit, narrata forte reperiri possunt: absolvemus sic omnem rerum Æneæ memoriam in his Excursibus passim expositam.

Ut igitur omittam illa, quæ de Anchisæ stirpe a Dardano per Troem, Assaracum, Capyn ducta (vid. Exc. VI ad lib. III) tum de Æneæ natalibus ex Veneris et Anchisæ congressu satis nota sunt: vid. Iliad. Υ, 214 sq., ibique Schol. ex Acusilao, Hymn. in Venerem, et conf. Apollod. III, 12, 2 cum Notis, et Meziriac. ad Ovid. Heroid. P. II, p. 142; commemorabo reliqua, partim minus obvia, partim ad Virgilianum carmen propius spectantia.

Æneam *Trojanum* appellatum, Trojæ quoque *domum Anchisæ* incoluisse lib. II, 299 audivimus. Eo tamen non nisi sub belli Trojani tempus devenisse putandus est: *Dardanum* urbem ille tenebat haud longe ab Ilio dissitam; Dardanios quoque adduxerat: Iliad. B, 819. cf. sup. Exc. XVII ad lib. II.

Natales tamen ejus ad montem Idam, qui imminebat urbi, referuntur; quippe Anchises a Venere in monte Ida, cum armenta pasceret, amatus est: ut vel ex Iliad. B, 821 memineris: et ex Hesiod. Θ. 1007—1009, multoque magis ex Hymno Homerico: nisi carminis potius epici fragmentum illud est, ea parte, qua deficit, hymni clausula suppletum *. Addit Maro, ad Simoentem genitum esse Æneam: Æn. I, 618 *Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?*

Nutritum Æneam a Nymphis, et quidem Dryadibus, suaviter narratum est in eodem Hymno 258 sqq. Educatum mox in Alcathoi domo, qui ejus sororem matrimonio habebat, docet Homerus Iliad. N, 465. 466. Fuit illa Hippodamia, quam e legitima conjuge Eriopide susceperat Anchises; tradente Eustathio ad e. l. Apud Xenophontem

* Docte de eo nuper egit, ejusque cum argumentum constituit tum fabulam illustravit Groddeck noster in Commentat. de Homer. Hymn. rel. pag. 40. In diversa abit, ut solet, Ilgen vir doctus; quem iterum deserunt alii.

de Venat. pr. inter eos memoratur, qui a Chirone enutriti fuere, figmento historiarum rationi adversante.

Pavit tamen Æneas, more priscæ ætatis, armenta in monte Ida; et quidem sub ipsum tempus belli Trojani; nam oppressus ille in solitudine ab Achille vix fuga sibi consuluerat; cumque Lyrnessum confugisset, Achille ad eam urbem oppugnandam advolante, fugatus et inde est Æneas: Iliad. Υ, 90—96. 187—194. Latius hæc persecutus erat auctor Cypriorum: in cujus argumento apud Proclum * hæc habentur: *κἄπειτα ἀπελαύνει* (Achilles) *τὰς Αἰνείου βόας, καὶ Λύρνησσον καὶ Πήδασον πορθεῖ*—

Idem tamen Æneas jam antea Paridi comes navigationis in Græciam additus fuerat: *καὶ ἡ Ἀφροδίτη Αἰνείαν συμπλεῖν αὐτῷ κελεύει,* idem Proclus secundum Carmen Cyprium †.

Cum Trojam accessisset, e societatis cum Priamo lege, ut auxilium ferret, simultas inter ipsum et Priamum Priamique filios inciderat; unde et irasci eum Priamo et pugnam detrectare suspicio erat: Iliad. N, 459 sq. Refrixisse videri possunt animi ea de caussa, quod Æneas magna apud Trojanos auctoritate utebatur Iliad. Λ, 58. *Αἰνείαν θ', ὃς Τρωσὶ θεὸς ὣς τίετο δήμῳ* et E, 467. 8 et quod sublata Priami stirpe regnum sibi promittere visus erat. Eo enim alludit Iliad. Υ, 180 *Ἐλπόμενον Τρώεσσιν ἀνάξειν ἱπποδάμοισι (μετὰ, διὰ) Τιμῆς τῆς Πριάμου·* etsi eos versus judicio suo sustulerant Grammatici veteres. Inter Paridem maxime et Æneam odia exarsisse Menecrates Xanthius tradiderat: cf. Dionys. Hal. I, 48.

Æneæ res gestas ab Homero narratas ex Iliade enotare nihil attinet. Congressum ejus cum Diomede Iliad. E et alterum cum Achille Iliad. Υ ipse Virgilius attigit, dum bis pugnæ discrimine ereptum eum a Venere ait Æn. IV, 228. In castrorum oppugnatione unam e turmis ducebat Æneas Iliad. M, 98. N, 459. 468 sq., iterum in pugna circa Patrocli occisi corpus cum Hectore primas partes agit P, 484 sq. Quæ post Iliadis argumenti tempora gesta sunt, in Quinto Smyrnæo cognoscere licet. Fuerant enim Æneæ partes in omnibus fere præliis: unde sup. Æn. I, 488 dici poterat *se quoque principibus permixtum agnovit Achivis.* Ita interfuit pugnæ cum Penthesilea ap. Tzetzam Posthom. 52. 157: in pugna super Achillis corpore vulneratur Æneas ab Ajace: ap. Quintum III, 281 sq. ipse Ajacem Oilei vulnerat in pugna post Eurypyli adventum: VI, 520 sq. Eminet ejus virtus in pugna, qua

* In *Bibliothek der alten Litteratur* I Band pag. 26. † eod. loc. pag. 23.

Philoctetæ sagitta Paris vulneratur: X, 26. 76. 112. At eo cæso multo magis XI, 41. 129 sq. ubi et Thetis ab eo avertit Neoptolemum 240. mox e pugna eum educit Venus 289. In oppugnatione Ilii est inter propugnatores de muris, XI, 354. 393. 439. 474. Ea autem, quæ sub ipsum Trojæ excidium peregerit, narravit Maro lib. II, ad quem cf. Exc. XVII et XIII. Urbem enim videns captam de salute consilia iniit: Quintus XIII, 300 sq.

Urbe capta in montem Idam secessit. Apud Lescheum, uti nunc ex Proclo didicimus (p. 38), statim ab ostento per Laocoontem a serpentibus enectum objecto discessum in montem Idam Æneas parat. Ad Leschei ductum, quod suspicari licet, exponit nonnulla Quintus XIII, 300 sq. Reliqua post ejus discessum diversis locis illustravimus. Actum *de erroribus Æneæ* Exc. I, et *de errorum annis* Exc. II, ad lib. III; *de accessu ad Siciliam* Exc. I ad lib. V; *de accessu ad Italiam* Exc. IV ad lib. VI, et Exc. II ad lib. VII; add. Disquis. II; *de fatis inde ab adventu in Italiam* Exc. III ad lib. XII; *de prædictionibus deorum, ad quas ille rerum gerendarum cursum rexit*, Disquis. II.

EXCURSUS I**

De deorum interventu in Æneide; et unde poetæ acceperint ea signa, quæ præsentiam numinis arguunt.

IX, 638. *Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo Desuper Ausonias acies urbemque videbat.* Non placet, quod cum alibi, tum sup. ad v. 802 professus sum, quod in inducendis diis Virgilius, nec de opportunitate et probabilitate, ex caussa idonea aut rerum ordine ducta, nec de varietate sollicitus fuit; nam quoties ad deos redit oratio et ad partes, quas ipsi in rebus gerendis tuendas habent, fere satis habet inserere illam particulam, initio facto a vocula *interea*, v. c. X, 1 *Panditur interea*, v. 606 *Junonem interea*, XI, 532 *Velocem interea*; ad quem locum Servius quoque abruptum et vituperabilem transitum notavit. Aliam rationem poeta h. l. sequitur, verum et in hac fere eadem chorda oberrat: Apollo tum *forte* desuper pugnam ad novam Trojam spectabat. Atqui nec aliter Æn. I, 223 *Et jam finis erat; cum Jupiter æthere*

summo Despiciens mare—Constitit et Libyæ defixit lumina regnis. Iterum lib. VII, 286 Juno ab Argis redux *forte* prospicit Æneam ad Italiæ litus classem appellantem, et XII, 134 *At Juno e summo Prospiciens tumulo* etc. Defendi forte possunt loca inf. lib. XI, 725 sqq. XII, 792 sqq. Et sunt alia felicius instituta, ut lib. IV, 219 sq. V, 604 sq. Apud Homerum deos sedere et Achivorum Trojanorumque prælia prospicere non miramur, cum partes deorum quisque suas tuendas sustineat: at Apollo hic otiosus plane sedere, nec poeta satis provide curasse videri potest, ut ejus sollicitudinem de exitu rerum commodo loco commemoraret. Si tamen subtilius ac diligentius deliberes, statim animo occurrent hæc: Apollo non modo vaticiniorum de Æneæ et posteritatis in Italia sede auctor, idemque jam apud Homerum Trojanis rebus et Æneæ studens, fuit: verum ille etiam inter deos imprimis is erat, qui gentem Juliam insigni favore, insigniter per pugnam Actiacam declarato (vid. sup. VIII, 704 seqq.), amplecteretur; idemque Palatino templo ornatus fuit. Sed et aliis locis meliorem rationem reperit Maro, ut lib. I, 124 sqq., ubi *Neptunus magno misceri murmure pontum Emissamque hiemem sensit;* lib. IV, 219 *audit Jupiter preces Iarbæ* et sic Didonem Æneamque respicit. Ut tamen h. l. Apollinis opera uteretur, inductus maxime Homericis aliquot locis videri potest, imprimis Iliad. E, 433. 445. P, 323 sq., ubi Apollo Æneæ occursat, priore loco etiam ex prælio vulneratum servat, ut h. l. Ascanium a præliando dehortatur.

Ceterum idem Apollo paullo post vss. 659. 660 agnoscitur: *agnovere deum proceres divinaque tela Dardanidæ pharetramque fuga sensere sonantem.* Ergo in *fuga* h. in discessu, Butæ formam exuerat Apollo, divinam receperat. Conf. Excurs. XIII ad Æn. I, ubi poetarum hujus phantasmatis ornamenta, tractandorumque eorum modi ac viæ a me expositæ sunt. Originem et caussam hujus phantasmatis hominum mentibus subnati partim jam eodem loco pag. 173 sqq. innueram, partim nunc disertius exponam. Scilicet cum nec nostris animis facile fit, quoties numen cogitamus, a specie humani oris ac vultus mentem avocare, quin species aliqua humanæ similis menti obversetur, tum multo magis rudium hominum animis insidet species numinis aliqua et forma humanæ similis; nec aliter id fieri potuit, antequam subtilior philosophia cogitationem de deo ad mentem, Νοῦν, avocavit. Necesse adeo fuit, ut divinæ naturæ tribuerentur ea, quæ naturæ humanæ communia sunt: nisi quod majora pro naturæ humanæ modulo esse credebantur. Consentit in hoc omnis vetustas, etiam pa-

triarcharum et Judaicæ gentis; consentit omnis barbarorum ac ferorum populorum stirps; ipsa mentis humanæ imbecillitas. Jam prouti cultu ingeniorum aut nullo, aut aliquo, aut exquisitiore imbutæ sunt gentes, dii aut robore, aut sagacitate et prudentia, aut opibus et potentia excellentes occurrunt; ita ad suæ naturæ modulum fingit numen humana mens; quoque ea ipsa perfectior et divinæ similior aliquando erit reddita, eo veriora et digniora Numine cogitabat. Secundum hæc facile est ad intelligendum, quamdiu speciem divinæ naturæ ad humanam attemperavit antiquitas, ei debuisse opinionem de occursu, apparitione et contubernio deorum familiarem esse; imprimis cum locis adeo, terris et urbibus, deos suos tutelares assignarent. Imbuere ista opinione hominum animos multo magis debuit solitudo ruris ac silvarum; raris hominum commerciis et advenarum accessibus: potueruntque credi deorum species oculis objectæ, imprimis hominum, qui religioso metu tenerentur; cf. Odyss. K, 201 sqq. Opinionem illam acceptam retinuit posteritas, et vulgo narrata in miraculum auxit. Quid? quod ipse sermo hominum rudium nullam aliam, nisi ab oculorum sensu petitam, speciem deorum admittere potuit; quodque in vulgarem loquentium usum conversum hoc fuit, ut, quidquid evenisse dicere vellent, a deo factum et peractum esse dicerent: quod nemini non in Homeri lectione vel paucorum versuum occurrere debuit. Nihil in his esse video, quod mirum videri debeat, quomodo in hominum animos venerit; sed probabili aliquo judicio humanis ingeniis insidere ea opinio ubique et omni tempore debuit, et adhuc insidet barbaris populis, quotquot divinæ naturæ forma humana animos habent imbutos, modo non ab omni humanitatis cultu alieni sint, aut per hieroglypha ad animantium formas divinam speciem revocarint; Horum enim, ut olim Ægyptiorum et nunc Indorum mentibus, quæ phantasmata ac species sint objectæ, quoties deos cogitant, facile licet assequi; scilicet non posse esse alias quam ipsas illas formas, quas in templis expressas viderant: quo ipso necesse est, innumera iis alia a nostro percipiendi et cogitandi more diversa et aliena occurrere, de quibus nos male ac perperam judicamus, cum easdem notiones rerum animo non circumferimus. Græci autem veteres multo magis proclives ad eam opinionem, ut deos specie humana esse crederent, amplectendam esse debuere, quandoquidem iis hoc tanquam proprium tribuitur ab Herodoto I, 131 τοὺς θεοὺς ἀνθρωποφυεῖς esse, quem locum accurate expositum nuper vidimus ab Abb. Foucher in *Mém. de l' Acad. des Inscr.* Tom. XXXV pr. Firmata est ea opinio et in habitum animi deducta per signa deo-

rum in fanis et sacellis obvia; cumque ab eadem opinione suorum operum protypum ars accepisset, moxque docte elaborasset, deorum species ad summæ alicujus pulcritudinis speciem est adumbrata, certo ætatis et characteris discrimine variata. Profecere iterum ex artis profectu poetæ, ita ut v. c. Apollini et Baccho promissa coma, Jovi oris majestas, et sic porro aliis diis alia, per omnes ætates constarent inter poetas æque et artifices. conf. Commentationem *de formis deorum Græciæ earumque auctoribus* Tom. VIII Commentatt. Soc. Gotting. Poetis autem nihil exoptatius esse poterat, quam species deorum humana, vires corporis majores, motus celerrimus, forma oris pulcerrima, iis illi ita usi sunt, ut ea sibi tanquam propria facerent, imprimis in poesi epica, utque in usum poeticum perpetuum transferrent, imprimis ubi iis vestigiis insistebant, ut deorum ministeriis pleraque exequerentur: cf. Disquis. I de carmine epico. Neque vero ea opinio præsentiæ numinis inter istos quidem populos tolli potuit, nisi ex quo philosophorum subtilior disputatio, et sanctorum vatum accuratior doctrina, ab omni corporis specie ac labe segregavit divinam naturam. Quod si nonnulla ex his videri nunc possunt nota forte ac tralatitia: reputandum est, ea scripta esse ante hos XXXVI annos, cum nondum illa inter nota ac vulgaria haberi poterant; aliis postea frequentata ipso usu progressum accepere.

EXCURSUS II

De insula Inarime et de Arimis.

IX, 715. 716. *Tum sonitu Prochyta alta fremit, durumque cubile Inarime Jovis imperiis imposta Typhoeo.* Promontorio Campaniæ Miseno objectæ sunt insulæ *Prochyta* (nunc *Procida*) et altera paullo major, *Pithecusa* seu *Ænaria* (nunc *Ischia*). *Pithecusæ* fere plurali numero efferri solent, seu quoniam Prochyta sub eodem nomine fuit comprehensa, seu quod plures aliquando fuere. Sunt enim auctores, qui Pithecusas ab Ænaria discernant. Esse eas partes continentis avulsas, et constans fama obtinuit (vid. Cluver. Ital. Ant. IV, 4) et ipsa res locorumque facies probabile facit; subterraneis enim ignibus sæpe Pithecusæ exarserunt. vid. imprimis Strabon. V, pag. 379 f. sqq. Plin. II, 88. Mirab. Aud. 36. conf. Wernsdorf. Excurs. III ad Ætnam Tom. IV, p. 354 sqq. Cum

autem veteris sermonis et phantasmatum, quæ inde poetæ susceperant, ratio ita ferret, ut terrarum motus et ignium subterraneorum explosiones Gigantibus terræ inclusis tribuerent: quod cum primo narrasset de Typhoeo Hesiodus sine omni loci mentione Θ. 859 sqq. fabula haud dubie ex Oriente accepta, deductum est ad Ciliciam, Syriam, lacum Sirbonidem et Asphaltiten, ad Asiæ Catacecaumenen et Phrygiam (vid. Wessel. ad Diod. V, 71. cf. Apollod. I, 6, 3, et ibi Notata): ita tractum est etiam ad hanc insulam, impositam eam esse Typhoeo, quod idem de *Arimis* suis narraverat Homerus Iliad. B, 783. *Arimos* hos jam inter veteres alios in Mysiæ seu Lydiæ parte, alios in Cilicia, in Syria alios reperisse; fuisse tandem etiam, qui in Pithecusis insulis collocarent, narrat Strabo lib. XIII, p. 929 C. Ex his patet, Virgilium nostrum non fuisse primum, qui errorem hunc committeret, ut Arimos ad hanc insulam transferret. Multo minus ille adversus grammaticam rationem *Inarimen* facere potuit ex Εἰν Ἀρίμοις, quæ vel τὰ Ἄριμα vel οἱ Ἄριμοι fuerunt. Suspicor fuisse aliquem ex antiquis poetis latinis, qui Iliadem latine reddiderunt, inter quos Cn. Mattius fuit, qui aut male acceperit aut male interpretatus sit *In Arima*, unde facta est *Inarima* vel *Inarime*. An unquam nomen hoc Pithecusarum communi usu frequentatum sit, dubito: videtur illud inter poetas se continuisse. Mature tamen Typhoeus ad hæc Italiæ loca ignibus cæcis celebrata revocatus fuit, ut docet Pindari locus mox laudandus. Tradit quoque Schol. Apollonii ad lib. II, 1214, Pherecydem jam Typhoni Pithecusam insulam injectam narrasse. Obvia inde poetis et facilis fuit insulæ comparatio cum Arimis Homeri et deflexio nominis in Arimen. Miro autem casu accidit, ut Etruscis *arimi* dicerentur simii, qui Græcis πίθηκοι, secundum Strabon. l. c.; quod si ita se habuit, tanto proclivior fuit permutandorum locorum error. Pithecusas a Cercopibus Lydiæ in simios mutatis inhabitatam et dictam eo nomine esse, e Xenagora tradit Harpocration Lex. rhet. voc. Κέρκωψ. Alium, sed indoctiorem, verborum lusum, etsi sibi probatum, Plinius memorat: *a figlinis doliariorum* dictam Pithecusam. A πίθος tamen quomodo Πιθηκοῦσσαι formari potuerint, non satis intelligitur; quod ab eo est, πιθάκνη, vix πιθήκνη pronuntiatum est.

Quod Plinius apposuit lib. III, 6: Ænaria, *Homero Inarime dicta*, parum accurate esse pronuntiatum quilibet facile videt. Virgilium autem in insulæ nomine secuti sunt Ovidius, Silius et alii poetæ; etiam Livius in loco a Servio adscripto: loca adscripta nunc videbis a Wernsdorf. pag. 359.

P. VIRGILII MARONIS

Æ N E I D O S

LIBER DECIMUS

ARGUMENTUM

JUPITER, convocato deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur—15. Ibi Venus de Trojanorum periculo insatiabilique Junonis odio conqueritur, aliquamque tandem tot calamitatum requiem petit—62. Juno contra malorum omnium caussam in Trojanos, veluti primos belli auctores, atque adeo in Venerem ipsam rejicit—95. Frustra itaque tentata reconciliatione Jupiter, ubi nullum videt esse contentionum finem, ne aut uxorem aut filiam læderet, se neutrarum partium studia secuturum pronuntiat, sed pro sua æquitate omnia fatis esse permissurum—117. Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt, non minore animo obsessi se ad defensionem parant—145. Dum hæc in Latio geruntur, Æneas, rebus in Etruria ex animi sententia confectis, multorumque sibi populorum auxiliis adjunctis, triginta navium classe ad suos revehitur—214. Ibi Nymphas, paullo ante in eam formam ex navibus suis transformatas, obvias habet: ex his et de classis amissione et de suorum periculo certior redditur—255. Inde in hostium usque conspectum profectus, copias suas exponit. Rutuli oppugnatione desistunt, occurrentesque ad litus terra hostem prohibere conantur. Magno utrimque detrimento pugnatur—364. Ibi Pallas, magna prius edita hostium strage, tandem a Turno occiditur—509. Cujus rei dolore percitus Æneas, magnos Rutulorum acervos amico inferias mittit—601: Ascanius quoque eruptione facta suas cum patre copias conjungit—605. Quibus rebus permota Juno et pro Turno sollicita, impetrata a Jove venia, præsenti eum periculo eripit, objecta illi falsa Æneæ imagine, quam dum in navim quandam fugientemin sequitur, vinculis a Junone ruptis, vi tempestatis ad litora Ardeæ proxima devehitur—688. Interim Mezentius, Jovis monitu pugnæ succedens, magnum tam Trojanorum quam Etruscorum numerum prosternit—761: donec ab Ænea hastæ ictu vulneratus, et a Lauso filio protectus, ægre se ad obligandum vulnus ex acie recipit—795. Ibi Lausus quoque,

dum patrem ulcisci conatur, ab Ænea interficitur—832: ejus rei nuntio accepto Mezentius conscenso equo in prælium redit: ubi, dum filii mortem vindicare parat, eadem qua filius dextra concidit—*ad fin.*

In hoc tandem libro Æneas ad pugnam procedit: quod multis nimis sero factum visum est, quoniam ex sua opinione, non ex argumenti et materiæ natura, judicium faciebant. Aliis displicuisse video, quod Æneas militis magis, quam ducis, partes explet, dum veterem heroum pugnandi morem parum meminere, nec illud reputant, quam parum materiæ narrationi epicæ præbitura sit ducis sagacitas et prudentia, intra jussa, mandata et imperata se continens, prospectu ex alto ac longinquo capto; qualem nostri ævi res militaris postulat. Si phantasmatibus magnis rebusque, quæ sensus impellant, epica vis continetur: strenua facinora, animi audacia, manus fortitudo ac robur requiruntur. Mihi quidem in seqq. libris haud pauca ex iis, quæ in reprehensionem incurrere videntur, non quidem novitate, attamen opportunitate et varietate sua, ingenii admirationem facere solent: quandoquidem argumentum belli ac præliorum, et quidem ejusdem vitæ heroicæ, incredibili cum varietate ac copia ab Homero tractatum, Maro tamen per tres libros variatis rerum generibus nec omnino sine novitatis commendatione detexuit. Artem et ingenium aliquis tum demum rite perspiciat, quum argumenti naturam paullo curiosius animo versaverit, quæque ipse aliter vel melius in eo tractando constitui posse putet, expenderit. Inter ea, quæ ingeniose et callide inventa sunt, primo loco eminet hoc, quod præliorum narratio variata est per diversa genera; habemus hoc libro navium appulsum, descensum in litus et pedestrem pugnam, in lib. XI equestrem, in XII pugnam tumultuariam, tum certamen singulare. Porro, ne tædium faceret continuata præliorum narratio, interposita sunt plura, etiam de pace consilia, tum orationes, magno cum acumine factæ, interdum, ut equidem censebo, nimia cum arte. Hinc apud Macrob. IV tam multa de rhetorica Virgiliana memorantur. Tragicos tamen noster, Euripidem imprimis, ante oculos habuit, ut jam monui Disquis. I, S. VIII p. 10, Tom. II. Inter illas artes et inventa poetæ referendum et hoc est, quod hoc libro Arcades, libro XI Etrusci, et XII Trojani maxime virtutis suæ specimina edunt; quæ et ipsa res ad varietatem facit. In ipsa autem pugnarum commemoratione difficultatibus implicitum se sentire debuit non paucis nec levibus imprimis quod, quoquo se verteret, in ea semper incidebat, quæ ab Homero jam erant tractata; hæc igitur ut variaret, mutaret, alia ratione nec minus commode tractaret, perpetuo poetæ fuit allaborandum. Facit autem tædium serius ocyus omnis imitatio, quæ cum studio ac contentione variandi ea, quæ jam ab alio *proprie* exposita erant, conjuncta est. Atque hoc illud est, quod reprehensioni poetæ interdum locum facere potest: etsi caussa rei parum animadversa iis, qui, quod reprehendendum esset, videbant, qua de caussa reprehensionem haberet, minus pervidebant. Nec tamen, imprimis cum ejus lectione animum imbutum haberet, in diversa ab Homero abire, aut aliam viam sibi patefacere, aut aliter res tradere poterat, nisi a veritate naturæ recedere vole-

bat. Quod igitur ab homine sollerti et prudenti fieri poterat, id fecit poeta, ut ex argumenti natura pugnas persequeretur et locorum et hominum naturæ convenienter, nec tamen sine respectu popularium, quibus placere carmen volebat, varios præliorum casus exponeret: utque, quoties in ea incideret, quæ ab Homero ea cum copia essent tradita, ut deterrerent omnes, qui eadem aggredi vellent, ea omitteret aut breviter attingeret; sin talia essent, ut, quo ipse Mæonium poetam superabat, ornatum admitterent, ea et situ et adjunctis et aliis rebus variata ornaret et amplificaret, aut cultu, elegantia, ac suavitate phantasmatum et verborum expoliret. Hæc quidem animo tenere debet is, qui de his libris judicium facere sibi sumit. Ut vero aliquis cum Guyeto tres postremos libros Virgilio abjudicet, graviores, quam quas ipse in promtu habuit, afferre debet caussas.

PANDITUR interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat divûm pater atque hominum rex

1 Vexata statim in ipsa fronte occurrit lectio *omnipotentis Olympi*. Librorum ea fere omnium auctoritate, etiam Quinctiliani I. O. IX, 4, 49 (Leid. *omnipudentis*, ut fere semper, addit Burmann.), firmata est: nec tamen satis accommodatum videtur Olympo hoc epitheton, quod proprie Jovis est. Fuere itaque olim, qui Olympum pro Jove dictum acciperent; alii qui *Olympia* emendarent, alii qui *OlympI* pro Olympii scriptum vellent, hoc utique non male: nisi alter locus esset XII, 791 *rex omnipotentis Olympi*. Inde emendari cœptum est: *omnipatentis*. Egnatii ea est emendatio; idque ab Ascensio notatum video, qui eam amplexus est: legitur quoque ita in Edd. Ascensianis. In iis tamen exemplaribus, quæ ab Egnatio emendata feruntur (habemus in manibus ipsam principem editionem 1507), ea lectio non reperitur. Notata tamen est illa in præfat. Habet eam Hamb. sec. a sec. m., eamque in simili loco vidimus sup. VI, 505. Verum a poeta vix videtur adoptari potuisse hoc quidem in loco, cum *panditur* præcesserit: Panditur domus *omnipatentis O.*, et mox v. 5 de eadem domo: *tectis bipatentibus*. Aliter res se habet inf. XII, 791 *Junonem interea rex omnipotentis Olympi*; ubi conveniret *omnipatentis*. nam, quod omnibus terris obductum est, terrasque undique amplectitur seu ambit, bene dici potest quaqua versus patere, ab oriente ad occidentem. Habent tamen ibi libri alterum constanter. Restat *omniparentis*, quod alii conjectarunt, quodque jam Jovian. Pontanus agnovisse dicitur et N. Heinsius probabat. *Omniparens terra* Lucretianum epitheton est, quod supra lib. VI, 595 Maro adoptaverat; desidero simile exemplum de cœlo. Uranum omnium deorum auctorem et parentem si sic dictum invenero, non mirabor: Sicque παγγενέτωρ ille in Hymnis Orphicis; sed aliud quid est Olympus. Quæ cum ita se habeant, *omnipotentis Olympi* tenendum est, quod altero loco recurrit XII, 791, ut tribuerit poeta Olympo, quod diis convenit, qui in eo continentur: quo facile adduci potuit, cum Ge. II, 325 jam dictum occurrat; *pater omnipotens Æther*: ut apud Tragicos αἰθὴρ ἀθάνατος, οὐρανὸς ἄφθιτος. etsi vel sic parum placet hoc; nec assequor, cur Maro non maluerit Nævianum versum totum servare: *Panditur interea domus altitonantis Olympi*. Etsi enim et hoc alias Jovis est elogium, tamen et Olympo, e quo prodeunt fulmina, convenire poterat. Servasse hunc Nævii versum narratur Cæcilius Minutianus Apuleius. Est is vetus ille Grammaticus, cujus libri duo (aut potius fragmenta) de Orthographia adhuc in bibliothecis latent, quem tamen evolvit, præter Gyraldum de poetis Dial. IV, p. 204, Cæl. Rhodiginus VII, 4, et XXII, 13 Ant. Lect., a quo hoc ipsum de Virgiliano loco prolatum est. Idem Grammaticus Olympum de Jove interpretatus erat. 2 *Consiliumque* alii ap. Pier. *divom pater atque hominum rex* Ennia-

1. Dum hæc geruntur, dii ad concilium habendum convocantur. Est poetis, jam inde ab Homero, Olympus accommodatus ad formam ædium priscæ vitæ: conf. ad Georg. III, 261 ideoque in eo sunt portæ, ingens atrium, quo negotia vitæ et conventus adeuntium aguntur; ab utraque parte thalami seu minora cubicula singulis, qui domum inhabitant, parata sunt. Conf. de Priami regia Iliad. Z, 242 seqq. Eodem modo in Olympo ab utraque parte duodecim majorum deorum sunt cubicula, in media autem domus parte, quam μέγαρον, δῶμα, δόμον, appellare solet Homerus, conventus ac consessus deorum fit, sive ad deliberandum de rebus communibus, sive ad epulandum. Eandem fere rerum speciem Virgilius animis exhibet, nisi quod de cubiculis silet. Potuit autem hoc tanto magis sequi, quando Homerus multis in locis faciem ac situm Olympi variavit. Ita Jovis sedes aliqua in parte Olympi altiore

Sideream in sedem : terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidûm adspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus. Incipit ipse :
Cœlicolæ magni, quia nam sententia vobis
Versa retro, tantumque animis certatis iniquis ?

num est : Macrob. VI, 1. 4 *spectat* tres Heins. cum uno Burmanni : minus docte. v. inf. XII, 136. 5 *portis b.* sec. Moret. 6 *quia nam*, antiquam vocem, adstruxit satis Pierius. cf. sup. V, 13, etsi non pauci ejusdem et ap. Burm., bini quoque Gothani cum Erf., *quænam* exhibent. *quæ jam* Dorvill. a pr. m. 7 *retro est* Goth. sec. *annis* pr.

vel interiore memoratur, ceterorum deorum domus in aliis Olympi jugis sitæ sunt, unde ad Jovis ædes confluunt. Cf. Iliad. Υ, 4 sqq. Cum ad conventum admittendi sunt dii : *panditur domus*, atrium, *δῶμα*. Ita hoc simpliciter accipiendum, nec cum Servio et inde cum aliis Interpp. de die orto cogitandum. Etsi enim verum est, noctu cœlum claudi, mane aperiri dici: tamen huc ea res trahi nequit; neque rerum ordo admittit, ut nunc de matutino tempore cogitemus; inclinatur enim nunc dies, quo pugnatum erat (IX, 459 seqq.), ad vesperam: comparet modo aliquis infra 146. 147. 215. 216. Concilia autem deorum similia apud Homerum occurrunt plura, quæ ante oculos Maroni fuisse probabile fit; imprimis Iliad. Δ, 1—4, sed ibi inter deliberandum potant dii, ex priscorum hominum more, Iliad. Θ, 2 et 51. Υ, 4 sqq. *omnipotentis Olympi:* insolentior paullo translatio epitheti a diis ad ipsum Olympum: antiquiore forte auctoritate. v. Var. Lect. 3. *εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα* Homericum. Ad reliqua conf. Iliad. Θ, 51. 52. 5. *tectis bipatentibus.* Si *tectum bipatens* audias, seu domum bipatentem, non aliter accipies, quam ut sit, quod *ab antica et a postica parte aditum habet*, templorum more, quæ *ναοὶ ἀμφιπρόστυλοι* dicuntur. Hactenus non male ad ortum et occasum apud Serv. refertur. Pergit idem: “est autem sermo Ennianus” hoc bene ; sed reliqua, quæ subjiciuntur, parum sunt perspicua. Scilicet alii tectum bipatens esse putarunt, quod habet fores binis valvis apertas. Ad v. 6 idem Servius: “ *quianam*, cur, quare: sermo Ennianus, *quianam legiones cædimus ferro?*” supra V, 13 *Heu quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?*

6. Oratio Jovis majestatis plena, ipsa brevitate et antiquæ orationis studio; sic *versa retro* pro mutata. *animis iniquis* pro infestis. 8 sqq. Nusquam, si bene meminimus, poeta commemoravit in superioribus, Jovem interdixisse, ne dii bellum inter Trojanos et Latinos foverent. Nec præter Venerem et Junonem alii dii eam rem curasse videntur. Quin potius Jovis verba parum caute præmissa videri possunt lib. I, 263 *Bellum ingens geret Italia* etc. Nec Servius ad h. l. rem expedit. Refero hunc, et fere omnia loca, in quibus deorum interventus exponitur (cf. Excurs. I ad lib. IX), inter ea, quæ Æneidem nondum absolutam arguunt. Voluit, puto, hæc præstruere, ut debebat, in superioribus, et deorum consilia omnino attemperare paullo diligentius rebus in Latio gestis; sed mors incidit conatus. Interea possunt hæc et alia videri ex eo genere,

Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
Quæ contra vetitum discordia? quis metus aut hos
Aut hos arma sequi, ferrumque lacessere suasit?
Adveniet justum pugnæ, ne arcessite, tempus,
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas:

perstatis tert. *certatur* alter Menag. 9 *Quis deus aut hos* Jo. Schraderus in schedis: ut inf. 73 *Quis deus in fraudem—egit*. Ingeniose, quis neget? modo non hoc molestum esset, quod ita est: *quis deus vos deos* adduxit, vobis suasit. Verum bella fiunt aut cupiditate, aut metu mali ac periculi nobis vel aliis imminentis, quod depulsum imus. Vetuerat Jupiter bellum inter Italos et Trojanos fieri. Quid igitur metuendum erat? ut nunc bello vis depelleretur. His respondent Veneris verba: 20 *Cernis ut insultent Rutuli;—non clausa tegunt jam mœnia Teucros*: vs. 20—24. Ergo metus aderat, alteri deorum ordini, ne succumberent malis Trojani; alteri, ne novum in Italia regnum Trojanorum conderetur. Nec tamen hæc sibi persuaderi passus Wakefield: "quod vulgatur, inquit, ineptissimum est et defendi nequit." 11 *Adveniat* Gud. *Advenit* alter Mentel. a m. pr. *At veniet quondam* Goth. tert. *arcessite* emendata lectio, non *accersite*. vid. Pier. 13 *im-*

quæ tacite a poeta, tanquam facta, poni potuerunt: adeoque res hoc modo procedunt: Juno nimis cupide faverat Turno; ut etiam Jupiter consultum duceret, avocare eam a pugna sup. IX, 802 sqq. Eadem Junonis impotentia motus Jupiter concilium deorum indicit, ut deorum studia, Junonis imprimis, reprimat.

9. Quis metus, cujusnam mali aut periculi depellendi, adduxit, ut utraque pars bellum moveret? Docta oratio. *ferrum lacessere*, poetæ idem est, quod alias movere, Lucretii exemplo: *Namque alias aliud res commovet atque lacessit* lib. IV, 1033. Sic noster dixit *lacessere pugnas* (V, 429), *bella* (XI, 254), et alii *lacessere mare, arva*, etc., unde tandem poetis simpliciter est, incedere, accedere; ut in illo Horatii: *Quicumque Bithyna lacessit Carpathium pelagus carina*, navigat per mare, quia remis movet: adeoque ad eundem pæne morem ad ea deflectitur, quæ omnino geruntur, fiunt; itidem Lucretii exemplo: v. c. IV, 348 *simulacra, Quæ sita sunt in luce, lacessuntque, ut videamus*. Latet ex primitivo *lacere*, movere, ducere, unde *allicere*, *illicere*, notio τοῦ impellere, ut toties Lucretius, *visum, aures, lacessere*, uti etiam *movere visum, aures*, eodem sensu dictum occurrit. Duxerat hinc Virgilius, quod supra VII, 526 vidimus: *Æra sole lacessita;* et inf. XII, 85 *manibusque lacessunt Pectora plausa cavis*.

11. Sunt in his verss. semina Punicorum Silii Italici; forte jam ex Ennio traducta. Annibalicum bellum tanta mole exorietur, ut dii ei se interponere possint: Alii a Romanis stare, alii a Pœnis. Egregie instructa oratio! *Alpes immittet apertas;* magnifice: quandoquidem Alpibus patefactis Annibal ingressus est Italiam. cf. h. l. Serv. *exitium et Alpes apertas* junxit; hæc enim omnis calamitatis et tot cladium acceptarum caussa et origo fuit, quod Alpes perviæ erant factæ. Ad vulgarem morem oratio fuisset hæc: cum Carthago immittet exercitum, qui Alpes trajiciet cum exitio Romanorum. Poterat poeta hoc ipsi trajectui tribu-

Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
Nunc sinite; et placitum læti componite fœdus.
Jupiter hæc paucis: at non Venus aurea contra
Pauca refert.
O Pater, o hominum divûmque æterna potestas!
(Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?)
Cernis ut insultent Rutuli; Turnusque feratur
Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? Non clausa tegunt jam mœnia Teucros.
Quin intra portas atque ipsis prœlia miscent

mittat pr. Menag. *immittit* alter. *immittere* Goth. pr. *invitet* sec. *immiscet* tert. 15 *placitum* Heins. recte tuetur e Pier. et parte suorum ac Servio. Alii *placidum*, etiam Medic. *læti placidum*. Nec tamen *placitum* cum Servio accipiendum, mihi, Jovi: sed *placita* sunt omnia pacta, in quæ consenserunt plures, h. quod iis placuit. 16 *anxia* conj. Waddel. Animadverss. crit. p. 33, perperam. 18 *o que hominum* Parrhas., quam Apronianam esse lectionem Jul. Sab. tradit. *hominum rerumque* præstantiores Pierii et Heinsii codd. omnes (*omnium rerumque* Rom.) cum Valer. Probo; idque sequendum esse ait Heinsius, nec tamen recepit; puto casu. Variasse videtur poeta versum 2 hujus libri. Ceterum Jul. Sabinus subjicit: *Totus iste locus est ex primo Lucilii, apud quem introducitur concilium deorum de interitu Lupi* (est is notus ex Horat. II Sat. 1, 68, et Cic. de N. D. 1, 23, et totum Sabini Scholion illustrant Fragmenta Lucilii p. 260. 261. conf. Serv. inf. ad v. 104.) 19 *jam* deest tert. Rottend. 20 *insultant* quatuor ap. Burm., qui remittit ad Ecl. II, 66. 22 *claustra* Medic. Arripuit hoc Wakefield, cumque in ms. Coll. Jes. esset: *non* mœnia, ipse refinxit in ipso carmine: *non claustra tegunt, non mœnia Teucros*. Inesse vim aliquam in repetitione haud neges. Et *claustra* pro portis bene. Nec tamen est in vulgato aliquid, quod poetam dedeceat; ut *clausa domus* vulgo dicitur, sic *clausum vallum*

ere, doctiusque ipsas Alpes commemoravit transitas. 14. *res rapuisse.* Apud Servium: "clarigationem exercere, hoc est, per Feciales bellum indicere (atqui hoc esset, *res repetere.* Pergit): nam veteres lædere (hæc vox expungenda) *res rapere* dicebant, etiamsi rapinæ nullum crimen existeret; similiter satisfacere *res reddere* dicebant." Assentior Servio hactenus, ut dicam, ex formula antiqua hoc petitum, hostilemque omnino vim a poeta esse declaratam per rapinas, quæ in bello fiunt. Restat tamen alia ratio: *rapere res* est raptim, turbate, agere, exequi. Sic *consilia rapta.* Quid si h. l. accipias: tum licebit præcipitare res, temere ex odiis, non consilio, agere. Dictum fere quomodo *iter, cursum, rapere,* raptim agere. cf. ad VI, 8. Porro *placitum fœdus.* Placita sunt omnia pacta, in quæ consensere plures, h. e. quod iis placuit.

16 sqq. Artificii plena oratio Veneris: ut faciat miserationem pro Trojanis et indignationem adversus Junonem. *Venus aurea,* notissima res, χρυσῆ Ἀφροδίτη ex Homero: Exponitur vulgo, pulcra. Verum est, ex antiquissima religione, auro ornata. *potestas* est pro potens: abstractum pro concreto. 19. *Namque.* Solus enim tu restas, quem implorare possim, cum fere omnes dii in favorem Junonis concesserint: ut

Aggeribus mœrorum; et inundant sanguine fossæ.
Æneas ignarus abest. Nunquamne levari
Obsidione sines? Muris iterum imminet hostis
Nascentis Trojæ; nec non exercitus alter,
Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant;
Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si sine pace tua, atque invito numine, Troës
Italiam petiere: luant peccata; neque illos

apud Silium, et *clausa mœnia* h. l. 24 *mœrorum* pars librorum cum Probo et Servio hic et infra XI, 382, ubi idem fere versus redit; antiqua pronuntiatione pro murorum, ut in *cœra* et aliis; mansere, *pomœria*, a murus, mœrus, item pœna, Pœni. Cur tamen non nisi his binis locis poeta antiquatum hoc nomen retinuerit, cum in aliis locis *muros* communi more eloquatur, equidem non expediam, nisi forte *agger mœrorum* ex Ennio aut alio vetere poeta desumtum servavit. Non enim *mœrorum* deprehendo scriptum nisi in *aggere mœrorum* inf. 144, et XI, 382. Quod ni ita se habet, grammatici alicujus ludibrium hoc esse arbitror; nam Rom. et Medic. aliique præstantiores *murorum* habent. Potuit fieri, ut vetus Grammaticus ex suo codice, in quo *mœrorum* ubique scriptum erat, hunc locum laudaret, atque hinc increbesceret opinio de scriptura huic loco peculiari: quæ communis erat omnibus locis. In fine versus *fossas* plerique Pier. Gud. alter Hamb. tert. Rottend. qu. Moret. cum tert. Goth., sicque Serv. legisse videtur. *fossæ* tamen, quod in Medic. et aliis habetur, ubique lectum erat ante Burmannum: et haud dubie hoc doctius dictum: *fossæ inundant sanguine*, absolute, pro vulgari, *sanguis inundat fossas*, ut *amnis inundat campos*; nec exempla aliorum poetarum desunt; et sic Priscianum VIII quoque legisse notat Ge. Fabric. At Burm. *fossas* prætulit; cum enim *miscent* præcesserit, quod ad Rutulos referatur, requirere rationem, ut et *fossas* ad eos referatur. Sed si hæc regula valere debet, non pauca Maronis loca erunt immutanda. Errorem ut præcidamus, post *murorum* plena tantum interpunctione opus est. Tum idem infra XI, 383 in simili loco *fossæ* reliquit. Equidem non dubitem *fossæ* pro vero habere. 25 *Unquam ne* sec. Moret. 26 *iterum insidet* tert. Moret. 27 *nec non exercitus alter.* Hemistichium mihi videbatur frigere, multo magis, si, ut fere factum, plene interpungitur post *alter:* Sed bene monuit Brunck. cum seqq. verba hæc esse jungenda; etsi vel sic dura est oratio. 28 *surget* Medic. Gud. et alii Heins. ac Burm., minus bene. Poetæ videndum est, ut quam maxime in præsentem rem lectores adducat. *ab arvis* pr. Voss. 29 *me v.* alter Menag. 31 *inviso* Ven. *invicto* Dorvill. *nomine* Gud. 32 *luunt*

fere Servius. 24. *aggeribus mœrorum* ex Ennio aut alio vetere poeta ductum: v. Var. Lect. 25. *Nunquamne*, an ubique ea ipsa fortuna manet, ut obsidione se pressos videant. 26. *muris nascentis Trojæ.* magnifice effert rem: quo non intellecto de urbe nova Troja condita multi cogitarunt. At enim declarat hic et iterum vs. 74 Castra, vallum, quod primo escensu occupaverant. v. sup. Excurs. III ad lib. VII. 27. Nec non alter exercitus et Diomedes surgit Ætolis *ab Arpis*, ab Ætolis sub Diomede insessis, ad quem belli societate jungendum missi erant a Latinis legati. cf. sup. VIII, 9, et lib. XI, 225 sqq. 29. Supersunt adhuc cicatrices vulneris a Diomede accepti. vid. Iliad. E, 334 sqq. Videtur hic locus lectus esse Ovidio Met. XV, 768 seqq. 30. *demoror*, ego, dea, iterumne sustinebo ac depellam Diomedis impetum hostilem, et verendum mihi erit, ne a mortali iterum vulnerer? Scilicet morata, demorata,

Juveris auxilio. Sin tot responsa secuti,
Quæ Superi Manesque dabant: cur nunc tua quisquam
Vertere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classes?
Quid tempestatum regem, ventosque furentes
Æolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manes (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet, et superis immissa repente
Allecto, medias Italûm bacchata per urbes,
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.

Franc. 33 *Sint tot* Franc. *Si* bini alii ap. Burm. cum Commentat. Horatii. 34 *non tua* Montalb. 35 *Vertere jussa.* Receptam hanc lectionem tuetur Mediceus cum aliis, imprimis vet. Vatic. Pierii. At Rom. *jura.* Enimvero *flectere jussa* oblong. et alii Pier. pars vett. edd. cum magna parte Heinsianorum. *flectere jura* sec. Menag. et Leid. 36 *exhaustas* ed. pr. Burm., qui cur Erycinum litus in Italia quærat, non assequor. 38 *exactos* Menag. pr. 39 *intempesta* Goth. sec. *intempestiva* tert., corruptum ex vetere scriptura, *intemptata. manebant* Dorvill. 40 *invisa* Leid. 41 *Allecto,* v. ad VII, 324. *iterum bacch.* Goth. tert. 42 *imperiis* pr. Hamb. *imperium* Sprot. conf. Stat. II Theb. 339. *superavimus* legerat Jul. Sab. 43 Servium distinxisse: *speravimus, ista Dum f. f.* putat Burm.

erat Venus Diomedem, cum in Æneam jam vulneratum irrueret eumque jugulaturus esset. Hæc sunt *mortalia arma.* 33. *tot responsa* cf. sup. Tom. II, Disquis. II, s. VI sq. *Manes* Hectoris lib. II, 294. 295. Creusæ II, 780. 781. Anchisæ V, 729 seq., nisi descensum ad Inferos maxime respexit.

36. Facit invidiam Junoni commemorandis ejus in Trojanos machinationibus; primum *incensæ* in Siciliæ litore *classis* lib. V, 606 sqq.; porro 37 in *Æolia insula,* quod adiit Æolum lib. I, 50 sq., et 38 *Irim* ad Turnum missam lib. IX pr. Si tamen seqq. compares, ad superiora tempora adhuc referendum erit hoc, adeoque redit (ita convertit orationem affectus animi concitati) ad ipsum classis incendium lib. V, 606. 39. *Nunc etiam:* ex quo Trojani ad Italiam tandem appulerunt. Antea *mare terrasque metu cœlumque* fatigabat Juno lib. I, 280. Nunc etiam Orcum, qui restabat, adit (*Juno* non nominatur, sed intelligitur ex *quisquam* v. 37.) ad Alecto excitandam. vid. supra VII, 323 seqq. Sed et Junonem ipsam audivimus: *Absumtæ* inquit, *in Teucros vires cœlique marisque—Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo* VII, 301. 312. 40. *sors rerum;* pro vulgari, pars, portio: loca infera. 41. *bacchata per u.* vagata: VII, 342 sqq. Aliud est quod Lavinia cum matronis bacchatur ibidem 376 seqq. 42. *super imperio:* a Jove promisso sup. I, 257 sqq. et Disquis. II, s. VI. VII.

Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjux
Dura: per eversæ, genitor, fumantia Trojæ
Excidia obtestor; liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sane ignotis jactetur in undis;
Et, quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:
Hunc tegere, et diræ valeam subducere pugnæ.
Est Amathus, est celsa mihi Paphus, atque Cythera,
Idaliæque domus: positis inglorius armis
Exigat hic ævum. Magna ditione jubeto

44 *dat* duo Burm. 45 Post *Dura* interpungendum monet Servius. Junxerunt itaque alii *Dura excidia*. Sed *Dura Juno*. cf. inf. 72. 46 *demittere* aliquot Burm. *liceat superesse nepotem, Incolumem Ascanium liceat discedere ab armis* Goth. tert. 47 *nepoti* conj. Heinsius; sed bene ipse damnat. 48 *sane* semper mihi displicuit: etsi non ignoro defendi posse, nec tamen ut sensum habeat, quem vulgo tribuunt, ut sit, valde: nec ut cum irrisione dicta innuat: eam enim inesse non video; sed ut simpliciter, saltem cum amaro dolore, concedatur alterum, altero sumto: δὴ, δὴ ῥα. Habemus vero meliorem lectionem Romani vetustissimi et alterius Pieriani, cum Sprot. et Goth. sec. *Æneas procul i.* Hoc amplector. Porro *in oris* aliquot Pier., tum Gud. alter Mentel. bini alii et Ed. pr. Burm. cum Goth. tert. *horis.* Bona sententia respectu Æneæ apud Etruscos degentis: *Æneas procul ignotis jactetur in oris;* rhetorice, ut alia in hac Veneris oratione, exaggerata; et forte *undas* adduxit vox *jactetur*, quoniam *mari* et *undis jactari* sollenne est. Recepit quoque hanc ex duplici codd. secta confectam lectionem Brunck. Mihi in iis locis, in quibus plures sunt lectiones, sua quæque codicum auctoritate et probabili sententia se commendantes, nihil novare constitutum est: ne lectio per editorum diversa in innovando judicia per omnes editiones fluctuet: etsi elegantiam alterius lectionis bene sentiam. conf. Not. 49 *quacunque* pr. Hamb. 50 *Nunc* Lubec. ap. Burmann., qui repente hic prodit novus codex. *duræ* Sprot. cum vet. Pier. 51 *Amathos* perperam codd. Pier. Heins. *Amathuns* Franc. Sed est Ἀμαθοῦς ex Ἀμαθόεις. *est excelsa P.* Dorvill. *Paphus* cum libris Heins. rescripsit; vulgg. *Paphos:* quod retinuit Cuningham. *est celsa Paphos atque alta C.* Palatin. ap. Pier. cum Rom., alii ap. G. Fabric. et in Gud. pr. Rottend. pr. Hamb. Alii confundunt utramque lectionem: *est celsa mihi Paphos atque alta C.* Videtur *alta* illatum esse ex inf. v. 86. 53 *Exiget*

44. *Si nulla;* ut I, 234 quibus—*Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis.* 47. *Ascanium*—sc. *cui regnum Italiæ Romanaque tellus debentur;* lib. IV, 275, et a quo gens Julia orienda. 48. *in undis.* Erat nunc in eo ut rediret, ex Etruria Tiberi devectus. Hoc tamen respici non puto. Sed sede in Italia negata iterum conscendenda fuisset Æneæ navis et errandum per ignotum mare. cf. Var. Lect. In v. 49 comparant interpp. versus de Sarpedone Iliad. Π, 436. 437. 438. 50. Ascanium saltem liceat *tegere, subducere;* ὑπάγειν, ὑπεκφέρειν, Iliad. Λ, 163. Ε, 318.

51. 52. Repete supra dicta ad lib. I, 680 et 681. *domus Idaliæ* dictæ esse possunt plurali numero; docte sane: feram tamen nec minus, ut sit *domus Idaliæ* terræ, τῆς Ἰδαλίας. Sic *lucos Idaliæ* dixerat. conf. ad lib. I, 681. *domus* pro habitatione, sede. Dicuntur autem dii amare terras eas, frequentare et inhabitare, quæ ipsis sacratæ sunt, in quibus templa eorum sunt. 53. 54. Respicit Jovis verba paullo ante v. 12. conf. Æn.

Carthago premat Ausoniam; Nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignes,
Totque maris vastæque exhausta pericula terræ:
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quærunt?
Non satius, cineres patriæ insedisse supremos,
Atque solum, quo Troja fuit? Xanthum et Simoënta
Redde, oro, miseris: iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis

plerique Pier. et Heins. cum Goth. sec. *ævom* Gud., et ex hoc reposuerat Heins. Si tamen hic, cur non ubique? Si Virgilius ita pronuntiavit: utique non hoc loco solo. Nisi ad aurium judicium referas: quod quale Romanorum fuerit, vix dicere ausim, mihi *ævom* se probare fateor. 54 *C. ut premat* Goth. tert. *Italiam* tres Burm. *Nil viribus* Parrhas. et Reg. *Nihil arcibus* malit Jo. Schrader. *Nil* etiam Cuningham. prætulit. 55 *Obstabat* Menag. pr. et Sprot. cum Goth. pr. *Tyriis* vel *Teucris* Zulich. *bellis* Goth. tert. 56 *Argolicum* pro—*orum* Bigot. *medios* alii edd. et scripti Pier. et Burm., binique Goth. Exquisitius alterum: Æneam *medium* fugisse. *fecisse* Ven. 58 *rediviva* Rom. et alius Pier., sed *recidiva* fere omnes scripti Heins. v. sup. ad IV, 344. *r. mœnia* sec. Moret. *quærent* habet Jul. Sab. et, pro quærerent, addit. 59 *Num satius* tres Burm. *insidisse* Mentel. pr. et tert. Rottend. v. I, 719. *expendisse* ed. pr. Burm. 60 *quod T.* Zulich. et Oudart. a m. pr. *quæ* Ven. et Leid. Corruptelas nominum fluviorum v. ap. Burm. 61 *evolvere* pr. Hamb. *resolvere* Erf. 63 *Icta f.* tert. Moret. v. Heins. sup. ad I, 513.

I, 19 seqq. Verba ad invidiam gravia: *magna ditione*, potenti imperio, et *premat* pro teneat. 54. *inde*, ab Ascanio, et ejus posteris, nulla esto mora coloniæ Tyriæ, quo minus imperium Italiæ consequatur. 55. *pestem* simpl. ὄλεθρον, perniciem, ut recte Cerda. 58. *recidiva Pergama*, renascentia, restituta: conf. IV, 344. VII, 322. Tota conclusio orationis, qua expostulat Venus, egregia est vi ac nervo, quo argumentum per se grave potenter vibrat. Quid profuit nunc Trojanis excisa urbe effugisse et novas sedes quæsivisse: si nunc similis fortuna eos excipit, ut nova urbe capta excindantur? Quam παθητικῶς *cineres patriæ* memorat. *solum, quo Troja fuit:* ut lib. III, 11. Scilicet præstabat sic, in urbis solo æquatæ ruinis remansisse. Illa vero sublimiter: redde nobis Trojam antiquam! Præstabat sic in Troade remansisse et iterum easdem ærumnas tolerasse. Erat enim metuendum ibi, ne denuo Achivi incursarent Troadem et easdem injurias inferrent, quas Troes antea erant experti. Frangunt Interpp. post Servium vim totius loci. Similis orationis color sup. II, 669 *Reddite me Danais.*

63 sqq. In oratione hac Junonis, qua Veneris accusationem ea diluit, quasi suis machinationibus calamitates hæ inductæ sint Trojanis, et in Trojanos et Æneam criminationes retorquet, qui prior Italiæ sedem quietam bello lacessivit, nescio an non poeta paullo nimis ῥητορικῶς versetur. Summa sententiæ redit ad no-

Rumpere, et obductum verbis vulgare dolorem?
Ænean hominum quisquam divûmque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus; esto:
Cassandræ impulsus furiis. Num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem aut gentes agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quæ dura potentia nostri,
Egit? Ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?
Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra,

f. gravi est Goth. sec. *me* abest Menag. pr. *coges* duo Burmann. 64 *obtectum* sec. Moret. Sed vulgata apud Lutatium et Nonium. *Burm.* 65 *divumque* tert. Goth. 67 *fatis petiit:* e Pierianis ordinem bene adoptavit Heinsius. Vulgg. omnes: *petiit fatis.* Rom. *petit fatis.* Menag. sec. *petiit fatisque.* 68 *Non l. c.* sec. Hamb. et Ven. 70 *Non puero* Gud. *flammam belli* Montalb. *non credere* Ven. et Montalb. Versus abest Goth. tert. 71 *Tyrrhenamque* Medic. Gud. et alii Heins. cum Donato. *et g.* Rom. *g. equitare q.* Franc. 72 *dira* sec. Moret., male; *dura* est, quæ cogit. vide v. 45. *nostra* ante Heinsium, qui ex Medic. Menag. et Bigot. reposuit *nostri* tanquam antiquius et doctius. Corruptela tamen etiam Romanum codicem invasit et ceteros omnes, etiam Rufinian. de Schem. Dian. §. 7. 73 *Ubi hinc* Medic. *hæc* Parrhas. *dimissaque* multi et hic ap. Burm. 74 *Rutulos T.* Goth. sec. *succendere flammis* ap. Rufinian. de Schem.

tum illud: *Quis tulerit Gracchos de seditione querentes:* atqui Gracchi fere sunt plerique, qui injuriam aliis intulere. Injuriam fieri statuunt sibi ab iis, qui de eorum injuriis queruntur. 63. 64. accipio secundum illa lib. I, 23 seqq. *Nec dum etiam caussæ irarum sævique dolores Exciderant animo* etc. 67. *Fata* maligne interpretatur Juno *Cassandræ furias* h. vaticinia, quæ adeo primo omnium loco Æneam ad iter suscipiendum adigere debuere: conf. sup. lib. III, 183 sqq. et Tom. II, Disquis. II, s. VI. 69. *ventis; ῥητορικῶς* de navigatione in Tiberi, qua Evandrum, et inde Etruscos petiit Æneas. 71. *agitare* ad utrumque diverso paullum sensu retulit: *gentes agitare quietas,* excitas, ad belli societatem impellere, *Tyrrhenam fidem agitare,* movere, sollicitare, societatem et fœdus ciere, expetere; pro vulgari, permovere Tyrrhenos, ut auxilii ferendi caussa societatem ineant. *fides* est societas, fide interposita facta. cf. ad IX, 79. In v. 72 respicit v. 44. 38. quis deus egit? et si quis deus, an ego egi? *in* hanc *fraudem:* est *fraus* nunc malum, *ἄτη*, ut toties; periculum Servius interpretatur. *quis deus —quæ potentia nostri:* quod numen meum: fere ut I, 8 *quo numine læso.*

74. Comparatio ad invidiam instituta. *Indignum est—Quid;* pro: Si

Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater:
Quid, face Trojanos atra vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Ænean manibus subducere Graiûm,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:

Dian. §. 5. 76 *Venelia* Gud. a m. pr. 77 *inferre* duo Rottend. et Dorvill. 78 Huic in nonnullis v. 79 præponi notat Burm. *advertere* alter Hamb. et Zulich. cum Goth. pr. *avertere prædam*, abigere, sollenne est. conf. ad I, 472. *evertere* Oudart. 79 *lege et* Parrhas. cum Goth. sec. *adducere* Leid. 80 *et pr.* Rom. et aliquot Pier. 82 *vetitos o. manes* Ven. *ostendere* Parrhas. *prætendere* Zulich. Bigot. et Oudart. pro var. lect. *protendere* Goth. sec. Dictum autem *pro viro obtendere*, non pro vulgari *viro* casu tertio, sed subint. alteri, Achilli, *pro viro*, Ænea, ad hunc tuendum. 83 *potis* Cuningham.

indignum est: an minus indignum, an tolerabilius est? *Trojam*, Trojam novam, castra. 76. *Pilumnus* inter heroes seu deos Latii indigetes fuit, nunc inter Turni majores habitus: IX, 4. X, 619. *Venilia* ex deabus marinis seu nymphis fuit, data a poeta, aliorum forte exemplo, Dauno in matrimonium, orta a Pilumno, soror Amatæ Latino nuptæ: conf. VII, 366, et Excurs. VII ad VII, 371. Vult autem poeta declarare, Turnum esse in Italia natum, et *defendere terram suam* adversus advenas (lene verbum: *consistere* delegit): contra, Trojanos advenas bellum intulisse Latinis. 77. *Quid*, an minus indignum est? *atra face;* in hoc et sqq. exaggerat notionem belli per Trojanos moti, dum ea cumulat, quæ in bello fieri solent, etsi a Trojanis ea facta esse nondum constat. *face* itaque proprie; Male Serv. explicat *sævo bello;* nec bene Burmann. remittit ad lib. VII, 456 ubi Alecto *facem* Turni pectori immittit. Non magis prædas egerant Trojani, quam incendia per agros sparserant. Sed ad invidiam faciendam ea omnia commemorat, quæ fieri belli more poterant. 79. *legere*, eligere, sumere. Perperam cum Servio alii: furari, sublegere exponunt. *gremiis* socerorum, adeoque parentum. *pactas* aliis; scil. Laviniam. Decet numeri enallage iram et habet vim. 80. Non eadem sed diversa est sententia. Ad minas a Trojanis factas, obtinere se posse vi, quod precibus non concedatur, spectat alterum: *præfigere puppibus arma.* Igitur ad invidiam deflectit id, quod supra narratum VIII, 92 in simili Æneæ Tiberi adverso navigatione: *Miratur nemus insuetum fulgentia longe Scuta virum.*

81. *Tu potes;* ad Iliad. E, 315 seqq. Ænea Diomedi erepto spectat: alterum v. 82 Veneri imputatur, quod a Neptuno in ejus gratiam factum Iliad. Υ, 321 seqq. De 83 constat nobis sup. ex lib. V, 809. 82. *proque eo—ventos inanes*, auram ἠέρα. 83. Etiam hoc per aliam deam factum erat, sed in Veneris gratiam: sup. IX, 82 *Ipsa deum fertur genetrix* etc.

Nos aliquid Rutulos contra juvisse, nefandum est?
Æneas ignarus abest: ignarus et absit.
Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera.
Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? quæ caussa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque, et fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis: nunc sera querelis

intulit e Regio et Medic. *Tu potes in t.* iterum volebat Markland., sed recte monet Burm. etsi in se ipsum jus statuat, non ubique ejusmodi elegantias et adversus libros esse sequendas. *classes* Medic. Ven. Bigot. cum binis Goth., perperam. 84 *contra Turnum* Menag. pr. *est* abest tribus Burm. 86 *Paphus* et hic ab Heinsio profectum e Medic. et al. pro *Paphos. sint alta* Menag. pr. 87 *belli* Dorvill. a m. sec. 88 *Trojæ res* sec. Moret. *mittere f.* Bigot. *fundere vento* Leid. 89 *quis T.* Dorvill. et pr. Hamb. a m. sec. 90 *concurrere* Oudart. et Leid. conf. ad Ge. I, 318. 92 *Spartem* sec. Hamb. 93 *fovique* al. *fovine* pr. Menag., sed *fovive* meliores Pier. et Heins. 94 *Tum* scripti potiores cum Goth. binis; et sic IV, 597 *Tum decuit.* Cledonius quoque agnoscit. Casu igitur factum, quod in Heinsianam recensionem illud non transiit, sed remanserat *Tunc*

86. 87. Si, quod ipsa dixisti, tibi est Paphos, quo eum incolumem abducere possis, quid *urbem* Latini, adeoque ipsum Latium, bello illato sollicitas? gentem bellicosam, *gravidam bellis* sc. quæ illa gerit; multa bella gerentem; sic *gravidam imperiis* Italiam dixerat IV, 229, in qua magnum futurum erat imperium. *Idalium:* vid. sup. 51, et ad lib. I, 681.

88. Insurgit oratio et acerbe in ipsam Venerem invehitur: non se, sed ipsam Venerem malorum, quæ Trojani experiuntur, esse caussam, Paridis adulterio: sic *manet alta mente repostum Judicium Paridis spretæque injuria formæ. vertere fundo* pro vulgari, funditus evertere. *res fluxas,* seu per se infirmas Trojanorum in Latio res designat, seu, quod tamen eodem redit, ornans est epithetum; nam, quod evertitur, omne infirmatum et labefactatum esse necesse est. 89. *an is qui:* absolute dictum: sed interpretandum de Venere, quæ belli Trojani auctor fuit Helena rapta: mox statim redit ad proprium; *quæ fuit caussa* etc. 91. *fœdera solvere furto,* ut solveretur, dirimeretur, pax, pacatus status, inter Trojanos et Græcos, abducta furtim Helena. *furtum* pro raptu. *fœdera* de hospitio accipit Jul. Sab., sed obstant illa: *consurgere in arma Europamque Asiamque.* 92. Comminiscitur obsessam a Paride Spartam Servius; perperam; gravi et odiosa voce usa est dea *expugnavit* ad vim et atrocitatem raptus declarandam: quasi hoc idem esset ac bellum inferre. 94. Idem color orationis: *Tum decuit, cum sceptra dabas* sup. IV, 596. 597.

Haud justis assurgis, et irrita jurgia jactas.
Talibus orabat Juno: cunctique fremebant
Cœlicolæ assensu vario. Ceu flamina prima,
Cum deprensa fremunt silvis, et cæca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum Pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit. Eo dicente deûm domus alta silescit;
Et tremefacta solo tellus; silet arduus æther;

96 *T. o. dictis* Gud. 98 *depressa premunt* Parrhas., et *depressa* etiam emendabat Markland. ad Statii Silv. p. 20, ut *depressa fremere* sit, humili et depresso sono murmurare, ut apud Lucret. *Cum tuba depresso graviter sub murmure mugit.* Nec spernenda hæc erat emendatio. Idem, ne bis *fremebant* et *fremunt* esset, *gemunt* malebat: et *gemere* utique dicuntur et *silvæ ventis* et ipsi *venti*: sed potest alterum defendi non modo simili loco inf. XI, 296, ubi Heins. ad h. l. provocavit, verum ipsa ratione: etsi enim ter redire videtur vox *fremere*: *fremebant, ceu fremunt, cum fremunt*: altero tamen loco nemo de eo cogitat, nisi subtilitate grammatica illata. 99 *portentia* nonnulli apud Ge. Fabric. *ventis* Medic. a m. pr. 100 *cui prima p.* Rom. a m. pr. Medic. Gud. pro var. lect. (adde Goth. sec.) et Donat., itaque receperat Heinsius; sed iterum *summa* revocavit Burmann., quod *prima* modo præcesserat; et probe factum arbitror; parum enim placet τὸ *prima* h. l. 101 *Infit, quo dicente* Ed. Ven., nec male. *domus alta quievit* Jul. Sabinus legisse videtur; et *quiescit* pr. Hamb. a m. sec., scilicet ne *silescit* et *silet* continuo se excipiant: quod per se non male fieret, modo non sententia interjiciatur: *et tellus tremefacta est solo*; forte ergo repetendum etiam in illis: *Et tremefacta solo tellus* silescit. 102 *salo* Goth. tert. *sono* Passerat. apud Burm. suspicatur; et sic pr. Hamb. a m. sec., ut sit *sono vocis.* Perperam. Est enim poeticus ornatus; ut *solum terræ, solum telluris,* jungi solet; quoniam *solum*, οὖδας, per se notionem habet fundamenti, quod subjectum est: sic quoque *tellus* contremiscere dici potuit *solo*, simpliciter; nulla alia notione ad-

97—117. In hoc animorum æstu Jupiter tandem decernit, et profitetur se fatali rerum ordini omnia permissurum esse: alio modo, quam in Homericis: in quibus ille Iliad. Θ pr. a præliis et consiliis utriusque exercitus se abstinere jubet deos; mox tamen eosdem fraude Jovi facta præliis interesse videmus. Etiam diverso modo ac meliore studia deorum et discordiæ in Æneide procedunt, ac finem habent, quam in Iliad. Φ, pugna inter ipsos deos facta, nullo ad ipsam actionem epicam usu ac fructu. Ad comparationem hanc conf. Georg. I, 356—359, at exornationem comparationis Miltonus dabit *Parad. Lost* II, v. 284 seqq. *deprensa.* intercepta, impedita, inclusa; proprie deprensus aliquis est ex insperato; ut de navibus Ge. IV, 421, et de Caco VIII Æn. 248. 249, tum simpliciter, ut h. l., oppressus, inclusus. Illustratum vocabulum a multis.—100. *rerum cui summa potestas:* οὗ κράτος ἐστὶ μέγιστον Iliad. Β, 118. Odyss. Ε, 4. Splendidos hos versus quilibet facile mirabitur. Primas, sed obscuras, lineas in Ennianis versibus ex Scipione servavit Macrob. VI Sat. 2 *mundus cœli vastus constitit silentio, Et Neptunus sævus undis asperis pausam dedit; Sol equis iter repressit ungulis volantibus; Constitere amnes perennes, arbores vento vacant.* Adde Catull. Epithal. 204 seq. 102. *tremefacta solo tellus*; adjectum *solo* spectat ad poeticum ornatum; pro

Tum Zephyri posuere; premit placida æquora pontus.
Accipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum; nec vestra capit discordia finem:
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo:

juncta. Sic fere mox, cum *æquora ponti* junctim efferantur, poeta dixit: *pontus premit æquora*, h. pontus premit, comprimit se, quiescit. *Solum* pro *usque ad solidum* accipere, sermonis rationi repugnat. 103 *Jam Z.* malit Burm. *Et Z.* aliquot Pier. Sed variat poeta copulam. *Tum venti* Macrob. VI, 2, sed sup. ex lib. VII, 27. *posuere minas, premit æquora pontus* Ven. Sed jam vidimus lib. VII, 27 *Cum venti posuere omnisque repente resedit Flatus.* 104 *f. verba* pr. Hamb. vid. III, 250. conf. Iliad. Θ, *5. 6.* 105 *Quando equidem* Hugen. Dorvill. cum Goth. tert. *Ausoniis c. f. Teucros* Gud. a m. pr., quo alludit pr. Voss. *Ausonios—Teucros.* 106 *licitum est* ante Heins., qui recte hoc ejecit auctoribus libris. 107 *Quæcunque* aliquot Pier. *tenet spem* Dorvill. Hic velim ab Heinsio et Burmanno appositum esse, quo sensu illa: *quam quisque secat spem*, acceperint. Servius exponit: "sequitur, tenet, habet: ut VI, 900 *Ille viam secat ad naves.*" Sed *viam secare* longe aliud est. Si poeta archaismum sectatus *secit* scripsisset, posset esse antiqua vox *seco, secere*, pro *sequo, ere*, unde *sequor* mansit. Turnebus exposuerat *sumit*: nam, qui aliquid secat, sibi partem sumit. Scaliger et Cerda, *aperit sibi spem factis*, ut, qui viam secat, aperit. Sed hæc dura et longe petita sunt. Si latine dicitur *incidere, rescindere*, pro intercipere, abolere, *resecare*, pro tollere: potuit poeta audenter dicere *secare sperata, spem.* ut *spes extendi* dicitur, sic potest quoque *secari, resecari, interrumpi* ut *contrahi.* 108 *Rutulusne* aliquot Pier. cum Rom.; tum Medic. et a m. sec. tert. Rottend. *luat* Mentel. pr. et Parrhas. *ruat* Montalb. cum Goth. tert. *fiat* Medic. et Zulich. a m. pr. Sed satis constat *fuat* esse verum, ex antiquo *fuo, fuere*, unde mansit *fui. habeto* Voss. sec.

vulgari, solum telluris; solum terræ. 103. *Zephyri posuere* se, quievere, conf. VII, 27. *premit pontus æquora:* sternitur, tranquillatur mare. Ductum ex eo more loquendi, quo *æquora ponti* dicuntur, et, quod *premere se*, comprimere se, dici potest; nisi *æquora* accipere malis pro, *fluctibus* dicta. 104. "Totus hic locus de primo Lucilii translatus est libro, ubi inducuntur dii habere concilium et agere primo de interitu Lupi—postea sententias dicere." *Serv.* conf. Var. Lect. sup. ad v. 18. Sequitur Jovis decretum: 107—113. Quam utraque pars fortunam hodie experietur, quam spem magnarum rerum prædictarum et expectatarum alterutri sibi præcident (qua spe excident), seu Trojani seu Rutuli, juxta et eodem loco habebo: sive (quod Venus putat) fatis suis iniquis, sive (quod Juno v. 68) stultitia Trojanorum et vaticiniis falsis eo res adducta est, ut nova Troja nunc oppugnetur. Nec Rutulos seu Latinos a fatis impendentibus libero, non intercedo, quo minus fortunam sibi debitam consequantur. Experiatur utraque pars seu tristia seu læta pro hodiernis rerum initiis et actu. Ego neutris studebo: evenient, quæ fata ferent. Hæc, arbitror, sententia verbis subjecta est. 107. 108. *quam quisque, Tros Rutulusve fuerit, spem secat.* Obscura et ambigua est notio vocabuli *secat*: v. Var. Lect.; potest præterea sententia duplici modo constitui, aut ut sit explicativa, ut utrumque hemistichium eundem sen-

Seu fatis Italûm castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Trojæ monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Jupiter omnibus idem.
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.

et sec. Hamb., unde Heins. conj. *habetor*. Cf. Iliad. Θ, 419. 430. 110 *Troes* Hugen. a m. sec. *monitisve* Bigot. cum Goth. tert. 111 *salvo* Zulich. pro var. lect. sicque Goth. tert. *quisque* Medic. a m. pr. Interpunctio etiam sic institui potest: *habebo. Seu—sinistris: Nec R. solvo.* Vel: *Seu—sinistris (Nec Rutulos solvo): sua cuique exorsa laborem Fortunamque ferent.* Neutra ratio præstat vulgari. 112 *ferant* Bigot. 113 *inveniant* Gud. a m. pr. cum aliis Heins. et Medic. Pier.

sum habeat: *quæ cuique est fortuna, quam quisque secat spem:* aut ut altera pars sit adversativa: quam alteruter fortunam aut habet, aut sibi ipse præcidit et evertit. Alterum hoc malo: sic *secare* est incidere, intercipere, spem: ut apud Horat. *ludum incidere* pro, finire; paullulum diversum est *spem longam resecare*, demto enim hoc fit, quod nimium est; dixeris tamen simplex, *secare spem*, simili modo, ἀναλόγως, (quod poetæ facere licet) pro spem tollere, sperata scindere, ut vota, *gaudia* scindi dicuntur. In hoc saltem analogiam habes, quam sequare; necdum vidi meliora. Respiciunt autem hæc ad spem Veneris de futuro Iuli in Italia regno, quam incidi et interimi necesse erat, si castra a Turno expugnabantur. cf. sup. 42. 50.

109. 110. Jungo *castra tenentur obsidione Italorum:* seu *fatis*, quod fata iniqua, quod Venus volebat, prosequuntur Trojanos etiam in medium Latium, *sive errore malo Trojæ* (h. Trojanorum, qui oracula accepta male interpretati sunt) *monitisque sinistris*, oraculis et vaticiniis falsis, *furiis Cassandræ*. vide sup. vs. 67. 68. Porro v. 111 *Nec Rutulos solvo*, obscurum est per brevitatem affectus. Videtur supplendum esse ex iis, quæ proxima sunt: non solvo, exolvo, eximo, Rutulos *labore et fortuna*, quæ eos manet. *nec*, non magis Rutulos quam Trojanos. Interpretes secundum Servium *solvo* pro absolvo accipiunt; parum commode arbitror.

112. 113. Omnibus æquus ero; neutri parti studebo. Nihil obstabit fatali rerum ordini; pro, ego non obsistam. Abhinc igitur relîqua Æneidis putanda sunt *fato* geri: quod *differri* quidem Jovis consiliis, non autem tolli omnino et intercipi poterat. Omni igitur suo interventu Jupiter abstinebit. Itaque castris jam obsidione liberatis idem Junonem appellat inf. 607. nunc vides, non meo vel Veneris interventu, sed fato res ita evenire; et sub finem Æneidis Junonem XII, 791 sq. hortatur, ut cedat tandem fatis? Junoque respondet: vs. 819 *et nunc cedo equidem—Illud te, nulla fati quod lege tenetur, pro Latio obtestor.*

114. docte dixit *ripas* (pro ipso amni) *torrentes pice et voragine atra* h. alta aqua nigra defluens flumen. 115. Notum Iliad. Α, 528 sq., et Catull. LXIII, 204 *Annuit invicto*

Hic finis fandi. Solio tum Jupiter aureo
Surgit, cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, et mœnia cingere flammis.
At legio Æneadûm vallis obsessa tenetur;
Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis
Nequidquam, et rara muros cinxere corona:
Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymœtes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies. Hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.

116 *Hæc finis* Schol. Cruqu. Horat. ap. Heins., ut sup. III, 145. *cum J.* Lubec. 120 *At* Heins. e codd. pro vulg. *Ast.* Zulich. *Ac. flammis obs.* pr. Hamb. pro var. lect. 121 *Nec s. u. fugæ miseris* Sprot. duo Rottend. et Dorvill. 123 *Iasius* perperam editum passim ante Heins. *Asius* jam Pierius emendaverat ex Rom. Reliquas corruptelas nominum in h. v. videat qui volet apud Burmann. in cujus edit. vitiose exaratum Thimœtes. Est enim Θυμοίτης in Il. Γ, 146. item ap. Quintum II, 9. sunt et reliqua nomina Homerica, sed nunc poetico tantum usu promiscue adhibita. 124 *A. domus duo et* Ed. pr. ap. Burmann. ex lib. I, 284. *Thybris*, et ante Heins. *Tybris*, corruptum arbitror: Quomodo enim Trojanus vir poetæ a Tiberi denominari commode potuit? Legendum *Thymbris*, quod et Rom. habet: eoque alludunt alii ap. Burm., in quibus *Thimbris, Tunbris, Thinbris* legitur. Fuit autem Thymbra urbs et fluvius, hic etiam Thymbris, Troadis, vid. Iliad. Κ, 430, ibique Eustath., unde Thymbræus Apollo. cf. Ge. IV, 323 et Not. Transtulere Græci scripturam sibi notiorem ad Tiberim, quem et ipsum Θύμβριν appellant. cf. Salmas. ad Inscript. Herod. p. 87. 125 *Prima acie* malit Trappius, vulgare amplexus pro exquisitiore. Tum ap. Serv. interpungitur ab aliis, quod Ge. Fabric. malebat: *hos germani. Sarpedonis ambo* (sc. filii), *Et Clarus.* 126 *Et Clarus et Hæmon.* Locus manifeste inquinatus et in leges metricas peccans, ait Heinsius. Sic tamen Rom. cum aliis Pier. et Mediceus cum aliis Heins., ut vetus adeo corruptela hic insideat: scripturus enim fuisset poeta: *atque Hæmon.* Heinsius tentat varie *et Cnemon* et *Mæon* et *Memnon*; sed talia infinita possit aliquis comminisci. *Et Clarus et Hemus* Ge. Fabric. probat, ut sit *Clarus*, ut Panthus; sed Ἕμος vix occurrit. *Et Darus* vitiose nonnulli: multæ etiam edd. *Et Clarus Ethemon*, vel *Æthemon.* Parrhas. *clarus Thimon.* Duo Rottend. et a m. sec. Moret. tert. *et Themon*: Θήμων; quod equidem, si quid mutandum, cum Heins. edit. amplector: imprimis cum corruptelæ caussa in promtu sit. *liaca* in Gud. ex vitio scribentis pro *licia, Lycia*, et erasa vox antecedens, unde Heins. putabat fuisse *et Hæmo Iliaca c. ab Ida.* Pierius nonnullos habere testatur *Ida c. ab alta*, pessime. Sarpedonis fratres e Lycia oriundi esse debuere. *Lycia alta*, nobili, clara, ut, alias quoque poetæ hoc epitheton frequentatur. *comitatur* edd. Ald. Junt. *ab acta* Goth.

cœlestum numine rector, Quo tunc et tellus atque horrida contremuerunt Æquora, concussitque micantia sidera mundus. Jam compara tumorem Statii VII Theb. 3. 4. de Jove indignante: Jupiter—*Concussitque caput, motu quo celsa laborant Sidera, proclamatque adici cervicibus Atlas.* 117. *medium.* Hic Romanum agnosce: ut magistratum, ita dii deducunt Jovem.

118. 119. Comparant verba Iliad. Μ, 35. 36. *et mœnia cingere flammis*, immittere undique ignes, aliter dictum ac sup. IX, 160, ubi de vigiliis. *stant*

Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis,
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
Qualis gemma, micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho,

tert. 127 *c. pectore* pr. Hamb. 128 Modestius hoc visum Mæcenati, tumidum quod Homerus dixit Odyss. I, 481 Polyphemum in naves κορυφὴν ὄρεος μεγάλοιο jaculatum esse: Senec. Suas. 1. p. 9. Locum jam Burm. post alios laudavit. Sed Mæcenas non cogitasse videtur, de Polyphemo agere Homerum, de homine Trojano Maronem. *Lernesius, Lirnesius, Lyrneius, Hernessius,* est in codd., sed Λύρνησσον, Troadis, patriam Briseidis, ab Achille direptam (Iliad. B, 690. T, 291 sq.) quis nescit? *Acmo, Agmon, Æmon* alii. 129 *Liceo, Litio, Lycio* libb., et Gothani *dicio, clicio, ctitro;* tum *Mnestheo* codd. pars, quod et Macrob. V, 17. Sed est Homericum Μενεσθεύς. 130 *tentant* Oudart. *certant illi* alter Hamb. *saxis d. certant* Goth. tert. 132 *inter primos* Gud. pro var. lect. 133 *ipse puer* alter Hamb. 134 *quam d.* qu. Moret. 136 *Ori-*

prima acies; in acie prima: πρόμαχοι. 131. *moliri ignem.* Narrantur adeo Trojani etiam parare ignes missiles de vallo? Non enim possunt esse alii quam Trojani: et hi quidem alii—alii.

132—138. Ornatus locus, de Iulo: in Juliæ gentis gratiam. *Veneris justissima cura,* quem merito amabat Venus, quia illi debebatur imperium, ut Serv., vel simpliciter, quia dulcissimus puer. Is, etsi jussus abstinere a pugna (sup. IX, 661. 662) adeoque hinc sine armis, poetæ *sine galea,* tamen in medio pugnantium e muris repente iterum conspicitur. *caput honestum,* pulcrum, ut Georg. II, 392. *Qualis gemma, micat.* Emicat inter ceteros adstantes Iulus formosus, ut gemma auro inclusa, aut opus eburnum buxeo vel terebinthino margine ambiente: κειμήλιον aliquod Homericum seu ἄγαλμα, ornamentum, cogitat poeta. Actum diligenter de h. l. ad lib. I, 597 Exc. XXII. *aut collo aut capiti decus,* sive ut monili sive ut diademati inseratur gemma. *Oricia terebinthus.* Oricus, Epiri civitas ad sinum Ionium, juxta quam nascitur terebinthus nigrum lignum habens, ut Serv. tradit. De eadem Plin. XIII, 6 s. 12 *Circa Idam Troadis et in Macedonia* (ad hanc tum Epiri pars illa fuit attributa) *brevis arbor hæc atque fruticosa, in Damasco Syriæ magna.* Egit de altera hac Celsius in Hierobotan. non longe a pr. sub voc. *El Elim. Materies ei admodum lentæ ac fidelis ad vetustatem, nigri splendoris.* Retulit autem, ait Servius, comparationem *ad candidum vultum, qui erat nigris crinibus cinctus.* In hoc tamen comparationem constitutam nolim putare; sic enim omni

Lucet ebur; fusos cervix cui lactea crines
Accipit et molli subnectens circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
Vulnera dirigere, et calamos armare veneno,
Mæonia generose domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
Affuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere mœrorum sublimem gloria tollit;
Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli

thia, *Coricia*, al. ap. Pier., et sic fere Gothani; plures corruptelas vid. ap. Burm. cf. ad Lucan. III, 187 Intpp. Est, 'Ωρικός. 137 *fuscos* videtur Serv. legisse. *cervix fusos* tres Burm. cum Goth. tert. 138 *Excipit* quod vulgare ac sollenne esset, Schol. Horat. Cruqu. IV od. 10. Sed *accipit* omnes scripti et Priscian. Similem varietatem vidimus I, 434, et vicies *accipit* Virgilio frequentatur pro pedestri *excipit*. Mox *subnectens* ab Heins. restitutum ex codd., etiam Pierianis; sec. Rottend. *submittent*. Bigot. *subnexus*. Vulgo *subnectit*. 139 Frigent *magnanimæ gentes*. Id quoque senserat, suspicor, Heins., qui *magne animæ v. Ismare* olim conjecerat. Brunckius edidit *magnanime* cum Medic. a pr. m. et cum Guellio. Scribam saltem *Te quoque magnæ animæ*, h. virum magnanimum: mox *generosus* idem. Quo vero jure Ismarum Lydium veneno inunguentem tela inducere poeta potuerit, non assequor. Mæones illo tempore non adeo barbari erant. Et jam Amycum simili modo notaverat IX, 773. 140 *derigere* Gud. *Spicula dirigere* propius ad vulgarem rationem dixit inf. XI, 654. 141 *M. g. modo* Medic. *cui p. c.* Lubec. 142 *Pactolos i.* sine *que* Rom. *Pactolus et irr.* alii Pier. 143 *Adfluit* Bigot., quod ornat Burm. *pulsi quem* Parrhas. et Goth. tert., idque recepit Cuningham. e cod. Markiano. 144 *mœrorum* etiam hic Rom. Medic. cum aliis Heins., ut sup. 24. 145 *Campaniæ* Ald. pr. *dicitur* aliquot ap. Burm. 146 *divi* Hugen. pro *diri*, ut Burm. conjicit. *dura* Exc. Burmann. *bellum durum*, h. ærumnosum, novum

dignitate caret; sed, quod supra posui, inter ceteros bellatores Ascanius conspectus effulget nitore oris. Non male variavit rem Silius XII, 226. 229 sqq. *Quale micat semperque novum est, quod Tiburis aura Pascit, ebur; vel qui miro candoris honore Lucet in aure lapis, rubris advectus ab undis.* 137. Sic Ge. IV, 337 Nymphæ —*Cæsariem effusæ nitidam per candida colla.* 137. 138. capillum promissum diadema aureum, quod inter Phrygii luxus ornamenta esse debuit, colligit. Valer. Flacc. II, 103 *aut tereti crinem subnectitur auro.* Dixit *molli auro*, ductili: ex bractea aurea. Fibulam minus bene intelligat aliquis, cum et de circulo et de crinibus agatur.

139 sqq. Ornat porro locum binis aliis præclaris viris commemorandis, ne, quod poetæ turpe est facere, in generalibus dictis subsistat oratio, utque a numero et multitudine animus traducatur ad individua et singula. Nihil amplius in his spectandum. 141. *Mæonia generose domo:* natus nobili genere in Lydia. 143. Iterum studet gentis Memmiæ nomini. vid. sup. V, 117 et Not. ad 114. *quem pulsi;* sup. lib. IX, 779 sqq. 145. *Capys—Capua.* v. Excurs. VII ad lib. VII, p. 128.

146. 147. Dum ita pugnabatur

Contulerant: media Æneas freta nocte secabat.
Namque, ut ab Evandro castris ingressus Etruscis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma
Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus
Admonet, immiscetque preces. Haud fit mora; Tarcho
Jungit opes, fœdusque ferit; tum libera fati
Classem conscendit jussis gens Lydia divûm,
Externo commissa duci. Æneïa puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:

nunc esse non debebat. 147 *Contulerunt* Exc. Burm. 148 *Jamque* pr. Voss. Ceterum junctura eorum, quæ sequuntur, duplex fieri potest; aut, ut prior propositionis pars sit: *ut ab Evandro castris ingressus Etruscis* est: aut, ut continuetur prodosis usque ad: *immiscetque preces*; alterum hoc oratorium, prius, etsi durius, poetico sermoni magis consentaneum. 149 *nomenque decusque* apud Diomedem ex lib. II, 89. 90. *nomen memoratque genusque* Goth. tert. 150 *Quidve ferat quidve ipse petat* Carisius; *quidque—quidque* melius scripsisset; idque multos maluisse Servius auctor est. *aut quidve ferat* Gud. et Leid. 151 *pectora* vel *præmia* vel *prælia* Zulich. 152 *quæ si* Dorvill. *quid sit* Menag. alter. 153 *admiscetque* Carisius. *Tarcho*: v. sup. ad VIII, 506. 154 *libera fati* e Rom. Medic., aliisque præclare recepit et illustravit Heinsius. Vulgg., etiam Serv., *fatis*. Nec vero ex Eurip. Phœniss. 1006 ἐλεύθεροι θεσφάτων huc advocari possunt: ibi enim sunt, ad quos oraculi sententia non spectat. 155 *divo* Rom. ex *divom*. 157 *subvecta* passim in scriptis et excusis. Sed post

utrimque, interea Æneas Cære redux, unde auxilia adducebat, e portu Cæretano solvens, mari iter faciebat cum navibus; inde ab VIII extr. *Conferre manus, arma:* hinc etiam *pugnam. media nocte*, quæ diem pugnæ memoratæ insecuta est; nam, noctem pugnæ supervenisse, facile ex tota narratione intelligitur. Noluit poeta iterum ornare, quod copiose exposuerat in superioris diei exitu IX, 157 sqq. Adest Æneas cum classe postero die orto et pugnam novam in escensu facit inf. 260 sqq.

148. Cf. sup. VIII, 478 sqq. 603 seq. 150. 151. *Mezentius arma Quæ sibi conciliet*, Turni societate supra VIII, 7. 8. 492. 493. VII, 647 sqq. 152. *quæ sit fiducia* h. nullam esse: esse rerum humanarum varietatem et vicissitudinem summam: posse adeo fieri, ut Mezentius expulsus iterum in regnum remeet. 154. *libera fati* a vaticinii necessitate soluti Etrusci, quo ad persequendum bello Mezentium externum ductum adsciscere debuerant supra VIII, 495. 503. *fatum* pro vaticinio aruspicis: vaticiniis et responsis deorum *illigatur* vel *obligatur* is, qui aliquid ex deorum jussu facere debet. *liberatur*, cum res vel conditio eventum habet. 155. *gens Lydia* Etrusci ex vetere opinione, de qua vid. Excurs. III ad lib. VIII.

156—158. Turbant Interpretes. Sed navis Æneæ, quæ primum locum tenet (ut sup. lib. V, 338 *Emi-*

Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios; Pallasque sinistro
Affixus lateri jam quærit sidera, opacæ
Noctis iter, jam quæ passus terraque marique.

Pierium Heinsius tuetur *subjuncta* secundum meliores. Est autem poetica ratio pro, *habens leones rostro subjunctos.* Porro alii ap. Pier. cum Goth. tert. *subjecta*, pr. Moret. *subvicta*, sec. *submissa.* 158 Si Tucca et Varius hunc versum delevissent, Maroniani carminis sententiæ non male consuluissent, ut equidem arbitror: quocumque enim te verteris, importunus est, sin rescideris, libera et tersa decurrit oratio. Esset tamen alia structura, omissa post leones interpunctione: *Æneia puppis prima tenet; super imminet Ida rostro, subjuncta leones Phrygios.* Ita super rostro pictus mons cum binis sub eo leonibus. 159 *secumque voluptas* Goth. tert. 161 *sidus* Zulich. 162 *noctis idem* Medic. a m. pr. *noctis iter* rationem nocturnæ navigationis, vel *noctis* lunæ, exponit

cat Euryalus et munere victor amici Prima tenet), habet insigne seu parasemon in extrema prora leones binos, matri Idææ sacros, sub monte Ida, forte in antro, (cf. inf. 253 *binique ad frena leones)*: cf. Salmas. ad Solin. p. 403. *Æneia puppis:* hanc, ut poeta, dixit: alias puppis tutelam, non parasemon, haberet. Ea navis *subjunctos* habet leones *rostro*, ideoque infra proram extremam. Proprie tamen parasemon est supra rostrum; igitur *subjuncta* non urguendum est, sed est: habet appositos, additos. Sedet *hic*, h. in navi, Æneas cum Pallante. Posses *hic* de prora accipere, unde liber cœli prospectus; sed locus sedendi et alibi in puppi assignatur, et inf. v. 218 in puppi sedens diserte exhibetur. *Ida profugis gratissima Teucris.* cf. sup. lib. III, 5. 6. Illud forte paullo obscurius est, qua ratione Ida in prora picta et leones sub monte expressi fuerint. Leonis certe ad montis altitudinem vix ulla proportio esse potuit. Idam sub personæ symbolo expressam fuisse suspicatur Spencius in Polymeti Dial. XV, 8. Parum commode sic voc. *imminet* esset positum; debebat Ida in personam mutata saltem ad latus adjunctos habere leones. Unde porro hæc navis cum insigni ex Trojanis religionibus petito Æneæ apud Cæretanos statim parata et ad manus fuit? Jam veterum Grammaticorum ea fuit dubitatio, quomodo intra unius diei spatium classis adornari potuerit. Dicendum, Cæretanos jam ante ad bellum instructos (nam VIII, 494 *Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis)* classem in promtu habuisse: Æneæ autem navem festinanter ornasse. Forte tamen nec hoc necesse est prætexere. Nam Æneas Tiberim evectus erat ad Evandrum binis navibus sup. VIII, 79. 80. ipse terrestri itinere ad Tarchontem profectus erat; intelligemus, *κατὰ τὸ σιωπώμενον*, naves, Tiberi retro delatas, litus prævectas Cære esse adductas. Poetam tamen minus cautum in his fuisse arbitror: ut et inf. vs. 205 in Ocni Mantuani navi Mincium pro insigni habente.

159—162. Bene Pallantis generosam et erectam indolem declarat poeta. Juvenis discendi cupidus ex Ænea, qui longum navigationis usum habebat, modo siderum notationes

Pandite nunc Helicona, deæ, cantusque movete;
Quæ manus interea Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Massicus ærata princeps secat æquora tigri:
Sub quo mille manus juvenum, qui mœnia Clusî,
Quique urbem liquere Cosas: quîs tela, sagittæ
Corytique leves humeris et letifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater

Burm.; at vid. Notas. *modo quæ* Goth. tert. 163 *castus* Rom. *monete* Gud. a m. pr. vide ad eund. vers. sup. VII, 641. 164 *Etruscis* Leid. *comitatur* Hugen. *comitentur* pr. Hamb. 165 *pelagove* Oudart. *trahatur*, Ed. pr. Burmanni. 167 *Clusii* Leid. *Clausi* Bigot. et Leid. a m. pr. 169 *Gorythi*, *Goriti*, *Coriti*, *Corithi*, *Choriti* in libris, prave. Græcum est γώρυτος; v. c. Odyss. Φ, 54, ubi v. Eustath. et Hesych. h. v.; est autem ex γάω, γῶ, antiqua voce, capio: ut vix putem, *Corytus* recte scribi. 170 *torvos* Rom. *tornus* Ven. *turnus* Goth. sec. 171 *aurata f. imagine* pr. Hamb. pro var. lect. 172 *sescentos* codd. apud Pier. et Gud. cum binis Rottend. *dederat illi* Goth.

quærit, *opacæ noctis iter*, h. quibus navis cursus per noctem regitur, modo res gestas et fata Æneæ.

163. In re a prisca memoria repetita Musas invocat. v. sup. ad VII, 641. 166. De copiis ex Etruria et de urbibus, unde adducuntur, sigillatim v. Excurs. ad h. l. Quatuor earum copiarum turmas edidit: primam Clusinorum et Cosanorum ducit *Massicus:* qui nomen quidem commune habet cum monte Campaniæ, nihil vero aliud. Infra v. 655 *Osinius* Clusinorum rex (seu Lar) inducitur: quem sub Massici imperio egisse necesse est. conf. ibi Serv. Alteram ex Populonio et Ilva, s. Æthalia insula, ducit Abas, tertiam ex Pisa Asylas, quartam ex Cære et vicinis locis Astur. Accedunt auxilia e Liguribus v. 185 et e Mantuanis v. 198. Classis omnino erat XXX navium v. 213. Copiæ autem mille sagittarii a Massico ducti; nongenti armati sub Abante, mille alii sub Asyla, et totidem sub Asture. Reprehendit in his Grammaticus apud Macrob. V, 15 obscura nomina hominum, quorum nulla in seqq. insignia facta memorantur. Melius utique consultum fuisset carmini, si nomina clara poetæ ad manum fuissent. Cum tamen omnia hæc ad probabilitatem ei fingenda fuerint, querelæ sane sunt saltem otiosæ. *ærata tigri*, pro navi cum insigni tigridis in prora: ut V, 116 seqq., et inf. v. 205. 206, et v. 209. Sub Massico *manus* turma, *mille juvenum* erat. 171. *aurato fulgebat Apolline puppis.* Ergo is tutela navis erat. Sed poeta in ceteris, ut et supra V, 116 seqq., insignia navium, seu parasema ponit, quæ in prora sunt; etsi hæc duo, insigne et tutelam, vulgo confundunt multi; itaque *puppim* potius pro navi omnino dictam velim: ut paullo ante versu 156. Tribuit autem *arma insignia* huic turmæ, respectu ad ferri metalla, quibus olim Ilva clara erat,

Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum divûmque interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,
Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes,
Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ:
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcerrimus Astur,

sec. 173 bello Bigot. *tricentos* Reg. *ast illa* Goth. sec. *asulva* tert. Tum Servius interpungendum censet: *ast Ilva trecentos, Insula inexhaustis.* 174 *inexustis* Parrhas. *mox haustis* Goth. sec. 175 *Asillas* Reg. *Asilas* multi. 176 *cœlum* alter Hamb., unde Burm. an *cui cœlum et s.* Et quid quæso inde? Addit quoque idem: sed alterum usitatius Maroni. *cui cœli* Goth. tert. 178 *horr. umbris* alter Hamb. a m. pr., et a m. sec. *armis:* hoc multi alii habent apud. Burm. cum Goth. tert. 179 *Alphea ab origine* Heinsius e Medic. et aliis reposuerat. *Alpheæ ab o. P.* tacite revocavit Burm., et recte, arbitror; quippe elegantius dicas *Pisas ab origine Alpheas*, quam *Pisas ab origine Alphea.* Wakefield refinxit: *Hos parere jubet, Alpheæ ab origine, Pisæ Urbs, Etrusca solo.* Excute singula, an placeant. 180 *Astyr* Medic. bis. *Austur* Parrhas. *hasta*

habito. 172. *Populonia mater* h. l. patria. Supra VII, 762 dubitari poterat, an *Aricia mater* eo sensu dicta esset. 174. *generosa metallis* pro fecunda, eleganter, sed cum adjecta notione præclari metallorum generis, quorum venas inexhaustas habet.

175. 176. 177. Vatis luculenta descriptio. Eum *deorum* vel *Jovis interpretem* dici, sollenne est; at h. l. *hominum divumque* est *interpres:* accipio, ut sit inter deos hominesque, tanquam medius et arbiter. *Parent* ei fibræ pecudum et cet., quatenus eas pro lubitu interpretatur, in bonam vel in sinistram partem. Sic apud poetas *regere et moderari* dicimur ea, quorum scientiam habemus, ut sidera is, qui eorum nomina et cursum tenet. Ita *futura parere* dicuntur iis, qui ea prædicunt, quasi vim in ea habeant: iidem *futura moderari, regere.* Eo enim omnino inclinat hominum opinio, ut, qui prædicunt futura, eos etiam constituere posse futura putent. Unde videmus objurgari et odio haberi vates, qui sinistra prædicunt, tanquam ipsos malorum auctores. Tandem eas res, quibus utuntur vates ad divinandum, ut aves, exta, sidera, vim et ipsas occultam nescio quam habere, qua fata inflectantur ac mutentur, sibi persuasit superstitio. Ubi enim semel huic opinionum generi aliquid tribuendum esse statuas, non facile habes ubi consisti possit. Laudat Burm. Petron. 134 *Quidquid in orbe vides, paret mihi.* Sed ibi venefica loquitur; hanc autem sibi potestatem in omnem rerum naturam tribuere, nota res est. Sollenne illud, *parere* pro apparere, huc spectare non potest. 178. *rapit*, pro vulgari, ducit, ut sup. VII, 725 *Mille rapit populos.*

179. Similiter Stat. Theb. IV, 178 *Huic parere dati quos* etc. *Pisæ Alpheæ* s. Pisa, ab iis condita, qui Pisa Elidis profecti erant; unde *Alpheæ ab origine*, pro, ab origine Alphea, seu Eliaca; at *solo*, sede ac situ, urbs Etrusca. v. Excurs. I, ut etiam de ce-

Astur equo fidens et versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt, mens omnibus una sequendi,
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis,
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.
Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra et paucis comitate Cupavo,
Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ:
(Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.)
Namque ferunt, luctu Cycnum Phaëthontis amati,
Populeas inter frondes umbramque sororum
Dum canit, et mœstum Musa solatur amorem,

Zulich. 181 *equo sidens* Goth. sec. *versisque coloribus* Bigot. *versique c.* Goth. tert. 183 *Cærete* ex Καίρητος, adeoque a Καίρης. cf. ad VIII, 597. *Chærete* Medic. *Cerete* al. ap. Pier., sed est *Cære.* Καῖρε, Καιρὴ, Καίρης. Non intelligo Julium Sabinum, qui adscripsit: "Ego puto per se legi: *Nunc Cære vetus.*" Mox *Isionis* Parrhas., sed de *Minione* vel *Munione* nemo dubitet. *in armis* Dorvill. cum Goth. sec. 184 *Phyrgi, Phrigi. Pirgi,* scribitur, et *Pugi.* Sunt Πύργοι. *P. juvenes* Bigot. *Gabiscæ* Rom. *Grabiscæ* Sprot. *Agruscæ* Goth. tert. 186 *Cinyra.* Deficit nos Phanocles, ut in notis dixi, vel ductus ex eo rivulus, quo minus aliquid certi de hoc loco statuere possimus. Veterum edd. lectio erat *Cycne,* vel *Cygne* (*Cygnæ* duo Goth., et tertius *tacite*); nec aliter Aldd., haud dubie ex interpolatione. Servius *Cunare* legerat, sed inepte adjiciens: *quidam duci nomen datum tradunt a Cunaro monte qui in Piceno.* Romanus legebat: *Cumare:* vetustissimus Pomponii cum aliis apud Pierium *Cinere;* sic et Gud. At Medic. *Cinyræ,* Mentel. pr. *Cinyre,* alter Voss. *Cinira,* Moret. tert. *Cynare,* Parrhas. *Cinate,* Hamb. sec. *Cyrina,* multi alii, inter quos Reg., *Cynire* vel *Cinire;* et Macrobio quoque V Sat. 15 *Cinirus* est. Scripsit Heinsius notum nomen *Cinyra.* Tum *Cupano* Sabin. et Parrhas. cum Ald. pr. *Cupabo* tres Burm. 187 *pinnæ* Rom. Medic. Gud. et alter Mentel. *cristæ* alii Pier. cumque iis Goth. tert. 188 *formæ quæ* Waddel. Animadverss. crit. p. 33; quo fructu, non video. Mihi totus versus e margine irrepsisse videtur: Caussas apposui in Excursu I* ad h. l. una cum conjecturis aliorum virorum doctorum. 189 *Namque* pro δὴ, δηλαδὴ, scilicet, nimirum, sollenne, v. c. sup. 148. XII, 247. IX, 40 et al. 189 *amici* sec. Rottend. *Pethontis* Rom. 190 *P. que inter* Franc. *umbrasque* Parrhas. *umbraque* alter Mentel. 191 *cā.* pro *cantu* habeteris.

181. *equo fidens* ornate pro habens, ut Homer. πεποιθώς. ἠνορέῃ πίσυνος καὶ κάρτεϊ χειρῶν· alias *superbus equo. versicoloribus armis,* e diversis metallis. Sic Iliad. E, 504 ἐπεὶ κατέδυ κλυτὰ τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Hoc malim huc trahere quam αἰόλα τεύχεα Iliad. E, 295. αἰολοθώρηξ apud eundem, quod de motu potius accipiendum vario ac celeri, ut κορυθαίολος et alia dicta sunt. 182—184. Asturem sequuntur trecenti ex Cære, et agro ad Minionem, Pyrgis et Graviscis, v. eund. Excurs. Sed cur tam pauci ex urbe tam opulenta Cære? Quia mille hinc abduxerat Mezentius sup. VII, 652. 653. *Adjiciunt tercentum viros ii, qui sunt Cærete domo* etc., h. qui domo sunt Cæretani, h. e. ei additi sunt, eum comitantur. Burm. secundum Servium supplet *adjiciunt se,* nec multum recedit Probus, qui, *adjacent et quasi juxta sunt,* interpretatus erat. *intem-*

Canentem molli pluma duxisse senectam;
Linquentem terras, et sidera voce sequentem.
Filius, æquales comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet: ille
Instat aquæ, saxumque undis immane minatur
Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantus et Tusci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen;
Mantua, dives avis; sed non genus omnibus unum;

bet Parrhas. pro *Musa*. 192 *C. m. penna* Goth. tert. *senecta* Leid. et tert. Rottend. 194 *æquali c. classe* Medic. et sec. Moret. *æqualis* Dorvill. 195 *submovet* pr. Hamb. *centurumque admovet ipse* Ed. pr. Burm. 196 *aquis saxumque vides* alter Hamburg. 197 *maria alta*. Wakefield *alba* in ipso poeta refinxit: quia spuma candens fluctus occurrit. 198 *Quin etiam p.* antiquum satis exemplar ap. Pier., quod non displicet. Nunc ut est, accipiendum: *Ocnus ille, qui*. Tum unus e Vaticanis: *Ocnus ciet agmen*. Etiam *Ognus* nonnulli Pier., tum Medic. Gud. et alii: ut in *cycnus, cygnus*. Corrupte *Ornus* sec. Hamb. et pro var. lect. prior. *Œnus* Hugen. cum pr. Goth. *Hocnus* Montalb. Servius dicit *Aucnum* eundem fuisse. 199 *Mantoys* pr. Menag. et Exc. Burm., ut *Panthoys* in nonnullis lib. II, 319. Alii *Mantos, Manthos, Mantis*. At est Μαντὼ, Μαντοῦς. 201 *dives agris* pr. Hamb. et Zulich. pro var. lect.; expeditior utique lectio: sed propter hoc ipsum minus vera. Videntur quoque sequentia, ut bene monet Burm., priscam majorum potentiam adstruere. Loca ab eo laudata, sed melius constituta, vid. in Nota. Sane, nisi de usu vocum *dives avis* satis constaret tot exemplis in Nota appositis, commode dici posset, *avis* esse casum tertium, avorum tempore dives

pestæ Graviscæ aeris intemperie, cum in humili ac palustri loco essent sitæ. vid. Excurs. cit.

Mox v. 192 *ferunt* Cycnum *duxisse*, induxisse sibi, nactum esse, *senectam canentem molli pluma*, candidas plumas, quæ pro canis essent; Exile esset, si acciperes: eum *duxisse*, egisse, *senectam canentem pluma*, sic ut haberet plumas pro canis, in cycnum mutatus; uti fere Claudian. VI Cons. Honor. 171 *Mutatumque senem plumis;* et Nemesian. Cyneg. 37 *Cycnum plumamque senilem*. Alia fabula apud Etruscos fuit de Tarcone, ut e Strab. V, pag. 336 A colligas, quem propter prudentiam a pueris inde *canum* (πολιὸν) fuisse narrabant; addit Eustath. ad Iliad. p. 167 Cycnum Trojanum. 194. *æquales catervas:* h. turmam æqualium; nisi potius est, æquali numero: alios trecentos ex v. 182. 195—197. Cum navi vectum dicere vellet, quæ Centaurum pro parasemo habebat, suaviter insigne navis ad ornatum orationis convertit: Centaurus ita erat sculptus, ut saxum evulsum terra projiceret.

198 sqq. Tandem *Mantuani* accedunt Etruscis, quippe auctoribus civitatum XII transpadanarum, inque his Mantuæ. cf. Exc. I. Ocnus dux, Mantus nymphæ (nam de Manto Tiresiæ filia cogitasse non videtur) et Tiberis fluvii filius, diversus ab eo Ocno, quem poetæ in inferis collocarunt, condidit et a matre appellavit Mantuam. 201. 202. 203. Non ex-

Gens illi triplex, populi sub gente quaterni :
Ipsa caput populis : Tusco de sanguine vires ;
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infesta ducebat in æquora pinu.

Mantua. 202 *populi triplex* Rom. *cum gente* qu. Moret. 203 *Ipse caput* Montalb. *populi* duo Rottend. et pr. Hamb. a m. sec. 204 *Hic* Montalb. a m. pr. 205 *duce Benaco* Zulich. pro var. lect. *Venaco* Rom. *Bonacho* Goth. tert. 206 *Minchius, Minscius* bini Goth., iidem *in æquore.*

pedire locum in promtu est secundum interpretationem Servii et Cerdæ, aut Gronovii, aut Catrœi. Equidem sic accipio: Mantua, potens olim copiis urbs, quæ tamen non ejusdem erant generis, sed ex trinis gentibus ac populis XII constabant, quorum quaterni sub una gente erant comprehensi, quibus illa caput erat: copiæ autem illæ erant Etruscæ. Videamus singula: *dives avis,* non simpliciter est, quæ multos avos habet, sed, quæ avos claros habuit, ideoque aliquando potens fuit. Sollennior et planior est forma loquendi de singulis hominibus: Statius Theb. I, 392 Adrastus *Dives avis et utroque Jovem de sanguine ducens.* Supra lib. VII, 56 *Turnus avis atavisque potens* eadem vi qua *dives;* et Silius XVI, 593 *Burrus avis pollens.* VIII, 382 Scævola, *avis pollens nec dextra indignus avorum.* Attamen et Silius de populo: Osci, *quos dives opum, quos dives avorum E toto dabat ad bellum Campania tractu* VIII, 523. Est ergo h. l. Mantua, ut bene Servius explicat: *majoribus præpotens;* h. e. habens majores potentes; quid autem hoc aliud quam, potens olim, majorum ætate; quod monendum erat imprimis, cum nunc illa tantopere a pristino splendore descivisset. Constabat tamen agmen e diversis populis: *sed non genus omnibus unum:* *omnibus* non ad *avos* erat referendum, quod vulgo faciunt, sed ad *agmen,* quod Ocnus adducit patriis ab oris. Pergit: Namque Mantua trinas gentes et duodenos populos habebat: *Gens illi triplex* etc. *Gens* tanquam latius sub se continet populos: quod notum est, quodque Jo. Fr. Gronov. ad Liv. V, 34 docuit. Populi igitur erant XII in trinas gentes divisi. Mantua vero horum XII populorum, qui Etrusci erant, caput erat. *vires,* copiæ.

204. *Hinc in se armat* eleganter de copiis adversus Mezentium ductis. 205. 206. Navis, qua vehitur Ocnus, parasemum seu insigne habet in prora Mincium fluvium: Is supra quoque Ge. III, 15 *tenera prætexit arundine ripas,* ubi vid. Not. et ad Ecl. I, 52. *patre Benaco;* ducit enim ortum Mincius *(Menzo)* ex Benaco lacu *(Lago di Garda),* aut potius ex Alpibus ortus medium cum transit. cf. sup. ad Ge. II, 159. 160. Ceterum, quod jam sup. ad 156—158 extr. innuebam, in animum revocandum non est, Mantuanos, nimium a Tiberi et ora maris Etrusci remotos, non potuisse suis navibus Æneam comitari, neque ergo navem insignia gentis et urbis habere. Verum in poeta, dum detinet nos grato rerum tanquam adspectu, avocandus est animus ad alia, quæ extra narrata sunt, nec nisi subtiliter inquirenti

It gravis Aulestes, centenaque arbore fluctus
Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.
Hunc vehit immanis Triton et cærula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem præfert, in pristin desinit alvus;
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Trojæ, et campos salis ære secabant.
Jamque dies cœlo concesserat; almaque curru
Noctivago Phœbe medium pulsabat Olympum:
Æneas (neque enim membris dat cura quietem)

207 *Aulestes* Heins. e Medic. et al., ut XII, 290. Vulgo: *Auletes*. Sed Latinum nomen desiderabas. Apud Jul. Sab. *Aulesthes*. Tum *fluctus* Heins. cum Rom., et aliquot aliis ac binis Goth. Vulgg. *fluctum*. Leid. *fluctu*. Parrhas. *fructum*. 208 *insurgens* Goth. tert., ut lib. III, 560 et al. Sed et *assurgere* (in ictu inf. 284. 797. V, 443) et *consurgere* inf. v. 299. 210 *exercens* alter Hamb. et Zulich. a m. sec. *hospita* Goth. tert. *hospida* Dorvill. 211 *profert* pr. Hamb. *pristim* Nonius Marcellus et tres Heins. *pistrim* et *pistrin* plerique etiam h. l. conf. sup. ad V, 116; pessime Goth. tert. *in serpentem d.* Rom. *alvos*. 212 *fumifero* Montalb. *cæruleo sub p.* citat Arusianus Messius. 213 *Tot l. juvenes* Leid. et sec. Moret. 214 *campos maris* Bigot. et Goth. tert. *ruebant* aliquot Pier., ut Æn. I, 35. Τὸ *secabant* Heinsio displicebat, quod sequitur idem verbum v. 222. 215 *discesserat* olim in edd. Mutatum in ed. 1514 Ald. in *concesserat*; quod codices ubique agnoscunt, præter Francianum, qui recentissimus est, occurrunt. Statuendum est, classem sub Æneæ adventum ad litus Cæretanum jam paratam stetisse, sociis undique accitis, etiam ex interiore Italia, instructam.

207. Sequitur Aulestes *gravis*, puto propter navem mole sua gravem, in navi C. remorum: νηῦς ἑκατόνζυγος Iliad. Υ, 247; hoc extulit magnifice: *Aulestes assurgens verberat fluctus centena arbore*, centenis remis. Silius XI, 492 *centeno verbere* dixit, conf. Cerda. *assurgere*, *insurgere*, *consurgere*, notæ elegantiæ vocabula, de nisu ejus, qui aut magna vi ictum infert, aut incumbit, protrudit, impellit. De *marmore* monitum ad Ge. II, 254. Navis hujus parasemon in prora Triton est buccinam inflans. *frons laterum tenus*, exquisite, pro ipse a fronte usque ad latera, seu medium corpus. 212. suavissimæ modulationis versus ex Apollonio ductus est lib. I, 542. 543 Ἀφρῷ δ' ἔνθα καὶ ἔνθα κελαινὴ ἐκήκιεν ἅλμη, Δεινὸν μορμύρουσα ἐρισθενέων μένει ἀνδρῶν. 214. *Trojæ* novæ. *et campos salis ære ruebant*, ut jam lib. I, 35.

215. Salebrosum, si quis alius, in Marone locum evecti, libero jam nunc incedimus campo. *dies*; erat is tertius, ex quo castra reliquerat Æneas: is ipse dies, quo Rutuli castra oppugnarant: sup. inde a IX, 459. cf. Exc. I ad lib. XII. *almaque curru Noctivago Phœbe*. ἅρματι νυκτιπόλῳ. Ex Egnatii lib. I de rerum natura ducta esse Macrob. VI, 5 notavit: *Roscida noctivagis astris labentibus Phœbe Pulsa loco cessit concedens lu-*

Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
Occurrit comitum: Nymphæ, quas alma Cybebe
Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse,
Jusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot prius æratæ steterant ad litora proræ.
Agnoscunt longe regem, lustrantque choreis.
Quarum, quæ fandi doctissima, Cymodocea
Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac læva tacitis subremigat undis.

ut et Goth. pr. *detexerat* Uratisl. *cursu* Dorvill. 219 *in medio* Mentel. et pr. Hamb. cum Goth. tert. 220 *Cybebe*, debetur Heinsii doctrinæ, qui Colot. et Gud. secutus est cum Leidensi. *Cibebe* Dorvill. Nec multum abludebat Rom. *Cybere*. Est enim ἡ Κυβήβη. ut et ὁ Κύβηβος, Gallus, in glossariis. v. Etymol. et Hesych. in ὁ Κύβηβος, ubi v. Notas. et Ruhnken. ad Timæum. Vulgg. *Cybele*, quæ Κυβέλη esset; nam Κυβήλη ne quidem scribi pronuntiat Brunck. ad h. l. nisi per nostrorum hominum imperitiam et temeritatem: a qua equidem eos non absolvam, secundum ea, quæ Gudius ad Phædrum et Burmann. ad Anthol. Lat. docuere; illud tamen monere æquum est: ap. Schol. Lycophron. 1168 legi: ὁ Ἱππώναξ Κύβηλιν τὴν Ῥέαν λέγει παρὰ τὸ ἐν Κυβέλλᾳ (deb. Κυβήλᾳ) πόλει Φρυγίας τιμᾶσθαι: explicat autem ille eo loco voc. Κύβηλιν. Nec exemplo res caret, imprimis in voce barbarorum. Nec magis dubitari potest non modo τὰ Κύβελα, sed etiam τὰ Κύβελλα esse dicta; v. Steph. Byz. Manet tamen haud dubie hoc: usu receptum esse, ut aut *Cybebe* aut *Cybele* scribatur. vid. sup. ad lib. III, 111. Laudat Burm. notas ad Phædr. III, 17 et 20. 223 Idem vs. sup. IX, 121 ubi vide. *Quo p.* Medic. et *puppis* a sec. m.; hoc et alii codd. apud Pierium habebant, et postulari videtur ab ipsa re; non enim proris, sed puppibus ad litus versis, stabant naves. Oblongus *naves*. 224 *choreas* sec. Hamb. conf. sup. ad VII, 391. 225 *Quarum una f.* Goth. sec. *quæ nandi* Markland. ad Stat. II Silv. 2, 19 legebat, quem refellit Burm. hactenus, quod non magna laus Nymphæ esse potest, si bene natare didicerit. Fatendum tamen, nec alterum satis esse accommodatum: etsi enim illa mox partes affandi Æneam sibi sumit, non tamen facundiæ laus in Nympham cadit. Maximam natu nympharum Italidum edidit Cymodocen Silius lib. VII, 428. 227 *at læva* a m. pr. Medic. *ac levi* Montalb.

cibus altis. 218. Utrumque docte ut poetam decet: *clavum regit;* proprie navem regimus clavo: tum *velis ministrat*, pro, ministrat, ministerium præstat nauticum, ad vela. cf. sup. ad VI, 302. Sic *Luna ministrat equis* apud Propert. III. 14. 15, et Statius, quem alii laudarunt, de Apolline currui insidente lib. VII, 751 *Ipse sedens telis pariterque ministrat habenis.* Affectarunt mox idem scriptores in soluta oratione, ut Tacitus Germ. 44, ubi vid. Not.

219. *medio in spatio.* Nam sup. IX, 121 novæ Nymphæ: *pontoque feruntur;* qui totus locus huc animo revocandus. *suarum comitum:* quia cum eo venerant naves. Serv. conf. sup. IX, 80 seq. 221. *numen habere maris* exquisite pro, numina esse; sup. IX, 101. 102 *magnique jubebo Æquoris esse deas.* 224. *lustrant choreis*, ornate, pro circumdant, circum natant. 226. *puppim* tenet, nunc proprie; nam Æneas clavum regebat vs. 218.

Tum sic ignarum alloquitur: Vigilasne, deûm gens,
Ænea? vigila, et velis immitte rudentes.
Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphæ, classis tua. Perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammaque premebat:
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
Quærimus. Hanc Genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas, ævumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media atque horrentes Marte Latinos.

228 *ignavum* Rom. *vigilansne* Goth. tert. 229 *ac ventis* ed. pr. Burm. 231 *Nos pelagi* Exc. Burm. *Fervidus ut nos* emendabat Jo. Schrader., ut IX, 72, et sæpe alibi. Sane et hoc ferri potest, et illud. Contra VII, 24 *vada perfida* conjicit, ubi *fervida.* Sane utrumque bene. 232 *flammisque* Goth. tert. *petebat* alter Hamb. pro var. lect., alter a m. pr. 233 *Rupimus* Heins. scripsit cum vetustioribus, etiam Pier. codd. parte. Alii *Rumpimus.* 237 Jo. Schrader. conj. *ardentes Marte L.* At vid. Not.

228. *deum gens.* ut θεῶν γένος sup. IX, 642 *Dis genite,* Διογενὲς. 229. *velis immitte rudentes,* ut vela laxentur ad ventum excipiendum. Sic sup. VIII, 708 *Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare et laxos jam jamque immittere funes.* Sic *immittere habenas, frena,* alibi. cf. sup. V, 146. 147. Nec tamen *immittere* per se aut est aut esse potest laxare; quod olim ipse putabam, sed est concitare, incitare; et, ubi vela laxantur, rudentes non laxantur, sed intenduntur. 231. *Perfidus,* quandoquidem fœdere jam inter Latinos Trojanosque facto bellum moverat. 234. *Hanc Genetrix faciem refecit,* fecit, mutavit: nihil amplius. *dedit,* fecit, ut ἔδωκε Homer., ut jam alibi vidimus. 237. *horrentes Marte Latinos;* erunt igitur horrendi, qui horrorem faciunt, bello, pugna; cujus significatus me exemplum in Marone desiderare supra ad exordium Æneidis fassus sum, cum *horrentia Martis arma* explicarem. Possit *umbras horrentes* aliquis sic accipere lib. I, 165 et 311. III, 230, verum umbræ sunt ibi ipsæ arbores, et sic *dumi horrentes, rubi horrentes, horrentia lustra* dicta sunt quatenus *horrent* omnia, quæ superficiem habent inæqualem et asperam. Quibus opponuntur ea, quæ nitent. Hinc omnino *horrere* pro asperum esse atque hinc squalere interdum: ut *apes horrent* Georg. IV, 96. *terra horret* III, 161. Atqui nec hic aliter dictum arbitror: sed *Latini horrent Marte* h. armis: exquisita dictio, pro habentes arma horrentia, hastas crebras erectas: dum stant in acie densis ordinibus et pugnant. Ut Ennianum se habet: *Horrescit telis exercitus asper utrinque.* Aliter Valer. Fl. VI, 424. 425 *arma horrentia* dixit de thorace aspero squamis seu ornamentis ex ære sculptis. Ex Lucano I, 445 *horrens feris altaribus Hesus* commode *horrendus* accipi posset, nisi communis poetarum mos suaderet ad squalorem et incultam ac ru-

Jam loca jussa tenent forti permixtus Etrusco
Arcas eques. Medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma jube, et clipeum cape: quem dedit ipse
Invictum ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos.
Dixerat: et dextra discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim. Fugit illa per undas

238 *tenent—Arcas eques* e Medic. Heins. et late illustravit. Vulgo *tenet*. *commistus* Ald. pr. 240 *Nec c.* Franc. *jungant castris* pr. Moret., *justa est s.* Hugen. 242 *Pronus in arma* aliquot Pier. *quem dedit ingens* aliquot Pier. Mentel. et pro div. lect. Sprot. et duo Burm. cum Erf., sed *ingentes acervi*, monet Heinsius, mox subsequuntur. 243 Quotiescumque hunc versum recitavi, hemistichium sensi languere, *atque oras ambiit auro*, itaque ab alia manu ad explendum versum insertum arbitratus sum. Nunc video apud Burm., etiam Ortuinium, quisquis ille est, a manu indocti monachi adjecta illa credidisse. Nisi dixeris, ipsi poetæ versum excidisse. 244 *Crastina lux*; deficere hic verbum, sc. aderit, veniet Burmannum putare potuisse, miror: nam Longo et aliis veteribus Grammaticis id condonandum est, qui v. sequ. *spectabis* legebant. *verba p.* pr. Hamb. 245 *R. gentis* Gud. Ven. et Oudart. *spectabis* Medic. Bigot., et sic olim quidam legerunt, inter quos Longus apud Serv., male ipso Servio judice; nam jung. *crastina lux spectabit*. Laudat Burm. Bentleium ad Terent. Hec. III, 1, 6. *spectabat* Hugen. *spectabant* Exc. Burm. 246 *altam*; Montalb. pro div. lect. *actam*. 247

dem faciem dei referre, quæ sævitiam arguit, sævum enim declarare deum voluit, ut *immitis Teutates* et *Taranis non mitior ara*.

238. *Jam loca jussa tenent.* Refert et hoc Servius ad ea, in quibus κατὰ τὸ σιωπώμενον aliquid intelligendum sit, "nam intelligimus, eum equites misisse per terras." Sane quidem supra VIII, 548 sqq. cum in Etruriam pergit Æneas, parte sociorum in comitatum assumta, ceteros jubet Tiberi vectos reverti ad castra et nuntiare Ascanio quæ facta sint. Sed in his vix *equites* esse potuerunt (nam CCCC equites Evander et Pallas dederant VIII, 518. 519), multo minus *Etrusci*, quos nondum adierat. Ad artificium itaque narrationis et suavitatem ex brevitatis studio hoc referamus, quod nunc illud innuit, quod facile intelligi potest: conscendisse Æneam naves in portu Cæretano, equitatu in litore præmisso, qui ne castra intrare posset, Turnus objecta copiarum parte cavebat. Nec tamen memoratur, cum his equitibus Tiberis trajiciendus esset, qua parte aut quo paratu id factum sit: ne Turnus ab escensione in alterum litus eos prohiberet. 240. *jungant* se: ut solet Maro. 246. Locus, quem laudant, Apollonii est lib. II, 600. 601, ubi Minerva simili modo Argo in Symplegadas immissam protrudit. Alter locus nostro similior est lib. IV, 930 seq. Argo in Planctas adducta. 247. *Modus* non est ratio,

Ocior et jaculo et ventos æquante sagitta.
Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera adspectans convexa precatur:
Alma parens Idæa deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad frena leones;
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.
Tantum effatus; et interea revoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
Principio sociis edicit, signa sequantur,

modo Dorvill. *undam* duo Burm. 248 *ventos spectante* s. Sprot. Est ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο. 251 *supera spectans* aliquot Pier. et Heins. *superaspectans* duo Moret. *supera breviter spectans* ed. pr. Burm. οὐρανὸν εἰσανιδὼν Homericum est Iliad. Ω, 307. 254 *Tu mihi nunc princeps pugnæ*, suaviore sono Wakefield e cod. Coll. Jesu. 255 *asis* Dorvill. *superis* sec. Hamburg. 256 *affatus* duo Burm. *est fatus* Goth. tert. *at interea* alter Hamb., non male, cum Goth. sec. 258 *edicit sociis ut* Oudart. *bella sequantur* Uratisl. Nec

modus propellendi; hoc esset tenue et jejunum in epico poeta. Sed est, quod bene Servius monuit, moderatio. "Impulit navem libramento peritiæ (malim *libramenti peritia*) et moderationis, quippe quæ fuerat navis." 249. *Inde aliæ*, sc. naves, *celerant cursus*, cum Æneæ navem evolare vident. Sic, puto, bene accipitur. Servius tamen argutius explicat: inde aliæ Nymphæ aliarum navium cursus celeriores efficiunt, sicut fecerat Cymodocea. 250. *omine*, ostento, prodigio. Mox v. 255 simili metonymia *augurium* dixit.

252. Vid. sup. IX, 80. 83. 618, ubi *Dindyma* ἱρή. 253. *Turrigeræ urbes:* Hinc ipsa Cybele turrita: est enim mater Terra sup. lib. VI, 786; cui curæ sunt, quæ amas, *ad frena leones*, frenari solitos; ut *ad lecticam servi*, *ad limina custos* supra IX, 648.—254. *pugnæ princeps*, πρόμαχος, h. l. opitulans. 255. *ut rite propinques augurium*: h. e. fac ostentum hoc rite eventum suum habere. Ita interpretandum arbitror. *Propinquare* poetæ et alibi est admovere, adducere, fere ut πελάσαι Homericum. *Augurium* autem, ut omen, oraculum, sors, sæpe, pro eventu. Est igitur: fac eventum ostenti haud longe abesse. Ut sensus sit, quem alii volunt: *tu præsens sis et propitia hoc augurio:* Cybele deberet propinquare ipsa cum augurio. Nec Barthius bene apud Burmannum *præsentior et propior augurio adsis*. Cerda ait esse: propitium facias augurium; sed id in altero subjicitur: *adsis pede diva secundo*.

246. 257. ornate: *revoluta ruebat* pro revolvebatur, redibat; *ruebat* pro veniebat, ut supra II, 250 *ruit oceano nox*. *matura luce*: adulto die (aliter ac Ge. I, 66 *adultis solibus*, æstate provecta et iterum aliter Tibull. IV, I, 205 *matura dies* de morte præmatura).

258. Parat nunc Æneas escensio-

Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi: clipeum cum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ e muris. Spes addita suscitat iras.
Tela manu jaciunt. Quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, fugiuntque notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis; donec versas ad litora puppes

vero in *signa sequi* argutandum, an ævo Trojano signa militaria habuerint. 259 *aptant* aliquot Burm. *optant* sec. Hugen. pro var. lect. *armant* a m. pr. *pugnæ ve* Oudart. *aptent* et *parent* idem sunt. 261 *cum* ex Pier. et suis reposuit Heins. pro vulgari *tum*. 263 *e* deerat Romano. *D. omnes* Ven. 265 *dant colla* Sprot., quod ornare aliquis possit de porrectis volantum gruum collis. Sed *dare signum* h. l. simpl. dant clamorem, v. Not. *æquora tr.* alter Hamb., quod et Jo. Schrader. conjiciebat, quia in Homero est, *ἐπ' ὠκεανοῖο ῥοάων.* At ibi est pro versus Austrum. *transnant* Dorvill. cum Goth. tert. ut solent recentiores. 267 *fama mira* Medic. a m. pr. 268 *versare ad* Ven. *proras* Leid.,

nem facere. Occurrit Turnus. Fit pugna in litore, ad prohibendos Trojanos ne escensionem faciant: quod novum pugnæ genus poeta ingeniose commentus est. Edicit, ut ad signa conveniant Trojani; ut *animos aptent armis*, pugnam expectent, eique se accingant. 261. *Clipei* a Vulcano fabrefacti usus nunc a poeta non male in medium adducitur. Apud Homerum splendidior locus est, cum Achilles sola oris majestate Teucros terrefacit Iliad. Σ, 203. 215. In vss. 264 sqq. ad clamorem spectare comparationem recte monet Servius. Nam Trojanorum multitudinem per gruum turbam poeta designare non potest, ut sup. VI, 310 seq., cum singuli in muris stent, non agmine incedant (conf. Lucan. V, 711 sqq. Stat. Theb. XII, 515 sqq.); multo minus telorum copiam. Ducta comparatio de Homero Iliad. Γ, 3 sqq.; ambiguum videri potest de abitione gruum ad australes plagas an de reditu cogitarit poeta. Ad reditum spectare videtur *fugiunt notos.* at *nubes atræ* magis conveniunt discessui sub hiemem. Videbatur igitur probabilius, quia *nubibus atris* apposuit, poetam de abitu gruum in calidiores plagas, ingruente hieme, cogitare. vid. ad Æn. VI, 310. Nec aliter Homerus l. c. Non vero ad imbrem instantem evolantes grues Ge. I, 374. 375 huc traho. Itaque vers. 266 *notos* pro ventis hibernis ac pluviis dictos esse necesse est. *dant signa*, edunt clamorem; quatenus is pro signo est, eos volatu adesse vel abire. *Clamor secundus*, lætus, ut alibi quoque. Reditum gruum ex australibus plagis, redeunte vere, fundum comparationis fecere alii, quorum loca apposuit Cerda: sunt Statius Theb. V, 11—16. Valer. Fl. III, 359 seqq. Claudianus de b. Gildon. 474—478. Oppian. Halieut. I,

Respiciunt, totumque allabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:
Non secus, ac liquida si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor:
Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris

male. 270 Versus jam in Aldd. sic legitur. *capitis* Rom. Sprot. et Montalb. cum ed. Pontana Macrob. V, 10, quod deterius est. conf. ad VII, 689. Tertius casus docte pro, in capite. *tristisque* Faernus emendabat apud Ursin. et Cuninghamus, sicque Erf. legit. *a vertice* damnabat Pier., sed revocavit Heins. e Medic. et aliis, et ex Nonio ac Macrobio. Alii cumque iis idem Erf. *cristisque ac vertice* duce hujus familiæ Romano, quod equidem præferam. *que* etiam nonnullis abest, nec male. 271 *ac vastos* Goth. sec. *umbo æreus* cum Macrob. V, 13 aliquot Pier. cum Medic. Leid. et pro div. lect. Rottend. tert., utrumque recte. conf. inf. 884, sed *aureus* poetica oratione dignius. *movet a.* Montalb. 273 *Sanguineæ* multi apud Burm., et duo *ac Syrius.* Est autem *Sirius* adjectivæ formæ, *Σείριος ἀστὴρ*, unde h. l. *Sirius ardor.* Vocem peregrinæ esse originis, dubitare non debe-

620—625. Nonni vero locus lib. XIV, 331—337 totus ex Homero est concinnatus.

269. *totumque allabi classibus æquor.* Docte de magna navium copia, ad Rutulorum phantasiam, et ad mirationem faciendam accommodate. Vulgari oratione, classis allabitur late per totum mare. Nunc mare ipsum, quam longe prospectus patet, navibus tectum, videtur affluere ad litus cum *classibus.* Nec aliter Servius. 270—275. De summo armorum Æneæ, quæ a Vulcano erant facta, splendore cogitandum est, quem per ignem et flammam reddi sollenne est; Homerus vero ipsam flammam exire fecit armis. Plura sunt Homerica loca, quæ Maro ante oculos habuit, quæ ab otioso diligenter comparari possunt, adscribere ea non vacat: primum splendidissimum illum de Diomede Iliad. E, 4—7, quem variavit in Achille Il. Σ, 205—214. Ad hunc imprimis respexisse videtur Maro. Comparandus quoque sup. VII, 785—788. Mox v. 272 comparationem *cometæ* de suo adjecit Maro: nam Iliad. Δ, 75—77 de stellæ trajectione agit, non de cometa. Maronem imitati sunt, quos Cerda laudat, diligenter Silius lib. I, 460—464, et Claudian. de R. Pros. I, 230—234, qui Homericum locum modo laudatum ad verbum expressit. Quomodo nostri poetæ excellere et superare possint veteres, exemplum esto hoc Miltoni *Parad. Lost* lib. II, 708 sqq., ubi cometen exustum igni et consumtum ab Ophiucho flammare et coma quassa pestem et famem immittere dicit. Sed Sirii seu caniculæ comparatio tota debetur Homero: Iliad. X, 26—33 de Achille. Cum æstu, qui sub sideris ortum exoritur, in iis terris febres tentant homines malignæ: conf. Apollon. II, 518—521 et Schol. Cic. de Div. I, 57, et Davis.; hinc mox: *Ille sitim morbosque ferens.* 270. *apex*; cogitavit λόφον, conum, cui crista inserta; designat tamen totam omnino galeam ære coruscantem. 272. *liquida nocte*: translate ab aere liquido, pro clara. 274. *Ille nascitur*, oritur *ferens*, h. e. ille ortu suo fert, *sitim morbosque*, ni-

Nascitur, et lævo contristat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora præcipere, et venientes pellere terra.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro.
Quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
In manibus Mars ipse, viri. Nunc conjugis esto
Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
Facta patrum, laudes. Ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi egressique labant vestigia prima.
Audentes Fortuna juvat:

bant veteres grammatici. Wakefield ita interpunxit: *aut Sirius ardor Ille, sitim morbosque ferens mortalibus ægris, Nascitur, et*—Erit adeo comparatio hæc: *umbo vomit ignes, non secus ac Sirius ardor ille nascitur.* quæ nescio an bene procedant. 275 *lævo.* Schraderus: f. *sævo. circumstat l. c.* Goth. tert. 276 *Haud tunc* Erf. 277 *præcipere* Heins. e Pier. et suis post Ge. Fabric.; vulgg., etiam Serv., *præripere*, quod toties in ejus locum successit. Ait Burmann., melius hoc convenire audaciæ Turni. Sed poeta doctius vocabulum amplecti mavult, quod eandem vim habet, ante capere, occupare. 278 Abest hic versus Mediceo et aliis Heins., in aliis superiori præponitur, ut satis constet esse huc retractum ex sup. IX, 127. Omissus nunc in ed. Parm. 279 *Quos v.* Parrhas. *optatis* aliquot apud Burm. *perstringere* pr. Hamb. pro var. lect. *perfingere* Dorvill. *perfringite* Parrhas. *perstringite* Ed. Ven. Burm. Sed dictum ut *aciem perfringere*, perrumpere. 280 *In manibus Mars ipse viris* olim editum, et sic Mediceus cum aliis, inter quos tres Goth. cum Erf. Habet hoc ipsum quod placeat. *viris* pro vobis: sed cum adjuncto, si viri estis. Pro altera lectione, *viri*, quam Naugerius intulit, stat Rom. cum aliis, etiam Ge. Fabricii codice, qui hoc præferebat tanquam acrius adhortantis verbum. *Mars ecce* pro var. lect. pr. Hamb. 281 *testisque* Goth. tert., belle vero testis seu testiculus, post, *conjugis suæ:* tum *non m. r.* idem. *referte* Gud. a m. pr., sicque malebat Heins., scilicet doctius hoc arbitratus. 282 *laudesque* Egnatius videtur correxisse, sicque edd. ejus: etiam P. Dan. ed. idemque bini Goth. habent; improbat copulam Ge. Fabric., vix ego; qui eam desidero; etsi τὰ κλία respicit poeta. Saltem *Facta, patrum laudes;* distinguo; ut olim nonnulli in Servianis. *et laudes: ultro* Jul. Sabin., hoc et Erf.; et forte præferendum. *accurramus* Leid. *curramus* Exc. Burm. *ad undas* Ven. cum Goth. tert. *ad amnem* pr Hamb. pro var. lect. 283 *egressiq.* Rom. et plerique alii Pier. et Heins. scripti fere omnes. Cur ergo non receptum? magis haud dubie figuratum: *egressi labant vestigia prima* h. vestigiis primis. vulg. *egressis*, et *egressusque* aliquot Pier. *primi* sec. Moret. *primo* pr. Hamb. pro var. lect. 284 *Audaces* pr.

mium æstum et febres. Adjecta hæc ad exornandam et amplificandam comparationem, ex more poetæ ad exemplum Homeri. 275. *lævo lumine.* noxio, ut *infelix. contristat cœlum,* magna cum vi pro, fulget.

276 sqq. Turni et animus et oratio digna heroe. *litora præcipere,* ante capere, occupare. 279. *perfringere,* grave verbum, pugnare comminus, cum adhuc castra oppugnassent: ductum ab eo, quod *perfringere aciem,* perrumpere, pugnantes dicuntur. 280. *In manibus Mars ipse.* Nunc res ad discrimen adducta. Pugnandi tempus, quod optastis, adest; *in manu pugna,* pugnandi opportunitas est. Adhuc enim oppugnatio castrorum facta erat, non acie pugnatum. *referto* animo, memor esto, quod modo præcessit: itaque nolim accipere, exprimito, imitator. *laudes,* κλία ἀν-

Hæc ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;
Per remos alii. Speculatus litora Tarcho,
Qua vada non spirant, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu;

Hamb. a m. sec. *juvat viresque ministrat* Leid., interpolate. Ennius dixerat: *Fortibus est fortuna viris data*, ap. Macrob. VI, 1 extr. 285 *quos d. mavult* Goth. tert. 286 *posset* Hugen. *committere* pr. Hamb. pro var. lect. *conducere* Sprot. a m. pr. 288 *recessus* codd. ap. Pier., quod pro interpretamento habeo; est enim h. l. de loco, quo fluctus recedunt, quousque unda procurrit seu recurrit. 290 *Tarcho* de hoc v. ad VIII, 506. 291 *spirant* secundum Rom., aliosque vetustiores Pierianos, tum Medic. duosque Voss., nec non ed. Junt.; adde Colot. et binos Goth., item Jul. Sab., Heinsius recepit; *spirat* a m. pr. tert. Rottend. Vulgo: *sperat*, qua non sperat, locum esse vadosum: id quod alienum ab h. l. Erat olim quoque *sperant*, cui præferebat *sperat* Servius; sicque plerique libri et, qui familiam ducit, Romanus, *superat* Franc. *spectat* edd. nonnullæ ap. Pier. Sed *spirant* Heins. illustrat ad fastidium usque plurimis locis, in quibus sententia plurimum ab hoc loco diversa est. Nunc enim est æstuare, inflatum esse, fluctus movere, κορύσσεσθαι. Jam Ge. I, 327 vidimus: *fervetque fretis spirantibus æquor*,

δρῶν, præclara facta. conf. Iliad. Π, 207—209 et ad sequentia Iliad. O, 661 sqq.

288. Pontes: τὰς ἐπιβάθρας et ἀποβάθρας navium dixit. Illustrant vocem Cerda et Guell. *servare recursus Languentis pelagi*. De refluxu reciprocantis maris accipi nequit: nam eum profecto nunc non expectarunt: sed sunt *loca vadosa* litoris, non abrupta, sed declivia, in quibus deficiunt extremi fluctus. *recurrit*, currit, procurrit, adeo fluctus per magnum arenæ spatium; is locus, qui fere in sinuosis litorum plagis esse solet, est *recursus pelagi languentis:* et eadem sunt *brevia:* conf. sup. I, 111. V, 221. Non autem animo dimittendum, agi hæc in ostiis Tiberis, ubi mare sese infert aliquantum flumini, turbatumque, et vento adverso spirante adactum, retundit flumen veniens, et intra ostia late ipsum immittitur. 290. *Per remos alii:* assumendum; terræ se credere saltu: remis, pro contis litore infixis quibus nixi in litus prosiliunt.

290. Tarchon moræ impatiens, vel cum navium periculo, in molli, qua ad litus aditum mare satis profundum daret, anfractu litoris, terræ declivi impingit navem remis concitatam, ut in ea considat et ipsum solum pro firmamento ac retinaculo habeat; ut nostro quoque tempore solent nautæ salutis spe abjecta naufragium facere voluntarium in amico litore. Conf. Act. Ap. XXVII, 39 sqq. Feliciter res succedit ceteris, molle ac limosum solum nactis, excepta Tarchontis navi. *Qua vada non spirant*, aqua non æstuat, nullos fluctus movet, adeoque scopulis non alliditur aut latentes scopulos arguit. 292. *crescenti æstu.* Nec hoc de æstu maris reciproco accipere licet; ne

Advertit subito proras, sociosque precatur:
Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso;
Arrepta tellure semel. Quæ talia postquam
Effatus Tarcho: socii consurgere tonsis,
Spumantesque rates arvis inferre Latinis;
Donec rostra tenent siccum, et sedere carinæ
Omnes innocuæ. Sed non puppis tua, Tarcho.
Namque, inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,

ubi alii *spumantibus*, quod pro interpretamento est: Etiam h. l. nonnulli Pieriani: *spumant.* Alia exempla dabit Heins. hic et ad Georg. l. l. Mox *fracta: strata* pro var. lect. pr. Hamb. 293 *proram* Medic. a m. sec. 294 *Nunc electa* tres Burm. 295 *Tollite forte* Waddel. Animadv. crit. p. 35, perperam. Si conjecturæ indulgere vellem, dicerem me malle, *Pellite, ferte, rates;* h. impellite. Sed *ferre, tollere*, ad motum navis remorum impulsu jactatæ et elevatæ spectare potest. *fundite* Ven. *scindite* Zulich. Heinsius conj. *figite.* 296 *premet* pr. Hamb. *illa c.* sec. Hamb. et Montalb. 297 *puppes* Rom. Medic. et alii pervetusti Pieriani: item Gud. a m. pr. cum Moret. binis et Regius, idque Catrœus secutus. 299 *Affatus* Zulich. *Est fatus* pr. Hamb. a. m. sec. *Sic fatur* Bigot. *Sic fatus* Goth. tert, v. sup. 256. *Effatus T. sociis* Medic. 300 *armis* et hic aliquot. *referre* Ven. 301 *sidere* tert. Rottend., quod verum videtur; saltem proprium hac in re. v. Heins. Adde Tacit. Ann. II, 6 *quædam planæ carinis ut sine noxa siderent.* 302 *innocue* Medic. a m. pr. Cuninghamus emendat: *innocuum*, perperam. Quorsum enim mutes id, quod per se bene poeticum est. 303 *Jamque* Hugen. *infricta* alter Hamburg. *pendit* tres Burm. *vadis dorso* per appositionem dicta jun-

de mari quidem tempestate moto: sed de provolutis latius maris fluctibus, qui si locum litoris molli clivo assurgentem acceperint, eo explicant se et late exundant adeoque *crescere* videri possunt: *æstum* autem pro fluctu, ut poeta, dixit. 295. *Tollite*, attollite remos puta, *ferte*, impellite, agite navem; mox v. 300 *inferre* litori. Hinc Claudian. de B. Gild. 491 *Quassatis cupio tellurem figere rostris.* 299. *consurgere remis*, conf. sup. v. 294 et 208. alibi *insurgere remis.*

301. *siccum* de litore, ut Ge. I, 363 *In sicco ludunt fulicæ*, et Homerus, ξερὸν, ξηρὸν, pro χέρσον, Odyss. Ε, 402. *innocuæ*, illæsæ; passive ex poetarum more. 302. 303. *dorso iniquo.* Bene Serv. "dorsum est durior arena (θὶν), quæ remeantibus fluctibus plerumque densatur et in modum saxi indurescit, quod a nautis *pulvinus* vocatur." *dorsum* tale, ῥαχίαν, in medio mari sup. I, 110 vidimus. *iniquum*, noxium, exitiosum; uti quis *in locum iniquum adductus* dicitur. *pendet anceps sustentata*, suspensa, se librat, agitat, quoniam sulcum nullum impressit nec firmata carina stabilem habet sedem. conf. Lucan. IX, 337 et totum locum. *fatigat fluctus* navis, dum allabentes ac recedentes eos agit, versat (cf. ad lib. VIII, 94), adeoque librata ipsa fluctuum impulsu in diversas partes ver-

Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat:
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis;
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora: sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
Signa canunt. Primus turmas invasit agrestes
Æneas, omen pugnæ, stravitque, Latinos,
Occiso Therone, virûm qui maximus ultro
Ænean petit: huic gladio perque ærea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.

gebat olim Probus ap. Servium, male. 304 *fatigant* pr. Hamb. et Zulich. cum Erf. At vid. Not. Malim vero interpungere: *Anceps sustentata, diu fluctusque fatigat.* 306 *remorumque et* Mentel. pr. *effluitantia* tert. Rottend. cum parte Pierianorum. *fluctuantia* Dorvill. 307 *pedes* ante Heins., quod tuetur Romanus; sed meliores et ipsius et Pier. elegantius, *pedem:* nam alterum vulgus loquitur. *simul ora r.* Goth. tert. 308 *capit* Goth. sec. 309 *in* abest binis Burmann. *in littora* duo alii. 310 *invadit* quatuor Heins. 311 *statuitque L.* Goth. pr. 312 *Therone.* Est Θήρων. 313 *suta,* quod Rom. Medic. et alii vetust. agnoscunt, post Ursinum, Pierium et alios, asseruit Heinsius magna locorum copia, in quibus idem vocabulum restituit. *Scuta* vulgo lectum: sed in *suta* Rom. et Medic. omnesque meliores consentiunt: thoracem sutilem ex ære h. ex æreis lamellis vel catenulis designat. 314 *suadentem* sec. Rottend. *hausit*

satur; hoc magis poeticum, quam si *fluctus fatigat navem.* 307. *unda relabens,* fluctus litus alluens et ex allisu remeans; qui facit ut pedem in lubrico figere nequeant.

308—310. Laudatur Attius in Hellenibus: *Signa extemplo canere et tela ob mœnia offerre imperat.* Prudenter poeta primum Æneam fortiter pugnantem inducit. *turmas agrestes, Latinos,* qui per agros habitabant: conf. sup. VII, 573. 582. VIII, 8 et IX, 607 sqq. 311. *omen pugnæ* ad seqq. spectat: *stravit Latinos.* 313. *ærea suta,* thoracem sutilem ex ære, hoc est, ex æreis lamellis vel catenulis. Suberat thoraci 314 *tunica squalens auro,* aurea. *Squalere* perperam a squamis ducitur; sed, ut *horrere,* de asperitate superficiei, cujus oppositum sit, *lævor* ac *nitor,* dixere poetæ, sic *squalere* videtur traductum primum ad superficiem sordido ac squalido colore vel nitore impuro, lutulento aut pulverulento, inductam, qualis in piscium ac serpentum cute est, tum omnino de nitore quocumque, ut auri. Nam Accius in Pelopidis (apud Serv. h. l. et Macrob. VI, 7 f.) distinxit squalorem auri a squamis serpentis: *ejus Serpentis squamæ squalido auro et purpura Prætextæ.* Est adeo *squalere* doctius dictum h. l. quam splendere. conf. ad Georg. IV, 91. De voce *haurit,* pro transfodit, hausto sanguine, sup. ad II, 600. *apertum:* si per thoracem adactum ferrum fuit, nudatum corpus esse non poterat: sed voc. ornat; dum vulnus infligi-

Inde Lichan ferit, exectum jam matre peremta,
Et tibi, Phœbe, sacrum, casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe, Cissea durum,
Immanemque Gyan, sternentes agmina clava,
Dejecit leto: nihil illos Herculis arma,
Nec validæ juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, usque graves cum terra labores
Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,
Intorquens jaculum clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flaventem prima lanugine malas

alter Hamburg. 315 *Lichan* bene Heins. restituit e codd. ὁ Λίχας. Vulgo *Lycam*, corrupte: alii *Lychan*, *Lican*, *Lithan*, *Licham*, *Lycum*. Porro *et sectum* Oblongus Pierii, *exemptum* alius Pier. *exemplum* alter Menag. *exceptum* alter Hamb. *excetum* Leid. 316 *satum* nonnulli vett. Pier. 317 *Cui licuit* vulgg., sed Romano præeunte. *Quoi* ed. pr. Burm. *Quod* Heins. e suis et Pier. emendavit. Utrumque Servius scriptum reperit. *Quo* Gud. a m. pr., atque sic Markland. ad Stat. pag. 28 emendabat: *casus evadere ferri Quo licuit parvo?* Vix probabit tale acumen, quisquis Maronem noverit. Tum *Cesea*, *Cisea*, *Scissea*, *Scisea*, *Cyssea*, corrupte. Est Κισσεύς. 318 *Finalemque* Bigot. *Gyam* vulgg. ante Heins. Alius Gyas inter Trojanos memoratus est lib. I, 222. 612 et al. 319 *Dejecit leto:* Jo. Schrader. conj. *telo*, ut alibi: XI, 665. Ge. I, 339. At *sterni leto* v. c. Sil. Ital. X, 33. 320 *Nil v.* ante Heins. *Non* Goth. sec. 321 *comes ille* pr. Hamb. pro var. lect. *graves* ante Heins. *cum t.* idem e Medic. a m. pr. pro *dum*, quia mox *dum* redit. Sed: *A. comes usque, g. c.* aut *usque—dum* relinqui, et vs. sequ. legi debet *cum*. 322 *Pharo* sapienter tuitus est post Ge. Fabricium Heinsius, ut sit a Pharus: τῷ Φάρῳ. *Pharo clamanti;* sic Rom. et Oblongus Pierii, etsi is *Pharo* accipit ut *Plato:* item Medic. Gud. et alii vetustiores. Alii *Pharon;* utrumque Servius agnoscit. *dum tractat* pr. Hamb. et Ald. *inertes* dubitat Burm. an pro glossa irrepserit, quia Serv. ad I Æn. 102 *inanes* excitat. Enimvero satis inertis est, clamare et convicia ac contumelias jactare, ubi pugnando opus erat: *inertis* ex Nonio reposuit Heinsius. 323 *clamanti* Heins. e nonnullis, tanquam elegantius. Vulgo *clamantis*, quod et ipsum bene se habet; ambiguitas est in *clamanti*, cum sequatur, *ore:* revocavit itaque illud Wakefield. 324 *Tum* Franc. *faventem* Rom. *flaventes* apud Probum in Arte Grammat.

tur, aperitur ea corporis pars. 315. 316. *Phœbo sacrum* quippe deo medico, cujus ope ex matris utero esset servatus. An verum sit, quod Servio tradente narrant alii, omnes secto matris ventre procreatos Phœbo fuisse sacros, dubito. 317. *Nec longe:* pro, nec multo post, adverbium loci pro temporis, antique. *Serv.*, ut alias, *nec mora*, hoc est statim, inde. Narratiunculas, quibus poeta nominum ac cædium factarum argumentum, per se molestum, Homeri exemplo variat, pro se quisque notabit. Nunc Cisseus et Gyas filii sunt Melampodis: isque fuit comes Herculis, quem in hæc loca secutus (supra VIII, 201 sqq.) restitit et consedit in Latio. Illa: *nihil illos Nil—juvere:* Homerica sunt, v. c. Iliad. E, 53. 54. H, 142. 143. *usque cum*, usque dum; tamdiu quam.

324 seqq. Phorcum igitur fingit poeta vel tradit septem habuisse pueros, qui pugnæ intersunt. Memorantur quatuor: primus, si modo is ex hoc numero fuit, *Cydon*, amator Clytii; alter *Mæon* vs. 337, tum *Alcanor*

Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon;
Dardania stratus dextra, securus amorum,
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies; septem numero, septenaque tela
Conjiciunt: partim galea clipeoque resultant
Irrita; deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi, non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quæ in corpore Graiûm
Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et jacit. Illa volans clipei transverberat æra
Mæonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: trajecto missa lacerto

325 *Clicium, Clycium, Litium, Licium, Ditium, Elicum, Eliquum*, aberratt., et *Clidon* Zulich. Est Κλύτιος. 327 *juvenes* Parrhas. 328 *obvia cohorti* ed. pr. Burmann. *Phorchi* Rom. et al. 329 *septem numeros* Medic. a m. pr. Poterat et hoc vitium in elegantiam deflecti; ut sit pro *numerus*. Melius autem sic distingui putem: *Progenies: septem n.*, quam continuari orationem, ut in Heins. et Burm. 330 *Consiliunt* Rufin. de Schem. Lex. *Continuit* alter Hamb. *partem* Rom. *clipeo galeaque* Dorvill. 331 *stridentia* Medic. a m. pr. 333 *Suffice tela mihi* et mox *Sparserit in R.* Barthius ex vet. Schol. profert ad Stat. VII Theb. 593. *nullum dextra mea* Exc. Burm. 334 *steterant* editum ante Pier. *steterint* Medic. a m. pr., tum *steteruntque* Goth. pr. et sec. cum Erf., sicque a nonnullis lectum Serviana docent. *quæ* abest a Franc. *in corpora* alter Hamb. 336 *oras* alter Hamb. et Parrhas. cum Goth. sec., ut inf. v. 477. *ærea* Mentel. pr. a m. pr. 337 Μαίονος. *Meonis* vett. edd. *rupit* Rom. cum aliquot Burm. et Goth. binis. 339 *Substentat* alter Hamb. *Sustentant* Franc. *lacertos* Medic. a m. pr.

et tandem *Numitor* v. 342. *nova gaudia* pro eo, qui amatur, τὰ παιδικά, *deliciæ; nova* bene Serv. quem primum tunc amare cœperat. *securus*, oblitus, in morte, nec memor amoris puerorum, qui tibi semper erat. Occurrit hoc ipsum in sensum, nec adeo diverse id poeta posuerat sup. lib. I, 350 *securus amorum germanæ*, non curans, non respiciens. (Tamen Serv. Scalig. Burmann. omnes in diversa abeunt.) 331. ea, quæ stringere poterant corpus, *deflexit*, ut Juno lib. IX, 725. 726 in Turno: deorum apud Homerum exemplo Iliad. Δ, 129 seqq. E, 187 sq. 333. *Suggere tela mihi;* heroum Homericorum opes: hastarum copia in armario: vide omnino Iliad. N, 260 sqq.; puta igitur hastas ex pugnis cum Achivis collectas et diligenter servatas Æneam secum attulisse. *non ullum dextera frustra torserit* Homerica gloriatio Polydamantis Il. Ξ, 453 sq. 339—341. impetum et vim jactus, adeoque robur Æneæ, declarat poeta: Mæonem clipeo, thorace et pectore transfixo occiderat: nunc hasta alia

Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem;
Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Ænean petiit; sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus
Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta
Sub mentum, graviter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit, trajecto gutture; at ille

340 *hasta subit* pr. Moret. et Sprot. a m. pr., præcesserat id v. 338. 341 *Dextraque per humeros* sec. Rottend. *pudibunda* Hugen. 343 *sed non effigere c.* multi codd. et edd., alii *affigere, afigere, effligere, efflingere* apud Heins. et Burm. 344 *perstringit* duo Burm. Heins. ad Ovid. Met. XII, 273 ait esse, *leniter* stringit. Atqui hoc non admittit *per*. Præstat dicere esse pro simplici, stringit, ferit. 345 *Viribus hic fidens* Ald. sec. et edd. aliquot ante Pierium. *Hic viribus* Ald. pr., ut et Goth. pr. *Hic curribus* Rom. *Curribus hic* tert. *Curibus fidens* malebat Cerda jungere. At *fidens juventa, robore,* pro usus, habens; jam alibi monitum, *ἀλλὰ πεποιθώς*. Tandem *Lausus* lectum ante Pierium. Sed *Clausus* emendavit Naugerius et Pier. v. VII, 106. Videtur autem in Claudiæ gentis gratiam Clausum hunc ornare. *Laurus* Medic. a m. pr. *lapsus* duo Burm. 346 *Advolat* Oblongus Pierii. Hamb. pr. et sec. Rottend. cum Leid. *Dryopen* legebatur; rescripsi *Dryopem* ex Δρύοψ. *Driopem, Dyopen,* erratum ap. Burmann. 347

ab Ænea emissa Alcanoris brachium transfigit, et *trajecto* ejus *lacerto ea fugit protinus,* porro, ulterius, pergit, *servatque tenorem,* nec remittit quicquam de impetu, quem ex jactu fortis viri habebat. Uno verbo, brachium Mæoni suppositum transfigitur hasta et tantum non rescinditur. Reliqua ad ornatum adjecta. Ita sententiam constituo, ut duæ sint hastæ ab Ænea emissæ. Nam vix probabile est, etsi verborum et sententiarum juncturam æstimanti in animum id venire potest, poetam admirationem facere voluisse et unius hastæ jactum tam validum et efficacem narrare, ut Mæonis thorace et pectore trajecto tergum egressa, Alcanoris fratris, qui in proximo stans corruentis humeros sustentabat, dextram perstringeret. Esset sane id prodigio propius; multo magis id quod sequitur, quod Numitor frater hastam tam alte infixam haud magna opera e corpore evellit. Verum ut dixi e corpore Mæonis jacentis hastam evellit eamque in Æneam mittit Numitor. 341. *Dextera moribunda:* qualis esse solet moribundi hominis, languida: pendet *nervis,* per nervos, h. e. tendines, ligamenta et musculos. Ita enim poetæ hac voce abutuntur: v. c. Horat. I Carm. 28, 13. Occurrit tamen et proprie dictum. Ita Macrob. VII, 9 agnoscit septem nervorum *συζυγίας*. 342. Color ubique Homericus, ut et in hoc versu et in sequ. *figere contra πῆξαι ἀντικρὺ,* in adverso Æneæ corpore.

345. *Clausus,* qui Latinis Sabinos adduxerat. vid. VII, 106. *fidens primævo corpore,* juventa. cf. Var. Lect. 347. *hasta graviter pressa,* impressa, dum ille *ἐπερείδει*, ut Hom.

Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tres quoque Threïcios Boreæ de gente suprema,
Et tres, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Accurrit Halesus,
Auruncæque manus ; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis. Expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi ; certatur limine in ipso
Ausoniæ. Magno discordes æthere venti
Prœlia ceu tollunt, animis et viribus æquis :

presso sphalma est ed. Burm. 349 *Fronte premit* aliquot Burm. cum Goth. tert. 350 *Tris* vetustiores plerique. At in codd. antiquis apud Gell. XIII, 19 priore loco *Tres*, altero *tris* lectum esse narratur, idque a poeta auri datum. Sane hominum argutias plures passim vidimus ; nolo tamen judicio aurium, quod varium esse solet, refragari. Legat adeo, qui volet, *Tres quoque* tum *Et tris*. 351 *et patria, Ismara mittunt* : malebam scriptum. Sicque video etiam Heinsium in votis habuisse ; uti fuit Ge. II, 37. Sed potuit a poeta *Ismarus* pro *Ismarius* dici ; ut tot alia. *Ismarus* autem non modo urbs Ciconum, circa Maroneam, Odyss. I, 40, sed et ipse mons apud Virgil. Ecl. VI, 30. *nutrit* Leid. et Goth. tert. 352 *Adcurrit* Heins. e Medic. et aliis reposuit, vulgo *Occurrit*. Porro *Halasus* h. l. exaratum in ed. Heins. et Burm., cum tamen sup. VII, 724 *Halesus* inductum esset. Sed et ea, quæ Heinsius h. l. super vocis origine disputat, scripturæ *Halæsus* adversantur. Etiam in Troade erat τὸ Ἀλήσιον πεδίον : Strab. XIII, pag. 902 A. etsi huc non advocandum, nam origo et usus in ipsa Italia erat quærendus ; v. Excurs. VIII, ad lib. VII, 722. 354 *Insanis M.* Parrhas. 355 *limite* Zulich. *limina in ipsa* Gud. a m. pr. 356 *Magno æquore* suspicatur Burm., quia mox sequitur : *non mare*. Atqui sequitur quoque *non nubila*. Vix putes serio talia tractari. *Magnum mare* idem interpretatur tempestuosum et agitatum ventis. *Magnos fluctus* in eum sensum dici non dubito : *Magnum mare*, vix puto : sed sic dicitur pro vasto mari. 357 *animis et viribus æquis*. Mallet forte, inquit Burmannus, qui modo *æquore* protulerat, critica prurigine laborans aliquis hic legere *æqui*. Sed docte mox docet, utrumque quidem recte dici, sed Virgilio placuisse alterum *viribus æquis*, multis in locis, v. c. inf. 431.

Iliad. P, 47 et alibi. 350. *Tres Threicios Boreæ de gente suprema.* Duplex suppetit interpretatio, utraque jam in Servianis proposita, nec definire licet, utra sit verior ; ad sensum tamen meum præstat posterior : *Boreæ gens suprema* potest esse extrema terra borealis, ut venerint illi ex Thraciæ partibus versus septentrionem ultimis. Potest tamen *Boreas* etiam esse auctor stirpis, a qua ducti illi tres dici potuere : *Boreæ de gente suprema* h. ultima, antiquissima ; ut *gens* pro genere sit. *Ismara* pro Ismaria. Mons et urbs Thraciæ Ismarus : cf. Var. Lect. Putandi autem sunt illi Trojanis se adjunxisse, seu tum cum Trojani istis litoribus adhærescebant lib. III, 13, seu in ipso bello Trojano societate armorum juncti. 352. *Halesus, Auruncæque manus*, inter Turni socios, vid. sup. VII, 723 seqq. *Messapus*, qui Etruscos Æneæ socios ab Pelasgis oriundos ducebat : ibid. 691 sq. 354. *Expellere;* loco depellere, movere. Laudant Iliad. M, 417 sq.

356 sq. Comparatio præliantium cum ventis Homero frequentatâ, v. c. Iliad. Π, 765—771, et Ennio apud Macrob. VI, 2, nunc a Marone ita ornata, ut nihil supra cogitari possit.

Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedunt;
Anceps pugna diu; stant obnixi; omnia contra.
Haud aliter Trojanæ acies aciesque Latinæ
Concurrunt: hæret pede pes, densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Impulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestres,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci;
Aspera quîs natura loci dimittere quando

358 *Nunc* in edd. ant., sicque Goth. tert. *cedit* omnes. *cedunt* Medic. a m. pr., idque Heins. arripuit, paullo cupidius. 359 *obnixi* et olim editum inde ab Aldd. (donec ed. Commelin. e Palat. *obnixa* intulit) et reductum ab Heinsio tanquam elegantius, per græcismum *stant contra* venti *obnixi* (κατὰ) *omnia*. At vide meliorem rationem interpretationis in notis. Est hujus lectionis auctoritas apud Arusianum Messium. Omnes tamen ubique fere codd. cum Romano et Mediceo *obnixa*; ut *omnia* sint *obnixa*, obnitantur sibi invicem, mare ventis, venti mari et sic porro. Quod si sunt codd., in quibus *obnixi* legitur, scriptum illud in litura: præter alterum Hamb. et Moret. tert. et Goth. pr., de quibus id monitum non video. *obnoxia* sec. Rottend. Retraxit *obnixa* Cuningham. et Brunck. Habet sane utraque lectio, quo se commendet et quo se tueatur. 360 *Teucrorum acies* sec. Rottend. 361 *hærent* Dorvill. a m. pr. 363 *Impulerat* e Medic. Colot. Scheffer. et Moret. qu. Heinsius reposuit. Addit Burm. Aldinam, perperam puto; nam omnes Aldd. tuentur quod vulgo habent codd. cum Rom. *intulerat*; tum *deruta* Sprot. 364 *Arcades* ed. pr. et N. Heinsii, operarum haud dubie vitio. 365 *sequenti* Uratisl. 366 *quos* Gud. *demittere* aliquot Pier. et Burmann., perperam;

359. Meliore interpunctione lectionem, prisca auctoritate pollentem, vindicatam esse puto: *Stant venti obnixi; omnia* stant obnixa *contra*. Præstat hæc ratio non modo Heinsiana in V. L. verum etiam ea, quam antea attuleram; ut esset: *stant obnixi venti contra omnia:* ut nihil sit, quod eos in alterutram partem impellat et inclinet; scilicet, donec aliquando turbo erumpit. 360. *hæret pede pes:* Notissimi versus Iliad. N, 130 seqq. a Tyrtæo expressi. conf. Klotz. ad Tyrtæum p. 33 et 59, post Cerdam. Ennius jam ante Maronem: *Pes pede premitur, armis teruntur arma*, et A. Furius Antias Annal. IV *Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir* ap. Macrob. VI, 3. Alia laudant Guell. Cerda, alii, in primis Stat. Theb. VIII, 398. 399 *Jam clipeus clipeis, umbone repellitur umbo; Ense minax ensis, pede pes, et cuspide cuspis.*

362. Arcades, equites ex Pallanteo ducti et a Pallante præmissi (v. sup. 238. 239), alia ex parte Rutulos adorti erant (nec opus erat, ut poeta commemoraret, quomodo Tiberim trajecissent) et duce Pallante pugnabant ea parte litoris, qua torrens in mare exierat; itaque equi in lubrico et aspero solo consistere non poterant: quare iis relictis pedites pugnabant; verum, cum pedestri pugnæ parum assueti essent, loco cedebant; cum ecce Pallas eos increpat. Cur Arcades equites tantum adducti fuerint, supra disputatum est ad lib. VIII, 518. 519. *rotantia* se, ut Georg. I, 163 *volventia* et tot alia in Marone. 365. *Latio*, Latinis et Rutulis. 366.

Suasit equos; unum quod rebus restat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
Quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudi,
Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostes
Est via. Qua globus ille virûm densissimus urguet:
Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt: mortali urguemur ab hoste
Mortales; totidem nobis animæque manusque.
Ecce, maris magna claudit nos objice pontus;
Deest jam terra fugæ: Pelagus Trojamne petemus?

est enim *dimittere* voc. proprium. Burmannus laudat Suet. Cæs. 60. *quondam* Parrhas. 367 *quod restat rebus e.* duo Hamb. 368 *v. extendit* Parrhas. 369 *Quos f.* Gud. a m. pr. 370 Forte *Et ducis.* Nam est: *Vos precor et per f. f. et per d. E. nomen.* 371 *laudis* edd. aliquot apud. Pier. et Ald. pr. cum Goth. tert. 372 *rapienda* pr. Hamb., sed *ferro rumpitur* via cf. Burm. 373 *Quo gl.* Rom. 374 *p. arma* pr. Hamb., an *alma*, inquit Burm. *reposcat* Parrhas. 376 *nobisque* Montalb. *in nobis* duo Burmann. *nobis totidem* Dorvill. 377 *magna objice* seu *obice* (scribendum sic obIce [seu obîce], nam I est pro *ii* ut LavinI. imperI.) recepit secundum Pierium Heinsius vetustiorum omnium auctoritate: quem vide ad h. l. et ad Claudian. II in Eutrop. 34. Edd. et codd. recent., ut Goth. tres, *magno*, quomodo et Servii ætate nonnulli legebant, parum memores et *hic* et *hæc obex* dici. Nonnulli adeo *magni* emendare ausi. vid. Serv. 378 *Pelagus Trojamne* hoc est, utrum Pelagus an Trojam? *Pelago Trojamne*, (quod esset: num mari Trojam novam, nam antiquam, jam excisam, Arcades petere haud poterant, petendam esse putatis?) edd. vulgg. ante Heins., cum tamen vetustiores codd., quod et Pierius monuit de suis, constanter habeant: *Pelagus Trojamne.* Nisi quod Gud. et Leid. *Pelagus Trojane*, Montalb. *Trojam Pelagusne*, Ed. pr. Burm. *Pelagus terramne*,

quis—quando paullo durius structa oratio; quandoquidem natura loci aspera et impedita adduxerat eos, ut equis descenderent. 367. *rebus egenis*, dubiis, egentibus consilii, ut inopia absolute pro inopia consilii. Sic quoque sup. VI, 91, et Homeri ἀμηχανίη, aliorum autem ἀπορία. 368. Comparant Iliad. M, 267. 268. Δ, 232. 240.

369. Oratio Pallantis plena fiduciæ et indignationis, sed qualis juvenem, qui nondum propriam laudem habebat, decere poterat. *devicta bella* nove dixit: ut pugnata bella, depugnata. 371. *subit*, succedit, *æmula laudi*, qua virtutem paternam ego æmulor. 374. *hac vos patria alta reposcit;* aut pro, *poscit*, ut eo subeatis, invadatis hostem; aut *reposcit*, vel ut e fuga conversi eo subeatis, aut ut inde victores fugato hoste redeatis. Hoc postremum forte præstat. 375. Comparant Iliad. Φ, 568. 569, et ad v. 376 Iliad. N, 814. 377. Cf. egregia dicta Ajacis Il. O, 504 sqq. et altera 734. ubi mecum mirabere vs. 740 πόντῳ κεκλιμένοι a poeta accipi, *ponto clausi.* Nam vertit: *maris claudit nos objice pontus.* de quo nunc vide Obss. ad e. l. 378. Num mare fuga petemus, an *novam Tro-*

Hæc ait, et medius densos prorumpit in hostes.
Obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat: hastamque receptat
Ossibus hærentem. Quem non super occupat Hisbo,
Ille quidem hoc sperans; nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhœti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.

Mediol. *Pelagos Trojamne.* Porro *petamus* Medic. a m. sec. Gud. et alter Mentel. cum aliis Burm. et cum aliquot Pierii, qui *petetis* ex edd. vett. habet, quod et in Goth. pr. occurrit, reliqui *petatis. Pelago Lernamne petemus* h. e. Arcadiam, vel, *Pallanteumne petemus*, ingeniose tentabat Jo. Schrader. in schedis. 379 *prorupit* Parrhas. 380 *fatis primum deductus* Ven. *deductus* etiam Goth. tert. *advectus* Parrhas. 381 *hic quidam* olim edd. ap. Pier. *vellit magno* Rom. et aliquot Heins. ac Burm. cum binis Goth. et MS. Bersman., unde revocavit Cuningham. *cum* Rom. 383 *qua spina dabat* Medic. Gud. a m. pr. Montalb. cum Colot. et Parrhas. ac Goth. sec., idque recte recipit Cuningham., idque ipse nunc sequor: postulat enim id consecutio temporum, quam poeta amat. Vulgo *dedit* editur. *hostemque retemptat* Dorvill., ineptissimus codex, a m. pr. est ἀνεσπάσατ' ἔγχος. 384 *Quem desuper* Dorvill. et Goth. sec. *occubat* duo Moret. et var. lect. Pierii ap. Burm. *Hisbo* e libb. refinxit Heins. pro vulgari *Hisbon.* Corrupte alii: *Hysbon, Hispon, Isbon, Iston, Hismon, Usbon.* 386 *Marte* Goth. tert. 387 *in* deest Ven. 388 *Hinc Helenum* vett. edd., etiam Ald. pr. At *Sthenelum* ex libris, in quibus fere *Stenelum* est scriptum, defendit Pier. et Heins., edideruntque hoc Egnatius et Nauger. Nisi verum est *Sthenium*, quod Medic. Gud. et bini Rottend. habebant. *Stenium* quoque ed. pr. Burm. *Stelenum, Steneum, Steium, Stimum* alii. Tum: *petit, hinc* Parrhas. *Rhæthi, Reheti, Reti, Rethi, Hræti*, vitiose al. 389 'Αγχέμολον esset: ut apud Homerum 'Αγχέμαχος. *Anthemolum, Achemodum, Anchelamum, Archemodum, Ancelomum, Arthemolum, Austemolum*, aberratt. *Archemorum*, 'Αρχέμορον, quædam edd., ut ap. Juvenal. VII, 234 legitur, qui h. l. respexit. *thalamumque* ed. pr. Burm. *temerare*

jam, castra Trojanorum? atqui via ad hanc interclusa est, hoste objecto; et obsidentur castra a parte copiarum a Turno relicta sup. v. 286. conf. IX, 130 sqq. Moneo, quia Burmann. hic hæret, cum Cerda. Non est de Troja antiqua cogitandum. 382. 383. verbo: qua parte spina per medium dorsi procedit; quæ discrimina costarum facit, s. costas intervallis diremtas inter se. 384. *super* aut est, super hoc, dum in eo est occupatus, aut desuper, ut est 490 *Quem Turnus super assistens.* cf. 540. 541. Pallanti inclinanti se ad recipiendam hastam vulnus desuper inferre volebat Hisbo: sed id antevertit Pallas. 388. 389. Sequitur poeta et h. l. fabulam antiquam, quam ex Avieno et Alexandro Polyhistore Servius narrat: Rhœtus, Marrubiorum (Marsorum: vid. sup. VII, 750) rex, Anchemolo filio Casperiam novercam superinduxerat, quam privignus stupravit, pœnæque et iræ paternæ metu ad Daunum confugerat, Turni patrem.

Vos etiam gemini, Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis gratusque parentibus error;
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quærit;
Semanimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu, et præclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Trajicit. Hoc spatium tantumque moræ fuit Ilo;
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhœteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren: curruque volutus

sec. Moret. 390 *in agris* Gud. et tert. Rottend. cum tribus al. *armis* Leid., aberrationes perpetuæ. 391 *Dautia* nonnulli Codd. cum Goth. pr. *Dancia* Julius Sab. *Daunia* Menag. pro div. lect. et Scheffer. cum Zulich. a m. sec., quod probat Heins. Equidem non video, cur non *Daucus* aliquis esse aut fingi potuerit, cui duo filii essent, Larides et Thymber, *Daucia proles*. *Lauride* Goth. tert. et aliquot Burm. *Laridæ* Mentel., et *Lauridæ* Dorvill. Tum *Thymbræque*, *Tyber*, *Thiber*, *Tymber*, *Tiber* al. Quod poeta sibi in tam brevi spatio *Thymber* et *Thymbre* permisit, exemplo non caret. 392 *Indiscreta suis*, interpungit Wakefield cum Servio; nec male; suis scil. propinquis. 393 *Et nunc* Dorvill. *dira* Sprot. pro var. lect. et Zulich. a m. pr. *sæva* Schol. Stat. IX Theb. 295. 394 *enses* Medic. 395 *descissa* duo Burm. 396 *Semianimes* Rom. et 404, et sic scribi malim. 398 *d. et furor* Rom. cf. sup. ad IV, 91. 399 *propter* in fine tert. Rottend., ut sit prope. Eadem varietas alibi. Burm. laudat ad Ovid. Met. V, 159. 400 *Illo* Parrhas. Delevi nunc interpunctionem post *spatium*; nam ex animo poetæ junctura videtur esse: *hoc tantumque spatium fuit Ilo moræ*, casu tertio; h. e. moratum est mortem. 401 *derexerat* Rom. et Medic., ut alibi. 402 *Teucra* Dorvill. *Teucrum* Goth. tert. Nec vero *Teuthra* cum Servio a *Teuthras*, *æ*, est repetendum, sed a *Teuthras*, *antis*, unde Teuthra, ut Τεύθραν et Τεύθρα. 403 *Tyrin* Rom., ex Τύρις.

390. 392. Imitationes notavit Cerda Silii lib. II, 636—639 et ad 649. Lucan. III, 603—608. Add. Statii Theb. VI, 340—345. IX, 292—295. Claudiani de IV Cons. Honor. 206—211. 391. Fuit ergo Daucus aliquis, cujus filii Larides et Thymber. 392. ut ne a suis quidem parentibus discerni possent. 396. Bona Servii et hæc nota est: "Ennii esse versum: *Oscitat in campis caput a cervice revulsum, Semanimesque micant oculi lucemque requirunt.* Quem versum ad suum carmen transtulit Varro Atacinus." Lusere hinc alii in hoc plus quam par erat. vid. apud Guell. Cerdam et Burmannum. Quanto simplicius Homerus Iliad. E, 81. 82.

399 seq. Pallas Rhœteum, *præterfugientem* bigis, ne a Teuthrante et Tyre fratribus interimeretur, hasta trajicit. Ita Ilus mortem effugit,

Cædit semanimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut, optato ventis æstate coortis,
Dispersa immittit silvis incendia pastor;
Correptis subito mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Vulcania campos;
Ille sedens victor flammas despectat ovantes:
Non aliter sociûm virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque;

405 *optata* vett. edd. ante Pier. cum Ald. pr. et codd. nonnulli apud Heins. et Burm. et duo Goth., perperam; non enim *æstas* optatur, sed in æstate *venti aura*. Itaque recte vetustiores, quod editum a Naugerio, *optato*, h. ex voto, ut bene Servius explicat; sed male interpungitur in Heins. et Burm. *optato, ventis*. Porro sec. Rottend. *optatu*. 406 *Dispersam* Parrhas. 409 *dispectat* Leid. 410 *virtus socium* Oblong. Pier. 411 *Pallas* omnes fere vetustiores Heins. conf. inf. 152 lib. XI. *Alesus, Alæsus, Halæsus* etiam h. l. vid. sup. ad v. 352. 413 Λάδωνα, Φέρητά τε, Δημόδοκόν τε. *Laudona* et mox *Fereta, Phareta, Pharetra, Pherea, freta, fretam, Pheretra*, librariorum aberratt., et

quem Pallas hoc telo petierat. 404. Sic et inf. v. 731 *calcibus atram Tundit humum expirans*. σφαδάζει, λακτίζει. Quod *Rutulorum arva* pro solo, et quidem Latino, posuit, ornatus caussa fecit. 405 seqq. Comparatio ad Homericum exemplum concinnata Il. Λ, 155—157, forte quoque Υ, 490 sqq. Supra similem locum vidimus lib. II, 304, et Ge. II, 303 sq., in quibus vel incauto vel ignaro pastore incendium exoritur. Hoc autem loco pastor volens lubensque silvam incendit et flamma lætatur: quod aut stultum aut facinorosum hominem prodit; et quorsum omnino hoc pertinet, ut quis in media æstate incendat silvas? hoc quidem quomodo placere aut quomodo poetæ excidere potuerit non video. Verum nec poetæ culpa ea est, sed interpretum, qui silvam non meminere esse h. l. stipulas agri demessi, quas pastor seu omnino agrestis ad solum recreandum incendit. Sic *silvam* dixit Maro de leguminum calamis Georg. I, 76, et de herbis lib. I, 152, et hoc sensu expressit locum Lucan. IX, 182 sqq. 406. *dispersa* epitheton ab eo, quod sequitur, sumtum: quod se dispergit incendium: non quod diversis locis pastor fecit. 407. *correptis mediis:* eleganter ad interiora penetrare dixit. Reliqua v. 407. 408 ornatissima, comparatione incendii cum pugna facta; unde et mox *flammas ovantes*, quasi successu exultantes, dicere ausus est. 409. *victor;* bene Serv. voti compos, ἐπιτυχών· et 410 *in unum* locum *Burm.* Est autem vis et momentum comparationis in hoc, quod in stipula flamma uno loco exorta late extenditur, et nunc pugna semel a Pallante incepta, mox ab Arcadibus collectis late per hostiles turmas propagatur. 411. Halesus Auruncorum dux, in Turni agmine. vid. paullo ante v. 352. 412. *seque in sua colligit arma*, " post scutum se clausit; sic et XII,

Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in jugulum; saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celarat Halesum;
Ut senior leto canentia lumina solvit:
Injecere manum Parcæ, telisque sacrarunt
Evandri. Quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi.
Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa deus: dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.

Dedomocum, Dedemocum, Demodum. 414 *diripit* deteriores. 416 *dispersit* e melioribus Pier. et suis Heinsius. Vulgg. cum. pr. Goth. *dispergit.* In qu. Moret. *disperdit*: pr. Voss. *dispersa et c. permixta.* 417 *Facta* sec. Moret. *cavens* aliquot Pier. et pro div. lect. pr. Hamb., sicque alii ap. Serv. Potest et hoc defendi, etiam præferri, *cavens celarat*; sed alterum et ipsum bonum est et a libris defenditur. Præstat monere, nos interpunctionem mutasse. Male interpungebatur: *Fata c.—Halesum; Ut s.—solvit. Injecere m.* 418 *Ut genitor* sec. Rottend. ex glossa. *leto canenti* Rom. 420 *paratus* alter Hamb. 421 *Tybre, Tibre, Timbre, Tymbri* inepti librarii. *ferri* Sprot. 422 *Fortuna atque via* Franc. *Fortunamque* Exc. Burm. *diri* Mentel. pr. 423 *habebat* Medic. a m. pr. 424 In *terit* hærere potuisse Grammaticos, quis credat? quis dubitet a *tego* esse? Halesus clipeum prætendebat amico Imaoni, sicque suum pectus aperiebat. At Serv. a *texo*, ut sit spoliat, detexit. Sententia esset similis Iliad. Δ, 468. Tum *Hymeona* Medic. et al., unde Heins. conj. *Hymæona*, et aliæ iterum aberratt. librariorum *Imæona, Imeona, Himaona, Himagona, Imahora.* Rom. *Himæonia.* Ἰμάνα. 425 *Aradico* Goth. *telum.* Rom. *dat telo* sec. Moret. *juveni dat* alter Hamb. *inerme* tres

491" *Serv.* Est συσταλεὶς ἐν ἀσπίδι, ὑπ' ἀσπίδος. 415. *Elatam in jugulum*, puta, Halesi, quem Strymonius ense vel hasta petebat; "jugulo suo vulnus minantem." *Serv.* huic Strymonio igitur, quem ex Trojanis fuisse puta, Halesus manum ense amputat. 417. Ergo Halesi parens erat vates, qui filium, cujus fata prævidebat, fore ut in bello caderet, eduxit, quoad viveret, in silvis. cf. sup. lib. VII, Excurs. ad v. 732. Similis locus Iliad. B, 830—834. 418. *lumina canentia* audacter pro senilibus, seu senis canentis; canent enim supercilia, tempora, ipsæ genæ. 419. In altero juris, in altero sacrorum vocabulo usum poetam observat Servius: *Manus*, inquit, *injectio, quotiens, nulla judicis auctoritate expectata, rem nobis debitam vindicamus.* Agnoscas facile verba juris. Alterum ductum ex eo, quod Diis vel Manibus sacrati dicuntur quibus moriendum est. cf. Macrob. III, 7; unde etiam in evocandorum deorum formula devoventur hostium capita: vid. ibid. III, 9. *tela Evandri*, Pallantis hasta, quia a patre acceptam attulerat. 424. Halesus, clipeum prætendens amico Imaoni, suum ipsius pectus nudat, ut Pallantis hastæ pateret.

At non cæde viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugnæ nodumque moramque.
Sternitur Arcadiæ proles; sternuntur Etrusci;
Et vos, o Graiis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis.
Extremi addensent acies: nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urguet,
Hinc contra Lausus, nec multum discrepat ætas,
Egregii formæ; sed quîs fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi;
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum; qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: Tempus desistere pugnæ;

Burm. *apertum* Goth. tert., non indocte, ut alibi. 426 *tanta* exquisitius quam *tanti*: 427 *sunt agmine* Franc., sed *sinit* scil. esse p. *Abantum* Rom. *Abanta* Leid. 428 *interemit* Rom. Gud. Mentel. pr. *pugnæ interimit* Dorvill. 429 *Arcadia* Parrhas. 430 *a Graiis* aliquot Burm. *Teucrum* Schol. Statii Theb. III, 84. 432 *addensent* edidit Nauger. Ge. Fabric. et Heins. e codd. aliquot; sicque poeta solet. v. VII, 794 et al: Vulgg. cum Rom. et Medic. *addensant*. Montalb. *Extremæ addensant acies* pro addensant se, addensantur. Priscian. lib. VIII *Postremi addensent acies*, at lib. IX. *Extremi addensent acies.* 434 *His c.* Franc. 435 *quis, quis—formæ* Heins. e Gudiano, tanquam elegantius. Vulgo *fòrma.* 438 *illi* Hugen. *majora* Leid., sed *majore* bene: Turno et Ænea. 439 *movet* Voss. et Goth. sec. *succedere* Rom. et alii Pier. et Heins., quod et hic probat; ejus interpretamentum esse *succurrere*. conf. v. 441. 444. Tuentur tamen hoc Medic. et alii; et videtur melius sententiæ convenire. 441 *Ut vidit, Socii*, t. vel *Ut vidit, sociis*: Waddel. conj. Animadverss. crit. p. 87. *desistere pugna* Rom. et alii, quod vulgare esset: cum secundo casu doctius dictum, ut tot alia: *desinere irarum*

426. ***Lausus***, Mezentii f. (VII, 649), nunc prodit; amabilis et Pallanti haud prorsus dissimilis juvenis; is *non sinit agmina esse perterrita* morte Halesi. *pars ingens belli*, pugnæ, pugnantium. *Abas* est is, de quo sup. X, 170. 428. *nodum pugnæ* non de densa acie ac militum globo; sed a nodo arboris sub cuneo petitum: de eo accipe, qui fortunam belli diutissime sustinet, longissime resistit, ἑτεραλκέα νίκην sua virtute facit. *moram*. Sic in noto illo: *belli mora concidit Hector*. conf. supra ad IX, 155. 432. Qui in extremis ordinibus collocati sunt, urguent priores ordines, adeoque condensant aciem, ut arma vix moveri possent.

439. *soror alma*. Juturna nympha: de qua tamen nondum mentio facta:

Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur; cuperem ipse parens spectator adesset.
Hæc ait; et socii cesserunt æquore jusso.
At, Rutulûm abscessu, juvenis tum, jussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu.
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni. Sorti pater æquus utrique est.
Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor.
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis; pedes apparat ire

etc. 442 *ferar* tentet aliquis: sicque Bigot. et Goth. tert., prave: alterum enim eruditius, ut infinitis aliis in locis quæ in communi oratione futura erant, in præsentia deflectit Maro. *fero* Goth. pr. 443 *pater* sp. Parrhas. 444 *jussi* olim edd. ante Pier., in his Ald. pr., ut vulgaris oratio ferebat: *cesserunt jussi*, ut inf. XII, 696 *Discessere omnes medii spatiumque dedere.* Sed hoc ipsum epitheton elegantius transfertur ad alterum: *æquore jusso*, quo ipsi cedere jussi fuerant: Hoc a Naugerio editum, et ex eo in aliis, habet Pierii Medic., aliique Heins. cum Goth. pr.; et hanc lectionem Servius interpretatur ex Macrob. VI, 6, sed, quod mireris in Grammatico, tanquam insolentiorem eam improbat Probus. Laudat Burm. Silium X, 447, ubi *ordine jusso.* Ex Julio Sabino patet fuisse olim qui legerent *jussu.* 445 *Et* Dorvill. *At juvenis Rutulum accessu* Goth. tert. *tam jussa* idem cum qu. Moret. *dum* Exc. Burm. cum Goth. tert. *tamen ipsa* idem alter Menag. *ea jussa* Parrhas. Hæserunt omnes in *tum*, quod paullo asperius dictum hic videtur. *tum*, deinde Serv. interpretatur. Aut junges: *At tum juvenis stupet in Turno, miratus jussa superba, discessu Rutulorum.* Variavit scilicet orationem pro vulgari: partim Rutulorum discessum, partim caussam discessus, jubente Turno, miratus. *dicta superba* Oblongus Pierii et pr. Hamb. 446 *Miratur* Rom. et alii Pier. et Burm., ac bini Goth. 449 *lætabor* Bigot. 450 *est* in fine abest tribus Burm. 451 *Fatus.* Alias adjicit, *hæc fatus.* Jo. Schrader. conj. *Fatis. processit* Menag. pr. et Hamb. pr. cum Goth. sec. 453 *Dissiluit* aliquot Burm. *Subsiluit* Exc. ejusdem.

sed v. inf. XII, 139 sq. 443. conf. II, 538. 539 et Serv. 444. *cesserunt æquore jusso:* doctius dictum, quam *jussi ipsi:* campo, quo ipsi jussi erant cedere. v. Var. Lect. 445 sqq. Pallantis personam egregie tuitus est poeta: immota juveni mens in tanto discrimine etc. 447. *omnia* dixit pro, totum Turnum. 449. 450. ornatius quam Homericum Iliad. X, 253 Ἕλοιμί κεν ἤ κεν ἁλοίην (h. ἁλώην). Sententiam alibi aliter variavit Homerus: Loca Cerda collegit. Macrobius lib. VI, 1, p. 579 ed. Lips. ex Attii Armorum judicio ductum esse versum dixit: *Nam tropæum ferre me a forti viro pulcrum est; Si autem et vincar, vinci a tali nullum est probrum.* 450. *Sorti pater æquus utrique*, scil. ferendæ par est: is est pater, qui utramque fortunam, et victoriæ et mortis gloriosæ, æquo animo ferat, ut fere Serv. Respicit enim ad verba Turni vs. 443 *cuperem ipse parens Evander adesset.* 453. *Desiluit*, ut par pari congrederetur: ita

Comminus. Utque leo, specula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in prœlia taurum,
Advolat: haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
Ire prior Pallas, si qua fors adjuvet ausum
Viribus imparibus; magnumque ita ad æthera fatur:
Per patris hospitium, et mensas, quas advena adisti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis;
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrimasque effudit inanes.

454 *Itque* Goth. sec. 455 *meditantem in prælia* : ita Heins. e Medic. et binis Pierii Vaticanis, quorum alter Romanus est: adde ed. Mediol., cum vulgo *in* abesset: *meditantem prælia taurum*. At alterum illud Heinsius illustrat partim Silii imitatione VII, 439 partim similibus, quæ affert, nonnullis tamen aliquantum diversis. Conveniunt: *proludere in pugnam*, *audere in prælia* sup. lib. II, 347, *irasci in cornua* Ge. III, 232, et inf. XII, 104 *proludere ad pugnam* iisdem locis. Scilicet ad exquisitiorem formam sic processit poeta: *meditari*, exercere se, *aliqua in re*, et *aliquam ad rem*, hoc alterum elegantius extulit, *in rem*. 456 *Evolat* Zulich. *est* duo Rottend. omittunt: at Gud. *et*, quod Heins. amplectitur; et facit utique orationem nitidiorem. Nescio, cur Burm. tacite iterum ejecerit. *venientis* vid. ad Ecl. IX, 13. 457 *Nunc tibi* Goth. pr. 458 *si quæ* et hic malebat Bentlei. ad Horat. Sat. II, 6, 10. *sors* aliquot Burm. *adjuvat* Medic. et alii tres. 462 *Cernant*, sc. *morientia lumina*, Oblongus, tert. Moret. Zulich. et Franc., quod multo suavius altero; recepit quoque e cod. Coll. Jesu Wakef. *cruento* Goth. tert. 464 *Audit* Rom. 465 *effundit* plerique Pier. et Heins., et ipse Medic. ac Rom. Totum hemistichium ab aliena manu venisse arbitror: cum et otiosum sit et vero etiam molestum: qui deus corde premit gemitum, ut idem ille lacrimas fundat, absurdum est, si quid video.

enim heroicæ vitæ lex fert. 454. Comparationes a leone sumtæ multæ similes sunt apud Homerum. cf. inf. ad v. 729, et Cerda ad h. l.; sed novum in Marone hoc, quod *a specula* h. montis vertice, ἐκ σκοπιᾶς, prospicit, et quod taurum videt *meditantem in prœlia* (h. exercentem, parantem se ad pugnam, v. c. spargendo arenam pede, ictum cornu minando. v. Var. Lect.). Imitatorem Silium conf. lib. V, 309—315. Statium VII Theb. 670 seqq. 457. 458. Ubi intra teli jactum venisse Turnum videt, prævertere et occupare decrevit Pallas, si qua ratione fortuna adjuvet se: pro *se* dixit *ausum imparibus viribus*.

460. De hoc sup. VIII, 362. 363. 462. 463. Ornate. *Cernat Turnus* se spoliari et ferat, sustineat, videre me victorem. 465 sqq. Variavit et ornavit Maro ea, quæ in Sarpedonis morte Homerus præclare memoraverat Iliad. Π, 431—462, et in Hectore Iliad. X, 168 sqq. Alios imitatores passim Maro habuit. Unum laudat Burm. Flaccum lib. IV, 114

Tum Genitor natum dictis affatur amicis:
Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitæ: sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot gnati cecidere deûm; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginaque cava fulgentem deripit ensem.
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,

466 *Cum G.* Montalb. *ita fatur* Ed. pr. Burm. 467 *irremeabile* Oudart. cf. ad Georg. III, 284. In voc. *Stat*, constituta, præfinita, est, argutantur veteres Grammatici apud Macrob. I, 16 extr., quasi dictum sit ad modum τοῦ μηνὸς ἱσταμένου: *extremum diem stare dicens, quasi ad quem per omnes statur—intelligens illud stare dici, ad quod acceditur.* Nisi sanam jam mentem attuleris ad Grammaticos, raro ex illis sapies. 468 *fatis* Goth. tert. Expectes: *vitam extendere factis.* Sed est τὸ κλέος. De hoc cf. sup. ad lib. VI, 807. ubi erat: *virtutem extendere factis.* 470 *Hoc g.* Goth. sec. *periere d.* Oudart. pro var. lect. *gnati* Pier. e libb., al. *nati.* 471 *Et jam* Heins. invexit e Mentel. et aliis melioribus. Sed in his et similibus codicum vix ulla esse potest auctoritas: et multo magis consentaneum argumentationi: *Etiam Turno.* Intercessit quoque spatium aliquod inter Turni necem et præsens tempus. Servius: multi, ait, *Etiam* legunt, ut sit *ecce.* Scripserat Servius: *En jam.* 472 *Fata manent* aliquot Pier., etiam hoc recte, sed codd. consensus tuetur alterum. 473 *torsit in arvis* Ed. Ven. Burm. Noluit poeta: *reicit ab arvis.* 474 *immittit* Oudart. 475 *diripit* perperam plerique codd. et edd. ante Heins., qui illustrat *deripere.* De hoc versu valde ambigo; inutile enim et otiosum hoc intulit poeta; ensis nondum poterat esse usus, expectandum enim, ut alter hastam emitteret, donec propius accedere et comminus pugnare possent. 476 Variant

seqq. 467. *Stat*, est, *sua cuique dies*, τὸ μόρσιμον ἦμαρ apud Homerum. Sententia autem verss. 467. 468. 469 ex Homero inhærere debuit poetæ animo Odyss. Τ, 328—334, sed multo suavius ea reddita verbis numerisque. Tum petita est sententia ex intimo animi humani sensu: in tanta vitæ brevitate sui saltem memoriam post mortem aliquamdiu superesse mortalium quisque exoptat inter suos, inter amicos, inter populares; factis autem præclaris ac virtutibus generosissimus quisque et latius ampliusque et diutius et in perpetuum, idem consequi cupit. *irreparabile* h. l. quod renovari, iterari, nequit. 469 sqq. Color ex Hom. in sententiis paullo diversis Od. Γ, 108 sqq. Alii comparant ex Iliad. Σ, 117. 118. 119, Achillis verba. 473. *rejicit* quasi retro jacit; πάλιν τρέπειν ὄσσε φαεινώ, pro vulgari: retorquet, avertit; tanquam a spectaculo ingrato, quod impedire nec vult nec potest. Grammaticorum argutiæ super caussa, cur dii vultum avertant, alienæ sunt. Inf. XII, 151 Juno morte Turni instante: *Non pugnam adspicere hanc oculis, non fœdera, possum.* cf. Var. Lect. ad XII, 841.

476. 477. *tegmina humeri* seu *hu-*

Incidit, atque, viam clipei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:
Adspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
Dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot æris,
Cum pellis totiens obeat circumdata tauri,

codd. et edd. inter *humeri* et *humeris:* hoc editum inde ab Aldd., donec Commelin. alterum intulit; prius tamen Rom. cum aliis Pierianis, Ursin. et Medic., aliique Heins. tuentur. Forte parum refert, utro modo legamus; modo interpretationem recte instituamus. Vulgo de thorace accipiunt; quod ut recte fiat, vereor; ita enim *hasta, quæ in humerum inciderat,* mox per clipei oram, ἄντυγα, adacta tandem corpus strinxit, quod quomodo fieri potuerit, nemo facile dicat. *Tegmina* nulla alia esse possunt, quam *clipeus:* ut eandem rem amplificet: *tegmina summa* et *oras clipei.* In hac interpretatione *tegmina humeri* et *humerorum* esse possunt, nullo discrimine; ad perspicuitatem tamen, et ad orationis poeticæ genium, cum tertius casus poni soleat ubi vulgo secundus, præstat *humeris* legere: Hasta incidit ea parte, *qua tegmina summa surgunt humeris,* qua extrema clipei ora humeris prætenditur, in summa clipei parte: Ἄντυγ' ὑπὸ πρώτην, ᾗ λεπτότατος θέε χαλκός, ut Iliad. Υ, 275; atque eo trajecto (*viam clipei molita per oras*), etiam Turni humerum stringit: ἀκρότατον—ἐπέγραψε χρόα φωτός Iliad. Δ, 139; quem locum a v. 134 nunc Maro ante oculos habuit. Similiter inf. 589 ab inferiore parte *hasta subit per oras imas clipei* Lucagi stantis in curru, *tum* (h. ora clipei trajecta) hasta *perforat inguen lævum,* imam ventris partem in sinistro latere. add. inf. XII, 924. 925. Etiam Hector saxo ab Ajace percussus narratur haud absimilem in modum Iliad. Ξ, 412, nam Ajax arrepto saxo, Στῆθος βεβλήκει ὑπὲρ ἄντυγος ἀγχόθι δειρῆς. Porro *qua surgunt* Erf. In fine vs. *tegmina prima* Rom., solita varietate. 477 *clipei est* Medic. 478 *Partem etiam* Goth. sec., memorabilis lectio, nisi in codice tam recenti et nitide sed inscite scripto casui potius deberi videretur, aut interpretamento. *magni* Sprot. *destrinxit* Bigot. sec. Moret., et *detrinxit* Goth. tert. Heinsius nec ipse habebat quomodo expediret τὸ *strinxit de,* et conj. *strinxit se,* at mox *stringit* absolute pro se stringit, stringitur, dictum accipit; non video quo sensu. Non veniebat in mentem viris doctis esse hoc Græcum: τοῦ σώματος ἐπέξεσεν, ἐπέγραψε, sc. μέρος τι; sic *strinxit de corpore* sc. partem. *stringit* pr. Hamb. *de pectore* Ven. Simili sensu etiam *destringere* dicitur, ut aliquid detrahatur et *perstringere,* si per superficiem strictura fit. cf. Herm. Arnzen. Ep. crit. p. 56 ubi idem p. 72 mox in v. 480 *vibrans* legere mavult. 479 *robus* Goth. tert. Est Homericum ἄλκιμον ἔγχος ἀκαχμένον ὀξέϊ χαλκῷ. 481 *nunc mage* duo vel tres Burm. *non m.* Reg. *nunc magis est* alii apud Servium. At Medic. cum Moret. tert. *si mage sit,* eleganter. *magi* Rom. *penetrabile* active, ut Ge. I, 93 *p. frigus.* Tandem *p. ferrum* sec. Moret. et Franc. 482 *ac cl.* vulgo ante Heins. *quom ferri* aliquot. Pier. 483 *Quom* codd. Pier. *Quem Me*-

merorum non esse possunt thorax, ut vulgo accipiunt, nam hasta mox per clipei oram venire narratur: itaque *tegmina humerorum* ad ipsum illum clipeum referemus: hasta volans desuper per summam clipei oram incidit et penetrat, donec corpus Turni stringat. Bis igitur idem dixit: *tegmen summum humerorum* et *oras clipei;* et qua superior clipei pars attollitur, eminet ante humerum, dicta illa est *surgere.* Tenendum autem animo, ἄντυγα clipei tenuiorem esse umbone, faciliusque perforari posse. vid. Var. Lect. 478. 479. *Hic Turnus.* Pallas, exiguarum virium conscius, corporis partem nudatam petierat; contra Turnus, viribus confisus, medium Pallantis clipeum trajicit. *strinxit de corpore:* græcum ἐπέγραψε τοῦ σώματος sc. μέρος τι. vid. Var. Lect. 481. Color orationis ex Iliad. Λ, 384. 391. 392. 483. Variavit structuram, ne eodem tenore se-

Vibranti medium cuspis transverberat ictu,
Loricæque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de vulnere telum;
Una eademque via sanguis animusque sequuntur.
Corruit in vulnus; sonitum super arma dedere;
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super assistens:
Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte
Evandro: Qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,

dic. et Montalb. cum Gud. et Ven., uti et Marklandus malebat ad Stat. p. 8, et recepit Cuningham. et Wakefield. *oberat totiens* Parrhas. 484 *cuspis medium* alii; et sic vulgo editum ante Heins. 485 *pectus ingens* Pallantis tanquam fortis et magnanimi juvenis. Male argutatur Servius et alii, *ut cuspis ingens* jungatur. *transforat* Goth. tert. 486 *de pectore* Rom. et Goth. sec. *de corpore* Gud. Sprot. Parrhas., nec displicebat Heinsio, quoniam *vulnus* statim occurret. *ferrum* Bigot. et Goth. tert. 487 *sanguisque* edd. vulgg. ante Heins. Sed jam Fabric. Pier. monuerant, præstantiores codd. copulam non agnoscere; quæ indoctorum hominum metro male caventium emblema est. 488 *Concidit* Oblong. *insuper* Dorvill. 489 *Terramque* Goth. pr. *moriens ferit* conj. Burmannus Sec. ad Antholog. Lat. p. 88. Caussam mutationis non satis perspicio; nam ipse laudat exempla Silii V, 526, et IX, 383, ubi *appetere ore, morsu, terram* in simili re occurrit: *mordere* et *mandere humum* inf. XI, 418. 669. Homericum ὀδὰξ ἑλεῖν οὖδας, quid hoc aliud quam capere, petere. Sed aliud est, quod ambigo: an poeta hunc ipsum morientium angorem ex doloris impatientia, ira ac rabie, exhibere h. l. voluerit. Quantum video, simpliciter narrat eum pronum terram ore petiisse, h. e. procidisse: ore *cruento*: nam vulnere tali accepto, ore et naribus sanguis erumpit. 490 *sic ore profatur*: hemistichium in Rom. et aliis expletur: in aliis aliter. *cum voce superba* Leid. 491 *memores inquit* pr. Hamb. 492 Aut sic ut nunc fit, aut: *Evandro qualem m.* distingui posse, Servius putabat. 493 *Si quid* vel *Si quis* in Gud. a m. pr. *honor* duo

queretur: tot laminas ferri et æris; πτύχας Homerus dixit, *tot tauri terga*, h. e. tot coria, quibus clipeus erat indutus, et ipsam loricam ac pectus perforat telum. 487. *animus* pro anima, θυμὸς pro ψυχή. 488. *in vulnus*, hastæ gravi pondere. Sed et omnino cum Lucretio IV, 1042 *Namque omnes plerumque cadunt in vulnus*; reliqua sunt Homericum notissimum: ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ vel ἀμφὶ δὲ οἱ βράχε τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Monenda hæc sunt, ne præteriisse videar. Expresserant Homerum jam ante Maronem Ennius, et Furius Antias apud Macrob. VI, 1, pag. 574 ed. Lips., et Ursin. 489. *terram petit*, puto simpliciter esse, pro labitur ore humi afflicto. cf. Var. Lect. 490. Ferocitas veteris ævi ex Homero adumbrata, ut insultet cæso victor: hoc loco tamen hactenus temperata et mitigata, quod Turnus corpus humandum concedit Arcadibus; at *super assistens* est simpl. adstans, ipse stans, alteri jacenti; nec nisi infra vs. 495 *lævo pressit pede*, λὰξ προσβὰς, λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων, qui est spoliantium corpus mos, ut arma exuant; etsi h. l. unum tantum memoratur hoc, ut balteum exueret. 492. *Qualem meruit*, l. qualem Evander meruit ut sibi remitterem filium, l. qualem Pallas virtute et audacia

Largior. Haud illi stabunt Æneïa parvo
Hospitia. Et lævo pressit pede, talia fatus,
Exanimem, rapiens immania pondera baltei,
Impressumque nefas: una sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœde, thalamique cruenti;
Quæ Clonus Eurytides multo cælaverat auro:
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futuræ,
Et servare modum, rebus sublata secundis.
Turno tempus erit, magno cum optaverit emtum

Burm. *honos rutuli* Goth. pr., nec tanti est, ut conjicias *honos, Rutuli. est* itidem duo omittunt. 494 *constant Æ.* Sprot. 496 *Exanimem*, præter unum Gud., omnes Heins. et Pier. at *Exanimum* olim editum. Contrarium sup. IX, 451 vidimus. *Exanimum* tamen præferam in poeta, et retraxit illud Caningham. 499 *Quæ bonus Eurytion* vett. edd., etiam codd. pars. Sed, quod Heins. et ante eum Commelin. e Palat. reposuit, præstantiores ejus et Pier. codd. habent. Monstra corruptelæ ex aliis libris v. ap. Burm.; adde *domus Eurycion* ex Goth. 501 *fortis* edd. vulgg. aliquot, sed cum *fato* omnino *sors* melius jungitur. 502 *Nec servare m.* Diu hæsi in hoc *Nec*, quod prorsus incommodum esse videbam. Mox vidi nil esse aliud quam vitium edd. Burm. Nam omnes, quos evolvi, scripti et editi *Et s.* habent: itaque mutavi non cunctanter. *rebus lassata s.* apud Lutat. ad Stat. II Theb. 188. *sublata* poetæ est, quod *elata* vulgo.

sua meruit ut se remitterem, cæsum, sed nulla contumelia corporis affectum; h. ut dignus erat audax adolescens. Hoc, sequentibus consentaneum, pro vulgari dictum est: remitto Pallantem, quomodo meruit remitti; *qualis* pro *quomodo*. οἷος pro ὡς: scilicet, sic, ut corpus humi mandandum concedatur. Cum irrisione dictum alii putant: Sic par erat te ex pugna dimitti. Quod mihi quidem minus probandum videtur: quandoquidem corpus patri remittit funeris honore humandum.

497. 498. Anaglyphum opus in balteo Pallantis erat cædes sponsorum suorum una nocte a Danaidibus perpetrata. Cur in hoc argumentum inciderit poeta, quærendum non est; casus obtulisse illud putandus. Brevitatis et varietatis, eoque et suavitatis, studio, structuram orationis, quam orsus erat, poeta deserit, et a quarto ad primum casum transit. Erat enim *impressa manus juvenum*, exculptum balteo *nefas Danaidum*, nocte nuptiali suos sponsos interimentium. Nec alio modo sup. V, 536 *Cratera impressum signis*, cui signa impressa erant, etsi exculpta, dixit. Burmannus comparat versus extr. lib. VIII. ubi Æneas clipeum sumit *Attollens humero famamque et fata nepotum*. Idem Danaidum argumentum in clipeo copiosius exculpsit Statius Theb. IV, 132—135. 499. Quod artificis nomen adjicit, ut poeta, facit Homeri quoque exemplo; artis enim præstantiæ fidem hoc facit. 501. Quæ hic, etiam vs. 507—509, de suo adjicit poeta, et egregiam sententiam habent, et, dum futura anticipat, animum expectatione futurorum agitant. vid. inf. XII, 940 sqq. Hinc poetæ certatim hoc artificio usi sunt. 503. ut lib. II, 104 *magno mercentur Achivi*. Comparandus ad rem similis de Hectore

Intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrimisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor atque decus magnum rediture parenti!
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert:
Cum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos!
  Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Æneæ, tenui discrimine leti
Esse suos: tempus, versis succurrere Teucris.
Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro; te, Turne, superbum
Cæde nova quærens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis; mensæ, quas advena primas
Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos

504 *sp. ipsa* Medic. a m. pr. et Leid. 505 *Ac* Dorvill. *Imp. clipeo* apud Serv. inf. 841. *Pallanta sequentes* Zulich. 507 *parentis* Rom., sed vulgatum elegantius. 508 *atque eadem* pr. Hamb. *aufer* Rom. 509 *Cui t.* Leid. *linquit* Leid. alius. 510 *sed c. alter* sec. Hamb. 511 *discrimine vitæ* Bigot. et Goth. tert., quod et ipsum bonum et alias frequentatum. 512 *versis tempus* Gud. *succedere Teucris* Rom. et alter Hamb. cum Goth. alt., ut sup. 439. 514 *limen* Uratisl. *te cæde s. Turne nova* Bigot. et Goth. tert. 516 *Omina* Exc. Burm. *primas* e Medic. Gud. et aliis ac parte Pierianorum Heinsius recepit. Vulgg. partim cum Ald. pr. *primus*, partim cum Ald. tert. et Rom. *primum*. 517 *Tunc* in capite versus: vox hæc videtur merum versus fulcrum esse, nec quicquam aliud. Apud Servium est: Quidam *tunc* pro *quondam* accipiunt. Observavi tamen Virgilium et aliis locis durius hac voce *tunc* et *tum* uti: sic sup. v. 445 *At Rutulum abscessu juvenis tum:* inf. 533 *jam tum Pallante peremto*, pro, jam tum cum

Patrocli spoliis ovante locus Iliad. P, 193—201 sq. 507. *dolor atque decus.* Sumserunt hinc alii passim. Exempla habent Cerda et Burm., imprimis Martialis XI, 14 *Romani decus et dolor theatri.* Supra V, 49. 50 *quem semper* acerbum, *semper* honoratum *etc.* 509. Hæc, dum, optimo quoque rebus humanis erepto, vulgus inutile servatum videmus, dicta sunt ad vulgarem hominum sensum; quem temperant illa, quæ supra præmiserat: 465 *Stat sua cuique dies* etc. Ita poetæ assuefaciunt animos nostros, quæ in utramque partem disputari possint, videre et reputare; et hactenus sunt sapientiæ magistri, præceptores humani generis.

510. Pugnabat Æneas in altero agmine 310—361. *tenui discrimine leti*, modico mortis interstitio Serv. *letum* pro exitio, strage copiarum. 513. *latum limitem agit.* Elegans translatio a vacuo spatio ad viam et actum inter duo agros relicto petita: conf. sup. IX, 323. A Marone mutuatus est Silius lib. IV, 463. 464. *Agere limitem* autem proprie dicitur pro facere. vid. Gronov. ad Taciti German. 29. 516. *mensæ, quas.* Respicit sup. lib. VIII, 102. 175 sq.

Quatuor hic juvenes; totidem, quos educat Ufens,
Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam contenderat hastam:
Ille astu subit; at tremebunda supervolat hasta;
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios Manes, per spes surgentis Iuli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique.
Est domus alta; jacent penitus defossa talenta
Cælati argenti; sunt auri pondera facti

Pallantem peremit; et eodem modo Homerus τότε interserit. Respicit autem poeta sup. lib. VIII, 102, 175 sqq. 518 *hinc j.* Ven. 519 *inferias quas* sec. Rottend. 520 *perfundant* Medic. 521 *procul Mago* Parrhas. *Lago* Scheffer. *Magno* Goth. pr. *infestam* Macrob. V Sat. 2 et Rom. Gud. Moret. sec. Parrhas. *immensam* pr. Hamb. pro var. lect. Porro *contenderat* Heins. recte tuitus est (cf. sup. ad lib. V, 520) et sententiæ et præstantiorum auctoritate, inter quos Oblong. et alii Pier. Medic. a m. sec., nam a prima erat *contenderet:* unde vulgaris lectio orta: *cum tenderet.* Mentel. a m. pr. *cum tenderat.* At in Rom. *contorserat.* 522 *hastu* Goth. pr. *hastam* alter Hamb. *ictu* Zulich. *actu* Goth. sec. *astu ecadit* sec. Rottend., quod pro interpretatione esse potest. *ac tr.* vulgg. edd. et codd. pars. *en tr.* a pr. m. Medic., at ab altera manu *at*: sic et Gud. aliique, unde Heins. recepit. *tremibunda* vett. codd., ut Medic. Rom. 523 *En g. a.* Medic. *affatur* alter Hamb. et Zulich. 524 *et spes* vulgg. *per spes* Heins. emendavit, tanquam efficacius (et ex more: cf. sup. ad III, 599. 600) dictum, ex Leid. Moret. sec. Macrob. et Donato ad Terent., ut supra quoque VI, 364 vidimus. *per spem* Goth. tert. *et spes hæredis Iuli* Gud. ex lib. IV, 274. 525 *gnatoque* fere omnes Heins. *paterque* Franc. 526 *jacens* Rom. 527 *cælata*

518. *Ufens;* is scilicet, de quo sup. VII, 745. VIII, 6. Alias de hominibus e Volscorum gente Ufentis fluvii accolis accipi poterat: ut *Sulmo* de Pelignorum oppido; sed et supra Sulmonem hominem vidimus lib. IX, 412. 520. *captivoque* h. e. captivorum, eleganter pro, et quorum sanguine etc. In ulciscendo Pallante et mox in eo sepeliendo Achillem, qui Patrocli cædem ulciscitur eique inferias facit, Maroni ante oculos fuisse, nemo non animadvertit, qui Homeri lectione imbutum habet animum. Ad idem exemplum Achillis nunc octonos juvenes inferias Pallanti destinat et inf. lib. XI, 81. 82 immolat Æneas. Nondum igitur ea ætate metuendum fuit Maroni, ne displiceret immane facinus lectoribus: nec, cum Æneas ira ad furorem actus summa cum crudelitate supplicem ac pretium offerentem Magum v. 523 seqq. obtruncat, et Tarquiti cadaveri insultat v. 555 sqq., videri ille ea ætate debuit inhumaniter et impie egisse; etsi hoc ad nostrum sensum aliter se habet. Mihi quidem displicet manifesta nimium imitatio Homeri Il. Φ, 26 sqq. Ψ, 175 sqq.

521 sqq. Iterum aperta, sed ornata, imitatio loci Homerici Iliad. Φ, 67 sqq. *Mago,* in Magum, ut toties. *subit,* ὑπέδραμε. *supervolat,* ὑπέρπτατο. *Et genua amplectens:* apud Homerum plus miserationis, altera ἑλὼν ἐλλίσσετο γούνων, altera hastam Achillis retinet. 526. Duxit hæc ex alio loco simili Iliad. Z, 46 seqq. adde

Infectique mihi. Non hic victoria Teucrûm
Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat. Æneas contra cui talia reddit:
Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior jam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchisæ Manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus galeam læva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus applicat ensem.
Nec procul Hæmonides, Phœbi Triviæque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
Totus collucens veste atque insignibus armis:
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans

Goth. sec. 528 *mali* pro *mihi* Franc. *Teucrum. Graium* pr. Hamburg. pro var. lect. 529 *aut a.* probe e Medic. et aliis restituit Heins. Vulgo: *haud. tantum* sec. Rottend. 530 *cui contra* Dorvill. Goth. pr. 531 *Auri atque argenti* Goth. sec. *magna talenta* Leid. et Goth. tert. cum Cod. Thuaneo apud Macrob. V, 10. cf. sup. ad IX, 265. 532 *Gratis* alter Menag. Recordari possis Ennianum: *non cauponantes bellum sed belligerantes.* At illud paullo aliter dictum esse, satis constat: subdole pugnare, ut καπηλεύειν apud Æschyl. 547. 533 *illa p.* Medic. 534 *Hoc patris manes hoc ipsum s. Iul.* pro var. lect. Cod. Kœler. In *sentit* nulla varietas. 536 *applicat* Rom. et Medic., omnesque vetustiores. Vulgg. *abdidit*, quod sup. legebatur in simili versu 553 lib. II. Variare autem poeta solet vel verbo: v. sup. ad IX, 814. 537 *Æmonides* ante Heins., uti libb. pars: item *Emonides, Emenides.* 538 *cui sacro* Rom. *redimibant, redimebat, redundabat* erratum ap. Burm. *redimeibant* alii ap. Pier. 539 *insignibus albis.* Sic apud Serv. Probus legendum dicebat: "ut albas vestes accipiamus, quæ sacerdotibus congruæ sunt." Nec tamen video, quomodo *insignia* de veste possint accipi. Nisi forte voluit, certe debuit, *insignia alba*, de infula et vittis intelligi, et *veste alba* inde expleri. Ita blanditur lectio: etiam quia paullo post v. 550 in *fulgentibus armis* itidem exit. Tuentur tamen codd. τὸ *insignibus armis* et vetus Grammaticus Asper apud Servium: et *arma lecta* v. 541, nec extat *albis* nisi pro var. lect. in pr. Hamb. Ald. pr. et inde profectis. Nam Nauger. *armis* reposuit. 540 *congressu* ed. Mediol. *ait* ed. pr. Burm.

Iliad. K, 378 sqq. *dabit* pro faciet, ut et alibi, δοῦναι. Male vero poetam ad grammaticam subtilitatem revocant Intpp. post Servium, ut tria genera auri, argenti ærisque: *signatum* (in numis), *factum* (in vasis et signis), *infectumque* (rude, grave, in massis) exprimere debuerit. *Argentum cælatum* est in vasis, opere ectypo ornatis, ut *aurum factum* quoque; et *talenta* simpliciter pro ponderibus dixit. 531. Sententiam versus ornavit Claudian. de B. Getic. 604—615.

532. 533. Ornavit Homerica l. c. Iliad. Φ, 99 sqq., et in v. 534. 535 ibid. 115 sqq. quæ conferant, quorum studia in his posita sunt. 532. *parce gnatis tuis* pro serva, ut apud Lucilium et Ennium invenitur: Serv. *belli commercia* redemtionem captivorum. 534. Eandem Anchisæ Manium et Iuli sententiam esse aio. Respicit ad preces v. 524. 525.

537—542. *Nec procul Hæmonides —Quem congressus agit*; more haud insolito, structuram mutavit; cum

Immolat, ingentique umbra tegit; arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropæum.
Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Cæculus et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clipei ferro dejecerat orbem;
Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat,

campum ejusd. Exc. *lassum* pr. Hamb. *lapsu* Lutat. ad Stat. VII Theb. 710. 541 *Cerestus* aliquot edd., etiam Heins. *Segestus* Mentel. pr. conf. Serv. 542 *Tecta* Rom. *Læta* qu. Moret. Spolia legere, propria vox. *refert lateri* pr. Hamb. a pr. m. *triumphum* Bigot. et Goth. tert. 544 *et juvenis Marsorum* Bigot. *a montibus* Zulich. et Goth. pr. *e m.* Sprot. et Montalb. 545 *contra ruit* Hamb. sec. *Anauris* Rom., corrupte. *Anxiris* codd. recentiores: tres *Ansiris:* duo *Anxyris*, hoc melius: verum enim est *Anxuris*, sive, ut veteres scribebant, *Axuris*. conf. sup. VII, 799. Hic et in seqq. interpunctionem mutavi. conf. Not. 546 *ferri* vitiose aliquot. edd. e trivio: pro *orbem*, *umbo* Goth. tert. 547 *illi* Rom. *aliquid magicum* Guellius emendabat, quem Cerda et Catrœus sequuntur: prava enim interpunctione eo devenerant, ut ab Umbronem referrent; eum autem incantationis peritum prodiderat poeta sup. VII, 750 sqq. Sed agit nunc de Anxure, homine superbo, qui insolentius increpuerat Æneam, ut solent veteres heroes in primo congressu pugnæ. *aliquid magnum* ἔπος μέγα. Nihil notius. cf. Hemsterh. ad Lucian. T. I, p. 59. *aliquod magnum* malebat Heins. *Dictum erat illi aliquid* emendaverat Waddel. pag. 36 Animadv. crit., infelicis ingenii criticus. Totus versus aberat Goth. tert. Porro, pro *verbo*, *bello* Rom. 548 *animam* tres ap. Burm. *cælumque animo* Ven. a m. pr., quod ornari posset verbis; ad vocem *fortasse*, quoties ad eam re-

esse deberet: Nec procul Hæmonidem *agit*. 541. *ingentique umbra tegit* sc. super adstans et inclinans se, ut spolia legat. Ordo verborum simplicior erat: *lapsum immolat, superstansque ingenti umbra tegit*. Ita accipio, nec aliter accipi posse puto. Sane de morte tum alii tum Ursin. Scalig. Cerda accipiunt, ut sit *σκότος ὄσσ' ἐκάλυψεν*, et quæ similia alia apud Homerum occurrunt. At enim *noctem, umbram, tegere oculos* recte dixeris: quis vero ferat: *tegere aliquem umbra?* et tum *umbra ingenti?* Arma detracta dat Seresto absportanda: ex more. v. c. Iliad. II, 663—665.

543. *Instaurant acies* puto simpl. succedunt in pugnam cum Ænea. *Cæculus* supra VII, 678. 681. *Umbro* ibid. 750. 752. Cudunt vero h. l. sibi difficultates et molestias Intpp. alius aliter, dum non ad Anxurem sed ad Umbronem seqq. referunt. Perperam. Brevitati studens poeta, ne rem eandem vicies repetat, non addit Cæculum et Umbronem fuisse cæsum: pergit ad Anxurem, sed variata oratione, ut eum jam ante cæsum dicat, et narrationem de eo subjungat, nam *dejecerat* sc. *Dardanides*, Æneas. Absciderat is Anxuris manum una cum clipeo, quam tenebat; Etsi sic parum placet *Et totum clipei orbem:* cum sit *sinistram et* totum *clipeum dejecerat*. Jam porro, *Dixerat ille* sc. Anxur. 548. *cœloque animum fortasse ferebat*. Singulare dictum hoc. *Ferre cœlo*, pro ad cœlum efferre, alias jam vidimus poetæ frequentatum de superbia et arrogantia: Et fortasse ille arrogantiorem se gesserat; dum de Ænea victoriam

Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
Tarquitus exultans contra fulgentibus armis,
Silvicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit. Ille reducta
Loricam clipeique ingens onus impedit hasta.
Tum caput orantis nequidquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terræ; truncumque tepentem

deo, semper offendo. 549 *et multos* Goth. sec. *permiserat* Ven. 550 *Tarquitus*, *Tarquinus*, ap. Burm. 551 *Faulo* Ven. et Gud. a m. pr.; alius, quam deus, *Silvicola Faunus* vix esse potest. Vocem e Nævio de b. Pun. I et Accio adoptatam esse ap. Macrob. VI, 5 traditum. Ita vero humani quid passus est poeta, dum subjicit v. 558 *patrio sepulcro*. Videtur hoc sensisse Jul. Sab., qui legit *Dauno*, sed sic *Silvicolæ* parum accommodatum. 552 *sese tulit* Heins. conj. 553 *Lorica* Ven., tum *impedit* Burm.; an *impetit?* Laboravit igitur et ipse in h. l. vid. Not. 554 *Tunc* Goth. tert. *Cum* pr. *et plura parantis Hiscere* Parrhas. 555 *deturpat* a m. pr. Medic. *truncumque repente* vulgg. At *tepentem* jam antea lectum in Commelin. Heins. e Medic. et aliis, etiam

et longam vitam sibi promiserat. Adumbravit h. l. Silius lib. V, 403 sqq. et ibid. 411, ut mox noster 550. Ex sollenni poetarum sermone, quæ *alta* sunt, *cœlum attingere* dicuntur; sup. I, 162 *gemini minantur in cœlum scopuli* III, 678 Cyclopes *cœlo capita alta ferentes*, et sic centena. Nec aliter Græci, imprimis tragici. Res vulgo nota. Illustrat *τὸ στηρίζειν οὐρανῷ* Valk. ad Eurip. Hippol. 1106. Inde tropice modo ad gloriam (ut Horat. *sublimi feriam sidera vertice*) modo ad gloriæ opinionem ac persuasionem idem traductum est, h. e. ad superbiam, jactantiam, ostentationem: ut h. l. modo ad laudes, quibus quis aliquem supra vulgus effert. Notiones explicamus; non verba.

550—556. Tarquitus cæditur ab Ænea. *exultans* simpl. prosiliens, prodiens. 552. 553. *Ille*, Æneas (non Tarquitus) *hasta reducta*, quam reduxerat (conf. sup. ad IX, 423) magna autem cum vi immiserat, *impedit loricam clipeique onus*, transfigit Tarquiti clipeum et loricam, sic ut infixa hasta hæreret nec retrahi facile posset, hinc Æneas arrepto statim ense caput dejicit. Servius *impedit:* non permisit, usui esse ad protegendum Tarquitum. Nec aliter Cerda. Verum caput parum tuetur lorica clipeusque, sed galea. Est autem exquisite dictum: nam primo tribuitur ipsi Æneæ, quod hasta impeditur, dum illa per loricam et clipeum vult penetrare; nam *hasta* est casus sextus; altera poetica ratio, magis obvia, est, si *hastæ* sensus is tribuitur, ut impediat; ita poterat dici: *loricam et clipeum impedit hasta*, pro vulgari: *hasta impeditur lorica*, seu *hastam impedit lorica:* nam hasta impedita et fixa in lorica et clipeo tenetur: sicque et ipse clipeus impeditus est, nec libere regi ac moveri potest; eoque nec ille, qui hasta utitur. conf. inf. 794. 795. Sed in his, quæ reciproca sunt, poetæ illud sequuntur, quod minus vulgare est. 554 sqq. Iterum Homerica adumbrat in sqq., quod quidem hic factum nolimus: cf. sup. ad v. 520. 527. Primum quidem *φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦγε*

Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, jace. Non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro:
Alitibus linquere feris; aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.
Protenus Antæum et Lucam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidûm, et tacitis regnavit Amyclis.

Pierii ac Ge. Fabricii. *petentem* Rom. *jacentem* tert. Moret.; Heins. conj. *truncumque repentem*, nimis erudite! 556 *Pervolvens* aliquot Burm. 557 *nunc: non* pro var. lect. pr. Hamb. *Nunc te* vett. edd. ap. Pier. *Nam te* Sprot. *te* multis abest. 558 *humo* Medic. a m. sec. et Dorvill. *patrioque* nonnulli. *onerabat* duo Burm. *oneravit* Gud. *ornabit* Hugen. a m. sec. *honorabit* Dorvill., et *onerabit* emendaverat Acidalius ap. Heins. Scilicet recordandum est, *sepulcrum* h. l. esse tumulum, quo alias mortuus dicitur *premi*, cum sub eo conditus jacet; pro *membra, umbra*, Goth. tert. 559 *liquere* Dorvill. a m. sec. 561 *Antheum* Medic. Esset adeo Ἄνθειον; sed nunc Ἀνταῖος est. *Lucam* bene Heins. secundum Pierium e libris: melius *Lucan* Gud. Vulgo *Lycam*: sic primam corripi probabile fieret. *Lyncam* Oblong. Alii aberrant: *Licam, Lican, Licnam*. *pr. a. Turnum* aliquot edd. ante Pier. 562 *Prosequitur* aliquot Burm. *Numan* Medic. Diversus is ab eo, qui sup. IX, 454 memoratus. *flavumque* uterque Hamb. *Camentem, Carestem*, aberratt. 563 *Vulscente, Vulcente, Volsente, Volcente.* conf. sup. ad IX, 370. *dit. agris* Bigot. conf. sup. ad v. 201. *aquis* Goth. tert. 564 *regnabat* Dorvill.

κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη aliquoties occurrit, imprimis de Dolone Iliad. K, 457: ubi vide ante 454 sq. Reliqua autem ex Iliad. Φ, 120—127 petita sunt. conf. Iliad. Λ, 452 sqq. 558. *onerabit:* Scilicet sepulcrum h. l. est tumulus, *τύμβος*, impositus corpori, quod alias inde tumulo *premi* dicitur. conf.] Var. Lect. 560. *pisces lambent*, ut Homerus l. c. *ἀπολιχμήσονται*, sanguinem haurient.

561—564. Post alios Camertem sternit Æneas. *prima agmina Turni*, vel *προμάχους*, qui pugnant, ante ordines, vel qui in prima acie, *ἀριστεῖς*. 564. *Ausonidum.* Ausonidarum, ut bene Serv. exponit; *Ausonidas* autem pro Ausonibus dixit, quibus, cum olim omnem Italiam inferiorem tenerent, sedes a Circeiis ad Lirin usque etiam serioribus ætatibus mansere. Jam in his locis inter Tarracinam et Caietam juxta mare *Amyclæ* fuerunt, a serpentibus deletæ, seu viperæ seu hydri illi fuere, incolentibus urbe excedere coactis. v. Serv. ad h. l. Plin. VIII, 29 et ceteros, qui oppidi meminere, apud Cluver. Ital. ant. pag. 1093. Nomen oppidi servavit sinus, *mare Amyclæum* vel *Amuclanum*, quod Tacitus etiam memorat IV Ann. 59. Has Amyclas *tacitas* dixit, epitheto huc retracto ab alteris Amyclis Laconicæ, quæ ab Achæis habitatæ ac diu fortiter propugnatæ tandem a Doriensibus expugnatæ sunt: hostium enim adventu sæpe temere nuntiato, cum vere hostis venisset, nemine nuntiante, et *tacentibus omnibus*, urbs capta est. Cetera vid. in Excurs. II ad h. Lib.

Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Jovis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clipeis, tot stringeret enses:
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphæi
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit;
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi retroque ruentes
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
Flectit equos: strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes:
Irruit, adversaque ingens apparuit hasta.
Cui Liger:

565 *Ægæon* est, Αἰγαίων. 566 *orbibus* Franc. *auribus* alter Hamburg. pro var. lect. 568 *et stringeret* Sprot. 569 *descedit* Goth. tert. *in agmine* aliquot Pier. et Leid. 570 *Nyphæi, Nipei, Riphei* in aliis. *Quin et Ufei* Ed. pr. Burmann. 571 *Quadrijugos* aliquot Pier. Goth. tert. et Ed. pr. Burmann. *Quadrijugis in equis* Medic. a m. pr. et bini Burmann. 572 *illum* Menag. pr. *et dura* Dorvill. 573 *retroque fluentes* alter Hamb. 574 *in litore* edd. Ald. pr. et aliæ ante Pier. cum Gud. Bigot. et pr. Hamb. *in littora* Goth. tert.; et potest alterum illud pro interpretatione esse alterius; tum *currum* optimi quique, inquit Burm., sicque Rom. et alius Vatic. cum Goth. sec., sed *currus* magis poeticum. *r. ad l. cursus* aliquot Pier. 575 *Ligagus* Exc. Burm. *Licagus* Goth. sec. et mox. 576 *In mediosque Liger frater* Goth. tert. 578 *fruentes* alter Hamb. *ruentes* Parrhas. et Erf. 579 *Diruit* Ed. pr. Burm. 580 *Cui L. ait* duo Burm. *Cui tum Liger ait* Ed. Ven. At in Ald. tert. et hinc ductis excidit totum

565 seqq. Splendida comparatio. Qui primus nunc deductus erat in prælium Æneas, quanta virtute, quo furore fit conspicuus! Aliter de Ægæone seu Briareo tradit, quam Homerus Iliad. A, 404. 403, cum inter Gigantes eum referre videatur, qui Olympum oppugnant. *Pectoribus* addit 567, quia efflat ignem, ut Cacus supra, ut Typhoeus, et tot alia monstra. *tot paribus*, pari numero, scilicet quinquaginta clipeos. *Sic*, " ut non unam manum putares, *toto* etc. Serv. Locum bene transtulit ad Tydeum Statius II Theb. 595 sq.

572. *longe gradientem;* longis gradibus incedentem; non e longinquo: *μακρὰ βιβῶντα*. Magnificum vero et hoc de Ænea et mox v. 579 *ingens apparuit*. 575 sqq. Comparare solent Iliad. A, 101 seqq. aut 122 seqq., ubi duo fratres eidem currui insistunt. 579. simpl. accipe: venit, adstitit intenta cum hasta: sed orna-

Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,
Aut Phrygiæ campos: nunc belli finis et ævi
His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri; sed non et Troïus heros
Dicta parat contra; jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos: projecto dum pede lævo
Aptat se pugnæ: subit oras hasta per imas
Fulgentis clipei, tum lævum perforat inguen;
Excussus curru moribundus volvitur arvis.
Quem pius Æneas dictis affatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum

hoc. In eadem et cett. 581 *non currum cernis Achillis* legitur. *nec c.* Heins. cum parte codd. et edd. Alii *non c.*; tum *currum* omnes Heins. cum Medic. et aliquot Pier., it. binis Goth. *Achilli* Heins. e Menag. pr. et Moret. pr.; adde Leid. et Goth. tert., utpote doctius. 582 *Phrygios campos* Goth. alter. 583 *His d. telis* Dorvill., atqui opp. *Phrygiæ campos.* *Vesani* Goth. tert. 585 *parit* Leid. pro var. lect. Quod Servius habet: "potest legi: *Edicta parat contra*" huc spectare puto, quod alii interpungebant post *parat:* nam *edicta* vitiosum est. *jam torquet* alter Hamb. et Dorvill. a m. sec. *contorquet* Oudart. *in hostes* plerique Pier. et potiores Heins., sicque Heins. expressum dederat: quod tacite a Burm. mutatum: nec male. 586 *prono p. in v. telo* Arusianus Messius: quod merito placet Heinsio: modo codd. addicerent. *in verbere solo* Montalb. *Lucagus at pronus pendent in verbere tela* corrupte Erf. 587 *Ammonuit bijugis* idem Arusianus. *bijuges* Goth. sec., tum *trajecto* Medic., sed *projecto pede* recte in statu pugnandi. Ad fastidium illustravit Heinsius. cf. Macrob. VI, 4, p. 596 ed. Lips. 588 *Aptet* duo Heins. *sub imas* sec. Moret. 590 *volvitur agmen* Mediol. Ed. 591 *Quem prius* emendat Jo. Schrader., quod per se non malum. *affatus* Dorvill. 592 *Huc age* Rufinian. de Schem. Dianœas. Ed. vet.

tius. 581. Congressus quidem est Æneas cum Diomede Iliad. E, 217. 275 seqq., et cum Achille Iliad. Y, 79 seqq. Sed neutrius pugnæ exitus is fuit, ut poeta cum hic respexisse videri possit. Itaque Cerda est audiendus, qui sententiam eo retulit, ut omnino Latinos præferat Achivis Liger, Latium Troadi; esse ipsi rem nunc cum fortioribus viris, quos non tam facile effugiturus sit; ut supra Turnus lib. IX, 154. 155 *Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga Esse putent.* 586. *pendens in verbera.* conf. sup. lib. V, 146. 147. Ge. III, 106. 107. Hic Lucagus gladio pro flagro usus est, dum, moræ impatiens, equos ipse incitat, fratre Ligeri eos regente. Notabile autem hoc, quod Lucagus in curru stans, non hasta, ex perpetuo heroum more, sed ense utitur. conf. 577. Tum 588. 589 trajecta ima clipei ora hasta ipsum bubonem transfigit; ut contra superiore clipei ora vulnus inferebatur supra vs. 476, ubi v. Var. Lect. 591. *pius* epitheton nullam vim habet. Super Æneæ inhumanitate conf. sup. dicta ad v. 520. 592. Non proditus es hosti aut fuga, aut consternatione

Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus umbræ;
Ipse rotis saliens juga deseris. Hæc ita fatus
Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis.
Pluribus oranti Æneas: haud talia dudum
Dicta dabas. Morere, et fratrem ne desere frater.
Tum latebras animæ, pectus, mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquæ vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer et nequidquam obsessa juventus.
  Junonem interea compellat Jupiter ultro:

593 *Perdidit* Ven. *advertere* Leid. 595 *Abripuit* Leid. Menag. pr. et Exc. Burm. *bijuges* etiam hic Goth. sec. *inertes* vel *inertis* aliquot Pier., inter quos Rom., et Heins. fere omnes, etiam Medic., haud dubie elegantius altero, etsi sensu eodem. Hic tamen Heinsio *inermes* magis arridebat: caussam non adjecit: nisi forte alterum servavit alteri loco inf. XI, 414, et potest hoc urgueri: quod Liger auriga equos regebat adeoque sine armis erat. 596 *delatus* Sprot. pro var. lect. In nonnullis insertum testatur post hunc Burmannus versum pessime cusum *Tendebatque tales illi de pectore voces.* 597 *Per qui te tanti talem g. p.* Donat. in Terent. *qui tanti talem g.* Schol. Horat., et idem alio loco: *Æneam tanti talem g.* Fuisse hic jam antiquitus aliquid turbatum suspicabatur Heins. Melius Burm. vidit homines istos confudisse cum h. l. versum Æn. I, 606. *parentem* Goth. pr. 598 *et* abest Goth. tert. *sine hanc animam*, novo exemplo, fere, ut ἐᾶν occurrit; v. c. Ἕκτωρ δ' ἄλλους μὲν Δαναοὺς ἔα οὐδ' ἐνάριζεν. Sic h. l. vitam mihi relinque, nec eripe. 600 *et* abest ed. Mediol. et binis Goth. *non desere* duo Burm. 601 *recludit* vel *resolvit* pr. Hamb. 602 *ductor* probatiores Pier. et Heins. Alii edd. et scripti *victor*, ut Goth. pr. et tert. cum Erf. 603 *Dardanus et* aliquot Pier. 604 *fremens* Mentel. sec., sicque Rom. *erumpit* pr. Moret. *claustra* pr. Hamb. et Parrhas.

equorum. *nulla fuga segnis equorum* sc. quoniam hos incitaverat v. 586 *pronus in verbera. aut vanæ umbræ* exemplo Niphæi v. 572. 573. 574, sed sponte desiluisti de curru. Similis sarcasmus Iliad. Π, 745—750. Iterum 603 Homerica vides: conf. Iliad. E, 87. 88. 604. 605. Artificium narrationis velim observari in judicio et dilectu rerum, quas narrat, tot aliis omissis. Pugnari debuit interea non minus acriter circa muros; sed his nunc recte caremus; itaque satis erat binis versibus moneri nos de exitu oppugnationis.

606 sqq. Eo jam res erat adducta, ut Turnum Æneas assequeretur adeoque pugna inter eos fieret. Hæc ex rerum in Æneide ordine destinato adhuc erat differenda. Deorum interventu ad hoc usus est, ut epicus poeta Homeri exemplo semel instituerat facere.

606—688. Juno, salute Turni in tempus tantum a Jove impetrata, Turnum elusum per εἴδωλον Æneæ

O germana mihi atque eadem gratissima conjux,
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes; non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli.
Cui Juno submissa: Quid, o pulcerrime conjux,
Sollicitas ægram, et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret: non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,

609 *Trojanis* Sprot. *substentat* Ven. *nec, nunc, nam,* erratum apud Burmann. *nec* etiam Goth. tert. *non invida* Parrhas. 610 *animosq.* Gud. a m. pr. 611 *Cum J.* pr. Hamb. *Et J.* Rom. 612 *me ægram* Exc. Burm. *tr. jussa t.* Medic. 613 *quemque* Montalb. 614 *non hæc* duo Moret. et Junt. ed. cum Goth. sec. *mihi nempe* Bigot. et Zulich., sed vid. Not. 615 *Turnum s. pugnæ* aliquot Pier. 616 *Vel Dauno* Oudart. *possim* uterque Rottend. et Leid. 617 *suo det s.* Dorvill. *modo det* Erf., sed *pio*, quatenus mortem non meruit. 618 *deducet* duo Rottend. et Gud.

pugna educit. 607. 608. Amare hæc ad Junonem; et respiciunt supra in consilio deorum a Jove pronuntiata, in posterum omnia *sola fati lege* eventura esse; neque ullo se numine interventurum esse, ut fata saltem differantur; v. ad vs. 112. 113. Comparant locum Iliad. Σ, 356 sqq., adde Δ, 5 sqq. 609. 610. *non vivida virtus:* immo vero Æneæ virtus pugnam restituerat, *dextra viris*, virorum: ut solet poeta.

611. *pulcerrime* h. l. notabile, inter blanditias. 612. *tristia dicta* h. l. exprobrantis, acerba. 613. *Vis in amore mihi*, pro si tuo in me amori esset vis. Alias *potentia* dicitur de amantibus. Vulgaris oratio esset: *si tantum valeret amor meus apud te, tantam haberet vim et auctoritatem*, ut olim inter amoris nostri primordia. 614. *namque* non vacat, sed asseverat: scilicet, utique, γάρ τοι, γὰρ δή. 617. *Nunc pereat* stomachabunda pronuntiat: pro, nunc vero ei pereundum est in Trojanorum gratiam; etsi ille etc. 618. *deducit nomen* h. stirpem, genus. A Junone Turni genus si ductum fuit, ignotam fabulam attingere videri debet poeta, ut fortasse Pilumnus Junonis filius habitus fuerit: quod nunc ignoratur. Potest tamen illud: *nostra origine*, ita sumi, ut sive Jovis sive omnino divina stirps et origo respiciatur. Nam si a Danae ductum Turni genus: debuit illud ad Jovem et Io referri; aut Pilumnus Jovis filius haberi potuit vel Saturni. Nunc cum veriora ignoremus, præstat simpliciter de divina origine inde a Pilumno accipere: unde etiam adjectum: *Pilumnusque illi quartus pater.* conf. Exc. VII ad VII, pag. 131.

Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
Sæpe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex ætherii breviter sic fatur Olympi:
Si mora præsentis leti tempusque caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis:
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum: spes pascis inanes.
Et Juno allacrimans: Quid si, quod voce gravaris,

620 *que* abest binis Burm. *oneravit* ubique legitur. Jo. Schrader. Emendatt. p. 151, memor perpetuæ varietatis in duabus voc. *onerare* et *ornare*, emendabat *ornavit*: quod sane et ipsum præclarum est, ut, *decorare*. Et qui donaria in templis suspendit, ille ornat templum: quod nunc per *limina* declarat poeta. Lucan. VI, 260 *Non tu bellorum spoliis ornare Tonantis Templa potes.* Accommodatum itaque Jo. Schraderi inventum dicam et ingeniosum. Sollenne tamen non minus est copiam magnam per *implere, onerare*, declarare. Sup. III, 485 *Nec cedit honori, Textilibusque onerat donis.* Lectionem igitur non ausim contra omnes codices mutare, quæ nec ipsa aut minus poetica aut absurda aut alia de caussa damnanda sit. Mutavit tamen nunc Wakefield. 621 *fatus* a m. sec. Medic. et Gud. cum aliis Heins., sic et Rom. cum Goth. sec. et Erf. 623 *hæc ita* Leid. qu. Moret. Ed. Ven. *ponere si vis* Dorvill. a m. sec. 627 *Multarive* Medic. a m. pr. *putes* Oudart. *poscis* idem. 628 *Et J. adlacrimans* e Medic. et aliis Heinsius. Edd. Mediol. et Ald. pr. *Quoi J. allacrimans.* Vulgo inde a Naugerio: *Cui J. illacrimans.* At præcessit *Cui* v. 621. Rom. *Cui J. lacrimans.* Duo Moret. et pr. Hamb. *Cui J. adlacrimans. Quod si* Gud. et Sprot. ita *atque* esset dictum pro utique. sic sane, ἢ δή. *quæ voce gr.* Rom.

619. 620. *et tua larga sæpe manu.* Frequens ad exorandos deos et ad rudiora hominum, qui sacris factis tanquam donis et muneribus numen placari posse putant, ingenia accommodatum argumentum, cujus prima exempla in Homero Iliad. Θ, 238 sq. et 203 sq.

621. Juno hoc spectabat, ut Turnum omnino morti eriperet. Huic occurrit Jupiter sic, ut in præsens modo tempus fata Turni differri patiatur. conf. sup. VII, 313 sqq. Est vero totus locus Homericus Iliad. Π, 439 seqq., ubi Jovi Sarpedonem morti subducturo simili modo intercedit Juno, ac nunc Junoni Jupiter. 622. *caduco*, exquisite, mox casuro, vel cui mox cadendum, moriendum est: ut VI, 481 *bello caduci*, cadentes. —623. *meque hoc ita ponere sentis:* sique ita hoc factum interpretaris, in hunc sensum accipis, ut in eum modum a me constituatur nunc hoc: scil. ut Turni fata differantur, non ut mutentur. *ponere* docte, τιθέναι pro διατιθέναι, ordinare, constituere. 625. *vacat* exquisitius quam *licet*: nihil ultra. 626. *venia*, concessio: quod concedam, indulgeam.

628. Belli exitum fatalem immutatum non iri Jupiter pronuntiaverat: de Turno nil meminerat. Juno itaque Jovem, quem sibi placatiorem videt, seu alia de caussa seu Veneris jurgia veritum, cetera de Turni vita et incolumitate eloqui non audere arbitrata, utinam id, inquit, quod disertis verbis promittere mihi gravaris, animo saltem et voluntate annueres,

Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret!
Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri
Vana feror. Quod ut o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protenus alto
Misit, agens hiemem nimbo succincta per auras;
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis; clipeumque jubasque

et pars codd. Pier., Heins. et Burm. cum Goth. pr. 629 *data vita* Rom., non Servius, quem Heins. nominat. 630 *haud ego* Oudart. et Exc. Burm., quod et ipsum defendi posset. 631 *ferar* Dorvill. *Quod uti p.* Gud. *Quid ut o* Ed. pr. Burm. *Quin o,* et, *Quin ut o,* vett. edd. cf. Pier. *Quin ut* Goth. pr. *ultro p.* tert. *Quod ut opto tuis* Erf. 634 Post hunc in Moret. sec. retractus erat versus ex lib. XI, 144 *Ordine flammarum et late discriminat agros.* 635 *et L. tecta* aliquot Pier. Alii *I. a. petit et Laurentia castra.* 637 *miserabile* Ven., sicque edd. nonnullæ diobolares. 638 *armat*

scilicet, ut Turno vita esset incolumis! *Quid si* valet idem, quod, cur non? quid ni? *τί οὖν; εἰ καὶ,* quid mali inde futurum esset, si; vel, quantum, quam magnum id foret, si—reditque adeo sententia ad optativam: o si! *gravaris* sc. dare. *rata* eleganter, adeoque perpetua et integra, incolumis. Mox se ipsam retractat: Enimvero, *nunc, manet* etc. 630. 631. *aut ego veri vana feror,* nisi admodum fallor, a vero aberro. *vanus,* qui sibi vana et inania persuadet, *vanus veri* græce dictum, ut fallax veri, deceptus, falsus veri h. vero. *Quod,* *καθ' ὃ,* qua in re tamen utinam frustra metuam et utinam tu consilium de Turno mutes.

633 sqq. In simulacro Æneæ conflando habuit Apollinem Homericum, quem sequeretur, qui Æneæ *εἴδωλον* objicit Diomedi Iliad. E, 449 sq. *φάσμα.* Inventum autem hoc Junonis eo pertinet, quod, si ei aperte fugam suasisset, more viri fortis Turnus fugæ mortem prætulisset. cf. Serv. ad 644. vid. inf. 666 sqq. Imitatus, sed sobrie, Silius X, 83 seq., et paullo pinguius, in fraude Annibali a Junone facta lib. XVII, 528 seqq.—572 seq. In quo loco multa ex nostro expressa. Antiquissimum hujus generis *εἴδωλον,* Euripidi *φάσμα,* est nubes in Junonis speciem mutata et Ixioni objecta. Dicas forte Junonem et h. l. sagaciter esse adhibitam ad meteorum creandum, quippe, quæ aeris erat symbolum antiquæ Græciæ: unde Iris erat ejus ministra. Sed a Marone hæc aliena sunt, quippe cui Juno persona poetica est, qua caussam efficientem rei, vulgari modo non tractandæ, subjicit, accommodate tamen ad mythorum fidem. *nimbo succincta,* nube. *hiemem agens,* turbinem, procellam. Novum hoc ad deæ præsentiam designandam, sed in *ἐπιφανείαις* deorum in templis non insolens: vide Callimach. in Apoll. pr. et Intpp. Cerda laudat ex Valer. Fl. II, 115 *Cum dea* (Venus) *se piceo per sudum turbida nimbo Præcipitat.* 638. *telis*

Divini assimulat capitis; dat inania verba;
Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis:
Morte obita quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exultat imago,
Irritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Ænean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos:
Hac dabitur dextra tellus quæsita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi conjuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis, et ponte parato;
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.

pro div. lect. Dorvill. et *jubamque*. 639 *verba* vel *membra* Gud. 640 *gressumque* Medic., idque præfert Cuningham.; etiam Wakef. quia ambigua est structura in vulgata, *affigit* Ven. *inertes* Goth. sec., felix librarii lapsus, si intelligas esse gressus non veros, sed per ludibrium assimulatos: ut modo *inania verba*. 641 *qualis* binis locis Priscianus. 642 *ludunt insomnia* pars codd. Heins. et Burm., sicque Goth. tert. Omiserat, puto, aliquis præpositum verbi: *deludunt*. In Hugen. *deducunt s.* In tert. Moret. *alludunt s.* 643 *Aut p.* Zulich. et Ed. Junt. *læti* Dorvill. 644 *ac voce* Menag. pr. et Goth. tert. *aut* aliquot Burmann. 645 versus deerat Goth. tert. 647 *versum Ænean* Sprot. et Montalb., nec male. *Ænean versum incedere* alter Menag. *Æneam adversum* Zulich. et Ed. P. Daniel. cum Goth. tert. *ubi cedere* Parrhas. 652 *ut ferre* Franc. 653 *saxi—celsi* Goth. tert. 654 *Inpositis* Hugen. *ponte peracto* Goth. tert. 655 *Clusiniis* Medic. a m. sec. *Claustrinis* Ed. pr. Burm. *adventus* Ven.

h. l. pro armis, paullo durius; nisi de valida Æneæ hasta accipere præstat. Mox *jubas* pro galea cum crista. 639. *inania verba* ipse mox interpretatur: "*dat* sine mente *sonum*." 641. *figuras*, εἴδωλα. Ante oculos fuisse Lucret. I, 133—136 observatum Macrobio VI, 1, p. 577 Lips. 648. *turbidus*, tumens, elatus arrogantia, inquit Serv. Perturbatur scilicet mens superbientis tumore, ira, spe, metu. 652. nec sentit et intelligit, suam exultationem esse inanem. Loquendi ratio poetis non infrequens. Nisi mavis *gaudia* esse dicta pro ipso simulacro, quod nunc a se ferro attingi posse gaudebat.

653. Stabat forte navis ita admota litori saxoso, ut pons applicitus esset. *crepido saxi*, ornate de litore, quatenus eminet. *rex*, ex more veteris ævi pro viro ex principibus; aut fac fuisse

Huc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras: nec Turnus segnior instat;
Exuperatque moras, et pontes transilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per æquora navem.
Illum autem Æneas absentem in prœlia poscit;
Obvia multa virûm demittit corpora morti.
Tum levis haud ultra latebras jam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ:
Cum Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti, et tales voluisti expendere pœnas?
Quo feror? unde abii? quæ me fuga, quemve reducet?

Osimius Oudart. *Osirius* Goth. sec., sicque aliquot Pier. cum Rom. *Osinus* Franc. *Onisius* Bigot. pro var. lect. Ineptit Servius, qui Massicum Osimium hinc exculpit, et Grammaticus apud Macrob. V, 15, p. 532, qui hæc reprehendit. 656 *Huic* Medic. *Æneæ trepida* Ald. pr. et Goth. pr. *trepidam Æneæ* alter Hamb. 657 *in tenebras* Hugen. *in latebris* pr. Menag. *Latebras* pro refugio dixit. *segnius* alter Hamb. 659 *rupit* aliquot Heins. cum Goth. pr. sicque edd. apud Pier. et Rom. 660 *Avolsam* et *Advulsam* in Pier. libb. *Evulsam* Leid. *resoluta* Goth. tert. *navim* Pier. malebat ex vett. scriptis. *classem* Ven. 661 *Ille autem* Gud., quod se non capere profitetur Heins. Ex Servio tamen facile est ad intelligendum. Legerunt olim nonnulli, quod Romanus quoque exhibebat: *Ille autem Ænean absentem in pr. poscit.* Ita vero sequens versus non facilis erat ad expediendum. Urbanus *virum corpora* de nautis in navi inventis accipiebat. Præstat utique lectio vulgata. Verum si ex animo dicendum est, quod sentio, utrumque versum 661. 662 aut alienum esse arbitror, aut a Marone ad marginem appictum, necdum reliquo carmini accommodatum. *absentem Æneas* Rottend. alter, et Exc. Burm. 662 *viro* Parrhas. ex *virom. dimittit* multi. 663 *Tunc* ante Pier. 664 *se miscuit* Goth. alt. *arte* Franc. 665 *Tum* duo Burm. *Tunc* Goth. tert. *T. interea magnus fert* Ven. *interea medio* Rom. et Goth. alter. *in medio* Montalb. 666 *saluti* pr. Hamb. pro var. lect. *ignarusque salictis* Goth. sec. 667 *ad sidera tollit* plerique Pier. pars Heins. et Burm. cum Goth. tert. et Erf. 668 *tantum me* Zulich. Sprot. Ed. pr. *tanto* in Rom. et plerisque Pier., in aliis *n'* erasum. Tuetur tamen *tanton'*, quæ Medicei et aliorum lectio est, Priscianus. cf. sup. V, 319. Equidem nondum credo *ne* ita elisum fuisse a poeta: sed si *n* ab eo profectum, esse debet ex *an* eliso: *tanto 'n, Pyrrhi 'n.* 669 *Dixisti* Goth. tert. *impendere* Ven. *expandere* pr. Moret. 670 *quem me fuga quæve reducit?* Zulich. *quo me fuga quove reducet* alius ap. Burm. *quæve reducet* aliquot Pier. *quove*

Lartem Clusinorum, sub Massico, duce totius agminis. cf. v.166. et Exc. I. 660. *æquora revoluta*, de fluctuum recessu, refluxu, a litore accipio.

666. *ingratus salutis* exquisite ad Græcum morem *ἀχάριστος σωτηρίας* sc. *ἕνεκα*: quod ad salutem, vitam servatam, attinet. Sic paullo ante, *veri vana*. 668. Vir fortis fugæ flagitium appellat *crimen* et *pœnam*. Tota oratio gravissima, et affectus plena. Nec habeo quicum comparem præ-

Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virûm, qui me meaque arma secuti?
Quosne (nefas) omnes infanda in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumque cadentum
Accipio. Quid ago? aut quæ jam satis ima dehiscat
Terra mihi? vos o potius miserescite, venti,
In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
Ferte ratem, sævisque vadis immittite Syrtis,
Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.
Hæc memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens

reducit Medic., sed in marg. *quemve*. Præclare Servius: *quem*, qualem: IX, 481 *Hunc ego te, Euryale, adspicio;* quomodo et qua cum existimatione redibo? Tandem *reducit* Rom. Gud. et magna ceterorum Pier. et Heins. pars, etiam edd. vett. cum Goth. tert., nunc receptum video a Cuninghamo et Brunck. *reducat* Dorvill. 671 *Laurentisne* Heins. vulgg. *Laurentesne*. Alii *Laurentesque*. 673 *Quosne* (pro *eosne*) Aspri est lectio apud Servium ab Heinsio recepta, accedente uno Leid., nec abhorret Medic. a m. sec. *Quosve*, et sic ceteri Heins. cum Goth. pr. Vulgo: *Quosque;* nec aliter Rom. Goth. tert. *Quodque*. Tum *in* in plurimis Pier. et Heins. desideratum. *relinquo* Franc. 674 *pallentes*, quod miror Cuninghamum probare, Medic. a m. pr. Bigot. et Goth. tert., alii *pullantes*. *gemitusque* Uratisl. et Ed. pr. Burmann. 675 *Adspicio* Goth. tert. et Dorvill. *Quid ago?* ex Mediceo et ceteris suis restituit Heins. pro *Quid agam? Quid ego?* Erf. Porro *et quæ* Medic. a m. pr., pro *ecquæ*, putabat Heins. cf. ad III, 341. *satis una* Bigot. *dehiscet* Rom., probante Pierio, sex Heins. duoque Burmann. *dehiscit* pr. Voss. Zulich. a m. pr. Goth. tert. 676 *o* aberat Rom. *o vos o potius* Medic. Pierii. 677 *In Syrtis, in saxa* Priscian. lib. VII; et sic Menag. alt., cum tamen *Syrtes* statim sequantur. 678 *Ferre* pr. Hamburg. *sævisque malis* Goth. tert. *Syrtes*, quæ vulgo leguntur, tuetur Heins. e pr. Moret. Gud. et utroque Rottend. Utinam simul interpretationem suppeditasset: quam talem esse arbitror: *immittite Syrtes* h. in Syrtes, ut et alibi amat: *sævis vadis*, absolute, ubi vada exitiosa sunt. Nam si malis accipere: *et, o Syrtes, vadis immittite!* alienum hoc esset ab hoc loco, cum a Syrtibus Africæ longe absit nunc Turnus. Vulgata lectio, Medicei quoque, multo suavior et lenior: *Syrtis*. Est enim et una Syrtis: ut IV, 41; et sic *vada Syrtis*, ut *Syrtium*. Nec Servius aliter legerat; itaque revocavi, comite Brunckio. Sup. I, 111 *In brevia et Syrtes, urguet—Illiditque vadis et aggere cingit arenæ*. 679 *Rutulus* Ed. pr. Burm. et Mediol. *neque* vulgo ante Heins. *fata* Exc. Burmann. *sequantur* in iisdem, Leid. et pr. Hamburg. 680 *animum* magna pars codd., ut sibi Heinsius non constet, qui græcismum hic non, ut alibi, sæpe non hac codd. auctoritate, recepit. 681 *ob tantum mucrone* Parrhas. *mucronem* Zulich. et Goth. pr. Sicque Priscianus legit et interpretatur apud Pier. et Heins., non indocte, *induere se* (in) *mucronem*. Romanus: *mucroni*. Sed et *mucrone se induere* elegans satis: de mucrone infixo, qui adeo a corpore et visceribus tegitur et absconditur. φασγάνῳ ἀμφικυλίσαι Pindar. dixit

terquam Horatianæ Europæ querelas tantum miserationis facientes: *Unde? quo veni? levis una mors est* Carm. III, 27, 36. 673. *Quosne* docte pro eosne? 675. 676. In pudore sollenne hoc jam Homero τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών, nec argutandum in eo quod nunc mari fertur. conf. sup. ad IV, 24. 677. Comparant Helenæ illa Iliad. Z, 343 sqq. 678. immittite navem in vada Syrtis, in Syrtin vadosam. vid. Var. Lect. 681. Sollenne

Induat, et crudum per costas exigat ensem :
Fluctibus an jaciat mediis, et litora nando
Curva petat, Teucrûmque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam : ter maxima Juno
Continuit ; juvenemque animi miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo :
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantes.
Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni,

Nem. 8, 40. 682 *Imbuat* Ed. pr. Burm. *et durum* Rom., male. cf. inf. lib. XII, 507. 508. *per c. dirigat* aliquot Pier. 683 *jaceat* pr. Moret. et Ed. Junt. *jactet* Rom. *in littora* Goth. tert. 684 *Cornua* Medic. a m. pr. *que* deest Zulich. 686 *Conticuit* Goth. tert. *animo* vulgo editum inde ab Aldd., idque tuetur pars codd. Pierii et Heinsii cum Goth. tert. (at sec. *animis*) *animo miserata* unusquisque facile intelligit: sicque sup. VI, 332, ubi etiam Medic. *animi*: quod et hic Medic. et Rom. habent aliique ; receptum in edd. a Commelin. ex Palat., et agnoscit Servius et Arusianus Messius. At *animi miserata* non eodem sensu dictum esse potest. Casus secundus verbo *miserari* et similibus additus rem miserationi objectam denotare solet, ut in eo ipso Silii loco, ad quem Burm. provocat, lib. XI, 381 *ni pœnæ juvenem indignæ miseratus ab alto Jupiter* ; et sic in omnibus exemplis, quæ vidi. Hic ergo esse debet miserata Turnum *animi*, ut Græcis ϑυμοῦ sc. ἕνεκα, quod Turnum ira, dolore, pudore, tantopere commotum videt ex eo, quod e pugna subductus erat. 687 *æstu fluctuque* Goth. pr., eodem ordine et geminata copula Ed. Mediol. et P. Dan. 688 *antiqui* Menag. et Hamb. sec., ut sit stirpis auctor ; sed sup. 616 *Dauno—parenti*. *ad undam* pr. Hamb. 689 *monitu* Parrhas. 690 *Successit* Goth. sec. *invasit* Menag. et Hamb. priores. 691 *Tyride* Goth. sec. Ne cogites de Tyrrhidis VII, 484 ; est enim merus librarii stupor. *unus* Parrhas. et a m. sec.

est poetis: *induere se telo et in telum*, quæ passim occurrunt, mucrone infixo et visceribus recepto, ut corpore quasi condatur et tegatur: conf. Var. Lect. 683. *fluctibus*, in medios fl. an in medium, h. altum mare se jaciat. 686. *animi miserata* Serv. pro: animo m., sicut XII, 19 *O præstans animi juvenis*. Immo vero est: miserata animum, dolorem animi; nam ordo est: *juvenem repressit, miserata* (eum) *animi*. 687. *æstu*; an h. l. vento? usu tamen grammatico *fluctus* est ex vento; *æstus*, motus maris ex natura sua. Erit ergo *æstus secundus* h. l. qui non in altum abripiebat, sed litori admovebat navem. 688. *urbem*, Ardeam.

689—754. Turno ex acie educto relinquitur Mezentius, cujus facta strenua enarrantur. *Jovis monitis*, impulsu; conf. sup. IX, 184. 185. Adde Servium, qui multa argutatur super viro impio (VII, 647) a Jove monito. Atqui poetæ, si deorum ministeriis utuntur ad expediendas res, non semper morum et animorum probitatem spectant. Multo minus id antiquiores poetæ curarunt, qui multa impia et scelesta, intercedente deorum opera, facta narrant: cum id solum reputarent, "ut rei miræ et insolitæ caussa et auctor inventus esset." 691. Tyrrheni in Æneæ acie, qui sub Tarchonte tenebantur (cf. VIII, 494. 495, et 603 sq.), agmine

Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille; velut rupes, vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque,
Ipsa immota manens; prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam: poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Evanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
Æqualem comitemque: una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face prægnans

Dorvill. 694 *expastaque* Ald. 695 *præfert* Leid. 696 *manet* suavius quidem meo sensu, Oblongus Pierii et Medic. a m. sec. (sed a pr. *manent*), receptum quoque nunc a Brunckio; ita vero deficit complementum sententiæ: *ille* enim non habet verbum ad quod se referat, nisi scribas: *ille, velut rupes—minas perfert cœlique marisque, ipsa immota, manet*; ut sit *ipse manet*. Sed hoc parum placet. Præstat prava interpunctione mutata rescribere, ut feci: *ille—prolem—Sternit humi. manes* Franc. *manens* tamen Rom. et reliqui omnes. *proles* alter Hamb. Tum *Dolychaonis, Doliconis, Dolichaonis, Delicaonis, Donichaonis* librarii: *prolemque Licaonis* Montalb., et *p. Lycaonis* Ed. Ven. Est utique vera lectio, quam et Mediceus habet, *Dolichaonis*: ex δόλιχος, vel Δολίχη aut Δολιχὴ, quæ insula ad Lyciam erat, unde Δολιχαῖος, Δολιχάων. 697 *Lathagum, Lotagum, Litagum*, iidem stipites librarii: et *Pelmum*. 698 *Latago* maluisse Heinsium narrat Burm. Non sequar: *Latagum* (κατὰ τὸ) *os o.* est doctius. *ingentis fr. montis* tres ap. Burm. 699 *adversum* Gud. a m. pr. *aversam* Franc. *adverso* Parrhas. *adversa* Goth. sec. 700 *involvi* Franc. *armaque lapso* Zulich. 702 *Evanthen* ex Mediceo bene restituit Heins. Est et apud Homerum Εὐάνθης. Eodem alludunt librariorum aberrationes: *Evathen, Evanthem*, vulgg. *Evantem*: quod Rom. habet. *Enantem* Uratisl. *Ovantem* Franc. *Mimantem* Μίμαντα jam Pier. emendavit ex Rom. Vulg. *Minanta*, alii *Minantha, Minanti, Minata, Myantha, Minantem, Numata*. 703 Θεανώ. At ed. Ald. pr. et hinc profectæ *Theana*, sicque codd. multi: item *Teana, Theama*. 704 *Amico* al. *genitore Amyco* Bentleii emendatio. v. ad v. sequ. *ut face* malebat Heins., sed *et* inversionem poeticæ orationi consentaneam facit. *prægnas* ed. Junt., ut

in Mezentium incurrunt. Ex iisdem sunt, qui v. 696—699 occiduntur. 693 *velut rupes* Iliad. O, 618 sqq., sed majore cum ornatu. cf. sup. VII, 586 sqq.

702—706. Mimas Amyci et Theanus filius eadem nocte natus, qua Paris ab Hecuba: Commentum poetæ ad variandam narrationem; quale ap. Homerum de Hectore et Polydamante Iliad. Σ, 251. Memoratur Theano Homero quoque, sed tanquam Antenoris uxor et Cissei filia, Iliad. Z, 298. 299. Λ, 223. 224; contra Hecuba Dymantis filia Iliad. Π, 718. Sed poeta potuit alios, forte tragicos, sequi, qui hæc variaverant. Certe, quod Hecuba Cissei filia nunc traditur, ab Euripide accepit in Hecuba vers. 3, monente quoque Servio. Potest etiam Theano haberi diversa ab illa Homeri. 704. *face prægnans Cisseis*, Hecuba, jam sup. VII, 319. 320 *nec face tantum Cisseis prægnans*

Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna
Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosve palus Laurentia, silva
Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,

alibi scribendi mos habetur. 705 *Parim* aliquot Heins. cum binis Goth., et agnoscit Carisius lib. I. Quod sequebatur in edd. *Parin creat* (Medic. a m. pr. *crepat*) luce clarius erat vitium: ut illud non dudum sublatum merito mirareris. Quid enim: *Cisseis regina Parin creat: urbe paterna Occubat*: quis quæso? Mendum subolfecerunt jam alii viri ingeniosi apud Pierium, sed ii situm alio loco quærebant et emendabant: *Occubat hic Carum Laurens.* Et Cuninghamus dedit: *Urbe paterna Hic cubat:* Obvium est, *Paridis* nomen repetitum excidisse: ejusque locum, monente metro, aliena voce *creat* esse expletum: idque vidit dudum acutissimus Bentleius ad Horat. Epod. V, 28, et legere jussit: *Cisseis regina Parim. Paris urbe p.* Et sic est haud dubie legendum, judice quoque subtilissimi ingenii viro, Marklando, ad Statii Silv. p. 43. Quæ Johnsonus in Aristarcho P. II, p. 50 contra disputavit, hominis cavillantis sunt argutiæ, non ingenue disputantis. Aliud est, quod Uptonus ad Spencer. (*Fairy Queen*) T. II, p. 362 pro vulgata affert: solere poetas propositionem, quæ per relativum erat efferenda, demonstrative efferre. Sed non vidit vir doctissimus, h. l. duo opposita jungi: alter, alter ille. 706 *Occupat* aliquot Burmann. et Goth. *ignotum* fuisse qui legerent ex Servio suspicio fit: et Pier. in codd. lituram viderat. cf. ad v. 705. 707 *morsus* Serv. ad XII, 4. 708 *Vesuius* Rom. *Venulus* Zulich. In Veneto ordo hic erat: *m. altis, Defendit multos V.—annos, Actus aper.* 709 *multoque* Medic. Equidem pro *que* malim codices suppeditare *ve; multosve pal. L.* Nunc video jam Serviana inter legi: " *multosque* pro *multosve*" Et hoc nemo arripuit. *silvam P. arundineam* Erf. 710 *Pastus* Antiptosin esse dixerat Servius pro, *Pastum.* Idcirco id sollicitat idem Bentleius: non enim casus mutationem ferri posse. Itaque legit *Pascit* vel *Pavit.* Suaviter utique hoc legeretur,

ignes enixa jugales. De *Cisseo* v. ad lib. V, 536. 537. 706. *ignarum* h. l. pro ignotum; passive, ut et alibi in poetis, v. c. Ovid. Met. VII, 404 *Jamque aderat Theseus proles ignara parenti.* Eadem nocte, sed dispari fato nati sunt. Alter in patria occubuit, alter in terra longinqua ignotus jacet. conf. Gell. IV, 12 f. Quod si vetus hæc auctoritas non esset, mallem dicere: *ignarum* esse fati sui, uti quoque Serv. 707—718. Exquisite ornatus locus: quem jam Homerus tractaverat Iliad. Λ, 414—419 tam præclare, ut vix contendere cum eo quenquam audere debuisse dicas. Maro tamen ornamenta cum alia tum hæc attulit, quod, cum ibi simpliciter esset memoratum: prodire aprum ex alto fruticeto: *εἶσι βαθείης ἐκ ξυλόχοιο*, accurate loca descripsit, aprorum frequentia et præstantia notabilia, in Vesulo, qui in Ligurum finibus mons erat, etiamnum *il Viso*, in Piedmontii extremis versus Delphinatum, ex quo Padus fontes habet; tum in *palude Laurentia*, est enim totus ille tractus Laurentinus paludosus et silvosus, de quo v. Cluver. Ital. ant. p. 886. 887 et Vulp. in Latio Tom. VI, p. 37; hinc *silva Pastus arundinea.* Horat. II Serm. 4, 42 *aper Laurens, ulvis et arundine pinguis;* add. loca apud Bentlei. ad Horat. Epod. V, 28. Porro nonnulla a Marone egregie adornata sunt: v. 710 *inter retia ventum est;* et *Substitit infremuitque ferox* et *inhorruit armos;* quod Hesiodus in simili loco non neglexit: *Ὀρθὰς δ' ἐν λοφιῇ φρίσ-*

Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus;
Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas.
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo; infectos linquens profugus hymenæos:

fateor. Ferri quoque posset quod Cuninghamus dedit: *Pastum in arundinea.* Sed *Pastus*, quod horridiorem juncturam facit, severitatem orationi affert epico carmine dignam; dum modo verba rite jungas: *velut aper—Pastus—Substitit.* Schol. Cruqu. Horat. Serm. II, 4, 42 laudat: *Pastus siliquis et arundine longa.* Tum in fine *est* deest Sprot. et Goth. 711 *feros* pr. Hamb. a m. sec. *armis* Hugen. et Oudart. a m. sec., minus scite. 712 *propiusque* Gud. et Leid. cum Goth. sec. Deficit copula aliis. 713 *totisque* aliquot Burm. Qui sequuntur versus, in editis alio ordine se excipiebant: *Haud aliter. Non ulli. Missilibus. Ille autem. Dentibus.* Non multo acumine opus est, ut perspicias, quod puerili quoque diligentia deprehendere me memini, versus sic constitutos sede sua esse motos, et nunc sequi debere: *Ille autem. Dentibus infr.*, et post hos demum: *Haud aliter. Non ulli. Missilibus.* Nihil liquidius esse potest, quam ad comparationem et ad aprum versus *Ille autem. Dentibus infr.* esse retrahendos. Monuerunt hoc idem viri docti, Scaliger in Prolegom. in Manilium, H. Stephanus et alius vir doctus apud Guell. Quibus Heins. et Burm., qui poetam recensebant, et a quibus tot alia mutata sunt, quæ bene ferri poterant, obtemperare debebant: obtemperavit Cuninghamus. Discessi quoque a vulgata ratione in edit. altera minore; nec aliter Brunck. edidit. Etiam luxationis caussam deprehendere mihi videor in hoc, quod transitus ad comparatum ab eo fit, quod vss. 712. 713 exponitur. Haud aliter nulli eorum, quibus etc., ut apro nemo audebat propius accedere. 714 *cunctatus* Gud. *rectatur* Goth. tert. *cunctari* h. l. est deliberare, incertum esse, quo impetum faciat. 715 *discutit* duo et Ed. pr. Burm. cum Goth. tert. Nec aliter legitur apud Lucanum in loco ex nostro expresso VI, 210 *Sic Libycus densis elephas oppressus ab armis Omne repercussum squalenti missile tergo Frangit et* hærentes mota cute discutit hastas. *Tergo* de scuto dictum accipiunt, ut nonnulli sup. IX, 412 *tergum Sulmonis.* Male. vid. modo ad v. 713. 717 *Non ulli fas est* ap. Jul. Sabin. 718 *magno* Leid. et Pierii oblongus. 719 *antiqui* Menag. pr.; tum *Arcon* duo Burm. 720 *infestos* Zulich. *profugus linquens*

σει τρίχας, ἀμφί τε δειρήν· in Scuto Herc. 386. 391; nec ipse Homerus alio in loco, qui comparandus est studiosis Iliad. Ν, 471—476. Ornatiora quoque sunt, quam apud Homerum, vs. 712. 713. *irasci* de virtute et audacia pugnantium, quæ facit, ut comminus congrediantur, vel cum vitæ periculo, tum illa vss. 714. 715 *partes cunctatur in omnes* et *tergo decutit hastas.* Eundem locum tractarunt multi alii et veteres et recentiores: Illorum partem apud Cerdam videre licet: Primo tamen loco nominandus erat Silius lib. I, 421 seqq. In 716 *est iræ* poeta primus novavit, pro vulgari, esse odio. cf. Macrob. VI, 6.

719. *Corythi fines.* Cortona. conf. Excurs. VI ad lib. III. *Graius homo.* In hoc aut eandem fabulosam a Corytho Cortonæ originem respexit

Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactæ conjugis ostro :
Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans;
Suadet enim vesana fames ; si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum;
Gaudet, hians immane, comasque arrexit, et hæret
Visceribus super incumbens; lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram

quatuor Heins. et Burm. cum Goth. tert. Scilicet erat, qui metro metueret. 721 *socia agmina* Goth. tert., memorabilis utique diversitas, si in alio codice occurreret, cujus aliqua esset auctoritas. Nunc casui tribuenda videtur; etsi elegans lectio sit. 722 *pinnis* Medic. Gud. et Ed. Junt., sic et alibi. *pannis* Bigot. et pro var. lect. Zulich. et Goth. tert., qui idem: *et pictum* exhibet: quod nec ipsum contemnendum. 723 *Inpactus* Zulich. *specula alta* tres Burm. *cui sæpe* Bigot. *pererrans* pr. Hamb. pro var. lect. 725 *capram* Franc. et Goth. tert., male. *et surg.* sec. Moret. *taurum* Mentel. alt. et Paris. 726 *hians inhiansque comas arrexit* Ed. pr. Burm. *arrectus* apud Macrob. V, 10 in nonnullis. *erexit* Ed. Mediol. *herrexit* Goth. pr. 727 *super incumbens* Heins. e Medic. et aliis et parte Pierianorum ac Goth. tert. Vulgg. secundum Rom. *accumbens. lavat* Rom. *improbat æther* Medic. a m. pr. 730 *cum* pro *et* Goth. tert.

poeta, aut id, quod a Dionysio nobis servatum est, Cortonam, Umbrorum urbem, captam et habitatam a Pelasgis, qui in societatem belli cum Aboriginibus venerant, atque antiquam formam usque ad paucos ante eam ætatem annos servasse. vid. Dionys. lib. I, c. 20 et 26. *infectos linquens Hymenæos;* ornavit Homerica Il. Λ, 241 seqq. 721. *miscentem,* perturbantem: non aliter; *κλονέοντα* redditum puta. Comparat Ursinus Iliad. E, 166, ubi *ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν* simili sensu. 722. quæsito artificio omnia dicta sunt, pro: gestantem purpuream cristam et vestem a sponsa textam; sup. IX, 163 *Purpurei cristis juvenes.*

723—729. Egregie variata comparatio, cui similem jam sup. IX, 339 sqq. vidimus, et qua cum comparanda imprimis sunt loca Iliad. M, 299—306, et Γ, 23 seq. Imitati sunt multi, ut Statius VI Theb. 675 sq.; alia Cerda dabit. *peragrans stabula impastus,* circumiens jejunus, qui frustra stabula lustravit. *stabula alta:* epitheton parietes nimis altos declarat, quam ut saltu leo superare possit. *surgentem in cornua cervum.* Notio per se obvia est; ferentem cornua ardua, ut fere lib. I, 189. 190. Dictum arbitror pro: surgere, eminere, erigere se, cornibus; sed plus *ἐναργείας* habet, erigere se in cornua: ut arbor surgit in ramos, mons in cacumen. Comparare licet alterum: *irasci in cornua:* Ge. III, 232 et inf. XII, 104. 726. *hæret incumbens, ἐμφύς.* 727. 728. *lavit improba;* hoc latius persecutus est alio loco Homerus Odyss. X, 402. 405. *improba,* immodicæ voracitatis. vid. ad Ge. I, 119.

Tundit humum expirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jacta cæcum dare cuspide vulnus:
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abjectum posito pede nixus et hasta:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant socii lætum pæana secuti.
Ille autem expirans: Non me, quicumque es, inulto,
Victor, nec longum lætabere; te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.

731 *infractaque.* Multa moliuntur in hac voce Dorvill. et Burmann.; et ille quidem e cod. suo probat, quod a m. pr. fuisse suspicatur, *infectaque.* Verum satis constat *infracta* nihil aliud esse quam *fracta:* ut frangere, infringere, tendere, intendere, frendere, infrendere, etsi ex origine discrimen utriusque vocis deduci potest. In fine *cruentant* alter Menag. 732 *Orodem* aliquot Burm. *Hodorem* Goth. pr., quia *Horoden* scribi solet, ut in Rom. Est 'Ορώδης. 734 *obverso* Sprot. et Voss. *averso* Oudart., hoc quidem absurde. 735 *sed fortior a.* aliquot codd. cum Erf. et Ed. pr. Burm. 736 *adjectum* duo Burm. *objectum* Goth. tert. *arrectum* Ed. pr. Burm. Non autem necesse cum Trappio interpungere. *Tum super abjectum* posito pede (ut sit pede *posito super abjectum*), *nixus et hasta:* nam et pede niti poterat et hasta: nec cum Cuninghamo scribere: *in hastam.* 737 *haud metuenda* uterque Menag. *haud temptanda* Sprot. *viris* vulgg. inde ab Ald. tert. ex Naugerii emendatione; *viri* jam in Ald. pr. erat, sed ut jungeretur: *Pars—viri*, quod putidum erat. *viri* per se vocandi casu acceptum jam Commelinus dederat; iterum adstruxit elegantia Heinsii e codd. Mediceo aliisque, etiam Mediceo Pierii: sicque jam Ge. Fabricius emendaverat. *actus O.* Medic., Heinsio interprete, ut sit pro, ad terram actus. *ultus* alter Hamb. a m. sec. *Orontes* pr. Hamb. pro div. lect. et Serv. ad Æn. VI, 9. ubi mss. *odores.* cf. modo ad v. 732. 738 *pæane* invitis omnibus libris malebat Heins., ut *lætum* sit, læte. 739 *inulte* Parrhas. 740 *longe* pr. Moret. quod vulgare. *facta* Lutat. ad Stat. VII Theb. 701. 741 *Exspectant*

731. *infracta tela* sunt fracta. Sæpe vero hasta in vulnus adacta in ipso ferro, qua ligno vinctum est, infringitur ipso hastilis pondere. 732. *fugientem:* aversum: ut tergum petere posset hasta. Bene Serv. monet, non h. l. ignavi hominis fugam esse, sed necessitate factam. Firmat hoc quod sequitur: *seque viro vir contulit*, et v. 732. Accipio igitur fugere simpl. pro, ante alterum incedere. *cæcum vulnus*, recte Serv. quod averso infligitur adeoque non prævisum. 734. 735. Mezentius indignum viro forti arbitratus a tergo hostem cædere, cum cursu antevertit, tunc conversus adverso ore in eum processit. *furto;* non dolo ac fraude præstantior vir. 736. *abjectum*, h. l. prostratum. 737. Sic apud Homerum passim exultabundi exclamant victores, v. c. Iliad. E, 102 sq. X, 391 sqq., ubi et ἀείδοντες παιήονα. 738. *Conclamant secuti* jung., non, ut faciunt, *secuti pæana.* 739. affectus plena hæc morientis verba! et quanta ferocia Mezentii! sed viro forti digna. In utroque Homerus præivit in Hectore et Achille Iliad. X, 358—366, et in Sarpedone et Hectore Iliad. Π, 851—861. 741. hoc eodem solo prosternere.

Ad quem subridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere. Ast de me divûm pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urguet
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen;
Partheniumque Rapo et prædurum viribus Orsen;
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten;
Illum infrenis equi lapsu tellure jacentem,
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis:
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis jaculo et longe fallente sagitta.
Jam gravis æquabat luctus et mutua Mavors

Parrhas. et Goth. tert. *mors arma* Dorvill. a m. pr. 742 *Atque* a m. pr. Medic. *Atque et* Voss. pr. *Ad quæ* Gud. et alii; sicque Heins. volebat. 743 Trappius malebat: *Tu morere.* Miror *ast* h. l. vicem τοῦ *at* ante consonam obtinere. 744 *Hæc* tres apud Burm. 745 *dira* et *oculis* pro var. lect. pr. Hamb. *q. oculos Horodi et f.* Ed. pr. Burm. 746 *in æternum* Oudart. et Goth. sec., sic saltem *nocte*. *mortem* Bigot. et pro var. lect. Zulich. et. Ed. pr. 747 *Gelicus* Goth. sec. *Alcathonum* alii, et *Alchatoum*, *Alchatonum*. Est Ἀλκάθοος. Tum *Hydaspen* e tribus Heins. pro *Hydaspem*. 748 *Capo* Dorvill. *Sapo* Goth. tert. *Orsam*, *Orsan*, *Orsem*, *Orson* al. 749 *Donium*, *Cronium*, *Drionum*—*Ericeten* Heins. ex Medic. *Erycheten* Gud. *Erychæten* Rom. Alias depravatt. ap. Burm. vide, qui *Erichaten* retraxit. Verum arbitror *Ericeten*. Ἐρικήτης. Accipio *Lycaonium*, Lycaonis filium. 751 *præcesserat* Ven. *Argis* Medic. cum aliis, etiam Goth. *Hargis*, *Ages*, *Hagis*, *Agys*, *Argus* al. 752 *Valarus* duo. *Valesus* Jul. Sabinus invenerat, forte verius: Nam Valerii primum Valesii fuere. 753 *Anthronium* e Gud. dedit Heins. pro vulgato: *Atronium*. Medic. *Atthronium*, et is audiendus erat. Scribendum est: *at Thronium*, a Θρόνιος, quod codd. Heins. pars expresse exhibebat, quo etiam reliquæ aberrationes ducunt: *at Cronium*, *ac Thronium*, *Acthronium*, *Antronium*, *Aucronium*. 754 *Insidiis j.* Rom. et a m. pr. Medic. *Insidiit* Gud., perperam utique. 755 *Et gra-*

743. *Ast de me divûm pater viderit:* ex vulgari loquendi ratione eorum, qui aliquid curare se nolle dicunt, de eo dii viderint, diis hæc permissa sunto. Volunt tamen Intpp. per ironiam in Jovem dictum: scilicet ut constet sibi Mezentius, *deorum contemtor* (supra VII, 648) et *cui dextra deus est* paullo post v. 773. Sed idem inf. v. 845 *Ad cælum tendit palmas.* Videntur Intpp. in *athei* notione argutari.

745. ornavit id, quod apud Homerum erat: Ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον Iliad. Λ, 241.

747 sq. Latina nomina Latinos, Græca Trojanos, designare videntur. 754. *longe fallente sagitta*, feriente e longinquo incautum v. sup. IX, 572.

755—832. Locus de pugna Æneæ cum Mezentio, interventu Lausi intercepta, et Lausi morte. Compa-

Funera; cedebant pariter pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
Dî Jovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores;
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Juno;
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
Cum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,

vis Goth. tert. *Nartis* alter Hamb. 756 *cedebant* alii apud Servium: et sic Mentel. uterque et Ed. Junt. 757 *neque* e suis et Pier. et Heins. Vulgo *nec*. 758 *casum m. i.* Macrob. V, 16. *miserentur* Ed. P. Dan. 760 *spectant* Medic., (sed a m. pr.) quod placebat Heinsio. Tacite iterum expulit Burmannus. *aspectat* pr. Moret. 761 *inter limina* Montalb. Versus hic ad cetera, quæ de deorum ex Olympo prospectu agunt, non bene est accommodatus. 763 *campum* Medic., nec ineleganter: ut VI, 117. *Quem m.* Parrhas. *Ceu* Leid. pr. Hamb. pro div. lect. et Goth. tert., lenius utique altero; nec tamen verius. Opposita sunt: *quam magnus supereminet, aut ingreditur, talis* (pro tam magnus) *se infert*. 764 *Dum p.* Leid. Est hoc alio modo a Gratio dictum v. 63 Gigantes *illi aggeribus tentare superbis ire freta*. 765 *numero* Gud. *unda* Goth. sec. 766 *At simul infrendens annosum* Ed. pr. 767 *solum* pro var. lect. pr. Hamb. et Goth. tert. Vide modo v. 763. *intra* sec. Hamb. 769 *Hunc contra* Medic. et Leid. et Dorvill. a

rant Iliad. Λ, 70 seq. 758. *iram inanem*, qua neutra acies proficiebat quicquam; neutra enim alteram impellere poterat. Tum inflexit orationem, pro vulgari: miserantur iram et labores tantos eorum. 760. Nominat inter ceteros deos duas deas, quibus potissimum pugnæ exitus cordi esset. Quod vero sequitur de Furia, ad ipsam aciem spectat. Est enim veterum poetarum phantasma hoc: Ἔρις, Ἐνυὼ, Κὴρ, inter acies pugnantium volitans. Ut unum exemplum memorem, cf. Hesiod. Scut. 248 sq.

763. *Turbidus:* quod alias sæviens, furens: ingreditur tam magnus, *quam magnus Orion humero supereminet undas, cum pedes incedit.* Nota est prodigiosa Orionis proceritas et per mare incessus. vid. Apollodor. I, 4, 3, ubi conf. Not. Nata fabula a sidere hujus nominis ejusque ortu. Orion oriens ἐπ' Ὠκεανῷ πόδας ἴσχει, ut rem Theocritus effert VII Idyll. 54. Ad Polyphemi staturam corporis idem transtulerat Maro sup. III, 664. 665. *Nerei stagna* supra ad lib. I, 126. 766. 767. *Aut* (cum) *ingreditur.*—Etiam Homerus Orionem ve-

Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastæ:
Dextra, mihi deus, et telum, quod missile libro,
Nunc adsint; voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropæum
Æneæ. Dixit; stridentemque eminus hastam
Injicit; illa volans clipeo est excussa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit:
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Hæserat Evandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere, cœlumque
Adspicit, et dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem

m. sec. *Hinc* Ven. *Tunc* Sprot. *agmine magno* pr. Hamb. 773 Interpungo: *Dextra, mihi deus, et telum—adsint!* ne accipiatur: *dextra mihi deus* est, *et telum*. Tum *in telum* Ven. *vibro* Oblongus Pierii. 774 *Huc* Hugen., ut Ecl. II, 45 et al. *assis* Erf. 775 *Inductum* Leid. *triumphum* Bigot. et pro var. lect. pr. Hamb., natum ex scriptura vitiosa *trophæum*. Sed volebat Mezentius Lausum induere armis Æneæ, ut in tropæo truncus armis indui solet. 777 *Injicit* Heins. e Gudiano refinxit: pro vulgato: *Jecit, at*. Turbatur fere in libris: in aliis *Jecit: illa*, sicque in Medic. et a sec. m. *at* insertum. *Jacit* Voss. pr. *Conjicit* Parrhas. et Montalb. *Ejecit* Mentel. pr. *Injecit* pr. Hamb. Tum *clypeoque* quatuor Burm. *expulsa* Zulich. et alter Menag. 778 *Antorem* Servius, Valerius Probus et Agrœcius, Grammatici jam satis monuerunt esse ab Antores. Ἀντώρης, ut Διώρης: unde tamen melius fieret *Antoren*. Corruptelas vid. ap. Pier. et Burm. *Antoren* dedit ex ed. pr. Cuningham, idque secutus sum. Apud Cerdam Alciatus Parerg. VII, 16 *Antonem* legebat, quia Plutarchus Antonios originem et nomen ab Antone Herculis filia trahere dixit (in Vita Anton. pag. 917 C.) *fixit* Goth. sec., sicque Agrœcius de Orthographia laudat. 779 *jussus ab* Franc. 780 *considerat* Gud. a m. pr. et tert. Mentel. 782 *moriens dulces* aliquot Heins. 783 *At p.* pr. Hamb. a m. sec. et

natorem exhibet in Necyia Odyss. Λ, 571. 771. *mole sua stat* sumtum a rupe, quæ suo pondere librata firmum situm habet. De magnæ molis homine stante nescio quam bene dicatur; Aliter res se haberet, si in conflictu, in certamine urgueretur, impelleretur. Servius explicat: in sua mole, ut dicitur, in vestigio; quod parum placet. 773. Sic inf. XII, 95. 96 *Nunc, nunquam frustrata vocatus Hasta meos, nunc tempus adest*— Similis locus est Apollonii I, 446 seq. 775. Cum alii tropæa in deorum honorem consecrent: Mezentius vovet, se armis induturum esse Lausum filium, utadeo ille tanquam tropæum adstet, quod erat truncus armis indutus.

777. 778. Intelligo hastam, magna vi actam, superficiem convexam clipei (quem divina arte factum, Ἡφαιστότευκτον, memineris) tantum strinxisse, hinc resiliisse, transversim actam, et in Antoren adstantem aberrasse; ὀλισθεῖν. 779. *missus*, profectus, ut bene Serv. conf. VI, 812. 813. 781. 782. versus dulcissimi. *alieno vulnere*, quod Silius VIII, 630 *telo non in sua vulnera misso*.

783 seq. Homeri vestigia jam ve-

Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit. Ocius ensem
Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
Eripit a femine, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lausus; lacrimæque per ora volutæ.
Hic mortis duræ casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.

Bigot. cum Goth. tert. *et per* Leid. 784 *Ære cavo* Rom. *ter linea* idem. *lignea* nonnulli ap Pier., tum Sprot. pr. Hamb. et pr. Moret., ac pro var. lect. Zulich. cum Ed. pr., idque Catrœus perperam secutus. 785 *imoque* Colot., indocte ex interpretamento. *sidit* in marg. ed. Sylburg. ap. Burm. 788 *femine* Carisius et plerique codd. Pier. et Heins., itaque ab Heinsio receptum, quem vide. Alii cum Goth. sec. et tert. *femore*, quod Priscianus agnoscit. Conf. ad Tibull. I, 9, 26. *in femine* Goth. pr. 789 *graviter cari* Dorvill. 790 *volutant* tres Heins. et duo Burm. cum Erf. *solutæ* Bigot. et Goth. tert. 791 *optima facta* erunt fortia: sicque libri constanter. At apud Servium alii: *tuaque, optime, facta;* quod placere potest, Ge. Fabricio quoque et Cuninghamo judicibus: sicque Goth. sec., etsi e recentissimis, et, quod mireris, Heinsio non observatum, a m. sec. Mediceus. Unde Jul. Sabinus Aproniauum ita legere tradidit. Obstat tamen, quod bene vidit Brunck., quod additum jam est, *juvenis memorande. fata* pr. Voss. cum eodem Goth., nec hoc male; ut alias fata et casum jungit poeta. 792 Videtur ex Servianis laciniis colligi posse, lectum olim fuisse *Si qua fides.* An versum male expletum arbitrabimur, ut nunc est? *est* deest pr. Hamb. et parti Pier. codd. 793 *Non equidem,*

teres hic agnoverunt Iliad. Γ, 355 seqq. 361 seq. Clipeus Mezentii septemplex fuit; ex triplici ære, ex tegumento lineo, triplicique corio taurino compactus; *tribus tauris;* coriis taurinis, ut Homericum *βοῦς*.

789 seqq. In loco seq. de Lausi in Mezentium patrem pietate Antilochum, Nestoris f., ante oculos habuisse videri potest poeta, quippe cujus similis pietas ap. Græcos poetas inde a cyclicis et tragicis fuit celebratissima. Vel Pindari Oden VI Pythic. vide. Hoc certe probabilius dixeris, quam quod narrata de Scipione Africano eum respexisse aiunt. In hoc vero poetæ acumen observari velim, quod tantam pietatem tribuit filio hominis sævi et injusti, quodque hunc ipsum patrem, hominem impium et odiosum, naturæ affectu et amore in filium mollissimum exhibuit: ut enim in tragicis, ita nunc in epica hac persona, tanto magis movemur pietatis hoc affectu in homine, qui nullam talis humanitatis sensus spem de se fecerat. 791. Observandus locus etiam propterea, quod poeta epicus suam ipse personam prodit et interponit; nec indecore aut absurde; advertit enim animum lectoris, dum ipse poeta miseratione contactum se significat. 792. *Si qua vetustas:* pro posteritate dicta esse debet; aliter *si qua* non expediri potest: Si qua serior ætas fidem habebit tantæ Lausi pietati et virtuti. *opus* ut *ἔργον* pro facinore. Simile illud Ciceronis pro Milone 35 *de me nulla unquam obmutescet vetustas.*

Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus
Cedebat, clipeoque inimicum hastile trahebat.
Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis;
Jamque assurgentis dextra plagamque ferentis
Æneæ subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit; socii magno clamore sequuntur:
Dum genitor nati parma protectus abiret;
Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus. Furit Æneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola; et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris; ut possint, sole reducto,

sic interpunxi: nam partes sententiæ hæ: *Non equidem silebo hic mortis duræ casum—nec te, m.j.* 794 *atque ligatus* tres Burm. cum Goth. tert. 796 *Prorumpit* Heins. e Romano adoptaverat: is vero *Prorupit* habet, et hoc recte, nam sequitur *immiscuit*; hoc igitur nunc emendavimus. Vulgo: *Proripuit*, quod fugientis est, non in pugnam prodeuntis. 797 *dextræ* vulgg. cum Servio ante Heins., qui e Medic. Gud. et pro div. lect. Hamb. pr. (adde Goth. tert.) reposuit *dextra*, ut sit *assurgere dextra*, ad ictum insurgere manu elevata. In Rom. erat *dextram*, minus concinne. 798 *subigit* Medic. *morantem* Serv. ad VII, 161. 799 *magno socii* Goth. tert. 801 *perturbant* Medic. Parrhas. Ed. Mediol. et Ven., perpetua variatione. In Ven. etiam *que* deest. 802 *clypeoque tenet se* alter Hamb. 803 *effusi* Zulich. cum Goth. tert. *effuso* Oudart. *effusam* Franc. 805 *et* ante *tuta* abest vett. edd. codd. Ge. Fabricii, qui sublatum volebat; et sustulit Cuningham., sed numeris versus debilitatis; tum *tuta—arte* Medic. cum plerisque Heins. ac Parrhas., quod illi placebat. Sic quoque Rom. Suus tamen quenque sensus docebit facile *arce* præstare, nec debuisse poetam aliter dicere, cum, genere posito, mox duas formas ac species subjiciat: cavum ripæ vel antrum; solent autem poetæ generi posito subjicere formam: v. c. inf. lib. XII, 522 *Arentem in silvam et virgulta sonantia lauro.* Et sic sexcenties. Possunt et illa: *omnis et agricola* tenuiora videri, dicta post *omnis arator.* Est tamen *agricola* latius dictum, de quovis in alio opere rustico occupato. Videtur hoc sensisse vir doctus Withof, etsi parum propitio Mercurio uti solitus in emendando: *omnis et aut collis tuta latet arce putator. tute* Dorvill. 807

794. *inutilis*, vulnere debilitatus; ut Serv. *illigatus* sc. hastæ, quæ clipeo transfixo in inguen penetrarat. Similis locus de Sarpedone Iliad. E, 664. 665. At Æneas vs. 797 *assurgit dextra*, insurgit, ad ictum ense inferendum, manu elevata ac reducta.

802. *tectus tenet se:* sub clipeo, quo missilia excipit: Sic sup. X, 412 *seque in sua colligit arma.* conf. Iliad. N, 405. 803 seqq. præclara comparatio: nec Homero quicquam in ea debet Virgilius: etsi laudari solet Iliad. M, 156 sqq.; nam in illo loco diversa res geritur. Sed simillimus locus est in Quinto Calabro VIII, 379—385, qui poeta omnino ditissimus est his ornamentorum copiis. *diffugit*, aoristo modo, ut toties. 805. 806. *tuta arce*, latebris, refugio, cavo ripæ vel antro. 807. 808. *exercere diem* opere faciendo: exquisite,

Exercere diem: Sic obrutus undique telis
Æneas nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis, majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exultat demens; sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt: validum namque exigit ensem
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit;
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,

Dum pluit; sic etiam Servius distinguere jussit, ne archaismus existeret: *Dum pluit in terris:* pro in terras. Vix tamen magna sensus subtilitate opus est, ut aliquis percipiat hanc interpunctionem esse unice probandam: primum quod Virgilius doctrinæ caussa antiquiorem formam prætulisse videri debet, præeunte Lucretio lib. VI, 630 *Cum pluit in terris et venti nubila portant:* etsi illa forma non tam antiquior quam exquisitior dicenda erat; tum vero, quod ex altera interpunctione friget totus locus: quam enim vim habet *in terris* in hac sententia: *in terris ut possint, sole reducto, exercere diem?* Edd. variant. Porro *in terras* Ed. pr. Burm. *ut possit* Medic. a m. pr. cum aliquot aliis; sic quoque, quod mireris, itidem a m. pr. Romanus. Etiam Goth. pr. 809 Vett. edd. quas vidimus omnes: *nubem belli dum detinet, omnes* vel *omneis sustinet.* Primum in Ald. tert. emendatum a Naugerio *nubem belli, dum detonet, omnis Sustinet,* et ex eo aliæ; et aliæ adhæserunt priori. *detonet, unus* in marg. ed. 1544 occurrere video. Pierius tanquam inauditam lectionem e cod. Romano protulit *belli, dum detonet, omnem Sustinet,* quæ deinde in edd. saltem Steph. recepta est: quandoquidem etiam Ge. Fabricius sic ex suo Pseudo-Donato et libris vetustis, quos nec denominat, scribere jussit. *detonet* etiam Servius legerat: eamque lectionem Heinsius firmavit, et ante eum, monente Burmanno, Schottus Obss. II, 2. Sed Rom. Cod. lectionem Pierius parum diligenter exhibuit: nam legitur in eo, ut in Aldina expressum, *nubem belli dum detonet omnis Sustinet.* Iterum eandem hanc lectionem e Palatino excusam video in ed. Commelin. et hinc in Pulman., nec abludit Voss. pr. *dum detonet omnis.* Scilicet distinctione mutata tenere nos veram lectionem nullus dubito: *nubem belli, dum detonet omnis, Sustinet.* Codd. omnes inde a Mediceo vitiosam edd. priorum vulgatarum lectionem retinent; nisi quod Zulich. pro var. lect. *dum detinet atque,* et Exc. Burm. *dum retinet omnis.* 812 *Fallet* Gud. a m. pr. *Fallit et in tantum p. t. nec unius illa Exultat* inepte Franc. 813 *Exsultans* Medic. a m. sec. Mox *que* abest Franc. 815 *jamque* Goth. sec. 817 *Transilit* edd. vett. ap.

pro, exercendo opere transigere diem: ut noctem producere cœna, extendere sermone; diem fatigare remigio supra VIII, 94, ubi vid. Not. 809. *nubem belli,* ut πολέμοιο νέφος, de pugnæ mole, tanquam procella, tempestate, et h. l. de telorum multitudine accipe. Bene Serv. "Bellantium impetum sustinet, donec deferbeat." conf. Cerda.

810 sqq. Ut ingenium, sic oratio Æneæ diversa ab ea, qua simili in congressu cum Pallante utebatur Turnus paullo ille ferocior, supra 442 sq. 490 sq. 814. 815. *Parcæ fila legunt.* "Proprium, inquit Servius, fuerat, *rumpunt:* tamen *legunt* aut colligunt, aut rumpunt, aut etiam transeunt." Prima bene dixit, cetera minus. Leguntur, puto, inter nendum fila, dum in fusum colliguntur, h. dum lana e colo in filum ducta in fuso glomeratur. Quod si itaque Parcæ *fila extrema* ducunt, nent, etiam ea *legere* recte dicuntur, colligere, ut penso absoluto ea rumpant. 817. *transiit*

Et tunicam, molli mater quam neverat auro;
Implevitque sinum sanguis: tum vita per auras
Concessit mœsta ad Manes, corpusque reliquit.
At vero ut vultum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris:
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit;
Et mentem patriæ strinxit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,

Pier. et codd. pars; sed Rom. Oblong., tum Medic. et alii Heins. *Transiit*, quod lectum inde a Naugerio. Heinsio tamen alterum se probabat, quia jam v. 785 præcesserat de hasta: *Transiit intextum tauris opus.* Non assentiar. *Transiit* proprie dictum; et sic διῆλθε, ut passim apud Homerum. *media arma* Rom., minus bene. *minantis* quidam Pier. et Ven., sed Rom. *minaci*, hoc elegantius; ut solet poeta tertium pro secundo casu ponere: et recepisse id video Cuninghamum. Ceterum in ed. Burm. erat distinctum: *Transiit et parmam mucro, levia arma, minacis.* Scilicet Servium secutus est, qui perperam h. l. monet: minacis *autem non Lausi, sed Æneæ.* Immo vero Lausi, cujus, cum tam minaciter in Æneam insurrexisset, nimis levia haud dubie arma erant parma. Hoc quoque Cerdam secutum video. Ornavit autem Maro Homerica Iliad. Υ, 470. Ceterum quatuor hos versus 817—820 damnat vir doctus tanquam a re et consilio poetæ alienos, et infringentes vim et impetum reliquorum; exacto enim jam per medium corpus ense nunc subjici: etiam parmam et tunicam esse ense perforatam: quod sane ridiculum et puerile. Vide tamen, an male se sententiæ habeant, si ita eas constitueris: *exigit Æneas ensem per medium Lausum: etenim transierat ensis parmam et tunicam, et in pectus penetraverat.* Scilicet *Transiit et* non est *etiam*, sed *recondit, et transiit*, vel jungenda *et parmam et tunicam;* tum deficit particula *Nam;* est enim quod vulgo diceres: *nam transiit.* Consentaneum autem erat ut poeta vulneri et morti describendæ immoraretur, cujus tanta vis erat ad animum Æneæ miseratione movendum. 818 *niverat* Rom. 819 *sinus* a m. pr. Medic. et Gud. cum aliis Heins. (adde Goth. tert. et Erf.), sicque Macrob. et Schol. Juvenal. apud Heins., atque hoc ipsum Heinsius dederat; quod, nil monens, mutavit Burmannus. 820 *Cum cessit et relinquit* Franc. et Dorvill. *Discessit* Goth. sec. 821 Lenius foret: *Ut vero vultum.* 823 *graviter miserans* pars Pier., tum Medic. alter Mentel. et Ven. cum Goth. tert. Burman. notat ex v. 789 patere, *graviter* ad *ingemuit* referendum. 824 *subiit* ante Heins., qui ex Colot. Medic. et utroque Rottend. reposuit *strinxit*, etsi supra IX, 294 idem hemistichium cum ipsa voce *strinxit* præcesserat; in quo sibi parum constare videtur, cum variare talia poetam alibi contenderit; per se utrumque bonum est. *stringit* tert. Moret. *subit* Rom. familiæ ductor, in qua etiam

et parmam—describit nunc tanti vulneris modum disertius. *minacis*, pro, ejus sc. Lausi. 818. Decens in Etrusco juvene vestis auro texta; quod vestimenti genus frequentatum Etruscis fuisse constat. Ornavit Maro Homerica Iliad. Υ, 470. 819. 820. *per auras, ad Manes*, sunt Homerica: Iliad. Π, 856. 857; nihil amplius, nec in his oppositis argutandum. *Vita* pro anima, ψυχή.

821 seq. Ad miserationem egregie facit ipsa Æneæ miseratio, dum tendit puero manus et terra eum sublevat 831, et respectus Ascanii, et in alterius fortuna cogitatio de casu, qui sibi accidere posset. 824. *patriæ pietatis imago*, amoris sui in Ascanium recordatio: et quem ipse dolorem suscepturus sit in simili casu. Sic interpretandum arbitror. Ea, quæ *recordamur*, poetæ per *imaginem* efferre licet animo objectam. v. sup. ad IX, 294. 825. *pro laudibus istis*, ista virtute, ut jam aliquoties vidimus, τὰ κλέα et τὸ κλέος, h. l. virtus,

Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum ?
Arma, quibus lætatus, habe tua : teque parentum
Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem ;
Æneæ magni dextra cadis. Increpat ultro
Cunctantes socios, et terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comtos de more capillos.
Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat

Goth. sec. et tert. sunt. 827 *perentum* scribunt bini Goth. et plures puto codd. *teque peremtum* Ven., quod alicui, qui novas lectiones aucupatur, probare se potest : *te peremtum remitto* (sc. ad sepulturam), *si qua ea cura est Manibus et cineri*, h. si modo Manes et cinis tale quid curant : sc. quod te remitto : quod jejunum est : nec remitti corpus satis erat, verum *sepeliendum* mitti ; *cineris* vero notio a recenti cæde erat aliena. Hoc idem adversatur conjecturæ Jo. Schraderi : *teque parenti (Manibus et cineri si qua est ea cura) remitto.* Aliter res se habebat IV, 34 *Id cinerem aut Manes credis curare sepultos?* de Sychæo dudum sepulto. Præstat vulgaris lectio : *te remitto parentum Manibus et cineri*, h. ad sepulcrum patrium, ut inf. XI, 688 *nomen tamen haud leve patrum Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.* Tenent tamen interpretem verba adjecta : *si qua est ea cura* : cuinam ? num *tibi?* an *Manibus et cineri* parentum ? an universe, modo est qui id curet, qui te inferendum curet : ut additum forte sit propterea, quod patria cum patre exulabat Lausus. Sed illa forma : *si qua, si modo* poetis, Græcorum more, εἴποτε, non semper est conditionalis, sed interdum caussalis, pro, *ut* : potest adeo omnino accipi, ad curandum, ut funus tuum curetur. 831 *Cunctatos* Hamb. sec. 832 *turbantem* Zulich. *turpantem pulvere crines* laudat Schol. Cruqu. Horatii IV Od. 13, confundens monente Burmanno alterum locum lib. XII, 99. 833 *undas* etiam hic sec. Rottend. Bigot. 834 *lavabat* Medic. Rom. et alii Pier. et Heins., ac Goth. tert., etiam vett. edd. multæ : idque præferebat Cerda. Est tamen otiosum hoc *corpus lavabat* ; accommodatius alterum : *levabat acclinis* : est ornate dictum pro acclinabat. Si altera lectio defendenda est, sequi necesse est Cod. Paris., qui distinguebat : *Vulnera siccabat : lymphis corpusque levabat*, et a m. sec. *lavabat.* Recte tamen monet Burm. *siccabat lymphis* non esse divellendum, Statii I Theb. 527 imitationem docere : *siccati vulnera lymphis.*

qua, ut patrem servaret, ipsæ vitæ discrimen adiit. 827. *Arma habe tua.* Magnus scilicet honos in illo ævo habitus, si victum victor non spoliaret. cf. Iliad. Z, 417. 827. 828. *te remitto parentum Manibus et cineri*, h. e. ad sepulcrum patrium, ut te inferant ; *si qua est ea cura*, simplicissimum est, sive ad ipsum Lausum cæsum hæc inter cetera referre : si modo tu hoc curas, si sensum hujus rei habes ; sive ad eos, quorum ea cura esse debebat ; ut sit : remitto te iis, quibus ea cura est ; h. e. quibus id curæ est, ut te recipiant. vid. Var. Lect. 832. *comtos de more* Etruscorum : quod ex vasis aliisque monumentis intelligitur.

833. Sequentia de Mezentio tanquam in tabula exhibita sunt. Declaratur locus, positus, actio ipsa. Similis locus Iliad. E, 629 seqq. de Sarpedone. *vulnera siccabat lymphis*, sanguinem sistebat frigida aqua. Ignoramus, an primus hoc ausus sit Maro ; imitatus est Statius I Theb. 527. Nam τέρσειν et τερσαίνειν, sed *aquæ* notione non adjecta, jam Ho-

Arboris acclinis trunco. Procul ærea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum juvenes; ipse æger, anhelans,
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
Multa super Lauso rogitat, multumque remittit,
Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimem super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longe gemitum præsaga mali mens.
Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
Ad cœlum tendit palmas, et corpore inhæret.
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,

Saltem inde discimus, Statium non aliter in Marone interpunxisse ac nos. 835 *acclivis* et *acclivus* plerique codd. et vett. edd., et fuerunt adeo viri docti, Valesius et Cerda, qui vitiosam lectionem defenderent. *acclinis* vel *adclinis* meliores, Rom. Medic. et alii, cum Servio; nisi quod Mentel. alter ac Scheffer. cum Regio ac Paris. *adclinus*, quod arridebat Heinsio et receptum a Cuninghamo. Depravate *adnixus* Ven. *obnixus* Dorvill. Porro *ænea* Hugen. In fine *ramo* Rom. et Serv. ad Ecl. VI, 16. 836 *Dum pendet* Dorvill. et abest Zulich. 837 *Stant circum lecti proceres* aliquot Pier. *Stant leti* Dorvill. a m. pr. *atque ipse æger* idem. *anhelus* Zulich. 838 *prospexam* Rom. *perpexam*, *perpessam* vitia codd. et edd. *in corpore* Gud. 839 *rogitans* Gud. Leid. *multumque remittit*, haud dubie doctius, Rom. et Medic. cum Gud. pr. Mentel. et ceteris præstantioribus: itaque recte receperat Heinsius. Excidit tamen et hoc Burmanni recensioni et iterum illatum vulgare *multosque.* 840 *ferent* Exc. Burm. et Franc. *responsa* Leid. 841 *exanimem* Heins. e scriptis revocavit; vulgo *exanimum.* v. ad IV Æn. 8. *exanimum socii* Parrhas. et Dorvill. 843 *Agnoscit* alter Hamb. 844 *multo* Heins. secundum Pierium reduxit, ob codd. consensum, et Macrob. IV, 3, tum quoque variasse dicendus est poeta id, quod lib. XII, 611 retractavit: Canitiem *immundo perfusam pulvere turpans*; unde in recentiores (etiam Goth. sec.) et in edd. h. l. venit: *immundo deformat pulvere.* 845 *corpori* alter Menag. Moret. sec. et a m. pr. Zulich., quod vulgarius esset; nunc *hæret in corpore.* 846 *voluntas* etiam hic aliquot Burm. cum pr. et tert. Goth.

merus de vulnere dixerat. 835. "*Procul*, modo juxta, ut Ecl. VI, 16, Servius," non male. Eidem videtur novasse h. l. poeta *acclinis* et *propexam barbam*; equidem novatum dicerem primo loco *quiescunt*, jacent, de armis, seu clipeo. 838. *Colla fovet:* sustinet caput arboris trunco. *fusus barbam*, habens barbam, eamque propexam, fusam in pectus, non otiosum est, sed ad ἐνάργειαν narrationis requirebatur, dum ad truncum acclinatus capite demisso, recubat. *in pectore*, pro in pectus, ut bene Serv., antique.

841. Hic magnum poetam in his agnosce, quod arte sua effecit, ut Mezentii, tam invisi hominis, miseratione animos nostros tangeret. Rationem et modum, et quæ illa sint, per quæ hæc effecit, videant harum rerum studiosi. *super arma*, super clipeo, ut facile assequeris. cf. sup. 506. *ingentem—ingenti:* etiam hæc ad commendationem cæsi juvenis pertinent. Κεῖτο μέγας μεγαλωστὶ Iliad. II, 776. 844. *deformat:* sic or-

Ut pro me hostili paterer succedere dextræ,
Quem genui? Tuane hæc genitor per vulnera servor,
Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
Exilium infelix! nunc alte vulnus adactum!
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas odiisque meorum:
Omnes per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo! neque adhuc homines lucemque relinquo!
Sed linquam. Simul hoc dicens attollit in ægrum

847 *succumbere* vett. codd. Prisciani lib. XVI cum Erf. 849 *M. t. juvenis* Zulich. et pro var. lect. pr. Hamb. 850 *Exitium* cum Ald. pr. plerique Pier. etiam Rom., tum Medic. et ceteri fere omnes. Etiam hoc est exemplum consensus codicum, emendationis veritate inferioris. Etsi enim adjuvari potest ea lectio interpunctione: *nunc misero mihi demum Exitium! infelix! nunc alte vulnus adactum*, at tamen *exilium*, quod pleræque vett. edd. habent, et Naugerius intulit, verum est; hoc enim primum erat, quod in Mezentii fortuna poetæ animo occurrere poterat. Sunt autem codd., qui tueantur, Gud. a m. pr. pro div. lect. Rottend. Leid. et sec. Menag. cum Goth. pr. *nunc autem volnus* Dorvill. 851 *violavi* Lutat. ad Stat. III Theb. 697. 852 *Pulsus ob invidiam regno* idem Lutat. ibid. ex lib. XI, 539, nisi et hic, inquit Burm., *regno* legit pro *solio*. Versus hujus cum sqq. sententia distinctione mutata aliter procedit; potest enim et sic interpungi:

Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen.
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis,
Debueram patriæ pœnas odiisque meorum.
Omnes per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo.

h. Utinam, ut fas erat, omnibus suppliciis animam efflassem ego, te superstite! Nunc vivo. Sentio tamen desiderari sic in primo versu *criminis* rationem et caussam: quæ in vulgari interpunctione bene subjecta est. 853 *odiisque malorum* Montalb. 854 *dedisse* aliquot Pier., perperam. 855 *homines vitamque* Sprot. 856 *hoc* e scriptorum

nat Homericum κατεχεύατο Odyss. Ω, 315.—847. *hostili succedere dextræ*. Sup. vss. 797. 798 Æneæ manum ad ictum patri inferendum sublatam subierat Lausus et vulnus moratus fuerat, dum pater asportaretur: nunc *succedere dextræ*, est dextram h. e. vulnus excipere alterius loco. 848. *tua per vulnera*, pro vulnere; ut jam millies vidimus: tamen nunc argutantur cum Servio Intpp., et volunt ad invidiam esse dictum. *Exilium* præclare memorat; hoc enim primum erat, quod in Mezentii fortuna occurrere poetæ animo debuit, eum regno pulsum exulare. 850. *nunc alte vulnus adactum:* loquitur de proprio vulnere v. 785. 786. 851. *crimine*, criminatione et odio; te infamem et odiosum feci meis sceleribus. 853. 854. *Debueram*, si debebam pœnam civibus meis; si merebar mortem: utinam ipse vitam, vel omnibus suppliciis expulsam, reddidissem superstite te! At nunc vivo, te erepto!

Se femur; et, quanquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus, equum duci jubet. Hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus. Alloquitur mœrentem, et talibus infit:
Rhœbe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)
Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum: aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter. Neque enim, fortissime, credo
Jussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit, et exceptus tergo consueta locavit

consensu Heins. pro vulgari *hæc. his dictis* Parrhas. 857 Primum, pro *vis*, passim in codd. *sese alto* vel *alto sese*, vel *quamvis alto se*: ex interpolatione indoctorum hominum. Tum vero *vis tardet* Medic. a m. sec. et a pr. Gud., cumque iis *tardet* plerique codd. et edd. vett. Forma tamen verbi: *tardeo, ere,* alibi vix occurrit. *vis—tardat* Rom. et al., it. Goth. pr., recte: quod Heins. interpretatur: tardat se, tardatur; cf. sup. ad Æn. II, 208. Potest tamen commode *vis tardat* accipi, solito poetarum more, pro virium defectus tardat. Servius aliter reddidit: *alti vulneris violentia*; ut adeo doloris notio adjuncta sit. Cerda legisse videtur: *vis alto vulnere tarda.* 858 *Haud dejectus*, animo dejecto. 859 *erit* Gud., sollenni errore. Heinsius tamen suspicatur fuisse: *Hoc solamen heri*; eleganter, sed nulla cum fide. *hoc victor obibat* a m. pr. idem Gud. *habebat* Montalb. cf. ad XII, 17. 860 *ac talia fatur* aliquot Pier., inter quos Rom. 861 *Rhœbe* Heins. e codd. pro vulgari: *Phœbe.* Apud Macrob. IV, 6 *Rhebe.* An dicendum: ῥοῖβον pro ῥοιβδὸν dictum fuisse? *Rhœbus*, ῥαιβὸς, quod in Rom. est, συνεστραμμένον τοὺς πόδας significaret. *mortalibus ægris* pr. Moret., quod Maroni, et hinc librario, familiare. *ultra est* Rom. *usquam est* Erf. 862 *cruenti* Hugen. 863 *Ut c. Æ.* Gud. *Lausique laborum* tert. Moret. At Regius: *dolorem. Ultor.* 865 *Occumbens* a m. pr. Gud., tum Ven. et sec. Rottend. cum Goth. sec. 867 *acceptus* Exc. Burm. *in tergo exceptus* Goth. sec. *assueta*

857. *vis alto vulnere tardat:* h. vis ademta, virium defectus, per altum vulnus, tardat. vid. Var. Lect. *Haud dejectus*, animo haud dejecto. 860 sqq. Displicuit hæc ad equum suum Mezentii oratio venustioribus nostra ætate. Non defendam Homeri exemplo, in Hectoris et in Achillis equis Iliad. Θ, 184 sqq. Τ, 399 sq., aut Statii imitatione vel Silii; quæ ad alias ætates pertinere videri potest. Sed in naturæ humanæ indole hoc ipsum videtur alte insitum esse, ut cum iis ipsis animantibus, quibus diu assuevimus, tanquam cum familiaribus et sodalibus agamus et confabulemur. Atque hoc ipsum optimorum hominum confessione firmatum vidimus. Non vero pro epici carminis dignitate nimis humile hoc videri debet in equo bellatore. In Mezentio accommodatum erat commentum, quia mox equi vulnere ipsi sessori cædes paratur. 861. *res si qua diu mortalibus ulla est:* scil. in fluxa hac rerum conditione. Gravis sententia et h. l. affectus plena. 863. *Lausi dolorum*, ex Lausi cæde: ut tot alia: II, 7 *lacrimæ Creusæ.* 867 sqq. ad ἐνάργειαν a poeta subjecta sunt, ut Mezentii imago sensibus nostris alte insideat.

Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis;
Ære caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Æstuat ingens
Uno in corde pudor mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus :
Atque hic Ænean magna ter voce vocavit.
Æneas agnovit enim, lætusque precatur:
Sic pater ille deûm faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
Ille autem: Quid me, erepto, sævissime, nato,
Terres? hæc via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec divûm parcimus ulli.

pr. 870 *Sic cursu in m. r. redit* Rom., quod et ipsum bonum. 871 *Uno in corde* nec ineleganter multi ap. Pier. et vetustiores Heinsii cum Goth. pr., qua de caussa hic recepit pro vulgari: *Imo in corde,* quod Pierius præferebat. Deseruit Heins. et hic placitum suum, dum variare poetam similia bis in carmen illata contendebat. Jam autem inf. XII, 667 est *Uno in corde.* Habuit tamen hoc Servius quoque in suo; et facilis lapsus inter duo: *imus* et *unus* multis exemplis constat. *Una in corde* Moret. sec. et Gud. cum Goth. sec. Revocavit *imo* Wakef. Tum *dolor* vetustiores Heinsii cum Mediceo Pierii. Romanus tamen cum Mediceo Fogginii in *pudor* consentiunt, cumque his ceteri: erit *pudor* ex eo, quod filium pro se cadere passus est. In aliis Pier. *puer,* et in Sprot. *puer* vel *pavor.* Ad meum sensum præferam: *Æstuat ingens Imo in corde dolor.* 872 Versus haud dubie ejiciendus; nam adversatur loci rationibus; tum inf. XII, 668 iterum occurrit; tandem deest in antiquissimis Rom. Medic. et a m. pr. Gud. At in Menag. legebatur post v. 875. Ejectus est quoque a Cuninghamo; et nunc in ed. Parmensi, et a Wakefield. 873 *ter magna* Dorvill. *magna sic* ed. Ven. Burm. 874 *agnovit enim* ex vetustioribus Pierianis et suis (adde Ed. pr. Burm. cum Goth. sec. et tert.) præclare dedit Heins. pro vulgari: *a. eum.* Idem ad illustrandum laudat sup. lib. VI, 317. IX, 340. Ge. II, 509, sed in illis locis ratio diversa; nam h. l. *enim* est pro γάρ τοι. *enimvero.* 875 Ut nunc interpungitur, jungenda sunt: *Sic—faciat—(ut) incipias.* Potest tamen oratio juvari: *Sic—Apollo!* (sc. ut tu conferas manum, congrediaris mecum) *Incipias conferre manum.* 876 *Incipies* Hugen. *manus* sec. Rottend. vid. XI, 283. *manum mecum* Dorvill., et expleto toto versu: *manum et mihi jungere pugnam* Exc. Burm. Franc. et Goth. alter. Sup. IX, 741 *Incipe si qua animo virtus et consere dextram.* 877 *subiit cominus* Franc. 878 *o sævissime* Zulich. 879 *Terreat* aliquot Pier. Nunc, cum natus mihi ereptus sit, nihil est, quod me terreat. 880 *ulti*

871. Pudor, furor, luctus, una et conjunctim (hoc enim est *uno in corde,* si poetice hoc extuleris) cum inflammant. 874. *agnovit enim,* utique; δὴ γάρ τοι; enimvero. 875. Faxint vero dii, ut tecum congredi liceat! vid. Var. Lect. *altus* Apollo est magnus, ut jam aliquoties novavit Maro. 877. *subit* h. l. simpl. it, occurrit: aliter ac modo v. 798. Tum *hæc via sola fuit, qua perdere posses,* sc. nato erepto, filii morte. 880. *nec divum parcimus ulli;* ut ab eo auxilium expectemus. Alio loco: *nihil se jam diis debere,* eodem fere sensu. *parcere,* pro vereri, metuere, adeo-

Desine. Jam venio moriturus, et hæc tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
Ter circum adstantem lævos equitavit in orbes,
Tela manu jaciens; ter secum Troïus heros
Immanem ærato circumfert tegmine silvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere, et urguetur pugna congressus iniqua:
Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras

Goth. tert. Possis aliquid exculpere; sed nihili illud est. 881 *Nam venio* omnes antiquiores Pier. et Heins. cum Medic. et Rom., etiam aliquot vett. edd. et Schol. Statii Theb. III, 71. Tuetur tamen alterum Heinsius tanquam elegantius. Stant pro eo pr. Hamb. Moret. qu. Ven. et Goth. alter cum edd. vett. Tum Heins. emendandum esse censet: *at hæc;* quod et ipsum elegantius. Sic et Waddelius maluerat apud Burm. 883 *figitque volutatque*: ita Heins. e Gud. a m. pr., in quo virum ingeniosum exquisitioris lectionis studio auram pro Junone amplexum esse nullus dubito. Nam primum Gudiani librarii lapsus ille est, non lectio: tum post *figit* importunum est *volutat ingenti gyro,* quod de hasta librata accipere necesse est, ut *volutat* sit pro, volvit, rotat. Tandem nemo dicat, quid in vulgata displicere possit, quam omnes codd. vetustiores exhibent: *volatque ingenti gyro,* quod, suo more, poeta mox disertius et ornatius exponit: *ter circum a.* etc. In Mediceo, quod non esse animadversum miror, scriptum est: *fugitque* (etsi a m. sec. mutatum) *volatque.* Sic et Voss. et vett. edd., uti Ven. 1484. atque hoc mirifice placere potest, ut sit: *telumque intorsit in hostem: Inde aliud super atque aliud: fugitque volatque Ingenti gyro.* In Ven. erat: *aliudque; fugitque volatque,* quod interpolatoris est, qui non viderat præteritum esse tempus poetæ in his sollenne. In Leid. erat *fixitque,* ex simili stupore: quia præcesserat: *intorsit. figitque* tamen librorum consensus tuetur, a quo in his et similibus standum est, quando utraque lectio habet quod probari possit. 884 *æreus umbo* Medic. et Gud. vid. sup. ad 271. 885 *Tum* Franc. *circum acastem* Goth. tert., ex librarii inscitia. 887 *tegmine* et pro var. lect. *agmine* Gud. 888 *transisse* Franc. et Goth. tert., indocte. *risisse* Bigot. 890 *eripit* tres Burm. *intra* Ven. 892

que omnino *curare.* Sic Gr. φείδεσθαι, et φειδὼ pro cura. 881. *Desine* terrere. 885. Lævam in partem non modo ob naturalem equi flexum in lævum, sed ideo maxime equitabat, ut, ipse læva clipeo tectus, et dextra expedita, Æneæ, qui ei semper a læva in interiore gyri orbe stabat, dextrum latus peteret, quod a clipeo tectum non erat. Sed Æneas clipeum circumfert, et hunc quidem 887 oneratum infixis hastis: is exceperat et sustinuerat tela.

889. *pugna iniqua,* contra equitem ipse pedes. 891. *inter tempora conjicit hastam;* tempora trajicit. Comparant similem locum Iliad. Θ, 81, ubi Nestoris equus παρήορος (tertius adjectus bigis, συνωρίδι, idem qui et σειραῖος, σειραφόρος, nobis funalis, *an der Leine)* percutitur ἄκρην κακκεφαλὴν etc.; ibi equus primum exultat (ἀνέπαλτο), tum caput in terra volutat, ut telo se liberet (κυλινδόμενος περὶ χαλκῷ, ut hoc loc. *cernuus*). 892—894. Quod natura in tali vulnere

Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum Troësque Latinique.
Advolat Æneas, vaginaque eripit ensem,
Et super hæc: Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?

arrectus alter Hamb. et Montalb. Mox si scriptum esset, *tum calcibus auras*, expeditior esset interpretatio. Sed poeta alterum maluit, forte ut celeritatem assequeretur. 894 *ejectumque* Zulich. *dejectoque* Gud. a m. sec. et sec. Mentel. 895 *intendunt* Goth. sec., quod defendi potest; vera lectio non est. 897 *super hoc* Ed. pr. Burm. Est: et insuper hæc addit. *et illi* Hugen. 898 *et auras* Medic. a m. sec. et alii Pier. et Heins., minus bene, et perpetuo lapsu. 899 *suscipiens* sec. Rottend.

fert, poetam scripsisse probabile fit. Igitur equus primum prioribus cruribus elevatus se erigit: simul præ dolore calcibus calcitrat; Sic eques effunditur, et h. l. quidem *in latus* (non in caput, nec resupinus; neutrum reliqua admittunt); mox ipse equus in caput procumbit, et, armo suo, incumbit prostrato Mezentio. Sic mihi videntur singula esse tenenda, ut locus expediatur. *tollit se arrectum*, prioribus pedibus erectis haud dubie. conf. inf. XI, 637. 638. 639, et bene inter multa inania Cerda laudavit Livii locum VIII, 7 *Spiculum inter aures equi fixit* etc. Adde Silium lib. IX, 594 seqq., ubi res ad elephantum traducta. *calcibus* de posterioribus pedibus accipio: quis enim neget equi naturam sic ferre, ut præ dolore calcitret. *Implicat:* hoc ipse poeta dilucidat: *cernuus incumbit armo*, suo scilicet, equus (quis enim aliter accipiat?) domino *ejecto:* quippe qui ad latus equi exciderat. *cernuus* proprie de præcipitato, qui κυβιστᾷ. cf. Serv. 895. *Clamore incendunt cœlum;* uti et mox XI, 147 *incendunt clamoribus urbem.* Esse pro *implent*, facile quilibet et videat et dicat. Sed rationem reddere non tam facile est. Cerda duas rationes proponit: quarum neutra satis facit. Mihi sic videtur expedienda forma hæc: *Incendere* poetis est augere, magnum facere quid. Inde dicitur aliquis *incendere clamorem in aere, cœlo*, h. e. magnum clamorem movere. Sic *incendere luctum* supra IX, 500. ubi cf. notam; *vires* V, 455 et quot non alia. Ductum autem ex Tragicorum φλέγειν, ἐπιφλέγειν, pro ἐγείρειν, ἀνεγείρειν. v. c. Sophocl. Aj. 196. Nunc cf. Brunck. ad Æschyl. Pers. 393. Jam poeta hoc ipsum doctius transfert ad *cœlum, ut cœlum clamore incendatur*, pro *clamore incenso in cœlo*, aere; quatenus usus loquendi ita fert, ut res magno motu accepto omnino *incalescere, fervere dicantur*. Hinc *fora fervent clamoribus, theatra strepitu*, cum proprie *strepitus ferveat in theatris* h. ingens sit. 899. *hausit cœlum* s. hausit oculis, quod malim; seu cœlum pro aura, anima, quam recepit. Sic expeditius esset forte, jungere: *auras hausit, suspiciens cœlum:* nisi oratio sic ni-

Nullum in cæde nefas; nec sic ad prœlia veni;
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem;
Et me consortem nati concede sepulcro.
Hæc loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

901 *in prælia* Zulich. et Dorvill. *venit* Medic. a m. pr., ut de Lauso agat, inquit Heins. Probabilius, librarii lapsu. 902 *fædere* Franc. 903 *veniam* pars codd. Heins. 905 *Circum adstare* Exc. Burm. 907 *Hoc* Franc. 908 *defundit* Gud. a m. pr. et Rom. *diffudit* Goth. alter et tert. *in arva* ed. pr. Burm. et Menag. pr., male. Jungenda sunt: *cruore undanti in arma*, thoracem seu clipeum.

mis tenuis efficitur pro epico carmine. 901. 902. Interfice me: mortem non deprecor. Hoc sic extulit poeta: Non erit crimini, me interfecisse, *nullum in cæde nefas* (Serv. et Cerda: "Mori viro forti nefas non est:" quod est remotius); *nec sic—Lausus* sc. ut ne me interficeres, aut ut ego mortem deprecarer. Imo vero, dum superstes Lauso esse non sustinet, mori decreverat. *nec tecum* h. nec Lauso a te cæso pugnæ hæc conditio nobis proposita est.

903. *Per, si qua est venia:* ex more in precum formulis; pro: *per veniam, si qua est. venia*, gratia, beneficium, ut jam alibi vidimus. Similes morientium preces dederat Homerus Il. X, 338 sq. et alibi. 905. *defende furorem*, propulsa (ut jam toties sic ex ἀρκεῖν) odia et iras, quominus corpus meum insepultum abjiciant et male mulcent; αἰκίζεσθαι. 906. *Et me consortem nati.* pro vulgari oratione *consortem sepulcri nato* posuit exquisitius. Esse pro hoc dictum illud, etiam Macrob. VI, 6 monuit. In toto hoc de Lausi et Mezentii morte loco se ipsum superasse poetam tragico affectu et carminis dignitate epica fatendum est.

EXCURSUS I

Auxilia Æneæ ex Etruria.

Lib. X, 166 sqq. Non omnes veteris Etruriæ civitates memorari a poeta, cum copias inde adductas recenset, manifestum est. Ex iis quoque, duodecim numero, civitatibus, quæ rempublicam Etruscorum constituebant, *Clusium* et *Cære* tantum nomine posuit, reliquas præteriit. Habuit igitur dilectum? an temere apposuit, quæ in mentem veniebant? Si nostrum Virgilium bene novi, habuit ille haud dubie, quod cum judicio et veteris memoriæ respectu in hoc loco sequeretur: in aliis quidem, quod eæ maritimæ urbes erant et navium copiam suppeditare poterant; in aliis amicitiam cum Romanis, in aliis fabulas priscas, ut in Mantua. *Cære* quidem summo cum dilectu primo loco posuit, quoniam Mezentium regem pulsum bello persequi decreverat ea civitas, castris in propinquo urbis positis, quibus Æneas exceptus cuncta statim ad profectionem parata reperit (sup. VIII, 478—494. 603 sq.): quod nisi opportune accidisset, ad parandas copias mora facta esset, quæ poetæ totam narrationem perturbasset. Mature autem cum Romanis Cæretani in amicitiam et societatem venere, sacris Romanorum et sacerdotibus, cum Galli advenissent, receptis. vid. Liv. V, 40. 50. In civitatem quoque adscripti sunt, etsi sine suffragio. Cæretanis societate adjunxit poeta civitates loco vicinas, plerasque litoralem Etruriæ regionem incolentes, nam longinquis locis copias arcessere non potuit; potuit alias quoque rationes spectare, quas in tantis historiæ Etruscorum tenebris nunc ignoramus. Illud tamen vel maxime miror, quod nulla *Cortonæ*, seu *Corythi* veteris, mentio facta est, cum inde originem trahere dictus esset Dardanus, etsi Acron inde oriundus inf. X, 719 memoratur. Sed si recte conjicio, cum Agylla seu Cære vetus Pelasgorum urbs esset, in societatem adscripsit poeta alias civitates, quas Pelasgi inhabitasse dicti sunt. Dionys. I, 20, qui classicus locus est, multas eos urbes partim Siculis ereptas, partim a se extructas, habitasse ait communiter cum Aboriginibus, eo in numero esse *Cære, Pisam, Saturniam et alias quasdam urbes, quas ipsis, temporis progressu, Etrusci eripuerunt.* Potuere ergo inter eas urbes, quas Pelasgi tenuere, et illæ esse, quas poeta recensuit. Nam Veios, Falerios,

Tarquinios non bene potuit adjungere, quippe aliquando Romanis infestos futuros. Neque potuit ad urbes remotas, maxime ex interioribus terris, progredi: quomodo enim in tam brevi tempore copiæ inde duci potuissent! At navibus e maritimis civitatibus arcessi poterant.

Clusium, Camers vel Camars olim dictum, inter Æneæ auxilia bene referri potuit, quandoquidem in societatem et amicitiam a Romanis receptum Gallorum arma in Romanos avertit: Liv. V, 36 sq. Erat urbs antiquissima, qua Etrusci Umbros ejecerant; de qua et aliis, quæ sequuntur, egit nunc doctiss. Lanzi (*Saggio di Lingua Etrusca* Tom. II.) *Cosæ*, vel Cosa, ad mare supra Herculis portum sitæ, *Cosa Volcientium* Plinio dictæ lib. III, 5, 8, a *Volcis* videntur esse deductæ; antiquum id Etruriæ oppidum, forte ad ipsum Clusium originem retulit, aut sub Clusinorum potestatem olim fuit: Certe ex his unum agmen conflatum videmus in Virgilio. Ducit illud Massicus: sub quo Clusinorum Lar esse debuit *Osinius*, qui infra v. 655 memoratur. Alterum agmen est ex *Populonia* seu Populonio et ex insula *Ilva* seu Æthalia, nunc *Elba*, ei objecta, coactum. Populonii origo incerta est. vid. Serv. ad h. l. Ilva, Etruscorum colonia (vid. Stephan. in Αἰθάλη), olim æris, mox ferri fodinis nobilissima: vid. Strabo V, p. 342. Diodor. V, 13 et al. apud Cluver. Ital. pag. 502 sqq. et Serv. ad h. l. Mille viros *Pisa* adductos videmus v. 175—180. Pisam autem inter urbes a Pelasgis ab Aboriginibus habitatas paullo ante vidimus: ut inter antiquissimas illam fuisse necesse sit. Lycophron ipsos Lydos advenas Pisam occupasse tradit v. 1359, quod ex opinione veterum de Etruscorum ex Lydia origine intelligendum. Fecit tamen scriptoribus fraudem et hæc nominis similitudo, ut a Pisa Elidis profectos dicerent, qui Pisam Etruriæ conderent; vid. Strabo V, pag. 340 B. Plin. III, 5. Justin. XX, 1. Solin. 8. et e nostro Rutil. Itin. I, 565 sq. Addit Strabo fuisse eos ex iis, qui Nestorem ad Ilium secuti in reditu via aberraverant. Homerus tamen Pisatas non commemorat inter eos, quos Nestor adduxit. Adde Serviana ad v. 179 h. l., unde patet plura fuisse poetarum vel historicorum commenta de Pisæ origine. Alia tamen in Servio legerat Jul. Sabin. Sequitur v. 180—184 Astur cum trecentis ex *Agylla* seu *Cære* et vicinis locis adductis, scilicet ex agris ac vicis circa *Minionem* fluvium (nunc *Mugnone*) haud longe a Centumcellis; exiguo intervallo versus occidentem fuit Gravisca vel *Graviscæ;* ultra Minionem ab oriente, versus Cære, *Pyrgi.* Egit de utrisque diligenter Cluver. Ital. p. 483. 495. Servius ad h. l. Pyrgos ait *castellum* fuisse *nobilissimum eo tempore quo Tusci piraticam exercuerint*

(*nam illic metropolis fuit:* ab indocto homine fuit adjectum): *quod postea expugnatum a Dionysio tyranno Siciliæ dicitur* (Diserte narratur res a Diodoro XV, 14, ubi conf. Wesseling), *de quo Lucilius:* Scorta Pyrgentia. *Pyrgi* jam Rutilii ætate, ineunte Sæc. V: *Nunc villæ grandes, oppida parva prius* Itin. I, 223. 224. Omnino totus ille Rutilii locus cum hac carminis parte comparandus est. Quod Graviscas *intempestas* dixit, situm respexit in humili ac palustri planitie sub montibus Cornetanis a læva Martæ fluminis. Rutil. Itin. I, 282 Graviscæ, *Quas premit æstivæ sæpe paludis odor.* Cato in Origg. apud Serv. ad h. l. *Ideo Graviscæ dictæ sunt, quod gravem aerem sustinent:* quod si ita est, nomen a Romanis demum vel a Latinis inditum esse debuit.

Inde a v. 185 *Ligures* Etruscis comites dedit, vicinum populum, quicum multa bella gesserant veteres Etrusci: nunc vero addidisse eos videtur propterea, quoniam ornatum dabat carmini ea gens, quippe de qua veteres fabulæ, poetarum carminibus decantatæ, fuere plures; quibus caussam dedit Græcorum priscorum ἀνιστορησία in his locis, dum Padum s. Eridanum in Ligurum finibus ex monte Vesulo ortum una cum ostiis et succino, tum Phaethontem et Cygnum ad Ligures retulere. Pherecydes primus fabularum harum auctor fuisse videtur: saltem is primus Eridanum edidit secundum Hyginum fab. 154; fabulam de Phaethonte et Heliadum electro primi Æschylus, Philoxenus, Nicander, Euripides, Satyrus, commenti esse videbantur Plinio XXXVII, 2 s. 11, 1. Imprimis Tragici in his fabulis sibi placuerant, unde has fabulas τραγικὴν ὕλην appellat Polyb. II, 16, 13. fuit in his quoque, quod populi ad Padum atris vestibus utebantur: μελανείμονες erant: quod a luctu propter Phaethontis casum in morem abiisse narratum erat. De ceteris vid. Not. ad v. 185 sq. conf. sup. Excurs. I ad lib. VII.

Claudunt agmen quingenti *Mantuani* duce *Ocno* v. 198—212, quem, Tiberis et Mantus filium, Mantuam condidisse et matris nomen urbi imposuisse acceperat Maro. *Mantuæ* originem antiquissimam fuisse necesse est, cum poeta ad hæc tempora eam referre ausus sit. Tiberis filius non male habitus *Ocnus:* cum ab Etruscis condita fuerit Mantua tum, cum, iis, qui ea loca incolebant, barbaris expulsis, loca ultra Apenninum illi tenerent. *Manto* autem Tiresiæ filia mater ei data, secundum eundem vulgarem Romanorum errorem, quo urbium Italiæ nomina et origines a Græcis repetebant: qua de re satis in Excurss. ad lib. VII dictum est. Ocnus autem hic, vel Aucnus, nullo modo cum Græcorum Ocno est confundendus, quem in locis inferis collocarunt

nonnulli ex poetis. Diversa de Ocno alios et de Mantuæ origine tradidisse, ex Servio ad v. 198 colligi potest; fuerunt enim qui Bononiam quoque, olim Felsinam, ab eo conditam traderent: at Mantuam a Tarchonte conditam narraverant alii, Mantuamque ideo nominatam, quod Etrusca lingua *Mantus* Dis pater est, cui urbem consecravit. Quæ sequuntur v. 201—203 *Mantua dives avis: sed non genus omnibus unum; Gens illi triplex, populi sub gente quaterni, Ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires*, plurimum habent obscuritatis. Servii nota ad v. 201 et 202 admodum corrupta et obscura est, et quantum intelligo ex binis interpretationibus diversis conflata. Altera hæc: ut *Mantua tres habuerit tribus, quæ in quaternas curias dividebantur.* Ita dicerem sub Gallorum incursionem Etruscos ex ceteris XI civitatibus circumpadanis Mantuam confluxisse, et fuisse in tres tribus descriptos, quarum quæque quatuor demos haberet, quos Virgilius *populos* dixit. Verum sic non poterat Mantua dici *caput his populis.* Attigit locum Jo. Fr. Gronovius ad Liv. V, 34. 35 et *gentem triplicem* accipit tres regiones. Docet ille quidem eo loco copiose, *gentes* et *populos* sæpe conjungi apud scriptores, et patere gentem latius, ac posse sub se comprehendere plures populos, de quo nemo facile dubitet. Verum hæc omnia Virgilianum locum parum expediunt. Fac enim hoc ita se habere: Mantuam (aut, quod malim, agrum Mantuanum) habuisse tres regiones, quarum quæque contineret quatuor populos (h. conventus, δήμους), an de prisco Mantuæ statu sic constat melius? an in vetere historia quicquam est, quod cum ea memoratione consentiat? Nec vero versus præcedens convenit: *Mantua dives avis;* quid enim his cum illa divisione in regiones commune est? Cluverius in Ital. ant. p. 255, etsi populos quaternos prorsus explodit, tanquam poetæ commentum, quo diversas historias compilatas miscuerit: *gentem* tamen *triplicem* agnoscit et ad triplices colonos refert, qui Mantuam insederunt. Fuerunt enim conditores urbis Etrusci: iis ex agris circumpadanis expulsis, Galli urbem tenuerunt aut Etruscis fuerunt admixti; tandem ex finitimis Venetis nonnulli inter cives adscripti fuere. Ea vero ratio nec illud expedit: *dives avis;* nec reliqua, imprimis hoc: *ipsa caput populis.* Servius ad v. 201 primum a Thebanis, deinde a Tuscis, novissime a Gallis, vel, ut alii dicunt, a Sarsinatibus, qui Perusiæ consederant, conditam narrat Mantuam: quæ unde acceperit, cum inepta prorsus sint, nemo facile dicat. Thebanos intulit forte propter Manto. Meo quidem judicio hæc omnia facile expedias, si memineris Etruscos antiquitus, cum trans Apenninum late omnia tene-

rent, regionem circumpadanam in XII civitates descripsisse, quemadmodum ipsa Etruria XII civitates principes habebat. Cf. Polyb. II, 17. Liv. V, 33. Inter has XII civitates Virgilium arbitror non modo retulisse Mantuam suam; id quod recte faciebat: nam etiam Plin. III, 19 s. 23 *Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua*: verum etiam principem ceteris præposuisse; etsi honorem eum ab aliis Bononiæ habitum constat. Plinius utique lib. III, 15 s. 20 *Bononia Felsina vocitata cum princeps Etruriæ esset;* etsi sententia Plinii et hæc esse potest: fuisse et ipsam Felsinam inter principes. Copias igitur adducebat Ocnus Mantuanas ex XII populis Etruscis, qui incolebant agrum circumpadanum, conflatas: itaque *non genus omnibus unum* erat. Quod vero addit poeta, ex eo primum discimus, XII illos populos seu civitates in tres gentes fuisse divisas; id quod ad Etruscas origines notabile est. *Non* igitur poeta, quod voluere interpretes, *de Mantuanorum origine* in h. l. agit, nec de majorum diversa stirpe, nec de divisione agri Mantuani in regiones et conventus: *sed de copiis* agitur, *quas Ocnus* Mantuæ conditor *adducit ex civitatibus XII circumpadanis*, quibus Mantua illo tempore caput erat.

Mantuanis accensuit denique v. 208 *Aulestem*, quem inter Italos non ignobilem fuisse ex Servianis laciniis ad v. 198 colligo: fuit enim secundum nonnullos Ocni frater et *Perusiæ* conditor habitus.

Illud adhuc subjiciam: novam super loci interpretatione moveri posse difficultatem ex Silio, qui VIII, 600. 601 in recensu populorum et civitatum: *Et quondam*, inquit, *Teucris comes in Laurentia bella Ocni prisca domus parvique Bononia Rheni.* De Mantua eum accipi non posse, manifestum fit, quod viris doctis notatum, cum v. 594 jam eam memoraverit. Necesse igitur est, Silium verba *patriis ab oris* sup. v. 198 hujus lib. X accepisse de Bononia, tanquam prisca Ocni et patria sede, antequam ad Mantuam condendam discessisset. Diversa igitur et hæc est ab ea, quam supra ex Servio ad v. 198 attigimus, fabula de condita ab Ocno Felsina (ut cum Cluverio legendum), seu Bononia. Lux ex his affundi potest notæ Julii Sabini ad v. 203 *Ipsa caput populis*, qui de Bononia hoc accipere voluit.

EXCURSUS I*

Lib. X, 185. *Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello, Transierim, Cinyra et paucis comitate Cupavo, Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ: (Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.) Namque ferunt luctu Cycnum Phaëthontis amati, Populeas inter frondes umbramque sororum Dum canit et mæstum Musa solatur amorem, Canentem molli pluma duxisse senectam; Linquentem terras et sidera voce sequentem.* Locus suavissimus, uno tamen versu misere turbatus; in ceteris sententia expedita: Cupavo dux Ligurum pennis olorinis ornatam galeam gestans, in memoriam patris, qui desiderio Phaethontis amati sibique erepti in olorem erat mutatus. Potuit fabula esse Italiæ domestica; evenisse tamen apparet, ut ex Oriente fabulam de Phaethonte et Cinyra (conf. Apollod. III, 14, 3, et Notata ad e. l.), in Liguriam traducerent homines; etsi Ligurum diversus plane est Cycnus et Phaethon. Si Phanoclis elegi, Ἔρωτες, superessent (de quibus v. Heins. et Burmann. ad Ovid. Met. X, 83, et Ruhnken. Ep. crit. p. 299), melius forte de fabula constaret; nam ex illo ductam eam esse, a Lactantio proditur in Narrat. fabb. II, 4. De Cycno in olorem mutato fabula per se est vulgatissima, conjuncta illa cum altera de Phaethontis casu, jam inde ab Hesiodo ap. Hyginum 154. Multa autem in ea tradita fuisse, de quibus nunc parum constat, uti ex adjecta hac amoris memoratione, ita etiam ex anaglypho discas apud Winkelmann. *Monum. ined.* n. 43, ubi in eo argumento ex sarcophago villæ Borghesiæ expresso a tergo Cygni adolescens stat testudini insistens. Pro Cupavone eum habebat Winkelm., sed sola conjectura nixus. Ut nunc locus noster se habet, obscuritatem habet: *Cinyra, et* (ita olim distinguebatur) *paucis comitate Cupavo, Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ:* ut aliquo saltem modo expediatur illud: *Crimen amor vestrum;* statuere necesse esse videbatur, Cinyram et Cupavonem turpi se amore prosecutos esse: quo ducere videtur voc. *vestrum.* Mox tamen non illi, sed Phaethon amatus fertur a Cycno. Dixeris utrumque Cinyram et Cupavonem fuisse filios Cycni: iisque labem adspergere infamiam patris, cujus insigne sint pennæ in galea olorinæ: tum vero *cujus* et *vestrum* non bene respondent; nisi poetam censeas pro *quorum,*

orationem retraxisse poetica licentia ad alterum, Cupavonem, et dixisse, *cujus;* aut unum tantum Cupavonem fuisse filium Cycni; tum iterum hæres in *vestrum;* nec licet conjicere, scriptum fuisse: *crimen amor vetitum.* Alius dixerit sustinendam esse pronuntiationem post *Cinyra: Non ego te Transierim Cinyra; et* (pro *nec te*) *paucis comitate Cupavo, Cujus.* Aut accipienda et scribenda esse: *Cinyra et paucis comitate Cupavo,* ut Cupavo Cinyram et paucos comites habuerit. non ego te transierim, o Cupavo comitate Cinyra et paucis: *crimen amor vestrum,* ut et ipsi fuerint alter ἐραστὴς, Cinyras ὁ ἐρώμενος. Bene hoc procederet, nisi adjectum esset: *formæque insigne paternæ:* quod ad unum Cupavonem referri potest; nisi placeat asserere: extrema hæc esse aliunde assuta, et fuisse tantum a Marone prius hemistichium: *Crimen amor vestrum.* Fatendum tamen vel sic toto extruso versu: *Crimen amor vestrum,* reliqua expedita esse; *Cupavo* cristam habet ex pennis olorinis v. 187 in memoriam patris Cycni in olorem mutati ex nimio luctu de Phaethontis, quem amaverat, casu. Cygnus apud Ovidium l. c. Sthenelei (non Steneli) filius, Phaethonti *materno a sanguine junctus, mente tamen propior dictus. inter populeas frondes umbramque sororum,* populos (nigras, αἰγείρους), electrum exudantes (Stephan. Byzant. in Ἠλεκτρίδες et Aristot. Mir. Audit. s. Narrat. c. 82, ubi vid. Beckmann.), in quas Phaethontis sorores fuere mutatæ; ex nonnullorum saltem narratione (vid. Apollon. IV, 604); nam alias in alnos, larices, piceas, mutatæ esse dicuntur. cf. ad Ecl. VI, 62. Super mytho de cycno Apollini consecrato ingeniose plura coagmentavit nuper Vossius Mythol. Briefe: ut inspiciendo passim libro cognovi. Subjiciam nunc quoque ea, quæ in Var. Lect. olim erant notata. Dixi ibi, mihi totum versum ex margine irrepsisse videri: ita ille consutus est ex binis sententiis hiantibus: nam nec illa: *Crimen amor vestrum* per se ullum habent commodum sensum, ne tum quidem, si *versum insigne* legas, pro, insigni formæ versæ. Sed adscripserat aliquis: *surgunt de vertice pennæ: formæ insigne paternæ.* Supplevit versum ineptus homo ex reliquo Scholio, quod adscriptum erat de incesto amore Cycni in Phaethontem. Jam hoc versu ejecto quam bene procedant omnia, pro se quisque intelligit. Aliam iniit viam vir doctus, Ouwens Noct. Hag. III, 27, qui omne vitium in verbis *Cinyra et* quærit et relinquit; ut agatur de uno Cupavone; ut *pennæ olorinæ* sint per appositionem *insigne formæ paternæ* Cycni, et *crimen,* caussa tanti infortunii, *amor,* luctus nimius in Phaethontis morte. *vestrum* pro tuum. Quam dura et coacta hæc sint, facile sentias. Non multum recedit tertia ratio, quam

Brunckius intulit, interpunctione mutata: *pennæ: Crimen, Amor, vestrum, formæque insigne paternæ.* Non licebat assequi sensum, nisi nota inspecta; e qua apparet, sic accipiendum esse: *quæ pennæ, o Amor, tibi sunt crimini.* Exigat hæc unus quisque pro se et videat, an valde mollia ea sint, et accommodata reliquis. Inciderat in eandem rationem Jo. Schraderus in schedis, et laudat versus Ciris 328 *Non ego te conor Flectere, Amor,* etc. Versu ad meum judicium ejecto non hiat sententia, sed multo magis coit: namque redditur caussa ejus, quod antecedit: quod olorinas pennas pro crista gestat Cupavo: namque ferunt patrem in olorem esse mutatum. Nunc video Wakefield refinxisse: *Carmen* pro *crimen:* ut sit: "Canebant ad prælium euntes, pro more plurimarum gentium, amorem Cycni in Phaethonta et mutationem ejus in avem, cujus pennæ galeas eorum insigniebant" ingeniose quidem. Ad verbum tamen esset: O Cinyra et Cupavo, *carmen vestrum erat amor et insigne formæ paternæ.* Argumentum adeo cantus bellici erat iis patris amor in puerum et mutatio in olorem ex longo luctu in pueri morte; argumentum agmini militari non valde consentaneum. Expectabam facta patrum et laudes.

EXCURSUS II

De Amyclis tacitis.

Lib. X, 554. *tacitis regnavit Amyclis.* Cur *tacitas Amyclas* dixerit, varia commenta affert Servius, vix digna quæ repetantur. Quæ probabiliter dici possint, hæc esse arbitror: Loca Lucilii: *Mihi necesse est, loqui: nam scio Amyclas tacendo periisse,* Silii VIII, 529 et Pervigil. Ven. sub f. satis docent, ad illam narrationem poetam respexisse, qua, "cum frequenter falso nuntiarentur hostes, et inani terrore civitas quassaretur, lata lege cautum est: ne quis unquam hostis nuntiaret adventum. Postea cum vere hostis veniret, nullo nuntiante, ex improviso civitas capta est: unde *tacitæ Amyclæ* dictæ sunt, quod periere silentio." Recte hæc ab Aspro, nam is auctor a Julio Sabino proditur, tradita videntur, sed falso ad has Ausonum Amyclas revocata, quæ a serpentibus deletæ fuere; v. Notam: cum ea ad Amyclas Laconicæ

spectarent, quas a Doriensibus deletas esse, proditum reperimus. Nam, Peloponneso a Doriensibus et Heraclidis occupata, oppida aliquot Laconicæ per ducentos adhuc annos tenuerant Achæi, donec, paullo ante bellum Messenium primum, regis Telecli ductu, Dorienses seu Lacedæmonii ea loca expugnata solo æquarunt. Inter quæ fuere Amyclæ, quæ acriter restiterunt, nec nisi belli diuturnitate attritæ in ditionem cesserunt. Tropæum de iis erectum pro argumento virtutis eorum, qui victi erant, habebatur: Pausan. III, 2, p. 208 et c. 12, p. 237. Amyclæ eversæ vici formam per multa tempora habuerunt, claræ imprimis dei Amyclæi templo et throno. vid. ibid. III, 19 et 18, de quo disputatum est a nobis in *Antiquar. Abhandl. I Stück.* De expugnatione illa Amyclarum a priscis scriptoribus plura fuisse narrata, tum ex Pausania, tum ex Pindari locis Isthm. VII, 18—22. Pyth. I, 124. 125. 126 patet: unde intelligitur, fuisse Ægidarum, quæ Spartæ tribus erat Thebis oriunda, præcipuas in eo bello partes Amyclasque illis habitandas esse assignatas. Si veterem commentatorem in Pyth. V, 96 et 101 et Isthm. VII, 18 integriorem haberemus, plura ex Ephoro et Aristotele de hoc bello teneremus. A Strabone lib. VIII, p. 560 C. 561 D. ex Ephoro (conf. Meurs. Misc. Lac. IV, 3), Amyclæ ab Heraclidis Philonomo, qui Lacedæmonem iis prodiderat, concessæ narrantur; si vera sunt, quæ Conon Narrat. 36 apposuit, adducti ab eo coloni ex Imbro et Lemno fuere, qui tertia hinc ætate, seditione adversus Dorienses facta, ejecti Cretam adierunt et Gortynem occuparunt. Ad hoc itaque tempus referenda esse videtur Amyclarum illa a Doriensibus facta expugnatio: urbe ex improviso occupata. Ut autem hoc *ad Amyclas Italiæ* transferri posset, error ille, quem toties castigavimus, locum fecit, cum non modo Græcorum colonias per totam Italiam disseminarent veteres auctores Latini, verum etiam urbium origines ac notitias nominum similitudine corrumperent. Urbem *Amuclas* in his locis Italiæ fuisse nemo dubitet. Sed nominis similitudo fecit, ut a nonnullis narraretur, Laconas eam urbem condidisse, et ab Amyclis suis nomen indidisse. De tempore coloniæ ductæ varie traditum. Alii comites Castoris et Pollucis huc appulisse narrarunt, alii Amyclæos cum Glauco, Minois filio, venisse (apud Servium); tandem etiam fuere, qui Lycurgi ætate coloniam ductam dicerent ab iis, qui novis legibus uti nollent: hos enim, ubi in agro Pomentino escendissent, Feroniæ fanum extruxisse, et partim inde Sabinos contendisse. v. Dionys. Halic. lib. II, 49 (p. 113). Ceterum ad istas

Italiæ Amyclas, quæ a serpentibus deletæ esse narrantur, spectare creditur marmor in ædibus March. Rondinini Romæ servatum, (apud Guattani *Monumenti antichi inediti per l' anno* 1787. p. LXXVI. tav. I) in quo Fluvius intra ulvosum amnem ad medium corpus recubans excipit patera rivum ex alto fonte descendentem de monte, in quo ruinæ urbis visuntur; properat ad rivum serpens ingens barbatus, tanquam sitim restincturus. Manifestum utique fit, urbem in alto sitam vastatam ac desolatam declarari.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER UNDECIMUS

ARGUMENTUM

Occiso Mezentio victor Æneas Marti tropæum erigit: Pallantis mortui corpus magno pompæ apparatu ad Evandri urbem remittit: ubi summo et patris et suorum omnium luctu excipitur—99. Interim oratores a Latinis missi dierum duodecim inducias impetrant: quo temporis spatio utrique suorum cadavera perquirunt, supremoque sepulturæ honore prosequuntur—224. Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatum ad Diomedem miserant Latini, ad suos rediens auxilia sibi denegata renuntiat—295. Ea spe destitutus Latinus, consilio convocato de summa belli consultat, legatosque de pacis conditionibus ad Æneam mittendos censet—335. Ibi Drances et Turnus pro inveterato inter ipsos odio se mutuis conviciis proscindunt—444. Interim Æneas, bipartito divisis copiis, levis armaturæ equites planis itineribus ad urbem præmittit: ipse cum reliquo exercitu per loca silvis montibusque impedita ad editiorem oppidi partem contendit. Cujus rei nuntio Laurentum perlato consilium dimittitur: paranturque ea, quæ ad urbis defensionem putantur pertinere—485. Turnus cognito per exploratores Æneæ consilio bifariam et ipse suas copias partitur: equitibus Messapum et Camillam præficit, eosque hostium equitibus opponit; ipse cum peditibus angustias, qua necessario Æneæ ad urbem iter erat, breviori itinere occupat, atque ibi in insidiis subsistit—531. Interponitur episodium de Camilla—596. Interim equestre prælium committitur, diuque dubio utrimque eventu pugnatur—647. Ibi Camilla, magna prius edita hostium strage, dum Chloreum, Cybeles sacerdotem, armorum ejus pulcritudine capta, incautius sequitur, ex insidiis ab Arunte hasta trajicitur—835. Quam tamen sacræ virginis cædem Aruns non diu tulit inultam: nam et ipse paullo post ab Opi, Dianæ ministra, sagitta trajectus offensi numinis pœnas persolvit—867. Camillæ nece consternati Rutuli fugam arripiunt: Trojani urbis oppugnationem parant—895. Ejus calamitatis nuntio ab Acca, Camillæ comite, ad Turnum perlato, relictis quas obsederat angustiis, suis auxilio accurrit. Eodem subsequitur et Æneas; et, quoniam imminente jam nocte prælium committi non poterat, utrique positis ante urbem castris considunt—*ad fin.*

OCEANUM interea surgens Aurora reliquit.
Æneas, quanquam et sociis dare tempus humandis
Præcipitant curæ, turbataque funere mens est,
Vota deûm primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezentî ducis exuvias; tibi, magne, tropæum,
Bellipotens; aptat rorantes sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum

2 *et* abest nonnullis Pier. et Heins., etiam edd. vett. *humandi* Zulich. 3 Julius Sab. ad h. v. " Apronianus legit: *mens turbata præcipitat funera.*" Spectat hoc eo, quod in Mediceo legitur: *funera;* sic quoque Exc. Burm., perperam. 6 *Consistunt* Goth. tert., perperam et hoc. Truncum quercus amputatum statuit, constituit, Æneas in tumulo. 7 *eximias* Franc. *triumphum* Goth. tert. pro var. lect. pr. Hamb. 8 *roranti* Goth. sec., sicque Rom. 9 *Truncaque tela* Goth. Tert. *virum* Lutat. ad Stat.

Ductus adversus Latinorum urbem Laurentum Æneæ exercitus merito, ut partem argumenti et rerum narratarum, ita librum Æneidis constituit. Hoc, quod per se parum fecundum erat et jejunum, magna rerum, accessionum, et episodiorum copia, ornavit poeta: funere Pallantis, sepultura cæsorum, reditu legatorum Latini ad Diomedem, consultatione de legatis cum pacis conditionibus ad Æneam mittendis, et, in ipso accessu ad urbem, Camillæ pugna ac cæde.

1. Altero mane post superioris diei pugnam, cujus exitum non diserte memoravit, sed Mezentii cæde territos Rutulos in fugam se dedisse facile unusquisque assequitur. Brevitatisne studio hoc dederit poeta, qui semper ad eventum festinat, et, quæ ornari nec possunt, omittit, an secundis curis reservarit, quis pro certo affirmet? Certe formula *interea* parum opportuna esse videtur: si ultimos versus superioris libri cogites.

2. 3. *curæ præcipitant*, potentius, quam, urguent, premunt, ut impenderet tempus humationi cæsorum militum. *funere*, dolore ex funeribus suorum, imprimis Pallantis. 4. *Eoo* Lucifero, ut sup. III, 588. Ad religionem autem Æneæ hoc spectat, quod ante omnia persolvit diis vota (*vota deorum*), et nunc quidem tropæo in Martis honorem constituto. 5. Locus de tropæo erigendo luculentus: quem æmulatus est Stat. Theb. II,704 sqq., ad orationis saltem copiam comparandus. Aliud genus tropæi, humeris gestatum v. inf. 83. 84. *tumulo*, seu eminentiore loco, seu terra aggesta. *aggere camporum medio* dixit Statius l. c. 708. *Tela trunca viri*, fractas Mezentii hastas sup. X, 882 sqq. *bis sex;* Statius ibid.

Perfossumque locis: clipeumque ex ære sinistræ
Subligat atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum, sic incipiens hortatur ovantes:
Maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
Quod superest; hæc sunt spolia, et de rege superbo
Primitiæ; manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis et spe præsumite bellum;
Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
Annuerint superi, pubemque educere castris,

II Theb. 710. 10 *Effossumque* Dorvill. *sinistra* aliquot Heins. *sinistris* vel *sinistra* Gud. 11 *eburneum* Gud. a m. sec., applaudente Heinsio. 12 *Cum s.* Carisius lib. IV citat. *omnis constipata* Goth. tert. 14. 15 Mutavi hic Heinsianæ recensionis interpunctionem, quæ manifeste sententiam vitiabat: *Maxima res effecta viri. Timor omnis abesto. Quod superest: hæc sunt* etc. Imo vero jungenda: *timor omnis abesto*, quod id attinet, *quod superest*, (κατὰ) τὸ λοιπὸν τοῦ πολέμου. Quæ sequuntur: *hæc sunt spolia*, illustrant illa: *maxima res effecta*. 15 *et* deest Ven. et sec. Rottend. Alii apud Heins. distinguebant: *et de rege superbo Primitiæ manibusque meis: Mezentius hic est*. Parum scite. 16 *manibusque meis Mezentius hic est*. Paullo durior est oratio verborum junctura: *meis manibus Mezentius hic* est, talis est, mea virtute huc est redactus: quod de eo superest, hoc *est*. Supra IX, 481 *Hunc ego te, Euryale, adspicio*. Nunc *tropæum* ostenditur, Mezentii armis indutum, quod Mezentium esse ait. Hoc acumen veteribus, saltem Maroni, placuisse, inf. v. 173 docet: *Tu quoque* (Turne) *nunc stares immanis truncus in armis*: tu quoque nunc esses tropæum. *in manibusque* Voss. *hicc' est* monet legendum esse Marius Victorinus in Grammatica. vid. Heins. ad II, 654. Pro adverbio *hic* accipiunt nonnulli, minus bene: nec melius succedit, si quis cum Cerda titulum imaginis animo cogitet. 17 *Tunc* duo Burm. 18 *Arma parate animis*. Aut hypallage est, inquit Servius, pro *armis parate animos*, aut certe est mutanda distinctio, ut sit: *Arma parate: animis et spe præsumite bellum*. Atque hoc probat Burm., non enim satis eleganter dici, *animis parare* arma. Tantilli erat videre, *arma* esse pro pugna dicta: pugnam autem parare animo, esse exquisitius dictum, quam quod sollenne est; parare animos ad pugnam. 19 *Ne qua hora* Goth. tert. *avellere* præscriptum est ab Heinsio: reperio id exaratum in una Ald. pr. Nam altera 1505 consentit in *vellere*, quod ubique editum video. Et id Servius interpretatur. *evellere* Dorvill. 20 *Adnuerent* Rom. *Adnuerunt* Leid. *Annuerant* Ed. pr. Burm. *pubesque* Ven. *puppem* in-

perfossaque vulnere crebro arma. Ad fastidium argutantur Intpp. Illata fuere vulnera per totam pugnam. v. sup. X, 691. 692. 715. 716.

14. 15. 16. Similis oratio Achillis victo Hectore Iliad. X, 391—394, ubi Ἠράμεθα μέγα κῦδος, quod hic *Maxima res effecta*, simpl. pro magna res peracta. *Primitiæ* sc. vel belli, vel spoliorum, τὰ ἀκροθίνια: ut poetice ornaverit rem et propria et exquisita voce. *de rege superbo*, Mezentio, non Turno, ut Serv. et alii. 16. *manibusque meis Mezentius hic est:* et mea virtute de Mezentio nihil superest quam hoc tropæum, hæc ejus arma trunco imposita. Dictum acutius, puta cum gestu, οὗτος ἐκεῖνος ὁ Μεζέντιος. vid. Var. Lect. 19. *ubi primum vellere signa Annuerint superi*. Verba Romana: et captis auguriis id fieri solitum: sed hic poeta orna-

Impediat, segnisve metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terræ
Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait; egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus; mœstamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Sic ait illacrimans recipitque ad limina gressum:
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acœtes
Servabat senior, qui Parrhasio Eüandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus æque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulûmque manus Trojanaque turba
Et mœstum Iliades crinem de more solutæ.

ducere Goth. tert. 21 *segnisque* Heins. e libb. (sicque jam Ald. tert.) pro vulgari: *segnesque*. At porro Medic. *segnisve*, nec aliter Rom. *signisve*. Hoc itaque cum Brunckio reposui. Alii *segnique*; edd. vett. aliquot: *segnesque metus*. 23 *est* abest Rom. et aliis Pier., uni Heins. et Ed. pr. Burm. 24 Servius: "Vitiose in media oratione *ait* positum Critici notant." Satis indoctos illos fuisse necesse est: cum adeo frequens hæc sit verbi: *inquit*; *ait*, iteratio. Aliter Burm. rem expedit: ut nunc ad milites aut famulos se convertat. *egregiasque* Ven. *qui* Macrob. et Schol. Horat. ap. Heins. 25 *pepigere* Bigot. *et decorate* Oudart. 28 *et f. vertit* Uratisl. Versus idem sup. VI, 429 occurrebat. 29 *et lacrimans* Ed. pr. Burm. 30 *exanimum* aliquot Pier. *exanime* Bigot. *postum* Bigot. *exanimum positi* conj. Heinsius et olim viri docti ap. Cerdam, perperam. *Acetes* vulgg., item *Acetas*, *Acestes*. Est Ἀκοίτης. 33 *Parrhasio Evandro*. Prosodia docet non *E-vandro* (sic enim prima brevis esset) sed *Ev-andro* pronuntiandum esse. Ita *Ev* longa est syllaba, et versus spondaicus; nisi *Eü*-pronuntiare malis: quod equidem verius esse censeo. 34 *Circa* Leid. et sec. Moret. *omnis* e Pier. et suis reposuit Heins., ut nunc sit: *omnis manus*. Alii *omnes*. *Tr. pubes* qu. Moret. 35 Idem versus sup. III, 65. *mæstæ* editum erat in vulgg. ante Heins., qui

tus caussa tantum posuisse videri debet: cumprimum licebit agmen ducere. 21. *sententia*, sensus animi, *segnis*, pro segnitie, cunctatione; quod adjuncta efficiunt: *segnis metu* et *tardet*. 23. *qui solus*; notissimum illud Homericum *τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων* Iliad. Π, 675 et alibi. 24. 25. 26. Egregia et in laudationibus (λόγοις ἐπιταφίοις) pro patria mortuorum frequentata oratio. Exempla hujus loci communis suppeditant orationes funebres Platonis Menexenus et Lysiæ haud uno loco. Illud proprium attexuit, quod *hanc patriam* dixit, novas sedes in Latio. 27. *quem non virtutis egentem* Ennii versum esse, Servius notavit; Homericum: *οὐδέ τι ἀλκῆς δεόμενον*.

29. *ad limina*, in receptis castris seu nova Troja. *Ubi*, in vestibulo ex more; *ἀνὰ πρόθυρον*, Iliad. Τ, 212. 32. *Armiger*, *ὀπάων*, ut jam supra, et *comes θεράπων*. 35. *Iliades*, ma-

Ut vero Æneas foribus sese intulit altis:
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, mœstoque immugit regia luctu.
Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
Ut vidit, lævique patens in pectore vulnus
Cuspidis Ausoniæ, lacrimis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, cum læta veniret,
Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non hæc Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam: cum me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
Acres esse viros, cum dura prœlia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis.

secundum Pierium e codd. vetustioribus (inter quos et Medic. et Rom. est) retraxit *mæstum*: quod elegantius est, et in vett. edd., quas in manibus habeo, occurrit omnibus. Videtur primus mutasse Ald. statim et pr. Displicet vox versu hinc quarto repetita. 36 *tectis sese* Schol. Statii Theb. VI, 39. *sese impulit* pr. Hamb. 37 *tonsis* scribunt multi. *tusis* pr. Moret. *tollit* sec. Hamb. et Erf. 38 *immugiit* Mentel. pr. et sec. cum Exc. Burm. 39 *niveum* Goth. tert. *fulvum* pr. Moret. et alter Hamb. *vultum* Leid. pro var. lect. 40 *lenique* Oudart. *in corpore* pr. Moret. 41 *sic fatur* duo Burm. 42 *cui l.* Hugen., male. 43 *f. tibi* Zulich. a m. pr. *ne r. venires* alter Hamb. a m. sec. 46 *dederim* a pr. m. Dorvill. *compressus* Uratisl. 47 *moveret* Parrhas. 48 *d. in prælia* Medic. a m. sec., quod se non intelligere fatetur Heins. Scilicet putavit Apronianus dictum a poeta: *gentem duram in prælia*, ut virum in pugnam acrem pro, ad pugnam, dicimus. *ad prælia* Leid. 50 *Forset* esse posse Servius

tronæ Trojanæ. cf. sup. ad IX, 217, Mos autem perpetuus veteris ævi, ut lamenta super mortuo facerent non viri, sed feminæ; idem mos barbarorum ac ferorum populorum. 36 sqq. Ad naturæ veritatem hoc, quod Æneæ adventu renovatur luctus. Comparat Servius Statii locum VI Theb. 37 sqq. 40. *lævi*, pulcro, puerili: nondum setoso, ait Serv. Malim de loto et a cruore purgato accipere. 47. *Mitteret in magnum imperium*, ad parandum illud Trojanis; *magnum*, respectu, puto, fatorum et vaticiniorum de initiis potentis imperii, quod in Italia conditurus esset Æneas. Sollenne vero nostro poetæ, ut ex hac ipsa prædictione petat ea, quæ ad amplificandam rerum tenuitatem vim habere possint; ut paullo ante: *Invidit Fortuna mihi, ne regna videres Nostra*; et v. c. IV, 267 *heu regni rerumque oblite tuarum*: ubi cf. 275. Sup. IX, 267 *Si capere Italiam sceptrisque potiri contigerit victori*. Igitur nunc pro vulgari: mittere ad debellandos Latinos et ad novas sedes in Latio parandas. 49. 50. Color sententiæ similis apud Sophocl. Ajac. 509 sq.

Nos juvenem exanimum, et nil jam cœlestibus ullis
Debentem, vano mœsti comitamur honore.
Infelix, nati funus crudele videbis!
Hi nostri reditus, expectatique triumphi?
Hæc mea magna fides? At non, Evandre, pudendis
Vulneribus pulsum adspicies; nec sospite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Præsidium Ausonia, et quantum tu perdis, Iule!
  Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,

putabat: *Forsit* nonnulli ap. Pier., qui tamen cum Fabric. et Heins. ac Burm. satis firmat vulgatum *Fors et*. Erat quoque ap. Pier. in libb. *Sors et*, sollenni errore. 51 *exanimem* edd. vett. aliquot et codd. apud Pier., inter quos Rom. 52 *comitamus* pr. Moret. *comitantur* duo Burm. cum Goth. tert. inscite, *amore* Oudart. *ab ore* a pr. m. pr. Moret. 53 *funus nati* Rufinian. de Schem. Lex. *vulnus* Parrhas. 54 *Hic* Goth. pr. *exoptati* Rom. cum Goth. sec. et Menag. pr.; vulgatum confirmat P. Burmann. Sec. Antholog. Lat. T. I, p. 163. 55 *Hæc mora* pr. Moret. *pudendus* Franc. 56 *passum* idem Franc. et pr. Hamb. Wakefield tentabat *fusum*. *non* Ven. *ne* duo alii. *durum* itidem duo cum Medic. Pierii. *diro* Exc. Burm. *sospite* volunt dictum esse pro *sospiti*. 57 *Obstabis* Rom. *funus nato* Goth. tert. *Heu* multi. *Ei* alii. *Et* Rom. 58 *et* abest ed. pr. Burm. *Iuli* Rom. 59 *Heu ubi* alter Hamb. *dicta deflevit* Rom. 60 *ex ordine* Rom. *mitti* Goth. tert., quod placere potest. 61 *comitantur* aliquot Burmann.

51. *nil jam cœlestibus ullis Debentem*. Animose dictum! Referendum autem ad v. 50 *vota facit cumulatque altaria donis* atque hinc illustrandum. Qui vota facit, *debere* dicitur *diis*, si rata sunt; sin irrita sunt, nihil debet. Itaque juveni justa persolvunt Trojani, pro quo vota ab Evandro patre frustra suscepta fuere, et quem dii salvum et incolumem esse noluere. Manifeste hoc mutuatus est poeta a Sophocle: etsi paullulum inflexit. Ibi Ajax, cum per deos obsecrasset Tecmessa, ut vitæ parceret, v. 592. 593 *Ἄγαν γε λυπεῖς. οὐ κάτοισθ', ἐγὼ θεοῖς Ὡς οὐδὲν ἀρκεῖν εἴμ' ὀφειλέτης ἔτι;* *annon vides, nihil me debere diis, quod quidem iis præstem?* salute scilicet sua desperata, nihil amplius debebat diis *σωτῆρσι*. Sic equidem loca accipio. Plerique in Marone eo referunt sententiam, quod Pallas jam sub deorum inferorum potestatem venit. Alia commenta Servii aliorumque Intpp. repetere nil refert. *vano* hactenus, quod eo mortuus in vitam non revocatur. Sic VI, 886 *inane munus*. 54. *Hi nostri reditus*. *nostri*, a nobis promissi; alias friget. Et sequitur: *Hæc mea magna fides? At non pudendis* (sed pulcris, et honestis, adverso corpore; cf. Iliad. N, 288 sq.) *Vulneribus pulsum*; *πληγέντα*, percussum. 56. *sospite—nato* scil. cum infamia, turpi fuga e pugna servato: cujus dedecoris dolore exardescens pater infaustus sibi mortem, *dirum funus*, optat. Perperam Servii exemplo Intpp. trepidant.

59. *deflevit*, flendo finem fecit, ut

Intersintque patris lacrimis ; solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii crates et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,
Extructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agresti sublimem stramine ponunt :
Qualem virgineo demessum pollice florem,
Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi ;
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit;
Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.
Tunc geminas vestes, auroque ostroque rigentes,
Extulit Æneas : quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro :
Harum unam juveni supremum mœstus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu ;

65 *Arboreis* Ven. 66 *obumbrant* Oblong. Pierii et Leid. conf. IV Ge. 20. 67 *Hinc j.* Ald. pr. et aliæ edd. *in stramine* passim vulgg., sed abest codd. Pier. et Heins., itaque sublatum ab Heinsio. 68 *virgineum* Goth. pr. *demissum* Gud. a m. pr. *decisum* Dorvill. a m. sec. *messum de pollice* Servius ad II Ge. 274. *poplite* Ven. 70 *nondum* Ven. *nec non* pr. Hamb. *sua fama* Hugen. 71 *Nec jam* Dorvill. et Goth. tert. *Jam non* Leid. 72 *Tum* Heins. e codd. pro *Tunc.* Tum alii scripti et edd. *ostroque auroque.* Non video, quid intersit. Sed vetustiorum codd. lectio recte servata est. 73 *læta bonorum* apud Rufinian. de Schemat. Lex., quod ornari potest a novaturo : est, quæ abundabat hinc copiis et opibus. 74 *manibus quondam* aliquot Heins. et Burm. 75 *Texerat et* Ven. 76 *juvenis* Rom. *supremo m. honore* Parrhas., quod pro interpretatione esse potest. *supremus* sec. Menag. 77 *hirsutasque comas* Ven.

Cannegieter ad Avian. fab. pr. exemplis illustrat: quem jam Burm. laudavit : nec tamen video, an omnino hoc necesse sit. 66. *obtentu frondis,* obtentis frondibus ac ramis, qui umbram desuper corpori facerent.

68—71. Obvia comparatio et multis frequentata ac variata (cf. sup. IX, 435—437), sed h. l. suavissima ornamentorum copia et dilectu : *virgineo* pollice, florem, *seu—seu—*, et qui nondum marcidus elanguit : *Cui neque—recessit :* nec tamen pristino vigore nitet ; *Non jam mater.* 73—75. Magistro Homero hoc didicit Maro : commendare rem seu artificis auctoritate seu muneris auctore. *læta laborum* (cf. ad lib. I, 441 *lætissimus umbræ) :* sane quidem ad vulgare revocari potest, ut sit studiosa, quæ studio operæ tenetur ; attamen cum vi dictum est : illa sibi placens in opera sua et operis successu : quo ipso intelligitur præclari fuisse artificii opus. Nec dicas, esse delectatam opere, quod in amantis Æneæ gratiam parabat. 76. *obnubit :* sc. altera veste caput velavit ; videtur

Multaque præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, et longo prædam jubet ordine duci.
Addit equos, et tela, quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam;
Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acœtes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur et toto projectus corpore terræ.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Æthon
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus

80 *spoliaverit* Dorvill. 82 *sparsurus* aliquot Pier., inter quos Rom., tum Medic. Gud. et alii Heins. (ne addam Goth. pr.) cum vetustioribus Macrobii VI, 6. Sane *sparsuros*, quod inde ab Aldo in pr. editum, elegantius est: alterum tamen codicum auctoritate nititur; qua sane in his standum videtur, ubi quæritur, quid poetæ, non quid nobis arriserit. prætulit quoque Wakef. *sparsuras* Montalb. et Franc. *flammas* alii, et utrumque Erf. *flammam* Heins. e Rom. Gud. Menag. pr. recepit; adde Goth. pr.; et recte consuluit auribus. 83 *Inductosque* Gud. a m. pr. 84 *fingi* duo Burm. cum Rom. 85 *Acetes, Acestes*, etiam hic. *Aletes* apud Macrob. IV, 3. conf. sup. ad v. 30. 87 *prostratus* alt. Voss. et pr. Hamb. *dejectus* Oudart. *projecto* Gud. sec. Versum tanquam inficetum, obelo notat Editor Parmensis. 88 *Ducitur et* Goth. sec. *perfusus* sec. Rottend. *perfossos* a m. sec. Bigot. *cursus* Hugen. *cultus* Zulich. 90 *Illacrimans* Goth. sec. 91 *gerunt* Sprot.

et hoc ad religionem pertinuisse, cum Manibus et diis inferis nunc consecratus esset Pallas. 81. De juvenibus his, quos inferiis destinaverat, v. sup. ad X, 518—520. *cæso sanguine* audacter pro, cæsorum, ut ibidem: *captivo sanguine*. 83. 84. Fercula describit in triumphis gestari solita humeris: arma cæsorum truncis infixa vel perticis, cum titulis, seu nominibus eorum, quorum arma fuerant. Sunt hi τροπαιοῦχοι: quali specie et nomine ipse Mars exhiberi solet. 87. *Sternitur et*; pro, nunc—*nunc* stratus et projectus humi; ut solebant facere doloris impatientia animique impotentia, ut in terram projecti caput quoque pulvere fœdarent: cf. inf. dicta ad v. 191. 88. *currus* acciperem Pallantis currum, quo in pugna usus erat, nisi navibus venisset et statim unus equus subjiceretur: nunc hosti erepti currus intelligendi; cf. lib. X, 399 etc. 89. 90. Homerico exemplo, Iliad. P, 426 sq. 437 sq. Quod Maronis ævo forte ipsa imitatione placebat: nunc hoc ipso displicet, quod imitandi studium in oculos incurrit. Res per se heroicæ vitæ sensibus et studiis accommodata. 91. *nam cetera Turnus victor habet.* Supra X, 496 sq. balte-

Victor habet. Tum mœsta phalanx, Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve æternum mihi, maxime Palla,
Æternumque vale. Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
  Jamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:

93 *Tyrrhenique omnes* Medic. et codd. Heins. omnes, trinis exceptis. Errorem versus sequens peperit. Sed, si hoc non nisi in uno Mediceo primum est factum, quantum codicum agmen ex eo prodiisse credendum est! Romanus contagio liber est: cum Goth. pr. et tert. 94 *comitum longe* Parrhas. *præcesserat* Rom. et ceteri Pier., cum vett. edd., omnes itidem Heins., uno Ven. excepto, et pro var. lect. Gud. Maluit tamen Heins. alterum, quod in Ald. sec. receptum, retinere tanquam magis proprium. cf. ad VIII, 462; hoc et omnes Goth. præferunt: si modo iis aliqua esset auctoritas. 95 *que* abest Franc. *edidit* Medic. a m. sec. pr. Menag. alter Mentel. Franc. Parrhas. et Goth. sec., quique primo loco memorandus erat Rom., ut adeo hæc verior sit lectio. 96 *Nos aliter* Ven. 97 *Pallas* Rom. et Hugen. conf. ad X, 411. adde h. l. Pier. 99 *Cedebat muros* Ed. pr. Burm. *gressusque* Oudart. et Dorvill. *in tecta* Ed. pr. Burm. *ferebant* Gud. 100 *Jamque o. adventant ex* Erf., sic saltem del. *ex. de gente Latina* Bigot. 101 *precantes* Parrhas.

um tantum commemoraverat, e quo ensis pendere debuit. Reliqua tum subticuit. 92 sq. Comparant Iliad. Ψ, 129 sqq. de Patrocli funere. *versis armis* h. hastis, haud dubie de suis temporibus sumsit poeta. Saltem in Homero occurrere hoc non memini. 66. *Nos alias hinc—vocant.* Egregie hæc ad affectus et ad rerum veritatem; idemque cum sapientiæ præceptis conjunctissimum; obtemperandum est naturæ in gravi casu; est flendum, elugendum; tum animo composito ad vitæ officia redeundum. Bene ea transtulit Silius in nobilissimis illis vss. *I deus Ausoniæ, quo fas est ire superbas Virtute et factis animas: tibi gloria leto Jam parta insigni; nostros Fortuna labores Versat adhuc, casusque jubet nescire futuros.* vid. lib. X, 573 sq. Burmannus Statii versus laudat IV Theb. 600. 601. 602 *Existis casus: bella horrida nobis atque iterum Tydeus.* 97. Iliad. Ψ, 19 *χαῖρέ μοι, ὦ Πάτροκλε καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισι.* Nec diversa clausula Menexeni: *νῦν δὲ ἤδη ὑμεῖς τε καὶ ἄλλοι πάντες κατὰ τὸν νόμον τοὺς τετελευτηκότας ἀπολοφυράμενοι ἄπιτε.* et Orat. Periclis similiter.

100 seqq. Similis legatio Iliad. H, 381 sqq. Trojanorum ad Achivos ad deposcenda mortuorum ad sepulturam corpora. Bene ea usus est poeta ad illustrandum Æneæ nomen. Erat enim ea tacita confessio Latinorum, victos se esse a Trojanis. 101. *Velati* ἐστεμμένοι, gestantes ramos vittatos manibus. vid. ad lib. II, 249. V, 72. 366. VII, 154. 237. 101.

Corpora, per campos ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ;
Nullum cum victis certamen et æthere cassis;
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes,
Prosequitur venia, et verbis hæc insuper addit:
Quænam vos tanto Fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem me exanimis et Martis sorte peremtis
Oratis? equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent;
Nec bellum cum gente gero; rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat: his mecum decuit concurrere telis;
Vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris supponite civibus ignem.

Ven. sec. Goth., et ita Serv. X, 31, ducta familia a Romano. 103 *tumulos* Mentel. alt., quod Heins. illustrat. Scilicet *subire, succedere*, dicimur et *urbi* et *urbem*; igitur res unoquoque loco codicum auctoritate dijudicanda est. *succedere dextræ* Parrhas. a m. pr., perperam ex aliis locis. 104 *Nullum est* Goth. tert. *vinctis* Bigot. *aere* aliquot Pier. et Heins. 105 *soceris*, et pro var. lect. *sociis* Ven. 106 *aspernenda* Oudart. 107 *Persequitur* Zulich. *Præsequitur* Hugen. 109 *quid nos* duo Burm. 110 *Pacem me* ex præstantioribus Pier. et suis Heinsius, sublata interrogatione, pro vulgg. *Pacemne*; quod jam inde ab Ald. sec. regnat. Voss. pr. *Pacem quam ex.*; et Franc. ex librarii stupore *M. s. parentis.* 111 *et* abest nonnullis ap. Ge. Fabric. *vivis equidem* Oudart. *mallem* Pseudodonatus et aliquot Pier. 112 *Non veni* Goth. tert. *ni* Probus lib. I apud Heins. et Goth. sec. 113 *de gente* alter Hamb., male; non cum Latinis, sed cum rege Latino ait se bellum gerere. *relinquit* Franc. 114 *potius Turni* Goth. tert. *contulit* unus Burm. et in Gud. erasa vetus lectio. 115 *hinc* Ven. *Turno* vett. edd., sed jam emendatum video *Turnum* in ed. Ald. tert., idque firmant codd. omnium auctoritate Pier. et Heinsius, præter Montalb. *se ponere* Oudart. *Marti* Sprot. Bigot. et a m. sec. alter Hamb. Franc. cum Goth. tert. At Marti, pugnæ, se objecerat sane Turnus. Servius agnoscit *morti*: ait esse δεικτικῶς, quasi jacentes ostendat. 117 *mecum decuit*: hoc ordine meliores Pierii et Heinsii. Vulgo; *decuit mecum*. *convertere* vel *contendere* Cod. Kœler., perperam. 118 *Vixit* Goth. tert., indocte. *Vixet* pro

102. *veniam* sc. hanc, ut redderet; mox *pacem*, indulgentiam, concessionem. 112. *Nec veni*, pro venissem; *οὐδ᾽ ἦλθον ἄν, εἰ μή.* 115. *huic se opponere morti*; se objicere, periculum mortis subire. *huic*; qua hi cæsi occubuerunt. At ille videri tum poterat navi aufugisse sup. X, 665 sq.

Dixerat Æneas. Olli obstupuere silentes;
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior semperque odiis et crimine Drances
Infensus juveni Turno sic ore vicissim
Orsa refert: O fama ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem?
Justitiæne prius mirer, belline laborum?
Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem;
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi. Quærat sibi fœdera Turnus.
Quin et fatales murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.
Dixerat hæc, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies, et, pace sequestra,
Per silvas Teucri, mixtique impune Latini,

vixisset. *et sua* Menag. pr. 120 *Illi* Dorvill. Goth. tert. cum Rom. *Illi obstipuere* Pier. in omnibus fere invenerat. 122 *sed crimine* Donat. ad Terent. Hec. V, 2, 13. *Drances odiis et crimine semper* Goth. tert. 123 *Infestus* multæ edd. vett., sic et Gud. alter Menag. et duo Goth. *Infensis* Mentel. pr., et *Infensi* Medic. a m. pr. et Hugen. 126 *Justitiane—labore* Rom. et alii Pier. cum Regio. *Justitiane* et *laborum* Priscian. XVII apud Pier. et Heins. *labores* Alcuin. in Grammat. *laborem* nonnulli Heins. et Pier., horum alii etiam *Justitiam* et *laborem*. Voss. *Justitiam primum*. Quæ omnia debentur grammaticorum inscitiæ græcismi: θαυμάζειν τινὰ τινὸς (χάριν, ἕνεκα). conf. Guell. *bellive* Parrhas. 127 *hoc* duo Burm. *grati* superscriptum *læti* Zulich. 129 *fœdere* Mentel. pr. 131 *subvectari* sec. Moret. Reg. *subjectare* Goth. pr., sed hoc aliud est: conf. Lucret. VI, 700, ubi montes cavernosi *extollere flammas saxaque subjectare* dicuntur. Porro *Trojane* a m. sec. Medic. Montalb. Reg. et Dorvill., perperam; ut *Trojanam urbem*, *Trojanos muros*, sic *saxa Trojana* dixit. Tandem *juvabat* a m. pr. Gud. qu. Moret. et Franc., ut mox v. 168. 132 *unaque* Goth. pr. *ore ferebant* Goth. tert. 134 *silvam*

121. *Conversi—tenebant:* pro vulgari conversos oculos. 122. *et crimine*, crimen pro criminatione: ut sæpe. 124. *armis* pro factis, rebus gestis, ut in illo Ciceronis, quod e Cat. maj. Macrob. VI Sat. 2 laudat, *contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut majora omnia re quam fama viderentur*. Sed, ut Maronem a Cicerone petiisse credat, nemo in animum inducat. 130. 131. Quin nos parati sumus in extruenda urbe fatis tibi in Latio destinata ipsi operas nostras adjungere. 133. *pace sequestra* h. induciarum fide et auctoritate. *Sequester*, seu medius et arbiter inter duo litigantes, fidem facit ejus, de quo convenitur vel ejus arbitrio constituitur. *pax*, pactio, tutos præstabat h. l. et Latinos et Trojanos, ut permixti discurrerent. Numerum XII dierum ab Homero arripuit Iliad. Ω, nec aliud quid quærendum. 134. *Per silvas;* itidem, ut

Erravere jugis. Ferro sonat icta bipenni
Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinus;
Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et jam Fama volans, tanti prænuntia luctus,
Evandrum Evandrique domos et mœnia complet,
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces. Lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia jungunt
Agmina. Quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere:
Sed venit in medios. Feretro Pallanta reposto

Medic. *Latinis* Goth. pr. 135 *icta* Heins. e Rom. et aliquot suis reposuit. Vulgg. duce Mediceo *alta*; tum *acta* aliquot Pier. Zulich. pro var. lect., male: cum mox sequatur: *actas pinus*. 136 *evertuntque* Goth. tert. et pr. Hamb. a m. sec. *altas* Dorvill. et Goth. tert. *ictas* pr. Moret. *pinos* Medic. pr. Voss. et al. vid. X, 230. 137 *findere* Gud. a m. sec. *cædere* Ven. *quercum* pr. Moret. 138 *ornus* Sprot. 139 *volat* Bigot. et Goth. tert. 140 *domus* Probus in Grammatica, et sic alter Hamb. Tum *replet* Rom. et reliqui Pier. Medic. a m. pr. et plerique Heins. cum binis Goth. Erf. et vett. edd. Firmat quoque Heinsius; reliquit tamen alterum, *complet*, quod legitur inde ab Ald. pr. quodque ipse præferam. Reposuit quoque nunc Wakef. 141 *Quæ non* ed. pr. Burmann. 142 *Arcadas* Bigot. et apud Serv., sed vitiose. *Arcades et* sec. Moret. *ad portam* Ed. pr. Burmann. *at portis ruere* multi ap. Serv., non male: etsi eodem redit, seu turba portis ruat in campos, seu ad portas, ut exeat. 144 *disterminat* qu. Moret. 145 *jungunt* e Mediceo et aliis Heins. (adde Colot.) pro vulgari *jungit*, quod Rom. tuetur. 146 *accedere* pr. Hamb. pro var. lect. *tecto* vett. edd., sicque Goth. pr. *tectis* primum intulisse videtur Ald. pr., idque Rom. et Medic. cum aliis tuentur. *succedere muris* aliquot Pier., scil. ex interpretatione. 149 *Pallante* plerique Heins. et a m. pr. Me-

Iliad. H, 419. 135 seqq. Similia sup. lib. VI, 180 sq. 137. *olentem cedrum*, odoratam. De hac Græcorum et Latinorum cedro, quæ ex juniperorum genere est, satis dictum sup. ad lib. VII, 13, et Ge. II, 443.

142. 143. Sumtis facibus ardentibus prodeunt obviam Pallanti Arcades. Vix ferat aliquis Servii et aliorum nugas. Refert h. l. poeta ingeniose ad veterem Arcadum morem, quod Romanis sollenne erat, ut facibus et cereis accensis pompam funebrem ad rogum ducerent. Omnino nocturno tempore exequias facere mos erat: quod tamen in nobilium funeribus non æque obtinuisse inde colligas, quod pro rostris laudationes habebantur. Cum facibus forte etiam mos fuit, ut obviam progrederentur mortuis, qui ex præliis reportabantur. 145. Comparant Iliad. Ω, 707 sqq. 146. *succedere tectis* h. l. ingredi urbem. 147. *incendunt*

Procubuit super, atque hæret lacrimansque gemensque,
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti.
Cautius ut sævo velles te credere Marti!
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ juvenis miseræ! bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
Vota precesque meæ! tuque, o sanctissima conjux,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum

dic., sicque omnes Goth. et Erf. Tumque esset vel: *super Pallante, feretro reposito;* vel: *super Pallante reposito* in *feretro*. *Pallanta* in Mediceo Aproniani emendatio est. conf. Jul. Sab. Sed forte fraudem fecit ignorata vocis *reposto* significatio h. l. pro deposito, posito simpliciter. 150 *Procubuit* perpetua lectio edd. inde ab Aldo e Medic. et aliis firmata ab Heins. *Procumbit* Rom., quod Pier. commendaverat, et Commelin. e Palat. intulerat, iterum revocatum a Burmanni operis ex Pulmann. aut alia Elzev. *hærens* aliquot Heins. cum Goth. tert. 151 *Ut via* aliquando malebat Heins. sed *et* Maroni sic frequentatum. *mox tandem* Zulich. a m. pr. *vocis* Rom. et Medic. ac Gud., adeoque vetustissimi codd. Heinsius etiam argutius quid suspicatur: *Et via—vocis laxata dolori est.* Aberat *est* Ven. 152. 153 Si vera hæc est lectio et interpunctio, quæ vulgo habetur: *Non hæc dederas promissa parenti, Cautius ut sævo velles:* invita ratione grammatica dictum est: *promittere ut.* Ruæus non male supplet: *sed fore* ut. Possit quoque aliquis supplere: *parenti*, cum ego te monerem, *ut velles.* Sed tum præstitisset statim scribere: *non hæc d. p. monenti, Cautius ut s. v.* Ineptit Servius: nil vident Cerda et ceteri. Unus Faber alterum jubet versum sejungere a superiori, et explicare: *utinam vero voluisses cautius te credere Marti!* Ita *velles* pro voluisses. Præstaret saltem sic: *Cautius at velles.* In Servianis traditur: "Alii non *parenti* sed *petenti* legunt:" quod etsi ab indocto grammatico perperam exponitur, tamen omni difficultati occurrit, et merito ipsi Heinsio concinnius videbatur: *petenti* mihi, *ut velles.* 153 *aut sævo* Rom. *te cr. bello* Goth. tert. 154 *Haud ignarus enim* Hamb. pr., non illepide. *nova gaudia* cod. Thuan. ap. Macrob. IV, 6. 155 *p. in certamine* Ven. et qu. Moret. *possit* aliquot Burm. et Goth. pr. 157 *Clara r.* sec. Rottend. *n. e. priorum* sec. Hamburg. 160 *vixi m. f.* Menag. pr. *vinci* vel *vinco* Montalb. *facta* Zulich. 161 *secutus* pr. Menag.

clamoribus urbem, clamores per urbem. v. ad X, 895.

152. 155. Turbata oratio dolore loquentis. Vide Var. Lect. Si vera est lectio, ita, ut fecimus, interpungenda et sic explenda est: Non hoc promiseras mihi in discessu! *ut velles*, utinam voluisses, *credere te Marti*, pugnæ, periculo, *cautius!* Etiam in seqq. sententiæ abruptæ dolorem acuunt. 156. *Primitiæ juvenis*, juvenilis virtutis, factorum. *belli propinqui*, finitimi, ac nimium vicini, quo Pallas mitti posset; ut Serv. 158. *sanctissima conjux.* casta, ut bene Macrob. III, 3. 160. *vivendo vici mea fata;* Simpl. accipio: vitam protraxi longius quam natura ferre videbatur, mihique adeo ipse supervixi, ut pater superstes essem nato! *fata* pro morte, quam ex naturæ lege jam dudum subire debuisset, ætate adeo provecta.

Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque hæc pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec fœdera, nec, quas
Junximus hóspitio, dextras: sors ista senectæ
Debita erat nostræ. Quod si immatura manebat
Mors natum: cæsis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros, cecidisse juvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Æneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenûm exercitus omnis. 171
Magna tropæa ferunt, quos dat tua dextera leto;

162 *Obruerent Rutuli: telis a. i. dedissem* distinguunt aliquot codd. Heins. *Obruerint* Exc. Burm. *Obruerunt* Hugen. *telis Rutuli* Sprot. *telis R. et* Franc. 163 *Pallante* pr. Mentel. *non P. dedisset* Leid. et a m. sec. Zulich. cum Reg. 164 *Non vos* pr. Hamb. *arguerem* aliquot Pier. et a m. pr. Gud. *arguero* Goth. sec. 165 *dextræ* Gud. a m. pr. *fors* Zulich. *illa* edd. ap. Pier. 166 *matura* Franc. et Goth. tert. 168 *In Latio* duo Burm. *juvaret* Rom., tum Medic. Gud. a m. sec. et Ven. cum Goth. tert. Ita sensus esset hic: Quodsi—juvaret saltem hoc, si non ante cecidisset filius meus, quam Teucris in Latium ductis, eorum rebus ac sedibus firmatis. Nunc *juvabit* est pro juvet, juvato, pro solatio esto. 169 *dignem te* alios legere narrat Servius, per archaismum: *dignor* Sprot. 170 *Phryges* Græce extulit poeta, Φρύγες: alias ultima corripi non posset. *et quod* sec. Menag. 171 *Tyrrhenumque* omnes vett. edd., quod quidem constat; grammatica sane ratione id postulante, sed cum versus vitio; hinc *Teucrum* Musonius conjiciebat, *Turnumque* Ven. Sed codd. fere omnes *que* excludere testantur Pier. et Heins., et primum sublatum *que* video in Commelin. Pro insititio habeo totum hoc: *et quam T. d.—omnis.* 172 *ferant* Rom. et alii Pier. Ed. pr. Burmann. Gud. et aliquot alii Heinsii, quod ei non damnandum videtur: etsi sententiam non explicat. Hunc versum Ortuinum confodisse, narrat Burmannus, et spurium haberi atque a codd. nonnullis abesse Taubmannus tradit. A Pierio tamen et Heinsio nil monitum. In margine autem ed. Ven. 1544 legitur: "*Versum hunc non habet codex vetustus.*" Neque sane Virgilianus esse videtur, saltem non Servius et alii interpretes sibi ipsi laqueos mira subtilitate induunt. 162. *Obruerent;* utinam me ipsum obruissent! 166. *Quod si.* Si tamen. Solari se ipsum incipit. 167. *Volscorum:* ut poeta, omnino pro hostibus dixit: nam Rutulis et Latinis aderant Volsci, duce Camilla: VII, 803. *juvabit,* juvato, solatio esto, filium non cecidisse nisi aditu jam Teucris in Latium patefacto: sc. per prælium secundum.

172. Obscura est hujus versus sententia. Ratio quidem grammatica sic accipere jubet: Nihil se honori funebri, quem Trojani nato suo persolverant, addere posse. Spolia et exuvias eorum, quos Pallas intererat, esse pro maximis decoribus. Illi, inquit, quos tua dextera, o Palla, leto *dat,* dedit, *ferunt magna tropæa* tibi, afferunt; tropæa in pompa funebri magna ducuntur eorum, qui a filio meo cæsi fuere. v. sup. 83. 84. Est alius modus, isque melior, si ita verba jungas: Troes et Tyrrheni *magna tropæa ferunt* (eorum) *quos dat,* dedit, *tua dextera leto.* Ait Evander, insignius se funus filio parare haud posse, quam hoc ipsum quod ducitur, spoliis hostium cæsorum tanquam pompa funebri ductis; quibus ac-

Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis:
Esset par ætas, et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et hæc memores regi mandata referte:
Quod vitam moror invisam, Pallante peremto,
Dextera caussa tua est; Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
Fortunæque locus. Non vitæ gaudia quæro;
Nec fas; sed nato Manes perferre sub imos.

satis elaboratus; etsi eo carere sententia vix potest. 173 *in arvis* malit Heins., quia statim v. 175 *armis* recurrit. Non assentiar: nam *trunci in armis* docte sunt *trunci hostilibus armis induti:* ut v. 83; h. e. tropæa. 174 Est vir doctus, qui hunc versum expunctum esse malit, ut sit sententia: *cum istis tropæis etiam tuum tropæum, o Turne, hic jamdudum adstare deberet;* ut sit tacita exprobratio Trojanorum, qui vindictam de Turno nondum sumserant. Bona sententia; nisi poetæ alia placuisset. *idem sit* ed. Ald. et Junt., quod corrigit Pierius et Nauger. Ald. tert. *robor* Mentel. pr. et codd. Pier. *ab armis* Franc. et Zulich. a m. pr. *in annis* Montalb. Dorvill. et Exc. Burm. cum Goth. sec. *in armis* Goth. tert. 175 *quod* Leid. *qui* uterque Hamb. a pr. m. *cur* Ed. Mediol. *quo* conj. Heinsius. *arvis* Rom. Idem vir doctus malit *Teucros quod demoror ultra.* Ut III, 480 *quid ultra Provehor.* Ita variatur oratio; non vitium tollitur, quod nullum inest. Nam *demoror armis* est, ab armis; moram facio, ne arma capiant et in Turnum excurrant. 176 *Audite* Rom. *regi memores* Leid. 177 *Quod visam* Parrhas. *invitam* Montalb. a m. pr. 178 *gnatoque* defendit Pier., non, *nato.* 179 *Quem* sec. Moret. *Quod* alter Menag. 179. 180 Ut nunc interpungitur, paullo impeditior est sententia et subtilioris acuminis, præclara tamen: vid. Not. Servius, qui interpunctionem hanc agnoscit, sic explicat: "Nihil est aliud, quod possit vel virtus tua vel fortuna præstare (nam his rebus victoria contingit), nisi ut, occiso Turno, et vindices filium, et patrem consoleris orbatum." Bona sententia, sed, quomodo verbis poetæ efficeretur, docere oblitus est. Ab hoc profecta interpunctio vett. edd. obsidet. Sed multi codd. Heins. sic interpungunt: *Quam debere vides meritis: Vacat hic*—ut *meritis* sit, *natoque patrique*, qui de te meriti sunt. Quod Heinsio quoque judice præstat; sicque etiam expeditiora sunt illa: *Vacat hic tibi solus Fortunæque locus.* Hoc uno et tu et fortuna conferre aliquid in me potestis. Proclivior itaque et ipse olim eram in hanc interpunctionem; sicque eandem secutus est Brunckius. Nunc sentire mihi videor, graviorem magisque epicam esse sententiam ex altera, si sic exponas, ut in Nota feci. Tum *vacat his* Ortuinus malebat ap. Burmannum, et id Ge. Fabricius amplectebatur. *solum* Sprot. 181 Dura versus oratio, *perferre* pro

cessuræ fuissent Turni exuviæ, si Pallantis vires animum æquassent. 173. atque etiam tu esses tropæum, s. truncus armis indutus, Turne: pro, tropæum de te esset factum (v. sup. ad v. 16 Var. Lect.), si fuisset par ætas et robur Pallanti. Scilicet, quod Turnus non interemtus est a Pallante, non virtutis, sed virium in Pallante ex ætatis imbecillitate defectu factum. 175. quid vos retineo a bello prosequendo? 177. Vitam mihi adeo invisam esse necesse est, ut eam quocumque modo abrumpam. Ut tamen eam tolerem, caussa est *dextera tua:* seu ut fides data intelligatur, seu ut sit spes de virtute Æneæ, qua Turni cæde Pallantis mortem est ulturus. Hanc dextram, inquit, hanc ultionem debes patri filioque. 179. 180. *Tibi fortunæque hic solus locus vacat meritis:* ad meritum, ut de me mereamini. Hæc una ratio est, qua et tu mereri de me et fortunæ ego aliquid debere possim. vid. Var. Lect. 181.

Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in litore Tarcho
Constituere pyras. Huc corpora quisque suorum
More tulere patrum; subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accensos, cincti fulgentibus armis,
Decurrere rogos; ter mœstum funeris ignem
Lustravere in equis; ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.
It cœlo clamorque virûm clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis derepta Latinis

perferre nuntium, et quidem de Turno interemto: nam hoc nuntiaturus est senex brevi ipse subiturus loca infera. Itaque suspicor in Maronis apographo hic versum aut defuisse aut excidisse inchoatum. Supplent alii *gaudia* sumtæ ab hoste vindictæ. Quis hoc ferat, cum *vitæ gaudia* præcesserint? Servius et ipse substituisse videtur *nuntium*. Saltem *hoc* vel *hæc* interponi post *nato*: *sed nato hoc Manes perferre sub imos*, sc. quæro, et sic sententia expleri poterat: *hoc*, Æneam ultum esse Turnum. Et nunc dubito, an non legerit sic Julius Sabinus: "hoc significat, caussam esse, quod patietur vitam, ut apud Manes Pallas videat cæsum Turnum." Bona sententia! sed verba expedita volebam; ea autem expedies admisso *hoc*. 182 *alma* Gud. a m. pr. et Oudart. *armis* Goth. tert. 183 *Extulerat*. Apud Servium Asinii Pollionis acumen super hac voce h. l. profertur, quod, cum tot aliis ex priscis illis Commentariis servatis, facit, ut desiderium eorum facile ferri possit. Quis enim *extulerat* propterea commode positum putet de *aurora*, quoniam de sepulturis hoc die agetur, in quibus proprie *efferre* dicitur de funeribus. 184 *in* deest sec. Hamburg. 185 *que* a pr. m. aberat pr. Hamb. 187 *in tenebris* Zulich. a sec. m. Bigot. et Goth. tert. Burmannus malebat: *atras Conditur in tenebras*; sed vid. Not. *interea* Goth. pr. In sec. hic et sequens vs. exciderat. 188 *cuncti* Rom. et Parrhas. 189 *Discurrere* Exc. Burmann., perperam. 190 *que* deest binis Burmann. *ora* iidem et quatuor alii. 192 *clamor cæloque* Goth. tert. 193 *Hic alii* Medic. et multi alii cum binis Goth. et Rom. *derepta* egregie Heins. e Medic. et al.

sed quæro, in votis habeo, *nato perferre*, nuntiare (hoc, de Turno sumtam esse pœnam), *Manes sub imos*: nimirum in morte; quam sibi brevi obeundam esse auguratur. v. Var. Lect.

182. *miseris*, δειλοῖσι βροτοῖσι, alias generaliore epitheto, nunc proprio, ærumnosis, sc. propter hoc, quod sequitur: *referens* iis *opera atque labores*. 184. In sqq. ritus funebres ævi heroici expressit, quos ex Homero illustret, qui volet, Iliad. Η, 420—432. Ψ, pr.—27. 110—257. Ω, 777 sq. Od. Ω, 57. Alios Auctores dabunt Guell. et Cerda. Etiam singulos versus comparant Intpp., qui tamen illustratione hac non indigere videntur. 186. *ignibus atris* propter fumum, non aliter; patet ex altero versu, ubi *caliginem* vocat. 188. Vi oppositi *decurrere* ad pedites spectare videtur. Præiverat Virgilio Apollonius I, 1059. IV, 1535. 191. Non visum est fidem excedere hoc *humectari humum lacrimis*: imprimis si cogites immani luctu subinde in terram prostratos ejulatus moventes. cf. ad v. 87. Ex Iliad. Ψ, 15 Δεύοντο ψάμαθοι, δεύοντο δὲ τεύχεα φωτῶν. 192. *clangor tubarum*. Tubas ex suo

Conjiciunt igni; galeas, ensesque decoros,
Frenaque, ferventesque rotas; pars munera nota,
Ipsorum clipeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti;
Sætigerosque sues raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes. Tum litore toto
Ardentes spectant socios, semiustaque servant
Busta; neque avelli possunt; nox humida donec
Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.
  Nec minus et miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras, et corpora partim
Multa virûm terræ infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt;
Cetera, confusæque ingentem cædis acervum

pro vulgg. *direpta.* 194 Versum Macrob. VI, 6 laudat et *igni*, pro in ignem, inter figuras Maronis refert. 195 *pars m. vota* Franc. 197 *circum* pr. Hamb. *mactabant* Ven. *Marti* Ven. 199 *flammas* Parrhas. 200 *socios spectant* pr. Moret. *semiusta* Goth. tert. etiam hic cum Rom. 201 *neque* Heins. e libb. pro *nec*, quod Rom. tuetur. 202 *stellis ardentibus* omnes codd. Heins. præter Montalb., et pro div. lect. tert. Moret.; item Goth. sec. et tert., qui *fulgentibus* exhibent. Pierius nil monet: nec videtur is aliter scriptum in libb. invenisse quam *ardentibus:* sic etiam omnes vett. edd., quantum video: nec alterum prius occurrit quam in ed. Ald. tert. Hoc Heins. retinuit, *fulgentibus*, ut poeta variet versum, qui idem repetitur a poeta sup. IV, 482. ubi v. Not. cf. VI, 798. *haptam* codd. Pier. 203 *diversi* Hugen. *in* deest Franc. et Goth. tert. 205 *terræ fodiunt* Gud. *infodiunt terræ* sec. Rottend. *advectaque* Ven. et Parrhas. *passim* sec. Moret. et pro var. lect. tert. Rottend. *raptim* Erf. Tum Menag. pr. hunc versum non habet; nec Goth. tert., at sequenti eum postponunt Leid. Zulich. et Goth. sec. 207

ævo adscivit Maro. 195. 196. alii arma, quibus ipsi mortui usi erant, in ignem conjiciunt: ea, *munera*, quia proprie sic dicuntur omnia, quæ ad honorem funebrem spectant, *non felicia*, quibus illi, mortui, se defendere nequiverunt, ut Serv. 197. *Morti* tanquam deæ. Sic Servius quoque, qui laudat similia loca Statii IV Theb. 528. Lucan. VI, 600. Notabile tamen hoc: alias Orco vel Manibus et Inferis victimæ hæ mactari solent. 202. usque ad auroram: ad sensus errorem dictum, poetarum more, ac si per noctem cœlum circumagatur ab occidente versus orientem. cf. sup. Excurs. II ad lib. II. Rem ipsam eodem modo expositam vides Iliad. Ψ, 154. 226 sq. Ω, 788 sq. Interdiu struitur rogus: nec accenditur nisi vesperi: ardet per noctem. Altero die, vel tertio, ut h. l. v. 210, ubi rogi refrixerant, legebantur cineres.

204. 205. De industria hoc memorasse videtur, quoniam in Italia semper variavit sepultura, modo crematione modo humatione in usum recepta: quam ipsa silvarum copia vel inopia suadere debuit. Sic apud Romanos: sic apud Etruscos. *avecta tollunt*, ornate, avehunt: sc. sublatos in currum. *urbi*, Laurento. 207. *cæ-*

Nec numero nec honore, cremant; tunc undique vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram:
Mœrentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
Jam vero in tectis, prædivitis urbe Latini,
Præcipuus fragor, et longi pars maxima luctus.
Hic matres, miseræque nurus, hic cara sororum
Pectora mœrentum, puerique parentibus orbi,
Dirum execrantur bellum Turnique hymenæos;
Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro;
Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances, solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis

stragis Rom., perpetua varietate; cf. inf. 384. sup. VI, 504. 208 *neque honore* Reg. *nunc* Ven. 209 *ignibus atris* Parrhas. 210 *cælo gelidam* Dorvill. *demoverat* Zulich. a m. pr. 211 *et* abest Parrhas. 212 *trepidoque* Goth. *trepidumque* Mentel. pr. a m. pr. 213 Impeditus locus: unde mendo laborare versum monuit Markland. ad Stat. Silv. V præf. Et sane *in tectis—urbe Latini* scabra videtur esse oratio: cui variis modis poterat occurri. Ipse Burm. conj. *in tristi p.* vel *in tectis et divitis.* Deest *in* Erf. *et tectis* Franc. Potest tamen locus aliquanto juvari distinctione et interpretatione opportuniore. Transit ab agris ad luctum in urbe: dicendum erat in tectis h. domibus urbis; hoc sic extulit: *in tectis, p. urbe Latini, P.* 214 *Præcipimus* Franc. *longi* Heins. bene tuitus est, ut elegantius, ex Rom. Medic. Gud. et aliquot aliis. Vulgg. *longe*, quod Servius defendit, indocte. 217 *Durum* aliquot Burm. cum tert. Goth. *execratur* Rom. 218 *armis—ferro* ad otiosam orationem refert et acute conjicit *animis* Jac. Bryant; ut sæpe *animis* ap. nostrum, ut VIII, 256. XI, 438. Recepit quoque hoc Wakef. Jungi quoque *animis* et *armis*, ut XII, 788. XI, 291. *discernere* Goth. tert. 220 *An gravat* Franc. *Ingravat et* vett. edd. et Gud.; primum video *hæc* in ed. tert. Ald. *hic* Montalb. *sævos* Rom. *sævis* Bigot. *solus* ed. pr. Burm. 221 *solumque duci* alicubi legitur ap. Pier. *soli* Ven. cf. inf. 434. *in certamine* aliquot Pier. 222 *varii dis;* cæsorum. 208. *nec cum numero*, non numero inito, *nec cum honore*, quia indiscrete, nec singulis singuli rogis cremantur: quod honorificum fuisset. 210 sq. v. modo ad v. 201. *ruebant*, de cineribus eruebant, pro, legebant. *focus* audacter de pyra. 212. *tepido:* translate, cui tepida ossa inferebantur.

213. *in tectis*, per appositum, *urbe, Latini:* pro in tectis, domibus, urbis. vid. Var. Lect. 215 seqq. Enumeratio miserationi apta et omnibus poetis frequentata. Exempla vel Cerda dabit. 219. *primos honores*, ut præferatur in Laviniæ matrimonio, cumque ea in regni successione. 220. 221. conf. quæ supra ex Ænea audierat Drances v. 115 seq. 222—224. Contra etiam multæ sententiæ diversæ erant pro Turno: cumque et regina Amata, quæ ei studebat, et

Pro Turno; et magnum reginæ nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama tropæis.
Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce, super mœsti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum; nil dona, neque aurum,
Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendam.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Ænean manifesto numine ferri,
Admonet ira deûm, tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio accitos, alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis

Goth. tert. *certamina* alter Hamburg. 223 Aut *et* tolli præstabat, aut altero versu interseri: *multa virum et meritis.* 225 *in* inseri jussit Pier. et inseruit Heins. codicum auctoritate: adde edd. vett. aliquot, ut Norimb. Ed. pr. Burm., ubi una voce *inflagrante.* Abest *in* in solo Hamb. pr. et Goth. pr., in nonnullis erasum. *magno fl.* Parrhas. 226 Legitur et *magni*, inquit Servius, et sic Oblongus Pierii, et alii apud Heinsium cum ed. Ald. tert. *Magni Diomedis* bene dici nemo dubitet: sicque hoc ipsum sup. VIII, 9 occurrit. Sed excluditur ea lectio eo, quod præcedit, *mæsti*: ne sit, *mæsti magni.* In Goth. tert. *magna mæsti.* 227 *mandata f.* Zulich. a m. sec. 228 *neque a.* ab Heinsio est: pro vulg. *nec.* 229 *Nil m. v.* Parrhas. et pr. Hamburg. pro var. lect. cum Goth. tert. 230 *a rege* Rom. Parrhas. Dorvill. *pacem—petendum* agnoscunt Grammatici Servius, Donatus ad Terent., Rufinian. de Schem. Lex. p. 256 et al., ex codd. nulli præter Moret. pr. Voss. pr. Menag. pr. Leid. et Goth. pr. Cum itaque codicum auctoritas desit, facile quis a grammatico acumine hoc profectum odoretur. Molesta quoque oratio, cum præcesserit: *arma quærenda*, non *quærendum.* Itaque Burm. iterum expulit illatum ab Heinsio *petendum.* Potest tamen poeta variare voluisse orationem. Ita sensisse videtur præstantiss. Ruhnken. ad Rufinian. l. l. et repetiit hoc Wakef. 233 *Admonet* Medic. a m. pr. 234 *consilium* Reg. et Dorvill., quod præferendum censet van Houen Campens. Fasc. III, pag. 226. *in consilium* Goth. tert. 235 *inter l.* aliquot Burm. *intra mœnia* Rom. cum Goth. sec. 236 *Illico* aliquot apud Burm., aut potius *Illi cōvenere.* Porro *ruuntque* Colot. Medic. Voss. pr. et Ven., adde Goth. sec. et tert., quod et ipsum bene dici nemo dubitet: et exemplis probavit Heinsius; verum nec minus *fluere* elegans et sollenne est de magna turba, uti Græc. ῥεῖν, ἐπιῤῥεῖν; et permutatio utriusque vocis frequens. Scilicet quod caussam decidere poterat, hoc erat: quod *plenis* viis adjectum

fama magnarum rerum gestarum sustentabat. *obumbrat* eum, tuetur, defendit, ut Serv.

225 seqq. Insuper, super hæc omnia, legati redeunt ad Diomedem Argyrippam missi. Vide sup. lib. VIII, 9 sqq. 232. 233. *ira deum* (propter adversam belli fortunam; unde etiam subjicitur: *tumuli ante ora recentes*) *admonet, numine manifesto*, clara voluntatis deorum significatione, *ferri* (esse) *Ænean fatalem*: fatis ei sedem in Latio esse destinatam. 235. Comparant locum de simili concilio Iliad. B, 51 sqq., et ad v. 239 sqq. renuntiationem legatorum Iliad. Z,

Tecta viis. Sedet in mediis et maximus ævo,
Et primus sceptris, haud læta fronte, Latinus.
Atque hic legatos Ætola ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet, et responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus, o cives, Diomede Argivaque castra;
Atque iter emensi casus superavimus omnes;
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis arvis.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi:
Munera præferimus, nomen patriamque docemus;

satis arguit, poetam de copia cogitasse, adeoque *fluunt* verius est. *ruitque* Ed. pr. Burm. 237 *rex maximus* vett. edd. aliquot et Ald. pr. et sec. et codd., sed potiores omnes cum Ald. tert. *et m.* sicque emendarunt Pier. Ge. Fabric. Heins. 238 *primos* Mentel. pr. *et læta* Ed. pr. Burm. 239 *hinc* Zulich. 240 *Quid r.* Exc. Burm. *referunt* pr. Hamb. *referent* alter. 242 *inquit* ed. pr. Burm. cf. sup. ad IX, 423, et vid. Guell. ad h. l. 243 *Diomedem* edd. vett. pleræque et Ald. sec. cum tert. et cett. et pars codd., at Medic. cum aliis *Diomeden*, quod metrum corrumpit. *Diomede*, quod Ald. pr. habet, et jam ant. edd., ut Ven. 1486, in plerisque suis extare vidit Pier. (inter quos tamen Rom. non fuit, in quo *Diomeden* est), sicque Mentel. pr. et Rottend. sec. cum Servio et Macrob. V, 17, ut sit Græca forma: Διομήδεα, Διομήδη. Retraxit hoc Heinsius, idemque opinabatur aliquando scriptum fuisse: *Diomedei* vel *Diomedi*, quod merito deseruit. In tert. Rottend. et Sprot. *Diomedæ*; ut apud Solin. c. 2 sub f. 246 *Argiripam*, *Agrippam*, *Agripam*, *Ægripam*, aberratt. Illud notabilius, quod poeta mediam corripuit, cum perpetuum sit *Argyrippa*: ut apud Lycophr. v. 592 Ἀργυρίππαν. At Ἀργυριππηνούς apud Strabonem (lib. VI, p. 434 B) agnoscit Stephanus Byz. h. v. Virgilium sequitur Silius XIII, 30. 247 *Garganii* aliquot apud Burm. *Garganis* Franc. *Gorgonii* indocte Goth. tert. *Iaspidis* idem. *arvis* ex parte codd. Pier. et suorum reposuit Heinsius. Tuetur tamen *agris* Mediceus cum al. 248 *P. congressi* Rom. *data coram* Goth. tert. 249 *docentes* Exc.

667 sqq. *imperio accitos*, cum iis imperatum esset, ut venirent. 237. *primus sceptris*, imperio et dignitate, inter reges ac duces copiarum, qui auxilio venerant. *sceptris* pro sceptro.

243. *Argiva castra* pro urbe, Argyrippa, ut toties novam Trojam Trojanorum castra dicta vidimus. 245. *Contigimus manum* ad dextram datam refer., ut sup. VIII, 124 in accessu ad Evandrum. *Ilia tellus*, Ilium urbs, ut toties *gens*, *urbs*, *terra*, poetis permutantur, ut mox v. 246 *patriæ cognomine gentis* h. urbis. Argos Hippium in Peloponneso designat, cujus nomine novam in Apulia conditam urbem a Diomede appellatam tradidit antiquitas; ut corrupto eo nomine postea Argyrippa facta sit, tandemque hinc Arpi. *patriam* autem gentem seu urbem Argos appellat poeta improprie; fuit enim Diomedes Ætolus; sed Adrasti filia, Ægialea, ducta in regno Argivorum successerat. cf. Var. Lect. ad v. 269. *Victor*, armis cum Dauno adversus

Qui bellum intulerint, quæ caussa attraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:
O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii, quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicumque Iliacos ferro violavimus agros
(Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros), infanda per orbem
Supplicia et scelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus; Scit triste Minervæ
Sidus, et Euboïcæ cautes, ultorque Caphereus.

Burmann. 250 *Quid* Gud. a m. pr. *attulerint* Goth. tert. *attexerat* idem, ex *attraxerat*, quod in Medic. et Mentel. pr. *abtraxerit* Ven. 251 *Auditis?* duo Leid. *Audistis* Sprot. *ille his* Oudart. et tert. Moret. *edidit* Medic. Franc. Goth. sec. 254 *accessere* alter Hamb., forte pro *arcessere*, ut X, 11. 255 *f. populavimus* a. Rom. *vastavimus* pr. Menag. 256 *Mitto quæ* Dorvill. *Omitto muris* Goth. tert. *exacta* ed. Ven. Burm. 257 *premat* Heins. cum melioribus omnibus; vulgo: *premit.* 258 *sceleris—omnis* alii, apud Servium. Codices non variant. 259 *m. domus:* Bigot. et Parrhas. *Stat tr.* Exc. Burmann. 260 *Caphereus* e Medic. et aliis Heins. recepit: vulgo *Caphareus.* Eadem

Messapios junctis, conditione proposita, ut pro auxiliis latis agri partem acciperet. v. Antonin. Liberal. Met. c. 37. *Gargani Iapygis*, Iapyx, pro Iapygius, ut tot alia. Etiam in Ovidio, qui h. l. expressit, Met. XIV, 458 *Daunus Iapyx* occurrit. Patuit autem Iapygiæ nomen latius, et ad Apuliam, Calabriam, et Messapiam pertinuit. *arvis Gargani;* paullo latius, in tractu terrarum, quæ ad eum montem (nunc *Monte di S. Angelo*) pertingunt. De ceteris v. Excurs. I ad h. libr.

252. 253. *Saturnia regna;* quibus olim regnavit Saturnus; et hoc respectu *fortunatæ.* cf. VIII, 324. 325. Exc. V ad lib. VII. *Antiqui Ausonii;* ab Ausonibus enim oriundi, et ipsi Ausonum pars, Latini: cf. sup. Excurs. II ad lib. VIII. Excurs. IV ad lib. VII. *Ausonios* autem (populos, viros) dixit ut poeta, pro Ausonibus. 254. *lacessere bella:* ut: movere bellum; monitum jam supra ad X, 10. *ignota*, pro bello dubii et incerti exitus. 256. 257. Ne memorem, ut omittam, ea, quæ urbe expugnanda ab Achivis tolerata sunt: quot viri in locis illis circa Simoentem occubuerint. *Simois ille*, cum execratione. *premat* sc. mersos. Similiter sup. I, 100 *ubi tot Simois correpta sub undis Scuta virum galeasque et fortia corpora torquet.* Ubi jam laudatus est locus, quem respexit poeta, Iliad. M, 22 seq. Adde Odyss. Γ, 107—117. 258. *Supplicia et pœnas;* atrocibus vocabulis utitur, pro malis et ærumnis, quasi hæ pro pœna excisi Ilii fuerint; et ante *violavimus* dixerat, tanquam in sacrilegio. 259. Servius laudat Pacuvii illud: *Si Priamus adesset, et ipse ejus commiseresceret.* Vides, qua brevitate sententiam complexus Maro vibraverit!

Militia ex illa diversum ad litus adacti,
Atrides Protei Menelaus adusque columnas
Exulat; Ætnæos vidit Cyclopas Ulixes.

varietas et alibi. Sed Græcis est Καφηρεύς. v. Etymolog. in h. v. 261 *abacti* plerique codd. et vett. edd., idque tuetur Pier. *abactis* Parrhas. At *adacti*, quod inde ab Ald. pr. editum, Medic. cum aliis nonnullis, unde retraxit Heins., cum in vulgg. edd. venisset *abacti* ex ed. Commelin. Omisso *ad* Mentel. pr. *diversum litus adacti*, quod ornat Heinsius. 263 *Exolat* Medic. a m. pr. et Gud.

Color alioqui orationis multis frequentatus. Exempla collegit Cerda. Ovidius XIV Met. 474, ubi totum hunc locum ante oculos habet: *Græcia tum potuit Priamo quoque flenda videri.* Et ipse Maro sup. II, 6. 7 *Quis talia fando Temperet a lacrimis! triste Minervæ sidus.* Ineptit Servius aut quisquis ejus nomen mentitur, quando arietem et manubias Minervales, hoc est fulmina, memorat. Cerda de face a Nauplio, Palamedis patre, in fraudem Græcorum elata accipit *sidus Minervæ:* non magis commode. Alii aliter. Quod simplicissimum est, hoc tenebimus. Tempestates ortas per siderum ortus et occasus declarare, perpetuus poetarum usus est. Tempestas, qua Achivorum classis disjecta est, Minervæ ira (conf. sup. lib. II, 163 seq.) fuit concitata. vid. Odyss. Α. 326. 327, imprimis Γ, 134. 135 sq. cf. sup. Æn. I, 39 sq. Seneca Agam. 528 sq. 560. Nihil igitur magis in promtu, quam tempestatem a Minerva commotam *sidus Minervæ* appellare, nullo respectu alio habito. Sane quidem Solinus c. 11 *Caphereus prominet in Hellespontum, ubi post Ilii excidium Argivam classem vel Minervæ ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi gravibus affecit casibus.* Sed sub Arcturi ortum non dilata est Achivorum navigatio, quippe æstate facta: verum sub etesiarum aquilonum ortum. v. sup. ad lib. III Excurs. II pr. *ultorque Caphereus;* promontorium Eubœæ versus orientem, ὁ Καφηρεὺς, propter latentia sub unda saxa et vortices, marisque æstum, imprimis propter naufragia Græcorum a Troja redeuntium, infame. *ultor* omnino ornat, tanquam calamitosum saxum; nisi malis ad Ajacis naufragium referre, quo Minerva eum ulta est. Res ipsa sæpe a poetis in memoriam revocatur. v. Propert. IV, 1, 114 sq. Multa congessit Lennep. ad Phalar. Epist. p. 49 sqq.

262. In sequentibus noli nimis subtiliter quærere, unde Diomedes in litus Calabriæ ejectus hæc omnia resciscere potuerit. Poetæ licet hæc sumere ac ponere. Etsi fatendum est, apud Homerum Nestorem et Menelaum cautius pauca eloqui, cum de fatis redeuntium quæsivisset Telemachus. *Atrides* Menelaus: de cujus erroribus v. Odyss. Δ, 81 sqq. 351 seqq. *ad usque Protei columnas;* novavit paullo audacius poeta pro finibus Ægypti; nam Proteus ad Pharum insulam agebat, ut ex Odyss. l. c. 351. 354 satis constat: sed, ut majore animum phantasmate perculeret, *columnas* dixit *Protei,* ut extremas terræ plagas significaret; quemadmodum *Herculis columnas* extremas versus occidentem terras dicere mos est. *exulat:* simpl. errat.

Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros?
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivûm
Conjugis infandæ prima intra limina dextra
Oppetiit; devictam Asiam subsedit adulter.
Invidisse deos, patriis ut redditus aris

265 *Libycone* ex omnibus Pier. et potioribus suis Heins. pro, *Libycove*. Tum *et Libycone* Dorvill. *et Libyco hab.* Goth. tert. *Libycosve* Goth. pr. 267 *Conjugis (infandum)* Macrob. IV, 4. Exempla nemo facile desideret: sed dabit plena manu Burmann. ad Antholog. Lat. p. 196, sicque placebat legere Ge. Fabricio: qui tamen mox vidit, expressum esse Homericum: *οὐλομένης ἀλόχοιο*. *inter lim.* aliquot Heinsii, qui id receperat, iterum ejectum tacite a Burm. *lumina* Zulich. cum Goth. tert., non adeo male. 268 *Procubuit: d.* vett. edd. Macrobii IV Sat. 3. *devictam Asiam subsedit* præclare Menag. alter et a m. pr. Medic. et Gud.; nam ab altera manu *possedit* interpolatum est, uti etiam Rom. *devictam Asiam possedit*, habebat. Sed *devictam Asiam subsedit* etiam Arusianus Messius agnoscit: et *subsidere* de insidiis elegans vocabulum: vid. Not. Itaque Jo. Frid. Gronovii judicio Obss. I, 17 Heinsius recepit pro vulgari: *devicta Asia*, quod Servius male præferebat. In Leid. erat *devicta Asiamque obsedit*, in Menag. pr. *devicta Asiaque obsedit*, Ed. Ven. Burm. *devicta Asia permansit*, Exc. Burm. *dev. Asia sub fedus.* 269 *Invidere dii, p.* Goth. tert.; ab interpolatrice manu, credo, ut difficiliori rationi substitueret faciliorem. *Invidisse deos* per exclamationem dictum: Male aliter Serv. Cerda.

264. *Regna Neoptolemi.* Novum regnum Pyrrhi in Epiro v. sup. III, 296. 319. *versos penates Idomenei* eversam domum et regnum. vid. sup. lib. III, 121 sqq. ibique Notam. 265. *Libycone habitantes litore Locros.* Memorari hoc alio loco non memini. Sed Maro habere hoc potuit ex Νόστοις, seu epicis illis carminibus, quæ Achivorum a Troja redeuntium casus narrabant; e quibus Augias Trœzenius fuit, cujus Νόστοι libris V Cyclicis sunt annumerati. Argumentum eorum e Procli Chrestomathia nuper vulgatum in *Bibl. der alt. Litt. und Kunst* inter Inedd. p. 40: nihil tamen de his et aliis memorat, ne de Diomede quidem; ut aut argumentum mancum esse, aut ab Augia non omnium Achivorum reditus narratos fuisse necesse sit. Certe Ajacis Oilei comites Locros delatos in litora Africæ, in his locis consedisse tradere olim debuerunt nonnulli, quos poeta h. l. sequitur. Variæ in Servianis partes Africæ a variis memorantur, sed incerta fide, confusis quoque Locris; nec enim Ozolæ (male Ozoli) et Epizephyrii; sed *Opuntii* erant memorandi ex Iliad. B, 531 sq. Alii ex Locris his in Bruttiis consederant. vid. sup. libr. III, 399. conf. ibi Serv. 266—268. De Agamemnone, qui Clytæmnestræ et Ægisthi insidiis periit. *prima intra limina*, puto dictum, pro, in primo statim limine, h. e. primo ædium ingressu, cum vix domum intrasset. Servius: in ipso limine imperii, id est, in litore: quod non placet. Sed nec ad locum ædium referre licet, ut in atrio occisus sit: etsi convivia in celebriore ædium loco habebantur, inter quæ cæsus ille fuit. v. Odyss. Λ, 408 seqq. 268. victorem Trojæ insidiis excepit adulter. Magnifice verbis ornatum! *Subsidere* de insidiis, ex quibus aliquis ex improviso adoritur, invadit et intercipit rem. 269. 270. *Invidisse deos* sc. an referam! p. *Calydona viderem.*

Conjugium optatum et pulcram Calydona viderem!
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus implent.
Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt
Tempore, cum ferro cœlestia corpora demens
Appetii, et Veneris violavi vulnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini lætorve malorum.

sc. *an referam*; vel, credatne aliquis? annon durum est! *patr. ne redd.* Hamb. pr. et Goth. tert. In fine *oris* Oblongus Pierii et pars Heins. cum vett. edd. et in edd. vulgatis inde ab Aldd. *patriis* tamen *aris* codicum etiam præstantissimorum consensus tuetur, Medic. Romani etc., et miror hoc ab Heinsio receptum iterum expulisse Burmannum, imprimis cum *patriæ—oræ* statim v. 281 iterum occurrant: revocavi itaque in hac editione. Tandem nonnulli apud Pier. exhibebant: *patriis—Argis*, quod ap. Ovid. XIV Met. 476 itidem occurrit in libb. pro vulgari *agris* vel *arvis*, et merito ibi Heinsio probatur; at h. l. admitti nequaquam potest, cum poeta Calydonem subjungat, adeoque *patrias aras* de Ætolia et Calydone accepisse videri debeat. 270 *pulchrum* duo Burm. *pulchra* ejus Exc. 272 *admissis—pennis* alios legere Servio notatum, sicque, nec ineleganter, aliquot Pier. et pro div. lect. Leid., quod tanquam elegantius (ut sit pro, *alis concitatis*) reposuerit Heinsius, tacens iterum ejecit Burmannus. Videtur tamen nec ipse improbare, et laudat pro eo Guellium et Davisium ad Cæs. I. B. G. 22. Narrat quoque Schottum II Obss. 49 maluisse *amissis pennis* pro emissis. *admissi* Goth. pr. *admisi* Ven. Sed librorum auctoritas tuetur *socii amissi*: sic Rom. Medic. et ceteri: etsi ad aures minus gratum. *pinnis* Rom. *allis* (pro *alis*) Medic. Pierii. 273 *heu damna* Parrhas. 274 *clamosis* Oudart. 275 *Hæc eadem* Zulich. *superanda* Goth. tert., sicque aliquot Pier., inter quos Rom., *Hæc adeo mihi jam superanda.* 276 *Tempore, quo* pr. Hamb. pro var. lect. Bigot. et Goth. sec. et tert. 278 *Nunc vero* Dorvill. et Ed. Ven. apud Burm. *Nec* Ven. et Goth. pr. 279 *diruta* Rom. et alii Pier. alter Hamb. et Ed. Mediol., quo in binis spectat: *dirupta*. Tum *est* in fine aliquot Heins. et Burm., sicque Goth. sec. 280 *lætorque* Leid. *laborum* vel *malorum* cod.

Hic sui non satis memor fuit Maro. Argos redire Diomedes debuit, quibus regnabat, et ubi uxor degebat, unde copias eduxerat, non Ætoliam, unde genus ducebat: imprimis cum sup. v. 243 *Argiva castra* memorasset. Etiam Homerus Odyss. Γ, 180. 181. 182 reditum ad Argos diserte memorat. Rectius Ovidius, quem hæc ante oculos habuisse jam supra monuimus, XIV Met. 470 *patriis sed rursus ab Argis Pellor.*

271—274. Aves Diomedeæ, certum avium genus in insulis Diomedeis litori Apuliæ, contra montem Garganum, objectis frequens, nunc *Artenas* appellant. v. Excurs. I ad h. l. 275. *speranda*, metuenda, ut toties, vel simpl. cogitatione præcipienda, expectanda. sup. IV, 419 *hunc ego si potui tantum sperare dolorem.* 276. 277. Ingeniose hæc repetiit ex Iliad. E, 330 sqq. cf. sup. X, 29. Adde Ovid. XIV Met. 477. 478.

Munera, quæ patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Ænean. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clipeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo præterea tales Idæa tulisset
Terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Græcia fatis.
Quidquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ,
Hectoris Æneæque manu victoria Graiûm
Hæsit, et in decumum vestigia retulit annum.
Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis:
Hic pietate prior. Coëant in fœdera dextræ,
Qua datur; ast, armis concurrant arma, cavete.
Et responsa simul quæ sint, rex optime, regis

Kœler. 281 *portastis* vett. edd. cum codd. nonnullis. Sed monuit Pier. in Rom. et aliis esse, quod delicatius sit, *portatis*; hoc edi cœptum a Commelin. Sic quoque Medic. et Heins. potiores. *p. huc apportastis* Leid. *desertis* Parrhas. pro *defertis*. 283 *manum* Menag. pr. v. sup. X, 876. In Dorvill. post h. v. sequebantur vss. 336 usque ad 352. 284 *insurgat* Nonius in *experiri*. 286 *Achaicas* Menag. sec. *ad umbras* Parrhas. 287 *lugeret Græcia campis* sec. Rottend. 288 *certatum est* Apronianus emendarat in Mediceo, perperam. *cessatum est*, inquit Heins., optime exprimit tarditatem belli. Apud Senecam patrem Suasor. II, p. 23 cum laudatus esset Abroni Silonis versus: *belli mora concidit Hector:* subjiciuntur hæc: *notate præ ceteris, quanto decentius Virgilius dixerit hoc, quod valde erat celebre:* Quidquid apud—victoria Graium hæsit. *Messala aiebat, hic Virgilium debuisse desinere: quod sequitur:* et in decumum vestigia retulit annum, *explementum esse. Mæcenas hoc etiam priori comparabat.* Assentiendum arbitror Messalæ. Idem hemistichium fere jam supra intexuerat lib. IX, 155. Tandem *est* abest sec. Voss. et pr. Hamb. *victoria tantum* Oblong. Pierii. In Erf. v. 290 ante 289 legebatur. 290 *v. distulit* Uratisl. et Dorvill. *victoria redegit* Menag. pr. 293 *concurrent* Medic. a m. pr. 294 *rex o. regum* vulgg. edd. et codd. non modo infimi ævi, ut Dorvill. Goth. pr.,

282. 283. Congressi Diomedes et Æneas (Iliad. E, 239 sqq. conf. Not. ad Æn. I, 96) singulari certamine; sed in pugna hoc sæpius factum supponere et fingere licet poetæ. 283. 284. *quantus in clipeum assurgat.* De eo, qui gladio infert vulnus, alias dictum vidimus: *assurgere* vel *insurgere*, erigi, *in ictum*, *in hastam*, *in ensem* (ἰφύπερθεν ἀερθεὶς, ut Odyss. I, 383); At h. l. *in clipeum*, quia elato in altum clipeo hastam vibrat: namque is naturalis motus est, et ad corpus tuendum valet. Nil expediunt Serv. et Cerda. 285. Color idem, qui in pulcerrimis verss. Iliad. B, 371—374. 287. *Dardanus* pro Dardanius: ut sup. IV, 662, et hoc pro Dardaniis, Trojanis; utrumque ex poetarum more. Etiam Pindar. Nem. III, 106 Δαρδάνων. et Il. B, 701 Δάρδανος ἀνήρ. 288. *Quidquid*, quantum, ἐφ' ὅσον, per omne tempus, per quod *cessatum est:* quæ mora excidii facta; *hæsit*, retardata est, substitit victoria Achivorum et *retulit vestigia*, relapsa est, eoque dubia et incerta fuit Hectoris et Æneæ opera: hos autem

Audisti, et quæ sit magno sententia bello.
Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu, saxa morantur
Cum rapidos amnes, fit clauso gurgite murmur,
Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, et trepida ora quierunt,
Præfatus divos solio rex infit ab alto:
Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, cum muros assidet hostis.
Bellum importunum, cives, cum gente deorum
Invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
Prœlia, nec victi possunt absistere ferro.

sed et Romanus a pr. m. Obtulit tamen *regis* Pier. e Rom. et al. Adde Medic. et al. Heins., nec tamen hoc repositum video nisi a Pulmanno. 296 *variusque* vel *validusque* Scheffer. *varius super ora* qu. Moret. 297 *tremor* pr. Hamb. Bigot. Goth. tert. *fremur* sec. Rottend. Firmat *fremor*, de quo nemo dubitet, Burm. ex Æn. X, 96 sqq. 298 *fit clauso* veterrimi Pierii et Heinsii, qui recepit; vulgo, *clauso fit*. Tum aliquot Pier. et Sprot. *it clauso*. 299 In *crepitantibus* nil variant codd., expectes tamen *strepitantibus*. 300 *pacati* Uratisl. et pro div. lect. pr. Hamb. cum Goth. tert. *tepida* Zulich. *rabida* aliquot Pier. et Goth. sec. Sed *ora trepida* sunt trepidantium. *quierant* Rom. 301 *rex dixit* Zulich. *jussit* Goth. tert. 302 *equidem* e libb. Heins. pro, *quidem*. *hos summa* pr. Hamb. a m. sec. *Latinis* Montalb. 303 *melius fuerat* Goth. pr. 304 *consilium* aliquot Pier. duo Goth., ut v. 234. *adsidet* Heins. recepit: sic Rom. et Medic. Pierii, Gud. et quinque alii Heins.; vulgo *obsidet*, eadem vi, sed vulgarius. 306 *Injustisque* Goth. tert. 307 *p. decedere* Oblongus Pier. *bello* Goth. tert. et Acron ad

Trojanorum fortissimos ipse Homerus pronuntiavit Iliad. P, 513. cf. Iliad. E, 467. 468. Porro 295 *quæ sit magno sententia bello*. *bello* paullo durius seu tertio casu, quod ad bellum attinet, seu pro, de bello.

296 seqq. Sollennis hæc comparatio: præeunte Homero Iliad. B, 144 sqq., ubi non minus est ornata; sed Maro phantasma variavit: pro mari flumen posuit. Aliter tractaverat sup. lib. X, 96—99. *clauso gurgite*, præcluso aquarum cursu saxorum objectione. 301. *Præfatus divos*, præclare, more antiquo (cf. Serv.) etiam a Romanis servato, in Senatu et Comitiorum habendorum caussa factis verbis.

302. Latinus de bello temere suscepto conquestus et spe omni melioris fortunæ dejectus pacem cum Ænea suadet ineundam. *statuisse*, pro deliberasse. Nam bellum aggressi sunt Latini tumultuario modo, cum nihil ipse rationibus, quibus dissuadebat, efficeret, sup. VII, 591 sq. 304. *cum muros assidet hostis*. Facile intelligitur, rhetorico more hoc dici factum, quod minantur Trojani facere. 305. *gente deorum*, σὺν παισὶ θεῶν: Ænea. 307. Vocant huc Homericum μάχης ἀκόρητοι Iliad. N, 639.

Spem, si quam adscitis Ætolûm habuistis in armis,
Ponite. Spes sibi quisque. Sed hæc, quam angusta, videtis.
Cetera qua rerum jaceant perculsa ruina,
Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
Nec quenquam incuso. Potuit quæ plurima virtus
Esse, fuit. Toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quæ sit dubiæ sententia menti,
Expediam, et paucis (animos adhibete) docebo.
Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
Longus, in occasum, fines super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros

Horat. 308 *adscitis* e Rom. Medic. et ceteris præstantioribus Heinsius reposuit, pro vulg. *accitis*. conf. inf. v. 473. XII, 38. 309 Veteres Grammatici Servius, Donatus, Priscianus, Marcianus Capella distinxere: *Ponite spes sibi quisque:* ut sit, *deponite*. Sed melior interpunctio jam antiquitus obtinuit: nec aliter Apronianus instituit, idque sequuntur vett. edd. Quod facere præstat etiam propterea, ut breve tempus constet ultimæ in *ponite:* disjuncta voce, cui duplex consona initium facit; quandoquidem hoc unicum est exemplum similis positus verborum et syllabæ brevis ante duplicem consonam hujus naturæ. Horatium minus castum et religiosum esse in collocatione hac verborum vitanda, jam ab aliis est observatum. Occurrit apud illum: *olente in fornice stantem* I Serm. 2, 30. *velatamque stola* v. 71. *Sæpe stilum vertas* I, 10, 72. Ante σκ nec Homerus brevem servare dubitavit, ut ἐν λειμῶνι Σκαμανδρίῳ. si modo σ pronuntiatum, nec lectum fuit, ut a multis Καμανδρίῳ legitur. Dawesius Misc. crit. pag. 4 immutatum volebat: *Ponite: quisque sibi spes.* Alias argutias Metricorum nolo repetere: videat, qui volet, Dorvill. ad Chariton. p. 184. Melius Burgess. ad Dawes. p. 6 divinavit, male suppletum esse versum, cum poëta tantum apposuisset *Ponite*. Et hoc verissimum. 310 *Cetera quæ* codex ap. Pier. *percussa* aliquot Pier. et Heinsiani, et Goth. tert. 311 *manus nostras* Franc. 313 *regnum* Ed. Ven. Burm. 314 *Hinc adeo* sec. Rottend. *dubiæ quæ sit* Dorvill. 315 *et* multis abest apud Burm. 316 *mihi* vel *qui* Zulich. 317 *in occasu* sec. Moret. 318 *Arunci* passim in codd. legitur, quod adeo Ge. Fabricius præ-

Y, 117. *possunt absistere* l. simpl. pro absistunt, l. pro non possunt sibi temperare, ne rebellent. 309. Nunc unumquemque in se omnem spem repositam habere necesse est: non alienam opem expectare. Pergit inde: Sed hæc ipsa spes, quam in sua quisque virtute sitam habet, quam sit exigua videtis. Nam reliqua omnia, quam afflicta sint, ante oculos et inter manus vestras est: h. oculis manibusque tenetis, tanquam quod certissimum est: Græce, πρόχειρόν ἐστι. *Cetera;* bene Servius: absolute dixit, id est: exercitum, auxilia, vires imperii. Scilicet copias intelligit ad bellum gerendum necessarias. Pro explicatione sunt inf. vss. 419. 420 Turni verba: *opes, intacta juventus, auxilia.* 312. *quæ plurima* h. quanta maxima. ὅση πλείστη. 313. *corpore regni*, pro viribus, copiis. Inf. XII, 835 *commixti corpore tanto Subsident Teucri.*

316—321. Sententiam poetæ ex ipsis verbis eruamus. Suadet Latinus cedi Trojanis agrum ad Tiberim: quem his notis designat: *est antiquus*

Exercent colles, atque horum asperrima pascunt.
Hæc omnis regio, et celsi plaga pinea montis,
Cedat amicitiæ Teucrorum; et fœderis æquas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus;
Considant, si tantus amor, et mœnia condant.
Sin alios fines aliamque capessere gentem
Est animus, poscuntque solo decedere nostro:

ferre voluit, perperam. 320 *Hic* Franc. 324 *Si in alios fines* vel *leges* Zulich. *aliamve* aliquot ap. Burmann. cum Goth. sec. 325 *poscuntque* sec. Moret. et Bigot., idque jam Heinsio placuit, etiam Waddelio et Cuninghamo: et valde utique arridet. Languet enim alterum, *possunt*, si vel maxime ad fata revoces: si per fata facere liceat, ut Servius voluit. Adde, quod *possunt* paullo insolentius positum ante jam occurrebat

ager mihi, h. non nostra demum memoria occupatus et cultus, *longus in occasum*, non quod in occasum protendatur, sed quod a Laurento in occasum spectat et late versus orientale Tiberis litus procedit *usque ad Sicanorum fines*, quos versus Romam a poeta poni credibile fit. Scilicet auctores ille videtur habuisse, qui Sicanos quoque ad Tiberim aliquando incoluisse narrarent. conf. Excurs. ad VIII, 314, p. 273. Ager hic, qui Latii pars erat, ab Auruncis et Rutulis partim colebatur partim pascebatur: v. 318. 319.; ergo hos Rutulos et Auruncos sub Latini imperio fuisse necesse est. Sunt in hoc agro colles, et tractus asperi et saxosi nec nisi pascuis idonei, tum quoque pineta. Videtur hoc ad colles Albanos spectare, quos ager iste attingere debuit, quandoquidem iidem omnino agrum Laurentem finiebant. Sunt in his omnia, puto, satis expedita. Servius recte refellit Donatum, qui ad agros circa Ufentem fl. in Volscis hæc referebat; etsi, quod miror, Cluverius Donati sententiam amplexus est, *Ital. ant.* p. 789. Habuit autem poeta auctoritatem, quam in his sequeretur, Catonis, qui, ut apud Servium legitur, in Originibus narraverat, Trojanos a Latino accepisse agrum, qui esset inter Laurentum et castra Trojana, jugerum DCC. Domitius lib. I historiæ suæ D jugera ediderat, auctore Victore O. G. R. c. 12, quem numerum ex Hemina quoque repetit Solinus cap. 8. Stadiorum XL agrum a colle, cui Lavinium impositum, quaquaversus patentem per fœdus cum Latino pactum cessisse Trojanis memoraverant alii apud Dionys. I, 59. At apud Appian. lib. I pr. Faunus Martis f. cum filia Lavinia Æneæ CCCC stadiorum agrum in circuitu dat: *καὶ δίδωσι γῆν ἐκ περιόδου σταδίων τετρακοσίων* quæ utique verior lectio est quam *τριῶν*. Me de jugerum numero parum laborare facile intelliges; hoc volebam, ut constaret, fuisse famam antiquam, quam in rem suam vertit ac traduxit Maro. Quod tandem Latinus ait *sibi esse agrum* vs. 316, potest hoc, si quis ita velit, proprie accipi, ex vetere vita, qua regibus assignata agri portio, *τέμενος*, ut vel ex Homero notum Iliad. M, 313.

324. *aliam gentem;* iterum pro

Bis denas Italo texamus robore naves,
Seu plures complere valent: jacet omnis ad undam
Materies: ipsi numerumque modumque carinis
Præcipiant; nos æra, manus, navalia demus.
Præterea, qui dicta ferant, et fœdera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu prætendere ramos;
Munera portantes aurique eborisque talenta
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis.
  Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello

v. 307 *nec victi possunt absistere ferro.* 326 *robora* Goth. tert. 327 *implere* sec. Moret. et pr. Hamb. pro var. lect. *volunt* Menag. pr. 328 *numerosque* Sprot. 330 *ferunt* a m. pr. Gud. *firmant* pr. Hamb. 331 *Latini* plerique Pier. et quatuor apud Burm., minus bene. 332 *ramum* Moret. sec. 333 *eborisque aurique* vulgg. edd., nec modo inde ab Ald. tert. ex Naugerii emendatione, verum jam ex ed. pr. At vett. edd. una cum codd. omnibus id habent, quod Heins. revocavit. *eboris talenta* per se recte dici possent: æstimatur enim ebur ac venditur ad libram. Verum h. l. non appenditur *ebur.* Aiunt ad *sellam* curulem spectare v. sequente: implicita itaque inter se collocavit (per chiasmum illustrare solent grammatici) *auri talenta et eboris sellam.* Mutavi autem interpunctionem, quam Burm. parum commodam intulerat hanc: *Munera portantes aurique, eborisque talenta. Et sellam, regni, trabeamque, insignia nostri.* Pierius distinguere malebat: *M.—eborisque, talenta Et sellam r.* Tum *talentaque* ex Medic. Heins. receperat. Mihi nihil dum satis placet; præstat tamen ad sensum meum lectio ante Heins. vulgata: *munera portantes, eborisque, a. t.* 336 *Tunc* al. *infessus* pro *infestus* Ven. In toto versu nitorem desidero: *idem infensus, quem.* Servius: Drances *idem*, videlicet, qui supra apud Æneam egerat. Hoc facere impedit oppositum *infensus.* Mollior, puto, exiret oratio, si sic scriptum esset: *Tum Drances, idem, infensum quem gloria Turni— agitabat.* Ex libris nil notatum video. 337 *que* abest Franc. et Goth. tert. 338 *et* a Parrhas. abest. *linguæ melior* legisse videri potest Servius: nam laudatur ab eo non

terra. 327. *complere* proprium vocabulum de sociis et copiis navalibus; ut πλήρωμα. *Serv.* 329. *navalia*, res navales, ceram, funes, vela et alia hujusmodi: *Serv.;* nam *materiem* jam memoraverat. *manus*, operas; male aliter alii. 331. *prima de gente;* primis de gentibus, ex nobilitate. 332. *pacis ramos:* v. sup. 101. 333. *auri talenta* et *eboris sellam:* videri debet implicita inter se collocasse; chiasmum grammatici vocant. Si modo Maro hoc voluit. vid. Var. Lect. 334. Sella curulis et trabea insignia imperii, et inter munera mitti solita, apud Romanos, Albanos, Etruscos, adeoque h. l. recte et apud Latinos. 335. *fessas res* jam III, 145 vidimus, debilitatas, infirmas, viribus regni exhaustis.

336. Male ingeniosi nonnulli in Drance Ciceronem, ut in Turno M. Antonium quæsivere; Ursinus in Drance Polydamantem Iliad. M, 210

Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens; genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;
Surgit, et his onerat dictis atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
Consulis, o bone rex. Cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum moresque sinistros
(Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu: dum Troïa tentat

modo vs. 441 lib. I *lætissimus umbra*, ubi *umbræ* eum legisse probabile fit; sed et Sallustii II Hist. *fructuum pabulique lætus ager*. Atque sic emendabat quoque Marklandus in Epistola critica pag. 121, et Cuninghamus Silii simile dictum: *fati melior* lib. V, 333 advocat. Docte ita loqui poetas nemo dubitet. Sed idem exemplum ab indocto homine aliunde adscribi potuit, et ambitiosum esset putidumque, tales delicias ubique sectari velle. Tandem *frigida bellum* sec. Rottend. 339 *non futilis actor* aliquot Pier. 341 *ferebant* Rom. Gud. a m. sec. alter Mentel. a m. pr. et Hugen., quod verum arbitror: præfero saltem; incertum ejus genus de patre aiebant. recepit etiam Brunck. *ferebat* esse pro habebat genus incertum de patre. 342 *auxerat* Goth. tert. *agregat* Dorvill. 344 *te scire* Dorvill. a m. sec. 345 *Quid fortuna petat* Medic. Gud. a m. sec. et multi alii ap. Heins. et Burm. cum Goth. tert. Altera lectio vett. edd. obsidet, et merito præfertur: *ferat* est postulet, ejusque interpretatio, *petat*, ut Burm. quoque censet. *populis et* Sprot. 347 *ob augurium* ap. Priscian. lib. XIV, vitiose haud dubie. *auspicium infandum* Leid. *infaustum auspicium* Parrhas. 350 *Considisse* Zulich. *in luctum* alter Mentel. *in luctus* Parrhas. *in luctu* Leid. et quinque alii ap. Burm. cum Goth. sec.

sqq. Macrobius V, 2 Achillem: utrumque nimis sedulo. Diceret saltem aliquid, qui Thersiten ex Iliad. B, 212 sqq. ante oculos fuisse contenderet, sed turpitudine et probro, quo ibi flagrat, liberatum. Etiam is ἔχθιστος Ἀχιλῆϊ, ut hic *infensus*. *lingua melior*, fortior, quam manu. At *largus opum* alienum ab h. l. videri potest, sive dives sit, sive liberalis. In verbis Turni, quibus respondet, est v. 378 *Larga—copia fandi*. 340. 341. Poetam hoc ad ornatum excogitasse probabile est. Julius tamen Sabinus, nescio unde, hæc annotavit: "filius sororis Latini, patre rustico."

342. *onerat*, docte pro auget, accumulat odia in eum. 345. *mussant*, cunctantur, non audent dicere. 346. *flatus*, φύσημα, de arrogantia. Ad eandem et obstinatum Turni animum refero *mores sinistros*. *ob auspicium:* auspicia et ductus belli. 350. *Consedisse luctu*, in luctum esse demersam, ut bene Serv. scil. ut συνιζάνειν. Sup. II, 624 *considere in ignes Ilium*; it. IX, 145 *mœnia Trojæ considere in ignes*. Saltem *considere luctu* dictum erit ut collabi, concidere, jacere, calamitate, dolore. Nimis

Castra, fugæ fidens, et cœlum territat armis.
Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
Adjicias; nec te ullius violentia vincat,
Quin natam egregio genero dignisque hymenæis
Des, pater, et pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quod si tantus habet mentes et pectora terror:
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat, jus proprium regi patriæque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula cives
Projicis, o Latio caput horum et caussa malorum?
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne; simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
Nil moror, en, supplex venio. Miserere tuorum,

Troica alter Hamb. sed sunt Τρῷα. *captat* Leid. 351 *fuga f.* Rom. 352 *mittis* Franc. 353 *dicique* Heins. secundum Pierium ex Rom. Medic. et omnibus præstantioribus: pro vulgari *duci*, quod in Ald. sec. receptum. Docuit Heins. et ad h. l. et sup. ad lib. V, 486, *dicere* in his et similibus esse promittere. Proprie est designare munus et destinare. 354 *ullius sententia* Bigot. et pr. Hamb. pro var. lect. cum Goth. tert. 355 *gnatam* Rom. et al. *egregius* Goth. tert. *que* abest Dorvill. 356 *Das* pr. Moret. *hanc* deest Ven. *huic* Franc. *f. firmes*, quod longe melius, habent Rom. et alii Pier. Medic. a m. sec. cum aliis multis Heins. et Burm., item Goth. sec. *finges* sec. Rottend. a m pr. 357 *mentes* Rom. 358 *obtestamur* Gud. a m. pr. *rogemus* Zulich. *precemur* sec. Rottend. 359 *proprium* vel *patrium* Zulich. *patriæque* quam commode memoretur, non dicam: accipiendum de populo Latinorum et de salute publica. Latinus in filiam, ejusque conjugium quicum vellet jungendum, jus habebat duplex: et tanquam pater, et tanquam rex. Igitur non *patriæ* sed *regique patrique* videtur legendum. Nullus tamen codex hoc præfert, nisi unus Goth. tert., in quo *patri* est, sed forte lapsu verius quam judicio. Contra Servius Asprum primum monuisse narrat, ut interpungatur post *Cedat*. 360 *Qui* Goth. tert. 361 *a Latio* Franc. pro *ah! laborum* Moret. qu. v. sup. VII, 481. 362 *pacem bello te* Dorvill. *pacem deposcimus* ed. Ven. Burm. 364 *Primus age* Ven. *fingis obesse* alter Menag. *inesse* Ven. 365 *et supplex* Franc. *veniam* Zulich. a m. pr.

tenue est, quod alii volunt: totam urbem sedere lugentem. 351. *fugæ fidens*, respicit sup. lib. X, 665 sq. *et cœlum territat armis:* tanquam qui provocat. Servius observat hoc nimis tumidum esse, nec, nisi e Drancis persona dictum, gravitati Virgilii convenire. cf. ad X, 548.

352. *Unum etiam. etiam* h. l. pro adhuc esse, Servius vult: ut Terent. passim. *dici*, destinari, promitti. 357. Quod si, quominus hoc facias, Turni metu teneris. 359. invidiose: *regi* Latino *patriæque*, populo Latinorum, *remittat jus proprium*, suum, quod Latinus Latinique in regiam puellam habent, ut possint eam matrimonio jungere cui velint. v. Var. Lect. 363. *pacis pignus*, Laviniæ conjugium cum Ænea. 364. *invisum:* haud

Pone animos, et pulsus abi. Sat funera fusi
Vidimus, ingentes et desolavimus agros.
Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est:
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum adspice contra,
Qui vocat.
  Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi

366 *funere f.* Reg. et Parrhas., qui et: *fusus abi;* at *funere fuso* Gud. a m. pr. Mentel. tert. *funera fusis* Medic. 367 *despoliavimus* Gud. a m. pr.; at *desolare* non improbandum: cf. Gronov. Obss. IV, 21. 368 *At si* Goth. sec. 369 *aut si* Medic. *at si* pr. Hamb. *est* abest Ven. 370 *aversum* Rom. *fer fidens* Franc. *fer pectora in h.* alter Mentel. a m. pr. et Exc. Burmann. 371 *Si licet* Dorvill. 372 *infleta inhumataque* Ed. pr. Burm. 373 *Sternemur* Donatus et Pierii Mediceus, tum pars Heinsianorum, cum Ed. pr. Burm., sed vetustiores omnes tuentur id, quod inde ab Aldd. editur, *Sternamur.* Tum *Etiam tu* editum ante Heinsium: sicque Servius legit, et explicat *Eja*, nam est hortantis adverbium hoc loco. *Et tu jam* Ed. pr. Burmann. 374 *Martis quid* Goth. tert. *solum adspice* Waddel. emendat apud Burm. 375 *Quid v.* Gud. et Rottend. tert. a m. pr. Supplet Leidensis: *audacem solum te in prælia dura.* 377 *rupitque* Parrhas. et Paris. cum Goth. tert. *imo e pectore* pr. Mentel. a m. pr., aut, ut Burmanno videbatur, *imo a p.* *imo de pect.* alter Hamb., at in sec. Moret. deerant voces: *has imo.* 378 *Longa q.* Zulich. a m. sec. *Drance semper.* Ordo ex libris Pier. et Heins. pro vulgari: *semper Drance:* quem Rom. tuetur. Tum *Drances* Goth. pr. Zulich. et ipse Medic., sed

dubie pro, inimicum, active. 366. *pulsus abi;* referebam ad superiora de Lavinia et putabam esse: patere te repulsam ferre. Hærebam, an, quod faciunt alii, compararem inf. v. 392 *Pulsus ego?* ut adeo sit: pugna victum te fatere ac cede. Atque in hoc concedam et ipse viro docto monenti. 369. *dotalis regia:* dotale regnum. Sic et alibi. 372. Expressit vulgare Græcorum *ἡμεῖς, ἄθαπτος καὶ ἄκλαυστος ὄχλος*: quasi tam viles habiti, ut projiciantur vel insepulti. Minus bene Serv. et alii aliter. 374. *Martis:* patriæ virtutis. *adspice contra.* Homericum *ἄντα, ἄντην*; ut *ἄντην εἰσιδέειν* Iliad. Τ, 15.

376. Ad verba comparant Iliad. Α, 188, et sup. lib. VII, 445, et ad v. 378 Iliad. Β, 796. Ceterum in hac Turni oratione, multo etiam magis quam in altera Drancis, sæculi sui genium artibus rhetoricis imbuti declaravit Maro. Nec quicquam in Græcis, multo minus in Homero, reperiri arbitror, quod ad artem declamatoriam propius spectet. Sed habebat Euripidem, forte et alios tragicos, qui in rhetoricis his dialogis ad dramaticam formam compositis

Tum, cum bella manus poscunt; patribusque vocatis
Primus ades. Sed non replenda est curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger mœrorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance; quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropæis
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet; nec longe scilicet hostes
Quærendi nobis: circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors
Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, fœdissime, pulsum

est ὦ Δράγκη. 379 *Tum* ab Heinsio. Vulgo: *Tunc*. 380 *complenda* Franc. *implenda* Goth. tert. 381 *detinet* Medic. et alii Heins. et Pier. cum binis Goth. *destinet* Rom. 382 *Agger mœrorum:* Scripturam recepit e codd. Heins. cf. sup. ad lib. X, 24 et 144. Editum vulgo: *murorum*, quod Rom. tuetur. In Medic. et Mentel. pr. a m. pr. *Aggere mœrorum*. Porro *fossas* ap. Priscian. lib. VIII legi Pierio observatum. At v. sup. ad X, 24. Illud vero multo minus probandum, quod Canterus VI Nov. Lect. 8 conjecit, et a Cerda repositum video: *et inundant s. f.*, postulante, ut ait, sententia. A qua utique aberravit. Nam est: Magna loqueris, dum adhuc muri ab hoste te tutantur et fossas nondum sanguis inundat, h. urbs nondum oppugnatur; quod exquisitius altero modo extulit: *nec inundant sanguine fossæ:* ut *inundant* absolute sit dictum. *nec* supplendum ex antec. *dum*, ut sit *necdum*. 383 *sona* Uratisl. *eloquio solito* plerique Pier. (excepto Romano) et aliquot Heinsiani cum Goth. tert. et Erf. Sed *solitum tibi* elegantius; variata oratione, pro: ut soles. Sic εἰωθὸς absolute interponitur, et alia. *meque furoris* Montalb. 384 *Arguito D.* pr. edit. Burm. et Erf. *Drances* etiam hic aliquot. v. ad v. 378. *quando tot* Heins. e grammaticis et scriptis. Vulgo: *tot quando*. Tum *cædis acervos* Quinctil. lib. IX, 2, ut sup. X, 245. XI, 207, h. e. cæsorum. 385 *Teucrum tot tua* sec. Moret. *tua tela* Zulich. a m. pr. 386 *Insignes* tres Heins. *Insignis tot agros* Zulich. *Insignis campos* duo Rottend. Ita fuere de syllaba *is* male solliciti. *quod* Zulich. a m. pr. *Sparsit quid* Sprot. pro var. lect. *invida v.* Goth. tert. 387 *libet* Menag. pr. *non l.* pr. Hamb. et Goth. sec. *longo* Exc. Burm. 388 *Quær. vobis* Zulich. a m. sec. *circumdant* aliquot Pier. et Burm. et Ald. pr., nam tertia *circumstant* cum cett. vett. edd. 389 *Imus in adversos?* interrogationem Heinsius quoque firmat. Ego non desiderem. *Imus* pro *Quin imus*, quod sæpe apud Comicos. Et Homericum Ἀλλ' ἴομεν. 391 *nequicquam armis terrebimus hostem* suppleverat Medic. a m. pr. *nunquamne sines fallacia verba* Leid. 392 *haud quisquam—Arguet* ἀποφατικῶς Donatus. *haut* etiam Erf. *an qu.* Leid. cum Goth.

præiverunt. 380. Sed nunc non tempus est orationi in curia faciendæ. 381. 382. magna loqueris, dum intra mœnia tutus ab hoste lates, necdum, murorum oppugnatione facta, fossæ sanguine cæsorum implentur. conf. Var. Lect. 383. Cum itaque muris adhuc hostis distineatur. *Proinde* ad formam τοῦ εἶτα, ἔπειτα; quæ cum ita sint. Mox *quando*, pro quandoquidem. 389—391. Comparant Iliad. Α, 226. 227. *Imus*. Quin

Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris, hostilique aggere sæptus.
Nulla salus bello. Capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis. Proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victæ; contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt;
Nunc et Tydides, et Larissæus Achilles;
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.

an merito quisquam Parrhas. *aut quisquam* Ed. pr. Burm. 393 *Arguit* Oudart. 394 *tota cum stirpe* tres Heins. 395 *Proc. deos* Goth. pr. *exhaustos* Oudart. et pr. Hamb. pro var. lect. *exustos* Goth. tert. *Arcades* cum eodem Dorvill. 396 *Aut ita—misi?* Ed. Ven. Burm. *et Pand. urguens* Medic. a m. pr. 397 *Et quo* Franc. 399 *N. manus* Goth. sec. 400 *Proin* Oudart. Sed nec hoc nec *Proinde*, quod v. 383 præcessit, nunc suaviter repetitur. 402 *et contra* Goth. pr. 403 *tremescunt* scribunt Rom. et pæne omnes Pier. Mediceus et alii Heins. conf. Heins. 405 *Amnis ad H.* Parrhas. et Dorvill., ex interpretatione. *Omnis et* conj. Cuningham. *r. f. Appulus* conj. T. Faber, perperam.

imus. Age eamus adversus hostem! 393—395. Omnia in majus aucta. Arcadas dixit, cum de uno duce Evandro cogitaret. Ante oculos esse potuit locus Iliad. Θ, 153—156. Ad 396 conf. sup. IX, 672 sq.

399. Pergit in refellendis Drancis verbis et nunc ad v. 362 "*Nulla salus bello*" *Cane talia*, ominare hoc, nullam salutem esse bello, pugnando salvos esse nos non posse, Æneæ et tibi. Vertant dii in tuum caput! Comparant Od. B, 178. 179. 400. Perge itaque, quod facis, metum de Trojanis ingravare, etc. *gentis bis victæ*, ab Hercule primum (cf. sup. ad IX, 599 *Bis capti Phryges.* Jam VII, 295 *Num capti potuere capi.* Et II, 642. 3 *satis una superque Vidimus excidia et captæ superavimus urbi* Anchises in excidio Trojæ per Achivos altero.); contra deprimere res Latinorum. 403—405. ῥητορικῶς hæc vel maxime, plus forte quam in poeta epico feras. Auget scilicet per ironiam quod Diomedes belli societatem detrectaverat; erat is inter Græcorum principes, pro quibus *Myrmidonum* posuit, quibus solus Achilles imperabat. *Larissæus Achilles.* v. sup. ad lib. II, 197. 405. *Amnis et Hadriacas*— h. et terrorem, quo Diomedes audito Æneæ nomine percussus fuerit, amplifica verbis quam maxime. Poetas id, quod populis vel regibus proprium est, terris, tandem et fluviis, tribuere, notum est; itaque h. l. terror ad fluvium Aufidum trans-

Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit
Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Nunquam animam talem dextra hac (absiste moveri)
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te, et tua magna, pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis;
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet Fortuna regressum:
Oremus pacem, et dextras tendamus inertes.
Quanquam, o, si solitæ quidquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,

406 Locus Quinctil. IX, 3, 14 est: *Alia commendatio vetustatis est* (de schematibus loquitur), *cujus amator unice Virgilius fuit: Vel cum se pavidum*—Cum non appareat, quo in verbo archaismus lateat, Heins. post Matium suspicatur scriptum fuisse *contra mis*, quod veteres pro *mei*. Alia est Gesneri ad e. l. sententia, excidisse aliquid in Quinctiliano, idem tamen putat esse in usu voculæ *vel* vetustatem quærendam: cum sit pro *etiam*, *adeo*. In fine *jactat* Bigot. et Goth. tert., sicque apud Quinctil. l. c. 407 *acervat* passim scribitur: etiam in binis Goth. ex more superiorum sæculorum. conf. Pier. 408 *subsiste* Goth. sec. *dextra ac assiste* Dorvill. 410 *et* abest Mentel. pr. et Goth. tert. *magna*, quod Heinsius intulit, Romani lectio est, quam aliquot alii Pier. Menag. pr. Sprot. Moret. sec. et ipse Gudianus firmant, quem miror hic deserere Mediceum, qui alteram familiam ducit: *magne pater*: ut vulgo editum; quod Donatus interpretatur, et bini Goth. agnoscunt: nam alter *magna* habet. *revertar* Leid. 412 *deserto* Hugen. *et si semel* alter Hamb. *et simul* Gud., sicque Ed. pr. Burm., male. conf. mox v. 418. 413 *neque* Heins. e scriptis pro *nec*. *regressus* alter Hamb. *recursum* Leid. Laudat Burm. not. ad Ovid. VI Met. 450. 414 *reddemus* Zulich. a m. pr. *inertis* recepit Heins. e Rom. aliisque Pier. suisque melioribus, quoniam videbat nervosius esse et plus artificii præ se ferre, quam vulgatum *inermes*, quod Servius quoque habet. cf. sup. ad X, 595, ubi eadem varietas, et inf. v. 672. 415 Non puto male aliquis aposiopesin statueret, et distingueret: *Quanquam o! si solitæ quidquam virtutis adesset* —(sc. quisquamne sustineret hoc facere?) Tum pergit: *Ille mihi*. Sic sup. lib. V, 195 *Quanquam o!—sed superent, quibus hoc, Fortuna, dedisti.* 416 *ante oculos* apud

latus: phantasmate poetico. 406. *Vel cum se*. Respicit sup. 348 et 364. Abrupta vero oratio irati hominis mutata quoque persona pro: cum tu etiam fingis te. Sollenne fuisset; *Quid? quod etiam.—vel* refer ad 401 *Ne cessa turbare metu* fingendo. *artificis scelus* pro, artifex. *jurgia* sunt minæ v. 348. et criminationes exacerbat simulato pavore. Noli tamen timere.

410 seqq. Utitur Turnus callido et subtili aditu ad persuadendum id quod non audet palam dicere: melius esse interire: quam pacem rogare, ut bene observavit Servius. *tam deserti*; propter Diomedem, qui solus negavit auxilia; ut idem Serv. 415—418. Seu turbavit affectus seu calliditas inflexit orationem, quæ sic procedere debebat: quanquam, nisi inertissimi essemus, debebamus illum habere fortunatissimum et fortissimum, qui etc. (h. e. debebamus mortem præferre tali dedecori). Hoc alterum transtulit ad se: *Ille mihi ante alios f.* Est autem *fortunatus laborum* (ut *lætus laborum* sup. v. 73),

Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
Sin et opes nobis, et adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italæ populique supersunt:
Sin et Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine; sunt illis sua funera, parque per omnes
Tempestas; cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variique labor mutabilis ævi
Retulit in melius; multos alterna revisens
Lusit et in solido rursus Fortuna locavit.

Rufinian. de Schem. Lex. pag. 247. *fortunatusque malorum* Hamb. alter. 418 *simul* Zulich. a m. pr. Ed. Ven. Burm. et qui paullo majoris est auctoritatis cod. Rom. Sicque conj. Burm. ad Anthol. Lat. T. I, pag. 88. Præferet tamen vulgatum qui cogitet sententiam esse: præstat semel mori. *memordit* aliquot Pier. et Leid. conf. Gell. VII, 9. 419 *Quin et* Montalb. pro var. lect. *Sunt et opes* Ed. Ven. et Dorvill. a m. sec. *vobis* Goth. tert. 420 *Itali p.* Goth. tert. 422 *suntque illis* Rom., suavius utique, probantque Pier. et Heins., nec tamen receptum. *sint illis* pr. Hamb., f. pro *sin*, ut conj. Heins. *illi* quoque legi monuit Servius et ex eo Jul. Sabin., ut sit pro *illic*, sicque Leid. a m. pr. et edd. aliquot. 424 *Deficimur* Montalb., eleganter, judice Heinsio, quem v. ad Ovid. Epp. V, 150. 425 *variusque labor*, quod Macrob. et Nonius agnoscunt, quodque Brunckius retraxit, ante Heins. legebatur, qui Rom. Medic. et ceteros meliores codd. secutus est: et recte, primo, quod verborum et epithetorum collocatio inde exit poetica: *varii labor mutabilis ævi*; cum *varius labor mutabilis ævi* minus doctum sit; tum, quod dictum est hoc ipsum elegantius: *varii labor mutabilis ævi*; ut sit *ævum varium*, quo varia fortuna jactamur. *labor mutabilis* h. mutatio laboris, ærumnæ. *bellique labor* aliquot Pier. *variisque* Dorvill. 426 *multosque* Medic. a m. sec. *m. mutata r.* Schol. Horat. ad I Od. 34. *recusos* Franc. 427 *in solio* alii apud Ursin. Zulich. et Parrhas. *in solito* sec. Rottend. et a m. sec.

felix in malis suis et calamitatibus. 418. *humum ore momordit:* Homericum. v. sup. Var. Lect. ad lib. X, 489. 419. 420. Respicit Latini verba supra 309—311. *urbes Italæ:* iterum respectu Diomedis, tanquam Græci et exteri hominis. *supersunt*, superabundant, Serv., quod Burm. adstruit. 421. *gloria* pro victoria, ut κῦδος. Ad sententiam comparant vss. Homericos Iliad. P, 361—363, et ad v. 425 laudatur tritum illud: νίκη δ' ἐπαμείβεται ἄνδρας Iliad. X, 339. Sententiam autem tritissimam tamen habuit, quomodo verbis ornaret: *Multa dies—Fortuna locavit.* Enniani versus sunt apud Macrob. VI, 2, quos ante oculos fuisse Maroni ille putat: *Multa dies in bello conficit unus; Et multæ rursus fortunæ forte recumbunt. Haudquaquam quenquam semper fortuna secuta est.* In Marone *labor ævi* pro ævo simpliciter cum notione ærumnæ, quæ in ævo toleratur, adjecta; die et ævo, h. e. temporis vicissitudine multæ res mortalium in melius mutantur. Ad ornatum spectant adjuncta: *ævum varium*, temporis decursus, in in quo fortuna varia jactamur. *labor* πόνος, ærumna, *mutabilis*, in meliorem fortunam mutari solita. *alterna* potest esse dicta ipsa Fortuna; nisi malis: *alterna* (κατὰ)

Non erit auxilio nobis Ætolus et Arpi:
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces; nec tarda sequetur
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentes ære catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto:
Non adeo has exosa manus Victoria fugit,
Ut tanta quidquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra; vel magnum præstet Achillem,
Factaque Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devovi. Solum Æneas vocat. Et, vocet, oro.
Nec Drances potius, sive est hæc ira deorum,

Dorvill., perperam. *in solido* est in integro, in incolumem statum, in integrum restituit. 429 *Tolonius* Parrhas. *Tholonius* Goth. tert. 430 *non* edd. nonnullæ. *nec tarda* tanquam elegantius recepit secundum Ge. Fabricium Heinsius ex Servii auctoritate: cui Ven. et pro var. lect. Menag. accedebant: cum Goth. sec. Ceteri codd. omnes tuentur vulgatam: *nec parva. nec tanta* Exc. Burm. *sequentur* Bigot. Versum laudat Schol. Statii ad VI Theb. 910, ubi *sequitur* explicat: concedit illi, datur. 431 *delectas* Parrhas. *dejectos* Gud. a m. sec. cum aliquot aliis Heinsii, ut ad Trojanos referatur. In Mediceo versum hunc postponi sequenti notat Burm., quod apud Fogginium non ita se habet. 433 *et* deest Dorvill. De toto versu dubito an huc translatus sit ex lib. VII, 804. 434 *Quo si* Rom. *Quos si* Hugen. *me Teucri solum* in Pierianis aliquot. *in certamine* Mentel. pr. et Franc. vid. sup. v. 221. 439 *patria i. arma* duo Burm. 440 *Illa licet* pr. Moret. *Ire l.* Parrhas. *libet* Bigot. 442 *Devoveo* vett. edd. et deinceps vulgatæ. *Devovi* Heins. e Pier. et suis omnibus. *Devivo* Rom. *Æneas solum* alter Hamb. *Solum Æneas vocat?* cum interrogatione Ge. Fabric. nec male. Ut nunc est, supple *Devovi*, si *Æneas vocat. orat* Hugen. *omen* sec. Rottend. 443 *sive hæc est*

lusit et rursus in solido locavit, in firmo, tuto, *ἐν τῷ σταθερῷ*, antea in lubrico labantes. *ludere*, præter expectationem aliquid inferendo, mutando: plerumque in deterius: h. l. in melius. *in solido*, in integrum, in incolumem statum, restituit.

428. 429. Comparant Homericum *παρ' ἔμοιγε καὶ ἄλλοι, Οἵ κέ με τιμήσουσι. Ætolus et Arpi:* sup. 239 sq. *Messapus*, de quo lib. VII, 691 sqq. et alibi. *Tolumnius* cf. inf. XII, 258. *felix* autem h. potens, florens opibus, videtur infelicitatem Diomedis respicere. 430. et parata erit gloria ipsis Latinis. 432. De Camilla lib. VII f. 433. *florentes ære*, fulgentes. v. sup. VII, 804. *tantumque bonis communibus obsto:* et in tantum obsum commodis publicis, ut, nisi solus dimicavero, concidat universa resp. Sic Servius, et v. 437. *tanta pro spe*, ut solus dicar servasse remp. 443. 444. Sententiæ forte nimis acu-

Morte luat; sive est virtus et gloria, tollat.
Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant
Certantes; castra Æneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet:
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque vulgi
Pectora, et arrectæ stimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poscunt; fremit arma juventus;
Flent mœsti mussantque patres. Hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras:

Franc. et Goth. tert. *cura d.* Montalb. 445 *Olli inter sese d.* Ed. pr. Burm. *variis* Parrhas. *dubiis dum rebus* conj. Burm. 446 *acieque* Ven. *movebant* Dorvill. *vocabat* pro var. lect. Oudart. 447 *per r. castra* sec. Moret. 448 *que* abest Oblongo et Parrhas. *inplent* Hagen. 449 *aciem* Voss., ut *instructos aciem* græcismo dictum sit. *a* abest Medic. a m. pr. 450 *decedere* Hagen. 451 *turbati animo* Rom. *confusaque* Parrhas. 452 *non*, pro, *haud* Bigot. et Goth. tert. *aures* Montalb. 453 *manu* Heins. e scriptis non tam reposuit, est enim communis edd. lectio, quam potius vitium, puto, editionis Dan. Heinsii expulit, in qua est *manus*. Idem conj. *manus trepidæ*, Voss. alter *metu tr.* 454 *Hinc u.* plures Heins. *Sic* Dorvill. *Tunc* Goth. sec. 455 *Dis-*

tæ ad nostrum sensum. Tres habet Servius interpretationes, quarum nulla satis commoda, etsi ad veram quodammodo ducere possunt. Solus cum Ænea vult congredi Turnus, etiam ea de caussa, ne cum Drance quicquam sive secundæ sive adversæ rei communicet, utque is et a calamitate et a felicitate successus absit. Et *vocet Æneas*, ut ego solus cum eo congressus de summa belli transigam: *Nec Drances potius morte luat* sua, occidat communi clade, *si hæc ira deorum est* (h. si eventus erit belli hujus infaustus), nec, *sive est virtus et gloria*, si hoc bello laudem virtutis (κλέος) et gloriam (κῦδος, victoriam) consequi dabitur, *tollat* eam ille, auferat hanc laudem pro sua parte (ut αἴρεσθαι κῦδος).

Cum sollertia et cum arte poeta partim deliberationum et incertorum fluctuantiumque consiliorum exitum facit non prævisum; partim instruxit et præparavit inde a v. 434 sq. pugnam inter Æneam et Turnum, in qua narrationis et carminis tela olim erit detexenda. Ad 445 et 446 comparari solent vss. 304, 305 Iliad. Α. Saltem aliqua ex parte convenirent Β, 786 sq. 807 sq. Præstat monere, ut artem poetæ observet lector in narrationis ordine a vulgari tenore ac pedestri rerum narrandarum structura avocato. Nam secundum hanc res sic erat exponenda: Æneam interea castris motis duplici agmine adversus urbem Laurentum incessisse; pedestri per saltus montium, equestri per planitiem camporum; nuntiari adventum. Poeta vero singula singulis locis commode dicenda servavit. Vide inf. v. 511 sqq. 522.

452. *et arrectæ stimulis iræ:* de vir-

Haud secus, atque alto in luco cum forte catervæ
Consedere avium, piscosove amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
Immo, ait, o cives, arrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
Corripuit sese et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis;

sessu tert. Rottend. *magnus vario* vett. edd. ap. Pier., idque revocavit Cuningham. e MS. Bersmanni. *ad auras* Medic. 456 *in* abest Goth. tert. et Exc. Burm. *cum fronte* alter Hamb. 457 *Considere* Hugen. et tert. Mentel. cum Reg. *amni* Parrhas. *piscosoque* plures ap. Burm. *piscosæve* Oudart. 458 *nivei* Moret. qu. et Uratisl. *loquacia* firmant vetustissimi Rom. Medic. et al. *loquencia* vel *loquentia* pars codd. Pier. et Goth. tert., sicque codd. Servii ad Ecl. VIII, 22, quæ varietas et alibi occurrit. *liquentia* Bigot. et Ed. Ven. apud Burm. cum Dorvill. *liquacia* pr. Moret., quo apparet, omnia hæc esse a librariorum stupore profecta. conf. sup. ad IX, 679. Interpolatum est in aliis *stagna sonantia* ap. Pier. et in Sprot. 459 *o juvenes* Schol. Statii lib. VII Theb. 612. *arrecto* Goth. tert. 460 *et* deest qu. Moret. *sequentes* Bigot. 461 *ad tecta* Ed. pr. Burm. et Goth. sec. *in tecta* Schol. Statii VII Theb. 612. *ruant* e libb. suis et Pier. prætulit Heins., pro vulgato *ruunt*, quod et ipsum suam vim habebat. 463 *Tum* Ed. Ven.

tute bellica; exasperati sunt animi. ut inf. 727. 728. *Tarchonem in prælia suscitat et stimulis haud mollibus injicit iras.* Nam ira erigitur, arrigitur ac stimulatur, h. e. movetur. Et *stimulus durus*, qui adeo penetrat, infixus hæret. *fremit arma*, pro vulgari: cum fremitu postulat. 454. *mussant.* sup. 345 *sed dicere mussant.* Est *τὸ ἐπιμύζειν, στενάζειν.*

457. 458. *Padus* cycnorum copia apud poetas celebratus: in septem ostia cum tempore diductus, binis primum ostiis in mare delatus est, quorum alterum septentrionem versus erat *Volana*, alterum a meridie *Padusa* prope Spinam a mari exceptum. Creditur esse illud, quod nunc *il Po d' Argenta* appellatur. (v. Commentar. Acad. Bonon. To. VII cum mappa ad p. 470.) Ostium hoc *amnem* dixit et quidem *piscosum*, ut Homerus *ἰχθυόεντα* Hyllum Iliad. Υ, 392. Facit illud quibusdam locis paludem, hinc *stagna* quæ *loquacia* dixit eleganter, a loquacibus cycnis, ut inf. XII, 475 *nidos loquaces* hirundinis; hos *raucos* vocavit, simpliciter, a clamore vel cantu. Transtulit hoc Claudian. XXXI, 109. 110. De Padusa accurate egit Cluver. Ital. ant. lib. I, cap. 35. cf. Serv. Ambitiosum esset Italos scriptores laudare, qui de his ostiis copiose egere: Nuper *Giambatt. Minzoni* demonstratum ivit: esse Padusam *Canalem S. Alberti*, h. e. fossam XII M. pass. a Ravenna ductam.

459. Concilium habete *arrepto tempore*, *εὐκαίρως, ἐν καιρῷ*, cum irrisione. ne capite arma; quin potius, *μᾶλλον δὲ*, *immo* etiam deliberate. 462. *sese corripuit*, *ὤρνυτο, ὡρμήθη, ἔσσυται.* Ex his ac similibus ductum videtur *rapere, corripere*, pro movere, adeoque *se*, ut *eripere se*. Jam sup. VI, 472 *Tandem corripuit sese atque inimica refugit in nemus.* Et Cul. 167 Serpens *et se sublimi cervice rapit.* passim vidimus. 463. Festina-

Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Messapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresque capessant:
Cetera, qua jusso, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt;
Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Ænean, generumque adsciverit urbi.
Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subvectant. Bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tum muros varia cinxere corona
Matronæ puerique; vocat labor ultimus omnes.

ap. Burmann. *Volsce* eadem, cum Dorvill. et Ed. Mediol. Fuit Valeriæ gentis familia *Valesorum*. Versum respicit Rutil. I, 169 de Rufio Volusiano: *Qui Volusi antiquo derivat stemmate nomen, Et reges Rutulos, teste Marone, refert.* *dice* alter Hamb. *maniplos* Gud. a m. pr. 464 *Duxit ait* Ven. et Goth. tert. *Dixerat* Bigot. Tum *Equitem* e Medic. et aliis egregie restituit et defendit Heins. Agnoscit et Servius. Vulgg. secundum Romanum *equites*, et plerumque junctim: *Rutulos equites.* 465 *Corax* Goth. pr. *Latiis* Erf., nec ipsum male. *effundite* Franc. 466 *firmant* pr. Hamb. et Ven., qui et *capessunt* habet. *firmet* aliquot Heins., inter quos a m. pr. Gud., qui idem cum Erf. *capessat*, hoc quidem cum Medic., qui idem a m. sec. *firmet* habet. 467 *qui* Bigot. *qua jubeo* Uratisl. et Goth. sec., male. vid. Not. 469 *Consilium* Reg., sic et alii hic et sup. 460. *pater ipse* Medic. a m. pr. pr. Moret. et Goth. tert. *magnum* Medic. a m. pr. 470 *tr. t. pectore* vett. edd. Mutavit, puto, primus Naugerius in Ed. Ald. tert., ut sit *tempore*, hocque codd. consensus firmat. 471 *quod non* Gud. Ven. Mentel. pr. a m. pr. Exc. Burm. *quod non deceperit* Erf. *acceperat* Bigot. 472 *generumque adsciverit urbi.* Sic constanter legitur et distinguitur. Erit adeo *urbi*, in urbis ac regni utilitatem. Parum commode. Suspicor fuisse *qui non acceperit ultro Dardanium Ænean generumque adsciverit: urbis Præfodiunt alii portas.* Sic utique lenior procedit oratio. 473 *Perfodiunt* tres ap. Burm. *ac s.* Goth. tert. 474 *Subjiciunt* lect. varians vett. edd. adscripta, quam Catrœus recepit: scilicet deterius pro exquisitiore. *Bello signum dat* Moret. qu. 475 *Tunc* ante Heins. vulgg. 476 *labor vocat* Parrhas., sicque Cunin-

tionem Turni bene assequitur oratio abrupta, dum Turnum esse locuturum non prædictum est. 464. *Equitem in armis*, pro armatum, ut sæpe alibi. *Messapus*, græce, pro Messape, et *Coras*, pro Cora, *cum fratre* Catillo. v. sup. VII, 672. 467. *qua jusso*, pro jussero: ut, levasso, declarasso, amasso et al.; secutus est Silius XII, 175. 468. 469. Comparant Iliad. B, 808. Αἶψα δ' ἔλυσ' ἀγορήν, ἐπὶ τεύχεα δ' ἐσσεύοντο. Tum 472 *urbi* erit in urbis, regni, utilitatem.

473. Ante portas fossas faciunt, ut bene Serv., et vallum ducunt saxis stipitibusque humo aggesta. Cum autem res ad summum discrimen adducta esset, (*labor ultimus vocat omnes*) procurritur in muros, ut Trojæ, cum prælium cum Achivis propius urbi admotum esset, factum esse nar-

Nec non ad templum summasque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens: juxtaque comes Lavinia virgo,
Caussa mali tanti, oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, et templum ture vaporant;
Et mœstas alto fundunt de limine voces:
Armipotens, præses belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in prœlia Turnus.
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus aënis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro;

gham. edidit. 477 *Nec non et* Leid. *magnasque ad* ed. pr. Burm. 478 *corona* tert. Goth., sed *caterva* in marg. 480 *Caussa mali tanti atque oculos* vett. edd. et, quamvis Pierius ejiciendum τὸ *atque* monuerat, etiam seqq. vulgg. Itaque Heinsius expulit secundum codd. Hiatum, quem toties librarii ferre nequivere, explevere Montalb. et Parrhas. *tantique.* Majorem dubitationem facit, quod in Rom. erat: *Caussa malis tantis:* sic Donatus et pars codd. Heins. cum Regio et Goth. tert., nec vero aliter fuit in libro, unde Mediceus descriptus erat, nam in hoc a pr. m. fuerat: *mali tantis.* Itaque rationes potiores conspirant in hoc, scriptum a Marone fuisse: *Caussa malis tantis oculos d.* Tandem Cuningham. emendabat. *Tanti caussa mali.* Sed poetam dedecet semper eosdem numeros sectari. *oculis d. decoris* sec. Rottend. *oculos d decores* alt. Voss. 481 *tura* Mentel. pr. 482 *de pectore* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. tert. *de limine* etiam Serv. agnoscit. Sed vid. Not. 483 *belli præses* ordo in vulgg. ante Heins., quem revocavit Cuningham.; adeo difficile est quicquam in his probare, quod non alius improbet factum. *præsens* nonnulli, etiam apud Serv., sicque Medic., sed a sec. m., cum aliis Heins. et Ed. pr. *et Saturnia v.* Parrhas. a m. sec. 484 *Fr. m. templum* Goth. tert. 485 *Sterne solo pronum* Parrhas. *et portis* Ed. pr. Burm. *portisque* vel *pontisque* Leid. *sub ipsis* ap. Macrob. V Sat. 3, sicque a m. sec. pr. Hamb. 486 *in* aberat Gud. *in funera* pr. Hamb. a m. pr. 487 *rutilum thoraca* Macrob. V, 20. VI, 7 et Gellius II, 6 agnoscunt, et sic Romanus, duo Rottend. et Hamb. alter. Sed alterum doctius. *inductus* ap. Pier. codd. quod cum voc. *rutilum*

rat Homerus. 477. Manifesta vestigia Iliad. Z, 86 sqq. 269 sqq. Illud autem miror, quod in hac imitatione non animadvertit, Palladem jam tum coli a Laurentibus haud potuisse, quam Trojanos primum intulisse communis fama obtinuit. 478. *Subvehitur;* supra VIII, 666 *castæ ducebant sacra per urbem* Pilentis *matres in mollibus.* 479. *Dona.* Perperam peplum ex Homero huc vocant, Poetæ genus ponere placuit. 480. κατ' ὄμματα καλὰ βαλοῦσα; oculis dejectis. cf. Ruhnk. ad H. in Cer. 194. 481. *Succedunt* sc. templum, intrant, ut bene Serv. Alias languet versus post illa: *Subvehitur magna matrum regina caterva.* 482. *de limine.* Nil argutandum: est pro, ingressæ templum. Nam ex more in prima templi parte vota faciunt, qui deos adeunt, nec interiora intrant, ut nos. 483—485. Preces fere ad verbum conversæ ex l. c. Homerico v. 305. 306. 307. *effunde*, de prolapso, prostrato ante urbis obsessæ muros.

486 sqq. Æmulatur et h. l. Maro Homerum, qui heroes se armantes inducit Iliad. Γ, 330 seqq. Paridem; Λ, 15 sqq. Agamemnonem; Π, 130

Tempora nudus adhuc; laterique accinxerat ensem;
Fulgebatque alta decurrens aureus arce;
Exultatque animis, et spe jam præcipit hostem.
Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis,
Tandem liber, equus, campoque potitus aperto,
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut, assuetus aquæ perfundi flumine noto,
Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians; luduntque jubæ per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit; quam tota cohors imitata relictis

prætulit Wakef. quia et alibi occurrit *inducere* pro *induere*, sup. V, 379. VIII, 457 et *rutilantia arma* sup. VIII, 529 et ap. Tacitum Hist. V, 13. 490 *aureus.* Si tamen thoracem æreum indutus fuit, ut v. 487 dixerat, nunc non *aureus* sed *æreus* fulgere debuit. Tum displicet in his verss. quinque quinquies repetita copula *que.* 491 Deficit versus Goth. sec. Vellem majoris esset auctoritatis codex! *præripit* Uratisl. conf. sup. lib. X, 277 et sæpe al. 492 *adruptis* Reg. 493 *pratoque* Dorvill. *potitur* aliquot Pier., quod non præferam cum Catrœo. *ab alto* Goth. tert. a m. pr. 494 *impastus* aliquot apud Burm. 495 *equæ* Bigot. *profundi* Ven. *fl. toto* Zulich. a m. pr. et Ed. pr. Burm. *nando* pr. Hamb. 496 *cervicibus altis* sec. Rottend. *altum* malebat Cuninghamus: scilicet ut poeta nihil variet; semper idem sequatur! 497 *luduntque comæ* Oudart. 498 *cui grege Volscorum* Sprot. 500 *Dissiluit* aliquot codd. et Ed. pr.

sqq. Patroclum; T, 369 sqq. Achillem. Sed orationem egregie ornavit et variavit Maro: *thoraca indutus aenis Horrebat squamis*, pro thoracem induerat ex ære in squamarum speciem contextum, *surasque incluserat auro*, ocreas aureas induerat. Sed multo etiam ornatiora sunt sequentia, v. 492—497, quæ ex Homero Iliad. Z, 506—511 conversa esse, jam veteres notarunt. Ad Turnum tamen convenientius translata puto, quam de Paride fuerant pronuntiata: contra quam Popio visum. Nam in Turno summa alacritas et festinatio ac discursatio. Virgilio tamen in verbis Ennius jam præiverat, Macrobio monente VI Sat. 3 *Et tunc, sicut equus, qui de præsepibus actus* (est Homericum: ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ) *Vincla sueis magneis animeis abrumpit et inde Fert se se campi per cærula, lætaque prata, Celso pectore:* (θείει (διὰ) πεδίοιο κροαίνων, pulsando solum ungulis) *sæpe jubam quassat simul altam;* (ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται) *Spiritus ex anima calida spumas agit albas. Luxurians;* reddidit feliciter ex Homerico loco κυδιόων, quod ibi est pro γαυριῶν, de equo exultante, ferociente. *alte* autem 496 possis jungere: *arrectis alte;* ut Homericum ὑψοῦ κάρη ἔχει. Forte tamen sic languescit versus; et jungenda sunt *alte luxurians*, aut si hoc insolentius dictum videri possit, *alte fremit. ludunt jubæ per colla, per armos.* ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται. Adde alterum locum ex Homero expressum in Apollon. III, 1259 sqq.

498. De Camilla modo ad 432.

Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo, et Æneadûm promitto occurrere turmæ,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, et mœnia serva.
Turnus ad hæc, oculos horrenda in virgine fixus:
O decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Æneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Præmisit, quaterent campos: ipse ardua montis
Per deserta jugo superans adventat ad urbem.

Burm. 501 *deflexit* alter Hamb. 502 *sui meriti* Goth. tert. *audacia* Ven. 503 *et* deest Gud. pr. Mentel. et sec. Moret. *turbæ* Bigot. et Goth. tert. *turmis* Romanus et Donatus. 505 *tentare spicula* Goth. 506 *obsiste* Hugen. 507 *horrenda virgine* Medic. a m. pr., idem a m. pr. *fixis*, etsi *oculos* præcesserat. *oculos fixus* pr. Voss. et pr. Moret. cum Hugen., unde Heins. conj. *oculis—fixis*. Sed præstat recepta lectio, *oculos fixus*, et errorum caussæ satis patent. *fixit* editio, qua Pier. utebatur: h. e. Ald. pr. vel alia, quæ inde fluxit, sicque Sprot. et pr. Hamb. pro var. lect. *fixus* emendatum a Naugerio Ald. tert. 508 *grates* Rom. 509 *Quasque* Ven. 510 *Ista* volebat Heins. *super*: *at m.* (in Foggin. *superat*) Medic. a m. pr. 514 *superans* revocatum ab Heins. e Medic. et ceteris præstantioribus; sic et vett. edd. Prima est edit. tert. Ald., in qua receptum video *properans*, quod Rom. et alii Pieriani exhibebant: sicque Goth. tert. Exquisitius tamen alterum. *superas* alter Menag. *jugum superans* alter Hamb., quæ vul-

Desiluit, honoris caussa factum volunt. Cf., si tanti videtur, anaglyphum Borghesianum apud Winckelman. *Monum. ined.* No. 137. *cohors* pro turma: nam equitum h. l. est. *defluxit;* Macrob. VI, 4 (p. 595 Lips.) e Furio lib. I laudat: *Ille, gravi subito devinctus vulnere, habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit et armis Reddidit æratis sonitum.* 503. Comparant Iliad. N, 73—80. 507. *horrenda in virgine* h. l. admiranda. Nam, quæ *admirationem, stuporem, horrorem,* faciunt, ad idem fere genus referri possunt. Sic ἔκπαγλος Homericum. 510. *partire*, respicit illud *Solaque T.* v. 504. In illis: *quando animus est supra omnia,* expressit magnanimam: adeoque int. supra pericula, fortunæ casus et sic porro; non aliter.

511. *fidem* eleganter pro nuntio. Nam, quæ nuntiantur, fidem facti faciunt. 512. *improbus*, accipio pro: audax: proprie, qui nimium audet. Sic alia supra passim. 513. *quaterent campos*, ad incessum equorum referri præstat. Lucret. II, 326 *equites—mediosque repente Transmittunt valido quatientes impete campos.* Servius ad perturbationem agrorum, h. e. agrestium, revocat. 513. *ardua*

×

Furta paro belli convexo in tramite silvæ,
Ut bivias armato obsidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis;
Tecum acer Messapus erit, turmæque Latinæ,
Tiburnique manus: ducis et tu concipe curam.
Sic ait, et paribus Messapum in prœlia dictis
Hortatur, sociosque duces; et pergit in hostem.
Est curvo anfractu valles, accommoda fraudi

garis, ut inf. v. 906, est structura; sed exquisitior: *jugo*, superior evadens, superato jugo, conf. sup. ad lib. II, 207. *advenit* Oudart. *in urbem* aliquot Pier., probante Heins. 515 *belli*: hic distinguebat Zulich. *convexa* Leid. 516 *Ut binas* Uratisl. *armato ut binas* ed. pr. Burm. *obsidem* Leid. et Goth. tert. *obsidant* Mediol. Ed. et Lutat. ad Stat. I Theb. 609. 517 *accipe* ed. pr. Burm. 519 *Tiburni* Heins. invexit, nescio quam bene: cum idem sup. lib. VII, 671 *Tiburti* reliquerit, ubi similis varietas occurrebat: quanquam *Tiburni* et illo loco præferendum arbitror. Addit vir doctiss., *Tiburni manus* ad Tiburnum fluvium Tibur alluentem esse referendum. An Anienem Tiburnum esse voluit? Tiburnum conditorem Tiburis, deum vel heroem indigenam, novimus omnes: vid. sup. Exc. VIII ad VII. Secutus autem est Heinsius vetustiores suos cum Donato: quibus accedebat pars Pier., Mediceus tamen a sec. m. *Tiburtique* habet, idque Romanus firmat et Servius cum aliis codd.; adde tres Goth. et edd. vett. et Aldd. Tum pars codd. distinguit: *T. manus ducis: et tu*, male. 521 *pergit* vel *tendit* pr. Hamb. *in hostis* vel *hostis* nonnulli. 522 *vallis* vulgo editum: atque sic. codd. pars; et revocavit id Cuninghamus; nec male. *valles* Heins. recepit e vett. codd., ut Medic. et al., item Rom. et parte Pier. Firmant et Grammatici Probus et Servius. Si verum est, poetam ita scripsisse, quod valde dubito, non, quod aiunt, ob metri necessitatem, sed antiquitatis studio id fecisse dicendus. Nam *valles* et *vallis*, ut *vulpes* et *vulpis*, et sic alia. Metro alias in *vallis* metuendum non erat: cum ultima in cæsuram incidat.

montis deserta; necesse est extremas Albanorum montium partes respexisse poetam. 515. ***Furta,*** sollenni poetarum voce pro insidiis. 519. ***Tiburni manus,*** copiæ Tiburtinæ, a Tiburno heroe ac conditore designatæ, fratribus ejus Catillo et Cora ducibus; sup. VII, 670 sqq. Adversus equitatum Æneæ, in quo turmæ Arcades ab Evandro missæ, VIII, 518 et Etruscæ (lib. X, 238. 239.) erant, per planitiem camporum incedentem mittitur Messapus, qui nunc non suas copias (v. sup. VII, 691 et Exc. p. 170) sed Latinas et Tiburtinas turmas equestres ducit, et cum eo Camilla. 522 seqq. Insidiarum locus et ratio hujusmodi animo repræsentanda. Via Trojanorum agmini pedestri, quod Æneas ipse ducebat (cf. ad 445. 446), erat facienda per montium juga et saltus: in his erat vallis, ***curvo anfractu,*** sinuoso flexu, quæ ex adversa venienti Æneæ parte in clivum assurgebat; isque erat agmine superandus: ab utraque vallis parte silvæ. Has insedit Turnus: Equitatum autem Messapo et Camilla duce præmittit, ut manus cum præmisso ab Ænea Etruscorum equitatu conserat, qui per camporum planitiem incedebat, Tarchontis ductu. Hic pugna equestris fit, in qua, Camilla cæsa, equites Latini fugiunt ad urbem. Audita Camillæ cæde equitatusque fuga, Turnus consilio insidiarum abjecto ex saltibus obsessis in campum procedit, ut fu-

Armorumque dolis; quam densis frondibus atrum
Urguet utrimque latus; tenuis quo semita ducit,
Angustæque ferunt fauces aditusque maligni.
Hanc super in speculis summoque in vertice montis
Planities ignota jacet, tutique receptus;
Seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ:
Sive instare jugis, et grandia volvere saxa.
Huc juvenis nota fertur regione viarum;
Arripuitque locum, et silvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
Compellabat, et has tristis Latonia voces

523 *d. fr. artum* Exc. Burm., non infelici lapsu. 524 *utrumque* Parrhas. et Goth. tert. *quo* Heins. e suis vetustioribus et Pier., etiam Serv. pro vulgato *qua*, quod tamen multo accommodatius: Servio quoque agnitum. *quam* ed. Junt. 525 *fremunt* Bigot. *f. premunt*, inquit Heins. Mox vs. 526 præponebatur huic in Regio. 526 *in* aberat Rom. *e speculis* Gud. a m. pr. Mentel. pr. et Goth. sec. 527 *P. inculta* Sprot. *immota* Parrhas. vid. ad Ge. III, 416, quod Burmanno se probabat, ut esset a belli tumultu immunis. *recessus* plerique Pier., inter quos Rom. et Medic. a m. sec. cum Goth. pr., quod jam Serv. damnavit. *recussus* ed. Mediol. 528 *concurrere* aliquot Burm.; sic vero *pugna* esse debebat. *pugnis* pr. Hamb. pro var. lect. 529 *aut gr.* Dorvill. *evolvere* sec. Mentel. *involvere* Leid. *vulnere* Rom. 531 *Arripiuntque* sec. Moret. *insidit* Hugen. *sedit* Montalb. 532 Ὦπιν. *Opem* alter Hamb. *Opin* apud Macrob. V, 22. 533 *sacris sociaque c.* Rom. *socia sacrisque* Hugen. *sociis sociaque* Goth. sec. 534 *tristi* Heins. e Rom. et aliis Pier. (quibus adde Goth. pr. et sec.), pro vulgato: *tristes*, vel *tristeis*, ut in Aldd. et al. At *tristis* Medic. et Macrob. V, 22 cum Donato, quod et ipsum Heinsius prætulisse videtur, et nunc revocamus cum Brunckio. Judicium nostrum puta eo niti, quod *tristis voces* plus gravitatis epicæ habet; alterum *tristi ore* Ovidii elegantia dignum. *Latoida* alter Hamb., pro *Latoia* putat Heins.

gam Latinorum equitum sistat urbemque, ne primo incursu capiatur, præsidio firmet. Quo facto Æneas liberas saltus angustias superat; v. 896 sqq. Assecutus est hac œconomia poeta hoc, ut absentibus Ænea et Turno geri res posset virtute Camillæ et Tarchontis.

523. *quam—atrum* h. silva densa, per quam, *qua*, angusta semita est. 525. *aditus maligni*, angusti, exigui; non, obscuri, ut Serv.; nam lib. VI, 270 adjunctum est: *lux; sub luce maligna.* 526. *in speculis;* in collis vertice, ut σκοπιά. Erat is planus, adeoque omni ex parte opportunus, seu ad procurrendum: 528. seu ad propulsandum hostem, si superare collem vellet: 529. Nam *instare jugis*, de jugo desuper urguere hostem adortum. 527. *ignota* Trojanis. propter hoc ipsum *silvæ iniquæ* sunt, infestæ ex insidiis. Similis autem insidiarum collocandarum descriptio comparanda ap. Statium Theb. II, 469 sqq.

532. Recte Servius transitum tanquam abruptum et nimis tritum reprehendit. cf. sup. Not. ad IX, 638 et ibi Exc. *Opim* autem h. l. nym-

Ore dabat: Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequidquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias. Neque enim novus iste Dianæ
Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno viresque superbas
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
Infantem, fugiens media inter prœlia belli,

vel *Letoia.* 535 *ad* abest Ven. 537 *Nec* alii. *enim* abest binis Burm. et uni Goth. *novus* deerat Dorvill. 538 *subitoque* a m. pr. Medic., perperam. vid. Heins. ad III, 225. *subitique* Montalb. At pro *que* malim *ve*: *subitave*; nec novus amor est nec subitus. 540 *Privernum* Serv. ad VIII, 803. Ita et *urbem* legendum, quod in Exc. Burm. erat.

pham edidit in Dianæ consortio; cum alias ipsius Dianæ nomen fuerit: quod ex Callimacho quoque constat in Dian. 204 et 240, ubi vid. Spanhem. Mirum id visum Servio, quem ad h. l. vide, et Macrobio V, 22, qui de nimia doctrina hoc Virgilium fecisse suspicabatur. Perperam utique: nam et apud eundem Callimachum in Del. 292 Opis est inter puellas Hyperboreas, quæ frugum primitias olim Delum apportarunt, et cum Diana ibi manserunt; cf. Apollod. I, 4, 4. Recte adeo a Marone nympha Opis memorata est, et eodem forte respectu inf. 858 Threissa appellatur. Juvat autem illud notare, Dianam h. l. *cum Nymphis suis*, quibus silvæ solent pro sedibus assignari, in Olympo sedere, unde vss. 595. 596 Opis devolat in terram. 536. *nostris armis*, quibus Camilla in morem Dianæ et Nympharum utitur. cf. inf. 844.

Quæ sequitur narratio de Camilla et patre Metabo, Privernatum tyranno, ex antiquis Italorum fabulis, seu annalibus petita, et egregie ad epicam poesin accommodata, cum ea τὸ τερατῶδες habeat, dum sævi tyranni animum, quod haud expectares, filiæ magno amore contactum exhibet (conf. ad X, 789 de Mezentio); reprehensionem tamen admittit in hoc, quod Dianæ illa sermoni mandata dantis ad Opin inserta est non satis commode. Alia v. in Exc. II ad h. l. 539. *vires superbas*, h. nimias opes, potentiam libertati civium infestam; unde odia in eum: *Pulsus ob invidiam.* At Servius *vires superbas*, quibus superbe utebatur, interpretatur. Usus quidem utrumque admittit; nisi quod alterum exquisitius est. Nam cum *superbia* sit animi efferentis se iis, quibus eminere se putat aliis, transfertur *superbus* modo ad effectus, modo ad caussas, unde quis superbit; est itaque ornatus, splendidus, dives, potens. Ita *honores superbi. conjugium superbum* Æn. III, 475. *Ilium superbum* III, 2. *ostrum superbum* I, 639 ubi cf. not. Ab effectis autem ductæ sunt notiones, ut superbus sit durus, sævus, ut VIII, 481 *superbo imperio et sævis armis.* tum rebellis, qui jugum ferre nequit, ferox libertatis studio, ut de Bruto vidimus VI, 818. amantes, qui æmulos haud ferunt Ge. III, 217. *debellare superbos* VI, 854 ubi opp. *parcere subjectis.* Ex priore itaque ratione *vires superbæ*, ut *opes superbæ*, sunt omnino ingentes, nimiæ.

Sustulit exilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillæ, mutata parte, Camillam.
Ipse, sinu præ se portans, juga longa petebat
Solorum nemorum; tela undique sæva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce, fugæ medio, summis Amasenus abundans
Spumabat ripis; tantus se nubibus imber
Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet. Omnia secum
Versanti subito vix hæc sententia sedit:
Telum immane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis et robore cocto;
Huic natam, libro et silvestri subere clausam,

542 *vocari* Parrhas. *locavit* Gud. 543 Versum recitat Macrob. III, 8. *Scamillæ* editum Pierius memorat: sc. in Ald. pr. At *Casmillæ* editum in alt. et hinc in ceteris. *Carmillæ* Gud. a m. pr. *quas millæ* codd. ap. Pier. Verum arbitror esse: *Casmilæ*, ad quod accedit Dorvill. *Casmile*, infimi tamen loci codex: idem in suis membranis reperit Brunck. et recepit: nisi potius, inquit, *Cadmilæ* poeta scripserit: ut Κάδμιλος apud Lycophr. 162 est Ἑρμῆς. quæ Bœotica ibi fertur esse pronuntiatio. At Italica fuit *Casmilus*. *mutata* jam ed. Ald. tert. dederat cum aliis vetustioribus nostris. At Egnatiana et aliæ *mutilata*: ut et Pierius editum legebat: quod Burmanno magis placebat: quia una litera extrita est s. Debetur hoc inventum Benedicto philologo in edit. Junt. 1520, qui eam lectionem vetustos codd. et bona ingenia agnoscere ait. Videtur tamen *mutata* poeticam orationem magis decere: et mutilatio sub illo tanquam genere comprehensa est; tum tuetur id consensus codd. vetustiorum omnium. 545 *bella u. s.* Ed. pr. Burm. 546 *pendebant m. V.* Sprot. 547 *f. in medio* alter Mentel. et Scheffer. *fuga e media* tert. Rottend. *habundans* in codd. passim, ut et alibi. *ab undis* Parrhas. et Exc. Burmann. 548 *tantis* Erf. 550 *Tardatus* Sprot. 551 *Versanti subito*: distinguit Ge. Fabric. cum aliis, etiam Valken. ad Ammon. p. 67: in subitis enim cogitationibus animum difficulter consilium capere aut rem expedire. Vix tamen satis placet: *Omnia versare subito*. Ita *celeriter* dicendum fuisset. Præstat igitur altera ratio: cum omnia secum versasset, *subito vix hæc sententia sedit*, ut nova ratione *subito vix* junxerit: ut *vix tandem* eo devenerit, *subito* tamen consilium hoc arripuerit. Nam *subito victrix sententia sedit*, quod quis mecum conjiciat, esset ornatius forte, quam locus fert, vim autem illam non haberet. 552 *ferebat* a m. sec. Medic. et Goth. sec. 554 *Hic* Hugen. *Huc* a

543. Tribuit igitur poeta patris voluntati, quod emollita pronuntiatio serioribus ætatibus attulit, ut, pro *Casmilo Camillus*; pro *Casmila*, *Camilla* diceretur. Vox illa a Pelasgis in Italiam illata Etruscis quoque fuit frequentata, qui Mercurium Casmilum appellarunt, tanquam *ministrum* deorum v. Schol. Apollonii ad I, 917. Macrob. III Sat. 8, et Serv. ad h. l. 544. *juga longa*, non longinqua et remota, sed longo tractu continuata. 549. *Ruperat*, eruperat se, ut jam alibi vidimus: ἐῤῥάγη. 551. Cum omnia secum versasset, *vix hæc sententia sedit subito*, quæ subito animum subierat. 553. *robore cocto*, igni durato, præusto. 554. *Telum immane—Huic*; nota structuræ immutationem, quæ vel ob negligentiæ

Implicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ;
Quam dextra ingenti librans ita ad æthera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit. Accipe, testor,
Diva tuam, quæ nunc dubiis committitur auris.
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Immittit: sonuere undæ; rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius jam urguente caterva,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo donum Triviæ de cespite vellit.
Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes

pr. m. Rom. pr. *gnatam* Leid. *gratam* Sprot. 557 *hanc* abest Dorvill. 558 *hostem supplex* Goth. sec. 560 *d. c. armis* sec. Rotteud. 561 *abducto* Oudart. *contentum* pr. Menag. tert. Mentel. Par. 562 *sonuere auræ* conj. Burm. Qui enim undæ, inquit, *sonuere?* Scilicet graviter commotus aer aquæ superficiem impellit et undæ fremitum movet; quid? quod transvolans jaculum sibilum vel strepitum facit in aere, quem ipsi amni tribuere potuit. 564 *propius magna* aliquot Burm. *jam* aberat Medic. et Goth. pr. 566 *d. c. tollit* Gud. et Erf. 567 *non ullæ m.* Goth. pr. *montibus* alter Hamb. *urbis*

speciem suavitate non caret. *clausam*, involutam cortice. Suberis copiam in Priverni agris nasci observavit Sponius. *habilem*, ita ut haberi, tractari, pro jaculo emitti illa cum hasta posset; ἀραρυῖαν. Sic I, 318 *habilem arcum* vidimus, *ensem* IX, 305; *galeam* ibid. 365. De alligata porro puella ingeniose v. 558. 559. *tua tela tenens supplex*. Hasta autem illigatum pondus in alteram ripam transmittit, ut ipse liberis manibus transnatare possit; *famulam* dixit consecratam: quia ministri deorum ὑπηρέται, δοῦλοι, diis se consecrant. 560. *dubiis auris*, per quas ipsa infans dubia salute fertur. 562. *sonuere undæ;* h. aer super undis, sibilo per hastam trajectam facto. cf. Var. Lect. Sic inf. cum Opis per aerem cum impetu descendit, moto in aere sonitu, ipsa *cœli delapsa per auras Insonuit* XI, 595. 596. Hastam autem sic missam puta, ut alteri litori ea infigeretur. 563. *Infelix;* vel respectu præsentis Camillæ fati, vel quod jam illa ætate tantum vitæ discrimen adiret.

565. *victor* compos voti (ut sæpe, v. c. VIII, 61), scil. flumine trajecto, et filia servata. *donum Triviæ*, ex voto; quam Dianæ voverat: v. 557. 558. 559. 560. 568. *manus dat* proprie victus, tum omnino qui cedit, qui placatur, h. l. qui, quod humanitas aliorum vel hospitalitas offert, accipit. An usquam de manibus hospitum jungendis loquendi usus tulerit *manus dare*, ut dictum: *accipere aliquem manu*, dubito.

Accepere, neque ipse manus feritate dedisset:
Pastorum et solis exegit montibus ævum.
Hic natam, in dumis interque horrentia lustra,
Armentalis equæ mammis et lacte ferino
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto;
Spiculaque ex humero parvæ suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
Tigridis exuviæ per dorsum a vertice pendent.
Tela manu jam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena;
Strymoniamque gruem, aut album dejecit olorem.
Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum. Sola contenta Diana,
Æternum telorum et virginitatis amorem

Ven. 568 *Excepere* Sprot. *ille* Zulich. 569 *et* aberat Oudart.; et melius abesset. Sed quot alia non essent delenda, si hæc ratio valeret! Sustulit Brunckius et reposuit pro eo *at* Wakefield, nec improbo factum. *solus* Parrhas. *P. in sævis* Ed. pr. Burm. *ævom* Rom. 570 *Hic* edd. Aldd. et hinc omnes, quas vidi, etiam Nic. Heinsii priores. Nec nisi in ed. Burm. probatum *Hinc*: merito iterum ejectum. 572 *teucris* pro *teneris* Franc., stupore librarii. *immulcens* pr. Hamburg. *munera* Goth. tert. 573 *plantas* Medic., sed a m. pr. 574 *Institerant* pr. Hamb., tum *armavit* omnes Pier. et Heins. potiores: adde Burmann. et Goth. sec. ac tert. cum Erf. Retinetur tamen *oneravit* inde ab Aldo editum, tanquam elegantius; imprimis cum de tenellæ puellæ manibus sermo sit; quandoquidem credere licet, poetam maluisse id, quod venustius esset. Agnoscit quoque Servius. In Sprot. erat *firmavit*. *jaculis acutis* pr. Hamb. et Ed. pr. Burm. 575 *ex humero parvo* Goth. tert. 576 *vittæ* pro *pallæ* Oudart. 577 *a* abest aliquot Burm. *pendunt* duo ejusdem. *terrent* Hamb. alter a m. sec. 581 *Multæ jam s.* sec. Moret. 583 *v. honorem* pr. Moret., et ipsum non male. Sed *colere amorem*, ut fovere,

569. non *pastorum ævum*, ut Serv., pro pastorali vita, sed *in montibus pastorum;* qui a pastoribus habitabantur. 570. *dumi, lustra* pro silvis. *Armentalis equa*, ἵππος ἀγελαία. 572. *lacte ferino;* quia *ferus* etiam de equo: ut sup. II, 51. 573. Proprie erant *vestigia prima*, in quæ, quibus, institit plantis pedum. Sed doctius alterum, pro vulgari. Ut primum infans pedibus institit. 577. *tigridis exuvias* commemorat dignitatis caussa; nec quærere licet, unde fugitivus Metabus eas nancisci potuerit. 580. *Strymoniam gruem:* v. sup. Ge. I. 120. 581. *Multæ illam.* Idem orationis color sup. lib. VII, 54. Laudat Cerda Ovid. Met. III, 353 sqq. I, 478 sq. Adde Pindar. Pyth. IX, 188 sqq. Catull. Carm. Nupt. 42 seqq. qui præivisse videtur in his: *Multi illum pueri, multæ optavere puellæ*, de flore. *Tyrrhena per oppida.* Amaseno trajecto Metabus ad Campanorum fines

Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros:
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urguetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finesque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Hæc cape et ultricem pharetra deprome sagittam:
Hac, quicumque sacrum violarit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.
Post ego nube cava miserandæ corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam.
Dixit: at illa leves cœli delapsa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
  At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis;

servare: studium armorum et virginitatis. 584 *corrupta* Uratisl., perperam. *corripi militia*, exquisite pro vulgari, corripi cupidine, studio militiæ. 586 *Cura mihi* Goth. tert., elegantius vulgato; sed isti codici non tantum tribui potest, ut vulgata mutetur. Tribuit tamen ei hoc Wakef. ut in carmen reciperet. 587 *V. a. nunc quanquam f.* Ed. pr. Burm. *quando equidem* Rom. *urgentur* Hugen. et pr. Moret. a m. pr. *urgemur* olim alicubi editum fuisse ex Pierio apparet, sed omnes, quas habemus, edd. vett. *urgetur* exhibent. *fatis—iniquis* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. tert. conf. sup. ad lib. I, 668. 588 *invisa* Rom. 589 *ordine* alter Hamb. a m. pr. *pugnæ* Goth. pr., ut *committatur* ipsa Camilla; sed perperam. 590 *Hoc* Ed. pr. Burm. *Hanc* ejus Exc., male. v. Not. *victricem* Mentel. pr. 591 *Hanc* Goth. pr. *Ac* sec.; utrumque etiam in Pierianis occurrebat. *sacra* Sprot. *violaret* Mentel. pr. *violavit* Parrhas., ut inf. 848. 592 *Italusque* Rom., tum Medic. et alii tres Heinsii, minus bene. 593 *miserabile* pr. Hamb. 594 *Intemerata* Franc. *cumulo* Zulich. *tumuloque patrisque* Ven. 595 *Dixit et illa* Medic. et Ven. *Dixerat: illa* Goth. sec. *delapsa* Heins. primus e Medic. et aliis: inter quos duo *dilapsa*. Vulgg. leg. *demissa*. 596 *Insonuitque nigro* pr. Hamb. *Advolat et virgo* Franc. *I. longo c.* Zulich. a m. pr. *tegmine* Goth. tert. Sed *turbine* recte, de nube obscura, ut jam alibi factum vidimus, et Homericum νέφος, νεφέλη. 597 *muris tectisque propinquant* citatur a Valerio Probo in Arte. Τὸ *propinquant* impense placebat Heinsio. v. ad lib. X, 238. 598 *Etrurique* vel *Etrurii* multi apud Heins. et Burm., librariorum

accedere debuit: hos insedere olim Etrusci. Servius ad h. v. et 567 ad Etruscorum potentiam rem refert, quorum jure olim tota Italia tenebatur. 590. *Hæc cape;* puta cum his dictis Dianam arcum et pharetram Opi tradere. 591. Auguste: pro: qui vulnus intulerit; sed loquitur de virgine deæ consecrata. Et ducta hinc ultionis ab Arunte sumtæ caussa. Nam, qui sacra violant, a Diis puniuntur. 592.593. Sarpedonis fatum ante oculos ex Iliad. Π, 453. cf. sup. ad v. 422. 594. *patriæ*, græce: in patriam vel in patria terra. 595. 596. volatus velocitatem bene declaravit per *insonuit:* involuta *turbine*, nigra nube.

597. *manus Trojana;* de pedestri agmine, quod Æneas ducebat, acci-

Compositi numero in turmas. Fremit æquore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis
Huc obversus et huc; tum late ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ,
Adversi campo apparent, hastasque reductis
Protendunt longe dextris, et spicula vibrant;

utique inscitia; etsi dubitari vix potest, ab initio *Etruros* et *Etruriam* fuisse; et temporis successu alterum in *Etrusos* et *Etruscos* abiisse. Prima pronuntiatio *Turseni* et *Tursi* fuisse videtur, inde *Truri*, *Trusi*, *Etrusci*, et molliore sono *Tusci*, *Tuscia*. Vid. Comment. Soc. Gott. T. III, P. II, p. 38. 599 *Composito* Zulich. *in* abest binis Burm. et Goth. tert. *in turbas* idem et Sprot. *in turmis* Parrhas. *in turmas numero* duo Burm. 600 *pulsat* Ald. (pr.). *spumat* Tan. Faber emendat, perperam; nam *habenis pugnat* est contra habenas pressas luctatur, quod Burm. illustrat: ut μάχεσθαί τινι. 601 *conversus* Medic. Gud. Sprot. et Leid. (cum Erf.), quod minus placere, Heinsius monet. *conversus adhuc* Franc. *jam late* pr. Hamb. 604 *Corax* Goth. sec. et hic. cf. VII, 672. 605 *hastasque reductas* Medic. a m. pr. et Sprot. 606 *Protendunt* potiores codd. omnes, edd. vett., et recte: nam, etsi reducta dextra tenetur hasta, tamen ea protenditur, prominet, imprimis si cogites infra mediam fere partem eam manu teneri. *Prætendunt* tacite irrepsisse in Burmannianam editionem, non consilio receptum videtur. Nam Heins. non admisit, nec illud nisi in Medic. a m. pr. tum in Menag. sec. Moret. tert. et Leid. ac Zu-

pe, ut sequentia de equitatu. v. sup. 449. 450. 511 seqq. et Not. ad 522. Constabat autem equitatus maxime ex Etruscis: sup. v. 450. 517. et Not. ad 519 et h. l., isque per campos incedebat: hinc *æquore toto*. 599. *numero:* ad numerum suum militum, quos quæque turma habere debebat; unde etiam *numeri*, ipsæ cohortes, turmæ. Non audiendus Servius. 599. 600. 601. ἐναργεστάτη descriptio equorum generosiorum incedentium: *Insultans* vid. Ge. III, 117. *pugnat* spectat ad reluctationem equorum, qui frenis cohiberi se vix patiuntur et repugnant: hinc *Huc obversus et huc.* Prudent. Psychom. 194 *Huc illuc frendens obvertit terga* etc. 601. 602. Poeticum hoc phantasma satis notum: et jam alibi observatum, Ennium in eo præcessisse, Ennio autem Græcos et ipsum Homerum Iliad. N, 339. De hoc igitur nil nunc monemus. Sed *ferreus ager* audacius etiam quam sup. VII, 525 *atraque late Horrescit strictis seges ensibus.* Scilicet *ager horret late hastis*, atque inde *ferreus* ad visum et opinionem, ferreis hastis totus collucens: hinc subjicitur: *campique armis sublimibus ardent.* Quæ si ad hunc modum expedias, intelligis, non sine judicio poetam hunc versum ab Ennio (Annal. I, p. 33 ed. Columu.) sumsisse, Ennium autem male irrisum fuisse ab Lucilio, quod h. l. factum narrat Servius. Add. Macrob. VI, 4 pr. *ardent*, exquisitius quam refulgent. Sic tamen et αἴθεσθαι, αἴθειν, φλέγειν et alia.

603. 604. Ut prædixerat v. 518. 519. 606. Non idem, ut Cerda vult, sed aliæ sunt *hastæ*, alia *spicula* h. jacula: his eminus, illis comminus, pugna fit. Igitur hastas *reducunt*, ut cum impetu immittant, jacula vi-

Adventusque virûm fremitusque ardescit equorum.
Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat: subito erumpunt clamore, frementesque
Exhortantur equos; fundunt simul undique tela
Crebra nivis ritu, cœlumque obtexitur umbra.
Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus

lich. reperit scriptum. Pierius tamen antiqua pleraque exemplaria ita legere ait: nec est cur illud per se improbet aliquis. Nam *prætendere, προτείνειν*, ad idem fere redeunt. *Projiciunt* Goth. sec. Tandem *librant* emendandum esse pronuntiat Jo. Schrader. Nam nondum emittunt, adeoque nec *vibrant*. Herm. Arnzen. Epist. crit. p. 72. videtur accipere neutraliter *spicula vibrant.* ut IX, 769 *vibranti gladio.* 607 *et fr.* alter Menag. Neminem video ad hunc versum offendisse. Videntur igitur alii expeditiorem rationem habuisse quam equidem exputare possum. Nam, quid *fremitus equorum ardescit* sit, obvium quidem est; sed velim doceri, quid sit: *Adventus virum ardescit.* Potest abstractum videri positum pro concreto, ut sit pro: *viri advenientes, propius accedentes*, exardescunt. At hoc jejunum est, et loci splendorem, qui summus est, offuscat. Dicam igitur: utriusque agminis, quo propius jam invicem turmæ accedunt, incessum concitatiorem esse solere, idque designari per *adventum virorum ardescentem.* Egregia sententia! vereor tamen, ut satis commode verbis concepta videri possit: non enim adventus, sed in adventu gressus, ingressus, exardescit. Suspicetur aliquis vitium inesse ex una litera, quam copula invexit, et leg. *adventuque, virum fremitusque ardescit equorum*; h. et adventu, cum utrimque propius accederent, fremitus virorum equorumque ardescit, h. increscit, major fit. Aut, ut magis niteat oratio: *Adventuque virum, fremitus ardescit equorum:* quo propiores fiunt, eo magis equi fremunt. Si tamen hæc comparo cum lectione vulgata, malo in ea ferre, quod durius et audacius dictum videri potest, et id tenere, quod in notis apposui: *adventum* innuere strepitum adventantium. Illustrat poeta sententiam quodammodo infra vs. 910 *Et sævum Ænean agnoscit Turnus—Adventumque pedum statusque audivit equorum.* 608 *inter* Goth. tert. *iter* Ven. *intus j. leti* Franc. 609 *Substiterant* duo Hamb. et Scheffer. Zulich. Leid. et Exc. Burm., quod magis etiam obscurat orationem; nam non agmina, sed agminum progressus substitisse dicitur. *rumpunt* Goth. tert. *furentis* Zulich. Parrhas. Par. et Ed. pr. Burm. *furentisque* Rom., tum Medic. pr., sicque Goth. et sec. *furentesque* vett. edd., usque ad Aldinam tertiam a Naugerio castigatam; inde *frementes* recte præferri cœpit. 610 *fundit* Zulich. a m. pr., unde Heins. conj. *fundi.* 612 *adversi* vett. edd., sicque Rom. cum aliis; et ipse Mediceus, ad Fogginii quidem fidem, cum trinis Goth. *adversus* Franc. Sed *adversis* elegantius.

brant, rotant. conf. Var. Lect. 607. *Adventus virum ardescit*, h. strepitus ex adventu, seu strepitus advenientium, major majorque ad aures accidit et increbrescit, quo propiores invicem sibi turmæ fiunt. Etenim, quæ augentur, imprimis motu, incalescere, adeoque et exardescere, (alibi incendi, v. ad X, 895.) dicuntur. cf. Var. Lect. 608. Progressus utriusque exercitus eo jam factus erat, ut intra teli jactum ventum esset: quando utraque acies substitit. In sqq. comparatio institui potest non sine fructu cum Iliad Δ, 466 sqq. et v. 610. 611 videndus Iliad. M, 156 sqq. 278 sqq. *cœlum obtexitur umbra.* conf. inf. XII, 578 *et obumbrant æthera telis.* Etiam vulgari sermone tritum. Unde illud Laconis, se sub umbra telorum esse pugnaturum. At Iliad. P, 366 sqq., quem non cum nostro contendere debebant, pulvere caligo obducitur pugnæ, non telorum crebritate. Quod autem Servius ad vs. 608 habet: "Et Enniana est ista omnis ambitiosa descriptio:" hoc ad ea spectat, quæ supra ad IX, 806 sqq. vidimus.

612. *Tyrrhenus* h. l. nomen viri

Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt. Excussus Aconteus,
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe, et vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatæ acies, versique Latini
Rejiciunt parmas, et equos ad mœnia vertunt.
Troës agunt: princeps turmas inducit Asylas.
Jamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus

Habet jam Ald. pr. *versis* Ed. pr. Burm. *Achonteus, Acontheus, Acontes,* in codd. Est Ἀκοντεύς. 613, 614 *Commixti* pr. Hamb. *Connexi* pr. Moret. et ed. Mediol. *occurrunt* Bigot. et Goth. tert., quos jam toties in eandem lectionem consentire vidimus. *ruina Dant sonitum ingenti* Moret. sec. et qu., quo Heins. Mediceum alludere arbitratur, in quo *ruinam* et *sonitum*. Probabilius est, istam Moretanorum lectionem confectam esse ex simili lapsu: etiam Gud. a m. pr. *ruina Dant sonitum ingentem*. et *ruina Dat sonitum* Parrhas. *sonitum* etiam Exc. Burm. Quod autem ad sententiam verborum attinet, video utique accipi hoc, etiam a Burmanno: *dant ruinam*, id est, cadunt cum magno sonitu. Nec dubitare licet, *dare ruinam*, vulgo ita dici. Verum h. l. significatum hunc habere nequit; si enim nunc uterque cadunt, ineptum esset, mox Aconteum excussum præcipitari v. 615—617. Igitur verius arbitror, quod in notis posui, esse simpl. pro ruere; irruunt viri mutuo impetu, et hastis elusis ipsi equi confligunt adversis pectoribus. 614 *Dat* Franc. *præfractaque* vett. edd. tum Aldd. et inde vulgatæ. *perfractaque* ex Rom. Medic. et aliis jam Pier. notavit, et ex Medic. a m. sec. aliisque Heinsius. Sic quoque tres Goth. *perfectaque* a m. pr. Medic. et Gud. *perfossaque* tert. Moret. *quadripedantum* scriptum passim in codd. Pier., ut in Rom., ut et alibi. *quadripes* ut *quadrijugi*. cf. Burm. ad XI, 875. 615 *Expulsus* Bigot. 616 *tormenti* Medic., sed a m. pr. *aut torto* Goth. tert. *actus* Gud. a m. pr. et pr. Menag. 617 *dispargit* Leid. *spargit* Goth. pr. et Ed. Mediol. *disparsit* alter Mentel. *dispersit* a m. pr. Gud. 619 *Dejiciunt* sec. Moret. *palmas* Goth. tert., perperam. Mos in fuga clipeos in tergum rejiciendi notissimus. *ad m. versant* alter Hamb. *torquent* ed. Mediol. 620 *invasit* vett. edd., quod tamen in solo Menag. pr. et Exc. Burm., quodque miror, in Colotiano, occurrebat. *invadit* Leid. Contra Rom. et omnes Pier. Medic. et omnes Heins., Gothani quoque, *inducit*, quod jam Ald. tert. exhibere cœpit, et quod unice verum: turmas in hostem inducit. *Asillas, Asilus, Asillus,* aberratt.; accedit *asellus* librarius. In Virgilio est Ἀσύλας. 621 *versique* Pierius in ora codicis notaverat. 624 *procumbens* pars codd. Heins. et Burm., tum Ed.

Etrusci proprium; *Aconteus* e Latinis. 613. *ruinam dant*, ruunt. *perfractaque—rumpunt* pro perfringunt, pro, illiduntur invicem; scilicet hasta neuter alterum attigerat, itaque ipsi equi concitati summo impetu in se ipsos irruunt: qua ruina, quo conflictu, labefactatus Aconteus equo dejicitur. 620. *Troes* nunc: mox *Tusci* 629, quoniam ex utraque gente equitatus constabat, *agunt:* versos in fugam impellunt, ut supra V, 265. vid. Burm. *Asylas,* qui Pisa Etruriæ copias adduxerat: sup. X, 175 sqq. 622. *colla* equorum: qui quoniam domiti, ut facile flecti queant, hinc colla *mollia:* ut Ge. III, 204 *molli collo;* et *mollia crura* ibid. v. 76. 624

Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam:
Nunc rapidus retro, atque æstu revoluta resorbens
Saxa fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad mœnia versos;
Bis rejecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in prœlia, totas
Implicuere inter se acies, legitque virum vir:
Tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
Armaque, corporaque, et permixti cæde virorum
Semanimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.

Ven. Burm. cum Goth. sec. et tert. Adde Rom., sed perperam. conf. sup. ad V, 204. 625 *ad terram* pars codd. cum Rom. et vett. edd. *ad terras* Ald., sicque Medic. aliique. *unda* Medic. cum aliis ap. Burm. *superjacet unda* duo alii: sed *superjacit undam* doctius h. jacit undam super scopulos: præpositione ad verbum retracta: ut fere Græce dicas: *σκοπέλους τ' ὑπερέβαλε κῦμα* sc. *πόντος*. Scopulos autem minores ante oculos habere necesse est. Nam, si majores fuerint, tum *ἀμφὶ ἄκρας Κυρτὸν ἐὸν (κῦμα) κορυφοῦται, ἀποπτύει δ' ἁλὸς ἄχνην*, fractus scilicet fluctus: ut Iliad. Δ, 425. 426. conf. Od. E, 402. 403. Simili usu bene h. l. v. 626 adjectum *Spumeus*. 626 *sinus* Mentel. pr. *profundit* Ven. 627 *Nunc trepidus* Zulich. a m. sec., perperam. *resoluta* Gud. et Goth. tert. *resolvens* Franc. 628 *Saxa ferit* Zulich. a m. interpolatrice. *vado lambente* Exc. Burm. Verum aquam fluctus revoluti decrescentem memorat poeta, adeoque labentem. 629 *Bis Teucri* Medic. a m. pr. et Zulich. a m. sec. Vid. Not. ad v. 620. *versus* Hugen. 630 *resp. t. sequentes* Goth. tert. 631 *in* abest pr. Voss. et Oudart. *que* in fine, ut *totasque* esset, adsciverat Heins. ex binis Rottend. pr. Hamb. sec. Mentel. et Franc., parum suaviter, tum parum gravi auctoritate. 633 *Tunc* alii. *et* abest Goth. tert. *ab alto* Menag. pr. *s. multo* Parrhas. et Oudart. pro var. lect. 634 *et* abest Ed. pr. Burm. 635 *Semineces* Gud. pro div. lect. *Semianimes* etiam hic Rom. *sternuntur* Bigot. et Goth. tert.

sqq. Comparatio præclara et ornatissima: cui ex parte similem ex Quinto Calabro excitavit Guellius (lib. XI, 226 sqq.); accedit tamen hæc propius ad locum Homeri Iliad. Λ, 305 sqq. Non autem ad æstum maris crescentis et decrescentis trahendum est, sed de motu maris litus alluentis et alternis accedentis ac recedentis. Ornatum observa in singulis. *alterno gurgite*, unda, fluctu. *arenam extremam*, in interiore litore, *perfundit sinu*, fluctu in sinum undas jam languentes curvante. Nunc *pontus*, unda, *æstu*, vicissitudine maris æstuantis, graviter commoti, *rapidus retro* (*παλιρρόθιον κῦμα*, v. c. Od. E, 430. Sic malo, quam *retro fugit*), *atque resorbens* (sc, *ἀναρροιβδῶν*) *fugit saxa revoluta*, h. per quæ unda revolvitur, *ἀνακυλίνδεται*, *et relinquit* pontus *litus vado labente*, fluctu recedente ac decrescente; donec novus fluctus iterum alluat.

631. *in tertia prœlia:* eleganter pro, tertio. 632. *legitque virum vir* Homericum: *ἀνὴρ δ' ἄνδρ' ἐδνοπάλιζεν* Iliad. Δ, 472, h. e. percussit. 633. *Tum vero*. vid. Iliad. Δ, 450 sqq. Loca alia similia observabit quisque pro se. Unum excitabo Eurip. Phœniss. 1196 sqq.

Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit.
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat
Vulneris impatiens arrecto pectore crura.
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolan,
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis,
Dejicit Herminium: nudo cui vertice fulva
Cæsaries, nudique humeri; nec vulnera terrent;
Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
Certantes, pulcramque petunt per vulnera mortem.
At medias inter cædes exultat Amazon,

636 Ὀρσίλοχος. At *Orsilocus*, *Orsilogus*, aberratt. 637 *relinquit* Franc. 638 *ferit* aliquot Pier. et a m. pr. Medic. *actaque* alii ap. Pier. 640 *Cathillus*, *Cathilus*, *Cathyllus* (hoc in Medic.); et *Iollam*, *Iollan*, aberratt. 641 *pectore* Gud. pro div. lect., perpetua fere varietate. 642 *Hermonium*, *Hermionum*, *Hermenium* in libb. 643 Sustuli majorem interpunctionem ante *Nec vulnera terrent:* nam ad *nudo cui* spectant. 644 Quem muscas captare juvet, ex Servio varietatem exculpere potest: *Totus in arma patet.* In Rom. *Tantum in a. p.*, ex interpretatione. *hinc* edd. sphalma. 645 *Acta premit* Ed. pr. Burm. *duplicatque virum transfixa dolore* Heins. ex codd. auctoritate reposuit et suorum et Pierianorum. Idem jam vett. edd. habuere. Primum *dolorem* video in Aldd. editum: quod et ex Schol. Statii Theb. VII, 633 enotavit Burm., sic *virum transfixa hasta*, quæ figitur, transfigitur, et ipse *dolor duplicatur.* Atqui hoc jejunum est, nec magis ferri hoc posse arbitror, quam quod Heins. conj. *duplicatque viro*, vel quod Pierius in suo exemplari habebat atque hinc Catrœus repetiit, *d. viri t. dolorem.* 646 *dant vulnera* Sprot. cum Mediceo Pierii. 648 *inter acies* Oudart. et Medic. Pierii.

637. *Orsilochus* ex Trojanis est. v. inf. 690. *Remulus* ex Latinis, diversus ab eo, qui supra IX, 592. 593 memoratus. Ad reliqua v. 637—640. cf. sup. X, 890 sq. de simili vulnere. 640. *Catillus*, qui Tiburtes agebat. cf. sup. 519, et lib. VII, 672; adeoque Iolas et Herminius inter Trojanos et Etruscos referendi. 643. 644. *nec vulnera terrent; tantus in arma patet:* arte cohærent cum illis: *nudo cui vertice fulva Cæsaries nudique humeri.* Habebat nudum caput et humeros nudos, ut satis appareret, cum vulnera non timere; tantum, tanta sui parte, patebat in vulnera s. in tela hostilia. *duplicat virum:* recte Guell. accipit et cum eo Cerda: incurvat, ut reddatur Homericum *ἰδνοῦν*. Ἰδνώθη τε πεσὼν Iliad. N, 618, ut iis accedendum sit, facit adjectum *dolore.* Et sic *duplicatus poples* inf. XII, 927. Niobes filia collapsa dicitur *duplicata vulnere cæco* ap. Ovid. Met. VI, 293, ubi v. Burm., et ad Val. Flacc. VI, 509; ap. Græcos *πτύσσεσθαι* sic occurrere memini. 646. 647. Hæc ad reliquos pugnantes spectant, mortem dant et accipiunt.

Unum exerta latus pugnæ, pharetrata Camilla;
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset;
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem.
Aureus ex humero sonat arcus, et arma Dianæ.
Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectæ comites, Larinaque virgo,
Tullaque, et æratam quatiens Tarpeia securem,
Italides; quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas bellique ministras.

649 *ejecta* Franc. *exerta* Rom. *exserta*. al. 650 *læta* Donat. *leta* Franc. *densa* Parrhas. *manus* tres ap. Burm. cum Erf., sed vetat in seq. v. *dextra* casu sexto. *denset* Heins. e codd. et Grammaticis pro vulgato *densat*: cujus lectionis fons Rom. 651 *rapit in dextram non fessa* ms. ap. Pier. *dextra quatit* Parrhas. *indefensa* Franc. et Goth. pr. ac tert., male. 652 *ex humeris* Rom. *erat arcus* Donat., ex interpretamento. 653 *recedit* alter Hamburg. 654 *derigit* Rom. et Medic.; Burm. laudat Lambin. ad Lucret. VI, 823. 655 *Et circum* Gud. et alii Heins. *jactæ* pr. Moret. ex *lactæ* pr. Goth., sphalmate. *Laurina* Goth. sec. 656 *Telaque* ap. Priscian., male. *securem* Heinsius reposuit, monente eodem Grammatico, et assentientibus Gud. et sec. Mentel. At conf. inf. 697. *securim* tuetur Rom. 657 *aura* Rom. et Uratisl. *diva* passim scriptum in codd. Pier. Heinsii et binis Goth. et Erf., sic et Medic. a m. pr. 658 *pacisque bonæ* vett. edd. nostræ omnes, tum

De *Camilla* episodium est inter elaboratiores carminis partes. 649. *Unum exerta latus*, mammam; inf. 803 *sub exertam papillam*. sup. I, 492 *aurea subnectens exertæ cingula mammæ*. Disputant Intpp., utram exeruerit. Cerda ait lævam, nam dextra in Amazonibus erat exusta. Recte; ne eam arcum tendentes læderent nervo adducto: diserte Apollod. II, 5, 9. § 1. Verum comparatio instituitur tantum ad nudationem mammæ: in venatricibus autem et bellatricibus, ut Diana ac Nymphis, dextrum pectus, dextrum humerum, nudatum videmus in numis ac statuis: sicque Callimachus in Dian. 213. 214. chlamyde vel tunica in humerum sinistrum rejecta et fibula vincta in dextro. Quid quod in ipsis Amazonibus dextra mamma exerta, nec semper excisa, in monumentis occurrit; uti contra læva exerta occurrit, dextra vestita: ne venustati conspectus obsit, si excisa esset. v. sup. ad I, 492. Excurs. XIX* add. Viscont. in Museo Pio Clement. Tom. II, t. 38. Tom. V, p. 42. *pugnæ*, ad pugnam, ut expeditior esset ad pugnandum. Comparationis autem lineas ducit, quam mox repetit et ornat vss. 659 seqq. 650. *spargens denset:* id est, dense spargit, jacit; alias fundere, χέειν. 651. *indefessa* est ἄτρυτος. 653. *in tergum pulsa recessit:* etiam hoc a vulgari ratione deflexit; nam vulgare est: si tergum vertit, dat. 654. *spicula fugientia*, ipsa fugiens, ut recte Servius. nisi dixeris, eam Parthorum more, retrorsum sagittas emisisse. 658. *ministras*, comites: Sic δμωΐδας Penthesileæ dat Quintus Calaber lib. I, 33, ut θεράποντες heroum sunt. Totum illum locum de Penthesilea

Quales Threïciæ cum flumina Thermodontis
Pulsant et pictis bellantur Amazones armis :
Seu circum Hippolyten, seu quum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
Feminea exultant lunatis agmina peltis.

bonas emendatum in ed. Ald. pr. et sec. ; at *bonæ* revocatum in Ald. tert. et hinc ductis ; donec prior lectio *bonas* iterum obtineret e Commelin. Pulm. Steph., quam meliorem lectionem habent meliores Heins. cum Mediceo ; agnoscitque eam Arusianus Messius. *bonæ* tamen tuetur Rom. cum aliis Pier. Heins. et Burm., ac binis Goth., tum agnoscit Servius. *bono* Franc. *belloque* Oudart. *ministrans* Franc. 659 *Threicio* Exc. Burmann. *Threicia* vitium operarum ed. N. Heins. *Thermodoontis* vulgg. passim edd., item vett. codd., etsi jam emendatum dederunt Naugerius et Egnatius. Res nunc nota est, esse *Thermodontis* a *Θερμώδων, οντος*. cf. Apollon. II, 972. Tentaverat nonnulla in h. l. Wakefield Silva crit. Vol. III, p. 94, quæ tamen mox ipse damnasse videtur. *Threicii* locum habuisset, si poeta hoc maluisset. 662 *magnumque u.* conj. Cuninghamus. 663 *scutis* ex Medic. laudat Heinsius :

et partem libri contulisse non pœnitebit : ut omnino poetico ornatu nullus veterum poetarum locupletior hoc Quinto est ; nec dubito antiquiores opes in eo latere. 659. *Threiciæ Amazones :* pro Scythicis vel Sarmaticis dixit, ut Threissam Harpalycen sup. lib. I, 316, *Strymonis* Amazon Propert. IV, 4, 69, quod, tanquam poeta, jure suo fecit. Sarmatica autem origo fere communi veterum consensu iis tribuitur, etsi vulgaris fabula a Tanaidis ostiis ad Ponti fines et Thermodontem fl. eas traduxit. vid. loc. class. Justin. II, 4. conf. Apollon. II, 370—966 sqq. et schol. 659. *cum flumina Thermodontis pulsant :* pro ripis flumen dictum opinatur Cerda et alii, ut v. c. Georg. II, 11. 12. aliæ arbores *campos et flumina late Curva tenent.* Mihi tamen cum ipsa res persuadet, agi de flumine glacie obducto, tum vero etiam Claudiani imitatio, qui non aliter intellexisse videtur : adscribam totum locum Pros. rapt. II, 62—66 *Qualis Amazonidum peltis exultat aduncis* (ex nostro vs. 663) *Pulcra cohors ; quoties Arcton populata virago Hippolyte niveas ducit post prælia turmas* (hoc illustrat vss. 661. 662 : *seu cum se Martia curru Penthesilea refert,* redit ex pugna et quidem victrix ; hinc *exultant,* et *magno tumultu*), *Seu flavos stravere Getas, seu forte rigentem Thermodontiaca Tanaim fregere securi :* (glaciem, quæ Tanaim obducere inciperet et trajectum ratibus impediret.) Transtulit hic Claudianus ad Tanain, quod Maro de Thermodonte memoraverat. Porro Silius II, 73. *Quales Threiciæ Rhodopen Pangæaque lustrant Saxosis nemora alta jugis, cursuque fatigant Hebrum,* scil. glacie obductum, *innupta manus.* Hic Amazones ad Thraciam et ipse deduxit. 660. *bellantur* pro bellant, ut alia v. Serv. Sic *nutritor* pro nutrito Ge. II, 425. *pictis armis,* auro argentoque distinctis, maxime pelta. cf. sup. ad VIII, 588. *se refert,* redit (v. paullo ante in verbis Claudiani, victrix ex pugna) ; non ut Serv. pro, se fert, infert. *tumultu ululante,* invertit, cum ipsæ ululent cum tumultu : pro tumultu ululantium. *Martia Penthesilea* proprie. Justin II, 4, 13 duæ reginæ—*ne successibus deesset*

Quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunæum Clytio primum patre: cujus apertum
Adversi longa transverberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
Tum Lirim, Pagasumque super: quorum alter habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit, alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem,
Præcipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden; sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chro-
mimque;

sed a Fogginio *peltis* proditum videmus. 664 *primo* Goth. tert. 665 *m. pectora* Sprot., perpetuo errore. 666 *Eumenium* Ald. pr. et hinc cett. edd. usque ad Commelin., qui e Palat. dedit *Eunæum*: erit igitur Εὐναῖος, quod aliunde non memini. At Εὔνεος inter heroum nomina notus est, qui idem Εὔνεως, et Εὐνεὺς, Jasonis f. v. ad Apollod. I, 9. 17. §. 3 et ad Hygin. f. 15. Interea *Eunæum* maxima pars codd. defendit apud Pier. et Heins.: adde tres Goth. Etiam e vett. edd. nonnullæ, ut Ven. 1486, *Euneum*, aliæ *Eumenium*, Serv. *Eumeneum*, non male. Alias aberratt. codd. vide ap. Burm. Etiam *Glycio, Clycio, Clythio* aberratt., a Κλύτιος. 667 *longo* pr. Mentel. *t. a. corpus* duo Burm. conf. modo ad v. 665. 668 *movens* un. Burm. *vovens* duo alii. 669 *se* aberat Franc. *in* deerat plerisque Pier. et nonnullis Heins. *in verbere* pr. Hamb. *in sanguine* Goth. tert., et sic Macrob. IV, 6, sed ex interpretatione: et, ut bene monet Heins., *sanguinis rivi* præcesserant, male etiam Pontanus e cod. Britannico reponi voluit, *in sanguine mersat*. Burmannus laudat Drakenb. ad Silium V, 577. Scilicet is locum vindicat ex imitatione Siliana: *et versantem in vulnere sese Transigit.* 670 *Lirim* Heins. secundum Medic. et alios. Vulgo: *Lirin. Pagasum* tuentur omnes fere; alii *Phagasum, Pegasum*. In sec. Moret. *Phaganim. Pagasus* etiam ap. Silium occurrit lib. V, 410. 671 *Suffuso* vel *Suffusso* magna codd. pars, etiam Rom. et Medic. a m. sec., item tres Goth., invectum et in edd. Ald. tert. et al. De *pedum suffusione* Servius cogitabat. 672 *et dext.* duo Goth., ad sonum magis gratum. *inermem* Heins. e codd. reduxit: pro vulg. *inertem*. cf. sup. ad X, 595. 673 *Amastram* pr. Hamb. et alter *Amastrum*. Tum *Hippodatem, Hippodaten*, aberratt. libb. Est *Hippotæ* f. Ἱπποτάδης. 674 *Thereaque* multi apud Heins. et Goth. tert., non male, a Θηρεύς. *Harpalcem* Dorvill. *Chromimque*, quod jam edd. Aldd. habebant, Heins. e Medic. et ceteris revocavit, pro *Chromin*. At Rom. (quem tamen *Chromin* exhibere testatur Bottarius) et alii Pier. cum Montalb. *Chromumque*. Goth. pr. et tert. *Chronumque*. tres Burm. *Cromimque*. Versus e Gr. Τηρέα θ' Ἁρπάλυκόν τ' ἠδὲ Δημο-

auctoritas, genitas se Marte prædicabant.

664. 665. Variatus orationis color, Homeri exemplo, Iliad. Ε, 703. Π, 692. *Eunæum* int. e Trojanis, *Lirim Pagasumque* ex Etruscis: reliquos v. 673 sqq. iterum Trojanos: e quibus *Amastrus* Hippotæ f. *Mandit humum*; quod alias *mordere*. v. sup. 418 et Var. Lect. ad X, 489.—671. *habenas dum colligit, revolutus equo suffosso*, ut equum ex vulnere cernuum retrahat. 674. *sequitur incumbens*, ἐφέπει ἐρείδουσα vel ἐπερειδομένη puella; hoc refertur ad nisum emittentis hastam, qua illa inse-

Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
Ignotis et equo venator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus
Et malæ texere lupi cum dentibus albis,
Agrestisque manus armat sparus. Ipse catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
Trajicit, et super hæc inimico pectore fatur:
Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redarguerit. Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.

φόωντα Χρόμιν τε. 677 *Ornytus* recte; Ὄρνυτος; sic quoque Rom. Donatus: *Ornutus.* In codd. fere *Ornitus:* sicque edd. vett. At Pier. in sua invenisse videtur *Orphitus.* 678 *Ignotus* Gud. *Hyapige* passim codd. et edd. vett. *Iaspide* pr. Hamb. *Iapide* alii apud Burm. cf. sup. ad v. 247. 682. 683 *Agrestesque* Heins. *Agrestique* Hugen. *palus* Goth. tert., interpolate, pro *sparus. catervas V. in medias* aliquot Pier. et Sprot. *Victor in m.* Bigot. *est* in fine abest Medic. a m. pr. 684 *nec enim* duo Goth. *a. fuso* pro var. lect. Oudart. 685 *super hoc* Franc., male. Est enim: *hæc fatur super*, insuper, ἐπί. 686 *Silvis et* Rom. *Silvisne, T.* ad membranarum suarum fidem recepit Brunck. (conf. Not. p. 530), non male: modo non metrum violaret. Tum *ne* sexcenties in interrogatione omittitur. 687 *quæ v. dies* Oudart. *nostra* Ven. *fides* Bigot. 688 *redarguerit* Heins. reposuit sola auctoritate Prisciani et codd. Scheff. et Menag. pr. Et est sane hoc ad elegantiæ sensum venustius, quam *redargueret;* etsi diligentissime ad grammaticorum præcepta sit dictum: *advenit dies, qui redargueret. unum tamen* Parrhas. *partum* idem et vulgg. edd., sed nonnullæ tantum: vitio haud dubie operarum: quod jam in ed. Ven. 1544 in manus incurrit. 689 *M. hinc* idem Parrhas. *M. hæc* tres Moret. *referas* Parrhas. *bello c. C.* Ed. pr. Burm. *manibus c. C.*

quitur eminus, h. petit, Tereum et alios.

677. *Ornytus* ex Etruscis. cf. 686. *armis ignotis;* novis h. l., ut Serv., inconsuetis, insolentiore specie: nam habebat exuvias tauri pro thorace et rictum lupi pro galea. ut VII, 666. 667 Aventinus: *tegumen torquens immane leonis, Terribili impexum sæta cum dentibus albis Indutus capiti.* Talis Argus apud Apollon. I, 324. 325. Perperam loricam ex corio factam intelligit Serv. h. l. *Iapyge* pro Iapygio, Apulo. vid. sup. ad v. 247. 682. *Sparus:* rusticum telum in modum pedi recurvum, inquit Serv. cf. ad Sallust. Catil. 56 (59) et Nepot. Epaminond. 9. 683. *Vertitur,* versatur, ἀναστρέφεται. 684. *exceptum,* insidiis circumventum, ait Serv., ut sup. VI, 173, sed est, assecuta fugientem. *Excipere* a venatione ductum h. l., ut bene Burm. monuit. 689. Eadem sup. X, 829 sq. cf. Cerda.

Protenus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrûm
Corpora: sed Buten aversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, et lævo dependet parma lacerto;
Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem;
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior exurgens, oranti et multa precanti
Congeminat: vulnus calido rigat ora cerebro.

Medic. Pierii. 690 *Orchilochum*, *Horsilecum*, *Horsiloam*, aberratt. Est Ὀρσίλοχος. 691 *Butem* Zulich. *Buthen* ap. Rufinian. *adversum* vett. edd. et inde vulgatæ cum codd. parte. Sed præstantiores Pierii et Heinsii omnes *aversum*; sicque Rufinian. et Macrob., quocirca Heinsius recepit. Buten enim fugientem, at Orsilochum ipsa fugiens obtruncavit Camilla. Adde graviorem rationem, quod vulneris locus vss. 692. 693 aversam corporis partem satis declarat. Vulnus infertur supra sinistrum humerum, in ipsam cervicis vertebram, quæ attollitur paullulum in capite prominente, qualis habitus sedentis est. Variasse adeo poeta videri debet vulnus Hectori ab Achille illatum Iliad. X, 324 sqq. et Cycni vulnus ab Achille acceptum ap. Hesiod. Sc. Herc. 416—420. Utraque loca sedulo comparanda. Ex his ipsi poetæ mentem assecuti sumus. *adversa cuspide* unus Pier. et Leid. *jam versum* Franc. *a cuspide* Hamb. alter. *fixit* Heins. cum melioribus, etiam Pierii, pro vulgato *figit*. 692 *intus* Franc. 693 *Invenit* pro *Lucent* apud Rufinian. de Schem. Lex. p. 241. 696 *Dum v.* Zulich. et Rottend. sec. Sed præteriere Heins. et Burm. varietatem aliam magis memorabilem: *valida securi*. Ita Medic. Pierii: et Julius Sabinus hæc habet: "Apronianus legit: *valida securi congeminat vulnus.*" (In Mediceo tamen, quem Fogginius excusum dedit, emendatio illa non subnotata est) "Æmilius (sic pergit ille: qui *Æmilius* qui sit, equidem adhuc ignoro) legit: *validam securim congeminat*; sic est distinguendum in *congeminat*: ut postea sit: *vulnus r. o. c.*" Equidem, si illam lectionem probandam susciperem, jungerem: *securi insurgens congeminat* sc. ictum, vulnus: quod et per se intelligitur, et statim repetitur. *perque ora viri* pr. Moret. *securem* Gud., ut sup. v. 656. 697 *exsurgens* Rom. et alii Pier. Medic. et alii Heinsii potiores: itaque recepit ille pro vulgato: *insurgens*, quod et ipsum bonum. conf. XII, 902. Sed varietatem hanc jam aliquoties vidimus. 698 *Congeminat vul-*

690. Butes diversus forte ab eo, qui lib. IX, 647 sqq. memoratur, et ab altero utique V, 372. At *Orsilochus* e Trojanis sup. 636. 692. *sedentis* in equo: pro vulgari, ejus. Non enim inter hæc omnia animo dimittendum, nos in pugna equestri versari. *Lucent*, eleganter pro, apparent nuda, et quidem in lævo humero. conf. Var. Lect. et inf. XII, 381. 382. Orsilochum se insequentem ipsa fugit, ita tamen, ut in orbem equum circumflectat, ipsa quidem 694. 695. *gyro interior*, adeoque ab læva Orsilochi (conf. sup. V, 170); quo facto cursu æquato illa ejus lateri juncta, dextra sublata Orsilochi capiti ictum bipenni infligit. *securim congeminat*, pro, ictum, vulnus. Silius I, 425 aper—*geminat contra venabula dentem*, h. e. morsum. 697. *oranti et multa precanti*, hoc non video quam commode a poeta adjectum sit: Orsilochus ipsam aggressus erat; nunc arte Camillæ præventus fugiebat: quis hic erat supplicandi locus? 698. diversum est, Homericum: ἐγκέφαλος δὲ ἔνδον ἅπας πεπάλακτο.

Incidit huic, subitoque adspectu territus hæsit
Appenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque, ubi se nullo jam cursu evadere pugnæ
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit;
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit hæc: Quid tam egregium, si femina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te comminus æquo
Mecum crede solo, pugnæque accinge pedestri:
Jam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem.

nus: calido distinguebat Oudart. Similem interpunctionem repererat Servius, mutilatus admodum etiam ad h. l. et sic legerat auctor Epitomes Iliados (vulgo Pindari Thebani nomine notus) 366. *Ora rigat moriens*, sc. sanguine. *ore* alter Menag. *ossa* alter Hamb. *arma* Ed. pr. Burmann. *cruore* Ven. 699 *hac* Bigot. *aspectus* ed. D. Heins. 700 *Appenninicolæ* scribendum esse bene monuit Brunck., saltem ex communiore usu, *Appenninus* pro *Apenninus*. An prima in ullo Latino poeta correpta occurrat, ignoro, nec vacat quærere. At Dionys. Perieg. 343 ὄρος—Ὄῤῥα τε κικλήσκουσιν Ἀπέννιον. *Euni* Goth. tert. *Anni* Ven. et Franc. Burmannus bene remittit nos ad Silium VI, 109, ubi: *tellus lacrimabilis Auni* ex h. l. et similis varietas. Provocat ad Silium etiam Julius Sab., qui alios *Arnum* hunc perperam dixisse notat, et versum recitat *Apenninicolæ regnata antiquitus Auno.* Locus est ex lib. V, 7, sed ibi legitur: *vada Faunigenæ regnata antiquitus Auno.* Agitur de Thrasymeno lacu: ut adeo Arnus ibi opportunius heros ἐγχώριος esset, quam Aunus Liguriæ. 702 *Is ubi* vett. edd. et codd. *evadere pugna, pugnam, pugnæ* legitur: et *pugna* quidem vulgata erat lectio usque ad Commelin., qui e Palat. reddidit *pugnæ*, quod sequitur Pulman. Deseruit iterum Stephanus. *pugnæ* græca forma dictum, e Rom. aliisque laudavit Pierius, ex uno suo probavit Ge. Fabric. et ex suis iterum Heins. conf. sup. ad X, 441. IX, 99. Tandem *pugnam*, quod et ipsum exquisitum, habebat unus Oblongus Pierii, atque aliquot Heins. et Burm. cum Goth. sec. 703 *advertere* Medic., sed a m. sec. emendatum. 707 *Crede solo mecum* Goth. tert. *pugnaque* sexto casu plerique Pieriani. 708 *ventura* Bigot. et pr. Hamb. *feret* Medic. Pierii et Mentel. pr. *laudem* recepta in impressis est lectio, quæ et ipsa inter Apronianas, h. e. probatas Apronio Rufo, referri potest; est enim ab emendatrice manu adscripta Mediceo, qui a pr. m. habebat *fraudem*, quod ipsum Rom. exhibebat diserte, cum qu. Moret. Dor-

699 seqq. Quod sequitur episodium novitate et varietate præclarum et ab omni parte perfectum. Ligures fraudibus et perfidia omnino infames fuere: forte quia montium latebris hostium incursus eludere eosque inter silvarum ambages et saltus in insidias allicere solebant. *Ligures omnes fallaces*, verba Catonis Origg. lib. II excitat Serv. ad h. l. Eundem vid. ad v. 715. Liguriæ autem magna pars per ipsa Appennini juga protendebatur. *Incidit huic*, in hanc, græce. — 701. *Haud Ligurum* — h. fraude, quoties ea uti licebat, nemine inter populares inferior. 702. *evadere pugnæ*, græce pro vulgari, pugna, et *ingressus* pro pedestri aggressus, moliens; ut de dicente IV, 107. VI, 868. 705. *forti equo*. Epitheto primum observant usum Ennium (apud Cic. Cat. 5), tum Lucret. III, 8, nunc hinc Maronem. Faciunt autem vires ad velocitatem. 706. *dimitte fugam*, cursum equestrem, equi usa velocitate. 707. Desiliamus uterque de equis et pugnemus pedites. 708. *laudem*, decus ex victoria, κλέος. *ven-*

Dixit. At illa furens, acrique accensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligus, frustraque animis elate superbis,
Nequidquam patrias tentasti lubricus artes;
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Hæc fatur virgo, et pernicibus ignea plantis

vill. a m. sec. et Goth. sec. et quinque Heinsii pro div. lect. In Gud. erat *pænam*, in Rottend. sec. *pæna*, ex interpretamento. Servius egregie: "*fraudem*: hæc est vera et antiqua lectio, ut sit sensus: pedes congredere, jam cognosces, cui inanis jactantia afferat pœnam; nam fraudem veteres pœnam vocabant." "Si autem *laudem* legimus, erit sensus: agnosces, cui inanis gloria afferat laudem." Etiam Donatus agnoscit: "Experiundo, inquit, cognosces, quis debeat jure meritoque laudari." Reliquerunt rem in medio Heins. et Burm. Rationem, qua controversia decidi debet, non videntur animadvertisse viri docti. Scilicet epitheton: *ventosa* gloria melius convenit in *fraudem*, h. pœnam, quam κενοδοξία, vana et inanis jactantia, affert. Contra in altera lectione jejunior est sententia, etiamsi sic, ut facere necesse est, expedias; videbis, cui, h. e. an tibi vana gloria afferat victoriam. In Obss. misc. Vol. I, p. 22 Vir doctus distinguebat: *Jam nosces, ventosa, ferat cui gloria laudem*; satis jejune. 709 *Dixerat* Goth. tert. *accensa* vel *adcensa* Rom. et alii Pier. et omnes vetustiores Heinsii, qui recepit. Vulgo: *incensa*, quod pr. Goth. solus exhibebat, isque recentissimus. 710 *assistit* vulgo editum, inde ab Ald. sec., sicque codd. pars, ut bini Goth. et Oblongus Pierii cum quatuor Heins. Sed reliqui vetustiores omnes Pierii et Heinsii cum Ald. pr. *resistit* legebant; ut resistere sit restare, stare, ut Ge. IV, 424. Æn. IV, 76. *insistit* erat in Leid. *sistit* Dorvill. *paribus se sistit* conj. Heins. 711 Nemo conj. *parva p.* 712 *Et j.* Franc. *vixisse* emendabat Cerda, perperam. *dolos* a m. pr. Zulich. *advolat* Goth. tert. et multi scripti et edd., vitiose. *evolat* Leid. 713 *conversusq.* Menag. pr. 714 *Quadripedemque* Pierii codd. etiam hic. *ferrato calce* edd. inde ab Aldo usque ad Commelin. et pauci scripti apud Pierium cum Goth. pr. Sed potiores *ferrata*, quod et Grammatici defendunt. 715 *Ligur* in sua edit. legerat Pier.; at *Ligus* inde ab Aldo ubique obtinet, sicque scripti et vett. Grammatici: ex Λίγυς. *armis* aliquot Pier. et Sprot. 717 *Nec fors te* nonnullos legere, tradidit Cerda. *perferat* tert. Mentel. et tert. Goth. *proferat* Ald. pr. *Anno* Ven. *uno*

tosa, vana, inanis, gloriatio (de pugnæ equestris successu, cujus major pars equi præstantiæ, cui insides, debetur), ut simpliciter ornet epitheton; non male comparant ἠνεμόεν φρόνημα apud Sophoclem: Antig. 345. *cui ferat:* an tibi ferat. Sed cf. Var. Lect. 709. comparant Hectoris factum Iliad. Θ, 318 sqq. 710. stat in armis *paribus*, "sicut etiam illum congressurum (non, congressum) putabat," ut Servius monet. 711. *parma pura.* Epitheton arbitror simpliciter ornare: ut sit parma sine insigni et ornatu; ut *parma alba* sup. IX, 548. 714. *ferrata calce;* hoc de suo ævo sumsit poeta. Heroum vita κέντρον, stimulum, norat (v. Iliad. Ψ, 387, coll. 584), non calcar, multo minus e ferro. 716. *lubricus*, fallax, ut ὀλισθηρός. 718. *ignea.* A Catullo sumtum jam alii observarunt LXIV, 337 *Flammea prævertet celeris vestigia cervæ:* de Achille. Ut alias ὀξύς, rapidus,

Transit equum cursu, frenisque adversa prehensis
Congreditur pœnasque inimico ex sanguine sumit.
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor et vulsæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum sator atque deorum
Observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in prœlia sæva
Suscitat, et stimulis haud mollibus injicit iras.
Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarcho
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in prœlia pulsos.

Goth. tert. vide ad v. 700. 720 *a sanguine* vulgg. ante Heins., qui *ex s.* secundum Pier. et præcipuos suos reposuit, ut inf. XII, 949. *pœnas i. et s.* Franc. *ex s. poscit* Ed. pr. Burm. *sumpsit* Bigot. Sprot. et a m. pr. Hamb. pr. cum Goth. tert. 721 *facilem* Sprot. *ancipiter* alter Hamb. *adcipiter* et *atcipiter* scribebant alii Pier. Wakef. ex ingenio *accipiter saxo* aut *sacer ales*: ut hic sit aquila. Antequam in ipsa poetæ verba hoc inferret, nam conjicere licebat, consulendi erant historiæ naturalis auctores, qui docent *aquilam* (chrysaëton) Jovis alitem, non facile columbam petere; *accipitris* vero proprium id esse; unde et *palumbarius* dictus. Pariter constat vulgo, accipitrem fuisse inter alites augurales. 722 *in n. volantem* Schol. Horat. Cruqu. ad Od. I, 37, memoriæ vitio, etsi *volantem* pro avi poeta dicere poterat. 723 *Compressamque* pars Heins. codd., ut alibi solet. *Convulsamq.* Ven. 724 *Tunc* alii. *evolsæ* Rom. et Schol. Statii Theb. III, 537. *pennæ* Menag. pr. et Parrhas. 725 *hoc* Ven. *hoc ullis* Uratisl. 727 *Tarchonem*, quod et Romanus tuetur, Heins. refinxit. v. sup. ad VIII, 506. Vulgo, *Tarchontem*: duo *Tarchonta*; alii *Tarconem*, v. Pier. Parrhas. *carentem in prælia*, tum Bigot. *in prælia servans*. 728 *injicit* bene Heins. ex Moret. et Menag. pr. Addit Burm. Hugen., sed graviorem auctoritatem jam Pierius dederat Romanum et Oblongum mss. Vulgo: *incitat* legitur. Tum Heins. conj. *incutit iras*. 729 *cædentia* nonnullæ edd. vulgares, vitiose. *Tarcho* ut VIII, 506 pro *Tarchon*. cf. inf. 746 et Heins. 730 *vanisque* pr. Moret. *irritat* conj. Heinsius. *instigat vocibus iras* Gud. *halas* Uratisl. et Rom. 731 *ad pr.* Macrob. VI, 1, qui ex Furii Annal. laudabat versus (quos vide in Not. ad h. l.), in quibus est: *reficitque ad prælia mentes*. Sed *in* sæpe alias vidimus poetam sectari, ubi vulgo *ad*

de igni; sic nunc *igneus* pro celer. 719. *Transit equum cursu:* Hæc de ejus celeritate præstruxerat sup. lib. VII, 808. 809. 721. Minus bene comparant Intpp. Iliad. N, 62. Φ, 493. Opportunior erat locus Iliad. X, 139—144. *sacer ales*; accipio dictum, propter augurium ex eo avium genere capi solitum, v. c. Od. O, 524 sq. *sacra* autem diis ea quoque, quæ ad augurium spectant et ad divinationem quamcumque. 724. versus inseruit exornandæ comparationi: huncque ornatum de suo addidit Maro.

725. 726. Homericum esse: Οὐδ' ἀλαοσκοπίην ἔχε quilibet facile videt; h. e. omnino vidit oculis suis Jupiter. Iliad. K, 515. conf. Odyss. Θ, 285. 727. 728. ad verba cf. sup. IX, 717. 718 et hoc lib. vss. 451. 452. *suscitat*, ὦρσεν, ὤτρυνεν. 731. Præivisse Fu-

Quis metus, o nunquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
Femina palantes agit, atque hæc agmina vertit?
Quo ferrum, quidve hæc gerimus tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes, nocturnaque bella,
Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Expectare dapes, et plenæ pocula mensæ;
Hic amor, hoc studium; dum sacra secundus haruspex

poni solebat. *in prælia fusos* Bigot. 734 *pallentes* tres ap. Burm., perpetuo lapsu. *pallentis* Mentel. pr. *agitatque hæc* Franc. *agitat atque a.* Ed. pr. Totus versus exciderat Goth. tert. 735 *quove* Zulich. et alter Hamb. a m. sec., et *quodve* a m. pr. *quidve hoc* Dorvill. *gerimus* meliores libri et pars edd. vett. cum ed. Commel. et hinc ductis; at in aliis: *geritis*, minus bene, et hinc corrupte *gentis* aliquot Heinsiani. 736 *nocturnave* Leid. 737 *induxit* in nonnullis vulgatum: sed *indixit* Heins. vindicat, et jam ante in edd. extabat. E codd. unus Leid. *inducit* a m. pr., et a sec. *indicit*. 738 *Expectate* codd. fere omnes, etiam optimus quisque Pier. et Heins. cum Servio: et sic Ald. pr., mendose tamen. *expectare* (sc. non segnes) primæ statim edd. inde ab Ald. sec., sicque Goth. pr. et tert. *aut pl.* tres Burm. et vett. edd. 739 *Hic amor, hoc studium* in paren-

rium (M. Furium Bibaculum) in Annal. XI, *Nomine quemque ciet: dictorum tempus adesse Commemorat. Confirmat dictis: simul atque exsuscitat acres Ad bellandum animos reficitque ad prælia mentes* notavit Macrob. VI, 1. Malim et hic Homerum laudare Iliad. Κ, 67 πατρόθεν ἐκ γενεῆς ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον. In sqq. verbis Tarchonis a v. 732 neminem fugere possunt vestigia Homeri Iliad. Δ, 340 sq. 732. *O nunquam dolituri* dedecoris, infamiæ sensum habituri. At Horat. *O dolitura mea multum virtute Neæra* Epod. 15, 11. 736. Egregie in rem suam vertit poeta famam de veterum Etruscorum luxurie: etsi in singulis ornamentis Homerum respicere potuit, alacriter dicit eos ruere ad epulas et quidem sacrificiorum. Simili argumento ad exprobrationem utebatur Homerus in Menestheum et Ulyssem, sed quod primi vocantur ad cœnam et majore carnium vinique copia honorantur Iliad. Δ, 340 sqq. In his *ubi tibia Bacchi curva indixit choros;* putatur respexisse Maro Priami vocem, qui filios increpans, ὀρχηστὰς χοροιτυπίῃσιν ἀρίστους appellat Iliad. Ω, 261. Locum de Phæacibus huc vocant alii Odyss. Θ, 248. 249, quo tamen, vix quidquam in poetæ verbis illustratur. De tibia in sacris omnino, tum in Cybeles et Bacchi, ad choros nil monere opus est; *curva tibia*, notatur, tanquam genus certum; nam lituus est buccina, cornu. Bacchum cum judicio videtur nominasse, nam Bacchi sacra et initia cum in reliqua Italia, tum inter Etruscos vel maxime viguisse, jam olim ex tanto vasorum et sarcophagorum numero, in quo illa occurrunt, suspicati sumus. v. Nov. Comment. Soc. R. Gott. T. III, p. 53 sqq. 736. Amaritudo dicti sic satis intelligitur, si cogites eos fugere in prælio cum femina. 738. *non segnes expectare—plenæ mensæ*, πληθούσης τραπέζης, *pocula: dum sacra haruspex nuntiet.* 739. *haruspex secundus*, qui secunda nuntiat ex ex-

Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Hæc effatus, equum in medios, moriturus et ipse,
Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert,
Dereptumque ab equo dextra complectitur hostem,
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor: cunctique Latini
Convertere oculos. Volat igneus æquore Tarcho,
Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partes rimatur apertas,
Qua vulnus letale ferat: contra ille repugnans
Sustinet a jugulo dextram, et vim viribus exit.
Utque volans alte raptum cum fulva draconem
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit:

thesi dictum recte notat Servius. *dum sacrosanctus* Goth. pr. *haruspex* Medic. 740 *vocat* duo Burm. et Schol. Horat. I Od. 37. 741 *effatur* Montalb. *ita fata* Bigot. *in* abest binis Burm. et Goth. tert. *in medio* Zulich. *m. m. in hostes* Gud., uti sup. IX, 400 legi vidimus. *ut ipse* Barth. ad Stat. V Theb. 623 e cod. optimo laudat. 732 *se adversum* Goth. tert. *offert* Rom. Medic., aliique Pier. et ex Heinsianis Gud. cum tribus aliis et Zulich., quibus adde Goth. tert. cum Donato, perperam: cum de vi et pugna agatur, ut jam Burmann. monuit. 743 *Direptumque*, male, vulgg. et h. l. cf. ad X, 475. 744 *Egregium a. s.* Rom. 745 *ad cœlum* tres Heins. 746 *ingens* Franc. *Tarcho* Medic. v. sup. 727. 747 *cum* Ven. et Goth. tert. *illius* alter Hamb. 748 *Distrinxit* Ed. pr. *Defigit ferra* Uratisl. et Parrhas. 749 *ferit* sec. Rottend. *illa* alter Hamburg. 750 *dextra* Leid. *vis v. hæsit* Ed. pr. Burm. 752 *Fert avis* Schol. Ho-

tis inspectis: ubi autem litatum est, epulæ sacræ subsequuntur. Et h. l. quidem sacra fiunt in luco, adeoque et epulæ; etiam hoc ex veterum more; quod servatum imprimis in sacris rusticis: v. c. Tibull. I, 10, 51.

741. *moriturus et ipse;* animo, ut bene Servius, h. animi proposito. *turbidus* h. l. ira; ut et alibi. 742. *Venulus* e Latinis, idem qui ad Diomedem missus fuerat VIII, 9 et XI, 242. 745. Ennius: *Tollitur in cœlum clamor exortus utrisque* ap. Macrob. VI, 1, pag. 573. 748. *partes apertas* in jugulo, ut e seqq. apparet. cf. Iliad. X, 321 sqq. cf. sup. v. 692. 693. *rimatur.* De voce cf. sup. VI, 599. Georg. I, 384. 750. *vim viribus exit:* fallit, evitat, avertit sup. V, 438 *Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.* 751. Comparationem ex Homero petitam clamant inde a Macrob. V, 13 fere omnes Iliad. M, 200 sqq., et laudant temere aut vituperant alterutrum poetam. Erat tamen et hoc monendum: ornatam ac variatam rem esse a poeta egregie tum in hoc, quod narrationem Homericam in comparationem mutavit, tum in eo, quod hic vincit aquila, apud Homerum vincitur. In aliorum poetarum imitatione non laboramus. Conferat, qui volet, Cerdam. *volans alte* jungendum, est ὑψιπετὴς αἰετός. *unguibus hæsit* est ex ἐμφῦναι vel ἐμφύεσθαι, inhæret draconi, un-

Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens: illa haud minus urguet obunco
Luctantem rostro; simul æthera verberat alis.
Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarcho
Portat ovans. Ducis exemplum eventumque secuti
Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Arruns
Velocem jaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quæ sit fortuna facillima, tentat.
Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo:
Hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat;
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat:
Hac juvenis furtim celeres detorquet habenas.
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum; et certam quatit improbus hastam.

rat. Cruqu. IV Od. 4. *dapes atque* Goth. pr. *ac viribus h.* Ed. pr. Burm. 753 *et, ac,* alii. *fumosa* Bigot. 754 *hæret* duo Burm. *scamis* Zulich. 755 *assurgens* Ed. pr. Burmann. *obunco* Heins. dedit e melioribus suis et illustravit. Eo alludunt alii, in quibus *abunco*. Vulgo editum *adunco*, quod et Romanus agnoscit. 756 *summum æthera* Ven. 757 *ex sanguine* Zulich. a m. pr. *ex agmine raptam* Serv. ad VIII, 9, ubi quidam *Tiburti*. 758 *eventum exemplumque* aliquot codd. Heins. et edd. vett., minus bene. *eventus* autem h. l. pro successu. 759 *Arruns* Heins. ex optimis codd. scripsit et illustravit, pro *Aruns*. In scriptis fere *Arrons* occurrit. conf. Pier. ad v. 814. 760 Ne *et* delendum putes, vide Notam. 761 Hunc versum post v. 763 *Hac A.—lustrat* collocabat Goth. sec. 762 *Quo* aliquot Pier. *se cuique* Bigot. *ferens* pars Pier. et Heins., varietate fere perpetua. *ferox* a m. pr. videbatur habuisse Mentel. pr. Sed h. l. *furens* recte, utpote in pugna; unde inf. 781 *cæca* et *incauta*. 763 *Huc* sec. Moret. *armis subit* Ed. Mediol. 765 *celeres furtim* aliquot Heins. 766 *atque hos* Gud. et pr. Menag. *hos jamque* Moret. tert. *jamque hos abitus* pars libb. Pier. et Heins. et Erf., et probabat hoc Pierius cum Ulitio apud Heinsium. Sic quoque Donatus legerat. *jamque hos habitus* in binis Burm. *Hos abitus jamque hos aditus* alter Voss. 767 *circuitu* Goth.

guibus infixis. Sic et Cicero minus eleganter converterat Homerica de Div. I, 47 *transfigens unguibus anguem.* Ornatiora etiam 753—756, quam quæ ap. Nicandr. Theriac. 456. 457. *urguet,* instat tundendo et percutiendo draconem rostro. 758. *eventum* pro successu, fortuna, dixit; et *Mæonidæ:* ut VIII, 499. 479, a credita vulgo Etruscorum e Lydia origine.

759. *fatis debitus:* v. sup. 590. 591. 592. Est autem Arruns ex Etruscis, quos Tarchon Æneæ adduxerat. Mirum est, Grammaticos de hoc dubitare. *jaculo* (quod vibrat, ad ictum paratum. v. mox v. 767) *et multa* cum *arte circuit* Camillam Arruns *prior:* quod ad *velocem* spectat; prævertens eam, dum lateri semper adhæret. *quæ sit fortuna facillima,* eleganter, qua facillime hasta peti ea poterat; omnis autem jactus aliquo fortunæ munere successum suum habet. 762. *furens,* utpote in pugna, ardens, nihil amplius. 767. *certam,* cujus ictum

Forte sacer Cybelæ Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum: quem pellis, aënis
In plumam squamis, auro conserta tegebat.
Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantes

sec. 768 *satus Cybele* aliquot Pier. *sacer Cybelo* Medic. Pierii cum Donato: Medic. et alii Heinsiani cum trinis Goth. Eandem varietatem supra lib. III, 111 vidimus. Cum *Cybelus* mons Phrygiæ sit, vix *sacer Cybelo* cuiquam placere potest, nec magis tamen: *sacer Cybelæ—olimque sacerdos*; etsi Cybelæ consecratus a puero esse potuit, et Camilla Dianæ sup. 599 sqq. Proclive esset, cum Pierio et Cuninghamo refingere: *satus Cybelo*, in monte Cybelo natus. Sed hoc idem significat lectio meliorum librorum: *satus Cybele*: nam et montis id nomen fuit. Nec aliter Servius legit, etsi alterum ejus scholio præscriptum est. Porro *Choreus* Medic., tum Macrob. V, 1 et alii codd. apud Burm., et auctoritate adeo præstet. Nec aliter Jul. Sabin. At *Celoreus*, *Chioreus*, *Coreus*, *Cloreus* aberratt. 771 *Implumem* Goth. sec. et tert. *scamis* Zulich. *squalis* a m. pr. Goth. *auroque inserta* Ald. (pr. et sec., nam emendatum a Naugerio) cum Goth. pr.; quod poterat juvare eos, qui in structura verborum hærebant. Sed vid. Not. 773 *Cortinia* passim codd. et h. l. 774 *ex humero* Gud. et alii Heinsiani, cum Goth. sec., ut inf. 844.

certum destinaverat. *quatit*, vibrat, *σείει. κραδαίνει. πελεμίζει.*

768. Sacerdotes inter pugnantes jam Homerus induxerat Iliad. E, 9, varietatis studio, nec ille hominum, qui sacra curabant, ordo inter Græcos et Phryges aliosque populos discretus erat a ceteris popularibus ac civibus, quin munera communia præstaret, adeoque et pugnas subiret. Hic, Cybeles sacerdos, quippe inter Trojanos, et quidem *olim*, sc. in patria; Tanquam Phryx autem ornatui studet: unde poetæ locus factus ornamentorum commemorandorum. 770. 771. Hærent in his Intpp. Mihi sic jungenda videntur: *pellis* ferina *auro conserta*, h. aureis fibulis, subter alvum equi oras pellis constringentibus, collecta et firmata; sed *pellis aenis in plumam squamis*, h. cum squamis, habens squamas in plumæ modum ex ære factas, seu habens laminam æream, in squamas elaboratam, quæ plumarum speciem præferrent; huic autem laminæ pellis, ne corpus æris rigore læderetur, pro stragula substrata erat et subjecta. Cataphractum equitem ostendi, bene notat Servius, qui et Sallustii fragm. incert. laudat: *Equis paria operimenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ annexuerant.* Plumæ igitur eæ ipsæ squamæ sunt; a forma dictæ. Occurrunt eæ etiam alibi. v. auctores de re militari, et ad Justin. XLI, 2 f., ubi *loricæ plumatæ* Parthorum memoratæ. *In plumam:* ut VI, 42 *Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum. peregrina ferrugine et ostro*, h. purpura ferruginea. ut *ferrugine clarus Hibera* sup. IX, 582. *clarus* h. l. conspicuus. Epitheta v. 773 tantum ad ornatum pertinent: nihil amplius: et jam alibi vidimus. 775. *Cassida*;

Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas, et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troïa, captivo sive ut se ferret in auro,
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur; totumque incauta per agmen
Femineo prædæ et spoliorum ardebat amore:
Telum ex insidiis quum tandem tempore capto
Concitat, et superos Arruns sic voce precatur:
Summe deûm, sancti custos Soractis Apollo,

erat arcus Medic. et Leid., minus eleganter. 775 *sonatque crepantes* Parrhas. 778 *Tunc virgo* Menag. pr. 781 *Certa s.* Parrhas. *incauta* jam in vett. edd. fuit: ut in nostra, Ven. Norimb. et aliis, tum in Egnat. Firmavit lectionem auctoritate sua Ge. Fabricius. In aliis, etiam Aldd. usque ad Commelin., *incensa* legitur: quod et codd. nonnulli habent; sed recentiores, uti et Goth. tert. et Erf. 782 *Fulmineo pede* Parrhas. 783 *tum* Dorvill. *et* Franc. *cunctantem* Goth. pr. *t. rapto* Parrhas. *cauto* Goth. tert. 784 *Concitat* e melioribus Pierianis et suis restituit Heinsius, pro vulgari: *Conjicit*, quod ex interpretamento venit; etsi *Concitat* ad ipsum motum librantis telum referri potest. 785 *sacri* pr. Hamb. *custos sci* Zulich., sollenni scripturæ compendio,

forma hæc vocabuli etiam apud Propertium occurrit. Collegerat in nodum *sinus carbaseos crepantes:* de eadem chlamyde crocea, ut adeo ea sit ex tenui linteo, croceo colore. Linteum hoc ut crepet et sonitum edat, mota chlamyde, intextæ faciunt laminæ aureæ; jungendum enim: *sinus crepantes fulvo auro.* Sic sup. VI, 206 *crepitabat bractea* auri: et hinc similia apud Statium VI Theb. 62. VII, 682, ubi conf. Barth. Occurrit hoc texturæ genus passim apud veteres, ut bracteæ aureæ ac lamellæ insertæ essent staminibus cum subtemine. *nodum* in v. 776 de fibula accipere cogimur, quippe in chlamyde; v. de hoc Excursum III ad h. libr. Tandem interior vestis seu tunica v. 777 erat opere Phrygio. cf. sup. III, 483. 484. Ad Phrygium amictum, qualis in signis et aliis veterum operibus occurrit, etiam referendum est, quod de crurum integumentis sequitur (non ad colorem croceum, ut Cerda facit post Servium): *et erant barbara* (h. Phrygia) *tegmina crurum.* Ita enim Atys, Paris, Ganymedes, Galli, braccarum genere induti esse solent femora et crura. Bene autem Servius: "Sane armorum longa descriptio eo spectat, ut in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa." Scilicet, etsi virilis animi femina, tamen a cultu et ornatu intactam mentem non habuit. Hinc v. 782 *femineo ardore,* impatienti, ut Serv. Sic VII, 345 *femineæ curæ iræque.*

785. De Soracte monte *(Monte di S. Silvestro)* agri Falisci, et Hirporum familiis, quæ Apollinis sacra in eo curabant, super ambustam ligni struem ambulantes, loc. class. Plinii VII, 2, et Salmas. Exerc. Plin. p. 59. Eosdem Hirpos attigit lib. VII, 696 *Qui Soractis habent arces.* Imitator hujus loci Silius lib. V, 175

Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur; et medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna;
Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exuvias, pulsæve tropæum
Virginis, aut spolia ulla peto: mihi cetera laudem
Facta ferent; Hæc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.

pro *sacri*, quod Burm. quoque monuit. cf. Burm. Sec. Anthol. Tom. I, p. 126. 786 *primum* Oudart. et Exc. Burm. *pruneus* Gud. a m. pr., male. Burmannus laudat Heins. ad Silium V, 179. 788 *premimur* conj. Heins. *vestigia prima* Goth. tert. 790 *Patrem* appellari Apollinem, novum non est; convenit omnibus diis: at *pater omnipotens* de Apolline mirationem facere potest; et quod antea 785 *summe deum*; etsi *summi* dii passim occurrunt. *Armipotens* conj. Burm., quod nesciret, an alius Apollini id epitheton dederit. At *Junonem omnipotentem* ipse Maro dixit sup. IV, 693, et VII, 428; et h. l. multo magis hoc in Arrunte ferendum, quod paullo ante v. 785 *summum* deum eundem Apollinem appellarat, adjecto: *Quem primi colimus.* Non male igitur Servius ex affectu colentis hæc dicta ait. *p. triumphum* alter Hamb. 791 *ut spolia* Franc. *haud s.* Goth. pr. 792 *ferent* revocavit, codicum quoque suorum auctoritate, Heinsius; quod et in edd. erat; nec *ferant*, quod Pierio placuerat, nisi in recentt. primum, puto, in Pulman. *dura* Ed. pr. Burmann. *modo dum* Parrhas. 793 *Pulsa* miror nemini displicuisse post v. 790 *pulsæ*. *cadet* Bigot. *patrias urbes* e codd. suis et Pier.; adde Goth. sec. et tert., Hein-

sqq. Sacrum id in luco Feroniæ fieri legitur ap. Strabon. V, p. 364 A. Potuit scilicet sub monte Soracte, Apollini sacro, lucus ille esse. Quod autem Apollo *summus deus* appellatur, alio modo fit, ac si Jupiter est *summus deorum*; est simpl. unus ex diis summis, magnis. 786. *primi* præcipue inter ceteros, quod vulgo: imprimis. *acervum* pro strue lignorum dixit: et quia ea pinea, hinc traduxit ad ignem: *pineus ardor*. fueritne autem proprium huic sacro, ut pinu flamma accenderetur, haud dixerim. 788. *premimus vestigia*, plantas: ut *ponere*, *imprimere*, h. incedere pedibus, *multa pruna*, in prunis. Fieri hoc plantis medicamento tinctis, non ignoravit Varro, cujus verba Servius servavit. (cf. Beckman. *Beyträge zur Geschichte der Erfindungen* P. I, p. 71.) Sacri hujus origo ignoratur; potuit illud a prisco lustrationis ritu saliendi per ignem proficisci: vide v. c. Ovid. Fast. IV, 781 sq. Diversa enim ista est superstitio, qua inter criminis amoliendi modos hoc habitum: cujus mentio jam apud Sophoclem fit Electra 264 sqq. Cum autem Soracte et Falisci supra VII, 695. 696 auxilia Turno miserint, Arruntem Etruscum necesse est aut esse ex vicinis Etruriæ locis oriundum; non unum ex Hirpis: aut diversas a popularibus partes eum secutum esse. 790. *pulsæ*, aut impulsæ, prostratæ, aut fugatæ et h. l. victæ; ne cum Servio arguteris, ut occisæ sint *exuviæ*, de fugata tropæum; etiam statim v. 793 *pulsa cadat*. *inglorius* ut δυσκλεής, ut de Agamemnone Iliad. B, 115. Ex muliere victa nullam gloriam se consecuturum esse bene no-

Audiit, et voti Phœbus succedere partem
Mente dedit; partem volucres dispersit in auras.
Sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
Annuit oranti: reducem ut patria alta videret,
Non dedit; inque notos vocem vertere procellæ.
Ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Convertere animos acres oculosque tulere
Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque auræ
Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli:
Hasta sub exertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem
Suscipiunt. Fugit ante omnes exterritus Arruns,

sius. Vulgo: *patriam urbem*. 794 *et votis* tres Heins. *Phœbus voti* apud Macrob. V, 3. *et dextris rebus s.* Zulich. 795 *partim* Ven. et duo Moret. cf. sup. V, 187. *disparsit* et Junt. *disperdit* Dorvill. 796 *in subita* alter Hamb. *turbatam voce* Oudart. at turbatur animus, anima deficiente. 797 *Adnuit, at reducem ut patria alta vid.* Zulich. 798 *Nec d.* Goth. pr. 799 *ubi m.* Medic. 800 *oculos acres animosque* Leid. *animos alacres* Uratisl. *Convertere animos acies*, h. copiæ, vett. edd., ut Ven. 1484. 1486. 1495 et seqq., etiam Egnatiana recensio; item Norimb., quod Heinsium fugisse miror. Burmannus tantum hoc monuit: "*acies* legere alios ait Cerda." Quæ prima *acres* habeat, apud me Aldina prima est cum cett. 801 *Nihil illa* aliquot Pieriani, unde Catrœus mutuatus est, et pr. Menag. *neque* Heins. et libb. pro *nec*. Tandem *auras*, quæ vetus secundi casus forma fuit, ut *Maia, Maias, pater familias*, legerat Asper, et eam antiquam lectionem esse Servius testatur. Adde Pompon. Sabin. In Pierianis tamen ea codd. non occurrebat, nec in Heinsianis, præterquam in pr. Moret. altero Menagio, Venetoque (quibus adde Dorvill. et Goth. pr., qui sunt inter recentissimos), tum in tribus aliis pro div. lectione: eoque alludebat Gud. in quo *aura*. In Mediceo *auris* esse Burm. notat: quod a Fogginio observatum non est. Etiam vett. edd. *auras* habent, ut Mediolan. Ven. 1484. 1486 et al. cum Egnat.; primum mutatum video in Aldd. pr. et rel. *neque ante* Goth. tert. 802 *æthere cæli* Goth. tert. 803 *Hasta per* Goth. tert. *expertam* Rom. *exortam* Goth. pr. *perlapsa* Goth. sec. *mamillam* sec. Rottend. 805 *comitem d.* Hugen. *cadentem* Leid. 806 *Stetit* Zulich. *Fuit* ed. Dan. Heinsii. *exterritus armis* Goth. tert.

vit; gavisurum tamen esse ejus morte. 794. 795. Ad Homerica, Iliad. II, 249 sqq. *Mente* γνώμῃ, consilio, decreto animi; nullo tamen signo declarato. 797. *patria alta*. Ornans epitheton satis frequens, h. clara, nobilis. Interdum ad situm refertur, etiam ad murorum ac turrium altitudinem. Sed in talibus epithetis satis est, animo obversari obscuram notionem magnæ alicujus et præclaræ rei.

799. Egregie animus Camillæ imperterritus describitur: imprimis vss. 801. 802. In 804 hasta *alte acta bibit cruorem*, Homericum λιλαιομένη χροὸς ἆσαι exprimi jam Macrobius VI, 6 putavit: quod tamen paullo diversum est. 803. Argutantur Intpp., dum de mamma Amazonum exusta cogitant: est *mamma* exerta, humero dextro nudato, ut jam supra vidimus ad v. 649. 806. Arruntis miserum pavorem ex Homero duxit, Ili-

Lætitia mixtoque metu; nec jam amplius hastæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montes sese avius abdidit altos,
Occiso pastore, lupus, magnove juvenco,
Conscius audacis facti, caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, silvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
Contentusque fuga mediis se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit: ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
Labitur exanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic expirans Accam, ex æqualibus unam,
Alloquitur; fida ante alias quæ sola Camillæ;

807 *mæstoque metu* Rom. Forte ortum *mesto* ex *misto*. *mixtaque* Goth. pr. [illegible] *currere* sec. Rottend. et Dorvill. cum Goth. pr. 809 *prius quem* Ald. pr. [illegible] pr. *turba inim. sequatur* Zulich. Forte ne bis telorum in binis verss. mentio [illegible] Gud. 810 *abvius* pr. Moret. *obvius* Goth. tert. *sese ausus* Goth. sec. *abdidit* [illegible] lich. *aptos* Goth. tert. 811 *magno que* edd. apud Pier., qui e codd. [illegible] 812 *remulgens* Gud. et Mentel. pr. 813 *Subjectat* sec. Moret. *pavitans* [illegible] *rum* Hugen. *silvisque* sec. Menag. 814 *abdidit* Zulich. *Aruns* v. sup. [illegible] 815 *fugæ* maluit Heins. Alterum hemistichium a cod. Zulich. aberat. [illegible] *tur et sanguis* Donatum legere videri notarat Pier., hoc arripuit Catrœus; [illegible] non nisi paullo post v. 827 de equo defluere; perperam utique; nam [illegible] illa est lectio. Et *labitur* dictum est, ut centies, de ipso conatu et initio actionis. [illegible] *mis* Uratisl. atque hoc dixeris omnino verius; nam *exangue* vulnus esse nequit; [illegible] *exanguis* dicitur pro, pallidus. *frigida telo* alii apud Servium, et pro div. lect. [illegible] pr., male. 819 *calor* Leid. et duo Goth. *ossa* tres Heins. et Leid. cum Goth. [illegible] *linquit* tres alii. 821 *fidam* Medic. a m. sec. *Acca* Latinum nomen est; [illegible] Laurentia, Faustuli uxor.

ad. II, 813, ubi Patroclo cæso Euphorbus similiter sibi ipse non satis confidit. Comparatio autem v. 809 subjecta, etsi et ipsa ab Homero mutuata Iliad. O, 586—589, tam egregie ornata et ad naturam animantis propius adducta (imprimis vss. 812. 813) est, ut inter præstantiores numeranda sit. Statii imitationem indicavit Burm. IV Theb. 363 sqq., sed ea friget ad Maronis locum comparata. *sese abdidit*, abdere solet, abdit, fugit, ex græc. aoristo. *conscius audacis facti*, quem θῆρα κακὸν ῥέξαντα dixerat. *caudam pavitantem*, quæ est feræ pavitantis, *remulcens*, reflectens, ὀῤῥωδῶν; sed exquisite: ut *mulcere* sit mulcendo inflectere, uti v. c. in felibus fieri videmus. Hesiod. Ἔργ. 512, sed de frigore: θῆρες δὲ φρίσσουσ᾽, οὐρὰς δ᾽ ὑπὸ μέζε᾽ ἔθεντο. 815. μίκτο δ᾽ ὁμίλῳ.

821. *ante alias sola fida* quæ erat: quod communius solet dici: *una an-*

Quicum partiri curas; atque hæc ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui: nunc vulnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, et hæc Turno mandata novissima perfer:
Succedat pugnæ Trojanosque arceat urbe.
Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens. Tum frigida toto
Paullatim exolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens;
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera; dejecta crudescit pugna Camilla;
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrûm,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcades alæ.

822 *Quicum* ubique edd. *Quacum* plerique Pier. et Heinsiani fere omnes (excepto Mediceo, Gud. a m. pr. et tert. Rottend.), cum Goth. sec. et tert. et Erf., quibus suffragatur Arusianus Messius. Tum ellipsi suppleta interpolatum in ed. Ven. Burmanni: *Quicum partiri curas solita: atque ita fatur,* et in Dorvill. ac Bigot. cum Goth. tert. *Quacum partiri curas solet, atque ita fatur.* Tandem Burm. conj. *atque huic ita fatur.* 823 *potui* vel *valui* alter Hamb. 824 *ex tenebris* Leid. *increscunt* Oudart. 826 *que* aberat Mediceo Pierii; idem in plerisque repererat *urbi,* quod doctius. Laudavit jam Burm. ex Ge. III, 155 *Arcebat gravido pecori,* h. a pecore. At idem Maro alterum sæpe numero adhibuit: *Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.* Brunck. utrumque amplexus est: *Trojanos arceat urbi.* 827 *Simul hæc dicens* ed. pr. Burmanni, et Goth. sec. 828 *non sponte ruens* sec. Rottend. cf. sup. v. 236, et III Ge. 524. *Cum frigida* Zulich. et Goth. tert. *Et fr.* malebat Faber propter v. 832. 829 *solvit* Mentel. pr. *se pectore* pr. Hamb. 830 *ponit* Ed. pr. Burm. *relinquunt* (sc. illam) alii apud Servium legebant, inter quos Probus fuisse videtur. *reliquit* Rom. et alii Pieriani cum Donato. 831 *venit i.* Goth. pr. *umbris* sec. Rottend. v. inf. XII extr. 832 *immensum surgens* malebat Heins. *serpens* Franc. *venit a. c.* Goth. pr. 834 *Concurrunt* Rom. et alii Pier. Voss. cum Sprot. et Bigot. ac Goth. sec. tert. *omnes* Ed. pr. Burm. 835 *Tyrrhenumque duces* ex solo Mediceo reposuit Heins., quod ipsi nervosius videbatur. Sed,

te alias fidissima. 823. *Hactenus potui,* viribus valui, ut recte Cerda. Pro vulgari: nunc vires deficiunt, vel deficio jam. 825. Animum generosum Camillæ facile unusquisque miretur, quæ in ipsa morte non de sua, sed de reip. salute cogitat. 827. Ex Furii Annal. I laudat versus Macrob. VI *Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.* 829. *exolvit se.* Proprie anima corpore exolvi dicitur. Tamen et sup. IV, 703 *teque isto corpore solvo:* Iris allocuta Didonem moribundam. 830. *captum leto caput,* h. victum, adeoque languens. 831. Notum illud Homericum; *Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη ἄϊδός τε βεβήκει, Ὃν πότμον γοόωσα* Iliad. II, 855. 856. 834. *omnis copia* h. copiæ, totus exercitus, ut bene Serv., uti sup. II, 564.

At Triviæ custos jam dudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces:
Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema jam in morte; neque hoc sine nomine letum
Per gentes erit; aut famam patieris inultæ.

cum *Teucrum copia* præcessisset, potuit poeta maluisse variare: *Tyrrhenique duces* quod vulgo legitur. *Evandrique arcadis* edd. Ven. et Mediol. apud Burm., et omnes aliæ veteres et recentiores; nec *Arcades* illatum, nisi a Commelino, defensum ab Heinsio e scriptis potioribus, cum quos ipse habebat, tum Pierianis. conf. XII, 551. 837 *interrita*. Hoc vocabulo adjecto me non magnopere delectari lubenter fateor. Aut enim alienum, aut otiosum est. Ut saltem adjuves quodammodo, dicendum est, exprimi tantum hoc, quod tuta, e tuto loco, pugnam prospicit Opis; aut, cum alias vel solo armorum strepitu et pugnæ adspectu terreri soleant puellares animi. 838 *Atque* Leid. *juvenem medio* Menag. pr. *juvenem* Bigot. et Goth. tert. *juvenem medio in clamore furentem* Gud. *in* etiam Junt. ed. abest. *Juvenes* sunt αἰζηοὶ, bellatores. 839 *mulctatam* Pierius in suis invenerat: sicque tres Heins. At Mediceus cum qu. Moret. et Leid. *mulcatam*, quod etiam ex vet. cod. laudat et defendit Guellius. *mutatam* Franc. et Parrhas. Jam de his vocibus satis accurate actum passim a viris doctis. Laudat Burm. Arntzen. ad Aurel. Vict. Vir. Ill. c. 51, Drakenb. ad Liv. III, 67. *mulcatam* h. l. Heins. intulerat.; jure suo retraxit Burm. *multatam*, quod jam inde ab Aldd. legebatur. Nec enim aliter dicitur quam: multari pecunia, exilio, morte, ut vel Lexica docent. *m. in morte* Sprot. 840 *Ingemit et dedit has* Dorvill. 843 *Hoc tibi* Donatus legisse visus Ge. Fabricio. *Dianæ* Uratisl. 844 *gestasse* aliquot Pier. et membranæ Brunck., qui id reposuit. *sagittas* Medic. cum nonnullis aliis et binis Goth. aberravit. 845 *reliquit* Heins. recepit, ex Romano Pierii, Mediceo aliisque suis. Sic ex decreto Dianæ res jam constituta habetur. *relinquit* aliquot Pier. et tres Heins. *relinquet* vulgo legitur: sic quoque tres Goth. cum Erf. 846 *jam* abest Sprot. *in* abest quinque Heins. et alteri Goth. nec al. *numine* Medic. Pierii, et pars Heins. 847 *Per gentes eat* conj. Heins., non ineleganter. *patiaris* Montalb. *inulta* pr. Moret. et a m. sec. Hamb. unus; sed est *fama* in-

836. Exequitur nunc Opis quod mandatum erat a Diana sup. v. 587 sq. *custos*, Dianæ comes, famula, ut lib. V. 546 Epitydes *custos comesque* Iuli. VIII, 270 *domus Herculei custos Pinaria sacri* de sacerdote. Etiam Macrob. III, 6 ministra. Ut vero speculatrix sit, vix vir doctus fidem faciet. *multatam morte*, damnatam. IV, 699 *nondum Stygio caput damnaverat Orco*. et 842. *supplicium* gravius pro pœna temeritatis. 843. *desertæ in dumis* venustius ex poetica ratione, quam, in dumis desertis, h. silvis. *nostras*, ut supra 536 *nostris nequidquam cingitur armis*. 846. non erit hoc letum ignobile, nec habebis *famam inultæ*, ignominiam, h. non morieris inulta; non narrabitur de te, tulisse eum impune, qui te interemit. Fit hoc ex Dianæ mandato sup. 590—593.

Nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice textum;
Hic dea se primum rapido pulcerrima nisu
Sistit, et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum,
Huc periture veni: capias ut digna Camillæ
Præmia. Tune etiam telis moriere Dianæ?

ultæ, ignominia invindicatæ, ut bene Serv. 849 *luat* pr. Hamb. et sec. Moret. cum Goth. pr. et tert. et Erf. *licet* alter. *luit* Exc. Burm. *arto* Medic. a m. pr. 850 *Dercerni* Medic. *Dircerni* duo aut tres alii Heins. *Diræni* Parrhas. *Stercerni* apud Servium fuisse videtur. *Dorcenni* et *Dorcenii* alii. 851 *textum* Exc. Burm. 852 *nixu* Franc. vel. *cursu* in marg. Goth. tert. 853 *Arruntem tumidum* alter Hamb. 854 *lætantem animis* Medic. a m. pr. quod arripuit Wakefield. Videt tamen accommodatius sic fore: *Ut videt exultantem animis. surgentem* Leid. 855 *adversus* Zulich. *ab his* alter Menag. *derige* Medic. et Gud. *gressus* Erf. 856 *moriture* sec. Moret. *Camilla* Rom. 857 *Tunc* Franc. *Teque* pr. Rottend. *Tute etiam* Erf. *moriare* sec. Moret. Ad verba: *Tune etiam* ab Heinsio et Burmanno nil notatum mirari licet: cum expeditu haud facilia sint. Aut enim jungi debet: *Tune etiam*, etiam tu, sc. ad exemplum tot aliorum, qui Dianæ telis periere. Sic fere Serv. et Donat.; aut: *etiam Dianæ telis*, sc. nec meis; expectabisne, dum a Diana ipsa interficiaris? Erant tamen ipsius Dianæ sagittæ, quibus Opis utebatur. Neutrum satis placere potest. Possit alterum distinctione juvari: *Huc periture veni. Capias ut digna Camillæ Præmia, tunc etiam telis moriere Dianæ?* Ex Cerdæ mente dolet Nympha, fraudulento homini contingere gloriosam mortem: cum periturus sit Dianæ telis. Ex simili indignatione dictum putabat Guell. Alius modus est, ut ex affectu reliquorum etiam hoc dicatur: *Tune etiam? Telis moriere Dianæ?* h. Tune etiam longius abis? non pares dicto? Ades vero, o bone, *telis moriere Dianæ*. Uti in objurgatione *etiam* sollenne est. Parum tamen epicæ dignitatis et hoc habet. Brunckius mutavit verba et ex conjectura reposuit: *Tuque etiam;* si tamen locum exigas: Huc periture veni: *capias ut digna Camillæ Præmia, tuque etiam telis moriere Dianæ:* frigere sentias verba *etiam*, et *que*, et *tu*. Sententia enim his verbis finitur: telis Dianæ mo-

849. Tumulorum hoc genus antiquissimum ex aggesta in collis altitudinem humo, apud omnes fere veteres populos. Exemplum etiam apud Homerum Iliad. Η, 86 sqq. Β, 603. Ψ, 245 sq. Nunc illud observandum, quod quercubus consitus est. Regem Dercennum aliunde non novimus. Ex Servio corrupto colligas, regem Aboriginum olim hoc nomine notum fuisse. Julius Sabinus, qui pleniorem Servium habuit, hæc affert: "Dercenus, rex unus ex antiquissimis in Latio, quem plerique Latinum eundem dixerunt, ut Iginus." Egerat igitur de eo Hyginus in Commentariis in Virgil. deperditis. 854. *vana tumentem*, (κατ') *ἰτώσια οἰδαίνοντα*. *diversus*, in diversa, ἑτέρωθι, jam lib. V, 166, ut toties *adversus, aversus:* v. c. mox 871. 856. *digna Camillæ præmia*, pœnam meritam Camillæ morte. sup. II, 537 *et præmia reddant debita*. 857. *Tune etiam telis moriere Dianæ*? Ut verba sunt, sensus erit: etiamne Dianæ telis opus erit, ut tu pereas? v. Var. Lect.

Dixit, et aurata volucrem Threïssa sagittam
Depromsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curvata coirent
Inter se capita, et manibus jam tangeret æquis,
Læva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem aurasque sonantes
Audiit una Arruns, hæsitque in corpore ferrum.
Illum expirantem socii atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt;
Opis ad ætherium pennis aufertur Olympum.
  Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillæ;
Turbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;

riere, ut capias præmia digna Camilla. Deberet sic saltem scriptum esse: *tu quoque nunc telis moriere Dianæ.* Ex Rottendorph. lectione exculpi possit hæc lectio: *Huc periture veni, capias ut digna Camilla Præmia teque, et jam telis moriare Dianæ*, ut sit: veni, ut capias præmia digna Camilla et te, utque jam Dianæ telis moriare. Ceterum, etsi satis frequentes sunt tales cavillationes victorum et hostium in poetis, tota hæc Opis oratio ad nostrum sensum parum habet gravitatis epicæ. Extrema vero hominis male docti pannus esse videri possunt, qui explere voluit versum imperfectum relictum: cum poeta substitisset post *Præmia.* Videtur tamen e Statio apparere, jam ipsum hæc legisse: nam Theb. X, 910 post Capanei minas Jupiter *Risit et—Tune etiam feriendus? ait.* Formula autem iterum utitur IX, 787 *Prælia lude domi—quod si te mæsta sepulcri Fama movet, leto moriere virorum:* ad Parthenopæum Amphion. 858 *at a.* sec. Moret. 859 *Depromit* alter Hamb. *incensa* Hugen. 860 *Eduxit* Franc. et Dorvill. *Adduxit* Macrob. IV, 3. *d. cruenta c.* Franc. 861 *Intra se* Goth. sec. *tenderet* Menag. pr. et qu. Moret. 862 *Lævam aciem* fragm. Vatic. *dextram* Ed. pr. Burm. 863 *celi* Goth. tert. *aurasque sequentes* Exc. Burm. 864 *exitq.* Franc. 867 *pinnis* fragm. Vatic., ex more. *defertur* Oudart. 869 *acer Acernas* alter Hamb. *acer* est et h. l.

858 sqq. Quandoquidem memorabilis inter tot alias hæc est sagittatio, qua dea ulciscebatur mortem Camillæ, cujus admiratio adhuc animos nostros tenuit, ornata ea est a poeta exemplo Homerico in Pandaro Iliad. Δ, 116 sqq., etsi majorum rerum exordia ab hoc Pandari telo procedebant. Cum his contendi potest alius locus Quinti Cal. X, 231—234. *Threissa* Opis, forte tanquam una e puellis Hyperboreis. v. sup. ad v. 532. Thracum autem nomen late propagatum, ut supra quoque de Amazonibus ex Scythia v. 659. 859. *infensa*, infenso animo, qui vires novas adjiciebat. 861. *æquis* pro æque, æqualiter dextra pectus ac læva sagittæ cuspidem: Scilicet dextra nervum tetenderat, ita, ut mammæ admotus ille esset; læva tenebat arcum ea parte, qua sagitta arcui imposita erat, a nervo impellenda. Iliad. Δ, 123 *Ἕλκε δ' ὁμοῦ γλυφίδας τε λαβὼν καὶ νεῦρα βόεια. Νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον.* 863. 864. cf. sup. IX, 631. 632. 633. 866. *obliti* *ἀμελήσαντες*, negligentes, ait Serv., h. e. non curantes præ fugiendi studio.

868. *levis* simpliciter ornat. Equitatus omnino levis, quatenus expe-

Disjectique duces desolatique manipli
Tuta petunt, et equis aversi ad mœnia tendunt.
Nec quisquam instantes Teucros letumque ferentes
Sustentare valet telis, aut sistere contra:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus;
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atra
Pulvis, et e speculis percussæ pectora matres
Femineum clamorem ad cœli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi irrupere patentes,
Hos inimica super mixto premit agmine turba;
Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum,

fortis; nec debebat de hoc dubitari. 870 *Defectique duces* Medic. a m. pr., quod Heins. illustrat, nec tamen aliter accipere vult, quam ut sint: deserti a suis. Sic vero præstat, quod omnium codd., etiam fragm. Vatic., auctoritate firmatur, *Disjecti*, h. e. dispersi, palantes fuga. *Dejectique* alter Hamb. 871 *Tecta p.* pr. Hamb. pro var. lect. conf. mox v. 882. *equos* Gud. Mentel. pr. et alter Menag., ut aut sit *equos tendunt*, aut *equos aversi*. Tum *equis versis* Ed. pr. Burm. *equis aversis* Goth. sec. *equos adversi* Zulich. *adversa ad mœnia* pars codd. Pier. cum Erf. *adversi* Dorvill. *aversa mœnia* sine *ad* duo Moret. *turbata ad mœnia* Ven. Sed vulgata recte se habet: et firmat eam fragm. Vatic. 872 *instantes acies l. f.* Rufinian. de Schemat. Lex. pag. 237, perperam ex memoria. 873 *aut tendere* Parrhas. 874 *lapsos* Uratisl. *lassos* duo Burm., perpetuo lapsu. 875 *Quadripedoque* Rom. cum fragm. Vatic. a m. pr., uti et Donatus legerat: quod doctius dictum, uti sup. VIII, 596 *Quadrupedante sonitu*. *Quadripes* per i scriptum jam sæpe vidimus. vid. sup. ad v. 614. *que* aberat Ed. pr. Burm. *Quadrupedemque* alter Menag. et fragm. Vatic. a m. sec. *Quadrupedante p.* Sprot., et *p. sonitu q.* tert. Rottend., utrumque ex altero loco VIII, 596. 876 *c. t. acta* Goth. tert., quod ferri posset, si melius non haberemus. 877 *e* aberat Franc. *e muris* Dorvill. et Goth. tert. cum Erf. *perculsæ* tert. Rottend. *percusso p.* unus Heins. 881 *eff. noctem* Oblong. Pierii. *si lim.* Erf. *limite* Zulich. et sec. Rottend. *limine in primo* Goth. tert. memoriæ vitio. Nam *limine primo* occurrit alibi. 882 *intra* Rom., tum Medic. Voss. pr. Parrhas. Goth. sec. et Ed. pr. Burmann. Eadem *tecta d.* cum parte Pierianorum, et Sprot. cum Hamb. sec. a m. sec., minus eleganter: ut et alibi. *inter tuta* etiam fragm. Vatic.

ditior est ad iter, fugam, pedite. 870. *manipli.* De signiferis accipiunt Serv. Cerda; quidni ipsi militum numeri? ut vocabulum hoc accipi solet: h. l. turmæ equitatus. *desolati*, ut, *vastatæ cohortes*, ex dispersione et fuga. 872. Trojanos letum inferentes, ut Serv. 874. ipsi languentes, fessi. 875. *campum putrem*, qui in pulverem resolvitur. ut jam sup. VIII, 596. Mox *e speculis*, de muris, unde prospiciunt sup. 475.

879 sqq. Est quidem similis pugna ad portas castrorum Iliad. M, 122 sqq. Sed Virgilii locus haud paullo plus ἐναργείας, affectus et ornatus habet. 880. *super* a tergo: ut alibi quoque; premit fugientes ho-

Confixi expirant animas. Pars claudere portas ;
Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
Accipere orantes ; oriturque miserrima cædes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi, ante oculos lacrimantumque ora parentum,
Pars in præcipites fossas, urguente ruina,
Volvitur ; immissis pars cæca et concita frenis
Arietat in portas et duros objice postes.
Ipsæ de muris summo certamine matres
(Monstrat amor verus patriæ), ut videre Camillam,

883 *et spirant* Medic. *spirant* Zulich. 884 *audet* Ven. et Parrhas. 886 *Defendent* cum litura Medic. *aditusque inque* Franc. *atque a. r.* Gud. *duro et sub Marte cadentum* præfixum video Donati interpretationi. Julium Sabinum corruptum potius esse arbitror, quam lectionem variare. *Cædes*, ait, *quam faciebant Trojani. Oritur cædes descendentium per ingressum, et ruentium ad portam.* 887 *lacrimantum ante ora p.* concinna repetitione Moret. sec. et Hamb. pr. a m. sec. 890 *Arcitat* Goth. sec. *Artat se in p.* tert. *in portis* Gud. cum tribus aliis. 892 *Constat* alter Hamb. *amos* Gud., quod illustrat Heins. *amor versus* Rom., ut jam revertatur ille in pectora. Minus scite. In fragm. Vatic. *ut* a pr. m. aberat : et videtur *ut* aut melius abesse (nam sive sit postquam, sive

stis. 884. *nec mœnibus*, urbe, portis ; ex more loquendi ; non, pro, muris. 885. 886. Paullo obscurum est, utri sint *defendentes* et *ruentes*. Si illi, qui fugiunt et qui persequuntur fugientes, sensus haud expediri potest. Nec lux ab Servio aliisque expectanda. Simplicissimum post alia tentata hoc esse arbitror: agi de portis nondum clausis, sed claudendis. Dum in eo sunt oppidani, ut portas claudant, ecce irruunt primi fugientes, quos isti, ne una cum ipsis hostes irruant, accipere intra urbem nolunt. Hinc oritur cædes partim eorum, qui vi ab ingressu portæ fugientes prohibere volunt, partim eorum, qui vi irrumpunt et in resistentes irruunt. 888. *urguente ruina* soli, ut fit in ora seu margine fossarum, ut ruat solum et fatiscat. At Jul. Sabinus ruinam cadentium interpretatur ; sic quoque alii.

891. Affectum Latinarum matronarum aut ex hoc profectum dicere necesse est, quod *Camillæ corpus* deportatum ex pugna conspiciunt : quam cum pro Latinorum salute cecidisse videant, ipsæ partim miseratione partim patriæ defendendæ studio inflammantur ; aut *Camillam pugnantem* ipsæ de muris prospexerant. De deportato tamen ex acie corpore nihil adjecit narrationi ; neque forte rem sic narrare potuit, cum sup. v. 593. 594 Diana prædixisset : *se nube cava corpus et arma inspoliatæ Camillæ tumulo esse illaturam.* Sin sequaris alterum : ut ad tempus pugnæ et prospectum de muris Camillæ pugnantis et occumbentis hæc retrahantur, interpretatio ita instituenda est : Cum matronæ Latinæ viderunt Camillam *summo certamine ;* in extremo discrimine : (ut sup. v. 476 *labor ultimus.* Serv.) adeoque etiam, viderunt eam cadere : ipsæ incensæ arma sumunt et hostem propugnare volunt. 892. *Monstrat amor verus patriæ*, quemnam ? putes, Latinas matronas:

Tela manu trepidæ jaciunt; ac robore duro
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent.
Interea Turnum in silvis sævissimus implet
Nuntius, et juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostes, et Marte secundo
Omnia corripuisse; metum jam ad mœnia ferri.
Ille furens (et sæva Jovis sic numina poscunt)

quemadmodum, parum commodum est), aut in *et* mutari. Ita erit: *Monstrat amor verus patriæ; et videre Camillam*; h. et viderant matronæ paullo ante Camillæ exemplum. Sed vereor, ne, si non totus versus, at hemistichium tamen, seu posterius, *ut videre Camillam*, ad supplendum versum, quem poeta imperfectum reliquerat, illatum sit; seu prius quoque, cum in margine pro interpretatione adscriptum esset: *ut videre Camillam*. Totus versus, ut dixi, olet interpolatoriam operam. 893 *trepida* Bigot. *manu jaciunt: trepidæque et* Ed. pr. Burm. 895 *ardent* recepit Heins., pro vulgato *audent*. Habet et hoc suam vim. Sed *ardent* de re bellica poetis quoque satis frequentatum. Duplicis lectionis diversæ duces: *ardent* Rom. et fragm. Vatic., tum Gud. Menag. pr. et Montalb. et ipse Medic. a m. pr., sed idem a m. sec., adeoque ex Aproniani emendatione, *audent*, quod plerique sequuntur, ex Gothanis quidem pr. et tert. nec male hoc, respectu sexus: *audent nunc mori*, h. e. discrimen mortis adire, etsi feminæ. 896 *in* abest Bigot. et Goth. pr. ac tert., et *Interea silvis Turnus* Ed. Ven. Burm., qui Virgilium *silvis* dicere maluisse, quam *in s.*, notat. *densissimus* Moret. sec. *lenissimus* Franc. 897 *et* deest Mentel. pr. unde Heins. conj. *Nuntius, ingentem juveni*; inde tamen nihil lucreris. *ingentem* vel *cæcum* Hamb. 828 *Dejectas* pr. Hamb. a m. sec. Ed. pr. Burm. 899 *infestos* Edd. vett. et, haud dubie inde ductus, Goth. pr., a quibus discessit Naugerius in ed. tert. Ald. 900 *Omnia corripuisse metum: jam* sec. Moret., quod et ipsum ferri possit. *metu* Menag. pr., sicque videtur legisse Jul. Sab. 901 *et sæva* codd. Pierii et Heinsii: sicque editum a Naugerio, et revocatum ab Heinsio: vett. edd. fere: *jam s.* Ita vero distingui debebat: *Ille furens jam, sæva J.*, idque non improbem. Ed.

carum animum ac virtutem declarat: ita obscuriorem esse sententiam, quam pro poetæ ingenio ac more, facile largiar; ergo sequendum alterum: *amor verus patriæ monstrat Camillam* sc. pugnantem et occumbentem pro patria: quo exemplo inflammatæ ipsæ arma capiunt. Ita *virtus* aliquem *monstrat*, insignem reddit, ut conspiciatur inter ceteros et noscatur. Ita melius poetam declarari puto, quam aliis modis, quos antea tentaveram. 893. 894. Junge *stipites robore duro*: quibus et sudibus pro ferro utuntur. 895. *Præcipites*, ut *trepidæ*, festinationem ac studium declarat.

896. *Nuntius* pro re nuntiata. Hoc facile quisque videat. Malim illud observatum: *Nuntius implet Turnum*, ut absolute, *implere aliquem*, dictum sit. Sed res sic expedienda: usum esse poetam more suo, et id, quod adjiciendum erat: *implet Turnum ingenti tumultu*, in binas enuntiationes resolvisse: *Nuntius implet Turnum*, et *Acca fert juveni ingentem tumultum*, perturbationem, rem nuntiat, quæ turbet ejus animum. *Marte secundo omnia corripuisse*, et victores pugna facta omnia loca occupasse.

901. Comparant illud Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή Iliad. A, 5. Pertinet

Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.
Vix e conspectu exierat, campumque tenebat:
Cum pater Æneas, saltus ingressus apertos,
Exuperatque jugum, silvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt;
Ac simul Æneas fumantes pulvere campos
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
Et sævum Ænean agnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatusque audivit equorum.
Continuoque ineant pugnas et prœlia tentent;
Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Hibero
Tinguat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, et mœnia vallant.

Mediol. et aliæ vulgg. cum Goth. pr. et cum codd. Ursin. *nam s.* Dorvill. a m. pr. *si sæva Jovis. nomina* Medic. *sic n. pellunt* Rom. 902 *nemora avia* Bigot. et Goth. tert. *liquit* pr. Moret. *linquent* Goth. sec. 903 *camposq.* Medic., et pro div. lect. tert. Rottend. 904 *Tum p.* Parrhas. *invadit* aliquot Pier. *evasit* Ed. pr. Burm. *silvasque—opacas* Sprot. alter Hamb. et Scheffer. cum Parrhas. vid. sup. ad IX, 99. 907 *passibus ibant* pr. Moret. 908 *At simul* pars codd. Heins., sicque vett. edd. nonnullæ, etiam Ald. tert., idque equidem malim: tunc vero v. 912 copula delenda et revocanda est lectio: *Continuo pugnas ineant.* Continuata enim oratio: *At, simul—equorum, Continuo pugnas ineant.* Nunc interpunxi post *equorum*; ut jungas: *feruntur—ac simul—simul Turnus. Tum pater* Rom. et quatuor Heins., repetitum ex v. 904. 910 *cognovit* Zulich. *conspexit* Gud. pr. Menag. et pr. Moret. 911 *Adventusque* Medic., doctius. *Adventusque virum* Ed. pr. Burm. *Adventumque virum* uterque Rottend. ex v. 607 h. l. *flatumque* Rom. Montalb. et Voss. pr. 912 *Continuoque ineant p.*; ita jam editum inde ab Ald. pr., usque ad Pulman. et Steph., a quibus vulgari cœpit *Continuo pugnas ineant.*, adversantibus scriptis. Etsi id ipsum e MS. Fabricii revocat Cuninghamus. Scilicet laboratum est interpunctione et adscito *At* v. 908. *ineunt* Medic. a m. pr. reliqua idem *Continuoque i. p.*; tum Edd. pr. Burm. *ineunt* et *tentant.* Abest *que* ab aliis, et vett. edd. *pugnam.* Sed hæc nulli usui sunt, adeoque ea monere piget.

autem hoc, ut toties vidimus, ad epicam œconomiam, ne casu factum videatur, sed Jovis voluntate. *sæva,* ut alibi apud poetam, infesta, adversa: at mox *sævum Æneam* fortem, ut I, 99 et al. 902. Locorum notationem v. sup. 522. 527 sqq. et Nota ad e. l. 904. *saltus apertos* non obsessos amplius, vacuos ab hoste. 905. *exuperat jugum,* conf. eod. loco. *Ænean in armis* junge, armatum, cum agmine armatorum. 911. cf. sup. ad v. 607. *flatus,* hinnitus. 912. *Καί νύ κεν—εἰ μή. ineant. tentent;* iniissent, tentassent, ni tinxisset h. e. mersisset equos Phœbus Oceano occiduo, qui ultra Hispaniam patet. Monuere olim Grammatici apud Servium: *tinguat,* humiliter dictum esse. Poterat simile quid moneri paullo ante in v. 912 *ineant pugnas et prœlia tentent.* Potest tamen defendi hoc, cum et discrimen habeant illa duo, et jungi fere sic soleant ab Homero: *πολεμιζέμεν ἠὲ μάχεσθαι.*

EXCURSUS I

De Diomedis sedibus in Apuliæ litore.

LIB. XI, 243. *Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra* etc., et supra VIII, 9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem, Qui petat auxilium.* Qua arte poeta septimo libro Græcas colonias et populos, quorum originem veteres fabulæ a Græcis repetebant, Latinis et Rutulis in belli societatem adjunxit, eadem nunc ad Diomedem in extrema Italiæ ora de auxiliis petendis legatos mitti narrat. Quorum auxiliorum adventum cum temporis angustiæ, quibus reliqua belli eventa includuntur, non admittant: legatorum reditu et renuntiatione auxilii negati præclare utitur Maro ad rerum exitum accelerandum et Latinorum consilia præcipitanda. Nam primum incidit (v. lib. XI, 225 sqq.) legatorum reditus in id tempus, quo ante paucos dies a Latinis parum prospere erat pugnatum, consiliaque eorum jam inclinatis animis ad pacem spectabant. Tum vero legati non modo negatum a Diomede auxilium renuntiant, verum etiam consilia ejus et mandata exponunt, quibus ad componendam cum Ænea pacem gravissime hortatur. Erant autem de Diomedis in Daunia, quæ Apuliæ pars est, sedibus fabulæ Græcorum antiquissimæ. Ibycum auctorem Schol. Pindari ad Nem. X, 12 excitat, sed cyclicis probabile fit poetis illas esse tribuendas, iis imprimis, qui reditus Achivorum (Νόστους) carmine exposuerant (cf. sup. ad v. 265. Ad eorum exemplum *Diomedea* libris XII scripta erat a Julio Antonio: ap. Schol. Horat. IV, 2, 33, uti *Phæacis* a Tuticano, et *reditus Menelai et Helenæ* a Lupo: Ovid. ex Ponto IV, 16, 26. 27). Redux enim a Troja Argos factus Diomedes (vid. Odyss. Γ, 180 sq.), cognitis uxoris Ægialeæ et adulteri Cometæ, Stheneli f., insidiis, iterum naves conscendit, et post multos errores (cf. Ovid. XIV Met. 478 sqq.), quibus etiam Ætoliam adiisse ferebatur (v. c. Antonin. Metam. c. 37, ubi cf. Not., et ad ea add. Not. ad Apollodor. p. 129 sqq.), cum sociis Doriensibus, quos adduxerat, in Sinum Adriaticum evectus, in Daunorum finibus consedit, et Dauni regis filia in matrimonium ducta urbem condidit, cui ab Argis Peloponnesi, quibus imperaverat et quorum antiquum nomen Ἄργος ἵππιον fuit, hoc ipsum nomen *Argos Hippium* imposuisse fertur; quod

postea in *Argyrippam*, tandemque in *Arpos* contractum esse aiunt. Hæc est *Diomedis urbs* lib. VIII, 9. XI, 226, et *Ætoli Arpi* lib. X, 28, et lib. XI, 246. 247 *Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis Victor Gargani condebat Iapygis arvis.* conf. Serv. ad VIII, 9. Cluver. Ital. ant. p. 1215 sqq. Postea aliarum quoque urbium primordia ad Diomedem referri cœpere: ut Brundisii, ap. Justin. XII, 2, etsi alii (Strab. VI, p. 432 A.) Cretensibus hanc urbem vindicant; tum Beneventi et Æquitutici: Serv. ad Æn. VIII, 9. Venusiam, Canusium, Garganum, Beneventum, Venafrum idem ad XI, 246 memorat, Sipuntum Strabo VI, p. 435 B. Fuere etiam aliæ terræ, quas adiisse narratus est Diomedes: nec modo in locis vicinis, ut insulam Corcyram (fragm. Heraclid. de rep. pag. 28), verum in Libyam adductus fuit a Juba Libycorum III (Plutarch. Parallel. p. 311 D.). De Diomedis autem erroribus omnino videndi Strabo VI, p. 434. 435. 436. Lycophron. v. 592—632 et ex eo Schol. Iliad. E, 421.

Objacent litori Apuliæ, contra montem Garganum, qui in promontorium ad mare procurrit, insulæ numero tres; cum tamen tertia saxosa sit, duæ tantum numerari solent; quarum unam vetustas *insulam Diomedeam* appellavit (occurrit jam apud Scymnum Chium v. 430. 431. 432. Duas Strabo memorat, alteram habitatam, alteram desertam, lib. VI, p. 435 A.); nunc *Isola di Tremiti* est, a terræ motibus, quorum vestigia multa in ea occurrunt. In hac Diomedes hominum conspectui subductus ac pro deo cultus fertur, monumento quoque ac delubro ad seriorem ætatem prostante: v. Plin. lib. III extr. X, 44 s. 61. Inter deos receptum jam Pindarus memoravit Nem. X, 12. Socios autem in aves mutatos vulgata satis fabula tulit: quibus hinc *avium Diomedearum* nomen. v. imprimis Ovid. Met. XIV, 457 sqq. et noster poeta XI, 271—274 *Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur, Et socii amissi petierunt æthera pennis, Fluminibusque vagantur aves—et scopulos lacrimosis vocibus implent.* Ortum fabulæ dedisse videtur certum avium genus, circa hæc loca sola, ut volunt, visi solitum, de quo locus class. Plin. X, 44 s. 61 et auctor de Mirab. Auscult. c. 80 (p. 722. 723). Sociis errorum amissis cum consedisset in his locis ignotis, aves visæ locum fabulandi præbuisse videri possunt. Plinium vel alium inde ductum scriptorem excripsit Augustinus C. D. XVIII, 16. Non diversa admodum est narratio de Leuce Achillis insula in ostiis seu Borysthenis, seu Tyræ, seu Istri, ubi avium similis cura circa Achillis tumulum narratur ab Arriano in Periplo M. Eux. p. 22 et, qui primo loco erat commemorandus, a Scymno Chio in Fragm. p. 45 To. II

Geogr. Huds. it. Antigon. in Admir. c. 134 (ed. Beckman. p. 236.) et Plin. X, 41. cf. de hac insula Vauvilliers Notas ad Sophocl. T. II, p. 61. Tertium simile his avium genus nobilius forte ceteris fuit *Meleagridum*, ad tumulum Meleagri in Ætolia visarum: de quibus v. Ælian. H. A. IV, 42, ubi cf. Schneider et Antonin. Metamorph. c. 2. Antigon. Caryst. c. 11. et ibi Beckman. qui judicium eorum firmavit qui eas esse censent nostras *Perlhüner*, *Pintades*. v. Plinius X, 26 s. 37. 38. quas iterum ex Africæ occidentalibus oris in Europam apportarunt Franci Sæc. XIV. Exornaverat fabulam in *Meleagro* suo Sophocles, de quo v. Plin. XXXVII s. 11, 1. Tertium genus fabulosum est Memnonidum avium ex cinere Memnonis evolantium; notarum vel ex Ovid. Met. XIII, 576 sq. v. Ælian. H. A. V, 1. Quintus II, 569 sq. Moschus III, 44.

Habemus Benedicti Cochorellæ descriptionem insulæ Tremitanæ in Thesauro Italiæ repetitam; multa hic de avibus his, quas nunc *Artenas* appellant, narrantur; nec tamen inde certos avium harum characteres colligere licet, ut appareat, an ad larorum genus referendæ sint. Nec Aldrovandus Ornithol. lib. XIX, 3, qui accuratius de his avibus egit, quemque alii fere sequuntur, quicquam definit: etsi ille habuit ad se transmissam ex insula avem ex hoc genere. Nunc tamen inter Procellarias, ex anserino genere, referunt naturæ rerum auctores: apud Linnæum *Procellaria Puffinus* est. Sed bene Willoughbeius et Rayus monent, expectandos esse meliores auctores. Nunc vide Schneider. ad Reliqua Friderici II. Imp. Vol. II. in auctario p. 159 sq. Anatibus ampliores secundum Cochorellam, diem piscando in medio pelago exigunt, in scopulorum cavernis nidificant (quam recte itaque Virgilius posuerit *Fluminibusque vagantur aves*, non dicam. Sollertius Lycophron l. c. v. 595 *οἳ θαλασσίαν δίαιταν αἰνήσουσι.*), solo adipe probantur incolis, quo pro medicamento illi utuntur: clamore imitantur vagitum puerorum et *κινυρισμὸν*, unde docte Maro: *scopulos lacrimosis vocibus implent*, eod. loc. XI, 274. Plinius l. c. *fulicarum similes* ait; oloribus assimilat Lycophron l. c. v. 597. Et Ovid. XIV Met. 509 *Si volucrum quæ sit subitarum forma requiris, Ut non cycnorum, sic albis proxima cycnis.* At Servius ad XI, 271 et Tzetzes ad Lycophr. l. c. *ἐρωδιοὺς* interpretantur, quæ *ardeæ* essent; sed his vix accenseri possunt. (Nunc plura de his allata sunt a Beckmanno ad Mirab. Audit. c. 80, p. 157 sq. Hoc unum addam, haberi quoque avium Diomedearum descriptionem et imaginem in *Veryard's Account of divers choice Remarks taken in a Journey*, p. 359, 1701 fol.; sed nec is scientia na-

turæ satis fuit instructus). Varie ornata a poetis est fabula de sociis in aves mutatis seu vivo seu mortuo Diomede. Ita Illyriis accedentibus infestæ, Græcis amicæ aves esse narratæ sunt: Antonin. l. c. Plin. l. c. Strabo VI, p. 433 A. Ælian. H. A. I, 1, ubi v. Schneider. Recedit ab aliis auctor de mirab. Auscult. l. c., qui aves extitisse ait Diomede *ab Ænea*, qui *rex illa loca tenebat*, per insidias occiso. Potest ὑπὸ τοῦ Αἰνέου videri mutandum in ὑπὸ τοῦ Δαύνου: sic enim olim nonnulli tradiderant. v. Schol. Lycophr. ad v. 603; nam omnino diversæ de Diomedis morte erant narrationes, monente Strabone l. c. p. 436. De Ænea cogitare non licet: nam congressum eum cum Diomede nemo veterum tradidit, Pausania teste lib. I, 11 f.

Unum adhuc commemorare juvat, quod Plinius lib. XII, 3 notavit (ex Theophrasto H. Plant. IV, 7), primam *platanum* in hanc insulam ad Diomedis tumulum ornandum fuisse invectam, inde in Siciliam transgressam, mox Italiæ donatam ad alias terras pervenisse. Quantum tamen ex Cochorella intelligitur, ex insula illa nunc exulat. Fuit similis fabula de *myrto* primum in Elpenoris tumulo enata. vid. Plin. XV, s. 36. cf. sup. Excurs. I ad lib. VII sub f. Late autem Diomedis nomen per Italiam pertinuit. Nam non Arpis modo sed Metaponti ac Thuriis pro heroe cultus fertur, vid. Schol. Pindari ad Nem. X, 12. Plurium idem urbium habitus conditor, ut supra commemoratum est. Et monstrata vetusta donaria Diomedis et sociorum arma Luceriæ in templo Minervæ: Strab. VI, p. 434 C. et auctor Mirab. Narrat. 117, ubi ἱερὸν Ἀθηνᾶς Ἀχαΐας est; idem ap. Ælian. de H. A. XI, 5 ἐν τῇ Δαυνίᾳ νεὼς τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἰλιάδος. perpetua comes Diomedis Minerva ut Ulyssis; factus quoque ille deus per Palladem: Pindar. N. X, 12. torques aureus in templo Dianæ in Peucetiis servabatur ibid. Mirab. Narrat. cap. 120. Quod vero multo etiam magis mireris, in intimo Sinus Adriatici recessu inter Venetos ad Timavum fuisse traditur fanum Diomedis. v. Strabo lib. V, p. 328. 329. VI, p. 435 B, aliudque inter Umbros circa Anconam, ut Scylax narrat in Periplo p. 6; apud Plin. III, 20 urbs Spina, ad ostium Padi Spineticum, *condita a Diomede*. Alias de Diomede narrationes v. ap. Strab. VI, p. 436. Vix videtur in his fides Græcis esse habenda: qui, cum heroem indigetem in iis locis coli audissent, forsan more suo Diomedem eum interpretati sunt. Verum a me hæc eo nunc commemorantur, ut intelligatur, fabulam de Diomedis in Italia sedibus fuisse satis nobilem inter veteres, ut poeta ea uti potuerit; usum autem esse ea poetam ad narrationem variandam et ornandam accommodate.

EXCURSUS II

De Camilla.

XI, 532 sqq. 539 sqq. *Pulsus ob invidiam.* Episodium hoc poeta ex antiquis Italorum historiis seu fabulis contexuisse putandus est. Ex Servio ad v. 567 colligi potest, Catonem hæc latius esse persecutum in Origg., quæ ipsa res excusare poterat factum per se portento simile, ut hastæ alligatam infantem trans amnem aliquis ita trajiciat, ut ripæ adversæ infigatur hasta, sine infantis noxa, quam cum illa humeris aut tergo illigata transnare amnem. Quod de Pyrrho, Epiri rege, puero narratum aiunt simile, plane diversum est, si Plutarchum inspicias. Diversus autem utique hic Metabus ab eo, qui ex Troja redux Metapontum in extrema Italia condidisse ferebatur. Is, de quo hic agitur, rex Priverni, quod Volscorum oppidum fuit (nunc vicus *Piperno*), per seditionem a suis pulsus, Camilla filia infante secum ducta, Amaseno trajecto, in silvis educavit filiam Dianæ consecratam. Non importuna est fabula ad variandam narrationem de bellico apparatu, et tenet animum expectatione fatorum Camillæ, de qua narrationem nunc instituit poeta. Interea huic episodio ultima poetæ manus non admota esse videtur, cum narratio cum ipso Æneidis argumento omnino non satis coaluerit, Opis autem a Diana missæ ministerium vix eum, quem expectabamus, effectum habeat. Non poterat a morte fatali vindicare Camillam suam Diana; ut nec Jupiter Sarpedonem, nec alii dii alios heroes; Quod tamen idem Jupiter in Sarpedone sibi licere ait, quodque etiam providet, ut ejus corpus, victoris lubibrio subductum, in Lyciam abducatur, id hoc loco Diana curandum sibi sumit. Mittitur Opis, Dianæ arcu instructa, ut Camillæ interemtorem conficiat. Illa Arruntem cæde Camillæ exultantem sagitta transfigit, statimque ad Olympum evolat, v. 863. 867. Erat tamen, antequam discederet, corpus pugnæ subducendum et in patriam deportandum, quod ipsa dea promiserat se facturam v. 593. 594, ne spoliaretur aut truncaretur. Atqui hoc poeta non attigit: in quo excusari forte potest; ad artificium tamen poetæ referre hunc defectum nolim cum Servio ad v. 593. Ut autem hæc narratio vim ad animos advertendos habeat, ponendum est, fuisse apud Volscos vetus Camillæ monumentum: uti Sarpe-

donis in Lycia habebatur sepulcrum, quo delatum ejus corpus Homerus narrare voluit Iliad. Π, 453 sqq. Ceterum ex Camilla Clorindam Tassi tanquam exemplum esse expressam satis constat. vid. *Gierusal. lib. Canto XII, St. 20 sqq.*

EXCURSUS III

De chlamyde in nodum collecta.

775. 6. De Arrunte Phryge: *tum croceam chlamydemque sinusque crepantes Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro.* Plura sunt, quæ dubitationem facere possint. Primo, sintne idem *chlamys sinusque*, an sint diversa: si diversa sunt, *sinus* sunt pallæ, cui superinduta chlamys fuit; tum *sinus* proprie in palla dictus est, et *nodus* esse potest cingulum, seu balteus aureus, quo palla colligebatur, ut ilia ambiret; uti supra dictum accepi nodum: I, 320 *nodoque sinus collecta fluentes:* ubi v. Notam. idem quod IV, 139 *aurea purpuream subnectit fibula vestem:* etiam in balteo. Sicque Statius Theb. IV, 266 *undantemque sinum nodis irrugat Iberis:* vestem colligit et adstringit balteo purpureo. Claudian. in Prob. et Olyb. Cos. I, 89 *nodus, qui sublevat ensem, Album puniceo pectus discriminat ostro.*

Jam autem h. l. legimus, Arruntem *chlamydemque sinusque in nodum collegisse;* adeoque utrique idem tribuitur, ut *chlamys* non minus quam palla *balteo* fuerit adstricta. Atqui *chlamys non balteo* constringitur, sed *fibula:* id quod e marmoribus et poetarum locis satis constat. Notum est vel ex Cod. XI, 11, 1 *Fibulis quoque in chlamydibus his utantur, quæ solo auro et arte pretiosæ sunt.* Restat itaque, ut de *sola chlamyde* poetam agere et chlamydi improprie *sinus* tribui dicamus, et hos sinus de plicarum sinubus accipiamus; hactenus enim chlamys bene sinuosa dici potest. Manendum itaque in eo, quod in nota posui: "chlamydem e tenui linteo, croceo colore, constrinxerat Arruns in humero fibula aurea."

Hactenus ex verbis est disputatum. Atqui cum verbis exploranda erat ipsa res. Versamur scilicet *in amictu Phrygio;* atque hic erat primo loco consulendus. Extant autem ejus exempla in priscæ artis operibus. Nobile est signum, olim in Palatio Altemps servatum,

postea in Museum Pio-Clementinum translatum (Tom. II, t. 37. et antea in *Raccolta* t. CXXIV) quod vulgo Paridis sedentis editur: potiore saltem jure quam tot alia nudum Paridem cum pomo in manu referre credita. Ut braccas et pileum Phrygium omittam, indutus ille est tunica duplici, interiore manicata, altera exteriore ei injecta, et balteo supra femora adstricta; superinducta ei chlamyde ampla a tergo defluente; apparet in humero dextro fibula, qua chlamydem tanquam vinculo teneri facile existimes. Clarior res est in alio signo, Midæ illud edunt, in Monimentis Matthæianis t. XCVI, cujus truncus ex alabastrite temere refectus est capite manibusque ex marmore Numidico. Sed truncus præclarum est exemplum habitus Phrygii. Conveniunt in eandem speciem duo signa eodem in loco reperta, simillima inter se, sibique respondentia, quorum alterum sub Paridis nomine exhibuit Guattani (*Monimenti inediti* ad a. LXXXVII. p. 37. III.) alterum, majore cum sagacitate, sub ministri Mithriaci nomine Visconti Mus. Pio-Clement. Tom. III, tab. XXI.

Conspicitur similis, aut accedens iis, vestitus in aliis antiquis fragmentis. Ad majorem mollitiem comparatus est alius vestitus tenuissimæ materiæ, ventre nudato. (v. c. in Mus. Flor. III, LXXX.) Male enim audiere Phryges antiquissimis ætatibus propter mollitiem, increbrescente inter eos luxu ex opibus, scilicet, quas aurum in iis locis Phrygiæ et Lydiæ, etiam in amnibus, repertum invexerat. Multa alia addi possent, si his locus hic esset; verum ad rem sufficit, ex Phrygiis quoque operibus apparere, innui a poeta chlamydem Phrygiam fibula adstrictam in humero.

Sunt omnino in amictu Phrygio nonnulla notabiliora. Scilicet, etsi ille ad luxum et mollitiem accommodatus est, apparet tamen e borealibus locis eum deductum ejusque usum antiquiorem inter gelidæ plagæ incolas fuisse, quippe quibus totum corpus vestibus involvere, ipsaque femora et crura tegere mos est a natura monstratus. Spectat hoc ad Phrygum origines: quippe quos e locis borealibus cum Thracibus in Macedoniam descendisse hincque in Asiam trajecisse antiqua fama fuit. Itaque vestitus communis iis est cum habitu Dacorum, Parthorum, aliorumque barbarorum a septentrione ad mitius cœlum solumque profectorum. Aliud est, quod ad illustrationem commemorabo. Multa sunt anaglypha Mithriaca, in quibus Mithres expressus est simili prorsus ejus, qui Phrygum fuit, habitu: quo ipso firmatur id, quod viri docti docuerunt, religiones illas non a Persis esse traditas, sed in Asia occidentali inter barbaros repertas, interpolatis et per-

mixtis sacris a Persis ductis; barbaros eos Phrygicæ originis fuisse, ipso signorum habitu apparet. Simile judicium, aut, si mavis, suspicionem facere licet de deo Luno, qui et ipse Phrygio habitu in numis, gemmis sigillisque occurrit; ut ad Phrygias superstitiones ejus prima notio referenda esse videatur. Fuit enim, nescio quomodo, interior ille Asiæ minoris tractus usque ad Euphratem fecundus superstitionum generibus variis varie permixtis et confusis: quibus pro fundo suberat frugum mater Terra cum puero Aty, antiquissima religio, per se sane simplicissima.

Post ista omnia elaboratissimum vidi Phrygium vestitum in anaglypho æreo expressum, quod Hawkins V. C. in Britanniam reportavit in Epiro repertum: cujus ampliorem notitiam dedi in nostris Recensibus literariis (*Gött. Gel. Anz.* 1800. p. 1801 sq.). Fuere autem olim signa Phrygio amictu valde frequentata artificibus, quippe ipso habitu peregrino conspicua, et religionibus Phrygiis late disseminatis. Etiam Pelops expressus erat amictu Phrygio, ap. Philostratum Imag. I, 30.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER DUODECIMUS

ARGUMENTUM

Attritis duobus adversis præliis Latinorum viribus, animisque eorum fractis, Turnus, ubi omnem spem suam in se sitam videt, frustra dissuadente Latino, reginaque multis eum cum lacrimis nequicquam retinente, singulari certamine cum Ænea dimicare statuit: ejusque rei Æneam per quendam ex suis, Idmonem nomine, facit certiorem—106. Accipit conditionem Æneas, sollennique utrimque sacramento fœdus sancitur—215. Id Junonis impulsu 134—160 a Juturna Nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conversa, perturbatur—243: primusque omnium Tolumnius augur, falso augurio certam suis victoriam promittens, unum ex Gylippi filiis hasta trajicit —276. Quo facto in conflictum armorum utraque pars ruit—310. Æneas quoque, dum subiti tumultus caussam ignorans suos revocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus, prælio excedere cogitur—323. Qua re intellecta Turnus, magnam sibi rei bene gerendæ occasionem oblatam ratus, ingentem hostium stragem edit—383. Interim Venus, decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba, filio suo medetur—429. Refectis viribus Æneas, Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio occurrit, Turnumque nominatim ad pugnam deposcit—445. Verum cum Turnus sui copiam non faceret (Juturna enim, quæ, excusso Metisco auriga, currum ejus moderabatur, in diversam semper partem habenas deflectens, congredi eos non patiebatur)—485, cæde multorum facta—553, oppugnandæ urbis consilium capit: admotoque ad mœnia exercitu, in propugnacula proximaque ædificia ignem conjicit—592. Ibi Amata, cum Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit—613. His rebus Turno per Sacem nuntiatis, cum eo rem redactam videret, ut sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum urbem, se inspiciente, in hostium potestatem pervenire, ultro Æneam ex præscripto fœderis ad singulare certamen provocat—696. Ea pugna superior Æneas, cum victi hostis precibus jam pæne ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris ejus balteo, quem occiso Pallanti Turnus detraxerat, repente ira accensus gladio per pectus adacto cum vita spoliat—*ad fin.*

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis: ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis,
Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantes
Excutiens cervice toros, fixumque latronis

3 *oculos* Medic. a m. pr. 4 *Attollit se* alter Menag. 5 *v. v. corpus* alter Hamburg. 6 *movet ora* pr. Menag. *comata* Zulich. 7 *Excutiet* Mentel. a m. pr., unde

Tela jam detexta, et rebus ad novissimum momentum adductis: cum pugna altero die expectanda sit, qua Turnum esse casurum facile quilibet prævidet: nova tamen rerum momenta excitavit poeta variavitque narrationem mirifice. Pugnæ utriusque exercitus substituitur certamen inter Æneam et Turnum singulare. Fœderis conditiones ipsum Æneidis argumentum ac finem continent, ut Trojani in Latio (v. 187 sqq. 202 sqq.) sedes certas accipiant. Nec tamen hoc exitum habet, turbato fœdere. Ita nova rerum conversio exoritur. Increscit nostra sollicitudo, cum Æneam vulneratum, eoque ex pugna subducto Turnum audacter, si unquam, se jactantem videmus. Præter spem Æneas sanatus in pugnam redux Turnum ad pugnam deposcit. Sed et hanc nostram expectationem intercipit Juturnæ fraus. Ad ultima perventum, cum Æneas ad urbem exercitum ducit eamque oppugnare constituit. Procedit nunc Turnus in pugnam et victus interimitur. Sed et in his multa deorum interventu incidunt, quibus erigitur animus ac novitate delectatur.

1. *infractos:* "antea semper non fractos," interpretatur Servius, quem mirum est, nunc demum in hac voce hærere potuisse, quam jam aliquoties poetæ frequentatum vidimus, v. c. sup. IX, 499 *infractæ ad prælia vires.* Monuerunt nunc satis multi *infractum* esse valde fractum. cf. vel Cerdam. *in* in his habet vim Græcorum *a* intensivi, si modo utrumque intendit, nec potius, ut sæpe fit, otiosum vacat et *a* et *in*. 2. *sua nunc promissa:* de meliore armorum successu, et de pugna cum ipso Ænea ineunda. v. sup. XI, 436 sqq. posci, expectari, ut iis satisfaciat. 3. *ultro;* nullis adhuc probris et conviciis a quopiam factis. 4—9. Sumta comparatio ab Homero Iliad. Ε, 136. sqq. Υ, 164 sqq., quæ inter splendidissima Homeri loca sunt, translata passim in Scut. Herc. v. 426 sqq., sed ad aliam rerum speciem deflexa et præclare variata: Ut leo vulnere accepto multo magis furit, sic Turnus adverso rerum successu magis etiam quam ante irascitur: hoc enim est *attollit animos,* et *gliscit violentia Turno accenso:* quod Homero erat loco priore

Impavidus frangit telum, et fremit ore cruento:
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent
Ignavi Æneadæ; nec, quæ pepigere, recusent.
Congredior. Fer sacra, pater, et concipe fœdus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiæ (sedeant spectentque Latini),
Et solus ferro crimen commune refellam:
Aut habeat victos; cedat Lavinia conjux.

Heins. conj. *Excutier c. t.* Tum *f. Latinos* Parrhas. *Latinis* Goth. tert. 8 *fregit* Franc. 9 *adverso g.* Parrhas. *gliscet* Medic. 11 *quo dicta* Parrhas. *dona r.* Sprot. *retardent* Zulich. a m. pr. Servius ad v. 13 " Quidam sane a *Nulla mora in Turno* usque ad *pepigere recusent* jungunt: ne, si distinctio intercesserit, languescat sententiæ color." Nimis subtiliter; cum duo membra intercedant: nihil est—*nec* est quod *recusent*. 12 *nec quod pepig.* Bigot. *nec quid* Goth. tert. 13 *tu c. f.* Oudart. *consere* Uratisl. *fidus* Goth. tert. 14 *Aut fac* Goth. tert. 16 *crimen ferro* pr. Voss. Parrhas. cum Rom., quod admisit Cuningham. *repellam* idem cum Leid. et Hugen. et a m. sec. fragm. ms. Helmstad. in Annal. litt. 1783, p. 195. 17 *victos*

Iliad. E, 135 Diomedem a vulnere recreatum, *πρίν περ θυμῷ μεμαὼς Τρώεσσι μάχεσθαι, Δὴ τότε μὶν τρὶς τόσσον ἕλεν μένος*. (Illud vero, quod Iliad. X, 96 *Ὡς Ἕκτωρ ἄσβεστον ἔχων μένος οὐχ ὑπεχώρει*, legitur, vix cum Valkenario ad Theocr. Adon. p. 252 huc commode trahi potest.) Ceterum, quæ ad ornatum in his vss. spectent, facile pro se quisque observet. Nec sine fructu similes comparationes aliquis comparet, quæ notatæ sunt jam ab aliis: imprimis Stat. Theb. II, 128 sqq. Lucan. I, 205 sqq. VI, 220 sqq. Valer. III, 587 sqq. Q. Calab. III, 142 sqq. cf. quoque sup. lib. IX, 551 sqq. v. 6 *movet arma*, a virorum pugna petitum; nihil amplius: ad pugnam se parat. cf. Ge. III, 236. Etsi Statius in tigride ornavit hoc: *Bella cupit, laxatque genas et temperat ungues* lib. II Theb. 130. *gaudet:* gravius quam, solet; voluit *exultare*, *γαυριᾶν*, exprimere, quod hic alacritatem animi indicat et ferociam. *fixumque* sc. in vulnere, receptum corpore. *latronis* h. l. venatoris, qui ex insidiis eum aggressus est: translate, ab iis, qui vias obsident prædandi caussa. Multa inepte Serv. et alii.

11. Repetit Turnus quæ jam sup. XI, 434 sq. dicta, dum se pugnæ singulari cum Ænea obtulerat. 11. 12. Respicit sup. XI, 115 sq. Æneæ verba ad legatos Latinorum, sed in invidiam Æneæ translata. *retractent* non est, quod Serv. voluit, *repetant et revolvant*, sed, revocent, recantent; recedendo ab iis, de quibus jam conventum erat; nam sequitur *recusent*. 13. *Fer sacra* cf. inf. 118 sq. *concipe fœdus*, verbis conceptis, ut Serv. 15. *Desertorem Asiæ*, invidiose, quasi transfugam; supra VII, 359 *exules Teucros* dixerat Amata. *sedeant spectentque Latini*, ad ignaviam exprobrandam accommodatum. 16. *crimen commune*, criminationem Turni ab omnibus factam (cf. sup. lib. XI, 215 sqq.) abolere vult. 17. aut ille

Olli sedato respondit corde Latinus:
O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci
Virtute exuperas, tanto me impensius æquum est
Consulere, atque omnes metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est;
Sunt aliæ innuptæ Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me hæc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri.
Me natam nulli veterum sociare procorum

et *victor* agnoscit Jul. Sabinus. *victor* quatuor Heinsii, unde ille conj. *Aut abeat victor:* et erat hoc manifeste scriptum in Uratisl. et Ed. pr. Burm. Alludunt Zulich. *quique abeat victor* a m. pr. *abeat* Goth. tert. Sed hæc ipsa aspirationis omissio mutationi τοῦ *victos* in *victor* locum fecisse videtur. Habet utique majorem vim et Turni ferociæ magis consentaneum est: *aut habeat victos* sc. nos: sim pro victo; *cedat Lavinia conjux. cedatque Lavinia* pars codd. Pierian., forte eorum ausu, qui primam correptam mallent in *Lavinia.* conf. sup. ad lib. VII, 359. *Laurentia conjux* Franc. 19 *quoniam ipse f.* aliquot Pier., quod et ferri possit. *quam tu ipse* conj. Heins. *tantum* aliquot Heins. *me* abest Ed. pr. Burm., et *est* abest binis Burm. 21 *metuenti* Zulich. a m. pr. 22 *multa* 23 *Capta m.* duo Rottend. 23 *animus aurumque* Zulich. et Gifan. Ind. Lucret. e Codd., tum plerique apud Pier. In iisdem *est* in fine subjectum, quod ab aliis abest. Jac. Bryant, acutus judex, hærebat in altero hemistichio: *nec non aurumque animusque Latino;* quod nunc repente de se Latinus, et quidem ex tertia persona, loquitur: aut itaque illud ejiciendum censet tanquam aliunde illatum, aut legendum *auri argentique talenta.* De opibus tamen Turni minus bene ageretur: quarum hic nullus respectus esse potuit. Hæsisse quoque in hoc loco Jo. Schraderum video: qui et ipse expectabat, ut de Turno oratio continuaretur, quia *Sunt tibi* præcedit. Sed conf. Not. 24 *Laurentibus arvis* Medic., quod Heins. illustrat. 25 *hæc* abest tribus Heins. et Ed. Ven. Burm. *haud hæc* tres alii Burm. *me* deerat Franc. *fata* Ven. Erf. *fatis* alter Mentel. et a m. sec. Zulich. 26 *hoc* reposuit Heins. e Medic. aliisque. Vulgo *hæc*, quod modo præcesserat. *animo hæc simul* Ed. pr. Burm. 27 *veterum nulli* e MS. Bersman-

vincat me, eoque ipsos Latinos in ditionem accipiat.

18. Decorum ætatis, τὸ ἦθος, in Latini sermone, hoc est, prudentia, moderatio et lenitas, in oculos incurrunt. 19. *quantum ipse* ornate: quo ferocior tu es, eo magis consentaneum est etc. Ex Attii Antigone expressa vult Macrob. VI, 2, pag. 545 *Quanto magis te istiusmodi esse intelligo, Tanto, Antigona, magis me par est tibi Consulere et parcere.* 22. *Sunt tibi—Sine me;* hæc jungenda ad absolvendam sententiam. Callide senex Latinus ea præmittit, quæ dolorem et iram lenire possint. Habes regnum paternum, cujus ditio nuper captis aliquot oppidis aucta est; mihi aurum est (ut sup. XI, 213 *prædivitis urbe Latini*), et animus largiendi tibi quantum satis est (h. si aurum insuper cupis, habebis id a me. *animus*, propensa voluntas); sunt aliæ puellæ tuis nuptiis non indignæ; verbo adsunt omnia, quæ moderatis votis satis facere possint; sed meæ filiæ conjugio potiri non potes. 25. οὐκ ἀσχήμονες τὸ γένος, comparat Servius. Putant autem poetam in animo habuisse Iliad. I, vss. 399. 400. 27. *veterum procorum:* respectu advenæ Æneæ dicti *veteres*, indigenæ

Fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Conjugis et mœstæ lacrimis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero; arma impia sumsi.
Ex illo qui me casus, quæ, Turne, sequantur
Bella, vides; quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna vix urbe tuemur
Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quæ mentem insania mutat?
Si Turno extincto socios sum adscire paratus:
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia: ad mortem si te (Fors dicta refutet!)
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?

ni refinxit Cuningh. 28 *erit* Exc. Burm. *homines divique* Goth. pr. 31 *generoque* vel *genero atque*, interposito fulcro, magna codd. et edd. pars: recte sustulit Pier., tum Heins. 32 *sequentur* Oudart. et Zulich. *sequuntur* Franc. *quæ bella s.*, *Turne, vides* Goth. pr. 33 *quantus pr. patiere* Parrhas. *patiere* etiam Medic. et Oudart. cum Rom. et plerisque aliis Pierianis, excepto Oblongo et Portio. 34 *turba vix* Goth. pr. 35 *nostro recalant* Goth. pr. 36 *ad hunc* Medic. *o. implent* Hugen. 37 *Quid* sec. Rottend. *referens* Sprot. *refero* Rom. v. Pier. *refero mentem totiens, quæ* Zulich. a m. pr., et sec. *referor*. *mutet* alter Hamb. *motat* Sprot. et aliquot Pier. *mittat* Goth. tert. *versat* Menag. pr. *cepit* Hugen. 38 *Turni exstinctu* Zulich. a m. pr. *Turno exterrito s. accire* Franc. *accire* vel *adcire*, vulgo editum. At ex melioribus suis et Pierianis Heinsius dedit *adscire*, h. e. adsciscere; etsi aliud exemplum vocis nec hic nec ad lib. XI, 308 attulit. Antiquam tamen vocem ejus formæ fuisse, docet *τὸ adscivi*, et *adscitum*. Feram itaque etiam in Tacito Agric. c. 19, ubi v. Ern. 40 *dicent* Gud. a m. sec., quod Heinsio arridebat. *discet* Menag. pr. *dicit* Rom. 41 *Sors* tert. Rottend. *Sors d. resignet* Zulich. a m. sec. *Fors dura* Montalb. *recuset* Goth. tert., quod et ab Ursino præscriptum video notæ, qua per formulam id illustrat: ὃ μὴ γένοιτο. 42 *Perdiderim* Bi-

illi. De re vid. sup. VII, 54 sqq. 29. *cognato sanguine*, quia Venilia, mater Turni, soror erat Amatæ. v. VII, 366. cf. ibi Excurs. VII extr. adde X, 76. 30. *vincla omnia rupi*, religionis et fœderis. *Serv.*; quod sequens versus declarat. 31. *Promissam eripui genero.* Nam Æneæ per legatos promiserat filiam. Vid. sup. VII, 267 sqq. 35. *Italas* ornat: simpl. spes nostras. *recalent* pro *calent*; aut *recalent*, iterum calent, magna quod bis victi pugna. *Serv.* 37. 38. 39. Cur toties consilium muto, fœdere cum Trojanis semel sancito? (nisi *referor* est retrahor, avocor, a consilio semel capto?) Si, quod vides mihi faciendum esse extincto te, ad societatem cum Trojanis antea initam redeundum est, cur idem non facio te vivo et incolumi? pro vulgari: quam insanum est, non statim

Respice res bello varias; miserere parentis
Longævi, quem nunc mœstum patria Ardea longe
Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exuperat magis, ægrescitque medendo.
Ut primum fari potuit, sic institit ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, et nostro sequitur de vulnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem
Feminea tegat; et vanis sese occulat umbris.

got. 43 *belli* Menag. pr. 44 *mæstum quem nunc* Goth. pr. 45 *Haud quicquam* aliquot Heins. et vett. edd. *Haud quamquam* Gud. a m. pr. 46 *ardescitque tuendo* Medic., quod repetitum ex lib. I, 713 videtur; etsi defendat illud Jul. Sabinus, ut sit: intuendo Latinum. *ardescitque* etiam Goth. sec., et *tuendo* etiam Colot. *videndo* Ed. pr. Burm., sed *medendo* passive ponere potuit, cum adeo *medendæ valetudini* Suetonius dixerit, ut appareat, etiam *mederi* aliquando passivam vim habuisse. Recte Serv. *medendo*, dum ei medetur et medicina affertur. 47 *sic incipit ore* vulgg. ante Commelin. cum Medic. Ven. Scheffer.; adde Goth. pr., sed ceteri *institit*, quod omnes Pieriani exhibebant: idque doctius. 48 *causam geris* Parrhas. 50 *dextram* Goth. tert. 52 *quem in urbe* Ed. pr. Burm. 53 In his: *quæ nube fugacem Feminea tegat, et vanis sese occulat umbris*, incommode utique *sese* ad Venerem trahit sententiam: cum de Ænea id melius dicatur. Offendisse ad hoc olim viros doctos ex Cerda disco: cum adeo essent, qui pro *eum* positum putarent. Potest reponi: Si Venus se occuluit, eadem nube occul-

te vivo facere, quod te sublato necesse erit mihi facere! 44. *longe Dividit*; ne dubita sic jungere; etsi Ardea non adeo longe aberat a Laurento. Non in geographo sed in poeta versamur: cui animus abducendus erat ab angustis finibus regni, in quo hæc agebantur. Itaque amplificat omnia. Sic sup. XI, 317 ager *Longus in occasum.*

46. *Exuperat*, felix dilectu vocabulum pro vulgari crescit, prævalet; ut sup. II, 759 *flammæ exuperant;* est ex ὑπερίσχειν.

49. *letum pro laude pacisci*, ἀντὶ κλέους mortem recipere, non recusare; h. leto redimere laudem, gloriam. *Letum* autem, cujus saltem discrimen subibat pugna suscepta. conf. inf. 74. Supra V, 230 eodem sensu *vitam pro laude pacisci* erat dictum. Scilicet pactione et damus aliquid et accipimus; utrumque *pacisci* designare potest: adeoque et vitam pacisci quis et mortem potest, illam reddendam, hanc ferendam. 51. *nostro vulnere*, quod ego infero. Color in his vss. idem, qui Iliad. N, 435—437, at Iliad. Δ, 510 non satis convenit. 52. *Longe illi erit:* formula minarum frequens imprimis poetis, v. Cerda, et ad Tibull. I, 5, 2, etiam Græcis exemplis illustranda. In vss. 52. 53. Homericam narrationem Iliad. E, 311 sqq. respici, per se patet. 53. Vid. Var. Lect. Distinximus

At regina, nova pugnæ conterrita sorte,
Flebat; et ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego et lacrimas, per si quis Amatæ
Tangit honos animum (spes tu nunc una, senectæ
Tu requies miseræ; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit):
Unum oro: desiste manum committere Teucris.
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent. Simul hæc invisa relinquam
Lumina, nec generum Ænean captiva videbo.
Accepit vocem lacrimis Lavinia matris

tavit simul suum filium; licuit autem poetæ ponere id, quod remotius esset. Sed ad interpunctionem attendere debebant interpretes: qua mutata omnia ordine suo procedunt: *Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem Feminea tegat; et vanis sese occulat umbris* sc. ille. Nec autumes sic scribendum fuisse *occulet*, quod proprie sequi debebat. Nam alterum non modo recte sed etiam elegantius dicitur, variato post prius tempore: ut solet imprimis Maro noster. Pro *Feminea* Jo. Schrader. conj. *Cærulea*; et mox *ut vanis*, hoc non male. 54 *novæ* duo Moret., non male, nisi alterum elegantius esset. Utrumque periphrasin facit vulgaris orationis: *nova pugna* conterrita. *perterrita* tert. Rottend. a m. sec. *contraria* Goth. tert. 55 *m. monebat* Montalb. 57 *spes te* alter Hamb. 58 *spes imp.* Erf. 61 *casuus* Rom., ut solent veteres. v. Pier. 64 *Excepit* maluit Heins., sed sæpe alterum huic succedere vidimus. Post *matris* in fine versus vulgo interpungi, a Cerda autem hoc etiam defendi video, ut sit: Accepit vocem matris una cum lacrimis. Quod et durum et jejunum est. Imo vero *Lavinia* audivit matris querelas

post *tegat*; quo facto loci difficultas sublata est: *Longe illi dea mater erit,* —*et vanis* (h. e. in vanum) *sese occulat* (pro occulet) *umbris,* quibus ille antea nube a matre (unde materna et nunc *feminea* nubes) tectus, occultatus fuerat.

54. *nova pugnæ sorte.* Minus bene pro magna. Serv. et alii. Immo: nova pugnæ conditione, novo genere: singulari sc. certamine. 55. *moritura,* tanquam quæ mori decrevisset, nisi ille flecteretur. cf. XI, 741 et sæpe. 57. *honos; αἰδώς*; passive, qui habetur, reverentia. sup. VII, 401. 402 *gratia.* Comparant Intpp. modo Hecubæ Iliad. X, 82 modo Andromachæ exemplum Iliad. Z, sed sunt hæc paullo remotiora. 58. *imperii* notionem ornat et auget *τὸ decus*, dignitas, auctoritas. *in te omnis domus inclinata recumbit*; ornate: nititur, tu columen es, tanquam futurus gener, ἐν οἰκίᾳ ἐρήμῃ. 60. *Teucris* pro Teucro, Ænea, positum esse unusquisque videat. Sed quorsum factum? ut a vulgari oratione eo magis recederet. Ita mox 62 *hæc lumina* pro, hoc lumen, vitam. 63. *captiva* ad invidiam adjectum: satis erat victa, cujus propositum exitu caruit; vel obnoxia, quæ, marito mortuo, sub generi manu futura est.

64—69. Præclare τὸ ἦθος in virgine servatum. Erubescit illa; animi sensa non eloquitur. Quandoquidem autem sive ex antiqui ævi more, sive ex carminis œconomia, Laviniæ nullæ præcipuæ partes esse in rerum actu poterant: multo ma-

Flagrantes perfusa genas: cui plurimus ignem
Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa: tales virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus;
Ardet in arma magis, paucisque affatur Amatam:
Ne, quæso, ne me lacrimis, neve omine tanto

perfusa genas lacrimis. 66 *per ossa* alter Voss. Scheffer. Bigot. Dorvill. a m. pr. Ed. Ven. Burm., accedit Goth. sec. et tert., ut subjectum nunc *ignis* sit: Nam *rubor* per ossa non bene *cucurrit.* Nisi illud durius fieret, me ita malle legi, ne iterum de genis idem repetat, haud diffiteor: Hoc enim sollenne; sic sup. VIII, 389 *notusque medullas Intravit calor et labefacta per ossa cucurrit.* IX, 475 *subitus miseræ calor ossa reliquit.* it. III, 308 *calor ossa reliquit.* Utinam *rubor* et h. l. cederet voci *calor!* ita omnia bene sibi constarent: *cui plurimus ignem subjecit calor, et calefacta per ossa cucurrit;* nisi quod *calor* et *calefacta* sic proxime se excipiunt; et forte hoc animadverso Maro *rubor* pro calore maluit. 68 *ebur vel* vulgg. ante Heins., qui cum Pierio codd. lectionem restituit. 70 *tardat* Bigot. *fugitque* Medic. *vultum* Sprot. *in vulnere vulnus* idem a m. pr. Maluit autem hæc Maro sine copula, etsi duriora; quam *figensque in v. v.* vel *fixoque in v. vultu Ardet.* 72 *Nec* Ven. cum Goth. pr. *Te q.* Zulich. et Ed. pr. Burm. *ne me omine* Par-

gis in rubore puellæ acquiescere debuit poeta. Sic supra quoque lib. XI, 479. 480. Erubuisse autem putanda est, cum præsente Turno nuptiarum esset facta mentio, quas mater cum ipso, non cum Ænea, factas esse vellet. Nam de amore Laviniæ, in utrum illa animo inclinaret, nihil usquam, si bene memini, poeta meminit. 65. 66. Non est hypallage, quod volunt, inepta figura; sed utrumque dici et animo repræsentari potest: ut et ignis h. calor sanguinis ruborem faciat, et rubor, sanguine moto, calorem.

67. 68. Esse ductum ab Homero Iliad. Δ, 141 omnes norunt; sed ibi de vulnere Menelai; et locus ille est haud paullo ornatior. *violaverit* docte pro tinxerit: quia adscititius color omnino nativum φθείρειν, *corrumpere*, dicitur; et Homerus *μιαίνειν ἐλέφαντα φοίνικι* dixerat. 68. *rubent* int. de repercusso rubore vicino. Supplendum autem: *Indum sanguineo veluti* —*Alba rosa:* qualis tum color esse solet, *tales virgo dabat ore colores:* talis color erat in virginis ore.

70. Ut ipse rubor decebat puellam, Turnus Laviniæ amore magis incenditur: nec tamen alloquitur eam, sed oculis in eam conjectis matri respondet. Aliter heroum vita, aliter nostri mores ferunt. *turbat amor.* Cerda bene laudat illud Livii III, 47 de Appio: *Tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat.* 72. *omine tanto;* ipsis lacrimis ominosis (conf. ad Tibull. I, 3, 13) in exitu ad pugnam. Prorsus ad Homeri ductum Iliad. Ω, 218. 219. cf. Iliad. Z, 486 sqq. Ex posteriore loco et ex altero Apollonii inde ducto lib. I, 295 seqq. illustratur sententia verborum: *neque enim Turno mora libera mortis,* si mors fatalis instat, non liberum mihi est ei moras injicere. Nisi illa exempla essent, simplicissimum erat, mortem de summo discrimine, ad quod pugna adducebat, accipere:

Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater; neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: Cum primum crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubescit:
Non Teucros agat in Rutulos. Teucrûm arma quiescant,
Et Rutulûm. Nostro dirimamus sanguine bellum.
Illo quæratur conjux Lavinia campo.
  Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit:
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;

rhas., non male, cum Goth. sec. et tert. *o. duro* Sprot. 73 *diri* pr. Hamburg. *certamine* Goth. tert. *diro certamine* Oudart. 74 *Turno est* pr. Hamb., et a m. sec. *libera Martis,* ut et pr. Hamb. Mirum autem, veteres in hoc loco adeo hærere potuisse; ut, quemadmodum Serv. docet, unus esse ex XII insolubilibus fuerit habitus. 75 *Acmon* Ven. 76 *refert* aliquot ap. Burm. *Primum cum* malebat Cuningham. 77 *rubescet* Parrhas. *rubebit* fragm. Helmstad. et Erf. 78 *Teucra arma* Leid. a m. sec. *quiescent* sec. Hamburg. *quiescunt* sec. Menag. 79 Et *Rutulum.* Sic edd. et inde ab Aldo vulgatæ, et antiquiores: inter codd. Heinsianos unus Menag. optimus, quem ille sequi se profitetur. At alii codd. ejusdem et Pierii omnes (cum Goth. sec. et eodem fragment.) adeoque Rom. et Medic. in eandem lectionem consentientes, *Rutuli:* quod præfero, ut oratio varietur: quod et Pierius vidit non invenuste fieri. Recepit nunc Brunck. *dirimamus* recepit primus Heins. codicum suorum et Pierianorum auctoritate. Sic quoque jam vett. edd., usque ad Ald. Inde vulgg. *dirimatur.* 81 *trepidusque* Menag. pr. Sed *que* inutile est onus ac fulcrum versus. Tollendum arbitror. Sublatum quoque voluit Cuninghamus, et sustulit Brunck. 82 *Pascit* Hamb. sec. a m. sec. *gaudensque* idem a m. pr. 83 *Orycya* Mentel. pr. est 'Ωρείθυια.

non jam licet detrectare pugnam, vel morte certa ante oculos posita. Verior igitur altera apud Servium ratio: *neque enim in potestate mea est, moram inferre venientibus fatis.* Sic quoque Jul. Sab. 76. *Haud placitura* tanquam ignavo Æneæ, qui retractare vellet dicta, ut sup. vss. 11, 12. 78. Comparant Iliad. Γ, 68 sqq. 80. Præclare hæc. Hinc Lucan. VII, 348 *medio posuit deus omnia campo.*

81 seqq. An Maro, si retractare licuisset carmen, probaturus fuisset narrationem, quæ sequitur, dubito. Locus est per se elegantissimus, ad exempla veterum heroum armantium se attemperatus, imprimis ad locum de Achille armis Vulcaniis induto Iliad. T, 367. Sed vix placere potest, quod Turnum et Æneam hæc omnia facere narrat *die, seu vespere, qui pugnam antecedit.* Induit arma, ut exploret, an humeris apte inhæreant, experitur hastam etc., ut iterum exuat et se quieti det. Nam sequitur v. 113 *Postera vix summos* etc. Non tamen quenquam hæc offendisse video. Non male dicas, declarari a poeta summum ardorem Turni et pugnæ studium. Recte utique; modo ne animum quis ad temporis notationem retulerit.

83. Poetico more equorum genus ornat. Sunt hi Turni equi ex Thra-

Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigæ, manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco

84 *Quo c.* alter Hamburg. *c. amnes* Schol. Cruqu. Horat. I Sat. 7, 8. Quod simile esset illi: *cursu prævertitur Hebrum.* 85 *Et circum pr.* sec. Moret. *propere* Rom., et alii aliquot apud Pier., ut inf. v. 573, et alibi variat lectio hæc. *pueri aurigæ* Obl. et Vatic. Pierii. 86 *pulsa* edd. vett. pleræque cum Ald. pr. et sec., sicque Gud. et Menag. pr. Bigot. cum binis Goth. Melius ceteri cum Ald. tert. et seqq. *plausa.* Alter Hamb. et Ed. pr. Burm. *clausa. comantia* vel *minantia* in marg. Goth. tert. 87 *squalente* Goth. sec. *aurichalco* tert., noto errore, cum ὀρείχαλκος sit. cf. Not. et quos h. l. laudat Burmann., imprimis

cia, Boreæ sede, cujus uxor Orithyia ex Attica: conf. Apollon. I, 211 sqq. A Boreæ autem cura equorum laudes repetunt poetæ; etiam Homerus. Nam Erichthonio, Dardani f., erant equæ a Borea, adeo in equum mutato, prognatæ: Iliad. Υ, 223 seqq., quemadmodum Achillis equos ex Podarce Harpyia susceperat Zephyrus Iliad. Π, 150 sq. Quæ omnia celeritatem cursus adumbrare quis non videt? Non male autem Critici veteres apud Servium "culparunt hoc loco Virgilium, dicentes incongruum esse figmentum. Namque Orithyia cum Atheniensis fuerit, filia Terrigenæ (Erechthei), et a Borea in Thraciam rapta sit, quemadmodum potuit Pilumno, qui erat in Italia, equos dare?" Scilicet exemplum hoc est usus mythorum poetici apud seriores poetas tam diversi ab usu antiquo. Maroni est merum ornamentum ac figmentum poeticum; nec de probabilitate historica ille laborat: antiquis vero erat phantasma in sermone hominis ἐνθουσιῶντος, ut ventis natum diceret equum cursu rapido mirabilem. Progeniem modo memorati armenti Erichthonii huc vocat Jul. Sabinus: non magis commode. Probabiliore invento Penthesileæ equos ab Orithyia donatos narravit Q. Calaber a Cerda jam laudatus lib. I, 165 sq. *decus* h. l. γέρας, munus honoris caussa datum; ap. Hom. ἄγαλμα. 84. *Qui c.* ornavit Homericum Iliad. Κ, 437. cf. Iliad. Π, 149. Τ, 415. 85. *lacessunt plausa* ornate pro plaudunt. cf. Ge. III, 186. De voc. *lacessere* de quovis motu, alias res, vel alios, quo afficimus v. ad X, 10. 87. *squalentem auro*, splendentem. v. sup. ad X, 314. *albo orichalco.* Cum de metallis omnino multa, fide parum explorata, crediderit vetustas: etiam pretiosum aliquod et auro proximum metallum narrant poetæ ὀρείχαλκον, v. c. Hymn. Homer. V, 9, male a nonnullis redditum aurichalcum. cf. h. l. Serv. Æris genus aliquod pallidius fuisse ex hoc Virgiliano loco colligitur. v. Bochart. Hieroz. P. II, VI, 16. Hoc melius quam quod Servius affert, album dici auri comparatione; nam per se album non esse; nisi *album* simpl. ad splendorem spectat, uti Hesiod. Sc. H. 122 ὀρειχάλκοιο φαεινοῦ dixit, quod jam Cerda aliique maluere. Adde Apollon. IV, 973, ubi cf. Schol. Winkelman. *Monum. ined.* Tom. II, pag. 172 alia affert parum subtiliter dicta; in hoc tamen audiendus, quod albo ejusmodi metallo vasa in Museo Herculanensi extare narrat. Locus Plinii XXXIV, 2 accuratiore tractatione indiget; manifestum tamen ex illo

Circumdat loricam humeris; simul aptat habendo
Ensemque clipeumque et rubræ cornua cristæ;
Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.
Exin, quæ mediis ingenti annixa columnæ
Ædibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium; quassatque trementem,

Spanhem. ad Callim. L. P. 19. 88 *habenas* Zulich. 89 *Ensemque et clypeum et* vel *et clypeumque et* Ed. Junt. et Ed. pr. Burm. et Zulich. Deerat versus Parrhasiano. *cortina cristæ* Goth. sec. 91 *intinxerat* Montalb. *finxerat* Ven. a m. pr. 92 *Exhinc* duo Moret. et Ed. pr. Burmann. *in mediis* ante Heins., adversis libris. *obnixa* pr. Moret. *columna* multi Heins. 93 *corruit* Bigot. 94 *Arunci* pars codd. et edd. vett., quod

fit, veteres nativum aliquod æs candidum notum habuisse, simile vulgari huic *(Messing)*, ad quod nomen nunc vulgo est traductum. v. Beckman. ad Aristot. Mir. Aud. p. 132. Etiam in *Mém. de l' Acad. de Bruxelles* T. III, p. 372 de eo agitur. 88. *aptat habendo,* ad habendum, ut Serv., h. e. ut habere eum commode manu ac tractare possit; explorat, an habilis sit ensis; quomodo alias efferre hoc solebat Maro. 89. capiti aptat galeam. *cornua cristæ* nove dixisse videtur. Servius comas interpretatur, cornua enim proprie esse cincinnos: putes eum verba Diomedis Iliad. Λ, 385 in Paridem *κέρα ἀγλαὲ* in animo habuisse. Sed a poeta designari videtur galea duplici vel triplici crista ornata, *τρυφάλεια*, quæ explicita et discriminata in ternas diversas partes vergit ac nutat: Tales λόφοι, cristæ, ex conis s. *φάλοις* suis prodeuntes, et in obliquum vergentes ac prominentes, seque inflectentes, potuere per *cornua*d esignari. 91. *tinxerat,* ad temperandum, seu indurandum ferrum. Sic sup. VIII, 450 *alii stridentia tingunt Æra lacu:* et Ge. IV, 172 *Alii stringentia tingunt Æra lacu. Stygia* autem *unda* tinxisse ferrum Vulcanum ait; nescio, an satis commode; quandoquidem diis superis Stygis adeundi nulla est data facultas; et magis sobrie Sophocl. Aj. 1056 de ferro, quo is occubuit: *Ἆρ' οὐκ Ἐριννὺς τοῦτ' ἐχάλκευσε ξίφος*; argute tamen et ingeniose; quandoquidem Styx non modo amnis ille est ipsis diis sacer et horrendus: et, cum aqua ad temperandum ferrum candens memoranda esset, nulla opportunior videri debebat; verum etiam, quoniam Styx et ipse *ἄφθιτος* amnis erat et incorrupta atque ab omni vi secura reddebat ea, quæ in eo mergebantur. Nota est fabula de Achille Styge merso. Quemadmodum igitur alia aliam aquam meliorem esse ad ferrum temperandum (*φαρμάσσειν, τὸ γὰρ αὖτε σιδήρου γε* (non *τε*) *κράτος ἐστὶ* Odyss. I, 393) res est notissima, observata quoque Plinio XXXIV, s. 41, ita isto quidem respectu Stygia aqua cum judicio ac dilectu posita videri potest.

92. 93. Ad veteris ævi morem omnia. v. Odyss. Α, 127. cf. Guell. et Cerda ad h. l. 94. *Actoris Aurunci spolium.* Actori detractum; ne dubites. Commode vero ponere potuit

Vociferans: Nunc, o nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit. Da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, et fœdare in pulvere crines
Vibratos calido ferro myrrhaque madentes.
His agitur furiis. Totoque ardentis ab ore
Scintillæ absistunt; oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti cum prima in prœlia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco; ventosque lacessit

recte ex melioribus emendatum a Pierio et Heinsio, et ab aliis aliis in locis. Respicit locum Juvenal. Sat. II, 99. 100. 96 Heins. corrigit: *nunc* (*tempus*) *ades*; ut apud Statium Theb. X, 548 *ades o mihi dextera*. Commodius laudasset sup. lib. X, 773. 774 *Dextra—et telum, quod missile libro, Nunc adsint*. *Auctor* nonnulli; etiam Goth. tert. hic, et v. 94. 97 *d. petit: prosternere c.* Goth. tert. 98 *validam* Goth. tert. *celebrare* alter Menag., an *terebrare?* inquit Burm. 99 *Semiferi Phrygii* Zulich. a m. pr. *Phrygii* etiam aliquot Pieriani. *fædare in p. c.* conf. sup. X, 832. 100 *Crispatos* Moret. qu. pro div. lect., quod interpretamentum alterius est; *vibratos*, h. crispatos calamistro, exponit quoque Servius. cf. Cerda, Burm. *mirraque* multi: melius *murraque*. Medic. et Rom. *muraque*. 101 *Sic agitur* Erf. *loquentis ab ore* Moret. tert. et Macrob. IV, 1, mala interpolatio. 102 *existunt* Rom. Leid. et Parrhas. *absiliunt* Hamb. sec. et pro var. lect. Oudart. et Ed. pr. Burm. *Absistunt scintillæ* Sprot. etalius apud Pier. 103 *cum primum* Rom. et alii Pier. cum parte Heins. et Goth. sec. *cum prima* haud dubie doctior lectio est, sed orta videtur ex vitio Medicei *cum primam*, emendato ab Aproniano, *cum prima*. 104 *ciet, aut* Rom. et alii Pier. cum parte Heins., sic quoque Goth. sec. et tert., et Medic. a m. sec. *autque*, perperam tamen. *atque* etiam Ge. III, 232, unde repetit versus 104. 105. 106. 105 *adnixus* Hugen. *obnisus* Mentel. pr.

poeta, bellum Turno cum Auruncis, vicino populo, intercessisse: v. sup. Exc. ad VII, 726, pag. 174 T. III. Ad 95. 96 sup. X, 773. 774. 99. 100. Perpetua in Trojanos tanquam molles homines jacta probra: conf. sup. IV, 215 seqq. IX, 614 sqq., partim ex fama de Trojanorum opulentia, partim ex permutatione Trojanorum cum Phrygibus facta. An vero comas jam Phryges illi calamistro crispare soliti fuerint, ex poeta probatum dare nolim: videtur heroici sæculi more deserto sui temporis morem substituisse. 101. 102. De ira nil frequentius his: præivit Homerus Iliad. A, 104. O, 607. præcipue autem in loco, quo Achilles se armat, T, 365. 6. Odyss. Δ, 662. Hesiod. Sc. Herc. 390, sed *scintillæ* h. fulgores *μαρμαρυγαί*, rem augent mirifice. Prætulit signa Apollon. I, 1296. 1297. In ceteris præivit Lucret. III, 290 de calore: *Cum ferviscit, et ex oculis micat acribus ardor*. 103. 104. 105. Ornatum comparationis ex Ge. III, 232. 233. 234 petiit, ubi v. Not. *irasci in cornua*, iram exercere cornibus; quod paullo post, *et se suscitat ira*. ut, surgere in cornua: erigere se cornibus. Adscriptum ibid. *θυμοῦσθαι εἰς κέρας* ex Euripide. Versum græcum in Epp. ad Attic. VIIII, 5 Cerda adscripsit et jam Guell. *ῥίψαι* Πολλὰ

Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis sævus in armis
Æneas acuit Martem, et se suscitat ira,
Oblato gaudens componi fœdere bellum.
Tum socios mœstique metum solatur Iuli,
Fata docens; regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montes
Orta dies; cum primum alto se gurgite tollunt

106 *Actibus* Zulich. a m. pr. *aut sp.*, quod hoc loco ferri poterat, omnes Pier. et Heins., nec tamen receptum : inter Goth. tantum tertius cum Erf. *aut sparsa pugna* Sprot. Dorvill., hic et male *præludit* cum aliis ap. Burm., quem vide. 108 *acuit mentem* Ven. *se suscitat ira :* non *iræ*, ad iram ; sed ira excitat animum, vires animi, virtutem. Sic sup. V, 454 *vim suscitat ira.* 110 *mæstumque* Erf. 112 *Cuncta* edd. Junt. et Ald. pr. *discere* Oblong. Pierii, perperam. 113 *Postera lux* Goth. tert. *summo spargebat lumine* aliquot Heins., et apud Diomedem lib. II, in quo etiam *terras* legitur. 114 *Visa dies cum p. a. se g. tollit* alter Hamb. Ita reliqua sic jungenda : *Solis equi lucemque—*

μάτην κεράεσσιν ἐς ἠέρα θυμήναντα: ut hic : *ventos lacessit ictibus.* Illud alterum : *sparsa ad pugnam proludit arena* proprium taurorum naturæ esse jam Plinius VIII, 45 s. 70 notavit. Add. Oppian. Cyneget. 56. 57. 58. Q. Calab. IV, 237 sqq.

107. *sævus*, fortis : ut toties jam poetæ dictum vidimus *sævum, crudelem, atrocem, ferum. acuit Martem :* ut *acuisse furores* VII, 406. Doctius enim poetæ dicunt *θήγειν*, h. e. *ὀξύνειν, παροξύνειν*, et acuere virtutem, iram, curas, quam acuere se ad vel in iram etc. Etiam pro *acuere alicujus famem*, acuere aliquem, noster poeta ausus est dicere: *Auditisque lupos acuunt balatibus agni*, Ge. IV, 435. 109. *fœdere ;* pugna singulari ex fœdere. Idem v. 112 *pacem* dixit. 111. *Fata docens.* Non veretur hoc ipso detrahere aliquantum virtuti herois sui. Qui enim novit fatale sibi esse, ut vincat, non adeo magna virtute indigere videtur, quam qui incerto, multo magis qui certo, vitæ discrimine ad pugnam procedit. Sed fecit hoc, an recte non dixerim, exemplo Homeri : apud quem Helenus Hectorem ad certamen hoc ipso argumento excitat Iliad. H, 50. 52. 112. *viros. κατὰ τὸ σιωπώμενον*, intelligitur missos legatos, ut Serv. monet : etsi sup. vs. 75 tantum unus Idmon memoratus est; nisi dicas, missos nunc esse ab Ænea alios, comites datos redeuntibus Latini legatis.

113. Bene Servius : " Et sciendum, nunquam diem sic potenter descripsisse Virgilium, sicut in IV, 522 noctem, ubi Dido pervigilans deliberat." Oritur scilicet dies, *qui fatum rebus in ævum Conderet humanis*, quoque summa belli et carminis exitum suum inveniret. Ordo : *Postera vix summos spargebat lumine montes Orta dies : Campum—Rutuli Teucrique parabant ;* pro : cum pararent. Reliqua in medio declarant

Solis equi, lucemque elatis naribus efflant:
Campum ad certamen magnæ sub mœnibus urbis
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant;
In medioque focos et dîs communibus aras
Gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant,
Velati limo, et verbena tempora vincti.

efflant. 115 *e latis* perperam sunt qui legant. De elato equorum in altum eluctantium capite cogitandum. *afflant* Ven. et Ed. pr. Burmann. 115 *Demensi* Medic. Gud. Leid. Hugen. Par. *Dimissi* Zulich. *campum parare* h. instruere, κοσμεῖν, puta æquando et purgando ab arbustis, ut inf. v. 770. 771 simile quid subjicitur. Moneo, ne quis malit interpungere: *Campum—Dimensi, Rutulique viri Teucrique parabant In medioque focos et Dis communibus aras Gramineas.* Etsi enim *que* facile ad *focos* sic retrahi potest: tamen contortior hæc videtur esse ratio. 118 *In medioque faces* Oudart. *aris* sec. Rottend. *arces* Menag. pr. 119 *fontesque* Zulich. *Aliique ignem fontemque* Leid. *parabant* Goth. tert. 120 Legebatur: *Velati lino.* Ad hæc verba Heinsios et Burmannos expectabam disputantes; sed alter ad Servium remittit, alter tacet. Subjeci jam interpretationem vulgatæ lectionis, qualis illa instituenda sit. De infula seu vitta est accipienda; qua *velari* toties dicuntur qui vittati sunt. Consonant ea, quæ sequuntur: *et verbena tempora vincti:* ut vitta verbenis seu herbis sacris implicita fuerit. Occurrunt quoque coronæ gramineæ in monumentis veterum. Jam Servius: "Atqui, monet, Feciales et Pater patratus, per quos bella vel fœdera confirmabantur, nunquam utebantur vestibus lineis." Argutatur inde multa, ut solet Grammaticus, inepte. Verum nec de Feciali (nam prisca ætas præcones, κήρυκας, habet: ut in eodem loco Homer. Iliad. Γ, 116 sq.) nec de *veste linea* hic agitur, sed de ministris sacrorum et de vittis. Jam autem fateor *vittam lineam* mihi nondum auditam esse. *Lanea* est *vitta, infula*; potuit quoque poeta *Velati lana* dicere: sed id in *lino* vix corruptum esse potuit. *Linearum* autem, seu lintearum, *vestium* usus multo magis a vetere religione alienus est, ut Ægyptiis sacris proprius habitus sit. Recte sic Silius III, 24 in religione Herculis Gaditani: *velantur corpora lino Et Pelusiaco præfulget stamine vertex.* Audiamus jam Grammaticos: "Caper et Hyginus hoc loco dicunt lectionem esse corruptam; nam Virgilium ita reliquisse confirmant: *Velati limo:* limus autem est vestis, qua ab umbilico usque ad pedes teguntur pudenda poparum; hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram *limam*, hoc est

ortum diei. 115. *lucemque elatis naribus efflant.* Exquisitius vocabulum captavit poeta, *lucem* pro flamma, igni. Nam equos Solis ignem efflare, πῦρ πνέειν, commune est: cf. Cerda. Ovid. Met. II, 119. 154. 155. Præiverat autem etiam in vocis dilectu Ennius: *funduntque elateis naribus lucem*, ut Servius monuit, et Lucilius apud Victorinum: *efflantque elatis naribus lucem.* 116. In seqq. potuit ante oculos versari simile inter Trojanos et Achivos fœdus de pugna singulari Iliad. Γ, 314 sqq. Campum *parabant*, instruebant, æquando, purgando ab arbustis etc. v. Var. Lect. 118. 119. Argutantur Servius, Jul. Sabinus et alii. In *ara*, quæ h. l. e cespite fuit, puta esse *focum*, qui *ignem* recipit. *Dii autem communes*, per quos utrique jururi erant Latinus et Æneas; ut in loco Propertii, I, 11, 16, ubi puella *perfida* non meminit *communes deos*. Sicque sup. lib. VIII, 275 *communemque vocate deum.* conf. Valer. Fl. IV, 761 *Festa dehinc mediis ineunt convivia tectis Communesque vocant superos.* 120. Legebatur: *Velati lino:* vitta linea cincti, cui frondes sacræ erant implicitæ. Feciales descriptos volunt. Sed cf. Var. Lect. *limus* est subligare, περίζωμα, quo cincti erant ministri sacrorum.

Procedit legio Ausonidûm, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis. Hinc Troïus omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis;
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori,
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas,
Et Messapus equûm domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit:
Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant.

flexuosam, unde et nomen accepit." Expeditam tenemus rem. Agitur de sacrorum ministris, victimariis et popis, qui sacra adducunt: hos ex Romano more, quem v. c. in Titi arcu cognoscere licet, ubi victimæ ducuntur, poeta exhibet seminudos, licio pudenda præcinctos, cui nomen fuit *limi*, seu quod transversum femoribus tanquam *cingulum* implicari solebat, seu a purpura transversa, quæ ambiebat hoc cingulum, ut Grammatici tradunt." *Limum* enim pro obliquo dictum esse, nota res est vel ex Terentii Eunucho: *ego limis adspecto.* Simili modo præcincti quoque erant servi publici, ut ex Gellio XII, 3 constat, et omnino servi subligari seu subligaculo: nam eo tandem ipsa *limi* notio redit: περίζωμα. Est adeo *velati limo*, subligari cincti. Neglecta fuit hæc lectio ab edd., nisi quod in margine Stephani memorata est ex Servio. Nunc video *limo* etiam esse repositum in ed. Cuninghami: nec idem nunc sequi dubitavit Brunck. In fine versus: *tempora cincti* alter Hamb. pro var. lect. *compti* Goth. tert. 121 *Processit* Zulich. *Ausonium* Rom. In Mediceo *pila* in litura: et superscriptum *taque*. 122 *procedunt portis* pr. Moret. *Hic T.* Rom. *Troicus* Zulich. 123 *variisque* Goth. tert. 124 *instructi bello* Medic. et Colot., quod recepit Cuningham. *ferrum* Leid. *quod si* alter Menag. 125 *mediis in nubibus* Hugen. 126 *auro volucres* Zulich. a m. pr. *ostroque superbi* Medic. et Colot., quod idem recepit Cuningham. Sane *ostroque decori* jam editum erat V, 133. 127 *et acer A.* Uratisl. *Asilas* multi et h. l. 128 Idem versus repetitus sup. VII, 691, et IX, 523. 129 *spatia infra quisq.* Oudart. 130 *Effigunt*,

121. *pilata agmina*, pilis armata. Recte hoc armorum genus Romanis proprium (cf. Ge. I, 495) nunc tribuit *Ausonidarum* h. Latinorum agmini; ut supra Aventini copiis lib. VII, 664. Mirum tamen Grammaticorum veterum acumen fuit, quo *pilatum*, a pilando πιλοῦν ductum, confertum, densum, esse vellent. Docta est Servii nota ad h. l. super antiquo hoc verbo: etsi ipsa vocis notio parum recte ab eo constituitur. Quod inf. v. 130 *hastæ* memorantur, nihil obest; nam genus hoc *pila* tanquam speciem comprehendit. Quod si *pilatus* alias non occurrit, ad analogiam tamen aliarum vocum: *hastatus, clipeatus*, recte se habet. Martialis auctoritate lib. X, 48 uti vix licet, cum de lectione non satis liquido constet. 127. Mnestheum, Asylam, et Messapum excitat nominatim, primum ut poeta, quandoquidem singula enarrata plus ἐναργείας habent quam per summam annumerata; tum quia hi inter viros principes maxime memorabiles, quorum etiam mox opera erit præcipua. De Mnestheo Trojano vid. sup. ad lib. V, 116. 117, de Asyla Etrusco lib. X, 175—178. Messapus in Latinorum auxiliis erat. cf. sup. VII, 691. 130. Ut ad v. 116 diximus, possunt in his nonnulla ex Iliad. Γ esse adumbrata: ut hic ex v.

Tum studio effusæ matres, et vulgus inermum,
Invalidique senes, turres et tecta domorum
Obsedere; alii portis sublimibus adstant.
At Juno e summo, qui nunc Albanus habetur,
Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria monti,
Prospiciens tumulo campum adspectabat, et ambas,
Laurentum Troumque, acies urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est affata sororem,
Diva deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet; hunc illi rex ætheris altus honorem
Jupiter erepta pro virginitate sacravit:
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,

Diffigunt, *Diffugiunt* lapsus librariorum apud Burmann. Dignius notatu est *telluri*, quod multi Heins. (cum Goth. tert.) et Pieriani habent; quam familiam Romanus ducit, alteram Mediceus. Videtur tamen Maro *tellure* amplexus esse, si alia loca et similes formas compares. 131 *inerme* Zulich. 132 *turrisque* Goth. tert. *ac t.* Ed. Mediol. Parrhas. Rom. et e cod. Coll. Jesu Wakef. 133 *Obsidere* Mentel. tert. vide lib. VII, 313. *instant* Zulich. a m. pr. Montalb. et Ed. Burm. pr. cum Rom. et aliis. 134 *ex s.* ante Heins. 135 *neque honos* itidem ante Heins., utrumque mutatum ex libb., sed revocavit *neque* Cuningham. *nec honor nec gl.* alter Menag. et Oblongus ap. Pier. *neque gl.* Rom. et Ed. Mediolan. *monte* pr. Hamb. *genti* Bigot. et Goth. tert. *montis* Ed. pr. Burmann. 136 *Aspiciens* Bigot. et Goth. tert. *spectabat* vulgg. ante Heins., qui *adspectabat* recepit ex præstantioribus suis et Pierianis. Adde Donatum et Servium: qui, amat, inquit, usurpare auctoritatem: nam potuit *spectabat* dicere. In Gud. *Latini* in litura exaratum erat, unde Heinsius ante lectum putabat *Latinam* vel *Latinorum*: fac fuisse; erat ex errore ita scriptum. 141 *arrepta* aliquot apud Burmann. pro *abrepta*. 142 *N. decens* Goth. sec. *carissima* Rom. et alii Pier. Gud. et pr. Menag., sed alterum doctius esse videtur. ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ ex Iliad. E, 243 jam Servius comparavit. Idem Odyss. Δ, 71. *O germana mihi atque eadem gratissima conjux* de Junone sup. X, 607.

134 sqq. Sed ἀσπίσι κεκλιμένοι ibi diversum est ab hoc, quod *scuta reclinant:* ibi innixi sunt scutis, ut sup. lib. IX, 229 *Stant longis annixi hastis et scuta tenentes:* at h. l. reponunt in terra, καταπίθενται, ἀνακλίνουσι πρὸς τῇ γῇ scuta. 131 seq. Ornate: cupiditate spectandi domo egressæ feminæ, pueri et senes, ædium tecta et muros adscendunt.

134. *At Juno;* de formula hac, qua deorum interventum orditur poeta, v. Excurs. ad lib. IX, 698. De ejus prospectu hoc ex monte Albano v. Exc. II ad hunc lib. XII. 135. *neque nomen:* nam hoc demum ab Alba condita habuit: *neque honos*, qui per ferias Latinas in eo haberi solitas accessit. 139. *Juturna* proprie unius fontis Nympha est, qui non longe a Numicii fonte aberat, ex montis Albani radicibus progressus, mox in lacum diffusus, et in Tiberim delatus. Habita nympha inter deas Latinorum indigenas. De ea conf. Excurs. III extr. ad lib. VII. *Diva deam* h. dea deam, nihil amplius: nec Grammatici audiendi, qui distinguunt. 141. *sacravit:* cum dilectu positum verbum, pro, *dedit*. 142.

Scis, ut te cunctis unam, quæcumque Latinæ
Magnanimi Jovis ingratum adscendere cubile,
Prætulerim, cœlique lubens in parte locarim:
Disce tuum, ne me incuses, Juturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati, Parcæque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua mœnia texi:
Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
Non pugnam adspicere hanc oculis, non fœdera possum.
Tu, pro germano si quid præsentius audes,
Perge; decet. Forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea: quum lacrimas oculis Juturna profudit;
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Juno:
Accelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti;

At ipsa ad Jovem: VIII, 377 *carissime conjux*. 143 *Scis unam cunctis ut te* Leid. *Scis ut te e cunctis* Waddel. conj. et Heins. *Latinis* Gud. a m. pr. 145 *Pertulerim* tert. Rottend. *lubens* Gud. 146 *nec me* tres apud Burm. et aliquot Pier.; f. *non*, inquit Cuningham. 147 *Quoad* olim hic lectum Arusianus Messius agnoscit, et scholion Servio assutum; Probus autem *Quod* maluit. *Qua* tuetur Servius, ut sup. XI, 293 *Qua datur*. Uterque Mentel. *Qua* h. quam: et *Quam* aperte in scriptis invenerat Pierius. 148 *numine texi* Zulich. 149 *Nunc video imparibus juvenem c.* Goth. sec. *imparibus telis* Mentel. et Rottend. uterque, etiam Gud. pro div. lect. *factis* sec. Hamb. *votis* Erf. a pr. m. 151 *nec f.* Goth. pr. et Erf. *in fœdere* Medic. a m. pr. 152 *præstantius* quatuor apud Burm., male. *præsentius*, efficacius, majus, opportunius. 153 *sequantur* pr. Hamb. et duo Leid. cum Goth. tert. 154 *tum l.* aliquot Pier. *cum lacrimis* Ed. pr. Burmann. *profundit* Medic. Montalb. et alter Hamb., quod Heinsio arridebat. *profugit* Rom. Cuninghamus malebat *profundens*. Sed est plena interpunctio post *profudit* appingenda, ut nunc fecimus. Tum vs. seq. nova sententia. 155 *perfudit* Parrhas. a m. pr. 156 *Non lacrimis, i, tempus, ait* tert. Moret., venuste, Heinsio judice, ut sit: *i, accelera*; non assentiar equidem. *hæc tempus* sec. Moret. *hoc t. eget* Dorvill., felici lapsu. *hoc t. erat* Bigot. a m. pr., et ab altera: *hic t. ait*. 157 *eripe morti:*

decus fluviorum simpl. pro aquarum, fontium. 144. *ingratum cubile:* h. invisum, quatenus stuprum Junoni invisum a Jove in eo exercetur. Ita malim accipere quam aut ad *Jovem ingratum* aut ad *Latinas ingratas* retrahere. Servius varie tentat. 151. Comparant Iliad. Γ, 305. 306. 307, saltem ad verba. Ad rem nota Servii facit, qui numina, quoties morituros viderint eos, quibus favent, ab iis recedere monet: vid. Stat. VII Theb. 789. et Iliad. X, 213. 153. *decet;* plus est quam licet; ἔοικεν. *forsan.* Bene Serv., ut forte possit fatorum ordo mutari. 155. *honestum*, pulcrum ex καλὸν, v. Ge. II, 392 *caput honestum*. 157. *si quis modus*, exquisite pro, quocumque modo; etiam docte mox *excutere* pro concutere, turbare, συγχέειν. sup. VII, 339 *disjicere pacem*. Consilium autem Juno-

Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam vulnere mentis.
 Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen: bigis it Turnus in albis,

deerant hæc verba tertio Mentel. et Regio. *morte* Gud. et alter Menag. 158 *Ac tu* Goth. tert. *At tu* Goth. sec., aliquot Pier. et Menag. pr.; idem *excipe f.*, tum *inceptum* Goth. tert., male. *conceptum* elegantius. cf. sup. v. 13. 159 *exorata* Hugen. *relinquit* Leid. a m. pr. 160 *vulnere mortis* duo Hamb. sed *vulnus mentis* pro dolore, ut statim *Æn.* I, 36. 161 Ad figuras Virgilio nove usurpatas refert Macrob. VI, 6, quod de duobus incipit dicere, et in unum desinit. Quod tamen ex Homero laudat, Odyss. M, 73. 74, alienum est. Conveniret schema Alcmanicum apud Pindarum obvium. Hyperbaton esse dixit Servius, ut ordo sit; *Interea reges procedunt castris*, cetera in parenthesi dicta sint. Hoc sequuntur, quantum video, interpretes; quibus tamen non accedam. Ponit ab initio poeta genus, et tum individua subjungit, inflexa ad id oratione. Interpungo itaque: *Interea reges* (et quidem primo loco) *ingenti mole Latinus vehitur* etc. *bigis it Turnus* etc. *Hinc pater Æneas—Romæ: Procedunt* (sc. omnes) *castris*. 161 *Continuo reges* ap. Carisium. v. Heins. *Interea* (non, ut Burmann. tradit, *Continuo*) *rex ingenti de mole* a m. pr. Medic. 162 *Quadrijuge* Papias in *Prolepsis* ap. Burmann. *invehitur* pr. ac qu. Moret. et Goth. tert. Aliter vett. Grammatici et scripti c. edd. 163 *Auratis* pr. Menag. 164 *speciem* Goth. tert. et Serv. ap. Burm., eodem errore, quem emendavit Brouckh. in Propert. IV, 11, 93, sed *specimen* hic non est exemplum, sed documentum: id quod argueret patrem Solem. δεῖγμα. ἀνάδειξις. Sic jam Ge. II, 241 *Salsa autem tellus—Tale dabit specimen*. *bijugis* Ald. v. Pier. *in altis* aliquot Pier.

nis ex Homero petitum Iliad. Δ, 64 sqq. 160. *Incertam:* s. utrum tentaret quod Juno jusserat, s. de eventu incerta. Nam v. 153 *forsan miseros meliora sequentur*.

161 sqq. Multum superavit Maro Homerum in sollennibus fœderis exponendis: cf. Iliad. Γ, 259 sqq. *ingenti mole*, magna molitione, apparatu. Servius: pompa, ambitu. 164. Corona radiata ornatus Latinus, ut sit stirpis a Sole ductæ argumentum. *specimen* est δεῖγμα, documentum. v. Var. Lect. *Solis avi* ad maternum genus et Circen, Solis filiam, hic esse recurrendum, nullus dubito. Interea Latinum ipse poeta sup. VII, 47 Fauno et Marica genitum prodidit. Quod Maricam eandem ac Circen fuisse Servius contendit, grammaticum acumen sapit. Etsi verum est, Circes et Ulyssis filium habitum Latinum, auctore ipso Hesiodo Theog. 1011—1015, tamen necessitas nulla est, ut, quod alii arbitrantur, Maronem sui ipsius oblitum nunc aliud sequi dicamus. Sed, cum tam multimode fabulæ veteris Italiæ narratæ et ornatæ fuerint, potuerunt esse utique, qui vel Faunum vel Picum (nam *avum* simpliciter de uno ex progenitoribus accipere licet) e Circe sublatum traderent. Ita Picum a Circe amatum ex Ovidii Metam. XIV, 320 sqq. novimus. Circes et Telemachi filium Latinum alii ediderant, quos Hyginus fab. 127 excripsit: ubi conf. Munker. Ceterum radiatam coronam, qualis in Regibus et Imperatoribus conspicitur, exprimere utique voluit poeta; an vero ostentum Augusto post ne-

Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clipeo et cœlestibus armis,
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,
Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
Sætigeri fetum suis, intonsamque bidentem,
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina solem
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.

166 *Tum* apud Caris. et Diomedem. *Hic* Parrhas. 168 *spes a. proles* Zulich. a m. pr. Legerunt olim nonnulli *magna*, teste Servio. 170 *Sætigeri* Heins. post Pier. e libb. asseruit, pro vulgato altero: *Sætigeræ*. In Sprot. erat *Setigerum*. 171 *Appulit* conj. Heinsii apud Burmann., quæ vix debebat ex ora libri Heinsiani enotari. *flagrantibus* potiore jure poterat tentari: cum modo v. 167 præcessisset *flagrans*; cur non *flammantibus*, aut, ultima in *pecus* recte producta, *ardentibus* placebat? 172 *ad surgentis—solis* vett. edd., nisi quod *ad surgentem* Koberg. *ad surgentem—solem* emendate Ald. tert. et Fabric., quod firmatum codicum consensu ap. Pier. et Heins. *conversi lumine* aliquot Heins., sed amat Maro græcam rationem *conversi* (κατὰ) *lumina*. 173 *manibus fruges* Goth. tert. *ferri* alter Menag. 174 Laudat Burm. not. ad Lucan. III, 404, ubi æstuat in interpretatione satis expedita: *structæ diris altaribus aræ:* h. aræ, quibus, tanquam basibus, dira altaria superstructa, imposita sunt. Est enim ara fundus et crepido altaris. Alias in altari etiam ara h. focus esse potest. Quoties non vidimus hoc: viris summis

cem Cæsaris urbem ingresso oblatum (v. loca jam laudata a Cerda, Sueton. cap. 94, et Vellei. II, 59, 6) respexerit, dubito. Feram, si quis honorem Cæsari et Augusto habitum huc retulerit: *distinctam radiis coronam;* v. c. ap. Flor. III, 2, 91, de Cæsare v. Intpp. ad Vellei. l. c. Primo tamen loco fabulam spectavit Maro de Circe, Solis filia, cujus caput radiatum ab Argonauticis celebratur: vid. Apollon. IV, 727. Orph. 1216 sqq. Corona radiata pro insigni habita est primo regum Ægypti et Syriæ, inde Cæsaris, Augusti et successorum, sed post mortem; a Nerone vero inde, etiam viventium. Notabile h. l. est, quod corona Latini radiata XII radios habet, non dicam consilio ne et respectu ad XII mensium vel signorum cœlestium numerum; alias computantur modo septem radii modo pauciores vel plures. Docte de his nuper egit elegans veterum monimentorum interpres Millin (*Monumens antiques inedits*) ad gemmam Septimii Severi Imp. To. I, p. 178. 165. *Bina:* ex more heroum. v. Cerda et sup. lib. I, 313. 167. habens clipeum et arma a Venere matre accepta. *Sidereus* h. l. vel divinus vel fulgens, coruscus; sideris instar; ἀστερόεις· frequens poetis; alterum hoc cum *flagrans* convenit. 170. In fœdere jungendo, porca mactatur more Romano. cf. sup. VIII, 641; agna Trojano et Græco. v. Iliad. Γ, 246 sq.

172—174. Notandus mos horum

Tum pius Æneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis et hæc mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perferre labores,
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Juno,
Jam melior, jam, diva, precor, tuque inclyte Mavors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
Fontesque, Fluviosque voco, quæque Ætheris alti
Religio, et quæ cæruleo sunt numina ponto.
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno:
Convenit, Evandri victos discedere ad urbem;
Cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles

facilius fuisse scite emendare, quam locum commode interpretari. 175 *Tum pater Æ.* Parrhas. *precatur* vel *profatur* pr. Hamb. 176 *et hoc mihi* Ed. pr. Burm. *precanti* secundum Servium vulgata erat lectio. Sed e Pier. et suis libb. potioribus Heins. recepit *vocanti*; ne ter *precatur, precanti,* et *precor* succederent. In Dorvill. *petenti* erat. 177 *Qua pr.* Ed. pr. Burm. 178 *Saturnia conjunx* vel *conjux*, duce Romano codicum pars (et Goth. pr. ac tert.) cum vett. edd., usque ad Naugerium, qui *Saturnia Juno* recepit: idque Oblongus, Medic., et alii Pierii firmabant, etiam Medic. Fogginii, sed voce *Juno* punctis subnotata: sicque Donatus legerat. *Conjunx* iterum revocavit Cuningham. 179 *inclute* scriptum cum Medic. et Gud., nam al. *inclyte*, quibus dux Rom. 180 *tenes sub* Dorvill. a m. sec. *tenes qui n.* Goth. pr. *nomine* aliquot. Heins. 181 *Et fontes fluviosque* Oudart. *quoque* Exc. Burm. *teque* Zulich. 182 *R. est quæ* Leid. *quæ et* pr. Moret. *est et quæ* Dorvill., qui et *omnia*, et Mentel. pr. a m. pr. *nomina*. 184 *decedere* Medic. *descendere* Goth. tert. et aliquot Heins. et Burm. *accedere* Uratisl. *ab urbe* alter Menag. *ad urbes* Goth. tert. 185 *Cedat* aliquot libri vett. ap. Pier., inter quos Rom.

sacrorum. Orientem spectantes molam salsam injiciunt victimæ, pilos e fronte ejus excindunt ense (*tempora summa notant ense.* conf. sup. VI, 245. 246), quos in flammam conjiciunt: tum vinum in aram libant. Fieri hæc ad consecrationem victimæ putanda sunt. Inde inf. 213 *rite sacratæ pecudes.* Græcis uno verbo est κατάρχεσθαι. Rem pluribus locis Homericis illustratam vide apud Feithium et alios. conf. Cerda. *pateris altaria libant* exquisite, libando rigant. 176. Formula ad ductum Homericæ concepta Iliad. Γ, 276 sqq., in qua, antiquissima numina quæ fuerint, observa. Formula similis etiam in Odyss. Ε, 184 sqq. Iliad. Ο, 36 sqq. Τ, 258 sqq. occurrit. Nec injucundum hoc observare in poeta ex decoro personarum variatum: Æneas stricto ense, tanquam perjurium ulturus, Latinus sceptro protenso precatur. 177. Comparant verba ex Iliad. Α, ᾧ ἔπι πόλλ' ἐμόγησα. 179. *jam melior*, propitia, placata: ad Heleni monitum respicere putatur sup. lib. III, 435 sqq. 180. *torques* h. l. regis, moderaris, proprie, flectis, ut currum. 181. *quæque Ætheris alti Religio.* Variavit orationem; h. Ætherem invoco. Si numen ei est, si religiose colitur, etiam religionem ætheris esse necesse est: hinc suum *quæque* etc. petiit. 184. *Convenit:* σύγκειται· conventum esto

Æneadæ referent, ferrove hæc regna lacessent.
Sin nostrum annuerit nobis Victoria Martem :
(Ut potius reor, et potius dî numine firment),
Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto ; paribus se legibus ambæ
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
Sacra deosque dabo ; socer arma Latinus habeto ;
Imperium sollenne socer : mihi mœnia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Æneas ; sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens cœlum, tenditque ad sidera dextram:
Hæc eadem, Ænea, Terram, Mare, Sidera, juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,

et quatuor ap. Burmann. cum Goth. tert. ; idem *ulla arma*. 186 *referant* et *lacessant* Oudart. *ferroque* Gud. et pr. Menag. *belloque* pro var. lect. pr. Hamb. et Dorvill. *nec ferro* Zulich. a m. pr. *lacessunt* sec. Hamb. 187 *Si nostrum* Ed. pr. Burm. et plerique codd. Pier. cum Rom. *Sin vestrum* Bigot. *adnuerint* Ven. *Mavors* alter Hamb. 188 *Ut potius* etiam altero loco e Medic. et Huls. dedit Cuningh. *numina* Rom. Gud. et Sprot., quod defendi potest. *potius munimine* Zulich. *propius di numina firment* vetus liber ap. Pier. qui ipse ille Romanus esse videtur. 189 *te Teucris* sec. Hamb. *non T.* alter Menag. 190 *Non mihi* Parrhas. *paribus sed legibus* sec. Moret. et Dorvill. 191 *Injunctæ* Hugen. *mittent* tres ap. Burm. et Oblong. Pierii. *mutant* Goth. sec. *se mittere*, est coire, convenire. 192 *habebit* Zulich. a m. pr. 194 *Constituant* Parrhas. *dedit* Goth. tert. 195 *Tum, Tunc, Dum* aliquot ap. Burmann., et mox *cum deinde, sed deinde, tum deinde*. Erf. *Hæc prior—sic deinde.* 196 *Suscipiens* Gud. et Sprot. *tendensque* Menag. 198 *Janumque biformem* Goth. tert.

in hoc, ut. 187. *Sin nostrum annuerit nobis Victoria Martem:* Per hypallagen dictum, pro, sin noster Mars annuerit nobis victoriam, accipit Servius, alii tacent. Enimvero est doctior ratio loquendi, pro vulgari: si annuerit Victoria, faverit, nostræ pugnæ: quod fit fausto ejus exitu; nunc, cum pro pugna Mars memorari soleat, pro pugnæ eventu secundo *nostrum Martem* dixit, h. exitum secundum, qualem nos optamus. Ita Mars non modo pugnam, sed et fortunam et successum pugnæ, in noto illo denotat: *æquo Marte*, ut sup. VII, 540 et al. *secundo Marte*, X, 21. 188. *reor* h. l. pro spero. 189 sqq. Hæc egregie ex eo, quod vere factum esse ex historiis constat, adumbrata sunt. v. inf. Exc. III ad h. l. 190. *Paribus legibus.* Hoc jam præmunierat poeta oraculorum veterum auctoritate: sup. VII, 256 *Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem*—paribusque *in regna vocari* Auspiciis. 192. *Sacra deosque*, intell. Penates ac Vestam. vid. sup. Exc. IX ad lib. II. Latinus habebit summum imperium cum jure belli: ut adeo sub eo legibus suis vivant Trojani. *sollenne* accipio legitimum; ut solent ea, quæ legitima sunt, sollenni ritu suscipi, tradi. 198. Deos in Italia vetustissima religione, Pelasgica sci-

Vimque deûm infernam et duri sacraria Ditis;
Audiat hæc Genitor, qui fœdera fulmine sancit;
Tango aras; medios ignes et numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis, nec fœdera rumpet,
Quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
Avertet; non, si tellurem effundat in undas,
Diluvio miscens, cœlumque in Tartara solvat:
Ut sceptrum hoc, dextra sceptrum nam forte gerebat,
Nunquam fronde levi fundet virgulta, neque umbras,
Cum semel in silvis, imo de stirpe recisum,

199 *inferna et* Zulich. *inferium* Sprot. Ven. et Exc. Burm. *deum infernum* Goth. sec. *duri* legi in omnibus jam Pier. monuerat: recepit Commelin. et Pulmann. et firmavit Heinsius, pro vulg. *diri*. Ad sensum vel ornatum nil refert, seu *durum* h. inexorabilem, seu *dirum* dixeris. 200 *qui sidera* Sprot. *numine sancit* sec. Hamb. *numina fulmine* Zulich. *sanxit* Ed. pr. Burm. *firmat* Leid. 201 *mediosque ignes* vulgo lectum. Sustulit copulam codicum jussu Heins. post Pier. 202 *nec fœdere* Medic. a m. pr. *rumpat* Gud. 203 *cadet* Goth. sec. et Rom. *cadant* alter Hamb. *nec me cara ulla ferentem* a m. pr. Zulich. 204 *Avertit* Gud. *tellure effundat et undas* Medic. a m. pr. *fundat* Dorvill. *effundet* Goth. sec. 205 *Diluvium miscens* Dorvill. *cœlumque* Heins. post Pier. e codd. pro vulg. *cœlumve*. Tum *in T. vertat* codex Pierii, quidam Heins. Ven. et Ed. pr. Burmann. 206 *hoc* deerat Mentel. pr. *sceptrum dextra* Bigot. *dextra hoc sceptrum nam* Hugen. *ferebat* Zulich. *regebat* Montalb. doctius sane; et reposuit e cod. Coll. Jesu Wakef. 207 *neque* Heins. e codd. pro *nec*; tum *umbram* pr. Moret. et Macrob. V Sat. 3. 208 Perperam Servius et Donatus, cumque iis Pierius, argutantur supra genere vocis *stirps*: in, *imo de stirpe*. vid. Heins. conf. sup. Ge. II, 379, et inf. XII, 770 et 781. Nulla necessitate coactum poetam alterum maluisse *imo*, observat Quinctil. I, 6, 1, *forte* licet, cultos nominat. conf. Exc. V ad lib. VII. 199. *vim deum*, deos inferos et Ditem. Nil amplius. *κράτος θεῶν* pro *θεοὺς κρατεροὺς*. 200. *fulmine*, tanquam ostento: aruspicinam spectat. Nisi malis cum aliis de Jove perjurii ultore cogitare. 201. *medios ignes*, in medio positos: ut sæpe. Elegantior tamen Heinsii interpretatio, ut sint tanquam sequestres et conciliatores pacis. 203. *volentem* bene adjectum; nam potest fœdus rumpi eo nolente et invito, ut factum sup. VII, 586 sqq. 204. 205. non, si vis ulla Terram, Mare, Cœlum ac Tartarum misceat. Exquisite autem hoc extulit. *Diluvium* pro aquis inundantibus, quibus misceantur tellus et undæ. *effundat tellurem in undas*. Ex vulgari modo loquendi effunduntur undæ in tellurem: unde per hypallagen dictum putavit Servius et alii. Sed constituenda est notio *τοῦ effundat* ex altero *solvat*. Tellurem mari obrutam et dissolutam ac liquefactam vis major diluat et effundat in mare: tanquam glebam illam, *βῶλον ὑγρὰν*, Medeæ apud Pindarum Pyth. IV, 67 sq. *cœlum in Tartara solvi*, h. resolutum cum Tartaro misceri. Ad 206—211 vix necesse ut moneamus, hæc ex Iliad. A, 234 sqq. esse adumbrata. Comparent studiosi ipsa verba. Valerii Flacci alia est imitatio lib. III, 707 sqq. 208. *cum semel ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν* (h. stirpem, unde recisum fuit) *ἐν ὄρεσσι λέλοιπε*. *matrem*, de terra, ut sup. XI,

Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;
Olim arbos; nunc artificis manus ære decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
Conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, et vario misceri pectora motu;
Tum magis, ut propius cernunt, non viribus æquis.
Adjuvat, incessu tacito progressus, et aram

quia doctius erat. *ima de stirpe* Sprot. *uno de* Parrhas. *una de* Zulich. 209 *Matre cadet* Medic. 211 *certare* Goth. *Latinus* Leid. 213 *in* abest tribus Heins. et Burm. item Goth. tert. *Prospectu* Medic. 214 *flammas* Mentel. pr. a m. pr. et Parrhas. 215 *cumulantque altaria donis* repetitum ex lib. XI, 50 Uratisl. Tamen et alterum occurrebat jam sup. VIII, 284. 216 *Rutulisque* aliquot Pier. 217 *Miscentur* Zulich. a m. pr. 218 *ut propius cernunt, non viribus æquis.* Servius: eos congressuros esse, subaudit. Burmannus: *ut cernunt* scilicet adstare Æneam, et Turnum non esse æquis viribus. Simplicissimum erat supplere ὄντας: *ut propius cernunt* eos, quod erant, *haud viribus æquis* ἐπειδὴ ὁρῶσιν αὐτοὺς (ὄντας) οὐκ ἰσομάχους, ἰσοσθενεῖς. Aut, servata verborum junctura: *ut propius cernunt* pugnam, quæ futura erat *haud viribus æquis.* Hunc in modum bene exponitur locus. Alioqui ultima assuta putem versu imperfecto relicto: *Tum magis, ut propius cernunt.* Et hoc amplexus est Brunckius. Jo. Schraderus corrigit *haud viribus æquos* e v. 230. nec male. 219 *ingressu* Oblongus Pierii, cum Donato, Gud. et tres alii Burmanni, qui recte defendit *incessum* adversus Pierium, qui alterum malebat. Nam *incessus* de quocumque modo incedendi dicitur, non

71 *Non jam mater alit tellus.* Potest tamen, quod malim, de ipsa stirpe, trunco cum radicibus, accipi. Est hæc Pindari arbos ἐὸν ἐρημώσασα χῶρον. 210. Ære ornatum sceptrum cogita. Vis autem comparationis in hoc: ut hoc sceptrum, hæc hasta, nunquam repullulabit, sic nunquam ab hoc fœdere recedam. Aliter res se habet apud Homerum, ubi Achilles tam certe sui desiderium subiturum esse Achivis pronuntiat, quam certe sceptrum, quod gestabat, nunquam iterum esse repullulaturum. Utrique poetæ injuria facta a viris doctis, qui alterum alteri anteferre voluere. 213. 214. *rite sacratas* cf. sup. ad v. 172—174. *In flammam jugulant*, ut sæpe jam vidimus, verbo motus resoluto in alterum verbum, pro in *flammas* projiciunt jugulatas. 215. *cumulantque oneratis*, cumulate imponunt aris: eadem sup. VIII, 284. *viscera* sunt exta, quorum primitias (ἀπαρχὰς), lanci impositas ad aram allatas in flammam immittebant cremandas: non vero, ut lancibus super flammis tanquam coquenda exta apposuerint. Ge. II, 194 *Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.* conf. Dionys. Halic. VII, 72 extr.

216. Comparare solent Iliad. H, 215 sqq. 218. *ut propius cernunt* scil. pugnam, *non viribus æquis* ineundam. cf. Var. Lect. 219. *Adjuvat,* facit,

Suppliciter venerans demisso lumine, Turnus,
Tabentesque genæ, et juvenali in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et vulgi variare labantia corda:
In medias acies, formam assimulata Camerti;
Cui genus a proavis ingens, clarumque paternæ
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis;
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus æqui
Non sumus? En, omnes et Troës, et Arcades, hi sunt,
*Fatalisque manus, infensa Etruria Turno.

modo de illo regio et ad majestatem comparato: et *ingressu tacito progressus* injucundum foret. *incensu* duo ap. Burm. *incessu tardo* conj. Jo. Schrader, *progressus ad aram* duo Moret. et Zulich. cum Goth. sec. 221 *Tabentesque* recte receptum: sed a quo primum factum ignoro. Paullum Manutium esse puto. Vett. edd., etiam Ald. tert., *Pubentesque* legunt, quod et Rom. et Medic., hic tamen, quantum intelligo, in litura; cum his Erf. Sunt tamen codices Pierii et Heinsii, qui *Tabentes* exhibent: adde Goth. tert. *Pallentesque* Bigot. *Rubentesque* Exc. Burmanni, qui conj. *Labentes* fuisse. *Tabescentes* Reg. *juvenali* cum melioribus scripsit Heins., pro vulgari: *juvenili. in* deest Sprot. *languor* vel *torpor* malebat Jo. Schrader., scilicet quia *in corpore* præcessit: pro *ore*. 222 *simul ut* pars libb. Heins. et Burmann. *increbrescere* et hic ubique: v. ad Ge. I, 359. 224 *Per medias* Parrhas. *forma* sec. et tert. Rottend. cum cod. Thuan. ap. Macrob. V, 15, minus bene. *assimulata* scribere jubet Diomedes, lib. I, pag. 362, monente Heinsio, non *assimilata*: argute magis quam vere; etsi usus alterum illud consecravit. *Camertis* Aldd. pr. et sec. Uratisl. et Leid. cum Goth. sec. *Camerte* Mentel. pr. et tert. Moret. *Camertæ* ap. Priscianum et Macrob. l. c. legitur. 227 *haud inscia* pr. Mentel. et pr. Menag. 229 *cunctis pro talibus* Goth. pr., ut Aldd. sec. et tert. et hinc aliæ edd. cumque iis Cuningham. Vetustiores vero cum Ald. pr. *cuncti pro*, vitiose. *pro cunctis* codd. vett. ap. Pier. et Heins., itaque hic recepit, etsi minus elegante verborum junctura. Jo. Schrader. tentabat: *proh! cunctis casibus.* 230 *numerone hanc* Goth. pr. *an viribus æquis* aliquot Pier., tum Gud. a m. pr. Menag. pr. sec. Rottend. Moret. qu., quod commendat Heins. *æquæ* nonnulli ap. Pier. 231 *hic Troes* Parrhas. *hi sunt* Heinsius recepit e melioribus. Apud Pier. vetus liber: *En omnes hi Troes et Arcades hi sunt.* Vulgo lectum: *hic sunt.* Rom. *hinc sunt*, perperam scriptum; lib. Brunck. *adsunt*, quod non præferam. 232 *Fatalesque manus* aliquot Pier. et Medic.

ut ita iis videretur; auget metum. 222 sqq. Scilicet sic apud Homerum Iliad. Δ, 86. Pandarus Minervæ monitu fœdus turbat. conf. sup. V, 496. 497. 228. Macrob. comparat e Furii Annal. X *Rumoresque serunt varios, et multa requirunt.* 229. *pro cunctis talibus:* in laudem dictum ne dubita vel propter vs. seq. pro his, pro omnibus his viris fortibus, qui et ipsi pugnare poterant, *numero et viribus æqui.* 232. *Fatalis manus:* De Trojanis, qui fataliter ad Italiam venerant, vix bene cum Servio accipias: propter copulam, quæ hoc ad Etruscos revocat: quos vel omnino epitheto hoc ornavit, ut sint agmen dirum, tetrum, exitiale; vel ut re-

Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos, patria amissa, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est juvenum sententia dictis,
Jam magis atque magis; serpitque per agmina murmur.
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini.
Qui sibi jam requiem pugnæ rebusque salutem
Sperabant: nunc arma volunt, fœdusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, et alto

cum aliis Heins. *Mortalesque* Montalb. pro div. lect. *Etruria mater* Ed. pr. Burm. Sed totum versum suspectum haberi necesse est: quem aliquis subjunxit, qui Etruscorum auxiliorum mentionem factam desiderabat. Certe sententia commoda expediri vix potest. 233 *alternum* Bigot. *alternis* alter Menag. *vix alterni hostem* Leid. 234 *equidem* alter Hamb. 235 *Succedens* Hugen. *Succedit* Mentel. pr. *vivosque* Rom. *vivisque* Montalb. Burmannus videtur malle *vivúmque.* 236 *admissa* Dorvill. et duo Goth. 237 *quis nunc* conj. Heins. *læti* Uratisl. *leti* Zulich. *lentis consedimus armis* Gud. a pr. m., quod minime esse contemnendum judicabit Heins. Bonum factum, quod non recepit! etsi etiam Medic. a m. pr. *armis.* Præstat haud dubie *lenti* et *arvis*, quod quemque suus sensus docebit. *considimus* Gud. a m. sec. et aliquot alii Heins. 238 *accensa* aliquot Pier. Heins. et Goth. tert. 239 *Tum magis* Gud. *Tunc* Zulich. 240 *mutari* Zulich. Totus versus aberat a Goth. pr. Quod ad interpunctionem attinet, nescio an melius distinguatur: *Ipsi—ipsique Latini, Qui—sperabant, nunc arma volunt.* 241 *Quisquis jam* Parrhas. *Et sibi jam* sec. Rottend. *cui jam* Leid. 242 *nunc jam arma* alter Hamb. 243 *et* aberat Ven.

spexerit sup. lib. VIII, 497 sqq.; ut quoque Cerdæ visum; etsi hoc molestum satis et longe petitum est; ut et illud, si fatis debitam manum intelligas, ut *fatis debitus Arruns* erat XI, 759. *infensa* propter receptum a Turno hospite Mezentium ibid. v. 492 sqq. 233. *Vix hostem;* breviter exposuit, quod Homerus ornatum dederat Iliad. B, 123—130. 234. Augusta rei species: *superos, quorum se devovet aris:* sententia tamen obscurior: *Aris deorum* proprie *se devovere* dicitur is, qui aut sacerdotio consecratur, aut sacris templisque tuendis se consecrat ac devovet, adeoque pro aris: ut sup. XI, 440 *vobis animam hanc soceroque Latino Devoveo:* vobis tuendis, pro vobis, pro vestra salute. Neutrum hic locum habet. Erit igitur *aris deorum* absolute, pro *in aris*, ad aras; devovet ille se, vitam suam, morti, pro Latinis, fœdere facto ad aras deorum: re omni in majus aucta. 235. *vivusque per ora feretur,* ad notum illud Ennianum: *volito vivus per ora virum:* feretur sermonibus. 238. *juvenum sententia,* ut γνώμη, pro animo. 241. Comparant Intpp. Iliad. B, 453. Γ, 112.

244 sq. In his manifesta vestigia Homerici prodigii Iliad. M, 200 sqq., expressum a Cicerone in Mario: v.

Dat signum cœlo; quo non præsentius ullum
Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Jovis ales in æthra
Litoreas agitabat aves, turbamque sonantem
Agminis aligeri; subito cum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexere animos Itali, cunctæque volucres
Convertunt clamore fugam; mirabile visu;
Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt: donec vi victus, et ipso
Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,

245 *præstantius* vulgo lectum; nisi quod jam Ge. Fabricius emendavit *præsentius*: unde in edd. Pulmann., sicque libri Pierii et Heinsii præstantiores. Etiam Servius: *præsentius*, efficacius. Intellige ostentum clarum, manifestum, ἐναργὴς, quo deorum voluntas tam manifesta fit, ut dubitari de ea nequeat. 246 *Italis* Montalb. *montes Italos*, interpolate. Ornate expressit poeta, quod vulgo dicimus: signum, quo nullum aliud clarius Italis h. Latinis visum erat: seu clarissimum quod unquam viderant. Nec emphasis quærenda est in *mentes Italas*. 247 *Jamque* alter Hamb. et Hugen. *rubea* Uratisl. *fulvus rubra* Medic. *fulvos* Gud., quod idem in plerisque invenerat *Pierius*, et Heinsius adeo receperat. *fulvis* Parrhas. *in æthra:* alias, ab æthra; ab æthere. conf. sup. Var. Lect. ad V, 254. Vocem *æthram* jam Ennius usurpaverat, Macrobio observante lib. VI, 4, pag. 597; addit *et Ilius in Teuthrante:* leg. *Atilius.* 248 *Litoreasque* Leid. et Reg. *agitavit* sec. Rottend. *turbamque sequentem* Exc. Burm. 249 *collapsus* Parrhas. 251 *Erexere* Goth. tert., male: Nam attenduntur h. l. animi. *junctæque* Zulich. a m. pr. 252 *miserabile* aliquot Pier. 253 *pinnis* aliquot ap. Burm. et hic, ut semper alias. 254 *donec convictus* Bigot. et Dorvill. *et ipse* aliquot Burm. cum Erf. *ab ipso* Sprot. 255 *deficeret* aliquot Pier., quod pedestrem efficeret orationem. *deficere* in eo latere conj. Heinsius. 256 *P. fluvium* tert. Rottend., mox *que* abest Medic. et tribus aliis. 257 *nutu*, pro *Rutuli*, Parrhas.

de Div. I, 47. et Θ, 247 sqq., cum altero Od. O, 160, ut tamen accommodatum illud sit ad eventum præsentem. 245. *præsentius;* h. non aliud tam clarum et manifestum unquam visum fuerat a Latinis. vid. Var. Lect. *monstro,* h. l. ostento, augurio ipso. 248. Fuere cycni, ut ex seqq. patet: hos, quam ornate designavit! *litoreæ aves,* pro flumineis, palustribus. *improbus* h. l. audax v. sup. XI, 767 et al. 252. *Convertunt clamore fugam:* redeunt cum clamore, ait Servius, quod in exercitu fieri solet. Accepit itaque fugam de dispersis aquilæ adventu cycnis: ut sit pro, convertunt se a fuga. Nec improbo: nisi malis *fugam* de volatu simpliciter accipere: sic *convertimus iter,* non modo, quod mutamus, ut sup. V, 581, sed etiam simpliciter, ut sit dirigere, intendere, et h. l. volatum, in abeuntem aquilam, quam persequuntur. *Penitus:* in interiora nubium. Vide v. 263.

257. *salutant:* venerantur, ut bene

Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod sæpe petivi;
Accipio, agnoscoque deos; me, me duce ferrum
Corripite, o miseri, quos improbus advena bello
Territat, invalidas ut aves, et litora vestra
Vi populat. Petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit. Vos unanimi densate catervas
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit, et adversos telum contorsit in hostes
Procurrens; sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat. Simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcerrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida crearat
Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo;

259 *Hoc erat in votis* Oudart. et Zulich. a m. pr. 260 *sine me duce* Goth. tert. 261 *o Rutuli* edd. vett. et vulgg., etiam codd. plerique sic, vel *o Rutili*. Verum *o miseri* reposuit Heins. ex auctoritate Romani, Medic. et aliorum, etiam Donati. *o famuli* alter Hamb. 262 *invalidus, ut a.* Ed. pr. Burmann. *et l. nostra* vett. edd., donec in Ald. tert. *vestra* apparuit, quod codd. Pier. et Heins. firmant. 263 *Ne pop.* Parrhas. *Petat* alter Hamb. 264 *unanimes* Medic. et alii ingrato sono. *unanimis* edidit Cuningham. *densete* Rom. cum parte Heinsii librorum, qui et receperat, tanquam exquisitius verbum. Defenderat quoque olim Brissonius apud Guellium. Sed jam Pierius monuerat, *densate* esse numerosius. Recte itaque revocavit hoc Burm. Firmat quoque Medic. cum aliis. 265 *nobis* Ed. pr. Burm. cum cod. Coll. Jesu reposuitque Wakefield; placet, inquit, ob varietatem atque efficaciam. 266 *adversus* Leid. et Reg. *telumque intorsit* sec. Mentel. *conjecit* aliquot ap. Pier. 267 *Præcurrens* Leid. et Exc. Burm. *Percurrens* Zulich. a m. pr. *Protorrens* Montalb. *et aras* Dorvill. a m. pr. 268 *Simul hæc* Ven. *Simul hoc ingens et clamor* Zulich., unde Heins. conj. *it clamor*. in Oudart. aberat *Simul hoc*. Sed est: *simul hoc* factum, *simulque* factus *clamor*. 272 Male scriptum *Gilippo*.

Serv., cum acclamatione omen accipiunt. 258. *Expediunt*, ad arma capienda, *manus*, quas, utpote otiosi, palliis vel togis involutas habebant. Servius eo refert, ut dimicare se velle significent: Cerda cum Guellio, ut manus ad cœlum extollant. Videtur naturalis hominum motus, qui sponte fit, cum re inopinata vehementer percellimur, ut ad agendam et suscipiendam rem nos accingamus, exprimi. 260. pro vulgato: accipio omen. Facile autem vides, Tolumnium augurium per se ambiguum et in utramque partem varie interpretandum, in eum sensum interpretari, ut aquilam de Ænea, cycnum de Turno, accipiat. 268. *Certa;* directo. *Simul hoc, simul*, variat id, quod alias est *simul simulque*, ἅμα τε καί. Sæpe jam vidimus. conf. Serv. 269. *cuneos* e theatro petitos ornate pro consessu et consessus ordinibus dixit.

270. *Hasta—transadigit unum co-*

Horum unum, ad medium, teritur qua sutilis alvo
Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,
Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque effundit arena.
At fratres, animosa phalanx, accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt. Quos agmina contra
Procurrunt Laurentum ; hinc densi rursus inundant
Troës Agyllinique et pictis Arcades armis.
Sic omnes amor unus habet decernere ferro.

Toties occurrit Γύλιππος, notissimum nomen ex Thucydide et aliis, ut mirer non emendatum ab Heinsio, cum præstantiores libri, etiam Rom., adstipulentur. *Gylipso, Gylyppo*, aberrationes. 273 *ad mediam alvum* tres Moret. unus Hamb. Leid. et Scheffer. cum Goth. tert., per se non male; nisi forte nata lectio ex vitio, quale in Medic. a pr. m. est, *ad mediam*. Sed in hoc diversitas lectionis est, quam ab Heinsio, qui codicem tam diligenter enotaverat, et ab aliis non animadversam mireris: *sutilis auro Balteus*, ut ex aureis lamellis seu catenulis esset compactus; ita *teritur* referendum ab fibulæ morsum, qui ipse verbum illud explicat. Nunc avide hoc amplexus est Wakefield. *in mediam alvum* Zulich. a m. pr. *ad medium alvum* Hamburg. sec. et Exc. Burmann. *futilis* Goth. tert. 275 *Egregia forma* pr. Moret. *juvenum* Rom. *præstantibus* vel *fulgentibus* codex Kæl. 276 *Transadiit* Parrhas. vid. inf. 508. *effundit* meliorum codicum omnium consensu recepit Heins., pro vulgari *extendit*, quod Mentel. pr. Dorvill. et Goth. pr. retinent. *effudit* Zulich. *infundit* Bigot. *et fulva effundit* Ed. pr. Burm. 278 *gladium* Hugen. *gl. stringunt, manibus pars* distinguunt duo Codd. ap. Burm. 280 *Hinc depressi* ed. pr. Burm. 281 *Agillini, Agilleni, Agilini*, aberratt., ut sup. VIII, 479. 282 *amor omnis* Dorvill.

stas. 273. 274. secundum exemplum in Iliad. Δ, 132 ἴθυνεν, ὅθι ζωστῆρος ὀχῆες χρύσειοι σύνεχον καὶ διπλόος ἤντετο θώρηξ, ἐν δ' ἔπεσε ζωστῆρι ἀρηρότι πικρὸς ὀϊστός. Hinc duxit poeta balteum fibula adstrictum, *in medio corpore*, in *alvo*. balteus est *sutilis*, seu laneus seu coriaceus, forte tamen æreis laminis munitus. *laterum juncturas* ipsum balteum dicere vix potuit; non enim is jungit latera; saltem jungitur lateri. Igitur *laterum juncturas* aliter vix accipere licet, quam ut sint *latera*, h. oræ baltei, ζωστῆρος ὀχῆες, quas *fibula mordet*, colligit, jungit: hincque ornate *juncturas laterum* dixit. Vulnus igitur h. l. acceptum est *ad medium*, in medio corpore, ea ipsa parte, qua coit in alvo balteus, fibulaque inserta constringitur. *balteus* ita *teritur*, adstrictu fibulæ, in alvo. Alii malunt teri balteum *alvo*, quam attingit. Cerda imitationem ex Silio notavit, lib. VII, 624 sq. *qua fibula morsus Loricæ crebro laxata resolverat ictu, Accepit lateri—ferrum.*

277 sqq. Prælio jam pedestri et equestri justo descripto, restabat poetæ, ut tumultuariam pugnam describeret. Hoc in h. l. fecit, qui sequitur. Comparent studiosi harum rerum pugnam Centaurorum et Lapitharum Ovid. Met. XII, 210 seqq. 280. *inundant* campum, felix voc. ad copiam declarandam; *Agyllini*, conf. sup. VIII, 478 sqq. *pictis Arcades armis*: ad diversorum metallorum mixtionem retuli sup. lib. X, 181 *versicoloribus armis*. Nisi poeta sim-

Diripuere aras; it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus
Pulsatos referens infecto fœdere divos.
Infrenant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem, regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere fœdus,
Adverso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo involvitur aris
In caput inque humeros. At fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:

Goth. pr. 283 *et* pro *it*, Menag. et Gud. a m. pr. 284 *irruit i.* Montalb. 285 *F. ille* pr. Hamb. 286 *infectos* sec. Rottend. *infesto* Zulich. et pr. Menag. 287 *et c. s.* Medic. 288 *aut strict. ens.* Gud. a m. pr. cum Lutatio et Serv. ap. Burmann. *adstant* Leid. et Medic. (a m. sec.) 289 *que* aberat Dorvill. *ferentem* sec. Rottend. *regentem* Ed. P. Dan. et Goth. pr. 290 *Aulestem* al. *avidum* olim lectum ap. Serv. *ausum conf. f.* Parrhas. 291 *Averso* Medic. *proteret*, vitiose codd. et edd. vett. *prosternit* ed. Mediol. *ille recumbens* Parrhas. 292 *misere* Ed. Ven. Burm. *appositis* Bigot. et Zulich. *obvolvitur* pr. Moret., quod illustravit Heins., et videtur esse elegantius. *volvitur* sec. et tert. Moret. Bigot. Dorvill. Parrhas. cum ed. Ven. Burm. 293 *atque humeros* Parrhas. et Goth. tert. *inque humeris* pr. Mentel. *ac f.* edd. vett. *avolat* alter Hamb.

pliciter γραφὰς ἀσπίδων designare voluit: quæ tamen *picta* quidem sed non *versicoloria* possunt dici *arma*. Ad 284 Macrob. VI, 1, pag. 578. laudat ex Ennii VIII *Hastati spargunt hastas, fit ferreus imber*.

286. *Pulsatos deos*, gravius verbum posuit, quod αἰκίζεσθαι Græcis esset, ut violatos et ignominiose habitos designaret. Morem autem fuisse necesse est, ut fœderibus faciendis ipsa deorum signa ad aram statuerentur: quippe quæ h. l. attulit Latinus et secum revehit. 287. *Infrenant currus*, ut ἅρματα, pro equis jugalibus. cf. I Ge. 514 et al., ut contra Homer. ἵπποι pro curru. *Subjiciunt* sursum, in altum, more Virgiliano. cf. Ecl. X, 74. Ge. II, 19. IV, 385. III, 241. 289. *regis insigne*, diadema: *Serv.* Potuit regem edere Aulesten, quia singulæ civitates suos habebant magistratus, *Lartes* dictos, seu reges. Fuit ille inter Æneæ auxilia.

290. *confundere fœdus* ex Homerico συγχέειν ὅρκον pro turbare. Jam supra lib. V, 496, ubi vide. 291 *proterret* elegans et efficax verbum, ut bene Burm. monuit: pro, proturbat: irruit in eum. 293. in sinciput et tergum: ἐπὶ βρεχμόν τε καὶ ὤμους Iliad. E, 586. 294. *telum trabale*, magnum, instar trabis, ab Ennio

Hoc habet; hæc melior magnis data victima divis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Corynæus ab ara
Corripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis; olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit; super ipse secutus
Cæsariem læva turbati corripit hostis,
Impressoque genu nitens terræ applicat ipsum;
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superimminet: ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta
Disjicit, et sparso late rigat arma cruore.

296 *Hoc habe*, male ed. Catrœana. *datur hostia* Oudart. 297 *cadentia* pars codd. ap. Burm. cum Goth. sec. 298 *Corynæus* Heins. e melioribus: et nomen hoc passim alibi obvium ex Κορώνη: sup. VI, 228. IX, 571, etsi is *Corynæus* diversus ab hoc est: quod perperam reprehenditur ap. Macrob. Male vulgo et h. l. *Chorinæus*, et alii *Chorineus*, *Corinæus*. 299 *Ebyso* Rom. Medic. et ap. Nonium. *Hebeso* Zulich. *Alvulo* Bigot. *Eubuso* Dorvill. 300 *Olli* e Medic. Heins. pro vulg. *Illi*. *relusit* Dorvill. *refluxit* Bigot. 301 *ille* pr. Hamburg. *locutus* Parrhas. 303 *Impressosque* Dorvill. *Impressuque* Goth. sec. 304 *Podarilius* Medic. *Polidarius* multi. *Polidorius* Parrhas. et Goth. tert. 305 *in prima a.* aliquot ap. Burm. *que* si abesset, comtior exiret junctura verborum. *primamque aciem* Oudart. et Dorvill. 306 *supereminet* Goth. pr. et tert. cum vett. edd. 308 *Dissicit* multi, etiam vett. edd., ut et alibi; idque recepit Cuningham. cumque eo Wakef. tanquam antiquum voc. *dissicere*, dissecare. *Discidit* Rom. *Dissicat* Leid. *Dissidit* Exc. Burmann. *arva* Leid. a m. sec., sed vid. Cerdam. τεύχεα βεβροτωμένα. *cerebro* codd. Ge. Fabricii, et aliquot Heins. et Burm., idque recepit Cunin-

sumsisse Maronem testatur Serv. 296. *Hoc habet;* sollenne verbum de accepto vulnere. Nota res: illustrat Cerda. *hæc melior* fere, ut lib. V, 482 *Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis Persolvo.*

300. 301. Forte ad nimis tenuia descendisse videri potest poeta. Sed de vulneribus et ferendum hoc est, et alibi factum jam vidimus, ut varia, interdum satis mira et prodigiosa vulnera, narrentur. 300. *Occupat:* cum adjuncto accipiendum: occupando ferit: φθάνει πλήξας. Valerii Fl. III, 160 imitationem notavit Burm. *Occupat os barbamque viri, clavamque superne Intonat.* 303. videtur Ebusus, Etruscus gente, e Mezentii copiis (saltem barbam more Etrusco alebat 300. 301. Secus Trojani), fugisse: tum alter, Corynæus, qui e Trojanis fuisse putandus, a tergo comam corripit et genu a tergo impresso eum prosternit, prostratum cædit. At Alsus Rutulus, vss. 306. 307, ex fuga conversus, Podalirii, Trojani, os securi elata ferit. 307. Comparant simile vulnus Iliad. Δ,

Olli dura quies oculos et ferreus urguet
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat:
Quo ruitis? quæve ista repens discordia surgit?
O cohibete iras! ictum jam fœdus, et omnes
Compositæ leges; mihi jus concurrere soli;
Me sinite, atque auferte metus. Ego fœdera faxo
Firma manu; Turnum jam debent hæc mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce, viro stridens alis allapsa sagitta est,
Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, deusne,
Attulerit. Pressa est insignis gloria facti;
Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.

gham. conf. sup. V, 413, IX, 9, 753. 310 *conduntur* duo Rottend. *mortem* Dorvill. et Goth. tert. cum aliis apud Pier. 311 *inertem* Medic. (a m. pr.), perpetua varietate. 313 *quove* Rom., aliquot ap. Pier. cum Ed. pr. Burm. Ven. *quænam* Sprot. *quæ ista* alter Hamb. *recens* aliquot Pier. Sprot. et pr. Hamburg. cum Goth. sec. *repit disc. surgens* Zulich. 314 *nam f.* Sprot. *sic tum jam f.* Rom. 315 *mihi sit* alter Menag. 316 *atque* aberat aliquot Pier. et a m. pr. Sprot. *metuus* Rom. et Ed. pr. Burm., antique. conf. sup. 61, ubi *casuus*, Leid. *manus.* 317 *debent hæc jam mihi sacra* edidit Cuningham. et Brunck., sicque Rom. et scripti Heins. Parrhas. et Goth. sec., et sine *hæc* Reg. *Turnumque hæc debent jam mihi sacra*, Menag. pr., at alter *Turnum debent hæc ultima sacra.* 319 *est* deest Parrhas. et binis Goth. 320 *adacta est* Ed. Ven. Burmann. *missa* Dorvill. in marg. 321 *tantum* Reg. *casusne deusne* Heins. e libb. restituit pro vulgari *ve ve.* 322 *ingentis gloria facti* tert. Rottend. *fati* Goth. tert.

460. 461. Iliad. N, 611 sqq. Π, 502.— 309. 310. Jam sup. X, 745. 746. Homerica confer in locis modo laudd.

312. *Nudato capite.* In caussis rei argutantur Intpp. Præstat saltem Servii ratio: scilicet deposita galea, ut posset agnosci. Verum tot exempla et ipsa res docent, galeam non impositam capiti, nisi ultimo loco, et re jam ad discrimen adducta; in negotiis vitæ communibus incedere ac discurrere armatos thorace, nudo adhuc capite, et manu sine hasta, ut h. l. *manum inermem.* 316. 317. Nolite timere pro me: ego firmabo, ratum faciam fœdus, pugna cum Turno ineunda ex fœderis conditionibus sacro hoc sancitis.

318 sqq. Ad pactionis inter Achivos et Trojanos turbatæ morem hæc esse adumbrata, jam monitum est; sed pleraque docte variata. 319. *alis allapsa* jungendum, h. advolavit. Docet alter locus sup. lib. IX, 578. *alis allapsa sagitta, Et lævo infixa est lateri manus.* 320. *pulsa,* inf. 856 *impulsa*, pro, emissa: sagitta impellitur nervo, cornu, manu. *quo turbine,* docte, pro motu, sed vehemente, magno. 322. *Pressa,* suppressa, ut Servius. 323. Oblique hoc ipso amplificat Æneæ laudem ac virtu-

Turnus, ut Ænean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces, subita spe fervidus ardet;
Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virûm volitans dat fortia corpora leto:
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clipeo increpat, atque furentes
Bella movens immittit equos: illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum, circumque atræ Formidinis ora,

325 *ardet*: Zulich. a m. sec. *instat.* 326 *superbo* Dorvill. in Marg. *superbos* Goth. alter. 327 *in curru* tres Goth. 328 *f. pectora* sec. Moret. 329 *cursu* apud Diomedem, sed frustra, notante Heinsio. 330 *Protrahit* ed. pr. Burm. *et r.* Rom. *fulgentibus* Goth. pr. 332 *Sanguineos* Goth. sec., sed *equos* nimis retractum est. *Sanguineum* Heins. conj., ingeniose. Sed nihil est quod in recepta reprehendas. *concitus* est pro adverbio, concitate. *intonat* Rom. Medic., adeoque veterrimi, tum Montalb. Uratisl., nec deterius illud, ut facile feram id præferri a Wakef. doctius tamen alterum. Vide ad VIII, 527. *increpit atque f.* Leid. et Goth. tert. *frèmentis* Medic. a m. pr., quod quorsum exemplis congestis commendet Heinsius non facile dixeris; nam *equos frementes* dici posse nemo neget: sed in lapsu calami, eoque ab ipso librario forte damnato, operam consumere piget. 333 *emittit*, quod damnat Heins., ex editt. Pulmann. et Dan. Heinsii est. Nam in aliis ubique, quantum video, *immittit* legitur. 334 *Gemit excita* Gud. pro var. lect., forte ex lib. VII, 722, et sic Ed. pr. Burm. *pulsa* Reg. et edd. vett. Ven. 1484. 1486. 335 *Tarcha* eædem edd. *Thraica* Rom. *atra ora* Rom., male. *Form. aura* male olim conj.

tem. 324. Nunc recedente Ænea Turnus conscenso curru redintegrat pugnam, multis virtutis editis speciminibus. 326. *superbus*, nunc pro, animosus, audax; et *molitur* poetæ simpl. pro movet, adeoque tractat, regit. 330. *hastas raptas*, simpl. correptas, arreptas. Sic sæpe. Curru vectus non poterat hastas e vulneribus eductas et raptas jacere.

331 seq. Mirifice exornat comparationem Homericam, etsi simplicitate et gravitate non minus insignem, Iliad. H, 298 sqq. Adde Iliad. Y, 208 sq. Aliter expressit locum Silius apud Cerdam (lib. I, 433 sqq.). Marti sedes proprie assignata Thracia; ergo h. l. in ripis Hebri. *Sanguineus:* gaudens sanguine, *αἱμοχαρής*. Ita Servius: qua auctoritate nescio. Nam alias esset cruentus, sanguine respersus, *αἱματόεις*. *concitus*, concitate, *clipeo increpat*, docte, pro clipeum movet, quatit, rotat: quod faciens alliso clipeo sonitum facit, clipeum facit crepare. Nam diversum est, clipeum pulsare hasta: Sic aliquis *hasta* increpat; non clipeo. *Bella movens*, simpl. pro faciens, pugnans. *Thraca* ex Θρήκη pro Thracia. *circumque*, circa deum, *aguntur*, discurrunt, incedunt, Formido (pro qua *Formidinis ora* dici obvia res est), Ira, Insidiæ. Variavit et or-

Iræque, Insidiæque, dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter prœlia Turnus
Fumantes sudore quatit, miserabile cæsis
Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque,
Hunc, congressus, et hunc; illum eminus: eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis;
Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos.
Parte alia media Eumedes in prœlia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis;
Nomine avum referens, animo manibusque parentem:

apud Guell. et Cerdam. Burmannus laudat Markland. ad Stat. II Silv. I, 215. 336 *insidiæque dei* male jungit Servius. 337 *acer* a m. pr. Mentel. pr. 338 *miserabile* Ge. Fabric. et alii parenthesi includunt. Sed jam Servius exposuit: *miserabiliter insultans.* 339 *sparsit rara ungula* ed. Pontani Macrob. Sat. V, 12. vid. Heins. 341 Varietatem lectionis, seu potius aberrationem, in nominibus hic et mox vs. 343 videat, qui volet, apud Pier. Heins. et Burm. Nomina satis constituta sunt per se: Σθένελος, Θάμυρις, Φύλος, Ἴμβρασος. 342 *ambo* Heins. cum Medic. et al., pro vulg. *ambos.* 343 Vid. ad v. 341. De *Laden* forte dubitari potest. Alii *Laben*, *Hyadem*, *Iadem*, *Iaden*, *Caden*, *Eladen*, *Raden*, *Icidem.* Sed Λάδης nihil habet, quod repugnet. Ladonem supra quoque vidimus; et nota Lade insula, Mileto prætenta. 344 *Lyciæ* pr. Moret., non male. *Lycia*, in Lycia. *ornaverat* Heinsius maluit ex Medic. et aliis; sicque jam Ald. tert. Vulgo, quæ perpetua est diversitas, *oneraverat*: quod pari jure defendi possit. 345 *manus* Zulich. *manu* Leid. *equis* aliquot Pier. *præv. gentes* tres Burm. 246 *Eumenes*, *Eumenides*, *Eumeneus*, aberratur. *Eumeles* Gud. Est Εὐμήδης. 347 *Antiqua* Goth. tert. *belli* Zulich. *doloris* Reg. 348 *Nomen avi* Oudart. *avom* lib. Pier. *animo*

navit Comites Martis apud Homerum: Φόβον, Δεῖμον, Ἔριδα, v. c. Iliad. Δ, 440. Hesiod. Scut. 195.

337—340. Talis rerum species sæpe ab Homero oculis objicitur: v. Iliad. Λ, 531. 534—536. Υ, 498 sq. 342. *congressus* cum illo, comminus. συνάψας τὰς χεῖρας. 345. ut seu pedites seu ex equo pugnarent.

346 sqq. Ingeniose Eumedem nunc in carmen suum produxit et ornavit, tanquam avo Eumede et patre Dolone natum: cf. Iliad. Κ, 314. Homerus quidem de Dolone ἦν δέ τις ἐν Τρώεσσιν, sed qui tot alia meminerit, in quibus versandis et ornandis poetæ, imprimis tragici, seu ut novitate et varietate delectent, seu pro consilii diversitate, ab Homero suo recedunt, non mirabitur, Maronem h. l. sibi tantum licere putasse, ut et nobilem et fortem faceret Dolonem. Vidit hoc idem Macrob. V, 16, nec placet Cerdæ commentum, qui *animum manusque* ad ignaviam trahit. Multo minus inter ea referam, quæ Maro superstes operi emendaturus fuisset. Nec pro Homericorum heroum more Dolon adeo ignavus homo videri debet. *Antiqui* pro nobi-

Qui quondam, castra ut Danaûm speculator adiret,
Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus;
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio; nec equis adspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto:
Ante levi jaculo longum per inane secutus;
Sistit equos bijugis, et curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit, et, pede collo
Impresso, dextræ mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tinguit jugulo; atque hæc insuper addit:
En, agros, et, quam bello, Trojane, petisti,
Hesperiam metire jacens: hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt; sic mœnia condunt.
Huic comitem Asbuten conjecta cuspide mittit;

moribusque Ed. pr. Burm. 349 *spoliator* Ed. pr. Burm. 350 *currum* Ed. Mediol. (et aliæ vett. edd.), tum Goth. pr. Servii inepta ad h. l. est nota. 352 *Defecit pretio* Goth. tert. *neque equis* Cuningham. e MS. Bersm. *assultat* Zulich. a m. pr. *Achilles* Medic., unde Heins. conj. *Achillei.* 353 *et c.* alter Mentel. *in c.* alter Menag. *e campo* sec. Moret. *prospexit* Heins. reposuit e Rom. Medic. et Gud. Idem tamen jam vett. edd. Venetæ nostræ omnes exhibent: primum *conspexit* apparet in edd. Ald. 355 *curru desilit alto* Goth. tert., ad aurem plenius et suavius: Alterum tamen pronuntiatione adjuvandum. 356 *Semanimi* Rom. *Semianimo* Goth. pr., ut alibi quoque. *elapsoque* Serv. magna codd. pars ap. Heins. cum Goth. pr. et tert., et non modo Mediol. sed vett. edd. nostræ omnes, usque ad Ald. pr., in qua *lapsoque.* 357 *Expresso* Medic. a m. pr. *dextræ* inde ab Ald. tert. editum firmavit Heins. e codd. pro vulgari, *dextra.* 358 *tinguit* Commel. e Palat. edidit et firmavit Heins. e libb. suis et Pier. pro *tinxit*; tum *jaculo* vitium ed. Dan. Heinsii. Dixit poeta exquisite *tinguere jugulo*, h. sanguine juguli, vel immittere, demergere in jugulum, ut Serv. *hæc* nonnullis excidit. 361 *condant* Uratisl. et ed. pr. Burm., minus belle. 362 *Asbuten* primum emendavit Naugerius: si recte

lis et magni. Serv. 352. *nec equis adspirat Achillis* mutato tempore, pro *adspiravit*, paullo durius. Dictum cum respectu ad *ausus*; ut jam a Diomede deprehenso ei exciderit magna illa audacia, qua Achillis equos sibi pro mercede explorationis pactus erat: nec tum ille amplius adspiravit ad Achillis equos. conf. vss. l. c. Iliad. Κ, 401. 402. 354. Per longum spatium jaculo insecutus (ut recte Serv.) e longinquo vulnerasse putandus est. Hinc ille *semianimis lapsusque*: et Turnus, qui hastam nunc non haberet, *mucronem*, seu gladium illius manu extorquet, quo eum jugulet. 355. Desilit Turnus curru, ut sæpe pugnantes de curribus comminus congressuri, v. c. Iliad. Γ, 29. inf. v. 681. 358. *tinguit* ensem *jugulo*, immittit alte in jugulum, ut sanguine tinguatur. 360. Amara irrisio; *metire* agros corpore, quos novis colonis Trojani metiri et assignare volebant.

Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilochumque;
Et sternacis equi lapsum cervice Thymœten.
Ac velut Edoni Boreæ cum spiritus alto
Insonat Ægæo, sequiturque ad litora fluctus,
Qua venti incubuere; fugam dant nubila cœlo:
Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt,
Conversæque ruunt acies; fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
Objecit sese ad currum, et spumantia frenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum

video. Antea lectum *Buten*, vel *Butem*. In Medic. *Asbyten*: in aliis: *Asbiten, Hasbiten, Hasbuten, Albuten, Hasputin, Astuben, Asontem*. Sed *Asbytes* jam vindicatum nomen ab Heinsio et Drakenb. apud Silium II, 58. 363 Vitia librariorum in nominibus scribendis vide apud Burmann. Sunt ex ratione linguæ Χλωρέα τε Σύβαρίν τε Δάρητά τε Θερσίλοχόν τε. Tum mox Θυμοίτης. Pro *Sybarim* sunt qui habeant *Fabarim*, quod arridere potest: sed in Trojanorum partibus nulli erant populi, qui Fabarin in Sabinis accolerent. conf. sup. VII, 715. 365 *Ædonii* Ald. pr., emendatum *Edoni* jam in sec. *Edonti* fere omnes Pier. et alii apud Heins. et Burmann. Male: nam Ἠδωνεὺς esse satis constat. v. Bentl. ad Horat. III Od. 25, 9, et Intpp. ad Theocr. VII, 111. Editum quoque *Edoni* jam in vett. edd. et defensum in Servianis adversus Donatum: etsi ibi mons Thraciæ *Edon* obscura fide editur, cum de populo Thraciæ Edonis tantum constet: unde nunc *Edonus Boreas*, pro Edonicus, Thracicus. 366 *Insonat*. Etiam hic, quod facile expectares, intulit Wakefield *Intonat* ut ceteris fere locis. Placent enim τὰ τραγικώτερα, etsi in epico poeta. 369 *Conversaque—acie* pr. Moret. *ipse* a m. pr. Zulich., et *illum* a m. sec. et Goth. sec. 370 Ne quis conjectet, *adverso cursu*; nam *curru* eodem significatu doctius. *quatit arva* Goth. tert. 371 *animoque* Oudart. *furentem* pr. Hamb. 372 *Objicit ad currum sese* pr. Moret. *O. sese currui* Bigot., ex interpretamento: vulgari forma poeticæ substituta. 373 *contorsit*, quod Pier. laudat, Aldd. et hinc aliæ habent, usque ad Commelin., a quo e Palat. *detorsit* legitur: in quod libri consentiunt, nisi quod Goth. sec. *commovit*. 374 *Dum pendet trahiturq*. pr. Moret. Tum *hic* Rom. *hinc* aliquot Heinsiani: quod esset, alia ex parte, ab alio, quam a Turno. conf. Notam nostram. *pendetque jugis hic* Rom. et

365. Velut boreas nubes fugat, sic Turnus late ante se Trojanos agit. *Edonus* boreas, Thracius. cf. Var. Lect. Incumbunt autem aquilones mari Ægæo imprimis graviter, sunt enim hi etesiæ, de quibus v. sup. Exc. II, ad III p. 478. Adde Apollon. Arg. II, 527 sq. *fugam dant*, faciunt, ut jam alibi vidimus. 369. *Conversæ*, seu versæ in fugam, seu turbatæ; ex κλονεῖσθαι. 370. Poterat poeta vulgari more efferre: *fert impetus ipsum Adverso curru, et cristam quatit aura volantis*. Sed vides Maronis studium exquisitioris et doctioris orationis, cristam *volare adverso curru* absolute posuit: dum currus adversus ventum fertur. 371. 372. Vero proximum est jungere: *spumantia frenis ora*, h. in frenis, circa, per frena. Nam frenum spuma oris madet. Variavit poeta, quod sup.

Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clipeo objecto conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat:
Cum rota præcipitem et procursu concitus axis
Impulit, effunditque solo; Turnusque secutus,
Imam inter galeam, summi thòracis et oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenæ.
  Atque ea dum campis victor dat funera Turnus:
Interea Ænean Mnestheus et fidus Achates
Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.
Sævit, et infracta luctatur arundine telum

aliquot Pier. et Mentel. pr. *alta* Montalb. *relictum* aliquot Pier. *retractum* pro div. lect. Scheffer. 375 *trilicem* Bigot. ex supp. locis lib. III, 467. V, 259. VII, 639. 378 *educto* aliquot Pier. et tres Burm., quod vulgare esset. *adducto* Parrhas., perperam. *ducto a mucrone* alii apud Pier. cum Rom. *stricto* Donatus, tum Zulich. Goth. pr. et non modo Mediol. a Burmanno laudata, sed omnes nostræ vett. edd., usque ad Ald. pr., in qua primum *ducto* comparet. 379 *Cum rota* Heins. e Medic. et aliis; adde Goth. sec. pro vulgato: *Quem.* 380 *effundit* idem e melioribus suis et Pierianis: vulgo *effudit.* 381 *summas—oras* Goth. sec. 382 *relinquit* Ven. et aliquot Pier. *arenæ* secundum plerosque Pierianos et complures suos recepit Heinsius, tanquam exquisitius (præiverat tamen et in hoc, ut in innumeris emendationibus Heinsianis, Commeliniana editio): vulgo: *arena*, quod Romanus tuetur. 385 *Ascaniusque puer* Romanus, quod præfero.

IV, 135 dixerat: *Stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.* 374. 375. Non a Turno, sed a tergo immissam Phegeo fuisse hastam arbitror ab alio. Phegeus *pendet jugis* ab equis, quos frenis apprehenderat, cumque iis luctatur, dum illi obnituntur et procurrunt. Inter hæc *lancea consequitur retectum*, h. in loco corporis patenti nec clipeo tecto percutitur. Tum ille *conversus* stricto gladio in *hostem* ibat, qui eum vulneraverat, qui adeo alius ac diversus ab Turno esse debuit. Tum equis ejus manu dimissis Turnus invehit eumque prostratum obterit. 375. *bilicem*, binis liciis, filorum ordinibus, seu ex lino seu ex ære, (bracteolis, catenulis, squamis) factam. ut *trilicem* sup. III, 467. V, 259, ubi Not. 376. *degustat*, ut bibere: sic jam γεύεσθαι pro stringere Iliad. Υ, 258. Φ, 60. 61; alibi alia figura ἐπέγραψε χρόα. *rota et axis procursu concitus*, Turni puta. 381. 382. De vulneris sede ac modo in ipsa cervicis vertebra illati; conf. supra XI, 691—693, et ibi Var. Lect.

383. Redit ad Æneam vulneratum, cujus curationem, ut *epicum* poetam decebat, *mirabili modo factam* exponit. 386. nitentem (quoad) gressus alternos cuspide, ἔγχει ἐρειδόμενον, alternis, cum altero pede claudicaret, vulnere in femore, ut probabile fit, accepto. 387. *Sævit.* Bene,

Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit:
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides: acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera, lætus Apollo
Augurium citharamque dabat celeresque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artes.

Accedunt ei Bigot. et Goth. sec. et Donatus. *comes* friget. 389 *secet* Medic. a m. pr. *latebras* Medic. et alii Heins. cum Goth. sec. et tert. 391 *Jamque erat ante alios* Leid. *Phœbi* Exc. Burm. *delectus* Gud. Mox *Iapis* vulgata erat lectio. Sic codicum pars; ut tres Gothani. *Iapyx* Heinsius recepit vetustiorum utique codicum auctoritate. Rationi tamen in nominibus propriis plus tribuendum arbitror, et lapsus proclivis erat, cum *Iapyx* notior esset librariis. *Iapidis* nomen haud dubie accommodatius medico, quam Iapygis ex Apulia petitum: et facit auctoritatem Ausonius in epigrammate XIX, quod corrigere volebat Heinsius: *Idmona quod vatem, medicum quod Iapida dicunt, Discendas artes nomina præveniunt.* Ludit poeta in etymo: sed ut Iapygem ex Ἰᾶσθαι deducat, multo minus alicui in animum veniat, quam si Iapidem audiat. Natus error ex *Iapix*, quod et vitiose scriptum apud Nonium et Macrobium legitur. *Iaspis* Edd. vett. apud Burmann. *Iapis* Venetæ et cett. nostræ. *Iapix* Ald. tert. cum aliis inde profectis; Paullus Manutius, Commelin. cum al. retinuere *Iapis*, hocque revocavi. 393 *sua numina* Ed. pr. Burm. *mittit Apollo* pr. Hamburg. 394 Duplex hic lectio jam antiquitus codices insedit. *dedit* Aproniana fuit lectio, quam Medic., tum a m. pr. Gud., et a m. sec. Zulich. exhibebant: item Goth. tert. cum ed. Florent., teste Heinsio. Sed communis lectio est *dabat*, quam Servius tuetur, nec satis explicat. Nam conatus dandi intelligendus est: dare volebat. conf. Not. 395 *deferret* quartus Moret., forte pro *differret.* 397 *multas artes* perpetuo errore pars codd. apud Burmann. *mutatas*

inquit Serv., viro forti servat dignitatem: indignatur hominum perfidia, exardescit, quod a pugna abstrahitur: ipse telum tractat, labefactat: fracto ligno poscit, ut vulnere ampliato ferramentum execetur. Omnia hæc ad nostros sensus accommodatiora, quam quæ de Glauco Homerus Iliad. Π, 508 sqq., sed Homerica propiora sunt ad naturæ veritatem.

391 sqq. Iapis, Iasi f., inducitur exemplo Machaonis vulnus Menelai sanantis Iliad. Δ, 213. vid. Excurs. ad h. l. 394. *dabat,* dare volebat: nam Iapis, optione sibi a Phoebo data, prætulit et *maluit* medicam artem (quam, ut poeta, *usum* dixit) addiscere. *ut depositi proferret fata parentis,* ut patris sui jam conclamati mortem differret. Idem, sed diversa ratione, est *proferre vitam,* h. producere. Et quam ornate et ad pietatem declarandam potenter: maluit *mutas agitare inglorius artes. De mutis artibus,* de quibus tam varie statuerunt viri docti, v. Excurs. ad h. l.; scilicet non sunt artes, quæ silent, sed quæ silentur; et faciunt, ut ii, qui eas tractant, et ipsi silentur; eoque obscuræ; unde *inglorius.* At in vita heroum artes au-

Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Æneas, magno juvenum et mœrentis Iuli
Concursu, lacrimis immobilis. Ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phœbique potentibus herbis
Nequidquam trepidat, nequidquàm spicula dextra
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo
Subvenit; et sævus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Jam pulvere cœlum
Stare vident; subeuntque equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis. It tristis ad æthera clamor

Dorvill. conf. Exc. 398 *fixus* Medic. 400 *Conversu* qu. Moret. *lacrimisque* ante Heinsium, qui, libris auctoribus, copulam ejecit: quam Romanus tuetur. *lacrimisque in mollibus* Goth. pr. *reperto* Leid. et Exc. Burm. *reporto* Rom. An: *Inde r.* 401 *Pæonidum* Medic., non ineleganter, putem, pro Pæonidarum. Probat quoque Cuningham. Enimvero sic in legem metricam peccatur: Est Παιὰν, ᾶνος, unde Παιώνιος, Παιωνίδης. conf. sup. VII, 769 var. lect., ibi *Pæoniis herbis* scribebamus *PæonIs.* At h. l. hærémus. An *Pæonjum* trisyllabum? 402 *hermis* a m. pr. Medic. *armis* Dorvill., sed *herbis* in marg. 403 *trepida* e Mediceo laudatur. Sed a Fogginio *trepidat* expressum est. 404 *prensantque* sec. Moret. *pressat* aliquot Pier., inter quos Rom. Montalb. *forfice* pr. Hamb. pro var. lect., et sic Romanus. cf. Pier. 406 *At sævus* malim legi. Sicque Moret. sec. 407 *est* abest Goth. tert. 408 *subeuntque* e Pier. et suis codd. re-

gurandi, jaculandi et canendi claritatem dabant. 398. *acerba fremit,* ut supra *sævit* v. 387. 400. *immobilis* ad lacrimas eorum. Ille et *senior* et *succinctus retorto amictu:* egregie ad ἐνάργειαν narrationis. Imitatur Maronem Silius in Magonis medico lib. V,367. 401. *Pæonium,* Apollineum. v. sup. ad VII, 769. 402. *Multa,* multum, *manu trepidat:* novavit egregie: pro multa tentat, sed turbato animo et cum trepidatione. Servius non male et ipse: " trepidanter facit." 405. Pro vulgari: Viam hanc ac rationem ferramenti extrahendi fortuna nullo modo secundat: frustra omnia experitur Iapis, nulla via res successum habet. 406. *horror,* nunc pro caussa horrendi, terror. 407. *malum* cum dilectu: est pugna, fuga, terror. *Jam pulvere cœlum stare vident.* Aer pulvere plenus et quasi condensatus potenter sic describitur a poetis. Exempla dant Cerda, alii. Præiverat Ennius: *stant pulvere campi;* pro vulgari, stat pulvis in campis, qui escenderat in aerem: quod est Homericum: ποδῶν δ' ὑπένερθε κονίη ἵσταταʼ ἀειρομένη Iliad. Ψ, 365. 366. Non multo aliter sup. VI, 300 *stant lumina flamma,* h. e. stat flamma in luminibus, sunt oculi ignei; et Horatianum: *Stat Soracte nive.* Nonnus voc. *stare* e Lucilio: *Interea stat sentibus pectus.*

Bellantum juvenum, et duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genetrix Cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis et flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres hæsere sagittæ.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
Inficit, occulte medicans; spargitque salubres

scripsisse Heinsius videtur. *que* ab aliis abest: et, puto, melius. 411 *Tum* Goth. pr. 412 *Dictamnon* malebat Cuningham. *Dictamum* vitiose passim scriptum. *Dictamnum genetrix* omnes ubique codd. agnoscunt: Donatus tamen legit et exposuit: *Ipsa manu genetrix Dictæa carpsit ab Ida.* Lectionem hanc utique veram esse censendum est, quatenus a poeta id profectum esse credere licet, quod orationi poeticæ maxime convenit. Decebat poetam designare herbam et ornare: nomen vulgare apponere vix decebat. Ex *Dictæa*, epitheto Idæ, multo facilius Dictamnum assequi licebat. Ex Statii loco, qui Silv. I, 4, 102 *Dictamni florentis opem*, respectu hujus loci, dixit, vix quicquam conficias. *carpsit* plerique Pieriani, inter quos Romanus, et tres ap. Burm. 413 *flore comante* Ed. pr. Burmann. 414 *capreis* duo Leid. *captis* a m. pr. Zulich. et Goth. tert. 416 *Hanc* sec. Moret. 417 *fusum* e Pier. et suis Heins. est tuitus: idem vett. edd., etiam Aldd. et hinc vulgg. habent: cum in nonnullas alias ex Commelin. irrepserit *fuscum*; quod ex nostris nulla habet præter Ven. Scoti 1544 et Guell. *D. infusum* Leid. *labiis* Hugen. et a m. pr. Zulich. *pendentibus* aliquot Pier. 418 *sparsitque*

411 sqq. Lineæ loci forte ductæ in Iliad. II, 523. 527 sqq. de Glauco ab Apolline recreato. 413. De *Dictamno* (Δίκταμνος et Δίκταμος a Dicte monte Cretæ, qui Idæ partem facit) inter locos classicos hic ipse Virgilii. Inter *origana* retulit Linnæus. v. Exc. cit. *Pubera folia*, si per se consideras, sunt efflorescentia, exuberantia: nihil aliud. Servius folia adulta exponit. *Pubescentem vitem* varie tentat Salmas. Exerc. Plin. pag. 364, modo interpretando nigrescentem, modo viridantem, et sic porro. Est autem *pubescere* translatum a pubertate, adeoque flore ætatis, florem arborum, herbarum, sollenni tamen aliqua ratione vitium, designat; modo omnino, ut h. l. et *pubentes herbæ* sup. Ge. III, 126. Æn. IV, 514, modo, ut in aliis locis, cum adjuncta notione exuberantiæ, vel maturitatis vel instantis vel expectandæ: ut Ge. II, 390 *Hinc omnis largo pubescit vinea fetu.* Hoc nisi usu constante mihi constaret: pronior essem in sententiam virorum doctorum, qui censent, poetam respexisse lanuginem foliorum hujus herbæ: nam, sunt ea *γναφαλώδη καὶ ἐριώδη καί τινα ἐπίφυσιν* habentia: secundum Dioscorid. l. c. Unum me hoc tenet, quod usum hunc loquendi nullo exemplo aperto declaratum vidi; ubique *pubere* et *pubescere* est florere: etiam in *genis* et *malis pubescentibus:* etsi in his re ipsa lanugo intelligenda est.

416. Qua igitur simpliciter usus dici poterat medicina Iapis: hanc poeta a Venere allatam narrat; quæ succum expressum, ambrosia et panacea admixta, clam adstantibus, aquæ infundit, qua Iapis vulnus abs-

Ambrosiæ succos, et odoriferam panaceam.
Fovit ea vulnus lympha longævus Iapis
Ignorans ; subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor ; omnis stetit imo vulnere sanguis.
Jamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
Excidit, atque novæ rediere in pristina vires.
Arma citi properate viro ! quid statis ? Iapis
Conclamat, primusque animos accendit in hostem.
Non hæc humanis opibus, non arte magistra,
Proveniunt. Neque te, Ænea, mea dextera servat ;
Major agit deus, atque opera ad majora remittit.
Ille avidus pugnæ suras incluserat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est :
Ascanium fusis circum complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur :

plures Pier., at *spargit* vett. edd. etiam Aldd. et hinc reliquæ quoque tuentur. Utrumque Priscianus agnoscit apud Heins. *salubris* idem firmat pro *salubres*. 419 *sucos* Rom., ex more. 421 *cessit* pro *fugit* sec. Rottend. duo Moret. Zulich. et Parrhas. 422 *imo in v.* Rom, et alii Pier. et Heins. cum Burmann. *uno v.* duo Burm. et Goth. tert. 423 *manu* Gud. et Moret. qu. 424 *subiere* sec, Moret. *in corpora* Hugen. *in prælia* Sprot. 425 *viri* aliquot Heins. et Burm. Eadem varietas supra occurrebat. 426 *incendit* Hamb. alter. *in hostem* Heins. e libb. Vulgo: *in hostes. ad hostem* Goth. tert. 428 *Neque Æneam* Hugen. et a m. pr. Medic. 430 *avidus pugna* Mentel. pr. a m. pr. *surasque* pr. Hamburg. 431 *hastaque* Hugen. 433 *c. c. hamis* Menag. pr.

terget ac fovet. Ornavit poeta singula, utpote in re mirabili : pro aqua *amnem*, pro vase *labrum splendens* ære, seu lebetem, pro miscere *inficere* ponit, et sic porro. 419. *Ambrosiæ* succus, qua dii utuntur, pro unguento est, quod vulnus levat et lenit. *panacea*, πανάκεια, est inter fabulosos succos jam ap. Callim. in Apoll. 40. 421. 422. Comparant Iliad. Π, 528. 529. *Quippe*, pro utique, δὴ, ut alias *scilicet*. *rediere in pristina*, in pristinum, *vires*, restitutæ sunt.

425. Exclamationis repentinæ vim facile sentis. Egregium narrantis hoc artificium. 428. *Proveniunt*, pro vulgari, fiunt, eveniunt. 429. *agit*, non accipio cum Servio, Apollo facit hæc, nam id tenue ; sed προπέμπει, mittit ad pugnam, concitat, idem quod mox *remittit*. 430. Mira festinatio etiam in Ænea et præclare tempus præteritum : *incluserat*. 432. *est habilis lateri*, ἄρηρε, εὖ ἀρηρώς (ἐστιν,) ἥρμοστο, vel, ut Iliad. Γ, 332. 333, thorax ἥρμοσε δ' αὐτῷ, sedit in corpore, adaptata, habilis reddita est lorica corpori. *habilis hasta* supra fuit, quæ manu facile haberi, tractari,

Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem;
Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter præmia ducet.
Tu facito, mox cum matura adoleverit ætas,
Sis memor, et te, animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Æneas, et avunculus excitet Hector.
Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum immane manu quatiens: simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis

435 *veterumque* Leid. et Montalb. *juvenumque* alter Hamb. 436 *Non te* Ed. pr. Burm. 437 *magnum* Hugen. et Ed. pr. Burm. *prælia* aliquot Pier., tum Menag. pr. et Goth. tert. cum secundo. Sed *præmia* sunt victoriæ, ut in Notis dictum. Sup. *præmia pugnæ*, XI, 78. 438 *Tum* et *adoleverat* Medic., sed a m. pr. *maturo* aliquot Pier. 439 *exempla virorum* Goth. tert. 440 *excitat* Goth. tert. *extulit* sec. 441 *Hæc tibi* Goth. pr. et Ed. Ven. 1484. *portis sese extulit altis* edd. vett. et pars codd., sed Pierii et Heinsii meliores *ingens*, quod jam ed. Ald. tertia exhibet, sed male cum aliis ad *telum* refert: nam sic poeta jungere debebat: *telum ingens immane*. Immo vero cum Donato ad Æneam referendum: *ipse sese extulit ingens*, ut sup. IX, 597. 443 *Antheusque* reposuit Heinsius e Medic. et binis Moret.; adde aliquot alios apud Burm. An bene factum sit, ne dubita. Nam ex Ἀνθεὺς jam frequentaverat *Anthea* media brevi sup. lib. I, 181. 510, estque is ex Æneæ sociis. Nec tamen Mediceus aliter quam *Anthæus*. Et vulgatum ubique *Antæus* vel *Anteus*. Ἀνταῖος, *Antæus*: idem nomen jam sup. lib. X, 561 vidimus; mox *omnesque*

potest; *lorica*, quæ membris commode respondet. 435 sqq. Eminentissimus locus patris affectu, sententiæ gravitate, vi ac veritate; quocum comparanda loca pulcerrima, primum Hectoris ad puerum Astyanactem verba Il. Z, 474 sqq., tum Ajacis ad Eurysacem apud Sophocl. 1647 sqq., unde Attius suum sumserat apud Macrob. VI, 1 extr. *Virtute sis par, dispar fortunis patri.* Cum hac simplicitate quandoquidem luctandum erat Maroni, sententiam paullo argutius expressit, quam par erat. 435. *verum laborem.* Servius ait: "quem per me ipse suscipio: non qui ex aliorum virtute imperatoribus adscribi consuevit." Friget sic sententia. Accipio *laborem* de ipsa laboris toleratione, patientia, καρτερίᾳ, ἀνδρείᾳ. Dixit autem pro vulgari: disce ex me veram virtutem in tolerando labore; exemplum veræ virtutis me tibi habe propositum; at fortunæ secundæ exempla pete ab aliis. Altero loco: *Fortunam ex aliis:* vocabulum *discere* non æque appositum erat. Forma tamen orationis inde existit exquisitior pro vulgari: utere fortuna meliore, quam ego expertus sum, per tot casus et ærumnas jactatus. 437. *Defensum dabit* pro defendet, ut jam similia vidimus. *magna inter præmia ducet*, per magna belli decora, victorias. Friget aliorum interpretatio: magno pretio habebo, si te defendero. 438. 439. 440. Versus aurei infigendi puerorum animis, quibus illustres parentes providentiæ munere contigerunt. Similes erant sup. III, 342 in Andromaches verbis de Ascanio: *Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles Et pater Æneas et avunculus excitat Hector?*

441. Verba comparant Il. Y, 1; et 443.

Turba fluit castris. Tum cæco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientes aggere Turnus,
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnes Juturna Latinos
Audiit agnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis, ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium: miseris, heu, præscia longe
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
Ante volant, sonitumque ferunt ad litora venti:
Talis in adversos ductor Rhœteïus hostes

Medic., teste Heinsio: sed Foggin. *omnis.* 444 *ruit c.* Gud. pro. div. lect. et Menag. pr. *cæco vulnere* alter Menag. *campis* pr. Moret. 445 *fremit* Leid. pro var. lect. *plausuque tremit magno e. t.* Zulich. a m. pr. 446 *Vidit ut* Zulich. a m. sec. *agmine* aliquot Pier., inter quos Rom. et Sprot. conf. IX, 375. 448 *Latinis* Gud. et duo alii Burm. 449 *Avehit* Exc. Burm. *agnoscitque* Goth. tert. 450 *actum* Dorvill. *campumque atrum rapit agmine aperto* Goth. sec., elegans lectio: modo graviorem auctorem haberet. Transferunt poetæ prædicata, adeoque h. l. ad campum, quod agmini debetur: *rapit campum agmine.* 451 *obrupto* Montalb. *adrupto* nonnulli. vid. Notam. 452 *heu tristia* sec. Rottend. 453 *ruinis* Goth. tert. 454 *ruit* in multis, in aliis *volans*, tum in nonnullis: *ruit omnia, late Antevolans:* eleganter et hoc: sic Medic. Leid. Zulich. Parrhas. cum Goth. tert. 455 *Ante sonant* Mentel. pr. *ad l. fluctus* Parrhas. 456 *victor* alter Hamb. et Leid. *victor R. heros* Goth. tert. *Retheus in hostes* Dorvill. Alii

444 Iliad. Λ, 723. 444. Vulgare est: pulvis miscetur, turbatur in campo: et quia obscurat aerem, hinc cæcus; ut solet poeta pro eo, qui visum eripit, cæcum dicere. 445. *excita*, doctius quam concita, concussa. 449. *Juturna refugit*, Camerti assimulata supra 224. Eadem mox, Turno fratre in discrimen adducto, iterum in aciem prodit v. 468. In quo nihil erat, quod minus probabile videri debebat. Potest quis subito terrore fugere, idem recipere animum et in discrimen redire.

450. *rapit*, ducit concitate: elegantius quam ducit, *atrum* ad pulverem refer. 451 sqq. Iterum οἷος, τοῖος, pro ὡς, οὕτως. Comparatio ex Homero ducta: sed variata egregie et ornata novis accessionibus: Iliad. Δ, 275 sqq., non vero Iliad. Ν, 334 seqq. comparari et Maroni obtrectari debebat. *abrupto sidere*, magnifice, pro abrupta nube, quæ nimbum, procellam, facit. Ausus hoc videtur poeta, cum semel *sidus* de tempestate dicere sollenne sit, quoniam sub certorum siderum ortu vel occasu tempestates fiunt. *abruptis procellis* Ge. III, 259. *abruptis nubibus* Æn. III, 199 dixerat. Similiter *præceps* dictum occurrere memini. *dabit ille:* tempore futuro hæc ἐναργῶς extulit: quo ipso nos in expectationem rei rapit tanquam adhuc futuræ. 456. *ductor Rhœteius*, Trojanus: v. sup. III, 108.

Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
Agglomerant. Ferit ense gravem Thymbræus Osirim,
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostes.
Tollitur in cœlum clamor, versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes
Insequitur; solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Juturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiscum

aliter peccant. Est τὸ Ῥοίτειον, inde Ῥοιτήϊος. 457 *densis* Sprot. 458 *Agglomerat* alter Hamb. et Goth. pr. *Ferit ante* Goth. pr. 459 Corruptelas nominum vid. ap. Burm., nam enotare piget post tot millena inutili forte opera enotata. Suspicor tamen sine adspiratione scriptum fuisse *Arcetium*. 461 *torsit in* Rom. *torserit* Leid. *hastis* Bigot. 463 *per hostes* alter Menag. 464 *adversos* aliquot Pier. et edd. vett., usque ad Ald. tert. a Naugerio castigatam, quæ *aversos* dedit: recte. Nam membra hæc sunt: fugientes—congressos comminus—eminus petentes se telo: omnes omittit. Ge. Fabricius verum vidit; etiam Cuninghamus; Heinsius post Cerdam non æque. *adversus* Leid. 465 *æquo* jam Commelin. ex Palat. dedit. *Nec pede congressos nec equo* vett. edd., nisi quod Ven. 1484 *congressos equo*. Monuit jam Pierius fere omnes Codd. habere: *congressos æquo*; saltem pauci scripti, ut Parrhas. Ven. et Goth. tert., *nec equo* exhibent. Ita tamen Servium, quem babemus, legisse manifestum est. *congressus* Goth. sec. et Ed. pr. Burm. 466 *denso* Rom. *in* aberat Goth. pr. Sprot. et edd. vett. pr. et Mediol. 467 *in certamine* sec. Hamb. 468 *Hinc* Oblong. Pierii. *Hæc* alii ap. Pier. *Hic* Parrhas. et Ven. *c. manu* Goth. tert. 469 *Metiscum* tuentur vett. edd. et codd. cum Grammaticis apud Heins. Solus Fulgentius de continentia *Methyscum*, Μέθυσκον, interstantes.

457. Bene Servius: densentur, ut cuneatim dimicent. 458. *gravem* non satis definiit poeta, quo sensu accipi vellet, nec refert: nam simpliciter ornat; fortem exponit Servius. Refero ad auctoritatem, dignitatem, annos. Qui cædunt, *Thymbræus* et ceteri, e Trojanis sunt. 460. Comparant verba Iliad. Π, 558. De Tolumnio sup. 258. 266. 466. Sic Hector Patroclum insequitur Iliad. Π, 731. *tela ferentes*, inferentes, ut sup. quoque XI, 872, h. adortos se, contra

468. *Juturna virago*. Servius: virago dicitur mulier, quæ viri leimplet officium. Eum sequuntur alii. Argutius dictum puto quam verius. Virago et virgo prorsus eandem vim habent: sed alterum antiquius adeoque epico carmine dignius. Hinc apud poetas virago Pallas, Diana, Nympha: ut παρθένος, παρθενική. Quod vero Juturnæ h. l. tribuit Maro, sublectum est Homeri exemplo Iliad. Ε, 835 sqq., ubi Pallas, de-

Excutit, et longe lapsum temone relinquit;
Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque et corpus et arma Metisci.
Nigra velut magnas domini cum divitis ædes
Pervolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens, nidisque loquacibus escas;
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Juturna per hostes
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
Jamque hic germanum, jamque hic ostentat ovantem;
Nec conferre manum patitur; volat avia longe.
Haud minus Æneas tortos legit obvius orbes,
Vestigatque virum, et disjecta per agmina magna

pretatur, ebriosum. v. ad Auson. Epist. XIV, 16. 470 *longo* Dorvill. *lapsum a. t.* Goth. tert. *reliquit* Heins. codd. 472 *et vocem* Zulich. 474 *et pennis* constans libb. scriptorum et edd. lectio. *pinnis* Ed. Junt. *pennas* alter Menag. *pernix* sec. Rottend. *penitus* Parrhas., quod Masvic. expressit. 475 *p. petens* Hugen. *n. l. aufert* a m. pr. Rottend. sec. *escam* Goth. pr. 476 *p. variis* Goth. tert., perperam. vid. Not. Bene Jul. Sabin. vacuis, id est, magnis vel altis. Aliter sup. II, 761. 477 *volat* Parrhas. et Leid. a m. pr. cum Goth. tert., sed *sonat* exquisitius: volat cum cantu. *sonant* Medic. (a m. pr.). *sonans* duo Burm. 478 *rapit omnia* Parrhas. a m. pr. et alter Hamburg. *cursu* aliquot Pier. et Burm. cum ejusdem Ed. pr. 479 *Atque hic* eadem Ed. pr. *ostendit* eadem et ceteræ vett. edd. Primus Pierius e Rom. notat *ostentat*, receptum ab Heinsio, cum Goth. a m. sec. Gud. et Leid. idem offerrent: adde Goth. pr. 482 *et* abest Ed. pr. Burm. *dejecta* Oudart. a m. sec. Sprot. et Hamb. pr. cum Goth. pr.

jecto Sthenelo, Diomedis currum simili modo regit. Sed locus ille plus dignitatis habet, quam hic, in quo versamur.

473. Exemplum hujus comparationis, quantum quidem constat, ante Maronem non occurrit aliud. Nisi itaque poeta is, unde ductum est, intercidit: est hoc inter inventa Maronis. Observanda autem ars in re tenui et humili ornanda et amplificanda. *Nigra hirundo:* ut domesticam designet, non ripariam, ut Scaliger observavit. Dicam potius hirundinem rusticam describi, ἀκανθυλλίδα, quæ dorso nigro cærulescente est: et agi hic non de palatio urbano, sed de villa aliqua, illa docent: *nunc porticibus vacuis, nunc humida circum Stagna volat:* quæ in urbe non facile quæras. *penitus* in interiora domus penetrando. cf. sup. v. 256. 263. 475. Suavis versus: *parva* cum dilectu! ut paullo ante *vacuis* declarat spatia porticus et amplitudinem, *nidis loquacibus* pro pullis, νεοσσοῖς τρύζουσι.

480. *Nec conferre manum:* cum Ænea, ait Serv. Nam alios persequitur. 481. Ut *legere vestigia, oras, vias,* est persequi, sic *legit* h. l. *Æneas tortos orbes,* obliquas et implicitas vias, ut Servii verbis utar (cf. inf. 743), pererrat ac pervagatur. 482. *dir-*

Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum:
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu, quid agat, vario nequidquam fluctuat æstu;
Diversæque vocant animum in contraria curæ.
Huic Messapus, uti læva duo forte gerebat
Lenta, levis cursu, præfixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Æneas, et se collegit in arma,
Poplite subsidens: apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero assurgunt iræ; insidiisque subactus,
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Jovem et læsi testatur fœderis aras;
Jam tandem invadit medios, et Marte secundo

edd. vett. Ven., usque ad Egnatianam emendationem. In fine *magna* Medic. et ceteri Heins. omnes, Goth., tum edd. vett. omnes: ut *magna voce* jungatur. At *agmina longa* primus Pierius ex aliquot suis notavit: in quibus tamen Romanus non erat: hinc recepit prima, ni fallor, ed. Commel. e Palat., inde edd. Pulmann., et hinc cett. vulgg., in his Dan. Heinsius: adversus codicum, ut vidimus, auctoritatem: ideoque nunc alterum retraximus. 484 *fuga cursum* apud Schol. Horatii Cruqu. I Od. 27. *tentabat* Zulich. a m. pr. 485 *Adversos* Goth. tert. et aliquot scripti apud Burm. cum ed. pr. *quotiens* Zulich. *curruus* vett. apud Pier., ut sup. v. 671. *cursus* sec. Moret. *recessit* alter Menag. 486 *quid agam* alii apud Serv. ex Æneæ persona. 487 *animo* tert. Rottend. 489 *levi curru* Bigot. et pr. Hamb. *levi cursu* Gud. et alii apud Burm. cum Goth. sec. *levis lato* alter Hamb. *præfixo* alter Menag. conf. sup. V, 557. 490 *uno* Parrhas. *torquens* Dorvill. *derigit* Medic. cum Romano. 492 *subsistens* alter Menag. *summam* Rom. 494 *insurgunt* Uratisl. *subactis* pars codd. apud Burm. cum ejusd. ed. pr. et Mediol. In Mentel. pr. adscripta glossa: id est *repulsis*, quod non assequor; sed nec vulgatum satis diserte exponunt Intpp. Nam, si *subactus* est coactus, jejuna fit oratio. Accipio *subactus*, ut domitus, victus, δαμασθεὶς, de ira, propter insidias, quibus petitum se viderat. Sic alias *adactus*, permotus. 495 *Diversos subsensit* Gud. *ubi sentit* Medic. et aliquot alii cum Goth. tert. *Diversos*, in diversam partem actos: quis dubitet? 496 *læsas* Menag. pr. *sævi* Oudart. *testatur* Heins. secundum Pierium e libb. potioribus. Vulgg. *testatus*, unde lenior erat oratio. 497 *et Marte secundo, Terribilis*, interpungi posse in

jecta per agmina impetum ruentis currus declarat, quo dissipati cedunt ordines. 483. 484. Quoties e longinquo Turnum animadverterat eumque insequebatur sic, ut jam aggredi vellet etc. *tentare* h. l. pro assequi, attingere: saltem in eo esse, ut assequaris. Videtur autem (conf. v. 465) Æneas pedes incedere. 491. *se collegit in arma*, int. in clipeum, quo texit se, ὑφιζάνων, *subsidens*. Res passim obvia. 492. Ennium Annal. XIV *tamen induvolans secum abstulit hasta Insigne*, ante oculos fuisse Macrobius contendit IV, 1, pag. 578. 494. *insidiis subactus*, ira propter insidias sibi factas victus. vid. Var. Lect. 494. Sic sup. X, 813. 814.

Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat; irarumque omnes effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Jupiter, æterna gentes in pace futuras!
Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros), haud multa moratus,
Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
Congressus pedes: hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit; curruque abscisa duorum

Servianis notatum est: et hoc præferam. 499 *effudit* aliquot codd. et edd. *perfundit* Parrhas. 500 *Qui mihi—qui carmine* Leid. 503 *tanto* Rom. et alii apud Pier. et bini Goth. *tanto* ed. pr. Burm., sed *tanton* tuentur Medic. et alii: tum Servius. Conf. sup. ad X, 668. 506 *morantem*, qui Æneam haud multum moraretur adversus eum pugnando, Rom. et pars Pierianorum et Heinsiani omnes, interque eos Mediceus cum Goth. tert. *moratur* Goth. sec. *moratum* Sprot. a m. pr., a sec. *moratus*. *moratum* etiam Servius agnoscit et interpretatur. Est igitur etiam hic locus ex iis, in quibus sententiæ ratio et natura omnem librorum auctoritatem evicit. Requiritur enim *moratus*: idque jam a vett. inde edd. vulgatum per Aldd. et cet. 507. 508 *crudo—ense* Aldd. et quæ hinc profectæ, invitis libris omnibus, usque ad Commelin., qui meliorem lectionem e Palat. induxit. *ensem Transadigit costas* exquisitius dictum, h. adigit trans costas: sic quoque sup. v. 275. 276. Sic *transfigere hastam*, *exigere ensem per costam*, et alia dixit Maro. *Transadiit* aliquot Burmann. conf. sup. 274. 509 *Dioren* aliquot Burm. 510 *Congressos* Goth. alter. 511 *cursuque* Ed. pr. Burm. *abscisa* Medic. *abscissa* apud

499. Servius: "et hic moderate locutus est. Nam Ennius dixit: *irarumque effunde quadrigas.*"

500. Erant superanda nunc tot alia loca de congressibus pugnantium, ipsius quoque Æneæ et Turni. Hinc invocatio dei alicujus. Servius laudat Statium X Theb. 827 sqq. 503. 504. pro vulgari: Fierine potuit, ut gentes duæ mox in unum coalituræ tam atroci pugna concurrerent? 505. 506. *ea prima ruentes Pugna loco statuit Teucros*, h. e. Æneam cum comitibus per ordines ruentem, cum impetu discurrentem, dum insequitur Turnum, nunc autem, eo dimisso, cum proximo quoque congressum, *ea pugna* primum *loco statuit*, consistere fecit: sollennis orationis inversio, pro communi: ad eam primum pugnam Teucri, fuse adhuc per ordines ruentes, substiterunt. 507. *Excipit in latus* docte, pro, excipit, vulnerat, in latere. *qua fata celerrima.* ὅϑι—μάλιστά τε καίριόν ἐστι. *crudum* pro cruento: ut et sup. X, 682.

509. Ergo Amycus et Diores filii Priami: ut patet sup. V, 297. I, 222. Diversi ab hoc Amyco sunt, quos lib. V, 373. IX, 772. X, 704 vidimus. 510. 511. Comparare solent Iliad. Υ,

Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaimque neci fortemque Cethegum,
Tres uno congressu, et mœstum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ;
Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
Et juvenem exosum nequidquam bella Menœten
Arcada: piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus; nec nota potentum
Limina; conductaque pater tellure serebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes
Arentem in silvam et virgulta sonantia lauro;

Serv. ad II Æn. 533, et sic Dorvill. cum nonnullis edd. vett. etiam Aldinis. *accisa* Goth. tert. 513 *Thalon* Medic., et a m. pr. *Tanamque*: *Talum*, *Tagum*, et *Talainq*. *Tanainq*. *Thalainq*. *Thalarumq*. *Taganumq*. *Talarimque* alii. Vera nomina vix habemus: nam in istis nihil est Latinæ indolis. Debent autem esse Latinorum nomina, ut *Cethegus*. 514 *Onyten*, Ὀνύτην, melius quam *Oniten*, *Onithem*, *Orontem*, *Omentem*. 515 *Nomine Echionium* plerique Pier. cum Medic. et aliis. Sed *nomen* (κατὰ) doctius jam antiquitus editum. *Nominechionium* Rom. *nomine chionium* Leid. et Goth. sec. *Thionium* alter. Perperam Catrœus a Burm. laudatus: *Erichthonium*. Mox *Perideæ* Parrhas. *Pericliæ* Exc. Burm. et Goth. tert. *Perrichiæ* pr. Hamb. Est Περιδία. 516 *Tunc* Zulich. *Et frat*. Serv. ad III, 8. *arvis* pr. Hamb. pro var. lect. Non recitat duorum juvenum nomina. 517 *Menœtem* Arusian. *Menotem*, *Menontem*, *Meontem*, *Monentem*, *Moventem*, depravationes. 518 *qui c*. Dorvill. 519 *Lar fuerat* conj. Heinsii: ab ipso spreta. *Advenerat* Dorvill. *parentum* Ed. pr. Burm. et Goth. tert. Zulich. a m. sec. 520 *Limina* e Colot. et Mediceo jam ab Ursino, Cerda, Heinsio et Marklando commendatum, receptum est a Burmanno: etiam a Cuninghamo pro eo, quod per scriptos et editos vulgatum: *Munera*. Satis utique frequentia *potentium limina*, vel ex Horatii Epod. II nota; sed ea ipsa res dubitationem facit, an h. l. in sedem exquisitioris vocis venerit *potentum munera*, h. obsequia, officia salutandi, comitandi, et sic porro. Sic etiam Servius interpretatur. 521 *At* Goth. sec., et hoc malim. 522 *Ardentem* Medic. cum Leid. et

461. 462. 513. *Ille*, Æneas. *mœstum*, ipsa morte, puto, quam subiturus erat. Servius tristem, severum, σκυθρωπὸν, exponit. *Nomen Echionium*: quoad nomen, nomine, Echionis filium. Ita tandem fieri potest, ut nomen per filium explicetur: uti et *genus* mox. Nec vero de Echione Thebano cogitandum. 516. *Hic*, Turnus. *Lycia et Apollinis agris*: respicit Patara cum templo Latonæ et liberorum. 517—520. Egregie ad miserationem faciendam ornavit locum: idque eo sagacius fecit, quod statim atrox rerum facies succedit: *Ac velut* etc. Similis elegantiæ locum vide apud Ovid. Met. III, 582 sqq. *Lerna* autem etsi Argivi agri, fluvius et palus, non tamen a confiniis Arcadiæ multum abest. Ex Evandri autem copiis fuisse putandus.

521 sqq. Hic jam variavit ea, quæ sup. lib. II, 304 sqq. posuerat, ubi vide Notam. Comparatio utraque in Homero et Apollonio obvia. cf. loca sup. ad II, 304 sq. laudata. De priore imprimis cf. Iliad. Λ, 155. Apollon. I, 1026 sq. vid. sup. X, 405. 522. silvam lauream intellige: po-

Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in æquora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prœlia; nunc, nunc
Fluctuat ira intus; rumpuntur nescia vinci
Pectora; nunc totis vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo; hunc lora et juga subter
Provolvere rotæ: crebro super ungula pulsu
Incita, nec domini memorum, proculcat equorum;

Reg. *lauri* alius Leid., minus docte. v. Not. 523 *procursu* uterque Hamb. et Parrhas. *percursu* Goth. tert., utrumque vitiose. 524 *æquore* Hugen. et Zulich. a m. pr., et a m. sec. *ad æquora. verrunt* Parrhas. 525 *populatur* tres ap. Burm. 526 *in prælia* aliqui apud Burm. et Pier. 527 *rapiuntur* Parrhas. *nescia rumpi* Zulich. a m. sec. 528 *in pugnam* alter Hamb. 529 *sonantes* Hugen. 530 *que* abest Parrhas. Zulich. et Exc. Burm. 531 *ingenti* Rom. et Donat. cum Goth. sec. *immanis* Zulich. *t. montis* pro var. lect. Oudart. 532 *Excipit* Medic., quod malim amplecti. *Excutit* accipiendum pro, percutit. *Hinc* sec. Rottend. 533 *Involvere* Goth. sec., ut sup. v. 292 *oppositis a tergo involvitur aris.* In fine versus idem: *cursu*, tert. *passu.* 534 *memo-*

sito generi subjungit formam seu speciem, ex more; pro virgultis laurorum, lauris, doctius dixit *virgulta lauro*, ut *virgulta sonantia silvis* sup. III, 442. VI, 704, ubi. vid. Var. Lect. 525. *quisque suum populatus iter:* graviter pro, decurrens, sed cum vastatione agrorum. 526. *per prælia* ordines pugnantium, aciem. 527. *Fluctuat ira:* Jam sup. IV, 530 Dido *magno irarum fluctuabat æstu:* petita rei imagine ab aqua effervescente et æstuante: quæ, dum vas eam non capit, luctatur et allaborat, ut erumpat. conf. Lucret. III, 298. 299. Hinc plenum aqua vas *rumpitur;* vocabulo sollenni de copia; cf. ad Tibull. II, 5, 84. Sic *rumpuntur horrea messibus.* Itaque nunc *rumpuntur pectora*, exæstuante ira, quam vix continere possunt.

529. *hic*, Æneas esse debet, nam Latinum occidit: et cf. inf. v. 638. *sonantem* h. crepantem, jactantem, dixit: ut alias *sonare*, est loqui, commemorare. 530. *actum*, exactum, ductum, procedens; omnes ejus majores regia fuerant dignitate. Mirifice argutantur Intpp. 531. *turbine* docte pro jactu, sed cum rotationis notatione. 532. provolutus ille est subter currum; impeditus habenis et rotis: his quidem equorum impetu ruentibus, illis autem seu manu elapsis seu manui implicitis: ita duplex caussa fuit, qua provolveretur subter juga, sub currum: et *lora* et *rotæ* cum provolverunt subter juga, currum. Equi *nec memores domini* ad miserationem dicti sunt.

Ille ruenti Hyllo, animisque immane frementi,
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graiûm fortissime, Creteu,
Eripuit Turno; nec dî texere Cupencum,
Ænea veniente, sui; dedit obvia ferro
Pectora; nec misero clipei mora profuit ærei.
Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi
Oppetere, et late terram consternere tergo;
Occidis, Argivæ quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles;
Hic tibi mortis erant metæ; domus alta sub Ida;
Lyrnessi domus alta, solo Laurente sepulcrum.

rum domini Parrhas. 535 *Ilo* vel *Hilo* ante editum. *Hyllo* Heinsius e Medic. et Mentel. restituit: notum nomen; accedit aliorum: *Hylo.* 536 *ærata* tentabat Jo. Schrader., quia sollennius hoc. *in tempora* Zulich. 537 *fixa* aliquot Pier., ex interpolatione eorum, qui non viderunt, *fixo* esse ex Virgilii more pro *transfixo* cerebro. Recepit tamen *fixa* Cuningham. 538 *Rheteu* alii apud Pierium; alii *Reteu, Rhæteu,* quod esset Ῥοιτεὺς, *Cretheu, Cereu. Creteu* statim a principio editum. Præferendum tamen hic erat *Cretheu,* quod Rom. et Medic. tuentur; et est notum nomen Κρηθεύς· alius ejusdem nominis jam sup. IX, 774 erat memoratus. Bis autem poetam eodem nomine uti in obscurioribus his viris quid vetuit? 539 *Cupencum* ex scriptis Pier. et suis restituit Heinsius. Accedit Servius: "Sane sciendum, Cupencum Sabinorum lingua sacerdotem vocari." Est adeo Italicum nomen: et repetiit Silius IV, 537. Vulgo *Cupentum* legebatur: *Tupentum* Ed. pr. Burm. 541 *miseri* Goth. tert. *æris* Rom. Medic. et alii Pier. et Heins., omnesque Goth. Erf. cum edd. vett. et Schol. Statii Theb. I, 102. Erroris caussa in promtu est. *ærei* lectum est jam inde ab Ald. pr. 542 *campis* Medic. 543 *lato* pr. Hamb. et Exc. Burm. cum Goth. sec., sicque olim conj. Heinsius: minime probandum. Nam τὸ *late* efficacius ad magnitudinem declarandam, et amat id poeta. *terræ* Ven. 545 *versor* pr. Hamb. *aversor* Leid. 547 *Lyrnessi,* verum. Quis non ex Homero novit? Depravationes vide apud Burmann.

535. *Ille,* Turnus. 536. *aurata ad tempora,* aurata galea tecta, ut vs. sq. 537. *fixo* h. l. transfixo. 538. Græcum Cretea puta fuisse ex Arcadibus. *dii sui* s. propitii, ut alibi; seu, quorum in tutela erat; seu, quod suspicari licet, quod ille sacerdos erat. 543. ἐναργέστερον præ hoc est Homericum: πολλὸς ἔκειτο παρήορος ἔνθα καὶ ἔνθα Iliad. Η, 156. In tota autem narratione hac a v. 538 variatæ orationis ars observanda est. 542. Æolus ex Lyrnesso Mysiæ sub Ida' qua parte postea Æolis regio patuit: cf. Burm. ad Ovid. Met. XII, 109, ut videatur poeta fabulam ignotam etiam h. l. esse secutus. Ex Lyrnesso capta erat Briseis, Hippodamia. *mortis metæ,* θανάτου τέλος, vel τέκμαρ; quatenus ipsa mors pro meta est. Alias etiam *vitæ meta* recte dicitur. *Hic tibi mortis erant metæ.* colorem orationis comparant cum Iliad. Η, 104. Υ, 390. Sed proprie huc

Totæ adeo conversæ acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidæ: Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus equûm domitor, et fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcades alæ.
Pro se quisque, viri summa nituntur opum vi.
Nec mora, nec requies; vasto certamine tendunt.
Hic mentem Æneæ genetrix pulcerrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocius, et subita turbaret clade Latinos.
Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit; adspicit urbem
Immunem tanti belli, atque impune quietam.
Continuo pugnæ accendit majoris imago;
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum,

548 *Tota* Par. 551 *phalans* Dorvill. et h. l., scilicet ex corrupto pronuntiandi genere superiorum ætatum. *Arcades* reposuit Heins. e codd. suis et Pier., ut sup. XI, 685, dederat tamen jam idem Commelin. e Pal. Vulgo: *Arcadis*. 552 *Pro se quisque viri:* verba repetita ex lib. V, 501. Exemplum ex Attio in Meleagro laudat Ursin., ubi etiam *Pro se quisque:* quod inter imitationis exempla perperam refert. Etiam alterum hemistichium Ennianum esse Servius monet: *summa nituntur opum vi:* etiam Macrob. VI, 1. p. 573. cf. sup. IX, 532. 553 *summo c.* Bigot. e sup. versu. 554 *Hinc* duo Mentel. 555 *everteret* Goth. tert. 556 *cæde* duo Rottend. *Latinus* Goth. pr. 558 *aciem* multi apud Burm., propius ad vulgarem formam de acie oculorum. Sed *ad nostras acies* Lucret. aliquoties. 559 *quietem* Rom. 560 *accendit pugnæ* Goth. tert. *accedit* Ed. pr. Burm. *Mavortis* Hugen. *origo* Zalich. a m. pr. 561 *Serestumque v. f.: Cloanthum* Parrhas., interpolate ex Æn. I, 222. 510 et al. locis. cf. ad I,

spectat Iliad. Π, 787 *ἔνθ' ἄρα τοι, Πάτροκλε, φάνη βιότοιο τελευτή*. 548. *conversæ* h. l. inter se ad pugnandum: ut *συστρεφθείς*.

554. *Hic mentem—misit, ἔνθετο θυμὸν*, consilium immisit, indidit, Venus: *pulcerrima,* tantum ornans epitheton. Male repugnat Cerda cum al. Ceterum in sqq. cum jam novissima totius belli et carminis parentur: ea quidem ipsi urbi Laurentum propius admovere voluit poeta, ut omnia essent ipsa rerum specie et hominum frequentia augustiora; utque peripetia aliqua etiam hæc esset, cum antea Trojanorum castra oppugnata essent a Latinis, ut nunc eadem fortuna transferretur ad Latinos. Bona etiam Servii observatio: "Sane bona, inquit, usus est œconomia, ut diceret instinctu numinis profectum esse Æneam ad civitatis excidium: nam incongruum fuerat, occupatum bello per se tale cepisse consilium." Immo incongrua est caussa. Sed facit poeta hoc, ut ipsi consilio major auctoritas accedat deæ monito. 556 *clade:* proprie, metu cladis, captæ urbis.

560. In seqq. adumbratur Allocu-

Ductores, tumulumque capit; quo cetera Teucrûm
Concurrit legio; nec scuta aut spicula densi
Deponunt. Celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora. Jupiter hac stat.
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, caussam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum accipere et victi parere fatentur,
Eruam, et æqua solo fumantia culmina ponam.
Scilicet expectem, libeat dum prœlia Turno
Nostra pati; rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, hæc belli summa nefandi.
Ferte faces propere, fœdusque reposcite flammis.
Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes

611. IV, 288. *Serestus* indubitate legitur X, 541. 562 *rapit* Ed. Ven. Burm. 563 *scuta et sp.* Ed. pr. Burm. *haut sp.* Goth. tert. *fessi* Zulich. a m. sec. 564 *medio* pr. Menag. et Goth. tert. Sic saltem *Celsus medio* esse debebat. 565 *hic stat* Donatus ad Terent. Phorm. II, 1. *astet* Zulich. a m. pr. *astat* Erf. 566 *Ne*, *Nec*, *Heu quis*, aberratur. 568 In Oblongo vs. 569 ante hunc erat collocatus. *et dicto p.* Sprot. et alii apud Burm. cum binis Goth. Petitum ex lib. III, 189, ubi vide. *Urbem et victi* ad sensum, non grammatice, positum. Ceterum hunc versum quosdam per figuram Græcam exposuisse, observat Servius, ut esset: ὁμολογοῦσι μέλλειν λαβεῖν. Sane ad vulgarem formam erat: *ni fatebuntur se velle accipere.* Sed mutato tempore et omissione τοῦ *velle* opus erat, ut a vulgari recederet oratio. 569 *f. fulmina* Uratisl. 571 *rursumque* Zulich. 572 *Hæc* qu. Moret. *Hic* pr. Hamb. *Hoc capit* Goth. tert. *O capita, o cives* Zulich. *o duces* Mentel. pr. *hoc belli* sec. Rottend. et Dorvill. Mira vitia, quæ adscribere piget. vid. Not. 573 *properi* plerique Pier., doctius; ut sup. v. 85, item Menag. pr. et a m. pr. pr. Hamb. cum Erf. et obtemperavit Wakef. *reponite* Ed. pr.

tio militum. Brevitas et asperitas in ea commendanda venit. **565.** *Jupiter hac stat:* hac parte h. pro nostra parte. Respicit scilicet fœdus a Latinis violatum. Ennianum esse Macrobius VI, 1 monuit, ex Annal. VII *Non semper vestra* (an *nostra?*) *evertit: nunc Jupiter hac stat.* **567.** *caussam belli.* Servius ait: quia illic erat Lavinia. Cerda ad Amatam refert: ut inf. v. 600. Immo vero, ut in *regna ipsa Latini* pro regia, graviore usus est verbo poeta, pro auctore belli, h. urbe Latinorum, qui bellum intulerant. Quod Latinis tribuendum erat, urbi tribuit. Sic et v. 572 accipiendus. **568.** *Urbem et victi* ad sensum, non grammatice, positum. conf. Var. Lect. **570.** *prœlia nostra pati*, suaviter dictum, tanquam hortatu et precibus admittere pugnam cum Ænea. **572.** *caput belli et summa* est ipsa Laurentum urbs, quatenus illa caput est populi bellum gerentis. conf. ad 567. De Turno quis tandem hic cogitet? **573.** *fœdusque reposcite flammis.* Nescio, an nimis argute dixerit poeta, si flammam sacrorum fœderi feriundo respexit. Malim accipere simpliciter: illato urbi igni reposcite id, quod fœdere jam pepigerant Latini.

Dant cuneum; densaque ad muros mole feruntur.
Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;
Ferrum alii torquent, et obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Æneas, magnaque incusat voce Latinum;
Testaturque deos, iterum se ad prœlia cogi;
Bis jam Italos hostes; hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia cives:
Urbem alii reserare jubent, et pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in mœnia regem;
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros:
Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque implevit amaro;
Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra

Burm. 575 *cuneos* sec. Moret. 577 *primosque fatigant* pr. Moret. alter Hamb. cum Oblongo Pierii. 578 *intorquent* idem et in fine *pennis.* 579 *dextra* Ven. 581 *Testaturque Deos se invitum ad* lectio e Donato a Ge. Fabricio illata recte iterum ejecta est ab Heinsio. *in prælia* Goth. tert. 582 *Bis victos hostes* Oudart. *hæc jam altera* Medic. a m. sec., nervosius utique Heinsio judice. 585 *trahant* pr. Moret., quod Heinsio impense arridebat, et Wakefield cupide arripuit, ut *jubent* modo cum infinito jungatur, nunc cum conjunctivo. Est sane prior junctura Maroni perpetua; occurrit tamen quoque altera: X, 54 *magna ditione, jubeto, Carthago premat Italiam.* Ecl. V, 15 *tu deinde jubeto certet Amyntas. in prælia* alter Hamburg. 586 *Arma fremunt* Bigot., ut simile sit illi: *fremit arma juventus.* Lapsus librarii non infelix! lapsus tamen. nam h. l. tumorem habet Statii aut Claudiani. Placuit tamen Wakefield. *et* deest Hugen. et Parrhas. 587 *Inclusas veluti l.* Medic. et pr. Hamburg. *in* abest Hamb. sec. et Ed. pr. Burmann. 588 *Investigat opes* a m. sec. Hamb. pr. 589 *per cerea claustra*

575. Ipsi certatim, certantes inter se, *Dant cuneum*, faciunt, ut toties *dare* nostro poetæ. 576. *Scalæ improviso:* nota figura verbum petendum ex altero membro, *apparuerunt, prolatæ, admotæ sunt.* 577 *primos:* Bene Servius: qui primi ad portas erant obvii, scilicet stationem agentes. 582. Variat orationem: *hæc jam altera*, pro bis ruptum fœdus, bis Italos hostes factos: cf. sup. 212 sqq. et VII, 263. 285. 585. trahunt regem ad muros, haud dubie dedendæ urbis et renovandi fœderis caussa. Nihil apertius.

587 sqq. Accipiendum de fumigatione, qua, ut favos eximat mellarius, expelluntur alvearibus apum examina: cf. Ge. IV, 229. Comparationem Apollonio sublegisse Maronem satis jam monuerunt Intpp. Locus est de Bebrycum fuga lib. II, 130 sqq., ubi Brunck. laudat Lycophr. 293, noster vero ad urbanorum discursationem et trepidationem transtulit, et ornamenta varia adjecit: v. c. *πέτρῃ ἔνι* est *latebroso in pumice; καπνιᾷν* est *fumo implere*

Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras;
Volvitur ater odor tectis; tum murmure cæco
Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignes ad tecta volare;
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnæ juvenem in certamine credit
Extinctum; et, subito mentem turbata dolore,
Se caussam clamat, crimenque, caputque malorum;
Multaque per mœstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,

Goth. tert., minus eleganter. *Cerea castra* hinc petivit Claudian. de R. P. II, 125. 126. 590 *alas* Zulich. a m. sec. Qui lectionum varietatem captat, potest huc advocare Ge. IV, 202. 203, sed est vitium ex altero natum: *aras*, quod alter Menag. adhuc habet. *iram acuere* etiam pedestris oratio frequentat. 591 *Solvitur* Goth. tert. *intus odor* sec. *castris* alter Menag. *nunc* ante Heins. lectum. *tunc* nonnulli: *et* alii. Sed *tum* jam Pier. e suis commendaverat. 592 *in auras* tres apud Burmann. 593 *hic fessis* Goth. sec. 594 *totam in l.* Parrhas. *tanto in luctu* Hugen. 595 *venientes p. hostes* Dorvill. *conspicit* Oblong. et alii Pier., perperam. 596 Turbatum in prima voce. *Incessi* vett. edd., et in his Egnat. e Servio. *Incendi* propagatum inde ab Ald. pr. Hinc utrumque passim editum, a nonnullis, ut a Cerda, *Inscendi*, ex emendatione Canteri non mala, si ex libris nihil haberemus, quod probari posset. In multis Pier. et in Heins. fere omnibus, add. Erf., *Incendi* occurrit; quod ex *Inscendi* natum videtur; in Rom. *Incensi*, in aliis Pierianis *Incessi*, quod et in Medic. a m. sec. (nam pr. *Incedi* dederat) et unus Mentel. pro var. lect., item bini Goth. (in tert. *Incendi*) exhibent. Firmat id Servius: *Incessi*, invadi, cum Arusiano Messio et Eutyche apud Heins. et imitatio Statii XI Theb. 361, iterum occupavit edd. per Commel. Steph. Plant. *ignis ad* Heins. e Medic. et al. Vulgo *ignesque ad*. In Zulich. erat *ignem ad t.* 598 *juvenem pugnæ* pr. Hamb. et Gud., quem verborum ordinem malim, ne ambigua sit sententia. Jungendum enim *in pugnæ certamine*. Tum *in* abest Gud. et quibusdam Pier. *a certamine* Rom. *in certamina* Ven. 599 *et* abest Gud. et pr. Menag. *dolore est* Goth. tert. 600 *exclamat* ed. Junt. 601 *efflata* vel *afflata* idem *dolorem* in nonnullis Pier. 602 *discingit* Goth.

amaro; vestigavit est pro invenit: et ἀορίστως accipiendum, in latebra, antro, detegit: *trepidæ rerum*, sollenni (conf. sup. I, 178) ornatu, pro *trepidæ* simpliciter: trepidæ de rebus, propter res, propter casum repentinum; in trepidis rebus constitutæ, ἀμηχανοῦσαι. 591. 592. tantum ad exornandam comparationem valere debent: subnati ex verbis Apollonii: ἐπιπρὸ δὲ λιγνυόεντι Καπνῷ τυφόμενοι. Studium ornatus videmus vel in his *fumus amarus, ater odor*. Omissa in fine ad v. 591 applicatio comparationis: Similis fortuna et trepidatio nunc erat in urbe Latinorum.

593. Nova calamitas afflixit Latinos casu Amatæ. *fessos* dixit, sc. malis, ut jam toties vidimus, et jam animis fractos. 600. *caput;* auctorem, ut sup. XI, 361 de Turno: *o Latio caput horum et caussa malorum.* et

Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miseræ postquam accepere Latinæ:
Filia prima manu flavos Lavinia crines
Et roseas laniata genas, tum cetera circum
Turba, furit: resonant late plangoribus ædes
Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.
Demittunt mentes; it scissa veste Latinus,
Conjugis attonitus fatis, urbisque ruina,
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:
Multaque se incusat, qui non acceperit ante

sec. 603 *Ac* apud Lactant. de Persec. c. 30. *infamis* Uratisl. et Dorvill. *informem* Zulich. a m. pr. *ab alto* Gud. a m. pr. 604 *postquam miseræ* Goth. tert. 605 *flavos* omnes Pier. et, quantum video, Heinsiani omnes. *floreos* ex scriptis nulli præterquam quos Giphan. Ind. Lucret. excitat, et quod in Leid. ac Mentel. pr. *floros* fuisse suspicatur Burm. et retulit in areolas suas Wakefield. Servius tamen: "Antiqua, inquit, lectio *floreos* habuit, id est florulentos, pulcros; et est sermo Ennianus. Probus sic annotavit: neotericum erat *flavos*; ergo bene *floreos*: nam sequitur: *et roseas laniata genas.* Accius in Bacchis: *Nam florei crines, vide, ut propexi jacent.* In iisdem: *Et lanugo florea nunc demum irrigat.* Pacuvius Antiopa: *Cervicum floreos dispergit crines.*" Hactenus Servius; cui adde quos laudat Burmann. Probi acumen nihili est: et omnino vix inducor, ut cultissimum poetam duram et antiquatam vocem probasse credam. *Floreos*, puta dissyllabum factum, unus Egnatius recepit, quantum video, et e recentioribus Cuningham. 606 *lacerata* sec. Moret. 607 *latæ*: haud dubie vitiosa lectio, quam miror Heinsium revocasse. Burmannus observat jam Cerdam et P. Danielem aliosque sic edidisse: sine codicum utique auctoritate, et verba saltem Donati notæ præfixa secutos: *latæ clamoribus ædes*; nam Medic. unus laudatur, is vero emendatus a sec. m. *late*; hocque poetæ usus et rei natura postulat: *resonant late.* Tum *clangoribus* Oblong., item Mentel. sec. et Hugen. cum Goth. tert. *clamoribus* Medic. Pierii. 612. 613 Hi duo versus desiderantur in Rom. Medic. et aliis vetustis, translati huc ex lib. XI, 471. 472, omissi etiam a Cuninghamo, Brunckio, ed. Parm. *Multum se* Zulich. *incusans* duo Burm. et Goth. tert. *quod* Zulich. *acceperat* alter Hamb. *adc. ultro* Oudart. pro var.

crimen, reum, qui culpam meruit. 603. Mortem Amatæ jam expectare nos fecerat sup. vss. 62, 63. Nec pro odio illa suo in Æneam superstes Turno esse debebat. Sed infame hoc mortis genus poetam maluisse mirum videri debet. Scilicet nec hoc ad sui sæculi sensum attemperavit, nec ad nostram opinionem est dijudicandum; est enim hoc genus mortis heroicum ac tragicum, h. e. carminibus et tragœdiis Græcorum frequentatum. Multa exempla in iis sunt, quæ congessit Cerda. Nobile adeo leti genus ex antiquo more, imprimis in feminis. Sic Jocasta laqueo spiritum interclusit, Epicaste Homero dicta Od. Λ, 277 sqq. Sic mater Ulyssis, Anticlea, ap. eund. Sic Clite ap. Apollon. I, 1063. Sic Phædra et aliæ. Hanc adeo mortem prætulit poeta historiarum fidei, qua apud Servium Fabius Pictor Amatam inedia se interemisse tradiderat. At Piso apud Victor. O. G. R. 13 simpliciter: *interfecto Latino* (in pugna cum Rutulis) *mortem* Amatam *sibimet conscivisse. Nodum leti* egregie dixit pro nodo letifero; et *letum informe* pro turpi, fœdo, eximie! 611. Pathos habet versus et miserationem facit; *immundo* simpliciter

Dardanium Ænean, generumque adsciverit ultro.
  Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu lætus equorum.
Attulit hunc illi cæcis terroribus aura
Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures
Confusæ sonus urbis et illætabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigæ, currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur
Trojugenas, qua prima viam victoria pandit;
Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
Ingruit Æneas Italis, et prœlia miscet;
Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.

lect. 613 *acciverit* Ed. Ven. Burmann., item Zulich. Hugen. Leid. Sprot. 617 *huc* pr. Hamb. a m. sec. *cæcis illi* Rom. a m. pr. *clamoribus* Zulich. a m. sec. et Goth. tert. 618 *que* abest Parrhas. *arreptasque* Ed. pr. Burmann. 620 *Ei* vel *Heu* multi. *quod t.* Zulich. a m. pr. 621 *Quidve* Zulich. et Parrhas. *Quis venit t.* Erf. *tantos* tres Burm. *ad urbem* tert. Rottend. et Hugen. 622 *et ductis* Zulich. a m. pr. 623 *hic* Gud. a m. pr. *hinc* alter Hamb. 624 *currusque* vett. edd. *currumque* ed. Ald. tert. dedit: idque libb. Pier. et Heins. tuentur cum binis Goth. conf. IX, 12. *currum qui* duo Rottend. *tenebat* Gud. a m. pr. et pr. Moret. 625 *Ac* Dorvill. 627 *possint* e præstantioribus Pier. et suis Heins. pro vulg. *possunt*. 628 *Ingruet* Hugen. *Irruit* Montalb. et a m. pr. Zulich. Tum *I. Æ. armis* apud Serv. ad XI Æn. 311. *I. Æ. et talis* Zulich. *præmia* Goth. sec. *miscent* sec. Moret. 629 *multa manu* Zulich.

ornat, ut Ge. I, 81. Scilicet *κόνιν αἰθαλόεσσαν* reddidit, quæ non modo de cinere foci in propinquo stantis (ut Iliad. Σ, 23 de Achille) sed et de pulvere occurrit Odyss. Ω, 315. *Canitiem terra atque infuso pulvere fœdans:* præiverat jam Catullus LXIII, 224, ut etiam monitum a Guellio.

614. Revocandum in animum, quod Turnum Juturna ad extremos ordines deduxerat: sup. 483 sqq. 616. tristis et sollicitus *successu equorum*, quos viribus ac cursu deficere tandem videbat. Ergo *successus* h. l. non est fortunæ, sed processus, procursus equorum, cujus velocitas sensim sensimque imminuebatur. Videtur poeta vocem exquisitiorem ad significatum minus frequentem traduxisse. 617. *cæcis terroribus*, quorum caussam ignorabat. 621. *diversa ab urbe*, in diversa parte sita: clamor enim ei a tergo oritur. 627. Verborum color comparatur cum Iliad. N, 312 sqq. 629. *mittamus funera;* alias adjectum: neci, Orco: et *mittamus f. Teu-*

Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes.
Turnus ad hæc:
O soror, et dudum, agnovi, cum prima per artem
Fœdera turbasti, teque hæc in bella dedisti;
Et nunc nequidquam fallis dea; sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri letum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quæ jam spondet Fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem,
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Adspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
Excindine domos, id rebus defuit unum,

630 *neque* e Bersm. MS. Cuningham. *recedens* Gud. a m. pr. *recedas* Bigot. 631 *Turnus ad hæc.* Desunt hæc Gud. et Exc. Burm. Contra Leid. supplet: *humili respondet talia voce.* 632 *O soror o d.* Goth. pr. et tert. Vulgata accipienda: *O soror agnovi, et dudum quidem, c.* 633 *atque hæc* Oudart. 635 *Præmissum* Hugen. *perferre* quatuor Burm. et Goth. tert. cum Rom. quod et ipsum ferri potest; et reposuit Wakef. 636 *miseri fratris* apud Macrob. IV, 2. 637 *Nam quid ego?* Montalb. pr. Hamb. a m. sec., sicque Ed. P. Danielis; et placere potest. Cf. tamen X, 675. *aut quam jam* Mentel. a m. sec. *spondit* Gud. *spondet jam* Dorvill. et Goth. pr. Totus versus deerat Regio. 638 *oculos ipse ante meos* Zulich. *oculis meis* quidam editi apud Quinctil. IX, 3, p. 812, quo Burmannus remittit super hoc loquendi genere. 639 *quod* Reg. *non fuerat* Medic. a m. pr. et pars codd. ap. Burm. cum Goth. sec. Vulgare pro doctiore: *superat* pro est. cf. III, 339 et al. 640 Idem fere versus sup. lib. X, 842. 641 *nostrum ne* Wakef.

cris, pro Teucrorum funera: h. corpora. 630. *numero* sc. funerum, h. cæsorum. Ita Servii interpretatio lucem accipit. Durius esset: *mittamus funera*, immittamus mortes.

632. Non est acerbe a poeta exigendum, ut argumenta exponat diserte, quibus agnoverit Turnus deam sororem. Sufficit evenisse multa inopinato et a caussis obscuris inde a v. 225 seqq. Potuit quoque in habitu vel motu corporis aliquid esse, quod deam argueret. cf. sup. Exc. XIII extr. ad lib. I. Similiter res se habet in loco, quem comparare solent, Iliad. E, 815. 634. *fallis*, λανθάνεις, latere vis. 638. Non reprehendendum erat a Grammaticis, in superioribus, vss. 529 sqq. Murrani cæde narrata non adjectum esse hoc, quod Turni ante oculos ejusque nomine invocato ea facta est. Potest utique poeta nunc illud factum fingere, et phantasma est præclarum, quod animo Turni obversatum dici poterat. Sic sup. IV, 460, 461 de Didone; et sæpe alii poetæ. Ornatius autem extulit Maro, quod simpliciter Iliad. E, 467 κεῖται ἀνὴρ etc. 641. *Ufens*, v. sup. 460. De eo lib. VII, 744

Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem hæc terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? vos o mihi Manes
Este boni: quoniam superis aversa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ
Descendam, magnorum haud unquam indignus avorum.
 Vix ea fatus erat; medios volat, ecce, per hostes
Vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
Saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
Fulminat Æneas armis, summasque minatur
Dejecturum arces Italûm, excidioque daturum;
Jamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quæ sese ad fœdera flectat.

e cod. Coll. Jesu, utpote suavius. *Urens*, *Ufeus*, aberratt. 644 *ne D.* Menag. pr. *dextra Drancis hæc* Parrhas. *Dranci* maluerat olim Heins., forte tanquam magis poeticum. 645 *et* aberat Leid. Mentel. pr. Moret. sec. et Reg., quod placet. *videbo* Rom. 646 *est* abest Goth. tert. 647 *adversa* Medic. Gud. et multi alii ap. Burm. cum tribus Goth. et Ed. pr. et Mediol., perperam. *aversa* recte jam in edd. Venetis. Sensus: quoniam deorum superorum voluntas, numen aversum est, vos, o dii inferi, sitis mihi propitii. 648 Pro *Sancta* Goth. tert. *Causa*, forte pro *Casta*; sed alterum eodem sensu plus dignitatis habet. Sic et ὅσιος pro ἁγνός. *nescia* idem Goth. tert. cum altero Menag. Macrob. III, 3 et Ed. pr. Burm. Reliqui scripti et editi constanter *inscia*, quod cur poeta, metro vi illata, maluerit, equidem ignoro. 649 *Descendet* Dorvill. 650 *volat ille* Hugen. 651 *Saces* Heins. e Medic. et aliis vetustioribus. Vulgo *Sages*. aliquot *faces*. 655 *Disjecturum* Sprot. et Leid., vitiosius Ven. *Devecturum*. *Italis arces* Montalb. *excidiumque* pr. Moret. 656 *Ad te ora* Ed. pr. Burm. 658 *in fœdera* pr.

sqq. 646. *Usque adeone mori.* Neronis voce celebratum hemistichium ap. Sueton. Ner. 47. *Manes* hic sunt dii inferi, ut alibi quoque; *boni*, propitii, ut Ecl. V, 65. Sententia vss. 646. 647 fere eadem quæ sup. XI, 51. 52, quoniam deorum superorum voluntas, numen, aversum est: vos, o dii inferi, sitis mihi propitii. 648. *culpæ*, ignominiæ, fugæ. *sancta*, incorrupta; Macrob. III, 3. ut sup. XI, 158 *sanctissima conjux.*

650. Labefactum Turni animum nunc impellit, utque Æneæ occurrat, permovet, nova res: Sacæ vulnerati et orantis miseratio. Expressit locum Statius XI Theb. 239 sqq. 654. *Fulminat*: grave vocabulum, cujus vim nulla vulgari voce assequaris. Stragem eum late facere significat. Voce jam Ge. IV, 561 usus est. cf. inf. v. 700. 657. *mussat* h. l. tacite deliberat. Manet tamen notio, quæ sup. XI, 345 et 454 atque inf. 718 redit, ut mussare sit, non audere aperte dicere. Eodem redeunt alia

Præterea regina, tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem. Circum hos utrimque phalanges
Stant densæ, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus, et obtutu tacito stetit. Æstuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Ut primum discussæ umbræ, et lux reddita menti:
Ardentes oculorum orbes ad mœnia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem, flammis inter tabulata volutus

Hamb. a m. sec. *flectet* Leid. *mittat* Oblongus, non male: *se mittat*, demittat, inclinet. 659 *tua f.* alter Hamb. *tuis* Bigot. 661 *Atinas* jam sup. XI, 869 commemoratus: in aliquot Pier. et Burm. *Asylas.* quia is et supra cum Messapo jungebatur, v. c. v. 550; et hinc in aliis corrupte *Asilas, Asilus, Asillas, Atiras.* 662 *acies* Medic. et alii ap. Burmann. 663 *Sages* Zulich. 664 *diverso in* Ven. Interrogationem alii apponunt. 666 *obtuitu* aliquot apud Burm. conf. VII, 250. 667 *Uno in corde* recepit Heins. e melioribus etiam h. l., ut sup. X, 871, ubi iidem versus legebantur. Vulgo, *Imo in c.*, quod majorem vim habere in tali loco nemo dubitet, etsi alterum exquisitius dictum concedam, pro, una in eodem corde. Cumque ea lectio *unus* et *imus* semper incerta fluctuare soleat: alteri non tantum tribuendum arbitror, ut *Imo* expellatur. Nolui tamen iterum mutationem inferre, et lectorem turbare. *Una* Sprot. sec. Moret. Dorvill. *in corde dolor* uterque Hamb. a m. sec. Bigot. Goth. tert. *mixtaque* Goth. sec. *vesania* Reg. 668 *At F.* tert. Goth. *agitatur* alter Hamburg. 669 *et vox* aliquot Burm. In fine *est* Medic. et aliis deerat: hincque sublatum ab Heins. 670 *oc. acies* Goth. tert. et Dorvill., sed hic alterum in marg. 671 *ad m. respicit u.* alter Hamburg. *prospexit* Ven. *conspexit* Leid. 672 *volutis* Leid. et Hugen. ad vulgarem formam. Wakef. interpungit: *Ecce autem flammis, inter tabulata volutus, Ad cælum undabat vortex.* nec hoc male.

apud Cerdam et al. 659. *tui fidissima*, pro vulgari, in te, tibi; ad formam illius: tui amantissima: inflexum. 660. *exterrita:* quod sup. 599 dixerat: *subito mentem turbata dolore*, in furorem acta. 664. *deserto in gramine*, extremo campo: sup. v. 614. 668. *Furias* ad desperatas Laviniæ nuptias refer.

669. *umbræ*, quia in vulgari sermone *caligo mentis* dicitur. 672. Turrim, diversi generis ab ea, quæ supra IX, 530 sq. fuit narrata, ante muros et vallum constituta ad excipiendum hostium muros oppugnantium impetum, ex seriore ævo heroicæ vitæ intulit poeta. Admovebatur illa muris ab oppidanis, ut inde desuper et ex alto hostis missilibus peti posset. Subnata forte illa est poetæ animo ex nave incensa Il. O extr. et Π, 122 sq. Hactenus, si recte colligo, trina occurrunt turrium genera; primo sollenne illud turrium genus,

Ad cœlum undabat vortex, turrimque tenebat:
Turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos.
Jam jam fata, soror, superant; absiste morari;
Quo deus, et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Æneæ, stat, quidquid acerbi est,
Morte pati: nec me indecorem, germana, videbis
Amplius. Hunc, oro, sine me furere ante furorem.
Dixit, et e curru saltum dedit ocius arvis;
Perque hostes, per tela ruit; mœstamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti, montis saxum de vertice præceps

673 *petebat* pro div. lect. prior Hamburg. et Zulich. 674 *compactam* alter Hamb. et Dorvill. *qua* Goth. sec. *duxerat* Parrhas. et Montalb., perperam. vid. sup. VI, 630. 675 *instraverat* lectum inde ab Ald. tert. firmatumque codd. Pier. et Heins. *intraverat*, vitiose, ed. Dan. Heinsii. At *instruxerat* edd. vett. cum Mediceo Pierii, Dorvill. Goth. pr. Erf.; mutatum idem in nonnullis in *exstruxerat*. 678 *acerbum est* Serv. ad Æn. II, 750. Sicque Goth. pr. Tum melius, puto, interpungitur post *Morte*, ut sit: *Stat, quicquid acerbi est Morte, pati.* 679 *neque me* Reg. Parrhas. bini Goth. et Probus in Grammatica: sicque editum a Cuninghamo. *non indec.* Dorvill. 680 *Hoc* pr. Hamb. *luere* Zulich. a m. pr. In archaismo in *furere furorem* nemo hærebit; sed, quod a viris doctis illustratum et expositum volebam, hoc erat: quam vim h. l. habeat *ante*. Servius exponit: " prius quam ad eum veniam, ut pugnam mente concipiam et instructus furore in bella prorumpam." Digna Grammatico interpretatio, non poeta! Cerda: *priusquam moriar* supplet; quod æque putidum. Atqui in his et similibus obmutescant summi viri. Nisi vitio coinquinatus est versus, est utique inter eos, quos poeta, donec emendaret, rudere, ne hiarent, complevit. Alias facile poterat succurri: *sine me furere, alma, furorem*, vel *sine me insanire furorem*. Certe *ante* prorsus alienum. Sine me, o soror, indulgere furori huic meo, hoc est iræ, virtuti, ut congrediar cum Ænea, etiam si fatalis mors instet. 681 *a curru* pr. Hamb. *armis* sec., sed *arvis* est ex more poetæ, in arva, in terram, χαμᾶζε. 682 *et tela* tres Burm. 683 *trepido* Goth. tert.

quo murus intercipitur, ut II, 460. et al. alterum mobile rotis subvectum intra muros pro usu et necessitate; h. l. tertium ante murum, cum quo ponte jungitur, ut pro propugnaculo sit: IX, 530 sq. *Tabulata* sunt turris contignationes, v. sup. lib. II, 463. 464. *vortex flammis volutus* elegantius quam vortex flammarum. 675. *pontesque* quibus discursus fieret per turres et muros. vid. sup. IX, 170 et 530. 680. *ante*, ante quam *morte patiar quidquid acerbi est*; sed vid. Var. Lect.

684 seqq. Comparatio ex ipsa rerum natura unicuique facile poetæ obvia. Nec tamen ignorare potuit Virgilius, eam jam ab Homero tractatam Iliad. N, 137 sqq. Hesiod. Scut. 374 sqq. 437. Ex Virgilio profecerunt alii etiam Guellio et Cerdæ laudati, Statius VII Theb. 744 seqq. Valer. Fl. VI, 631 seqq. Add. Tassus *Gierus. lib. XVIII, St.* 82. Sed omnium diligentissimus in ornamentis Q. Calaber lib. I, 694 sqq. lib. II, 378—385. Maronis laudem cumulat oratio elaborata et phanta-

Cum ruit, avulsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas,
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exultatque solo; silvas, armenta, virosque
Involvens secum: Disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
Sanguine terra madet, striduntque hastilibus auræ;
Significatque manu, et magno simul incipit ore:
Parcite jam, Rutuli; et vos tela inhibete, Latini;
Quæcumque est Fortuna, mea est; me verius unum
Pro vobis fœdus luere, et decernere ferro.
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
At pater Æneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arces;
Præcipitatque moras omnes; opera omnia rumpit;

685 *ventis* sec. Moret. 686 *Proruit* Bigot. *Profluit* tres apud Burm. *sublata* duo ibid., sicque ap. Schol. Cruqu. Horat. III Od. 30. *sublaxa* Goth. pr. *subcassa* Parrhas. 687 *magno tunc* Ed. pr. Burm. *ictu* Ed. ead., tum multi codd. Pier. Heins. et Goth. sec.; nonnulli a m. sec. Sed hoc Pierio placere non debebat. *agi*, moveri, deturbari, docte dictum: hincque *actus*. 689 *Dejecta* Oudart. et Zulich., perpetua varietate; vide modo v. 655. 691 *striduntque* ad vetustiorum Pier. et suorum ductum Heins. reposuit. Vulgg. *stridentque*. vid. sup. IV, 689 et Ge. IV, 556. *que* aberat Sprot. 692 *increpat ore* facile cuique in mentem veniat: sic tamen poeta hic noluit: ut tot alia, argutius dicta, quibus carere maluit. 694 *me justius unum* Sprot. ex glossa. 696 *mediis* Dorvill.

smatum dilectus simulque ἐνάργεια. 685. 686. variat orationem pro vulgari: avulsum vento seu imbre seu vetustate. *sublapsa vetustas* saxi, pro saxo sublapso vetustate: traducto attributo. 687. *actu* exquisite, impetu, impulsu. *mons* pro saxo, ut augeat phantasma, *improbus*, ingens, ut al. 688. 689. His exornatur res, et increscit admiratio. Hæc multo ἐναργέστερα et ad sensum efficaciora fiunt, si Græca compares, aut si ad simplicitatem orationis vulgaris singula redegeris.

690. 691. Simplicibus verbis eadem dicta Iliad. N, 789 et v. 692. Comparari solent cum Iliad. Γ, 81, Odyss. Ω, 529 sqq. 692. magna voce infit. 694. *verius* est, justius est, me unum pro omnibus rupti fœderis pœnam luere, ut jam Serv. Nota nunc vocis *verus* significatio vel ex illo Horatiano: *Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.*

697 sqq. Præclarus locus: primum in exhibenda impatientia moræ et festinatione, tum in phantasmate miræ heroum magnitudinis et speciei corporis. *Præcipitatque moras omnes*, ornate, h. omnia, quæ eum morari

Lætitia exultans, horrendumque intonat armis :
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
Quum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
Vertice se attollens pater Apenninus ad auras.
Jam vero et Rutuli certatim, et Troës, et omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Mœnia, quique imos pulsabant ariete muros;
Armaque deposuere humeris. Stupet ipse Latinus,
Ingentes, genitos diversis partibus orbis,
Inter se coiisse viros, et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi,

700 *exsultat* Oudart. et Sprot. *horrendisque* Parrhas. *insonat* pr. Hamb. a m. sec. vid. sup. VIII, 239 et al. 701 *Athos* Medic. et alii; atque sic Ald. sec. et cett. At veteres edd. cum codicum majore parte *Athon:* quam male Servius pro vera lectione venditabat, metro perperam metuens. Est Ἄθως. Monuit quoque Benedictus. *et quantus* Reg. 703 *se tollens* Goth. tert. 705 *qui alta* et *qui imos* Dorvill. 706 *altos* Oudart. *abiete* Moret. sec. 708 *Ingentis* Heins. Tum *diversi partibus orbis* Maronis mos postulat. Sicque jam conj. Heins. 709 In Heinsianis et Burm. *coisse* vitiose expressum. Ceterum memorabile exemplum hic versus prodit librorum in manifestam corruptelam conspirantium; quo quis abuti possit ad auctoritatem codicum elevandam. Legitur enim in Romano juxta ac Mediceo, et in ceteris Pierianis et Heinsianis omnibus, it. in Erf., adversus metrum: *viros et decernere ferro.* Unus erat Pier., a quo aberat *et*, quod et Goth. sec. ignorabat cum aliis, quos Ursin. viderat, qui et Faernum sic emendasse testatur. Sequuntur codicum vitium edd. vett., quantum video, omnes, exceptis iis, quæ ex Egnatii recensione Ven. 1507 profectæ, in quibus *et cernere:* hoc etiam Ge. Fabricius recte repetiit, hincque alii. Auctoritatem faceret jam per se satis magnam ratio poetica: sed *cernere* etiam firmat Seneca Ep. 58, tum Quinctil. et Priscian., teste Heinsio, imprimis autem Servius, docta in Nota ad h. l., docens quoque posteritatem cœpisse legere, *et decernere:* secundum quam lectionem synalœphe opus esse excluso *os*, ut sit: *inter se coiisse vir' et decernere ferro:* v. habes acumen grammaticum in figuris comminiscendis. et *cernere* etiam a m. sec. in Mentel. erat emendatum, Post virorum doctorum observationem nunc constat, *cernere, κρίνειν ἀγῶνα,* pro decernere, jam Ennio esse frequentatum. conf. Heins. ad h. l. cum Cerda et Burm. 710 *p. pulvere* Zulich. a m. pr. Jo. Schrader. tentabat: *ut vacui patuerunt æquora campi.*

poterant, festinanter agit. 700. *intonat armis*, tantus corporis specie, *quantus Athos.* Etiam Hector apud Homerum Iliad. N, 754 ὡρμήθη ὄρεϊ νιφόεντι ἐοικώς, sed ornatius Maro singula montium nomina ponit, quod efficacius ad sensus impulsus est. Ne autem quis cum Spencio Polym. p. 248 simulacra deorum montium cogitet moneo: Sic tota vis et δεινότης poeticæ imaginis perit, quæ alioqui multum ex illo habet, quod εὐφαντασιῶδες dicere licet. Duxit hinc Miltonus magnificum ac sublime illud Satanæ phantasma; *dilated stood, Like Teneriff or Atlas, unremov'd: His stature reach'd the sky, and on his crest Sat Horrour plum'd. Parad. Lost* IV, 984. *Quum fremit* ventorum procellis: hinc et *coruscæ* ilices, variante variato arborum motu luce et umbra. Sic supra I, 164 *silvis scena coruscis.* 709. *cernere,* decernere, cf. Var. Lect. 710. conf. v. 696.

Procursu rapido, conjectis eminus hastis,
Invadunt Martem clipeis atque ære sonoro.
Dat gemitum tellus: tum crebros ensibus ictus
Congeminant. Fors et virtus miscentur in unum.
Ac velut, ingenti Sila, summove Taburno,
Quum duo conversis inimica in prœlia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri;
Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencæ,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multa vi vulnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
Haud aliter Tros Æneas et Daunius heros
Concurrunt clipeis. Ingens fragor æthera complet.
Jupiter ipse duas æquato examine lances

711 *conjectisque* Medic., ut Heins. tradit. Sed Fogginii diligentia dedit a m. pr. *colectique*, et a sec. *conlectis*: hoc etiam Rom. exhibebat. Etiam Bigot. *collectis*, Goth. tert. *disjectis*. 712 *simul ære* sec. Menag. 713 *crebris ictis* Medic. (a m. pr.) et Gud. a m. pr. 714 *Congeminat* sec. Rottend. 715 *Sila* diserte Medic. et al. In aliis, et in edd. vett., nec non in Servio *Syla*. In Rom. *silva*, ut supra erratum Ge. III, 219, et ut h. l. ab aliis errari Servius monet. *Sylla* Dorvill. a m. sec. *sub monte Taburno* ap. Serv. ad Ge. III, 219. 716 *conversi* alter Menag. *diversis* Menag. pr. et Goth. tert. c. *inter se prælia* Zalich. a m. pr. *in* abest alteri Menag. 719 *Quis nemori* Heins. tandem restituit e Medic., tum Rom. aliisque Pier.; adde Goth. sec. Vulgo lectum: *Quis pecori*. Porro *imperet et* aliquot Pier. et Burm. *sequuntur* Sprot. et duo alii Burm. 720 *prælia miscent* Gud. Sed alterum figuratius. 721 *infigunt obnixi* Parrhas. 722 *rigant* Oudart. a m. sec., ex interpretamento τοῦ *lavant*. *lavunt* aliquot Pier. 723 *Non aliter* duo Goth. et pars Pier. *Lavinius heros* pr. Moret. 724 *fr. æ. pulsat* Oblong. 725 *Jupiter ille*

712. *Invadunt Martem:* elato spiritu, pro, incipiunt pugnam, cf. IX, 186. *clipeis atque ære sonoro:* utrumque de clipeis collisis. Infra 724 repetitur; *Concurrunt clipeis*. 714. *Fors et virtus*. Non fors Turni, Æneæ virtus: sed pugnantes non modo virtutem præstant, sed et casum ac fortunam in ictibus et vulneribus inferendis observant.

715. Ornatissima comparatio: facile cuivis obvia, sed tam splendide et magnifice vix a quopiam tractata. Nam tenuiter Apollon. lib. II, 88. 89. Sed ipse Maro jam pugnam taurorum copiose tractaverat in Georg. III, 217 sqq. Cum quo conferre juvabit Oppian. Cyneg. II, 43 seqq. Ornat notionem silvæ positis nominibus celebriorum silvarum, Silæ in Bruttiorum agro (vid. sup. Var. Lect. ad Ge. III, 219) et Taburnum, in Samnio (vid. Ge. II, 38). 717. 718. 719. Valent hæc ad pugnæ atrocitatem declarandam. *mussantque*, anxii expectant, conf. sup. 657. *nemori*, pro pascuis, saltu: ut in Georg., v. c. II, 216 et v. h. l. Heins. 720. Cf. Ge. III, 220 sqq.

725. 726. 727. Apud Homerum

Sustinet, et fata imponit diversa duorum;
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.

Bigot., ut toties. vid. VII, 110. *ex agmine* Parrhas. Goth. pr., ut toties alibi. *æquato pondere* Goth. tert. 727 *aut quo* complures scripti Heins., tum Parrhas. et Goth. sec. ac tert. Possunt hi videri ad Servii exemplum interpretationem instituisse, sicque edidit Cuninghamus ex Huls. et Nonio p. 177, laudato Castalione Obss. Dec. III, 9. Monet tamen esse hoc durissimum, quod, in *Quem damnet* substituendum sit *voti*; quodque *labor* sit virtus, quæ alterum victorem reddat. Nescio, an procedat, si quis *τὸ labor* sic sumat: *Quem damnet, labor* est Jovi, laborat Jupiter, dubitat, deliberat, *Quem damnet*

Jovem fata Hectoris, Κῆρας, et Achillis Iliad. X, 209 sqq., Achivorum et Trojanorum Iliad. Θ, 69 libra expendere, notum est: sed ibi alterutrius exitium jam instare declaratur; quod secutus est Miltonus in præstantissimo loco lib. IV. 996 sqq. Expresserat idem inventum in Memnonis et Achillis pugna Æschylus in Ψυχοστασίᾳ, nisi quod Κηρσὶ substituerat Animas: quod expressum esse observatum est in patera Etrusca seu Italica, apud Lanzium (To. II. *Saggio di Lingua Etrusca* p. 224) quam Winckelmann. ad Hectorem referebat: at, assidente Apolline, sedet Mercurius librans lances, quibus duæ umbræ seu animæ ad formam humanam effictæ impositæ sunt; verum de his aliisque remitto ad Obss. in Iliadem X, 209. Maro ad diversum phantasma Interpretes avocare debebat: ad magnitudinem pugnæ et expectationem exitus, quam ea faciebat. Non modo homines suspensi expectant, sed ipsi dii; ipse Jupiter libra pugnantium fata trutinat, sed æqua adhuc lance nec in alterutram partem propensa. *Quem damnet labor, quo vergat pondere letum:* prægnans oratio. Videamus primum de posteriore, quod esse debebat proprie, utra lanx pondere vergat (καταῤῥέπει) eoque ipso mortem denuntiet. *letum* itaque pro ipsa lance dixit, qua inclinata mors subsequitur. Jam prius membrum *quem damnet labor* equidem non aliter accipio, quam ut eandem sententiam more suo bis exponat poeta: *quem damnet* sc. leto, utrum e duobus morti destinet iniqua sua fortuna, calamitas sua; seu, *labor* simpliciter pugna, ut πόνος, μόχθος. Est ergo vulgare: uter, lance alterutra depressa, morti destinetur. Video alios sic accipere, ut sit pro: qui damnetur et addicatur labori; Scaliger vero: a quo frustra labor suscipiatur. Nondum damno meam rationem. At Servius contraria juncta putabat: " id est, inquit, quem voto liberet labor præliandi, parta scilicet victoria etc." Parum luculenter declarat mentem Grammaticus; hoc enim vult, ut sit: quem, h. utrum, voti damnet pugna: ut supra Ecl. V, 80 *damnare votis*; h. e. successus, eventus pugnæ. Sed an *damnare* ita absolute a poeta dictum sit, recte dubites. Apud Macrob. V, 13 reprehensio Grammatici est non inepta, inter ea, in quibus Maro Homericam majestatem non æquaverit, esse et hoc, quod post v. 149. 150, cum manifestum jam esset, Turnum utique periturum, sero tamen *Jupiter ipse duas æquato pondere lances Sustinet* etc. Addit idem bono cum judicio: " Sed hæc et alia ignoscenda Virgilio, qui studii circa Homerum nimietate excedit modum." Saltem Maro morte impeditus phantasma hoc poeticum non satis cum reli-

Emicat hic, impune putans, et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit. Exclamant Troës trepidique Latini,
Arrectæque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu:
Ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro,
Ut capulum ignotum dextramque adspexit inermem.
Fama est, præcipitem, cum prima in prœlia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci;
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit; postquam arma dei ad Vulcania ventum:
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu

(leto) *et quo* etc. Sed vid. Not. 728 *hac* Montalb. *hoc* Dorvill. a m. sec. *impune micans* Zulich. *corpore tanto* Sprot. 731 *acies amborum* Bigot.; idem cum multis *ac*, etiam Goth. sec. *et*. 732 *que* aberat sec. Hamb. *in medio tardentem* Medic. a m. pr. *ictum* Rom. et aliquot Pier. Post hunc versum in Zulichemio sequebatur versus imperfectus: *Quid superest?* Vidit scilicet aliquis, hic deesse aliquid sententiæ explendæ. vide Notam. 733 *ocior aura* Sprot. 734 *inertem* Leid., perpetua varietas. 735 *cum primum* tres Burm. et aliquot Pier. 738 *Jamque diu* sec. Moret. et Montalb. *Teucris* Leid. 739 *ventum est* nonnulli scripti et editi cum trinis Goth. et Erf. 740

qua carminis œconomia coagmentavit.

728. *impune putans* id sibi futurum; tuto se illaturum ictum. *consurgit* sup. XI, 284 *quantus in clipeum consurgat* pro insurgat. 731. Ductus casus ex Iliad. Γ, 363, ubi Menelai ictum, quo Paridem petit, similis fortuna eludit. Facit autem novam voluptatem, novamque expectationem, quod ne nunc quidem Turni fata exitum habent, sed ad novam pugnam differuntur. 732. Sententia imperfecta. Post hunc versum animo supplendum: et inermis sic relictus Turnus periisset utique, ni fuga sibi consuluisset. *Ni fuga subsidio subeat*, potest duplici modo expediri: aut, ut jungas *subsidio subire*, subsidio venire, esse; aut nisi, id quod auxilio, *subsidio*, fuit, fugæ cogitatio subiisset ejus animo. Capulum mutilum (κολὸν δόρυ Iliad. Π, 117) *ignotum* dixit, quoniam alienum, non suum, sed Metisci, ut statim exponit disertius poeta. Nam cinxerat ille quidem, cum exiret ad pugnam, ensem Dauni patris (v. sup. hoc lib. 89. 90); sed mox, eo deposito, ad fœdus ibat in bigis, *Bina manu lato crispans hastilia ferro* sup. vs. 165.

735. *cum prima;* sup. 324 sqq. 739. *arma dei ad Vulcània:* novatum docte, pro, ad arma dei Vulcani, vel arma divina Vulcani. 740. Locus similis Q. Calabri lib. I, 545 sqq. Bene autem nunc, cum ad summum discrimen ventum est, armorum a deo paratorum memoria re-

Dissiluit; fulva resplendent fragmina arena.
Ergo amens diversa fuga petit æquora Turnus;
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes.
Undique enim densa Teucri inclusere corona;
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minus Æneas, quanquam tardata sagitta
Interdum genua impediunt, cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urguet:
Inclusum veluti si quando flumine nactus
Cervum, aut puniceæ sæptum formidine pennæ,
Venator cursu, canis et latratibus, instat;
Ille autem, insidiis et ripa territus alta,
Mille fugit refugitque vias: at vividus Umber

Fatalis Ven. *gl. cui* Rom. et aliquot Pier. *fusilis* Leid. 741 *resplendet fragmen* Rom. cum aliis Pier., tum Medic. a m. sec. aliique Heins. cum Ed. pr. Burm., quod exilius esset. Heinsius tamen subtilitatem captat et conj. *resplendent fragmen*; ut *crepitabant bractea* excudebat sup. VI, 209. *respondent* Goth. tert. *resplendunt* Dorvill. *resplendet lumina* Zulich. *resplendent agmina* Ven. 742 *æquore* Leid. 743 *Nunc huc atque huc* alter Menag. *nunc huc* Ven. *deinde huc* Oudart. Sprot. et pr. Hamb. cum binis Goth. *nunc hunc inde illuc* Dorvill. a m. sec. 744 *Teucri densa* Goth. tert. *incl. caterva* Goth. tert. 745 *mœnia spargunt* Menag. pr. 746 *tardante sagitta* plerique libri, etiam Medic. a m. pr. et vett. edd. ante Dan. Heinsium, qui primus *tardata* sc. genua, sagitta s. vulnere: quod ex Rom. et aliis notaverat Pierius. *turbata* Montalb. 748 *instat* pro *urguet*, ex Arusiano Messio laudat et illustrat Heins. conf. sup. VIII, 433. 434. 749 *in flumine* vulgg. ante Heins. unde prava erat nata interpretatio, *ac si cervus in flumine natans mille vias fugeret*, atqui erat ille *ripa territus alta*: quo minus in amnem se dejiceret. 750 *captum* Goth. sec. *pinnæ* plures Pier. et Heins. conf. Ge. III, 372 et alibi. 753 *ac* Medic. et al. *aut* Sprot. *invidus* Bigot. *umidus imber* alter Hamb.

fricatur. *futilis*, pro vulgari, fragilis. In seqq. 742 vestigia sunt fugæ Hectoreæ Iliad. X, 136 seqq. Certamen hoc ante oculos habuere e recentioribus multi, imprimis Tassus in pugna Argantis et Raimondi (*Gierus. liber. Cant. VII, St.* 80 sqq.). 743. *orbes* v. sup. v. 481. *implicat*, eleganter pro facit, implicito cursu. 745. *vasta palus*, non Juturnæ, nam is nimium quantum aberat, sed colluvies aquarum agrestis; ut omnino Laurentina regio erat, et etiamnum est, palustris. v. sup. ad X, 709.

746. Genua tardata *sagitta*, vulnere sup. v. 319. Mox 749 primæ comparationis lineæ in Hectoris fuga Iliad. X, 188 sqq. et in Dolone persequendo K, 360, diversis tamen modis. Ornavit narrationem simili exemplo Oppian. Halieut. V, 586 seqq., jam Guellio laudatus. 750. *aut puniceæ*. Ge. III, 372. *Hos non—Puniceæve agitant pavidos formidine pinnæ* ubi vide. 752. *insidiis*: sunt illæ ipsæ lineæ pinnis ac formidine distinctæ, quas expavescens cervus non transilit. 753. *Umber*, canis ex

Hæret hians, jam jamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor: ripæque lacusque
Responsant circa, et cœlum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Æneas mortem contra, præsensque minatur
Exitium, si quisquam adeat; terretque trementes,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt
Huc illuc. Neque enim levia aut ludicra petuntur
Præmia: sed Turni de vita et sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris

754 *tenens* Rom. et Hamb. pr. a m. sec. 755 *illusus* alter Menag. et alter Goth. 757 *Responsat* Goth. pr. *circum* etiam legitur. *et* aberat Exc. Burm. *intonat* Sprot. et alii apud Burm. et Pier. *fragore* iidem et alii permulti cum Goth. tert. et Erf. 760 *Æ. contra præsens mortem quem* Ed. pr. Burm. et Goth. pr. 761 *Excidium* Ven. *aderat* Dorvill. 762 *Excissurum* Parrhas. *saucius* est vel etsi saucius; vel, quantum licebat ei saucio. Estque adeo poeta dignius, quam quod conjicere possit aliquis: *nec secius instat*, aut *et sævius instat*. Nam poeta, *et sævior instat*, dixisset. *instant* Medic. a m. pr. 763 *implent* Menag. pr. et Leid. *complent* Parrhas. 764 *Huc atque huc* Oudart. 766 *Fauni* Aldd. edd. inde a prima, cum sequacibus (usque ad Commel., quæ discessit), et sic Serv. laudat ad v. 779, quod præfert cum Cerda Schrader. ad Musæum pag. 330, tanquam exquisitius. Sed aliter codices; et impedita fit junctura *sacer Fauni foliis.*

Umbria: quod facile videas. 754. 755. Lepidum ornamentum comparantis rei: petitum ex Apollon. lib. II, 278 sq. Imitationem Ovidii Met. I, 533 sqq., et Statii V Theb. 165 sqq. jam Cerda comparavit. 756. *lacus* cf. 745; intelligenda autem arundo et arbusta circa paludem. 760 seq. Prorsus ad Homeri ductum in Hectoris fuga Iliad. X, 205 sq. Ad nostrorum vero hominum sensus de decoro herois hæc exigenda nequaquam. Hostem in congressu pugnæ semel victum, etiam inermem ac nudum, trucidat Homericus ac Virgilianus heros: et nescio, an nostra ætas in præliis aliud probet. De nostrorum autem certaminum ac pugnarum, seu duellorum, singularium ludibriis cogitare h. l. interpretes non debebant. 763. *retexunt* eleganter, repetunt, recurrunt. conf. sup. lib. V, 583. 584. 764. 765. Hic transfert Homericos notissimos versus Iliad. X, 158—161. *levia aut ludicra:* scil. qualia erant in certaminibus ac ludis seu στεφανίταις seu χρηματίταις. (Hoc erat, quod volebat Meierotto p. 47).

766. Vim poeticam Maroni propriam in oleastro hoc ornando agnosce: Simpliciter declarandus erat locus, quo hasta hærebat. Videtur ea sata quasi esse ex caprifico Homeri Iliad. X, 145. cf. Z, 433. Λ, 167. *li-*

Hic steterat, nautis olim venerabile lignum :
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, et votas suspendere vestes.
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Æneæ stabat : huc impetus illam
Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit ; tuque optima ferrum
Terra tene ; colui vestros si semper honores,
Quos contra Æneadæ bello fecere profanos.
Dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus

foliisque pr. Hamb. 767 *olim nautis* Goth. tert. *signum* Menag. pr. et Parrhas., non indocte, ut Homericum σῆμα, quod late conspectum præbet. 768 *ibi* pr. Hamb. et Sprot. 769 *notas—vestes* Edd. vett.; emendatum *votas* in ed. Ald. tert. et a Ge. Fabricio: sicque Pier. et Heins., paucis exceptis. *voto* Leid. et a m. sec. Rottend. 772 *huic* tert. Rottend. *hic* tert. Goth. 773 *et* abest multis, ab aliis *in*, ut a tribus Goth. et Erf. Aberat etiam a Mediceo ; sed altera manus inseruit *ab r.* et delevit *et*. In Ven. *ut lenta*. Tum Bigot. *fixum lenta radice*. Porro, idque unice verum, Servius jungebat: *fixam et lenta radice tenebat*, non, ut vulgo factum, *Detulerat fixam, et l.* Ge. Fabricius Donatum legere ait: *Detulerat mollem et lenta r.* Quod verum non est: nam Donatus *lentam radicem* explicat mollem. 777 *tuaque* sec. Rottend. 778 *vestros colui* Goth. tert. 779 *ferro fecere profanos* duo Rottend. Zulich. et pro var. lect. Gud. Saltem hoc interpretationem juvat. Sed hic miror Maroni non tenuem et exilem visum versum, imprimis in hoc: *fecere profanos*, pro, profanarunt. Paullo ante ad v. 775 notatum erat in Servianis: humiliter quibusdam visum dictum: *prendere cursu*. 781 *Jamque* Hugen. *lento stirpe*, cf. Pier. et sup. v. 208. 782 *potuit* Leid. *discurrere* Medic. a m. pr. et Gud. pro var. lect. *discindere* Ven. *convellere* qu. Moret. et Leid.

gnum, arbor. 770. *nullo discrimine*, adeoque nullo respectu habito, quod sacra erat arbor. 771. *puro campo*, vacuo, non impedito. Sic Gr. καθαρὸς χῶρος, ut Iliad. Ψ, 61. Passim mos loquendi illustratus a viris doctis, v. c. ad Ovid. Fast. III, 582. 772. *hasta stabat*, ex jactu sup. 711. 774. 775. Eadem in hasta Achillis convellenda opera ponitur ab Asteropæo Iliad. Φ, 184 sqq. 778 *colui—honores*, ut: sacra colere, religiones colere. 781. 783. quam ornate: non potuit evellere hastam. *lento in stirpe*: quod 773 *lenta in radice*. *discludere morsus roboris* ejusdem radicis seu trunci, qui ferramentum hastæ arte amplexus erat, ut difficile esset ad

Roboris Æneas. Dum nititur acer, et instat:
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere,
Accessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Assistunt contra certamine Martis anheli.
Junonem interea Rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
Quæ jam finis erit, conjux? quid denique restat?
Indigetem Ænean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus hæres?

784 *conversa* Zulich. Ven. et duo Rottend. cum Medic. a m. sec. *mentita* nonnulli apud Cerdam, non constat, qui. 785 *tradit* alter Hamb. 787 *ab* abest Parrhas. *revulsit* Ald. (prima et sec.) ap. Burmann. 788 *animis armisque* Parrhas. vide sup. II, 799. 790 *Adsistunt contra certamina:* Velim Heinsium, qui hoc reposuit, etsi jam Commelinum e Palat. idem recepisse video, vel Burmannum exposuisse, qua ratione hoc dictum sit. Exhibent utique hoc Medic. (nam Romanus hic mancus est) Mentel., ceterique Heins., sicque edd. vett. Ed. pr. Burm. Venetæ nostræ 1484. 1486. Hinc aliæ, ut Norimb. et Veneta 1495 etc.; item Egnatii recensio: *Insistunt contra certamina:* quod rationem habet. Sic sup. Ge. III, 164 *viamque insiste domandi.* Rationem habet quoque alterum, quod verum esse arbitror, quodque Servius alios legere ait, *Adsistunt contra certamine:* Sic *stare, adstare, παραστατεῖν, assistere,* de certantibus, ut sup. XI, 710. *contra, ἀντίον. ἄντην.* Atque hoc exhibent Menag. et Sprot. cum Goth. tert., ita quoque edidit Ald. statim in pr. ed., quod sequuntur alii, ut Steph., alii e vulgatis *Insistunt contra certamine,* quod Paullus Manutius intulisse videtur, vel *Insistunt contra certamina,* quod Egnatium dedisse diximus; tum repetiit Pulmann. et hinc vulgg. Tandem *Adsistunt contra in certamine* Hugen. *in certamina* pr. Moret., doctius utique, ut sit *Assistunt in certamina,* in pugnam; quod equidem ceteris præferam, si librorum auctoritas satis gravis adest. Sed *Assistunt certamina,* aut *contra certamina,* equidem quomodo interpreter non habeo, adeoque revocavi vulgatam antiquiorem. Junxi quoque *assistunt certamine Martis,* ut *anheli* ornet; non, *assistunt contra, certamine Martis anheli.* 792 *pugnam* Bigot. *videntem* Mediceus Pierii. 793 *Qui* Leid. *Quis* pr. Hamb. *erat* sec. Menag. 796 *gaudis*

solvendum. Sic *mordet fibula.* 785. Facit Juturna, quod Pallas in Achillis gratiam Il. X, 267. 789. *arduus,* ut alias, elatus animo, fidens, audax. Sic sup. *altus Æneas. sublimes armis* jungunt alii: male hic. 790. v. Var. Lect.

791 seqq. Novo invento poeta nos, cum jam pugnam Turni et Æneæ instaurari expectamus, avocat, et animos suspensos tenet deorum consiliis interpositis. 791. Hoc fere modo Odyssea ad finem properat Ω, 471 seqq. *omnipotentis* Olympi. l. pro deorum omnipotentium, l. in quo dii omnipotentes habentur. cf. sup. ad lib. X, 1. 794. 795. fatale esse, ut Æneas deus Indiges, ἐγχώριος, sit,

Mortalin' decuit violari vulnere divum?
Aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris;
Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curæ

Goth. tert. pro *gravidis*. *in montibus* Oudart. et Zulich. a m. pr., merus lapsus librarii; ne quis putet, cum ratione dictum e v. 133 sqq. Nam et ibi Juno ad cœlum redit v. 159. 797 Debet scribi *Mortali'n* pro *Mortali an*; ut supra monitum. *Mortali* ed. Ven. Burm. cum Goth. sec. et tert. *Mortalem* legitur in marg. ed. Ven. Scoti 1544, non mala emendatio viri docti, qui in sententia hærebat; nam hoc utique indignum: vulnere divum, h. divorum, mortalem peti, violari. Video nunc esse eum virum doctum Benedictum in ed. Flor. 1520, cujus verba adscribam: "In vetustis et fide dignis codd. legitur *Mortalem decuit*; quod magis placet; etsi Servius *Mortalin* legat. Sensus erit: o Juno, *decuit mortalem*, hoc est Æneam, *violari vulnere divum?* i. feriri manu dearum, hoc est Juturnæ, quæ dea est; q. d. minime. Et hoc dicit Jupiter, ut Junonem incesseret, criminareturque, quod impulerat Juturnam ferire Æneam. Ad quod paullo post se expurgans respondet Juno: *Juturnam fateor* etc. v. 813 sqq." Scilicet sic statuendum, vulnus Æneæ sagitta ignotum unde allapsa (sup. 318 sqq.) Juturnæ tribui a Jove. Quod si statuas et inf. 813 sq. verba Junonis compares, lectionem *Mortalem* valde arridere non inficiabere. Contra id, quod nunc in libris legitur, difficultatem haud dubie facit, si *mortale vulnus* communi significatu accipiendum est, ut sit vulnus mortalis, seu a mortali illatum: quid enim in eo mirum, si Æneas, futurus deus, nunc tamen homo, a mortali, ab homine, telo petebatur, cum is in media pugna versaretur? cum Turno congrederetur? Itaque inducor, ut credam, Maronem primum h. l. ausum *mortalem* pro letali dicere: quod ad analogiam tot aliorum similium, v. c. letalis, fit præclare; etsi Serv. damnet, et Burm. recte moneat, esse usum vocis sequioris ætatis. Sed hæc ipsa, quæ seriores scriptores sibi permittunt, omnia fere a poetis primum profecta sunt. Ita tandem sententia digna poeta exit. Erat utique quod miraretur Jupiter, Junonem, cum sciret ipsa Æneam immortalem futurum, tamen putasse se assecuturam hoc, ut ille telo percussus vulnere letali occideret. Adscribendus adeo hic locus iis, in quibus poeta novasse aliquid dicendus est, ne ineptæ orationis crimine oneretur. 798 *Haud e.* Reg. 799 *Erectum* Goth. tert. *et* deest Bigot. 800 *que* abest Dorvill. 801 *tacitus* Leid. *edit*

scis ipsa. cf. VII, 313. Nota loca Liv. I, 2 f. Tibull. II, 5, 45. 46 seqq. *fatisque ad sidera tolli* ex Enniano: *Unus erit, quem tu tolles ad sidera cœli*, quod usurpavit Ovid. XIV Met. 814. Hinc mox Juno v. 819 subjungit aliud quid, quod non fati necessitas imponat. 797. 798. 799. Prior versus spectat ad id, quod paullo ante vulnus inflictum erat Æneæ. Ambiguum esse potest, sintne jungenda *vulnere divum*, deorum; ut sit, *vulnus a deo illatum*; ita *vulnere mortali* dictum erit nova acceptione pro vulnere mortifero; an *divum*, quarto casu acceptum, *deum* aliquem violari *vulnere mortali*, a mortali illato. Nunc *deum* accipies aliquando futurum, Æneam. Ita vero argumentatio est valde levis: indignam rem esse, *divum*, futurum deum, *mortali vulnere*, hoc est, *a mortali illato* esse ictum. Immo vero vis argumentandi requirit hoc: *a deo mortalem vulnerari indignum est.* Junonis fraude per Juturnam (vs. 814) illatum erat vulnus Æneæ, et hactenus *vulnere divum* violatus erat *mortalis*. Apertior utique sententia esset, si scriptum foret *mortalem*: v. V. L. *victis*, pro victo: ex decoro poetici sermonis, ne in vulgari hæreret; Quod toties vidimus etiam in hoc enallages genere. Alia vis nulla inest. 801. *Nec te edat dolor*: alias: animum tuum; ut Iliad. Z, 202 Ὃν ϑυμὸν κατέδων et

Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est. Terris agitare, vel undis,
Trojanos potuisti; infandum accendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenæos;
Ulterius tentare veto. Sic Jupiter orsus;
Sic dea submisso contra Saturnia vultu:
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Jupiter: et Turnum et terras invita reliqui.
Nec tu me aëria solam nunc sede videres
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsam
Starem aciem, traheremque inimica in prœlia Teucros.

Diomedes legerat, sicque Gud. a pr. m., quod copiose illustrat Heins. ex vetere forma: edim, is, it. *ne mihi* Dorvill. 802 *tristi* pr. Hamb. pro var. lect. *τοῦ dulci*. Male; et similis forma apud Tibullum notata: *Edidit hæc dulci tristia verba sono. tristes dulci* Goth. tert. *recursant, recusunt, recusent* (hoc et Medic. a m. pr.), *recurrent*, aberrationes apud Burm. 803 *est* deerat Ven. *Ventum est ad summum* Leid. 808 *quod nota* Sprot. *mihi est tua* Parrhas. *tua magna voluntas* perpetua lectio edd. vett., tum Ald. sec. et hinc profectarum. *magne* reposuit Paullus Manutius, hinc aliæ, Commelin. Steph. Pulmann., idque Pierii codd. et Medic. cum aliis Heins. firmarunt: et ex Goth. sic sec. ac tert. *tua celsa v.* ed. Ald. pr. Junt. 809 *invisa* Menag. pr. *relinquo* aliquot apud Burm. cum trinis Goth. 810 *Nec me tu* alter Menag. *aeriam* Dorvill. *sub nube* Parrhas. et pr. Hamburg. pro var. lect. *sub sede* alter Menag. 811. 812 *sub ipsam—aciem* e Medic., tanquam elegantius, refinxit Heins. pro vulgato: *sub ipsa acie*; nisi quod sec. Rottend.

alia. In sqq. turbatur ab Intpp. Putatur esse adversativa propositio; *et mihi curæ sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent*, immo defer ad me curas ac querelas sæpe. Sic fere Cerda; Ita vero oratio friget. Enimvero est reiteratio antecedentis enuntiationis: *nec* toties me querelis tuis fatiges. Fraus est facta in eo, quod *et* subjunctum est, cum negativa *nec* repetenda esset. Atqui hoc novum non est. Sic inf. 825 *aut* pro nec. Et sic sæpe. Etiam hoc exemplo Homeri: *μή—ἠδέ*. *recursent*, ut Æn. I, 662, iterentur. 803. *Terris agitare vel undis.* Consilia Junonis: primum per tempestatem immissam, sup. I, 37 sq., alterum *infandum accendere bellum* etc. sup. VII, 286. 315. 316. Tertium ad Laviniæ nuptias cum Ænea pactas et Junonis artibus turbatas spectat: *Deformare domum*, scil. luctu, maxime ex Amatæ suspendio, quocum squalor ac deformitas conjuncta. *Deformem dolorem* Lucanus dixit lib. VIII, 81, et *deformis ægrimonia* ex Horatio nota.

808. 809. Hoc non respicere potest ea, quæ hoc libro de Junonis descensu in montem Albanum, et, acceptis Jovis mandatis, ad Olympum reditu fuere narrata sup. vss. 133. 159. 160, sed ad locum lib. IX, 802 sqq., ubi Iris a Jove missa Junonem vetat pugnæ interesse. 810. *Nec tu*, scil. nisi hoc ita se haberet. 811. 812. Starem in acie *flammis cincta:* ad terrorem dictum puto, ut flamma in Trojanos sæviat, uti quis ferro ignique grassari dicitur. Nisi

Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita majora audere probavi;
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum;
Adjuro Stygii caput implacabile fontis:
Una superstitio superis quæ reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum:
Cum jam connubîs pacem felicibus, esto,
Component, cum jam leges et fœdera jungent:
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari;

et Dorvill. cum binis Goth. *ipsam acie*, et Parrhas. *ipsa aciem*. 813 *fateor misero* tres Burm. et ap. Macrob. VI, 6, incondito ad aurem sono. *fateor miseram* Dorvill. 815 *ut ostenderet* alii olim ad Serv. 816 *implicabile* Leid. *intractabile* Montalb. *insatiabile* Zulich. 817 *Vana* Parrhas., perperam. conf. Not. Aliter sup. VIII, 187. 818 *que* abest Dorvill. *exorsa* Ed. Ald. tert. 819 *quod n. f. te l.* Goth. tert. *tenentur* Mentel. pr. a m. pr. 821 *infelicibus* Uratisl. 822 *Componant* Parrhas. *Componet* Goth. tert. *leges ad fæd.* pr. Rottend. 823 *Nec* Ed. pr. Burm. Goth. tert. 824 *Ne*

nube ignea circumdata in pugnam prodire voluisse dixeris: quod an usu poetarum probetur, haud novi. Fulminis usui locus vix est. Supra lib. II, 613 Juno ferro accincta Achivos vocat a navibus, Pallas autem nimbo cincta arcem insidet. *traheremque Teucros inimica in prælia:* simpl. accipio pro, Teucros aggrederer: nam qui aggreditur, pugnare secum alterum cogit trahitque in pugnam. Verborum enim ordo non admittit alterum: *trahere prælia in Teucros*, ducere copias adversus Trojanos. 813. 814. Respicit sup. 138. 152. Oratio est fere pedestris: sed observa, quomodo eam vel sic a vulgari deflexerit; cum esse deberet: Suasi Juturnæ, ut etc., quod et Macrob. VI, 6 monere voluit. Probavi eam audentem majus aliquid pro vita fratris. In his ac similibus Virgilianam orationem dignoscere licet.

816. 817. Res per se notissima: sed ornatum est egregie *caput fontis Stygii* pro simplici Styge. *Una superstitio*, h. quæ maxima jurisjurandi inter deos est religio: jusjurandum sanctissimum. Male argutatur Servius, et cum eo alii. Est enim idem ac si Juno diceret, obstringo me jurejurando sanctissimo. *est reddita*, pro facta est, adeoque, quæ est, nihil amplius. *Superstitio* pro religione et metu ex ea profecto satis frequens. Sic fere Iliad. O, 37. 38 *ὅστε μέγιστος Ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι.* 820. *pro majestate tuorum.* Bene Serv. "Respexit ad Saturnum, qui in Italia aliquando regnaverat; inde ait *tuorum*; nam et Latinus inde originem ducit: sup. VII, 48. 49." 822. *leges* sunt fœderis conditiones. 823. Cf. ad sqq. Exc. III ad hunc lib. XII. Argute poeta, si quid aliud, rem facti jam ad deorum vo-

Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes.
Sit Latium; sint Albani per sæcula reges;
Sit Romana potens Itala virtute propago;
Occidit, occideritque, sinas, cum nomine Troja.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Et germana Jovis, Saturnique altera proles,
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verum age, et inceptum frustra submitte furorem.
Do, quod vis; et me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt;
Utque est, nomen erit; commixti corpore tantum

Parrhas. *Nunc* Serv. ad lib. I, 148. *jubeas fieri* Goth. tert. 825 *vestem* Medic. et Rottend. sec. ac tert. 826 *Sint Latii* Goth. tert. 828 *sidas* Medic. a m. pr., unde Heins. ejecto *que* facit: *occiderit, si das. o, licet cum* Goth. tert., ex interpretatione. Occidit Troja, et sit ita, occiderit adeo cum ipso nomine; tum *sine nomine* Uratisl. *cognomine* Bigot. 830 *Est* Mentel. pr. et Hugen. *Es* duo Goth. Erf. et edd. vett. nostræ omnes; sic quoque Aldd. Fabrio. Dan. Heins. *Et* non nisi in Ven. Scoti 1544 video exhibitum. *O germana* complures codd. Burm. et edd. habere ait; sed videtur vitio factum, cum vellet idem docere, *es* passim occurrere. *Saturniaque* Mentel. pr. a m. pr. 831 *tantum* Medic. (Fogginius *tantos* dedit, sed *uolui* a m. pr.) *volves* tert. Mentel. Leid. *volvit* Serv. ad IV Æn. 377. *volvens* Ed. Ven. Burm. 833 *Dic q.* Leid. *qua vis* Bigot. *nam me* alter Hamb. 834. 835 *moresque tenebunt Usque: est n.* Paris. *commixti corpore tanto* reposuit Heinsius; et illustravit exemplis, opportunis, importunis, *corpus* de universa rep., populo, civitate, imperio, exercitu dici, ad vulgarem comparationem corporis et membrorum hominis. Sic sup. XI, 313 *toto certatum est corpore regni.* Itaque sunt h. l. Teucri commixti cum *toto* populo Latinorum. In quo facile sentis *toto* otiosum esse.

luntatem retrahit. Nam mansit nomen Latinorum: mansit sermo Latinus, vestitus Latinus: nec Trojani coloni quicquam in his immutarunt. Verendum autem erat, ne gens Latinorum victa in nomen victorum cederet, ut fere fieri solitum. Laudant Intpp. Sallustii verba Jug. 21 f. *Victi omnes in gentem nomenque imperantium* (Numidarum) *concessere.* 827. Sint Romani potentes, sed tanquam Itali, non tanquam Trojani; ut Italorum virtutem referre videantur, non Trojanorum. Ceterum totum hunc locum ad lyricos numeros transtulit Horatius in regia Oda lib. III, 3, imprimis v. 30 sq.

830. Tu, cum sis germana Jovis soror, tantas iras in mortales exercere potes? Ut sup. *tantæne animis cælestibus iræ?* ut ne nomen quidem gentis exosæ ferre possis. Male argutantur Grammatici. 832. iram perperam susceptam, conceptam. 833. *me remitto:* dictum ut: remittere animum, ab ira. Remittit, qui mollescit adeoque concedit; nec amplius *contendit.* Uti se remittunt ea, quæ laxantur, solvuntur. *Ausonios* et hic et aliquoties, VII, 233. XI, 253. X, 105, itidem ut *Ausonidas,* dixit pro Ausonibus, ut poeta: Græcorum exemplo, etiam in appellativis, ut παρθενική sc. κόρη pro παρθένος. 835. 836. Permixti cum tanto populo Trojani comprehendentur, de-

Subsident Teucri. Morem ritusque sacrorum
Adjiciam, faciamque omnes uno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis;
Nec gens ulla tuos æque celebrabit honores.
Annuit his Juno, et mentem lætata retorsit.
Interea excedit cœlo, nubemque reliquit.

Pessime ad concubitum traxit Cerda cum aliis τὸ *corpore commixti* et *subsident*. Enimvero veterum, et hinc omnium, quas vidi, edd. lectio est: *commixti* vel *commisti corpore tantum*. Eandem firmat Medic. cum aliis codd. Pier. et Heins. Erf., item Serv. ad I Æn. 249, nec, cur *tantum* mutare necesse fuerit, video. Nam sensus: *Tantum Teucri subsident, commixti corpore,* cum populo Latinorum: tantum transibunt in nomen eorum; nulla alia rerum mutatio fiet. Mediceus Pierii et Porcius, tum Parrhas. Montalb. Hamb. pr. et Goth. tert. *commixto corpore* exhibebant; se *commixti* elegantius. Romanus autem *commixti sanguine tantum.* At *tanto* in nullo legitur præterquam in uno Pierii *commixti sanguine tanto;* et *commixti corpore tanto* in pr. Menag. et tert. Mentel., et *commixto corpore tanto* Goth. tert. 836 *Teucris* Goth. sec. *sacrorumque* Bigot. *morem* hic proprie dictum esse de ritu religioso, laudato versu, notat Macrob. III, 8. 838 *Hinc g. Ausonium, quod* Goth. pr. *mixtum cum s.* Parrhas. 839 *Ultra homines* alter Hamb. a m. pr. *pietate jubebis* Leid. 842 *relinquit* Medic. cum plurimis aliis. Sollenne tamen poetæ, motum, imprimis concitatiorem, præterito tempore declarare. Sed meo judicio totus hic versus melius abesset: nisi ille aliter olim lectus fuit. Saltem post *retorsit* sequi debuisse videtur: *Lumina; et excedit* etc. Ut solent dii in suorum morte. Ut sup. X, 473 Hercules: *oculos Rutulorum rejicit arvis.* Et ipsa Juno sup. 151 *Non pugnam adspicere hanc oculis, non fœdera possum.* Jo. Schraderum conjicere video: *et vultum*

litescent, latebunt sub Latinorum nomine. vid. Var. Lect. *Subsidere* de iis, quæ in commixtione infimum locum occupant, ut in elementis terra subsidit. Supra V, 498 de sorte: *galeaque ima subsedit Acestes.* Nunc *tantum* hoc fiet, ut etc. 836. 837. *Adjiciam.* Sacra tantum ac religiones Trojanorum adjungam Italicis, Penates Latio inferentur, cf. sup. 192, faciamque, ut uterque populus Latini sint, adeoque ὁμόγλωσσοι. 839. *supra ire deos pietate* non est urguendum: significat tantum præstantiam summam in hoc genere. Tenendum idem in innumeris locis, ubi quæcumque excellunt et præstant aliis, non modo paria diis ac divina esse, verum etiam superare deos dicuntur. Ita hominum sermo fert, multo magis priscorum ac rudium.

Nam etsi h. l. ad deos minores vel heroes referunt, tamen nec horum pietas in deos majores usquam, si bene memini, celebratur. 840. Junonis sacra in Ovidii Fastis, templa apud Donatum aliosque in descript. Romæ quærenda. Revocanda autem in animum sup. III, 435 seqq. 841. *mentem retorsit,* inflexit, mutavit. Comparant μεταστρέφειν νόον Iliad. O, 52, ἐτράπετο νοῦς, φρὴν et similia. Nec sane aliter commode te expedias. Alias malim jungere *mentem lætata.* Sic tamen *retorsit* absolute, sc. se, paullo durius dictum. 842. *excedit cœlo;* quo igitur illa abiit, si cœlo excessit dea? Erit *cœlum* h. l. de ipsa nube accipiendum, unde illa spectabat pugnam, æthere pendens. cf. sup. 792. 796. 810. Inde illa abiit ad suum θάλαμον, cubiculum,

His actis, aliud Genitor secum ipse volutat:
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes cognomine Diræ,
Quas et Tartaream Nox intempesta Megæram
Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hæc Jovis ad solium, sævique in limine regis,

lætata retorsit. 843 *His dictis* Goth. tert. *secumque volutat* Dorvill. 844 *fratri* Hugen. *demittere* quatuor apud Burm. *descendere* Goth. tert. 847 *Unum* Leid. *reduxit* Hugen. 849 *Hæc,* aberratur. *sævoque* Leid. et Par. *ad limina* alter

quod Homerus memoravit Iliad. Ξ, 166 sqq. cf. Exc. II ad hunc lib. XII.

843. Ingeniose novum rei expediendæ modum excogitavit Virgilius. Nam sup. IX, 803 sq. Homeri exemplo in simili loco Irin miserat ad avocandam deam: nunc res erat varianda. Ut itaque Juturna a fratre discederet, manifesto mortis instantis omine illa terretur. *dimittere:* vocabulum quidem sollenne in dimittendo exercitu, sed h. l. alio traductum, est enim: abstrahere, avocare, avertere.

845 sqq. Sit et hic locus pro exemplo variæ artis et rationis, qua poetæ fabulas antiquas, interque eas id imprimis genus, quod symbolicum et allegoricum ab origine fuit, tractant. De Furiis poetam agere, dubitari nequit. Sed cum earum sedes alias sint in Tartaro, saltem in Plutonis regia vel in aditu inferorum, ut VI, 280, nunc in Jovis illæ vestibulo excubant. Servii h. l. et ad III, 209 commenta de triplici Furiarum potestate nihili sunt: uti nec illud satis probatum dedit Furias appellatas esse *canes Jovis;* quo nomine Harpyiæ alias insignitæ, ut Apollon. II, 289 Ἁρπυίας, μεγάλοιο Διὸς κύνας, et Κῆρες ibid. IV, 1666 cf. sup. lib. III Exc. VII de Harpyiis. Nam loca Æn. VI, 257, et Lucani VI, 733, perperam adducit aut potius adigit ad hanc notionem firmandam. Vide nunc hanc *canum* pro ministris appellationem docte illustratam in Ruhnkenii Epist. crit. p. 93, 94. Neque etiam alias Furias Plutoni, alias Jovi dare, sed poetica phantasmata variare voluisse putandus Maro. 845. *cognomine* pro, nomine. *Diræ* est nomen illarum pestium, h. exitiosarum dearum. Male Grammatici inverse tradunt: cf. inf. 865. Substitutæ illæ a poeta ταῖς Κηρσί· quæ memorantur quoque apud Quintum II, 509. III, 44. Ἀραὶ sunt ap. Æschyl. Eumen. 420. *geminæ—et Megæram:* Docte sic variavit poeta, quod vulgo erat: Sunt tres Diræ. Tum unum tantum nomen ponit: etiam hoc poetam decebat. Alecto et Tisiphonen quis non facile supplet animo? *Noctis filias* Furias vel Eumenides etiam sup. VII, 331. VI, 250 ediderat; idem Æschyl. l. c. 419. Quod *uno partu editas* facit, nescio an aliunde acceperit. 847. *paribus:* pro pariter, pari omnes modo. De alis cf. sup. VII, 561. *ventosas alas* novo epitheto, quod notionem magnitudinis alarum et concitati volatus habet: nam is ventum movet. 849. *sævi:* epitheton h. l. accommodatum rebus ac temporibus,

Apparent, acuuntque metum mortalibus ægris,
Si quando letum horrificum morbosque deûm rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.
Harum unam celerem demisit ab æthere summo
Jupiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur :
Non secus, ac nervo per nubem impulsa sagitta ;
Armatam sævi Parthus quam felle veneni,

Menag. Oudart. Parrhas. 851 *horrificos morb.* Goth. pr. 852 *meritasque* Parrhas. *ac bello* Gud. 853 *demittit* editum ubique, quantum video, ante Commelin., qui primus *demisit* e Palat. edidit, cui Pier. et Nic. Heinsii codd. adstipulati sunt. In nonnullis *dimisit :* pr. Moret. *dimittit :* tandem pr. Hamburg. *summo demisit Olympo.* 856 *a nervo* Exo. Burm. *a verno* Montalb. 857 *Armatus* Sprot. a m. sec. *Armavit* Goth. sec. *quam Parthus* Parrhas. Malim Codicem aliquem pro *Parthus* meliorem dare lectionem ; nam illud vitiosum utique esse arbitror : Quid enim *Parthus, Parthus sive Cydon,* aut gravitatis aut suavitatis habeat ? Non ignoro, tales iterationes et alliterationes occurrere apud poetas, ipsum Homerum et Virgilium ; sed ubique vim aliquam habent, aut addunt aliquid tanquam pro compendio vel cumulo v. c. Ecl. VIII, 55 *sit Tityrus Orpheus, Orpheus in silvis, inter delphinas Arion.* at h. l. nihil ejusmodi video. Aut genus ponendum erat, ut individua vel formæ sequerentur : aut utrumque iterandum, ut v. c. Iliad. x, 127. 128. Latet, arbitror, epitheton seu *Parthi* in sq. versu, seu *fellis :* v. c. *Armatam sævi fallax quam* etc. aut simile quid. Nisi ultima poetæ manus versui deest : quod probabile fit. Waddelium nunc video Animadv. Crit. p. 39 conjecisse *Arcu sive Cydon :* vel, *Partho sive Cydon*, h. in Parthum ; prius ferri possit. *Certus sive Cydon,* Lenzius noster conj. Jo. Schrader. autem Obss. I, 2, p. 17 *Armatam sævo patrii quam*

quibus Furiarum ministerio utitur Jupiter, cum irascitur. *Apparent* vox propria, de ministerio, unde apparitores. 850. h. terrent mortales miseros. 851. 852. Argutantur, qui Furiarum munera dispescunt, et Tisiphonen morbos, Alecto bella, et Megæram letum immittere aiunt.

853. *unam.* Cum poeta vix dignum sit, indefinite loqui, Megæram designasse dicendus est : *unam illam.* Alio modo scena apparatur ap. Quintum, Memnone et Achille congresso : duæ utrimque adstant Κῆρες :

Δοιαὶ δ' ἀμφοτέροισι θοῶς ἑκάτερθε παρέσταν
Κῆρες· ἐρεμναίη μὲν ἔβη ποτὶ Μέμνονα δῖον,
Φαιδρὴ δ' ἀμφ' Ἀχιλῆα δαΐφρονα lib. II, sub f.

855. *turbine* simpl. pro motu sup. 320 et 531. Volat Megæra tanquam sagitta arcu emissa. *per nubem*, auget phantasma, pro per aerem. Parthos sagittis venenatis usos esse, firmat Servius Lucani auctoritate lib. VIII, 303. 304. Verba Maronis expressit Silius lib. XIII, 197. 198. An Cretes, ex quibus Cydones sunt (vid. Homer. Odyss. T, 176, et Γ, 292, a quibus Cydonia urbs), medicari tela veneno soliti fuerint, constetque ea de re aliunde, ignorabam : est tamen alter locus ap. Lucian. Nigrin. T. II, pag. 79, ubi ad h. l. provocat Hemsterhus. In venatione saltem venenatis sagittis usus esse apud eos potuit, veterum et nostrorum barbarorum exemplo. *Fel veneni*, ornate, ut virus, i. e. succus amarus, noxius. *telum*

Parthus, sive Cydon, telum immedicabile, torsit;
Stridens et celeres incognita transilit umbras.
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies vidit Iliacas atque agmina Turni:
Alitis in parvæ subitam collecta figuram,
Quæ quondam in bustis, aut culminibus desertis
Nocte sedens, serum canit importuna per umbras;
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ob ora

felle veneni, ingeniose sed parum probabiliter. 858 *seu Cydon* Oudart., male. cf. Ecl. X, 59. *medicabile* idem. 859 *auras* nonnullos legisse testatur Servius, qui rem male expedit de umbra sagittæ. Immo, ad majorem phantasmatis horrorem pro *auris* exquisitius dixit *umbras*, h. e. nigrum aerem, quem transvolat sagitta: hinc *celeres umbræ*, ut *celeres auræ*, quæ celeriter transmittunt telum. Vix tamen Maro, si carmen emendasset, ter eadem voce usurus fuisset 853. 855. 859. 860 Non *Talem*, sed *Talis*, ut toties vidimus in voce *ferre se* pro *incedere*, v. c. VII, 492. 861 *acies venit* I. pr. Moret., quod non displicebat Heinsio. 862 *in pravæ* Waddel. conj. apud Burmann., prave utique: etsi sic lectum in Parrhas., idque receptum a Cuninghamo; nam usus sermonis non ita fert. Jo. Schrader. tentabat: *in ravæ, raucæ, furvæ*. Miror neminem incidisse in inauspicatam avem *parram*. *subitam figuram* Rom. et plerique alii Pier., ex Heinsianis Mentel., et secundum Burmann. fere omnes: receptum ab Heinsio: Vulgo, *subito collecta figuram*. Porro *subito conversa* Medic. Pierii, et Mediceus princeps: *subitam conversa figuram*. Sed *collecta*, quod ubique editum, copiose defendit et illustravit Heins. Conf. sup. 491, et X, 412, et multo magis de angue Ge. II, 154 et al. Est autem ratio hæc formam contrahendi, diversa a nota illa Homerica, qua Somnus avi non assimulat se specie, sed avis more ac ritu in arbore sedet Iliad. Ξ, 290. 863 *in* abest apud Marium Plotium de metris: ibidem: *et culminibus*. Bigot. *aut cumulantibus aris*. 864 *sævum canit* in lib. apud Pier. Etiam *serum* Servius exponit triste, luctiferum, perperam. Est: sera nocte; νύκτερον ἀείδει Aratus. *per umbram* Menag. pr. cum parte Pier. 865 *versam* Medic. a m. sec. et Leid. *se Turni* Goth. tert. *ob ora* Heins. emendavit e

immedicabile, quod vulnus insanabile facit. De voc. *Parthus sive Cydon* vid. Var. Lect. *armatam*, tinctam, *umbras* pro aere dixit. vid. ibid.

862. Habet hæc Megæræ in bubonem mutatio aliquid, quod insigniter ad terrorem accommodatum est ex veterum superstitione; ex qua recentes quoque poetæ certatim transtulere præsagia bubonum et noctuarum. Enimvero nequaquam hoc mortis augurium comparandum ad augustum illud et sublime phantasma, quod Messiæ lib. VIII, sub f. exhibuit auctor, summum Germaniæ ornamentum: ubi Servatoris moribundi caput duo Mortis Genii septenis gyris circumvolant. Locus ille ad horrorem incutiendum efficacissimus. Maronem nostrum imitatur Claudian. in Eutrop. II, 229 sqq. *Alitis parvæ*. Videtur recte monitum a Servio, hoc alienum esse a bubone, quem grandi esse corpore satis constat. Et potuit poeta noctuæ genus aliquod, v. c. minimam illam noctuam, quam *funeream* dicunt, intelligere. Reliqua tamen buboni accommodatiora sunt. cf. Plin. X, 12 s. 16, et sic sup. IV, 462. 463. Itaque *parvam* comparative accipiendum: dea mutatur in avem, parvam respectu deæ. *subitam*, pro subito. Scilicet *subitam*, in quam subito *collecta*, conversa, est. *Colligere* de re in minorem speciem mutata. v. Var. Lect. 864. *importuna*, nocte intem-

Fertque refertque sonans, clipeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor;
Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
At, procul ut Diræ stridorem agnovit et alas,
Infelix crines scindit Juturna solutos,
Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis;
Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam duræ superat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obscenæ volucres; alarum verbera nosco,
Letalemque sonum; nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis. Hæc pro virginitate reponit!
Quo vitam dedit æternam? cur mortis ademta est
Conditio? possem tantos finire dolores

Romano, Moret. et Leid. cum Arusiano Messio (accedit Donatus): idque diserte illustravit. Vulgg. *ad ora*. *in ora* Medic. et Goth. tert. 866 *fertque refertque volans*, pr. Hamb. *reverberat* Medic. Pierii, Parrhas. et Ed. pr. Burm. 867 *Olli* Bigot. *novos* Medic. et Mentel. pr., uterque a pr. m. *solvat* alter Menag., vel *subito* pr. Hamb. 868 *errore* pr. Hamb. *hæret* idem a m. sec. 870 *crines solvit* Dorvill. *scindit crines* Rom. 873 *duræ* repositum ab Heinsio, auctoritate Romani, tum Medic. reliquorumque vetustiorum omnium. Sicque Servius: *duræ, immiti*, quæ posset fratrem cernere tot laboribus subditum. Locum ante oculos habuisse putatur Statius XII Theb. 214. 215. Vulgo editum: *miseræ*. Fateor hoc lenius, etiam ad sensum mollius, videri; etsi alterum illud doctius est. *diræ* Goth. tert. 874 *miror* sec. Rottend. et Erf. *tali non possum* tres apud Burm. et Erf. *me* deest Leid. *tali me possum* Zulich. 875 *Nam jam* Leid. *trementem* Oudart. 876 *dirarum verbera nosco* Schol. Cruqu. ad Horat. I Od. 2. 877 *fallant* a m. pr. Zulich. 878 *Magnanima* Gud. *Hoc pro* Ven. et sec. Moret. cum Parrhas. 879 *Cur vitam* aliquot Pier. *Quid vitam* alter Hamb. *Quo vitam æternam dedit, et cur* Medic. Pierii. *cui mortis* Oudart. a m. sec. 880 *possim* Medic. *ut possem* Leid. et Zulich. cum Goth. tert. et Erf. *labores* pr. Hamb. sec. Moret. et Exc. Burm., idque re-

pesta, importuna. 869. *stridorem*, vocis sonum interpretatur Servius. Melius ad *alas* retrahi poterit. Apud Quintum Achille jamjam perituro lib. III, 44 *ἤδη γάρ οἱ Κῆρες ἀμείλιχοι ἀμφεποτῶντο*. 873. *duræ* mihi, quæ sustineo fratrem cernere in ultimum discrimen adductum; sed v. Var. Lect. 875. 876. *Jamjam linquo acies* ad ductum Apollinis Homerici: Iliad. X, 213, Hectore jam morti addicto: λίπεν δέ ἑ Φοῖβος Ἀπόλλων. *Obscenæ* male ominatæ. v. Georg. I, 470. Æn. III, 241 et al. *terrete volucres*; invidiose dixit, nam una est, inquit Serv. Poetam hoc ad exquisitiorem orationem pertinere vidisse, si pro individuis genus, pro uno plures, poneret, sæpe vidimus: v. c. 799. 877. Intelligo, nec latet me, fieri hæc Jovis numine ac voluntate. lib. VII, 350 *anguis fallit furentem*. 878. *reponit* doctius quam rependit. Expostulationes similes apud poetas

Nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras.
Immortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit? O quæ satis alta dehiscat
Terra mihi, Manesque deam demittat ad imos?
Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.
   Æneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, et sævo sic pectore fatur:
Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam, Turne, retractas?
Non cursu, sævis certandum est comminus armis.
Verte omnes tete in facies; et contrahe, quidquid
Sive animis, sive arte vales; opta ardua pennis
Astra sequi, clausumve cava te condere terra.
Ille caput quassans, Non me tua fervida terrent

ceptum a Cuninghamo e ms. Bœcleri. 881 *sub umbras* Medic. Pierii, pr. Hamb. duo Rottend. Ven. et Gud. pro var. lect., quod et ipse præferam. 882 *Jam mortalis ego haud q.* vett. edd. et multi codd., ut distinguant post *ego*, alii post *haud quidquam*. Sed jam Ald. pr. emendatum dedit: *Immortalis ego?* Sicque Rom. aliique Pier. Malim tamen per exclamationem: Me miseram! *Immortalis ego!* Tum *haud q.* vett. edd., etiam Aldd. et hinc ductæ. Etiam sic Priscian. lib. XIV. *haud mihi quicquam* Ed. Ven. et Mediol. et Goth. pr. Prima mutavit Commelin. e. Pal. *aut*. Cuningham. id sublatum esse volebat. 883 *O qua* Leid. *quam* Gud. a m. pr. *quo* Leid. alius. *satis una* Ven. *satis ima*, quod etiam Rom. habet, lectum vulgo ante Heins., qui *alta* e præstantioribus dedit. 884 *dimittat* multi ap. Burm. 885 *deterit* Zulich.; an *prætexit?* inquit Burmann. 886 *et fluvio se condit in alto* Leid. et Reg. 888 *Ingemens* a m. pr. Medic. *arboreum*: Jo. Schrader. tentabat *roboreum*. Adeo poetæ nihil novare licet. 889 *Qui* Leid. *relaxas* Bigot., male. *retractare* eleganter, recusare, tergiversari, detrectare. 890 *est* post *certandum* omittit ms. Coll. Jesu, et ex eo Wakef. 892 *armis* Ven. *animis aut arte* Ed. pr. Burmann. *apta ardua* Gud. a m. sec. *pinnis* ed. Junt. *pugnis* alter Hamb. 893 *clausumque* vulgo. *clausumve* Menag. pr., recte. accedit ms. Coll. Jesu. *te credere* Ou-

sæpe occurrunt, ut et quærelæ de immortalitate seu inutili seu votis infesta, v. c. apud Bion. I, 52 sq. Et habent illæ aliquid, quod ad miserationem egregie facit. 882. *quidquam meorum*, quidquam meum, ulla mea res: nunc immortalitas. 885. 886. Male ad Tiberim refertur. Nympha se in fontem suum ac lacum immisit: quem *fluvium* nunc dixit, quandoquidem et fluvius inde prodit. v. Exc. III ad lib. VII. Simile exemplum Tiberis se in fluvium immittentis v. VIII, 66, alia ap. Hom. Iliad. O, 218. 219. Odyss. Λ, 252. Δ, 425.

887 sqq. Æneas vibrat hastam, quam supra vs. 786 Veneris beneficio receperat, cum Turno a Juturna ensis fuisset redditus. Major est totius sequentis loci suavitas, si quis Hectoris cum Achille pugnam mente teneat. v. Iliad. X, l. c. Ita vss. 268 sqq. expressos videbis, sed ornatius, hic v. 890—893. Tum v. 894. 895.

Dicta, ferox; dî me terrent, et Jupiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat,
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis;
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus;
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
Altior insurgens, et cursu concitus, heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu saxumque immane moventem;

dart. 895 *ferox hostis* jungit Servius, seu quisquis laciniam hanc attexuit, adeoque jungit: *ferox Di me t.*, perperam. *ferox*, o Ænea. 897 Deerat versus Parrhas. Mox *campo qui* (scil. *limes*) ubique editum ante Heinsium, idque eleganter, sicque pars codd. cum Goth. pr. Recepit tamen Heinsius *quod* e Medic. a m. sec. (erat a prima sigla q.) aliisque suis et Pier., scilicet idem mutaturus hoc in istud, si alterum reperisset. 898 *Limes agri* invenit nescio in quibus Pier., sicque Ed. pr. Videtur sic variari oratio post antecedens *campo*. *agros* Leid. *agris* cod. Barthii, quod insuave sequente statim *arvis*. *positum* Parrhas. *decerneret* duo Moret. *arvi* Hugen. et Goth. pr. 899 *Vix illum* Medic et Ven. *levarent* Leid. *moverent* Goth. tert. Intulit e Virgilio *bis senos* viros in Homerum, loco *duorum* (οὐ δύο γ' ἄνδρε) Pindarus Theb. vulgo dictus vs. 461. 903 *nec curr.* Dorvill. *nec se* Goth. tert. *cognovit* sec. 904 *Tollentemque* multi, vitiose, et ipse

Hectoris verba referunt, cum se a diis delusum intelligit v. 297 seqq. Comparant tamen Ursin. et alii Iliad. Ν, 811. 812. Ρ, 175. 176. Grave autem pathos illis inest: *Non me tua fervida terrent dicta.* Sunt autem *fervida dicta* superba, arrogantia, proprie de ira. *Jupiter hostis* est infestus, ut alias *numen inimicum.*

896. Emissa hasta, cum altera deficiat, sæpe (v. c. Iliad. Ξ, 409 sqq. Η, 264) sic heroes Homerici saxa jaciunt: ipsi adeo dii, ut Iliad. Φ, 403 sq., unde h. l. verba fere ducta sunt; cf. Ε, 303. 304, et Μ, 445 sqq. Ad talem morem hæc quoque exigenda sunt. Turnus autem etsi ensem receperat, (vs. 785) hasta erat destitutus (vid. vs. 711), quam eminus in Æneam mitteret; nec igitur comminus congreditur; saxum pro hasta emittit. Ut quis vero victum hostem etiam nudum, ipse armis melioribus instructus insequeretur, dedecori in heroum vita non erat; itaque Æneas haud se indignum judicavit, imparibus armis cum hoste congredi. 898. *litem:* remotius posuit; pro, fines, adeoque litem de finibus. 899. *Vix illud;* ad notam illam fidem et opinionem de priscorum hominum vastis corporibus eorumque robore incredibili, et notis Homericis exemplis Diomedis et Hectoris; locis laudd. Ε, 303. 304. Μ, 445. utroque loco verecundius οὐ δύο γ' ἄνδρε. add. Apollon. III, 1366 et al. 901. *manu trepida,* festina adeoque non satis firma, *torquebat.* Servius: "Bene imperfecto usus est tempore: quia non est perfectum quod voluit: ut v. 903. 904. 907"; nimis argute! cf. sup. v. 394 *dabat.*

903. 904. Quod per se expectari poterat, ut Turnus longæ pugnæ labore viribus esset exhaustus: hoc

Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequidquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus ægri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur:
Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Successum dea dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii. Rutulos adspectat, et urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit;
Nec, quo se eripiat, nec, qua vi tendat in hostem,
Nec currus usquam videt, aurigamve sororem.

Mediceus: qui et perperam *T. manus*, sec. Moret. *manum*. Tum *saxumve* Medic. Dorvill. 905 *concurrit* alter Hamb. a m. sec. 906 *viri vacuus* ms. Barthii ad Stat. Theb. VI, 938, qui ipse contorta oratione et sententia distinguit: *ipse, viri vacuum*. Burm. *viæ vacuum* tentat. Enimvero *lapis viri* (pro ejus) est lapis ab eo projectus: dictum ad vulgarem formam: jactus viri. Poterat *viro* dicere, ut esset *viro volutus*, h. a viro; sed alterum maluit: cur non feramus? *inane* de aere nunc non primum occurrit, nec ejus epitheton *vacuum*; utrumque Lucretio sublectum. 907 *evasit, totum nec* interpungunt alii, etiam apud Servium. *neque* Medic. Menag. Parrhas. 908 *veluti* Dorvill. et nonnulli editi. *oculos cum* alter Menag. Post hunc versum in Leid. et Reg. sequebatur initium versus: *Et jam jamque*, vacuo spatio relicto. (Fraudem librario fecerat versus in idem verbum desinens 939. 940 *repressit, Et jam jamque*). 911 *volet* Medic. (a m. pr.) *corpora* Gud. *motæ* alter Menag. *nocte* Leid. et Exc. Burm. cum Goth. sec. 912 *aut verba* inde ab Ald. tert. legitur: in aliis *nec verba*. 913 *quamcumque viam* Leid. et Par., quod expeditius esset: alterum exquisitius. Sic *Nulla viam fortuna regit* sup. 405. 914 *dea dicta* Zulich. *cum pectore* sec. Rottend. et Leid. *pectora* Bigot. 915 *conspexit et urbem* Zulich. 916 *Cunctanturque* alter Menag. et alter Goth. *teloque* pr. Hamb. a m. sec., argute: instantem Æneam telo. *letumque* Rufinian. de Schem. Lex. p. 258, ubi vid. Ruhnken. V. C. *tremescit* scribitur in multis etiam alibi: ut passim vidimus. 917 *Nec qua* Gud. a m. sec. *se rapiat* Ven. a m. pr. et Erf. 918 *currum* Oudart. *cursus* duo

Homeri exemplo ad τὸ ϑεῖον refertur. Sic in Patrocli extremis lib. Π, 801 sqq. Non itaque hæc Turnum, præ metu, mentis male compotem, ἄπορον, arguunt, sed, quod vs. 913. 914 diserte quoque exponitur, torporem, quem Furia injicit, viresque corporis debilitat. Itaque Turnus ipse *nec se cognoscit*, vires solitas sibi deesse videt: se videt esse plane alium. Aliud est nostris recentioribus linguis: *se non cognoscere*.

908 sqq. Egregie ornavit comparationem per se jucundam, ex Iliad. X, 199 sqq. Ex Virgilio expressum putant locum Oppiani Halieut. II, 81—85. Est etiam Apollonii similis locus lib. II, 278. 913. *quamcumque viam eum iniisse*, vulgari modo dices. 914. 915. Dictum exquisitius pro sollenniore: vertit, versat, varia consilia, sensus, animo Turnus. 915.

Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis; et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricæ, et clipei extremos septemplicis orbes;
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis supplexque oculos dextramque precantem
Protendens, Equidem merui, nec deprecor, inquit;
Utere sorte tua. Miseri te si qua parentis

Burm. *curruus* Rom., etiam h. l. conf. sup. ad XII, 61. *aurigamve* Medic., unde Heins. recepit pro *que*. 920 *Sortitam* Goth. tert. *pectore* alter Menag. et Leid. 921 *nusquam* Bigot. 922 *saxa sonant* pro var. lect. pr. Hamburg. 923 *strepitus* nonnulli apud Burmann. *trepidus* Reg. 924 *Excidium* tert. Mentel. et Parrhas. *durum* Medic. Pierii, Goth. tert. et aliquot apud Burmann., qui laudat Silii XVII, 188 *O dirum exitium mortalibus*; ex Virgilio adumbratum. *reclusit* Zulich. *recludens* Thuaneus ap. Burm., minus suaviter. 925 *Loricæ clipeique extremos* Medic. Pierii. *clipei extremo septemplicis orbe* Heins. conj. caussam non video. 926 *Et medium* multi cum Goth. tert. Erf. et Medic. Pierii, quod verum arbitror: *orasque recludit—orbes, Et medium stridens transit femur. stringens* Parrhas. *ictu* Hugen. 929 *Mons circa* pr. Moret. et Parrhas. *late vocem* Dorvill. *alta dederunt* Uratisl. 930 *que* abest aliquot Pier. tribus Burm. et Goth. tert. 931 *Prætendens* pr. Mentel. *nec d. unquum* Lutat. ad Stat. VIII, 116. 932 *te forte*

sqq. Species eadem Hectoris Iliad. X, 293 seqq.

919. *coruscat*, vibrat, πάλλει Homerus, ibid. 320, sed multo ornatius, et respectu comparationis, quam ipse ibi attulerat, hastæ sic vibratæ cum Lucifero. 920. *fortunam*, h. locum in corpore, quem fortuna dabat cf. ibid. v. 321; tum omnibus corporis viribus emittit hastam. 924. 925. Hasta trajicit clipeum in extrema, puta, parte, tum loricæ oram inferiorem, et in femore sedet. Sup. lib. X, 587 sq. simile fere vulnus fit, sed in inguine, adeoque mortale. Scilicet, quod jam alii viderunt, noluit poeta vulnus letale esse, ut locus esset iis, quæ sequuntur: quibus ad tragicæ fabulæ exitum epos suum propius adduxit; simili fere more, quo Achillis vulnus Hectori ita illatum est, ut verba adhuc facere posset X, 328. 9. 925. Ajacis σάκος ἑπταβόειον quis nescit? 927. *duplicato poplite*, eleganter pro inflexo genu. cf. sup. XI, 645.

928. *Consurgunt gemitu Rutuli:* sollenni poetæ more, quo a vulgari orationem abducit, pro: *gemitus Rutulorum consurgit*. 930 sqq. Vides Hectorem, ne sepultura careat, supplicantem Il. X, 338 seqq. 930. 931.

Tangere cura potest; oro (fuit et tibi talis
Anchises genitor), Dauni miserere senectæ;
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti; et victum tendere palmas
Ausonii videre: tua est Lavinia conjux:
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit;
Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat: infelix humero cum apparuit alto
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri; victum quem vulnere Turnus
Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.

Goth. pr. *si te qua* pr. Menag. 935 *sive meum corpus* Valer. Prob. Art. Grammat. lib. I. 936 *evictum* sec. Rottend. 938 *nec tende* Leid. 940 *flectere mentem* aliquot Pier. 941 *alto* editum inde a pr. edd. Attamen *ingens* Carisius lib. I laudat: quam Ge. Fabricius omnium veterum librorum lectionem esse ait, mutatam ab iis, qui bina uni nomini epitheta (*infelix ingens balteus*) adjungi vitiosum existimarent. Ex codd. tamen suis nec Pier. nec Heinsius id firmant: videtur ubique *alto* legi: *alte* Oudart. *ultro* Parrhas. 942 *fluxerunt* Bigot.

oculos convertit, *manus* protendit, sed illud latet in hoc: ut toties fit. 933. *fuit et tibi talis.* Notum artificium supplicantium: ad exemplum illud omnium aliorum præstantissimum: Μνῆσαι πατρὸς σεῖο etc. Iliad. Ω, 486. Dedere alia Guell. et Cerda. Rhetorum acumen figuram extudit anacœnosin, quam hoc ipso exemplo illustrat Jul. Rufinian. p. 205. Sed tali cum vi, hac δεινότητι semel tantum hoc dici potuit. 935. *Et me, seu corpus.* Viro forti digna oratio; aperte mortem non deprecatur: vitæ tamen usum nec renuit. 938. *acer in armis* jungenda esse monet Serv., nescio an satis bene. Ego *in armis* malim absolute dictum, armatus, ut erat, *stetit;* est enim poetica ἐνάργεια. Æneas stabat tenens clipeum et ensem, strictum, ut ex v. 950 apparet.

940 sqq. Hæc jam præparaverat sup. lib. X, 495 sq. 500—505. Præclarum hoc inventum suppeditatum forte erat Maroni a tragicis, in quibus legerat Achillem in Hectoris pedibus religandis usum esse eodem balteo, quem Hector ab Ajace acceperat, qui idem dato ab Hectore gladio se jugulavit. Meminerat autem simul alterum hoc, quod Hector, armis Patrocli indutus, (Il. P, 188 sqq.) vulnus recepit ea parte, qua thorax non bene aptatus ejus corpori nudatum collum præbebat. X, 322. 942. Balteum, e quo ensis pendebat, mox ornate declarat, tanquam rem, in qua nunc rerum cardo vertitur et quæ luculentius animo erat repræsentanda. Tum vero *notis fulserunt cingula bullis* poetica forma dictum, pro: et bullæ, ornamenta nota, fulserunt in cingulo. Itaque

Ille, oculis postquam sævi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis accensus, et ira
Terribilis: Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, et pœnam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus. Ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

FINIS ÆNEIDOS.

946 *incensus* Dorvill. 947 *Spoliis tune hinc* Goth. sec. *hic* Parrhas., ita erit *Tune hic*; ut: ille ego. *in spoliis* alter Menag. 948 *Eripiere* Parrhas. *te* abest Leid. 949 *pœnas* qu. Moret. et Dorvill. *ex* deerat alteri Hamb. *de sanguine* Oudart. pro var. lect. 950 *adversum sub* Bigot. *adversus pectore* Leid. *in pectore torsit* qu. Moret.

verendum non erat, ne otiosus esset versus. 945. *oculis hausit:* jam sup. IV, 661 *Hauriat hunc oculis ignem.* traductum ab auribus. *vocemque his auribus hausi:* IV, 359. inde et animo: X, 648 *animo spem turbidus hausit inanem.* ut *bibere:* ut I, 749 *longumque bibebat amorem.* 945. *monumenta doloris* h. l. quæ memoriam renovant, recordationem doloris ex Pallantis morte. 947. *meorum* graviter, pro uno ex suis, ex amicis: Pallante. 949. *Immolat,* non sibi: sed, diis inferis. 952. Versum Homericum esse expressum, Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθίων etc. Iliad. X, 362. 363, jam notavit Servius. *indignata cum gemitu* pro gemens, mœrens; ὃν πότμον *γοόωσα* anima. conf. sup. XI, 831. Jamque cum Turni morte fœderis supra concepti conditiones vss. 187 seqq. exitum habent: Lavinia in matrimonium accepta, Æneas Trojanos in Latinum nomen adjungit, novam urbem Lavinium condit, jusque socero in regno succedendi consequitur: adeoque Æneas accepit *sedem in Italia intulitque deos Latio,* ut lib. I, 5. 6 fore poeta prædixerat. Omnino si de arte quæritur, ab ingeniosis inventis profecta, et judicii maturitate et severitate temperata, nihil video, quod cum Marone comparari possit; multoque hac parte inferior est Ilias Æneide.

EXCURSUS I

Super temporis spatio, in quod sex posteriorum Æneidis librorum res gestæ a poeta dispescuntur.

Lib. XII, 113. *Postera vix summos.* Erunt forte, qui vix fidem habeant mihi affirmanti, paucorum dierum acta sex posteriorum Æneidis librorum argumentum explere. Ita tamen res se habet: nondum viginti dies exiisse doceri potest, cum Turni cæde facta tota Æneis absolvitur. Sub æstatis exitum Æneam ad Italiam classem ex mente poetæ appellere supra docuimus Exc. II extr. libri III. Ingressi Tiberis ostia Trojani escendunt et in litore cœnam capiunt lib. VII, 107—147. Altero die explorant terras. Missi legati ad Latinum facto fœdere pactoque Æneæ cum Lavinia conjugio redeunt in castra, quæ interea fossa et vallo cinxerat Trojanus. v. 148—285. Inde Junonis odia et fraudes ad turbandas Latii res: 286 sqq. Turni animum per somnum (v. 414.) ipsa Alecto ira et furore incendit. Tertio die seruntur caussæ belli inter Trojanos et Latinos: Turnus Laurentum profectus parat arma, edicit bellum, auxilia colligit. Recte nunc ab omni temporis memoratione abstinet poeta: sed paullo post sub libri VIII initium iterum temporum notas adjungit. Viso nocturno monitus Æneas iter parat ad Evandrum. Orto die bina navigia instruit adversoque Tiberi evectus sub meridiem collem Palatinum, quem Evander tenebat, prospicit VIII, 79—97 sqq. Hospitio ab eo benigne exceptus (169 sqq.), dieque et nocte cum eo exacta v. 367—369 altero die (455 sqq.) Evandri monitu Agyllam seu Cære Etruriæ urbem adit Æneas et Tarchonem ad armorum societatem pellicit v. 604 sq.

Interea nuntio de Æneæ absentia accepto Turnus vallum Trojanorum oppugnat, classem incendit: IX, 1—158. Nocte insecuta Nisus et Euryalus ad Æneam missi interimuntur 159—458. Altero die, qui idem ille est, quo Æneas Cæretanos adierat, Rutuli castra Trojanorum omni vi oppugnant 459 *Et jam prima novo spargebat lumine terras —Aurora*—Irrumpit in castra Turnus, iterum expellitur lib. IX. Habetur concilium deorum X, 1—117. Interea Rutuli pergunt vallum oppugnare 118—145, donec nox supervenit: quod intelligitur ex v. 146 sqq. Altero mane, qui quartus erat dies, adest Æneas cum auxi-

liis ex Etruria. Is, superiore die (eodem illo, quo pugna ad castra Trojanorum facta erat) exeunte, navibus conscensis Agylla seu Cære solverat, totamque noctem iter mari acceleraverat: hoc est X, 147 *media Æneas freta nocte secabat.* Noctu Nymphas, olim naves suas, sibi occurrere videt v. 215 sqq. Ab iis, quæ gesta sint superiore die, accipit. Copiis expositis Æneas pugnam facit; finitur illa Mezentii cæde: X ad f. Altero die, quintus is est (XI, 1), Æneas tropæum statuit, Pallantis corpus ad patrem Evandrum remittit, Latinis inducias in XII dies dat: e quibus tantum quid altero ac tertio die factum sit, memoratur 182 sqq. 210 sq., concrematio cadaverum et luctus. Interea, pergit poeta v. 225, Venulus a Diomede redit, qui auxilia denegaverat. Cogitur consilium: in quo dum Drances et Turnus altercantur, ecce affertur nuntius, Æneam castra movisse et adversus Laurentum exercitum ducere: v. 445, quod non nisi induciarum tempore elapso, adeoque die XIII factum credere licet. Capit Turnus insidiarum locum, et equites in camporum planitiem præmittit. Sed audito, pugna equestri facta Latinos fugere, relictis insidiis ad urbem properat: atque hic ne pugnam cum Ænea faceret, nox ingruens intercedit. v. vs. ult. Æn. XI. Turnus Æneam in alterum diem ad singulare certamen provocat XII, 76 *Cum primum crastina cælo* etc. Ortus dies v. 113 *Postera vix summos* etc. Prodit Latinus in campum ante urbem ad fœdus feriendum, quo leges certaminis scribuntur. Turbato fœdere, vulneratur Æneas, instauratur pugna. Sanatus a vulnere Æneas Veneris matris interventu, in pugnam redit, Turnum per ordines frustra insequitur. Repente hinc ad mœnia Laurentum partem exercitus ducit 554. Tandem ad urbem tuendam advolat Turnus, et cum Ænea congressus occiditur. Quæ omnia ad poetæ mentem eodem die XIII gesta esse necesse est.

EXCURSUS II

De Junonis deorumque interventu in extrema parte Æneidis.

XII, 134. *At Juno e summo, qui nunc Albanus habetur* etc. 791. *Junonem interea—pugnas de nube tuentem;* et 841. 842. *Annuit his Juno et mentem lætata retorsit. Interea excedit cælo nubemque relinquit.* Ut

post illa, quæ de deorum ministeriis et Junonis odiis universe disputata sunt (Disquis. I s. VII. Excurs. I* ad Æn. I passimque in Notis, ut ad IX, 802), ea illustrentur, quæ in h. l. commentatus sum, placet hic sub unum conspectum adducere, quæ deorum, Junonisque in primis, in posterioribus sex libris partes, quod ministerium fuerit. Apparebit vel ex his, verum esse quod aliquoties monui, hac in carminis parte longe inferiorem esse Maronem Homero, cui deorum interventus non pro figmento et jucundo mendacio erat: sed res a priscis hominibus credita ac tradita, ac veterum ætatum ingeniis et mentibus ita frequentata, ipso sermonis ingenio, carminum perpetuo argumento, narrationum ad solitum exemplum institutarum more ac consuetudine, tam familiaris facta, ut videre, audire, deos sibi viderentur in mediis rebus agendis versantes. Juno, cujus arte et consilio classis Trojanorum e Sicilia Italiam petens primum ad Africæ litora tempestate delata (lib. I, 34 sqq.), mox, cum frustra hoc actum esset, ut Didonis amore irretitus Æneas Carthagine retineretur, in Sicilia combusta fuerat (lib. V, 604 sqq.), ubi Trojanos ad Latii litus appulisse videt (VII, 286 sqq.), ne nihil, quo fata differre saltem liceret, intentatum relinqueret, unam ex Furiis excitat et Latium discordiis miscet. Dum Æneas absens Evandri et Etruscorum auxilia conquirit. Venusque mater ei arma Vulcani arte parat (VIII, 370 sq.), Juno Iride missa Turnum excitat, ut Ænea absente Trojanorum castra seu urbem ac munitiones oppugnet; lib. IX, 1 sqq. Inter hanc oppugnationem Turnus in castra jam irruperat: cum Junoni per Iridem a Jove missam interdicitur, ne ulterius pro Turno contendat et in pugna allaboret. ibid. IX, 802 sqq.

Consilio habito, Jupiter diis persuadere vult, ut dissidiis compositis nihil ultra intercedant, quo minus fatalis sedes in Italia Æneæ contingat. lib. X, 1 sqq. Quandoquidem monitis precibusque nullum dari locum videt, objurgatis graviter diis declarat, fatis se omnia esse permissurum v. 105 sqq. Nec tamen hoc ita observari videas in seqq., quin Juturna Turnum fratrem moneat, ut Lausum Pallantis manibus eripiat v. 438. Juno autem ipsa Turnum eluso Ænea pugnæ subducat: v. 606. Contra Jovis monitu Mezentius in pugnam succedit v. 689. Juno ad cœlum statim redierat (v. 663. 664). Nam paullo post ea cum Venere inter deos memoratur, qui ex Olympo pugnam prospectant 758. Etiam Diana Opim mittit Nympham, ut Camillæ mortem ulciscatur lib. XI, 532—567. Interea Jupiter Tarchonem Etruscum incitat, ut firmatis animis turmas ad pugnandum reducat v. 726.

Instabat jam singulare Turni cum Ænea certamen. Juno, quæ Turno timebat, dirimere saltem ac differre pugnam studet. Nunc inducitur illa ex monte Albano prospiciens pugnam, unde Juturnam mittit: XII, 134 sqq., ut fratri suo succurrat. Ut hoc poetæ commentum satis se phantasmate rerum commendet, cogitandum est, Juturnam esse Nympham fluvii et lacus Latii, qui non longe aberat ab Albano monte: Igitur in hunc descenderat Juno, ut cum Juturna super communibus rebus ageret; inde eam iterum ad Olympum reversam esse (v. 159. 160) statuendum est. Nam aliquanto post v. 792 illa in nubibus hæret despectans pugnam et de Turno sollicita. Hic Jupiter ad eam accedit, *fulva pugnas de nube tuentem*, utque in fatorum placitis illa acquiescat tandem obtinet. Quo facto Juno *cælo excedit nubemque relinquit*, adeoque ad suam sedem in Olympo redit.

EXCURSUS III

De rebus gestis et fatis Æneæ inde ab adventu in Italiam, et de poetæ artificio in his rebus tractandis et ornandis.

XII, 189 sqq. *Non ego nec Teucris Italos parere jubebo, Nec mihi regna peto: paribus se legibus ambæ Invictæ gentes æterna in fœdera mittant; Sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto; Imperium sollenne socer: mihi mœnia Teucri Constituent, urbique dabit Lavinia nomen*, et v. 821 sq. *Cum jam connubiis pacem felicibus, esto, Component; cum jam leges et fœdera jungent: Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos, Neu Troas fieri jubeas Teucrosque vocari, Aut vocem mutare viros aut vertere vestes. Sit Latium, sint Albani per secula reges, Sit Romana potens Itala virtute propago. Occidit occideritque sinas cum nomine Troja.*

Observationes super his subjungam nonnullas; quæ tanquam pro supplemento rerum in Æneide tractatarum sint, etsi non valde doctas ac reconditas, quasque mens tam longi operis decursu fessa secum ferre, justi oneris leve superpondium, non refugiat.

Et primum quidem ingeniose hoc factum, quod *futurum Latii statum*, quem majorum primo sermonibus servata, tum a priscis scriptoribus literis prodita, memoria ad posteritatem pertulerat, *tanquam fœdere jam ab initio constitutum* memoravit et commode loco intexuit. Ces-

sere Trojani in Latinorum nomen. Cum tamen Æneas, dum viveret Latinus, suos Trojanos discretos ab iis haberet, nec eos cum Aboriginibus misceret, nisi ex quo Latinus vivere desierat: expectari poterat, Latinos potius in Trojanorum nomen abituros esse. Obscurum est, qua ratione id factum sit, et diversis modis factum id narratur. Sollerter itaque inventum a poeta, ut fœderis de bello per certamen singulare dirimendo conditionibus hæc constituerentur. Conditiones igitur hæ habendæ: *Trojani victi agro Laurentum excedunto; victores æquo jure cum Latinis utuntor; Latinus imperium et summum jus habeto; religiones suas Trojani Latinis impertiunto: condendæ urbi locus Trojanis assignator.* Jam hæc non sine omni historiæ auctoritate a poeta esse ficta, ex iis intelligitur, quæ, etsi inter diversas ceterarum rerum narrationes, de pace et fœdere inter Æneam et Latinum inito tradita legimus. Apud Dionysium I, 59 ex communi commemoratione, quam ibi exponit, ante congressum utriusque exercitus fœdus factum inter Æneam et Latinum in has leges: ut Trojani acciperent tantum agri, quantum a colle (cui Lavinium impositum) quoquo versum euntibus stadia circiter XL pateret; ut porro mutua inter Trojanos et Latinos et præsentis belli adversus Rutulos et ceterorum bellorum esset societas, utque communes utilitates utrique et manu et consilio communiter persequerentur. Prima conditio hoc loco omissa, cum jam ad alterius narrationis morem deflexa sup. lib. XI, 317 sqq. ea esset exposita; sed amicitiam mutuam bellique societatem (*ut communes hostes amicosque haberent*, Auctor de O. G. R. 13) accuratius poeta executus est secundum ea, quæ fœdere facto evenisse narrata sunt. Dat Æneæ Latinus filiam Laviniam in matrimonium: quod exemplum secuti alii, brevi in unum populum coalescunt, Trojani et Aborigines, abeuntque in nomen Latinorum. conf. Dionys. I, 60. Partem harum rerum inter Junonis preces Jovis nutu ratas factas retulit lib. XII, 821 sqq. *Cum jam connubiis pacem felicibus, esto, Component—Neu Troas fieri jubeas* etc. Ceterum illa, quæ supra in pacis conditionibus vidimus, ut Latinus imperii summam retineret, tum hoc: ut sermonem, habitum, nomen ab Aboriginibus Trojani adsciscerent, respexit poeta in Didonis diris lib. IV, 618, cum *pacem iniquam* vocat, cui Æneas se submissurus sit. Parum verisimile est, quod Livius I, 2 tradit: Nomen Latinorum utrique genti impositum, *ut adversus terrorem belli cum Rutulis animos Aboriginum sibi conciliaret: ne sub eodem jure solum sed etiam nomine omnes essent.*

Altera est observatio artificii, quo poeta e rebus et factis plurium annorum post Æneæ ad Italiam aditum elegit potiora, distribuit ac dis-

posuit sic, ut in summa carminis comprehendi ea possent. De quibus ut melius constet, subjiciemus tanquam sub unum obtutum varias scriptorum veterum his de rebus narrationes.

Fuisse primum, qui omnino negarint vel dubitarint, an unquam Æneas Italiam adierit, alios, qui adiisse quidem, sed, Ascanio relicto regno, in Asiam rediisse tradiderint, utrosque prava Homericorum versuum interpretatione adductos, jam alio loco monitum est: Disquis. II s. II sq. cf. Dionys. I, 53. Sed eorum, qui Æneæ accessum ad Italiam tanquam historiarum fide acceptam tradiderant, vulgarem narrationem hanc apposuit Dionysius lib. I, 56, quam breviter hic memorabimus, ut, quæ poeta noster inde aut transtulerit aut immutarit, uno haustu cognosci possit. Qui videre volet ea, quæ alii diversa tradiderunt, adeat Livium, Strabonem, Aurel. Victorem, alios. Capto igitur ex suis albæ fetu ostento narratum est, Æneæ, in condenda urbe, quæ mox Lavinii nomen acceptura erat (nam de hac ille loquitur, non de Troja), occupato, supervenisse Latinum regem, qui tum adversus Rutulos copias eduxerat. Moniti uterque in sequente nocte, alter a Penatibus, alter ab heroe Indigete per visum oblato, cum dies illuxisset, fœdus inter se faciunt, quod supra memoratum est; tum Trojani cum Latinis bellum adversus Rutulos repetitum brevi conficiunt, indeque reversi urbem absolvunt, Lavinii nomine imposito. Erant quoque templa et alia ornamenta Lavinii, quæ ad Æneam auctorem referebantur (Dionys. I, 64). Hactenus Trojanis solis imperaverat Æneas, sed mortuo Latino in universum regnum succedit; factum hoc in bello adversus Rutulos, qui iterum a Latinis defecerant auctore Turno, Amatæ, Latini uxoris, consobrino, et ob nuptias Laviniæ ab extero interceptas irato, Amata quoque instigante. Ita bello conflato acre prælium commissum, quo Latinus et Turnus (in quo consentit Justin. XLIII, 1, 11) cum aliis ceciderunt, Æneas tamen victoriam adeptus est. Hoc erat, quod Jupiter prædixerat lib. I, 263 *Bellum ingens geret Italia populosque feroces Contundet* etc. Nec multum abeunt Livius, Strabo, et quorum potior auctoritas habenda, Lutatius Catulus apud Victor. O. G. R. 13. Cato apud Servium IV, 620, etsi locus corruptus. Dionysium excripsit Zonaras VII pr.

Quum autem Æneas post Latini obitum aliquod tempus solus regnasset, iterum rebellarunt Rutuli, assumto in belli societatem Mezentio Etruscorum rege. Commissum non longe a Lavinio prælium ad Numicium flumen nox diremit: desideratus Æneas, seu quod cæsus seu quod flumine mersus perierat, mox pro heroe, patris dei Indigetis no-

mine, coli cœpit. Eo spectant Æn. I, 263 sqq. diræ Didonis IV, 615 sq. et Jovis verba XII, 794 *Indigetem Æneam scis ipsa et scire fateris Deberi cœlo* etc.

Ita Ascanius succedit in regno. Obsessa urbs Lavinium ab Etruscis: sed solvitur obsidio mox alio prælio facto, quo Mezentius victus, cæso filio Lauso, pacem cum Ascanio facit. Disertius hæc narrata a Dionys. I, 64. 65. Ex priscis scriptoribus, qui hæc ita tradiderant, L. Julius Cæsar lib. I et A. Postumius in lib. *de adventu Æneæ* fuerant, ut ex Victore O. G. R. 15 discimus. Avide autem cognoscimus ea, quæ vetustissimi scriptores his de rebus tradiderant; Livius enim in magna narrationum diversitate tantum unam fere sequitur, non semper eo cum judicio, eave cum subtilitate, quæ nunc a scriptore rerum priscarum requiri solet. Quæ alii diversa tradant, potissimum hæc sunt: Etiam alterum cum Rutulis bellum Turni odiis et consiliis tribuitur a Livio I. 2, qui in reliquis fere cum Dionysio consentit; nec discesserat ab eo Appianus, quantum ex Excerpto Photiano intelligas. Mezentium, regem Etruriæ, Cæretibus tum imperitantem tradunt et Livius et Dionys., de quo v. Excurs. III ad lib. VIII. Euryleontem, mutato nomine Ascanium factum, seu Creusæ seu Laviniæ f. successisse, Appianus l. c. Secundum Livium I, 3 pax inter Ascanium Mezentiumque ita convenerat, *ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset.*

Nihil hinc in Latinorum rebus memorabile occurrit, nisi quod anno a condito Lavinio trigesimo ab Ascanio Alba conditur, loco opportuniore, quam cui Lavinium impositum fuerat. Transfertur in eam regni sedes: *regnumque ab sede Lavinî Transferet et longam multa vi muniet Albam* Æn. I, 270. 271. Mortuo Ascanio succedit Silvius ex Lavinia susceptus Æneæ, hincque procedit series illa regum Albanorum, quorum nomina seu tradita acceperant seu, ut CCCC annorum decursum explerent, ex parte saltem invenerant scriptores Romani vetustiores, ex quibus hæc duxere Dionysius, Livius, Victor O. G. R. et Ovid. Met. XIV, 609 sqq., item Syncellus et Eusebius. Memoravit Maro Silvium, Procam, Capyn, Numitorem et Silvium Æneam: lib. VI, 760—770, repetito Silvii nomine, quandoquidem *omnes cognomento Silvii usque ad conditam Romam Albæ regnaverunt, ut est scriptum Annal. Pontifical. lib. IV* apud Victor. O. G. R. 17. Etiam Thybris, qui aliis Tiberinus, ante Latinum tamen, memoratur lib. VIII, 330 *Tum reges, asperque immani corpore Thybris: A quo post Itali fluvium cognomine Thybrin Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.* Vetus hæc fuit com-

memoratio de Tiberis nomine; L. Cincium et Q. Lutatium Catulum auctorem excitat Victor O. G. R. 18, ad eorum saltem fidem, quos homo excripsit. Cf. Dionys. I, 71. Si Syncellus p. 171 B anté se habuit auctorem veterem cognomen *Albani* jam Saturnus inter Latinos habuit. Ab Alba quoque, tanquam prisco Tiberis nomine, Albam Longam, etsi satis longe a Tiberi remotam, nomen accepisse tradiderant nonnulli, ut ex Diodoro Siculo Syncellus p. 194 C notavit.

Tandem, ut superiora facilius animo comprehendere liceat, utque pertexamus annorum supra To. II Excurs. II ad lib. III inchoatam seriem, paucis notationes subjiciemus temporum, ad quæ res istæ revocari solent. Omnino notationes illas scriptorum, qui multis post sæculis antiquas res constituere et annis finire voluerunt, opera factas esse statuendum est: nam πατρόδοτα illa, et per aliquot sæculorum decursum patrum narratione ad posteritatem transmissa, et propter hoc ipsum in tam multis variata, vix annis suis tam accurate alligari jam tum potuere, cum primum a priscis hominibus narrata sunt. Neque adeo mirari debemus, si hos ipsos annos fluctuante admodum fide et auctoritate constitutos viderimus. Juvat tamen rationes ac modos persequi, quibus hæc digessit subtiliorum scriptorum diligentia.

Inter hæc tenendum, quod scriptores tertio ab exciso Ilio anno factum aiunt, ut Æneas ad Italiam accesserit, hoc Virgilium in septimum rejicere, id quod supra Exc. II ad lib. III vidimus. Itaque

a. C. N. 1178. Error. Æneæ 7.

Sub æstatis exitum, ad Virgilii mentem, Trojani classem ad Laurentum appellunt: escensu facto Troja nova munitur: fœdus cum Latino factum repentinis animorum discordiis rumpitur: oritur bellum, quod Turni cæde intra mensis decursum finitur, v. paullo ante Exc. I, ut adeo Trojani sedibus in Latio acceptis de nova urbe Lavinio, ex fœdere condenda, cogitare jam tum possent. In hoc adeo Æneidis argumentum absolvi vidimus. Reliqua per episodia inserta passim sunt.

a. C. N. 1177. Error. Æneæ 8, ab adventu in Italiam 2.

Solis Trojanis imperat Æneas, ad Dionysii mentem lib. I, 64. Anni adventus Æneæ in Italiam ab auctumno ad auctumnum procedunt: adeoque annus hic pro primo et pro altero computari potest; sed hoc alterum usitatius.

a. C. N. 1176. a. adventus in Italiam 3.

Bellum Latinorum Trojanorumque cum Rutulis. Latinus et Turnus in prælio cadunt. Æneas solus utrique populo imperat; ad mentem Dionysii lib. I. 64.

Aliter Virgilius noster res Æneæ disposuit, secutus eos, qui Æneam tertio statim anno rebus humanis ereptum narraverant. Nam lib. I, 263—266 Jupiter Veneri Æneæ fata exponens: *Bellum*, ait, *ingens geret Italia populosque feroces Contundet, moresque viris et mœnia ponet; Tertia dum Latio regnantem viderit æstas, Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis*, quod scilicet primo statim anno erat factum. Et eo spectant diræ Didonis lib. IV, 618—620 *nec cum se sub leges pacis iniquæ Tradiderit, regno aut optata luce fruatur. Sed cadat ante diem mediaque inhumatus arena.* Hæc de triennio Æneæ in Italia exacto narratio videtur hinc vulgatissima inter ceteras facta. Orosius quoque I, 18, Æneæ, *qualia per triennium bella excitaverit, quantos populos implicuerit, odio excidioque afflixerit, ludi literarii disciplina nostræ quoque memoriæ inustum est*, ait, Virgilii in scholis prælectionem et interpretationem respiciens illo adhuc ævo, quod hinc discimus, fieri solitam.

Apud antiquiores tamen scriptores et chronographos de anno, quo Æneas decessit, diverse admodum traditum fuit. Nam et ipse Dionysius tres eum annos cum Latino regnasse, quarto ab ejus morte anno in pugna cum Mezentio non amplius apparuisse narrat lib. I, 64. Apud Syncellum quoque p. 171 C. D. (unde Euseb. Hieron. idem habet) tres post Latinum annos, secundum alios octo, regnasse, tum, ut alii tradant, quarto, ut alii, duodecimo a Troja capta anno obiisse dicitur. Alio loco p. 194 fragmentum ex Diodori lib. VII servavit, quo memoratum erat, tertio a capta Troja anno Æneam regnum Latinorum obtinuisse per triennium.

a. C. N. 1173. a. adventus in Italiam 6.

Rutuli rebellant; jungit arma Mezentius, Etruscorum rex. Facto prælio Æneas interceptus nusquam deinde comparuit. Succedit in regno Latinorum Ascanius: obsidetur Lavinium: mox pugna facta Mezentius obsidionem solvit. Ita Dionys. I, 64. 65. Conf. Liv. I, 2. Victor O. G. R. 14.

a. C. N. 1148. a. adventus in Italiam 30.

Hoc anno ex Virgiliana supputatione Alba Longa conditur: ad veriorem tamen rationem (si tertio a Troja excisa anno Æneas Latium tenuit) quarto ante hunc anno a. C. N. 1152 *trigesimo* post Lavinium conditum, ut, si bene memini, omnes scriptores tempus finiunt. cf. Cerdam ad Æn. I, 269. Victor O. G. R. 17. Sic quoque diserte Virgilius lib. VIII, 47 inventa statim sub escensionem sue alba: *Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis Ascanius clari condet cognominis Albam.* Paullo obscurius idem Jupiter ad Venerem vaticinatus erat

lib. I, 267 *At puer Ascanius—Triginta magnos volvendis mensibus orbes Imperio explebit, regnumque ab sede Lavini Transferet, et longam multa vi muniet Albam.*

In duratione vero regni Albanorum et intervallo usque ad Romam conditam Virgilius a vera historiæ ratione et omnium scriptorum fide recedit, si unum, quem quidem novi, Justinum lib. XLIII, 1 excipias: apud quem Longa Alba—*quæ trecentis annis caput regni fuit:* Sic autem Virgilius quoque in nobili versu lib. I, 272 *Hic jam tercentum totos regnabitur annos.* Enimvero non CCC sed CCCC annos inter Albam et Romam conditam intercessisse summo consensu scriptores tradunt. In postumo libello Jo. Martyni, *Dissertations and critical Remarks upon the Æneid.* Lond. 1770. 8, est Diss. VI super Albanis Regibus. Sed parum inde ad rem nostram proficias. Fide aliqua certa, et majorum fama accepta, traditum hoc vix arbitror: verum, cum in temporibus rerum Italicarum constituendis non nisi duo haberent cardines, *Trojam captam* et *Romam conditam*, aliis temporum notis deficientibus; ii, qui accurate ad annorum numeros digerere inceperant res priscas narratas, instituerunt computum ad rationem intervalli inter Trojæ excidium et Romæ exordia: quod, etsi ab diversis scriptoribus, pro epocha Trojæ captæ varie constituta, diversimode constitutum est (ita ut v. c. ii, qui, Herodoteum calculum secuti, Trojæ excidium centenis annis maturius evenisse volunt, intervallum inter illud et Romæ exordia ultra quingentos annos producant), ad CCCC tamen annos a plerisque producitur. Secundum tutiores quidem calculos 430 (ad Varr., et 432 ad Caton. æram) annis finiri videtur: deductis inde annis errorum Æneæ et intervalli inter Lavinium et Albam conditam, quod XXX annorum est, facile intelligitur, saltem ad 397 vel 398 annos Albani regni usque ad Romam conditam annales procedere. In hos regum nomina et annos, pro lubitu potius quam certa, puto, auctoritate, dispertierunt scriptores: ut apud Dionysium et Eusebium videre licet. Rotundum, quem dicimus, numerum CCCC annorum edunt cum alii tum Strabo V, p. 350 C. Ὕστερον δὲ τετρακοσίοις ἔτεσιν ἱστορεῖται τὰ περὶ Ἀμούλιον etc.

Qua itaque auctoritate Virgilium adductum dicemus hoc sibi sumsisse, ut annorum numerum mutaret? Proclive est dicere, eum sibi tanquam poetæ hoc licere putasse. Sed doctior est poeta Virgilius, quam ut sine ratione quicquam adversus notissimam historiarum fidem novasse aut ab omni ratione recessisse videri debeat. Potuit scilicet aliud computi momentum constituere, ut intra Romuli et Remi na-

tales subsisteret: *Hic jam*, inquit, *tercentum totos regnabitur annos Gente sub Hectorea: donec regina sacerdos Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem: Inde* etc. Subductis XX vel XXX annis, quibus adoleverant Romulus et Remus, antequam Romam conderent, reliquum numerum, ut poeta, crasse indicasse videri potest. Videtur etiam secutus esse arcanum quid et Jove vaticinante dignum, ut sacro numero procederent omnia: 3. 30. 300; nam tertio anno Æneas inter heroes indigetes receptus, trigesimo condita Alba, ibi per trecentos annos regnatum: quæ Spencii non inelegans est observatio in Holdesworthi obss. pag. 215. Sed simplicissimum est dicere, fuisse olim auctores, inque eos Virgilium incidisse, qui intervallum illud temporum usque ad Romam conditam artioribus finibus includerent: quod in tanta temporum antiquiorum caligine et difficultate factum adeo improbabile non fit, cum etiam Trogum similem auctoritatem secutum esse ex Justino intelligatur.

Ceterum in his, quæ a nobis exposita sunt, cum commemorentur nonnulla, quæ in primis statim Livii vel Dionysii foliis occurrunt, erunt forte, qui acute sibi observasse videantur, me satis trita persecutum esse. Verum in toto hoc genere non refert, quid alii dixerint, sed quid nunc a te dicendum fuerit; tum vero illud imprimis attendendum, num alii easdem res eodem judicio, eodem consilio, eadem cura ac diligentia exposuerint. Dici autem vix potest, quam parum judicio suo tribuere ipsi videantur ii, qui res Romanas ante et post urbem conditam vulgo exponere solent: cum ex Livio et Dionysio recitent veteres illas fabulas tanquam res fidei exploratissimæ, nec unquam in mentem veniat, horum scriptorum fidem in his per se esse nullam; pendere eam totam ex antiquioribus; horum autem fidem ab iis monumentis, quæ ante oculos habuere, aut a majorum fide, quam propagatam per plura sæcula acceperant. Atqui nemo res Romanas consignavit literis ante sextum ab U. C. sæculum; et monumentum superfuit vix unum et alterum, quod incensam a Gallis Romam (U. C. 364) ætate superaret. Sunt tamen annis comprehendenda hæc quæ narrata sunt, ut saltem teneamus ea, quæ vulgo evenisse credidit antiquitas, et quorum summam proxime ad veritatem accedere nemo sanus dubitet.

EXCURSUS IV

De Iapide medico.

XII, 391. *Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis Iasides.* Suavissimus, qui sequitur, et laudatissimus est locus de Iapide medico, hoc est, chirurgo, quales veteris ævi erant ἰατροί. Insignem ei lucem attulit *Moehsen*, doctissimus medicus, in catalogo imaginum celebr. medicor. (*Verzeichniss einer Sammlung von Bildnissen berühmter Aertze),* ubi pag. 227 Rohdii, clari pictoris, tabulam illustrat, cujus argumentum est Æneas ab Iapide sanatus. Antonium Musam, cujus artem Augusti valetudo tantopere celebravit, sub aliena persona ut laudaret, consilium fuisse Maroni, suspicatus est Franc. Atterburius in diss. inserta Virgilio Anglice reddito et a Wartono curato Tom. IV. Fit tamen hoc parum verisimile, omninoque parum probari posse censeo genus hoc referendi loca poetarum ad certos homines per allegoriam et allusionem. Sufficit poetam Iapidem suum ad Homericorum medicorum exempla induxisse. Sanatur ita a Machaone Menelaus Iliad. Δ, 200. 213 sqq., qui locus, una cum altero Iliad. Λ, 843, ubi Eurypyli vulneri Patroclus medetur, Virgilio ante oculos fuerunt: adde iis ea loca, in quibus heroes vulnerati dei alicujus interventu recreantur et vulnus sanatur: ut Hector Iliad. O, 236 sqq., Glaucus Iliad. Π, 527 seqq., et ipse Æneas Iliad. E, 318. 344. Ornamenta autem Maro conquisivit ingeniose ac diligenter. Amasium edidit Apollinis Iapidem. Amatis enim a se pueris et puellis suas artes sæpe aut promittunt aut largiuntur dii apud poetas; non insuave figmentum, quoties excellere aliquem in arte sua dicere volunt poetæ; pro quo aliis locis contendisse eum cum deo dicere solent. Illud vero præclare factum, quod, cum caussa optionis esset memoranda, cur Iapis artem medicam prætulisset artibus augurandi, cithara canendi et jaculandi, ab affectu pietatis eam petiit poeta: *ut depositi proferret fata parentis.* De *mutis artibus* et *medicina, muta arte,* multa disputata sunt; pleraque argute magis quam vere. Nam silentium medicorum ex jurejurando Hippocratis vel ex adytis Ægyptiorum alienum profecto a poeta est. Erat saltem unum illud ex Servianis tenendum: *artes*

mutas esse musicæ comparatione: non vocales et canoras. Quod secutus quoque est et illustravit Gronov. ad Statii Theb. IV, 183 ; neque quicquam est, quod cum loquendi usu magis conveniat. Desidero tamen hoc, quod sic *mutæ artes* tantum uni ex tribus artibus, quas contemsit Iapis, respondent, scilicet musicæ. Adjectum illud *inglorius* videbatur mihi potius notionem τοῦ *mutus* constituere, ut *mutæ artes* sollenni figura non sint, quæ silent, sed quæ silentur, vel faciunt, ut ii, qui eas colunt, sileantur: ars nullam famam datura, de qua silebunt homines : imprimis ex istius, quo poeta vivebat, sæculi opinione, cum medicinam tantum servi vel liberti ac Græci exercerent ; cum contra celebritatem et famam inter homines daturæ fuissent artes augurandi, jaculandi et cithara canendi. Quid enim in heroum vita illustrius his artibus ? Porro antiquum morem poeta retulit in amictu : *retorto succinctus amictu :* medici enim fere palliati, etiam Romæ, quandoquidem Græci fere erant genere. Obvius quoque idem Æsculapii habitus in veterum signis et numis. Quod pallium retorquet et succingit, chirurgicam operam et ipsum arguit, non medicam; etsi omnibus omnino idem erat faciendum, qui se ad ministerium vel opus accingebant.

Ingeniosum prorsus est commentum de *dictamno*, cujus succum cum ambrosia et panacea clam admiscet Venus aquæ, qua vulnus Æneæ fovetur. Substituit poeta dictamnum τῇ πικρᾷ ῥίζῃ apud Homerum Iliad. Λ, 845, qua Patroclus Eurypyli vulneri medetur, quamque *gentianam*, olim Chironium, dictam, esse docuit Wedelius Centur. Exerc. Dec. VI, pag. 34. Nec vero capreas tantum silvestres in Creta vulneribus dictamno succurrere, eoque comeso iis excidere spicula credidit antiquitas : qua de re vel Æliani locus videndus V. H. I, 10, ubi cf. Intpp., et h. l. Cerda et Moehsen l. c. p. 232. 233, add. nunc Beckmann. noster ad Mirab. Audit. 4, verum humanis quoque corporibus adhibitum esse dictamnum, Dioscorides auctor est lib. III, 37. Adde Plin. XXV, 8, s. 53. XXVI, 14, s. 87. Pulegio illud simile esse produnt auctores laudati : inter *origana* retulit Linnæus. Vim habere id purgandi vulnus, adeoque quidquid alienæ naturæ inest extrudendi, facile intelligitur. Uti solent hoc poetæ nostri loco ipsi botanici doctores ad docendam veram dictamni faciem et formam, v. c. post Matthiolum Bauhinus Hist. Plant. lib. XXXVIII, p. 253, ubi etiam icon herbæ extat, ab aliis inde repetita. In *Ambrosia* an de herba hujus nominis cogitaverit poeta, equidem non dicam. Etsi enim vim illa habeat adstringendi humores, qui in aliquam partem decubuere

(Dioscorid. III, 129. Plin. XXVII, 4, s. 11), non tamen video eam vulneribus adhiberi solitam. Contra succus ambrosiæ, quo deos non modo vesci, sed multo magis inungi et odore delectari narrant poetæ, nec a vulneribus alienus est, cum v. c. Patrocli vulneri ille infundatur ad putredinem avertendam. Tandem *Panaceam*, variarum herbarum ac medicamentorum nomen (vid. Plin. XXV, 4, s. 11), ad opopanacem potissimum referre volebat Moehsen l. c., qui succus est Panaces Herculis, vulneribus quondam medendis adhibitus. Inter fabulosos tamen succos πανάκεια jam apud Callimachum H. in Apollin. 40 habetur. Nec dubito sive ab hoc sive ab alio Græco poeta Maronem eam esse hoc sensu mutuatum.

EXCURSUS V

Censura eorum, quæ in Æneidis œconomia reprehendi possunt.

Æneidis argumentum et summam, eaque, quæ passim a viris doctis cum in singulis partibus, tum de libris sex posterioribus, aut de episodiis et locis nonnullis monita fuerunt, exposui in ipsa enarratione, opportunius, quam si ea uno loco cumulare voluissem. Aliorum rationem satis idoneam reddere mihi visus sum, alia ad fatum Æneidis, tanquam operis ultima manu haud absoluti, retuli, alia humani ingenii imbecillitati condonanda esse dixi.

Præter hæc tamen sunt nonnulla, quæ judicii laudem, qua maxime Maronem excellere sæpe pronuntiavi (vid. Disquis. II), haud parum obscurare videntur, cum modo probabilitate destituantur, modo rationi rerum ac temporum, adeoque veritati historicæ, repugnent. Ut diligentius ea retractarem, movit me imprimis missa nuper ad me viri amicissimi, *Jacobi Bryant*, acute scripta dissertatio de his ipsis, quæ in Æneide male constituta sunt. Subtiliter ille, etsi aliis de caussis, et ab aliis principiis profectus, ut fidem Trojanarum rerum labefactaret, investigavit ea, in quibus aut fidem historicam aut probabilitatem desideres. Ad hæc potissimum, tum ad alia passim a viris doctis animadversa, respectu habito recensebo potiora, ac videbo, quid in singulis aut excusandum aut defendendum aut damnandum videri possit.

Antequam vero ad singula descendam, monenda sunt nonnulla universe, quæ ad judicium hisce de rebus ferendum facere possunt. Fidem historicam et probabilitatem rerum ad fidem fictarum non prorsus iisdem finibus teneri, a multis monitum est: evenere multa, quæ probabilitatem non habent; sunt alia probabilia, quæ ipso eventu comprobata non sunt. Porro, in probabilitate fingentium ad delectationem non tam id quæri, num nihil alicunde elici possit, quod rerum ordinem et modum evertat; ita enim omnis sublata esset et fictio et ex ea delectatio: verum ut nihil sit, quod legenti vel audienti succurrat, scriptorisve vitio objiciatur, quod admonere possit, fraudem his subesse, nec hoc, quo expositum erat, modo res aut gestas esse aut geri potuisse. Nullum facile est aut esse potest ullius operis, quod ingenium humanum peperit, imprimis epici vel dramatici, argumentum ita comparatum, quin insint nonnulla, quæ nec tractari bene nec summa arte tractata nitere satis possunt. Omittere illa tutissimum est, aut, si omitti nequeunt, levi manu tractare, aut ornamentis onerare, aut quacumque alia via oblinere illa et obscurare. Ad poetæ itaque artem spectat hoc vel maxime, ut, quæ narrantem se premant, ex adspectu, sensu, et memoria legentium removeat seduloque curet, ne id, quod argumenti in nonnullis forte vacillantis natura et ratio, aut temporum rerumque memoria, ipsaque historiarum veritas, parum commodi habet, sensum legentis repente feriat et voluptatem interpellet, qua delinitus nihil curat, nihil ad se pertinere putat, quod extra rem præsentem positum est. Facile id poeta consequetur ab eo, qui ipsarum rerum phantasmatibus percussum animum habet; difficilius ab illo, qui aut natura minus acrem rerum sensum, aut ætate, curis, rerum usu exercitum animum ad poetam legendum affert, adeoque, dum remissiore est animo, ad animadvertenda ea, quæ sedatius judicium suggerere potest, magis est compositus.

Ex his adhuc dictis* intelligi arbitror, uti sensus cuique suus in his reliquendus est, ita in reprehensionem poetam vere in his tantum incurrere, quæ parum sedulo cavit ne primo legentis obtutui statim occurrerent. Contra ea, quæ subtiliore judicio et cogitatione intentiore elicias, in censuram venire non possunt, nisi totum hoc genus ipsamque Iliadem et Odysseam cum Æneide sublatam esse velis. Quam multa enim sunt, quæ scrupulum faciant, si de Penelopes ætate sub Ulyssis reditum aut de Telemacho curiosius quæras. Multo minus

* Ducem sequor in his fere Aristotelem de poetico.

ferendi sunt, qui nullo poetices sensu imbuti ad dialecticas rationes aut ad historicæ critices canones epicam poesin exigunt, aut grammaticis minutiis impediti calumniantur poetas, qui tamen non nisi eo ingenii contactu, eoque sensu, quo ipsi scripsere, legendi sunt. Ex eo genere fuere Zoili totque Homeromastiges et Virgiliomastiges; in hoc numero nuper Britannus aliquis, qui sibi valde doctus videbatur (*Heron's Letters of Literature.* Litt. 23). In dramatibus jam inter poetam et spectatorem facile in id conventum est, esse nonnulla, quæ, etsi a natura rerum aliena, in scena aliter esse nequeant, iis igitur pro concessis uti poetam.

Itaque ea, quæ *adversus temporum rationem* in Æneide moneri possunt, etsi ne defensionem quidem illam admitterent, quam Exc. II ad lib. III, et Exc. III ad lib. XII dedimus, non tamen ad poetæ laudem evertendam vim habere putabimus. Sunt *ἔξω τοῦ μυθεύματος, μὴ ἐν τῷ δράματι.* Est in his illud, quod nuper in mentem veniebat: Scilicet Evandrum adit Æneas, atqui idem se Herculem excepisse hospitio narrat, qui aliquot ætatibus ante bellum Trojanum vixerat. Verum locum hic haberet quod apud Pindarum est: *κωφὸς ἀνήρ τις, ὃς Ἡρακλεῖ στόμα μὴ παραβάλλει.* (Pyth. IX, 151.)

Aliud est, in quo poeta sui oblitus videri poterat, quod deorum monita de adeunda a Trojanis Italia modo clarius, modo obscurius, quam par erat, apposuit. Ab obscurioribus monitis exorsus erat; idque recte; nec nisi in ipso Italiæ aditu et sede occupata vaticiniorum eventus plene explicitus esse videri debebat. Jam autem interpositum est unum oraculum, quo maturius, quam par erat, Trojanis de sede nova, qualis illa futura esset, constare debuit, Creusæ inquam monitum sub ipsum discessum ex Troja lib. II, 780. 781. 782. 783, quod etsi quantum licuit excusatum dedi Exc. XV ad lib. II et Disquis. II, p. 35, malim tamen illud sublatum: eo enim omnes reliquæ rationes turbantur, quoties accuratius in hæc inquiras. Sane Hesperiæ nomen bene conveniebat vaticiniis, quando occidentalis regio significabatur, quæ illa ætate inter incognitas terras habebatur a Græcis. Hactenus bene: *Ad terram Hesperiam venies;* et condonari poterat, si quacumque in terra ad occidentem sita sedes figere volebant. Modo Tiberis memoratio nulla facta esset! Ita recte mox in Creta de Hesperia manifestius de Italia fieri poterat: III, 163 sq. *Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt: Œnotri coluere viri;* et cum de exteriore Italia hoc accipi posset, mox ad interiorem Italiam avocati sunt ab Heleno III, 381 sq. vid. Disquis. II, s. VI.

Ascanii nomen et profuit poetæ plurimum et obfuit. Palpavit sane Augusto et Romanis; et Julium sidus novum splendorem afferre carmini debuit. Verum sunt alia, quibus tanquam scopulis poetæ ingenium parum cautum impegisse videri potest. In majore operis parte Ascanius est puer jam satis adultus, imprimis in ludo Trojæ lib. V, 545 sqq. (ubi tamen prudenter *impubem Iulum* dixit), tum in promissis Niso datis IX, 258 sqq. et in pugna castrensi IX, 622 sqq. X, 132. Etiam hujus anni initio, cum in Africa agerent Trojani, eductique essent in venationem, *At puer Ascanius mediis in vallibus acri Gaudet equo* etc. lib. IV, 156 sq., et escensu in Latium facto: *Insidiis cursuque feras agitabat Iulus* VII, 479. Jam si annos computes, haud multum ejus ætas a pubertate tum abesse potuit: exierat ille ante septem annos urbe Troja patris manu ductus; fac eum sexennem vel septennem fingi jam tum natum, cum patri comes fieret: si quidem *dextræ se parvus Iulus Implicuit sequiturque patrem non passibus æquis:* II, 723. At primo illius in locum Cupido succedit, qui tamen Didonis gremio insidet: lib. I, 718, tum comparatur ille ab Andromache cum Astyanacte III, 489 sq. Videamus, an reprehensio illa justa sit. Prius illud defensionem habet paratam: nam Cupido veteribus puer est ad pubertatis annos vergente ætate, ut ex signis veterum constat; quod ille *gremio Didonis insidere* dicitur, e more accumbentium est dijudicandum: poterat ille ejus pectori acclinis sedere: cf. Not. ad e. l. Quod alterum attinet, quod diximus, Andromache Ascanii conspectu commota: *O mihi sola mei*, inquit, *super Astyanactis imago! Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat; Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.* Si cui Astyanactis a matre ulnis gestati ex Iliad. Z, memoria insederit, is ad nimis teneros annos Ascanium revocari putabit. Hoc tamen lectoris, qui argute ea, quæ remota sunt, arcessita comparat, potius quam poetæ culpa fieri dicam. Nam primum Astyanax a matre gestari potuit tanquam puer triennis vel quadriennis; Hectoris cædes anno antevertit excidium Trojæ; anno hinc septimo ad Epirum accessit Æneas; itaque haud multum abfuturus fuisset adhuc superstes Astyanax ab ea ætate, qua Ascanius tum erat. Absolvendus itaque in hoc Maro crimine neglecti temporum ordinis. Gravior dica oblivionis impingi poterat Virgilio in eodem loco de Andromache, quod illa Ascanium interrogat, num matris amissæ desiderium retineat? III, 341, cum tamen de Creusæ fato nihil illa comperire potuisset. Sed locum interpolatum videri declaravimus.

Si in his poetæ caussam egi, conclamatam aliam caussam esse fa-

tendum est, quando duplici narratione Helenæ recuperatio ab ea exposita est: lib. VI, 510 sqq., in quo, quantum intelligo, Arctinum in Ilii excidio ante oculos habuit, et lib. II, 567 sq. Verum in hoc mihi moram facere non licet, quandoquidem ad ipsa loca satis hac de re est disputatum.

In excidio urbis Trojæ sunt haud pauca ad nostrum sensum parum probabiliter narrata, imprimis quæ de Equo Trojano exposita sunt; tum de simulato discessu et classe post Tenedum latente, quæ tamen insula *in conspectu* erat: Atqui harum rerum fidem nullam præstare debet poeta, quas ex antiquis mythis poetarum ingeniis ornatis adsciverat: *in his prisca fides facto, sed fama perennis*: IX, 79; quo ipse poeta argumento narrationem de navibus in Nymphas mutatis tuetur.

Paratam Virgilium laudem ex eo habere dixi, quod fabulas Ulyssis et errorum (τῶν Νόστων) suo carmini intexuit eoque varietatem ac copiam rerum narrandarum nactus est (vid. Disquis. I, s. VIII). Magnæ in his incidere debuere difficultates, cum multa a diversis narrata essent haud satis inter se congruentia; multo magis, si, quod docui, tragicos multis in locis expressit. Verum in his satis erat, si nihil in ipsam narrationem admitteret, quod dissidere a ceteris videri posset; ut vero nihil apponeret, quod forte rerum ab aliis narratarum ordini repugnaret, id nec cavendum ipsi erat, cum extra argumenti et consilii fines positum esset, nec in tanta narrationum diversitate caveri potuit.

Itaque vitio verti Maroni non potest, quod Achemenidem ab Ulysse ante tres menses in Cyclopum litore relictum narravit, etsi ex Homerica narratione primo statim a Trojæ excidio anno Ulysses ad Siciliam appulerat: conf. Not. ad III, 613. Est enim hoc extra caussam, ut ita dicam, positum, quod alius aliter eandem fabulam exposuit. Eodem modo diluendam puto aliam accusationem, quam viri docti acumen in medium affert: In Odyssea sub extrema errorum Ulyssis tempora, adeoque nono fere decimove anno post Trojam captam, Telemachus ad Menelaum venit, qui anno superiore, octavus erat, domum redierat (Od. Γ, 306. Δ, 82). Incidit Telemachus in apparatum nuptiarum Hermiones ad Pyrrhum mittendæ, Od. Δ, pr. Jam Pyrrhum occidit—*ereptæ magno inflammatus amore Conjugis et scelerum furiis agitatus Orestes* Æn. III, 330 sq., quo facto ejus conjux, Andromache, cessit Heleno una cum regno partis Epiri v. 294 sq. Tempora in his a Virgilio perturbari, si Homerum compares, manifestum fit; appulsus enim Æneæ ad Epirum quarto a Troja capta anno factus erat: v.

Exc. II ad lib. III, To. II, p. 433. Enimvero ratio in hoc eadem est, quæ in superiore reprehensione. Tum omnino fabulæ Orestis, Pyrrhi, et Heleni tam diversis modis tractatæ fuere, imprimis a tragicis, ut fingendi liberum esset arbitrium. Dicta satis de hoc quoque, Exc. X ad lib. III Tom. II, p. 447 sqq. Exc. XII, p. 449.

De iis, quæ in sex posterioribus libris occurrunt simili difficultati implicita, suis passim locis aut expedita aut saltem annotata sunt.* Unum est, quod non habeo quomodo satis defendam, quod templum in urbe Laurentum a Pico conditum non modo tam splendide extructum et ornatum commemorat, signa majorum in vestibulo apponit, verum etiam spolia, exuvias et tropæa, VII, 183 sqq., et in his adeo *erepta rostra carinis:* ac si illo tempore jam bella maritima geri potuissent.† Graviorem tamen aliam censuram subjicit vir doctus, quem supra honoris caussa nominavi, quod cum his ipsis Latium perpetua pace floruisse aliis locis narravit. *Rex arva Latinus et urbes Jam senior longa placidas in pace regebat,* VII, 45. Itaque bello mox moto *Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante:* VII, 631. Ante Latinum fuerant *Faunus, Picus* et *Saturnus: Primus ab ætherio Saturnus venit Olympo—Aurea, quæ perhibent, illo sub rege fuerunt Sæcula: sic placida populos in pace regebat:* VIII, 319 sq. Vix hi rerum annales promittere videntur tempora belli tempestatibus agitata, ut spolia ac tropæa ex victoriis parta reponi possent. Hic tamen poeta ipse suæ caussæ prospexit; nam eodem loco, quo de Saturno egerat, versus subjicit: 326 sqq. *Deterior donec paullatim ac decolor ætas Et belli rabies et amor successit habendi. Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanæ, Tum reges, asperque immani corpore Thybris* etc. Et si quæras, quo rege geri bella potuerint, Picum designavit; *Picus equum domitor,* VII, 189. Itaque Latini adeo inter populos bellicosos habiti. Apud Ovid. Fast. III, 79 *Et tamen ante omnes Martem coluere priores; Hoc dederat studiis bellica turba suis—Mars Latio venerandus erat* etc.

Apud Macrobium lib. III. IV. V et VI inter laudes poetæ immodicas, sæpe in tenuioribus occupatas, reprehenduntur quoque haud pauca sine idonea ratione, et ex subtilitate grammatico digna. Sunt tamen in his nonnulla, quæ fundo suo destituta non sunt, etsi profecta

* V. c. de armis cœlo demissis ad VIII, 520 et 608, de Turno arma explorante die ante pugnam XII, 81.

† Quod Latinorum res multo majores quam pro veritate finxit, hoc ipsi condonandum erat: carminis enim dignitati ita prospicere debuit; ut passim a nobis observatum, v. c. ad VII, 275.

pleraque ex eo, quod poetæ haud contigit operi ultimam manum admovere. Ita verum est, quod lib. V, 15 monetur, nominari passim viros fortes et ornari, quorum mox inter prælia nullum insignius facinus commemoratur, ut Virbium Æn. VII, 752, et Cupavonem X, 186.

Londini imprimebat J. F. Dove, in Area quæ est Divi Joannis.

